

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ – ΝΓ΄

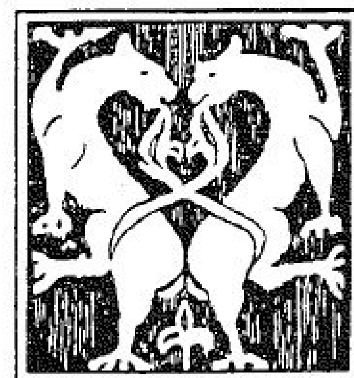
ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΑΘΕCΙC

ЄΙC ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. CΟΦΙΑΝΟΥ

ΤΟΜΟC ΝΓ΄

ΑΘΗΝΑΙ 2007 - 2009

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΟΥΖΗΣ
† Ἀρχιμ. ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΑΦΗΣ
Ἀντιπρόεδροι
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Γεν. Γραμματεὺς
ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΙΤΣΙΝΕΛΗΣ
Εἰδ. Γραμματεὺς
ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
Ἐφ. Βιβλιοθήκης
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΚΙΟΛΕΣ

Σύμβουλοι

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΗΜΕΛΛΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΣΙΝΗΣ
ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ (†18-11-2008)
ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΟΓΛΟΥ-ΜΠΑΛΤΑ
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

ἘΠΕΤΗΡὶΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ
ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΝΓ΄
ΑΘΗΝΑΙ 2007 - 2009

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Ἀ. Μανάφης

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α'-ΙΒ' : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» » ΙΓ'-ΙΗ' : Κ. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΖ' : Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ'-ΚΒ' : Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» » ΚΓ'-ΛϚ' : Ν. Β. Τωμαδάκης
» » ΛΖ', ΛΗ', ΜΑ'-ΜΕ', ΜΖ'-ΜΗ' : Ν. Β. Τωμαδάκης - Σ. Ἰ. Κουρούσης
» » ΛΘ'-Μ' (=Λειμῶνος), ΜϚ' : Σ. Ἰ. Κουρούσης
» » ΜΘ'-ΝΑ' : Κ. Ἀ. Μανάφης - Σ. Ἰ. Κουρούσης
» » ΝΒ'-ΝΓ' : Κ. Ἀ. Μανάφης - Στυλ. Λαμπάκης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α'-Ι' συντάκτης : Ἐ. Γ. Κριαρᾶς
» » » » ΙΑ'-Λ' συντάκτης : Ν. Μ. Παναγιωτάκης

Γραφεῖα: Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος, Ἀθῆναι 10559
Bureau: Rue Aristidou 8/8, Athènes 10559 - Grèce
τηλ. 210-3237173

Τὰ πρὸς δημοσίευσιν χειρόγραφα ἀποστέλλονται εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ περιοδικοῦ Κ. Ἀ. Μανάφην, Στρ. Κανέλλου Δεληγιάννη 33, 19009 Ραφήνα Ἀττικῆς.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως ὅπως τὸν ὑπὸ ἔκδοσιν τόμον ΝΓ' (2007-2009) τῆς «Ἐπετηρίδος» ἀφιερώσῃ πρὸς τιμὴν τοῦ παλαιοῦ τακτικοῦ Ἑταίρου αὐτῆς κ. Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, καθηγητοῦ Βυζαντινῆς Παιδείας εἰς τὸ Τμῆμα Ἱστορίας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, ἐπὶ μακρὰ ἔτη θητεύσαντος εἰς τὴν θεραπείαν τῶν βυζαντινῶν Γραμμάτων διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ τῆς διδασκαλίας.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ Δημήτριος Ζ. Σοφιανὸς ἐγεννήθη εἰς τὸν Πύργον τῆς Τήνου τὸ ἔτος 1935. Ἐπεράτωσε τὰς γυμνασιακάς του σπουδὰς εἰς τὴν Τῆνον τὸ 1954 μὲ τὸν βαθμὸν «ἄριστα» 19 8/11. Εἰσήχθη πρῶτος κατὰ σειρὰν ἐπιτυχίας εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τέταρτος εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ ἰδίου Πανεπιστημίου (1954). Ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν καί, κατὰ τὰ τέσσαρα ἔτη τῶν σπουδῶν του ὑπῆρξεν ὑπότροφος τοῦ Ἱδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν λόγῳ ἐξαιρετικῆς ἐπιδόσεως. Τὸ 1959 ἔλαβε τὸ πτυχίον τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος μὲ τὸν βαθμὸν «ἄριστα». Παρηκολούθησεν ἰδιαίτερα σεμινάρια-μαθήματα Βυζαντινῆς Τέχνης, Παλαιογραφίας καὶ Διπλωματικῆς εἰς τὸ φροντιστήριον τῶν καθηγητῶν Ἀναστασίου Ὀρλάνδου καὶ Διονυσίου Ζακυθηνοῦ.

Μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν του ὑποχρεώσεων (1961) προσελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Διονυσίου Ζακυθηνοῦ ὡς ἐπιστημονικὸς συνεργάτης εἰς τὸ νεοσύστατον τότε Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν, τοῦ ὁποίου διευθυντὴς ἦτο ὁ ἴδιος. Ἐκεῖ, κατὰ τὴν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος παραμονήν του, ἠσκήθη εἰς τὴν παλαιογραφίαν καὶ διπλωματικὴν ἔκδοσιν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων. Ἠσχολήθη κυρίως περὶ τὴν μεταγραφὴν (ἀπὸ φωτογραφίας τῶν πρωτοτύπων) χρυσοβούλλων καὶ πατριαρχικῶν σιγιλλίων τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τὸν κριτικὸν

ὑπομνηματισμόν των ἐν σχέσει πρὸς τὴν παλαιοτέραν ἔκδοσιν τῶν F. Miklosich - J. Müller (βλ. ΕΕΒΣ τόμ. 32, 1963, σσ. 555-566, ὅπου ἐκθέσεις πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1961 καὶ 1962).

Ἀκολούθως διωρίσθη εἰς τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1966, ὁπότε προσελήφθη ὡς συντάκτης εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸ ἔτος 1972 ἔλαβε τὸ διδακτορικόν του δίπλωμα μὲ θέμα διατριβῆς «Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ - Ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ κείμενα, ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας Ι´ αἰῶν» (εἰσηγητὴς ὁ καθηγητὴς Ν. Β. Τωμαδάκης). Ὁ Δημήτριος Σοφιανὸς προήχθη εἰς Διευθυντὴν τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τὸ 1983 καὶ παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν μέχρι τοῦ 1997, ὁπότε καὶ ἐσυνταξιοδοτήθη. Ὡς Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου διηύθυνε τὰ ἐπιστημονικά του προγράμματα καθὼς καὶ τὰς ἐκδόσεις του, παλαιοτέρας καὶ καθυστερημένας, καὶ νεωτέρας.

Τὸ 1997 ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Παιδείας εἰς τὸ Τμῆμα Ἱστορίας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου. Ἐπὶ τέσσερα ἔτη (1998-2002) διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Τμήματος καὶ προσέφερε πολλὰ εἰς τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Τμήματος καὶ εἰς τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν του. Ἐδίδαξε Βυζαντινὴν Ἱστορίαν, Ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Παιδείας, Ἁγιολογίαν, Παλαιογραφίαν-Κωδικολογίαν, Διπλωματικὴν καὶ τὸν τρόπον ἐκδόσεως κειμένων καὶ ἐγγράφων βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν συγγραφέων. Ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον, συνταξιοδοτηθείς, τὸ ἔτος 2004.

Ὁ Δημήτριος Ζ. Σοφιανὸς ἦτο μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν σωματείων καὶ ἑταιρειῶν (Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας Θεσσαλονίκης, Ἑταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν ἐπὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Χριστιανικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων κ.ἄ.). Ἐπὶ δέκα ἔτη διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ της Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τοῦ ἀπενεμήθη ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Δημήτριον Α´ τιμητικὸν δίπλωμα καὶ ὁ Χρυσοῦς Σταυρὸς τῆς 600ετηρίδος

τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου διὰ τὴν ἐπιστημονικήν του συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην καὶ παρουσίασιν τοῦ χειρογράφου πλούτου καὶ ἄλλου ἀρχειακοῦ ὑλικοῦ τῶν Μετεωρικῶν μονῶν.

Ὡς Γραμματεὺς καὶ Πρόεδρος τῆς «Ἀδελφότητος τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις» συνέβαλεν εἰς τὴν ἵδρυσιν (1971), ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Μουσείου (πατρικῆς οἰκίας) Γιαννούλη Χαλεπᾶ εἰς τὸν Πύργον τῆς Τήνου, γενέτειραν τοῦ καλλιτέχνου (βλ. περ. Νέα Ἑστία, 15 Ἰουλίου 1971).

Εἰς τὸ ἐκτενές, πολυσχιδὲς καὶ ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος ἔργον τοῦ Δημητρίου Σοφιανοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται ἀναλυτικῶς εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐργογραφίαν του, διακρίνονται σαφῶς σὺν τοῖς ἄλλοις δύο μεγάλοι κύκλοι προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων σχετιζομένων τοῦτο μὲν πρὸς τὰ μοναστήρια τῶν Μετεώρων καὶ γενικώτερον πρὸς τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν Θεσσαλίαν, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γενετείρας του Τήνου. Εἶναι δὲ ἡ προσφορὰ προδήλως κεφαλαιώδης, καὶ δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν σχετικῶν μελετῶν καὶ δημοσιεύσεων τοῦ Σοφιανοῦ ἡ μελλοντικὴ περαιτέρω ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν περιοχῶν τούτων.

Ἡ Γεν. Συνέλευσις τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως τὴν ἔκδοσιν τοῦ παρόντος τιμητικοῦ Τόμου, διὰ νὰ τιμήσῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ καθηγητοῦ Σοφιανοῦ τὸν σημαντικῆς συμβολῆς ἁγιολόγον, τὸν ἄοκνον παλαιογράφον, τὸν ἱστορικὸν καὶ φιλόλογον καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸν συνετὸν ἄνθρωπον, τὸν πρᾷον καὶ κοινωνικόν, τὸν εὐσεβῆ χριστιανόν, τὸν σταθερὸν εἰς τὰς πνευματικάς, ἐθνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς καὶ ἐπιλογάς του, τὸν ἐντριβῆ διδάσκαλον καὶ φερωνύμως σοφόν.

Δυστυχῶς διὰ τὰ Γράμματα πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος τόμου, ὁ Δημήτριος Σοφιανὸς ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ τὴν 18ην Νοεμβρίου 2008 μετὰ μακροχρόνιον πάλην πρὸς νόσον βαρεῖαν, τὴν ὁποίαν ὑπέμεινε καρτερικῶς καὶ γενναίως ἐργαζόμενος ἐπιστημονικῶς μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βίου του. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν μετὰ θάνατον ἀργυροῦν μετάλλιον τιμῶσα τὴν συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν γνῶσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ δὲ Πανελλήνιον Ἱερὸν Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου ἐτίμησεν αὐτὸν διὰ τοῦ

χρυσοῦ μεταλλίου τοῦ Ἱδρύματος διὰ τὴν πρὸς τὴν γενέτειραν καὶ τὴν ἐπιστήμην πολύτιμον προσφοράν του.

Ἡμεῖς δὲ εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπιστημονικῆς του συμβολῆς δὲν διστάζομεν νὰ ἀφιερώσωμεν παρηλλαγμένον πως καὶ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα συντεθὲν χάριν ἀρχαίου πολυΐστορος (Cougny, III, 220):

Αἱ σαὶ βίβλοι πάρεισι τοῖς αἱρουμένοις
πόνους ἀπαντλεῖν καὶ καταρδεύειν φρένας
βρύουσα πηγή, δαψιλέστατον πόμα.

[Ἡ διεύθυνσις τῆς Ἐπετηρίδος]

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ

1965

«Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 15 (1965), σσ. 86-124.

1970

«Συμβολαιογραφικὴ πράξη τοῦ 1550», Ἑπτανησιακὰ Φύλλα, τ. 7 (1970), σσ. 133-134.

1971

«Ὁ Βίος τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου (Vita Euthymii), πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως († 917) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς αὐτοῦ», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. 38 (1971), σσ. 289-296.

«Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὴν βενετοκρατουμένην καὶ τουρκοκρατουμένην Τῆνον», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 9 (1971), σσ. 114-136.

1972

Διορθώσεις στὸ βιβλίο τοῦ J. Darrouzès, Georges et Démétrios Tornikès, Lettres et discours, Paris 1968, Ἑλληνικά, τ. 25 (1972), σσ. 237-240.

Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ: ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ κείμενα, ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Ι΄ αἰών), Ἐν Ἀθήναις: Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν - Φιλοσοφικὴ Σχολή, 1972, (Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 22).

1973

«Ἀνέκδοτος κανὼν τοῦ μάρτυρος Ἁρμοδίου, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Κρυπτοφέρρης (ΙΑ΄ αἰών)», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. 39-40 (1973), σσ. 96-109.

«Ὁ νεομάρτυς Μιχαὴλ ὁ ἐξ Ἀγράφων († 1544, Θεσσαλονίκη) καὶ ὁ συντάκτης τοῦ Βίου του», Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τ. 21 (1973), σ. 233-247.

«Βιβλιογραφικὰ Ἱεροῦ Ἱδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου», Ἡμερολόγιον τῆς Μεγαλόχαρης Τήνου 1973, Ἀθῆναι 1973, σσ. 201-212.

1979-1981

«Ἡ ἀρχικὴ Ἀκολουθία καὶ ὁ ἀνέκδοτος Βίος τοῦ νεομάρτυρος Μιχαὴλ τοῦ ἐξ Ἀγράφων († 1544, Θεσσαλονίκη)», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. 44 (1979-1980), σσ. 231-281.

«Ἡ οἰκογένεια Παξιμάδη ἀπὸ τὴν Τῆνο (18ος-19ος αἰ.)», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 11 (1979-1981), σσ. 275-427.

1983-1984

«Ὁ Νεομάρτυρας Μιχαὴλ Μαυροειδὴς ὁ Ἀδριανουπολίτης († 1490 Ἀδριανούπολη) - Ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ κείμενα τοῦ Μεγάλου Ρήτορος Μανουὴλ Κορινθίου κ.ἄ.», Θεολογία, τ. 54 (1983), σσ. 779 - 816 καὶ τ. 55(1984), σσ. 237-256, 435-458, 739-771. Καὶ ὡς αὐτοτελὲς βιβλίο μὲ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ μὲ δική του σελιδαρίθμηση, Ἀθῆναι 1984, σ. 124.

Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων. Τόμ. Β´. Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ. Ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Ν. Α. Βέη, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1984.

«Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης (β´ μισὸ τοῦ ΙΓ´ αἰῶνα)», Θεσσαλικὰ Χρονικά, τ. 15ος (1984) (2ο Διεθνὲς Συνέδριο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, 1980), σσ. 147-161.

«Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμήσεις τῆς Μονῆς Δουσίκου. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Μονῆς», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 1 (1984), σσ. 9-70.

1985

«Χατζη-Γερασίμου, ἱερομονάχου τῆς Μονῆς Δουσίκου, ἀνέκδοτα στιχουργήματα (1826)», Τρικαλινά, τ. 5 (1985), σσ. 7-27.

1986

«Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος τῆς Βουναίνης (Ι´ αἰ.). Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ κείμενα Μαξίμου (1620) κ.ἄ.», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 2 (1986), σσ. 71-148, 359-361.

«Ἱερομονάχου Γαβριὴλ Ἀγιαμονίτη, ἀνέκδοτο προσκυνητάριο τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων (1786)», Τρικαλινά, τ. 6 (1986), σσ. 7-26.

Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων: κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων. Τόμος Γ´, Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1986.

1987

«Χατζη-Γερασίμου ἱερομονάχου Δουσικιώτη, ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μάρτ. 1527-Σεπτ. 1540), καὶ κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίκου. Προσωπογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ἁγίου Βησσαρίωνος», Τρικαλινά, τ. 7 (1987), σσ. 7-40.

1988

«Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Ἱστορικὴ ἐπισκόπηση - Γενικὴ θεώρηση», Τρικαλινά, τ. 8 (1988), σ. 35-87 [Πρακτικὰ Α´ Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν, 6-8 Νοεμ. 1987].

1989

Ὅσιος Λουκᾶς: Ὁ Βίος Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη: προλεγόμενα, μετάφραση, κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου. Ἁγιολογικὴ Βιβλιοθήκη 1, Ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 1989.

«Τὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ´ Παλαιολόγου (1336) ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς)», Τρικαλινά, τ. 9 (1989), σ. 7-27.

1990

Τὸ Μεγάλο Μετέωρο: Ἱστορία καὶ τέχνη, (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Μανόλη Χατζηδάκη), Ἀθήνα, ἔκδ. Interamerican, 1990.

Μετέωρα - Ὁδοιπορικό, Ἔκδοση Ἱερᾶς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990.

Οἱ θησαυροὶ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, Ἔκδοση τῆς Κτηματικῆς Τράπεζας, Ἀθήνα 1990.

Ὁ ὅσιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης -Βίος, Ἀκολουθία, Συναξάρια: Προ-

λεγόμενα μετάφραση τοῦ Βίου, κριτικὴ ἔκδοση τῶν κειμένων, Ἔκδοση Ἱ. Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990.

«Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης: ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος Βίος (Θ΄ αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (ΙΓ΄ αἰ.). Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα (Ἰωσὴφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου)», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 3 (1990), σσ. 96-213, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

«Τὸ συνοδικὸ γράμμα (1381, Νοεμ.) τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Νείλου ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς)», Τρικαλινά, τ.10 (1990), σσ. 7-31

«Δύο Μετεωρικὰ χειρόγραφα πελοποννησιακῆς προελεύσεως», Λακωνικαὶ Σπουδαί, τ. 10 (1990), Θησαύρισμα-Ἀριστεῖον πνευματικὸν εἰς τὸν Δικαῖον Βαγιακάκον, σσ. 89-110.

«Μετέωρα: σύντομο ἱστορικὸ χρονικὸ τῆς Μετεωρίτικης Μοναστικῆς πολιτείας», Νέα Ἑστία, τ. 128 (1990) σσ. 1332-1337.

1991

«Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων († 1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του», Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία, τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ μητροπολίτη Κοζάνης καὶ Σερβίων Διονυσίου Ψαριανοῦ, Κοζάνη 1991, τ. Β΄, σσ. 389-403.

«Συλλογὴ φαναριώτικων στιχουργημάτων σὲ κώδικα τῶν μέσων του ΙΗ΄ αἰῶνα», Ὁ Ἐρανιστής, τ. 21 (1991), σσ. 43-71.

«Ἑξακόσια χρόνια ὀργανωμένης μοναστικῆς παρουσίας στὰ Μετέωρα: Ἱστορικὴ τεκμηρίωση», Τρικαλινά, τ. 11 (1991), σσ. 101-134 [Πρακτικὰ Β΄Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν, 9-12 Νοεμ. 1990)].

1992

«Ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἔλεγχος καὶ κριτικὴ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἑρμηνείας τῶν πηγῶν», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 4 (1992), σσ. 23-80, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἑλληνικὲς Κληρονομιές, Ἀθήνα 1992. (Πολυτελὲς λεύκωμα μεγάλου σχήματος σὲ λυτὰ φύλλα μὲ τὰ ἑξῆς περιεχόμενα: 1. Πελοπόννησος: Ἁγία Λαύρα, Μυστρᾶς, Βάθεια-Μάνη, Κότρωνας-Μάνη, Μονεμβασιά, Ὀλυμπία-Ἐπικούριος Ἀπόλλωνας, Μυκῆνες-Τίρυνθα-Ἐπίδαυρος-Ναύπλιο. 2. Μακεδονία: Δίον, Μονὴ Σουμελᾶ, Ἅγιον Ὄρος, Πέλλα, Ἔδεσσα, Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Καβάλα-Φίλιπποι, Βεργίνα-Βέροια.

«Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων Μητροπολίτης Λαρίσης (1527-1540) καὶ κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ καὶ ἄλλα κείμενα», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 4 (1992), σσ. 177-282, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Τῆνος-Tinos. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα. (Τὸ κείμενο Ἑλληνικὰ-Ἀγγλικὰ-Γαλλικὰ-Ἰταλικά), Ἐκδόσεις Ἐρίννη, Ἀθήνα 1992.

«Ἡ διαθήκη (ἔτους 1545) τῶν κτιτόρων τῆς Μονῆς Ρουσάνου, ἱερομονάχων Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς μονῆς», Τρικαλινά, τ. 12 (1992), σσ. 7-38.

1993

Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων: κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων, τ. 4/Α΄-Β΄, Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1993.

Οἱ Βυζαντινοὶ Ἅγιοι τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου μέσα ἀπὸ τὶς πηγὲς καὶ τὰ κείμενα, Ὄψεις τῆς Βυζαντινῆς Κοινωνίας 7, Ἀθήνα, Ἵδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν, 1993.

«Acta Stagorum. Τὰ ὑπὲρ τῆς θεσσαλικῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν παλαιὰ βυζαντινὰ ἔγγραφα (τῶν ἐτῶν 1163, 1336, καὶ 1393). Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς», Τρικαλινά, τ. 13 (1993), σσ. 7-67.

«Ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος καὶ σχολάρχης Τήνου (1824-1841) Εὐστράτιος Πέτρου ὁ Κυδωνιεύς. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐκπαιδευτική του δράση ἀπὸ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους», Πρακτικὰ Α΄ Κυκλαδολογικοῦ Συνεδρίου (Ἄνδρος, 5-9 Σεπτ. 1991), Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 14 (1991-1993), σσ. 70-122.

«Τὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα τῶν μετεωρικῶν μονῶν Μεγάλου Μετεώρου (1791) καὶ Ἁγίου Στεφάνου (1814), ἔργα Μετσοβιτῶν μαστόρων», Πρακτικὰ Α΄ Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν (Μετσοβο 28-30 Ἰουν. 1991), Ἀθήνα 1993, σσ. 173-215.

«Ἡ ἱστορία τοῦ νησιοῦ. Ἡ Τῆνος ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τὴ Βενετικὴ κατοχὴ ἕως καὶ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821», Τῆνος - Τὸ νησὶ τῆς Μεγαλόχαρης, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 15 Αὐγ. 1993, σσ. 8-10 [= Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, τ. Δ΄, (1996), σσ. 72-77].

«Ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου. Ἑκατὸν ἑβδομήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση τῆς θαυματουργῆς Εἰκόνας», Τῆνος - Τὸ νησὶ τῆς Μεγαλόχαρης, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 15 Αὐγ. 1993, σσ. 8-10 [= Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, τ. Δ΄, (1996), σσ. 81-85].

1994

«Ἀνέκδοτη συνοδικὴ πράξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Κυρίλλου Α΄ Λουκάρεως. 1623, Μάϊος, ἰνδ. Ϛ΄», Ροδωνιά, Τιμὴ στὸν Μ.Ι. Μανούσακα, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1994, τ. Β΄, σσ. 493-505.

«Δύο κώδικες τῆς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου τῶν Μετεώρων καὶ ἡ μαρτυρία τους γιὰ τεσσάρων αἰώνων ζωὴ καὶ δράση τῆς ἱστορικῆς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Καταφυγίου Ἀγράφων, τῆς ἐπιλεγομένης Πέτρας», Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου: Τὰ 400 χρόνια τῆς Ἱ. Μονῆς Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας 1593-1993, 7 Αὐγ. 1993, Καταφύγιο Καρδίτσας 1994, σσ. 10-16.

«Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα ἀναφερόμενα στὸν μητροπολίτη Λαρίσης καὶ κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίκου Ἅγιο Βησσαρίωνα», Τρικαλινά, τ. 14 (1994), σσ. 37-68.

«Ἡ ἀνέκδοτη διαθήκη τοῦ Μανουὴλ Ἰωαννάκη (μέσα ΙΔ΄ αἰ.) καὶ ἄλλα κείμενα σχετικὰ μὲ τὴ Μονὴ τῆς Θεοτόκου στὸν Στῦλο τῶν Σταγῶν», Σύμμεικτα, Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, τ. 9 (1994), σσ. 279-288.

Ν. Γ. Σακκελίωνος († 1926), Συλλογὴ βιογραφιῶν διαφόρων Τηνίων. Προλεγόμενα, σημειώσεις, εὑρετήρια, ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια Δημ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ἀδελφότης τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις, Ἀθῆναι 1994, σ. α΄- μ΄ + 1-230.

«Τὸ "Φιλογράμματον Μέτσοβον". Ἡ παιδεία καὶ οἱ ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ πνευματικοὶ ἄνδρες», Μέτσοβο, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 20 Νοεμ. 1994, σ. 5.

«Μετσοβίτες εὐεργέτες. Μὲ δωρεές τους κτίσθηκαν σπουδαῖα κοινωφελῆ ἔργα», Μέτσοβο, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 20 Νοεμ. 1994, σσ. 6-7.

«Ἡ Ἀθήνα τὸ 1842», κείμενο στὸ ὁμώνυμο καλλιτεχνικὸ λεύκωμα, ἐκδ. Ἀσφαλ. Ἑταιρείας «Ἀγροτικὴ Ζωῆς», Ἀθήνα, Δεκ. 1994.

«Τὰ Ἅγια Μετέωρα. Ἱστορικὸ χρονικὸ τῆς μετεωρίτικης μοναχοπολιτείας», Μετέωρα, ἡ ἰσάγγελη πολιτεία, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 6 Φεβρ. 1994, σσ. 2-6 [=Θεσσαλία, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, τ. Θ΄ (1996), σσ. 130-132].

«Βιβλιοθῆκες καὶ ἀρχεῖα. Χειρόγραφα, ἔγγραφα, παλαιὰ ἔντυπα βιβλία τῶν μετεωρικῶν μονῶν», Μετέωρα, ἡ ἰσάγγελη πολιτεία, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, 6 Φεβρ. 1994, σσ. 12-14 [=Θεσσαλία, Ἑπτὰ Ἡμέρες - Ἡ Καθημερινή, τ. Θ΄ (1996), σσ. 133-139].

«Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, κειμήλια πολύτιμα τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μας κληρονομιᾶς», Παράδοση, 10-12, Ἀφιέρωμα στὰ Ἅγια Μετέωρα, Ἀπρ. - Δεκ. 1994, σσ. 286-300.

1995

Ὁ Τηνιακὸς μαρμαρᾶς καὶ ἡ προσφορά του στὴν Νεοελληνικὴ τέχνη, Ἐκδόσεις Φιλιππότη, Ἀθήνα 1995.

«Ἡ πρώτη προσπάθεια γιὰ τὴν ἵδρυση Γυμνασίου στὴν Τῆνο. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα (Αὐγ. 1836) τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 12 (1995), Εἰς μνήμην καθηγ. Στυλ. Κορρέ, σσ. 41-59.

1996

Εἰσαγωγὴ στὸ καλλιτεχνικὸ Λαογραφικὸ Λεύκωμα - Ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1995, ἔκδ. Ἀσφαλ. Ἑταιρείας «Ἀγροτικὴ Ζωῆς».

«Οἱ ἀπαρχὲς τοῦ ὀργανωμένου μετεωρίτικου μοναχισμοῦ καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος», Διεθνὲς Συμπόσιο τὸ Ἅγιον Ὄρος. Χθὲς - Σήμερα - Αὔριο (Θεσσαλονίκη 29 Ὀκτ. - 1 Νοεμ. 1993), Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 277-289.

«Ἀνωνύμου, Ἀνέκδοτο ἠθικοδιδακτικὸ στιχούργημα (ΙΓ΄- ΙΔ΄ αἰ.)», Θησαυρίσματα, τ. 26 (1996), σσ. 43-57.

«Ὁ συντάκτης τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτη γνωστὸς γραφέας μετεωρικῶν χειρογράφων (τέλη ΙΔ΄ - ἀρχὲς ΙΕ΄ αἰ.)», Τρικαλινά, τ. 16 (1996), σσ. 7-56.

«Τὸ "ὁρκωμοτικὸν γράμμα" (Ἰούν. 1342) τοῦ Μιχαὴλ Γαβριηλόπουλου πρὸς τοὺς Φαναριῶτες τῆς Καρδίτσας. Οἱ ἐκ τῶν παραναγνώσεων καὶ παραδιορθώσεων παρανοήσεις ἑνὸς ἱστορικοῦ ντοκουμέντου», Πρακτικὰ Α΄ Συνεδρίου γιὰ τὴν Καρδίτσα καὶ τὴν περιοχή της (Καρδίτσα, 15-17 Ἀπρ. 1994), Ἔκδοση Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης Καρδίτσας «Ἡ Ἀθηνᾶ», Καρδίτσα 1996, σσ. 29-46.

«Ὁ Νεομάρτυρας Μιχαὴλ Μαυροειδὴς ὁ Ἀδριανουπολίτης. Νέα χρονολογικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα († post 1493, Ἀδριανούπολη)», Ἡ Καθ' Ἡμᾶς Ἀνατολή, τ. 3 (1996), σσ. 49-54.

«Ἀναστασίου Παπαβασιλοπούλου, Ἀνέκδοτο ἔμμετρο Προσκυνητάριο τῆς Μονῆς Βατοπεδίου Ἁγίου Ὄρους (1772)», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 5 (1996), Μνήμη Λέανδρου Βρανούση, σ. 45-95.

«Παιδιόφραστος Διήγησις τῶν ζώων τῶν τετραπόδων. Ὁ Πρόλογός της (στ. 1-9) εἶναι νόθος καὶ ὀβελιστέος;», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 5 (1996), Μνήμη Λέανδρου Βρανούση, σσ. 381-386.

«Οἱ Σέρβοι ἡγεμόνες τῶν Τρικάλων καὶ οἱ μονὲς τῆς περιοχῆς (ΙΔ΄ αἰῶνας), Βυζάντιο καὶ Σερβία κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα. Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Διεθνῆ Συμπόσια 3, Ἀθήνα 1996, σσ. 180-194.

Δρόσου Ν. Δρόσου († 1870), Ἱστορία τῆς νήσου Τήνου ἀπὸ τῆς πέμπτης [γρ. Δ΄] Σταυροφορίας μέχρι τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ 1821 {α΄ ἔκδ. Ἐν Ἀθήναις 1870}. Ἐπανέκδοση μὲ ἐκτενῆ Εἰσαγωγὴ καὶ σημειώσεις (σσ. 13*-40*), Εὑρετήρια, Γλωσσάριο καὶ Πίνακες (σσ. 563*-620*), Ἐκδοτικὴ καὶ τυπογραφικὴ Ἐπιμέλεια Δημ. Ζ. Σοφιανοῦ, Πανελλήνιον Ἱερὸν Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου – Ἀδελφότης τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις, Ἀθῆναι 1996.

«Ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Γαβριὴλ Δ΄, συγχωρητικὸ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν κατοίκων τῆς Τήνου, 1782 Σεπτέμβριος», Τηνιακά, Ἐπιστημονικὴ περιοδικὴ ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας Τηνιακῶν Μελετῶν, τ. 1 (1996), σσ. 23-32.

«Προλογικὸ σημείωμα», Τηνιακά, τ. 1 (1996), σ. 11-12.

«Ὁ Τήνιος βιβλιοεκδότης Ἰωάννης Δ. Κολλάρος (1870-1956)», Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιο 1996 – Χρόνος Α΄ (ἐκδότες: Ν. Α. Κεφαλληνιάδης Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1996, σσ. 64-72.

Εἰσαγωγικὸ σημείωμα, Σύγχρονοι Τήνιοι καλλιτέχνες, Κοινότητα Πανόρμου Τήνου, Ἀδελφότητα τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις, Τῆνος 1996, σσ. 7-8.

1997

«Τὸ ἄγνωστο αὐτόγραφο σημειωματάριο τοῦ Leon Heuzey ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη καὶ παραμονή του στὶς Μονὲς Δουσίκου καὶ Μετεώρων (Ἰούλιος-Αὔγουστος 1858)», Πρακτικὰ Δ΄ Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν, Τρίκαλα, 8-10 Νοεμ. 1996, Τρικαλινά, τ. 17 (1997), σσ. 157-191.

«Συλλογὴ Φαναριώτικων στιχουργημάτων σὲ κώδικα τῶν μέσων του ΙΗ΄ αἰῶνα», Ὁ Ἐρανιστής, τ. ΛΔ΄- ΛΕ΄ (1997), Μνήμη Λέανδρου Βρανούση, σσ. 43-71.

«Ὁ ἱερομόναχος Τρύφων Βαρδάκας, ὁ ἐκ Μετσόβου διδάσκαλος καὶ κωδικογράφος (ΙΗ΄ α΄ι.)», Πρακτικὰ Β΄ Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν (Μέτσοβο, 9-11 Σεπτ. 1994), Ἀθήνα 1997, σσ. 403-434.

«Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία Δροσίνη καὶ Πολυλᾶ (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1894)», Ἀθηναϊκὸ Ἡμερολόγιο 1997, Ἔτος 8ο (ἐκδότες Γ. Κ. Καιροφύλας - Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1997, σσ. 101-111.

«Ζαχαρίας Γ. Φιλιππότης (1868 – πρὶν ἀπὸ τὸ 1905). Ἡ τραγικὴ μοῖρα ἑνὸς νέου Τήνιου μαρμαρογλύπτη», Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιο 1997 – Χρόνος Β΄ (ἐκδότες: Ν. Α. Κεφαλληνιάδης - Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1997, σ. 186-196.

Κώστα Καιροφύλα, Ἱστορικαὶ σελίδες Τήνου. Φραγκοκρατία Ἀθῆναι - Βενετοκρατία - Τουρκοκρατία 1207-1821, Ἀθήνα 1997. Εἰσαγωγὴ - σημειώσεις Δ. Ζ. Σοφιανός.

«Τὸ Προπαρασκευαστικὸ καὶ Ἐπαγγελματικὸ Σχολεῖο Καλῶν Τεχνῶν Πανόρμου Τήνου. Μία γόνιμη καὶ πλούσια σὲ καρποὺς τεσσαρακονταετία», Προπαρασκευαστικὸν Ἐπαγγελματικὸν Σχολεῖον Καλῶν Τεχνῶν Πανόρμου Τήνου 1955-1997, Ἔκθεση Ἔργων Καθηγητῶν τοῦ Σχολείου, Πνευματικὸ Κέντρο Πανόρμου Τήνου 20 Ἰουλίου - 20 Σεπτεμβρίου 1997, Κοινότητα Πανόρμου Τήνου, Τῆνος 1997, σσ. 20-28.

«Πρόλογος προέδρου τῆς Ἑταιρείας Τηνιακῶν μελετῶν Δ. Ζ. Σοφιανοῦ», Τῆνος καὶ Θάλασσα, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 5 καὶ 6 Σεπτεμβρίου 1996, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 1, Ἀθήνα 1997, σσ. 9-11.

Εἰσαγωγικὸ σημείωμα γιὰ τὴ νέα ἔκδοση στό: Μάρκος-Φίλιππος Ζαλλώνης, Ἱστορία τῆς Τήνου. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μετὰ

τινῶν παρατηρήσεων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Δημητρίου Μ. Μαυρομαρᾶ, Ἐκδόσεις ΕΡΙΝΝΗ, Ἀθῆναι 1997, σσ. ιγ´-ιστ´.

1998

Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων / ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων Νίκου Α. Βέη. Τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως / προλεγόμενα-προσθῆκαι Λ. Βρανούση, Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, 2η ἔκδοση, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1998.

«Οἱ κτίτορες τοῦ Μεγάλου Μετεώρου ὅσιος Ἀθανάσιος καὶ ὅσιος Ἰωάσαφ καὶ οἱ μετακινήσεις τους ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὡς συνέπεια τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων (ΙΔ´ αἰ.)», Τρικαλινά, τ. 18 (1998), σ. 145-157.

«Ὁ βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας ὡς πηγὴ ἱστορική, φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιολογική», Ἡ Ἑκατονταπυλιανὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ Πάρος. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Πάρος, 15-19 Σεπτεμβρίου 1996), Πάρος 1998, σσ. 253-268.

«Ἀβιβλιογράφητα μονόφυλλα τῶν ἐτῶν 1858-1880», Δελτίο τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, Μνήμη Ἐλευθερίου Πρεβελάκη, τ. 1 (1998), σσ. 285-302.

«Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1814-1830 περὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ταξιαρχῶν Ἐπιδαύρου», Ναυπλιακὰ Ἀνάλεκτα, τ. 3 (1998), σσ. 288-309.

Περικλῆς Γ. Ζερλέντης, Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης, τ. 1. Ἑρμούπολις 1913, Ἀθήνα 1998. Εἰσαγωγικὸ σημείωμα, ἀναγραφὴ δημοσιευμάτων Π. Γ. Ζερλέντη: Δ. Ζ. Σοφιανός.

«Ἰωάννης Βίβας (β´ μισὸ ΙΘ´ αἰ.). Ἕνας ἄγνωστος Ἀνδριώτης μονόχειρ ζωγράφος», Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιο 1998–Χρόνος Β´ (ἐκδότες: Ν. Α. Κεφαλληνιάδης - Δ. Ζ. Σοφιανὸς - Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1998, σσ. 99-101.

«Ἀνέκδοτη αὐτόγραφη ἐπιστολὴ (7-7-1934) τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἰ. Βηλαρᾶ ἀπὸ τὸν Γ. Βαβαρέτο», Ἀθηναϊκὸ Ἡμερολόγιο 1998 Εἰκονογραφημένο (ἐκδότες: Γ. Κ. Καιροφύλας - Σ. Γ. Φιλιππότης), ἔτος ἔνατο, Ἀθήνα 1998, σσ. 173-177.

1999

«Τιμοθέου μοναχοῦ Σερραίου, ἀνέκδοτο στιχούργημα γιὰ τὴ Μονὴ Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων (β´μισὸ ΙΗ´ αἰ.)», Τρικαλινά, τ. 19 (1999), σσ. 7-18.

«Πρόλογος τοῦ προέδρου Ἑταιρείας Τηνιακῶν Μελετῶν [Δ. Ζ. Σοφιανοῦ]», Τῆνος Ἑῷα καὶ Ἑσπέρια. Πάνω Μέρη Τήνου, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 4, 5, καὶ 6 Σεπτεμβρίου 1997, Ἀθήνα 1999, σσ. 7-8.

«Ἱερὰ μονὴ Κεχροβουνίου. Ἱστορικὴ προσέγγιση», Τῆνος Ἑῷα καὶ Ἑσπέρια. Πάνω Μέρη Τήνου, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 4, 5, καὶ 6 Σεπτεμβρίου 1997, Ἀθήνα 1999, σσ. 9-38.

«Χαλεπᾶς. Ὁ κοσμοκαλόγερος καλλιτέχνης ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Τήνου», Μνήμη Γιαννούλη Χαλεπᾶ. Ἑξήντα χρόνια (1938-1998) ἀπὸ τὸ θάνατο ἑνὸς μεγάλου, Ἐπιλογὴ καὶ ἐπιμέλεια κειμένων: Στρατῆς Γ. Φιλιππότης, Εἰσαγωγικὸ σημείωμα: Δ. Ζ. Σοφιανός, Ἐκδόσεις Ἐρίννη, Ἀθήνα 1999, σ. 115-136.

2000

«Διήγησις Βεφᾶ καὶ Μιχρῆς. Ἀνωνύμου ἀνέκδοτο στιχούργημα ΙΖ´ αἰ.», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 6 (2000), σσ. 37-110.

«Ἀνέκδοτο συνοδικὸ γράμμα (Ἰουλ. 1826) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Χρυσάνθου Α´ ὑπὲρ τῆς πατριαρχικῆς Κοινῆς του Γένους Σχολῆς τῶν Ἑλληνικῶν Μαθημάτων», Ὀρθοδοξία καὶ Οἰκουμένη. Χαριστήριος τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α´, Ἀθήνα 2000, σσ. 519-527.

«Τὸ καλλιγραφικὸ ἐργαστήρι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων κατὰ τὸν ΙϚ´ καὶ ΙΖ´ αἰῶνα», Πρακτικὰ 5ου Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν, Τρίκαλα, 5-7 Νοεμ. 1999, Τρικαλινά, τ. 20 (2000), σσ. 25-51.

«Γραφεῖς καὶ βιβλιογραφικὰ ἐργαστήρια τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων (15ος-16ος αἰ.)», Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Διεθνῆ Συμπόσια 7. Ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ κατὰ τοὺς 15ο καὶ 16ο αἰῶνες, Ἀθήνα 2000, σσ. 323-347.

«Μετέωρα. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα τῆς μοναχοπολιτείας τῶν Σταγῶν», Ὁ θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας. 2000 χρόνια. Ἱστορία – Μνημεῖα – Τέχνη, Α´ τόμος, Ἡ δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ὀρθοδοξίας, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, [Ἀθήνα 2000], σσ. 318-337.

«Ἅγιος Γρηγόριος Ἐπίσκοπος Ἄσσου (β´ μισὸ ΙΒ´ αἰῶνα). Ἡ σχέση τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων (βίων) στὸν κώδ. Πάτμου 448 (φφ. 31^v-58)

καὶ στὸν κώδ. Μεγίστης Λαύρας 1824/Ω14 (φφ. 144^{v}-157^{v})», Ἐνθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη, Ἡράκλειο 2000, σσ. 641-651.

«Ὁ ἱερομόναχος Χριστόφορος ὁ Βαρλααμίτης (ca. 1740-†1814), ὁ Μετσοβίτης ἐπιμελητὴς-συνδρομητὴς χειρογράφων καὶ χρονικογράφος», Πρακτικὰ Γ´ Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν. Μέτσοβο 29-31 Αὐγούστου 1997, Ἀθήνα 2000, σσ. 461-484.

«Ὁ νεομάρτυς Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος πολιοῦχος Μυτιλήνης», Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου 17-19 Φεβρ. 1998: Ἐξισλαμισμοί, κρυπτοχριστιανοὶ καὶ νεομάρτυρες, Μυτιλήνη 2000, σσ. 121-134.

«Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Λυκουσάδας τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας βυζαντινὰ ἔγγραφα (ΙΓ´-ΙΔ´ αἰ.) καὶ τὰ προβλήματα χρονολόγησης καὶ ταύτισής τους», Βυζαντινά, Ἀφιέρωμα στὴ Μνήμη τοῦ καθηγητῆ Ἰωάννη Ε. Καραγιαννόπουλου, τ. 21 (2000), σσ. 123-135.

«Ἀνέκδοτο συνοδικὸ γράμμα (Αὔγ. 1795) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Γερασίμου Γ´ περὶ ἐκλογῆς τοῦ ἱερομονάχου Νικηφόρου Ἀρχιεπισκόπου Προικοννήσου», Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, τ. 5 (2000), σσ. 111-118.

«Κτηματολογικὸ καὶ φορολογικὸ κατάστιχο τῆς Τήνου τοῦ Α´ μισοῦ τοῦ ΙΘ´ αἰῶνα (κώδ. Ε.Β.Ε. 1361). Ἡ σημασία του ὡς πηγῆς ἱστορικῶν καὶ ἄλλων πληροφοριῶν», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 17 (2000), σσ. 30-108.

«Ἐγκύκλιοι (Αὔγ. 1821-Ἰαν. 1822) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Εὐγενίου Β´ περὶ δουλικῆς ὑποταγῆς τῶν Ἑλλήνων στὸν ὀθωμανὸ κατακτητή», Δελτίο τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2 (2000), σσ. 19-43.

«Προλογικὸ σημείωμα τοῦ πρ. προέδρου τῆς Ἑταιρείας Τηνιακῶν Μελετῶν [Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ]» εἰς: Ἀντωνίου Μοσχάτου, Περὶ νήσου Τήνου πραγματεία ἱστορική, Γοτίγγη 1855. Μετάφραση ἀπὸ τὸ λατινικὸ Ν. Ι. Λούβαρις, Τῆνος 1905, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Ἡ Τῆνος μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα 2, Ἀθήνα 2000, σσ. ζ´-ιε´.

2001

Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ Λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β´ Παλαιολόγο / εἰσαγωγὴ καὶ ἔκδοση Χ. Γ. Πατρινέλη καὶ Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 2001.

«Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ ἡ μετατροπή του σὲ τουρκικὸ τέμενος», ΛΓ´ Δημήτρια. Πρακτικὰ ΙΒ´ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ ἱερὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου προσκύνημα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (Ἱ. Μονὴ Βλατάδων 1-3 Ὀκτωβρίου 1998), Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 103-119.

«Τὸ ἀρχεῖο τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων», Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὄρος 2001, σσ. 245-251.

«Ὁ χειρόγραφος πλοῦτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους πηγὴ ἀνεξάντλητη τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ θύραθεν γραμματείας καὶ τέχνης», Ἅγιον Ὄρος, Φύση-Λατρεία-Τέχνη, τ. Α´, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 353-363.

«Τὰ ἁγιολογικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης (α´ Ἀντωνίου Λαρίσης Ἐγκώμιον, β´ Ἀκολουθία) καὶ ἡ χειρόγραφη παράδοσή τους», Τρικαλινά, τ. 21 (2001), σσ. 7-78.

«Οἱ μονὲς τῶν Μετεώρων καὶ ἡ Μεσαιωνικὴ Ἤπειρος», Μεσαιωνικὴ Ἤπειρος. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Φιλοσοφικὴ Σχολή. Διατμηματικὸ Πρόγραμμα Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν, Ἰωάννινα 2001, σσ. 257-275.

«Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα τῆς Ἐπισκοπῆς Σταγῶν», Πρακτικὰ τοῦ Α´ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Καλαμπάκας, Καλαμπάκα 2001, σσ. 93-124.

«Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ τοπικὸ ἁγιολόγιο τῆς Ὑπάτης», ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ 42ο-45ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ Ὑπάτη, Ἀθῆνα 2001, σσ. 33-41.

«Προλογικὸ σημείωμα τ. προέδρου Ἑταιρείας Τηνιακῶν Μελετῶν Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ», Τῆνος Κάτω Μέρη. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 25-27 Αὐγούστου 1998, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 3, Ἀθήνα 2001, σσ. 7-8.

2002

«Εἰσαγωγικὸ σημείωμα», Τῆνος Ἔξω Μέρη. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 18-20 Αὐγούστου 1999, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 4, Ἀθήνα 2002, σσ. 9-10.

«Ἡ Τῆνος πηγὴ καὶ ἔκφραση τῆς νεοελληνικῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης», Τῆνος Ἔξω Μέρη. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 18-20 Αὐγούστου 1999, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 4, Ἀθήνα 2002, σσ. 11-42.

«Τὰ πρῶτα σχολεῖα τῆς Τήνου καὶ οἱ δάσκαλοί τους μετὰ τὴν Ἐπανά-

σταση τοῦ 1821», Τῆνος. Ἡ Χώρα. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 20, 23, 25 Αὐγούστου 2000, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 5, Ἀθήνα 2002, σσ. 93-110.

«Ὁ Νίκος Α. Βέης (1883-1958) καὶ οἱ παλαιογραφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες του στὶς Μονὲς τῶν Μετεώρων», Μετέωρα. Ἐκδρομικὸς καὶ Μορφωτικὸς Ὅμιλος Τρικάλων - Ε.Μ.Ο.Τ., τ. 55-56, Τρίκαλα 2002, σσ. 11-18.

«Ὁ κώδικας 664 τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων (Μεγάλου Μετεώρου)», Τρικαλινά, τ. 22 (2002), σσ. 7-16.

2003

«Χατζῆ-Γεράσιμος Δουσικιώτης (1790-1866). Ἄνθη εὐλαβείας στὸν αὐτοδίδακτο καὶ ἀκαταπόνητο μελετητὴ καὶ ἐρευνητὴ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῶν Ἀρχείων τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος -Δουσίκου», Πρακτικὰ Δ΄ Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν, Τρίκαλα, 8-10 Νοεμ. 2002, Τρικαλινά, τ. 23 (2003), σσ. 57-76.

Ἅγια Μετέωρα. Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ. Ἱστορία-Τέχνη. Holy Meteora. The Holy Monastery of St. Nikolaos Anapafsas. History - Art, (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Εὐθύμιο Ν. Τσιγαρίδα), Τρίκαλα 2003.

«Ἀντωνίου Μανούσου ἐπιστολὴ (19 Αὐγ. 1856) πρὸς τὸν Ἰάκωβο Πολυλᾶ. Δοκίμιο γιὰ τὴν γλῶσσα καὶ ἀντιγραφὴ πεζῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννη Βηλαρᾶ. Ἔρανος στὰ Κερκυραϊκὰ Γράμματα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα», Δελτίον τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τ. 3 (2003), σσ. 117-139.

«Πρόλογος Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ» εἰς: Θεοτέκνης [Μητσικώστα], Μοναχῆς Ἁγιοστεφανίτισσας, Ἡ θέση τῆς μοναχῆς στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, Γυναικεῖος Μοναχισμὸς 1, Ἔκδοση Ἱ. Μονῆς Ἁγ. Στεφάνου, Ἅγια Μετέωρα 2003, σσ. 9-11.

«Βιβλιοκρισία: Μάχη Παΐζη-Ἀποστολοπούλου-Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, Ἀφιερώματα καὶ δωρεὲς τὸν 16ο αἰ. στὴ Μ. Ἐκκλησία. Θεσμικὲς ὄψεις τῆς εὐσέβειας, Ἀθήνα 2002», Ἑλληνικά, τ. 53 (2003), σσ. 422-424.

2004

Ἡ Ἐπισκοπὴ Σταγῶν. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα, Καλαμπάκα 2004, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σταγῶν καὶ Μετεώρων, σ. 1-158.

«Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Ἄσσου (β΄ μισό του ΙΒ΄ αἰῶνα) καὶ τὰ

ἁγιολογικά του κείμενα (κριτικὴ ἔκδοση)», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 7 (2004), σσ. 293-365.

Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Δουσίκου Ἁγίου Βησσαρίωνος. Κατάλογος περιγραφικὸς / (σὲ συνεργασία μὲ τὸν Φώτιο Ἀρ. Δημητρακόπουλο), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 2004, σσ. α΄-οδ΄ + 1-486.

«Οἱ κώδικες 665-668 τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων (Μεγάλου Μετεώρου», Τρικαλινά, τ. 24 (2004), σσ. 7-30.

«Τὸ χρονικὸ τῆς Κρατικῆς ἐπιχείρησης τοῦ 1882 (Αὔγ.) καὶ τῆς ἁρπαγῆς καὶ μεταφορᾶς στὴν Ἀθήνα 104 χειρογράφων τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως)», Μετέωρα, Τρίκαλα 2004, σσ. 5-16.

«Ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν Παρθένιος (Μάρτιος 1751-26 Μαρτίου 1784), ἀδελφὸς τῆς Ἱ. Μονῆς Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων, δωρητὴς καὶ κτήτορας κωδίκων», Β΄ Ἱστορικὸ Συνέδριο Καλαμπάκας, Ἡ Καλαμπάκα μέσα ἀπὸ τὴν Ἱστορία της (Εἰσηγήσεις, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, [10-12 Μαΐου 2002], Ὀργάνωση: Πολιτιστικὸς Σύλλογος Δήμου Καλαμπάκας, Ἐπιμέλεια: Γρηγόρης Σταγέας, Καλαμπάκα 2004, σσ. 215-229.

Τὸ σπίτι - μουσεῖο Γιαννούλη Χαλεπᾶ στὸν Πύργο τῆς Τήνου καὶ ἡ ζωὴ τοῦ καλλιτέχνη, (δίγλωσσο, καὶ στὴν ἀγγλική), Ἀθήνα 2004.

«Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ καὶ ἡ τιμὴ αὐτοῦ στὴν Ἀγιά», Σύναξις Ἀγιωτῶν Ἁγίων. Πρακτικὰ Ἡμερίδας. Ἀγιά, Κυριακὴ 18 Μαΐου 2003, Ἀγιὰ 2004, σσ. 36-47.

«Τὸ μοναστῆρι τῶν Ἀρχαγγέλων στὴν Καππαδοκία (κώδ. 665 Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου), Δελτίο Ἑταιρείας Μελέτης τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, τ. 1 (2004), σσ. 43-65.

«Ἡ Ἐκκλησία τῶν Κυκλάδων καὶ ἰδίως τῆς Τήνου. Σύντομη ἱστορικὴ θεώρηση», Τῆνος-Κεχροβούνι-Μεγαλόχαρη. Πρακτικὰ Ἡμερίδας «Ἡ Τῆνος, τὸ Πανελλήνιο Ἱερὸ Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας, ἡ Ἱερὰ Μονὴ Κεχροβουνίου τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων» 22 Ἰουλίου 2000, Πανελλήνιο Ἱερὸ Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας, Τῆνος 2004, σσ. 11-28.

«Τὸ "Ἑλληνικὸν Σχολεῖον" Πανόρμου Τήνου κατὰ τὰ ἔτη 1835-1848 καὶ τὰ προβλήματα λειτουργίας του (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα Γ.Α.Κ.)», Τηνιακά, τ. 2 (2004), σσ. 471-518.

«Ἐκεῖνοι ποὺ ἔφυγαν...», Τηνιακά, τ. 2 (2004), σσ. 521-537. (Νεκρο-

λογίες, μὲ βιογραφικά, πέντε ἐπιφανῶν Τηνίων, ὅπως τοῦ Καθηγητῆ-Ἀκαδημαϊκοῦ Μάρκου Α. Σιώτη, τῆς γλύπτριας Κατερίνας Χαλεπᾶ-Κατσάτου, ἀνεψιᾶς τοῦ Γιαννούλη Χαλεπᾶ κ.ἄ.).

«Ἡ Ἀδελφότης τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις στήριγμα καὶ συμπαραστάτης τῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης τῆς Τήνου», Τηνιακὰ Σύμμεικτα, περίοδος Β΄, τεῦχ. 3ο Ὀκτ.-Δεκ. 2004, σσ. 3-6.

«Πρόλογος Δημητρίου Σοφιανοῦ», εἰς: Ἀρχιμ. Γερμανὸς Κ. Δημάκος (Πάτερ Ἀνυπόμονος), Στὸ Βουνὸ μὲ τὸν Σταυρό, κοντὰ στὸν Ἄρη. Στρατιωτικὸς Ἱερεὺς στὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ, Πρότυπες Θεσσαλικὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα-Τρίκαλα 2004, σσ. 21-26.

«Προλεγόμενα Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ», εἰς: Κωνσταντῖνος Ν. Καρδαμίτσης, Λαογραφικὰ Ἐξωμεριᾶς Τήνου, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Ἡ Τῆνος μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα 2, [Ἀθήνα 2004], σσ. 7-9.

2004/2005

«Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Λαρίσης διὰ μέσου τῶν αἰώνων - 1680 χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της. Ἱστορικὰ - Ἁγιολογικά», Τὸ Τάλαντο, γραφεῖο Νεότητας Ι. Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου, τεῦχ. 46 (Νοέμ.-Δεκ. 2004) σ. 10-12· τεῦχ. 47 (Ἰαν.- Φέβ. 2005) σσ. 10-12· τεῦχ. 48 (Μάρτ.-Ἀπρ. 2005), σσ. 10-12.

2005

Δουσικιώτικα Σύμμικτα, Ἀθήνα 2005. (Φωτομηχανικὴ ἀναδημοσίευση, σὲ ἑνιαῖο τόμο, δώδεκα μελετῶν, ποὺ ἔχουν γραφεῖ κατὰ τὰ ἔτη 1966-2005 καὶ ἀφοροῦν τὴν Μονὴ Δουσίκου-Ἁγίου Βησσαρίωνος) (σσ. 1-546).

Ἡ ἱστορικὴ κοινότητα Πανόρμου Τήνου. Σύντομη ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν καὶ στὸ σήμερα. Κοινότητα Πανόρμου Τήνου 2005.

«Προλογικὸ Σημείωμα», Τηνιακά, τ. 3 (2005), σσ. 9-10.

«Χατζη-Ἀντώνης Λύτρας ὁ Τήνιος καὶ τὰ μαρμαρογλυπτά του στὴ μονὴ Ξενοφῶντος τοῦ Ἁγίου Ὄρους», Τηνιακά, τ. 3 (2005), σσ. 117-141.

«Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων Κεχροβουνίου Τήνου καὶ ἡ Ἁγία Πελαγία ἡ Τηνία», Ἡ Ἁγία Πελαγία τῆς Ἱ. Μονῆς Κεχροβουνίου Τήνου 250 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή της (1752-2002). Πρακτικὰ ἡμερίδας (5 Ὀκτ. 2002), Ἀθήνα 2005, σσ. 31-52.

«Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος συντάκτης τῶν ὑμνογραφικῶν καὶ ἁγιολογικῶν κειμένων τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, Μητροπολίτου Λαρίσης

καὶ κτίτορος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου», Πρακτικὰ τοῦ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου «Ἔτος Παχωμίου Ρουσάνου. Παχώμιος Ρουσάνος, 450 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του († 1553)», Ἱερὰ Μητρόπολις Ζακύνθου, Ζάκυνθος 9-12 Ὀκτ. 2003, Ἀθῆναι 2005, σσ. 421-436.

«Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὴ μονὴ Δουσίκου-Ἁγίου Βησσαρίωνος», Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ ἡ περιοχὴ τῶν Ἀγράφων. Πρακτικὰ τῆς Ἡμερίδας, Μεγάλα Βραγγιανὰ 25 Ἰουλίου 2004. Πολιτιστικὸς Σύλλογος Βραγγιανιτῶν «Ἀναστάσιος Γόρδιος», Ἐπιμ. Κωνσταντῖνος Π. Τσιώλης, Ἀθήνα 2005, σσ. 33-46.

Ἐπαμ. Γεωργαντόπουλου († 1885), Τηνιακὰ ἤτοι ἀρχαία καὶ νεωτέρα Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῆς νήσου Τήνου, Εἰσαγωγικὸ σημείωμα (σ. 9*- 25*) – Εὑρετήριο (σ. 263*-288*) – Πίνακες ἐκτὸς κειμένου (σσ. 289*-314*), Ἐκδοτικὴ Ἐπιμέλεια Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, Ἀθήνα 2005.

Τὸ σχολεῖο Καλῶν Τεχνῶν Πανόρμου Τήνου. Πενήντα χρόνια (1955-2005) παρουσίας καὶ προσφορᾶς. Ἐπιμέλεια Δημήτρης Ζ. Σοφιανός, Ἀθήνα 2005, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, σσ. 1-223 (κείμενα Δ. Ζ. Σοφιανοῦ: σ. 21-22, 27-30, 115-118).

«Ἡ πρώτη ἀπόδειξις ὕπαρξης τῆς Μονῆς [Κεχροβουνίου Τήνου], Πῶς καὶ γιατί τὸ Μοναστῆρι ἀνακηρύχθηκε «Σταυροπηγιακό»», Ἱερὰ Μονὴ Κεχροβουνίου Τήνου. Τὸ ταπεινὸ κελὶ ποὺ φιλοξένησε τὴ χαρὰ τῶν Ἀγγέλων, [Ἀθήνα 2005], σσ. 39-58.

«Προλεγόμενα Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ» εἰς: Κ. Δανούσης, Παράδοση καὶ Μνήμη. Μὲ τὸ δοξάρι καὶ τὴν πένα τοῦ Κώστα Πανώριου, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, [Ἀθήνα 2005], σσ. 5-6.

«Ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου παγχριστιανικὸ προσκύνημα. Ἱστορία καὶ δράση», Τῆνος, Ἱστορία καὶ πολιτισμός, Δῆμος Ἐξωβούργου Τήνου Ἀναπτυξιακὴ Δημοτικὴ Ἐπιχείρηση, Τῆνος 2005, σσ. 447-460.

Ἡ ἐμφάνεια τοῦ Ἀφανοῦς ἢ ἄλλως τὸ Συναξάρι τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου τοῦ Ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγή, Συναξάρι, Ὑμνογραφικά, Παράρτημα ἀρχαίων πηγῶν. Ἔκδοσις Ἱ. Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Μπούρα Ἀρκαδίας, 2005. Δ. Σοφιανοῦ: Προλεγόμενα, σ. 9-16· Βίος Συμεὼν Μεταφραστοῦ, σσ. 241-257.

«Ὁ Π. Β. Πάσχος ἁγιολογῶν. Θεολογία καὶ Λογοτεχνία», Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Παντελῆ Β. Πάσχο, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 2005, σσ. 253-258.

«Διήγησις τῆς Ἁγίας Θεοδώρας τῆς Μυροδοτούσας (Κώδ. Μονῆς Μεταμορφώσεως 470, φφ. 249v-257v)», ΙϚ΄ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη. Ἅγιοι Θεσσαλονίκης, 7-9 Νοεμβρίου 2002, Τρικαλινά, τ. 25 (2005), σσ. 7-24.

Τηνιακὰ Μελετήματα, Τῆνος 2005

Τόμος Α΄ (σσ. 1-790): 1. «Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὴν βενετοκρατουμένην καὶ τουρκοκρατουμένην Τῆνον», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 9 (1971), σσ. 114-136. 2. «Βιβλιογραφικὰ Ἱεροῦ Ἱδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου», Ἡμερολόγιον τῆς Μεγαλόχαρης Τήνου 1973, Ἀθῆναι 1973, σσ. 201-212. 3. «Ἡ οἰκογένεια Παξιμάδη ἀπὸ τὴν Τῆνο (18ος-19ος αἰ.)», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 11 (1979-1981), σσ. 275-427. 4. Τῆνος- Tinos. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα. Ἑλληνικὰ-Ἀγγλικὰ-Γαλλικὰ-Ἰταλικά, Ἐκδόσεις Ἐρίννη, Ἀθῆνα 1992. 5. «Ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος καὶ σχολάρχης Τήνου (1824-18410 Εὐστράτιος Πέτρου ὁ Κυδωνιεύς. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐκπαιδευτική του δράση ἀπὸ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους», Πρακτικὰ Α΄ Κυκλαδολογικοῦ Συνεδρίου (Ἄνδρος, 5-9 Σεπτ. 1991), Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 14 (1991-1993)), σσ. 70-122. 6. «Ἡ πρώτη προσπάθεια γιὰ τὴν ἵδρυση Γυμνασίου στὴν Τῆνο. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα (Αὔγ. 1836) τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 12 (1995), Εἰς μνήμην καθηγ. Στυλ. Κορρέ, σσ. 41-59. 7. Ὁ Τηνιακὸς μαρμαρὰς καὶ ἡ προσφορά του στὴν Νεοελληνικὴ τέχνη, Ἐκδόσεις Φιλιππότη, Ἀθήνα 1995. 8. «Ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Γαβριὴλ Δ΄, συγχωρητικὸ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν κατοίκων τῆς Τήνου, 1782 Σεπτέμβριος», Τηνιακά, Ἐπιστημονικὴ περιοδικὴ ἔκδοση τῆς Ἑταιρείας Τηνιακῶν Μελετῶν, τ. 1 (1996), σσ. 23-32. 9. «Ὁ Τήνιος βιβλιοεκδότης Ἰωάννης Δ. Κολλάρος (1870-1956)», Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιο 1996 –Χρόνος Α΄ (ἐκδότες: Ν. Α. Κεφαλληνιάδης - Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1996, σ. 64-72. 10. «Ζαχαρίας Γ. Φιλιππότης (1868 – πρὶν ἀπὸ τὸ 1905). Ἡ τραγικὴ μοῖρα ἑνὸς νέου Τήνιου μαρμαρογλύπτη», Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιο 1997 –Χρόνος Β΄ (ἐκδότες: Ν. Α. Κεφαλληνιάδης - Σ. Γ. Φιλιππότης), Ἀθήνα 1997, σ. 186-196. 11. «Ἱερὰ μονὴ Κεχροβουνίου. Ἱστορικὴ προσέγγιση», Τῆνος Ἔξω καὶ Ἑσπέρια. Πάνω Μέρη Τήνου, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 4, 5, καὶ 6 Σεπτεμβρίου 1997, Ἀθήνα 1999, σ. 9-38. 12. «Χαλεπᾶς. Ὁ κοσμοκαλόγερος καλλιτέχνης ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Τήνου», Μνήμη Γιαννούλη Χαλεπᾶ. Ἑξήντα χρόνια (1938-1998) ἀπὸ τὸ θάνατο ἑνὸς μεγάλου, Ἐπιλογὴ καὶ ἐπιμέλεια κειμένων: Στρατῆς Γ. Φιλιππότης, Εἰσαγωγικὸ σημείωμα: Δ. Ζ. Σοφιανός, Ἐκδόσεις Ἐρίννη, Ἀθήνα 1999, σ. 115-136. 13. «Κτηματολογικὸ καὶ φορολογικὸ κατάστιχο τῆς Τήνου τοῦ Α΄ μισοῦ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα (κώδ. Ε.Β.Ε. 1361). Ἡ σημασία του ὡς πηγῆς ἱστορικῶν καὶ ἄλλων πληροφοριῶν», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 17 (2000), σσ. 30-108. 14. «Ἡ Τῆνος πηγὴ καὶ ἔκφραση τῆς νεοελληνικῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης», Τῆνος Ἔξω Μέρη. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 18-20 Αὐγούστου 1999, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 4, Ἀθήνα 2002, σσ. 11-42. 15. «Τὰ πρῶτα σχολεῖα τῆς Τήνου καὶ οἱ δάσκαλοί τους μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821», Τῆνος. Ἡ Χώρα. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης 20, 23, 25 Αὐγούστου 2000, Ἑταιρεία Τηνιακῶν Μελετῶν, Πρακτικὰ Συνεδρίων 5, Ἀθήνα 2002, σσ. 93-110. 16. «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Κυκλάδων καὶ ἰδίως τῆς Τήνου. Σύντομη ἱστορικὴ θεώρηση», Τῆνος-Κεχροβούνι-Μεγαλόχαρη. Πρακτικὰ Ἡμερίδας «Ἡ Τῆνος, τὸ Πανελλήνιο Ἱερὸ Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας ἡ Ἱερὰ Μονὴ Κεχροβουνίου τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων» 22 Ἰουλίου 2000, Πανελλήνιο Ἱερὸ Ἵδρυμα Εὐαγγελιστρίας, Τῆνος 2004, σ. 11-28. 17. «Ἡ Ἀδελφότης τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις στήριγμα καὶ συμπαραστάτης τῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης τῆς Τήνου», Τηνιακὰ Σύμμεικτα, περίοδος Β΄, τεῦχ. 3ο Ὀκτ.-Δεκ. 2004, σ. 3-6. 18. «Τὸ «Ἑλληνικὸν Σχολεῖον» Πανόρμου Τήνου κατὰ τὰ ἔτη 1835-1848 καὶ τὰ προβλήματα λειτουργίας του (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα Γ.Α.Κ.)», Τηνιακά, τ. 2 (2004), σσ. 471-518. 19. «Ἐκεῖνοι ποὺ ἔφυγαν...», Τηνιακά, τ. 2 (2004), σσ. 521-537). 20. «Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων Κεχροβουνίου Τήνου καὶ ἡ Ἁγία Πελαγία ἡ Τηνία», Ἡ Ἁγία Πελαγία τῆς Ι. Μονῆς Κεχροβουνίου Τήνου 250 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή της (1752-2002). Πρακτικὰ ἡμερίδας (5 Ὀκτ. 2002), Ἀθήνα 2005, σ. 31-52. 22. «Οἱ Παξιμάδηδες τῆς Τήνου (18ος-19ος αἰ.). Μία ἱστορικὴ οἰκογένεια μὲ πολλαπλὴ τοπικὴ καὶ ἐθνικὴ δράση. (Ἀνέκδοτη ὁμιλία ποὺ ἐκφωνήθηκε στὶς 6-2-1983 στὴν Ἀδελφότητα τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις). 23. Φραγκίσκος Γεωργαντόπουλος ὁ Τήνιος. Ἀποκατάσταση τῆς μνήμης ἑνὸς ἀδικημένου ἀπὸ τὴν Ἱστορία ἥρωα. (Ἀνέκδοτη ὁμιλία ποὺ ἐκφωνήθηκε στὶς 5-2-1995 στὴν Ἀδελφότητα τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις). 24. Ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου παγχριστιανικὸς φάρος ἀκτινοβολίας. Σύντομο διάγραμμα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς δράσης της. (Ἀνέκδοτη ὁμιλία ποὺ ἐκφωνήθηκε στὶς 6-2-2005 στὴν Ἀδελφότητα τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις).

Τόμος Β΄ Ἡ Παιδεία στὴν Τῆνο κατὰ τὴν Ὀθωνικὴ περίοδο (1833-1847). Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ.): 1. «Ἔκδοση τῶν ἐγγράφων τῶν Γ.Α.Κ., τῶν ἐτῶν 1833-1847. Ἡ Παιδεία στὴν Τῆνο. Πίνακες ἐκτὸς κειμένων» σ. 1-362. 2. «Οἱ Μηλιῶτες Διδάσκαλοι τοῦ Γένους καὶ ἡ Παιδεία στὴν Τῆνο» σ. 363-375. 3. «Ἀνέκδοτο σιγιλλιώδες συνοδικὸ γράμμα (1749, Μαΐου 27) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Κυρίλλου Ε΄ ὑπὲρ τῆς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Κεχροβουνίου Τήνου. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς», σσ. 377-390. 4. «Ἡ Ἀδελφότης τῶν Τηνίων ἐν Ἀθήναις. 130 χρόνια (1876-2006) ζωῆς καὶ δράσης» 391-414. 5. Εὑρετήριο κυρίων ὀνομάτων, σσ. 415-429.

«Ἁγίου Νεοφύτου του Ἐγκλείστου, Τὸ Βιβλίον τῆς Θεοσημείας», Κριτικὴ ἔκδοση-Ἐπιμέλεια, Δημ. Ζ. Σοφιανός, Ἁγίου Νεοφύτου του Ἐγκλείστου Συγγράμματα, τόμ. Ε΄, ἔκδ. Ἱερᾶς Βασιλικῆς καὶ

Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἁγίου Νεοφύτου, Πάφος 2005, σσ. 339-387.

2006

«Ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ἀνέκδοτος ἐγκύκλιος («ἀπανταχοῦσα» 25 Σεπτ. 1852) τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση συνδρομητῶν, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπισκευὴ καὶ ἀνακαίνιση τοῦ Ναοῦ», Γ. Κ. Καιροφύλα - Σ. Γ. Φιλιππότη, Ἀθηναϊκὸ Ἡμερολόγιο 2006, ἔτ. 17ο, Ἀθήνα 2006, σσ. 102-107.

«Βυζάντιο: ρωμαϊκή, ἑλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ κληρονομιὰ καὶ παράδοση», Φιλογένεια, τ. 8 (2006), τεῦχος 1, σσ. 15-20.

Βυζάντιο. Ρωμαϊκὴ καὶ ἑλληνικὴ παράδοση, χριστιανισμὸς καὶ ὀρθοδοξία. Ἀθήνα 2006 [Ἱ. Μονὴ Μεγ. Μετεώρου (Μεταμορφώσεως)].

«Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ βυζαντινὴ παράδοση στὴ νεοελληνικὴ ἐπιστολογραφία: μία ἐπισκόπηση». Πρακτικὰ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία (16ος-19ος αἰ.), Ἀθήνα 20-21 Μαρτίου 2003. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. 8 (2006), σσ. 17-28.

«Προλεγόμενα Δ. Ζ. Σοφιανοῦ» εἰς: Γεωργίου Ι. Δώριζα (†1988), Ἡ Μεσαιωνικὴ Τῆνος, Ἀθῆνα 2006, σ. ε΄-ιγ΄.

«Ἡ Μονὴ Δουσίκου καὶ ὁ χειρόγραφος πλοῦτος της», Πρακτικὰ Ζ΄ Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν (Τρίκαλα, 11-13 Νοεμ. 2005), Τρικαλινά, τ. 26 (2006), 15-36.

«Οἱ τρεῖς “Βίοι” τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἄσσου, κατὰ τοὺς κώδικες Λαύρας 5214 καὶ Πάτμου 448», στό: Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Ἄσσου ὁ Θαυματουργός, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (7-12 Ἰουλίου 2005), Ἱερὰ Μητρόπολις Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 2006, σσ. 149-164.

«Τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ἄσσου. Εἰσαγωγὴ - Σχόλια - Κριτικὴ ἔκδοση ὑπὸ Δ. Ζ. Σοφιανοῦ», εἰς: Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Ἄσσου ὁ Θαυματουργός, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (7-12 Ἰουλίου 2005), Ἱερὰ Μητρόπολις Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 2006, σσ. 381-438.

«Τὰ ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Λυκουσάδας τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας παλαιὰ βυζαντινὰ (ΙΓ΄ καὶ ΙΔ΄ αἰ.) ἔγγραφα (χρυσόβουλλα κ.ἀ.) Διπλωματικὴ ἔκδοση», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. 52 (2004-2006), 479-528.

«Πνευματικὲς σχέσεις Ἁγίου Ὄρους καὶ τῶν θεσσαλικῶν μονῶν Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως) καὶ Δουσίκου - Ἁγίου Βησσαρίωνος. Πρότυπα τῶν Τυπικῶν τους τὰ ἁγιορειτικὰ Τυπικὰ Βατοπεδίου καὶ Μεγίστης Λαύρας», εἰς: Ἅγιον Ὄρος. Πνευματικότητα καὶ Ὀρθοδοξία - Τέχνη, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 102. Β΄ Διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 11-13 Νοεμ. 2005, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 391-402.

«Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Καλλινίκου Δ΄ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἐλασσόνος Ἰωαννίκιο (1806, Ἰουλ. 8) γιὰ τὴν πιστὴ τήρηση ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας του τῶν ὅρων τοῦ ‘ραγιαλικίου’ τους», Δελτίο Ἑταιρείας Μελέτης τῆς Καθ' Ἡμᾶς Ἀνατολῆς, τ. 2 (2006) 5-22.

2007

«Οἱ παλαιογραφικὲς ἔρευνες τοῦ Μ. Μανούσακα», εἰς: Μνήμη Μανούσου Ἰ. Μανούσακα, Πρακτικὰ Ἡμερίδας, Ἀθῆνα 15 Ἰαν. 2005, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Ἀθήνα 2007, σσ. 49-61.

Σοφιανὸς Δημήτριος Ζ.- † Γαλάβαρης Γεώργιος, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, τόμ. Α΄-Β΄, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2007.

«Οἱ Μονὲς τῶν Μετεώρων καὶ οἱ βιβλιοθῆκες τους», Ἐν Βόλῳ 24 (Ἰαν.-Μάρτ. 2007), ἔκδ. Δήμου Βόλου, σσ. 16-19.

«Ὁ μετεωρικὸς κώδικας Βαρλαὰμ 127 πολυτίμητο κτητορικὸ καὶ ἱστορικὸ κειμήλιο τῆς Μονῆς», Μετέωρα 59 (2007) Ε.Μ.Ο.Τ.

Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Ἱστοριῶν Βιβλία Δ΄- Ioannis Cantacuzeni Ex imperatoris Historiarum libri IV, Εἰσαγωγή: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, σσ. α΄-ογ΄. Ἀνατύπωσις ἐκδόσεως Βόννης, τόμ. I-III, 1828-1832, Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 2007.

Χειρόγραφοι κώδικες –Manuscript codices, Ἱερὰ Μονὴ Μεγάλου Μετεώρου Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος - Ἅγια Μετέωρα, Holy Monastery of Great Meteoron, Τρίκαλα 2007, σσ. 1-72.

Ὀρθοδοξία καὶ Ἑλληνισμός. Σταθερὴ πορεία καὶ ἀγῶνες αἰώνων, Ἱερὰ

Μονὴ Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος), Ἅγια Μετέωρα, σσ. 1-48.

«Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Διονυσίου Φιλοσόφου καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τους στὴ βυζαντινὴ Μονὴ Παναγίας τῆς Λυκουσάδας τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας», εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου: Παιδαγωγικὸ Ἱστορικὸ Συμπόσιο: Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος καὶ ἡ ἐποχή του, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμῆμα Ἐπιστήμης Φυσικῆς Ἀγωγῆς καὶ Ἀθλητισμοῦ, Τρίκαλα 12-13 Μαΐου 2006, [Τρίκαλα 2007], σσ. 87-94.

«Ἡ ὀρθόδοξη ἁγιολογία σημαντικὸ κεφάλαιο τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς γραμματείας», Πρακτικὰ Διορθόδοξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου "Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος - Νεομάρτυρες προάγγελοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους", Ὕδρα, 10-14 Νοεμ. 2000. Ἱερὰ Μητρόπολις Ὕδρας, Σπετσῶν, Αἰγίνης, Ἑρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας, Ὕδρα 2007, σσ. 77-101.

«Οἱ χειρόγραφοι Κώδικες καὶ ἡ διαχρονικὴ πορεία καὶ ἀξία τους. Τὰ χειρόγραφα, ἔγγραφα καὶ παλαίτυπα τῆς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος)», Ἀφιέρωμα στὸν Ὅσιο Ἀθανάσιο τὸν Μετεωρίτη μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ἱεροῦ Μετοχιακοῦ Ναοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου στὴν Ὑπάτη Λαμίας 27 Αὐγούστου 2006, Ἅγια Μετέωρα 2007, σσ. 149-160.

2008

«Μετέωρα. Ἡ μοναχοπολιτεία τῶν Σταγῶν», Πεμπτουσία, τεῦχος 26 (Ἀπρίλιος - Ἰούλιος 2008), σσ. 18-125.

«Σέργιος Μυστάκης, ὁ Μετσοβίτης Διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων (α΄ μισὸ ΙΘ΄ αἰ.)», Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, 9 (2008), 269-291.

Βυζάντιο. Ρωμαϊκὴ καὶ Ἑλληνικὴ παράδοση. Χριστιανισμὸς καὶ Ὀρθοδοξία. Β΄ ἔκδοση Ἐπαυξημένη καὶ βελτιωμένη, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου, Ἅγια Μετέωρα-Καλαμπάκα 2008, σσ. 1, 222.

Ἡ Σκήτη τῶν Σταγῶν καὶ τὸ μονύδριο τῆς Παναγίας τῆς Δούπιανης στὸ Καστράκι, ἔκδ. Ἱ. Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου, Ἅγια Μετέωρα-Καλαμπάκα 2008, σσ. 1-92.

«Ἡ ἀρχικὴ ἀνέκδοτη Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Νήφωνος († 12 Αὐγ. 1508), ποίημα Ἰουστίνου Δεκαδύου. Κώδ. 38 Μονῆς Βαρλαὰμ Μετεώρων (ἔτ. 1518)», εἰς Ἅγιος Νήφων Πατριάρχης Κων/λεως 1508 2008, ἐκδ. Ἱ. Μ. Ἁγίου Διονυσίου Ἁγίου Ὄρους 2008, σσ. 242-271.

Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς Ρουσάνου τῶν Μετεώρων, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, Ἀθήνα 2009.

Ὑπὸ ἔκδοση

«Οἱ βιβλιοθῆκες καὶ τὰ Ἀρχεῖα (χειρόγραφοι κώδικες, ἔγγραφα) τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων καὶ τοῦ Δουσίκου (Ἁγίου Βησσαρίωνος)», VIe Colloque International de Paleographie Grecque, Drama - Conservatoire municipal 21-27 Septembre 2003, Comité International de Paleographie Grecque.

«Τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ (16ος αἰ.) στὸν Ἅγιο Νικόλαο, ἐπίσκοπο Μύρων τῆς Λυκίας τὸν Θαυματουργό», Πρακτικὰ τῆς Β΄ Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος (ἀφιερωμένης στὸν Ἅγιο Νικόλαο), Βόλος 10 Μαΐου 2003.

«Οἱ ἑπτὰ «ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης» (ΙΓ΄-ΙϚ΄αἰ.). Βιογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ζητήματα». Πρακτικὰ τοῦ Ϛ΄ Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα 8-9 Μαΐου 2004.

«Ἡ ἑτοιμαζόμενη ἔκδοση μεταβυζαντινοῦ καὶ νεότερου ἀρχειακοῦ ὑλικοῦ τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων καὶ Δουσίκου. Ἐμπειρίες καὶ προβληματισμοί», Πρακτικὰ τοῦ Σεμιναρίου: Méthologie d'édition, état et perspectives de la recherche des archives post byzantines. Originaux, copies conformes, documents traduits, authentiques et faux: Nouveaux exemples, Βενετία 28 Μαΐου 2004, Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας.

Ἀνέκδοτη φαναριώτικη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ κώδικα 666 τοῦ Μεγάλου Μετεώρου. Ἔκδοση, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2008.

Τὰ ἀρχεῖα ἐγγράφων τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, τόμ. Α΄-Β΄, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου - Ἁγίου Βησσαρίωνος, τόμ. Α΄-Β΄, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

«Χατζη-Γερασίμου ἱερομονάχου Δουσικιώτη. Τὰ χρέη τοῦ ἐκκλησιάρ-

χου τῆς Μονῆς Δουσίκου (Κώδ. Δουσίκου 76, ἔτ. 1846)», Τόμος τιμητικὸς στὸν Καθηγητὴ Ἰωάννη Μ. Φουντούλη.

Γ. Πανταζῆς - Ε. Λάμπρου - Δ. Ζ. Σοφιανός, «Χρονολόγηση τοῦ Ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς στὰ Μετέωρα», Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου: Ἀρχαιολογικὸ ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδας 2003-2005. Ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς στοὺς νεότερους χρόνους, Βόλος 16-19 Μαρτίου 2006.

Ἀνωνύμου, Ἀνέκδοτο δημῶδες στιχούργημα (τέλη ΙϚ΄ αἰ.) περὶ τοῦ βενετο-τουρκικοῦ πολέμου τῶν ἐτῶν 1570-1573 (ἅλωσις Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ναυμαχία Ναυπάκτου), σὲ συνεργασία μὲ τὸν καθηγητὴ Στέφανο Κακλαμάνη. Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

«Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1688-1710) Γεράσιμος Β΄ Παλλαδᾶς (+- 1625/1630) σὲ χειρόγραφους κώδικες μονῶν τῶν Μετεώρων», Τόμος εἰς μνήμην Ι. Μ. Χατζηφώτη, ἔκδοση Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καὶ Πάσης Ἀφρικῆς. Ἐπιμέλεια Μανόλης Γ. Βαρβούνης - Παναγιώτης Τζουμάκας. Σειρά: Πηγὲς καὶ τεκμήρια πατριαρχικῆς ἱστορίας ἀριθμὸς 2, Ἀλεξάνδρεια 2008.

«Γράμμα τῶν ἱερομονάχων Ἰλαρίωνος καὶ Ἰακώβου καὶ τοῦ μοναχοῦ Γερβασίου πρὸς τὸν Ἀθανάσιο τὸν Μετεωρίτη γιὰ τὴν παραχώρηση σ' αὐτοὺς τῆς «Πέτρας» τοῦ Μετεώρου πρὸς ἀνοικοδόμηση κελλίων. Ὑπογράφει καὶ ὁ πρῶτος της Σκήτης τῶν Σταγῶν ἱερομόναχος Νεῖλος. Ἀχρονολόγητο (c. 1360-1372). Κώδ. ΕΒΕ 1460/1461, ἀρ. ια΄. Διπλωματικὴ ἔκδοση», Τρικαλινά, τ. 28 (2008).

«Φαναριώτικα στιχουργήματα (ἀρ. 16-20) ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ποιητικὴ ἀνθολογία τοῦ κώδ. 666 Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (18ος αἰ). Δειγματοληπτικὴ παρουσίαση», τόμος εἰς μνήμην Πηνελόπης Στάθη. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰνστιτοῦτο Μεσογειακῶν Ἐρευνῶν.

«Ὁ καλλιτεχνικὸς κύκλος διακόσμησης χειρογράφων τῆς σχολῆς Οὐγγροβλαχίας σὲ κώδικες τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», 8ο Συμπόσιο Τρικαλινῶν Σπουδῶν, Τρίκαλα 31 Ὀκτ. - 2 Νοεμ. 2008.

Λαογραφικὰ (ζώδια, βροντολόγια, σεισμολόγια, ὀνειροκριτικὰ κ.α.) τοῦ κώδ. 666 τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), σὲ συνεργασία μὲ τὸν Καθηγητὴ Μανόλη Βαρβούνη, Ἀκαδημία

Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ὑπαπαντῆς τῶν Μετεώρων. Ἱστορία καὶ τέχνη. Προσκυνητάριο, β΄ μισό του ΙΔ΄ αἰ., σὲ συνεργασία μὲ τὸν Λάζ. Δεριζιώτη, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ
Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Παιδείας
Ἰονίου Πανεπιστημίου

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΓΡΑΠΤΟ ΕΘΙΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΣΥΡΟΥ

Ἀποτελεῖ κοινοτοπία γιὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ σχετικὰ θέματα ἱστορικοὺς τοῦ δικαίου καὶ ἄλλους ἐνδεχόμενος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ Σῦρος ἀπὸ τὸ τέλος ἤδη τοῦ ΙΖ′ αἰ. (1695) καὶ ἀργότερα ἐν συνεχείᾳ μέχρι τοῦ 1827 διέθετε γραπτὸ ἐθιμικὸ δίκαιο, μὲ τὸ ὁποῖο ρυθμίζονταν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Βενετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας οἱ ἰδιωτικὲς διαφορὲς τῶν κατοίκων της.

Τὸ ἐθιμικὸ αὐτὸ δίκαιο περιλαμβάνεται σὲ 7 Πρακτικὰ τῶν Συνελεύσεων τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου διαφόρων χρονολογιῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν καταχωρισθῆ σὲ διασωθέντα καντζηλιερικὰ «κατάστιχα». Ὁ σκοπὸς τῆς καταχωρίσεως τῶν μέχρι τότε ἀγράφων κανόνων δικαίου μὲ τὴν σύμφωνη γνώμη ὅλων τῶν Ἐπιτρόπων καὶ Προεστῶν τοῦ νησιοῦ, ποὺ ὑπογράφουν τὸ πρῶτο Πρακτικὸ (ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα) εἶναι προφανής, συνιστάμενος συγκεκριμένως στὸ ὅτι *θέλομεν νὰ τὰ βάλωμεν διὰ γραφοῦ, διὰ νὰ ἀκλουθοῦσιν ὅλοι, ὡς καθὼς φαίνονται, καὶ νὰ μὴ σηκώνεται καθ' ἕνας νὰ χαλᾶ τὶς συνήθειες.*

Στὸ ὑπ' ἀρ. 1 Πρακτικὸ (1655) ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων στὸ Α^ον ἀπὸ τὰ ἕξι ὑποκεφάλαιά του: *Ὅποιος θέλει νὰ πουλήσῃ κανένα πρᾶγμα ἀκίνητον πρέπει νὰ διαλαληθῇ μὲ τὸν καστελλάνον ἔμπροστεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν... Ὅποιος εἶν' ἐκεῖνος ὅπου ἔχει προτιμὴ* (=προτίμηση) *νὰ τὸν ἀγοράζῃ... Καὶ τὸ πρᾶγμα ν' ἀποκόβεται μὲ δυὸ ἀποκοφτάδες, διαλεμένοι ἀπὸ τὰ δύο μέρη.*

Ἐδῶ τὸ γνωστὸ ἔθιμο τῆς προτιμήσεως τῶν συγγενῶν, γειτόνων κλπ. ἐπὶ πωλήσεως ἀκινήτου προβάλλεται πρῶτο καὶ καλύτερο.

Στὸ ὑπ' ἀρ. 2 Πρακτικὸ (1761) τονίζεται ἡ συμφωνία ὅλων ὅτι *ὅλα τὰ καπίτουλα τοῦ νησιοῦ μας, ὅπου ἤτονε ἔκπαλαι*, ἑπομένως καὶ ὅσα περιγράφονται στὸ προηγούμενο Πρακτικό, *νὰ εἶναι στερεὰ καὶ ἀμετάθετα*, μὲ ἐξαίρεση, προστίθεται, τὴν ἀνταλλαγὴ ἀκινήτων, ἡ ὁποία δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὸν ἐθιμικὸ κανόνα τῆς προτιμήσεως, στὸ ὑπ' ἀρ. 3 Πρακτικὸ (1763) ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἰσχὺς τῶν παλαιῶν συνηθειῶν κ.ο.κ. (βλ. κατωτέρω).

Ἀλλὰ τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἀποκοπῆς ἐπὶ πωλήσεων ἀκινήτων γιὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ τὸ ἔγκυρο τῶν συντασσομένων ἐγγράφων εὕρισκε ἐνίοτε, ὅπως φαίνεται, ἐλαστικὴ ἐφαρμογὴ στὴν συνήθη καθημερινὴ πρακτική, ποὺ ἦταν εὐθύνη τῶν ἰδίων τῶν συναλλασσομένων. Ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ μίαν περίπτωση, πολὺ ὅμως χαρακτηριστική, οἱ ἴδιες οἱ κοινοτικὲς ἀρχὲς ἐπέτρεψαν γιὰ διαφόρους λόγους νὰ ἐκφυλισθῇ μέχρις ἐξαφανίσεως ἡ ἐθιμικὴ αὐτὴ συνήθεια («καπίτουλον»). Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀρ. 6 Πρακτικὸ τοῦ 1812 ἀπὸ τὴν Σῦρο, τὸ ὁποῖο ὑπογράφουν οἱ μετέχοντες τῆς Συνελεύσεως τοῦ Κοινοῦ, κοτζάμπασης, *ἐπίτροποι, προεστοὶ καὶ γέροντες.*[1] Τὸ Πρακτικὸ αὐτὸ παραπέμπει στὸ προγενέστερο Πρακτικὸ Συνελεύσεως τοῦ 1695, τὸ ὁποῖο μάλιστα ὑπογράφουν πολὺ περισσότεροι *Ἐπίτροποι καὶ Προεστοὶ καὶ ὅλοι οἱ Ἐπίτροποι τοῦ παρόντος νησιοῦ*, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ διασφαλισθῇ τὸ κυριαρχικὸ δικαίωμα τῆς προτιμήσεως ἔπρεπε τὸ πωλούμενο *πρᾶγμα* (ἀκίνητον) *ν' ἀποκόβεται μὲ δυὸ ἀποκοφτάδες, διαλεμένοι ἀπὸ τὰ δύο μέρη*, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀποκοπὴ εἶναι ὑποχρεωτικὴ κατ' ἐπιταγὴ τῶν ἀρχῶν.[2]

Τὸ προγενέστερο καπίτουλον τοῦ 1695, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀποτίμηση τοῦ ἀκινήτου ὡς μιᾶς σημαντικῆς προϋποθέσεως λειτουργίας καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ δικαιώματος τῆς προτιμήσεως, ἀναφέρεται στὸ Πρακτικὸ τοῦ 1812 ὡς *καλὸν καὶ ἀξιοπαίνετον ἀλλὰ διὰ ἐτότε καιροῦ*, ὅπως ὅμως ἀναφέρεται στὴν συνέχεια, ἔχουν ἀλλάξει *αἱ παρὸν περιστάσεις* καὶ ἡ ἐφαρμογή του *φέρνει μεγάλην ζημιὰν τῆς φτωχολογιᾶς*, γι' αὐτὸν τὸν λόγο μὲ τὴ νεώτερη ἀπόφαση τῶν ἐπιτρόπων, προεστῶν καὶ γερόντων εἰσάγεται καὶ σταθεροποιεῖται *νέον καπίτουλον*, καὶ τοῦτο *εἰς ὄφελος καὶ καλὸν τῆς φτωχολογιᾶς*, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἄδεια καὶ τὴν ἐξουσία ποὺ δίδεται ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων *ὅποιος θέλει νὰ πουλήσῃ ἐδικόν του πρᾶγμα κινητὸν ἢ ἀκίνητον... νὰ τὸ πωλῇ ὅσον ἔβρει...δίχως ἀποκοπήν, θέλει εἰς τὸ ἰκάντιο θέλει μερικά, συμφωνόντας οἱ δυό τους... Ἂν θελήσῃ ὅμως νὰ δώσῃ ὁ πρόσσιμος* (συγγενὴς) *ὅσα δίνει ὁ ξένος, νὰ ἔχῃ τὴν προτιμήν, δίχως ἐναντιότητα. Ἔτζι ζητᾶ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη. Ὁμοίως καὶ ὁ κολοτεράνος* (γείτονας) *ἂν δίνῃ ὅσα δίνει ὁ ξένος νὰ μὴν γίνεται ἐναντιότητα. Καὶ ὁ πρόσσιμος ἀγροικιέται ὅποιος εἶναι πλέον κοντὰ ἡ προτιμή του εἰς ἐκεῖνο ὅπου πουλεῖ καὶ ὄχι ἀπ' ἐκεῖ ὅπου ἦτο πρῶτα τὸ πρᾶγμα ὅπου πουλιέται. Καὶ οὕτω λείπουν οἱ ἐνοχλήσεις καὶ τὰ σφάλματα.*

1. Τὸ κείμενο τοῦ Πρακτικοῦ, ποὺ εἶναι σχετικὰ σύντομο, Ἀνδρ. Θ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κυκλαδ. Μελετῶν 6 (1967), ἀρ. 6, Ζέπων, J. Gr. 8, σσ. 501-502.

2. Βλ. ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Πρακτικοῦ, ποὺ εἶναι ἐκτενές, Ἀ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 1, Ζέπων, J. Gr. 8, σσ. 499-500.

Στὰ μεταξὺ τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ 1695 καὶ ἐκείνου τοῦ 1812 παρεμβαλλόμενα τέσσερα Πρακτικὰ τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου ἐπιβεβαιώνεται ἡ θέληση τοῦ Κοινοῦ νὰ εἶναι σταθερά, ἀμετάθετα καὶ κατωχυρωμένα *ὅλα τὰ καπίτουλα τοῦ νησιοῦ, ὅπου ἦτανε ἔκπαλαι*[1], γίνεται διευκρινιστικὸς λόγος γιὰ ἐπὶ μέρους θέματα σχετιζόμενα μὲ τὴν προτίμηση στὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ (1761, 1763)[2] καὶ ἕπεται καὶ τὸ τελευταῖο μετεπαναστατικὸ Πρακτικὸ τοῦ 1827,[3] στὸ ὁποῖο γίνεται

1. Ἀνάλογη προσπάθεια ἐπιβεβαιώσεως τῆς θελήσεως τοῦ Κοινοῦ νὰ παραμείνουν σταθερὰ καὶ ἀμετάθετα τὰ ἔκπαλαι κρατοῦντα νομικὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα θὰ παραβιάζονταν, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴ Νάξο, ὅπως φαίνεται ἀπό, παλαιότερο μάλιστα, κοινοτικὸ ἔγγραφο τοῦ 1690. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἐξ ἀφορμῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως κληρονομικοῦ δικαίου ἀναφέρεται χαρακτηριστικῶς: *μαρτυροῦμεν, στερεώνομεν καὶ καθαρὰ ὁμολογοῦμεν ἐμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι πρόκριτοι, ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, γέροντες καὶ νέοι τοῦ κοινοῦ τῆς Ἀξίας* (συνολικῶς 48 ἄνθρωποι). *Ὁ τόπος ἐδῶ εἰς τὸ νησί μας δὲν ἀφήσασι ποτὲ οἱ προπάτορες καὶ προγονέοι καὶ γονέοι μας, ἀλλὰ μήτε ἐμεῖς εἰς τὸν καιρόν μας ἀφήσαμε νὰ καταπατηθοῦσι τὰ στατοῦτα καὶ συνήθειες τοῦ τόπου μας... καὶ ἔτζι μὲ κοινὴ κράτηση παρακαλοῦμεν πᾶσα ὑψηλότατον καὶ δικαιότατο κριτήριον νὰ στερεώνῃ πάντα τὲς τύξες μας...* (βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Μεταβυζαντινοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν Κυκλάδων, Μελετήματα 2, σσ. 177-178, ἀρ. 1 ὅπου τὸ ἔγγραφο, πρβλ. αὐτόθι, σσ. 171-172, ὅπου ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτό).

2. Βλ. τὰ κείμενα Ἀ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 2 (1761), 3 (1763), 4 (1763), 5 (1773), Ζέπων, J. Gr. 8, σσ. 500-501 (1761, 1763).

3. Βλ. τὸ κείμενο Ἀ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 7. Κατὰ τὸν Δρακάκην, ἄριστον γνώστην τῆς ἱστορίας καὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων τῆς Σύρου, τὰ ἑπτὰ Πρακτικὰ τῶν Συνελεύσεων τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου, τὰ ὁποῖα δημοσιεύει καὶ σχολιάζει, ἀποτελοῦν τὶς διασωθεῖσες κωδικοποιήσεις τῶν ἐθίμων τοῦ νησιοῦ, τὸ Πρακτικὸ μάλιστα τοῦ 1695 ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη κωδικοποίηση ἐπὶ νησιωτικοῦ χώρου. Ἀλλὰ καὶ ὁ στερούμενος νομικῶν γνώσεων, ὅπως ὁ γράφων, δὲν δυσκολεύεται, νομίζω, νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση δὲν πρόκειται περὶ κωδικοποιήσεως, ὅπως τουλάχιστον τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, δηλ. δὲν πρόκειται περὶ μεθοδικῆς συγκεντρώσεως καὶ κατατάξεως ἰσχυόντων νόμων, κανόνων κλπ. ἀλλὰ περὶ συνηθισμένων ἀποφάσεων τῶν Κοινῶν τῶν νη-

ρητὴ πάλιν μνεία τοῦ πρώτου Πρακτικοῦ τοῦ 1695 ἀλλὰ καὶ ἐκείνου τοῦ 1812, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῆ ἔτσι ὅτι ὑπάρχει ἀξιομνημόνευτη συνέχεια.[1]

Ἡ βασικὴ τώρα διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ 1812 καὶ τῶν ἄλλων, ἰδίως μάλιστα ἐκείνου τοῦ 1695, εἶναι ὅτι σ' αὐτὸ (1812) καταργεῖται ἡ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐθιμικὴν συνήθεια τῆς προτιμήσεως πράξη τῆς ἀποκοπῆς καὶ προκρίνεται ὁ θεσμὸς τῆς ἐλεύθερης διαπραγματεύσεως.

Μιὰ ἄλλη διαφορὰ εἶναι ὅτι στὸ Πρακτικὸ τοῦ 1695 καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα (1761, 1763) γίνεται λόγος περὶ πωλήσεως ἀκινήτου πράγματος καὶ περὶ ἀποκοπῆς του, ἐνῶ στὸ ἔγγραφο τοῦ 1812 δίδεται ἡ ἐξουσία σ' ὅποιον *θέλει νὰ πουλήση ἐδικόν του πρᾶγμα κινητὸν ἢ ἀκίνητον*. Γιὰ ἀκίνητο ἀποκλειστικά, ὄχι γιὰ κινητό, γίνεται λόγος καὶ στὸ μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ 1827, ἀκίνητο ποὺ πρέπει νὰ διαλαληθῆ ἢ ἐκτεθῆ σὲ πλειστηριασμὸν προηγουμένως, *μακάρι νὰ εἶναι δέκα γροσιῶν ποσότητα*, δηλ. νὰ εἶναι εὐτελοῦς ἀξίας, προστίθεται. Ἡ οὐσιαστικὴ ὅμως διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἐγγράφων, ὅπου τὸ τοῦ 1827 μνημονεύει ρητῶς ἐκεῖνο τοῦ 1812, ὅπως ἤδη ἔχω προδηλώσει, εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

Ἀντὶ τῆς διαζευκτικῆς δυνατότητας νὰ θέση ὁ πωλητὴς τὸ πωλούμενο σὲ πλειστηριασμὸ (ἰκάντιο) ἢ νὰ διαπραγματευθῆ ἐλεύθερα μὲ κοινὴ συμφωνία μὲ τὸν ἀγοραστὴ (*συμφωνόντας οἱ δυό τους*) τὴν πώληση, ὅπως ὁρίζεται στὸ Πρακτικὸ τοῦ 1812, στὸ Πρακτικὸ τοῦ 1827 ἀπαγορεύεται στὸν καντζηλιέρη, *νὰ κάμη καμμιὰ πουλησιὰ ἀπὸ*

σιωτικῶν περιοχῶν. Τέτοιες ἀποφάσεις διατυπωμένες σὲ Πρακτικά, οἱ ὁποῖες μάλιστα χαρακτηρίζονται ὡς κωδικοποιήσεις, εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴν Μύκονο (τὸ σχετικὸ μάλιστα Πρακτικὸ εἶναι παλαιότερο ἀπὸ τὸ 1695), τὴν Φολέγανδρο (1808) κ.ἄ., ἐνῶ πραγματικὸ κωδικοποιημένο ἐθιμικὸ δίκαιο ἀπέκτησε τὸ 1797 ἡ Θήρα (μαζὶ καὶ ἡ Ἀνάφη) μὲ ἐντολὴ τοῦ Δραγουμάνου τοῦ στόλου Κωστάκη Χατζερῆ (ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 κεφάλαια) καὶ τὸ 1810 (οὐσιαστικὰ τὸ 1805) ἡ Νάξος μὲ ἐντολὴ τοῦ Δραγουμάνου τοῦ στόλου Παναγιωτάκη Μουρούζη (ἀποτελεῖται ἀπὸ 15 κεφάλαια) (βλ. Ζέπων, J. Gr. 8, σσ. 503-557).

1. Πέρα τῶν ἀνωτέρω (Δρακάκη, Ζέπων) βλ. Γκέοργκ Μάουρερ, Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς 1, σ. 243 (αὐτόθι, σσ. 240-242 καὶ τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1695, 1761 καὶ 1763), καὶ Τιμολέοντος Δ. Ἀμπελᾶ, Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου 1874, σσ. 455-456 (αὐτόθι, σσ. 451-455 καὶ τὰ ὡς ἄνω λοιπὰ Πρακτικά).

πρᾶγμα ἀκίνητο, ἂν δὲν βαλθῆ εἰς τὸ ντελάλι ἢ εἰς τὸ ἰκάντιο, δηλ. ἂν δὲν γίνη προηγουμένως διαλάληση ἢ ἂν δὲν προηγηθῆ πλειστηριασμός, ὅπως ἀκριβῶς προβλέπεται στὸ ἔγγραφο τοῦ 1812 καὶ ὅπως εἶχε καθιερωθῆ σὲ ἀντίστοιχες περιπτώσεις.

Ἂν ἑρμηνεύση κανεὶς τὰ πράγματα κατὰ γράμμα, ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο Πρακτικῶν παραμένει σημαντική, παρὰ τὸ βραχὺ χρονικὸ διάστημα ποὺ παρεμβάλλεται καὶ τὸ ἔκδηλο ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιτρόπων καὶ προεστῶν νὰ συνδέσουν τὴν τελευταίαν ἀπόφασή του (τοῦ 1827) μὲ ἐκείνη τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ 1812 καὶ τοῦ 1695, ποὺ καὶ τὰ δύο μαζὶ ἀθροιστικὰ συνιστοῦν *τὸν παλαιὸν νόμον καὶ καπίτουλον*. Ἐκτὸς καὶ ἂν δεχθῆ κανεὶς ὅτι καὶ τὰ Πρακτικὰ αὐτά, ὅπως καὶ ἄλλα, λειτουργοῦν ὡς πλαίσια ἐνεργείας, στὰ ὁποῖα οἱ λεπτομέρειες ἔχουν μικρὴν ἀξίαν ἢ παραπέμπονται στὶς ἑκάστοτε ἐπὶ μέρους πράξεις.

Ἕνα ἄλλο στοιχεῖο στὸ Πρακτικὸ τοῦ 1812 εἶναι ὅτι ἡ τροποποίησή του ἀποβλέπει στὸ καλὸ τῆς φτωχολογιᾶς.

Τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ 1812 τελικὰ ἔχει ἑλκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν τὸ ἔχουν ἁπλῶς δημοσιεύσει ἀλλὰ καὶ σχολιάσει, ὅπως θὰ φανῆ ἀμέσως κατωτέρω.

Ἀπὸ τοὺς τελευταίους πρῶτος ὁ Δρακάκης, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἀνεφέρθη, τὸ δημοσιεύει, ἐπιχειρεῖ νὰ δώση ἐξήγηση στὰ προεκτεθέντα δύο σημεῖα διαφορᾶς τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ 1812 ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὸ ἑπόμενο ἀπὸ αὐτό, δηλ. στὴν κατάργηση τῆς ἀποκοπῆς πρὸς ὄφελος τῆς φτωχολογιᾶς καὶ στὴν ἐπέκταση, ὅπως γράφει, τῆς διαδικασίας πωλήσεως ὄχι μόνον στὰ ἀκίνητα ἀλλὰ καὶ στὰ κινητὰ πράγματα.

Κατὰ τὸν Δρακάκην, ἡ τελευταία διάταξη ἔχει ἐσφαλμένως διατυπωθῆ, «διότι ὡς πρὸς τὴν πώλησιν τῶν κινητῶν ὁ κοινὸς διαλαλισμὸς δὲν ἦτο ὑποχρεωτικὸς οὔτε ἡ διὰ καντζηλλιερικοῦ ἐγγράφου ἢ διὰ πλειστηριασμοῦ (ἰνκάντο) πώλησις τούτων». Τὸ ὀρθότερο εἶναι, παρατηρεῖ περαιτέρω ὁ Δρακάκης, νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀναφορὰ καὶ στὰ κινητὰ γίνεται γιὰ νὰ τονισθῆ ὅτι οἱ μέχρι τότε ἰσχύουσες διατάξεις γιὰ τὰ κινητὰ ποὺ ἐκποιοῦνταν κατόπιν κοινῆς συμφωνίας τῶν ἐνδιαφερομένων δύο μερῶν ὡς πρὸς τὸ τίμημα θὰ ἴσχυαν ἐφεξῆς καὶ γιὰ τὰ ἀκίνητα, χωρὶς νὰ ἀπαιτῆται ἐκτίμηση.[1]

1. Ἀ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 217.

Ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ φαίνεται κατ' ἀρχὴν λογικὴ καὶ σύμφωνη μὲ τὰ πράγματα. Κατόπιν τούτου ἡ γνώμη του γιὰ τὸ ἐσφαλμένον τῆς διατυπώσεως θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχύῃ. Τὸ τελευταῖον ὅμως δὲν συμβαίνει, διότι ἡ ἀναφορὰ δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση, δηλ. δὲν εἶναι μοναδική, καὶ αὐτὸ καθιστᾷ τὴν ἑρμηνεία τοῦ Δρακάκη μᾶλλον ἐξεζητημένη. Ὅπως θὰ φανῆ κατωτέρω, ἡ ἀναφορὰ σὲ κινητὰ καὶ ἀκίνητα, καὶ ὄχι μόνο σὲ ἀκίνητα, δὲν εἶναι εὐκαιριακὴ ἐπέκταση, ἀφοῦ ἀπαντᾶ σὲ παλαιότερες μάλιστα πηγές, ταυτὸν εἰπεῖν ὑπάρχει κάποια συνέχεια, τὴν ὁποίαν δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀγνοήσῃ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀναφορὰ καὶ στὰ κινητὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία.

Ὡς πρὸς τὴν κατάργηση τῆς ἀποκοπῆς ἀπὸ δύο πραγματογνώμονες, πρὸς ὄφελος τῆς φτωχολογιᾶς, τὸ ὄφελος αὐτὸ συνίσταται, κατὰ τὸν Δρακάκην, στὸ ὅτι τὸ πωλούμενον ἀκίνητον...ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀγοραίαν ἀξίαν μεγαλυτέραν, ἡ ὁποία, προσθέτω, θὰ ἀπέβαινεν εἰς ὄφελος τοῦ πτωχοῦ πωλητῆ. Ὅπως ἔχω ἤδη προδηλώσει, ἡ διαδικασία ἐκποιήσεως τοῦ ἀκινήτου (διαλάληση κλπ.) τυπικὰ μόνον διατηροῦσε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐθίμου τῆς ἀποκοπῆς, ἀφοῦ ὁ συγγενὴς θὰ μποροῦσε ἔναντι τοῦ ἐνδιαφερομένου ξένου νὰ προτιμηθῆ καταβάλλοντας ὅμως τὸ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη διαπραγμάτευση καὶ ὄχι προσδιοριζόμενο ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ τίμημα, ποὺ πρὶν ἀπὸ τὴν τροποποίηση τοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα ἦταν ἀπολύτως δεσμευτικό.[1]

Ὁ δικηγόρος Σεβαστὸς Χατζησεβαστὸς δημοσιεύει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ὡς ἄνω Πρακτικὸ στὴν διδακτορική του διατριβή, στὴν ὁποία ἀφιερώνει μακρὸν κεφάλαιο γιὰ τὸ δίκαιο τῆς προτιμήσεως στὸν εὐρύτερο Ἑλληνικὸ χῶρο, μὲ παράθεση σχετικῶν κειμένων. Ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὸν ἐθιμικὸν κανόνα αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν περιορίζεται νὰ σημειώσῃ ὅτι στὰ γραπτὰ ἔθιμα τοῦ 1812 κρίνεται ὡς ἀναχρονιστικὸ τὸ δίκαιο τῶν γραπτῶν ἐθίμων τοῦ 1695 καὶ ἔτσι πρὸς ὄφελος τῶν ἀσθενεστέρων οἱ προεστῶτες καὶ ἄρχοντες τοῦ ἴδιου νησιοῦ προχώρησαν στὴν τροποποίησή του καὶ κατὰ τὸ σκέλος τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀποκοπῆς, ἡ ὁποία τελικῶς καταργεῖται. Σὲ τί συνίστατο τὸ ὄφελος αὐτὸ τῶν ἀσθενεστέρων, ποὺ ἦταν καὶ ὁ σκοπὸς στὸν ὁποῖον ἀπέβλεπε ἡ νεώτερη τροποποίηση τοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα, δὲν ἀναφέρεται.[2]

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 215.
2. Σεβ. Ἰ. Χατζησεβαστοῦ, Ἀστικὸν δίκαιον εἰς Νοτίους Σποράδας

Τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὸν ἱστορικὸν Δ. Δημητρόπουλον, ὁ ὁποῖος καὶ αὐτὸς δημοσιεύει τὸ κείμενο τοῦ 1812 στὴν διδακτορική του διατριβή.

Ὁ Δημητρόπουλος ἀναφερόμενος στὴν αἰτιολογία τῆς τροποποιήσεως, ποὺ ὑπῆρξε τὸ *ὄφελος καὶ καλὸν τῆς φτωχολογιᾶς* καὶ ἀγνοῶντας τὴν ἑρμηνεία τοῦ Δρακάκη διερωτᾶται ποιὸ μπορεῖ νὰ ἦταν αὐτὸ τὸ καλὸ καὶ ἀποφαίνεται: α') Ὅτι ἴσως ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν συναλλασσομένων ἀπὸ τὴν καταβολὴ τῆς ἀμοιβῆς στοὺς πραγματογνώμονες καὶ β') κυρίως ὅτι ἐπιτυγχανόταν ἡ ἀπελευθέρωση τῶν πωλήσεων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ ἐκποιῇ τὸ ἀκίνητό του στὴν προσφορώτερη γι' αὐτὸν τιμὴ ἀκόμη καὶ μὲ τιμὴ πολὺ χαμηλότερη ἀπὸ τὸ τίμημα ποὺ ὑποχρεωτικὰ ὅμως καὶ γι' αὐτὸ ἀνελαστικὰ θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ διαδικασία τοῦ στιμαρίσματος.[1]

Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς σὲ νεώτερη ἐργασία του, μὲ εἰδικὸ θέμα τὸ δικαίωμα τῆς προτιμήσεως στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, ἐπανέρχεται στὸ Πρακτικὸ τῆς Σύρου τοῦ 1812, τὸ ὁποῖο συνεξετάζει ἀναλυτικὰ μὲ ἐκεῖνο τοῦ 1695 καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα (ὄχι μὲ τὸ μεταγενέστερο τοῦ 1827). Ὁ σκοπὸς τῆς τροποποιήσεως ποὺ ἀποβλέπει *εἰς ὄφελος καὶ καλὸν τῆς φτωχολογιᾶς*, ζημιωνομένης, ὅπως σημειώνεται, κατὰ τὴν πρὸ τῆς τροποποιήσεως χρονικὴ περίοδο, δημιουργεῖ κατ' αὐτὸν εὔλογες ἀπορίες, ὅπως ἂν ἡ *φτωχολογιά*...εἶχε τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ ἀγοράζῃ ἀκίνητα, ἂν τὰ ἀκίνητα ποὺ εἶχε στὴν κατοχή της τὰ ἐκποιοῦσε ἀπὸ ἐπιλογὴ ἢ μόνον ὅταν βρισκόταν ὑπὸ τὸ κράτος πιεστικῶν ἀναγκῶν, ἢ ἂν ἡ τιμὴ πωλήσεως ποὺ ὥριζαν οἱ ἐκτιμηταὶ ἀπέδιδε τὴν κατὰ τεκμήριο ἐπικρατοῦσα τιμὴ ἀγορᾶς ἀκινήτων.

Ἡ βασικὴ αἰτία τῆς τροποποιήσεως κατὰ τὴν γνώμη του, ποὺ διατυπώνεται ἐδῶ πολὺ πιὸ ἀναλυτικά, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς ἀκινήτων ἀπὸ τὶς δεσμεύσεις τῆς ἀποκοπῆς, γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγον καὶ ὁ Δρακάκης, ἡ ὁποία ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη διαπραγμάτευση τῆς τιμῆς καὶ τὴν κατακύρωση μέσω τοῦ πλειστηριασμοῦ τοῦ ἀκινήτου στὸν πλειοδότη. Τελικὰ φαίνεται νὰ ἰσχύῃ εὐρύτερα αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος γράφει, ἀναφερόμενος

ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ Ἰταλοκρατίας, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 1977, σ. 76.

1. Δημ. Δημητροπούλου, Ἡ Μύκονος τὸν 17ο αἰῶνα. Γαιοκτητικὲς σχέσεις καὶ οἰκονομικὲς συναλλαγές, Ἀθήνα 1997, σσ. 95-96.

στὴν Μύκονο, ὅτι «οἱ πωλητήριες πράξεις στὴν συντριπτική τους πλειονότητα πραγματοποιοῦνται ἐξ ἀνάγκης, γιὰ νὰ καλυφθοῦν πιεστικὲς οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις».[1]

Εἶναι φυσικὸ τὶς οἰκονομικὲς αὐτὲς ὑποχρεώσεις νὰ τὶς εἶχαν οἱ πτωχοὶ καὶ ὄχι οἱ σχετικῶς, ἔστω, εὔποροι, οἱ ὁποῖοι πτωχοὶ γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὲς ἀναγκάζονταν νὰ πωλοῦν τὰ κτήματά των ἢ ὅ,τι ἄλλο πολύτιμο διέθεταν. Οἱ πτωχοὶ πωληταὶ ἦταν λοιπὸν ἡ φτωχολογιὰ καὶ αὐτὴν τὴν τάξη, ποὺ ἦταν καὶ ἡ καταφανῶς πολυπληθέστερη, ἐπιδιώκει νὰ ὠφελήση ἡ πρόβλεψη τῆς ἀπαλλαγῆς της ἀπὸ τὰ ἀσφυκτικὰ δεσμὰ τῆς ἀποκοπῆς, μιᾶς ἀπαλλαγῆς ποὺ θὰ ἐπέτρεπε στοὺς πτωχοὺς μέσω τῆς ἐλεύθερης διαπραγματεύσεως νὰ ἐπιτυγχάνουν ὑψηλότερες τιμὲς πωλήσεως ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς ἀποκοπῆς, τὸ πλέον συνηθισμένο, ἢ καὶ σὲ σπάνιες περιπτώσεις νὰ προβαίνουν σὲ πωλήσεις σὲ χαμηλότερες τιμές, γιὰ νὰ καλύψουν πιεστικὲς ἀνάγκες ποὺ εἶχαν καὶ ἐσχετίζονταν μὲ ἀπολύτως δεσμευτικὲς προθεσμίες καὶ προϋποθέσεις. Τέτοιες πιεστικὲς ἀνάγκες σχετιζόμενες μὲ τὴν ἐξόφληση χρεῶν, τὴν καταβολὴ *αὐθεντικῶν* δοσιμάτων κλπ. ἀναφέρονται συχνὰ στὰ διάφορα ἔγγραφα.

Ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως ὅμως τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου τοῦ 1812, ὅπως ἀποτυπώνεται στὸ σχετικὸ Πρακτικό, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήση εἰδικώτερα.

α') Παρὰ τὴν κατάργηση τῆς ἀποκοπῆς τῆς ἀξίας τῶν πωλουμένων ἀκινήτων καὶ τῆς καθιερώσεως τῆς ἐλεύθερης διαπραγματεύσεως χωρὶς δεσμεύσεις ὁ ἐθιμικὸς κανόνας τῆς προτιμήσεως διατηρεῖται, ἀφοῦ μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὕψους, στὸ ὁποῖο ἐλευθέρως θὰ μποροῦσε νὰ φθάση τὸ τίμημα, προτιμᾶται τοῦ ξένου ὁ καταβάλλων τὸ ἴδιο τίμημα συγγενὴς ἢ κολλητεράνος. Τὸ τελευταῖο δὲν ἰσχύει πάντοτε, γιὰ ἐξειδικευμένες ὅμως περιπτώσεις καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐκποιουμένων διὰ δημοπρασίας ἀκινήτων, ὅπου ὑπῆρχε ἀπόλυτη ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸν ἐθιμικὸ κανόνα τῆς προτιμήσεως, τὸν τόσον ἐμπεδωμένον στὴν συνείδηση τῶν πολλῶν. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν γίνεται σαφὴς ἀναφορὰ στὴν κατάργηση τοῦ ἐθίμου τῆς ἀποκοπῆς, ἀλλ' ἡ ἀνυπαρξία τοῦ ἐθίμου πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς προϋποτιθέμενη καὶ αὐτονόητη.

1. Δημ. Δημητροπούλου, Τὸ δικαίωμα προτίμησης στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου: ἐπιπτώσεις καὶ προσαρμογὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, Τὰ Ἱστορικὰ 17, τεῦχ. 33 (2000), σ. 226.

Γιὰ τέτοιου εἴδους ἀνάλογες περιπτώσεις, ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τροποποίηση τοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα τῆς Σύρου δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ τοπικὴ οὔτε κἂν χρονικὰ ἡ πρώτη, διαθέτομε μαρτυρίες σὲ ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν σὲ σχετικὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833[1] ἀπὸ ἄλλα νησιὰ τῶν Κυκλάδων, ὅπως ἀπὸ τὴν Πάρο,[2] τὴν Μῆλο,[3] τὴν Μύκονο[4] καὶ τὴν Νάξον.[5]

β') Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Πρακτικοῦ ὄχι, ὅπως συνήθως, μόνον σὲ ἀκίνητα ἀλλὰ καὶ σὲ κινητὰ πράγματα, τὸ Πρακτικὸ αὐτὸ δὲν διεκδικεῖ μοναδικότητα, διότι, ὅπως ἔχω ἤδη προαναφέρει, ἡ ἀναφορὰ στὰ κινητὰ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς καὶ μάλιστα παλαιότερες.

Ἔτσι στὸ καλούμενο *Νομοκριτήριον*, ἔργο ἀνωνύμου συντάκτη σὲ δημώδη γλῶσσα, τὸ ὁποῖο περιέχει διατάξεις τοῦ ἐφαρμοζομένου δικαίου κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, ἀναφέρεται ὅτι *ὅταν πουλῆται εἶδος τινὸς ἀνθρώπου, κινητὸν ἢ ἀκίνητον, προτιμοῦνται οἱ συγγενεῖς ὅτι νὰ τὸ ἀγοράσουν*.[6]

1. Βλ. Ἰακώβου Τ. Βισβίζη, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, Ἐπετ. Κέντρ. Ἐρευν. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου (Ἀκαδ. Ἀθηνῶν) 3 (1950), σσ. 158 κἑξ., 6 (1955), σσ. 122 κἑξ. 7 (1957), σσ. 10 κἑξ.

2. Ἡ τοπικὴ συνήθεια ἐπεκράτησε ἀπὸ τὸ 1795. Ἡ συνήθεια αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ τὸν καθολικῶς ἰσχύοντα νόμον περὶ προτιμήσεως κατὰ τὸ ὅτι *προτιμᾶται ὁ πλειοδοτήσας ἀποξενουμένων τῶν συγγενῶν, ὅλων καὶ δανειστῶν ὡσαύτως καὶ τῶν πλησιαστῶν, εἴτε παρόντων εἴτε ἀπόντων* (ἔνθ' ἀνωτ. 7, σ. 16, πρβλ. καὶ Δ. Δημητροπούλου, Τὸ δικαίωμα τῆς προτίμησης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 225).

3. Ἔνθ' ἀνωτ. 6, σσ. 127-128 (ἀπὸ τὴν προτίμηση *ἐξαιρεῖται ὅμως ἐπὶ δημοπρασίας ἢ ἐξαιρεῖται ἂν ἐπωλήθη ἐπὶ δημοπρασίας, διότι τότε μένει εἰς τὸν πλειοδότην*.

4. Ἔνθ' ἀνωτ. 7, σ. 12 (*δὲν ἐπροτιμᾶτο δὲ οὐδείς, ἐὰν διὰ δημοπρασίας ἐτελειοῦτο ἡ πώλησις*).

5. Ἔνθ' ἀνωτ., 3, σ. 168, 4. Ἀναφέρεται ὅτι ὑπάρχει δικαίωμα προτιμήσεως σὲ πωλούμενα κτήματα, *τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐπὶ δημοπρασίας πωλημένα*. Ἂς σημειωθῇ ὅτι στὴν ἀπάντηση τῶν ἀρχῶν τῆς Σίφνου ἀναφέρεται τὸ ἀντίθετο, δηλ. ὅτι ἡ συνήθεια τῆς προτιμήσεως *φυλάττεται καὶ ἐὰν ἐκτεθῇ εἰς δημοπρασίαν* (ἔνθ' ἀνωτ. 3, σ. 165 καὶ Σεβ. Χατζησεβαστοῦ, Ἀστικὸν δίκαιον, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 74-75, ὅπου ὅμως ἐν σχέσει μὲ τὴν Μῆλον παρατηρεῖται ἀναντιστοιχία δεικτῶν παραπομπῶν καὶ παρατιθεμένων ἀποσπασμάτων ἐγγράφων).

6. Δημ. Σ. Γκίνη, Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαί-

Στὸ αὐτὸ ἔργο καταχωρίζεται σὲ δημώδη γλῶσσα ἡ *Νεαρὰ τοῦ κὺρ Μανουὴλ* (γρ. Ρωμανοῦ) περὶ προτιμήσεως, καὶ λέγεται ἐπιπροσθέτως: *<Ἡ> νεαρὰ τοῦ κυροῦ Μανουὴλ τοῦ βασιλέως προσθέτη* (ἀντὶ προσθέτει) *ταῦτα καὶ λέγει, ὅτι καὶ ὅταν ἀλλάζει τινὰς ἢ σπίτιν, ἢ ἀμπέλι, ἢ χωράφι, ἢ ἄλλο τίποτες εἶδος, κινητὸν ἢ ἀκίνητον, προτιμῶνται οἱ πλησιασταὶ καὶ οἱ συγγενεῖς.*[1]

Τέλος ὁ Θεόφιλος Καμπανίας στὸ περίφημο νομικόν του ἐγχειρίδιον περιορίζεται νὰ ἀναφέρη ὅτι *εἰς πρᾶγμα συντροφικόν, ἢ κινητὸν ἢ ἀκίνητον, ὁ σύντροφος προτιμᾶται πάντων, καὶ συγγενῶν καὶ γειτόνων.*[2]

Ἀλλὰ καὶ σὲ νομοθεσίες ἐκτὸς Ἑλληνικοῦ χώρου, συγκεκριμένως τῶν παραδουναβείων περιοχῶν, ὅπου ὅμως τὸ ἐπικρατῆσαν δίκαιο ἀποκρυσταλλώθηκε ὁριστικὰ ἀπὸ τὸν 16ον αἰ. κἑξ. ὑπὸ βυζαντινὴν ἐπιρροήν, τὰ περὶ προτιμήσεως ἐπὶ κινητῶν δὲν εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον ἄγνωστα. Ἔτσι στὸ Συνταγμάτιον Νομικὸν καὶ στὸν Βλαχικὸν κώδικα γίνεται λόγος καὶ περὶ προτιμήσεως ἐπὶ κινητῶν, ἂν καί, ὅπως ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Π. Ζέπος, τοῦτο ἔγινε στὴν ἐξαιρετικὴ περίπτωση πωλήσεως κατσιβέλων, τῶν ὁποίων οἱ ἀγοραπωλησίες ἐξωμοιώθηκαν πρὸς τὶς πωλήσεις ἀκινήτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ Τρίτη ἀπὸ τὶς μεγάλες φαναριωτικὲς νομοθεσίες (στὶς ὁποῖες ἀνῆκαν καὶ τὰ προδηλωθέντα νομοθετήματα), ὁ Μολδαβικὸς κώδικας, κάνει λόγο περὶ προτιμήσεως ἐπὶ κινητῶν πραγμάτων, ὅπου ὅμως, ὅπως συνάγει ὁ Ζέπος, ἡ ἀσκουμένη προτίμηση γιὰ τὰ κινητὰ πράγματα «ἔτικτεν ἁπλοῦν ἐνοχικὸν δικαίωμα».[3]

ου, ἐν Ἀθήναις 1966, 100, νγ', 1 (σ. 82) (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 26).

1. Ἔνθ' ἀνωτ. 100, νε', 4 (σ. 83). Ἡ Νεαρὰ τοῦ Μανουὴλ στὸ Ζέπων, J. Gr. κ.ἀ. Ἡ Νεαρὰ αὐτὴ καὶ στὴν Ἑξάβιβλο τοῦ Κ. Ἀρμενοπούλου (3, 113, ἐπιμ. Κ. Πιτσάκη, σ. 178). Ἡ Νεαρὰ *φησὶ γὰρ καὶ ἐπὶ ἀντιχρήσεως τὸ τῆς προτιμήσεως εἰσάγεσθαι δίκαιον*. Κατὰ πόσον ἡ ἀντίχρησις σχετίζεται μὲ κινητὰ ἢ ἀκίνητα πράγματα δὲν εἶμαι σὲ θέση ἐξ ἐλλείψεως νομικῶν γνώσεων νὰ ἐκτιμήσω.

2. Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἁπλῆν φράσιν ὑπὸ τοῦ...ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788), Θεσσαλονίκη 1960 (ἔκδ. Δημ. Γκίνη) ΚΒ' 24 (σ. 180), πρβλ. καὶ Σεβ. Χατζησεβαστοῦ, Ἀστικὸν δίκαιον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 88, σημ.

3. Βλ. Π. Ἰ. Ζέπου, Τινὰ περὶ Βυζαντινῆς προτιμήσεως κατὰ τὸ δίκαιον τῶν Παραδουναβείων χωρῶν, Μνημόσυνα Παπούλια. Ἐπιμελείᾳ Πέτρου

γ') Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τροποποιήσεως τοῦ παλαιοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα, ποὺ ἀπέβλεπε στὸ *ὄφελος καὶ καλὸν τῆς φτωχολογιᾶς*, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἴδια ἀκριβῶς ὁρολογία χρησιμοποιεῖται σὲ παλαιότερες ἀποφάσεις Συνελεύσεων τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου μὲ θέμα τὴν ἐκλογὴ ἐπιτρόπων καὶ προεστῶν, στοὺς ὁποίους γίνεται σύσταση νὰ ἐνδιαφερθοῦν καὶ νὰ προστατεύσουν ἀπὸ τὴν ἀδικία τὰ δικαιώματα τῆς φτωχολογιᾶς.

Ἔτσι σὲ μιὰ τέτοια ἀπόφαση τοῦ 1761 δίνεται σὲ ἐκλεγόμενο ἐπίτροπο ἀπὸ τοὺς ἐκλέκτορες ἐξουσία *νὰ ἐργάζεται εἰς τὸ ὀφίτζιο τῆς πιτροποσύνης μὲ κάθε ἐμπιστοσύνη καὶ φόβο Θεοῦ, στοχάζοντας τὰ δικαιώματα ὁλονῆς τῆς φτωχολογιᾶς*[1]. Σὲ ἄλλο Πρακτικὸ ἐκλογῆς ἐπιτρόπων τοῦ 1783 χρησιμοποιεῖται ἡ ἴδια ἀκριβῶς φράση[2].

Τί εἴδους δικαιώματα ἦταν αὐτά, ἐδῶ δὲν ἀναφέρεται, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Πρακτικὸ τοῦ 1812, στὸ ὁποῖο σαφῶς προσδιορίζονται, περιοριζόμενα πάντως, σὲ θέματα ἀγοραπωλησιῶν. Ὅτι οἱ ἀδικίες καὶ καταπιέσεις ἐναντίον τῆς φτωχολογιᾶς ἦταν πολυάριθμες καὶ πολυποίκιλες πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιο. Ἔτσι προκειμένου περὶ τῆς Σύρου καὶ τῆς φτωχολογιᾶς πάντοτε σὲ ἔγγραφο τῆς περιόδου 1690-1693[3], μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Κοινότης τῆς Σύρου διαμαρτύρεται γιὰ καταβαλλόμενα ἀπὸ αὐτὴν σὲ κουρσάρους λύτρα πρὸς ἐξαγορὰν Τούρκων αἰχμαλώτων *γοί καϋμένοι φτωχοὶ δὲν ἔχοντας καμία δύναμι ν' ἀντισταθοῦσι ἐναντίος τῶν κρουσάρω, ἐμπρεντεντάρασι γοί ἄνωθεν Τοῦρκοι νὰ τὶς ἀγοράση γὴ φτωχολογιά, τοὺς ὁποίους μὴν ἠξεύροντας νὰ μιλήσουσι τὸ δίκιον τωνε γεὶς τὴν βασιλεία ἐπλερώσασι τὴν ἀγορὰ τῶν ἄνωθεν Τούρκων γρόσια 2.500 δίχως τὶς ἄλλες ἔξοδες ὁποὺ*

Γ. Βάλληνδα, Ἀθῆναι 1934, σσ. 297-298, τοῦ ἰδίου, Συνταγμάτιον Νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 82 καὶ Λάμπρου Δ. Σκουζάκη, Ὁ θεσμὸς τῆς πωλήσης στὸ δίκαιο τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης μὲ βάση δημοσιευμένα Ἑλληνικὰ νοταριακὰ ἔγγραφα (1495-1650), Τάλως 11 (2003), σσ. 109-110 (Περιοδικὴ Ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου), ὅπου σύντομος, ἔστω, λόγος περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς προτιμήσεως ἐπὶ πωλήσεως κινητῶν πραγμάτων καὶ μάλιστα καρπῶν.

1. Ἀνδρ. Θ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1, 1948, σ. 211, ἀρ. 6.

2. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 212, ἀρ. 7.

3. Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 95-96, ἀρ. 2. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο. Στὴν ἐν λόγω περίοδον τὸ τοποθετεῖ ὁ Δρακάκης (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95α).

ἔκαμε γῆ φτοχολογιὰ διὰ λόγου ντωνε, τὸ ὁποῖο γροικοῦσι ὁπῶς ἐστάθη μία μεγάλη ἀδικία γεὶς τοὺς φτωχούς.

δ') Ἀλλὰ ἡ κατὰ τὸ Πρακτικὸ τοῦ 1812 ἀπόφαση τροποποιήσεως τῆς προηγούμενης τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου τοῦ 1695, κατὰ τὴν ὁποία τὸ πωλούμενο ἀκίνητο ὤφειλε *ν' ἀποκόβεται μὲ δύο ἀποκοφτάδες* καὶ ἔτσι νὰ γίνεται ἐφεξῆς ἡ πώληση χάριν μάλιστα τῆς φτωχολογιᾶς δίχως ἀποκοπήν, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη γενικώτερη μάλιστα ἄποψη. Συγκεκριμένως ἡ ἀπόφαση αὐτὴ οὐσιαστικὰ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀρχικὴ διάταξη τῆς 114 Νεαρᾶς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἐπιτρέπεται στὸν κύριον τοῦ ἀκινήτου νὰ τὸ πωλῆ κατ' ἀρχὴν σὲ ὁποιαδήποτε τιμὴ *ἀνεπικωλύτως τε καὶ ἀνεπιφωνήτως*, χωρὶς δηλ. τὴν τήρηση καμμιᾶς ἄλλης διατυπώσεως. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Λέων, ἀποβλέποντας στὴν προστασία τῶν πτωχῶν καὶ ἐνδιαφερόμενος γι' αὐτούς, ὥρισε στὴν Νεαρά του νὰ μὴ ἰσχύη καμμιὰ πώληση ἀκινήτων τῶν πτωχῶν χωρὶς προηγούμενη ἐκτίμηση τῆς ἀξίας των καὶ βέβαια καταβολὴν τοῦ τιμήματος στὸν κάτοχο τοῦ κτήματος: *εἰ γὰρ ὁ πένης καὶ πτωχὸς καὶ πράγματος μὴ εὐπορῶν, βουλόμενος τὸ οἰκεῖον ἐκποιήσασθαι ἀκίνητον...εἰ οὐδὲν ὁ πλησιάζων ἀναλάβηται, πάνυ τῇ βασιλείᾳ μου λογίζεται ἄδικον. Διὸ καὶ διορίζεται πᾶσι τοῖς ἀπόροις καὶ πτωχοῖς, τὰ μὴ δυνάμενα κατέχειν ἀκίνητα ἐκποιεῖσθαι ἀποτιμώμενα*[1].

Ἡ ἀποκοπὴ δηλ. τῆς ἀξίας τοῦ πωλουμένου τμήματος, τὴν ὁποία ἡ νεώτερη ἀπόφαση τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καθώρισε ὡς προϋπόθεση, συνδυαζόμενη βέβαια μὲ τὴν καταβολὴ τοῦ τιμήματος στὸν κύριο τοῦ ἀκινήτου γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἔτσι οἱ ἄποροι καὶ οἱ πτωχοί, καταργεῖται τώρα χάριν τῆς φτωχολογιᾶς, δηλ. γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο, καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀπόφαση *αἱ παρὸν περιστάσεις ἤλλαξαν καὶ φέρνει μεγάλην ζημίαν τῆς φτωχολογιᾶς.*

Τί εἴδους ἀλλαγὲς προέκυψαν ξαφνικὰ κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 1695 καὶ 1812 ὥστε νὰ ἐξαναγκασθοῦν ὁ ὑπογράφων κοτζάμπασης, οἱ προεστοὶ καὶ οἱ λοιποὶ νὰ λάβουν αὐτὴν τὴν ἀπόφαση περὶ καταργήσεως τῆς ἀποκοπῆς δὲν δηλώνεται. Ἡ προβαλλόμενη αἰτιολογία στὸ ἔγγραφο ὅτι μὲ τὴν νέα ρύθμιση *λείπουν οἱ ἐνοχλήσεις καὶ τὰ σφάλματα*, ἀφορᾶ προφανῶς μόνον στὸν ἐθιμικὸ κανόνα τῆς προτιμήσεως, ὁ ὁποῖος οὐσιαστικὰ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένη ἰσχυρός, ἐνῶ ἡ μεταγενέστερη ἀπόφαση τοῦ 1827 τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν τῆς Σύρου ἐξισώνει πλήρως τὸ Πρακτικὸ τοῦ 1695 καὶ ἐκεῖνο τοῦ 1812, παραγνωρίζοντας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀποκοπῆς στὸ τελευταῖο πρὸς ὄφελος τῆς φτωχολογιᾶς, ποὺ ἐπιτρέπει ἐλεύθερη διαπραγμάτευση, εἶναι στοιχεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ σημαντικὰ τὴν οὐσία τοῦ ἐγγράφου ἔναντι τῶν προηγουμένων.

Ἂς σημειωθῆ ὅτι τὸ ἔθιμο τῆς ἀποτιμήσεως τῶν κτημάτων προκειμένου νὰ πωληθοῦν ἴσχυε πάντοτε προγενεστέρως καὶ μεταγενεστέρως, ἐκτὸς ὡρισμένων ἐξαιρέσεων σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις καὶ σὲ περιωρισμένον τοπικῶς χῶρον.

Τώρα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς καταργήσεως τῆς ἀποκοπῆς ἐπὶ πωλήσεων ἀκινήτων, τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου εἶναι ὅτι ἐπιδιώκει νὰ τὴν ἐπιβάλη ἐπισήμως καὶ καθολικῶς, γιὰ νὰ ἀπαλλάξη τοὺς συναλλασσομένους ἀπὸ τὰ δεσμά της. Ἀλλιῶς ἡ ἀποκοπὴ δὲν ἦταν καὶ τόσον δεσμευτική, ἂν τουλάχιστον κρίνη κανεὶς ἀπὸ μεμονωμένες περιπτώσεις. Σὲ μίαν τέτοιαν συγκεκριμένην περίπτωση τὴν καταργοῦσε οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος ὁ πωλητής, ὅταν ἔκρινε ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ προσδιοριζομένου τιμήματος δὲν ἀνταποκρινόταν στὶς ἀπαιτήσεις του, δηλ. ἦταν κατώτερο τῆς δικῆς του προσωπικῆς ἐκτιμήσεως, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει περαιτέρω ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη του στὴν κρίση τοῦ ἐκτιμητῆ ἦταν σχετική.

Ἔτσι σὲ πληρεξούσιο ἔγγραφο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1688 ἀπὸ τὴν Νάξο, ποὺ ἀφορᾶ σὲ πώληση μιᾶς *κάμαρας*, δίδει ἡ ἰδιοκτήτρια (μὲ τὴν κόρη της) ἐξουσιοδότηση στὸν σύντεκνό της *νὰ βάλη δύο μαστόρους* (προφανῶς κτίστες) *νὰ τὸ ποκόψουνε καὶ ὅ,τι τ' ἀποκόψουνε στὴ ψυχή τωνε κ' εἰς φόβον Θεοῦ καὶ ἂν τ' ἀποκόψουνε πάρα πάνω ἀπὸ τὰ εἴκοσι πέντε ρεάλια, καλά, εἰδὲ μὴ καὶ εἶναι πάρα κάτω νὲ μὴ μπορῇ νὰ τὸ δώση.* Προηγουμένως ἡ ἰδιοκτήτρια δηλώνει ὅτι *ἃ θέλουσι οἱ κολλητεράνοι νὰ τὴν ἐπάρουσι, καλά, εἰ δὲ μὴ καὶ βρεθῆ ἄλλος κανεὶς σ' ὅλον τὸ ὕστερο καὶ τὴν ἐπάρη, ἂς μὴν ἔχουσι παράπονο*[1].

1. Βλ. προχείρως Σεβ. Χατζησεβαστοῦ, Ἀστικὸν δίκαιον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 85, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ κείμενα.

1. Βλ. Ἀναστασίας Σιφωνιοῦ - Καράπα, Γεωργίου Ροδολάκη, Λυδίας Ἀρτεμιάδη, Ὁ Κώδικας τοῦ νοταρίου Νάξου Ἰωάννου Μηνιάτη

Λεπτομερέστερα ἐκτίθενται τὰ πράγματα κατὰ τὴν σύνταξη τοῦ πωλητηρίου ἐγγράφου, ποὺ ἀκολουθεῖ λίγες μέρες ἀργότερα, στὶς 11 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους. Κατὰ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ δίδεται στὸ ἐξουσιοδοτημένο πρόσωπο ἡ *ἐξουσία νὰ πουλήσῃν τὴν κάμαραν, ἀλλὰ νὰ μὴν ἠμπορῇν νὰ τὴ δώσῃν λιγώτερον ἀπὸ τὰ εἴκοσιν πέντε ρεάλια*. Ὁρίζεται ἐκτιμητὴς ἕνας ἀντὶ δύο, ὁ *μαστροΜανώλης ὁ Ροδίτης, ὁ κτίστης*, ὁ ὁποῖος *τὴν ἄνωθεν κάμαρα ἐπόκοψεν τηνε ρεάλια εἴκοσιν*. Σὲ ἐμφανισθεῖσα ὑποψήφια ἀγοράστρια ὁ ἐξουσιοδοτηθεὶς ἀρνήθηκε νὰ τὴν πωλήση λόγω τῆς δεσμεύσεως ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴν νοικοκυρὰν τοῦ σπιτιοῦ νὰ μὴν δώση *λιγώτερον ἀπὸ τὰ εἴκοσιν πέντε ρεάλια*, μιὰν τιμὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἐνδιαφερομένη ἀγοράστρια ἀναγκάζεται τελικὰ ἀδιαμαρτυρήτως νὰ συμφωνήση, ἀφοῦ ὅμως καὶ οἱ κολλητεράνοι, ποὺ ρωτήθηκαν ἂν θέλουν νὰ τὴν ἀγοράσουν, *εἴπασιν πὼς δὲν τὴν θέλου καὶ νὰ τὴν μπάρῃν* ἡ ὡς ἄνω ἀγοράστρια. Τὴν ἀλήθεια τῶν λεγομένων καὶ πραττομένων *οἱ κολλησαράνοι καὶ ὁ ἀποκοφτὴς βεβαιώνου ἔμπροσθεν* τῶν ὑπογραφόντων μαρτύρων[1].

Ἀπὸ ὅσα ἐκτίθενται στὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι ἐμφανὴς ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα τῆς προτιμήσεως, ὅπως ὅμως καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς τιμῆς τοῦ ἀκινήτου χωρὶς τὴν δέσμευση τῆς ἀποκοπῆς, ἡ ὁποία οὐσιαστικὰ ἀλλ' ὄχι ἐπισήμως, ὅπως στὴν ἀπόφαση τοῦ Κοινοῦ τῆς Σύρου, καὶ ἐμπράκτως στὴν ἰδιωτικὴ αὐτὴ συναλλαγὴ κατὰ κάποιον τρόπον καταργεῖται.

ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ

1680-1689, Ἐπετ. Κέντρ. Ἐρεύν. Ἱστορ. Ἑλλ. Δικαίου (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν) 29-30 (1982-1983), ἐν Ἀθήναις 1990, ἀρ. 792.

1. Ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 791.

ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Θεωρεῖται ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν σύγχρονη ἐπιστήμη ποὺ ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπο, καὶ ὅπως φαίνεται ὀρθῶς, ὅτι τὰ αἰσθήματα, τὰ διανοήματα ἀλλὰ καὶ οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, ὁπότε μποροῦμε νὰ ὁδηγηθοῦμε στὴν πεποίθηση ὅτι ὅλα ἐπίσης προσδιορίζονται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἀντικείμενα. Αὐτὸς ὁ τρόπος δὲν σχετίζεται προφανῶς μόνο μὲ τὴ λογική. Ἄλλωστε γίνεται παραδεκτὸ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ ὅτι πολλοὶ ἔχουν κάνει λάθος ἀφοῦ θεωροῦν ὡς πραγματικὸ κάτι ποὺ δὲν εἶναι. Αὐτὸ ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ στὶς λογικές, στὴν οὐσία μὴ πραγματικές, διαιρέσεις καὶ κατατάξεις. Σὲ μία, ὁμοίως ἐσφαλμένη, κατὰ τὴν κρίση μου, διάκριση, χωρίστηκε ὁ κόσμος σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικό, ἐπειδὴ αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος καὶ μόνον. Ἀντίθετα, θεωρῶ ὅτι ὀρθότερος θὰ εἶναι ὁ χωρισμός, ἂν γίνει μεταξὺ ἐκείνων ποὺ δέχονται τὴ μοναδικὴ ἀλήθεια, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πρεσβεύουν ὅτι ὑπάρχει ἀντιπαλότητα μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, καὶ ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δέχονται ὅτι ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ παρὰ μόνο σὲ ὑλικὰ πράγματα. Αὐτὸς ὁ χωρισμὸς δὲν ἀφορᾶ σὲ πολιτισμούς, ἀλλὰ ὄντως σὲ διαφορετικὴ λογικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων.

Ἡ προσέγγιση τῆς μοναδικῆς ἀρχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ὅλα προέρχονται ἀπὸ αὐτή, συντελεῖ στὴ διαμόρφωση τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προκαθορισμένος. Κατὰ συνέπεια ἡ ζωὴ κινεῖται σὲ μία ἀδιάψευστη ἑνότητα θείων προορισμῶν καὶ συναφῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀνθρώπων. Στὴν περίπτωση τοῦ δυϊσμοῦ διακρίνεται, σὲ νεώτερες ἐποχές, μιὰ συνεχὴς ἀντιπαλότητα μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης, ἢ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Αὐτὴ πάντως ἡ διάκριση χαρακτηρίζει τὸ δυτικὸ κόσμο ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγουστίνου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἡ δυτικὴ ἀντίληψη περὶ τῆς θεότητας. Ἀντίθετα στὸν κόσμο ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη περὶ τῆς ἀδυναμίας ἐφαρμογῆς τῆς λογικῆς ἐκτὸς τῶν φυσικῶν

πραγμάτων, ὑπάρχει πνευματικὴ ἐλευθερία καὶ κατὰ συνέπεια ἀμφισβητεῖται ὁ ὁποιοσδήποτε προκαθορισμὸς τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ καιροὺς ποὺ ἡ ἀντίληψη περὶ τῆς μοναδικότητας τοῦ προσώπου δὲν εἶναι ρωμαλέα, παρουσιάζονται στοὺς ἀνθρώπους τάσεις συγκρητισμοῦ καὶ ἐκλεκτισμοῦ γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς πλαισίου ἐξετάσεων τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἕνα παρόμοιο κατασκεύασμα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὁδηγεῖ στὴν ἀποδοχὴ τοῦ πλασματικοῦ ὡς πραγματικοῦ.

Σήμερα ἔχει ἐπιτευχθεῖ ἡ Ε.Ε., στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὁ δυϊσμὸς τῆς ἀντιπαλότητας, ποὺ ἀνθεῖ στὸν δυτικὸ κόσμο, ἑνώθηκε μὲ τὴν τριαρχία, τῆς συνεργασίας, τὴν ἀντίληψη δηλαδὴ ποὺ ἐδῶ καὶ 2500 χρόνια ἐπικρατεῖ στὴν Ἀνατολή. Ὡστόσο ὅμως ἡ ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας, σὲ θέματα ποὺ ἅπτονται τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι στὰ ὑπὲρ τῆς τελευταίας. Ἐπιχειρεῖται ἐπίσης προέκταση τῆς ἑνώσεως μὲ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἑνισμοῦ, τῆς ἀπόλυτης δηλαδὴ ἀλήθειας, ποὺ διαποτίζει τὸν μουσουλμανικὸ χῶρο. Τὰ πράγματα φαίνεται πὼς δὲν εἶναι εὔκολα, ἂν πρόκειται νὰ μιλᾶμε ὄντως γιὰ ἕνωση, ἀφοῦ οἱ διαφορετικὲς τοποθετήσεις, ἂν μείνουν, ὁδηγοῦν ἐπίσης σὲ ἕνα πλασματικὸ περιβάλλον, ἐκτὸς καὶ ἂν ἐπιτευχθεῖ ἡ ὁμογενοποίηση. Ὡστόσο, παρὰ τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ κατάσταση εἶναι ζητούμενη, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθεῖ. Κατὰ συνέπεια, αὐτὸς ποὺ θὰ ζεῖ σὲ ἕνα περιβάλλον στὸ ὁποῖο δὲν θὰ μπορεῖ νὰ δώσει διέξοδο στὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα τὸν ὤθησαν νὰ μπεῖ σ' αὐτό, τότε ἀσφαλῶς θὰ ζεῖ σὲ ἕνα πλασματικὸ περιβάλλον. Ἔτσι λοιπὸν τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν μπορεῖ, ἀφοῦ μπορεῖ, ὁ ὁποιοσδήποτε νὰ μεταστραφεῖ ἀπὸ τὴ μία ἀντίληψη στὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἄν, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ γίνει προσήλυτος στὴν ἄλλη ἀντίληψη, μπορεῖ νὰ κρατήσει κάποιους πολιτιστικοὺς στόχους, ἢ κάποιες προοπτικὲς καὶ ἐπιδιώξεις οἱ ὁποῖες θὰ ἀναφέρονται στὴν διαφορετικὴ κοσμοθέαση.

Στὸ πλαίσιο ποὺ ἔχει τεθεῖ προηγουμένως περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντιλήψεων, καὶ μεταστροφῆς ἀπὸ τὴν μία στὴν ἄλλη, θὰ γίνει ἐδῶ λόγος γιὰ ἐπιλογὲς καὶ ἐκτιμήσεις, μὲ ἀναφορὰ στὶς ἀντίστοιχες τοῦ Βησσαρίωνος. Αὐτός, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀφοῦ ἐγκατέλειψε τὸ τριαρχικὸ πεδίο τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς καὶ σκέψεως, ἀσπάστηκε τὴ δυϊστικὴ ἀντίληψη, περὶ τῆς πάλης μεταξὺ δύο ἀντιθέτων καταστάσεων. Πρόκειται περὶ τῆς κοσμοθεάσεως ἐκείνης στὴν ὁποία ἀναγνωρίζεται ὅτι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό, ὄχι μόνον ὑπάρχουν, ἀλλὰ ἀντιμάχονται μεταξύ τους, αὐτὴ μάλιστα ἡ διαπάλη σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο φανερώνεται ὡς ἡ ἀντίστοιχη μεταξὺ ἀρχῆς καὶ ἀρχομένων, ἢ ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς. Θὰ περιορισθεῖ πάντως ἡ προσέγγιση σὲ ἐπιλογὲς καὶ ἐκτιμήσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ ζητήματα λογικῆς, σὲ ἀντίστοιχες πολιτικὲς καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀφοροῦν στὴν διατήρηση τῆς ταυτότητος τοῦ προσώπου.

Λεκτικοὶ τύποι καὶ οὐσία.

Σχεδὸν ὅλοι, ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν καταγραφὴ νοημάτων, συμφωνοῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς ἢ πλήρης ἀντιστοιχία μεταξὺ λέξεων καὶ πραγμάτων. Ἔτσι ἀναγνωρίζεται, ὄχι μόνο στὸν κόσμο τῆς μικροφυσικῆς, ὅτι πολλὲς φορὲς κάποια πράγματα εἶναι ἀπροσδιόριστα. Αὐτὸ ἀκριβῶς ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ περιλάβει τὰ πάντα στὰ ἀντικείμενα τῶν ἐνδιαφερόντων της. Ἡ ταυτότητα π.χ. τοῦ φωτὸς δὲν εἶναι σταθερή, ἐφόσον ἄλλοι θεωροῦν ὅτι αὐτὸ εἶναι κύμα καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι ποσότητα. Κατ' ἐπέκταση δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ εἶναι ἔτσι ἢ διαφορετικά, δεδομένου ὅτι πάντοτε θὰ μᾶς διαφεύγει ἡ ποιότητά του. Συναφὲς καὶ ὁπωσδήποτε περισσότερο ἀδιευκρίνιστο εἶναι τὸ ζήτημα τῆς θεότητας, ἀπόδειξη ὅτι γιὰ τὴν κατανόησή της εἶναι ἀναγκαία τόσο ἡ καταφατικὴ ὅσο καὶ ἡ ἀποφατικὴ προσέγγιση. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ θεότητα κεῖται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς. Ἔτσι λοιπόν, ἂν κάποιος ἐπιχειρήσει νὰ ὑποτάξει τὴ θεότητα στὴ λογική, αὐτὸς ἀσφαλῶς, ὅπως ὁ Βησσαρίων, θὰ βρίσκεται σὲ ἕναν πλασματικὸ περιβάλλον.

Πολλοὶ κατὰ καιροὺς ἄλλαξαν θρήσκευμα, πλὴν ὅμως στὴν περίπτωση τοῦ Βησσαρίωνος, αὐτὴ ἡ μεταστροφή, ἔχει μία μοναδικότητα. Ὁ λόγος ἐστιάζεται στὸ ὅτι, ἐνῶ εἶχε ἀποκλειστικὸ ἔργο τὴν διαφύλαξη τῆς Ὀρθοδοξίας, ἄλλαξε καὶ ἀσπάστηκε τὴν ρωμαιοκαθολικὴ ἀντίληψη περὶ τῆς θεότητας. Παραλλήλως ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσει αὐτὴ τὴ στάση του μὲ προσφυγὴ σὲ γραμματικοὺς τύπους.

Ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐστιάζεται, ὡς γνωστόν, στὴν παραδοχὴ ἀπὸ τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία, ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Υἱό. Πρόκειται γιὰ τὴν γνωστὴ προσθήκη τοῦ filioque στὸ σύμβολο τῆς Νικαίας. Σὲ μία πρώτη οὐσιαστικὴ προσέγγιση μπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσει ὅτι μὲ τὴν προσθήκη γίνεται ἀκύρωση τῆς τριαδικῆς θεότητας καὶ κατά-

φαση τῆς διφυΐας. Στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ Βησσαρίων, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν στάση του, βιάζει τὰ ὅρια τῆς λογικῆς σὲ προκρούστεια κλίνη. Ἀκυρώνει τὸ ὑπέρλογο μὲ τὸ νὰ ἐξισώσει καὶ νὰ ὑποτάξει τὰ πάντα στὴ λογική. Ἐπειδὴ πάντως τίποτα δὲν μπορεῖ, σὲ καθημερινὴ βάση νὰ δεχθεῖ κάποιος ἀβασάνιστα, πρέπει νὰ λεχθεῖ πὼς δὲν δέχτηκε αὐτομάτως ὁ Βησσαρίων τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀληθείας γιὰ τὴν γνώμη του, ἀλλὰ εἶχε ἀπορρίψει καὶ ἄλλες ὀρθόδοξες παραδοχές.

Οἱ στιγμὲς τοῦ πένθους, λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ θανάτου, ὁδηγοῦν, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν ἄνθρωπο σὲ μία φιλοσοφική, ποὺ σημαίνει πραγματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων. Σὲ μία ἀντίστοιχη περίπτωση ὁ Βησσαρίων ὑποστηρίζει *ὅτι* «ὁ ἄνθρωπος ἀγαπάει ἐκ φύσεως πάρα πολὺ τὴ ζωὴ καὶ ἀπεχθάνεται σὲ κάθε περίσταση (*ἔτι καὶ νῦν*) τὸν θάνατο» (*Μονῳδία Εἰς Θεοδώραν Κομνηνὴν* (Σιδεράς) 354, 10-12). Στὴ συνέχεια ἀντιδιαστέλλει κάπως τὴν παροῦσα ζωὴ μὲ τὴν μέλλουσα, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν παροῦσα. Γράφει λοιπὸν ὅτι «ἂν καὶ δὲν προτιμᾶται ἡ παροῦσα σὲ σύγκριση μὲ τὴ μέλλουσα», ἐντούτοις, παρόλο ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι γεμάτη μὲ συμφορές, «ὅμως οἱ περισσότεροι θὰ προτιμοῦσαν νὰ ζοῦν συνεχῶς καὶ νὰ μὴν ἀποθάνουν καὶ νὰ μὴν ἀπολαύσουν τὰ αἰώνια ἀγαθά, ἂν κάποιος τοὺς ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ διαλέξουν» (αὐτ., 12-16).

Στὴν προκειμένη περίπτωση, ἂν αὐτὴ ἡ τοποθέτηση, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι χαρακτηρίζει τὸν βίο καὶ τὴν βιωτὴ τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἑρμηνεύει τὴν ἀρνητικὴ σχέση του μὲ τὰ καταπιστεύματα τῆς Ἀνατολικῆς θρησκευτικῆς παραδοχῆς. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἀνατολικὴ διδασκαλία θεωρεῖται πρόσκαιρος ἡ παροῦσα ζωὴ καὶ πραγματικὴ ἡ μέλλουσα.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς προσθήκης στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, κρίνεται σκόπιμο νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι ἡ καινοφανὴς διδασκαλία περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἶχε ἀναφανεῖ ἀρχικῶς στὴν Ἱσπανία. Ὡστόσο, ὄχι μόνο ἡ ἀνατολικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ ἐμπνευσμένοι συγγραφεῖς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, εἶχαν ὑποστηρίξει, ὅτι τὸ ἅγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται μόνον ἐκ τοῦ Πατρός. Ἄλλωστε ἦταν παρόντες στὶς Οἰκουμενικὲς συνόδους, ὅταν διαμορφώθηκε τὸ σύμβολο τῆς Νικαίας. Ὁ Βησσαρίων, στὴν προκειμένη περίπτωση, ἐπίσκοπος μάλιστα τῆς Νικαίας, θεωρεῖ πὼς τὸ ζήτημα τῆς θεότητας ἐξισώνεται μὲ ἕνα λεκτικὸ ζήτημα, ποὺ ἑστιάζεται στὴ σημασία δυὸ προθέσεων. Προφανῶς γίνεται μετατόπιση τοῦ ζητήματος, δεδομένου ὅτι δὲν καταφάσκεται πλέον μὲ τὴν παραδοχὴ τοῦ Filioque τὸ ὑπερλογικὸ ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεότητα, ἀλλὰ ἀναιρεῖται ἡ ὕπαρξή της, ἀφοῦ τὸ ἕνα πρόσωπο ὀφείλει τὴν παρουσία του στὰ δυὸ ἄλλα. Στὴν περίπτωση αὐτή, ὅπως ἐλέχθη, αὐτὸ ὑποβιβάζεται, ἐνῶ τὰ ἄλλα δυὸ ἀναβαθμίζονται. Κατὰ τὸν τρόπο λοιπὸν αὐτὸ ἐξαίρεται ἡ δυαρχία, καί, κατ' ἐπέκταση, ἀναιρεῖται τὸ τριαδικὸ τῆς θεότητας. Ἔτσι ἡ ἀποδοχὴ τῆς προσθήκης ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς σὲ μία δυαρχία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐκπορευτῶν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ σὲ ὑπόταξη τῆς Ἁγ. Τριάδος, ἀφοῦ τὸ γ' πρόσωπο εἶναι κάτω ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο. Αὐτὴ ἡ προσθήκη ἐπεκυρώθη ἀπὸ τὴν ἐν Τολέδῳ συνελθοῦσα σύνοδο τὸ 547. Ἐκεῖ ἔγινε δεκτὸ ὅτι τὸ ἅγ. Πνεῦμα *a patre Filioque procedit* (Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστ., 267). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προφανῶς διακρίθηκε ἡ Δύση ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἡ ὁποία διάσταση κατέστη πλέον ἐμφανὴς διὰ τῆς ἀναρρήσεως τὴν 4ην Δεκεμβρίου τοῦ 800 τοῦ Καρόλου στὸν θρόνο τῆς ὀνομασθείσης *Δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας*, μὲ τὴν συνέργεια βεβαίως τοῦ Πάπα Λέοντος Γ'. Στὴν συνέχεια υἱοθετήθηκε ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Καρόλου ἀρχικῶς, ἡ αἱρετικὴ διδασκαλία ποὺ ἀφορᾶ στὸ Filioque, καὶ ἀναγνωρίσθηκε τὸ 809 (Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστ., 299), ὡς ἐπίσημη διδασκαλία τῆς παπικῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι τὸ 1054 δὲν ἔγινε ὁ χωρισμὸς τῆς Δύσεως ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἁπλὰ ἐπισφραγίσθηκε αὐτὸς ποὺ εἶχε συντελεσθεῖ νωρίτερα.

Ἡ ἀναγωγὴ τοῦ λόγου περὶ τῆς οὐσίας τῆς θεότητας σὲ ἀντίστοιχο περὶ τῆς σημασίας τῶν λέξεων *δικαιολογεῖ*, κατὰ τὸν Βησσαρίωνα, τὴν ἀποδοχὴ τῆς δυτικῆς ἐκδοχῆς. Ὑποστήριξε δηλαδὴ ὅτι ἡ χρήση τῆς προθέσεως **διὰ** ἀπὸ πολλοὺς Πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἀναφέρονται στὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, μπορεῖ νὰ περιλάβει καὶ τὴν ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου πνεύματος. Κατὰ συνέπεια εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει δεκτὴ ἡ ἐκπόρευση καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὁμολογεῖ μάλιστα, σὲ μία ἐπιστολή του ὁ Βησσαρίων, ὅτι πείσθηκε πὼς δὲν ὑπάρχει διαφορὰ τῆς προθέσεως **ἐκ** καὶ τῆς **διά**, στὴν ἐν γένει παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, προκειμένου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ γίνει δεκτὸ πὼς *ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* (*Πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν* (Candal), 4, 111, 4-5). Δὲν θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἀνάλυση, ἄλλωστε ὅσοι γνωρίζουν ἑλληνικά, εἶναι σὲ θέση νὰ διακρίνουν ὅτι ἡ πρόθεση **ἐκ** σημαίνει τὴν προ-

έλευση, ἐνῶ ἡ **διὰ** τὸ μέσο. Τὸ ἐνδιαφέρον στὴν προκειμένη περίπτωση παρουσιάζεται στὴν ἀναίρεση τῶν δυνατοτήτων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἂν τὸ ἐπιχείρημα ἑστιαζόταν στὴν ἐν γένει ἀδυναμία τῆς γλώσσης νὰ φανερώσει τὴν οὐσία τῆς θεότητας, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἀντίστοιχοι λεκτικοὶ τύποι, δὲν θὰ μποροῦσε εὔκολα κάποιος νὰ ἀρνηθεῖ τὸ ἐπιχείρημα. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωση, ποὺ ἀφορᾶ στὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ὅροι οὐσία καὶ ὑπόσταση, ἔχουν βοηθήσει στὴν κατανόηση τῆς σχέσεως τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Κρίνεται σκόπιμη ἡ ἀντιδιαστολὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀπὸ τὴν λατινική, διότι ἡ δεύτερη εἶχε ἕνα τύπο, τὸν ὅρο substantia, τόσο γιὰ τὴν οὐσία, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ὑπόσταση. Ὅπως ἔχει σχετικῶς παρατηρηθεῖ, ἡ γλῶσσα τῶν Λιβύων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν δυτικῶν, κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους, ἐπειδὴ ἦταν βάρβαρη, δὲν μποροῦσε νὰ ξεχωρίσει τὴν οὐσία ἀπὸ τὴν ὑπόσταση, γιατὶ εἶχε μία λέξη καὶ γιὰ τὶς δυό. Ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖ τρεῖς διαφορετικὲς ὑπάρξεις στὴν Ἁγ. Τριάδα (Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Ὁδηγοῦ* ια′, PG 89, 193AB).

Κατὰ τὴν ἀντίστοιχη ἑλληνικὴ προσέγγιση γίνεται δεκτὸ ὅτι ἡ οὐσία, ποὺ εἶναι μία, ἀφορᾶ στὴ θεότητα τῶν τριῶν προσώπων, καὶ ἡ ὑπόσταση στὰ ξεχωριστὰ γνωρίσματα ἑνὸς ἑκάστου τῶν προσώπων. Παρὰ τὴν ἁπλότητα τῆς ἐκφορᾶς, στὸ βάθος μιλοῦμε γιὰ ἀναίρεση λογικῶν ἀρχῶν, ὅπως φαίνεται σὲ ἔγκυρη διατύπωση τοῦ ὁρισμοῦ τῆς Ἁγ. Τριάδος. Κατὰ τὸ δεύτερο Θεολόγο τῆς ἐκκλησίας ἡ Τριὰς *συνίσταται διῃρημένως καὶ διαιρεῖται ἀδιαιρέτως* (Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὸ ἅγιον Φῶς*, Λόγ., 39 ΄β, (PG 36, 1345CD). Ἡ διατύπωση αὐτὴ ὁδηγεῖ στὴν παραδοχὴ ὅτι τὸ ἕνα εἶναι ἴσο μὲ τὰ τρία, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία εἶναι ἴσα μὲ τὸ ἕνα. Γιὰ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ προσέγγιση φανερή, χρησιμοποιεῖται ἡ λογικότερη φραστικὴ ἐκφορὰ περὶ τῆς τριαδικῆς θεότητας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία θεωρεῖται πὼς εἶναι ἡ ἐν Τριάδι Μονάς, ἢ ἡ Μονὰς ἐν Τριάδι. Δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι κάποιος ἐγκρατὴς τῆς λογικῆς, γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ἐδῶ ἀναιρεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας τῆς ἀντιφάσεως καὶ ἐκείνη τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλίσεως. Πρόκειται γιὰ τὸ γνώρισμα ποὺ ἀναφέρθηκε, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμόζεται παρὰ μόνο στὰ ἁπτὰ πράγματα. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἐκεῖ ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας καὶ ὄχι ἐδῶ ὅπου τὸ ἕνα ἰσοῦται μὲ τὸ τρία καὶ ἀντιστρόφως. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ λογικὴ προσέγγιση τῆς δυτικῆς διανοήσεως, σὲ σχέση μὲ τὴν θεότητα ποὺ ἦταν τὸ κρίσιμο ζήτημα, στηρίζεται στὸ δυαδικὸ σύστημα, ὅπου ἰσχύει εἴτε τὸ Α εἴτε τὸ ὄχι Α. Ἀντίθετα, ἡ ὀρθόδοξη ἀντίληψη ὑπερβαίνει, λόγω τῆς τριαρχίας τὴν δυαδικότητα, ἐφόσον ἐδῶ χρειάζεται ἡ ἀδιάστατη συνεργασία τῶν τριῶν προσώπων. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ θὰ ἀρθεῖ ἡ ἀντίφαση, ὡς τρόπος κρίσεως τῶν ἀφορώντων στὴν θεότητα, κατ' ἀναλογία καὶ στὰ ἄλλα ἐπιμέρους ζητήματα, σημαίνει πὼς ὅπου δὲν θὰ ἐφαρμόζεται ἡ διαρχικὴ προσέγγιση θὰ ἐμφανίζεται μεγαλύτερη ἐλευθερία συναγωγῆς συμπερασμάτων.

Ἂν γυρίσουμε στὸ ζήτημα περὶ τῆς ποιότητος τοῦ φωτός, τόσον αὐτὸς ποὺ δέχεται ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς ποσότητες ἐνεργείας, ὅσο καὶ ὁ ἄλλος ποὺ δέχεται ὅτι εἶναι κῦμα, ἐπειδή, ὅπως ὑπαγορεύει ἡ λογική, θὰ εἶναι τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο, σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης θὰ βρίσκονται κυρίως σὲ ἕνα πλασματικὸ περιβάλλον. Ἀντίθετα, στὴν προκειμένη περίπτωση, ὅπως καὶ σὲ ἀντίστοιχες, αὐτὸς ποὺ θὰ δέχεται ὅτι δὲν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως, ἐπειδὴ τὸ ἐξεταζόμενο εἶναι ἐκτὸς λογικῆς, θὰ βρίσκεται, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι αὐτὸ ποὺ λέει εἶναι ἀντίστοιχο μὲ ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει, σὲ πραγματικὸ περιβάλλον. Ὅπως εἶναι φυσικό, εὔκολα μπορεῖ κανένας νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Βησσαρίων, στὴν προσπάθειά του νὰ δικαιολογήσει τὴ στάση του, ἄφησε τὸ πραγματικό, καὶ ἀποδέχτηκε τὸ πλασματικὸ περιβάλλον.

Ὡστόσο πρὶν νὰ γίνει λόγος γιὰ τὶς ἀναποτελεσματικὲς συμπεριφορὲς σὲ ὁποιοδήποτε πλασματικὸ περιβάλλον, κρίνεται σκόπιμο νὰ ἐξετασθεῖ ἀρχικῶς, μὲ κριτήριο τὴν ἠθική, ἡ πορεία τῆς ἀποδοχῆς τῆς προσθήκης ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς προσθήκης.

Εἶναι ἐπιτρεπτή, γιὰ κάθε ἄνθρωπο ἡ ἀλλαγὴ γνώμης, καὶ πεποιθήσεων γεγονὸς ποὺ παρατηρεῖται σὲ ὅλες τὶς ἐποχές. Οἱ λόγοι ποὺ τὴν ἐπιβάλλουν εἶναι γνωστικοί, πολιτικοί, οἰκονομικοί, ἀλλὰ καὶ συνειδήσεως. Προφανῶς οἱ τελευταῖοι ἔχουν ὑπέρ τους τὴν ἐλεύθερη βούληση ἐκείνου ποὺ ἐνσυνείδητα ἀποφασίζει. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν εἶναι ἐπιμεμπτὴ μία τέτοια συμπεριφορά. Ἀντίθετα ὅλοι θεωροῦν πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ καταταγεῖ μεταξὺ τῶν ἠθικῶν

πράξεων μία καταναγκαστικὴ ἀλλαγή. Ἀκόμη κατώτερη στὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μία ἀλλαγὴ πεποιθήσεων, ὅπως π.χ. στὰ θέματα τῆς θρησκείας, ὅταν αὐτὴ γίνεται ἀπὸ ἰδιοτέλεια ἢ ὑστεροβουλία.

Γιὰ λόγους ἱστορικοὺς θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στὴ σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1439-1441) ὑπέγραψαν ἀρκετοί, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Βησσαρίων, τὸν τελικὸ *Ὅρο* τῆς συνθήκης. Μὲ ὑπομονὴ καὶ ἀκρίβεια ὁ Συρόπουλος περιγράφει τὰ γεγονότα τῆς Συνόδου, ἡ ὁποία κατέληξε στὴν Ἕνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Στὸ ἔργο του θὰ βρεῖ, ἀκόμη καὶ ὁ ἀναγνώστης ποὺ δὲν ἐμβαθύνει σὲ νοήματα καὶ καταστάσεις, πὼς ἡ ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἀποδοχὴ τῆς Ἑνώσεως, ὅσων βεβαίως ὑπέγραψαν, ἔγινε κάτω ἀπὸ ἀφόρητες πιέσεις τοῦ Αὐτοκράτορα καὶ παράλληλες στερήσεις στοιχειωδῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Πάπα Εὐγενίου. Κατὰ συνέπεια δὲν ἦταν αὐτὴ πράξη ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Ἕνας ρωμαιοκαθολικὸς ἱστορικὸς ὁ Joseph Gill, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ τὰ γεγονότα, σὲ ἕνα ἔργο του ποὺ ἀναφέρεται στὴν Σύνοδο, περιγράφει τὶς ἀσφυκτικὲς πιέσεις ποὺ ἀσκήθηκαν γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου τῆς Ἑνώσεως. Ἐπειδὴ μάλιστα ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν φαίνεται περίεργο πὼς οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπογράψαντες, ὅταν γύρισαν στὰ πάτρια ἐδάφη, καί, ὁμολογουμένως ἔτυχαν τῆς ὑποδοχῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν τότε κοινωνία, τοὺς ἥρμοζεν, ἀρνήθηκαν τὴν ὑπογραφή τους. Ἀντίθετα ὁ Βησσαρίων, ὄχι μόνο δὲν ἀρνήθηκε τὴν παραδοχή του, ἀλλὰ ἐγκατέλειψε τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς, ἀφοῦ προτίμησε νὰ πάει στὴ Δύση.

Εἶναι εὔκολο νὰ ὑποστηρίξει κάποιος πώς, ἀφοῦ τὸ κλῖμα ἦταν βαρύ, δὲν μποροῦσε νὰ μείνει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως ἄλλωστε θὰ κάνει ἀργότερα καὶ ὁ ἑνωτικὸς Πατριάρχης ποὺ ἐξελέγη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ προηγουμένου πατριάρχου Ἰωσήφ. Ὡστόσο οἱ πραγματικὲς συνθῆκες ἀφαιροῦν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Βησσαρίωνα φόβοι καὶ ἐπιβάλλουν νὰ ἀναζητηθοῦν ἄλλοι. Ἀμέσως λοιπὸν μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ *Ὅρου*, λόγω τῆς στάσεώς του, ὄχι μόνον δὲν ἀρνήθηκε τὴν ὑπογραφή του, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀποδέχτηκε καὶ ἐτήσια ἐπιχορήγηση ἀπὸ τὸν Πάπα.

Εἶναι λογικὸ νὰ θεωρηθεῖ πὼς ἡ πληρωμὴ γιὰ ἀλλαγὴ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρίσει ἀποδεκτὴ τὴν πράξη του. Ὅπως εἶναι γνωστὸ θεωρήθηκε ὁ Βησσαρίων ἐγκρατὴς τῶν δογματικῶν θέσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔλαβε

μέρος στὴ Σύνοδο. Ἀλλά, ὅπως ἐλέχθη ἤδη, ἄλλαξε πεποιθήσεις. Στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἐπαινοῦνται συνήθως ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν κριτήριο τῆς ἐπιλογῆς τους τὴν ἀρετή. Θυμίζω ὅτι ὁρίζεται, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἀρετή, ὡς μιὰ *συνήθεια ἐπαινετὴ* (*Ἠθικ. Νικομ.*, 1106b 36). Λογικὰ θὰ πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ ἔπαινος τῶν πράξεων κάποιου πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον του. Κατὰ συνέπεια στὴ ζωὴ ἑνὸς ὀρθοδόξου μοναχοῦ, ἀρετὲς θὰ εἶναι ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴ μακραίωνη κωδικοποίηση τῶν κανόνων τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ. Σὲ καμία περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀρετὴ ὁ χρηματισμός, ὅπως συνέβη στὴν περίπτωση τοῦ Βησσαρίωνος. Ὁ Πάπας ὑποσχέθηκε πὼς θὰ ἔδινε ἐτήσια ἐπιχορήγηση στὸν Βησσαρίωνα ποὺ θὰ ἀνερχόταν σὲ 300 φλορίνια, ἂν ἔμενε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ 600, ἂν ἐπέστρεφε στὴν Ἰταλία, γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ στὴν παπικὴ αὐλή. Ἔτσι ὁ Βησσαρίων ἐπέστρεψε στὴν διπολικὴ Δύση. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἀντάλλαξε τὴν θέση περὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς λογικῆς νὰ ἐφαρμόζεται στὴ θεότητα καὶ ἀποδέχτηκε ὅτι τὸ βασίλειο τῆς λογικῆς περικλείει τὰ πάντα

Παρουσιάζονται κατὰ καιροὺς στὶς κοινωνίες πρόσωπα τὰ ὁποῖα, ἐπειδὴ ὑπερτονίζουν τὴν ἀξία τους, δὲν ἐναρμονίζονται μὲ τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχουν οἱ ἄλλοι γιὰ αὐτούς. Παραβλέπουν ὅμως ἔτσι ἕνα κοινωνικὸ κανόνα, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ἡ γνώμη ποὺ ἔχεις γιὰ τὸν ἑαυτόν σου, νὰ μὴν ἀφίσταται ἐκείνης ποὺ ἔχουν οἱ ἄλλοι γιὰ σένα. Στὴν περίπτωση λοιπὸν ποὺ κάποιος θεωρεῖ ὅτι ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι τοῦ ἀναγνωρίζει ἡ κοινωνία στὴν ὁποία ζεῖ, αἰσθάνεται ὅτι πνίγονται σὲ αὐτὴν τὰ ὄνειρά του καὶ ἐπιζητεῖ διεξόδους. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ εἴτε θὰ μείνει σὲ αὐτὸ τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο θὰ τὸ θεωρεῖ κατώτερο τῆς ἀξίας του καὶ θὰ ἐπιχειρεῖ, μὲ τὴν φαντασία του νὰ τὸ ἀλλάξει, ἢ θὰ ἐπιζητήσει νὰ βρεθεῖ σὲ κάποιο ἄλλο, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὴν κρίση του ἐπίσης, θὰ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχή του. Ἔτσι λοιπὸν ἐκεῖνος ποὺ ὑπερτονίζει τὴν ἀξία του σὲ κάθε περίπτωση ζεῖ σὲ ἕνα φανταστικὸ περιβάλλον, στὸ ὁποῖο οἱ φιλοδοξίες του βρίσκουν διέξοδο καὶ πληρότητα. Ὁ Βησσαρίων μὲ τὴν παραδοχή του περὶ τοῦ Filioque δὲν χωροῦσε στὸ περιβάλλον τῆς ἀνατολικῆς περιοχῆς, ἀλλὰ σὲ ἐκεῖνο τῆς Δύσεως. Ὡστόσο καὶ ἐκεῖνο, ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, δὲν ἦταν πραγματικὸ μὲ ἀποτέλεσμα ὁ μὲν Βησσαρίων νὰ θεωρεῖ ὅτι ταίριαζε μὲ αὐτό, ἐνῶ ἐκεῖνο τὸν ἀπέρριπτε. Κατὰ συνέπεια οὕτως ἢ ἄλλως βρισκόταν σὲ κατάσταση ὀντολογικῶς φανταστική.

Προφανῶς στὸ πλασματικὸ περιβάλλον δὲν ἔχουν λόγο παρουσίας οἱ ἠθικὲς ἀρχὲς τοῦ ὄντως περιβάλλοντος. Σὲ μία ἀντίστοιχη κρίση μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλήξει, ἂν προσεγγίσει κριτικὰ ὄχι μόνο τὶς ἐπιλογὲς τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ κυρίως ἐκεῖνες ποὺ ἐπακολούθησαν στὴν ἐπιλογή του τῆς παραδοχῆς τοῦ Filioque, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν πλέον τὰ δεδομένα γιὰ τὴν ζωή του στὴν παπικὴ αὐλή.

Ὁ Βησσαρίων ὡς καρδινάλιος.

Στὶς καθημερινὲς συναλλαγὲς τῶν ἀνθρώπων, δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ὅπου μιά, κατὰ τὸ φαινόμενο, προαγωγή, νὰ συνεπιφέρει τὴν μείωση τοῦ προαγομένου. Ἔτσι ἂν κάποιος εἶναι σὲ μία νευραλγικὴ θέση, προάγεται καὶ τίθεται στὸ περιθώριο, ἀφοῦ ἡ προαγωγή του, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Βησσαρίωνα, ἀποσκοπεῖ στὴν μείωσή του.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 9ου αἰώνα, οἱ Πάπες εἶχαν, ἢ μᾶλλον ἔχουν, ὡς σκοπὸ νὰ ἀνακτήσουν ὄχι μόνο τὴν ἐξουσία τους στὴ Δύση, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάξουν τὴν Ἀνατολή. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ εἶναι ἐντεταγμένη ἡ κίνηση γιὰ τὸ Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιστροφὴ τοῦ κλίματος ποὺ ἐπιχειρεῖται στὶς ἡμέρες μας, γιὰ τὴ δῆθεν συμφιλίωση τῶν ἐκκλησιῶν. Σὲ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν κίνηση ἐντάσσεται καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἀντιμετωπίστηκε ὁ Βησσαρίων στὴν Δύση.

Ἀφοῦ λοιπόν, ἔναντι ἀμοιβῆς, ἐπέστρεψε, ὁ Βησσαρίων στὴν Δύση, τοποθετήθηκε σὲ μία θέση, ἡ ὁποία κατ' ἀρχὴν μοιάζει περίοπτη, ἀφοῦ σχετίζεται μὲ τὸν δυτικὸ μοναχισμό. Ὁρίσθηκε λοιπόν, καὶ βεβαίως δέχτηκε, νὰ γίνει προστάτης (protector) τῶν βασιλειανῶν μονῶν τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης. Ὅμως ἐκεῖ, στὴν Μονὴ δηλαδὴ τῆς Grottaferrata, ὅπως λέγεται στὰ λατινικά, βρισκόταν ἡ καρδιὰ τῆς Οὐνίας, τῆς ὁποίας προστάτης τοποθετήθηκε ὁ Βησσαρίων. Ἤδη ἀπὸ τὴν Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τοῦ 1215 εἶχε ἐπιτραπεῖ, γιὰ τὴν ἀκρίβεια πρέπει νὰ ποῦμε εἶχε ἐπιδιωχθεῖ, νὰ ὑπάρχουν πιστοὶ ποὺ θὰ εἶχαν τὰ ἔθιμα τῶν Ἀνατολικῶν. Αὐτοὶ θὰ ἀνέπεμπαν ὕμνους ἀνατολικούς, ἀλλὰ ὅμως θὰ ἀναγνώριζαν ὡς ἀρχηγὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν Πάπα, καθὼς καὶ τὴν παπικὴ δογματικὴ διδασκαλία. Στὴν κηδεία μάλιστα τοῦ τελευταίου Πάπα, ὅσοι παρακολούθησαν εἶδαν ὅτι ἡ τηλεόραση ἔδειξε οὐνίτες ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦσαν ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ ἑλληνικοὺς ὕμνους. Τοποθετήθηκε λοιπὸν ὁ Βησσαρίων προστάτης τῶν Οὐνιτῶν. Αὐτὸ σημαίνει πὼς αὐτὸς κυρίως θὰ ἦταν ὑπεύθυνος, προκειμένου νὰ διαφυλαχθοῦν ἀλώβητες οἱ καινοφανεῖς καὶ ἀσύμφωνες πρὸς τὸ *Σύμβολο τῆς πίστεως* παπικὲς δοξασίες.

Ἕνας θαυμαστὴς τοῦ Βησσαρίωνος γράφει πὼς ὁ πρώην ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος στὴν Μονὴ αὐτὴ «ἠδύνατο νὰ βλέπῃ καλογήρους φέροντας ἀκόμη τὸ ὀρθόδοξον σχῆμα, νὰ ἀκούῃ τοὺς ἱερεῖς νὰ λειτουργοῦν καὶ νὰ ψάλλουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, νὰ ἔχῃ τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ζῇ ἀκόμη εἰς τὸ ἀγαπημένον του περιβάλλον» (Κύρου, Βησσαρίων, 229Α). Θὰ κρατήσω ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἐκεῖνον ποὺ ἀναφέρεται στὴν ψευδαίσθηση, διότι αὐτὴ ἀκριβῶς, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἤθελε νὰ τὸ δείξει ὁ συντάκτης τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, φανερώνει ξεκάθαρα, ὅπως ἤδη ἔχει λεχθεῖ, τὸ πλασματικὸ περιβάλλον ποὺ προτίμησε νὰ ζήσει ὁ Βησσαρίων.

Θεώρησε ἴσως ὅτι ἦταν τόσο δυνατός, ὥστε νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουν οἱ δυτικοὶ διοικοῦντες τὴν ἀξία του, ἔτσι ὥστε νὰ ζεῖ ἐφεξῆς σὲ ἀνάλογο πρὸς αὐτὸν ψευδοπεριβάλλον. Σὲ μία πρώτη ἐκτίμηση περὶ τῆς ἀξίας του, ἢ μᾶλλον τῆς ἀπαξίωσής του ἀπὸ τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία, διορίστηκε ἀπὸ τὸν Πάπα ὡς διοικητὴς στὴν Μπολόνια. Αὐτὴ ἡ προαγωγὴ δὲν συνιστᾶ κάτι ἄλλο, παρὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς παπικῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως ἦταν ἀποτέλεσμα λεπτῶν ἰσορροπιῶν μεταξὺ Πάπα καὶ καρδιναλίων. Κρίνεται μάλιστα σκόπιμο νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι, μισὸν αἰώνα προηγουμένως, εἶχε ἐκλεγεῖ Πάπας ἕνας Ἕλληνας. Πρόκειται γιὰ τὸν Πέτρο Φίλαργο ἢ Φιλάγρη, ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ φροντίδα Φραγκισκανῶν μοναχῶν πρόδευσε τόσο στὰ γράμματα, ὥστε νὰ γίνει στὸ τέλος καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο τῶν Παρισίων. Στὶς 26 Ἰουνίου τοῦ 1409 ἐξελέγη Πάπας μὲ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Ε'. Δὲν θὰ μείνω σὲ λεπτομέρειες, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ἀποσιωπήσω, ὅτι ὁ λόγος ποὺ ἐξελέγη συνίστατο, ὅπως ἐγκύρως σημειώνεται, «εἰς τὴν ἐλπίδα ὑπαγωγῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας» σὲ ἐκείνη τῆς δυτικῆς (Σάθα, Νεοελ. Φιλολ., 28). Ἐπειδὴ λοιπὸν ὑπῆρχαν προβλήματα, ὁ Ἀλέξανδρος ἐγκαταστάθηκε στὴν Μπολόνια, ὅπου τὸ 1410, σύμφωνα μὲ διπλωματικὴ διατύπωση «ἀπέθανε αἰφνίδια» (Πάπ. Lar. Br. 5, 231). Στὴν πραγματικότητα ὅμως «δηλητηριάσθηκε ἀπὸ τὸν καρδινάλιο Κόσσα», ὁ ὁποῖος καὶ τὸν διαδέχθηκε στὸ θρόνο (Σάθα, αὐτ.,).

Ὁ Βησσαρίων παρέβλεψε ἴσως τὸν συμβολισμὸ τῆς τοποθε-

τήσεως στὴν Μπολόνια, ἄλλωστε δὲν μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε παρόμοια πρόθεση στὸν Πάπα. Ἐκεῖ πάντως ἐπέτυχε καὶ ὡς διοικητής, ὅπως μαρτυρεῖται, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διατήρησε τὴ ζωή του. Ὡστόσο, παρὰ τὴν «ἀναγνωρισμένη» (;) ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς ἀξία του, ἀπέτυχε κατὰ τὸ 1455 νὰ ἐκλεγεῖ Πάπας. Ἡ ὑποψηφιότητά του καταπολεμήθηκε γιὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον δὲν εἶχε ξυρίσει τὰ γένια του, τὴν περίφημη barba graeca. Ἂς σημειωθεῖ πὼς ὁ Λουδοβίκος ΙΑ', πρὸς τὸν ὁποῖο εἶχε σὲ κάποια περίπτωση μεταβεῖ ὁ πρώην ἐπίσκοπος Νικαίας, ὅταν εἶδε τὰ γένια του, τόσον «κατελήφθη ὑπὸ παραφορᾶς», ὥστε νὰ τὸν ἁδράξει ἀπὸ αὐτὰ (Σάθας, Νεοελ. Φιλολ., 30). Στὸ πρόσωπο τοῦ Βησσαρίωνος ὁ ρωμαιοκαθολικὸς βασιλιὰς ἔβλεπε τὸν Ἕλληνα καὶ αὐτὸν ἤθελε νὰ μειώσει. Αὐτὴ μάλιστα ἡ πράξη δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μοναδική, γιατὶ ὅμοια σκέπτονταν καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ στάση ἑνὸς θεωρουμένου μεγάλου ἀνδρὸς καὶ θαυμαστοῦ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἀκόμη λοιπὸν καὶ ὁ μεγάλος Ἰταλὸς Οὐμανιστὴς τοῦ ΙΔ' αἰώνα, ὁ Πετράρχης [1304-1374], τοῦ ὁποίου, ὅπως παρατηρεῖται «εἶναι γνωστὴ ἡ μεγάλη του ἀγάπη γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα», μποροῦσε νὰ κάνει δυσμενῆ σύγκριση ἀνάμεσα στοὺς «ἐχθροὺς Τούρκους καὶ τοὺς σχισματικοὺς Ἕλληνες ποὺ εἶναι χειρότεροι ἀπὸ ἐχθροὶ καὶ μᾶς μισοῦν καὶ μᾶς φοβοῦνται μὲ ὅλη τους τὴν ψυχὴ» (Γιαννακόπουλος, Βυζαντινὴ Ἀνατολή..., 22-23).

Ἔτσι φανερώνεται καὶ ὁ δεύτερος λόγος τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐκλογῆς, ὁ ὁποῖος ἑστιάζεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βησσαρίων ἦταν Ἕλλην. Ὡστόσο, ὁ Βησσαρίων εἶχε τὸ θάρρος(;) νὰ εἶναι καὶ δεύτερη, ἐπίσης ἀνεπιτυχῆ φορά, τὸ 1471, ὑποψήφιος. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ ἐπαινεθεῖ ὁ Βησσαρίων ἀφοῦ, ὅπως παρατηρεῖται, ἀπέτυχε νὰ ἐκλεγεῖ, διότι «δὲν κατεδέχθη νὰ ἐξευτελισθῇ ἀγοράζων ἀνοικείως ψήφους προπετῶν Καρδηναλίων» (Σάθας, Νεοελ. Φιλολ., 30).

Οἱ ἀπορρίψεις πάντως σημαίνουν ὅτι ὁ Βησσαρίων δὲν βρισκόταν σὲ πραγματικό, ἀλλὰ σὲ φανταστικὸ περιβάλλον. Ἐνῶ νόμιζε ὅτι τοῦ ἀναγνωριζόταν ἡ ἀξία, στὴν πραγματικότητα χρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τὴν Δύση στὰ σχέδιά της. Ἄλλωστε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ νὰ ἀποδεχθεῖ νὰ ὀνομασθεῖ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ μέγεθος τοῦ παραλογισμοῦ διακρίνεται σὲ μία ἐπιστολὴ ὅπου γράφει: *Βησσαρίων, Καρδινάλιος καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως* [*Ἐπιστ.*, (Mohler) 60, 536]. Εἶναι παράδοξο τὸ

ὅτι μετὰ τὸ 1450, ὁ *νόμιμος* πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Μάμας, ἄφησε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πῆγε στὸν Πάπα, ὅπου βεβαίως ἔγινε δεκτός, οὐδέποτε ὅμως γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ ἔμεινε στὴ Ρώμη μέχρι ποὺ πέθανε (Μεταλληνοῦ, Γρηγ., Πάπ. Lar. Br. 16, 46). Ἔτσι στὴ Ρώμη ὑπῆρχε ὁ πάπας ποὺ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του διάδοχο τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, καὶ δύο πατριάρχες τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἕνας ἦταν ὁ Γρηγόριος ποὺ εἶχε ἐκλεγεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ δὲν εἶχε κατορθώσει, λόγω τῆς ἀντιδράσεως τῶν κατοίκων, τὴν ἕνωση, καὶ ὁ Βησσαρίων, ποὺ εἶχε ἐκλεγεῖ ἀπὸ τὸν Πάπα, γιὰ νὰ εἶναι προστάτης τῆς Οὐνίας.

Ὅπως φαίνεται ὁ Βησσαρίων, ὁ προστάτης τῶν οὐνιτῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς μοναχικῆς ζωῆς, μέσα στὴν ψευδαίσθηση ποὺ ζοῦσε δὲν ἀντελήφθη ὅτι ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν τοῦ προσέθετε ἀξία. Ἀντίθετα ἡ ἀποδοχή του φανερώνει ὅτι οἱ φιλοδοξίες τοῦ πρώην ὀρθοδόξου ἐπισκόπου, δὲν μποροῦσαν νὰ περιοριστοῦν ἀπὸ κανένα κανόνα, οὔτε ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἐκκλησίας. Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Πάπας ἔτσι, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, καὶ ὁ Βησσαρίων θὰ θεωροῦσε ὅτι τὸ ἀλάθητο εἶναι οὐσιαστικό του γνώρισμα. Ἀλλὰ τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά, ἀφοῦ διαχρονικῶς ἡ παπικὴ αὐλὴ μὲ τὴν Οὐνία ὑπονομεύει τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Εἶναι ἐνδεικτικὰ τῶν διαχρονικῶν ἐνεργειῶν, ὅσα γράφτηκαν τὸ 1999, μετὰ τὴν πρώτη συνάντηση τῶν προκαθημένων τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Δηλώθηκε, λοιπόν, τότε πὼς ἔγινε μὲν ἡ συνάντηση, ἂν καὶ «ἦταν γνωστὴ ἡ σύμπραξη τοῦ Βατικανοῦ μὲ τοὺς Κομιτατζῆδες στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα», ἀλλὰ καὶ «ἡ βοήθεια ποὺ προσέφερε τὸ Βατικανὸ στὸν Κεμὰλ Ἀτατούρκ, καθὼς βεβαίως καὶ ἡ δράση τῆς Οὐνίας» (Ἀντωνιάδου, Ἀπὸ τὸν ἀφορισμό).

Ἀντίθετα λοιπὸν ἀπὸ τὴν παράδοση ὁ Βησσαρίων, ἐπειδὴ ὅπως λέγει πείσθηκε ὅτι ἡ προσθήκη στὸ *Σύμβολο τῆς Νικαίας* τοῦ filioque, δὲν ἀποτελεῖ καινοφανῆ αἱρετικὴ διδασκαλία, στράφηκε πρὸς τὸν παπισμό. Ἔλαβε καὶ χρηματικὴ ἀμοιβὴ καὶ καταστάθηκε προστάτης τῆς Οὐνίας, ἡ ὁποία ὁμολογουμένως μετὰ τὴν Σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας ἀναπτύχθηκε στὸν Ἀνατολικὸ χῶρο. Ἐκεῖ αὐτὴ παίζει, ἀκόμη καὶ σήμερα, τὸν ρόλο τοῦ δουρείου ἵππου γιὰ τὴν ἅλωση τῶν Ὀρθοδόξων.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ ἡ ἄλλη ἐπιλογή του, ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ τὶς πολιτικὲς καὶ ἐκπολιτιστικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἀκόμη ὅμως καὶ αὐτή, παρὰ τὴν φαινομενικὴ ἐπιτυχία, δὲν ἔφερε τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἤθελε.

Πολιτικὲς καὶ ἐκπολιτιστικὲς ἐπιχειρήσεις.

Πολλὲς φορὲς νέοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν μεγαλώσει σὲ ἕνα σταθερὸ καὶ μόνιμο, ἀπὸ πλευρᾶς ἰδεῶν, κατευθύνσεων καὶ στόχων, περιβάλλον, ἐλπίζουν καὶ ὀνειρεύονται πολλὲς φορὲς ὅτι μποροῦν νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμο. Προφανῶς τὰ ὄνειρα αὐτὰ τελειώνουν μὲ τὴν ἐνηλικίωση καὶ τὴν ὡριμότητα, μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος κινεῖται στοὺς δικούς του ρυθμούς. Τὰ ἐπακόλουθα ἀπὸ τὴ στάση τοῦ Βησσαρίωνος στὴ σύνοδο αὐτὴ ἔχουν ἀναφερθεῖ. Ἐδῶ θὰ γίνει μία μικρὴ ἀναφορὰ στὴν προσπάθειά του νὰ ἀλλάξει τὸν κόσμο. Πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωριστοῦν δύο στόχοι. Ὁ ἕνας συνίσταται στὴ διοργάνωση μιᾶς σταυροφορίας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἄλλος ἀφορᾶ στὸν ἐκπολιτισμὸ τῆς Δύσεως, μέσω τῆς γνωριμίας της μὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Στὴν συνδυασμένη κίνησή του, μπορεῖ νὰ ἀπέβλεπε ὁ Βησσαρίων στὴν μεταστροφὴ τῶν διαθέσεων τῶν δυτικῶν, λόγω τῆς γνωριμίας μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο οὐδέποτε ἔγινε. Οἱ ἐν λόγῳ ἐπιδιώξεις τοῦ Βησσαρίωνος, δὲν μποροῦν νὰ βροῦν κάποιο λόγο ποὺ θὰ δικαιολογήσει ἔστω καὶ ὑποψία ἐπιτεύξεως, ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι δροῦσε μέσα σὲ φανταστικὸ – πλασματικὸ περιβάλλον. Ἀνασταλτικὸς ἐπιπλέον παράγοντας εἶναι ὄχι μόνο ἡ ἄρνηση τῆς Δύσεως νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς προτάσεις του, ἀλλὰ καὶ ἡ παράβλεψη ἀπὸ τὸν ἴδιο ὅτι τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα ἀλλαγῆς νοοτροπίας, ἢ γίνονται σὲ βάθος χρόνου, ἢ ἐπιβάλλονται μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου.

Ὁ πρῶτος λοιπὸν στόχος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθεῖ. Ὁ λόγος τῆς ἀποτυχίας, κατὰ τὴν κρίση μου, ἑστιάζεται στὸ ὅτι αὐτὸ ποὺ ἤθελαν τόσο οἱ ἡγεμόνες, ὅσο καὶ ἡ παπικὴ ἐκκλησία, ἤδη εἶχε ἀχθεῖ σὲ αἴσιο πέρας. Σχετικῶς μὲ τοὺς πρώτους, πρέπει νὰ λεχθεῖ πῶς τὸ ὑψηλὸ ἰδανικὸ τῶν σταυροφόρων ἦταν ἡ ἁρπαγή. Στὰ χρόνια ποὺ ἔμειναν ἐδῶ, λήστευαν, ὡς κυρίαρχοι, τὸν ἑλληνικὸ τόπο. Ἀσφαλῶς λοιπὸν τότε οἱ σταυροφόροι δὲν θὰ μποροῦσαν πλέον νὰ πάρουν κάτι ἀπὸ τοὺς μὴ ἔχοντες. Ὀρθῶς πάντως οἱ βιογράφοι τοῦ Βησσαρίωνος ἀναφέρονται, μὲ λεπτομέρειες μάλιστα, στὶς ἀγωνιώδεις ὄντως, ἀλλὰ ἀναποτελεσματικὲς προσπάθειές του, νὰ πείσει τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δύσεως ὅτι πρέπει νὰ ἀναλάβουν τὰ ὅπλα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πόλεως. Κατὰ συνέπεια ἡ σταυροφορία ποὺ ἐπιθυμοῦσε ὁ Βησσαρίων, προκειμένου νὰ δειχθεῖ ὄχι μόνον ἡ ἀξία του, ἀλλὰ καὶ νὰ δικαιολογηθεῖ ὁ μηδισμός του, δὲν μποροῦσε νὰ γίνει, σὲ ὅποιο βαθμὸ αὐτὸ ἐξαρτιόταν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, δεδομένου ὅτι ἦταν «δικαιολογημένη» ἡ ἄρνησή τους ἐκ τῶν πραγμάτων.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς παπικῆς ἐκκλησίας τὰ πράγματα δὲν ἐξελίχθηκαν καλύτερα, παρὰ τὰ ὅσα γράφονται γιὰ τὴν διάθεση δῆθεν τοῦ Πάπα νὰ βοηθήσει, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν ἐνδιαφέρθηκε. Ὁ λόγος ἑστιάζεται στὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε ἤδη ἐπιτευχθεῖ ἡ ἕνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ βλέψεις τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς ἀνατολικῆς, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀρχίσει τὸν 11ο αἰώνα σημείωσαν μία ὁμολογουμένως περιφανῆ ἐπιτυχία. Τὸ ὅτι στὴ συνέχεια ἡ ἕνωση δὲν ἔγινε, οὐδέποτε ἄλλαξε τὶς βλέψεις τοῦ Βατικανοῦ. Ὁ καθολικὸς ἱερέας Hans Kung, καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Τυβίγγης, σὲ ἄρθρο του στοὺς Times τῆς Νέας Ὑόρκης, ποὺ μεταφράστηκε σὲ ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ τρέχοντος ἔτους, ἀναφερόμενος στὴν τελευταία ἐπίσκεψη τοῦ Πάπα Βενεδίκτου στὴν Κωνσταντινούπολη, γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡ συνάντηση τοῦ Πάπα μὲ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Βαρθολομαῖο ὑπῆρξε ἀπογοητευτικὴ καὶ περιορίστηκε μόνο σὲ ἕνα φιλικὸ ἀσπασμό. Τὸ βασικὸ ἐμπόδιο στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἕνωσης τῶν ἐκκλησιῶν ἦταν καὶ παραμένει ἡ τάση τοῦ Πάπα νὰ ἀσκήσει ἐξουσία ἔναντι τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν 11ο αἰώνα» (Τὸ μάθημα...). Κατὰ συνέπεια, ἀφοῦ τότε μποροῦσε ἀκόμη νὰ θεωρηθεῖ ἡ Ἕνωση ὡς ἐπιτυχής, μία πιθανή, ὕστερα ἀπὸ ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν, ἀπελευθέρωση τῆς Πόλεως, δὲν συνέφερε τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο ὠφελοῦσε τὰ σχέδιά της μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Οὐνίας.

Ὁ ἄλλος στόχος τοῦ Βησσαρίωνος ὁ ὁποῖος συνίσταται στὴ συμβολή του γιὰ τὴν Ἀναγέννηση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, τηρουμένων βεβαίως τῶν ἀναλογιῶν, ὅσον ἀφορᾶ στὴν Δύση, ἐπιτυχής. Εἶχε συγκροτήσει «μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες βιβλιοθῆκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸν πυρήνα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 746 κώδικες» (Κύρου, Βησσαρ., 233). Πρόκειται γιὰ συλ-

λογὴ ὄντως ἀξιόλογη, πλὴν ὅμως πρέπει νὰ προστεθεῖ πὼς «ὁ Βησσαρίων, συνέλεγε χειρόγραφα μὲ ἔργα ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀντέγραψε καὶ ὁ ἴδιος ἀρκετά, τὰ ὁποῖα σήμερα βρίσκονται στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ» (Πολίτου, Φιλοσοφήματα, 7.6.3). Προφανῶς, ὡς πρὸς τὴν ἀντιγραφή, οὐδεὶς μπορεῖ νὰ βρεῖ κάτι τὸ μεμπτό, ἀλλὰ στὴν συλλογὴ καὶ μεταφορὰ στὴν Δύση ὑπάρχει ἀντίρρηση. Πρέπει νὰ ὑπολογισθεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ ἔργα λείπουν ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ χῶρο. Θὰ προσθέσουμε μάλιστα πὼς ἄλλοι Ἕλληνες, ποὺ ζήτησαν καταφύγιο στὴ δυτικὴ ἐκκλησία, εἶχαν θεωρήσει ἀγώνισμα τὴν ἀγορά, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἁρπαγὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο.

Ἐκτὸς τῶν χειρογράφων, σημαντικὴ ὄντως εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Βησσαρίωνος στὴν Ἀναγέννηση τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ καὶ μακρόχρονη παρουσία του στὶς δυτικὲς χῶρες. Θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ πώς, ἐπὶ πλέον, στὸ πλαίσιο κάποιων ἀποστολῶν εἶχε ἐπισκεφθεῖ πολλὲς εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, ὅπου ἡ παρουσία του ἦταν καθοριστική. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἦταν χαρακτηριστικὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεων τοῦ ἀνδρὸς ἔναντι τῆς καταστάσεως ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Δύση. Ἕνα παράδειγμα εἶναι, νομίζω, ἀρκετὸ γιὰ νὰ δείξει ὅτι τὰ ὑποστηριζόμενα δὲν εἶναι ὑπερβολικά. Στὰ 1436 γεννήθηκε στὴν Königsberg ὁ ὀνομαστὸς Γερμανὸς μαθηματικὸς Johannes Müller. Αὐτός, λόγω τοῦ τόπου καταγωγῆς του, πῆρε τὸ ὄνομα Regiomontanus. Ὅπως λένε οἱ πηγὲς περὶ τῆς ζωῆς του, εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πλατωνικὰ στερεά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς τελείους ἀριθμούς, ὁ ἴδιος μάλιστα βρῆκε τὸν πέμπτον τέλειο, ποὺ εἶναι ὁ 33 550 336. (Πολίτης, Εἰρήνευση, 303). Αὐτὸς λοιπὸν μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ διδασκάλου του, ὀνομαστοῦ μαθηματικοῦ ἐπίσης, Peuerbach (1423-1461), μετέβη στὴν Ρώμη γιὰ νὰ γνωρίσει, καὶ προφανῶς νὰ σπουδάσει κοντὰ στὸν Βησσαρίωνα (Φιλοσοφήματα, 7.7.9).

Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Βησσαρίων βοήθησε στὴν Ἀναγέννηση τῆς Δύσεως. Ἄλλωστε εἶχε νωρίτερα ἀρχίσει αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση μὲ τὴν μεταφορὰ χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν μετανάστευση λογίων, γνωριμίας ἀπὸ τοὺς Λατίνους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὡστόσο ἡ δυϊστικὴ ἀντίληψη τῆς Δύσεως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπωθηθεῖ, ἀφοῦ εἶχε διαποτίσει, ὅπως ἄλλωστε συνεχίζει, κάθε ἀνατατικὴ ἀπόπειρα. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο, ὅτι δηλαδὴ βοήθησε ἐνεργητικῶς καὶ τὴν Ἀνατολή. Ἡ μεταφορὰ χειρογράφων στὴν Δύση, ὄντως τὴν ὠφελεῖ, ἀλλὰ ἀντίστοιχα φτωχαίνει τὴν Ἀνατολή. Μέσα

στὸ περιβάλλον τῶν ψευδαισθήσεων, δὲν θεώρησε ὁ Βησσαρίων ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἑστιάζεται καὶ ἡ λανθασμένη ἐκτίμησή του γιὰ τοὺς κινδύνους τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Συντήρηση τῆς ταυτότητος.

Οἱ τάσεις ἐπιβολῆς, οἱ ὁποῖες «δικαιολογοῦνται» μὲ διαφόρους κατὰ καιροὺς τρόπους, καλοῦν τοὺς ἀνθρώπους σὲ μία ἀντίδραση θετικὴ ἢ ἀρνητική, τὸ ποιὸν τῆς ὁποίας προσδιορίζεται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες. Εἰδικότερα πάντως τὴν ἀντίδραση στὴ δράση τὴν ἐπιβάλλει τὸ ἀγαθὸ ποὺ καλεῖται κανεὶς νὰ διαφυλάξει. Στοὺς χρόνους τῆς ζωῆς τοῦ Βησσαρίωνος ἡ ἐπερχόμενη τουρκικὴ ἀπειλὴ στοιχειοθετεῖ μία δράση. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ δράση ἔθετε σὲ δοκιμασία τὸ status quo, ἡ ἀντίδραση θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφορᾶ στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας, τὴν ὁποία ἐπιβάλλουν οἱ φυσικὲς δυνάμεις ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν. Ὡς λυδία λίθος ἀντιμετωπίσεως τοῦ κινδύνου προτάθηκε ἡ ἐπανεξέταση τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς Δύσεως, ἰδιαιτέρως ἐκείνων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πίστη. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ὅπως ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα, διαμορφώθηκαν δυὸ κύρια ρεύματα.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἕνα, μεγαλύτερος κίνδυνος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ὑποταγὴ στὴν αἱρετικὴ Δύση, δεδομένου ὅτι αὐτὴ δὲν θὰ φέρει μόνο τὴν ἀπώλεια τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίστοιχη τῆς πίστεως, ὅπως αὐτὴ διατηρήθηκε ἀνέπαφη ἀπὸ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνες. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς (527-565) μὲ τὴν Νεαρὰ 131, εἰσηγήθηκε καὶ θέσπισε τὴν Πενταρχία τῶν πατριαρχείων, ἡ ὁποία ἐπικυρώθηκε τὸ 691 μὲ τὴν ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικὴ σύνοδο. Ἔτσι ἀναγνωρίσθηκε ἡ ἑξῆς σειρὰ τῶν πατριαρχῶν: Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Στὴν διάκριση αὐτὴ δὲν ἀναγνωρίζονται σὲ καμία περίπτωση πρωτεῖα ἀρχῆς καὶ διαδοχῆς. Κατὰ συνέπεια ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ οἱ ὁποῖοι ἀπέκλειαν τὴν ἕνωση, δεδομένου ὅτι θεωροῦσαν πὼς ἡ ἕνωση μὲ τὴν Δύση, χωρὶς τὴν ἐπαναφορὰ τῆς πενταρχίας, ποὺ θὰ σήμαινε ἰσοτιμία, ἀλλὰ μὲ τὴν προβολὴ καὶ ὑποστήριξη τοῦ Πρωτείου τοῦ Πάπα, θὰ ἀπέβαινε σὲ βλάβη τοῦ χριστιανισμοῦ. Μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν ἀρχή, χωρὶς ἀμφιταλαντεύσεις, ὑποστήριζαν αὐτὴ τὴ θέση, κορυφαῖος, ὅπως δηλώθηκε, εἶναι ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός.

Κατὰ τὴν ἄλλη ἐκδοχὴ ὁ τουρκικὸς κίνδυνος θεωρεῖται μεγα-

λύτερος καί, προκειμένου νὰ ἀποτραπεῖ, πρέπει ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία νὰ ἑνωθεῖ μὲ τὴ δυτική, ἔτσι ὥστε αὐτὴ νὰ τῆς προσφέρει τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα καὶ τὴν ἁρμόζουσα βοήθεια, γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν τρομερὸ κίνδυνο. Τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶχε ἀσπασθεῖ ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὅπως καὶ κάποια μικρὴ μερίδα πολιτικῶν. Ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς, αὐτὸ τὸ ζήτημα ἦταν καὶ δογματικό, ἐνῶ ἀρχικῶς τὸ ἀπέκρουαν, τὸ δέχθηκαν στὴ συνέχεια μερικοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους κυριότερος, ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ, ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων.

Ἔτσι λοιπὸν τὰ δύο κύρια ζητήματα, τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἀφενὸς ἡ βοήθεια ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἀφετέρου ἡ διατήρηση τῆς ὀρθῆς περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεως.

Σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπεγράφη ὁ *Ὅρος*, ὅπως ὀνομάσθηκε ἡ συμφωνία μετὰ τὴ σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας, οὐδεὶς ἀπὸ ὅσους γνωρίζουν ἱστορία εἶναι σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξει ὅτι αὐτὴ προσφέρθηκε στὸ βαθμὸ ποὺ ἔπρεπε, γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ὁ ἀνατολικὸς κόσμος ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἀπειλή. Νωρίτερα, ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254-1258), εἶχεν ἐπισημάνει ὅτι δὲν πρέπει οἱ Ἕλληνες, ὅταν μάχονται γιὰ τὴν ἐλευθερία τους, νὰ ἀναμένουν βοήθεια ἀπὸ τοὺς ἄλλους, δεδομένου ὅτι ὅλοι αὐτοὶ ἀποσκοποῦν στὴν ὑποδούλωση καὶ ἐξουδετέρωση τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας. Ἔγραφε λοιπὸν μὲ ὀξύνοια πὼς «ἐναντίον μας κινεῖται ἡ ἔχθρα καὶ τὰ διάφορα ἔθνη πολεμοῦν ἐναντίον μας. Ποιὸς λοιπὸν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει; Μποροῦν οἱ Πέρσες νὰ βοηθήσουν τοὺς Ἕλληνες; Οἱ Ἰταλοὶ μαίνονται ἐναντίον μας. Ἐπίσης οἱ Βούλγαροι. Οἱ Σέρβοι εἶναι δειλοί. Μόνο λοιπὸν οἱ Ἕλληνες μποροῦν νὰ βοηθήσουν τοὺς ἑαυτούς τους, παίρνοντας κουράγιο ἀπὸ τὸν ἑαυτόν τους» (*Ἐπιστ.*, μδ', *Πρὸς Νικηφόρον Βλεμμύδην*, Festa, 58, 79-84). Ὁ οἶκος τῶν Παλαιολόγων, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδώρου, σφετερίσθηκε τὸν θρόνο. Θὰ ἦταν παράδοξο νὰ ἀκολουθήσει τὴ γραμμὴ τοῦ νομίμου προκατόχου. Ὁ ἔνδοξος ὄντως θάνατος τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου, καθὼς καὶ ἡ ἰσχνὴ βοήθεια τῆς Δύσεως δὲν μποροῦν νὰ ἐξαλείψουν τὰ προηγούμενα πολιτικὰ λάθη.

Ὅσον ἀφορᾶ στὸ ἄλλο ζήτημα, τῆς διατηρήσεως δηλαδὴ τῆς συνοχῆς τοῦ γένους, μετὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ παπικοῦ δόγματος, φαίνεται ὅτι ἦταν ὁπωσδήποτε χαμένη ὑπόθεση. Θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ ἀναφερθεῖ στὴν λατινικὴ ὁμογενοποίηση τῆς Δύσεως, ἀλλὰ γιὰ νὰ

φανεῖ καλύτερα πόσο ἕωλη εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση, κρίνεται σκόπιμο νὰ ὑπομνησθεῖ ὁ τρόπος ἐκλατινίσεως τῶν Κυκλάδων νήσων. Μιὰ συμφωνία μεταξὺ τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Σουλτάνου διασφάλιζε ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς φόρους σὲ ὅσους ἀποδέχονταν τὴν παπικὴ ἐκδοχὴ περὶ τῆς θρησκείας. Ἐπειδὴ λοιπόν, ὅσοι θὰ ἦταν ὀπαδοὶ τῆς δυτικῆς παραδοχῆς, δὲν θὰ κατέβαλλαν φόρο στὸν Σουλτάνο, ὁδήγησε πάρα πολλοὺς φτωχοὺς κυκλαδίτες νὰ ἀσπασθοῦν τὸν παπισμό. Ἡ στάση τους αὐτή, μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν, εἶχε ἐπιπτώσεις στὸν τρόπο ποὺ ἀντιμετωπίστηκε, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, ὁ μεγάλος ἀγώνας. Ὅσοι ἔμειναν πιστοὶ στὴν ὀρθοδοξία, ὅταν ἀργότερα ἦρθε ἡ ὥρα τοῦ 21 πῆραν τὰ ὅπλα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Θὰ δανεισθῶ τὰ λόγια ἑνὸς ἱστορικοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς μὴ ὀρθοδόξους. Γράφει λοιπὸν ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, «ἡ δὲ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας φωνὴ ἀντήχησε καθόλας τὰς Κυκλάδας καὶ πολλὰς τῶν Σποράδων. Μόναι αἱ καρδίαι τῶν τοῦ δυτικοῦ δόγματος Ἑλλήνων ἐκώφευσαν. Στὴ συνέχεια προσθέτει ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Ἑλλήνων πρεσβεύει τὸ δυτικὸν δόγμα» (Τρικούπη, *Ἱστορία*... 156). Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ δράσεις καὶ οἱ ἀντιδράσεις εἶναι ἐντεταγμένες σὲ συγκεκριμένους ὑπερχρονικοὺς γεωπολιτικοὺς χώρους καὶ ἡ διαφύλαξη τῆς ἀνεξαρτησίας δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ εὐκαιριακοὺς συσχετισμοὺς δυνάμεων. Ἐπίσης δὲν μποροῦν νὰ ἀνάγονται σὲ συναισθηματισμούς, πολὺ περισσότερο, ὅταν αὐτοὶ κρύβουν ἰδιοτελεῖς σκοπούς.

Οἱ ἐπιλογὲς καὶ ἐκτιμήσεις μὲ ἀναφορὰ στὸν Βησσαρίωνα, ὁδηγοῦν στὴν διαπίστωση πώς, γιὰ νὰ εἶναι ὀρθές, πρέπει νὰ ὁρίζουν ἕνα δρόμο στὴ ζωή, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς πράξεως καὶ τῆς θεωρίας καὶ θὰ βρίσκεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ πραγματικὸ περιβάλλον. Αὐτὸ δὲν φάνηκε στὸν ἐν λόγῳ καρδινάλιο, ἕνα ἄνθρωπο ποὺ ἀσπάστηκε τὸν μοναχισμό, ὁ ὁποῖος μαθήτευσε κοντὰ σὲ ἕνα μεγάλο φιλόσοφο ἀντίθετο τῆς Ἑνώσεως, τὸν Πλήθωνα, στὸν ὁποῖο μάλιστα ἡ πλατωνικὴ *μελέτη θανάτου*, ἦταν παροῦσα. Ἕνας ποὺ ἀνέρχεται στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Νικαίας, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ μὲ ὅλα της τὰ βάσανα, μὲ ὅλους τους κόπους, μὲ ὅλες τὶς φροντίδες, μὲ ὅλες τὶς ἀρρώστιες, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ μία ζωὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἔστω καὶ ἂν αὐτή, ὅπως δέχονται οἱ πιστοί, θὰ συνιστᾶ μία ἀγαλλίαση, ἀφοῦ θὰ εἶναι πλημμυρισμένη ἀπὸ τὴ θεϊκὴ παρουσία. Ἀντίθετα ὁ Βησσαρίων θεωροῦσε ἠθικὸ αὐτὸ

πού τοῦ ὑπαγόρευε ἡ λανθασμένη αὐτοεκτίμησή του. Ἡ προσέγγιση τῶν θέσεών του μπορεῖ νὰ τελειώσει μὲ τὴν ὑπόμνηση ὅτι ἦταν παιδὶ τῆς ἀνατολικῆς σύνθετης ἐκδοχῆς. Ἡ ἀντίφαση μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ βεβαιότατη ἀρχή, ἀλλά, ὅπως ἐλέχθη, αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὰ φυσικὰ πράγματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μὲ πολλὴ περίσκεψη ἐκφράστηκε ἕνας σύγχρονός του. Ὁ «Βησσαρίων», ἔγραψε ὁ Σχολάριος, «ἔπαθε κάτι πού μπορεῖ νὰ συμβεῖ στοὺς ἀνθρώπους, παρασύρθηκε ἀπὸ τὴ γνώμη του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραβλέψει πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἔπρεπε νὰ φροντίζει» (Πατρινέλης, Βησσαρ., 850). Σήμερα μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἂν ὁ Βησσαρίων ἦταν ἕνα ἁπλὸ πρόσωπο καὶ εἶχε παρασυρθεῖ, ἡ βλάβη θὰ ἦταν μικρή, ἀλλὰ ὁ Βησσαρίων ὑψώθηκε καὶ ἡ παρουσία του ἐκεῖ, φαίνεται πὼς ὄντως λειτουργοῦσε ἀρνητικά, μὲ τὸ νὰ ἀσπασθεῖ τοὺς λόγους πού τὸν ὁδήγησαν σὲ ὅσα ἐπέλεξε, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅσα, στὴν συνέχεια, δὲν φρόντισε.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

Βιβλιογραφία κατ' ἐπιλογήν: Μαρίας Ἀντωνιάδου, Ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ 1054 στὴν ἐπίσκεψη τοῦ 1999, *Τὸ Βῆμα*, Κυριακὴ 12 Σεπτεμβρίου 1999. Κ. Ἰ. Γιανναкοπούλου, Βυζαντινὴ Ἀνατολὴ καὶ Λατινικὴ Δύση, Ἀθῆναι 1966. Hans Kung, Τὸ μάθημα πού ἔλαβε ὁ Πάπας Βενέδικτος ις', Τὸ Βῆμα, Παρασκευὴ 5 Ἰανουαρίου 2007. Ἀχ. Κύρου, Βησσαρίων, Ἥλιος, Β', 227-234. Χ. Γ. Πατρινέλη, Βησσαρίων, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 3, 847-851. Νικολάου Γ. Πολίτου, Εἰρήνευση, Ἐν Ἀθήναις, 1997. Νικολάου Γ. Πολίτου, Φιλοσοφήματα, Ἐν Ἀθήναις 2004. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀνατ., Ἀθῆναι 1968. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἐν Ἀθήναις 1862. Βλ. Φειδᾶ, Βησσαρίων, Πάπυρος-Larousse-Britannica, 11, 2006, 515-517.

NUOVE OSSERVAZIONI AGLI INEDITI CONSIGLI A UNA NOVIZIA DI S.NILO ANCIRANO[1]

Il manoscritto Matritense 4585 (vecchia collocazione O-74), databile al X-XI secolo, ff. VI+159, membr., mm. 250 x 159[2], costituisce la prima parte di un codice già cassinese, oggi diviso in due sezioni: il Matritense, appunto, e l'attuale Ottoboniano gr.250, mm. 253 x 184, ff. 88. Che quest'ultimo manoscritto non sia la seconda parte di un altro codice ex-cassinese, l'Ottoboniano gr. 251, fu dimostrato da Giovanni Mercati[3], che ebbe modo di rettificare le inesattezze dell'ottocentesco catalogo di Feron e Battaglini[4].

Ma, per comodità del lettore, conviene esaminare il contenuto di quello che fu il manoscritto completo, aggiornando le descrizioni già pubblicate.

a) Matritense 4585:

1(ff. 1-30v) *Libro di esercizio monastico* (pubbl. nella Patrol. Gr. LXXIX 720-809).

1. Per una prima introduzione al sermone ved. R. Romano, Un inedito di San Nilo Ancirano: consigli a una novizia, in E. Dal Covolo-I. Giannetto (a cura di), Cultura e promozione umana: la cura del corpo e dello spirito dai primi secoli cristiani al Medioevo. Contributi e attualizzazioni ulteriori, Troina 2000, pp. 389-395.

2. Cfr. G. De Andrés, Catálogo de los códices griegos de la Biblioteca Nacional, Madrid 1987 (II ed.), pp. 71-73 (p. 71).

3. Cfr. G. Mercati, Per la storia dei manoscritti greci di Genova, di varie badie basiliane d'Italia e di Patmo (Studi e testi, 68), Città del Vaticano 1935, p. 201. Le argomentazioni del Mercati sono state successivamente riprese da Enrica Follieri, Due codici greci già cassinesi oggi alla Biblioteca Vaticana: gli Ottob. Gr. 250 e 251, in Palaeographica Diplomatica et Archivistica. Studi in onore di G.Battelli (Storia e letteratura, 139), Roma 1979, pp. 159-221 (pp. 160-161) (= Byzantina et Italograeca, Roma 1997, nr. XI).

4. E. Feron-F. Battaglini, Codices manuscripti Graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae, Romae 1893, pp. 141-142. Ved. Follieri, art. cit., pp. 161-162.

2 (ff. 30v-56v) *Della volontaria povertà, a Magna* (2[1]) (pubbl. ivi, 968-1060).

3 (ff. 56v-65v) *Della superiorità dei monaci* (3) (pubbl. ivi, 1061-1093).

4 (ff. 65v-102) *Peristeria* (4) (pubbl. ivi, 812-968).

5 (ff. 102-105v) *Orazione per Albiano* (5) (pubbl. ivi 696-712)[2].

6 (ff. 105v-110v) *Sermone sul detto evangelico « nunc qui habet sacculum, tollat»* (6) (pubbl. ivi 1264-1280).

7 (ff. 110v-121v) *Su argomenti vari* (5 [?])[3]. Inedito.

8 (ff. 121v-124) *Per una vergine ottusa, che si astiene dal pane in tempo di digiuno e poi assiste al banchetto di uomini mondani* (6). Inedito[4].

9 (ff. 124-137) *A colei che ha iniziato la battaglia* ovvero *Consigli a una novizia* (7). Inedito[5].

10 a (ff. 137-158v) *Narrazioni*, che terminano, essendo il codice mutilo, in corrispondenza di p. 51,15 dell'ed. Conca.

b) Ottoboniano gr. 250:

10 b (f.1) seguito delle *Narrazioni*, limitatamente a p. 52,6 Conca.

11 (ff. 1v-88) *Epistolario* (II 330-706 e III senza numero[6] = I 1-333; II 1-42; II 43-333; III 1-32 dell'ed. Allacci, il quale proprio da questo codice trascrisse l'inizio della collezione niliana per la sua edizione pubbl. a Roma nel 1668, poi riprodotta nella Patrol.Gr. LXXIX 81-581[7]).

1. Numerazione data dal ms.

2. Ved. anche Follieri, art. cit., p. 165, nota 31.

3. Cfr. Nilus Ancyranus, Narratio. Edidit F. Conca, Leipzig, Teubner, 1983, p. X. – Recente contributo sulle Narrationes è quello di L. Bossina, Patristica parvula varia 2. La Narratio di Nilo e il Barlaam et Ioasaph, in Medioevo greco VI, 2006, pp. 97-104.

4. Cfr. Nilus Ancyranus cit, ivi.

5. Cfr. ivi e Romano, art. cit., p. 389, nota 1.

6. Ved. Feron-Battaglini, op. cit., p. 142 («Incipit ab epistola 330... usque ad epistolam 706... Litterae quae sequuntur usque ad postremum folium 88 non numerantur»).

7. Come è stato dimostrato da J. Gribomont, La tradition manuscrite de saint Nil, in Studia monastica XI, 1969, pp. 231-267; Follieri, art.cit., p. 203.

12 (f.88v) < esordio dell'opera di Paolo Diacono *Sull'annunciazione*, aggiunto alla fine da mano del XIV secolo (pubbl. in Patrol. Lat. XCV 1470c – 1471c) >[1].

Quanto allo stile grafico, l'intuizione di Feron e Battaglini si è dimostrata in parte esatta: «manus calligraphi saeculi decimi se prodit, e schola S.Nili Cryptensis, sin potius eiusdem sancti viri dicenda sit»[2] («vi si mostra la mano di un calligrafo del decimo secolo, della scuola di S.Nilo criptense, a meno che non sia da dire che è proprio quella del santo»). Scartata l'attribuzione al calamo di S. Nilo stesso – come afferma la Follieri, la grafia del santo è «notevolmente diversa»[3] – , certo è che si tratta di un codice di «scuola niliana»[4], piuttosto che «greco-lombarda», come proposto nell'ormai lontano 1955 dal Devreesse[5].

Il *ductus* dello scriba è chiaro e generalmente corretto[6]. Il testo è presentato su due colonne di 39 righi ciascuna; ai ff. 124v, 129v, 131, 132, 133, 133v, 135v, 136v, vi sono aggiunte marginali della stessa mano.

Chi sia la novizia[7], cui il santo indirizzò il suo sermone, non è dato

1. Cfr. Follieri, art. cit., p. 164, laddove Feron-Battaglini, op. cit., p. 142, parlano genericamente di « quaedam latine descripta».

2. Op. cit., p. 142.

3. Follieri, art. cit., p.161.

4. Ved. Lidia Perria, Copisti della "scuola niliana", in Atti del Congresso Internazionale su S.Nilo di Rossano, Rossano-Grottaferrata 1989, p. 20; S. Lucà, Attività scrittoria e culturale a Rossano: da S. Nilo a S.Bartolomeo da Simeri (secoli X-XII), ivi, p. 28, nota 12; S. Lucà, Scritture e libri della "scuola niliana", in G. Cavallo-G. De Gregorio-M. Maniaci (a cura di), Scritture, libri e testi nelle aree provinciali di Bisanzio, I, Spoleto 1991, pp. 319-387 (pp.322-329); Maria J. Luzzatto, Grammata et syrmata. Scrittura greca e produzione libraria tra VII e IX secolo, in Analecta papyrologica XIV-XV, 2002-2003, pp. 5-89 (p. 55).

5. R. Devreesse, Les manuscrits grecs de l'Italie méridionale (histoire, classement, paléographie) (Studi e testi, 183), Città del Vaticano 1955, p. 31.

6. I frequenti errori di itacismo non sono tali, peraltro, da rendere inintelligibile il testo.

7. Che si tratti di una giovane avviata alla vita monastica è testimoniato, oltre che dal titolo, anche da quanto si legge a f. 125: «questo comportamento (rabbioso) è estraneo e sconveniente anche ai più indifferenti fra i Cristiani; tanto più a coloro che si sono promesse a Cristo e che si adornano con cura per piacere a Lui».

sapere. Potrebbe forse trattarsi della «vergine ottusa» cui è dedicato il sermone inedito di cui sopra (nr. 8, ff. 121v-124), oppure della futura diaconessa Magna di Ancira, cui il santo indirizzò il trattato *Sulla volontaria povertà*? L'occasione per la stesura dello scritto fu una improvvisa crisi di rabbia della giovane, quando con «volto gonfio e rosso, occhi che guardavano spaventevolmente in modo bieco e diabolico, bocca sconvenientemente aperta per la frequenza del respiro affannoso» era diventata «simile a un aspide, gonfia di collera... con la pelle arrossata dal sangue... dato che il sangue si era smosso e scorreva con impeto per tutto il corpo» (f. 129).

Il santo, mostrando una certa competenza di fisiologia, attribuisce l'accesso di rabbia «alla bile gialla», la quale, «quando viene alla superficie del sangue, come soffocata sotto la pelle, si trasforma in bile nera; forse – continua – il fatto che con la bile gialla viene secreta anche della bile nera... fece sì che ella apparisse turpe e schifosa, nient'altro che l'abominevole e odiosa passione dello sdegno» (f. 129v).

Rinviando al mio contributo già citato per l'individuazione delle probabili fonti mediche del santo – immediate o mediate che siano[1] – in questa sede mi limito a un inquadramento del tèma della collera (*ὀργή, θυμός*, che in questo scritto vengono considerati quasi sinonimi) nel pensiero di S.Nilo asceta e in quello di altri Padri della Chiesa e autori ecclesiastici.

La più dettagliata definizione della *ὀργὴ* ("collera")[2] nell'opera niliana[3] si trova nel *Dei vizi che si oppongono alle virtù*[4]: «la collera è come un furto dell'intelletto, una sovversione del carattere, un rimescolamento della natura; provoca aspetto irritato, ribollimento del cuore, fuoco ruggente, comportamento sdegnato, ira nell'oltraggio; è come la madre delle belve, una battaglia silenziosa, un impedimento per la preghiera» (3 = 1144a).

1. Ved. Romano, art. cit., p. 394.
2. Rendo *ὀργὴ* ("collera"), *θυμὸς* ("sdegno"), *χόλος* ("rabbia"), *κότος* ("rancore"), *μῆνις* ("ira"); cfr. G. W. H. Lampe, A Patristic Greek Lexicon, Oxford 1978 (V ed.).
3. Prescindo, per il momento, dall'attribuzione di singole opere a Nilo Ancirano/ Nilo Sinaita, rinviando a quanto ho scritto in Romano, art. cit., p. 389, nota 2.
4. Patrol.Gr. (= PG) ivi 1139-1144.

Come «una nube che sopraggiunge oscura il sole», così «oscura la mente il ricordo del rancore» – recita una massima del trattato *Sull'iracondia*[1] – . «Lo sdegno», però, «con la tranquilla meditazione si addolcisce»(vien detto nel *Sulla superiorità dei monaci*[2]) e l'uomo diviene degno di recepire il più alto insegnamento, come più volte il santo evidenzia nel suo epistolario.

L'epistola II 305[3], indirizzata al questore Olimpio, recita: « Né irrazionalmente, né razionalmente, è vantaggioso incollerirsi: a buon diritto il Signore l'ha proibito; se tu vorrai essere saggio come vuole Cristo[4], né tutti gli uomini malvagi, né i demoni maligni e pericolosi, né lo stesso Satana, demiurgo d'ogni cattiveria, potranno spingerti alla collera e alla frenesia». Oltre al Cristo, l'esempio da seguire è offerto anche dai "divini Maestri", che indicano la strada verso le virtù che «illuminano la mente». Nell'epistola III 1 al referendario Teoctisto[5], il santo aggiunge: «E tu dunque bada bene a non aver nulla a che fare con la tenebra dello sdegno e con la caligine della mente; è necessario che tu cerchi i divini maestri, coloro che ti prenderanno per mano e ti trarranno fuori dal tuo comportamento sdegnoso, conducendoti verso la mansuetudine e la longanimità, le virtù che illuminano l'intelletto».

Alla vita conventuale e alle piccole beghe fra monaci riporta l'epistola II 45[6] a un tal monaco Cirillo, che era solito mormorare. Fra il serio e il benevolo, il santo lo invita « a pregare, secondo l'insegnamento che ci ha dato l'Apostolo (S.Paolo)[7], lontano dallo sdegno e dalle dispute, perché la mormorazione è madre dello sdegno».

Sulla genesi dello sdegno/ collera più volte insistono gli autori ecclesiastici. Mi limito solo a quelli che sono sembrati i luoghi più significativi.

1. = *Sugli otto spiriti della malizia* (PG ivi 1153-1156), 9-10; la citaz. è dal § 9 = 1153c. Purtroppo un'altra massima ci è pervenuta mutila nel testo greco: «Un monaco collerico vide un tale, e aguzzò i denti». La traduzione latina (1154c) «Monacus iracundus, aper est silvestris et solitarius; vidit aliquem, tunc dentes exacuit», ci fa capire che manca qualcosa al testo greco.
2. PG ivi 1061-1094; la citazione è dal § 5 = 1068a.
3. PG ivi 349c.
4. Lett. «essere filosofo (= monaco) come vuole Cristo».
5. PG ivi 364c.
6. PG ivi 217b.
7. 1 Cor. 10,10.

Una sorta di *κλίμαξ*, dalla stoltezza all'ira, è configurata nel *Pastore* di Erma[1]: «L'irascibilità prima è insensata, leggera e stolta. Poi dalla stoltezza si passa all'amarezza, dall'amarezza allo sdegno (*θυμός*), dallo sdegno alla collera (*ὀργή*), dalla collera all'ira (*μῆνις*); poi l'ira, formatasi a conseguenza di tali mali, diviene un peccato grave e insanabile».

Meno articolata e precisa è la distinzione fra le passioni che leggiamo in un frammento tradito a nome di Origene[2]: «Alcuni ritennero che la collera è una malattia di famiglia e la ricondussero al genere delle passioni; ...l'amarezza è una collera inammissibile... lo sdegno una collera allo stato iniziale». Anche qui, comunque, "sdegno"e "collera" non sono sinonimi, venendo considerato lo sdegno "male minore" della collera.

Su questa stessa linea è un luogo del pseudo-Atanasio dell'*Esposizione* sul salmo 2,5, in cui la differenza fra le due passioni è con maggior cura definita[3]: «Si distingue lo sdegno dalla collera nel fatto che lo sdegno è una collera che spira come un vapore ed è ancora ardente, la collera è desiderio di molestia scambievole. Dunque, lo sdegno è una collera imperfetta, la collera invece l'atto compiuto». A prescindere dal problema dell'attribuzione dell'*Esposizione sui salmi*, il brano citato trova una sua corrispondenza nell'*Omelia contro gli irati* di S. Basilio[4], dove si afferma che «lo sdegno è come una sorta di fiamma ed esalazione acuta della passione; invece la collera è persistente dispiacere e impeto continuo in vista di ricambiare le ingiustizie, come se l'anima fosse ardente di desiderio per la vendetta». Quasi simile la definizione che troviamo nel *Commentario al profeta Isaia* già attribuito allo stesso S. Basilio[5]: «Lo sdegno è ribollimento del sangue attorno al cuore, per il gonfiore che vien provocato dalle esalazioni dei "succhi" (*χυμοὶ*) attorno al cuore; la collera è desiderio di molestia per la rivincita». In questo caso, però, fa capolino anche una spiegazione fisiologica, dato che il *θυμὸς* è generato dai *χυμοὶ* del corpo umano[6].

1. *Mand.* 5,2,4 = II 93 Lake (trad. it. ap. A. Quacquarelli, I Padri Apostolici, Roma 1978 [II ed.], p. 274).

2. *Commento a Efesini* 4,31 = The Journal of Theological Studies III, 1902, p. 556 (ed. J. A. F. Gregg).

3. PG XXVII 65c.

4. 10,6 = PG XXXI 369a.

5. 181 = PG XXX 424a.

6. Il *θυμὸς* è collegato alla *ζῆσις* anche in Gregorio Nazianzeno, *Carm.* I, 2, 34, 43-45 = PG XXXVII 948a: «lo sdegno è incessante ribollimento della mente. La collera è sdegno che perdura. Colui che ricorda il male, tende insidie, e genera rancore».

Una inversione di tendenza si ha con Evagrio Pontico[1], per il quale, viceversa, collera e sdegno sono praticamente sinonimi: «La collera è una passione acutissima. E'detta infatti ribollimento di sdegno e muove contro chi ha procurato una ingiustizia o chi è ritenuto ingiusto. Essa ogni giorno devasta l'animo e trascina la mente, specialmente nelle preghiere, scuotendo il volto di chi è addolorato. Talora diviene cronica e si muta in ira; di notte procura agitazione, sfinisce il corpo e fa impallidire; è come l'assalto di una bestia velenosa». Così anche nel sermone pseudocrisostomico *Sulla mansuetudine*[2] furore ed ira sono posti sullo stesso piano: «Di conseguenza, quando il furore e l'ira si impossessano di te, perché ti avviene di subire qualcosa di grave e di duro, ricordati della mitezza del Cristo e subito diventerai mansueto e clemente».

Con Nemesio di Emesa[3] torna la differenziazione *θυμὸς* "sdegno" (fatto iniziale), *ὀργὴ* "collera" (fatto compiuto), con l'aggiunta di un nuovo elemento, la *χολὴ* "bile": «Lo sdegno è fervore di sangue attorno al cuore, che è generato dal vapore della bile o dal suo eccitamento. Per questo la bile si suol denominare anche rabbia. V'è il caso che lo sdegno sia desiderio di vendetta scambievole. Se noi riceviamo un'ingiustizia, o riteniamo d'averla ricevuta, siamo sdegnati, e allora questa passione è un misto di desiderio e di sdegno. Tre sono le specie di sdegno: la collera – che si chiama anche bile o rabbia – , l'ira e il rancore. Sdegno è all'inizio, poi c'è la collera – e cioè bile e rabbia – . L'ira, poi, è bile condotta a maturazione».[4]

Diversamente dal pseudo-Basilio, che ricerca la causa del *θυμὸς*

1. *Sugli otto pensieri viziosi, ad Anatolio* = PG XL 1273a. Ved. anche i Capitoli ad Anatolio = PG XL 1224c: « La collera e l'odio accrescono lo sdegno; la misericordia e la mitezza umiliano l'essere»; 1225a:» Non darti a pensieri di collera, combatti secondo giudizio contro la tua afflizione».

2. PG LXIII 553 – 554.

3. *Della natura dell'uomo* 21 = PG XL 692a. Il brano si trova, quasi identico, in Giovanni Damasceno, *Sulla fede ortodossa* II 16 = PG XCIV 932d-933a. Ved. nota seguente.

4. Nel brano attribuito a Giovanni Damasceno il periodo si conclude invece con «... è bile che persevera, ovvero rancore».

nelle esalazioni dei *χυμοί*, Nemesio ne ritrova l'origine nei "vapori della bile"[1]; per entrambi il fenomeno avviene «attorno al cuore». Diversamente dal pseudo-Atanasio, per il quale la collera è «desiderio di molestia scambievole», in Nemesio è lo sdegno a configurarsi come «desiderio di vendetta scambievole».

Ultima testimonianza tardoantica – ma ve ne sono ancora altre, nella sterminata produzione dei Padri della Chiesa – è quella di Isidoro Pelusiota[2], che ammette di non aver le idee molto chiare sulla differenza fra sdegno e collera: «Sdegno e collera sembrano essere la stessa cosa, forse. Ma sdegno significa acuta concitazione della passione, che ruba anche i pensieri; la collera significa trattenersi a lungo nella passione. Per cui lo sdegno prende il nome dalla esalazione (ἀναθυμίασις), la collera, dall'incollerirsi (ὀργᾶν) e amare la contesa». Il brano è l'unico che mostri un tentativo d'analisi etimologica (*ἀναθυμίασις < θυμός*).

Evitando le complicate differenziazioni che ricorrono in altri autori, S. Nilo senior si serve d'una terminologia quanto mai semplice e dimessa, mirando soprattutto al fine edificante del suo messaggio.

Per quanto riguarda lo stile e il ritmo prosastico, il sermone s'inquadra nella prosa d'arte degli autori cristiani tardoantichi. Senza eccessiva ricercatezza, vi si scorgono figure retoriche e parallelismi; la tendenza atticistica non impedisce, in generale, al N. di attingere dalla *κοινὴ* e dalla lingua dei Settanta. S. Nilo non è certo un Crisostomo, come mostrano alcuni periodi un po' impacciati; altri, viceversa, sono farraginosi e prolissi, specie nella parte centrale del sermone[3].

La cura nell'osservanza del ritmo prosastico è peraltro documentata dall'analisi delle "pause forti"[4]. Su un totale di 353 clausole, il ritmo regolare non è osservato 147 volte (spazio 0, 1, 3, 5, 6, 7 = 41,64%).

1. Per la genesi della collera nei casi di *μελαγχολία* ved. i luoghi di Galeno, Rufo d'Efeso, Oribasio citati in R o m a n o, art. cit., p. 394, note 13-15.

2. *Epistolario* IV 223 = PG LXXVIII 1317b.

3. Ne ho discusso con i dottorandi del corso di ritmica greca e latina per il Dottorato di ricerca in Filologia classica (XII e XIII ciclo, Università «Federico II» di Napoli). Ringrazio il dr. Francesco De Nicola che mi ha dato utili suggerimenti per la costituzione del testo.

4. Sono considerate anche le clausole delle citazioni (tutte scritturistiche) in quanto l'ipotesto è stato «fatto proprio» dall'A.

Per lo "spazio 2" abbiamo:

2-OO[1]= 13 (volte)
2-PO = 29
2-PrO = 3
2-OP = 11
2-PP = 25
2-PrP = 11
2-OPr = 15
2-PPr = 33
2-PrPr (doppio dattilo) = 11.
Totale: 151.

Per lo "spazio 4"si rilevano:

4-OO = 1 (volta)
4-PO = 4
4-PrO = 13
4-OP = 1
4-PP = 15
4-PrP = 7
4-OPr = 1
4-PPr = 8
4-PrPr = 5.
Totale: 55.

Totale spazio 2: 151 (42,78%) – totale spazio 4: 55 (15,58%)- totale spazio 2 + 4: 206 (58,36%). Le clausole regolari (206) raggiungono il 58,36%, contro il 41,64% delle clausole irregolari (147).

Naturalmente, non siamo alle percentuali più alte, quelle della prosa d'arte della retorica profana[2], ma un 42,78% per la clausola spa-

1. O = ossitona o perispomena – P = parossitona o properispomena – Pr = proparossitona.

2. Cfr. W. Hörandner, Der Prosarhythmus in der rhetorischen Literatur der Byzantiner (Wiener Byzantinistische Studien, 16), Wien 1981, tabelle finali alle pp. 160-176.

zio 2 avvicina Nilo al Crisostomo, che tendenzialmente giunge al 45,2%[1].

ROBERTO ROMANO

1. Cfr. S. Skimina, De Ioannis Chrysostomi rhythmo oratorio, Cracoviae 1927, pp. 37-75.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΙΠΩΣ ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΟΙ ᾼΣΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΙΔΟΜΕΝΟΙ ΥΠΟ ΣΙΝΑΪΤΙΚΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

Πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἶχον καταγράψει τοὺς ἀνεκδότους καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένους κανόνας τῆς Παρακλητικῆς οἱ ὁποῖοι σώζονται ὑπὸ χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς περιωνύμου Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης[1]. Ἐκ τῆς ἐπιτοπίου ἐρεύνης τῶν χειρογράφων τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς εἶχον ἀποκαλύψει 102 τοιούτους κανόνας. Ὁ μέγας ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν κανόνων τῶν ἀποκειμένων εἰς χειρόγραφα μιᾶς μόνης Βιβλιοθήκης προεμήνυε τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνεκδότων καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένων κανόνων τῆς Παρακλητικῆς οἱ ὁποῖοι παραδίδονται ὑπὸ τῶν χειρογράφων ἄλλων Βιβλιοθηκῶν. Ὄντως ἡ παροῦσα μελέτη ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν μὲ τὸν κατωτέρω δημοσιευόμενον κατάλογον τῶν τοιούτων κανόνων τῆς Παρακλητικῆς οἱ ὁποῖοι παραδίδονται ἀπὸ χειρογράφους κώδικας τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ.

Ἡ ἔρευνα τῶν σιναϊτικῶν χειρογράφων ἔγινε μέσῳ microfilms, τὰ ὁποῖα προθύμως ἔθεσε εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸ Κέντρον Σιναϊτικῶν Μελετῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν[2]. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ἐδικαίωσαν τὰς προσδοκίας μου, ἀφοῦ κατεγράφησαν 168 κανόνες τῆς Παρακλητικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἡμίσεις περίπου εἶχον ἐντοπισθῆ καὶ εἰς κώδικας τῆς Κρυπτοφέρρης ἢ φέρονται ἐλλιπῶς ἐκδεδομένοι, ἐνῷ περὶ τοὺς 100 ἐντοπίζονται διὰ πρώτην φορὰν καὶ παραμένουν ἀνέκδοτοι. Ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς παρούσης μελέτης καταγράφονται καὶ οἱ σιναϊτικοὶ κώδικες οἱ ὁποῖοι διασώζουν τὴν β' ᾠδὴν 15 κανόνων Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου ἐκδεδομένων εἰς τὸ ἔντυπον λειτουργικὸν βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς. Ἡ

1. Βλ. Ε. Ἰ. Τωμαδάκη, Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς, ΕΕΒΣ 39-40, 1973 [Λειμών. Προσφορὰ εἰς τὸν καθηγητὴν Ν. Β. Τωμαδάκην], σσ. 253-274 (εἰς τὸ ἑξῆς Τωμαδάκη, Κανόνες).

2. Καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ τὸν διευθυντὴν τοῦ Κέντρου καθηγητὴν Σπ. Κοντογιάννην καὶ τοὺς συνεργάτας του.

καταγραφὴ καὶ αὐτῶν τῶν κωδίκων στοχεύει εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν δευτέρων ᾠδῶν αἱ ὁποῖαι παρελείφθησαν ἀπὸ τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις τῆς Παρακλητικῆς[1].

Ἀπὸ τὴν μέχρι σήμερον ἔρευναν τῶν χειρογράφων τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τοῦ Σινᾶ διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τῶν ἀνεκδότων καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένων κανόνων τῆς Παρακλητικῆς ἀντλοῦμεν στοιχεῖα τόσον διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ λειτουργικοῦ αὐτοῦ βιβλίου ὅσον καὶ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ὑμνολογικῶν κειμένων τὰ ὁποῖα περιέλαβε μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν Ι΄ μέχρι καὶ τὸν ΙΔ΄ αἰ., τὴν ἐποχὴν δηλ. εἰς τὴν ὁποίαν χρονολογοῦνται οἱ ἐρευνηθέντες κώδικες. Καὶ ναὶ μὲν τὰ ἐν λόγῳ χειρόγραφα παρέχουν εἰκόνα τινὰ τῆς δομῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Παρακλητικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅμως ἡ εἰκὼν αὐτὴ δὲν εἶναι ἑνιαία, ἀλλὰ ἀποκλίνει ἀπὸ χειρογράφου εἰς χειρόγραφον, ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν μὲ ἀποτέλεσμα, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ καθίσταται δυσχερὴς ἡ ἀποκατάστασις μιᾶς συγκεκριμένης μορφῆς, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν δομήν, τῆς Παρακλητικῆς.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μᾶς προσπορίζει ἡ ἔρευνα τῶν χειρογράφων φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρχεν αὐστηρῶς καθωρισμένον πλαίσιον δομῆς καὶ περιεχομένου τοῦ λειτουργικοῦ τούτου βιβλίου. Ὑπῆρχεν ὅμως μία κοινὴ βάσις τὴν ὁποίαν ὑποθέτομεν ὅτι εἶχεν διαμορφώσει κατὰ τὸν ἔνατον αἰ. ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἀναθεώρησιν τῆς παλαιοτέρας Ὀκτωήχου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅπως δηλοῖ ἡ ἀκροστιχὶς τοῦ κανόνος πρὸς τιμὴν τῶν Ἁγίων Πάντων τοῦ Σαββάτου τοῦ πλ. δ' ἤχου: *Τῆς Ὀκταήχου τῆς Νέας θεῖον τέλος, πόνοι δὲ Ἰωσήφ.*

Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι ἡ κοινὴ αὐτὴ βάσις ἦτο ἡ δυνατότης τοῦ λειτουργικοῦ τούτου βιβλίου νὰ ἐνσωματώνῃ ᾀσματικοὺς κανόνας ἀφιερωμένους ὄχι μόνον εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Τίμιον Σταυρόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἁγ. Ἀποστόλους, τοὺς Ἀσωμάτους καὶ διαφόρους ἁγίους καὶ ψαλλομένους εἰς ὡρισμένην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος εἰς ἕνα τῶν ὀκτὼ ἤχων ἢ συνήθως εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους. Ἡ βάσις αὐτὴ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς Παρακλητικῆς μὲ νέους κανόνας ἀφιερωμένους τόσον εἰς τὸν ἀρχικὸν ἑορτολογι-

1. Ε. Ἰ. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον. Ἐν Ἀθήναις 1971, σσ. 188-199 (εἰς τὸ ἑξῆς Τωμαδάκη, Ἰωσήφ).

κὸν κύκλον ὅσον καὶ εἰς ἄλλους ἁγίους[1]. Καὶ δὲν εἶναι εὔκολον, τοὐλάχιστον πρὸς τὸ παρόν, νὰ ἐξακριβωθῇ ποίων ἁγίων παρακλητικοὺς κανόνας περιέλαβε πρώτους ἡ Παρακλητική. Αὐτὸ θὰ ἠμποροῦσε, ἴσως νὰ βεβαιωθῇ μὲ κριτήριον τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἔγραψε κάποιος ὑμνογράφος, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε ἕνα ἢ πλείονας παρακλητικοὺς κανόνας εἴς τινα ἅγιον ἐξυμνηθέντα καὶ ὑπὸ ἄλλων κανονογράφων. Καὶ τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον, διότι ὁ ἐν λόγῳ κανὼν ἢ οἱ κανόνες εἶναι πιθανὸν νὰ συνετέθησαν πρὸς τιμὴν ἁγίου τινὸς ἑορταζομένου εἰς τὰς ἀκινήτους ἑορτὰς τῶν Μηναίων καὶ ὄχι εἴς τινα τῶν ἡμερῶν τῆς Παρακλητικῆς. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς χειρογράφους Παρακλητικὰς τῆς Κρυπτοφέρρης δὲν διεσώθη κανὼν ἀφιερωμένος εἰς τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Θεολόγον[2], τὸν ἅγ. Θεόδωρον[3] ἢ τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον[4], ἐνῷ εἰς τὰ ἀντίστοιχα σιναϊτικὰ χειρόγραφα διεσώθησαν ὀκτώηχοι κανόνες συντεθέντες πρὸς τιμὴν αὐτῶν τῶν ἁγίων. Δὲν ἀποκλείεται ἑπομένως τοιοῦτοι ὀκτώηχοι κανόνες νὰ εἶχον συντεθῇ ὡς αὐτοτελεῖς συνθέσεις καὶ ἐν συνεχείᾳ ἄλλοι ἐξ αὐτῶν νὰ περιελήφθησαν εἰς χειρογράφους Παρακλητικάς, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς ἀνωτέρω ὀκτωήχους κανόνας πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Θεο-

1. Βλ. καὶ τὰς εὐστόχους παρατηρήσεις περὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς Παρακλητικῆς τοῦ Φ. Ἀγγελάτου, Κανόνες ἀνέκδοτοι εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, Βυζαντινὰ 13_2, 1985 [Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο], σσ. 1378-1379. Χρησίμους πληροφορίας περὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων, τῶν ὀκτὼ ἑβδομάδων, τῆς Ὀκτωήχου καὶ τῆς Παρακλητικῆς ἐμπεριέχει καὶ ἡ διδ. διατριβὴ τοῦ Ἀντ. Ε. Ἀλυγιζάκη, Ἡ Ὀκταηχία στὴν Ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ Ὑμνολογία, Θεσσαλονίκη 1985.

2. Βλ. τοὺς ὀκτωήχους κανόνας τοὺς ὁποίους ἐξέδωκε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδίκων Sinait. gr. 783, Patmiacus gr. 687 καὶ Patmiacus gr. 884 ὁ Κ. Ἀ. Μανάφης, Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἄγνωστοι ὀκτώηχοι κανόνες εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, Πρακτικὰ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Μνήμη Ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου Ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 493-565.

3. Βλ. εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην τοὺς ὑπ' ἀρ. 17, 34, 56, 79, 95 καὶ 139 κανόνας Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου τοὺς ψαλλομένους τῷ Σαββάτῳ (ἐλλείπουν οἱ κανόνες τοῦ πλ. β' καὶ πλ. δ' ἤχου).

4. Βλ. καὶ πάλιν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην τοὺς ὑπ' ἀρ. 9, 47, 71, 90, 132 καὶ 154 κανόνας τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου τοὺς ψαλλομένους τῇ Τετάρτῃ (ἐλλείπουν οἱ κανόνες τοῦ β' καὶ πλ. β' ἤχου).

δώρου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ ἄλλοι εἰς Θεοτοκάρια ἢ Παρακλητικάς, ὅπως συνέβη μὲ κανόνας ἀφιερωμένους εἰς τὴν Θεοτόκον[1]. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸν νὰ παρέμειναν εἰς τὰ χειρόγραφα ὡς αὐτόνομοι συνθέσεις, ὅπως παρατηρεῖται μὲ τοὺς ὀκτωήχους κανόνας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος τοὺς ἀφιερωμένους εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν[2] ἢ ἀκόμη μερικοὶ ἐξ' αὐτῶν νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰς ἀκινήτους ἑορτὰς τῶν Μηναίων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοὺς ὀκτωήχους κανόνας Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Δημητρίου[3].

Ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω διαπιστώσεις ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λειτουργικὸν βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς ἠδύνατο νὰ «φιλοξενήσῃ» πλῆθος κανόνων εὐρέος ἑορτολογικοῦ κύκλου. Ἔτσι ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν γνώμην μου, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνεκδότων κανόνων οἱ ὁποῖοι παραδίδονται ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τοῦ Σινᾶ. Καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν κανόνων, ὅταν ὁλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα τῶν χειρογράφων Παρακλητικῶν αἱ ὁποῖαι φυλάσσονται εἰς ἄλλας βιβλιοθήκας.

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ὅπως καὶ εἰς τὴν βασισθεῖσαν ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῆς Κρυπτοφέρρης, καταγράφονται καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένοι κανόνες τῆς Παρακλητικῆς. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἐνετάξαμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν κανόνας ἤδη ἐκδεδομένους ἀλλὰ μὲ τροπάρια ὀλιγώτερα ἐκείνων τὰ ὁποῖα διασῴζει ἡ χειρόγραφος παράδοσις[4] καὶ ἀφ' ἑτέρου κανόνας συντεθέντας πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, τῶν ὁποίων ὅμως πολλὰ τροπάρια ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ὡς θεοτοκία εἰς

1. Βλ. τὸν ὑπ' ἀρ. 31 κανόνα εἰς τὴν Θεοτόκον ὁ ὁποῖος ἐξεδόθη ἐλλιπῶς, ὡς κανὼν τοῦ Θεοτοκαρίου, ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου καὶ ἀργότερον ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου. Τὸν αὐτὸν κανόνα διασῴζει πληρέστερον ἡ χειρόγραφος Παρακλητικὴ τοῦ ιβ' αἰ. Sinait. gr. 785.

2. E. Follieri, Giovanni Mauropode Otto canoni paracletici a N. S. Gesù Cristo, Archivio italiano per la Storia della Pietà 5, 1968.

3. Ἐκ τῶν ὀκτωήχων κανόνων τῶν ψαλλομένων τῇ Τετάρτῃ ἑκάστου ἤχου τῆς Παρακλητικῆς ὁ τοῦ πλ. δ' ἐχρησιμοποιήθη καὶ διὰ τὰς λατρευτικὰς ἀνάγκας τοῦ Μηναίου τοῦ Ὀκτωβρίου Crypt. Δ.α. XI. Βλ. Φ. Ἀγγελάτου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 1432-1441.

4. Βλ. τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου σταυροαναστάσιμον κανόνα τῆς Κυριακῆς τοῦ α' ἤχου. Ὁ κανὼν ἔχει ἐκδοθῇ ὡς Ποίημα τοῦ Κοσμᾶ, (βλ. σ. 55, σημ. 7), ἀλλὰ μὲ ὀκτὼ τροπάρια ὀλιγώτερα ἐκείνων τὰ ὁποῖα διασῴζει ὁ κῶδιξ.

ἄλλους ᾀσματικοὺς κανόνας ἀφιερωμένους εἰς διαφόρους ἁγίους καὶ ἑορτάς. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν διασῴζονται κανόνες τῶν ὁποίων πολλὰ τροπάρια φέρονται ἐκδεδομένα, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ κανών, ὡς ἑνιαῖον σύνολον, παραμένει ἀνέκδοτος[1]. Ἡ διαπίστωσις αὕτη σχετίζεται καὶ μὲ τὸ γενικώτερον ζήτημα τῆς χρήσεως τῶν θεοτοκίων εἰς τοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας, τὸ ὁποῖον χρῄζει εἰδικῆς μελέτης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν σχετικῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων.

Διὰ τὴν σειρὰν καταγραφῆς τῶν κωδίκων δι' ἕκαστον τῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι διασῴζονται ἀπὸ πλείονα τοῦ ἑνὸς χειρόγραφα, ἐλήφθη ὑπ' ὄψει, κυρίως, ἡ ἀκεραιότης τοῦ κειμένου ἢ ἡ διάσωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ διὰ τοὺς ἀνακροστίχους κανόνας ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι φέρουν ἀκροστιχίδα μὴ συμπεριλαμβάνουσαν τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνογράφου, ἢ ἡ ἀναγραφὴ τῆς ἡμέρας εἰς τὴν ὁποίαν ψάλλεται ὁ κανὼν ἢ ἡ παλαιότης τοῦ χειρογράφου.

Οἱ κώδικες.

Οἱ κατωτέρω καταγραφόμενοι ᾀσματικοὶ κανόνες διασῴζονται ἀπὸ τοὺς ἑξῆς σιναϊτικοὺς κώδικας:

Sinait. gr.

776. Περγαμηνὸς κῶδ. ἐξ 164 φφ. διαστάσεων 18,2x12.3 εἰς κεφαλαιογράμματον γραφήν. Κατὰ τὸν Gardthausen[2] ὁ κῶδ. ἀνάγεται εἰς τὸν θ' αἰ., ἐνῷ κατὰ τὸν Kamil[3] εἰς τὸν ια' αἰ. Περιέχει τροπάρια καὶ κανόνας τῆς Παρακλητικῆς. Διασῴζει 20 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἑπομένου καταλόγου.

778. Περγαμηνὸς ἐκ 390 φφ. διαστάσεων 24x17,4, τοῦ ι'-ια' αἰ. Περιέχει τροπάρια καὶ κανόνας τῆς Παρακλητικῆς[4]. Διασῴζει 10 κανόνας τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου.

779. Περγαμηνὸς ἐκ 294 φφ. διαστάσεων 24x19, τοῦ ι' αἰ. Παρα-

1. Βλ. εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον τὸν ὑπ' ἀρ. 27 κανόνα τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου τὸν ψαλλόμενον τῇ Τετάρτῃ τοῦ β' ἤχου.

2. V. Gardthausen, Catalogus codicum graecorum sinaiticorum. Oxonii 1886, σ. 167 (εἰς τὸ ἑξῆς Gardthausen).

3. Murad Kamil, Catalogue of all manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai. Wiesbaden 1970, σ. 103 (εἰς τὸ ἑξῆς Kamil).

4. Gardthausen, σ. 167 καὶ Kamil, σ. 103.

κλητική[1]. Παραδίδει 43 ἀπὸ τοὺς κατωτέρω καταγραφομένους κανόνας.

780. Περγαμηνὸς ἐξ 188 φφ. διαστάσεων 22,5x18, τοῦ ι'-ια' αἰ. Παρακλητική[2]. Παραδίδει 4 ἀπὸ τοὺς κατωτέρω κανόνας.

781. Περγαμηνὸς ἐκ 242 φφ. διαστάσεων 26x19,7, τοῦ ια' αἰ. Παρακλητική[3]. Διασώζει 18 ἀπὸ τοὺς κατωτέρω κανόνας.

782. Παρακλητικὴ τοῦ ι'-ια' αἰ. ἀπαρτιζομένη ἀπὸ 253 φφ. διαστάσεων 26x19,5[4]. Διασώζει 28 ἀνεκδότους καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένους ᾀσματικοὺς κανόνας.

783. Παρακλητικὴ τοῦ ια' αἰ. ἀποτελουμένη ἀπὸ 224 φφ. διαστάσεων 26,2x19,2[5]. Παραδίδει τοὺς 31 ἀπὸ τοὺς κατωτέρω καταγραφομένους κανόνας.

785. Παρακλητικὴ τοῦ ιβ' αἰ. ἀπαρτιζομένη ἀπὸ 223 φφ. περγαμηνῆς διαστάσεων 24,5x18,3[6]. Διασώζει 33 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου.

787. Περγαμηνὸς κῶδ. ἐξ 183 φφ. διαστάσεων 25x18,6, τοῦ ιβ'-ιγ' αἰ. Παρακλητική[7]. Παραδίδει 9 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἑπομένου καταλόγου.

789. Τροπολόγιον τοῦ ιβ' αἰ. περιέχον τροπάρια καὶ κανόνας τῆς Παρακλητικῆς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 210 περγαμηνὰ φφ. διαστάσεων 22x17,2[8]. Διασώζει μόνον δύο τοιούτους κανόνας.

790. Περγαμηνὸς κῶδ. τοῦ ια' αἰ. περιέχων τροπάρια καὶ κανόνας τῆς Παρακλητικῆς. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ 347 φφ. διαστάσεων 19,2x15[9]. Παραδίδει 8 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἑπομένου καταλόγου.

---

1. Gardthausen, σ. 167 καὶ Kamil, σ. 103.
2. Αὐτόθι, σ. 168 (103).
3. Αὐτόθι, σ. 168 (103).
4. Αὐτόθι, σ. 168 (103).
5. Αὐτόθι, σ. 168 (103).
6. Αὐτόθι, σ. 169 (103).
7. Αὐτόθι, σσ. 169-170 (103).
8. Αὐτόθι, σ. 170 (103).
9. Αὐτόθι, σ. 170 (103).

Οἱ ἐντὸς παρενθέσεων ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τον κατάλογο τοῦ Kamil.

791. Παρακλητικὴ τοῦ ιβ' αἰ. ἀπαρτιζομένη ἀπὸ 88 φφ. περγαμηνῆς διαστάσεων 22,2x16,5[1]. Διαφυλάσσει 6 τοιούτους κανόνας.

793. Παρακλητικὴ τοῦ ι'-ια' αἰ. ἀποτελουμένη ἀπὸ 240 φφ. περγαμηνῆς διαστάσεων 15x12[2]. Παραδίδει 8 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου.

794. Παρακλητικὴ τοῦ ἔτους 992 ἀπαρτιζομένη ἐκ 218 φφ. περγαμηνῆς διαστάσεων 17x12,5. Κατέγραψα μόνον ἕνα κανόνα, διότι ὁ κῶδιξ εἶναι δυσανάγνωστος[3].

796. Περγαμηνὸς κῶδ. τοῦ ιγ' αἰ. ἀποτελούμενος ἀπὸ 268 φφ. διαστάσεων 21,8x15. Παρακλητική.[4] Διασώζει μόλις δύο τοιούτους κανόνας.

798. Παρακλητικὴ τοῦ ιβ' αἰ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 210 φφ. χάρτου καὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 21,5x16,5.[5] Παραδίδει τοὺς 14 ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου.

820. Κῶδ. χαρτῷος τοῦ ιγ' αἰ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 220 φφ. διαστάσεων 16,2x12,5. Ἀκέφαλος καὶ κολοβὸς διασώζει τροπάρια καὶ κανόνας τῆς Παρακλητικῆς.[6] Ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἑπομένου καταλόγου διασώζει τοὺς 10.

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ Α' ΗΧΟΥ

1. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν σταυροαναστάσιμος.
Ἦχος α'. *Πικρᾶς δουλείας ῥυσθεὶς*
Ἀρχ.: Θεὸς θεοῖ με σαρκούμενος[7]
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 790, ff. 120ᵛ-125ᵛ

---

1. Gardthausen, σ. 170 καὶ Kamil, σ. 103.
2. Αὐτόθι, σ. 171 (103).
3. Αὐτόθι, σ. 171 (103).
4. Αὐτόθι, σ. 172 (104).
5. Αὐτόθι, σ. 172 (104).
6. Αὐτόθι, σ. 177 (104).
7. Ἐλλιπῶς ἐκδεδομένος ὡς «ποίημα τοῦ Κοσμᾶ» εἰς Παρακλητικὴν ἤτοι Ὀκτώηχον τὴν Μεγάλην. Ἐν Ῥώμῃ 1885, σσ. 12-20 (εἰς τὸ ἑξῆς PaR).

2. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῆς Θεοτόκου.
Ἦχος α΄. *Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε*
Ἀρχ.: Ὑπείκει φόβῳ, παντάνασσα[1],
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 72-75

3. Τῇ Β΄. Κανὼν κατανυκτικός, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ΄ ᾠδῇ· *Ἰωσήφ*.>
Ἦχος α΄. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ*
Ἀρχ.: Ἔχοντες νηστείας τὸν καιρὸν[2]
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 50-52^{v}· 780, ff. 45-47^{v}· 778, ff. 59^{v}-64

4. Τῇ Γ΄. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς <εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον> ψαλλόμενος τῇ Γ΄, φέρων ἀκροστιχίδα·
Πάντες σε ὑμνοῦμεν πόθῳ, Θεοτόκε.
Ἦχος α΄. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ*
Ἀρχ.: Ποίαν σοι ἐπάξιον ᾠδὴν[3]
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 785, ff. 78-80· 779, ff. 47-50 (Τῇ Κυριακῇ, ἀνωνύμως)

5. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν κατανυκτικός, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἄνευ τῶν θεοτοκίων·>
Δέχοιο, Χριστέ, τούσδε τοὺς ἐμοὺς λόγους. Ἰωσήφ.
Ἦχος α΄. *Ὠιδὴν ἐπινίκιον*
Ἀρχ.: Δουλούμενος πάθεσι τῆς ἁμαρτίας[4]
(σὺν β΄ ᾠδῇ)

1. Ἐλλιπῶς ἐκδεδομένος εἰς Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, Chennevières-sur-Marne (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 7-8), 1931, σσ. 23-26 (εἰς τὸ ἑξῆς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον). Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 266, ἀρ. 65.

2. Περὶ τοῦ κανόνος βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 262, ἀρ. 38 (Τῇ Γ΄).

3. Περὶ τῆς ἀτελοῦς ἐκδόσεως τοῦ κανόνος καὶ τῆς παραδόσεώς του ὑπὸ τοῦ κώδικος τῆς Κρυπτοφέρρης Δ.γ.I (ὡς ἔργου Κοσμᾶ μοναχοῦ) βλ. Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 266, ἀρ. 66. Βλ. καὶ Δημοσθένης Στρατηγόπουλος, Ἔντυπες ἀκολουθίες ἁγίων, Ἀθήνα 2007, σ. 273 (ἔνθα καταγράφεται καὶ ἑτέρα ἔκδοσις τοῦ 1847).

4. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 259, ἀρ. 21 (καταγράφονται κώ-

Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 54^{v}-57^{v}· 783, ff. 6-11^{v}· 780, ff. 6-11^{v}· 798, ff. 8^{v}-17· 793, ff. 11-12.

6. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος α΄. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ*
Ἀρχ.: Ἐν τῷ τῆς πρεσβείας σου φωτὶ
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 6-11^{v}

7. Τῇ Δ΄. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Δ΄, φέρων ἀκροστιχίδα κατὰ στοιχεῖον καὶ ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*.
Ἦχος α΄. *Ὠιδὴν ἐπινίκιον*
Ἀρχ.: Ἁγίασμα ἄχραντον, χαῖρε[1]
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 779, ff. 61^{v}-63^{v}· 785, ff. 80-83

8. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος α΄. *Τῷ βοηθήσαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Ἐν τῷ πελάγει τῶν παθῶν[2]
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος
Sinait. gr. 791, ff. 61-64 (Ἰγνατίου)· 778, ff. 81^{v}-85 (Τῇ Ϛ΄, ποίημα Ἰγνατίου)· 776, ff. 76-79^{v} (ἀνωνύμως)· 785,

δικες τῆς Κρυπτοφέρρης οἱ ὁποῖοι διασώζουν τὸν κανόνα) καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 187, ἀρ. 387 (ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἐλλιπὴς καὶ νενοθευμένη ἔκδοσις τοῦ κανόνος ἐν PaR, σσ. 39-46).

1. Ὁ κανὼν ἐξεδόθη εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 26-29, ἀλλὰ ἄνευ τῆς β΄ ᾠδῆς. Σημειωτέον ὅτι τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τῆς β΄ ᾠδῆς δὲν συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος.

2. Ὁ κανὼν φέρεται ἐκδεδομένος εἰς PaR, σσ. 76-82, ἀλλὰ ἀνωνύμως καὶ χωρὶς τὴν β΄ ᾠδήν, ἡ ὁποία ἐξεδόθη μερικῶς ὑπὸ τοῦ Ph. Vitali, Παρακλητική..., Romae 1738, σ. φκθ΄. Ὁ αὐτὸς κανὼν ἀλλὰ χωρὶς τὴν β΄ ᾠδὴν ἐξεδόθη ὡς ποίημα Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ὑπὸ Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 58-60.

ff. 83-85^{v} (Τῇ Ε′, ἀνωνύμως)· 790, ff. 134^{v}-138 (ἀνωνύμως).

9. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ′ ᾠδῇ· *Ἰωσήφ*>.
Ἦχος α′. *Ὠιδὴν ἐπινίκιον*
Ἀρχ.: Παγχρύσοις σου δόγμασιν[1]
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 11^{v}-16· 778, ff. 81^{v}-85^{v} (Τῇ Ϛ′, ἄνευ β′ ᾠδῆς).

10. Τῇ Ε′. Κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Τοὺς τοῦ Λόγου μαθητὰς εὐφημεῖν θέμις*.
Ἦχος α′. Πρὸς τό· *Ἀναστάσεως ἡμέρα. Τῷ τὴν θάλασσαν τεμόντι*
Ἀρχ.: Τοὺς λαμπτῆρας τῶν ἐν σκότει[2]
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 793, ff. 28-34^{v}· 783, ff. 17^{v}-22^{v}· 798, ff. 28-36

11. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Εἰς Νικόλαον πρῶτος ὕμνος Φωτίου*>.
Ἦχος α′. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος*
Ἀρχ.: Ἐπὶ τὴν πρεσβείαν σου, σοφέ,[3]
Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 17^{v}-23· 798, ff. 29-36^{v}

---

1. Μεταξὺ τῶν δύο κωδίκων ὑπάρχουν διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμόν, τὴν σειρὰν ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδήν, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν δυσχερῆ τὴν ἀνίσχευσιν φραστικῆς τινος ἀκροστιχίδος εἰς τὰς ᾠδὰς α′-η′. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων εἰς μὲν τὸν Sinait. gr. 783 εἶναι:

α′	β′	γ′	δ′	ε′	Ϛ′	ζ′	η′	θ′
ΠΑΘΗ	ΤΤΔ	ΠΤΗΕ	ΤΩΕ	ΩΤΕΗ	ΤΠΕΑ	ΙΤΩΕ	ΝΕΡΩ	ΙΩΣΗΦ,

εἰς δὲ τὸν Sinait. gr. 778:

α′	γ′	δ′	ε′	Ϛ′	ζ′	η′	θ′
ΠΑΗ	ΠΤΕ	ΤΩΕ	ΩΕΗ	ΤΠΑ	ΤΩΕ	ΕΡΩ	ΙΩΣΦ.

2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 259, ἀρ. 22.

3. Μόνην τὴν ἀκροστιχίδα κατέγραψεν ὁ Ἀθ. Κομίνης, Ὑπῆρξεν ὁ ἱερὸς Φώτιος ποιητής; Δίπτυχα Ϛ′ (Μνήμη Bruno Lavagnini), Ἀθῆναι 1994-1995, σ. 25.

12. <Τῇ Παρασκευῇ. Κανὼν (ἀκέφαλος)>
Ἦχος α′.
Ἀρχ.: Πέπληγμαι | ὑπὸ τῶν ἐνοχλούντων (προτελευταῖον τροπ. α′ ᾠδῆς)
Sinait. gr. 782, ff. 1-3^{v}

13. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν ἱκετήριος εἰς τὸν φιλάνθρωπον Κύριον καὶ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος α′. Πρός· *Πικρᾶς δουλείας*
Ἀρχ.:Χειρῶν σου πλάσμα ὑπάρχοντες
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 782, ff. 10-13

14. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἱκετευτικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος α′. *Διὰ στύλου πυρὸς καὶ νεφέλης*
Ἀρχ.: Δεῦτε πάντες συνέλθωμεν, πιστοί,
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 87^{v}-90^{v}

15. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος α′. *Ὑγρὰν διοδεύσας*
Ἀρχ.: Προφῆται προήγγειλαν τὴν φρικτὴν
Sinait. gr. 798, ff. 207^{v}-209^{v}

16. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς κοιμηθέντας φέρων ἀκροστιχίδα· *Θεὸν ποθοῦσι θεῖον ἐξάδω μέλος*. <*Ὁ Ἰωσήφ*>.
Ἦχος α′. *Διὰ στύλου πυρὸς*
Ἀρχ.: Θυραιῷ εὐσεβείας οἱ θεῖοι[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 28^{v}-33^{v}· 798, ff. 42-44· 793, ff. 40-46^{v}

17. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἔχων ἀκροστιχίδα· *Φερώνυμόν σε τοῦ Θεοῦ δῶρον σέβω. Ἰωσήφ*.

---

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 188, ἀρ. 393 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 259, ἀρ. 23.

Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ*
Ἀρχ.: Φέγγει λαμπόμενος ἀεὶ τῆς τρισηλίου[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 72-74v

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ Β' ΗΧΟΥ

18. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε*
Ἀρχ.: Ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, ἀγαθέ,[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 779, ff. 79v-81v

19. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος β'. *Τῷ τὴν ἄβατον κυμαινομένην*
Ἀρχ.: Τῷ ἀνοίξαντι διὰ σταυροῦ παράδεισον[3]
Sinait. gr. 779, ff. 81v-82v

20. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος β'. *Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα*
Ἀρχ.: Σταυρῷ προσπαγεὶς ὑπὸ ἀνόμων
Sinait. gr. 781, ff. 13-16

21. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἀρχὴν ἀνυμνῶ τὴν τρισήλιον μίαν.*
Ἦχος β'. *Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα*

1. Τὸν αὐτὸν βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ὑμνογράφος Γεώργιος Νικομηδείας εἰς κανόνα του ἀφιερωμένον εἰς τὸν αὐτὸν ἅγ. Θεόδωρον, βλ. Ε. Ἰ. Τωμαδάκη, Ἀνδρέου Κρήτης Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον, ΕΕΒΣ 51, 2003, σ. 132 καὶ Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ταμεῖον ἀνεκδότων βυζαντινῶν ᾀσματικῶν κανόνων (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων), Ἀθῆναι 1996, σσ. 212-213, ἀρ. 648.

2. Ὁ κανὼν ἔχει ἐκδοθῆ ἀλλὰ χωρὶς τὴν β' ᾠδὴν εἰς PaR 107-114 (ὡς ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ). Βλ. καὶ Δημ. Στρατηγόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 70 καὶ 274.

3. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 256, ἀρ. 3.

Ἀρχ.: Ἀνάρχως ἐκλάμπεις ὁ τῆς δόξης ἥλιος
Sinait. gr. 781, ff. 22v-25v

22. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος ἐν θλίψεσι καὶ συμφοραῖς φέρων ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Θεοῦ χάρις.*
Ἦχος β'. *Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα*
Ἀρχ.: Ἡ πάντων ἐπήκοος ἐν θλίψει[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 779, ff. 83-85· 785, ff. 90-94

23. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος β'. *Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα*
Ἀρχ.: Ἡ πάντων δεσπόζουσα κτισμάτων[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 779, ff. 289-291v· 781, ff. 16-21

24. Τῇ Β'. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε*
Ἀρχ.: Ἐν φωναῖς ᾀσμάτων ἱερῶν[3]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Θεόδωρος ὁ Στουδίτης
Sinait. gr. 781, ff. 31-35v· 785, ff. 104v-108v (Τῷ Σαββάτῳ)

25. Τῇ Γ'. Κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Φωνὰς δέχοιο προσφύγων σῶν, παμμάκαρ. Ἰωσήφ.*

1. Ἐλλιπῶς ἐκδεδομένος εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 159-162. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 267, ἀρ. 69.

2. Ὁ κανὼν ἐξεδόθη ἐλλιπῶς εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 156-159, ὡς ποίημα Ἰγνατίου.

3. Μερικῶς ἐκδεδομένος εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 152-156. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 267, ἀρ. 71. Τέσσαρα τροπ. τῆς β' ᾠδῆς παραδίδει καὶ ὁ Sinait. gr. 780, f. 69v, ὡς β' ᾠδὴν τοῦ ἀδεσπότου κανόνος μὲ ἀκροστιχίδα *Τοὺς προστρέχοντας εἰς σὲ σῷζε, Παρθένε* (PaR 164-171), ἀλλὰ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπ. αὐτῶν δὲν συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐν λόγῳ ἀκροστιχίδος.

Ἦχος β'. *Ἄτριπτον, ἀσυνήθη*
Ἀρχ.: Φέγγει τῆς ἀνεσπέρου λαμπόμενος, παμμάκαρ[1],
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 785, ff. 48-52

26. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>
Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ*
Ἀρχ.: Τὰς νοητὰς τρίβους μοι εὐθείας ποίησον
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 38-44

27. Τῇ Δ'. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε*
Ἀρχ.: Ἀνατείλας ἥλιος ἐκ σοῦ[2]
Ποιητής: Θεοφάνης
Sinait. gr. 781, ff. 41v-44v

28. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου φέρων ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Βασιλείου.*
Ἦχος β'. *Ἄισωμεν τῷ κυρίῳ ᾆσμα καινὸν*
Ἀρχ.: Δέσποινα Θεοτόκε, δέξαι ἡμῶν
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Βασίλειος
Sinait. gr. 781, ff. 47v-53

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 189, ἀρ. 397 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 263, ἀρ. 42.

2. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς θεοτοκία ἄλλων ᾀσματικῶν κανόνων, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ α' τροπ. τῆς α' ᾠδῆς, τὸ ἀρχόμενον «Ἀνατείλας ἥλιος ἐκ σοῦ, μῆτερ ἀειπάρθενε», τὸ ὁποῖον φέρεται ὡς θεοτοκίον τῆς α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Ἱλαρίωνος τοῦ Μεγάλου (21 Ὀκτ.). Ὁ κανὼν οὗτος ἀκροστιχίζει «*Τὸ φαιδρὸν ὑμνῶ, παμμάκαρ, σῶν θαυμάτων*» καὶ τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ θεοτ. μετέχει τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἀκροστιχίδος, βλ. MR I 479. Ἐπίσης τὸ γ' τροπ. τῆς αὐτῆς α' ᾠδῆς τοῦ παρόντος κανόνος, τὸ ὁποῖον ἄρχεται «Νεανίδων θείων ὁ χορὸς ἐνθεαστικώτατα», ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοφάνους ὡς θεοτοκίον τοῦ κανόνος τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν Μετάστασιν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (26 Σεπτ.). Ὁ ἐν λόγῳ κανὼν φέρει ἀκροστιχίδα «*Βροντῆς τὸν υἱὸν χριστοτερπῶς αἰνέσω*», τὸ δὲ ἀρχικὸν τοῦ θεοτ. συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος, βλ. MR I 265.

29. Τῇ Ε'. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν ᾆσμα*
Ἀρχ.: Πάντες πιστοὶ δεῦτε συμφώνως τιμήσωμεν[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος
Sinait. gr. 791, ff. 63v-65v (Ἰγνατίου)· 776, ff. 80-89 (ἄνευ ἡμέρας καὶ ἀνωνύμως)· 785, ff. 100v-102v (ἀνωνύμως)· 790, ff. 162v-165v (Τῇ Δ', ἀνωνύμως).

30. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς ἁγίους Ἀποστόλους φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Λόγου μαθητὰς τοῖσδε τοῖς λόγοις σέβω. Ὁ Ἰωσήφ.*
Ἦχος β'. *Τῷ τὴν ἄβατον κυμαινομένην*
Ἀρχ.: Λύρα ὤφθητε τοῦ παναγίου Πνεύματος[2]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 793, ff. 66-72· 783, ff. 49-53

31. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἐγκωμιαστικὸς καὶ παρακλητικὸς εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Ἐγκωμιάζει τὴν Θεητόκον Θέκλα*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος.*
Ἦχος β'. *Τῷ τὴν ἄβατον*
Ἀρχ.: Ἐγκωμίων σοι ἀειθαλὲς διάδημα[3]
(σὺν β' ᾠδῇ ἀνεκδότῳ)

1. Μερικῶς ἐκδεδομένος εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 172-174 (ὡς ἔργον Ἰγνατίου).

2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 190, ἀρ. 400 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 259, ἀρ. 24.

3. Ὁ Κανών, ἀλλ' ἄνευ τῆς β' ᾠδῆς, ἐξεδόθη ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Θεοτοκάριον, Βενετία (Φοῖνιξ) 1898, σσ. 22-23 καὶ Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 166-168. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν ἔχουν:

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΕΓΚ.Κ.	<ΩΜΙ.Λ.>	ΑΖΕ.Η.	ΙΤΗ.Μ.	ΝΘΕ.Ε.	ΗΤΟ.Ν.	ΚΟ.Τ.	ΝΘΕ.Ο.	ΚΛΑ.Σ.:

Sinait. gr. 785

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΕΓΚ.Κ.	<ΩΜΙ.Λ>	ΑΖΕ.Η.	ΙΤΗ.Μ.	ΝΘΕ.Ε.	ΗΟΤ.Ν.	ΟΚΟ.Τ.	ΝΟΘ.Ε.	ΚΛΗ.Σ:

Νικοδήμου, Θεοτοκάριον.

Ποιητής: Θέκλα (τῶν δὲ θεοτ. Κλήμης)
Sinait. gr. 785, ff. 94-96^{v}

32. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε*
Ἀρχ.: Ἐξ ἁγνῶν λαγόνων σου σαρκὶ[1]
Sinait. gr. 781, ff. 73-75^{v}

33. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ | ᾄσωμεν ᾆσμα*
Ἀρχ.: Χωρητικὰ τοῦ θείου πνεύματος ὄργανα
Ποιητής: Βασίλειος
Sinait. gr. 779, ff. 109^{v}-111^{v}

34. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου φέρων ἀκροστιχίδα· *Δέχου τὸ δῶρον τῶν ἐμῶν λόγων, μάκαρ.* <*Ἰωσήφ*>.
Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ | ᾄσωμεν ᾆσμα*
Ἀρχ.: Δῶρον Θεῷ, | μάρτυς, σαυτὸν προσενήνοχας
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 105^{v}-107^{v}

35. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν ψαλλόμενος εἰς ἐπιδρομὴν ἐχθρῶν (ἐθνῶν cod.)

α' β' γ' δ' ε' ϛ' ζ' η' θ'
ΕΓΚ.Κ.|<ΩΜΙ.Λ.>|ΑΖΕ.Η.|ΙΤΗ.Μ.|ΝΘΕ.Ε.|ΗΟΤ.Ν.|ΟΚΟ.Τ.|ΝΘΕ.Ο.|ΚΛΑ.Σ: Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον.

1. Τὸ τελευταῖον τροπ. τῆς α' ᾠδῆς, ἀρχόμενον «Ὑπερτέρα πέφηνας, ἁγνή, πάσης ἀοράτου», ἐχρησιμοποίησεν ὁ ὑμνογράφος Θεοφάνης εἰς τὸν κανόνα πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Νικήτα ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ Μηδικίου (3 Ἀπριλ.) μὲ ἀκροστιχίδα· *Τὸν σὸν γεραίρω παμφαῆ βίον, πάτερ.* Τὸ ἀρχικὸν τοῦ θεοτ. δὲν συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος. Βλ. MR IV, 240. Τὸ αὐτὸ τροπάριον φέρεται ὡς θεοτ. τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Παχωμίου (15 Μαΐου) μὲ ἀκροστιχίδα· *Παχωμίῳ τὸν αἶνον εἰκότως πλέκω.* Ὅμως τὸ ἀρχικὸν τοῦ τροπ. δὲν συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος. Βλ. MR V 105. Τὸ αὐτὸ τροπ. φέρεται ὡς θεοτ. καὶ τοῦ κανόνος τοῦ Ἰωάννου Μοναχοῦ τοῦ ψαλλομένου τῇ Β' Κυριακῇ τῆς Παρακλητικῆς καὶ ἀρχομένου «Ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων». PaR 108. Ὁ κανὼν οὗτος εἶναι ἀνακρόστιχος.

Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ*
Ἀρχ.: Οἱ ἐν Χριστῷ | πᾶσαν ἐλπίδα τιθέμενοι
Sinait. gr. 820, ff. 118-123^{v}

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ Γ' ΗΧΟΥ

36. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Τρίτον σε μέλπω τὸν μονάρχην δεσπότην.*
Ἦχος γ'. *Τεμνομένην θάλασσαν*
Ἀρχ.: Τριλαμπῆ θεότητα τοῖς προσώποις
Sinait. gr. 781, ff. 104-106^{v}

37. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν σταυροαναστάσιμος.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Ὁ τὴν γῆν κατακρίνας[1]
Ποιητής: Ἰωάννης
Sinait. gr. 780, ff. 76-80

38. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος γ'. *Χέρσον ἀβυσσοτόκον*
Ἀρχ.: Σταυροῦ ἀχράντου ξύλῳ | χεῖράς σου ἐκπετάσας
Sinait. gr. 781, ff. 96-98^{v}

39. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος γ'. *Τεμνομένην θάλασσαν*
Ἀρχ.: Ῥαπισμόν, φιλάνθρωπε, ἐκατεδέξω
Sinait. gr. 779, ff. 113^{v}-115

---

1. Ὁ κανὼν εἶναι ἐκδεδομένος εἰς PaR 193-199 ὡς ἔργον Ἰωάννου μοναχοῦ. Ὅμως εἰς τὸ σιναϊτικὸν χειρόγραφον τὰ τροπάρια τῶν ᾠδῶν η' καὶ θ' εἶναι ἀνέκδοτα καὶ διάφορα ἐκείνων τῆς Παρακλητικῆς. Αἱ ἀπαρχαὶ τῶν στροφῶν τῶν δύο αὐτῶν ᾠδῶν ἔχουν:
Ὠιδὴ η'. *Τὸν συμβολικῶς ἐν ἀγγέλου | ὀφθέντα μορφῇ*
– Πέπαυται ὁ φόβος τῶν ἐθνῶν | τῷ πάθει τῷ σῷ
– Ἔλυσας τοῦ Ἀδὰμ τὴν ὀσφύν, | Χριστέ, ἐγερθεὶς
– Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινόν, | Υἱὸν ἐκ πατρὸς

Ὠιδὴ θ'. *Τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν Λόγον*
– Τῷ τοῦ σταυροῦ σου καλάμῳ | πρὸς τὸ σαθρὸν
– Τὰς παρειμένας μου χεῖρας | ἐν τῷ ἀχράντῳ
– Μεγαλορρήμονα γλῶσσαν | εἰς οὐρανὸν

40. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου φέρων ἀκροστιχίδα· *Μῆτερ Θεοῦ, δέχου με προσφεύγοντά σοι.*
Ἦχος γ'. *Χέρσον ἀβυσσοτόκον*
Ἀρχ.: Μωσῆς προτυπῶν σε, παρθένε, ἔσωσε
Sinait. gr. 781, ff. 98^{v}-$101A^{v}$

41. Τῇ Β'. Κανὼν κατανυκτικός.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Διὰ βρώσεως πάλαι | τοῦ παραδείσου ἐξόριστος
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 779, ff. 115^{v}-118^{v}

42. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ.> Κανὼν τῶν Ἀσωμάτων.
Ἦχος γ'. *Τῷ ῥυσαμένῳ τὸν Ἰσραὴλ*
Ἀρχ.: Περιπεσόντα με ταῖς τῶν παθῶν τρικυμίαις
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 110-113^{v}

43. Τῇ Γ'. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα· *Εἴσβλεψον, ἁγνή, πρὸς τρόπους Ἀρσενίου.*
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Εὐσπλαγχνίας ἀφάτου, | μήτηρ τοῦ κτίστου[1]
Ποιητής: Ἀρσένιος
Sinait. gr. 785, ff. 113-115^{v}

44. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος γ'. *Βραχίονι ὑψηλῷ*
Ἀρχ.: Ὁ ὑψηλὸς βραχίων, | ἡ θεία δύναμις
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 115^{v}-118^{v}

45. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προ-δρόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 267, ἀρ. 74.

Ἀρχ.: Ὁ πρὸ πάντων αἰώνων ἐν ἀπορρήτῳ
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 68^{v}-74

46. Τῇ Δ'. Κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*>.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Ὡς μητέρα σε Θεοῦ πνεύματι θείῳ[1]
(σὺν β' ᾠδῇ ἀνεκδότῳ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 779, ff. 126^{v}-128^{v}

47. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυστοστόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ' ᾠδῇ· *Ἰωσήφ*>.
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως*
Ἀρχ.: Τοῦ καλοῦ ποιμένος | ὀφθεὶς πρόβατον
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 73^{v}-78· 778, ff. 154^{v}-161 (Τῇ Ε')

48. Τῇ Ε'. Κανὼν ἱκετήριος εἰς τὴν ἁγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος ἐπὶ συμφοραῖς καὶ θλίψεσι καὶ ἀνάγκαις, φέρων ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς τριαδικοῖς καὶ θεοτοκίοις· *Τοῦ ἀθλίου Νικηφόρου.*
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως*
Ἀρχ.: Σὲ ὑμνεῖν ἀξίως | οὐ σθένει, Δέσποινα,[2]
(σὺν β' ᾠδῇ ἀνεκδότῳ)
Ποιητής: Νικηφόρος
Sinait. gr. 785, ff. 118^{v}-123

49. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Τῇ προνοίᾳ σου πάντα ὡς διεξάγων
Ποιητής: Γεώργιος (<Γε>ωργίουυ cod.)
Sinait. gr. 778, ff. 154-160^{v}

1. Ὁ κανὼν ἐκδεδομένος εἰς Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, σσ. 283-285, ἀλλὰ χωρὶς τὴν β' ᾠδήν.
2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 268, ἀρ. 76.

50. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος γ'. *Τεμνομένην θάλασσαν*
Ἀρχ.: Ἐγκωμίων ἅπας θεσμός, Παρθένε, ἐξαπορεῖ
Sinait. gr. 781, ff. 129-131ᵛ

51. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων φέρων ἀκροστιχίδα· *Τοὺς φωτοειδεῖς αἰνέσω Χριστοῦ φίλους. Ὁ Ἰωσήφ.*
Ἦχος γ'. *Τεμνομένην θάλασσαν*
Ἀρχ.: Τὰς τοῦ Λόγου σάλπιγγας τὰς εὐήχους[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 128ᵛ-131· 783, ff. 79ᵛ-84ᵛ· 793, ff. 101ᵛ-108

52. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Νικολάου, <φέρων ἀκροστιχίδα· *Αἶνον τρίτον σοι, Νικόλαε, προσφέρω. Φώτιος.*[2]>
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Ἀληθείας ὑπάρχων κήρυξ καὶ μύστης
Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 79ᵛ-84ᵛ

53. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Νικολάου.
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως*
Ἀρχ.: Τὸν σοφὸν ποιμένα καὶ θεῖον πρόβολον
(σὺν β' ᾠδῇ διείρμῳ)
Sinait. gr. 779, ff. 130ᵛ-132

54. Τῇ Ϛ'. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα· *Τοὺς προσκαλουμένους σε σῷζε, Παρθένε.* <*Ἰωσήφ*>.
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως*
Ἀρχ.: Τὴν πηγὴν τὴν θείαν, | ἐξ ἧς ἔβλυσεν
(σὺν β' ᾠδῇ)

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 191, ἀρ. 408 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 259, ἀρ. 25.

2. Μόνην τὴν ἀκροστιχίδα κατέγραψεν ὁ Ἀθ. Κομίνης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 25.

Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 781, ff. 141-144

55. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Καθαρώτατα σκεύη | τοῦ Παρακλήτου δειχθέντες[1]
Sinait. gr. 779, ff. 141-143· 798, ff. 91-93· 787, ff. 39ᵛ-42ᵛ

56. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγ. μάρτυρα Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα· *Τρίτην φέρω σοι, παμμάκαρ, μελῳδίαν. Ἰωσήφ.*[2]
Ἦχος γ'. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι*
Ἀρχ.: Τὸν γενναῖον ὁπλίτην τῆς εὐσεβείας
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 137-139

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ Δ' ΗΧΟΥ

57. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος δ'. *Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις*
Ἀρχ.: Σταυρῷ προσπαγεὶς βουλήσει
(σὺν β' ᾠδῇ διείρμῳ)
Sinait. gr. 781, ff. 169ᵛ-172

58. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος δ'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ παραδόξως*
Ἀρχ.: Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ διὰ ξύλου συντρίψαντι
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 3-17

1. Εἰς τὸν κώδ. Sinait. gr. 787 αἱ ᾠδαὶ δ'-ε' τοῦ κανόνος ἀνήκουν εἰς τὸν κανόνα τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου πρὸς τιμὴν πάντων τῶν ἁγίων μὲ ἀκροστιχίδα· *Μύσταις προσοίσω τοῦ Θεοῦ θεῖον μέλος. Ἰωσήφ*, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 192, ἀρ. 410.

2. Τὴν αὐτὴν ἀκροστιχίδα ἐχρησιμοποίησεν Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος καὶ εἰς ἄλλους δύο κανόνας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς συνετέθη πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. ἀποστόλου Θωμᾶ (Ϛ' Ὀκτ.), ὁ δ' ἄλλος τοῦ ἁγ. πρωτομάρτυρος Στεφάνου (ΚΖ' Δεκ.)· βλ. Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 54, ἀρ. 89 καὶ σ. 135, ἀρ. 384 (ἀντιστοίχως).

59. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ΄. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Σοφίας τῆς ὑπερσόφου γέγονας | σκηνή, πανάμωμε,[1]
Sinait. gr. 781, ff. 172v-175

60. Τῇ Β΄. Κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα φέρων ἀκροστιχίδα· *Αἰνῶ τρίφωτον τῶν ὅλων μοναρχίαν.*
Ἦχος δ΄. Πρός· *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου. Ἀρρήτῳ προστάξει σου πεζὸν πλωτῆρα*
Ἀρχ.: Ἀνάκτων τὸν ἄνακτα | καὶ τῶν κυρίων τὸν κύριον
Sinait. gr. 781, ff. 177v-180v

61. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν κατανυκτικὸς καὶ τῶν Ἀσωμάτων.
Ἦχος δ΄. *Τριστάτας κραταιοὺς*
Ἀρχ.: Ἐλέους ἡ πηγὴ
Sinait. gr. 779, ff. 147v-149

62. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν Ἀσωμάτων.
Ἦχος δ΄. *Ἐπινίκιον ᾠδὴν | τῷ ῥυσαμένῳ Ἰσραὴλ*
Ἀρχ.: Πύλην ἔκλεισεν Ἀδὰμ | διὰ ξύλου τῆς Ἐδὲμ
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 113v-117

1. Ὁ κανὼν παραδίδεται ἀνωνύμως. Ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν τροπαρίων τῆς α΄ ᾠδῆς τοῦ κανόνος διεπιστώθη ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ τροπάρια φέρονται καὶ ὡς θεοτοκία διαφόρων κανόνων, εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τῶν ὁποίων συμμετέχουν καὶ τὰ ἀρχικά των. Εἰδικώτερον τὸ α΄ τροπάριον, τὸ ἀρχόμενον «Σοφίας τῆς ὑπερσόφου γέγονας», φέρεται ὡς θεοτ. τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τῶν ἁγ. Γουρία, Σαμωνᾶ καὶ Ἀβίβου (15 Νοεμβρ.) μὲ ἀκροστιχίδα· *Τοὺς τρεῖς ὁμοῦ λέγοντας αἰνῶ προφρόνως* (MR II 164). Τὸ β΄ τροπ., τὸ ὁποῖον ἄρχεται «Τὸν Λόγον τὸν τῷ πατρὶ συνάναρχον», ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὡς θεοτ. τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Ἀμφιλοχίου (23 Νοεμβρ.) μὲ ἀκροστ. *Τὸν τὴν πλάνην λοχῶντα μέλπω ποιμένα* (MR II 252). Τὸ γ΄ τροπ., τὸ ἀρχόμενον «Παρθένος μετὰ τόκον ἔμεινας», ἐχρησιμοποιήθη ὡς θεοτ. τοῦ ἀδεσπότου κανόνος τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὸν ἅγ. Κυπριανὸν (2 Ὀκτ.) καὶ ἀκροστιχίζοντος· *Μέλπω, μάκαρ, σοῦ τὴν κυπρίζουσαν χάριν* (MR I 316). Καὶ τὸ δ΄ τροπ., μὲ πρῶτον στίχον «Ἀμήτωρ καθ' ὃ Θεὸς τὸ πρότερον», φέρεται ὡς θεοτ. τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Δημητρίου (26 Ὀκτ.) μὲ ἀκροστιχίδα· *Τῷ καλλινίκῳ προσλαλῶ Δημητρίῳ* (MR I 525).

63. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ΄. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Προσδέχου τὴν ἐκ ψυχῆς παράκλησιν
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 126v-134v· 820, ff. 81-87v

64. Τῇ Γ΄. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ΄. *Τριστάτας κραταιοὺς*
Ἀρχ.: Θανάτου καὶ φθορᾶς | καθαιρέτις ὑπάρχεις[1]
Sinait. gr. 781, ff. 187-189v

65. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος δ΄. *Τριστάτας κραταιοὺς*
Ἀρχ.: Ὁ χάριτος Θεοῦ | ἐκ μητρῴας κοιλίας πεπλησμένος
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 100v-105v

66. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τοῦ Προδρόμου <φέρων ἀκροστιχίδα ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.

1. Ὁ κανὼν παραδίδεται ἀδέσποτος. Ὅλα τὰ τροπάρια τῆς α΄ ᾠδῆς ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ ὡς θεοτοκία διαφόρων κανόνων. Δηλαδὴ τὸ α΄ τροπ., τὸ ἀρχόμενον «Θανάτου καὶ φθορᾶς», φέρεται ὡς θεοτοκίον τῆς α΄ ᾠδῆς τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους εἰς τὸν ἅγ. ἀπόστολον Θωμᾶν (Ϛ΄ Ὀκτ.) μὲ ἀκροστιχίδα· *Τὸν θαυμάτων γέμοντα Θωμᾶν θαυμάσω.* Τὸ ἀρχικὸν τοῦ θεοτ. συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀνωτέρω ἀκροστιχίδος. Βλ. MR I 343. Τὸ γ΄ τροπ., τὸ ὁποῖον ἄρχεται «Ῥυσθέντες τῷ σεπτῷ τοκετῷ σου», ἐχρησιμοποίησεν ὁ Θεοφάνης εἰς τὸν κανόνα του πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Λαυρεντίου (Ι΄ Αὐγ.) μὲ ἀκροστιχίδα· *Λαυρέντιον κράτιστον ὑμνῶ προφρόνως.* Τὸ ἀρχικὸν τοῦ τροπ. συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος. Βλ. MR VI 372. Καὶ τὸ τελευταῖον τροπ. τῆς αὐτῆς α΄ ᾠδῆς τὸ ἀρχόμενον «Ἰλύος ἐκ παθῶν, λογισμῶν τρικυμίας» φέρεται ὡς θεοτ. τοῦ κανόνος Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὸν ἅγ. Κοδρᾶτον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ (Ι΄ Μαρτ.) μὲ ἀκροστιχ. μόνον ἐν τῇ θ΄ ᾠδῇ *Ἰωσήφ*. Βλ. MR IV 62.

Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Ὡς λύχνον τοῦ νοητοῦ σου, Πρόδρομε, | ἡλίου
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 776, ff. 148-151

67. Τῇ Δ'. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἐγκωμιάζω τὴν Θεητόκον φόβῳ*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Ἐγκώμιον ἄξιον τὸ «χαῖρέ» σοι | πίστει προσάγομεν[1] (σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 785, ff. 136v-139· 798, ff. 105-106 (Τῇ ς', ἄνευ β' ᾠδῆς).

68. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Ἡ πύλη τῆς πρὸς ἡμᾶς σου, κύριε, | συγκαταβάσεως[1]
Sinait. gr. 781, ff. 195B-197v

1. Εἰς τὸν κώδ. Sinait. gr. 785 ὁ κανὼν φέρεται καὶ μὲ β' ᾠδὴν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ 4 τροπάρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία πρῶτα ἄρχονται διὰ τοῦ «Χαῖρε», ἐνῷ τὸ τέταρτον μὲ τὴν φράσιν «Λύεις παραπτωμάτων». Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος, εἰς βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συμμετέχουν τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τῆς β' ᾠδῆς γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ κανὼν συνετέθη ἀρχικῶς ἄνευ β' ᾠδῆς καὶ ὅτι μεταγενεστέρως προσετέθησαν τὰ τελευταῖα τροπ. τῶν ᾠδῶν (ἐν εἴδει θεοτοκίων). Ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν τῶν τροπαρίων σχηματίζεται ἡ ἀκροστιχὶς *Κλήμεντος*.

1. Ὁ κανὼν παραδίδεται ἀνωνύμως. Ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν τροπαρίων τῆς α' ᾠδῆς διεπιστώθη ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ τροπ. ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ὡς θεοτοκία εἰς διαφόρους ᾀσματικοὺς κανόνας ἤ, μερικὰ ἀπ' αὐτά, ἔχουν ἀναδημοσιευθῇ εἰς ἄλλας μελέτας. Ὅμως ὁ κανὼν ὡς ἑνιαῖον σύνολον παραμένει ἀνέκδοτος. Ἐνδεικτικῶς καταγράφω, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν «Initia» τῆς Follieri, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ τρίτον τροπάριον τῆς α' ᾠδῆς, τὸ ὁποῖον ἄρχεται «Εὐρών σε καθαρωτέραν, πάναγνε, | πάσης τῆς κτίσεως». Τὸ τροπ. αὐτὸ λοιπὸν ἐχρησιμοποιήθη ὡς θεοτοκίον τοῦ κανόνος Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου πρὸς τιμὴν τῶν ἁγ. Ἑπτὰ παίδων τῶν ἐν Ἐφέσῳ (ΚΒ' Ὀκτ.) μὲ ἀκροστιχίδα «*Τὴν ἑπτάφωτον Μαρτύρων σέβω χάριν. Ἰωσήφ*». Τὸ ἀρχικὸν τοῦ θεοτ. συμμετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς

69. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου <φέρων ἀκροστιχίδα· *Τῶν δυσχερῶν ῥῦσαί με, μῆτερ τοῦ Λόγου*>.
Ἦχος δ'. *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου*
Ἀρχ.: Τὴν ἀπειροδύναμον Θεοῦ σοφίαν καὶ δύναμιν (σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 779, ff. 157-158v

70. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Ἴασω τὴν συντριβήν, πανάμωμε, | τῆς ἀνθρωπότητος[1]
Sinait. gr. 789, ff. 110-112· 790, ff. 117-120· 778, ff. 197-200

71. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ' ᾠδῇ· *Ἰωσήφ*>.
Ἦχος δ'. *Ὁ πατάξας Αἴγυπτον*
Ἀρχ.: Καθαρὸν ὡς ἔσοπτρον | γεγενημένος, ὅσιε,
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 106-110v· 728, ff. 197v-203v

72. Τῇ Ε'. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ'. *Ἄσομαί σοι, κύριε ὁ Θεός μου,*

ἀκροστιχίδος· βλ. MR I 488. Τὸ αὐτὸ τροπ. ἐδημοσίευσεν ὁ L. Marracius, S. Josephi Hymnographi Mariale εἰς τὴν Patr. Graeca 105, στ. 1217, ὡς ἔργον Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, περιελήφθη δὲ καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Mons. Niccolò Marini, L'Immacolata Concezione di Maria Vergine e la Chiesa Ortodossa dissidente, Bessarione s. II 8, 1905, σ. 13.

1. Ὁ κανὼν παραδίδεται ἀνωνύμως καὶ ἀπὸ τὰ τρία σιναϊτικὰ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρατηροῦνται πολλαὶ διαφοραὶ εἰς τὰς ᾠδὰς γ'-θ'. Καὶ αὐτὸς ὁ κανὼν ὡς ἑνιαῖον σύνολον παραμένει ἀνέκδοτος, ἐνῷ τροπάριά του, ὅπως αὐτὰ τῆς α' ᾠδῆς, ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ὡς θεοτοκία διαφόρων ᾀσματικῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους δὲν κρίνω σκόπιμον νὰ καταγράψω. Σημειώνω ὅμως ὅτι τὸ δεύτερον τροπάριον, τῆς αὐτῆς α' ᾠδῆς, τὸ ἀρχόμενον «Δολίως ἐξαπατήσας ὄφις με», ἐδημοσιεύθη μεμονωμένως ὑπὸ A. Rocchi, In Paracleticam Deiparae Sanctissimae S. Joanni Damasceno vulgo tributam animadversiones (Troparia eruta ex cod. Vaticano graeco 1072), Bessarione, s. II 5, 1903, σ. 180.

Ἀρχ.: Κλῖμαξ ἀνεδείχθης οὐρανομήκης[1]
Sinait. gr. 781, ff. 201-203

73. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Μαθητὰς ὑμνεῖν τοῦ Λόγου μέγα κλέος. Ἰωσήφ.*
Ἦχος δ'. *Χοροὶ Ἰσραὴλ*
Ἀρχ.: Μεθέξει φωτὸς ἀύλου τὸν νοῦν[2]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 159-160^{v}· 783, ff. 110^{v}-115^{v}· 793, ff. 143-149

74. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τέταρτος ὕμνος τῷ καλῷ μευ προστάτῃ. Φωτίου*>.
Ἦχος δ'. *Τριστάτας κραταιοὺς*
Ἀρχ.: Τὴν ἄκανθαν, σοφέ, | τὴν ἐν ἐμοὶ φυεῖσαν[3]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 110^{v}-116

75. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*>.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος*
Ἀρχ.: Χριστοῦ ἐπιστεύθης ὡς παράδεισον | τὴν ἐκκλησίαν
(σὺν β' ᾠδῇ)

---

1. Καὶ αὐτὸς ὁ κανὼν παραμένει ἀνέκδοτος ὡς ἑνιαῖον σύνολον, ἐνῷ μεμονωμένα τροπάριά του ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ὡς θεοτοκία ἄλλων κανόνων. Διεσώθη ὡς ἔργον ἀγνώστου ποιητοῦ.

2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 193, ἀρ. 416 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 260, ἀρ. 26.

3. Ὁ Ἀθ. Κομίνης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25 καταγράφει τὸν κανόνα τοῦ δ' ἤχου μὲ ἀκροστιχίδα «*Τέταρτος, ὕμνος τῷ καλῷ μου προστάτῃ. Φωτίου*». Ὅμως εἰς τὸν κώδικα ἀντί *μου* ὑπάρχει *μευ*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων, διότι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κανόνος δὲν ἀναγράφεται ἡ ἀκροστιχίς.

Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν ἔχουν:

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΤΕΤΑ	ΡΤΟΣ	ΥΜΝΟ	ΣΤΩΚ	ΑΛΩΜ	ΕΥΠΡ	ΟΣΤΑ	ΤΗΦΩ	ΤΙΟΥ.

Τὸ α´ τροπ. τῆς ς' ᾠδῆς ἄρχεται «Εὔριζος ὥσπερ χρυσός».

Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 776, ff. 143-147^{v}· 787, ff. 58^{v}-61 (μὲ ἐκπεσοῦσαν τὴν β' ᾠδήν).

76. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος δ'. *Ἅρματα Φαραὼ*
Ἀρχ.: Τείνας ἐν τῷ σταυρῷ | τὰς παλάμας σου, σωτήρ,[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 143^{v}-147

77. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος ἐν θλίψεσιν καὶ συμφοραῖς, φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἠλιοῦ παράκλησις τῇ Θεοτόκῳ*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον*
Ἀρχ.: Ἡ μόνη ἐν πειρασμοῖς καὶ θλίψεσιν[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἠλίας (τῶν δὲ θεοτ. Κλήμης)
Sinait. gr. 785, ff. 128-130^{v}

78. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τῆς Θεοτόκου.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον*

---

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 269, ἀρ. 81.

2. Ὁ κανὼν ἐξεδόθη ὡς «ποίημα Ἠλιοῦ Κρήτης τοῦ ἐκδίκου» ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου (Θεοτοκάριον, σσ. 51-53) ἀλλὰ χωρὶς τὴν β' ᾠδὴν καὶ μὲ θεοτοκία διαφορετικὰ εἰς τὰς ᾠδὰς α', γ'-ς'. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ κανὼν συνετέθη ἀρχικῶς χωρὶς θεοτοκία καὶ β' ᾠδήν, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσετέθησαν μεταγενεστέρως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν δομὴν μὲ τὴν ὁποίαν παραδίδει τὸν κανόνα τὸ σιναϊτικὸν χειρόγραφον. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν εἰς τὸ σιναϊτικὸν χειρόγραφον καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Νικοδήμου ἔχουν:

Sinait. gr. 785:

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΗΛΙ.Κ.	ΗΛΙ.Λ.	ΟΥΠ.Η.	ΑΡΑ.Μ.	ΚΛΗ.Ε.	ΣΙΣ.Ν.	ΤΗΘ.Τ.	ΕΟΤ.Ο.	ΟΚΩ.Σ.

Νικοδήμου, Θεοτ.:

ΗΛΙ.Η.	—	ΟΥΠ.Ν.	ΑΡΑ.Ω.	ΚΛΗ.Ν.	ΣΙΣ.Κ.	ΤΗΘ.Τ.	ΕΟΤ.Ο.	ΟΚΩ.Σ.

Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀρχικὰ τῶν τριῶν πρώτων τροπαρίων τῆς β' ᾠδῆς, τὴν ὁποίαν παραδίδει ὁ σιναϊτικὸς κῶδιξ, εἶναι ὅμοια μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀντιστοίχων τροπαρίων τῆς α' ᾠδῆς.

Ἀρχ.: Τριάδος τῆς ὑπερθέου, πάναγνε, | τὸν ἕνα τέτοκας[1]
Sinait. gr. 781, ff. 220v-223

79. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα· *Τέταρτος οὗτος εἰς Θεόδωρον κρότος. Ἰωσήφ.*
Ἦχος δ'. *Τριστάτας κραταιοὺς*
Ἀρχ.: Τὴν ἄλυπον ζωὴν | κληρωσάμενος, μάρτυς,
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 166v-168v

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ ΠΛ. Α' ΗΧΟΥ

80. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Σὲ ἡ ἀκανθηφόρος | Ἑβραίων συναγωγὴ[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 779, ff. 172v-174

81. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. α'. *Τῷ σωτῆρι Θεῷ*
Ἀρχ.: Ὁ βουλήσει σαρκὶ | προσηλωθεὶς ἐν σταυρῷ
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 18-31

82. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. α'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ ποιήσαντι*
Ἀρχ.: Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ συντρίψαντι τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 18-31

83. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.

1. Καὶ τούτου τοῦ ἀδεσπότου κανόνος ἔχουν δημοσιευθῆ μεμονωμένως τροπάριά τινα ὡς θεοτοκία, ἐνῷ ὡς ἑνιαῖον σύνολον ὁ κανὼν παραμένει εἰσέτι ἀνέκδοτος.

2. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος φέρονται ἐκδεδομένα, ἀλλὰ ὡς ἑνιαῖον σύνολον ὁ κανὼν εἶναι ἀνέκδοτος.

Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Ὕμνον σοι κατ' ἀξίαν | προσφέρειν, δέσποινα,[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 147-149v

84. Τῇ Γ'. Κανὼν κατανυκτικός.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Ἔχων ἁμαρτημάτων | πληθὺν ἀμέτρητον[2]
Sinait. gr. 798, ff. 112v-114v

85. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Γ' εἰς νοσοῦντας, φέρων ἀκροστιχίδα· *Ῥῶσις πέφυκας τοῖς νοσοῦσι, Παρθένε*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Ῥήματα ἐγκωμίων | καὶ δέησιν[3]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 785, ff. 151v-154v· 779, ff. 191-193 (τῇ Δ', ἄνευ β' ᾠδῆς)· 798, ff. 125v-127v (τῇ ς', ἄνευ β' ᾠδῆς)· 790, ff. 243-246v (τῇ Δ', ἄνευ β' ᾠδῆς).

86. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Τοῦ νόμου προκηρύξας | τὴν σιωπήν, Βαπτιστά,
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 131v-135v· 780, ff. 116v-118v

87. Τῇ Δ'. Κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Πίστις ἡγείσθω μόνη | καὶ μὴ ἀπόδειξις[4]
Sinait. gr. 789, ff. 127-128v· 787, ff. 85v-87v (Τῇ ς').

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 269, ἀρ. 82.
2. Βλ. καὶ αὐτόθι, σσ. 263-264, ἀρ. 49.
3. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 269, ἀρ. 83.
4. Μερικὰ τροπάρια τοῦ κανόνος ἔχουν ἐκδοθῆ, ἀλλὰ ὡς ἑνιαῖον σύνολον ὁ κανὼν παραμένει ἀνέκδοτος.

88. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. α'. *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ*
Ἀρχ.: Τὴν νοητὴν νεφέλην | καὶ οὐράνιον[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος
Sinait. gr. 791, ff. 71-74· 776, ff. 90-93ᵛ (ἀνωνύμως)· 785, ff. 155-157 (ἀνωνύμως).

89. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. α'. *Τῷ σωτῆρι Θεῷ τῷ ἐν θαλ<άσσῃ>*
Ἀρχ.: Εὐσπλαγχνίας πηγὴν ἐπιγινώσκω σε
Sinait. gr. 779, ff. 185-186· 796, ff. 98ᵛ-102ᵛ

90. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου <φέρων ἀκροστιχίδα· *Πέμπτον μέλισμα τῷ Χρυσοστόμῳ φέρω. Ὁ Ἰωσήφ*>.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Πρᾶξιν καὶ θεωρίαν | πλουτήσας, ὅσιε,
(σὺν β' ᾠδῇ ἐκπεσούσῃ: Πέμ.π|<τον. μ.>|έλι.σ|...)
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 778, ff. 237-243· 783, ff. 135ᵛ-139ᵛ

91. Τῇ Ε'. Κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων <φέρων ἀκροστιχίδα·> *Τὰς πανσόφους σάλπιγγας ὑμνῶ τοῦ Λόγου. Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. α'. *Ὠιδὴν ἐπινίκιον προσάξωμεν*
Ἀρχ.: Τοῦ Λόγου τὰς σάλπιγγας ὑμνήσωμεν[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 793, ff. 174ᵛ-179· 779, ff. 186ᵛ-187ᵛ (ἄνευ β' ᾠδῆς)· 783, ff. 139ᵛ-142ᵛ (ἄνευ β' ᾠδῆς)

92. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Πέμπτος κανὼν πέφυκε τῷ πανολβίῳ. Φωτίου*>.

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 269, ἀρ. 84.
2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 194, ἀρ. 424 (ὅπου ἐκ παραδρομῆς ἐσημείωσα ὅτι ὁ κανὼν εἶναι «ἄνευ β' ᾠδῆς»).

Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Πέλαγός με τῶν κλυδώνων[1]
Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 139ᵛ-143

93. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Θείας ἐκφαντορίας διετρανώσατε
Sinait. gr. 779, ff. 195-196ᵛ· 798, ff. 127ᵛ-129

94. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῷ Σαββάτῳ, φέρων ἀκροστιχίδα· *Σῶν προσφύγων δέησιν, ἁγνή, προσδέχου*. ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Θεοφάνους* (Νεοφάνους cod.)
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Σῶν οἰκετῶν ἐκ βάθους | καρδίας τὰς προσευχὰς[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Θεοφάνης
Sinait. gr. 785, ff. 161ᵛ-164

95. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον ἔχων ἀκροστιχίδα· *Πέμπτον πρέπει σοι νῦν, Θεόδωρε, μέλος. Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην*
Ἀρχ.: Πίστει σε θερμοτάτῃ | καθικετεύομεν
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 193-195

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ ΠΛ. Β' ΗΧΟΥ

96. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. β'. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Βήματι Πιλάτου παρίσταται θέλων[3]

1. Βλ. καὶ Ἀθ. Κομίνη, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 26.
2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 269, ἀρ. 85. Τὸν κανόνα εἶχε ἐκδώσει, ἀλλὰ χωρὶς τὴν β' ᾠδήν, ἡ E. Follieri, Un Theotocarion Marciano del sec. XIV (Cod. Marciano cl. I, 6), Archivio italiano per la Storia della Pietà, III, 1962, σσ. 145-157.
3. Εἰς τὸν κώδ. Sinait. gr. 782 ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κανόνος εἶναι: Κανὼν

Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 782, ff. 26v-30· 779, ff. 199v-201 (ἀνωνύμως)· 790, ff. 258-260 (ἀνωνύμως).

97. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Ἐκτεταμέναις παλάμαις[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 31v-43v· 782, 26v-30 (ἄνευ β' ᾠδῆς)

98. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ.> Ἕτερος κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. β'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ ἐκ δουλείας*
Ἀρχ.: Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | εὐεργέτην
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 31v-44v

99. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν <εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν>.
Ἦχος πλ. β'. *Τμηθείσῃ τμᾶται*
Ἀρχ.: Ἐν τῷ Κρανίῳ | μέσον λῃστῶν[2]
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 782, ff. 33v-38

100. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἐγκωμιάζω τὴν θεώνυμον κόρην.*
Ἦχος πλ. β'. *Τμηθείσῃ τμᾶται*
Ἀρχ.: Ἔχχαιε, σῶτερ, ῥοῦν ἁγιασμῶν (Ἐχχαῖε metri causa cod.)
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 782, ff. 38-41

ἀναστάσιμος ποίημα Ἰω(άννου) μοναχ(οῦ). Ἡ χειρόγραφος παράδοσις διέσωσε τρεῖς παραλλαγὰς τοῦ κανόνος, ἐνῷ τετάρτην παραλλαγὴν ἀποτελεῖ ἡ ἔκδοσις τοῦ κανόνος ὡς ἔργου ἀνωνύμου ποιητοῦ εἰς PaR 458-466. Ὅλας αὐτὰς τὰς παραλλαγὰς συνδέουν κοινὰ τροπάρια.

1. Μερικῶς ἐκδεδομένος εἰς PaR 457-465 ὡς «ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ».

2. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ κανόνος ἀναγράφεται: Ἦχος πλ. β'. Ποίημα Ἰω(άννου) μοχαχ(οῦ). Αἱ ᾠδαὶ ε', η' καὶ θ' εἶναι δίειρμοι.

101. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον <φέρων ἀκροστιχίδα· *Αἰτοῦσιν, ἁγνή, τὴν σκέπην σου νῦν δίδου*· ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος.*
Ἦχος πλ. β'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ ἐκ δουλείας*
Ἀρχ.: Ἀνελλιπῆ τὴν χάριν ὡς κεκτημένη[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 785, ff. 164-166

102. Τῇ Β'. Κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε·
Ἁπλοῦν ἀεὶ πέφυκε σόν, Τριάς, κράτος.
Ἦχος πλ. β'. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Ἄνοιξον καρδίας, | τὸ στόμα καὶ χείλη[2]
Sinait. gr. 782, ff. 43-45v

103. Τῇ Γ'. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς κατ' ἀλφάβητον.
Ἦχος πλ. β'. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Ἄχθος ῥαθυμίας | κλονίσαν με ὅλον
Sinait. gr. 782, ff. 53-55v

104. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Τοῦ εὐπροσίτου ἡλίου
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 153v-158

105. Τῇ Δ'. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Σὲ τοῦ Θεοῦ τὸ χωρίον | τοῦ μηδαμοῦ χωρουμένου[3]
Sinait. gr. 782, ff. 59-62

---

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σσ. 269-270, ἀρ. 86.

2. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 257, ἀρ. 12 (Τῇ Κυριακῇ).

3. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς θεοτοκία εἰς διαφόρους κανόνας ἐκδεδομένους εἰς τὰ ἔντυπα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία.

106. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. β′. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ ἐκ δουλείας*
Ἀρχ.: Ἐν τῷ φωτὶ τῆς θείας σου παρθενίας[2]
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος (ἢ Κλήμης)
Sinait. gr. 791, ff. 73^{v}-76 (Ἰγνατίου)· 785, ff. 169-171 (Τῇ Γ′, Κλήμεντος)· 776, ff. 93^{v}-96^{v} (ἀνωνύμως)· 779, ff. 212-214 (ἀνωνύμως)· 790, ff. 268^{v}-272 (ἀνωνύμως καὶ ἄνευ β′ ᾠδῆς)

107. Τῇ Ε′. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Ε′, φέρων ἀκροστιχίδα· *Τοὺς αἰτοῦντάς σε σῷζε, ὦ Θεοτόκε*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Εὐθυμίου*.
Ἦχος πλ. β′. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Τρόμῳ καὶ χαρᾷ σοι | τὸ «χαῖρε» κραυγάζω[3]
Ποιητής: Εὐθύμιος
Sinait. gr. 785, ff. 173^{v}-176^{v}

108. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τὰς αὐγὰς ὑμνῶ τοῦ φαεινοῦ ἡλίου. Ὁ Ἰωσήφ*>.
Ἦχος πλ. β′. *Τμηθείσῃ τμᾶται*
Ἀρχ.: Τοὺς Ἀποστόλους οἷα οὐρανοὺς[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 162^{v}-166^{v}· 793, ff. 203-208^{v}

109. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ἕκτον μέλος σοι προσφέρω, θεηγόρε. Φώτιος*>.
Ἦχος πλ. β′. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Ἐν οὐρανοῖς τῷ δεσπότῃ παρεστηκὼς[2]

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 270, ἀρ. 87 (Τῇ Γ′, ἀνωνύμως).
2. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 270, ἀρ. 88.
3. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 196, ἀρ. 432 καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 260, ἀρ. 28.
4. Βλ. καὶ Ἀθ. Κομίνη, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 26.

Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 162^{v}-167

110. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Σῶσον, Νικόλαε, δυσχερῶν ἐκ κινδύνων*>
Ἦχος πλ. β′. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Σαῖς μου λαμπρύνας τὴν ψυχὴν | μαρμαρυγαῖς[1]
Sinait. gr. 787, ff. 96^{v}-99

111. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Νικολάου φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· Ἀλφάβητος, χωρὶς τῶν θεοτοκίων.
Ἦχος πλ. β′. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Ἁγίασόν μου τὸ σῶμα | καὶ τὴν ψυχὴν
Sinait. gr. 798, ff. 144^{v}-146^{v}

112. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Νικολάου*>.
Ἦχος πλ. β′. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Πάτερ θεοφόρε, πατέρων ἀκρότης,
Ποιητής: Νικόλαος
Sinait. gr. 820, ff. 44-51^{v}

113. Τῇ ς′. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ ς′.
Ἦχος πλ. β′. *Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς*
Ἀρχ.: Ἡ Θεὸν ὑπερφυῶς | σαρκὶ τεκοῦσα εἰς σωτηρίαν
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 782, ff. 64^{v}-70· 785, ff. 177-180 (ἄνευ β′ ᾠδῆς)

1. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν εἶναι:

α′	γ′	δ′	ε′	ς′	ζ′	η′	θ′
ΣΩΣΟ	ΙΚΟ	ΝΕΔ	ΥΣΧ	ΕΕΡ	ΝΚΚ	ΓΔΑ	ΝΩΝ.

Τὸν αὐτὸν κανόνα κατέγραψε καὶ ἡ Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 119, ἀρ. 326 ἐκ τῶν κωδίκων Vindob. Theol. gr. 148, ff. 152-153^{v} καὶ Vat. Reg. gr. 64, ff. 103-105^{v} (μὲ ἀκροστιχίδα· *Σῷζε, Νικόλαε, δυσχερῶν ἐκ κινδύνων*).

114. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. β΄. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ. Πεποικιλμένη τῷ κάλλει | τῶν ἀρετῶν, | θεομῆτορ ἄχραντε[1],
Ποιητής: Θεοφάνης
Sinait. gr. 782, ff. 79-81

115. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῷ Σαββάτῳ, φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἕκτον μέλος σοι προσφέρω, Θε τόκε.*
Ἦχος πλ. β΄. *Κύματι θαλάσσης*
Ἀρχ.: Εὔφημόν με δεῖξον, | πανάχραντε, σκεῦος
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Sinait. gr. 785, ff. 179^{v}-182· 796, ff. 137-142 (Τῇ Γ΄ καὶ χωρὶς τὴν β΄ ᾠδήν).

116. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος πλ. β΄. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Καταλαμπόμενοι θείαις μαρμαρυγαῖς[2]
Ποιητής: Ἰωσὴφ (ὁ Στουδίτης;)
Sinait. gr. 779, ff. 224-228· 787, ff. 112-115 (ἀνωνύμως)· 798, ff. 150^{v}-152 (ἀνωνύμως)

117. (Ἄνευ ἡμέρας). Κανὼν εἰς τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν φέρων ἀκροστιχίδα κατ' ἀλφάβητον, <ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος πλ. β΄. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας*
Ἀρχ.: Ἀπ' ἀθανάτου πηγῆς με | σῶν δωρεῶν
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 820, ff. 171-178

1. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος φέρονται ὡς θεοτοκία εἰς κανόνας τοῦ Θεοφάνους ἐκδεδομένους εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία.

2. Οἱ κώδ. Sinait. gr. 787 καὶ Sinait. gr. 798 παραδίδουν τὸν κανόνα ἀδέσποτον, ἐνῷ ὁ κῶδ. Sinait. gr. 799 ἐν τῇ δεξιᾷ ᾤᾳ τοῦ f. 224 προσγράφει τὸν κανόνα εἰς τὸν Ἰωσήφ. Ὁπωσδήποτε ὁ κανὼν δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς Ἰωσὴφ τὸν Ὑμνογράφον.

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ ΒΑΡΕΟΣ ΗΧΟΥ

118. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε*
Ἀρχ.: Ξύλῳ παλάμας προσηλωθεὶς
Sinait. gr. 782, ff. 104-106

119. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Τῷ ἐκτινάξαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Τῷ ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν | καὶ συνεγείραντι
Sinait. gr. 782, ff. 110-113

120. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Κέκριται τοῦ θανάτου ἡ τυραννὶς[1]
(σὺν β΄ ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰωάννης μοναχὸς
Sinait. gr. 776, ff. 46-58 (ἀνωνύμως)· 794, ff. 117^{v}-120 (Ἰωάννου μοναχοῦ)

121. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Τῷ ἐκτινάξαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Τῷ ὀλέσαντι Θεῷ | τὸν νοητὸν Φαραὼ
Sinait. gr. 776, ff. 46-59

122. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε*
Ἀρχ.: Βλέπων ὁ κτίστης τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν
Sinait. gr. 779, ff. 229^{v}-230^{v}

123. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Αἰνῶ, Τριάς, σε τὸν μονάρχην δεσπότην.*
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε*
Ἀρχ.: Ἄιδω, Τριάς, σὲ | θεαρχικὴν τοῦ σύμπαντος[2]
Sinait. gr. 782, ff. 118^{v}-121^{v}

1. Ἐλλιπῶς ἐκδεδομένος (ἄνευ β΄ ᾠδῆς) εἰς PaR 541-548.

2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 258, ἀρ. 16 (Ἀρχ. ὀρθότερον: Ἄιδω Τριάδι θεαρχικῇ τοῦ σύμπαντος).

124. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν σταυροαναστάσιμος.
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε*
Ἀρχ.: Δύο πηγὰς ἡμῖν ἐν σταυρῷ ἀνέβλυσε[1]
Sinait. gr. 790, ff. 285^{v}-288

125. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Κυριακῇ, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*>.
Ἦχος βαρύς. *Τῷ συντρίψαντι πολέμους*
Ἀρχ.: Ὡς τερπνότατον ᾀσμάτων | καὶ ᾠδὴν[2]
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 785, ff. 182-185· 782, ff. 126^{v}-129^{v} (ἄνευ β′ ᾠδῆς).

126. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ποίημα Φωτίου.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Δέσποινα Θεοτόκε, | τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας[3]
Ποιητής: Φώτιος (;)
Sinait. gr. 782, ff. 113^{v}-116^{v}

127. Τῇ Β′. Κανὼν κατανυκτικός.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Νόμους σωτηριώδεις | καταλιπὼν τοῦ δεσπότου
Sinait. gr. 779, ff. 232-233^{v}

128. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Β′, φέρων ἀκροστιχίδα· *Ὕμνοις γεραίρω τὴν Θεητόκον κόρην.*

1. Ἐλλιπῶς ἐκδεδομένος ὡς «ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ» ἐν PaR 541-549.

2. Ὁ κανὼν μερικῶς ἐκδεδομένος εἰς PaR 595-601 (Τῇ Παρασκευῇ, ἀνωνύμως).

3. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κανόνος ὁ καλλιγράφος ἐσημείωσε: Ποίημα Φωτίου. Ὅμως ὁ κανὼν παραδίδεται ἀνακρόστιχος καὶ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων του ἀνὰ ᾠδὴν εἶναι:

α′	γ′	δ′	ε′	ς′	ζ′	η′	θ′
ΔΔΣΟ	ΣΗΥΗ	ΜΗΤΕ	ΗΟΗΣ	ΤΤΤΑ	ΑΤΡΑ	ΓΦΑΩ	ΤΕΟΣ.

Ἦχος βαρύς. *Τῷ ἐκτινάξαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Ὑποπεσόντα τῇ φθορᾷ | παρακοῇ[1]
Sinait. gr. 785, ff. 185^{v}-187^{v}· 790, ff. 296^{v}-299 (Τῇ Δ′)· 787, ff. 134^{v}-137 (Τῇ Ϛ′)

129. Τῇ Γ′. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον
Ἦχος βαρύς. *Τῷ συνεργήσαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Σοὶ τῇ μητρὶ τοῦ λυτρωτοῦ | ὡς προξένῳ βοῶμεν[2]
(σὺν ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος
Sinait. gr. 791, ff. 76-78^{v}· 776, ff. 97^{v}-100 (ἀνωνύμως)· 785, ff. 188-190^{v} (ἀνωνύμως)· 779, ff. 240^{v}-242 (Τῇ Δ′, ἀνωνύμως καὶ ἄνευ β′ ᾠδῆς) καὶ ff. 248-249^{v} (Τῇ Ϛ′, ἀνωνύμως καὶ ἄνευ β′ ᾠδῆς)

130. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Ἔδησας τὰς ἐν νόμῳ | μεγαλορρήμονας γλώσσας
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 178^{v}-182

131. Τῇ Δ′. Κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε Φαραὼ*
Ἀρχ.: Χαῖρε τὸ στόμα τῶν προφητῶν
(σὺν β′ ᾠδῇ)

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 271, ἀρ. 95. Ὁ κανὼν ἐξεδόθη ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου (Θεοτοκάριον, σσ. 89-91) μὲ τὴν ἐπιγραφήν: «Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Ποίημα Κλήμεντος. Ὡς ὁρᾶται ἐν τοῖς ὑστέροις θεοτοκίοις». Ὅμως ἡ χειρόγραφος παράδοσις διασώζει τὸν κανόνα μὲ ἀκροστιχίδα εἰς βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Νικοδήμου, καὶ χωρὶς τὴν ἀκροστιχίδα τῶν ὑστέρων τροπαρίων «Κλήμεντος». Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Νικοδήμου τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν εἶναι:

α′	γ′	δ′	ε′	ς′	ζ′	η′	θ′
ΥΝΟ.Κ.	ΣΕΓ.Λ.	ΑΩΗ.Μ.	ΝΤΟ.Ε.	ΗΗΕ.Ν.	ΤΚΟ.Τ.	ΠΚΕ.Ο.	ΟΗΝ.Σ.

2. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος ἔχουν ἐκδοθῇ, ὡς σύνολον ὅμως ὁ κανὼν εἶναι ἀνέκδοτος.

Sinait. gr. 782, ff. 136-139· 785, ff. 195ᵛ-198 (Τῇ ς′)· 798, ff. 172-174 (Τῇ ς′ καὶ ἄνευ β′ ᾠδῆς) (Ὁ κανὼν ἔχει τὴν μορφὴν χαιρετισμῶν εἰς ὅλους τοὺς κώδικας)

132. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ὠιδὴν φέρω σοι ἑβδόμην, χρυσοῦν στόμα. Ἰωσήφ*>.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Ὤφθης ὡραϊσμένος τῶν ἀρετῶν ταῖς ἰδέαις[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 182ᵛ-186ᵛ· 778, ff. 321ᵛ-325

133. Τῇ Ε′. Κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· ποίημα Θεοφάνους.
Ἦχος βαρύς. *Τῷ ἐκτινάξαντι Θεῷ*
Ἀρχ.: Σὺ τὴν πεσοῦσαν τοῦ Δαυΐδ[2]
Ποιητής: Θεοφάνης
Sinait. gr. 782, ff. 145-147

134. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Μαθητὰς ὑμνῶ πανσόφους τοῦ δεσπότου. Ἰωσήφ*>.
Ἦχος βαρύς. *Πόντῳ ἐκάλυψε Φαραὼ*
Ἀρχ.: Μόνον τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ποθήσαντες[3]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 187-191· 793, ff. 234ᵛ-239ᵛ

135. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Μέλος πέφυκεν ἕβδομον Νικολάῳ. Φωτίου*>.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Μύστα τῶν ἀπορρήτων| θεομακάριστε,[4]

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 126, ἀρ. 95 (Τῇ ΙΓ′ Νοεμβρίου).
2. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος φέρονται ὡς θεοτοκία κανόνων ἐκδεδομένων εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία.
3. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σσ. 197-198, ἀρ. 440 (ὅπου ἐκ παραδρομῆς καταγράφεται ἡ ἀρχή. Μόνον τὸν ὄντα θεὸν ποθήσαντες) καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 260, ἀρ. 29.
4. Βλ. καὶ Ἀθ. Κομίνη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 26.

Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 187-191

136. Τῇ ς′. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα· *Αὕτη δέησις ἑβδόμη τῇ Παρθένῳ.* <*Ἰωσήφ*>.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Ἄδοντα, Θεοτόκε, | τὰ μεγαλεῖά σου πόθῳ
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 782, ff. 154-157

137. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῷ Σαββάτῳ, φέρων ἀκροστιχίδα· *Σῶν οἰκετῶν, Πάναγνε, τὰς λιτὰς δέχου*, ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου.*
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Σώματος ὁ γινώσκων | τὸ ἀσθενὲς[1]
(σὺν β′ ᾠδῇ)
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 785, ff. 198-200ᵛ· 782, ff. 162ᵛ-165 (ἄνευ β′ ᾠδῆς καὶ ἀκροστίχου)

138. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Νεῦσον ἡμᾶς σωθῆναι | ὁ καθυπείκειν διδάξας
Sinait. gr. 779, ff. 250ᵛ-258ᵛ· 798, ff. 173ᵛ-175ᵛ

139. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγ. μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα· *Δέχου παρ' ἡμῶν ἑβδόμην ᾠδήν, μάκαρ. Ἰωσήφ.*
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη*
Ἀρχ.: Δήμοις τῶν ἀθλοφόρων | συναριθμούμενος
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 248ᵛ-250ᵛ

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 271, ἀρ. 98 (ἀνωνύμως). Ὁ κανὼν ἐξεδόθη ἐλλιπὴς κατὰ τὴν β′ ᾠδὴν ὑπὸ E. Follieri, Un Theotocarion Marciano..., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 185-195.

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ ΤΟΥ ΠΛ. Δ' ΗΧΟΥ

140. Τῇ Κυριακῇ. Κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον*
Ἀρχ.: Ἐν ξύλῳ αἷμα | σωτήριον ἔσταξεν
Sinait. gr. 779, ff. 256-257

141. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ | τῷ διαγαγόντι*
Ἀρχ.: Πάλαι διὰ Μωσέως ὕψωσας
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 60-77· 782, ff. 182v-184 (ἄνευ β' ᾠδῆς)

142. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ.> Ἕτερος κανὼν ἀναστάσιμος.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Τὴν παντοδύναμον Χριστοῦ θεότητα[1]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 60-77

143. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος τῇ Κυριακῇ, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Κλήμεντος*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ*
Ἀρχ.: Δεῦτε μυστικῶς, ἀδελφοί,
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Κλήμης
Sinait. gr. 785, ff. 201-202v

144. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας*
Ἀρχ.: Ὁ πάντων τῶν ὄντων δημιουργὸς | διὰ σωτηρίαν[2]
Sinait. gr. 782, ff. 184v-188

1. Ὁ κανὼν ἐκδεδομένος χωρὶς τὴν β' ᾠδὴν ἐν PaR 624-631 ὡς ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

2. Τροπάριά τινα τοῦ κανόνος ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς θεοτοκία εἰς κανόνας ἐκδεδομένους εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Ὡς ἑνιαῖον σύνολον ὁ κανὼν εἶναι ἀνέκδοτος.

145. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος κανὼν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου παρακλητικός.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ τῷ ἐκ πικρᾶς*
Ἀρχ.: Ἄλλην κραταιὰν οἱ πιστοὶ | καταφυγὴν οὐκ ἴσμεν
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 137v-143

146. Τῇ Β'. Κανὼν κατανυκτικός.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηρὰν*
Ἀρχ.: Φωτός σου ταῖς θείαις μαρμαρυγαῖς
Sinait. gr. 779, ff. 259-260v

147. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ θεαρχικὴν Τριάδα <φέρων ἀκροστιχίδα· *Δὶς ὀκτάκις μέλπω σε τὴν θεαρχίαν*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς*
Ἀρχ.: Δαυῒδ ὁ θεῖος ἡμῖν | ἐξαρχέτω λόγου[1]
Sinait. gr. 782, ff. 192v-196

148. Τῇ Γ'. Κανὼν κατανυκτικός.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Πρὸ ἑωσφόρου ὁ ἐκλάμψας Κύριος
Sinait. gr. 779, ff. 285-287

149. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας*
Ἀρχ.: Ἡ πάντων κτισμάτων ὑπερφερής, | ἡ ὄντως σοφία
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 782, ff. 204-209

150. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὴν Δέσποιναν παρακλητικός.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ*
Ἀρχ.: Ὕμνον ἐκ στομάτων οἰκτρῶν, | θεοκυῆτορ, δέχου
(σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 779, ff. 262-265· 785, ff. 215-220 (Τῇ ς').

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Κανόνες, σ. 258, ἀρ. 20.

151. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας*
Ἀρχ.: Ἐν γῇ τὴν ἐξ ὕψους ἀνατολὴν
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 783, ff. 202^{v}-206^{v}

152. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ἅγ. Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον φέρων ἀκροστιχίδα· *Ἐν ὀγδόῳ μέλει σε μέλπω, Πρόδρομε*· <ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Φιλόθεος*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Ἐγκωμιάζειν ἐγκωμίοις, Πρόδρομε[1],
Ποιητής: Φιλόθεος
Sinait. gr. 779, ff. 265-267· 785, ff. 65-66^{v}· 782, ff. 200-204

153. Τῇ Δ'. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Τὸ Θεοτόκον σε κηρύττειν, ἄχραντε[2],
Ποιητής: Θεοφάνης
Sinait. gr. 782, ff. 212^{v}-216

154. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τὴν ὀγδόην δέησιν, ὦ μάκαρ, δέχου. Τοῦ Ἰωσήφ*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας*

1. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κανόνος εἰς μὲν τὸν Sinait. gr. 782 ἀναγράφεται Θεοφάνους, εἰς δὲ τὸν Sinait. gr. 785 Ἰωσήφ. Ὅμως εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας ἡ ἀκροστιχὶς τῶν θεοτοκίων εἶναι ΣΟΕΘΟΛΙΦ (=Φιλόθεος). Ἐν τῷ Sinait. gr. 779 τὰ ἀρχικὰ τῶν θεοτοκίων εἶναι ΣΟΜΘΟΛΙΕ.

2. Ἐν τῇ ἀριστερᾷ ᾤᾳ τοῦ f. 212^{v} σημειοῦται· Θεοφάνους. Τὸν κανόνα ἐδημοσίευσε ἐλλιπῶς ὁ Νικόδημος Ἁγιορείτης (Θεοτοκάριον, σσ. 101-103). Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Νικοδήμου τὰ ἀρχικὰ τῶν ὑστέρων τροπαρίων δίδουν τὸ ὄνομα Θεοφάν[ο]<η>ς. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐκδόσει τὰ ἀρχικὰ ὅλων τῶν τροπαρίων τοῦ κανόνος εἶναι: ΑΛΤ.Θ. | ΠΡΣ.Ε. | ΣΝΔ.Ο | ΣΤΤ.Φ.| ΟΗΗ.Α. | ΝΣΠ.Ν. | ΘΗΑ.Ο. | ΤΤΑ.Σ., ἐνῷ εἰς τὸν κώδικα: ΤΩΣ.Ν. | ΝΡΑ.Σ. | ΜΩΘ.Ν. | ΑΩΑ.Ο | ΕΩΚ.Κ. | ΙΝΛ.Α. | ΦΑΙ.Ν. | ΝΡΡ.Σ. Ὁ κανὼν ἀπεδόθη εἰς Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, Νέα Σιὼν 27, 1932, σ. 33. Βλ. καὶ Νέα Σιὼν 43, 1948, σ. 131.

Ἀρχ.: Ταῖς καθαρωτάταις σου προσευχαῖς κάθαρον[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 207-212· 778, ff. 361-368^{v}· 820, ff. 62^{v}-68

155. Τῇ Ε'. Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. δ'. *Τῷ ἐκτινάξαντι ἐν θαλάσσῃ*
Ἀρχ.: Τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ μητέρα[2]
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Ἰγνάτιος
Sinait. gr. 791, ff. 78^{v}-81· 776, ff. 100-104, (ἀνωνύμως)· 785, ff. 212^{v}-215 (ἀνωνύμως)· 820, ff. 15^{v}-21^{v} (Τῇ Δ', ἀνωνύμως καὶ ἄνευ β' ᾠδῆς)· 787, ff. 160-163 (Τῇ Ϛ', ἀνωνύμως καὶ ἄνευ β' ᾠδῆς)

156. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε· *Σὺ Χριστόν, ἁγνή, τῷ λόγῳ δίδου πέρας*· <ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Γεωργίου*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Σοφίᾳ θείᾳ καὶ συνέσει, Κύριε, | ὁ πλαστουργήσας ἡμᾶς
(σὺν β' ᾠδῇ)
Ποιητής: Γεώργιος
Sinait. gr. 782, ff. 223-227

157. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων φέρων ἀκροστιχίδα· *Θείοις μαθηταῖς ἔσχατον πλέκω μέλος. Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον*
Ἀρχ.: Θείᾳ μεθέξει τὸν νοῦν φωτιζόμενοι[3]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 783, ff. 211^{v}-215

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 126, ἀρ. 96 (ΙΓ' Νοεμβρ.).

2. Τὸν κανόνα, ἐλλιπῆ κατὰ τὴν β' ᾠδήν, ἐξέδωσε ἡ E. Follieri, Un Theotocarion Marciano..., σσ. 197-207. Ἡ Follieri προσέγραψε μετ' ἐπιφυλάξεως τὸν κανόνα εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης βασιζομένη εἰς τὴν ἔνδειξιν τοῦ κώδ. «Ἀνδρέου».

3. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 199, ἀρ. 450.

158. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ἁγίου Νικολάου ἔχων ἀκροστιχίδα· *Οὗτος ὄγδοος εἰς Νικόλαον κρότος. Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄσωμεν τῷ κυρίῳ | τῷ διαγαγόντι*
Ἀρχ.: Ὅσιός τε καὶ πρᾶος, | πάτερ, ἀναδέδειξαι, Νικόλαε,
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 779, ff. 272^{v}-274

159. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τὸν θερμὸν ὑμνῶ προστάτην Νικόλαον. Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Ταῖς ἱεραῖς ὡς ἱερεύς, Νικόλαε, χοροστασίαις[1]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 787, ff. 157-160

160. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Δέξαι τὸν ὕμνον τοῦτον ὄγδοον, πάτερ. Φωτίου*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Δέχου τὸν ὕμνον, ἱερὲ Νικόλαε,[2]
(σὺν β' ᾠδῇ ἐκπεσούσῃ)
Ποιητής: Φώτιος
Sinait. gr. 783, ff. 212-215

161. <Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Ἕτερος> κανὼν εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον, <οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Εἰς Νικόλαον ὕμνος ἱερώτατος*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηρὰν*
Ἀρχ.: Ἐκ ῥίζης ἐβλάστησας εὐσεβοῦς[3]
Sinait. gr. 798, ff. 199^{v}-201

1. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 131, ἀρ. 116 (ς' Δεκ.).

2. Βλ. τὴν καταγραφὴν τῆς ἀκροστιχίδος καὶ εἰς Ἀθ. Κομίνη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 26. Ὁ κῶδ. δὲν διασώζει τὴν β' ᾠδὴν καὶ ἓν τροπάριον τῆς η' ᾠδῆς, ἐνῷ τοῦ προτελευταίου τροπ. τῆς θ' ᾠδῆς παραδίδει μόνον τὸν πρῶτον στίχον. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπ. ἀνὰ ᾠδὴν εἶναι:

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΔΕΞΑ	<ΙΤΟΝ>	ΥΜΝΟ	ΝΤΟΥ	ΤΟΝΟ	ΓΔΟΟ	ΝΠΑΤ	Ε<Ρ>ΦΩ	ΤΙΟΥ.

3. Ὁ κῶδ. παραδίδει τὸν κανόνα ἀδέσποτον καὶ ἄνευ φραστικῆς τινος

162. Τῇ ς'. Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Ὁ συνυπάρχων τῷ πατρὶ καὶ πνεύματι | καὶ συναΐδιος[1]
Sinait. gr. 782, ff. 235^{v}-238^{v}

163. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς Προφήτας καὶ Μάρτυρας.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας*
Ἀρχ.: Προφῆται προήγγειλαν τὴν φρικτὴν | σοῦ οἰκονομίαν
Sinait. gr. 779, ff. 281-282^{v}· 787, ff. 163-165^{v}

164. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὑπὲρ ἐπιόντων πειρασμῶν <φέρων ἀκροστιχίδα· *Δέησιν οἰκτρὰν προσδέχου, Θεοῦ Λόγε. Ἰωσήφ*>.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄσωμεν τῷ κυρίῳ*
Ἀρχ.: Δέσποτα πανοικτίρμον, | δὸς ἡμῖν βοήθειαν[2]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 820, ff. 87^{v}-92^{v}

165. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ὑπὲρ βασιλέως καὶ λαοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*

ἀκροστιχίδος, ἐνῷ τὰ τροπάρια τῆς θ' ᾠδῆς (f. 201) ἔχουν γραφῆ ὑπὸ ἄλλης χειρός. Ὁ κανὼν ὑπέστη ἀλλοιώσεις λόγῳ τῆς προσθαφαιρέσεως τροπαρίων μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἀρχικῆς ἀκροστιχίδος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων:

α'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΕΙΣ.Σ.	ΝΚΛ.Δ.	ΟΩΟ.Α.	ΑΕΟ.Μ.	ΕΩΤ. .	ΕΡΩ.Π.	ΙΗΟ.Ι.	ΤΟΣ.Ω.

Τὸν κανόνα μετὰ τῆς ἰαμβικῆς 12συλλάβου ἀκροστιχίδος κατέγραψε διὰ τὴν 6 Δεκ. ὁ Ἀθ. Κομίνης ἐν AHG IV, 1976, σ. 787, ὑποσ. 1, ἐκ τῶν κωδίκων Vat. gr. 2309, ff. 76-79, Patm. 197, ff. 25^{v}-29, Sinait. gr. 583, ff. 36^{v}-38 καὶ Sabait. 207, ff. 16^{v}-18^{v}. Ἡ Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ταμεῖον..., σ. 120, ἀρ. 330 κατέγραψε τὸν κανόνα ὡς ἔργον Ἰωάννου καὶ προσέθεσε τὸν κώδ. Vindob. Theol. gr. 148, ff. 154-155^{v}.

1. Εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία ἔχουν ἐκδοθῆ μερικὰ τροπάρια τοῦ κανόνος ὡς θεοτοκία ἄλλων ᾀσματικῶν κανόνων.

2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 202, ἀρ. 465.

Ἀρχ.: Ὁ ἐν πολέμοις κραταιὸς Θεὸς ἡμῶν[1]
Sinait. gr. 820, ff. 104ᵛ-111

166. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν εἰς τὸν ἅγ. Παντελεήμονα παρακλητικὸς εἰς ἀσθενοῦντας φέρων ἀκροστιχίδα· *Ὠιδὴν δέχοιο τήνδε, Παντελεῆμον. <Ἰωσήφ>.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραὼ*
Ἀρχ.: Ὡς δωρεῶν τοῦ παναγίου Πνεύματος[2]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 820, ff. 178-186

167. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν τῶν ἁγ. Τεσσαράκοντα μαρτύρων <φέρων ἀκροστιχίδα· *Ὠιδὴν προσοίσω τοῖς ἀθληταῖς ὀγδόην. Ἰωσήφ>.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον*
Ἀρχ.: Ὡς τῷ μεγάλῳ φωτὶ παριστάμενοι[3]
Ποιητής: Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος
Sinait. gr. 820, ff. 193ᵛ-200ᵛ

168. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν παρακλητικὸς τῶν Ἁγίων Πάντων.

---

2. Τὸν αὐτὸν κανόνα διασώζει καὶ ὁ κῶδ. Λαύρας Γ 11, f. 80ᵛ, ὅπως σημειώνει ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης εἰς Θεολογίαν 7, 1929, σ. 280.

3. Πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. μεγαλομ. Παντελεήμονος ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος συνέθεσε ὀκταηχίαν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Παντελεήμονος Λαυριώτου, Κανόνες κατ' ἦχον εἰς τὸν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα καὶ ἰαματικὸν Παντελεήμονα ποιηθέντες ὑπὸ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη 2, 1937-1938, σσ. 111-129. Περὶ τοῦ ἐλλιπῶς ἐκδοθέντος κανόνος τοῦ δ' ἤχου βλ. τὰς παρατηρήσεις τῆς Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ταμεῖον..., σ. 256, ἀρ. 798 καὶ ὑποσημ. αὐτόθι ὑπ' ἀρ. 690. Ὁ παρὼν κανὼν τοῦ πλ. δ' ἤχου δὲν ἀνήκει εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ὀκταηχίαν. Βλ. καὶ Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σσ. 180-181.

1. Ἐκ τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ παρόντος κανόνος διαπιστοῦται ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος συνέθεσε ὀκτάηχους κανόνας πρὸς τιμὴν τῶν ἐν Σεβαστείᾳ ἁγ. τεσσαράκοντα μαρτύρων. Εἷς ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ παρὼν κανών. Ἕτερον κανόνα τοῦ δ' ἤχου, ἀνέκδοτον καὶ αὐτόν, καὶ μὲ ἀκροστιχίδα *Αἰνῶ, δεκάς, σὲ τετραπληθῆ μαρτύρων, Ἰωσήφ*, εἶχον καταγράψει παλαιότερον, βλ. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 148, ἀρ. 200 (τῇ Θ' Μαρτίου), ἐνῷ ἡ Ἑλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ταμεῖον..., σσ. 174-175, ἀρ. 525 ἐπεσήμανε τὸν κανόνα τοῦ πλ. β' ἤχου, ὁμοίως ἀνέκδοτον καὶ μὲ ἀκροστιχίδα· *Ἕκτην προσαυδῶ μάρτυσι μελῳδίαν. Ἰωσήφ.*

Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ τῷ ἐκ πικρᾶς*
Ἀρχ.: Δέσποτα Χριστὲ ὁ Θεός, | ἡ ἀπαρχὴ τῶν ὅλων (σὺν β' ᾠδῇ)
Sinait. gr. 776, ff. 151-159

Ἐπίμετρον

Εἰς τὸν προηγούμενον κατάλογον δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ εἰς τὰς ἐντύπους Παρακλητικὰς ἐκδεδομένοι κανόνες Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, τῶν ὁποίων ἔχει ἐκπέσει ἡ β' ᾠδή. Εἰς τὴν περὶ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου μονογραφίαν εἶχον καταγράψει ἐν ὑποσημειώσεσι κώδικάς τινας τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τοῦ Βατικανοῦ, οἱ ὁποῖοι διασώζουν τὰς περισσοτέρας ἀπὸ τὰς ᾠδὰς αὐτάς. Κατωτέρω προσθέτω καὶ τὰ σιναϊτικὰ χειρόγραφα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνετόπισα τοιαύτας ᾠδάς.

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ Α' ΗΧΟΥ

169. Τῇ Πέμπτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγίου Νικόλαου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Σοί, Ν<ικόλ>αε, πρῶτον εἰσφέρω μέλος. Ἐγὼ Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 66ʳ⁻ᵛ (Τωμαδάκης, Ἰωσήφ, σσ. 187-188, ἀρ. 390)

170. Τῇ Παρασκευῇ. Κανὼν σταυρώσιμος, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Πάθο<ς τὸ σ>επτὸν αἰνέσω τοῦ δεσπότου. Ὁ Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 68ᵛ· 780, f. 54ᵛ· 783, ff. 23ᵛ-24ʳ· 790, f. 142ʳ⁻ᵛ· 793, f. 35ʳ⁻ᵛ (Αὐτόθι, σ. 188, ἀρ. 391)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ Β' ΗΧΟΥ

171. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ὁ ἀκροστιχίς· *Ἐμοῖ<ς ὀδυ>ρμοῖς χώραν, ὦ σῶτερ, νέμοις. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 85ᵛ· 783, ff. 38ᵛ-39ʳ· 793, ff. 52ᵛ-53ʳ (Αὐτόθι, σ. 189, ἀρ. 395)

172. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς Πάντας τοὺς Ἁγίους, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Δούλ<οις ἔ>παινον γνησίοις Θεοῦ φέρω. Ὁ Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 783, f. 59ʳ⁻ᵛ· 781, f. 84ʳ· 783, f. 79ʳ⁻ᵛ (Αὐτόθι, σ. 190, ἀρ. 402)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ Γ′ ΗΧΟΥ

173. Τῇ Δευτέρᾳ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ἐγκλ<ημάτ>ων πολλῶν με κούφισον, Λόγε. Τοῦ Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 120^{r-v}· 783, f. 64^{v} (Αὐτόθι, σ. 190, ἀρ. 404)

174. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ἐμοῖ<ς στε>ναγμοῖς πρόσχες, ὦ Θεοῦ Λόγε. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 783, f. 69^{r} (Αὐτόθι, σ. 191, ἀρ. 405)

175. Τῇ Πέμπτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγ. Νικολάου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τρίτ<ην δέ>ησιν προσφέρω Νικολάῳ. Ἐγὼ ὁ Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 791, ff. 21^{v}-22^{r} (Αὐτόθι, σ. 191, ἀρ. 407)

176. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς Πάντας τοὺς Ἁγίους, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Μύστ<αις π>ροσοίσω τοῦ Θεοῦ θεῖον μέλος. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 783, f. 90^{r}· 781, f. 156^{r-v}· 793, f. 116^{v} (Αὐτόθι, σ. 192, ἀρ. 410)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ Δ′ ΗΧΟΥ

177. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Καθα<ρτικ>οῖς με δάκρυσιν πλῦνον, Λόγε. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 151^{r}· 783, f. 101^{r}· 793, ff. 130^{v}-131^{v} (Αὐτόθι, σ. 192, ἀρ. 412)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ ΠΛ. Α′ ΗΧΟΥ

178. Τῇ Δευτέρᾳ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Τὸν π<ολλά> σοι πταίσαντα οἴκτειρον, Λόγε. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 176^{v}· 780, ff. 114^{v}-115^{r}· 783, ff. 117^{v}-118^{r}· 793, ff. 160^{v}-161^{v} (Αὐτόθι, σ. 193, ἀρ. 419)

179. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ἱλασ<μὸν ἡ>μῖν, Χριστέ, πταισμάτων δίδου. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 179^{v}· 783, f. 132^{r}· 793, ff. 165^{v}-166^{r} (Αὐτόθι, σ. 194, ἀρ. 420)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ ΠΛ. Β′ ΗΧΟΥ

180. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Λυτρω<τὰ Χρ>στέ, κούφισόν με πταισμάτων. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 200^{r-v}· 783, ff. 154^{v}-155^{r}· 793, ff. 192^{v}-193^{r} (Αὐτόθι, σ. 195, ἀρ. 428)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ ΒΑΡΕΟΣ ΗΧΟΥ

181. Τῇ Δευτέρᾳ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Ἐμού<ς στε>ναγμοὺς προσδέχου, Θεοῦ Λόγε. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 779, f. 235^{r}· 783, f. 178^{r}· 793, f. 218^{r-v} (Αὐτόθι, σσ. 196-197, ἀρ. 435)

182. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυντικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Καθα<ρτικ>οῖς με δάκρυσιν, σῶτερ, πλῦνον. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 738, ff. 178^{v}-179^{r}· 793, ff. 223^{v}-224^{r} (Αὐτόθι, σ. 197, ἀρ. 436)

ΕΒΔΟΜΑΣ ΤΟΥ ΠΛ. Δ′ ΗΧΟΥ

183. Τῇ Τρίτῃ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· *Πλήρ<ωμα, Χ>ριστέ, τῶν ὀδυρμῶν μου δέχου. Ἰωσήφ.*
Sinait. gr. 783, ff. 202^{v}-203^{r}· 798, ff. 187^{v}-188^{r} (Αὐτόθι, σσ. 198-199, ἀρ. 445).

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ι. ΥΜΝΟΓΡΑΦΩΝ

II. ΑΚΡΟΣΤΙΧΙΔΩΝ

III. ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΚΟΣ

ΕΥΤΥΧΙΟΣ Ι. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

À PROPOS DE LA FÊTE DE SAINTE-SOPHIE: IDÉOLOGIE ET RITUELS BYZANTINS, PRATIQUES MODERNES*

I. La fête de Sainte-Sophie.

A quelle date doit-on célébrer la fête de Sainte-Sophie? En d'autres termes, quel devrait être, au moins selon la pratique moderne et contemporaine, le jour de la ***panègyris*** des églises dédiées à la Sagesse de Dieu?

La question s'est posée dans la littérature grecque moderne depuis 1971, par une courte notice du Professeur Jean M. Phountoulès de l'Université de Thessalonique. Assez plus tard (1988) elle a été largement traitée par un article *ad hoc* du Professeur Constantin D. Kalokyrès, surtout sur des indices fournis par l'iconographie byzantine et l'histoire de l'art. Il y a quelques années (1996) le Professeur Jean Phountoulès a repris cette question, cette fois du point de vue proprement liturgique, lors d'un congrès particulièrement consacré à l'histoire de l'église Sainte-Sophie de Thessalonique.

En effet, les pratiques connues, surtout byzantines tardives ou modernes, quant à la date de célébration de la fête de Sainte-Sophie sont les suivantes:

(a) Célébration de Sainte-Sophie en la fête de l'Exaltation de la Vraie Croix (14 septembre). A l'origine se trouve, sans aucun doute, le thème de la Sagesse qui prédomine dans la lecture apostolique du jour (I Cor. 1. 18-24): «Le langage de la Croix est folie pour ceux qui se perdent, mais pour ceux qui se sauvent, pour nous, il est puissance de Dieu. Car il est écrit: Je détruirai la sagesse des sages, et l'intelligence

---

* Κείμενο εἰσηγήσεως στὸ διεθνὲς συνέδριο «Saint Sophia-The Wisdom of God», ποὺ εἶχε ὀργανωθῆ στὴ Σόφια (27-29 Μαΐου 1999) ἀπὸ τὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου «Ἅγιος Κλήμης Ἀχρίδος» καὶ τὸ Ἰνστιτοῦτο Φιλολογίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Τὸ κείμενο αὐτὸ παρέμενε ἀδημοσίευτο, δεδομένου ὅτι δὲν ἔχουν ἐκδοθῆ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου.

des intelligents je la rejetterai [Is. 29. 14]. Où est-il, le sage? où est-il, l'homme cultivé? où est-il, le raisonneur de ce siècle? [cf. Is. 19. 12, 33. 18]. Dieu n' a-t-il pas frappé de folie la sagesse du monde? Puisqu' en effet le monde, par le moyen de la sagesse n'a pas reconnu Dieu dans la Sagesse de Dieu de sauver les croyants. Alors que les Juifs demandent des signes et que les Grecs sont en quête de sagesse, nous proclamons, nous, un Christ crucifié, scandale pour les Juifs et folie pour les Grecs, mais pour ceux qui sont appelés, Juifs et Grecs, c'est le Christ, Puissance de Dieu et Sagesse de Dieu». Citée déjà au XVe siècle dans l'œuvre liturgique de Syméon de Thessalonique en tant que la «grande fête» de l'église cathédrale de Sainte-Sophie de Thessalonique, cette fête présente toutefois un petit inconvénient: c'est, à moins de ne pas tomber un samedi ou un dimanche, un jour de jeûne[1], «portant une équivalence (*φέρουσα τὰ ἴσα*) au jour même du Vendredi saint» – ce qui pourrait nuire un peu à son caractère festif. Qui plus est, elle a un autre inconvénient beaucoup plus important, cette fois d'ordre sémantique et théologique. Quoi qu' il en soit, la fête de l'Exaltation de la Croix est en premier lieu une fête dédiée à la Croix, et non pas directement à la personne du Christ crucifié; or, il y a toujours le «risque» d'établir par là, dans la conscience populaire, l'impression que c'est la Croix elle-même qui est la Sagesse de Dieu et qui est honorée en conséquence.

(b) C'est, paraît-il, pour ces raisons-là qu' on a proposé pour fête de Sainte-Sophie une fête qui soit dédiée à la Divinité elle-même, donc le même jour où fêtent les églises portant le nom de la Trinité. Ce jour pourrait être soit la Pentecôte, suivant l'usage slave, soit son lendemain, le lundi de l'Esprit-Saint, suivant l' usage grec moderne. C'est en effet la pratique appliquée dans le cas de la cathédrale Sainte-Sophie de Thessalonique dès sa restitution au culte chrétien, après la fin de la période ottomane, pratique qui reste toujours en vigueur. Or, ici les «risques» théologiques sont encore plus grands: comme la fête de la Pentecôte et son calque liturgique, la fête de l'Esprit-Saint, sont dédiées par excellence, pour ce qui est de la thématique et de la liturgie de ces fêtes, au Saint-Esprit, il est très facile qu'une conviction populaire s' établisse, que c' est précisément le Saint-Esprit,

1. Nicon de la Montagne Noire: Rhallès-Potlès, IV, p. 591; A. Dimitrievskij, Opisanie liturgitseskich rukopisej, I, Kiev 1895, p. 821 et passim.

la Troisième Personne de la Trinité, qui est regardé comme la Sagesse de Dieu et honoré sous ce nom. La pratique grecque moderne qui veut que les églises de la Trinité fêtent le lundi de l'Esprit-Saint implique un autre «risque» théologique analogue: que la Trinité elle-même soit identifiée, dans la conscience populaire, à la «Sagesse de Dieu».

(c) Une troisième solution, pratiquée dans des Églises slaves, paraît quelque peu inattendue: elle attache, en effet, Sainte-Sophie à des fêtes mariales, surtout la Dormition de la Vierge (15 août: usage russe), la Présentation (21 novembre) ou l'Annonciation (25 mars). A l'origine de cet usage se trouvent encore les lectures de ces fêtes; en effet, parmi les leçons des vêpres de toutes les fêtes mariales figure le passage 9.1-11 du livre des *Proverbes*, qui préfigurerait la place particulière de la Vierge dans le mystère de la Divine Économie: «La Sagesse a bâti sa maison...». La Vierge regardée donc comme la demeure de Christ, la Sagesse de Dieu... Or, une fête paraît-il, en tout état de cause, très peu appropriée pour honorer la Sagesse de Dieu. Il est vrai que cela vaut d'une manière absolue pour une fête mariale par excellence comme celle de la Dormition, tandis que celle de l'Annonciation, fête mariale, sans doute, en premier lieu, mais avec certaines caractéristiques propres aux fêtes dominicales aussi, fête précisément de l'annonce de l'Incarnation de cette «Sagesse de Dieu» qu'est la Seconde Personne de la Trinité, paraît beaucoup plus convenable. Cependant, dans l'un ou l'autre cas, le «risque» existe toujours de confondre cette «demeure de la Sagesse» qu'est la Vierge Marie avec la Sagesse elle-même. On pourrait en effet très facilement, la grande dévotion populaire à la Vierge aidant, le genre grammatical féminin du mot *Sophia* y concourant aussi, finir par identifier la Vierge Marie à la Sagesse de Dieu – et cette fois le «risque» est, du point de vue théologique, beaucoup plus important.

(d) Il existe toujours aussi la possibilité, d'origine populaire, d'avoir finalment recours à la fête «homonyme» de la martyre sainte Sophie, célébrée d'ailleurs trois jours seulement après la fête de l'Exaltation de la Croix (17 septembre)! La martyre sainte Sophie («Sagesse») avec ses trois filles martyres, Foi (*Pistis*), Espérence (*Elpis*) et Charité (*Agapè*), ne seraient-elles pas d' ailleurs la personnification des qualités respectives (toutes présentes dans la même épître I Cor., soit dans le ch. 1 que nous venons de citer, soit dans le célèbre passage I Cor. 13.13: les

«trois vertus théologales» de la scolastique occidentale; cf. I Thess. 1.3), «canonisées» finalment sous les traits de ces quatre martyres? La même chose ne se serait-elle pas produite dans le cas de la martyre sainte Irène, personnification d'abord de la Paix (*Eirènè*) de Dieu, cette «Paix de Dieu, qui surpasse toute intelligence» (Phil. 4.7), à laquelle l'autre église célèbre de l'antiquité constantinopolitaine avait de très bonne heure été dédiée? En tout cas il est évident que, pour ce qui est de notre sujet, il n'y a pas lieu de perpétuer les malentendus de l'hagiographie et de la dévotion populaire.

(e) Et l'usage byzantin proprement dit? Nous n'en disposons que de très peu de renseignements. Cependant la recherche des Professeurs Kalokyrès et Phountoulès tend à établir aujourd'hui le fait que les Byzantins, au moins à une certaine époque quelque peu imprécise, regardaient comme jour propre à la célébration de Sainte-Sophie, la Sagesse de Dieu, une fête dominicale aujourd'hui quelque peu oubliée ou négligée: c'est la fête de la mi-Pentecôte. Une fête purement dominicale, nous venons de le dire, qui tombe d'ailleurs dans la période de la réjouissance pascale et dans l'allégresse du printemps méditerranéen. En cette qualité, cette fête se rattache à ce que j'ai autrefois appelé «le mois de mai constantinopolitain»[1].

II. Le mois de mai constantinopolitain.

En effet, dans le rituel impérial et ecclésiastique de la capitale de l'Empire, tout le mois de mai, ce mois printainier et largement pascal, où l'on célébrait aussi l'anniversaire de la Fondation de Constantinople et la fête de son saint fondateur, était en quelque sorte un mois dédié aux *Patria*, aux origines de la Ville impériale. La fête de l'anniversaire de la Ville, célébrée avec une certaine solennité le 11 mai[2], était entourée d'une

1. La fondation de Constantinople dans les textes liturgiques de l'Église grecque. XVII Seminario Internazionale di Studi Storici «Da Roma alla Terza Roma» (Rome 21-23 avril 1997: Initia Urbis: les fondations de Rome, Constantinople et Moscou); L'idéologie impériale et le culte de saint Constantin dans l'Église d'Orient. Poteri religiosi e istituzioni: il culto di san Costantino imperatore tra Oriente e Occidente, a cura di F. Sini e P. P. Onida, Turin 2003, pp. 245-287.

2. H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano... adiectis synaxariis selectis = Propylaeum ad Acta Sanctorum

série de fêtes-satellites, commémorant des personnages et des faits rattachés aux origines constantinopolitaines. Ce même 11 mai c'est la fête de saint Mocius, le premier saint local de Byzance/Constantinople, martyrisé, suivant les récits hagiographiques, à Byzance sous Dioclétien[1]. La construction d'une basilique de Saint-Mocius à la place de son martyre est attribuée à l'empereur Constantin lui-même; son ancienneté est, en tout cas, très bien attestée; elle fut rebâtie «sur un plan plus vaste» par Justinien, plus tard, au IXe siècle, réparée par Basile Ier; un monastère lui fut attaché[2]. La 7 mai a lieu la célébration de la fête de son collègue dans le martyre, saint Acace, le second martyr de la Byzance pré-chrétienne[3] – il n'y en a pas eu, paraît-il, d'autres[4]. Ici encore nous avons une

Novembris, Bruxelles 1902, col. 673-674. J. Mateos, Le Typicon de la Grande Église, I. Le cycle des douze mois [=Orientalia Christiana Analecta 165], Rome 1962, pp. 286-290. L'office actuel du jour (fête occurente avec celle de saint Mocius): texte dans les *Ménées* du mois de mai, d'après la recension de Bartholomaios de Kutlumus [Koutloumousianos], éd. Apostolikè Diakonia tès Ekklèsias tès Hellados, Athènes 1992, pp. 110-117. – Sur la célébration profane de l'anniversaire: Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des cérémonies, éd. A. Vogt, II, Paris 1939, pp. 143-150; commentaire, II, Paris 1940, pp. 155-161. Cf. G. Dagron, Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451, Paris 1974, ²1984, pp. 309, 313-314.

1. Texte grec du synaxaire de saint Mocius dans Delehaye, Synaxarium, col. 674-675, BHG³, II, p. 124, N. 1298 et s.; Novum Auctarium, p. 152. Sur le célébration de la fête: Mateos, pp. 290-291. L'office du saint (fête actuellement occurente avec l'universaire de la fondation de Constantinople) dans les *Ménées* du mois de mai [v. note précédente], pp. 110-117.

2. Sur les sanctuaires de saintMocius à Constantinople voir: H. Delehaye, Les origines du culte des martyrs [=Subsidia Hagiographica 20], Bruxelles 1933, pp. 234-235; Vogt, commentaire [v. p. 106[-7], n. 2], I, Paris 1935, pp. 127-128; R. Janin, La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. III. Les églises et les monastères, ²Paris 1969, pp. 354-358.

3. Texte grec du synaxaire de saint Acace dans Delehaye, Synaxarium, col. 661; dans les *Ménées* de mai, p. 65. Cf. BHG³, I, p. 4. N. 13; Novum Auctarium, 12. Sur la célébration de la fête: Mateos, pp. 282-283.

4. «Le sol de Byzance fut-il arrosé du sang de martyrs?» s'etait demandé le P. Delehaye, Les origines..., p. 232; voir son exposé, ibid. pp. 232-237 («Tels sont les seuls martyrs de Byzance qui se rattachent aux persécutions romaines»). «S. Acacio che, con s. Mocio (commemorato quattro giorni dopo), è uno dei pochi

église de Saint Acace à Constantinople, dont la construction est attribuée à Constantin, en tout cas une église d'une ancienneté très sûre aussi et assez bien attestée; c'est d'ailleurs un saint d'une popularité remarquable[1]. Ce même jour du 7 mai est commémoré aussi, sans pompe, un pauvre saint martyr Maxime, à Byzance, mais qui ne serait qu'un simple double hagiographique de saint Mocius. Un autre saint de l'ancienne Byzance, un saint Hésychius que l'on devrait célébrer *Constantinopoli* le 18 mai, selon le martyrologe hiéronymien, ou le 19 mai, selon l'abrégé syriaque, n'a laissé aucune trace dans la liturgie et l'hagiographie byzantines[2].

Comme la fête de saint Mocius, le 11 mai, s'était associée à la fête de l'anniversaire de la fondation de Constantinople, la fête de saint Acace, l'autre martyr à Byzance, le 7 mai, s'est aussi associée à une autre fête «impériale» que l'on célèbre le même jour: c'est l'anniversaire «de l'apparition de la Croix dans le ciel». Il est vrai qu'il ne s'agissait pas là de l'apparition célèbre de la Croix au saint empereur Constantin avant la bataille du pont Milvius (*In hoc signo vinces*), apparition simplement commémorée lors de la fête de saint Constantin le 21 mai, mais d'un analogue hiérosolymitain (une apparition qui aurait eu lieu à Jérusalem en 346, sous Constance)[3]; mais qui se souvenait encore de ce petit détail? Enfin, le 5 mai on célèbre le fête de la martyre sainte Irène, héritière, comme nous venons de voir, du culte de la Paix (*Eirènè*) de Dieu, cette Paix éponyme de l'église célèbre Sainte-Irène de l'ancienne Constantinople.

Il reste que ce mois de mai constantinopolitain s'achève par une vraiment grande fête, à la fois impériale et ecclésiastique, à savoir la fête du saint empereur Constantin, le fondateur de la Ville, le 21 mai – dix jours après l'anniversaire de la Fondation, bien que la coïncidence ne

martiri che la tradizione agiografica vuole uccisi a Bisanzio» (E. Follieri, I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo [=Subsidia Hagiographica 63], II, Bruxelles 1980, p. 268); «(S. Mocio), uno dei pochi martiri che versarano il loro sangue sul suolo dell'antica Bisanzio» (ibid., pp. 273-274).

1. Sur les sanctuaires de saint Acace à Constantinople voir: Delehaye, Les origines, pp. 235-236; Janin, Le siège de Constantinople, pp. 13-15.

2. Delehaye, Les origines, pp. 233-234.

3. Sur cette fête à Constantinople: Mateos, pp. 282-283. Delehaye, Synaxarium, col. 661-662. *Ménées* de mai, p. 65. Cf. BHG[3], III, p. 87, N. 413, 413a; Novum Auctarium, p. 268. L'office du jour dans les *Ménées*, pp. 60-68.

soit pas voulue, puisque le 21 (plutôt le 22) mai 337 est la vraie date de la mort de l'empereur[1].

Or, c'est dans cette même période de l'année, de la fin avril à la fin mai, que tombe ordinairement une fête purement ecclésiastique qui n'a rien à voir avec Byzance et ses saints, avec la fondation de Constantinople non plus. C'est la fête de la mi-Pentecôte (*Mesopentèkostè*), célébrée le mercredi de la quatrième semaine après Pâques, au milieu de la période de Pâques à la Pentecôte. Ce n'est pas le rituel de l'Église, mais le cérémonial impérial, préservé dans *Le livre des Cérémonies*, qui a voulu en premier lieu que cette fête ecclésiastique de la période pascale fût incorporée dans ce «mois» de festivités constantinopolitaines. Elle était, en effet, célébrée par une procession solennelle avec la participation de l'empereur, qui menait d'une manière assez significative précisément à l'église de Saint-Mocius; dans cette église du martyr local de Byzance, dont la fête coïncidait avec l'anniversaire de la Fondation de la Ville, le patriarche célébrait, toujours à la présence de l'empereur, des hauts dignitaires de l'Empire et des représentants des factions, la Divine Liturgie: *Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ τετράδι τῆς Μεσοπεντηκοστῆς καὶ τῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Μωκίου προελεύσεως* («Ce qu'il faut observer le mercredi de la Mésopentecôte et du cortège à l'église de Saint-Môkios» ch. 26 [17])[2]. Hélàs! Cette cérémonie fut supprimée lorsque, en 903, un attentat eut lieu contre l'empereur Léon VI, dans l'église même de Saint-Mocius (à la fête, paraît-il, de la mi-Pentecôte, célébrée cette année-là le mercredi 27 avril, et non à la fête de saint Mocius et de l'anniversaire de la fondation de Constantinople, le 11 mai)[3]. La description donc de ce rituel dans *Le Livre des cérémonies* par Constantine VII, le fils et successeur de Léon VI, ne représente déjà qu'un fossile du cérémonial de la cour. En revanche ce rituel impérial ne paraît plus avoir laissé de traces dans

1. Mateos, pp. 296-297. Le propre actuel de la fête dans les *Ménées* de mai, pp. 197-212. Texte grec du synaxaire dans les *Ménées*, pp. 207-208; Delehaye, Synaxarium..., col. 697-700. Sur la tradition hagiographique des *Vies* de Constantin: BHG[3], I, pp. 121-129 et Novum Auctarium, pp. 52-54, N. 361x-369n.

2. Éd. Vogt. I, Paris 1935, p. 92 (-100); commentaire, I, pp. 127-128.

3. A la fête de la mi-Pentecôte: Janin, p. 356; à la fête de saint Mocius et de l'anniversaire de la fondation de Constantinople: Vogt, commentaire, I, p. 127.

le *Typikon* de la Grande Église, qui date aussi du Xe siècle, et qui donne seulement l'office religieux du jour[1].

La fête de la mi-Pentecôte, maintenant avec une connotation purement religieuse, était encore au XIIe siècle un jour férié: elle figure en effet, en cette qualité, sur la liste des jours fériés établie par un document législatif, la Novelle IV. 67 de l'empereur Manuel Ier Comnène (1166), qui se propose de réduire le nombre des jours non ouvrables[2].

III. La fête ecclésiastique de la mi-Pentecôte.

Or, la fête ecclésiastique de la mi-Pentecôte, désormais célébrée en l'église Sainte-Sophie, et regardée parfois comme «la grande fête de la Grande Église» de Constantinople, a un caractère sapiential ou «sophiologique» très clair. Le ton est donné par la péricope évangélique du jour, située précisément «lorsqu'on était au milieu de la fête» (Jean 7. 14-30): «Jésus monta au Temple et se mit à enseigner. Les Juifs, étonnés, disaient: Comment connaît-il les lettres sans avoir étudié? Jésus leur répondit: Ma doctrine n'est pas de moi, mais de celui qui m'a envoyé...». Le thème de la sagesse n'est qu'indirectement présent dans la lecture apostolique (Actes 14. 6-18): la mission et l'enseignement des apôtres en Lycaonie, l'admiration du peuple pour leurs faits miraculeux, mais aussi, paraît-il, pour la sagesse de leur parole: «La foule s'écria, en lycaonien: Les dieux sous forme humaine sont descendus parmi nous! Ils appelaient Barnabé Zeus et Paul Hermès, puisque c'était lui qui portait la parole...». En tout cas cette péricope fait pratiquement partie de la lecture presque continue des *Actes de Apôtres* pendant la période pascale, avec seulement un petite transposition ici, pour que la péricope ne soit pas trop incompatible avec le sens de la fête. En revanche, dans la formation définitive de l'office du jour, dans le *Pentèkostarion*, on ne s'étonnera pas de retrouver, parmi les leçons des vêpres, le passage sapiential typique que nous avons déjà connu: «La Sagesse a bâti sa maison...» (Prov. 9.1-11).

1. J. Mateos, Le Typicon de la Grande Église, II. Le cycle des fêtes mobiles [=Orientalia Christiana Analecta 166], Rome 1963, pp. 120-121. Dmitrievskij [supra, p. 104, n. 1] 143, 574-576 et passim.

2. Éd. Zachariä von Lingenthal, dans Zepos, Ius Graecoromanum, I, Athènes 1931, pp. (397-402) 401; citée aussi par Balsamon: éd. Rhallès-Potlès, I, Athènes 1852, pp. (136-140) 138. La fête de saint Constantin, le 21 mai, est aussi, très naturellement, un jour férié; mais l'anniversaire de la fondation de Constantinople, le 11 mai, ne figure plus sur cette liste.

Dans cette forme définitive de l'office[1] le thème de la sagesse et du Christ, Sagesse de Dieu, revient sur chaque page:

–«Tu t'es rendu au Temple, lorsqu'on était au milieu de la fête, toi, la Sagesse de Dieu...» (*Ἐν τῷ ἱερῷ ἐπέστης, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, μεσούσης τῆς ἑορτῆς...*). Vêpres, stichèra idiomela, mode premier.

–«Lorsque tu enseignais, Sauveur, quand on était au milieu de la fête, les juifs se demandaient: Comment connaît-il les lettres sans avoir étudié? Car ils ignoraient que c'est toi qui es la Sagesse créatrice de monde...». (*Μεσούσης τῆς ἑορτῆς, διδάσκοντός σου, Σωτήρ, ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι· πῶς οὗτος οἶδε γράμματα, μὴ μεμαθηκώς; ἀγνοοῦντες ὅτι σὺ εἶ ἡ Σοφία, ἡ κατασκευάσασα τὸν κόσμον...*). ibid., mode quatrième plagal.

– «Tu es devenu pour nous, Seigneur, la Sagesse, la Justice et la Rédemption, venues de Dieu...» (*Σοφία, δικαιοσύνη, Κύριε, καὶ ἀπολύτρωσις, παρὰ Θεοῦ σὺ γέγονας ἡμῖν...*). Matines, canon, 1e ode, troisième tropaire.

–«Tu fais jaillir dans le monde l'eau de la Sagesse et de la Vie...» (*Τῆς σοφίας τὸ ὕδωρ καὶ τῆς ζωῆς ἀναβρύζων τῷ κόσμῳ...*). Matines, kathisma, mode quatrième plagal.

–«La Sagesse de Dieu s'est rendue au Temple, lorsqu'on était au milieu de la fête, et enseignait, selon l'Écriture...» (*Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, τῆς ἑορτῆς μεσούσης, καθὼς γέγραπται, τῷ ἱερῷ ἐπέστη καὶ ἐδίδασκεν...*). Matines, deuxième canon, 8e ode, troisième tropaire.

–«La Sagesse et la Puissance [I Cor 1. 24], Resplendissement de la gloire de Père [Hébr. 1. 3], le Verbe éternel et Fils de Dieu, s'est rendu au Temple en chair et enseignait...» (*Ἡ Σοφία καὶ δύναμις, τοῦ Πατρὸς τὸ ἀπαύγασμα, Λόγος ὁ ἀίδιος καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐν ἱερῷ παρεγένετο σαρκὶ καὶ ἐδίδασκεν...*). Premier prosomoion des Laudes, mode quatrième.

IV. L'avenir de la fête.

Pourrait-on restituer le jour de la mi-Pentecôte comme jour de fête de Sainte-Sophie, la Sagesse de Dieu? Les chances en sont très pauvres.

1. Pentèkostarion, d'après la recension de Bartholomaios de Kutlumus [Koutloumousianos], éd. Phôs, Athènes 1974, pp. 94-104.

Oublié déjà bien avant la fin de la période byzantine, le rapport entre les deux fêtes ne saurait être facilement repris. La fête même de la mi-Pentecôte, dépourvue assez tôt, déjà à Byzance, de son caractère de fête impériale, disjointe de l'idéologie exprimée par les célébrations de ce que nous avons appelé «le mois de mai constantinopolitain», est aujourd'hui une fête quelque peu oubliée ou négligée, qui passe pratiquement inaperçue du grand public.

Je n'ai aucune compétence pour en proposer un substitut. Mais, à mon avis, on devrait prendre d'abord en considération l'aspect théologique: la Sagesse de Dieu est *le Logos*, la Seconde Personne de la Trinité. Pour des raisons donc théoriques, mais surtout didactiques, on doit opter pour des fêtes qui mettent en relief cet enseignement théologique; à plus forte raison on devrait éviter des fêtes créant des quiproquos de ce point de vue: alors, des fêtes dédiées en premier lieu au Saint-Esprit, à la Vierge Marie ou à la Croix (bien que cette dernière possibilité paraisse un peu plus supportable), même des fêtes dédiées à la Trinité en général, sont à éviter. Et, évidemment, on doit aussi de toute façon éviter de créer de nouvelles fêtes ad hoc et d'essayer de les implanter dans la tradition liturgique orientale.

Or, parmi les fêtes dominicales, les plus grandes, Pâques et Noël, sont des fêtes d'un caractère et d'un contenu très spécifiques, portant sur des faits très particuliers de l'histoire du salut; elles sont, en plus, surchargées d'un propre rituel ecclésiastique très riche, pour ne pas citer les diverses manifestations et coutumes séculières, de sorte qu'il n'y a plus lieu d'y ajouter des nouveaux éléments ou d'en renouveler la signification et le contenu. Tout simplement la célébration de la Sagesse s'effacerait complètement.

Je ne vois qu'une fête qui puisse assumer cette fonction: c'est la fête de la Transfiguration. Une fête dominicale importante en soi, qui se rapporte à la Personne même de Christ-Dieu, mais qui n'est pas excessivement encombrée de manifestations liturgiques ou profanes. D'autre part c'est une fête célébrée à une date (6 août) assez proche à celle de la Dormition de la Théotokos (15 août), jour de la célébration traditionnelle de Sainte-Sophie dans la tradition russe. Qui plus est, c'est une fête étroitement liée à la tradition mystique orientale et surtout à l'enseignement hésychaste, également connu et repandu dans le monde grec et slave et devenu «officiel» dans l'Église orthodoxe; elle porte précisément sur la Personne du Christ, révélée lors de la Transfiguration dans sa Divinité, et déclare précisément la Divinité perceptible même par des moyens corporels, sous la forme des énergies divines incréées, à l'encontre de l'Essence divine elle-même, qui reste transcendante et imperceptible. On dispose d'ores et déjà de bons exemples où des églises ou des établissements religieux portant simplement le nom du Christ, ou un de ses équivalents, sans référence particulière à un événement concret de sa vie humaine, fêtent régulièrement le jour de la Transfiguration: un cas typique est celui du monastère de Pantocrator au mont Athos.

Petite bibliographie grecque ad hoc:

- J. Phountoulès, Ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἑορτολογικὰ προβλήματα, communication présentée lors d'un congrès sur l'histoire de la cathédrale Sainte-Sophie de Thessalonique (Thessalonique 1996), à publier dans les actes du congrès (collection: Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη). [Les actes viennent de paraître: Ἱστορία, λατρεία καὶ τέχνη τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, Thessalonique 2007; l'article (posthume) de J. Phountoulès: pp. 57-80]. En attendant voir la courte notice du même auteur «Μεσοπεντηκοστή», dans: id., Λογικὴ Λατρεία, Thessalonique 1971, pp. 108-114 No 14.

- C. Kalokyrès, Οἱ ναοὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἡ καθιέρωση τοῦ χρόνου ἑορτασμοῦ τους (Οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι Μεσοπεντηκοστῆς καὶ ἁγίας Σοφίας)», en annexe, dans: id., Ὁ μουσουργὸς Ἰ. Θ. Σακελλαρίδης καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ (!), Thessalonique 1988; réimpression remaniée dans Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 71 (1988), 407-432.

CONSTANTIN G. PITSAKIS

ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΛΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΕΠΙ ΚΟΜΝΗΝΩΝ Α': Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΤΟΝ ΙΣΑΑΚΙΟ ΚΟΜΝΗΝΟ, ΤΡΙΤΟΤΟΚΟ ΓΙΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ Α' ΚΟΜΝΗΝΟΥ (1081-1118)

Ἕνα σημαντικὸ ζήτημα, ὅσον ἀφορᾶ τὴν αὐλικὴ ἱεραρχία ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118), εἶναι ἡ χρονολόγηση τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα στὸν τριτότοκο γιὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (36)[1].

Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ τίτλος τοῦ σεβαστοκράτορα δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Α' Κομνηνὸ ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν θρόνο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1081 καὶ δόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἀδελφό του Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (12)[2]. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12), ποὺ τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1102 καὶ 1104, τὸν τίτλο ἔλαβε ὁ δευτερότοκος γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (35)[3]. Γιὰ περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ἐτηρεῖτο δηλαδὴ ἡ πρακτικὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου σὲ ἕνα μόνον πρόσωπο.

Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) εἶχε λάβει μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸν

1. Γιὰ διευκόλυνση ἀκολουθῶ στὴν παροῦσα ἐργασία τὴν πρακτικὴ ποὺ καθιέρωσε ὁ ἀείμνηστος Κ. Βαρζός, δηλώνοντας μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα κάθε προσώπου τὸν ἀριθμὸ ποὺ ἔχει στὴ *Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*. Βλ. Κ. Βαρζός, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 20α-β, τ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1984.

2. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Οἱ τιμητικοὶ τίτλοι ἐπὶ Κομνηνῶν (1081-1185). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν διοικητικῶν θεσμῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005 (ὑπὸ ἔκδοση στὴ σειρά: Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), σσ. 67-70.

3. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 76-77. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ θανάτου τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12) βλ. Denise Uranie Papachryssanthou, La date de la mort du sébastocrator Isaac Comnène, frère d'Alexis Ier, et de quelques événements contemporains, REB 21, 1963, σσ. 250-255.

πατέρα του Ἀλέξιο Α' Κομνηνὸ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα. Στὸ γεγονὸς ἀναφέρεται ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο ἐπίσης γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα στὸν Ἀνδρόνικο Κομνηνὸ (35) καὶ τοῦ τίτλου τοῦ καίσαρα στὸν Νικηφόρο Βρυέννιο: *Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος σεβαστοκράτωρ τετίμητο, ὁ δ' Ἰσαάκιος καὶ ὁ Βρυέννιος Καίσαρες...*[1] Ἀναφορὰ κάνει καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης: ... *καὶ Ἀνδρόνικον, ὃν τῷ τοῦ σεβαστοκράτορος* [ἐνν. *Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς*] *τιμᾷ ἀξιώματι, αὐτὸς τοῦτο καινίσας, καὶ Ἰσαάκιον ὃν ἐτίμησε καίσαρα...*[2]

Πότε ἀκριβῶς ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) δὲν γνωρίζουμε, πιθανὸν ὅμως αὐτὸ νὰ ἔγινε, ὅπως ὑποστηρίζεται, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ καίσαρα Νικηφόρου Μελισσηνοῦ, δηλαδὴ μετὰ τὶς 17 Νοεμβρίου 1104[3]. Ὁ πρωτότοκος γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς (1118-1143) εἶχε στεφθεῖ βασιλεὺς τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1092 καὶ ὁ δευτερότοκος Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (35) εἶχε λάβει, ὅπως εἴδαμε, τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα τὸ πιθανότερο μετὰ τὸ 1102-1104 περίπου[4]. Τίποτε βεβαίως δὲν ἀποκλείει

1. Ἰωάννης Ζωναρᾶς, Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν, ἐκδ. Th. Büttner-Wobst, Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XVIII, CSHB, Bonnae 1897, σ. 749, 1-2.

2. Θεόδωρος Σκουταριώτης, Σύνοψις χρονική, ἐκδ. Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, τ. Ζ', ἐν Βενετίᾳ - ἐν Παρισίοις 1894 (ἀνατ. Ἀθῆναι 1972, Hildesheim - New York 1972), σ. 177, 9-11.

3. Τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ ὑποστηρίζουν οἱ Suzanne de Jongh, La généalogie des Comnène de Byzance, ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβή, Bruxelles 1937, σσ. 37 σημ. 5, 42 καὶ σημ. 9, καὶ Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α', σ. 238 (ἀρ. 36). Ἡ S. de Jongh τοποθετεῖ ὅμως τὸν θάνατο τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ περὶ τὸ 1112. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ βλ. Βραχέα χρονικά, ἐκδ. P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, CFHB XII/1-3, τεύχ. 1-3, Wien 1975-1979, ἀρ. 16/25, τεῦχ. 1, σ. 168, 1. Βλ. καὶ D. U. Papachryssanthou, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 252 καὶ σημ. 17· P. Schreiner, Kleinchroniken, ἔνθ' ἀνωτ., τεῦχ. 2, σ. 163.

4. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς στέψης τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ ὡς βασιλέως βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 86 καὶ σημ. 245, μὲ ἀναφορὰ στὴ βιβλιογραφία.

ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36), ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὶς 16 Ἰανουαρίου 1093[1], νὰ ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ. Γιὰ πρώτη φορὰ πάντως ἀπαντᾶ ὡς καίσαρας στὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης Δούκαινας, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτο μέρος χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἐκδότη P. Gautier περὶ τὸ 1110: *Τελείσθωσαν τὰ μνημόσυνα τοῦ περιποθήτου υἱοῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Ἰσαακίου τοῦ πορφυρογεννήτου καὶ καίσαρος καθ' ἣν ἂν ἡμέραν ἐκδημήσῃ, ὁμοίως*[2]. Στὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* ἀπαντᾶ ὡς καισάρισσα καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἰσαακίου Εἰρήνη: *Τελείσθωσαν τὰ μνημόσυνα τῆς περιποθήτου νύμφης τῆς βασιλείας μου κυρᾶς Εἰρήνης τῆς καισαρίσσης καθ' ἣν ἂν ἡμέραν ἐκδημήσῃ, ὁμοίως*[3].

1. Γιὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς γέννησης τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) βλ. Βραχέα χρονικά, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 5/6, τεῦχ. 1, σ. 55, 1-2: *μηνὶ ἰαννουαρίῳ ις', ἡμέρᾳ α', ὥρα τῆς νυκτὸς ς', ἰνδικτιῶνος α', ἐγεννήθη ὁ πορφυρογέννητος κῦρ Ἰσαάκιος*. Τὸ σημείωμα βλ. καὶ ἐν A. Každan, Die Liste der Kinder des Kaiser Alexios I. in einer Moskauer Handschrift (ГИМ 53/147), ἐν Ruth Stiehl - H. E. Stier (ἐκδ.), Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968, τ. II, Berlin 1970, σσ. 233-237, εἰδικότερα σ. 234, ἀρ. 6· P. Schreiner, Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristoskirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels, DOP 25, 1971, σσ. 217-248, εἰδικότερα σ. 248, ἀρ. 6.

2. Τυπικὸν τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τῆς ἐκ βάθρων νεουργηθείσης καὶ συστάσης παρὰ τῆς εὐσεβεστάτης αὐγούστης κυρᾶς Εἰρήνης τῆς Δουκαίνης κατὰ τὴν αὐτῆς πρόσταξιν καὶ γνώμην ὑφηγηθέν τε καὶ ἐκτεθέν, ἐκδ. P. Gautier, Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè, REB 43, 1985, σσ. 5-165 (τὸ κείμενο: σσ. 19, 1-149, 2327), εἰδικότερα σ. 121, 1811-1813. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Τυπικοῦ βλ. αὐτόθι, σσ. 12-13. Στὶς διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ Τυπικοῦ ἀναφερόμαστε παρακάτω σ. 120 σημ. 2. Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) δὲν ἀπαντᾶ στὸ λειτουργικὸ Τυπικὸν τῆς Εἰρήνης Δούκαινας γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Χριστοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ποὺ σώζεται στὸν κώδικα Παναγίας Καμαριωτίσσης 29, φφ. 1r-176r, τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΒ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰ. Τὰ σημειώματα ποὺ ἀφοροῦν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἐξέδωσαν μὲ σχόλια οἱ Matoula Kouroupou - J.-Fr. Vannier, Commémoraisons des Comnènes dans le typikon liturgique du monastère du Christ Philanthrope (MS. Panaghia Kamariotissa 29), REB 63, 2005, σσ. 41-69.

3. Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 123, 1840-1841.

Ὁ Νικήτας Χωνιάτης παρέχει ὅμως τὴν πολὺ σημαντικὴ μαρτυρία ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) εἶχε τιμηθεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του μὲ τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα. Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀναφέρει στὸ σημεῖο ὅπου γράφει γιὰ τὶς τιμὲς ποὺ δέχθηκε ὁ Ἰσαάκιος ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Ἰωάννη Β' Κομνηνὸ μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν θρόνο τὸν Αὔγουστο τοῦ 1118:

Τῷ γε μὴν Ἰσαακίῳ τῷ κασιγνήτῳ προστετηκὼς συμφυὴς καὶ ὁμόπνους ἐδείκνυτο, καὶ ὡς φιλοῦντι μὲν ὑπὲρ ἅπαντας, μάλιστα δ' ὡς τὰ πάντα ἢ τὰ πλείω εἰσενεγκόντι πρὸς τὴν κατάσχεσιν τῆς ἀρχῆς· τοῦτον γὰρ καθισταμένης ἔτι τῆς βασιλείας καθέδρας τε καὶ τραπέζης ἐξ ἴσου κοινωνὸν παρελάμβανε καὶ μετεδίδου τῆς ἀναρρήσεως, ὁποία ἐπιπρεπὴς τῷ τοῦ σεβαστοκράτορος ἀξιώματι, ᾧ πρὸς τοῦ πατρὸς Ἀλεξίου τετίμητο Ἰσαάκιος[1].

Διάφοροι ἐρευνητὲς ἀπορρίπτουν τὴν ἀξιοπιστία τῆς παραπάνω πληροφορίας τοῦ Νικήτα Χωνιάτη καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) δέχθηκε τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα ἀπὸ τὸν ἀδελφό του καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν πατέρα του. Αὐτὸ ὑποστήριξαν παλαιότερα οἱ E. Kurtz[2], Suzanne de Jongh[3] καὶ R. Guilland[4], ἐνῶ πιὸ πρόσφατα υἱοθέτησε τὴ θέση αὐτὴ καὶ ὁ K. Βαρζός[5]. Ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) ἔλαβε τὸν τίτλο ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Β' Κομνηνὸ δέχονται ἐπίσης οἱ F. I. Uspenskij[1] καὶ L. Bréhier[2]. Ἄλλοι ἐρευνητὲς ἔχουν ἀφήσει ἀνοικτὸ τὸ ζήτημα ἢ δὲν ἔχουν λάβει σαφὴ θέση[3].

---

1. Νικήτας Χωνιάτης, Χρονικὴ διήγησις, ἔκδ. I. A. van Dieten, Nicetae Choniatae Historia, CFHB XI/1-2, τ. I-II, Berolini - Novi Eboraci 1975, τ. I, σσ. 8, 2-9, 8.

Τὴν πληροφορία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, Σύνοψις χρονική, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 188, 13-17: *Τῷ γε μὴν κασιγνήτῳ Ἰσαακίῳ συμφυὴς καὶ ὁμόπνους ἐδείκνυτο, καθέδρας τε καὶ τραπέζης ἐξ ἴσου κοινωνὸν παρελάμβανε, καὶ ἀναρρήσεως μετεδίδου ἐπιπρεποῦς, τῷ τοῦ σεβαστοκράτορος ἀξιώματι, ᾧ πρὸς τοῦ πατρὸς Ἀλεξίου ὁ Ἰσαάκιος ἐτετίμητο.*

2. E. Kurtz, Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos, BZ 16, 1907, σσ. 69-119, εἰδικότερα σ. 101 σημ. 1.

3. S. de Jongh, Généalogie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42 καὶ σημ. 11.

4. R. Guilland, Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le césarat, OCP 13, 1947 (= Miscellanea Guillaume de Jerphanion I), σσ. 168-194, εἰδικότερα σ. 179 (= Recherches sur les institutions byzantines, Berliner Byzantinistische Arbeiten 35, τ. I-II, Berlin - Amsterdam 1967, τ. II, σσ. 25-43, εἰδικότερα σ. 31).

5. K. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. A', σ. 238 καὶ σημ. 4.

---

1. F. I. Uspenskij, Konstantinopol'skij Seral'skij kodeks Vos'miknižija, IRAIK 12, 1907, σσ. 1-255, εἰδικότερα σσ. 18, 20.

2. L. Bréhier, Le monde byzantin, τ. II: Les institutions de l'empire byzantin, Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'humanité, synthèse collective XXXIIbis / Deuxième section, II. L'effondrement de l'empire et l'affaiblissement de l'idée monarchique IIbis, Paris 1949, σ. 40.

3. Ὁ F. Chalandon, Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles, τ. II: Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), Paris 1912 (ἀνατ. New York 1960, στὴ σειρά: Burt Franklin Research and Source Works Series 2), σ. 17 σημ. 5, παραθέτει τὶς πηγές, χωρὶς νὰ σχολιάζει τὸ ζήτημα: «D'après Nikétas Choniatès, p. 13, Isaac aurait reçu de son père la dignité de sébastocrator. Dans le *Typikon* de sa mère pour le monastère Notre-Dame pleine-de-grâces, Isaac a seulement le titre de César, Miklosich et Müller, op. cit., t. V, p. 375».

Ὁ L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. A propos de trois membres de la famille Rogerios (XIIe siècle), REB 22, 1964, σσ. 184-198, εἰδικότερα σ. 188, ἀφήνει ἀνοικτὸ τὸ ζήτημα: «Isaac *Comnène*, le plus jeune des fils d'Alexis Ier et *Irène*; il fut césar, du moins un certain temps, en même temps que Nicéphore Bryennios et le resta jusqu'au règne de Jean II (1118-1143) qui le nomma *sébastocrator*, mais s'il faut en croire Nicétas Choniatès cette promotion se serait faite sous Alexis Ier ...».

Τὸ ζήτημα ἀφήνει ἐπίσης ἀνοικτὸ ὁ A. Hohlweg, Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen, Miscellanea Byzantina Monacensia 1, München 1965, σσ. 25-26 καὶ εἰδικότερα σ. 25 σημ. 5, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐπιχειρηματολογία γιὰ αὐτό, ἀφοῦ τὸ Τυπικὸν δὲν εἶναι μὲ ἀκρίβεια χρονολογημένο: «Das Typikon ist leider nicht genau datiert. Die Herausgeber setzen es jedenfalls vor 1118 an; dann kann es jedoch für eine Argumentation in unserer Frage nicht herangezogen werden». Ὁ ἴδιος ὅμως, αὐτόθι, σ. 29 σημ. 3, δέχεται ὅτι ὁ Ἀλέξιος A' Κομνηνὸς χορήγησε τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα συγχρόνως σὲ δύο ἀπὸ τοὺς γιούς του: «Alexios I. hatte sie als Einzelwürde geschaffen, aber schon er selbst hatte sie zugleich zweien seiner Söhne verliehen». Ἀλλοῦ πάλι, αὐτόθι, σ. 36, ὑποστηρίζει ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ τίτλος ἀπενέμετο μόνο μιὰ φορά, ἀλλὰ ἤδη ἐπὶ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ ὑπῆρχαν περισσότεροι κάτοχοί του: «Zunächst wurde dieser Titel nur einmal verliehen, aber bereits un-ter Johannes II. gab es mehrere Träger des Sebastokratortitels». Βλ. καὶ Fr. Dölger, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung, BZ 39, 1939, σσ. 23-66, εἰδικότερα σ. 34· M. Bachmann - Fr. Dölger, Die Rede des μέγας δρουγγάριος Gregorios Antiochos auf

Τὰ ἐπιχειρήματα ὅσων ἀπορρίπτουν τὴ μαρτυρία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη στηρίζονται ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν προαναφερθεῖσα πληροφορία τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ ὅτι ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ τιμήθηκαν ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (35) μὲ τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα καὶ οἱ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) καὶ Νικηφόρος Βρυέννιος μὲ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα[1]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη προβάλλεται τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) ἀπαντᾶ μὲ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα στὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης*, τὸ ὁποῖο, ὡς γνωστόν, παλαιότεροι ἐρευνητὲς χρονολογοῦσαν τὸ 1116 ἢ πρὶν ἀπὸ τὸ 1118[2]. Ἔτσι ὁ Κ. Βαρζὸς

---

den Sebastokrator Konstantinos Angelos, BZ 40, 1940, σσ. 353-405, εἰδικότερα σ. 362 σημ. 4.

1. Βλ. E. Kurtz, Unedierte Texte, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 101 σημ. 1· S. de Jongh, Généalogie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42 σημ. 11. Τὴν πληροφορία τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ ἐπισημαίνουν καὶ οἱ L. Stiernon, Trois membres, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 188, A. Hohlweg, Beiträge, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25 καὶ σημ. 4, καὶ Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 238 καὶ σημ. 4.

2. Βλ. E. Kurtz, Unedierte Texte, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 101 σημ. 1· S. de Jongh, Généalogie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42 σημ. 11· R. Guilland, Césarat, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 179 (= Recherches, ἔνθ' ἀνωτ., τ. II, σ. 31)· Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 238 σημ. 4. Τὴν πληροφορία τοῦ *Τυπικοῦ τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* ἐπισημαίνουν καὶ οἱ F. Chalandon, Comnène, ἔνθ' ἀνωτ., τ. II, σ. 17 σημ. 5, καὶ L. Stiernon, Trois membres, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 188. Γιὰ τὶς ἀπόψεις γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ *Τυπικοῦ τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* τὸ 1116 ἢ πρὶν ἀπὸ τὸ 1118 βλ. Fr. Miklosich - I. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τ. I-VI, Vindobonae 1860-1890 (ἀνατ. Athens 1996), τ. V, σ. 327· E. Kurtz, Unedierte Texte, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 101 σημ. 1· S. de Jongh, Généalogie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42 σημ. 11· D. I. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, University of London Historical Studies XXII, London 1968, σ. 73 (ἀρ. 26)· R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, μέρ. I: Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique, τ. III: Les églises et les monastères, Publications de l'Institut Français d'Études Byzantines, Paris 1969[2] (α' ἔκδ. 1953), σ. 188· Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 238 σημ. 4. Βλ. καὶ A. Hohlweg, Beiträge, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25 σημ. 5. Ὁ B. Skoulatos, Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse, Université de Louvain, Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie, 6e Série, 20, Louvain-la-Neuve - Louvain 1980, σ. 149 (ἀρ. 89), χρονολογεῖ τὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1110 καὶ 1116. Τὴν ἄποψη αὐτὴ υἱοθετεῖ καὶ ὁ R. Jordan στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Τυπικοῦ ἐν J. Thomas - Angela Constantinides Hero

θεωρεῖ τὴν ὑποτιθέμενη προαγωγὴ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Ἰωάννη Β' Κομνηνὸ μετὰ τὴν ἀναγόρευση τοῦ τελευταίου στὶς 15 Αὐγούστου 1118 ὡς ἐπιβράβευσή του διότι τάχθηκε μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἰωάννη στὴ διαμάχη του μὲ τὴν ἀδελφή τους Ἄννα Κομνηνὴ (32) γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας[1].

Ἀντίθετα μὲ τὴν ἄποψη τῶν παραπάνω ἐρευνητῶν, ὁ Β. Ferjančić υἱοθετεῖ τὴ θέση ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Α' Κομνηνὸ καὶ θέτει ἀμφιβολίες κατὰ πόσον ἡ μαρτυρία τοῦ *Τυπικοῦ τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* εἶναι ἀρκετὸ ἐπιχείρημα γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ἀνακριβὴς ἡ πληροφορία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη[2]. Ὁ ἴδιος ὑποθέτει ὅτι τὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* συντάχθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ – ποὺ κατὰ τὸν F. Chalandon χρονολογεῖται περίπου τὸ 1108[3] –, λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι στὸ Τυπικὸν δὲν μνημονεύεται ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Εἰρήνη ἡ Οὐγγρική, ἂν καὶ ἀναφέρονται ἡ σεβαστοκρατόρισσα Εἰρήνη καὶ ἡ καισάρισσα Εἰρήνη, οἱ σύζυγοι ἀντίστοιχα τοῦ σεβαστοκράτορα Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ (35) καὶ τοῦ καίσαρα Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36), τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ Ἰωάννη[4].

Τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) προήχθη σὲ σεβαστοκράτορα ἀπὸ τὸν πατέρα του πρὶν ἀπὸ τὸ 1118 δέχεται καὶ

(ἔκδ.), Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments, Dumbarton Oaks Studies 35, τ. 1-5, Washington, D.C. 2000, τ. 2, σ. 649. Στὴ χρονολόγηση τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Τυπικοῦ ἀπὸ τὸν νεώτερο ἐκδότη P. Gautier περὶ τὸ 1110 ἀναφερόμαστε παραπάνω σελ. 117, σημ. 2.

1. Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 238. Βλ. καὶ S. de Jongh, Généalogie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42· L. Bréhier, Institutions, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 40.

2. Β. Ferjančić, Sevastokratori u Vizantiji, ZRVI 11, 1968, σσ. 141-192, εἰδικότερα σσ. 154-155.

3. F. Chalandon, Comnène, ἔνθ' ἀνωτ., τ. II, σ. 11.

4. Β. Ferjančić, Sevastokratori, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 155. Γιὰ τὴ σεβαστοκρατόρισσα Εἰρήνη καὶ τὴν καισάρισσα Εἰρήνη βλ. Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 123, 1837-1841. Βλ. ἐπίσης Κ. Βαρζός, Γενεαλογία, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Α', σσ. 233-234 (ἀρ. 35), 254 (ἀρ. 36)· Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 86, 222.

ὁ πατὴρ P. Gautier, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρεῖ σὲ ὁποιονδήποτε σχολιασμό[1].

Τὴν ἐξαγωγὴ βέβαιων συμπερασμάτων ἐπιτρέπει, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μου, ἡ ὀρθὴ ἀξιοποίηση τῶν διαθέσιμων πηγῶν καὶ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν αὐλικὴ ἱεραρχία ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ.

Ἡ θέση τοῦ B. Ferjančić, ὅτι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) ὡς καίσαρα στὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* δὲν εἶναι ἀρκετὴ ὥστε νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη, εἶναι ὀρθή. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ἂν καὶ γράφει ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ ΙΒ' καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΓ' αἰώνα, εἶναι ἀξιόπιστος ἱστορικὸς καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητηθοῦν τὰ γραφόμενά του. Ἄλλωστε, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, τὸ πρῶτο μέρος τοῦ *Τυπικοῦ τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης*, ὅπου καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) ὡς καίσαρα, χρονολογεῖται πιὰ ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἐκδότη τοῦ Τυπικοῦ P. Gautier περὶ τὸ 1110. Γίνεται λοιπὸν φανερὸ ὅτι ἡ προαγωγὴ τοῦ Ἰσαακίου σὲ σεβαστοκράτορα ἀπὸ τὸν πατέρα του Ἀλέξιο Α' Κομνηνὸ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὴ χρονολογία αὐτή, στὸ διάστημα δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ ἔτους 1110 περίπου καὶ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1118, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἰσαάκιος ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα μετὰ τὴν σύνταξη τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *Τυπικοῦ τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης*.

Ἐξάλλου, ἀκόμη καὶ ἂν δεχθοῦμε ὡς ὀρθὲς τὶς παλαιότερες χρονολογήσεις τοῦ *Τυπικοῦ μονῆς Κεχαριτωμένης* μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1116 καὶ 1118, δὲν φαίνεται ἀρκετὴ ἡ μνεία σὲ αὐτὸ ὡς καίσαρα τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) γιὰ νὰ ἀπορριφθεῖ ἡ πληροφορία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μετετίθετο χρονολογικὰ ἡ προαγωγὴ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) σὲ σεβαστοκράτορα στὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ πατέρα του.

1. P. Gautier, Typikon de Kécharitôménè, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 120 σημ. 26. Παλαιότερα ὁ ἴδιος, Les lettres de Grégoire, higoumène d'Oxia, REB 31, 1973, σσ. 203-227, εἰδικότερα σ. 206, ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36) ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ πατέρα του ἢ περισσότερο πιθανὸν στὶς ἀρχὲς τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ: «Le césar Isaac Comnène fut promu sébastocrator vers la fin du règne de son père ou, plus vraisemblablement, au début du règne de son frère Jean Comnène».

Καθίσταται ἔτσι σαφὲς ὅτι τὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* χρησιμεύει γιὰ τὴν ὁριοθέτηση ἑνὸς ἀσφαλοῦς terminus post quem γιὰ τὴν προαγωγὴ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (36) σὲ σεβαστοκράτορα καὶ ὄχι ὡς πηγὴ ἀμφισβήτησης τῆς μαρτυρίας τοῦ Νικήτα Χωνιάτη.

Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἀνωτέρω ἡ ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα στὸν Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (36) πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὶς ἀλλαγὲς στὴν κορυφὴ τῆς αὐλικῆς ἱεραρχίας καὶ τὴ διαμόρφωση ἤδη ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ὁρισμένων ἀρχῶν γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῶν ἀνωτάτων τιμητικῶν τίτλων, τὶς ὁποῖες ἀκολούθησαν καὶ οἱ διάδοχοί του Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς καὶ Μανουὴλ Α' Κομνηνός. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πηγῶν, κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ ΙΒ' αἰώνα καθιερώθηκε ἡ πρακτικὴ τῆς ἀπονομῆς συγκεκριμένων τιμητικῶν τίτλων στοὺς γαμβροὺς ἀπὸ θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορα ἀνάλογα μὲ τὴ σειρὰ της γέννησης τῶν συζύγων τους: ἔτσι στὸν σύζυγο τῆς πρωτότοκης Ἄννας Κομνηνῆς (32) Νικηφόρο Βρυέννιο, κάτοχο ἀπὸ τὸ 1097 τοῦ τίτλου τοῦ πανυπερσεβάστου, δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ καίσαρα στὸ διάστημα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1108 καὶ 1110 περίπου, στὸν σύζυγο τῆς δευτερότοκης Μαρίας Κομνηνῆς (33) Νικηφόρο Κατακαλὼν Εὐφορβηνὸ ὁ τίτλος τοῦ πανυπερσεβάστου περὶ τὸ 1099-1100, στὸν σύζυγο τῆς τριτότοκης Εὐδοκίας Κομνηνῆς (37) Μιχαὴλ Ἰασίτη ὁ τίτλος τοῦ πρωτοπανσεβαστοϋπερτάτου περὶ τὸ 1101-1102 καὶ στὸν πρῶτο σύζυγο τῆς τεταρτότοκης Θεοδώρας Κομνηνῆς (38) Κωνσταντῖνο Κουρτίκιο ἢ Κουρτίκη ὁ τίτλος τοῦ πανσεβαστοϋπερτάτου περὶ τὸ 1108-1109[1].

Φαίνεται ὅτι μὲ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ καίσαρα στὸν Νικηφόρο Βρυέννιο, τὸν ὁποῖον κατεῖχε καὶ ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (36), εἶχε δημιουργηθεῖ πρόβλημα στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας καὶ πιθανὸν ἐτέθη ζήτημα διαφοροποίησης ἱεραρχικὰ τοῦ γιοῦ τοῦ αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν γαμβρό του, ἀφοῦ στὸ *Τυπικὸν τῆς μονῆς Κεχαριτωμένης* παρουσιάζονται ὡς κάτοχοι τοῦ ἴδιου τίτλου ἕνας πορφυρογέννητος πρίγκηπας καὶ ἕνα ἐξ ἀγχιστείας μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀπονομὴ στὸν Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (36) τοῦ τίτλου

1. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 87-88, 96, 97-98, 101, μὲ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

τοῦ σεβαστοκράτορα, ποὺ ἱεραρχικὰ ἦταν ἀνώτερος ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα, ἦταν ἡ προσφορότερη λύση. Ἔτσι καθιερώθηκε προφανῶς μεταξὺ τοῦ ἔτους 1110 περίπου καὶ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1118 – τὸ πιθανότερο ἐγγύτερα στὴν πρώτη χρονολογία – ὁ τίτλος τοῦ σεβαστοκράτορα ὡς ὁ τίτλος τῶν πορφυρογεννήτων πριγκήπων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν πρέπει νὰ παραβλέπουμε τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἐπῆλθαν στὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πρώτου κατόχου τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12). Ἕως ὅτου ζοῦσε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (12) δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ τιμηθεῖ μὲ τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα κάποιος ἄλλος, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνὸς δημιούργησε τὸν τίτλο αὐτὸν εἰδικὰ γιὰ τὸν ἀδελφό του, θέλοντας νὰ τοῦ δώσει μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία[1]. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ προσφέρει μιὰ πολύτιμη μαρτυρία γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ τίτλου, ποὺ ἦταν *σύνθετον ὄνομα* ἀπὸ τοὺς ὅρους *σεβαστὸς* καὶ *αὐτοκράτωρ*, καὶ τὴ θέση τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12) στὴν αὐλή: *Ἐπεὶ δὲ τὸν Μελισσηνὸν Νικηφόρον τῆς τοῦ καίσαρος κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν ἔδει ἀξίας μετειληχέναι καὶ τὸν Ἰσαάκιον δέ, πρῶτον τῶν ἀδελφῶν κατὰ χρόνον ὄντα, μείζονι ἐχρῆν τιμηθῆναι ἀξιώματι, ἕτερον δὲ ἀξίωμα πλὴν τοῦ καίσαρος οὐκ ἦν, νέον ὀνοματοποιήσας ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος ἀπό τε τοῦ σεβαστοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος σύνθετον ὄνομα τὸ τοῦ σεβαστοκράτορος τἀδελφῷ ἐφηρμόσατο οἱονεὶ δεύτερον βασιλέα πεποιηκώς, τὸν καίσαρα τούτου ὑποβιβάσας καὶ τρίτον ἐν ταῖς εὐφημίαις ἀριθμησάμενος μετὰ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος εὐφημίαν.*[2] Γνωρίζουμε ἄλλωστε καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς τὸν σπουδαῖο ρόλο ποὺ διεδραμάτισε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς (12) κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ ἀδελφοῦ του[3]. Στὴ συνέχεια, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰσαακίου, τὸν τίτλο ἔλαβε ὁ δευτερότοκος γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (35), ὁ ὁποῖος ὅμως, σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες πηγές, δὲν διεδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο ἐπὶ τῆς βασιλείας

1. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 67-69, μὲ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

2. Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς, ἔκδ. D. R. Reinsch - A. Kambylis, Annae Comnenae Alexias, CFHB XL/1-2, τ. I-II, Berolini - Novi Eboraci 2001, τ. I, σ. 95, 59-66.

3. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 71-75, μὲ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

τοῦ πατέρα του οὔτε εἶχε τὴ θέση τοῦ θείου του Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12)[1]. Πέραν τούτου δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζουμε ὅτι μετὰ τὴν ἐνηλικίωση τοῦ τότε βασιλέως Ἰωάννη Β΄ Κομνηνοῦ, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὶς 13 Σεπτεμβρίου 1087[2], κανεὶς δὲν μποροῦσε πλέον νὰ φιλοδοξεῖ ὅτι θὰ εἶχε τὴ δεύτερη θέση στὴν ἱεραρχία μετὰ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως συνέβαινε στὴν περίπτωση τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ (12). Ἔτσι, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε κανεὶς περιορισμὸς γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα ταυτόχρονα καὶ σὲ δεύτερο πρόσωπο, δὲν ἀποκλείεται ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνὸς νὰ ἀποφάσισε κάποια στιγμὴ μετὰ τὸ 1110 περίπου νὰ δώσει τὸν τίτλο καὶ στὸν τρίτο του γιὸ καὶ νὰ καθιερώσει τὴν πρακτικὴ ὁ τίτλος νὰ δίνεται πιὰ στοὺς γιοὺς τοῦ αὐτοκράτορα, ἐκτὸς τοῦ πρώτου καὶ διαδόχου, ὁ ὁποῖος στεφόταν βασιλεύς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν λυνόταν καὶ τὸ πρόβλημα ποὺ δημιουργοῦσε ἡ καθιερωμένη πρακτικὴ τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ καίσαρα ἀποκλειστικὰ στὸν σύζυγο τῆς πρωτότοκης θυγατέρας τοῦ αὐτοκράτορα.

Φαίνεται ἔτσι ὅτι ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός, ὁ ὁποῖος τὸ 1122 ἔστεψε βασιλέα τὸν πρωτότοκο γιό του Ἀλέξιο Κομνηνὸ (74) καὶ τίμησε μὲ τὸν τίτλο τοῦ σεβαστοκράτορα τοὺς ὑπόλοιπους γιούς του Ἀνδρόνικο Κομνηνὸ (76), Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (78) καὶ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνό, ἀκολούθησε καὶ ἐφάρμοσε πιστὰ τὴν πρακτικὴ ποὺ εἰσήγαγε ὁ πατέρας του νὰ δίνεται ὁ τίτλος τοῦ σεβαστοκράτορα στοὺς πορφυρογέννητους πρίγκηπες[3]. Συνοψίζοντας λοιπὸν τὰ συμπεράσματά μας, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε, μὲ βάση τὶς ὑπάρχουσες πηγὲς

1. Ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (35) ἀναφέρεται μόνο μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ἀδελφή του Ἄννα Κομνηνὴ ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας στὴ μάχη τῆς Πολυβότου κατὰ τῶν Σελτζούκων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1116, ὅπου καὶ ἀνδραγάθησε. Βλ. Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 475, 86-476, 5. Βλ. καὶ Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 77.

2. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς γέννησης τοῦ Ἰωάννη Β΄ Κομνηνοῦ βλ. Βραχέα χρονικά, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 5/3, τ. I, σ. 55, 1-2: *μηνὶ σεπτεμβρίῳ ιγ΄, ἰνδικτιῶνος ια΄, ἐγεννήθη ὁ πορφυρογέννητος καὶ βασιλεὺς κῦρ Ἰωάννης, ἡμέρᾳ β΄, ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ι΄.* Τὸ σημείωμα βλ. καὶ ἐν A. Každan, Liste, ἔνθ' ἀνωτ., εἰδικότερα σ. 234, ἀρ. 3· P. Schreiner, Unbekannte Beschreibung, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 248, ἀρ. 3.

3. Βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, Τιμητικοὶ τίτλοι, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 214-216, μὲ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

καὶ τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν αὐλικὴ ἱεραρχία ἐπὶ Κομνηνῶν, ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τίθεται σὲ ἀμφισβήτηση ἡ πληροφορία τοῦ Νικήτα Χωνιάτη γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ σεβαστοκράτορα στὸν Ἰσαάκιο Κομνηνὸ (36) ἀπὸ τὸν πατέρα του Ἀλέξιο Α' Κομνηνό, γεγονὸς ποὺ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ ἔτους 1110 περίπου καὶ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1118.

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ ΣΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ (17ος-19ος αἰ.)*

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἡ μονὴ Δαφνίου ἐξακολούθησε νὰ λειτουργεῖ ὡς ὀρθόδοξο μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου. Εἶναι ὡστόσο πολὺ λίγα τὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση καὶ τὴν ἐξέλιξή της στὸ διάστημα αὐτό. Ἀπὸ ἀρχειακὲς πηγὲς εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ ἀναβίωση τοῦ Δαφνίου, μετὰ τὴ Λατινοκρατία, πραγματοποιήθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα ἀπὸ ἕναν μοναχὸ Ἀκάκιο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ὡς ὁ δεύτερος κτίτορας καὶ ἀνακαινιστής του[1]. Οἱ ἱστορικὲς εἰδήσεις γιὰ τὴ μετέπειτα ζωὴ τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι ἐλάχιστες καὶ σποραδικές[2],

* Ἡ παροῦσα μελέτη παρουσιάσθηκε ὡς ἀνακοίνωση στὴν ϛ' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἑλλάδος καὶ Κύπρου (Ἀθήνα, 22-25 Σεπτεμβρίου 2005), ποὺ διοργανώθηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν περιηγητικῶν κειμένων παρατίθενται στὴ γλώσσα ὅπου ἔχουν γραφεῖ, μὲ μόνη παρέμβαση τὴν προσαρμογὴ τῆς ὀρθογραφίας ὁρισμένων λέξεων στὰ σύγχρονα δεδομένα (π.χ. τὸ f (s) σὲ πρώϊμα ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ κείμενα ἔχει ἀντικατασταθεῖ μὲ s). Εὐχαριστῶ τὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς φωτογραφίας τοῦ Παντοκράτορα ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Γεωργίου Λαμπάκη.

1. Σπ. Π. Λάμπρος, Κερκυραϊκὰ ἔγγραφα ἀνέκδοτα, Νέος Ἑλληνομνήμων Ζ', 1910, σσ. 464-465. Γ. Ἡ. Πεντόγαλος, Πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Δαφνίου ἀπὸ ἀνέκδοτο κεφαλονίτικο ἔγγραφο τοῦ ΙϚ' αἰώνα, Παρνασσὸς ΙΗ', 1976, σσ. 69-73.

2. Γ. Λαμπάκης, Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, ἐν Ἀθήναις 1889, σσ. 55-61. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. Τουρκοκρατία. Περίοδος πρώτη 1458-1687, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1890, σσ. 254-256. G. Millet, Le monastère de Daphni. Histoire, architecture, mosaïques, Paris 1899, σσ. 43-48. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 107-108, 321. Οἱ σωζόμενες μαρτυρίες χρονολογοῦνται κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα καὶ οἱ περισσότερες ἀφοροῦν σὲ ὀνόματα ἡγουμένων καὶ τὴν κτηματικὴ περιουσία τῆς μονῆς. Γιὰ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ Δαφνίου κατὰ τοὺς χρό-

ἐνῶ ἡ οἰκοδομικὴ ἱστορία του κατὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο – τὰ νέα κτίσματα ποὺ ἀνεγέρθηκαν καὶ οἱ προσθῆκες ἢ μετασκευὲς ποὺ ἔγιναν στὰ παλαιὰ – δὲν ἔχει ποτὲ μελετηθεῖ συστηματικά[1].

Τὴν ἔλλειψη αὐτὴ μετριάζουν ὡς ἕνα βαθμὸ οἱ μαρτυρίες ξένων περιηγητῶν, ποὺ διασώζουν στοιχεῖα γιὰ διάφορες πτυχὲς τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου. Τὸ Δαφνὶ ἀπαντᾶ συχνὰ στὰ περιηγητικὰ κείμενα, λόγω τῆς θέσης του ἐπάνω σὲ ἕνα βασικὸ ὁδικὸ ἄξονα τῆς τουρκοκρατούμενης Ἀθήνας, τὴν ἀρχαία Ἱερὰ Ὁδὸ – τότε δρόμο τῆς Λεψίνας –, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ συνδέει τὴν πόλη μὲ τὴν Ἐλευσίνα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ τὰ Μέγαρα καὶ τὴν Πελοπόννησο (εἰκ. 1). Οἱ περιηγητὲς ποὺ ταξίδευαν ἀπὸ τὴ στεριὰ συχνὰ ἔφθαναν στὴν Ἀθήνα ἀπὸ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ δρόμο, ἐνῶ ὅσοι εἶχαν ἔρθει ἀπὸ ἄλλες ὁδοὺς ἢ μὲ πλοῖο, διέσχιζαν ὑποχρεωτικὰ τὸ πέρασμα τοῦ Δαφνίου πηγαίνοντας νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν Ἐλευσίνα.

Ἡ παλαιότερη γνωστὴ μνεία τοῦ Δαφνίου σὲ κείμενα αὐτοῦ τοῦ εἴδους[2] χρονολογεῖται στὸ 1674 καὶ δὲν ὀφείλεται σὲ ταξιδιώτη,

νους τῆς Ἐπανάστασης βλ. Ν. Ἀ. Βέης, Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς Δαφνίου καὶ τῆς περιχώρου αὐτῆς κατὰ τὸν Ἀγῶνα (1821-1827), Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας [στὸ ἑξῆς: ΔΧΑΕ] περ. Β΄, τ. Δ΄, 1927, σσ. 75-99.

1. Ὁρισμένες μόνον ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο ἀπασχόλησαν τὸν Ἀ. Κ. Ὀρλάνδο, Νεώτερα εὑρήματα εἰς τὴν μονὴν Δαφνίου, Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος Η΄, 1955-1956, σσ. 68-99, ἰδιαίτερα σσ. 69-75, 88-95, 98-99 καὶ τὸν Εὐ. Στίκα, Στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς μονῆς Δαφνίου, ΔΧΑΕ περ. Δ΄, τ. Γ΄, 1962-1963, σσ. 1-47, ἰδιαίτερα σσ. 4-9, μὲ τὴν εὐκαιρία ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν στὸ συγκρότημα. Σὲ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου, τῆς ἴδιας περιόδου, ἔχει ἀναφερθεῖ ἀκροθιγῶς καὶ ὁ Ch. Bouras, The Daphni Monastic Complex Reconsidered, ΑΕΤΟΣ. Studies in Honour of Cyril Mango, Stuttgart und Leipzig 1988, σσ. 1-14, ἰδιαίτερα σσ. 3 καὶ 6. Σημειώνεται ὅτι οἱ μετασκευὲς καὶ προσθῆκες ποὺ ἔγιναν στὸ καθολικό, οἱ περισσότερες τὸν 16ο μᾶλλον αἰῶνα, ἔχουν στὸ μεγαλύτερο μέρος τους καθαιρεθεῖ κατὰ τὶς ἀναστηλώσεις τῶν νεώτερων χρόνων.

2. Κατὰ λίγα χρόνια προηγεῖται ἡ μνεία τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Τοῦρκο ταξιδιώτη Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, ποὺ ἦρθε στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας τὸ 1667 καὶ γράφει πῶς τὸ μοναστήρι Μαρτζελὶν (γιὰ τὴ συγκεκριμένη ὀνομασία τῆς μονῆς βλ. ἀμέσως παρακάτω) ἦταν ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ὅπου ὑπῆρχαν καλοὶ γιατροί (Κ. Ἠ. Μπίρης, Τὰ Ἀττικὰ του Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ. Αἱ Ἀθῆναι καὶ τὰ περίχωρά των κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, Ἀθῆναι 1959, σ. 64).

ἀλλὰ στὸν τότε πρόξενο τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀθήνα Jean Giraud. Ἀκολουθοῦν τὸ 1676 οἱ Jacob Spon καὶ George Wheler, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ περιηγητισμὸς ἀποκτᾶ τὴ διάσταση ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς καὶ καταγραφῆς. Οἱ ἀναφορὲς πυκνώνουν μαζὶ μὲ τὴν ἔξαρση τοῦ περιηγητικοῦ ρεύματος, ποὺ κορυφώνεται στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καὶ στὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου[1].

Πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ περιηγητὲς ἐνδιαφέρθηκαν ἐλάχιστα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς καὶ ἔτσι οἱ μαρτυρίες τους δὲν συμβάλλουν στὸ πρόβλημα τῶν κτιτόρων της. Ἡ ἐπιγραμματικὴ πληροφορία ποὺ δίνουν οἱ Spon καὶ Wheler – *Ils disent que ce convent a été fondé par la belle Maguelone*[2] –, ἐπιβεβαιώνει ὅτι οἱ πραγματικοὶ κτίτορες εἶχαν λησμονηθεῖ καὶ στὴ λαϊκὴ συνείδηση ἐπικρατοῦσε ὁ θρῦλος ποὺ πήγαζε ἀπὸ μία παραλλαγὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας. Σύμφωνα μὲ αὐτόν, ἀφοῦ ὁ Ἰμπέριος αἰχμαλωτίσθηκε ἀπὸ Σαρακηνούς, ἡ σύζυγός του Μαργαρώνα ἵδρυσε τὸ μοναστήρι στὸ Δαφνὶ γιὰ νὰ περάσει ἐκεῖ τὴν ὑπόλοιπη ζωή της[3].

Στὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ποὺ συλλέγονται ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ κείμενα, κυριαρχοῦν οἱ μόνιμες δυσχέρειες ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ μοναστήρι στὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοὺς Spon καὶ Wheler, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα τὸ Δαφνὶ βρισκόταν σὲ δύσκολη κατάσταση: *Ce convent est presque abandoné à cause de frequentes insultes des Turcs et des corsairs chretiens, étant dans un grand chemin, et à une demi-heure de la mer. Il n'y a d'ordinaire qu'un ou deux caloyers, les autres se tenant retirez dans un*

1. Καθὼς ἐπικεντρώνεται στὴ συλλογὴ στοιχείων γιὰ τὴ μονὴ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, τὸ παρὸν κείμενο δὲν ἐπεκτείνεται σὲ περιηγητικὲς μαρτυρίες ποὺ χρονολογοῦνται μετὰ ἀπὸ τὸ 1821.

2. Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, Fait aux années 1675 & 1676 par Iacob Spon Docteur Medecin Aggregé à Lyon, & George Wheler Gentilhomme Anglois, Tome II, à Lyon, 1678, σ. 276.

3. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὸ θέμα βλ. N. A. Vees, Der französisch-mittelgriechische Ritterroman «Imberios und Margarona» und die Gründungssage des Daphniklosters bei Athen, Berlin 1924. Γιὰ ἄλλη παράδοση σχετικὰ μὲ τὴν οἰκοδόμηση τῆς μονῆς, βλ. Μαντινείας και Κυνουρίας Θεόκλητος, «Σοφίας Βίμπου πρεσβυτέρας, Ἀνακοίνωσις περὶ τῆς μονῆς Δαφνίου», ΔΧΑΕ περ. Α΄, τ. Β΄, 1892-1894, σσ. 92-95.

monastère de la montagne voisine[1]. Σχεδὸν έναν αἰῶνα ἀργότερα, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ πειρατὲς ἐξακολουθοῦσαν νὰ λυμαίνονται τὸ μοναστήρι· σύμφωνα μὲ τὸν Richard Chandler, ποὺ τὸ ἐπισκέφθηκε τὸ 1766, *The Turks are frequent and unwelcome visitants in their way to and from the Morea. The corsairs formerly infested it from the sea, and it was almost deserted*[2]. Ὁ ἴδιος συνάντησε στὴ μονὴ μόνον έναν ἱερέα καὶ έναν-δυὸ καλόγερους. Ὁ ἑκάστοτε ἡγούμενος καὶ οἱ λιγοστοὶ μοναχοὶ περνοῦσαν τὸν περισσότερο καιρό τους στὴν Ἀθήνα ἢ σὲ ἄλλα μετόχια τῆς μονῆς. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα φαίνεται πὼς τὸ μοναστήρι εἶχε οὐσιαστικὰ ἐγκαταλειφθεῖ. Ὁ Edward Clarke, ποὺ πέρασε ἀπὸ ἐκεῖ τὸ 1802, γράφει: *We found the building in a ruined state, and altogether abandoned*[3]. Ὁ John Hobhouse, ποὺ τὸ ἐπισκέφθηκε τὸ 1810, σημειώνει: *Only one monk resides in the place, who, as the peasant that had the care of the church told us, was gone to pass the winter in town (εἰς τὸ χοριό), meaning Athens*[4]. Ὅταν ὁ Charles Cockerell ἐγκαταστάθηκε τὸ 1813 γιὰ ένα διάστημα στὸ Δαφνὶ προκειμένου νὰ ἀναρρώσει ἀπὸ πυρετό, συνάντησε μόνο μία γριὰ γυναίκα ποὺ κρατοῦσε τὰ κλειδιά[5].

Ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ μοναστηριοῦ, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ταξιδιωτῶν ἐπικεντρώνεται κυρίως στὸ καθολικὸ (εἰκ. 2), τὸ ὁποῖο φαίνεται πὼς εἶχε τὴ φήμη τῆς ἀρχαιότερης ἐκκλησίας στὴν Ἀττική. Σύμφωνα μὲ τὸν Chandler, *The church is big and lofty, and reputed the most ancient in Attica*[1], ἐνῶ ὁ P. Laurent (1818) προσθέτει ὅτι ἡ ἐκκλησία *was formerly one of the finest in Greece*[2]. Στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική της δίνουν πρῶτοι οἱ Spon καὶ Wheler: ... [Le monastère] *a une assez belle église avec un dôme au milieu, qui est un des plus hautes de la Grèce*[3]. Στὸν William Martin Leake ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸ Δαφνὶ τὸ 1806 ὀφείλεται ἡ παλαιότερη ἴσως παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία του: *A high square tower, with a little dome on the top, like those in Syria, appears to have been erected in the time of the Francs*[4]. Ὁ περιηγητὴς ἀναφέρεται προφανῶς στὸν πυργίσκο τοῦ κωδωνοστασίου ποὺ κάλυπτε τὸ βόρειο σκέλος τοῦ σταυρικοῦ πυρήνα τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος κατεδαφίσθηκε τὸν 19ο αἰῶνα[5].

Ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος κέντρισε τὴν προσοχὴ ἀρκετῶν περιηγητῶν, ἀλλὰ δὲν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἀγνόησαν τελείως. Ἡ πρώτη, γενικόλογη μνεία τῶν ψηφιδωτῶν ἀνήκει στὸν Jean Giraud (1674): *il y a une église assez grande et quelques peintures assez bonnes et le haut du dosme à la mosaique*[6]. Ἡ ἑπόμενη, ἀπὸ τοὺς Spon καὶ Wheler, ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη ἀναφορὰ στὴν παράσταση τοῦ Παντοκράτορα (εἰκ. 3): *Au haute de la voûte on void Notre-Seigneur representé en mosaïque ancienne*[7]. Ὁ Chandler εἶδε τὸ 1766 τὴν ἴδια παράσταση, τοῦ Παντοκράτορα, σὲ ὄχι καλὴ κατάσταση: *The inside of the dome is adorned with a figure of Christ in mo-*

1. Spon καὶ Wheler, ἔνθ' ἀνωτ. Τὰ γραφόμενα τῶν Spon καὶ Wheler γιὰ τὸ Δαφνὶ ἀντιγράφει πιστὰ ὁ C. Thompson (The Travels of the Late Charles Thomson, Esq.; Containing his Observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Arabia, Egypt, and many other Parts of the World, v. I, Reading 1752, σ. 357). Τὸ μοναστήρι ὅπου κατέφευγαν οἱ μοναχοὶ δὲν εἶναι γνωστό· θὰ μποροῦσε νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴ δυσπρόσιτη μονὴ Κλειστῶν, ἐφόσον οἱ περιηγητὲς ἐννοοῦν ὡς κοντινὸ βουνὸ τὴν Πάρνηθα, ὡστόσο κάτι τέτοιο δὲν μαρτυρεῖται μέχρι στιγμῆς ἀπὸ ἄλλη πηγή.
2. R. Chandler, Travels in Greece, or An Account of a Tour made at the expense of the Society of Diletanti, Oxford 1776, σ. 185.
3. E. D. Clarke, Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa, Part the Second, Greece, Egypt and the Holy Land, Section the Second [v. III], London 1814, σ. 781.
4. J. C. Hobhouse, A Journey through Albania and Other Provinces of the Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810, v. I, London 1833³, σσ. 371-372.
5. S. P. Cockerell (ed.), Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C. R. Cockerell, R.A., London 1903, σσ. 258-259.

1. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ. Τὸ ἴδιο σημειώνει καὶ ὁ Hobhouse, μιλώντας γενικὰ γιὰ τὸ μοναστήρι (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 371).
2. P. E. Laurent, Recollections of a Classical Tour through Various Parts of Greece, Turkey, and Italy, made in the years 1818 & 1819, London 1821, σ. 124.
3. Spon καὶ Wheler, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 276.
4. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, v. II, Amsterdam 1967, σσ. 385-386.
5. Λαμπάκης, Μονὴ Δαφνίου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 94-95.
6. M. Collignon, Le Consul Jean Giraud et sa relation de l'Attique au XVIIe siècle, Paris 1913, σ. 55.
7. Spon καὶ Wheler, ἔνθ' ἀνωτ.

saic, much injured[1]. Κατὰ τὸν Hobhouse, αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ Παντοκράτορα ἦταν ἡ συνήθεια τῶν Τούρκων νὰ ἀσκοῦνται ἐπάνω του στὴν σκοποβολή: *... the Turks... frequently make it their baiting place, as may be seen from the disfiguration of a mosaic picture of our Saviour on the cupola of the church, the eyes of which figure are perforated with bullets*[2]. Μία ἄλλη ἐκδοχὴ γιὰ τὴν καταστροφή τους ἔδωσε ὁ Laurent: *the ceiling was adorned with different figures in Mosaic, the yellow pieces of which were, by the ignorant Greeks, regarded as gold; the error of the vulgar caused the ruin of the church; a band of pirates attacked the convent, and, thinking to obtain possession of a treasure, destroyed the roof*[3]. Ὁ Pouqueville πάντως ἐκτίμησε πιὸ θετικὰ τὴν κατάσταση τῶν ψηφιδωτῶν τὸ 1815: *... je remarquai un Christ et des figures en mosaic bien conservées*[4]. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι, μὲ ἐξαίρεση τὸν Pouqueville καὶ τὸν Laurent, σχεδὸν ὅλοι οἱ περιηγητὲς ἀναφέρονται μόνον στὴν ἐντυπωσιακὴ μορφὴ τοῦ Παντοκράτορα καὶ δὲν μνημονεύουν τὶς σκηνὲς τοῦ χριστολογικοῦ κύκλου καὶ τὶς ἄλλες παραστάσεις ποὺ ἦσαν ὁπωσδήποτε ὁρατὲς τότε.

Τὸ μνημεῖο δέχθηκε μία σοβαρὴ ἐπέμβαση τὸ 1802, ὅταν ὁ λόρδος Ἔλγιν ἀφαίρεσε τοὺς ἰωνικοὺς κίονες ἀπὸ τὴν τοξοστοιχία τῆς πρόσοψης τοῦ ἐξωνάρθηκα καὶ τοὺς μετέφερε στὴν Ἀγγλία[5]. Ὅπως σημειώνει ὁ Leake, ἡ ἐπιχείρηση φαίνεται πὼς προξένησε βλάβες στὸ κτήριο: *The dome of the church at Dafni is now supported by*

1. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ..
2. Hobhouse, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 371.
3. Laurent, ἔνθ' ἀνωτ..
4. F. C. H. L. Pouqueville, Voyage de la Grèce. Avec cartes, vues et figures. Deuxième edition, revue, corrigée et augmentée, t. V, Paris 1827, σ. 135.
5. Τοὺς κίονες εἶχε ἐπισημάνει ἤδη τὸ 1766 ὁ Chandler (ἔνθ' ἀνωτ.). Εἶναι ἄγνωστο ποιὰ στάση τήρησαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Δαφνίου στὴν ἐπιχείρηση αὐτή. Ἔχοντας τὴν ὁλόθυμη ὑποστήριξη τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Γρηγορίου (τοῦ λεγόμενου καὶ «Κακογρηγόρη») στὶς λεηλασίες του, ὁ Ἔλγιν μᾶλλον δὲν θὰ συνάντησε ἐμπόδια. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀπόσπαση δὲν εἶναι πάντως γνωστές. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἔλγιν ἀναφέρεται μόνον σὲ μία ἐπίσκεψή τους ἐκεῖ, κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ πρεσβευτῆ στὴν Ἀθήνα τὸ 1802 (The Letters of Mary Nisbet of Dirleton Countess of Elgin, Arranged by Lieut.-Colonel Nisbet Hamilton Grant, London 1926, σσ. 177-178).

two cross beams of wood, and shows several cracks caused by the operation of taking away three ionic columns[1]. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κίονες καὶ τὶς ἀρχαιότητες ποὺ πῆρε ὁ Ἔλγιν, σημειώθηκαν καὶ ἄλλες ἁρπαγές. Ὅταν ὁ Clarke καὶ ἡ συνοδεία του ἐπισκέφθηκαν τὸ 1802 τὸ Δαφνί, ἐντυπωσιάσθηκαν ἀπὸ κάποια χρωματιστὰ μάρμαρα ποὺ εἶδαν καὶ φρόντισαν νὰ σταλεῖ ἕνα μέρος τους στὴν Ἀγγλία. Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Clarke, *...in all the pavements of the monastery there were pieces of the finest verd-antique breccia, some of which we removed, and sent afterwards to England*[2]. Φαίνεται πολὺ πιθανὸ νὰ προέρχονταν τὰ μάρμαρα αὐτὰ ἀπὸ τὶς ὀρθομαρμαρώσεις ποὺ ἀρχικὰ κάλυπταν σὲ μεγάλο ὕψος τὶς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ καθολικοῦ[3].

Λιγοστὲς εἶναι οἱ μνεῖες στὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ μοναστηριοῦ.

1. Leake, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 386.
2. Clarke, ἔνθ' ἀνωτ..
3. Ἀπὸ τὶς ὀρθομαρμαρώσεις δὲν ἔχει διασωθεῖ σχεδὸν τίποτε, μὲ ἐξαίρεση τοὺς ὀρθοστάτες στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ βήματος, καὶ ἡ ἀκριβὴς μορφή τους εἶναι ἄγνωστη. Ὡστόσο μὲ βάση τὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Clarke καὶ τὸ πολὺ καλὰ σωζόμενο παράδειγμα τῶν ὀρθομαρμαρώσεων τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ στὴ Βοιωτία, μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι καὶ στὸ Δαφνὶ κυριαρχοῦσαν στὴν κάλυψη τῶν τοίχων πλάκες ἀπὸ μάρμαρο πρασινωπῆς ἀπόχρωσης, πιθανότατα ἀπὸ τὸν λεγόμενο ἀτράκιο λίθο ἢ Χασάμπαλη, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐξορύσσεται κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο στὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας (βλ. σχετικὰ Ὁ. Καραγιώργου, "καὶ Ἀτρακὶς ὁππόσα (μάρμαρα) λευροῖς χθῶν πεδίοις ἐλόχευσε...": τὸ λατομεῖο τοῦ Ὁμορφοχωρίου Λαρίσης καὶ ἡ συμβολή του στὴ βυζαντινὴ τέχνη», Ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια βιοτεχνικῶν ἐγκαταστάσεων κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχή, 5ος-15ος αἰῶνας, Ἀθήνα 2004, σσ. 183-219). Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ εἶδος μαρμάρου εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Clarke, verde antiquo breccia. Δὲν ἔχει προσδιορισθεῖ πότε ἀκριβῶς ἄρχισε ἡ καταστροφὴ τῶν ὀρθομαρμαρώσεων στὸ καθολικὸ τοῦ Δαφνίου. Οἱ τοιχογραφίες τῆς πρόθεσης, τὶς ὁποῖες χρονολόγησε ὁ Ὀρλάνδος στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. (Ὀρλάνδος, ἔνθ' ἀνωτ., 88-94, εἰκ. 20-25), θέτουν ἕνα terminus ante quem. Ἡ απογύμνωση τοῦ ἐσωτερικοῦ θὰ εἶχε ὁλοκληρωθεῖ πάντως τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ ἐπισκέφθηκε ὁ Clarke, ὁ ὁποῖος μᾶλλον θὰ σημείωνε – ἐὰν αὐτὸ συνέβαινε – τὴν ὕπαρξη μέσα στὸ ναὸ μαρμάρων σὰν καὶ αὐτὰ ποὺ τὸν ἐντυπωσίασαν ἐπαναχρησιμοποιημένα στὰ λιθόστρωτα τῆς μονῆς. Ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ τὴν 1η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἀπὸ τὴ νεώτερη ἔρευνα στὸ χῶρο τῆς μονῆς ἔχουν ἐντοπισθεῖ «ἐλάχιστα θραύσματα πλακιδίων» ποὺ πιθανολογεῖται ὅτι ἀνήκουν στὸ ἐν λόγῳ εἶδος μαρμάρου.

Τὸν ὀχυρὸ περίβολο μνημονεύουν οἱ Spon καὶ Wheler[1] καὶ ὁ Chandler[2]. Ἐκτενέστερα τὸν περιγράφει ὁ Hobhouse: *The exterior of the building resembles a place of defence rather than a religious retreat, as the court-yard is surrounded with a wall at least twenty feet high, the angles of which are furnished with towers*[3]. Ἐντούτοις, ὅπως ἐπισημαίνει, δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὸς ἀπέναντι στὶς ἐπισκέψεις τῶν Τούρκων. Τόσο ἀπὸ τὸν Hobhouse, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες μνεῖες τοῦ περιβόλου, δὲν διασαφηνίζεται ἡ κατάστασή του – ἐὰν δηλαδὴ ἦταν σὲ χρήση καὶ μέχρι πότε ἢ ἐὰν εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ χάριν μίας ἀμυντικῆς ζώνης γύρω ἀπὸ τὸ καθολικὸ καὶ τὰ μεταγενέστερα κελλιά[4]. Ὁ Giraud ἀναφέρεται στὰ μεγάλα πηγάδια ποὺ ὑπῆρχαν μέσα στὴ μονή, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦσαν ὑπογείως μεταξύ τους καὶ μὲ ἕνα ποὺ βρισκόταν στὸν δρόμο[5].

Τὸ περιβάλλον τοῦ μοναστηριοῦ ἦταν πάντως ἰδιαίτερα θελκτικὸ καί, ὅπως σημειώνει ὁ Clarke, προκαλοῦσε τὸ θαυμασμὸ τῶν ταξιδιωτῶν: ... *the monastery of Daphne, whose romantic situation and picturesque appearance, in the midst of rocks and overshadowing pins, has been a theme of admiration amongst all travelers*[6]. Ὁ Hobhouse περιγράφει τὴν πρώτη εἰκόνα του, ὅπως τὴν ἀντίκρυζαν

1. Spon καὶ Wheler, ἔνθ' ἀνωτ.
2. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 185.
3. Hobhouse, ἔνθ' ἀνωτ.
4. Bouras, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 6, ὑποσ. 30. Οἱ ἐπάλξεις ποὺ κατασκευάσθηκαν στὸν ἐξωνάρθηκα καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Στίκα στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας (Στίκας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 2), ἔχουν σαφῶς ἀμυντικὸ χαρακτῆρα. Ὡστόσο, οἱ ἐπιδιορθώσεις ποὺ παρατηροῦνται στὸν ἀρχικὸ περίβολο μπορεῖ νὰ ἀνήκουν στὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο, ὅπως καὶ τὰ κατάλοιπα τῶν κελλιῶν στὴ βορειοανατολικὴ γωνία του (Bouras, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 7). Τὸ ζήτημα παραμένει ἀσαφές.
5. Collignon, ἔνθ' ἀνωτ. 55. Τὸ πηγάδι στὸ δρόμο εἶναι προφανῶς αὐτὸ ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο, κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ πύλη, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὴ συνέχεια. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Giraud φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνει τὰ παραδιδόμενα σχετικὰ μὲ τὴν κατάληψη τοῦ μοναστηριοῦ στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ὅταν ἕνας μοναχὸς Παΐσιος ἀποκάλυψε στοὺς Τούρκους μία μυστικὴ δίοδο πρὸς τὸ ἐσωτερικό, ἀπὸ συγκοινωνοῦντα πηγάδια (Λαμπάκης, Μονὴ Δαφνίου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 61-62. Βέης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 75-76, 84-85).
6. Clarke, ἔνθ' ἀνωτ.

οἱ ταξιδιῶτες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: ... *we arrived at a large monastery, romantically situated in a long recess, at the foot of a high rugged hill, whose pines almost hung over the building*[1].

Ἡ στάση τῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν ἀπέναντι στὸ Δαφνί, ὡς ἕνα μεσαιωνικὸ οἰκοδόμημα, ποικίλουν καὶ εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς ἀντίδρασης τοῦ καλλιεργημένου κοινοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπέναντι σὲ ἕνα βυζαντινὸ μνημεῖο καὶ τὴ βυζαντινὴ τέχνη γενικότερα. Τὰ σχόλια κυμαίνονται ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ συγκατάβαση μέχρι τὴ σκληρὴ ἀπόρριψη. Ἡ πιὸ θετικὴ ἔκφραση ὀφείλεται σὲ δυὸ ἀρχιτέκτονες, τοὺς James Stuart καὶ Nicholas Revett, οἱ ὁποῖοι εἶδαν τὸ μνημεῖο μεταξὺ τοῦ 1751 καὶ 1753: ... *a convent with the best built and most ancient Christian church in all Attica*[2]. Λίγα χρόνια μετά, τὸ 1766, ὁ Chandler διατυπώνει ἕναν σκληρὸ ἀφορισμό: *The monastery of Daphne is a mean and barbarous edifice*[3]. Ὁ John Galt, σὲ γράμμα του τὸ 1810 δίνει μία πιὸ ρομαντικὴ προσέγγιση, μὲ ἕνα τόνο λεπτῆς εἰρωνίας: *The appearance and situation of the building seemed to be in agreeable unison. The monastery itself is vast verging into that state of uninhabitable elegance which excites the admiration of painters and young ladies...*[4]. Ἡ ἀφαίρεση τῶν ἀρχαίων κιόνων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτήτων τοῦ Δαφνίου ἀπὸ τὸν Ἔλγιν, κατέστησε τὸ μνημεῖο ἀδιάφορο σὲ πολλοὺς ταξιδιῶτες: ... *Daphni is despoiled of the finest of those remains which formerly made it interesting*[5], γράφει ὁ Leake· *it contains nothing worthy of observation*[6], προσθέτει ὁ Hobhouse.

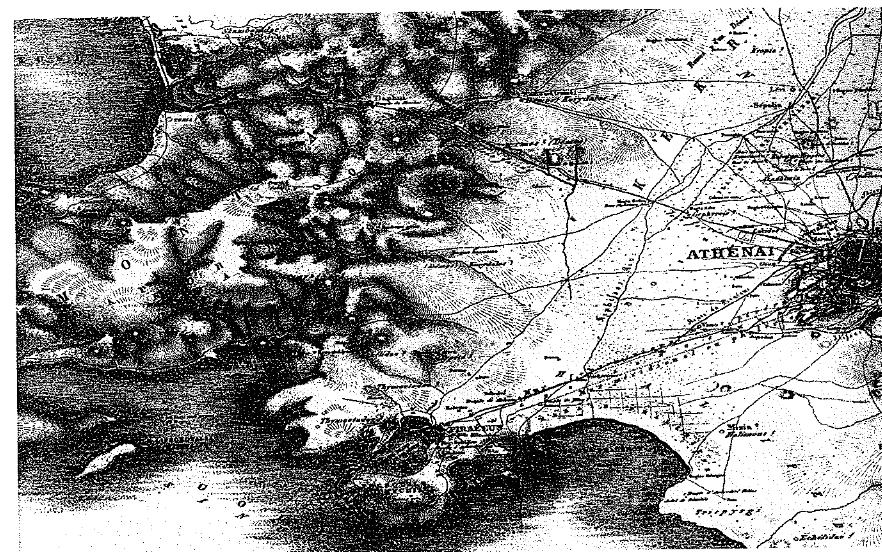
Αὐτὸ πάντως ποὺ κέρδιζε τὸν αὐθόρμητο θαυμασμὸ τῶν περισσοτέρων περιηγητῶν, ἦταν τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ ποὺ ὑπῆρχε μπροστὰ στὴν εἴσοδο τῆς μονῆς καὶ σώζεται μέχρι σήμερα (εἰκ. 4). Οἱ

1. Hobhouse, ἔνθ' ἀνωτ.
2. The Antiquities of Athens, Measured and Delineated by James Stuart, F. R. S. and F. S. A., and Nicholas Revett, Painters and Architects, v. I, London 1762, σ. x.
3. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ.
4. J. Galt, Letters from the Levant; containing views of the state of society, manners, opinions, and commerce in Greece, and several of the principal islands of the Archipelago, London 1813, σ. 103.
5. Leake, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 385.
6. Hobhouse, ἔνθ' ἀνωτ.

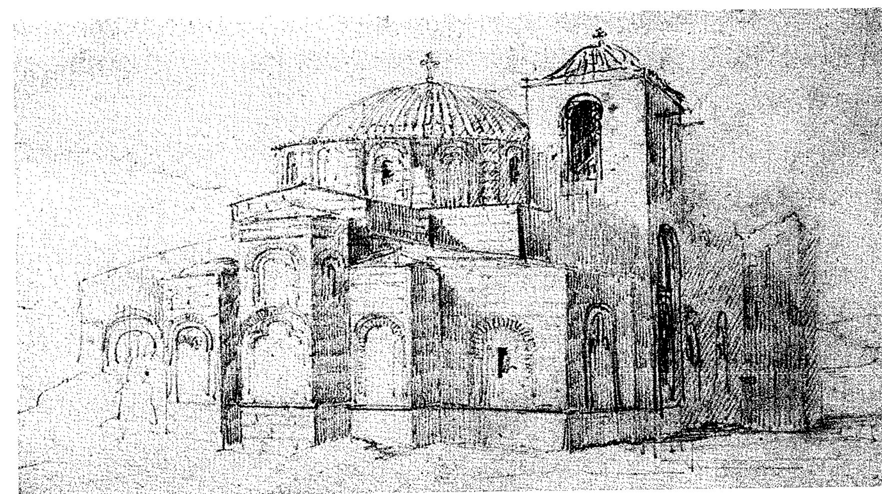
μνεῖες αὐτοῦ τοῦ πηγαδιοῦ σχεδὸν συναγωνίζονται ἀριθμητικὰ τὶς ἀναφορὲς στὰ ψηφιδωτά[1]. Ὡστόσο ἡ προτίμηση αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ παρεξηγηθεῖ· οἱ περιηγητὲς ἦταν ταξιδιῶτες σὲ μία δύσκολη ἐποχὴ καὶ ἕνα σκληρὸ τόπο, ὥστε τέτοια πρακτικὰ ζητήματα, ὅπως ἡ ἐξεύρεση καλοῦ πόσιμου νεροῦ, νὰ ἔρχονται σὲ προτεραιότητα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀποτίμηση ἔργων τοῦ μεσαίωνα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

1. G. Wheler, A Journey into Greece (in the company of Dr Spon of Lyons), London 1682, σ, 426. Chandler, ἔνθ' ἀνωτ. W. Gell, The Itinery of Greece; containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly. New edition, London 1827, σ. 32. Galt, ἔνθ' ἀνωτ. Laurent, ἔνθ' ἀνωτ.

Εἰκ. 1. Ἡ Ἱερὰ Ὁδὸς καὶ τὸ πέρασμα τοῦ Δαφνίου, ὅπως ἀποτυπώνονται στὸν χάρτη τοῦ Sommer, Athènes et ses environs, ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Μόναχο τὸ 1841. Ἡ μονὴ ἦταν εὐπρόσβλητη τόσο ἀπὸ τὶς χερσαῖες προσβάσεις, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς κοντινὲς ἀκτές.

Εἰκ. 2 Ἀποψη τοῦ Δαφνίου, σχεδιασμένη ἀπὸ τὸν L. A. Winstrup τὸ 1850 (Ἀ. Παπανικολάου-Κρίστενσεν, Ἀθήνα 1818-1853, Ἔργα Δανῶν καλλιτεχνῶν, Ἀθήνα 1985, σ. 120, ἀρ. 148). Διακρίνονται τὰ τειχισμένα ἀνοίγματα καὶ τὸ κωδωνοστάσιο ἐπάνω ἀπὸ τὸ βόρειο σκέλος τοῦ σταυρικοῦ πυρήνα του ναοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν σώζεται πλέον.

Εἰκ. 3. Ἡ παράσταση τοῦ Παντοκράτορα στὴν κατάσταση ποὺ σωζόταν τὸ 1892, πρὶν ἀπὸ τὴν συντήρηση καὶ ἐπανατοποθέτησή της στὸν ἀνοικοδομημένο τροῦλλο (Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, Ἀρχεῖο Γεωργίου Λαμπάκη, ΧΑΕ 1503).

Εἰκ. 4. Τὸ πηγάδι ποὺ βρίσκεται λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πύλη, μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τοὺς περιηγητές. Φωτογραφία τῆς σημερινῆς του μορφῆς.

ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΑΡΘΗΚΑ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Ὁ νάρθηκας τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ συνθέτου ὀκταγωνικοῦ ναοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπικοινωνεῖ μὲ τρεῖς θύρες. Μία τέταρτη θύρα ἀνοίγεται στὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πλαισιωμένη ἀπὸ δύο δίλοβα παράθυρα. Μία πέμπτη ὑπάρχει στὸ μέσον τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ ἕνα δίλοβο παράθυρο στὴν ἀντίστοιχη βόρεια. Στὶς στενὲς πλευρὲς διαμορφώνονται ἡμικυκλικές, ἐγγεγραμμένες στὸ πάχος τοῦ τοίχου κόγχες. Ὁ χῶρος στεγάζεται μὲ σταυροθόλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μεσαῖο εἶναι μεγαλύτερο. Οἱ κατώτερες, κατακόρυφες ἐπιφάνειες τῶν τοίχων καλύπτονται μὲ ὀρθομαρμάρωση καὶ οἱ ἀνώτερες ἀπὸ τὴν γένεση τῶν καμαρῶν καὶ πάνω μὲ ψηφιδωτὰ (μέσα 11ου αἰ.)[1].

Στὸ μέσον τῆς ὀροφῆς τοῦ νάρθηκα καὶ στὸ τύμπανο τῆς βασιλείου πύλης ἐκτείνεται τὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς σύνθεσης τοῦ Μεγάλου Κριτηρίου (εἰκ. 1-2).

Τὸ τύμπανο τῆς βασιλείου πύλης ποὺ ὁδηγεῖ στὸ μεσαῖο κλίτος τοῦ κυρίως ναοῦ κοσμεῖ ἡ προτομὴ τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος. Εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξὶ χέρι καὶ στὸ ἀριστερὸ κρατᾷ ἀνοικτὸ εὐαγγέλιο μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ ἀλλὰ ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς* (Ἰωάν. 8. 12). Στὰ δύο τύμπανα πάνω ἀπὸ τὶς πλάγιες εἰσόδους στὸν κυρίως ναὸ εἰκονίζονται ἡ Σταύρωση (εἰκ. 3) στὸ βόρειο καὶ ἡ Ἀνάσταση στὸν εἰκονογραφικὸ τύπο τῆς Εἰς Ἅδου Καθόδου (εἰκ. 4) στὸ νότιο. Τὸ τεταρτοσφαίριο τῆς βόρειας καὶ νότιας κόγχης ἀντίστοιχα καταλαμ-

1. E. Diez, O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece: Hosios Lukas and Daphni, Cambridge, Mass. 1931, σσ. 38-47, εἰκ. 12. N. Χατζηδάκη, Ὅσιος Λουκᾶς, (βυζαντινὴ Τέχνη στὴν Ἑλλάδα. Ψηφιδωτά-τοιχογραφίες), Ἀθήνα 1996, σσ. 18-19, 22-23, 25-28, 32-33, εἰκ. 19-24, 27-30. Εὐ. Στίκα, Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος, Ἀθῆναι 1970, σσ. 5-12, 14.

βάνουν οἱ παραστάσεις τοῦ Νιπτῆρος (εἰκ. 6) καὶ τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ (εἰκ. 5), ποὺ ἐπιγράφεται: *Τῶν θυρῶν κεκλεισμένων*. Στὴν κορυφὴ τοῦ κεντρικοῦ σταυροθολίου τοποθετεῖται μετάλλιο μὲ διάλιθο ἀκτινοβόλο σταυρό. Τὸν σταυρὸ πλαισιώνουν χαμηλότερα ἡ Παναγία δεομένη στὰ ἀνατολικά, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος στὰ δυτικὰ καὶ οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ στὰ βόρεια καὶ νότια ἀντίστοιχα. Στὸ ἐσωράχιο τοῦ τόξου ποὺ χωρίζει τὸ κεντρικὸ ἀπὸ τὸ βόρειο σταυροθόλιο εἰκονίζονται οἱ ἀπόστολοι: Πέτρος στὰ ἀνατολικά, στὸ μέσον ὁ Μάρκος καὶ στὰ δυτικὰ ὁ Ἀνδρέας. Στὸ ἀντίστοιχο νότιο ἐσωράχιο οἱ Παῦλος στὰ ἀνατολικά, Ἰάκωβος στὸ μέσον καὶ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στὸ δυτικό. Στὸ ἐσωράχιο τοῦ τόξου τοῦ βορείου τοίχου εἰκονίζονται οἱ ἀπόστολοι Ματθαῖος, Σίμων, καὶ Λουκᾶς καὶ στὸ ἀντίστοιχο τοῦ νοτίου τοίχου οἱ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Φίλιππος. Στὸ βόρειο σταυροθόλιο σώζονται οἱ ἰαματικοὶ ἅγιοι Κοσμᾶς, Κύρος καὶ Ἰωάννης καὶ ἡ κατεστραμμένη μορφὴ θὰ πρέπῃ να συμπληρωθῇ μὲ τὸν Δαμιανό. Στὸ νότιο σταυροθόλιο σώζεται μόνον ὁ πρεσβύτερος ἅγιος Μώκιος[1]. Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς κατεστραμμένες μορφὲς ἔχουν ἀποκατασταθεῖ μὲ νωπογραφία μὲ τρεῖς ἀνδρικὲς ὅμοια ἐνδεδυμένες. Στὸ ἐσωράχιο τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκα εἰκονίζονται οἱ στρατιωτικοὶ ἅγιοι Ἀνεμπόδιστος, Πηγάσιος, Ἀκίνδυνος, Ἀφθόνιος καὶ Ἐλπιδηφόρος (sic). Τὰ δύο πλάγια τύμπανα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καλύπτονται μὲ ἅγιες γυναῖκες. Στὸ βόρειο εἰκονίζονται ὁλόσωμες οἱ ἁγίες Εἰρήνη, Αἰκατερίνα καὶ Βαρβάρα (εἰκ. 7) πάνω καὶ στηθαῖες οἱ Εὐφημία, Μαρίνα καὶ Ἰουλιανὴ κάτω. Στὸ μέσον τοῦ νοτίου τυμπάνου πάνω κυριαρχοῦν οἱ ὁλόσωμες μορφὲς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῆς μητέρας του Ἑλένης μεταξὺ τῶν στηθαίων ἁγίων Θέκλας καὶ Ἀγάθης ἑκατέρωθεν καὶ Ἀναστασίας, Φεβρωνίας καὶ Εὐγενίας κάτω (εἰκ. 8).

Ἡ σύνθεση τοῦ Δευτέρου Κριτηρίου στὸν νάρθηκα ἀκολουθεῖ τὸ πρώιμο μεταεικονομαχικὸ πρόγραμμα τῶν μεσοβυζαντινῶν ναῶν, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ μεμονωμένες μορφές[2]. Ἔτσι, τὰ κύρια πρόσωπα

1. Οἱ ὑπόλοιπες ἔχουν συμπληρωθεῖ μὲ νεώτερη ὑδατογραφία καὶ στὴν παροῦσα μελέτη δὲν θὰ ληφθοῦν ὑπ᾽ ὄψη γιατὶ οἱ ταυτίσεις δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς.

2. Πρβλ. A. Frolow, Deux églises byzantines d'après des sermons peu connus

τῆς σύνθεσης διεσπάρησαν χωρὶς στενὴ μεταξύ τους συνοχὴ σὲ ὁλόκληρη τὴν διακοσμημένη ἐπιφάνεια τοῦ νάρθηκα. Ἡ δεσπόζουσα αὐτὴ θέση τοῦ κατ᾽ ἐξοχὴν ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου θέματος στὸν νάρθηκα ὀφείλεται στὴν χρήση τοῦ χώρου γιὰ νεκρικὲς ἀκολουθίες καὶ σχετικὲς δεήσεις, καθὼς καὶ ὡς χώρου ταφῆς[1].

Στὸν βίο τοῦ ἁγίου Λαζάρου τοῦ Γαλησιώτη ἀναφέρεται ὅτι στὸν ναὸ τῆς Ἀναστάσεως, στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς, τὴν ὁποία ἵδρυσε ὁ ἅγιος στὸ Γαλήσιο ὄρος[2], τὸ νεκρὸ σῶμά του, τὸ 1053, ἀφοῦ πλύθηκε καὶ ντύθηκε, μεταφέρθηκε *ἐπὶ κραββάτου* καὶ τοποθετήθηκε *ἐν τῷ νάρθηκι*, γιὰ νὰ τελεσθοῦν *ἐπ᾽ αὐτῷ τὰ εἰκότα*, δηλαδὴ νὰ ψαλῇ ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία. Τὸ λείψανο θὰ παραμείνῃ μέσα στὸ δεξιὸ τμῆμα τοῦ νάρθηκα μέχρι καὶ τὴν ἑπομένη ἡμέρα, μέχρι τὴν ἐκφορὰ γιὰ τὸν ἐνταφιασμό.

Σύμφωνα μὲ τὰ τυπικὰ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος στὴν Κωνσταντινούπολη (1158), τῆς Μονῆς τῶν Ἐλεγμῶν (1162) καὶ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης (1110-1116)[3] στὸν ἐξω-

de Léon VI le Sage, Revue des Études Byzantines 3, 1945, σσ. 69-79. O. Demus, Byzantine Mosaic Decoration, London 1948, σσ. 69-79. S. Der Nersessian, La décor des églises du IXe siècle, Actes du VIe Congrès International des Études Byzantines, II, 1951, σσ. 315-230. K. Wessel, Bildprogramm, Reallexikon zur byzantinischen Kunst, I, στ. 668-669. C. Mango, The Brazen House. A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople, Kobenhavn 1959, σσ. 129-131. N. Γκιολέ, Ὁ βυζαντινὸς τροῦλλος καὶ τὸ εἰκονογραφικό του πρόγραμμα (μέσα 6ου αἰ.-1204), Ἀθήνα 1990, σ. 21.

1. Sv. Tomeković, Contribution à l'étude du programme du narthex des églises monastiques (XIe-première moitié du XIIIe s.), Byzantion 58, 1988, σσ. 140-141, 145-146. Κατάλογο ἀπεικονίσεων τοῦ θέματος στὸν βυζαντινὸ νάρθηκα βλ. Ἡ ἴδια, Le Jugement Dernier inédit de l'église d'Agètria (Magne), Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/5, 1982, σσ. 473-474.

2. H. Delehaye, Vita Sancti Lazari Auctore Gregorio Monacho, Acta Sanctorum Novembris, 3, Brussels 1910, σ. 587. Γιὰ τὸν ἅγιο βλ. The Life of Lazaros of Mt. Galesion, Introduction, Translation, and Notes by R. P. H Greenfield, Washington DC 2000.

3. Σ. Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος, Ἑλληνικά 1, 1928, σ. 291. A. Dmitrievskij, Opisanie liturgitseskich rukopisej...,I, Τυπικά, Kiev 1917, σ. 754. P. Gautier, Le typikon de la Théotokos Kécharitômènè, Revue des Études Byzantines 43, 1985, σ. 117. Πρβλ. PG 127, στ. 1088A.

νάρθηκα θὰ γίνῃ ἡ ἔνδυση τοῦ νεκροῦ μοναχοῦ καὶ ὅλα τὰ νενομισμένα γιὰ τὴν περίπτωση: *τελείσθωσαν μὲν ἐν τῷ ἔξω νάρθηκι τὰ ἐπὶ τῷ τεθνεῶτι νενομισμένα, ἥ τε ψαλμῳδία φημι καὶ ἡ τοῦ λειψάνου πᾶσα ἀμφίεσις.* Σε εὐχολόγιο[1] τοῦ 12ου αἰῶνος ἀναφέρεται, ὅτι τὸ λείψανο τοῦ νεκροῦ μοναχοῦ ἀφοῦ εὐτρεπισθῇ *προσκομίζεται ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας, καὶ τιθέασιν αὐτὸν κατενώπιον τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου*, δηλαδὴ ἔμπροσθεν τῆς βασιλείου πύλης, καὶ ψάλλεται ἐκεῖ ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία. Ἡ συνήθεια τῆς πρόθεσης τοῦ νεκροῦ καὶ τῆς τέλεσης τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας μέσα στὸν νάρθηκα συνεχίζεται καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια καὶ ἐπιβιώνει στὰ μοναστήρια μέχρι σήμερα[2].

Οἱ ἀκολουθίες τῆς μνημόνευσης τῶν νεκρῶν τὴν τρίτη, τὴν ἐνάτη καὶ τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα μετὰ τὸν θάνατο, συνήθειες, ποὺ κληρονομήθηκαν ἀπὸ τὴν παγανιστικὴ ἀρχαιότητα[3], τελοῦνται μέσα στὸν νάρθηκα τῶν μοναστηριακῶν ναῶν. Στὰ τυπικὰ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος στὴν Κωνσταντινούπολη[4] καὶ τῆς Μονῆς τῶν Ἐλεγμῶν[5] ὁρίζεται ὅτι, *τὰ δὲ τρίτα καὶ τὰ ἔννατα καὶ τὰ τεσσαρακοστὰ τοῦ ἀποιχομένου ψαλλέσθωσαν ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας.* Στὰ ἴδια τυπικὰ καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης ὁρίζεται, ὅτι στὸν ἴδιο χῶρο θὰ μνημονεύωνται καὶ ὅλοι οἱ κεκοιμημένοι μοναχοὶ κάθε Παρασκευὴ μετὰ τὸν ἑσπερινὸ καὶ θὰ ψάλλεται ἐκτενὴς δέηση καὶ ὁ νεκρώσιμος κανόνας[6]. Σὲ τυπικὰ ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος ἀναφέρεται ὅτι οἱ μοναχοὶ θὰ τελοῦν ἀνάμνηση *τῶν κτητόρων καὶ τῶν προαπελθόντων πατέρων*

1. A. Dmitrievskij, Opisanie liturgitseskich rukopisej..., II, Εὐχολόγια, Kiev 1901, σσ. 135-138.

2. Πρβλ. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, PG 155, στ. 677 (*...ψάλλουσι...τοὺς ἰδιώτας δὲ μοναχούς, ἢ καὶ λαϊκούς, ἐν τῷ νάρθηκι*). Πρβλ. J. Goar, Euchologion sive Rituale Graecorum, Venetiis 1630 (ἀνατύπωση Graz 1960), σ. 439.

3. G. Dagron, Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition Byzantine: temps Chrétien et anthropologie, ἐν: Le temps chrétien de la fin de l'Antiquité au Moyen Âge III-XIII siècles, Paris 1984, σσ. 419-430. E. Velkovska, Funeral Rites According to Byzantine Liturgical Sources, Dumbarton Oaks Papers 55, 2002, σσ. 21-22.

4. Σ. Εὐστρατιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 291.

5. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 753.

6. Σ. Εὐστρατιάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 291. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 754. P. Gautier, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 117.

καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν στὸν ἑσπερινὸ κατὰ τὴν διάρκεια τῶν Σαρακοστῶν ἐντὸς τοῦ νάρθηκος[1].

Στὰ κείμενα τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας γίνονται συνεχεῖς ἀναφορὲς στὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως. Σὲ εὐχολόγιο τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ αὐτὸ τῆς Grottaferrata τοῦ 10ου-11ου αἰῶνος, ἀναφέρεται: *Ὑπὲρ τοῦ εὑρεῖν αὐτὸν μερίδα καὶ κλῆρον ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ...,Ὑπὲρ τοῦ εὑρεῖν αὐτὸν χάριν καὶ ἔλεος ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως...Τρόμῳ, τῷ φρικτῷ καὶ φοβερῷ βήματι τῷ σῷ παρεστῶτες, οἱ ἀπ' αἰῶνος νεκροί, ψῆφον ἀναμένουσι τὴν σὴν δικαίαν Σωτήρ, καὶ τὴν θείαν ἐκδέχονται δικαιοκρισίαν...*[2] Τὸ ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα (1 Θεσ. 4, 13-18) καθὼς καὶ τὸ εὐαγγελικὸ (Ἰωάν. 5, 24 κἑξ.) τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας ἀναφέρονται στὴν Δευτέρα Παρουσία καὶ στὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν γιὰ νὰ προσέλθουν στὴν κρίση[3].

Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ νάρθηκας ἤδη ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ χρησιμοποιήθηκε ὡς χῶρος ταφῆς ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν[4]. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γραπτὲς πηγὲς ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τάφων μέσα στὸν νάρθηκα[5].

1. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 304, 319. M. Arranz, Les prières presbytérales de la «Pannychis» de l'ancien Euchologie byzantin et la «Panikhida» des défunts, II (Orientalia Christiana Periodica 41), Roma 1975, σσ. 314-343. Πρβλ. καὶ A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σσ. 348-349. Γ. Κ. Παπάζογλου, Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς Μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσώτειρας, Κομοτηνὴ 1994, σ. 127.

2. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σσ. 136-138. E. Velkovska, Funeral Rites, σ. 46, 47, 49, 50.

3. E. Velkovska, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 50. Πρβλ. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 136.

4. Sv. Tomeković, Contribution, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 145 καὶ ὑποσ. 27. Jean Moschos, Le Pré spirituel, M. -J. Rouet de Journel (ἐκδ.), (Sources chrétiennes, 12), Paris 1946, κεφ. 83, 87, 89, 134, 138-139. H. Delehaye, Vita S. Pauli Iunioris in monte Latro, Analecta Bollandiana 11, 1892, σ. 165. H. Delehaye, Vita S. Lazari, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 508-606, 588. P. Gautier, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 131. Γ. Κ. Παπάζογλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 121-222 . N. Ševčenko, The Tomb of Isaak Komnenos at Pherrai, The Greek Orthodox Theological Review 29/2, 1984, σσ.135-140. R. G. Ousterhout, The Architecture of Kariye Camii in Istanbul, Washington D C 1987, σσ. 98-100. N. Teteriatnikov, The Place of the Nun Melania (the Lady of the Mongols) in the Deesis Program in the Inner Narthex of Chora, Constantinople, Cahiers Archéologiques 43, 1995, σ. 168.

5. Βλ. E. A. Ivison, Mortuary Practices in Byzantium (c. 950-1453). An

Πέραν τῆς ἀνωτέρω νεκρικῆς χρήσης τοῦ νάρθηκα[1], ἡ ὁποία εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπέδρασε στὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐσχατολογικοῦ θέματος τοῦ Μεγάλου Κριτηρίου, τὸ ὁποῖο δεσπόζει στὸν χῶρο, ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἐσχατολογικὲς ἀναφορὲς στὶς διάφορες ἀκολουθίες ποὺ τελοῦνται καθημερινὰ στὰ μοναστήρια στὸν χῶρο αὐτό. Τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ μεσονυκτικοῦ, ποὺ πραγματοποιεῖται καθημερινὰ μέσα στὸν μοναστικὸ νάρθηκα εἶναι ἀφιερωμένο στὴν Δευτέρα Παρουσία καὶ τὸ Μέγα Κριτήριο[2]. Ὁ 139ος ψαλμός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀποδείπνου, ἡ ὁποία θὰ διαβασθῇ μέσα στὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῆς Εὐεργέτιδος κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς[3], ἀναφέρει: *Ἔγνων ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τῶν πτωχῶν καὶ τὴν δίκην τῶν πενήτων. Πλὴν δίκαιοι ἐξομολογήσονται τῷ ὀνόματί σου, κατοικήσουσιν εὐθεῖς σὺν τῷ προσώπῳ σου* (στ. 13-14). Στὴν δεύτερη καὶ τρίτη εὐχὴ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Νιπτῆρος, ποὺ τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα γίνεται λόγος

Archaeological Contribution, Birmingham 1993. N. Laskaris, Monuments funéraires paléochrétiens (et byzantins) en Grèce, Athènes 2000, σσ. 30-104, 47, 49, 73, 262, 149-260. C. Jolivet, G. Kiourtzian, Découvertes archéologiques et épigraphie funéraire dans une vallée de Cappadoce (Études Cappadociennes), London 2002, σσ. 116-151, 124,126,131. U. Weißbrot, «Hier liegt der Knecht Gottes...». Gräber in byzantinischen Kirchen und ihr Dekor (11. bis 15. Jahrhundert), Unter besonderer Berücksichtigung der Höhlenkirchen Kappadokiens, Wiesbaden 2003, σσ. 18-19, 21-24. N. Teteriatnikov, Burial Places in Cappadocian Churches, Greek Orthodox Theological Review 29.2, 1984, σσ. 141-157.

1. Γιὰ τὸν νεκρικὸ χαρακτῆρα τοῦ νάρθηκα καὶ τὸν παραλληλισμό του μὲ τὴν ἔρημο καὶ τὴν ἀπεικόνιση ἐκεῖ θεμάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἔρημο βλ. G. Gerov, The Narthex as Desert: The Symbolism Entrance Space in Orthodox Church Buildings, ἐν: P. Armstrong (ἐκδ.), Ritual and Art. Byzantine Essays for Christopher Walter, London 2006, σσ. 145-159.

2. M. Arranz, Le Typikon du monastère du Saint-Sauveur à Messine. Cod. Messinensis gr. 115, A.D. 1131 (Orientalia Christiana Analecta 185), Roma 1969, σ. XXXV, 418-419. τοῦ ἰδίου, Les prières presbytérales de Petites Heures dans l'ancien Euchologe byzantin, Orientalia Christiana Periodica 39, 1973, σσ. 29-82, σ. 31: *πιστοὺς καὶ φρονίμους οἰκονόμους καὶ ἡμᾶς ἀνάδειξον ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς ἐξετάσεώς σου πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου.*

3. A. Dmitrievskij, Τυπικά, σ. 522, 525, 529, 535, 539, 540, 543.

στὸ Μέγα Κριτήριο: *εὕρωμεν ἔλεος καὶ οἰκτιρμὸν ἐν τῷ φοβερῷ σου βήματι καὶ εὕρωμεν χάριν ἐνώπιόν σου*[1].

Μὲ τὴν νεκρικὴ χρήση τοῦ χώρου σχετίζεται καὶ ἡ παράσταση τῆς Εἰς Ἅδου Καθόδου τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἐπιγράφεται *Η ἈΝΑCΤΑCIC* καὶ τοποθετεῖται στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ νάρθηκα. Τὸ θέμα τοῦ θριάμβου τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ θανάτου χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος του 4ου αἰῶνα σὲ προσευχὴ γιὰ τοὺς νεκρούς[2]. Κοσμεῖ δὲ συχνὰ χώρους μὲ καθαρὰ κοιμητηριακὸ περιεχόμενο. Στὸ κείμενο τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας τοῦ κώδ. Γ.β. Χ τῆς Grottaferrata, τοῦ 10ου-11ου αἰῶνος, διαβάζεται τὸ ἐκτενὲς ἀποστολικὸ χωρίο 1 Κορ. 15, 1-22, ὅπου ἐμπεριέχεται ἡ θεμελιώδης ὁμολογία πίστεως στὴν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου, ἡ ὁποία εἶναι προϋπόθεση τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν[3]. Ἀναστάσιμα στιχηρὰ καὶ τροπάρια ἐμπεριέχονται στὴν νεκρώσιμη ἀκολουθία, ἡ ὁποία τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα, ὅπως: *ὁ τὸν θάνατον καταπατήσας, τὸν δὲ διάβολον καταργήσας, καὶ ζωὴν τῷ κόσμῳ σου δωρησάμενος...Ῥύμην τοῦ θανάτου καὶ φθοράν, σοῦ τῷ ζωοφόρῳ θανάτῳ, καθεῖλες Δέσποτα. Πᾶσι δὲ ἐπήγασας ζωὴν αἰώνιον, καὶ νεκρῶν ἐξανάστησιν, θνητοῖς ἐδωρήσω... Ἔργῳ Σωτήρ μου δεικνύεις, ὅτι σὺ εἶ ἡ πάντων ἀνάστασις. Λόγῳ Λόγε Λάζαρον ἐκ νεκρῶν ἐξανέστησας. Τότε μοχλοὶ συνετρίβησαν, πύλαι δὲ Ἅδου συνεταράχθησαν. Τότε ὕπνος ὁ τῶν ἀνθρώπων θάνατος ἀπεδείκνυτο*[4].

Ἡ παρουσία τοῦ θέματος στὸν νάρθηκα μπορεῖ νὰ συσχετισθῇ καὶ μὲ τὸ μοναστηριακὸ τυπικὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ τῆς ἑβδομάδας τῆς Διακαινησίμου. Οἱ μοναχοὶ σύμφωνα μὲ τὴν Ὑποτύπωση τοῦ 9ου αἰῶνος τῆς κωνσταντινουπολίτικης Μονῆς τοῦ Στουδίου κατὰ τὸν ὄρθρο τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ τῆς ἑβδομάδος τῆς Διακαινησίμου *τῶν ἀδελφῶν πάντων ἀθροιζομένων ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ Κυριακοῦ, καὶ προσευχομένων ἡσυχῇ* περιμένοντας τὸν ἱερέα, ὁ ὁποῖος ἐξέρχεται *ἀπὸ τὴν βασιλικὴν λεγομένην πύλην...ἀπάρχεται θυ-*

---

1. M. Arranz, Les prières presbytérales, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 223-224.

2. N. Thierry, Le theme de la Descente du Christ aux Enfers en Cappadoce, Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 4//17, 1993-1994, σ. 60.

3. E. Velkovska, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 49.

4. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σσ. 136-138.

μιᾶν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ μετὰ τὸ πάντας θυμιᾶσαι... ἐκφωνεῖ... Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ καὶ ζωοποιῷ Τριάδι, πάντοτε νῦν. Καὶ εὐθέως ἀπάρχεται τροπάριον... Χριστὸς ἀνέστη. Καὶ οὕτως ὁμοφώνως τῶν ἀδελφῶν πάντων ψαλλόντων, εἰσέρχονται εἰς τὸν ναόν[1]. Τὸ ἴδιο ὁρίζει καὶ ἡ Διατύπωση τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου (963)[2] πρὶν ἀρχίσει ὁ ὄρθρος τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ συναξάριο τῆς Παναγίας τῆς Εὐεργέτιδος καὶ σὲ ἄλλα τυπικά[3]. Ἡ εἰκονογραφία τοῦ θέματος συμφωνεῖ μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ τελευταίου τροπαρίου, τὸ ὁποῖο ψάλλεται μέσα στὸν νάρθηκα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στὸν ὄρθρο τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα: *Συγκλονουμένης τῆς κτίσεως καὶ ῥηγνυμένου καταπετάσματος, τοὺς ἐν τῷ Ἅδει μοχλοὺς καὶ τὰς πύλας συνέτριψας, καὶ δήσας τὸν ἰσχυρόν, ἠγέρθης ὡς κραταιός, τὰς ψυχὰς ἀφαρπάσας ἐκ θήρας ὡς πρόβατα...*[4]

Μὲ τὸ κοιμητηριακὸ περιεχόμενο τοῦ νάρθηκα συνδέεται καὶ ἡ σκηνὴ τῆς Σταυρώσεως ποὺ κοσμεῖ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ βορείου τμήματος τοῦ νάρθηκα. Τὸ θέμα κοσμεῖ συχνὰ χώρους μὲ ταφικὸ προορισμό, ὅπως συμβαίνει στὸ ἴδιο μνημεῖο μὲ τὸ βορειοδυτικὸ παρεκκλήσιο καὶ τὴν κρύπτη[5]. Σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος στὴν Κωνσταντινούπολη (1137), οἱ εἰκόνες τῆς Σταυρώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως κοσμοῦσαν τὶς κόγχες τοῦ ταφικοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ, ὅπου βρίσκονταν οἱ αὐτοκρατορικοὶ τάφοι[6]. Τοῦτο θυμίζει τὴν ἐδῶ διάταξη.

1. Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς Μονῆς Στουδίου, PG 99, στ. 1704D-1705 A. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σσ. 225-226.

2. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σ. 246. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894, σ. 131.

3. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σσ. 556-557, 830, 883-885. Τυπικά III, σσ. 90, 125, 358-359, 414, 453.

4. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σ. 135. J. Mateos, Le Typikon de la Grand Église. Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle, II, (Orientalia Christiana Analecta 165-166), Roma 1963, σ. 92.

5. Th. Chatzidakis-Bacharas, Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chapelles occidentals, Athènes 1982, σσ. 109-113, εἰκ. 78. C. L. Connor, Art and Miracles in Medieval Byzantium, Princeton 1991, σ. 33, εἰκ. 7.

6. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σ. 678. P. Gautier, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 75. G. Babić, Les chapelles annexes des églises byzantines. Function liturgique et programmes iconographiques, Paris 1969, σ. 162. Βλ. καὶ ἄλλα παραδείγματα μνημείων κοιμητηριακοῦ χαρακτῆρα, ὅπου ἀντιπαρατίθενται οἱ δύο σκηνές: S. Ćurčić, Medieval Royal Tomb in the Balkans. An Aspect of the East or West Question, Greek Orthodox Theological Review 29, 1984, σ., 177, εἰκ. 2. A. Tsitouridou, Die Grabkonzeption des ikonographischen Programms der Kirche Panagia Chalkeon in Thessaloniki, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/5, 1982, σ. 438 καὶ ὑποσ. 33. C. Mango, E. J. W. Hawkins, The Hermitage of St. Neophytos and its Wallpaintings, Dumbarton Oaks Papers 20, 1966, σσ. 183-185, εἰκ. 105-109. N. Teteriatnikov, The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia, Orientalia Christiana Analecta 252, Roma 1996, σ. 179 καὶ ὑποσ. 60.

Ἡ παρουσία τοῦ θέματος στὸν νάρθηκα συνδέεται καὶ μὲ τὰ τελούμενα στὸν χῶρο αὐτό. Ἡ ἀκολουθία τῆς ἕκτης ὥρας, ἡ ὁποία εἶναι ἀφιερωμένη στὴν σταυρικὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ ποὺ συντελέσθηκε τὴν ἴδια ὥρα (Ἰωάν. 19, 14), τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα τῶν μοναστηριακῶν ναῶν. Σὲ χειρόγραφο τοῦ 8ου αἰῶνα στὴν εὐχὴ τοῦ πρώτου ἀντιφώνου διαβάζεται: *Ἅγιε δέσποτα ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν ἐν τῷ προσκυνητῷ σου σταυρῷ τὰς ἀχράντους σου χεῖρας ἐκτείνας καὶ τὸ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἐν αὐτῷ προσηλώσας καὶ ἐξαλείψας χειρόγραφον, ἄφες ἡμῖν καὶ νῦν πᾶν ἁμαρτημάτων ὄφλημα*[1]. Στὸ συναξάριο τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Εὐεργέτιδος στὴν ἀκολουθία αὐτή, ποὺ τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα διαβάζεται τὸ προκείμενο: *Ὁ ἐν ἕκτῃ ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ, τῷ σταυρῷ προσηλώσας, τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ τολμηθεῖσαν τῷ Ἀδὰμ ἁμαρτίαν, καὶ τῶν πταισμάτων ἡμῶν τὸ χειρόγραφον, διάρρηξον Χριστὲ ὁ Θεός, καὶ σῶσον ἡμᾶς*[2]. Στὴν ἀκολουθία τῆς ἐνάτης ὥρας, ποὺ καὶ αὐτὴ ψάλλεται μέσα στὸν νάρθηκα σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο συναξάριο καὶ εἶναι ἀφιερωμένη στὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατο τοῦ Κυρίου διαβάζεται: *Ὁ ἐν τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ δι' ἡμᾶς σαρκὶ τοῦ θανάτου γευσάμενος..., Ὁ δι' ἡμᾶς γεννηθεὶς ἐκ παρθένου, καὶ σταύρωσιν ὑπομείνας ἀγαθέ. Ὁ θανάτῳ τὸν θάνατον σκυλεύσας, καὶ ἔγερσιν δείξας ὡς Θεός..., Δέσποτα Κύριε...καὶ ἄχρι τῆς παρούσης ὥρας ἀγαγὼν ἡμᾶς, ἐν ᾗ ἐπὶ τοῦ ζωοποιοῦ ξύλου κρεμάμενος, τῷ εὐγνώμονι ληστῇ τὴν εἰς τὸν παράδεισον ὡδοποίησας εἴσοδον, καὶ θανάτῳ τὸν θάνατον ὤλεσας...*[3] Στὰ

1. M. Arranz, Les prières presbyterales, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 42.

2. R. H. Jordan, The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis September-February (Belfast Byzantine Texts and Translations, 6.5), Belfast 2000, σ. 200. Πρβλ. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 1005.

3. R. H. Jordan, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 202. Πρβλ. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 1006.

κείμενα αὐτὰ συσχετίζεται στενὰ ἡ σωτηριολογικὴ σημασία τῆς σταυρικῆς θυσίας μὲ τὴν θριαμβευτικὴ ἐκ νεκρῶν ἀνάσταση, ἡ ὁποία ἔγινε ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ παραδείσου. Ἔτσι, δικαιολογεῖται ἡ συνύπαρξη τῶν δύο θεμάτων σὲ νεκρικοῦ περιεχομένου χώρους, ὅπως εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ νάρθηκας τῶν ναῶν.

Ἀναφορὲς στὴν σταυρικὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ γίνονται καὶ σὲ νεκρώσιμη ἀκολουθία τοῦ 12ου αἰῶνος, ποὺ ψάλλεται μέσα στὸν νάρθηκα: *Σταυρῷ σου γηθόμενος, σταυρῷ πεποιθὼς ὁ δοῦλος σου πρός σε μετέστη. Ἵνα τοὺς ἀνθρώπους κοινωνούς, θείας βασιλείας ἐργάσῃ, σταυρὸν ὑπέμεινας, θάνατον ἑκούσιον καταδεξάμενος. Γένος τὸ ἀνθρώπινον, πρὸς ἀφθαρσίαν ἀνώλεθρον, ἐκ φθορᾶς ἀνακέκληται, λουσάμενον αἵματι, τῷ τῆς πλευρᾶς σου, Σωτὴρ κενωθέντι, ἐν ᾧ ἀπέπλυνες ἡμῶν, τῶν προπατόρων τε τὴν παράβασιν...*[1]

Ἡ παράσταση τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν Ἀνάσταση. Εἶναι τὸ γεγονὸς ποὺ κατακλείει τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου, κατὰ τὴν ὁποίαν διαβάζονται διαδοχικὰ ὅλες οἱ ἀναστάσιμες περικοπές, ποὺ ἐνισχύουν τὴν πίστη στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐμφάνιση τοῦ Ἀναστάντος *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων* θεωρεῖται ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μαρτυρίες τῆς θριαμβευτικῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου[2] καὶ ἤδη ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰῶνα καθιερώθηκε νὰ ἑορτάζεται τὴν Κυριακὴ τοῦ Ἀντιπάσχα[3]. Ἦταν δὲ ἀπὸ τότε στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἀνάσταση. Τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὸ Πάσχα, σύμφωνα μὲ τὸ Ἀρμενικὸ Τυπικὸ καὶ τὸ Γεωργιανὸ Κανονάριο τῆς Ἱερουσαλήμ, τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὶς παλαιοχριστιανικὲς λειτουργικὲς συνήθειες τῆς Ἁγίας Πόλεως, γινόταν λιτανεία ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀναστάσεως σὲ παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Σιών, ὅπου κατὰ τὴν παράδοση συνέβησαν τὰ γεγονότα τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστοῦ στοὺς Δώδεκα τῶν θυρῶν κεκλεισμένων καὶ τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ καὶ διαβαζόταν στὸν ἑσπερινὸ τὸ σχετικὸ χωρίο,

1. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σσ. 136-137.

2. Πρβλ. A. Grabar, Les voies de la creation en iconographie chrétienne. Antiquité et Moyen Âge, Paris 1979, σ. 113.

3. Ethérie, Journal de voyage, (H. Pétré, ἐκδ. Sources Chrétiennes 21), Paris 1948, σσ. 244-245. A. Renoux, Un manuscrit du Lectionnaire arménien de Jérusalem (cod. jérus. arm. 191), La Muséon 74, 1961, σ. 379. G. Babić, Les chapelles annexes, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 91.

Ἰωάν. 20, 26-31[1]. Στὸ τυπικὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στὸν ὄρθρο τοῦ Ἀντιπάσχα ἀκολουθεῖται τὸ ἴδιο τυπικὸ μὲ αὐτὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα[2]. Συγκεντρώνεται ὁ κλῆρος στὸν νάρθηκα καὶ μετὰ τὸ τρίτο ἀντίφωνο του 118 ψαλμοῦ ψάλλεται... *Συγκλονουμένης τῆς κτίσεως, καὶ ῥηγνυμένου καταπετάσματος, τοὺς ἐν τῷ Ἅδει μοχλοὺς καὶ τὰς πύλας συνέτριψας, καὶ δήσας τὸν ἰσχυρὸν, ἠγέρθης ὡς κραταιός...* καὶ εἰσέρχονται στὸν ναόν. Ἀντιπαραβάλλεται ὁ σεισμὸς καὶ ἡ ῥήξη τοῦ παραπετάσματος κατὰ τὴν Σταύρωση μὲ τὴν συντριβὴ τῶν πυλῶν τοῦ Ἅδη κατὰ τὴν Ἀνάσταση καὶ ἐκείνη τὴν θαυμαστὴ εἴσοδο τοῦ Ἀναστάντος *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων* στὸ Ὑπερῷον τῆς Ἱερουσαλὴμ (Ἰωάν. 20, 24-29). Ἀνάλογοι παραλληλισμοὶ ὑπάρχουν καὶ στὴν ὑμνολογία τῆς ἑορτῆς τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀντιπάσχα[3].

Ἡ παρουσία τῆς παράστασης του Νιπτῆρος στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκος ἑρμηνεύεται ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη τελετή, ἡ ὁποία τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα τὴν Μεγάλη Πέμπτη σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας[4]. Τὴν ἴδια τελετὴ περιγράφει καὶ ὁ Πραξαπόστολος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, σύμφωνα μὲ τὸ χειρόγραφο τῆς Δρέσδης A ἀρ. 104, τοῦ 11ου αἰῶνα[5]. Τὴν ἀκολουθία παραδίδουν νὰ τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα καὶ ἀθωνικὰ καὶ ἄλλα μοναστικὰ τυπικά[6].

1. A. Renoux, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 378-379. K. Kekelidze, Jerusalimskij Kanonar VII veka, Tiflis 1912, σσ. 109-110. M. Tarchnischvili, La grand lectionnaire de l'église de Jérusalem Ve-VIIIe siècle, I, (CSCO, 189), Louvain 1959, σ. 137. H. Vincent, F. M. Abel, Jérusalem, II, 3, Paris 1922, σ. 452, 473.

2. J. Mateos, Le Typikon de la Grand Église, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108.

3. Πρβλ. Πεντηκοστάριον, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 72, 79, 80, 89-90.

4. J. Mateos, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 72-74. G. Meyers, Slavonic Witnesses to Evergetine Liturgy and Music: the Order of the Washing of Feet on Great and Holy Thursday, στο M. Mullet, A. Kirby (ἐκδ.), Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200, Belfast 1997, σσ. 367-385, 384. Γιὰ τὸ θέμα βλ. L. Petrides, Le Lavement des pieds le Jeudi-Saint dans l'Église grecque, Échos d'Orient, 3, 1899-1900, σσ. 321-326. E. H. Kantorowitz, The Baptism of the Apostles, Dumbarton Oaks Papers 9-10, 1955-1956, σσ. 225 κἑξ. A. Lossky, La cérémonie du Lavement des Pieds: Un essai d'étude compare, Acts of the International Congress Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948) Rome 25-29 September 1998, R. Taft, G. Winkler (ἔκδ.), Orientalia Christiana Analecta 265, Roma 2001, σσ. 809-832.

5. G. Meyers, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 376-378.

6. A. Dmitrievskij, Τυπικά I, σ. 129 ὑποσ. 1. G. Meyers, ἔνθ' ἀνωτ., σσ.

Στὸ τυπικὸ μάλιστα τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης ἀναφέρεται ὅτι στὸν νάρθηκα ὑπῆρχε καὶ παράσταση τοῦ Νιπτῆρος: *Τῇ μέντοι ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Πέμπτῃ ὀφείλει γίνεσθαι παρὰ τῆς τιμιωτάτης καθηγουμένης ὁ νιπτὴρ ἐν τῷ τῆς ἐκκλησίας προνάῳ, ἔνθα εἰκόνισται καὶ ὁ τοῦ Σωτῆρος Νιπτήρ...*[1] Στὸν νάρθηκα θὰ τοποθετηθῆ τὸ θέμα καὶ σὲ δύο ἄλλα κορυφαῖα μνημεῖα τοῦ 11ου αἰῶνος, τὴν Νέα Μονὴ στὴν Χίο καὶ τὴν Μονὴ Δαφνίου στὴν Ἀττική[2]. Ἡ Μεγάλη Πέμπτη εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἰαματικὴ ἡμέρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἰησοῦς-ἰατρὸς εἶναι παρὼν καὶ *ἀποπλύνει τοὺς ψυχικοὺς καὶ σωματικοὺς πόδας*[3]. Ἤδη ὁ Ὠριγένης ἑρμήνευσε τὴν νίψη ἀπὸ τὸν Χριστὸ τῶν ποδῶν τῶν Μαθητῶν ὡς νίψη *τῆς ψυχῆς ἀκαθαρσίαν*[4].

Στὸ εὐχέλαιο ποὺ τελεῖται τὴν ἴδια ἡμέρα γίνονται ἐπανειλημμένες ἀναφορὲς στὶς ἰαματικὲς ἱκανότητες τοῦ Χριστοῦ: *ἰατρὲ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων...ὁ μόνος ψυχῶν τε καὶ σωμάτων ἰατρός*[5]. *Κύριε, τὴν ἰατρικήν σου δύναμιν οὐρανόθεν ἐξαπόστειλον· ἅψαι τοῦ σώματος, σβέσον τὸν πυρετόν, πράϋνον τὸ πάθος καὶ πᾶσαν λανθάνουσαν ἀσθένειαν ἀποδίωξον...*[6] Μὲ τὸ ἰαματικὸ περιεχόμενο τῆς σκηνῆς τοῦ Νιπτῆρος καὶ τῆς Μεγάλης Πέμπτης συνδέεται καὶ ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἰαματικῶν ἁγίων Ἀναργύρων στὴν ὀροφή, ἔμπροσθεν τῆς παραστάσεως τοῦ Νιπτῆρος. Στὴν ἀκολουθία τοῦ εὐχελαίου γίνονται συχνὰ ἐπικλήσεις στοὺς ἁγίους Ἀναργύρους[1], μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἅγιος Μώκιος[2], ὁ μόνος σωζόμενος ἅγιος στὸ νότιο σταυροθόλιο τοῦ νάρθηκα.

Ἡ παρουσία τῶν ἰαματικῶν ἁγίων στὸν χῶρο μπορεῖ νὰ συνδεθῆ καὶ μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγιασμοῦ, ποὺ τελεῖται μέσα στὸν νάρθηκα[3], ὅπου σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις εὑρίσκεται καὶ μόνιμη φιάλη ἁγιασμοῦ[4]. Σὲ εὐχολόγιο τοῦ 1027 γίνονται ἐπικλήσεις στοὺς *ἁγίους καὶ ἰαματικοὺς ἀναργύρους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, Κῦρον καὶ Ἰωάννην...*[5] Μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγιασμοῦ συνδέεται καὶ ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ἑκατέρωθεν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁ ὁποῖος διαδραματίζει πρωταρχικὸ ρόλο στὴν ἐν λόγῳ ἀκολουθία[6], ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου τὸ αὐτοκρατορικὸ ζεῦγος εἰκονίζεται πλησίον τῆς λεκάνης τοῦ ἁγιασμοῦ[7] ἢ

367-385. A. Lossky, ἔνθ'ἀνωτ., σσ. 814-815. M. Arranz, Le Typikon du monastère du Saint-Sauveur à Messine, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 234-235.

1. P. Gautier, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 125. PG 127, στ. 1096C. H. Giess, Die Darstellung der Fusswaschung Christi in den Kunstwerken des 4. -12. Jahrhunderts, Rom 1962, σ. 8.

2. Ντ. Μουρίκη, Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Νέας Μονῆς Χίου, Ἀθήνα 1985, σ. 224. Sv. Tomeković, Contribution à l'étude du programme du narthex, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 150 καὶ ὑποσ. 45.

3. Th. Minisci, Le preghiere opisthambonoi dei Codici criptensi, Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, 3, 1949, σ. 61, ἀρ. 28 στίχ. 16 κέξ.

4. Origenes Werke III (GCS, VI, 246) καὶ Werke VIII (XXXIII, 273, 3, 346, 15. Πρβλ. H. Giess, ἔνθ'ἀνωτ., σ. 11, 13, 14, 15). PG 14, στ. 757 κέξ.

5. Euchologion (ἔκδ. Roma 1873), σ. 182. πρβλ. σ. 183: *ὁ ἰατρὸς καὶ βοηθὸς τῶν ἐν πόνοις· ὁ λυτρωτής τε καὶ Σωτὴρ τῶν ἐν νόσοις*, σ. 190-191: *Σῶτερ μόνος θεός· πάντων ἰατρεύων πάθη τε τῶν ψυχῶν· καὶ σωμάτων τὰ συντρίμματα, καὶ τὸν ἐν νόσοις πάσχοντα, αὐτὸς θεραπεύων ἴασαι.* H. Kantorowicz, The Baptism of the Apostles, Dumbarton Oaks Papers 9-10, 1956, σ. 239 καὶ ὑποσ. 145. Πρβλ. Π. Ν. Τρεμπέλα, Μικρὸν Εὐχολόγιον Α'. Αἱ ἀκολουθίαι καὶ τάξεις Μνηστειῶν καὶ Γάμου, Εὐχελαίου, Χειροτονιῶν καὶ Βαπτίσματος, Ἀθῆναι 1950, σ. 12 καὶ σποραδικά J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 333.

6. Π. Ν. Τρεμπέλα, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 151. J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340.

1. Π. Ν. Τρεμπέλα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 115, 130, 133, 134, 140-141, 174, 185. J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 558, 354, 361, 392.

2. Π. Ν. Τρεμπέλα, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 140-141: τῶν ἰαματικῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, Κύρου καὶ Ἰωάννου, Παντελεήμονος καὶ Ἑρμολάου, Σαμψὼν καὶ Διομήδους, Μωκίου καὶ Ἀκινήτου, Θαλελαίου καὶ Τρύφωνος. J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 361.

3. J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 358-362. A. Dmitrievskij, Τυπικά II, σ.184 κέξ. καὶ 1051.

4. Πρβλ. N. Coumbaraki-Pansélinou, Saint-Pierre de Kalyvia-Kouvara et la chapelle de la Vierge de Mérenta, Deux monuments du XIIIe siècle en Attique, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 60, σχ. 1 (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν παράσταση τῆς Βάπτισης τοῦ Χριστοῦ). Ἀ. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καὶ οἱ ναοί της (11ος-18ος αἰ.), Ἀθήνα 1994, σ. 184, σχ. 17. Γιὰ ἀνάλογες κατασκευὲς στὴν Καππαδοκία βλ. N. Teteriatnikov, The Liturgical Planning, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 153 κέξ. 41, 96 κέξ., (συχνὰ συνδυάζονται μὲ τὴν Βάπτιση). Πρβλ. καὶ Τυπικὸν Κεχαριτωμένης, PG 127, στ. 1096C-1097A. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σσ. 754, 1051.

5. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 1052. Πρβλ. J. Goar, ἔνθ'ἀνωτ., σ. 359.

6. N. Teteriatnikov, The True Cross flanked by Constantine and Helena. A Study in the Light of the Post-iconoclastic Re-evolution of the Cross, Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 4/18, 1995, σ. 178.

7. Πρβλ. N. Teteriatnikov, The Liturgical Planning, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 103. Βλ. καὶ N. καὶ M. Thierry, Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, Région

τοποθετεῖται πλησίον τῆς σκηνῆς τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα στὸν νάρθηκα, γιατὶ ἡ τριπλὴ κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μέσα στὴν λεκάνη μὲ τὸ νερὸ στὴν τελετουργία τοῦ ἁγιασμοῦ συμβολίζει τὴν Βάπτιση τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἰορδάνη[1]. Ἔτσι, τὸ θέμα συνδέεται μὲ τὸ βαπτιστικὸ περιεχόμενο τῆς σκηνῆς τοῦ Νιπτῆρα.

Ἡ ἀντικριστὴ ἀπεικόνιση στὸν νάρθηκα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μεταξὺ τῶν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁ σταυρὸς ἀποδίδεται μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς εἰκονογραφικὸ τύπο καὶ καθίσταται σταυρὸς-τρόπαιο κατὰ τοῦ θανάτου[2], ἔχει σωτηριολογικὸ χαρακτῆρα καὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ νεκρικὸ κατὰ κύριο λόγο περιεχόμενο τοῦ χώρου. Τὸ θέμα τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μεταξὺ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ τῆς μητέρας του Ἑλένης παραβλήθηκε μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καὶ θεωρήθηκε ἰσότιμο κατὰ τὸ θεολογικό του περιεχόμενο μὲ αὐτήν, ὡς θριαμβικὸ σημεῖο κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο βασίσθηκε στὴν ἱερὰ παράδοση. Ἡ ἁγία Ἑλένη βρῆκε στὸν Γολγοθᾶ τρεῖς σταυρούς. Γιὰ νὰ βεβαιωθῇ ποιός ἦταν αὐτὸς πάνω στὸν ὁποῖο μαρτύρησε ὁ Χριστός, τοὺς δοκίμασε μὲ νεκρὸ ἄνθρωπο καὶ ὁ σταυρὸς, ὁ ὁποῖος ἀνέστησε τὸν νεκρὸ ἀναγνωρίσθηκε ὡς ὁ Τίμιος Σταυρός[3]. Ἔτσι, τὸ θέμα τοῦ Τιμίου Σταυροῦ λόγῳ τῆς προφυλακτικῆς του κατὰ τοῦ θανάτου δύναμης θεωρήθηκε κατάλληλο γιὰ τὴν διακόσμηση κοιμητηριακῶν χώρων

du Hasan Daği, Paris 1963, σσ.106-108, εἰκ. 23, πίν. 53. N. Teteriatnikov, The True Cross flanked by Constantine and Helena, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 178, εἰκ. 8.

1. N. Teteriatnikov, The True Cross flanked by Constantine and Helena, ἔνθ' ἀνωτ., σσ.178-180.

2. Πρβλ. A. D. Kartsonis, Anastasis. The Making of an Image, Princeton 1986, σσ. 85-88. καὶ N. Thierry, La croix en Cappadoce: Typologie et valeur representative, στὸ Le Site monastane copte des Kellia: Sources historiques et exploration archéologiques, Actes du Colloque de Genève 1984, Genève, 1986, σσ. 206-207 καὶ ὑποσ. 53.

3. M. Wenzel, Some Notes on the Iconography of St. Helene, Actes du XIIe Congrès international d'Études Byzantines (Ochride 1961), III, Belgrade 1964, σσ. 415-421. K. G. Holum, Hadrian and St. Helena: Imperial Travel and the Origins of Christian Holy Land Pilgrimage, The Blessing of Pilgrimage (ἐκδ. R. Ousterhout), Urbana, Chicago 1990, σσ. 66-81. Βλ. τὶς σχετικὲς παραδόσεις στὸ J. W. Drijvers, Helena Augusta. The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross, Leiden 1992, β' μέρος.

καὶ παράλληλα εἰκονίσθηκε συχνὰ πλησίον σὲ χριστολογικὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ Πάθος καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ἢ τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου[1].

Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ παρουσία τόσων γυναικῶν ἁγίων σὲ ἕνα ἀνδρικὸ μοναστήρι. Τοῦτο μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθῇ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι παρότι τὰ μεσοβυζαντινὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ ἀπαγορεύουν στὶς γυναῖκες νὰ ἐπισκέπτωνται τὰ ἀνδρικὰ μοναστήρια παρὰ μόνον κατ' ἐξαίρεση καὶ μόνον σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις[2]. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ εἶχε ἐπεκταθεῖ καὶ στὶς ἀπεικονίσεις γυναικῶν στὰ ἀνδρῷα μοναστήρια. Ἡ παρουσία τους στὸ Καθολικὸ τῆς ἀνδρικῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ δικαιολογεῖ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν κατ' ἐξαίρεση ἐπίσκεψη γυναικῶν στὸ μοναστήρι, ὅταν οἱ γυναῖκες-προσκυνήτριες ἐπρόκειτο νὰ ζητήσουν ἴαση ἀπὸ τὸ ἱερὸ λείψανο τοῦ ὁσίου ποὺ βρισκόταν στὸν ναό, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ Βίος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ[3].

Ὅλες καθὼς κατέχουν τὴν τελευταία τάξη στὴν ἱεραρχία τῶν ἁγίων θὰ εἰκονισθοῦν στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα. Μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχουσα θέση κατέχουν καὶ εἰκονίζονται ὁλόσωμες ἡ αὐτοκράτειρα ἁγία Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, ἁγία ἰδιαίτερα τιμωμένη στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο λόγῳ ἐντοπιότητας, μὲ σκοπὸ νὰ προβληθῇ ὁ ρόλος της στὸν τερματισμὸ τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης. Ἡ πολὺ δημοφιλὴς στὴν Ἀνατολὴ λογία ἁγία Αἰκατερίνη καὶ ἡ ἁγία Βαρβάρα, στὴν ὁποία εἶναι ἀφιερωμένος ὁ πρῶτος ναὸς τῆς Μονῆς. Σὲ αὐτὲς θὰ προστεθοῦν οἱ ἁγίες Μαρίνα, Εὐφημία, Ἰουλιανή, Θέκλα, Ἀναστασία, Φεβρωνία καὶ Ἀγάθη. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἁγίες θεωροῦνται ἰαματικές, ὅπως οἱ Μαρί-

1. N. Teteriatnikov, The True Cross flanked by Constantine and Helena, σσ. 178 κἑξ. τῆς ἰδίας, Burial Places in Cappadocian Churches, Greek Orthodox Theological Review, 29/2, 1984, σσ. 141-174. C. L. Connor, Female Saints in Church Decoration of the Troodos Mountains in Cyprus, N. P. Ševčenko, C. Moss (ἐκδ.), Medieval Cyprus Studies in Art, Architecture and History in Memory of Doula Mouriki, Princeton 1999, σσ. 215-216. Πρβλ. καὶ παραδείγματα στὸ Ch. Walter, The Iconography of Constantine the Great Emperor and Saint, Leiden 2006, σσ. 47 κἑξ.

2. A. M. Talbot, Women's Space in Byzantine Monasteries, Dumbarton Oaks Papers, 52, 1998, σσ. 113-127. K. Ἀ. Μανάφη, Μοναστηριακὰ τυπικὰ-διαθῆκαι, Ἐν Ἀθήναις 1970, σσ. 89-90.

3. S. E. J. Gerstel, Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium, Dumbarton Oaks Papers, 52, 1998, σ. 90. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ὅσιος Λουκᾶς. Ὁ βίος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη, Ἀθήνα 1989, σσ. 209 κἑξ.

να, Βαρβάρα, Ἀναστασία, Θέκλα καὶ Αἰκατερίνη[1] καὶ μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸ ἰαματικὸ περιεχόμενο τοῦ χώρου. Ὀκτὼ δὲ ἀπὸ τὶς γυναῖκες ἁγίες συνδέονται καὶ μὲ τὴν λατρεία τους στὴν Κωνσταντινούπολη[2]. Τοῦτο μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθῇ ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις τῆς Μονῆς μὲ τὴν Βασιλεύουσα.

Οἱ παρουσία τόσων ἁγίων στὸν νάρθηκα μπορεῖ νὰ συνδεθῇ μὲ τὸν κυρίαρχο κοιμητηριακὸ χαρακτῆρα τοῦ χώρου καὶ νὰ θεωρηθοῦν ὅτι συμμετέχουν μὲ τὶς ἄλλες ἅγιες μορφὲς τῆς ὀροφῆς, ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν σύνθεση τοῦ Μεγάλου Κριτηρίου, στὴν σύνθεση τῆς Μεγάλης Δέησης. Εἰκονογραφοῦν δηλαδὴ τὸ θεοτοκίο τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας: *Πρεσβείαις τῆς τεκούσης σε, Χριστέ, καὶ τοῦ Προδρόμου σου, ἀποστόλων, προφητῶν, ἱεραρχῶν, ὁσίων καὶ δικαίων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τὸν κοιμηθέντα δοῦλον σου ἀνάπαυσον*[3].

Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ νάρθηκος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐστηρὸ δογματικὸ περιεχόμενο, ἄμεσα καὶ μὲ ἐπίγνωση συνδεδεμένο μὲ τὴν λειτουργικὴ σημασία τοῦ χώρου καὶ τὶς σωτηριολογικὲς προεκτάσεις του. Τοῦτο γίνεται μὲ τὴν αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τῶν θεμάτων ἀπὸ τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς ἐπίγειας ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, μέσω τῶν ὁποίων ἐπέρχεται ἡ σωτηρία καὶ ἡ κληρονομία τῆς αἰώνιας ζωῆς. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ τῶν χριστολογικῶν θεμάτων συμβιβάζεται ἀπόλυτα μὲ τὸ κυρίαρχο ἐσχατολογικὸ περιεχόμενο τοῦ χώρου, ὅπου δεσπόζει ἡ σύνθεση τοῦ Δευτέρου Κριτηρίου. Προδιαγράφεται ἡ πορεία, ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ πιστὸς μὲ τὴν εἴσοδό του στὴν ἐπίγεια Ἐκκλησία διὰ τοῦ βαπτίσματος, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τῶν Ἀποστόλων, οἱ ὁποῖοι βαπτίσθηκαν, *ἐφωτίσθησαν*[4], πρὸ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἀπὸ τὸν

1. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, Ἐν Πετρουπόλει 1909, σσ. 278-279.

2. R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin: I. Le siège de Constantinople et le Patriarchat Oecuménique, III. Les églises et les monastères, Paris 1969, σσ. 6-7(Ἀγάθη), 22-25 (Ἀναστασία), 56-57 (Βαρβάρα), 141-143 (Θέκλα), 120-130 (Εὐφημία), 102-109 (Εἰρήνη), 259-250 (Ἰουλιανή), 109-110 (Ἑλένη).

3. J. Goar, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 432.

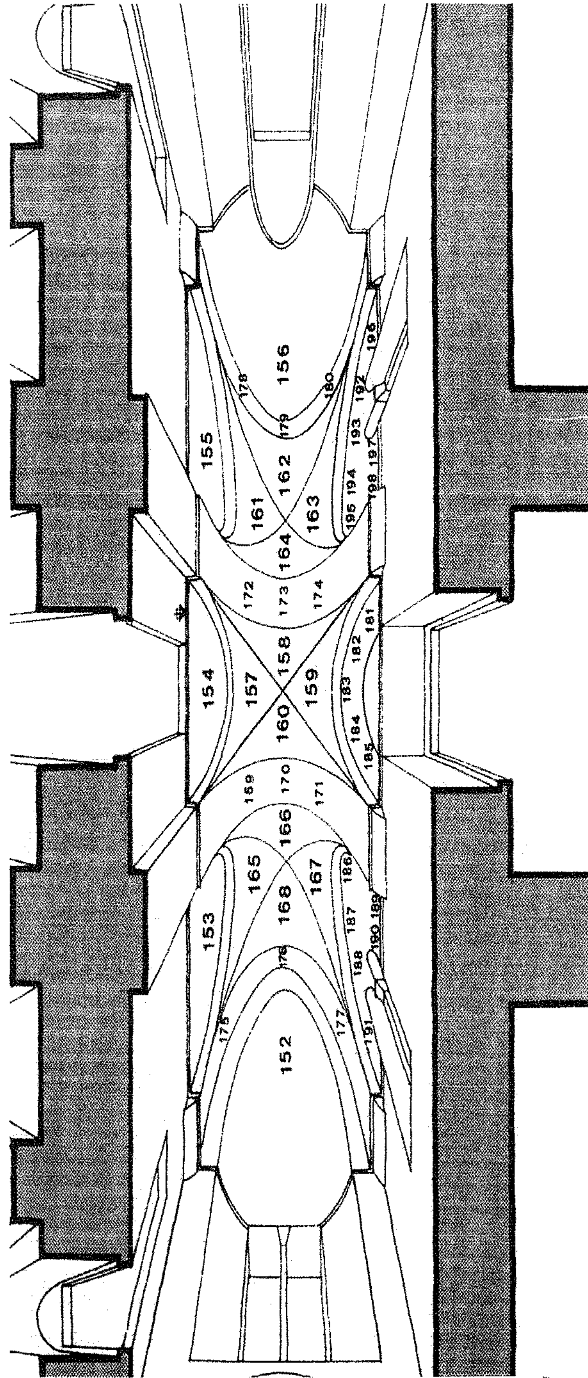
4. Πρβλ. ἰδιόμελον: *ὅτε γὰρ οἱ ἔνδοξοι μαθηταί σου ἐν τῷ νιπτῆρι τοῦ δείπνου ἐφωτίζοντο*...W. Christ, M. Paranikas, Anthologia Graeca carminum Christianorum, Leipzig 1871, σ. 94.

Χριστὸ μὲ τὴν νίψη τῶν ποδῶν, γεγονὸς ποὺ προηγήθηκε τῆς θέσπισης τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ταυτόσημο μὲ τὸ μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος[1], ἀπαλλάχθησαν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ὁδηγήθηκαν μέσῳ τῶν δύο κυρυφαίων μυστηρίων ποὺ ἱδρύθηκαν τὴν ἴδια ἡμέρα, στὴν κληρονομία τῆς αἰώνιας ζωῆς καὶ ἐντάχθηκαν στὴν χορία τῶν ἱκετῶν μαζὶ μὲ τοὺς ὑπολοίπους ἁγίους καὶ δέονται στὸν Μέγα Κριτὴ γιὰ τὴν σωτηρία τῶν πιστῶν. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν θεμάτων ἔγινε μὲ σκοπὸ νὰ συνδεθῇ τὸ θεῖο Πάθος μὲ τὴν ἐλπίδα σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς προϋποθέσεις της. Σὲ νεκρώσιμη ἀκολουθία μοναχοῦ σὲ χειρόγραφο τοῦ 12ου αἰῶνα διατυπώνεται ἡ εὐχὴ τῆς ἔνταξης τοῦ κοιμηθέντος: *ὅπου τῶν προφητῶν ὁ χορός, τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων τὰ τάγματα, καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος, δικαιωθέντων τῷ σῷ, σωτηρίῳ πάθει καὶ τῷ αἵματι, δι' οὗ ἐξηγόρασας, τὸν αἰχμάλωτον ἄνθρωπον*[2].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΚΙΟΛΕΣ

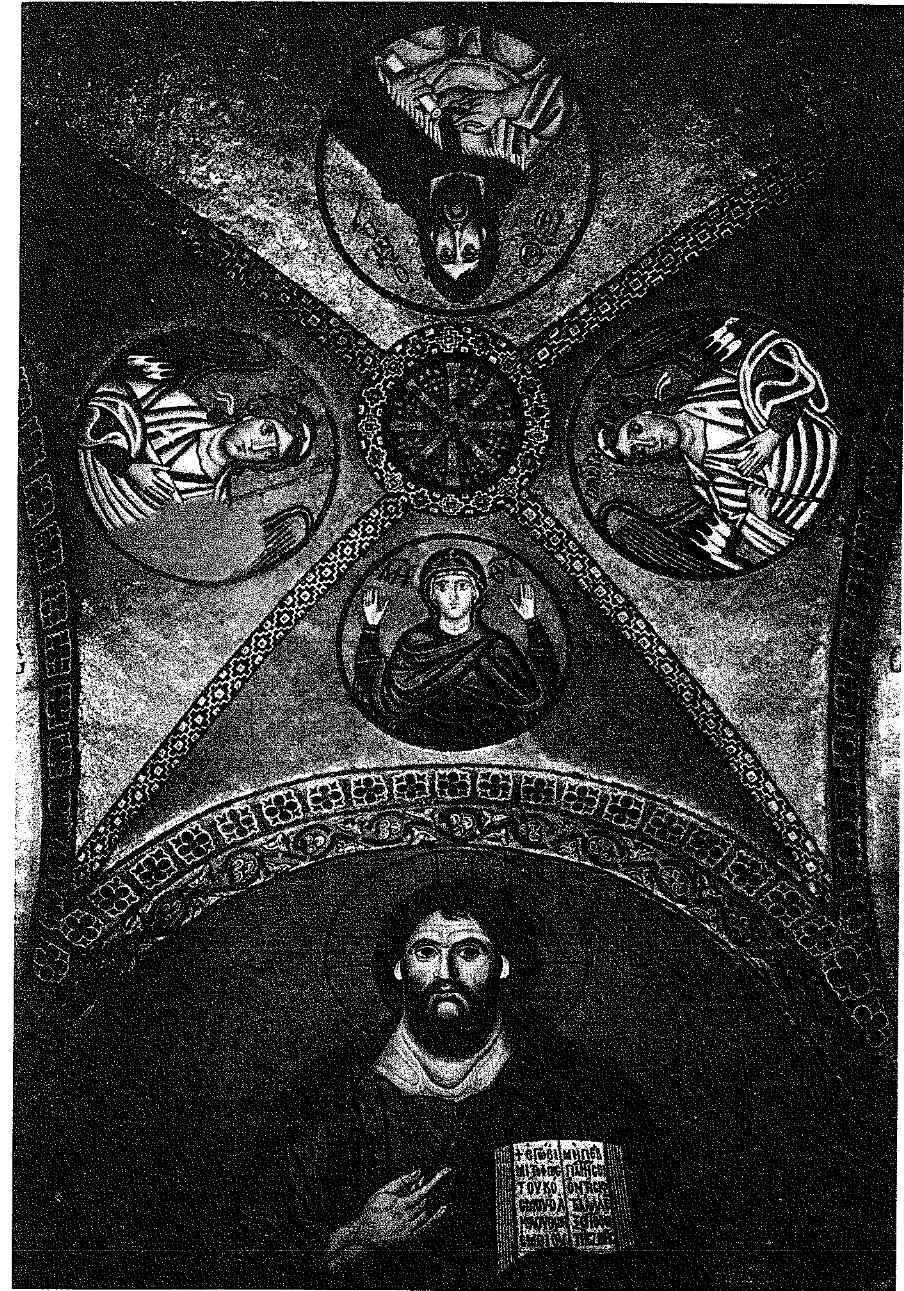
1. Πρβλ. Kantorowicz, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 214, 217 καὶ ἀναφορὲς σὲ πατερικὰ κείμενα σσ. 215 κἑξ. καὶ ὑποσ. 28 κἑξ.

2. A. Dmitrievskij, Εὐχολόγια, σ. 137.

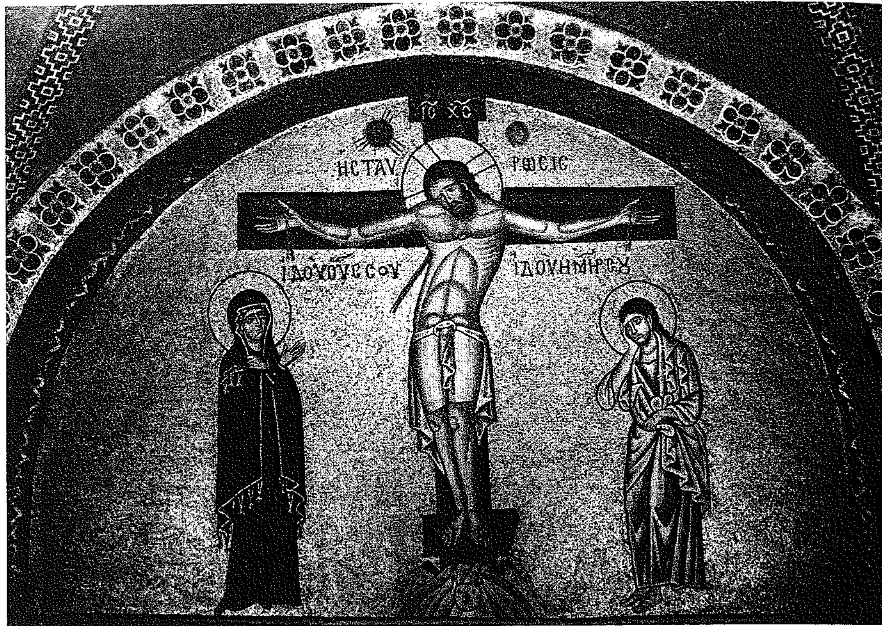

Νάρθηκας: 152. *Νιπτῆρας.* **153.** *Σταύρωση.* **154.** *Χριστὸς Παντοκράτωρ.* **155.** *Ἀνάσταση.* **156.** *Ψηλάφηση τοῦ Θωμᾶ.* **Σταυροθόλια: 157.** *Παναγία δεομένη.* **158.** *Γαβριήλ.* **159.** *Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.* **160.** *Μιχαήλ.* **161.** *Παντελεήμων (ἴχνη τοιχογραφίας, 19ος αἰ.;).* **162.** *Θαλέλαιος (ἴχνη τοιχογραφίας, 19ος αἰ.;).* 163. Τρύφων (ἴχνη τοιχογραφίας, 19ος αἰ.;). 164. *Μώκιος.* **165.** *Κοσμᾶς.* **166.** *Κῦρος.* **167.** *Δαμιανός (τοιχογραφία 19ος αἰ.;*).* **168.** *Ἰωάννης.* **Τόξα: 169.** *Πέτρος.* **170.** *Μάρκος.* **171.** *Ἀνδρέας.* **172.** *Παῦλος.* **173.** *Ἰάκωβος.* **174.** *Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.* **175.** *Ματθαῖος.* **176.** *Σίμων.* **177.** *Λουκᾶς.* **178.** *Θωμᾶς.* **179.** *Βαρθολομαῖος.* **180.** *Φίλιππος.* **Δ. τοῖχος: 181.** *Ἀνεμπόδιστος.* **182.** *Πηγάσιος.* **183.** Ἀκίνδυνος. **184.** *Ἀφθόνιος.* **185.** *Ἐλπιδηφόρος.* **186.** *Εἰρήνη.* **187.** *Αἰκατερίνη.* **188.** *Βάρβαρα.* **189.** *Εὐφημία.* **190.** *Μαρίνα.* **191.** *Ἰουλιανή.* **192.** *Θέκλα.* **193.** *Κωνσταντῖνος.* **194.** *Ἑλένη.* **195.** *Ἀγάθη.* **196.** *Ἀναστασία.* **197.** *Φεβρωνία.* **198.** *Εὐγενία.*

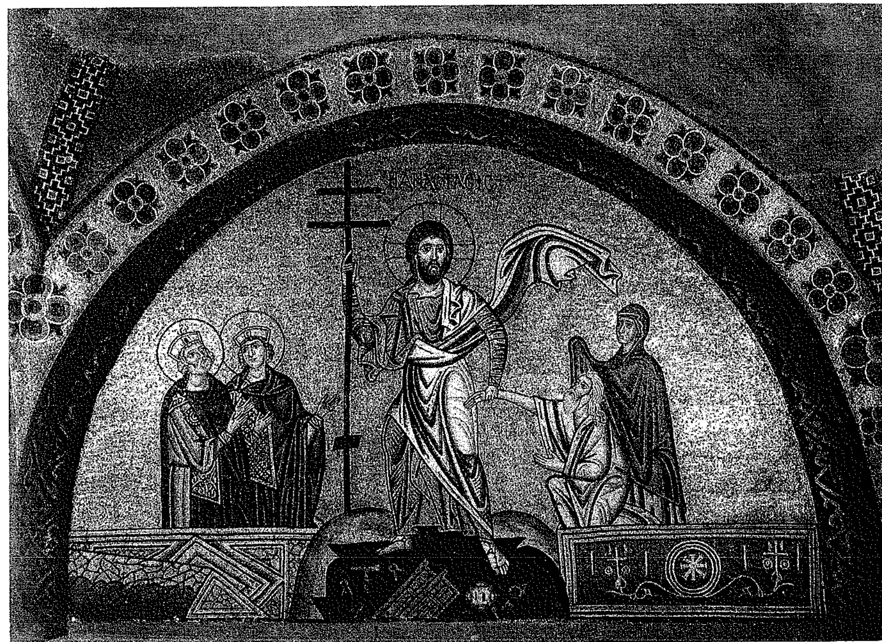
Εἰκ. 1. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ.
Προοπτικὸ σχέδιο τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος τοῦ νάρθηκα.

Εἰκ. 2. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας.
Ὁ Παντοκράτορας καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ κεντρικοῦ σταυροθολίου.

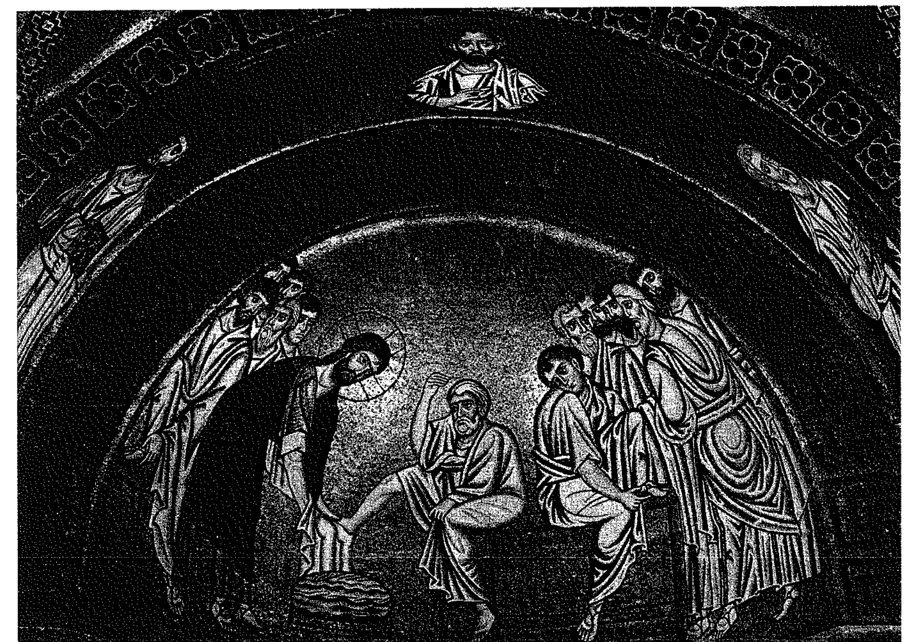
Εἰκ. 3. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας. Ἡ Σταύρωσις.

Εἰκ. 4. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας. Ἡ Ἀνάστασις.

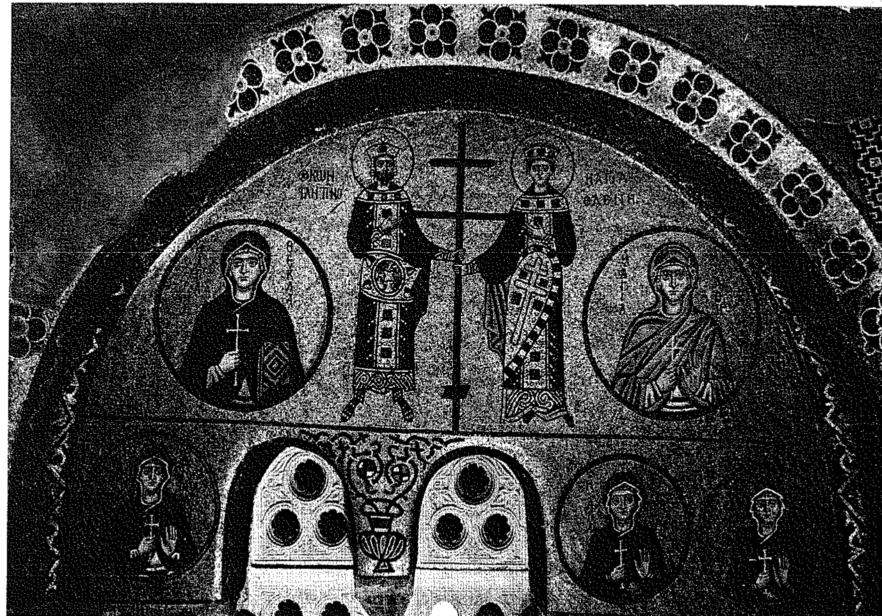
Εἰκ. 5. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας. Ἡ Ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ.

Εἰκ. 6. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας. Ὁ Νιπτήρ.

Εἰκ. 7. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας. Ἁγίες.

Εἰκ. 8. Καθολικὸ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ. Νάρθηκας.
Οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη καὶ Ἁγίες.

ΑΓΙΟΣ ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ «ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΑΜΟΥΤΑΙΩΝ»

Σύμφωνα μὲ τὴν σχετικὴ ἀναφορὰ τοῦ μητροπολίτη Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, ὁ ἱερομάρτυς καὶ θαυματουργὸς Ἑρμογένης εἶναι τοπικὸς ἅγιος τῆς Κύπρου, καὶ ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴν 5η Ὀκτωβρίου[1]. Ὁ λόγιος ἐπίσκοπος ἔχει παραλάβει τὶς σχετικὲς μὲ τὸν ἅγιο Ἑρμογένη πληροφορίες του ἀπὸ τὸ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου ἔργο τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Βενετία τὸ 1788, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ τάφος καὶ τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου ὑπῆρχαν σὲ φερώνυμο ναό του, στὴ νεκρόπολη τοῦ Κουρίου, κοντὰ στὴν Ἐπισκοπὴ τῆς Λεμεσοῦ, μέρος δὲ τῶν λειψάνων εἶχε ἤδη κλαπεῖ, ἐνῶ στὸ ναὸ παρέμενε ἡ κάρα του[2]. Τὶς ἴδιες δὲ πληροφορίες, καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴ πηγὴ ἀντλώντας, ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βολλανδιστὴς ἁγιολόγος H. Delehaye, στὸ περὶ τῶν ἁγίων τῆς Κύπρου δημοσίευμά του[3].

Οἱ περὶ τοῦ ἁγίου Ἑρμογένους ὅμως πληροφορίες οὐσιαστικὴ πηγὴ ἔχουν τὴν σχετικὴ λατρευτικὴ παράδοση τῆς Κύπρου, ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ καὶ συστηματικὴ καταγραφὴ τῆς ὁποίας ὑπάρχει στὴν ἔκδοση τῆς ἀκολουθίας του, ποὺ τυπώθηκε τὸ 1772 στὴν Βενετία, μὲ φροντίδα καὶ δαπάνη τοῦ τότε Μητροπολίτη Κιτιαίων καὶ Λεμεσοῦ Μακαρίου Α' τοῦ Κυπρίου (1737-1776), καὶ ἡ ὁποία βιβλιογραφεῖται ὡς ἀκολούθως ἀπὸ τὸν E. Legrand, στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 18ου αἰώνα[4]:

1. Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, Ἁγιολόγιον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι χ.χ., σ. 137.
2. Ἀρχιμ. Κυπριανός, Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου...1. Ἐνετίῃσιν 1788, σ. 360.
3. H. Delehaye, Saints de Chypre, Analecta Bollandiana 26 (1907), σ. 270.
4. E. Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiès par des Grecs au dix-huitième siècle, Oeuvre posthume complétée et publiée par Louis Petit et Hubert Pernot 2, Paris 1928, ἀρ. 757.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΕΡΜΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ, ΨΑΛΛΟΜΕΝΗ ΤΗ Ε΄ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ Νῦν Πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα σπουδῇ μὲν καὶ δαπάνῃ τοῦ Πανιερωτάτου, καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου Κιτιαίων, ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ. Ἐπιστασίᾳ δὲ τοῦ λογιωτάτου ἐν Μοναχοῖς Κυροῦ Ἀθανασίου Καρύδη Κυπρίου, τοῦ ἐκ τῆς εὐαγοῦς Ἐπαρχίας τοῦ ἄνωθεν Μητροπολίτου. ΕΝΕΤΙΗΣΙ. αψοβ΄. 1772. ΠΑΡΑ ΑΝΤΩΝΙΩ ΤΩ ΒΟΡΤΟΛΙ. CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Ἡ ἀκολουθία αὐτή, ποὺ ἐπανεκδόθηκε τὸ 1963 ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ χωριοῦ Ἐπισκοπὴ[1] καὶ τὸ 2001 μὲ φροντίδα τοῦ κ. Ζαχαρία Κλ. Ραπτοπούλου, μὲ πρόλογο τοῦ Μητροπολίτη Λεμεσοῦ κ. Ἀθανασίου καὶ προσθήκη παρακλητικοῦ κανόνα, χαιρετισμῶν καὶ ἱστορικῶν καὶ περιγραφικῶν στοιχείων γιὰ τὸ παρεκκλήσι τοῦ ἁγίου στὴν Ἐπισκοπή[2], στηρίχθηκε, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸν πρόλογο τῆς πρώτης ἐκδόσεως, τοῦ 1772, σὲ παλαιότερη χειρόγραφη ἀκολουθία ποὺ ἦταν σὲ λειτουργικὴ χρήση[3]. Διασώζει λοιπὸν τὴν τοπικὴ κυπριακὴ παράδοση περὶ τοῦ ἁγίου, καὶ ἀποτελεῖ τὴν παλαιότερη πηγή μας γιὰ τὸν βίο του.

Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ βίου ποὺ περιλαμβάνεται στὴν ἔκδοση αὐτή, ὁ ἅγιος Ἑρμογένης γεννήθηκε στὴν «ἐπαρχίαν τῶν Μυρέων, εἰς μίαν χώραν τῆς Ἀνατολῆς, Φοίνικαν ὀνομαζομένην»[4], καὶ μετὰ τὸν θάνατο τῶν γονέων του μετέβη διαδοχικὰ στὴν Αἴγυπτο, «τὸ νῦν λεγόμενον Μισίριον»[5], στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κωνσταντινού-

1. Μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση: Ἀνατύπωση σήμερον δαπάναις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς/Ἐπιτροπῆς τοῦ χωρίου Ἐπισκοπῆς /1963//τυπ. Γεωργ. Ἀραδιπιώτη. Κιτίου Κυπριανοῦ 31, Λεμεσός.

2. Ζαχαρίας Κλ. Ραπτόπουλος, Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἱερομάρτυρος Ἑρμογένους, ψαλλομένη τῇ Ε΄ Ὀκτωβρίου. Πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα σπουδῇ μὲν καὶ δαπάνῃ τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου Κιτιαίων κ.κ. Μακαρίου τοῦ Κυπρίου, νῦν δὲ εὐλογίᾳ τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Λεμεσοῦ κ.κ. Ἀθανασίου τοῦ Α΄ σωτηρίῳ ἔτει 2001 μηνὶ Ἰουλίῳ 22α. Ἔκδοσις Γ΄, Λευκωσία 2001 [στὸ ἑξῆς: Ἀκολουθία].

3. Ἀκολουθία, σ. 7.

4. Ἀκολουθία, σ. 27.

5. Ἀκολουθία, σ. 28.

πολη, ὅπου τελειοποίησε τὶς θεολογικὲς γνώσεις του καὶ συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα. Στὴν Κωνσταντινούπολη χειροτονήθηκε «ἐπίσκοπος τῆς τῶν Σαμουταίων Ἐκκλησίας»[1], καὶ ἀπεστάλη στὴν ἐπαρχία του, ὅπου ἀνέπτυξε μεγάλο ποιμαντικὸ καὶ ἀντιαιρετικὸ ἔργο ἀντιμετωπίζοντας δραστικὰ «τοὺς τὰ Ἀρείου φρονοῦντας σαθρὰ καὶ μάταια δόγματα»[2].

Σύμφωνα μὲ τὸν βίο, τότε ξέσπασε σφοδρὸς διωγμὸς ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς παλαιᾶς θρησκείας, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν καὶ «ὁ Σαμουταίων νήσου Ἡγεμών, Σαντορνίνος τοὔνομα»[3]. Αὐτὸς συνέλαβε τὸν Ἑρμογένη, τὸν ὑπέβαλε σὲ διάφορα φοβερὰ μαρτύρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ ἅγιος ἔβγαινε πάντοτε – θείᾳ συνάρσει – ἀλώβητος, καὶ τελικὰ τὸν ὁδήγησε «εἰς τὸν Βυρρᾶν, τὸν τόπον τῆς καταδίκης»[4], ὅπου τὸν θανάτωσε μὲ ἀποκεφαλισμό. Οἱ χριστιανοὶ τοῦ τόπου, πῆγαν κρυφὰ τὴ νύχτα στὸ σημεῖο τοῦ μαρτυρίου, ἔκλεψαν τὸ σῶμα καὶ τὸ κεφάλι, ἔντυσαν τὸ λείψανο μὲ ἀρχιερατικὰ ἄμφια, τὸ ἔβαλαν σὲ «θήκη» καὶ τὸ ἔριξαν στὴ θάλασσα, γιὰ νὰ τὸ διασώσουν ἀπὸ τὴ μανία τῶν ἀπίστων. Μὲ θαυματουργικὸ τρόπο ἡ θήκη μὲ τὸ λείψανο τοῦ Ἑρμογένη «τοῖς κύμασι φερομένη ἦλθεν ἕως τῆς περιφήμου νήσου Κύπρου, εἰς τόπον καλούμενον Κουραίων. Καὶ εὑρόντες τινὲς πιστοὶ τὸν μακάριον τοῦτον καὶ ἄσυλον θησαυρόν, ἀνήγγειλαν τοῖς Ἐπισήμοις τῆς πόλεως ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ κληρικοῖς καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ»[5].

Κατὰ τὴν τοπικὴ κυπριακὴ λατρευτικὴ παράδοση, ἡ ὁποία ἀπηχεῖται καὶ σὲ διαφόρους στίχους καὶ χωρία τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου, ἡ μνημονευόμενη ἐπισκοπὴ Σαμουταίων θεωρήθηκε ὅτι ἦταν ἐπισκοπὴ «τῆς νήσου Σαμουταίων», καὶ τελικὰ ταυτίστηκε μὲ τὴ νῆσο Σάμο, τῆς ὁποίας ὁ Ἑρμογένης τιμᾶται στὴν Κύπρο ὡς ἐπίσκοπος. Ὡστόσο, οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς – καὶ κατόπιν Μητροπόλεως – Σάμου, τόσο τοῦ Michaelis le Quien[6], τοῦ

1. Ἀκολουθία, σ. 28.

2. Ἀκολουθία, σ. 28.

3. Ἀκολουθία, σ. 29.

4. Ἀκολουθία, σ. 31.

5. Ἀκολουθία, σ. 32.

6. Michaelis le Quien, Oriens Christianus... τόμ. 1, Parisiis 1740, στ. 929: Ecclesia Sami.

1740, ὅσο καὶ τῶν Ἐπαμεινώνδα Σταματιάδη[1], τοῦ 1886, καὶ τοῦ Μητροπολίτη Σιδηροκάστρου Ἰωάννη Παπάλη[2], τοῦ 1967· ἀλλὰ καὶ ὅσων ἐνδιαμέσως καὶ κατόπιν ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σάμου[3] καὶ ἄντλησαν ἀπὸ αὐτούς, δὲν ἀναφέρουν τὸν Ἑρμογένη ὡς ἐπίσκοπο Σάμου.

Στὴν τοπικὴ σαμιακὴ βιβλιογραφία καὶ ἐκκλησιαστική-λατρευτικὴ πραγματικότητα, ὁ ἅγιος Ἑρμογένης ἔγινε γνωστὸς τὸ 1982, ὅταν ὁ τότε Μητροπολίτης Σάμου καὶ Ἰκαρίας κυρὸς Παντελεήμων Μπαρδάκος, στὰ πλαίσια προσκυνηματικῆς ἐκδρομῆς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας στοὺς Ἁγίους Τόπους πέρασε τυχαῖα ἀπὸ τὸ ναὸ μὲ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου[4]. Ἐπιστρέφοντας στὴ Σάμο κίνησε τὸ ζήτημα, γράφοντας μάλιστα ὅτι ὁ ἅγιος ἦταν «τοῦ 3ου-4ου αἰώνα»[5], καὶ ἐπιδιώκοντας τὴν εἰσαγωγὴ τῆς τιμῆς του στὸ νησί. Τὸ 1991, μὲ προτροπὴ τῆς κας Εἰρήνης Εὐγενικοῦ, ἀπὸ τὸ Καρλόβασι τῆς Σάμου, καὶ μέριμνα τοῦ Μητροπολίτη Παντελεήμονα δημοσιεύθηκε μία νέα ἀκολουθία τοῦ ἁγίου, τὴν ὁποία συνέταξε ὁ ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Παυλόπουλος, ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου[6], ὥστε

1. Ἐπ. Σταματιάδης, Σαμιακὰ ἤτοι ἱστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς 4, ἐν Σάμῳ 1886, σ. 177-179.

2. Μητροπολίτης Σιδηροκάστρου Ἰωάννης, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σάμου ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον, Σάμος 1967, σ. 100-101. Πρβλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, Σαμιακὰ ἁγιολογικά, Σαμιακὸν Βῆμα 3068 (10 Φεβρουαρίου 1997), σ. 3.

3. Ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ Παπαντωνίου, Αἰνέσιμος διατριβὴ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς νήσου Σάμου, ἐν Σάμῳ 1912, σ. 5-7. Βασίλειος Ἀτέσης, Μητροπολίτης πρ. Λήμνου, Ἐπίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 2, ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 284. Γερ. Κονιδάρης, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 2, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 265-266, 276-277. Νικ. Ζαφειρίου, Ἐκκλησία τῆς Σάμου, Ἀρχεῖον Σάμου 3 (1948-1954), σσ. 68-76.

4. Μητροπολίτης Σάμου καὶ Ἰκαρίας Παντελεήμων Μπαρδάκος, Φάσεις ἀγωνιστικὲς μίας δεκαετίας 1974-1984, Σάμος χ.χ., σσ. 176-177. Ἐπίσης, Μ. Γ. Βαρβούνης, Λαϊκὴ λατρεία καὶ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Σάμου, Ἀθήνα 1992, σ. 132.

5. Ὁ βίος τοῦ ἁγίου ἀναδημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας Μεταμόρφωσις 8 (1982), σσ. 14, 29, 63. Πρβλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς σαμιακῆς ἁγιολογίας, Σαμιακὲς Μελέτες 3 (1997-1998), σσ. 265-295, μὲ ἀναδημοσίευση τοῦ βίου καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου.

6. Ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Παυλόπουλος, Ἱεραὶ ἀκολουθίαι τοῦ

νὰ διευκολυνθεῖ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη στοὺς ναοὺς τῆς Σάμου. Στὸ συναξάρι τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς ὁ Ἑρμογένης μνημονεύεται πλέον ὡς «ἐπίσκοπος Σάμου», ἐνῶ γιὰ τὸν «ἔπαρχο Σατορνίνο» ἀναφέρεται ὅτι τὸν «ὑπεδαύλισαν οἵ τε Ἰουδαῖοι καὶ οἱ αἱρετικοί»[1].

Παραλλήλως, μετὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἑορτῆς τῆς συνάξεως τῶν Σαμίων ἁγίων, τὸ 1996, ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Σάμου καὶ Ἰκαρίας κ. Εὐσέβιο Πιστολῆ[2], ἡ ὑπόθεση τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη ἀνεβαθμίσθη, καὶ εἶναι πλέον συχνότερες οἱ ἀναφορὲς σὲ αὐτόν, τόσο σὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ λατρευτικά[3], ὅσο καὶ σὲ ἄλλα κείμενα καὶ δημοσιεύματα τοπικοῦ χαρακτήρα. Μάλιστα, στὶς 10 Ἰουλίου 2004, ἔγινε ἡ πανηγυρικὴ ὑποδοχὴ στὴ Σάμο τεμαχίου τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου, τὸ ὁποῖο προσέφερε ὁ Μητροπολίτης Λεμεσοῦ κ. Ἀθανάσιος, καὶ τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου, στὴν πόλη τῆς Σάμου[4], καὶ λιτανεύεται τόσο κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ ἁγίου (5 Ὀκτωβρίου), ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Σαμίων ἁγίων ποὺ προαναφέρθηκε, τὸ πρῶτο Σαββατοκύριακο τοῦ Αὐγούστου.

Τὸ πρόβλημα ποὺ τίθεται εἶναι σχετικὸ μὲ τὸ ἂν ὁ ἅγιος Ἑρμογένης ἔχει πράγματι σχέση μὲ τὴ Σάμο. Κατὰ πόσον δηλαδὴ ἡ «ἐπισκοπὴ Σαμουταίων» τοῦ βίου του μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν «ἐπισκοπὴ Σαμίων», καὶ ἂν ὄχι, τότε ποῦ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ ἐπισκοπικὴ ἕδρα, τὴν ὁποία κατεῖχε ὁ ἱερομάρτυς ἅγιος. Συναφῆ μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι καὶ διάφορα μικρότερα ἱστορικά, προσωπογραφικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θὰ συζητήσουμε

ἁγίου ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Ἑρμογένους ἐπισκόπου Σάμου, Μυτιλήνη 1991, μὲ ἀφιέρωση στὸν Μητροπολίτη Σάμου καὶ Ἰκαρίας Παντελεήμονα.

1. Ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Παυλόπουλος, Ἱεραὶ ἀκολουθίαι..., ὅ.π., σ. 20.

2. Ἐλ. Κλειδωνιάρη, Οἱ ἅγιοι τῆς Σάμου, ἔκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας, Σάμος 1997, σ. 11-14.

3. Ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Γ. Ἀεράκης, Ἱεροκῆρυξ, Ἀσματικὴ ἀκολουθία καὶ ἱερὰ παράκλησις πάντων τῶν προστατῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σάμου (Ὧν ἡ Σύναξις τελεῖται τῇ Α΄ Κυριακῇ Αὐγούστου), ἔκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας, Σάμος 2000, σσ. 8, 11, 13, 15.

4. Σχετικὲς πληροφορίες βλ. στὴν βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου Ζαχ. Ραπτόπουλος, Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἑρμογένους. Ἔκδοσις τρίτη. Λευκωσία 2001, Σαμιακὲς Μελέτες 7 (2005-2006), σ. 853-854, ἀπὸ τὸν γράφοντα.

στὴ συνέχεια, ὥστε νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ βασικὸ ἱστορικὸ ἐρώτημα τῆς παρούσας μελέτης.

Ἡ «ἐπισκοπὴ» ἤ, στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου καὶ γιὰ μία μόνον φορά, «νῆσος Σαμουταίων», ὅπως ἀναφέρεται στὸν βίο τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν «ἐπισκοπὴ Σάμου» ἢ τὴ «νῆσο τῶν Σαμίων». Καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ σὲ ὅλες τὶς ἀρχαῖες, πρώιμες καὶ ὕστερες καὶ τὶς βυζαντινὲς πηγὲς τὸ νησὶ ἀναφέρεται πάντοτε «Σάμος» καὶ οἱ κάτοικοί του «Σάμιοι»[1], καὶ ὄχι «Σαμουταῖοι». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Σάμου, σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς πηγὲς καὶ ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα, ὁπότε ὁ ἐπίσκοπός της ἔλαβε μέρος στὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (481), ἀναφέρεται ὡς «Ἐπισκοπὴ Σάμου» καὶ ὁ ποιμενάρχης της «ὁ Σάμου», καὶ ποτὲ ὡς «Ἐπισκοπὴ Σαμίων» (δηλ. Σαμουταίων, κατὰ τὶς ἀμφίβολες ταυτίσεις τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη). Ἐπιπλέον, παρότι γνωρίζουμε μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὴν προσωπογραφία καὶ τὴν διαδοχὴ τῶν διοικητῶν τοῦ νησιοῦ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο, στοὺς διωγμοὺς τῆς ὁποίας τοποθετεῖται καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἑρμογένη, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ πρώιμα βυζαντινὰ χρόνια[2], πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται διοικητὴς τοῦ νησιοῦ μὲ τὸ ὄνομα «Σαντορνίνος» ἢ «Σατουρνίνος». Ἀλλὰ καὶ τὸ τοπωνύμιο «Βυρρᾶς», ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἀπεκεφαλίσθη ὁ ἅγιος, δὲν συγκαταλέγεται στὰ γνωστὰ σαμιακὰ τοπωνύμια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς[3].

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ κείμενο τοῦ βίου παρουσιάζει πολλὲς καὶ εὐδιάκριτες παρανοήσεις καὶ ἀσάφειες, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀξιόπιστη ἱστορικὴ πηγή. Γιὰ παράδειγμα, οἱ διωγμοὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐναντίον τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ αἵρεση τοῦ Ἀρείου θεωροῦνται γεγονότα τῆς ἴδιας περιόδου, ἐνῶ τὰ τοπωνύμια ποὺ ἀναφέρονται, καὶ ἐκτὸς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Ἑρμογένη, παραδίδονται παραλλαγμένα καὶ κάποτε ἐμφανῶς ἀλλοιωμένα (π.χ. «ἐπαρχία Μυρέων», «Φοίνικας», «Κουραίων» κ.λπ.). Ἄρα, οἱ πληροφορίες καὶ οἱ διατυπώσεις τοῦ βίου ἐλέγχονται γιὰ τὴν τοπωνυμικὴ καὶ ἱστορική τους ἀκρίβεια, καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀξιόπιστη πηγὴ γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἱστορικὴ ὑπόσταση τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη.

1. G. Shipley, A History of Samos, 800-188 B.C., Oxford 1987, σσ. 249-268 και Timothy E. Gregory, Samos, The Oxford Dictionary of Byzantium 3, New York-Oxford 1991, σ. 1836, ὅπου οἱ σχετικὲς πληροφορίες.

2. A. M. Schneider, Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 54 (1929), σ. 96-100.

3. Βλ. σχετικὰ S. Lauffer, Griechenland. Lexikon der historischen Stätten, München 1989, σσ. 599-605 καί, παλαιότερα, Ἐμμ. Κρητικίδης, Ἀρχαιολογία. Ἀρχαῖοι ναοὶ τῆς Σάμου μετ' ἀνακαλυφθεισῶν ἐπιγραφῶν, Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου 1867, σσ. 3-29, 35-60.

Ὁ ὅρος «Σαμουταίων», ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη, θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει παραφθορὰ τοῦ ὅρου «Σαμοσαταίων». Εἶναι δὲ ἀπολύτως χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι στοὺς χαιρετισμοὺς γιὰ τὸν ἅγιο Ἑρμογένη οἱ δυὸ ὅροι χρησιμοποιοῦνται ἐναλλακτικά, καθὼς ἐκεῖ ἀπαντοῦν διατυπώσεις ὅπως: «Γέγονας ἐν τῇ πόλει Σαμοσάτων θεόφρων»[1], «Ζήσας ἐν Σαμοσάτοις ὡς ἱεράρχης»[2], «καὶ τῶν Σαμοσαταίων ποιμήν»[3], «Κόσμος τοῖς ἐν Σαμοσάτοις»[4]. Θὰ μποροῦσε λοιπὸν ὁ ἅγιος Ἑρμογένης νὰ εἶναι ἐπίσκοπος Σαμοσάτων καὶ ὄχι «Σαμουταίων» ἢ «Σαμίων», καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴ Σάμο νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι στὴν Κύπρο, σὲ δεδομένη στιγμὴ καὶ λόγῳ ἐλλείψεως ἐνημερώσεως, ὁ παρεφθαρμένος ὅρος «Σαμουταίων» τῶν παλαιότερων χειρογράφων βίων ἢ τῆς προφορικῆς περὶ τὸν ἅγιο Ἑρμογένη παραδόσεως, ἐθεωρήθη λανθασμένα παραλλαγὴ τοῦ ὅρου «Σαμίων», καὶ ἔτσι ὁ ἱερομάρτυς Ἑρμογένης συνδέθηκε ὡς ἐπίσκοπος μὲ τὸ νησὶ τῆς Σάμου, μὲ τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε πραγματικὴ σχέση.

Τὰ Σαμόσατα, ἡ σημερινὴ πόλη Sempsat, βρίσκεται στὴν Κομμαγηνὴ τῆς Συρίας, στὴν δεξιὰ ὄχθη τοῦ Εὐφράτη, βορειοδυτικὰ τῆς Ἐμέσης. Μνημονεύεται ἀπὸ ἀρκετοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ Λατίνους συγγραφεῖς[5], ἐνωρὶς δὲ κατέστη ἕδρα ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὸν 9ο αἰώνα, λόγῳ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων, ἡ ἐπισκοπὴ Σαμοσάτων συνεχωνεύθη μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ἀμίδης, γεγονὸς ποὺ μνημονεύεται καὶ κατὰ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Νείλου Δοξαπατρῆ, τὸ 1143[6]. Μάλιστα,

1. Ἀκολουθία, σ. 47.

2. Ἀκολουθία, σ. 48.

3. Ἀκολουθία, σ. 48.

4. Ἀκολουθία, σ. 49.

5. Alexander P. Kazhdan, Samosata, The Oxford Dictionary of Byzantium 3, New York-Oxford 1991, σ. 1836. Π. Γ. Νικολόπουλος, Σαμόσατα, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία 10 (1960), στ. 1141.

6. N. Oikonomides, Les listes de préséance byzantines du IXe et Xe siècle, Paris 1972, σ. 360. Ἐπίσης, βλ. E. Honigmann, Die Ostgrenze des by-

ἡ σύγκρουση ὀρθοδόξων καὶ ἀρειανῶν στὰ Σαμόσατα ὑπῆρξε ἰδιαιτέρως ἔντονη καὶ σφοδρή, ἀφοῦ θύμα της ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σαμοσάτων Εὐσέβιος, τὸν ὁποῖο σκότωσε κάποια ὀπαδὸς τοῦ Ἀρείου τὸ 380[1], καὶ τοῦ ὁποίου ὁ τάφος βρισκόταν στὸν καθεδρικὸ ναὸ τῆς πόλης. Ἡ ἱστορικῶς ἀδικαιολόγητη ἀναφορὰ στὸν ἀρειανισμὸ καὶ στὶς συγκρούσεις τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας μὲ τοὺς ὀπαδούς του, ποὺ περιλαμβάνεται στὸν βίο τοῦ ἁγίου Ἑρμογένη, πιθανότατα ἀποτελεῖ ἀναχρονισμό, καθὼς λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως στὰ Σαμόσατα μετεφέρθη στὴν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν, κατὰ τὴν ὁποία μαρτύρησε ὁ Ἑρμογένης, μία πραγματικότητα τῆς περιόδου τῶν συγκρούσεων σχετικὰ μὲ τὴν αἵρεση τοῦ Ἀρείου, ποὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 4ο αἰώνα.

Στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς ἐπισκοπῆς Σαμοσάτων, ὅπως τὸν δημοσίευσε ὁ Michael le Quien[2], στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, δὲν ἀναφέρεται ὁ Ἑρμογένης. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ξεκινᾶ μὲ τὸν ἐπίσκοπο Περπέριο, ποὺ πῆρε μέρος καὶ στὴν Α′ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, τὸ 325, καὶ στὴν Σύνοδο τῆς Ἀντιοχείας, τὸ 341. Ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἑρμογένης ὑπῆρξε «Ἐπίσκοπος Σαμοσαταίων», καὶ μαρτύρησε κατὰ τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν, ὅπως ρητῶς ἀναφέρεται στὸν βίο του, τότε θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπισκοπικοῦ καταλόγου τοῦ Michaelis le Quien, καὶ χρονολογικῶς νὰ τοποθετηθεῖ στὸν 3ο ἤ, τὸ πολύ, στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰώνα. Μάλιστα στὸν βίο του ἀναφέρεται ὅτι μαρτύρησε στὰ πλαίσια ὀργανωμένου καὶ καθολικοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν σὲ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία.

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

---

zantinischen Reichs von 363 bis 1071 [= A. Vasiliev, Byzance et les Arabes 3], Brussels 1935, σσ. 134-137.

1. Βλ. Fr. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca 3, Bruxelles 1957, σ. 27. A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche 1, Leipzig 1937, σ. 647 (ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Φιλοθέου, Ἁγίου Ὄρους, ἀρ. 8, φφ. 143v-146), καὶ 3, Leipzig 1952, σσ. 946-947 (ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, Ἁγίου Ὄρους, ἀρ. Δ75, φφ. 293-295). Ἐπίσης, B. Latysev, Menologii anonymi byzantini... quae supersunt 2, Petropoli 1912, σσ. 87-89. Γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ἁγίου Εὐσεβίου βλ. εἰδικότερα Fr. Halkin, Une vie Grecque d'Eusebe de Samosate, Analecta Bollandiana 85 (1967), σ. 15.10-12.

2. Michaelis le Quien, Oriens Christianus... τόμ. 2, Parisiis 1740, στ. 933-936.

ΑΛΕΞΙΟΣ Α′ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΝΑ ΔΑΛΑΣΣΗΝΗ: ΣΧΕΣΗ ΑΜΟΙΒΑΙΑΣ ΑΦΟΣΙΩΣΗΣ Ἤ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑΣ;

Βασικὸς στόχος τοῦ παρόντος ἄρθρου[1] δὲν εἶναι, ὅπως ἴσως θὰ περίμενε κανείς, ἡ ἀνάδειξη μίας ἀκόμα πτυχῆς τοῦ πολυμελετημένου, κατὰ τὰ τελευταῖα εἰκοσιπέντε καὶ πλέον χρόνια, ζητήματος τῆς ἐνισχυμένης παρουσίας τῆς γυναίκας, κυρίως τόσο τῆς γαιοκτητικῆς ἀριστοκρατίας (ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα καὶ ἑξῆς) ὅσο καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ περιβάλλοντος, σὲ πολλοὺς τομεῖς τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας τοῦ Βυζαντίου. Ἀντίθετα, κύρια ἐπιδίωξή μου, ὕστερα καὶ ἀπὸ τὴν πεντάχρονη τουλάχιστον θητεία μου στὸν χῶρο μελέτης τῆς γυναίκας τῆς Κομνήνειας Περιόδου[2], εἶναι ἡ συμβολὴ σὲ μία, ἀπαραιτήτως πλέον, μετριοπαθέστερη (ἐκ μέρους τῶν συγχρόνων μελετητῶν) ἀντιμετώπιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸν δικαιολογημένο ἴσως ἐνθουσιασμὸ τῆς ἀρχικῆς «ἀνακάλυψης» τοῦ κόσμου τῶν Βυζαντινῶν γυναικῶν· ἑνὸς κόσμου βαθειὰ κρυμμένου στὸ ἀνδροκρατούμενο ἱστορικὸ γίγνεσθαι[3] καὶ προσεγγιζομένου κατὰ κύ-

---

1. Ἡ μελέτη αὐτή, σὲ εὐσύνοπτη ἀσφαλῶς μορφή, παρουσιάσθηκε ὡς «ἐλεύθερη ἀνακοίνωση» στὴν Ζ′ Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἑλλάδας καὶ Κύπρου (Κομοτηνή, Σεπτέμβριος 2007).

2. Βλ. σχετικὰ Δ. Μαμαγκάκης, Μαρία ἡ Ἀλανή: μία μοναχικὴ βασίλισσα ἢ μία βασιλικὴ μοναχή;, Βυζαντιακὰ 24 (2004), σσ. 225-253 καὶ ἐπίσης ὁ ἴδιος, Γυναῖκα καὶ πολιτικὴ δράση στὸ Βυζάντιο. Ἡ μαρτυρία τῆς Ἄννας Κομνηνῆς: τέσσερα γυναικεῖα πορτραῖτα μέσα ἀπὸ τὴν Ἀλεξιάδα [Σειρὰ Ἐκδόσεων Ἰνστιτούτου Σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας 5], Λευκωσία (ὑπὸ ἔκδοση).

3. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ μελέτη τῆς γυναίκας τοῦ Μεσαίωνα, τόσο στὴν Λατινικὴ Δύση ὅσο καὶ στὴν Βυζαντινὴ Ἀνατολή, προσκρούει σὲ ἕνα μεγάλο σκόπελο: τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν βίο καὶ τὴν πολιτεία της στὰ διάφορα κοινωνικὰ ἐπίπεδα, μὲ ἀξιοσημείωτη ἐξαίρεση, γιὰ τὸ Βυζάντιο, τὸ ἔργο τῆς Ἄννας Κομνηνῆς καὶ σὲ κάποιο βαθμὸ τῆς Θεοδώρας Ραούλαινας (ἀλλὰ καὶ κάποια κείμενα μὴ ἀφηγηματικοῦ χαρακτῆρα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἐπιγράμματα, θρησκευτικὰ ποιήματα, κτητορικὰ τυπικὰ καὶ δια-

ριο λόγο ἀπὸ γυναῖκες ἱστορικούς, οἱ ὁποῖες δὲν ἦταν πάντοτε σὲ θέση νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ματιὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ φεμινιστικοῦ κινήματος τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἑπομένως, τὸ ἐρώτημα στὸ ὁποῖο καλεῖται νὰ δώσει ἀπάντηση ἡ μελέτη αὐτὴ ἀφορᾶ στὸν πραγματικὸ – πέρα ἀπὸ τὰ ὅσα ἰσχυρίζεται ἡ Ἄννα Κομνηνή, ἀλλὰ καὶ πληθώρα συγχρόνων μελετητῶν – ρόλο τῆς Ἄννας Δαλασσηνῆς στὴν κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, κατὰ τὰ πρῶτα περίπου δεκαπέντε χρόνια τῆς βασιλείας του (1081-1118). Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ παρὸν ἄρθρο ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσει τὴν «περίεργη» ἀπόφαση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Κομνήνειας Δυναστείας νὰ θέσει τὴν μητέρα του ἐπικεφαλῆς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, παρέχοντάς της ἔτσι οὐσιαστικὰ τὴν ἀντιβασιλεία.

Πράγματι, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1081, τέσσερις μῆνες μετὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸν θρόνο, ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐκδίδει ἕναν *χρυσόβουλλο λόγο*, μὲ τὸν ὁποῖο καθιστᾶ τὴν βασιλομήτορα Ἄννα Δαλασσηνὴ ὑπεύθυνη τῆς ἐσωτερικῆς διοίκησης τοῦ κράτους καὶ δὴ τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς. Ὁ ἴδιος προβάλλει ὡς προφανῆ αἰτία γιὰ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τόσο τὴν κρίσιμη κατάσταση ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ Βυζάντιο στὸν ἐξωτερικὸ τομέα τὴν δεδομένη χρονικὴ στιγμή, ἐξ αἰτίας τῆς εἰσβολῆς τῶν Νορμανδῶν τοῦ Ροβέρτου Γυϊσκάρδου στὶς δυτικὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας, πρᾶγμα ποὺ συνεπαγόταν τὴν ἄμεση κινητοποίηση τοῦ αὐτοκράτορα, ὅσο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Δαλασσηνὴ συμμετεῖχε στὴν διακυβέρνηση ἤδη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1081[1]. Μάλιστα, τὸ πόσο βάρυνε στὴν λήψη τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπό-

θῆκες), προέρχονται ἀπὸ κείμενα γραμμένα ἀπὸ ἄνδρες. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ γενικὴ παρατήρηση τῆς N. Partner, No sex, no gender, Speculum 68 (1993), σσ. 419-443, ἐδῶ σ. 423, ὅτι ἀπὸ κάθε ἄποψη οἱ γυναῖκες τὶς ὁποῖες οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Μεσαίωνα ὀφείλουν νὰ μελετοῦν ἀποτελοῦν φαντασιακὲς κατασκευὲς ἀνδρῶν (are the imaginative constructions of men): εἶναι οἱ θεωρητικὲς γυναῖκες τῆς ἰατρικῆς, φιλοσοφικῆς, νομικῆς καὶ θρησκευτικῆς φιλολογίας, οἱ ὁποῖες γίνονται ἀντικείμενο φαντασίας (fantasized) ἀπὸ ποιητές, μυθιστοριογράφους, ἱεροκήρυκες, συγγραφεῖς βίων ἁγίων. Καὶ ἐντέλει ὅτι οἱ ἱστορικοί, εἴτε ἄνδρες εἴτε γυναῖκες, δὲν ἔχουν παρὰ νὰ ἐπιλέξουν αὐτὸ τὸ εἶδος ἐργασίας: νὰ φαντάζονται τὴν γυναῖκα τοῦ παρελθόντος (imagine the women of the past).

1. Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, ἐκδ. D. Reinsch-A. Kambylis, Annae Comnenae Alexias [Corpus Fontium Historiae Byzantine (στὸ ἑξῆς: CFHB) 40/1-2], Berlin-New York 2001 (στὸ ἑξῆς: *Ἀλεξιάς*), III, VI, 5, 57-63.

φασης ὁ παράγοντας τῆς κρίσιμης ἐξωτερικῆς κατάστασης τοῦ κράτους γίνεται ἐμφανὲς καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα ἰσχυρίζεται ἡ Ἄννα Κομνηνή: ἡ βασιλικὴ ἐξουσία διαχωρίσθηκε σὲ δύο μέρη εὐθύνης, ἔτσι ὥστε οἱ πόλεμοι καὶ ἐν γένει ἡ ἄμυνα τῆς χώρας νὰ εἶναι ἀσφαλῶς ὑπὸ τὴν εὐθύνη τοῦ αὐτοκράτορα, ἐνῷ ἡ ἐσωτερικὴ διοίκηση νὰ ἀνήκει στὴν ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία τῆς βασιλομήτορος[1].

Στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔγγραφο τοῦ Αὐγούστου 1081, τὸ ὁποῖο μᾶς παραθέτει ἐλαφρῶς συντομευμένο ἡ Κομνηνή[2], ὁ Ἀλέξιος θὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τῆς Δαλασσηνῆς, ὑπογραμμίζοντας τὸν στενότατο σύνδεσμο μεταξὺ μητέρας καὶ γιοῦ: *μία ψυχὴ ἐν διῃρημένοις σώμασι διεγνώσθη καὶ χάριτι Χριστοῦ διετηρήθη μέχρι τοῦ νῦν· οὐ τὸ ἐμὸν ἢ τὸ σόν, τὸ ψυχρὸν τοῦτο ῥῆμα, ἐρρήθη*[3]. Καὶ ἀσφαλῶς, θὰ διακηρύξει εὐθαρσῶς τὴν ἐπιθυμία του νὰ παραχωρήσει τὴν φροντίδα τῆς πολιτικῆς διοίκησης στὴν βασιλομήτορα: *εὗρε γοῦν* [ἡ βασιλεία μου] *ἀριστοκρατίας οἷον ἀνεπιβούλευτον ὀχύρωμα, ὡς ἂν τῇ ἡγιασμένῃ καὶ πανεντιμοτάτῃ μητρὶ αὐτῆς ἀνατεθῇ ἡ τῶν ἁπάντων διοίκησις*[4].

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ αὐτοκράτορας γίνεται πιὸ συγκεκριμένος. Ὁρίζει, καταρχάς, ὅτι ὅσα ἡ ἔμπειρη *περὶ τὰ βιωτικὰ πράγματα* Δαλασσηνὴ προστάξει ἐγγράφως σχετικὰ μὲ ὑποθέσεις οἰκονομικῆς φύσεως θὰ ἔχουν κῦρος αὐτοκρατορικό, ἀφοῦ θὰ εἶναι σὰν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἰδίου (*τὸ κῦρος ἕξουσι μόνιμον ὡς παρὰ τοῦ γαληνίου κράτους τῆς βασιλείας μου οἰκονομούμενα καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος αὐτῆς τὰ γραφέντα ἀποστοματιζόμενα*)[5]. Ἐπιπλέον, ξεκαθαρίζει ὅτι ὁποιαδήποτε προσταγὴ τῆς βασιλομήτορος, εἴτε γραπτὴ εἴτε προφορική, λογικὴ ἢ ἀκόμη καὶ παράλογη, θὰ ἐπέχει θέση γνη-

1. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 1, 7-11: *τοὺς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους καὶ ὅσα τῶν ἄθλων καὶ τῶν ἀγώνων ὑπῆν αὐτὸς* [ὁ Ἀλέξιος] *ἀνεζώσατο, πᾶσαν δὲ τῶν πραγμάτων διοίκησιν καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς περὶ τῶν εἰσφορῶν λόγους καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς βασιλείας ἀναλωμάτων τῇ μητρὶ κατεπίστευσε.*

2. *Ἀλεξιάς*, III, I, 4-7.

3. *Ἀλεξιάς*, III, I, 4, 52-54. Ὁ Κ. Καβάφης, πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀφοσίωση τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὴν μητέρα του, χαρακτηρίζει τὴν ὁμολογουμένως ἐντυπωσιακὴ αὐτὴ φράση *ἔμορφην καὶ εὐγενική* [στὸ ποίημα *Ἄννα Δαλασσηνὴ* (1927): Κ. Π. Καβάφης, Ποιήματα (φιλ. ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδης), τ. Β' (1919-1933) (ἀνατ.), χ.τ. 1978, σ. 56].

4. *Ἀλεξιάς*, III, I, 5, 64-65.

5. *Ἀλεξιάς*, III, I, 6, 66-73.

σίου αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος (ἐφόσον θὰ φέρει τὴν σφραγῖδα τῆς Δαλασσηνῆς καὶ τὸ *μηνί*, γραμμένο ἀπὸ τὸν λογοθέτη τῶν σεκρέτων)[1]. Ὅσο γιὰ τὶς ἁρμοδιότητές της, αὐτὲς διευκρινίζονται μὲ σαφήνεια: τῆς παρέχεται ἀπόλυτη δικαιοδοσία *ἐπὶ προβολῶν καὶ διαδοχῶν τῶν σεκρέτων καὶ τῶν θεμάτων καὶ ἐπὶ τοῖς ἀξιώμασι καὶ ὀφφικίοις καὶ δωρεαῖς ἀκινήτων*[2], καθὼς καὶ σὲ ζητήματα, ὅπως οἱ αὐξήσεις μισθῶν καὶ οἱ διανομὲς ἐπιδομάτων, οἱ φορολογικὲς ἐλαφρύνσεις καὶ ἀπαλλαγὲς σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις καί, ἐντέλει, οἱ περικοπὲς καὶ οἱ αὐξήσεις τῶν κρατικῶν δαπανῶν[3].

Ὁλοκληρώνοντας τὸ κείμενό του, ὁ Ἀλέξιος ἐπισημαίνει, ἀφ' ἑνός, ὅτι κάθε πρόσταγμα τῆς βασιλομήτορος θὰ ἐπέχει θέση μονίμου νόμου καί, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι δὲν θὰ εἶναι ἡ ἴδια ὑπόλογη γιὰ τὶς πράξεις της σὲ κανέναν ἀπολύτως, οὔτε κἂν στὸν *λογοθέτην τῶν σεκρέτων, κἂν εὔλογα κἂν παράλογα τὰ πραχθησόμενα δόξῃ*. Καὶ ἐπίσης, ὅτι δὲν θὰ θεωρηθεῖ ὑπεύθυνη γιὰ ἐνέργειες ποὺ θὰ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συγκεκριμένου διατάγματος[4].

Ἀπὸ τὰ παραπάνω, διαπιστώνει κανεὶς δύο βασικὰ πράγματα. Πρῶτον, τὴν τυφλὴ ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμηση τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὴν μητέρα του καί, δεύτερον, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δικαιοδοσίες τῆς Δαλασσηνῆς ἦταν ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἰκονομικῆς φύσεως. Οἱ διαπιστώσεις αὐτές, ὅμως, μᾶς ὁδηγοῦν ἀναπόφευκτα στὴν ὑποβολὴ τῶν ἑξῆς ἐρωτημάτων: κατὰ πόσον ὁ Ἀλέξιος στὸ ἐπίσημο αὐτὸ ἔγγραφο ἐκφράζει μὲ εἰλικρίνεια τὰ πραγματικά του κίνητρα; Γιατί πῆρε τὴν αὐτόχρημα τολμηρὴ ἀπόφαση νὰ παραχωρήσει σημαντικὸ μέρος τῆς ἐξουσίας του σὲ μία γυναῖκα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ ἦταν ἡ ὥριμη καὶ πολύπειρη μητέρα του; Μήπως, πράγματι, ὁ σκληροτράχηλος αὐτὸς πολεμιστὴς-ἡγεμόνας ἦταν σὲ τέτοιο βαθμὸ προσκολλημένος στὴν δυναμικὴ καὶ δεσποτικὴ μητέρα του, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ H.-G. Beck[5], ὥστε νὰ κινδυνεύει νὰ χαρακτηρισθεῖ «παιδὶ τῆς μαμᾶς»; Ἦταν, ἄραγε, στ' ἀλήθεια ἡ Δαλασσηνὴ ἀπὸ ἀπόψεως ἱκανοτήτων καὶ ἐμπιστοσύνης ἡ μοναδικὴ ἐπιλογὴ γιὰ τὸν Ἀλέξιο, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔσπευσε νὰ τῆς ἀπονείμει τὸν τίτλο τῆς *δεσποίνης-βασιλίσσης*;[1]

1. *Ἀλεξιάς*, III, I, 6, 73-77.
2. *Ἀλεξιάς*, III, I, 7, 78-79.
3. *Ἀλεξιάς*, III, I, 7, 83-85.
4. *Ἀλεξιάς*, III, I, 7, 87-8, 95.
5. H.-G. Beck, Byzantinisches Erotikon, ἑλλ. μετάφρ. Ἰ. Δημητρούκας, Βυζαντινὸν Ἐρωτικὸν [Βιβλιοθήκη Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας 2], Ἀθήνα 1999, σ. 94: «ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς δὲν ξεκόλλησε ποτὲ ἀπὸ τὴν ποδιὰ τῆς μητέρας του Ἄννας Δαλασσηνῆς καὶ πιθανὸν αὐτὸ ἦταν καλὸ γιὰ τὸν ἴδιο».

Προτοῦ ὅμως ἐπιχειρηθεῖ νὰ δοθεῖ μία ὅσο τὸ δυνατόν, κατὰ τὴν γνώμη μου, πιὸ πειστικὴ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά, θὰ εἶχε ἐνδιαφέρον νὰ ριχθεῖ μία ἔστω καὶ γρήγορη ματιὰ στὴν προσωπικότητα τῆς Ἄννας Δαλασσηνῆς. Οἱ φίλα προσκείμενες στὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον πηγές, δηλαδὴ τόσο ἡ *Ἀλεξιὰς* ὅσο καὶ ὁ βασιλικὸς λόγος πρὸς τὸν Ἀλέξιο τοῦ αὐλικοῦ ρήτορα Θεοφυλάκτου, μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, ἐπιμένουν ὅτι ἡ γυναῖκα αὐτὴ ἦταν μία «ἁγία ἐνσάρκωση». Ἤδη ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος στὸ *χρυσόβουλλό* του, ὅπως εἴδαμε καὶ παραπάνω, δὲν διστάζει νὰ χαρακτηρίσει ἀπροκάλυπτα τὴν μητέρα του ἁγία[2], ἐνῷ καὶ ἡ Κομνηνὴ ἀπὸ τὴν πλευρά της δὲν ἀρκεῖται ἁπλῶς στὴν ἐπανάληψη-ἐπιβεβαίωση τοῦ ἰδίου χαρακτηρι-

1. Τῆς ἀπένειμε τὸν τίτλο χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὴν στέψει. Βλ. E. Bensammar, La titulature de l'impératrice et sa signification. Recherches sur les sources byzantines de la fin du VIIIe siècle à la fin du XIIe siècle, Byzantion 46 (1976), σσ. 243-291, ἐδῶ σ. 261, ὅπου συγκεντρώνονται ὅλες οἱ ἀναφορὲς τῶν ὅρων στὶς βυζαντινὲς πηγές. Ὅσο γιὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ Ἀλεξίου βλ. Ἑ. Μαργάρου, Τίτλοι καὶ ἐπαγγελματικὰ ὀνόματα γυναικῶν στὸ Βυζάντιο. Συμβολὴ στὴ μελέτη γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴ βυζαντινὴ κοινωνία [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 29], Θεσσαλονίκη 2000, σ. 32-33: μόνη ἀνάλογη περίπτωση ἀποτελεῖ αὐτὴ τῆς Μαρίας Σκλήραινας, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ χωρὶς νὰ εἶναι ἐστεμμένη ἔλαβε τὸν τίτλο τῆς *δεσποίνης*.
2. *Ἀλεξιάς*, III, I, 7, 79-80: *βασιλικῶς ἡ ἁγία μήτηρ αὐτῆς* [τῆς βασιλείας μου] *ἕξει ἄδειαν ὃ δόξει ταύτῃ ποιεῖν*. Σὲ μία τρίτη (ἡ δεύτερη ἔχει ἤδη παρατεθεῖ ἀνωτέρω) περίπτωση (*Ἀλεξιάς*, III, I, 4, 49-50), ὁ Ἀλέξιος ἀποκαλεῖ τὴν Δαλασσηνὴ *ἡγιασμένην μητέρα*. Ὡστόσο, ἡ ἰδιότητα αὐτὴ τῆς Δαλασσηνῆς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μεταγενέστερα *χρυσόβουλλα*, παγιώνεται, ἀποκτώντας ἐπίσημο χαρακτήρα: βλ., γιὰ παράδειγμα, τὸ *χρυσόβουλλο* τοῦ 1087 σχετικὰ μὲ τὴν ἐκχώρηση ἔγγειας περιουσίας στὴν ἀφιερωμένη στὴν Θεοτόκο μονὴ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου στὸ νησὶ τῆς Κῶ (F. Miklosich-J. Muller [ἐκδ.], Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana, τ. I: Diplomata et acta monasterii sancti Ioannis Theologi in Patmo insula [Vindobonae 1890], ἀρ. VIII, σ. 26 καὶ 27 = Ἐ. Βρανούση [ἐκδ.], Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου, τ. Α': Αὐτοκρατορικὰ [ΕΙΕ-ΚΒΕ], Ἀθῆναι 1980, ἀρ. 5, σ. 44 καὶ 45), ὅπου ἡ Δαλασσηνὴ ἀποκαλεῖται κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο *ἁγία δέσποινα* καὶ *περιπόθητος μήτηρ*.

σμοῦ[1], ὅπως κάνει ἐν πολλοῖς ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος[2], ἀλλὰ «φιλοτεχνεῖ» μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα τὸ ἐξιδανικευμένο πορτραῖτο τῆς γιαγιᾶς της, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ στὸ ἀντίστοιχο ἐγχείρημά του πρὸς τὸ πρόσωπο τῆς μητέρας του Θεοδότης[3]. Ἡ *Ἀλεξιὰς* παρουσιάζει ἐν ὀλίγοις τὴν Δαλασσηνὴ ὡς ὑπόδειγμα καλῆς καὶ ἐνάρετης χριστιανῆς[4]. Ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ὁ θαυμασμὸς τῆς πορφυρογέννητης πριγκίπισσας γιὰ τὴν γιαγιά της εἶναι διάχυτα στὶς σελίδες τοῦ ἔργου της[5]· ἰδιαιτέρως ὅμως στὴν παράκλησή της πρὸς τὸν ἀναγνώστη: *διόπερ εἰ περὶ ταύτης τῆς βασιλίδος λέγοντες τὰ μεγάλα μικροπρεπέστερον εἴπομεν μηδεὶς ὑπὸ μέμψιν ἀγέτω τὸν λόγον, ὅσοι τὴν ἐκείνης ἴσασιν ἀρετὴν καὶ τὸν ὄγκον τοῦ ἀξιώματος καὶ τὸ ἀγχίνουν ἐν ἅπασι καὶ τὸ ἀκροφυέστατον τοῦ φρονήματος*[1]. Ἄλλωστε, ὅπως ἔχει δείξει ἡ B. Hill, παρότι ἡ Κομνηνὴ φαινομενικὰ ἀκολουθεῖ τὶς τρέχουσες ἀντιλήψεις γιὰ τὸν ρόλο τῆς γυναίκας μέσα στὸν κοινωνικό της περίγυρο, στὴν πραγματικότητα εἶχε δύο πρότυπα γιὰ τὴν ἰδανικὴ γυναῖκα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ περιβάλλοντος: τόσο ἡ Ἄννα Δαλασσηνὴ ὅσο καὶ ἡ Εἰρήνη Δούκαινα διαμόρφωσαν δύο ἰδανικοὺς καὶ ἀξιοθαύμαστους ρόλους ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώκει κάθε σημαντικὴ γυναῖκα τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας[2].

Καὶ ἀσφαλῶς, τόσο ἡ Κομνηνὴ ὅσο καὶ ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος δὲν παραλείπουν νὰ ὑπογραμμίσουν ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Δαλασσηνὴ καὶ τὸν αὐτοκράτορα γιό της ἦταν ἀπολύτως ἁρμονικές, οἱ ἰδανικότερες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὑπάρξουν, πρᾶγμα ποὺ συνάδει σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ μὲ τὰ ὅσα εἴδαμε νὰ ἰσχυρίζεται στὸ διάταγμά του καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος. Ἡ πορφυρογέννητη ἱστορικός, ἀφοῦ ἀρχικὰ ὑπαινίσσεται τὰ ὅσα ὑποστηρίζει, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, ὁ Beck[3], κατόπιν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ πατέρας της, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὑπεραγαποῦ-

1. *Ἀλεξιάς*, III, VIII, 3, 74: *τοιαύτη τὶς ἦν ἡ ὑπερφυὴς ὄντως καὶ ἱερὰ ἐκείνη γυνή.*

2. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, ἐκδ. P. Gautier, Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies [CFHB 16/1], Thessalonique 1980 (στὸ ἑξῆς: Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον), σσ. 213-243, ἐδῶ σ. 237, 18-22: *ἐθαύμασα τοῦτο πολλάκις ἐγὼ κατ' ἐμαυτὸν συσκοπούμενος καὶ γὰρ οὖν καὶ αὐτῷ διαπορεῖσθαί μοι παρέστη ἐν ἐπιστασίᾳ γενομένῳ τοῦ πράγματος καὶ μόλις εὗρον τῆς τοιαύτης εὐκοσμίας τὸ ἀρχικώτατον αἴτιον, τὴν μακαρίαν ῥίζαν ὑμῶν* [τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας], *τὴν ὁσίαν μητέρα. Εἰ γὰρ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, πάντως που καὶ τὸ φύραμα.*

3. Πράγματι ὑπάρχουν πολλὲς ἀναλογίες μεταξὺ Θεοδότης καὶ Ἄννας Δαλασσηνῆς. Βλ. Ch. Diehl, Figures Byzantines, ἑλλ. μετάφρ. Στ. Βουρδουμπᾶ, Βυζαντινὲς μορφές, Ἀθήνα 1969, σ. 327. Ὅσο γιὰ τὴν Θεοδότη, βλ. σχετικὰ Μιχαὴλ Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ, ἔκδ. K. Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. I-VII, Βενετία-Ἀθήνα-Παρίσι 1872-1894, V, σ. 3-61· τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ διασήμου Βυζαντινοῦ διανοητῆ τοῦ 11ου αἰῶνα χαρακτηρίζει πολὺ εὔστοχα ἡ Ἀ. Λαΐου, [Ἡ ἱστορία ἑνὸς γάμου: ὁ Βίος τῆς ἁγίας Θωμαΐδος τῆς Λεσβίας, ἐν: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση (Πρακτικὰ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988), Ἀθήνα 1989, σσ. 237-251, ἐδῶ σ. 251], ὡς ἐπιτάφιο λόγο ποὺ ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα μίας ἁγιογραφίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θαύματα.

4. Ἡ Δαλασσηνὴ ἦταν μοναδικὴ γυναῖκα. Διέθετε σὲ τέτοιο βαθμὸ φιλάνθρωπο καὶ φιλεύσπλαγχνο πνεῦμα, ποὺ τὸ μέγαρό της εἶχε γίνει καταφύγιο πάσης φύσεως ἀναξιοπαθούντων. Ἰδιαιτέρως ὑποστήριζε τοὺς ρασοφόρους καὶ ἡ τραπεζαρία της κατακλυζόταν πάντοτε ἀπὸ ἱερεῖς καὶ μοναχούς. Ἡ εὐσέβειά της ἦταν τέτοια ποὺ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς νύχτας τὸ περνοῦσε μὲ προσευχὲς καὶ ἀγρυπνίες. Παρότι ἀσχολοῦνταν μὲ πολλὲς κοσμικὲς ὑποθέσεις, ἡ ἐκτέλεση τῶν θρησκευτικῶν της καθηκόντων καὶ τὸ ἐν γένει ἀσκητικὸ πνεῦμα ποὺ τὴν χαρακτήριζε παρέμεναν πάντοτε στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ βίου της. Ὁ τέλειός της χαρακτήρας ἦταν οὐσιαστικὰ ἀπόρροια μίας μοναδικῆς ἰσορροπίας: δὲν ἦταν οὔτε ὑπερβολικὰ κατηφὴς ἀλλὰ οὔτε ἰδιαίτερα προσηνὴς (*Ἀλεξιάς*, III, VIII, 3-4).

5. Ἡ Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, III, VII, 3, 32-35, μεταξὺ ἄλλων, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Δαλασσηνὴ ἀπὸ τὴν νεανική της ἤδη ἡλικία διέθετε κρίση ὡρίμου ἀνθρώπου, ἐνῷ παράλληλα, διαβεβαιώνει τὸν ἀναγνώστη της ὅτι τὸ ὅλο παρουσιαστικὸ τῆς γυναίκας αὐτῆς προέδιδε τὴν ἐμβρίθεια καὶ τὸ ἐνάρετο τοῦ χαρακτῆρα της.

1. *Ἀλεξιάς*, III, VIII, 5, 9-13.

2. B. Hill, The ideal imperial komnenian woman, Byzantinische Forschungen 23 (1996), σσ. 7-17, ἐδῶ σσ. 16-17, ἡ ἴδια, A vindication of the rights of women to power by Anna Komnene, Byzantinische Forschungen 23 (1996), σσ. 45-53, ἐδῶ σσ. 45-46, ἡ ἴδια, Imperial women in Byzantium 1025-1204: Power, patronage and ideology, New York 1999, σσ. 192 κἑξ. καὶ ἡ ἴδια, Actions speak louder than words: Anna Komnene's attempted usurpation, ἐν: Anna Komnene and her times, ἐκδ. Th. Gouma-Peterson, New York-London 2000, σσ. 45-62, ἐδῶ σσ. 53 κἑξ. Πρβλ. καὶ G. Buckler, Anna Comnena. A study, Oxford 1929, σ. 120 καὶ Th. Gouma-Peterson, Gender and power: passages to the maternal in Anna Komnene's Alexiad, ἐν: Anna Komnene..., ὅ.π., σσ. 107-124, ἐδῶ σσ. 113-114, 116.

3. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 1, 6-7: παρότι ὁ Ἀλέξιος ἀπὸ χρόνια εἶχε ἐνηλικιωθεῖ – τὸ 1081 ἦταν ἤδη 24 ἐτῶν –, ἐπεδείκνυε ὄψιμη παιδικότητα (δὲν τὸν εἶχε κυριεύσει ἀκόμη τὸ πάθος τῆς φιλαρχίας ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἐνήλικες) (*καίτοι κατὰ τὴν ἡλικίαν τὸν μείρακα παρήλλατε, καθ' ὃν μάλιστα καιρὸν ἐπι-*

σε τὴν μητέρα του (*τοσοῦτον ἦν φιλομήτωρ*), ἦταν ἐξαρτημένος ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις της, ὑπακούοντάς την τυφλὰ (σὰν νὰ ἦταν δοῦλος της)[1]. Ὅσο γιὰ τὸν Θεοφύλακτο, αὐτός, παρότι οὐσιαστικὰ ἀναπαράγει τὸ γνώριμο μοτίβο «δύο σὲ ἕνα» τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κειμένου, γιὰ νὰ περιγράψει τὴν ἰδανικὴ σχέση μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν Ἀλεξίου καὶ Ἰσαακίου[2], τοὺς ὁποίους φαίνεται ἀπὸ κοινοῦ οἱ πηγὲς νὰ ἀποκαλοῦν βασιλεῖς[3], διατυμπανίζει τὴν ἁρμονικότατη συνεργασία ἀνάμεσα στὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν βασιλομήτορα: ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι ἀπών, ὁ Ἀλέξιος δὲν παύει νὰ κυβερνᾶ, ἐνῷ καὶ ὅταν βρίσκεται στὰ ἀνάκτορα δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὶς διάφορες κρατικὲς ὑποθέσεις[4].

Βεβαίως, ὁ ὑπερβάλλων θρησκευτικὸς ζῆλος καὶ τὸ φιλομόναχο πνεῦμα τῆς Δαλασσηνῆς, ἔτσι ὅπως περιγράφονται στὴν *Ἀλεξιάδα*, ἐπιβεβαιώνονται, ἐν μέρει τουλάχιστον, τόσο ἀπὸ τὸν *Βίο* τοῦ ὁσίου Κυρίλλου τοῦ Φιλεώτη[5] ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις ποὺ ἡ ἴδια εἶχε ἀναπτύξει μὲ μεμονωμένους μοναχοὺς ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρες μονὲς στὸν Ἄθω, τὴν Πάτμο καὶ ἀλλοῦ (περιπτώσεις Εὐστρατίου Γαριδᾶ, ὁσίου Χριστοδούλου Λατρηνοῦ, Δοχειαριτῶν μοναχῶν κ.ἄ.). Ἐξ ἄλλου, ἡ Δαλασσηνὴ τὸ 1081 εἶχε ἤδη ἐνδυθεῖ τὸ μοναχικὸ σχῆμα, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἐπιγραφὲς τῶν σφραγίδων της (ὅπου ἀποκαλεῖται *μοναχὴ καὶ κουροπαλάτισσα*)[6] ἀλλὰ καὶ οἱ χρονογράφοι Ἰωάννης Ζωναρᾶς

φύεται τοῖς τοιούτοις ἤθεσιν ὁ τῆς φιλαρχίας ἔρως). Βλ. καὶ παραπάνω σ. 172 σημ. 5.

1. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 4.

2. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σσ. 239, 26-241, 10.

3. Βλ. σχετικὰ M. Mullett, The imperial vocabulary of Alexios I Komnenos, ἐν: Alexios I Komnenos, ἐκδ. M. Mullett - D. Smythe, τ. I: Papers, Belfast 1996, σσ. 359-397, ἐδῶ σσ. 384 κἑξ.

4. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 239, 11-14: *διὰ ταύτην, κἂν μὴ παρῆτε, τοῖς πράγμασι πάρεστε, τὰς ἁπάντων γὰρ φροντίδας ὡς οὐδεὶς ἑνὸς ἀναδέχεται... κἂν παρῆτε, οὐ πάρεστε, τῇ ταύτης μεγαλονοίᾳ τὸ πᾶν ἐπιτρέποντες.*

5. Σημειώνεται χαρακτηριστικὰ στὸ ἁγιολογικὸ αὐτὸ κείμενο: *φιλομόναχος δὲ οὖσα ἡ γυνὴ* [ἡ Δαλασσηνὴ] *δέδωκεν αὐτῷ* [στὸν Κύριλλο] *καὶ χρήματά τινα, ἃ καὶ μὴ βουλόμενον δέξασθαι, δι' ὅρκων αὐτὸν εὐπειθῆ πεποίηκε* (*Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου τοῦ Φιλεώτου*, ἐκδ. E. Sargologos, La Vie de saint Cyrille le Philéote, moine byzantin (m. 1110) [Subsidia Hagiographica 39], Bruxelles 1964 [στὸ ἑξῆς: Βίος Κυρίλλου], κεφ. 17, 5, σ. 94).

6. Οἱ σφραγῖδες αὐτὲς χρονολογοῦνται μεταξὺ 1067 καὶ 1081: J.-C.

καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης[1], ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐσκεμμένη γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα σιωπὴ τῆς Κομνηνῆς.

Παρὰ τὴν ἔντονη, ὅμως, ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικότητάς της καὶ τὸν ἄμεσο συσχετισμό της μὲ τὸν χῶρο τοῦ μοναχισμοῦ, ἡ Δαλασσηνὴ παρέμενε πάντοτε μία πολὺ δυναμικὴ καὶ φιλόδοξη προσωπικότητα. Βεβαίως, ἡ Κομνηνὴ ἐπιμένει ὅτι ὁ Ἀλέξιος φοβόταν νὰ ἀποκαλύψει στὴν γιαγιά της τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὴν βασιλομήτορα, ἐπειδὴ στὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ ἐκείνη θὰ μποροῦσε νὰ ἐγκαταλείψει ἀκόμη καὶ τὸ παλάτι· καὶ ἐπίσης, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Δαλασσηνὴ μόνο χάριν τῆς μητρικῆς της ἀγάπης δέχθηκε νὰ ἀναμειχθεῖ στὶς κρατικὲς ὑποθέσεις, βοηθώντας ἔτσι τὸν ἄπειρο γιό της[2]. Ὡστόσο, οἱ διαβεβαιώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι ἱκανὲς νὰ μᾶς πείσουν γιὰ τὸ ἀντίθετο: ὅτι δηλαδὴ ἡ Δαλασσηνὴ δὲν λειτουργοῦσε μὲ κύριο γνώμονα τὶς προσωπικές της φιλοδοξίες. Ἡ *Ὕλη Ἱστορίας* τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου μᾶς ἀποκαλύπτει πλήρως τὸν φιλόδοξο χαρακτῆρα τῆς *δεινῆς* – κατὰ τὸν ἴδιο[3] – στὸν λόγο καὶ τὶς πράξεις αὐτῆς γυναίκας. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι μᾶς παραδίδει τὴν γεμάτη ἀπογοήτευση ἀλλὰ καὶ φίλαρχο πάθος ἀπάντηση τῆς Δαλασσηνῆς πρὸς τὸν μᾶλλον μαλθακὸ σύζυγό της, τὴν στιγμὴ ποὺ ὁ τελευταῖος ἀρνήθηκε νὰ ἀναλάβει τὸν θρόνο, ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτηση τοῦ αὐτοκράτορα ἀδελφοῦ του, Ἰσαακίου Α΄ Κομνηνοῦ, τὸ 1059: *ἵνα τί γοῦν οὕτω ματαιώμεθα ἑαυτοὺς καὶ τὰ φίλτατα εἰς προῦπτον ἐπιρρί-*

Cheynet-J.-F. Vannier, Études prosopographiques [Byzantina Sorbonensia 5], Paris 1986, σσ. 97-98. Ἡ L. Garland, Byzantine empresses. Women and power in Byzantium, AD 527-1204, London-New York 1999, σ. 187, τοποθετεῖ τὴν προσχώρηση τῆς Δαλασσηνῆς στὶς τάξεις τῶν μοναχῶν στὰ 1071, ὁπότε ἡ οἰκογένεια τῶν Κομνηνῶν ἐξορίζεται στὸ νησὶ τῆς Πριγκίπου, ἐνῷ οἱ Cheynet-Vannier, ὅ.π., σ. 96, στὰ 1081, ὁπότε οἱ γυναῖκες τῆς ἴδιας οἰκογενείας, μεσούσης τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξίου καὶ Ἰσαακίου, περιορίζονται στὴν μονὴ Πετρίου.

1. Ἰωάννης Ζωναρᾶς, Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν, ἐκδ. M. Pinder-Th. Buttner-Wobst [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], τ. I-III, Bonnae 1841-1897 (στὸ ἑξῆς: Ζωναρᾶς), XVIII, 21, 6 (III, σ. 731, 15-17) καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Σύνοψις χρονική*, ἐκδ. Σάθας, ὅ.π., VII, σσ. 1-556, ἐδῶ σ. 177, 1-2· πρβλ. R. Macrides, The pen and the sword: Who wrote the Alexiad?, ἐν: Anna Komnene..., ὅ.π. (σ. 175, σημ. 2), σσ. 63-81, ἐδῶ σ. 74.

2. *Ἀλεξιάς*, III, VI, 1-2.

3. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ὕλη ἱστορίας*, ἐκδ. P. Gautier, Nicéphore

πτοντες κίνδυνον καὶ τὸ πᾶσιν ἱμερτὸν ἀπωθούμεθα τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων;[1]

Ἡ ἴδια πηγή, ἐπίσης, ἀποτελεῖ ἀδιάψευστο μάρτυρα τῆς γνώσης τῆς Δαλασσηνῆς γύρω ἀπὸ τὸ σύστημα δημιουργίας δικτύου οἰκογενειακῶν δεσμῶν-πολιτικῶν συμμαχιῶν[2]. Μᾶς πληροφορεῖ, χαρακτηριστικά, γιὰ τὴν σύναψη σειρᾶς συνοικεσίων μὲ τὶς ἑκάστοτε κορυφαῖες πολιτικὰ οἰκογένειες τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ 1068 ἡ χήρα μητέρα τῶν Κομνηνῶν προσέφερε τὴν ὑποστήριξή της στὴν Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα καὶ τὸν Ρωμανὸ Δ' Διογένη, νυμφεύοντας τὸν πρωτότοκο γιό της Μανουὴλ μὲ μία συγγενῆ τοῦ αὐτοκράτορα, καθὼς καὶ τὴν κόρη της Θεοδώρα μὲ τὸν γιὸ τοῦ τελευταίου Κωνσταντῖνο Διογένη[3]· ἡ σύνδεση αὐτὴ μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐξορισθεῖ ἡ ἴδια καὶ οἱ γιοί της στὸ νησὶ τῆς Πριγκίπου, ἀμέσως μετὰ τὴν ἧττα τοῦ Ρωμανοῦ στὸ Μαντζικὲρτ (Αὔγουστος 1071) καὶ τὴν συνακόλουθη ἐκθρόνισή του[4]. Ἀργότερα, καὶ ἀφοῦ ἐπιστρέψει ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἐξορίας της, ἡ Δαλασσηνὴ θὰ σπεύσει νὰ συνδεθεῖ ἐπίσημα μὲ τὴν αὐτοκράτειρα Μαρία τὴν Ἀλανή, ἐκτιμώντας πιθανὸν ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Δούκα δὲν θὰ εἶχε διάρκεια: μὲ τὴν πολιτικὴ ἀρωγὴ τοῦ εὐνούχου Νικηφορίτζη[5] (ἀνθρώπου ποὺ μόλις εἶχε ἀναλάβει τὰ ἡνία τῶν κρατικῶν ὑποθέσε-

---

Bryennios, Histoire, [CFHB 9], Bruxelles 1975 (στὸ ἑξῆς: Βρυέννιος), σ. 83, 6-7: *ἦν δεινή τις καὶ λέγειν καὶ πράττειν.*

1. Βρυέννιος, σ. 81, 27-83, 2. Καὶ συνεχίζει ἀκάθεκτη (σ. 83, 2-5): *τίς ἡ ἐπιβλαβὴς αὕτη φιλοσοφία καὶ ἄκαιρος μετριοφροσύνη; Ἀλλ' εἴ τι ἐμοὶ πείθη, σπεῦσον ὡς τάχιστα ταῖς συμβουλαῖς πεισθῆναι τοῦ βασιλέως καὶ ἀδελφοῦ καὶ τῶν πραγμάτων ἐπιλαβοῦ.*

2. B. Hill, Alexios I Komnenos and the imperial women, ἐν: Alexios I Komnenos,... ὅ.π., σσ. 37-54, ἐδῶ σ. 42.

3. Βρυέννιος, σ. 85, 22-87, 1 και 89, 1-3· βλ. ἐπίσης Κ. Βαρζός, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 20α-β], τ. I-II, Θεσσαλονίκη 1984, I, σσ. 61-62 καὶ 85.

4. Βρυέννιος, σσ. 129, 21-131, 26.

5. Hill, ὅ.π., σ. 43. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ M. Angold, Byzantine Empire, 1025-1204. A political history, ἑλλ. μετάφρ. Ε. Καργιανιώτη, Ἡ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία ἀπὸ τὸ 1025 ὡς τὸ 1204. Μία πολιτικὴ ἱστορία, Ἀθήνα 1997[2], σ. 205, ὁ Νικηφορίτζης, προκειμένου νὰ διατηρήσει τὴν θέση του στὴν ἐξουσία, ἀναζήτησε πολιτικὰ ἐρείσματα στὴν ἰσχυρὴ οἰκογένεια τῶν Κομνηνῶν, μὲ ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ πῆρε στὰ χέρια του ὁ ἴδιος τὰ ἡνία τῶν

ων), ὁ ὁποῖος ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροὴ ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ, ἐπέτυχε νὰ συνάψει γάμο μεταξὺ τοῦ γιοῦ της Ἰσαακίου καὶ τῆς ἐξαδέλφης τῆς Μαρίας, Εἰρήνης τῆς Ἀλανῆς[1]. Καὶ δὲν ἦταν μόνο αὐτά. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη στὸν θρόνο, ἡ Δαλασσηνὴ ἦταν ἕτοιμη νὰ προσαρμοσθεῖ γιὰ μία ἀκόμη φορὰ στὰ νέα πολιτικὰ δεδομένα. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ Κομνηνή, ἔσπευσε νὰ δημιουργήσει ἕνα νέο συγγενικὸ δεσμὸ μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ νέου ἡγεμόνα, ἀρραβωνιάζοντας τὴν ἐγγονή της Ἄννα (;) – τὴν κόρη τοῦ νεκροῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ – μὲ τὸν ἐγγονὸ τοῦ αὐτοκράτορα[2].

Ὡστόσο, ἡ ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν στὸν χῶρο τῆς οἰκογενείας καὶ ἡ διαμόρφωση στρατηγικῆς μὲ βάση τὸ οἰκογενειακὸ πολιτικὸ συμφέρον, πέρα ἀπὸ τὴν δυναμικότητα τοῦ χαρακτήρα, σχετίζεται καὶ μὲ ἕναν ἀκόμη παράγοντα. Πρόκειται γιὰ τὴν διπλὴ ἰδιότητα τῆς μητρότητας-χηρείας, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναπτύσσεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 11[ου] αἰῶνα μία ἰδιαίτερη «ἰδεολογία». Σύμφωνα μὲ τὴν M. Mullett, τὰ κείμενα ποὺ σηματοδοτοῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς «ἰδεολογίας» αὐτῆς στὸν χῶρο τῆς κομνήνειας αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἤ, καλύτερα, ποὺ ἀποκαλύπτουν τὸν χαρακτῆρα τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται σὲ μία τάση ἐνίσχυσης τοῦ ἀσκητικοῦ πνεύματος, μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τῆς μητέρας τοῦ ἡγεμόνα ποὺ εἶναι τώρα καλλιεργημένη, γεμάτη σοφία καὶ καλοσύνη, εἶναι οἱ δύο βασιλικοὶ λόγοι τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος, ὁ γνωστὸς πρὸς τὸν Ἀλέξιο (1088) καὶ ὁ προγενέστερος πρὸς τὸν πρίγκιπα Κωνσταντῖνο Δοῦκα (1085)[3]. Ἀπὸ τὸ 1067, ὁπότε πεθαίνει ὁ σύζυγός της Ἰωάννης Κομνηνός, ἡ Δαλασσηνὴ ὡς χήρα μητέρα ανα-

---

κρατικῶν ὑποθέσεων, οἱ γιοὶ τῆς Δαλασσηνῆς νὰ ἀναλάβουν τὴν ἐκτέλεση σημαντικῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

1. Βρυέννιος, σ. 143, 6-13.

2. *Ἀλεξιάς*, II, V, 1, 13-15. Μάλιστα, τὴν ἀνατροφὴ τοῦ παιδιοῦ ἀνέλαβε ἡ οικογένεια τῶν Κομνηνῶν (*Ἀλεξιάς*, II, V, 1, 21-23). Βλ. ἐπίσης Βαρζός, Γενεαλογία, ὅ.π. I, σ. 63-64 καὶ σημ. 12 (ὅσον ἀφορᾶ στὸ ὄνομα τῆς κόρης τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ).

3. Mullett, ὅ.π., σ. 365· πρβλ. ἐπίσης ἡ ἴδια, Alexios I Komnenos and imperial renewal, ἐν: New Constantines. The rhythm of imperial renewal in Byzantium, 4th-13th centuries (Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, St Andrews, March 1992), ἐκδ. P. Magdalino, Aldershot 1994, σσ. 259-267, ἐδῶ σ. 262.

λαμβάνει δικαιωματικὰ τὴν ἀρχηγία τῆς οἰκογενείας[1], θέτοντας ὑψηλοὺς πολιτικοὺς στόχους. Ἡ Κομνηνὴ μᾶς διαβεβαιώνει, χαρακτηριστικά, ὅτι ὁ πατέρας της εἶχε ἀνατραφεῖ μὲ τὰ αὐστηρὰ διδάγματα τῆς μητέρας του, μέσα σὲ ἔντονα θρησκευτικὸ περιβάλλον[2], ἐνῷ ὁ F. Chalandon ἀποδίδει στὴν Δαλασσηνὴ καὶ τὴν μετέπειτα ἐνασχόλησῃ τοῦ Ἀλεξίου μὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα (συζητήσεις μὲ αἱρετικούς)[1], πρᾶγμα ποὺ θὰ τοῦ προσδώσει τὴν προσωνυμία – ἀπὸ συγχρόνους ἐρευνητὲς – τοῦ *spiritus rector* τῆς θεολογίας τῆς ἐποχῆς του[2]. Καὶ ἀσφαλῶς, τὸ ὅλο σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασης τοῦ Αὐγούστου 1081 ἑδραιώθηκε πάνω στὴν «ἰδεολογία» περὶ χήρας μητέρας. Ἔτσι, στὶς αὐτοκρατορικὲς προστάξεις ἡ βασιλομήτωρ ἀποκαλεῖται ἐπισήμως *ἁγία δέσποινα καὶ περιπόθητος μήτηρ* τοῦ αὐτοκράτορα[3], ἐνῷ καὶ στὰ *δεσποινικὰ* διατάγματα ὁ Ἀλέξιος φέρει τὴν διπλῆ ἰδιότητα τοῦ *περιποθήτου υἱοῦ* τῆς Δαλασσηνῆς *καὶ βασιλέως*[4]. Ἐν ὀλίγοις, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, ἡ Δαλασσηνὴ βρέθηκε τὴν κατάλληλη στιγμὴ στὸ κατάλληλο σημεῖο, ἐπωφελούμενη ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ ἰδεολογικὴ ἀξία τῆς μητρικῆς ἰδιότητας[5].

Βεβαίως, ἡ δυναμικότητα τῆς Δαλασσηνῆς θεωρεῖται δεδομένη. Ἡ Κομνηνὴ φθάνει στὸ σημεῖο νὰ ἰσχυρισθεῖ, ὑπερβάλλοντας ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ πατέρας της εἶχε καταντήσει «ὄργανο» τῆς μητέρας του (*καὶ ὡς, οὕτω γὲ φάναι, ὄργανον ἦν αὐτῇ βασιλείας, οὐ βασιλεὺς*)[6] καὶ ὅτι ἡ Δαλασσηνὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναλάβει τὴν διακυβέρνηση ὄχι μόνο τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ κάθε κράτους τῆς ὑφηλίου[7], ἐπιτρέποντας ἔτσι σὲ συγχρόνους ἐρευνητὲς νὰ διατυπώσουν τολμηροὺς

---

1. Στὸ Βυζάντιο, ἡ γυναῖκα ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ συζύγου της ἀναλάμβανε πλήρως τὴν διαχείριση τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας, ἔχοντας παράλληλα κάτω ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχό της τὰ παιδιά της, τὰ ὁποῖα ὄφειλαν νὰ τὴν σέβονται καὶ νὰ τὴν ὑπακούουν: ἐνδεικτικά, τὸν 9ο-10ο αἰῶνα, ἡ χήρα μητέρα τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς Νέας, ὄντας ἀποκλειστικὰ ὑπεύθυνη γιὰ τὴν τύχη τῆς κόρης της – παρότι ἡ οἰκογένεια διέθετε δύο μεγαλύτερους γιοὺς καὶ δύο γαμβρούς –, προσεγγίσθηκε ἀπὸ τὸν μέλλοντα γαμβρό της Νικηφόρο, προκειμένου νὰ τὴν πείσει νὰ τοῦ δώσει τὴν τρίτη κόρη της – τὴν Μαρία – γιὰ σύζυγό του (Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τῆς μακαρίας καὶ ἀοιδίμου Μαρίας τῆς νέας, Acta Sanctorum, Nov. IV, σσ. 688-705, ἐδῶ παρ. 2, σ. 692). Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. G. Buckler, Women in Byzantine law about 1100 A.D., Byzantion 11 (1936), σσ. 391-416, ἐδῶ σσ. 408 κέξ, B. Hill, Imperial women and the ideology of womanhood in the eleventh and twelfth centuries, Women, men and eunuchs. Gender in Byzantium, ἐκδ. L. James, London-New York 1997, σσ. 76-99, ἐδῶ σ. 83, ἡ ἴδια, Imperial women..., ὅ.π. (σ. 175, σημ. 2), σ. 78, A. Laiou, Women in the history of Byzantium, στό: I. Kalavrezou (σὲ συνεργασία μὲ A. Laiou κ.ἄ.), Byzantine women and their world, Cambridge, Mass.-New Haven-London 2003, σσ. 23-32, ἐδῶ σ. 27 καὶ Κ. Νικολάου, Ἡ γυναῖκα στὴ μέση βυζαντινὴ ἐποχή. Κοινωνικὰ πρότυπα καὶ καθημερινὸς βίος στὰ ἁγιολογικὰ κείμενα [ΕΙΕ-ΙΒΕ, Μονογραφίες 6], Ἀθήνα 2005, σσ. 130 κέξ. Πρβλ. ἐπίσης Κ. Νικολάου, Οἱ γυναῖκες στὸ βίο καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεοφίλου, Σύμμεικτα 9/2 (1994) [=Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνοῦ], σσ. 137-151, ἐδῶ σ. 150.

2. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ ἡ Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, III, V, 1, 40-44: *ὁ δέ γε αὐτοκράτωρ παιδείας ἐκ νηπίου τυχὼν ἀγαθῆς καὶ πρὸς τὰς νουθεσίας τῆς μητρὸς ἑαυτὸν ἀπευθύνων τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον ἐνστερνισάμενος καὶ ἐγκάρδιον ἔχων ἐδάκνετο ἀνιώμενος ἐπὶ τῇ τῆς πόλεως προνομῇ, ἣν κατὰ τὴν εἰσέλευσιν αὐτοῦ πάντες πανδημεὶ ἐπεπόνθεισαν.* Ἐνδεικτικὸ εἶναι, ἐπίσης, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξιος πρὶν ἀνέλθει στὸν θρόνο εἶχε μαζί του στὶς ἐκστρατεῖες του τὸν μοναχὸ Ἰωαννίκιο, ὁ ὁποῖος τὸν στήριζε, ὄχι μόνο σὲ πνευματικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ σὲ στρατιωτικὰ (*Ἀλεξιάς*, I, VII, 5, 60-67 και I, IX, 3, 73-77–A. Kazhdan-A. Wharton-Epstein, Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries, ἑλλ. μετάφρ. Ἀ. Παππᾶς-Δ. Τσουγκαράκης, Ἀλλαγὲς στὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ κατὰ τὸν 11ο καὶ 12ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1997, σ. 152), ὅπως ἐπίσης καὶ δύο ἀκόμη μοναχούς, τὸν Ἰγνάτιο καὶ τὸν καθηγούμενο τῆς ἁγιορείτικης μονῆς Ξενοφῶντος Συμεὼν (Βίος Κυρίλλου, κεφ. 47, 11, σσ. 233-234 και 460, σημ. 147, ὅσον ἀφορᾶ στὸν πρῶτο, καὶ Βρυέννιος, σσ. 289, 8-14 καὶ 295, 13 κέξ., ὅσον ἀφορᾶ στὸν δεύτερο). Βλ., τέλος, καὶ Mullett, ὅ.π. (σ. 176, σημ. 3), σ. 391, σημ. 157.

1. F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118), Paris 1900, σ. 25.

2. H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich, München 1959, σ. 610.

3. Βλ. παραπάνω σ. 173, σημ. 2.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ *δεσποινικὸν πιττάκιον* τοῦ 1087 (Miklosich-Müller, ὅ.π., ἀρ. XI, σσ. 32-33 = Βρανούση, ὅ.π., ἀρ. 47, σ. 333), ὅπως καὶ τὴν *δεσποινικὴν πρόσταξιν* τοῦ 1089, σὲ σχέση μὲ τὴν μονὴ Δοχειαρίου (N. Oikonomidès [ἐκδ.], Actes de Docheiariou [Archives de l'Athos XIII], Paris 1984, ἀρ. 2, σ. 59).

5. Hill, Imperial women..., ὅ.π. (σ. 179, σημ. 2), σ. 80. Γενικὰ γιὰ τὴν ἐνίσχυση ποὺ προσέφερε στὴν θέση τῆς Δαλασσηνῆς ἡ «ἰδεολογία» περὶ χήρας μητέρας βλ. ὅ.π., σσ. 80-82 καὶ ἡ ἴδια, ὅ.π. (σ. 184, σημ. 1), σσ. 89 κέξ.

6. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 5, 47-48.

7. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 2, 16-19: *τοσαύτη γὰρ ἡ ἐμὴ μάμμη περὶ τὰ πράγματα δεξιωτάτη καὶ τάξαι καὶ καταστήσασθαι πολιτείαν εὐμήχανος, ὥστε μὴ μόνον τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν διοικεῖν δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ὁπουδήποτε βασιλείαν, ὁπόσην ἥλιος ἐφορᾷ.*

ἀφορισμοὺς σχετικὰ μὲ τὶς ἱκανότητες τῆς τελευταίας. Τὸ πιὸ πρόσφατο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῆς C. Connor, ἡ ὁποία στὸ βιβλίο της γιὰ τὶς γυναῖκες στὸ Βυζάντιο δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει χαρακτηριστικά: «ἡ Ἄννα Δαλασσηνὴ ἦταν ἡ πιὸ ἰσχυρὴ γυναῖκα τῆς ἐποχῆς της, ἴσως ἀκόμη ἰσχυρότερη γιὰ κάποιο διάστημα καὶ ἀπὸ τὸν σύζυγό της καὶ ἀπὸ τὸν γιό της. Καὶ ἐπίσης: οἱ διοικητικὲς ἱκανότητες καὶ ἡ διάνοιά της τὴν ἔκαναν τὴν πιὸ ἰσχυρὴ καὶ μὲ ἐπιρροὴ γυναῖκα τοῦ καιροῦ της»[1]. Μάλιστα, ἡ τελευταία αὐτὴ διαπίστωση τῆς Ἀμερικανίδας ἐρευνήτριας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ «ἀναμάσημα» τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς Κομνηνῆς. Ἀφοῦ πρῶτα ἐξυμνεῖ τὶς διανοητικὲς καὶ τὶς ρητορικὲς ἀκόμη ἱκανότητες τῆς γιαγιᾶς της[2], ἡ πορφυρογέννητη ἱστορικὸς μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ὁ πατέρας της σεβόταν τὴν Δαλασσηνὴ ὄχι μόνο ὡς μητέρα, ἀλλὰ καὶ ὡς μεγάλο δάσκαλο τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἄρχειν, γνωρίζοντας καλὰ ὅτι ἡ γυναῖκα αὐτὴ ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ σὲ εὐφυΐα καὶ σύνεση ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ της[3]. Ὅμως καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν Κομνηνή, ἡ Δαλασσηνὴ δὲν ξεχώριζε μόνο ἀπὸ ὅλες τὶς γυναῖκες, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος[4], ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς της: *ἀξίωμα μὲν οὖν μέγιστον αὐτὴ οὐ γυναικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρρένων καθίστατο καὶ κόσμος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως*[5].

Ὡστόσο, οἱ «περίφημες» ἱκανότητες τῆς Δαλασσηνῆς ἀμφισβητοῦνται τελευταῖα ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μελετητές. Χαρακτηριστικά, ὁ Ν. Οἰκονομίδης ὑποστήριξε τὸ 1976 ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἵδρυσε – τουλάχιστον ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1081[6]– τὴν θέση τοῦ *λογοθέτου τῶν σεκρέτων* (νευραλγικὸ ἀξίωμα, ὑπεύθυνο γιὰ τὸν συντονισμὸ καὶ ἔλεγχο τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς πολιτικῆς διοίκησης[7]), προ-

1. C. Connor, Women of Byzantium, New Haven-London 2004, σ. 243.

2. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 2, 19-3, 27.

3. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 5, 48-54.

4. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 239, 15-16: *πολλαὶ γυναῖκες ἐποίησαν δύναμιν... σὺ δὲ* (δηλ. ἡ [Ἄννα Δαλασσηνὴ]) *ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας πάσας*.

5. *Ἀλεξιάς*, III, VIII, 2, 64-66.

6. Τότε ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ μνεία τοῦ ἀξιώματος σὲ ἁγιορείτικο ἔγγραφο (P. Lemerle-A. Guillou-N. Svoronos-D. Papachryssanthou [ἐκδ.], Actes de Laura, I: Des origines à 1204 [Archives de l'Athos V], Paris 1970, ἀρ. 43).

7. Βλ. σχετικὰ Ch. Diehl, Un haut fonctionnaire byzantin: le logothète "ton sécreton", Mélanges Nicolas Jorga, Paris 1933, σσ. 217-229, H. Ahrweiler,

κειμένου νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ διοικητικὴ ἀπειρία τῆς βασιλομήτορος καὶ ἐπίσης νὰ ξεπερασθεῖ ὁ σκόπελος τῶν ἐλλιπῶν, ἂν ὄχι ἀνυπάρκτων, γραμματικῶν της γνώσεων (φαίνεται πὼς ἡ ἴδια δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ γράψει καταλλήλως οὔτε ἕνα μηνολόγημα στὰ διάφορα κρατικὰ ἔγγραφα)[1]. Ἐνῷ, ὅμως, ἡ ἄποψη αὐτὴ «προσέκρουσε» σύντομα στὸ «κίνημα» ἀποκατάστασης τῆς παραμελημένης γυναίκας στὸ Βυζάντιο, τὸ ὁποῖο ἐγκαινίασε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ἡ Ἀ. Λαΐου[2], τὸ 1996 τόσο ὁ L. Burgmann ὅσο καὶ ἡ E. Malamut ἀμφισβήτησαν τὴν ἐγκυρότητα τῶν ὅσων ἀναφέρουν ἀπὸ κοινοῦ ὁ Ἀλέξιος καὶ ἡ Κομνηνή, σὲ σχέση μὲ τὴν τρομερὴ ἀφοσίωση τοῦ πρώτου στὴν Δαλασσηνή, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἴδια τὴν ἔκταση τῶν ἁρμοδιοτήτων ποὺ ἐπικυρώθηκαν στὴν βασιλομήτορα. Μάλιστα, τὴν ἀμφισβήτηση αὐτὴ ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ σωζόμενα διατάγματα τῆς Δαλασσηνῆς δὲν σχετίζεται μὲ ὑποθέσεις ἰδιαίτερης σημασίας[3]. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος στὸ *χρυσόβουλλό* του δὲν παραλείπει νὰ

Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles [Bibliothèque Byzantine-Études 5], Paris 1966, σσ. 200 κἑξ., R. Guilland, Les logothètes. Études d'histoire administrative de l'empire byzantin, Revue des Études Byzantines 29 (1971), σσ. 5-115, ἐδῶ σσ. 75-84 και N. Oikonomidès, L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118), Travaux et Memoires 6 (1976), σσ. 125-152, ἐδῶ σσ. 132-133. Πρβλ., τέλος, καὶ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία, τ. Γ'1 (1081-1204), Ἀθήνα 2001, σσ. 257-258.

1. Oikonomidès, ὅ.π., σ. 132.

2. A. Laiou, The role of women in Byzantine society, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 31/1 (1981), σσ. 233-260. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ὑπῆρξε θεμελιῶδες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς μελέτης τῆς γυναίκας (gender studies) στὸ Βυζάντιο: ἔθεσε τὸ ζήτημα τοῦ διαχωρισμοῦ σὲ διάφορες περιόδους τῆς μακραίωνης ἱστορικῆς πορείας τῆς Βυζαντινῆς γυναίκας. Πρὶν ἀπὸ τὴν Λαΐου, ὁ Φ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, χ.τ. χ.χ. (Ἐκδόσεις Παπαζήση), τ. Β', ΙΙ, σσ. 117-218, τὴν δεκαετία τοῦ '50, εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς Βυζαντινῆς σὲ ὁλόκληρη τὴν διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, χωρὶς τὴν ἀπαραίτητη ὅμως ἐπισήμανση τῶν διαφόρων ἐξελίξεων καὶ τομῶν ποὺ παρουσιάζει τὸ θέμα, ἀναλόγως μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἀλλαγὲς ποὺ ἐπισυμβαίνουν στὸ κοινωνικοοικονομικὸ καὶ πολιτιστικὸ πεδίο τοῦ Βυζαντίου.

3. L. Burgmann, Lawyers and legislators: aspects of law-making in the time of Alexios I, ἐν: Alexios I Komnenos,... ὅ.π. (σ. 176, σημ. 3), σσ. 185-198, ἐδῶ σ. 186 και E. Malamut, Une femme politique d'exception à la fin du XIe siècle: Anne Dalassène, Femmes et pouvoir des femmes à Byzance et en Occident (VIe-

ὑπογραμμίσει τὴν ἐπιθυμία του οἱ διάφορες ἐπιλογὲς τῆς Δαλασσηνῆς γύρω ἀπὸ τὴν ἐπάνδρωση τῆς κρατικῆς διοικητικῆς μηχανῆς νὰ εἶναι ἀναντίρρητες καὶ ἀμετακίνητες[1]. Τί σημαίνει αὐτό; Ὅτι ὁ Ἀλέξιος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἤθελε νὰ διασφαλίσει τὴν σταθερότητα-συνοχὴ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀποφυγὴ δυσάρεστων περιπετειῶν, οἱ ὁποῖες προφανῶς φοβόταν ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ προκύψουν ἐξαιτίας τῆς ἀπειρίας τῆς μητέρας του γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα αὐτά. Γιατί, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ γηραιὰ *δέσποινα* διέθετε κάποια ἐμπειρία σὲ σχέση μὲ τὴν διαχείριση οἰκογενειακῶν περιουσιακῶν στοιχείων, ὅπως πιστεύει ἡ L. Garland[2], ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦταν ἀσφαλῶς κάτι πολὺ διαφορετικό. Ἐξ ἄλλου, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ – γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν δύσκολη ἀποστολή της – ὁ Ἀλέξιος ἵδρυσε τὴν θέση τοῦ *λογοθέτου τῶν σεκρέτων*[3], ἡ ὁποία ὅμως ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ '90 ἀποκτᾷ ἀκόμη μεγαλύτερη ἰσχύ, ἐμπερικλείοντας τώρα ἀνώτατες δικαστικὲς ἁρμοδιότητες μὲ εἰδικότερο πεδίο δράσης τὶς ὑποθέσεις φοροδιαφυγῆς[4]. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ὁ αὐτοκράτορας ἀποφάσισε νὰ λάβει δραστικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἐξυγίανση τοῦ νομισματικοῦ του συστήματος τὸ 1092[5] ἤ, κατὰ τὴν Β. Κουταβᾶ-Δεληβοριᾶ[6], λίγο πρὶν

XIe siècles), ἐκδ. S. Lebecq-A. Dierkens-R. Le Jan-J-M. Sansterre, Lille 1996, σσ. 103-120.

1. *Ἀλεξιάς*, III, VI, 7, 80-83: *ἀλλὰ καὶ εἴ τινες προβληθήσονται εἰς τὰ σέκρετα ἢ καὶ εἰς θέματα καὶ διαδεχθήσονται, τιμηθήσονται δὲ καὶ ἐν μεγίστοις ἀξιώμασι καὶ μέσοις καὶ ἐλαχίστοις, ἔσονται εἰς τὸ ἑξῆς ἀμετακίνητοι καὶ ἀμετάπτωτοι.*

2. Garland, ὅ.π. (σ. 176[177], σημ. 6), σ. 191. Ἡ Laiou, ὅ.π., σ. 242, θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἐπέλεξε τὴν Δαλασσηνὴ γιὰ τὴν θέση τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἐσωτερικῆς διοίκησης, διότι ἀκριβῶς διέθετε τὴν ἀπαραίτητη ἐμπειρία σὲ ζητήματα οἰκονομικῆς φύσεως.

3. P. Gautier, Le synode des Blachernes (fin 1094). Étude prosopographique, Revue des Études Byzantines 29 (1971), σσ. 213-284, ἐδῶ σ. 278.

4. P. Magdalino, Innovations in government, ἐν: Alexios I Komnenos,... ὅ.π., σσ. 146-166, ἐδῶ σ. 155.

5. M. Hendy, Coinage and money in the Byzantine empire, 1081-1261 [Dumbarton Oaks Studies 12], Washington, DC 1969, σσ. 39-49, κυρίως σσ. 40-41, 46 κἑξ.

6. B. Koutava-Delivoria, Les chichata, les protocharaga et la réforme monétaire d'Alexis I Comnène, Revue belge de Numismatique 141 (1995), σσ. 13-36, ἐδῶ σσ. 25-28: βασικό της ἐπιχείρημα γιὰ τὴν χρονολόγηση τῆς νομισματικῆς μεταρρύθμισης τὸ ἀργότερο στὰ 1089 εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1090 μαρτυροῦνται γιὰ πρώτη φορὰ τὰ χιχάτα (νομίσματα μεταρρύθμισης). Πρβλ., ἐπίσης, Χριστοφιλοπούλου, ὅ.π., σσ. 374-375.

τὸ 1090, ὁ ρόλος τοῦ *λογοθέτου τῶν σεκρέτων* ὄφειλε νὰ ἀναβαθμισθεῖ, σὲ συνδυασμὸ ἀσφαλῶς μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὑποβάθμιση ἐκείνου τῆς Δαλασσηνῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἄποψη τοῦ Οἰκονομίδη σχετικὰ μὲ τὴν ἐλλιπῆ μόρφωση τῆς Δαλασσηνῆς, αὐτὴ κάλλιστα θὰ μποροῦσε νὰ συνδυασθεῖ μὲ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς *Ἀλεξιάδος*. Εἶναι πράγματι περίεργο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πορφυρογέννητη ἱστορικός, παρότι ἀφιερώνει σημαντικὸ μέρος τοῦ τρίτου βιβλίου στὴν ἐξιδανικευμένη περιγραφὴ τῆς γιαγιᾶς της, ἐπισημαίνοντας τὰ πλεονεκτήματα τοῦ χαρακτῆρα της (ἀρετή, ἐξυπνάδα, ἔντονη δραστηριότητα), πουθενὰ δὲν κάνει λόγο – ὅπως καὶ ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος[1] – γιὰ ὁποιαδήποτε σχέση τῆς βασιλομήτορος μὲ τὰ γράμματα, κοσμικὰ ἢ ἱερά. Ἀκόμη καὶ ὅταν ἀναφέρεται στὴν ρητορική της δεινότητα[2], αὐτὸ γίνεται μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τονισθεῖ ἡ περιεκτικότητα τοῦ λόγου της καὶ ὄχι γιὰ νὰ προβληθεῖ ἡ εὐγλωττία της. Ἀντίθετα, ὡστόσο, πρὸς τὴν γιαγιά της, ἡ Κομνηνὴ ἐπιφυλάσσει μία θαυμάσια περιγραφὴ γιὰ τὴν ἐνασχόληση τῆς μητέρας της, Εἰρήνης Δούκαινας, μὲ τὰ δυσνόητα στοὺς πολλοὺς κείμενα τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ[3], ἐνῷ παράλληλα μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἦταν ἐκείνη ποὺ ὤθησε τὸν γαμβρό της Νικηφόρο Βρυέννιο νὰ συντάξει τὴν ἱστορία τοῦ Ἀλεξίου πρὶν ἀπὸ τὴν ἄνοδό του στὸν θρόνο[4]. Καὶ βεβαίως, δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονη-

1. Ἀναφέρομαι στὸ ἐγκώμιό του γιὰ τὴν Δαλασσηνή, στὸν γνωστὸ του λόγο πρὸς τὸν Ἀλέξιο (Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 237, 16 κἑξ.). Ὡστόσο, σὲ ἀνάλογη ἀναφορά του στὴν πρώην βασίλισσα Μαρία τὴν Ἀλανή, τὴν μητέρα τοῦ μαθητῆ του, πρίγκιπα Κωνσταντίνου Δοῦκα, ὁ αὐλικὸς ρήτορας ἐκφράζει τὸν θαυμασμό του γιὰ τὴν φιλομάθεια τῆς γυναίκας αὐτῆς, ὅπως ἀσφαλῶς καὶ γιὰ τὴν ἐνασχόλησή της μὲ τὴν μελέτη τῶν ἱερῶν κειμένων (Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κὺρ Κωνσταντῖνον, ἔκδ. Gautier, ὅ.π. (σ. 174, σημ. 2), σσ. 177-211 [στὸ ἑξῆς Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον], ἐδῶ σ. 191, 15-22).

2. Βλ. παραπάνω σ. 182, σημ. 2.

3. *Ἀλεξιάς*, V, IX, 3, 57-70. Πρβλ. Κ. Μέντζου-Μεϊμάρη, Βυζαντινὴ ἁγιολογικὴ βιογραφία. Ἡ ἁγιολογικὴ βιογραφία στὸ Βυζάντιο καὶ ἡ σημασία της στὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τῆς Ν.Α. Εὐρώπης, Ἀθήνα 2002, σσ. 17-18.

4. *Ἀλεξιάς*, VII, II, 6, 12-16.

θεῖ ἡ πασίγνωστη ὑπερηφάνεια τῆς Κομνηνῆς γιὰ τὴν εὐρύτητα τῶν προσωπικῶν της γνώσεων στὸν τομέα τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς κληρονομιᾶς. Κατόπιν τούτων, θὰ ἦταν νομίζω εὔλογο νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι, ὅταν ὁ Ἀλέξιος προέβλεπε στὸ *χρυσόβουλλό* του ὅτι ἡ ἐγκυρότητα τῶν ἐγγράφων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐκδώσει ἡ βασιλομήτωρ θὰ διασφαλιζόταν μὲ τὸ ἰδιόγραφο μηνολόγημα τοῦ ἑκάστοτε *λογοθέτου τῶν σεκρέτων* καὶ τὴν *διὰ κηροῦ* σφραγῖδα τῆς ἰδίας, ἴσως ἤθελε νὰ ἀπαλλάξει τὴν μητέρα του ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ δυσκολία τῆς ἰδιοχείρου ὑπογραφῆς τῶν ἐγγράφων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἄποψη τῆς B. Hill ὅτι ἡ ἔκταση τόσο τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ τῆς ἐλευθερίας δράσης τῆς βασιλομήτορος διαπιστώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἴδια ἦταν σὲ θέση νὰ ματαιώνει τὶς ἐπιθυμίες τοῦ αὐτοκράτορα γιοῦ της, εἴτε πείθοντάς τον ὕστερα ἀπὸ συζήτηση εἴτε ἑρμηνεύοντας τὰ διατάγματά του μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦνται οἱ προσωπικές της πολιτικὲς ἐπιλογές[1], θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ ἔχει ἰσχυρὸ ἀντίλογο. Δὲν ἦταν ἡ ἱκανότητά της νὰ πείθει τὸν αὐτοκράτορα ἢ νὰ ἑρμηνεύει κατὰ τὴν κρίση της τὶς ἀποφάσεις του αὐτὸ ποὺ τὴν ἔκανε νὰ δρᾷ ἐλεύθερα, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Ἀλεξίου νὰ μὴν ἔλθει σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἴδια, κατὰ τὴν πρώιμη βασιλεία του, καὶ δὴ γιὰ ἀσήμαντα ζητήματα, ὅπως ἡ προώθηση καὶ ἐνίσχυση μεμονωμένων μοναχῶν καὶ ὁλόκληρων μοναστηριῶν. Ἄλλωστε, τὸ «θεοφιλὲς» αὐτὸ ἔργο τῆς Δαλασσηνῆς θὰ ἀντανακλοῦσε εὐεργετικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος, ὅπως θὰ διαφανεῖ καὶ παρακάτω, εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀπὸ τὴν προβολὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς του «εὐσεβείας», καὶ παράλληλα θὰ τὸν ἐνίσχυε τὸν ἴδιο πνευματικά[2].

1. Hill, *Imperial women*..., ὅ.π., σ. 162. Γιὰ τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἄποψη, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἑδράζεται στὴν ἀμφισβήτηση τῶν «περιφήμων» ἱκανοτήτων τῆς Δαλασσηνῆς, βλ. A. Demosthenous, His mother's voice: Anna Dalassene's influence on her son, emperor Alexios I Komnenos (1081-1118), Βυζαντινὸς Δόμος 16, (2007-2008), σσ. 231-239.

2. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος στὸ *χρυσόβουλλό* του γιὰ τὸν ὅσιο Χριστόδουλο Λατρηνὸ – τοῦ 1087 – (Miklosich-Muller, ὅ.π., ἀρ. VIII, σ. 26 = Βρανούση, ὅ.π., ἀρ. 5, σ. 44) παραδέχεται ὅτι ὁ βασικὸς λόγος τῆς ἐκ μέρους του ἐξασφάλισης – μὲ δωρεὲς – τῶν ἀπαραιτήτων πόρων γιὰ τὴν ἄνετη λειτουργία τῶν μοναστηριῶν εἶναι οἱ ἀπερίσπαστες προσευχὲς τῶν μοναχῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς τοῦ αὐτοκράτορα-δωρητῆ (*ἀλλ' ὅπως ἂν ἐξ αὐτῶν* [τῶν προσφορῶν] *ἀποτρέφοιντο οἱ ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν προκαθήμενοι μοναχοὶ καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀνενδεῶς ἔχοντες προθυμότερον τὸν ἀσκητικὸν θέωσι δίαυλον, καὶ ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς καὶ τῆς βασιλείας ἡμῶν θερμοτέρας τὰς πρὸς θεὸν ἐντεύξεις ποιοῖντο, ὁποῖον δὴ καὶ τὰ νῦν τελεῖται παρὰ τῆς ἡμετέρας θεοσεβείας καὶ γαληνότητος*).

Ἂν δεχθοῦμε τὶς ἀπόψεις τῶν Οἰκονομίδη, Burgmann καὶ Malamut, τότε ἀναγκαστικὰ θὰ πρέπει νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἐπέλεξε νὰ μοιρασθεῖ τὴν ἐξουσία του μὲ τὴν μοναχὴ βασιλομήτορα μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ τῆς εἶχε τυφλὴ ἐμπιστοσύνη, ἡ ὁποία ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν ἀπολύτως ἰδανικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν στοργικὴ μητέρα καὶ τὸν ὑπάκουο γιό. Ἄλλωστε, τὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ θὰ ἐξηγοῦσε, νομίζω, σὲ κάποιο βαθμὸ τὴν ἀδιαφορία τοῦ νέου αὐτοκράτορα γιὰ τὸν ἀρνητικὸ ἀντίκτυπο ποὺ ἀσφαλῶς θὰ προκάλεσε ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ στὴν κοινὴ γνώμη τῆς Κωνσταντινούπολης· τὸ κοινὸ αὐτὸ ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ εὐρυτέρου βυζαντινοῦ, τὸ ὁποῖο διακατεῖχε διαχρονικὰ ἕνα ἰδιάζον «ἀντιφεμινιστικὸ» πνεῦμα[1]. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἡ Κομνηνή, μὲ ἐμφανῆ διάθεση γιὰ ἀμεροληψία, ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἀναγνώστης της θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδοκιμάσει τὴν ὅλη ρύθμιση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐμπιστεύθηκε ὁλόκληρη τὴν πολιτικὴ ἐξουσία στὸν γυναικωνίτη (*καὶ ἴσως μὲν ἄν τις ἐνταῦθα γενόμενος καταμέμψοιτο τὴν οἰκονομίαν ὡς γυναικωνίτιδι καταπιστεύσαντος τοὐμοῦ πατρὸς τὴν τῆς βασιλείας διοίκησιν*)[2]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος φαίνεται ὅτι ἀντιλαμβανόταν πὼς οἱ ἐνέργειές του θὰ προκαλοῦσαν τὸ κοινὸ αἴσθημα, πρᾶγμα ποὺ τὸν ἔκανε νὰ ἐπαναλαμβάνει συνεχῶς στὸ *χρυσόβουλλό* του ὅτι κάθε πρόσταγμα τῆς γηραιᾶς *δεσποίνης* θὰ εἶναι σὰν νὰ ἐξῆλθε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἰδίου, τοῦ *αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων*. Σύμφωνα, μάλιστα, μὲ τὴν B. Hill, ἡ Κομνηνή, προκειμένου νὰ μετριάσει τὶς εὐθύνες τοῦ Ἀλεξίου, σχε-

1. Γιὰ τὸν «ἀντιφεμινισμὸ» στὸ Βυζάντιο βλ. J. Grosdidiers de Matons, La femme dans l'empire byzantin, Histoire mondiale de la femme, τ. III, Paris 1967, σσ. 11-43, ἐδῶ σσ. 18-20, C. Mango, Byzantium. The empire of New Rome, ἑλλ. μετάφρ. Δ. Τσουγκαράκης, Βυζάντιο. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης, Ἀθήνα 1990², σ. 267, C. Galatariotou, Holy women and witches: Aspects of Byzantine conceptions of gender, Byzantine and Modern Greek Studies 9 (1984/5), σσ. 55-94, ἐδῶ σσ. 66-68 καὶ Μαμαγκάκης, Γυναίκα..., ὅ.π., κεφ. 2, Α και Β. Πρβλ. ἐπίσης Beck, ὅ.π. (σ. 172, σημ. 5), σσ. 78-80.

2. *Ἀλεξιάς*, III, VII, 2, 11-13. Πρβλ. και VII, 1, 1-7.

τικὰ μὲ τὸν πρωτοφανῆ ρόλο τῆς Δαλασσηνῆς στὴν δημοσία ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, προσπαθεῖ νὰ μεταθέσει τὴν γιαγιά της ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἁπλῶν γυναικῶν στὶς τάξεις τῶν ἱερῶν προσώπων. Ἔτσι, πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἡ βασιλομήτωρ παρουσιάζεται περισσότερο ὡς ἡ ἀφοσιωμένη στὸ καθῆκον της μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα, παρὰ ὡς γυναῖκα μὲ δύναμη καὶ ἐξουσία· εἶναι τὸ μόνο πρωταγωνιστικὸ πρόσωπο τῆς *Ἀλεξιάδος* ποὺ δὲν περιγράφεται φυσιογνωμικά. Δεύτερον, σκιαγραφεῖται, ὅπως εἴδαμε καὶ πιὸ πάνω, ὡς φαινόμενο, ὡς μοναδικὸς ἄνθρωπος ποὺ παρεκκλίνει ἀπὸ τὶς γνωστὲς κατηγορίες τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, ὅπως αὐτὲς γίνονταν ἀντιληπτὲς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους Βυζαντινούς. Καὶ τρίτον, τοποθετεῖται στὸ βάθρο τῆς ἁγιότητας, διαχωριζόμενη ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· παρουσιάζεται νὰ φέρει ὅλα τὰ τυπικὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν μία ἁγία[1].

Ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει ἀλλοῦ[2], ἀκριβῶς γιὰ τὸν ἴδιο αὐτὸ λόγο (τὸν μετριασμὸ τοῦ ἀντικτύπου τῆς κοινωνικοπολιτικὰ παρεκκλίνουσας συμπεριφορᾶς τῆς γιαγιᾶς της) ἡ Κομνηνή, παρὰ τὴν ἰδιαίτερη προσοχὴ ποὺ δείχνει στὴν περιγραφὴ τῶν προσώπων τῆς ἱστορίας της, πρωταγωνιστικῶν καὶ μή[3], ἐσκεμμένα παραλείπει νὰ αναφερθεῖ στὴν μοναχικὴ ἰδιότητα τῆς Δαλασσηνῆς. Μία γυναῖκα μοναχὴ θὰ ὄφειλε, σύμφωνα μὲ τοὺς μοναστικοὺς κανόνες[4], νὰ εἶναι περιορισμένη σὲ κάποιο γυναικεῖο μοναστῆρι μακριὰ ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου, ἐπιζητώντας τὸ θεῖο ἔλεος, καὶ ἀσφαλῶς νὰ ἀπέχει ἀπὸ κάθε κοσμικὴ δραστηριότητα καὶ δὴ ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Μάλιστα, ὡς πρὸς αὐτό, τὰ λεγόμενα τοῦ Ζω-

1. Hill, A vindication..., ὅ.π., σσ. 49-50 καὶ ἡ ἴδια, Imperial women..., ὅ.π., σσ. 193-194. Πρβλ. ἐπίσης ἡ ἴδια, ὅ.π. (σ. 180, σημ. 1), σ. 90.

2. Μαμαγκάκης, Γυναίκα..., ὅ.π., κεφ. 5, Β.

3. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Connor, ὅ.π., σ. 249, ἡ περιγραφικὴ ἱκανότητα τῆς Κομνηνῆς ἔχει ὡς ἀφετηρία της τόσο τὴν παρατηρητική της φύση ὅσο καὶ τὴν ἐνασχόλησή της μὲ τὴν ἀρχαία γραμματεία (λογοτεχνία, ρητορική, φιλοσοφία). Πρβλ. Hill, Imperial women..., ὅ.π., σ. 189.

4. Βλ. *Τυπικὸν τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τῆς ἐκ βάθρων νεουργηθείσης καὶ συστάσης παρὰ τῆς εὐσεβεστάτης αὐγούστης κυρᾶς Εἰρήνης τῆς Δουκαίνης κατὰ τὴν αὐτῆς πρόσταξιν καὶ γνώμην ὑφηγηθέν τε καὶ ἐκτεθέν*, ἔκδ. P. Gautier, Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè, Revue des Études Byzantines 43 (1985), σσ. 5-165, κεφ. 17.

ναρᾶ εἶναι, νομίζω, πέρα ἀπὸ ἀποκαλυπτικά: *ἡ δὲ μήτηρ τούτων* [τῶν Κομνηνῶν], *παρασήμων μὴ μετασχοῦσα βασιλικῶν διὰ τὸ ἔνδυμα τὸ μοναχικὸν μήτε μὴν εὐφημίας καὶ ἀναρρήσεως, μόνου μετεῖχε τοῦ τῆς βασιλείας ὀνόματος, αὐτὴ δὲ τὴν τῶν πραγμάτων πᾶσαν διοίκησιν ἀνεζώσατο*[1]. Ἑπομένως, ἂν τὸ μοναχικὸ σχῆμα ἐμπόδιζε τὴν τυπικὴ ἀπόκτηση τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος ἀπὸ τὴν Δαλασσηνή, τότε ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τί θὰ προκαλοῦσε στὴν κοινωνία τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἡ εἰκόνα μίας γυναίκας στὴν κορυφὴ τῆς κρατικῆς μηχανῆς καὶ ἐξουσίας – ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ τὴν χήρα μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα – καὶ δὴ μίας ρασοφόρου γυναίκας.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, κατὰ τὴν γνώμη μου, δὲν φαίνεται καθόλου πιθανὸ νὰ ἦταν ἡ ἀφοσίωση τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὴν μητέρα του τὸ βασικὸ κίνητρο ποὺ ὤθησε τὸν νέο ἡγεμόνα στὴν λήψη μίας τόσο τολμηρῆς ἀπόφασης. Ἐξ ἄλλου, πίσω ἀπὸ τὶς ἐσκεμμένα βαρύγδουπες ἐκφράσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀλεξίου, ὅπως καὶ τῆς κόρης του, κρύβεται μία ὄχι καὶ τόσο ἰδανικὴ σχέση μεταξὺ μητέρας καὶ γιοῦ. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Ἀλεξίου νὰ νυμφευθεῖ τὸ 1078 τὴν Εἰρήνη Δούκαινα[2], τὴν ἐγγονὴ τοῦ καίσαρα Ἰωάννη Δοῦκα, θὰ ἐξόργισε τὴν Δαλασσηνή, μία γυναῖκα ποὺ δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ τρέφει μῖσος γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Δουκῶν[3], τὴν ὁποία θεωροῦσε ὑπεύθυνη γιὰ τὴν δυναστικὴ ἀλλαγὴ τοῦ 1059. Μάλιστα, αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ λόγος ποὺ τὴν ἔκανε νὰ ἐπιχειρήσει, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τοῦ γιοῦ της, νὰ διαλύσει τὴν «μισητὴ» ἕνωση μὲ τοὺς Δοῦκες, πρᾶγμα ποὺ εἶχε ὡς κατάληξη τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχη Κοσμᾶ ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ἐκκλησιαστικό του ἀξίωμα (πρὸς ὄφελος τοῦ ἐμπίστου της Εὐστρατίου Γαριδᾶ)[4]. Καὶ ἐπιπλέον, ἦταν τέτοιο τὸ πλῆγμα ποὺ δέχθηκαν τὰ σχέδιά της μὲ τὸν γάμο τοῦ Ἀλεξίου, ποὺ ὅπως παρατηρεῖ

1. Ζωναρᾶς, XVIII, 21, 6 (III, σ. 731, 15-18).

2. Βρυέννιος, σ. 221, 10-223, 13.

3. *Ἀλεξιάς*, III, II, 1, 76-77: *ἀλλὰ τὴν τῆς μητρὸς τῶν Κομνηνῶν ἀπροφάσιστον κατ' αὐτῶν* [τῶν Δουκῶν] *μῆνιν ἐκ μακροῦ γινώσκοντες περιδεεῖς ἦσαν ὑποπτεύοντες αὐτήν.*

4. *Ἀλεξιάς*, III, II, 7 και Ζωναρᾶς, XVIII, 21, 21 (III, σ. 734, 1-7). Βλ. επίσης V. Grumel, Les régestes des actes du Patriarchat de Constantinople, τ. I: Les actes des Patriarches, τεῦχ. III: Les régestes de 1043 à 1206, Paris 1947, ἀρ. 920 (σχετικὰ μὲ τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχη Κοσμᾶ).

ἡ L. Garland ἡ Δαλασσηνὴ φαίνεται νὰ προτιμοῦσε στὸν θρόνο τὸ ζεῦγος τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ καὶ τῆς Γεωργιανῆς συζύγου του[1].

Ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἀλεξίου τὰ πράγματα δὲν μοιάζουν καὶ πολὺ διαφορετικά. Τόσο ἡ ἑδραίωση τῆς θέσης του στὴν ἐξουσία, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν βελτίωση τῆς ἐξωτερικῆς κατάστασης τοῦ κράτους, ὅσο καὶ τὸ ὁλοένα διογκούμενο δεσποτικὸ πνεῦμα τῆς βασιλομήτορος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν συνεχῶς αὐξανόμενη ἀντιδημοτικότητά της, προφανῶς λόγῳ τῶν ἐπιλογῶν της στὸν εὐαίσθητο τομέα τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς[2], ἔκαναν τὸν Ἀλέξιο νὰ αἰσθάνεται ὅλο καὶ μεγαλύτερη δυσφορία. *Ἤχθετο μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς ὡς ἐν μόνῳ σχεδὸν τῆς βασιλείας ἀπολαύων ὀνόματι*, σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Ζωναρᾶς[3]. Μάλιστα, ὁ ἴδιος συγγραφέας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Δαλασσηνή, ἀντιλαμβανόμενη πλήρως τὴν δύσκολη θέση στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει, ἀποφάσισε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὰ ὑψηλά της καθήκοντα πρὶν προλάβει ὁ γιός της νὰ τὴν καθαιρέσει[4]. Ἂν καὶ δὲν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς συνέβη τὸ παραπάνω γεγονός, ὑπάρχουν κάποιες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀλλαγὴ στάσης τοῦ Ἀλεξίου ἀπέναντι στὴν «περιπόθητη» μητέρα του. Κατ᾽ ἀρχάς, ἤδη ἀπὸ τὸ 1088, στὸν γνωστὸ λόγο τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὸ σχῆμα «δύο σὲ ἕνα» (δυαρχία), ὅπως εἴδαμε καὶ παραπάνω, ἐπιφυλάσσεται πλέον γιὰ τοὺς δύο ἀδελφοὺς Κομνηνούς, οἱ ὁποῖοι παραλληλίζονται μὲ τοὺς δύο φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ[5]. Ὡστόσο, τὸ 1089 γιὰ πρώτη φορά, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου[6], ἐμφανίζεται ὁ Ἀλέξιος νὰ ἀποδοκιμάζει τὴν γενναιοδωρία τῆς Δαλασσηνῆς πρὸς τὸ μοναστῆρι τοῦ Ἄθω, ἐνῷ ἀπὸ τὸ 1090-91 καὶ ἑξῆς, ὅπως παρατηρεῖ ἡ M. Mullett, ὁ ἴδιος παρουσιάζεται νὰ μὴ μοιράζεται μὲ κανέναν τὴν ἐξουσία

1. Garland, ὅ.π., σ. 189.

2. Ζωναρᾶς, XVIII, 24, 8 (III, σ. 746, 2-4): *τὴν διοίκησιν* [ἡ Δαλασσηνή], *μέχρι πολλοῦ ταύτην μετεχειρίζετο, ὅθεν καὶ τὰ πρὸς κάκωσιν τῶν ὑπηκόων τότε γινόμενα ἐκείνῃ οἱ πλείονες ἐπεγράφοντο.*

3. Ζωναρᾶς, XVIII, 24, 9 (III, σ. 746, 4-6).

4. Ζωναρᾶς, XVIII, 24, 10 (III, σ. 746, 7-10): *ἐπεὶ δ᾽ ἐκείνη συνῆκεν ἀχθόμενον τὸν υἱόν, πτοηθεῖσα μὴ βιασθείη καὶ ἀθέλητον δόξῃ ποιήσασθαι τὴν μετάστασιν, παρακεχωρήκει πάντων τῷ υἱῷ τε καὶ αὐτοκράτορι καὶ τῶν βασιλείων ὑπανεχώρησε.*

5. Βλ. παραπάνω σ. 176, σημ. 2.

6. Ἔγγραφο ἀρ. 2, ἔκδ. Oikonomidès, ὅ.π., σσ. 54-59.

του· εἶναι ἐνδεικτικὸ ἐπίσης ὅτι τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο στὴν συλλογὴ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Νικολάου Καλλικλῆ ἡ ἔμφαση στὶς οἰκογενειακὲς ἀξίες – τῶν Κομνηνῶν – δὲν δίνεται πλέον μέσῳ τῆς μητρότητας[1]. Καὶ βέβαια, τελευταία μνεία γιὰ λήψη ἀπόφασης ἐκ μέρους τῆς βασιλομήτορος ἔχουμε τὸ 1095: ἔστειλε τὸν *δρουγγάριο* τοῦ στόλου Εὐστάθιο Κυμινειανὸ νὰ μεταφέρει στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν στασιαστὴ Νικηφόρο Διογένη[2].

Ἂν ὅμως ὁ Ἀλέξιος δὲν ἦταν ὁ ἀφοσιωμένος γιὸς ποὺ μᾶς παρουσιάζουν οἱ φίλα προσκείμενες σ᾽ αὐτὸν πηγὲς καὶ ἡ Δαλασσηνὴ δὲν εἶχε τὶς διοικητικὲς ἱκανότητες ποὺ τῆς ἀποδίδει κυρίως ἡ Κομνηνή, τότε πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἑρμηνευθεῖ ἡ αὐτοκρατορικὴ ἀπόφαση τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1081, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν *Ἀλεξιάδα* ἀποτελοῦσε ἐκπλήρωση ἑνὸς μυστικοῦ σχεδίου[3], τὸ ὁποῖο συνέλαβε ὁ νέος αὐτοκράτορας ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνθρόνισή του; Γιατί ἐπέλεξε γιὰ τὴν ἀπολύτως ἐμπιστευτικὴ θέση τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἐσωτερικῆς διοίκησης τὴν Δαλασσηνή, ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετήσει στὴν θέση αὐτὴ τὸν ἀδελφό του Ἰσαάκιο Κομνηνό; Ἄλλωστε, ὁ Ἰσαάκιος ἦταν τὸ ἴδιο ἔμπιστος μὲ τὴν βασιλομήτορα[4] καὶ ἐπιπλέον διέθετε ἀνάλογες μὲ τὸν ἀδελφό του ἱκανότητες. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι, ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἔσπευσε νὰ ἐκστρατεύσει κατὰ τοῦ Ροβέρτου Γυϊσκάρδου, ἄφησε πίσω του τόσο τὴν μητέρα του ὅσο καὶ τὸν ἀδελφό του, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιλαμβάνονται ἀπὸ κοινοῦ τῶν διαφόρων κρατικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξασφαλίσει ὁ τελευταῖος τὴν ἀπρόσκοπτη

1. Mullett, ὅ.π. (σ. 176, σημ. 3), σ. 387.

2. *Ἀλεξιάς*, X, IV, 5, 63-67. Ἡ Δαλασσηνὴ θὰ πεθάνει πιθανότατα στὴν μονὴ τοῦ Χριστοῦ Παντεπόπτη (Ζωναρᾶς, XVIII, 24, 10-11 [III, σ. 746, 10-14]), τὴν ὁποία εἶχε ἱδρύσει ἡ ἴδια πρὶν τὸ 1087 (Βαρζός, ὅ.π., σ. 56, σημ. 39), τὴν 1η Νοεμβρίου μεταξὺ τοῦ 1100 καὶ τοῦ 1102 (P. Gautier, L'obituaire du typikon du Pantocrator, Revue des Études Byzantines 27 (1969), σσ. 235-262, ἐδῶ σσ. 244-245· πρβλ. ἐπίσης D.-U. Papachryssanthou, La date de la mort du sébastocrator Isaac Comnène, frère d'Alexis 1er, et de quelques événements contemporains, Revue des Études Byzantines 21 (1963), σσ. 250-255, ἐδῶ σσ. 252-253, 255).

3. *Ἀλεξιάς*, III, VI, 3, 37-39: *εἰς φῶς ἤδη καὶ ἔργον τὸ τῆς ψυχῆς ἐννόημα ἐξάγων τὴν αὐτοκράτορα διοίκησιν τῇ μητρὶ καὶ μόνῃ ἀπεκληρώσατο καὶ διὰ χρυσοβούλλου λόγου τὰ βεβουλευμένα εἰς προὖπτον πᾶσι κατέστησεν.*

4. *Ἀλεξιάς*, III, II, 2, 92-1.

ἐφαρμογὴ τῶν βασιλικῶν ἀποφάσεων. Μάλιστα, ἡ συνεισφορὰ τοῦ Ἰσαακίου, γιὰ παράδειγμα, στὴν ἐξεύρεση χρημάτων γιὰ τὴν συνέχιση τοῦ κρισίμου πολέμου κατὰ τῶν Νορμανδῶν, μέσῳ τῆς ἐκποίησης παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμηλίων, ἦταν καθοριστική[1].

Ἡ B. Hill[2] θεωρεῖ ὅτι αὐτὸ ποὺ ὁδήγησε τὸν Ἀλέξιο νὰ ἐμπιστευθεῖ τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τοῦ κράτους στὴν Δαλασσηνὴ ἦταν ἡ ἀνάγκη, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια της βασιλείας του, γιὰ ἑδραίωση τῆς νέας δυναστείας στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, τὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετήσει ἡ ἴδια μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Καὶ αὐτό, ἐπειδὴ διέθετε, σύμφωνα μὲ τὸν Θεοφύλακτο Ἀχρίδος[3], τὸ χάρισμα νὰ διαμορφώνει συνεκτικοὺς δεσμοὺς ἀνάμεσα στοὺς διαφόρους ἐπιμέρους κλάδους (τόσο τοὺς ἐξ αἵματος ὅσο καὶ τοὺς ἐξ ἀγχιστείας) τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν στὴν διευρυμένη της διάσταση καὶ ἐπομένως νὰ ἑνοποιεῖ τὰ μεγάλα οἰκογενειακὰ συμφέροντα. Ὡστόσο, ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῶν Δουκῶν στὸ πραξικόπημα τοῦ 1081, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὰ ἀσύμφορη στάση τῆς Δαλασσηνῆς ἀπέναντί τους, τότε ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ἄποψη Hill δὲν λύνει τὸ πρόβλημα. Ἀλλοῦ[4] ἔχω ἐκφράσει τὴν γνώμη ὅτι ἐκεῖνο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξιος παρέδωσε ἕνα μέρος τῆς δικῆς του ἐξουσίας στὴν μητέρα του ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὶς πολύτιμες ὑπηρεσίες της στὴν ὑπόθεση τοῦ πραξικοπήματος, στὴν βάση ἴσως κάποιας συμφωνίας μεταξὺ μητέρας καὶ γιοῦ/γιῶν, ἀνάλογης μὲ ἐκείνη ποὺ εἶχε προηγηθεῖ ἀνάμεσα στὴν θετὴ μητέρα τοῦ Ἀλεξίου Μαρία τὴν Ἀλανὴ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Κομνηνούς[5]. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος στὸ *χρυσόβουλλό* του, ἀφοῦ πρῶτα ἐξυμνήσει τὴν μητρικὴ στοργή, θὰ ἀναγνωρίσει ξεκάθαρα ὅτι πάνω ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνο ποὺ τὸν ὁδήγησε στὸν θρόνο ἦταν οἱ συνεχεῖς προσευχὲς τῆς μητέρας του πρὸς τὸν Θεὸ (*καὶ τὸ δὴ μεῖζον, ὅτι αἱ αὐτῆς εὐχαὶ τὸν πάντα χρόνον πληθυνόμεναι εἰς τὰ ὦτα κυρίου εἰσέδυσαν καὶ εἰς τόδε τὸ ὕψος τῆς βασιλείας ἡμᾶς ἀνήγαγον*)[1], ὑπονοώντας ἔτσι τὴν μεγάλη ὑποχρέωση ποὺ εἶχε ἀπέναντί της. Καὶ φυσικὰ δὲν ἦταν μόνο αὐτές.

1. Ἀ. Γλαβίνας, Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἔρις (1081-1095) [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 6], Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 54 κἑξ.
2. Hill, Actions speak louder..., ὅ.π., σ. 52.
3. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σσ. 237, 23-239, 5.
4. Μαμαγκάκης, Γυναίκα..., ὅ.π., κεφ. 5, Β.
5. *Ἀλεξιάς*, II, II, 3.

Σύμφωνα μὲ τὴν Κομνηνή, ἡ γιαγιά της διαδραμάτισε, ἂν ὄχι πρωταγωνιστικό, ὁπωσδήποτε ὅμως κάποιο πολὺ σημαντικὸ ρόλο στὸν σχεδιασμὸ τῶν κινήσεων τῶν γιῶν της γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, τὴν ἄνοιξη (;) τοῦ 1081, συμμετέχοντας ἀπαραιτήτως σὲ κάθε ἐπιτελικὴ οἰκογενειακὴ σύσκεψη. Κατ' ἀρχάς, προτοῦ ἀκόμη ἐκδηλωθεῖ τὸ πραξικόπημα, ἀμέσως μόλις ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ Ἀλέξιος ἀντιλήφθηκαν τὸν κίνδυνο στὸν ὁποῖο βρίσκονταν, ἐξαιτίας τοῦ μίσους ποὺ ἔτρεφαν ἀπέναντί τους ὁρισμένοι ἄνθρωποι τῆς αὐλῆς τοῦ Βοτανειάτη, ἔκαναν πολλὲς συσκέψεις μὲ τὴν μητέρα τους, προκειμένου νὰ βροῦν τὸ ἀποτελεσματικότερο σχέδιο ἀντιμετώπισης τῆς κατάστασης[2]. Μάλιστα, ὅταν ἀποφάσισαν νὰ ἐμπλέξουν στὴν ὑπόθεση καὶ τὴν αὐτοκράτειρα Μαρία τὴν Ἀλανή, ἡ Δαλασσηνὴ ἦταν αὐτὴ ποὺ «δασκάλεψε» τὸν Ἰσαάκιο γιὰ τὸ πῶς ἔπρεπε νὰ χειρισθεῖ τὴν βασίλισσα[3]. Ἀλλὰ καὶ ὅταν κάποιος αὐλικὸς ἀλανικῆς καταγωγῆς ἀποκάλυψε στὸν Ἀλέξιο τὰ σχέδια τῶν ἐχθρῶν του, ἐκεῖνος τὸν ὁδήγησε μπροστὰ στὸν ἀδελφὸ καὶ τὴν μητέρα του, ἔτσι ὥστε νὰ ληφθοῦν ἀπὸ κοινοῦ ἀποφάσεις[4]. Ἂν ὅμως στὶς παραπάνω περιπτώσεις ἡ Δαλασσηνὴ εἶχε πολὺ ἐνεργὸ συμμετοχή, τὴν στιγμὴ τῆς ἐκδήλωσης τῆς στάσης ὁ ρόλος της ἦταν ἀναμφίβολα πρωταγωνιστικός, λειτουργώντας οὐσιαστικὰ ὡς ἀρχηγὸς τῶν Κομνηνῶν: συνέλαβε τὸ σχέδιο διαφυγῆς τῆς οἰκογενείας της ἀπὸ τὸ μέγαρό της τὴν πιὸ κατάλληλη στιγμὴ καὶ παράλληλα ἐπέτυχε νὰ λάβει ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἀμάχων μελῶν τοῦ οἴκου της ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα[5].

Παρὰ ταῦτα, ὁ Ἀλέξιος μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Αὐγούστου 1081

1. *Ἀλεξιάς*, III, VI, 4, 54-57. Ἀνάλογα εἶναι καὶ τὰ ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 239, 6-8: *ἐκείνης τὰ χρυσᾶ δάκρυα τὴν ἄδακρυν ὑμῖν δίδωσι νίκην... ἐκείνης οἱ πάννυχοι στεναγμοὶ τὰς τῆς χαρᾶς ἐκβοήσεις καὶ τὰ ἐπινίκια ᾄσματα... ἐκείνη σε, βασιλεῦ, τροπαίῳ τῷ κατὰ Σκυθῶν ἐστεφάνωσε.*
2. *Ἀλεξιάς*, II, I, 6.
3. *Ἀλεξιάς*, II, II, 2. Πρβλ. ἐπίσης D. Smythe, Women as outsiders, Women, men and eunuchs..., ὅ.π. (σ. 180, σημ. 1), σσ. 149-167, ἐδῶ σσ. 158-159.
4. *Ἀλεξιάς*, II, IV, 5.
5. *Ἀλεξιάς*, II, V.

δὲν ἐξασφάλιζε ἁπλῶς στὴν μητέρα του ἕνα μερίδιο ἀπὸ τὴν βασιλικὴ ἐξουσία, καλύπτοντάς την μάλιστα σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ μὲ τὴν ἐπίσημη ὑπογράμμιση τοῦ ἀνευθύνου τῆς θέσης της. Μὲ τὴν Δαλασσηνὴ στὴν προμετωπίδα τῆς κυβέρνησής του, ὁ νέος αὐτοκράτορας ἐπεδίωκε νὰ ἐξωραΐσει τὴν δημόσια εἰκόνα του. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀλεξίου εἶχε πληγωθεῖ πολὺ σοβαρά, τόσο ἀπὸ τὴν πρωτοφανῆ συμπεριφορὰ τῶν στρατιωτῶν του μὲ τὴν εἴσοδό τους στὴν Κωνσταντινούπολη (κατὰ τὸν Ζωναρᾶ, ἀπὸ τὰ ἔκτροπα τοῦ ἀτάκτου αὐτοῦ στρατοῦ εἰς βάρος πολιτῶν καὶ ἐκκλησιῶν δὲν ἔλειψε οὔτε ἡ αἱματοχυσία)[1] ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς φῆμες γιὰ διατήρηση ἐρωτικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν ἴδιο καὶ τὴν Μαρία τὴν Ἀλανή, ἡ ὁποία πράγματι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Εἰρήνη, τὸν ἀκολούθησε ἀμέσως μετὰ τὴν στέψη του στὸ παλάτι τοῦ Βουκολέοντα[2]. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἡ γηραιὰ βασιλομήτωρ χρησιμοποίησε τὸ κῦρος ποὺ τῆς ἔδινε ἡ μοναχικὴ ἰδιότητα καὶ ἡ χηρεία, ὅπως βεβαίως καὶ ἡ διατήρηση στενῶν σχέσεων μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλήρου, προκειμένου νὰ προσδώσει στὰ ἀνάκτορα μία πρωτοφανῆ ἱερότητα. Σύμφωνα μὲ τὴν *Ἀλεξιάδα*, ἡ Δαλασσηνὴ ἐπέβαλε αὐστηρὲς χριστιανικὲς ἀρχὲς καὶ τάξη στὴν αὐλή, κάνοντας τὸ παλάτι νὰ μοιάζει περισσότερο μὲ μοναστῆρι παρὰ μὲ βασιλικὰ ἐνδιαιτήματα[3]. Καὶ ἐπιπλέον, συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς δημοσίας μεταμελείας τοῦ Ἀλεξίου γιὰ τὴν συμφορὰ ποὺ προκάλεσαν οἱ στρατιῶτες του στὴν πόλη: ὑπέδειξε στὸν γιό της νὰ δεχθεῖ πρόθυμα νὰ κριθεῖ ἀπὸ τὴν Σύνοδο καὶ νὰ ὑπομείνει ἀγόγγυστα τὰ σχετικὰ ἐπιτίμια[4].

Ἑπομένως, ἡ εὐσεβὴς χήρα μητέρα τοῦ Ἀλεξίου ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητη σὲ ἕναν ἡγεμόνα ποὺ εἶχε προκαλέσει βάναυσα τόσο τὴν κοινὴ γνώμη τῆς πρωτευούσης ὅσο καὶ τὴν Ἐκκλησία. Τὴν τελευταία μάλιστα ἔπληξε καὶ μὲ τὸ μέτρο τῆς ἐκποίησης παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμηλίων, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθοῦν οἱ πόροι γιὰ τὶς αὐξημένες ἀμυντικὲς δαπάνες τοῦ κράτους[5], προκαλώντας μεγάλες

1. *Ἀλεξιάς*, II, X, 4 καὶ III, V, 2, 58-66 καὶ Ζωναρᾶς, XVIII, 20, 13-16 (III, σσ. 728, 17-729, 16).

2. Βλ. σχετικὰ Μαμαγκάκης, Μαρία..., ὅ.π., σ. 235 κέξ. καὶ ὁ ἴδιος, Γυναίκα..., ὅ.π., κεφ. 5, Α.

3. *Ἀλεξιάς*, III, VIII, 2, 66-73.

4. *Ἀλεξιάς*, III, V, 4-6.

5. Γιὰ τὸ θέμα βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Γλαβίνα, ὅ.π.

ἀντιδράσεις. *Ἦν οὖν ὁρᾶν βασιλικῶν μὲν φιλοτιμιῶν ὑβριζόμενα ἢ καὶ ἀκυρούμενα χειρόγραφα καὶ ταῦτα ἔνορκα καὶ ταῦτα Θεῷ γεγενημένα, γῆν τε ἱερὰν ἀποσυλουμένην, κειμήλιά τε Θεοῦ ἀφαιρούμενα καὶ κοινούμενα, καὶ ὅσον ἐν ἐμψύχοις καὶ ὅσον ἐν ἀψύχοις ἀγόμενα ἅπαντα καὶ φερόμενα, αὐτούς τε τοὺς Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσίτας, ...τοὺς ἀρχιερεῖς λέγω, παντοίαις θλίψεσιν ὑποβαλλομένους*[1], σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης Ὀξείτης στὸν λόγο του – διαμαρτυρία – πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Γιατί ὅμως ὁ Ἀλέξιος παρεχώρησε στὴν Δαλασσηνὴ δικαιοδοσίες ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν δημοσιονομικὴ πολιτική; Ἐπεδίωκε ἄραγε κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν προπαγανδισμὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐσεβείας; Ἔτσι φαίνεται. Ὁ Ἀλέξιος γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν κρισίμων στιγμῶν ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ αὐτοκρατορία κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του, ἔθεσε – ἀναγκαστικὰ ἴσως – σὲ δεύτερη μοῖρα τὴν παραδοσιακὴ ὑποχρέωση τοῦ *αὐτοκράτορος Ῥωμαίων* νὰ μεριμνᾷ διαρκῶς γιὰ τὴν εὐημερία τοῦ πιστοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ[2]. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ P. Karlin-Hayter[3], οἱ διαθέσεις τοῦ Ἀλεξίου ἔναντι τοῦ ἁπλοῦ λαοῦ διαφαίνονται μέσα ἀπὸ τοὺς δύο βασιλικοὺς λόγους

1. *Τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας κῦρ Ἰωάννου λόγος εἰς τὸν βασιλέα κῦρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν*, ἔκδ. P. Gautier, Diatribes de Jean l'Oxite contre Alexis 1er Comnène, Revue des Études Byzantines 28 (1970), σσ. 5-55, τὸ κείμενο σσ. 19-49 (στὸ ἑξῆς: Ὀξείτης, Λόγος εἰς τὸν Ἀλέξιον), ἐδῶ σσ. 31, 20-33, 6. Καὶ συνεχίζει σὲ προσωπικότερο ὕφος (ὅ.π., σ. 33, 6-12): *ἤκουσα οὖν περί τινων ἐγὼ τούτων ὡς καὶ ἐμαστιγώθησαν, ὦ γῆ καὶ ἥλιε, καὶ ταῦτα ἐπ' εὐσεβοῦς βασιλέως, καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθησαν οὐ διὰ Χριστόν...ἀλλὰ διὰ χρυσόν, τὸ βαρύτατον. Κειμηλίων δὲ ἄρτι μνησθείς, ἄλλο σμῆνος ἐλεεινολογιῶν ὁρῶ μοι ἐπεγειρόμενον, λέγω δὲ εἰς νοῦν λαβὼν θεῖά τε σκεύη καὶ σεπτὰ ἐκτυπώματα ἀφ' ὧν ἐκ πολλοῦ τὰ χωνευτήρια ὑμῖν τὰ νομίσματα δίδωσιν.* Βλ. ἐπίσης Kazhdan-Wharton-Epstein, ὅ.π., σσ. 254-255.

2. *Ἁπάντων τῶν ὑπηκόων προνοεῖν* [ὁ αυτοκράτορας] *καὶ χεῖρα ὀρέγειν ἅπασι τοῖς ἀδικουμένοις*, γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ ἐπίσκοπος Δορυλαίου Εὐσέβιος, τὸν 5ο αἰῶνα (J. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, τ. 1-31, Florence-Venice 1759-1798 [ἀνατ. ὑπὸ J. Martin-L. Petit καὶ ἔκδ. τ. 32-40, Paris 1901 κέξ.], τ. 6, στ. 584). Πρβλ. Ἐπαναγωγή, ἔκδ. Ἰ. και Π. Ζέπος, Jus Graecoromanum, τ. I-VIII, Αθήνα 1931, II, σσ. 229-368, ἐδῶ σσ. 240-241 (= τίτλ. 2, α΄-γ΄). Βλ. ἐπίσης Ἰ. Καραγιαννόπουλος, Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῶν Βυζαντινῶν, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 25-27 καὶ ὁ ἴδιος, Τὸ βυζαντινὸ κράτος, Θεσσαλονίκη, 41996, σσ. 294-295.

3. P. Karlin-Hayter, Alexios Komnenos: "not in the strict sense of

τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος: ἐνῷ στὸν πρῶτο, τὸν λόγο του πρὸς τὸν πρίγκιπα Κωνσταντῖνο Δοῦκα (1085), ἐπισημαίνει ὅτι *ἡ μὲν μοναρχία καὶ ἔννομος καὶ βασιλεία καλεῖται, βάσις οὖσα λαοῦ καὶ στήριγμα κατὰ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος*[1], στὸν δεύτερο, ἐκεῖνο πρὸς τὸν Ἀλέξιο (1088), δὲν γίνεται καμία τέτοιου εἴδους ἀναφορὰ (ὡς πρὸς τὴν σχέση τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὸν λαό). Ἀντίθετα, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ βασιλικὸς ρήτορας κάνει λόγο γιὰ τὴν φιλανθρωπία τοῦ πρώτου Κομνηνοῦ ἡγεμόνα, αὐτὴ σχετίζεται μᾶλλον μὲ τὴν μεγαλοψυχία τοῦ Ἀλεξίου ἔναντι τῶν συνωμοτῶν[2]. Καὶ βέβαια, πέρα ἀπὸ τὴν ὑπαναχώρησή του ἀπὸ τὶς παραδοσιακές του ὑποχρεώσεις, ὁ Ἀλέξιος ἐπεφύλασσε ἕνα πολὺ σκληρὸ πρόσωπο ἀπέναντι στὶς λαϊκὲς μᾶζες[3]. Εἶναι

---

the word an emperor", ἐν: Alexios I Komnenos,... ὅ.π., σσ. 133-145, ἐδῶ σσ. 136-137.

1. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, σ. 195, 9-11.

2. Θεοφύλακτος, Εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 229, 16 κἑξ. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει καὶ πάλι ἡ Karlin-Hayter, ὅ.π., σ. 139, τὸν Θεοφύλακτο ἐπιβεβαιώνει μία ἀκόμη πηγή, ἡ ὁποία συνήθως ἀποδίδεται στὸν ἴδιο τὸν Ἀλέξιο (P. Maas [ἐκδ.], Die Musen des Kaisers Alexios I, Byzantinische Zeitschrift 22 [1913], σσ. 348-369, ἐδῶ σσ. 365-367, H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, ἑλλ. μετάφρ. Τ. Κόλιας-Κ. Συνέλλη-Γ. Μακρῆς-Ἰ. Βάσσης, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τ. Β', Ἀθήνα 1997², σ. 581 καὶ J. Shepard, Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the tenth and eleventh centuries, Byzantium and the West, c. 850-c. 1200. Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies [Oxford 30th March-1st April 1984], ἐκδ. J. Howard-Johnston, Amsterdam 1988 [=Byzantinische Forschungen 13], ἀρ. III, σσ. 67-118, ἐδῶ σ. 114 καὶ σημ. 184· ἡ Karlin-Hayter, ὅ.π., θεωρεῖ τὸ κείμενο πλαστό). Πρόκειται γιὰ τὶς *Μοῦσες Ἀλεξιάδες Κομνηνιάδες*, τὴν πολιτικὴ παρακαταθήκη τοῦ Ἀλεξίου πρὸς τὸν διάδοχό του Ἰωάννη Κομνηνό, ὅπου καὶ ἐδῶ ἀπουσιάζει ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸν λαό, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν στρατὸ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Μάλιστα, ὁ συντάκτης τῶν *Μουσῶν* συμβουλεύει τὸν μελλοντικὸ αὐτοκράτορα νὰ μὴν ἐμπιστεύεται παρὰ μόνο αὐτοὺς ποὺ ἔχουν νὰ ποῦν κάτι πρὸς ὄφελος τοῦ ἰδίου καὶ τῆς οἰκογενείας του, τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς Πόλης: *μὴ πᾶσι πείθου μηδέ πως ὅλοις ἕπου/πείθου δὲ τοῖς λέγουσιν εἰς σωτηρίαν/ σοὶ καὶ τέκνοις σοῖς καὶ στρατῷ καὶ τῇ πόλει* (Maas, ὅ.π., σ. 351, 69-71).

3. Βλ. πρόχειρα G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, ἑλλ. μετάφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τ. III, Ἀθήνα 1993⁵, σσ. 34-35 και Ἰ. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία βυζαντινοῦ κράτους, τ. III/1: Τελευταῖες λάμψεις (1081-1204), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 88-90.

χαρακτηριστικὸ ὅτι διαθέτουμε πληθώρα μαρτυριῶν γιὰ τὴν ἄσκηση ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα ἄτεγκτης καὶ βάναυσης φορολογικῆς πολιτικῆς ἔναντι τῶν ἐπαρχιῶν καὶ δὴ τῶν ἀγροτικῶν τους πληθυσμῶν[1] (αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, ἐπιστολές, ἔμμετρες διαμαρτυρίες).

Θὰ ἀρκοῦσε ἴσως ἐδῶ νὰ γίνει ἀναφορὰ σὲ δύο ἐνδεικτικὰ παραδείγματα, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς πολὺ γνωστὲς καὶ γενικὲς διαμαρτυρίες σημαντικοτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς, ὅπως τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος, τοῦ Νικολάου Μουζάλωνος κ.ἄ. Τὸ πρῶτο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση ἑνὸς τῶν πλέον ἐμπίστων συνεργατῶν τοῦ Ἀλεξίου στὴν ἐπαρχιακὴ διοίκηση καὶ τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, τοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλη[2], τὴν σκληρότητα τοῦ ὁποίου στηλιτεύουν οἱ σύγχρονες βυζαντινὲς πηγές. Χαρακτηριστικά, γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Νικόλαο Μουζάλωνα ὁ τότε διοικητὴς τοῦ νησιοῦ Φιλοκάλης μικρὴ διαφορὰ εἶχε ἀπὸ τὸ τέρας τῆς Ἀποκαλύψε-

---

1. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος περιγράφει μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τοὺς φοροσυλλέκτες τῆς ἐκκλησιαστικῆς του περιφερείας (τοὺς χαρακτηρίζει *πορθητὰς μᾶλλον ἢ φορολόγους* καὶ *λῃστάς*: Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ἐπιστολαί*, ἐκδ. P. Gautier, Théophylacte d'Achrida. Lettres, [CFHB 16/2], Thessalonique 1986, ἀρ. 79, 10-15 και ἀρ. 88, 34-35 ἀντίστοιχα). Καὶ δὲν ἀρκεῖται μόνο σ'αυτό. Παρότι σὲ κάποια ἐπιστολή του παραδέχεται – ἀναγκαστικὰ ἴσως (ἂς μὴ λησμονοῦμε, ἄλλωστε, πὼς στὴν συγκεκριμένη περίπτωση ἀπευθύνεται στὸν γαμβρὸ τοῦ Ἀλεξίου Νικηφόρο Βρυέννιο) – ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν ἀπληστία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν βρίσκεται ὁ αὐτοκράτορας, ἐξαιτίας τῆς παραποιημένης εἰκόνας ποὺ τοῦ παρουσίασαν οἱ ἴδιοι σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας (ὅ.π., ἀρ. 96, 17 κἑξ.), σὲ ἄλλη εὐκαιρία δὲν διστάζει νὰ καταγγείλει μὲ παρρησία τὴν κατάφορη αὐτοκρατορικὴ ἀδικία εἰς βάρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῆς ἐπαρχίας του (ὅ.π., ἀρ. 26). Καὶ βέβαια, ἡ περίπτωση τοῦ Θεοφυλάκτου, κατὰ τὸν A. Harvey, The land and taxation in the reign of Alexios I Komnenos: the evidence of Theophylakt of Ochrid, Revue des Études Byzantines 51 (1993), σσ. 139-154, ἐδῶ σσ. 152-153, εἶναι ἄκρως ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴ φορολογικὴ πίεση ποὺ ἀσκοῦσε ἡ κεντρικὴ ἐξουσία στοὺς γαιοκτῆτες (λαϊκοὺς καὶ ἐκκλησιαστικούς) τῶν ἐπαρχιῶν, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὴν αὔξηση τῶν ἐσόδων της.

2. Γιὰ τὸν Εὐμάθιο Φιλοκάλη βλ. σχετικὰ Σ. Μαρινάτος, Εὐμάθιος ὁ Φιλοκάλης, τελευταῖος στρατηγὸς τοῦ βυζαντινοῦ θέματος Ἑλλάδος, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 7 (1930), σσ. 388-393, Ν. Κονομῆς, Εὐμάθιος Φιλοκάλης καὶ Ἀλέξιος Κομνηνός, Κυπριακὰ Γράμματα 19 (1954), σσ. 287-288 και B. Skoulatos, Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse, Louvain 1980, ἀρ. 54, σσ. 79-82.

ως: ἦταν *εὐμαθὴς εἰς κακίαν, ...δράκων δαφοινὸς ἐκπνέων ὀλεθρίως ἢ ἀλλιῶς Βελζεβοὺλ εἴποι τις ἀρχῷ δαιμόνων*[1]. Ἀσφαλῶς, οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὑπερβολικοὶ καὶ ἑπομένως ἐκτὸς πραγματικότητας. Ὡστόσο, τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου ἐπιβεβαιώνει ἀνέλπιστα ἕνα κείμενο τελείως διαφορετικοῦ χαρακτῆρα. Πρόκειται γιὰ τὸν *Βίο* τοῦ ὁσίου Κυρίλλου τοῦ Φιλεώτη, στὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν βιογραφούμενο ἅγιο νὰ στηλιτεύει μὲ παρρησία τὴν ἀπληστία καὶ τὴν σκληρότητα τοῦ Φιλοκάλη, ὅταν ἐκεῖνος τὸν ἐπισκέφθηκε ἐπιζητώντας τὴν βοήθειά του: *τί ἐλήλυθας ἐνταῦθα, ἔκδιψε καὶ πεπλησμένε ὑδάτων; Τί ἐλήλυθας ἐνταῦθα, μονόλυκε, ὁ μήτε τὸν ποιμένα φοβούμενος καὶ τοὺς κύνας μὴ αἰδούμενος, ἀλλ᾽ ἀφειδῶς τὰ ποίμνια σπαράσσων;*[2] Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο παράδειγμα, αὐτὸ παρουσιάζει ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἔχει νὰ κάνει εὐθέως μὲ τὴν ἄσκηση τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς. Στὴν *Νεαρὰ* ἀρ. 34, τοῦ 1094, καὶ συγκεκριμένα σὲ μία ἀπὸ τὶς διασαφηνιστικὲς *λύσεις* ποὺ ὁ Ἀλέξιος παρέχει στὸ οἰκονομικό του ἐπιτελεῖο (το *σέκρετον τοῦ γενικοῦ*), σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο συλλογῆς τῶν χρημάτων τῶν φόρων (ἐν ὄψει τῶν προβλημάτων ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν νομισματικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1092), δηλώνει κατηγορηματικὰ ὅτι, ἂν καὶ οἱ φοροεισπράκτορες θὰ ὄφειλαν νὰ τιμωρηθοῦν ἐξαιτίας τοῦ ὅτι μέχρι ἐκείνη τὴν στιγμὴ εἰσέπρατταν πολὺ περισσότερα χρήματα ἀπ᾽ ὅ,τι ἔπρεπε, ἐκεῖνος θὰ ἀρκεσθεῖ ἁπλῶς στὴν ἀπαίτηση ἐκ μέρους τοῦ κράτους τῶν ἐπιπλέον χρημάτων ποὺ παράνομα συγκέντρωσαν οἱ ἴδιοι, ἀπομυζώντας τὶς λαϊκὲς μᾶζες[3].

1. Στίχοι Νικολάου μοναχοῦ τοῦ Μουζάλωνος, τοῦ γεγονότος ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἐν τῇ παραιτήσει αὐτοῦ γενόμενοι, ἐκδ. Σ. Δοανίδου, Ἡ παραίτησις Νικολάου τοῦ Μουζάλωνος ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου. Ἀνέκδοτον ἀπολογητικὸν ποίημα, Ἑλληνικὰ 7 (1934), σσ. 109-150, ἐδῶ στίχ. 41, 47 καὶ 358.

2. Βίος Κυρίλλου Φιλεώτου, κεφ. 35, 1 (σ. 146). Πρβλ. ἐπίσης C. Mango-E. Hawkins, Report on field work in Istanbul and Cyprus, 1962-1963, Dumbarton Oaks Papers 18 (1964), σσ. 333-339, ἐδῶ σ. 339, C. Galatariotou, The making of a Saint: the life, times and sanctification of Neophytos the Recluse, Cambridge 1991, σ. 194 και σημ. 44, Ἀ. Δημοσθένους, Τὸ «ἔθνος τῶν Κυπρίων». Ἰδεολογικὲς τάσεις στὴ βυζαντινὴ Κύπρο (965-1191), Ἐπετηρίδα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν 27 (Λευκωσία 2001), σσ. 1-67, ἐδῶ σ. 19 καὶ ὁ ἴδιος, Ἡ βυζαντινὴ Κύπρος (965-1191). Ὑλικὸς καὶ πνευματικὸς πολιτισμός, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 35.

3. Νεαραὶ καὶ χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἐκδ. Ζέπος, ὅ.π (σ. 195, σημ. 2), I, coll. VI, ἀρ. 34, σ. 336: *καὶ ὤφειλον μᾶλλον οἱ τὴν τοιαύτην ὑπεραπαίτησιν ποιήσαντες διοικηταὶ καὶ ποινὴν τὴν προσήκουσαν ὑπὲρ ταύτης ἐκτίσαι· συμπαθέστερον δὲ ἡ βασιλεία μου εἰς αὐτοὺς διατιθεμένη διορίζεται λογαριασθῆναι μόνον αὐτοὺς καὶ ἀπαιτηθῆναι ὅσον ἀπήτησαν, καθὼς δηλονότι ὡμολόγησαν νοεῖν τὴν λύσιν τῆς βασιλείας μου ἐκείνην*. Βλ. ἐπίσης Karlin-Hayter, ὅ.π., σ. 140.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι ἡ παρουσία τῆς Δαλασσηνῆς στὴν ἀνωτάτη ἐξουσία καὶ μάλιστα στὸ αὐτοκρατορικὸ οἰκονομικὸ ἐπιτελεῖο ἐξυπηρετοῦσε μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὸν Ἀλέξιο: ἀποτελοῦσε «ἀποδιοπομπαῖο τράγο», ἕνα «μαξιλάρι ἀπορρόφησης κραδασμῶν» γιὰ τὶς ἀντιλαϊκὲς πολιτικές του ἐπιλογές, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προκλητικὰ εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπιση ποὺ ἐπεφύλασσε στὸ συγγενικό του περιβάλλον[1], ὥστε ὁ ἴδιος νὰ μὴν ἀπαξιωθεῖ στὴν λαϊκὴ συνείδηση διατηρώντας τὴν ὅποια δημοτικότητά του ἀλώβητη[2]. Καὶ αὐτό, ἐν μέρει τὸ ἐπέτυχε, σύμφωνα μὲ τὸ χρονικὸ τοῦ Ζωναρᾶ, τὸ ὁποῖο μᾶς πληροφορεῖ σαφῶς γιὰ τὸν ἀρνητικὸ ἀντίκτυπο ποὺ εἶχε ἡ κυβερνητικὴ θητεία τῆς Δαλασσηνῆς ἀπέναντι στὴν βυζαντινὴ κοινὴ γνώμη[3]. Ἡ σιωπὴ τῆς Κομνηνῆς σχετικὰ μὲ τὴν τελευταία φάση τῆς ζωῆς τῆς γιαγιᾶς της[4], ἴσως μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ κάποιες ἐνδεί-

1. Ὁ P. Lemerle, Cinq études sur le XIe siècle byzantin, Paris 1977, σσ. 298-299, στηριζόμενος στὶς μαρτυρίες τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ (Ζωναρᾶς, XVIII, 29, 22 και 24 [III, σσ. 766, 14-16 καὶ 767, 2-8]) καὶ τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωάννη Ὀξείτη (Ὀξείτης, Λόγος εἰς τὸν Ἀλέξιον, σ. 41, 17-24), παρουσίασε τὸν Ἀλέξιο ὡς τὸν ἄνθρωπο πολεμιστὴ-γαιοκτήμονα ποὺ ἀνῆλθε στὸν θρόνο γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει πρωτίστως τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογενείας του: c'est un soldat, et par ses origines au moins, un grand propriétaire provincial. Du soldat, il a les idées simples, et le besoin de la référence au passé. Du propriétaire terrien, le sens des intérêts concrets de sa famille (σ. 298).

2. Hill, Actions speak louder..., ὅ.π., σ. 53. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ τῆς Hill (στὴν ὁποία μάλιστα συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ περίπτωση τῆς Εἰρήνης Δούκαινας ὡς δευτέρου «ἀποδιοπομπαίου τράγου»), παρότι ταυτίζεται μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης αὐτῆς, δὲν ἀποτελεῖ προϊὸν ἀντίστοιχης ἀνάλυσης. Ὡστόσο, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἀποτέλεσε τὸ βασικὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ παρόντος ἄρθρου.

3. Βλ. παραπάνω σ. 190, σημ. 2.

4. Τὸ μόνο ποὺ ἀναφέρει ἡ Κομνηνὴ γιὰ τὴν γιαγιά της, μετὰ τὴν ἐκτενή της ἐνασχόληση μ᾽ αὐτὴ στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, εἶναι ὅτι ἀπεβίωσε τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ ἀστρολόγος Κατανάγκης εἶχε προβλέψει ὅτι θὰ πεθάνει ὁ γιός της Ἀλέξιος. Βλ. *Ἀλεξιάς*, VI, VII, 5.

ξεις γιὰ ἀνάμειξη τῆς Δαλασσηνῆς σὲ αἵρεση[1], πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἁπλὴ ἐπιβεβαίωση τοῦ Ζωναρᾶ: ἡ ἀπόσυρση στὴν μονὴ τοῦ Χριστοῦ Παντεπόπτη, μακριὰ ἀπὸ τὰ κοινωνικοπολιτικὰ τεκταινόμενα, ἦταν ἡ μόνη λύση γιὰ τὴν ἐξιλέωση μίας γυναίκας ποὺ εἶχε κατ' ἐπανάληψη προκαλέσει τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας καὶ ἀσφαλῶς τὴν ἀνοχὴ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ ὄχι μόνο.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Α. ΜΑΜΑΓΚΑΚΗΣ

1. S. Runciman, The end of Anna Dalassena, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves 9 (1949), σσ. 517-524: ἴσως εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Βλαχερνίτη, ὁ ὁποῖος καταδικάσθηκε τὸ 1094.

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ
ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΡ. 4 ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΓΩΝΙΑΣ ΚΙΣΑΜΟΥ

Στὴν μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ παρουσιάζω τὸ περιεχόμενο ἑνὸς πολυτίμου χειρογράφου τῆς ἱστορικῆς Μονῆς τῆς Κυρίας Γωνιᾶς Κισάμου Κρήτης. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἀφήρεσε ἀπὸ τὴ Μονὴ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Κατοχῆς ἕνας Γερμανὸς πάστορας. Τῆς κόρης τοῦ πάστορα αὐτοῦ, ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ἀνίατη ἀσθένεια, θεράπων ἰατρὸς ἦταν στὶς Κάννες τῆς Γαλλίας πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ κ. Σπύρος Ἀμπελᾶς, καταγόμενος ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη. Ἡ σύζυγος τοῦ Γερμανοῦ, ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὶς ἰατρικές του ὑπηρεσίες, δώρισε στὸν κ. Ἀμπελᾶ ἕνα χειρόγραφο ἑλληνικὸ βιβλίο, πού, ὅπως δήλωσε, τὸ εἶχε ἀφαιρέσει ὁ πάστορας ἀπὸ κάποιο ἑλληνικὸ μοναστήρι. Λίγο ἀργότερα ὁ κ. Ἀμπελᾶς ἐπέστρεψε στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἔχοντας μαζί του ἕνα χειρόγραφο, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου ἦταν γι' αὐτὸν ἀκατάληπτο. Μάταια προσπάθησε νὰ μάθει τὸ μοναστήρι ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀφαιρεθεῖ τὸ χειρόγραφο. Ἀπευθύνθηκε τότε στὸν κ. Σπανό, ὁ ὁποῖος ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀνακοίνωσε τὴν ὕπαρξη τοῦ χειρογράφου. Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Παπαδάκης, ποὺ ἐργάζεται στὸ τμῆμα παλαιῶν συλλογῶν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καὶ ἐνδιαφέρεται ζωηρά γιὰ τὰ κρητικὰ χειρόγραφα, μόλις εἶδε τὴν ἀνακοίνωση ἀντελήφθη ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ χαμένο χειρόγραφο ἀρ. 4 τῆς Κυρίας Γωνιᾶς, σύμφωνα μὲ τὴν καταγραφὴ τοῦ 1931 τῶν Ν. Β. Τωμαδάκη καὶ Σόλωνος Βογιατζάκη[1]. Ἐπικοινώνησε πάραυτα μὲ τὸν κ. Ἀμπελᾶ, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἄλλη σκέψη ἐξεδήλωσε τὴν πρόθεση καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἐπιστρέψει τὸ χειρόγραφο στὴ φυσική του θέση, στὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῆς Κυρίας Γωνιᾶς[2].

1. Νικ. Β. Τωμαδάκη-Σόλ. Π. Βογιατζάκη, Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γωνιᾶς, ἐν Χανίοις 1931, σ. 7.

2. Βλ. «Τὸ ἄγνωστο χειρόγραφο», Βιβλιοφιλία, τεῦχος 117 (Ἰούλιος-Αὔγουστος-Σεπτέμβριος 2007), σσ. 31-32.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ χειρογράφου καὶ τῆς κατάθεσής του στὴ βιβλιοθήκη τῆς Κυρίας Γωνιᾶς, ἡ Ἑλληνικὴ Παλαιογραφικὴ Ἑταιρεία, μὲ πρωτοβουλία τῆς Προέδρου της κ. Μαρίας Πολίτη, ὀργάνωσε εἰδικὴ ἡμερίδα στὴν Ὀρθόδοξο Ἀκαδημία Κρήτης, στὸ Κολυμπάρι Χανίων, τὴν 20ὴ Μαΐου 2007, καὶ στὸ ΕΙΕ (17 Ἀπριλίου 2008). Στὴν ἐκδήλωση αὐτὴ κλήθηκα νὰ παρουσιάσω ἀναλυτικὰ τὸ χειρόγραφο, στὴ σημερινὴ κατάστασή του. Μεταφέρω ἐδῶ τὸ κείμενο τῆς εἰσήγησής μου, μὲ λίγες διορθώσεις καὶ προσθῆκες.

Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔγινε γνωστὸ στὴν ἐπιστήμη τῆς παλαιογραφίας γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1931. Τὸ καλοκαίρι τοῦ προηγουμένου ἔτους (1930) δύο νέοι φιλόλογοι τῶν Χανίων, ὁ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, ὁ κατόπιν ἐπιφανὴς καθηγητής Βυζαντινολόγος καὶ Κρητολόγος, καὶ ὁ βραχύβιος φίλος του Σόλων Βογιατζάκης, ἐργάσθηκαν γιὰ τρεῖς περίπου μῆνες στὴ Μονή, καταγράφοντας τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ κειμήλιά της. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνητικῆς αὐτῆς ἐργασίας ἐκδόθηκαν σὲ μικρὸ αὐτοτελὲς τεῦχος[1]. Μεταξὺ τῶν χειρογράφων (8 συνολικά) ποὺ κατέγραψαν ἐν περιλήψει εἶναι καὶ τὸ παρόν, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι ἀνῆκε στὸν τότε ὑπέργηρο προηγούμενο τῆς Μονῆς Ἱερόθεο Καρτάκη[2].

Ἡ περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου, στὸ ὁποῖο ἔδωσαν τὸν ἀριθμὸ 4, εἶναι λιτὴ καὶ γενική. Τὴν μεταφέρω ἐδῶ, τιμῆς καὶ μνήμης χάριν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σύγκριση μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ χειρογράφου. Ἀναγράφεται πρῶτον τὸ περιεχόμενο σὲ τίτλους: «*Εἰς ἀσθενοῦντας, σεληνιαζομένους καὶ εἰς πᾶσαν πονηρὰν ἀσθένειαν, εἰς μεσοκέφαλον, περὶ λύσις* (sic) *μαγειῶν, εὐχὰς καὶ ἐξορκισμοὺς ὡραίας κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, εὐχαὶ καὶ ἐξορκισμοὶ λεγόμενοι ἐπὶ ἀρρώστους, φυλακτήριον, εὐχαὶ τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Κυπριανοῦ, εἰς βουρκολάκους, ψαλμὸς τοῦ Δαβίδ* (ὁ 90ὸς) *γραμμένος ἑβραϊστὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων, ὁρισμὸς φοβερός, ὅταν θέλῃς νὰ ζητήσῃς τὸ δαίμονι* (sic) *νὰ κατεβῇ κάτω κάτω εἰς τὸ δάκτυλον τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τοῦ πάσχοντος, εἰς ρίγον*».

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή: «Κῶδιξ χαρτῷος εἰς σχῆμα μικροῦ εὐαγγελίου, καλλιγραφημένος, ἐκ φύλλων 448, μετὰ μεταγενεστέρας σελιδώσεως».

1. Βλ. παραπάνω, σ. 201, σημ. 1.
2. Ὅ.π., 7: «Ἀνήκει εἰς τὸν προηγούμενον Ἱερόθεον Καρτάκην».

Στὴ συνέχεια, μὲ τὸν τίτλο «Χρονολογία, προέλευσις», οἱ ἐκδότες παραθέτουν τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα τοῦ φύλλου 323α:

«*Τὸν γράψαντα μὴ μέμφεσθαι, ἀλλ' εὔχεσθαι. 1745, Μαΐου 27, ἐτελειώθη τὸ παρὸν διαβαστικόν, ἀπὸ χειρὸς ἐμοῦ Γεωργίου Ἀναγνώστου, ἐκ κώμης Ροδοβάνι*».

Ἀναγράφουν στὴ συνέχεια τρία ἐνθυμήματα μεταγενέστερα, καὶ ἕνα ἐλλιπές, μὲ τὴν ἔνδειξη: «Εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος, ὁ ὁποῖος εἶναι κολοβός: «*Τὸ παρὸν βιβλίον εἰς τὰ καμισιανά, μέρος ... ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς κισάμου*».

Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ παρουσιάσω ἀναλυτικότερα τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου καὶ νὰ διορθώσω καὶ νὰ συμπληρώσω τὰ κωδικολογικά του στοιχεῖα, σύμφωνα μὲ τὴν παροῦσα κατάσταση, τὴν ὁποία γνωρίζω ἀπὸ τὶς ψηφιακὲς φωτογραφίες, ποὺ παρασκεύασε γιὰ τὸ Ἐργαστήριο Παλαιογραφίας τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης ὁ συνάδελφος κ. Πατεδάκης.

Καὶ πρῶτον, ἡ κατάσταση τοῦ χειρογράφου. Εἶναι ὀρθὴ ἡ σημείωση τῶν Τωμαδάκη-Βογιατζάκη, ὅτι ὁ κώδικας εἶναι κολοβός, λείπουν δηλαδὴ φύλλα ἀπὸ τὸ τέλος, καὶ ὅτι ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων τοῦ κώδικα ἔγινε ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι. Ἀλλὰ ὁ κώδικας δὲν εἶναι μόνο κολοβός, εἶναι καὶ ἀκέφαλος, λείπουν δηλαδὴ τουλάχιστον 11 φύλλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀφοῦ τὸ ἀναγραφόμενο ὡς πρῶτο ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου «*Ἀκολουθία εἰς ἀσθενοῦντας*» ἀρχίζει ἀπὸ τὴ σελίδα 22. Τὸ σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ σελιδαρίθμηση ἔγινε μὲ ἐπιπολαιότητα, τουλάχιστον ἀπὸ δύο μεταγενεστέρους χρῆστες του. Ἡ ἀρίθμηση γίνεται ἀλλοῦ κατὰ σελίδες καὶ ἀλλοῦ κατὰ φύλλα, καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ πρόβλημα στὴ χρήση τῶν περιεχομένων του. Ἀναλυτικότερα: Ἀριθμοῦνται σελίδες ἀπὸ 22-179. Στὴ συνέχεια ἡ ἀρίθμηση γίνεται κατὰ φύλλα, μὲ τὶς ἐνδείξεις 22-29 (ἀντὶ 180 κἑξ.) καὶ ἀμέσως ἐπανέρχεται ἡ σελιδαρίθμηση, μὲ νέα ἀρχὴ τὸν ἀριθμὸ 210. Μετὰ τὴ σελίδα 270 συνεχίζεται ἡ ἀρίθμηση μὲ τὸν ἀριθμὸ 272 (ὁ 271 παραλείπεται), ἕως 288. Ἀπὸ 288-300β ἡ ἀρίθμηση γίνεται κατὰ φύλλα. Στὴ συνέχεια, ἀντὶ 301 ἔχουμε 31-38. Ἀκολουθεῖ σπάραγμα φύλλου, ὅπου διακρίνεται στὴν ἄνω δεξιὰ ᾤα ὁ ἀριθμὸς 259. Στὴ συνέχεια ὑπάρχει ἕνα φύλλο, στὸ verso τοῦ ὁποίου διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς 401. Ἀκολουθεῖ ἄλλο φύλλο, μὲ τὸν ἀριθμὸ 39 καὶ κατόπιν συνεχίζεται ἡ ἀρίθμηση κατὰ φύλλα, ἀπὸ 310-456β.

Ἀλλὰ τὸ πιὸ σημαντικὸ εἶναι ὅτι παρατηροῦνται χάσματα, ἀπὸ

ἔκπτωση ἢ ἀφαίρεση φύλλων. Καὶ πρῶτον, στὴ σύντομη περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου, οἱ Τωμαδάκης-Βογιατζάκης ἀναφέρουν ὅτι τὸ χειρόγραφο εἶχε 448 φύλλα: «Κῶδιξ χαρτῶος εἰς σχῆμα μικροῦ εὐαγγελίου, καλλιγραφημένος ἐκ φύλλων 448 μετὰ μεταγενεστέρας σελιδώσεως»[1]. Στὴ σημερινὴ κατάσταση ὑπάρχουν συνολικὰ 228 φύλλα. Ἀκόμη καὶ ἂν ἀπὸ παραδρομὴ ἔγραψαν φύλλα ἀντὶ σελίδες, καὶ πάλι οἱ ἀριθμοὶ δὲν συμφωνοῦν. Κατὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ χειρογράφου σημείωσα τὰ ἀκόλουθα χάσματα:

α) Ἀπώλεια 10-11 τουλάχιστον φύλλων ἀπὸ τὴν ἀρχή.

β) Λείπουν οἱ σελίδες 42-45 (δύο φύλλα).

γ) Λείπουν οἱ σελίδες 63-67.

δ) Μετὰ τὴ σελίδα 71 σημειώνεται χάσμα ἄγνωστο πόσων φύλλων, καθὼς ἡ ἀκόλουθη σελίδα 72 δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ συνέχεια τοῦ κειμένου.

ε) Μετὰ τὸ φ. 442β ἔχει ἐκπέσει ἄγνωστος ἀριθμὸς φύλλων.

ϛ) Μεταξὺ τῶν φφ. 447β-448α ἐπισημαίνεται ἄλλο χάσμα.

ζ) Ὁμοίως, τὰ φύλλα 452α-454β ἔχουν ἐκπέσει.

η) Ἄγνωστος ἀριθμὸς φύλλων ἔχουν ἐκπέσει ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου.

Περιεχόμενο.

(Ἀναγράφονται ὀρθογραφημένοι μόνο οἱ τίτλοι τῶν ἑνοτήτων):

1. (σσ. 22-70) «*Ἀκολουθία εἰς ἀσθενοῦντας*».

2. (σσ. 71-118) «*Ἀκολουθία εἰς σεληνιαζομένους καὶ εἰς πᾶσαν πονηρὰν ἀσθένειαν*».

3. (σσ. 119-159) «*Ἀκολουθία εἰς μεσοκέφαλον*».

4. (σσ. 160-172) «*Περὶ λύσις μαγείων*» (sic).

5. (σ. 173) Σημείωμα ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι: «*Ὅταν πειράζει τὸν ἄνθρωπον δαιμόνιον*», μὲ διάφορα ἀκατανόητα σύμβολα καὶ συντομογραφίες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἡ γνωστὴ *ΦΧΦΠ* = *Φῶς Χριστοῦ Φαίνει Πᾶσιν*. Καὶ αὐτὸ τὸ σημείωμα εἶναι ἀκατάγραφο στὴν περιγραφὴ τῶν Τωμαδάκη-Βογιατζάκη.

6. (σσ. 174-300) «*Εὐχαὶ καὶ ἐξορκισμοὶ ὡραῖοι, κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων*».

---

1. Ὅ.π., 7.

7. Στὸ φ. 300β «*Εὐχαὶ καὶ ἐξορκισμοὶ λεγόμεναι ἐπὶ ἀρρώστους*».

8. Στὴ συνέχεια, σὲ φύλλο χωρὶς ἀριθμητικὴ ἔνδειξη, ὁ τίτλος: «*Ἑρμηνεία περὶ βουρκολάκων*».

9. Στὸ φ. 321β, μὲ τὸν τίτλο «Φυλακτήριον» ὑπάρχει ὁδηγία γιὰ τὴν κατασκευὴ φυλακτοῦ.

10. (φφ. 323β-425α). «*Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Κυπριανοῦ. Ἐπὶ δὲ καὶ εἰς ἀμπέλους καὶ εἰς κήπους καὶ εἰς βόας καὶ εἰς ποίμνια*».

11. (φφ. 426β-442 «*Εὐχαὶ ἕτεραι καὶ ἐξορκισμοὶ εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν, καὶ ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων*».

12. (φ. 442β). «*Εὐχαὶ ἕτεραι καὶ ἐξορκισμοὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου*»: Ἀρχ. *Εὔσπλαγχνε καὶ ἀκατάληπτε Θεὲ παντοκράτορ, αἰώνιε, ἀπέραντε βασιλεῦ...*». Ὑπάρχει μόνον ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξορκισμοῦ, διότι ἔχει ἐκπέσει ἄγνωστος ἀριθμὸς φύλλων.

13. (φ. 443α): Εἰς πόνον: «*Κύριε, ἐλιά, ἀπί, τηπιταζηᾶ, ἀχή, μιποσελο αχαδάν, βαϊ, βαά, χαοῦ, χαοῦ, βᾶ, ἀποσόβισον ἀπὸ νεφρῶν καὶ καρδίας πάντα πόνον καὶ τρόμον. Στ<ῶμεν στ<ῶμεν>*». *ΘΘΘΘ. ΧΧΧΧ. ΦΧΦΠ (=Φῶς Χριστοῦ Φαίνει Πᾶσι).*

14. (φ. 443 β-444β). Εἰς βουρκολάκους. Στὸ φ. 444α, σχῆμα μὲ δύο ὁμοκέντρους κύκλους μὲ ὀδοντωτὲς περιφέρειες, καὶ ἐντὸς τρεῖς κάθετες καὶ τρεῖς ὁριζόντιες γραμμές, ποὺ τέμνονται καὶ σχηματίζουν ἐννέα μικρὰ τετράγωνα πλαίσια. Σὲ ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχουν γράμματα. Στὸ ὕψος τῶν κύκλων σχηματίζεται σταυρός, μὲ τὰ στοιχεῖα ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ, καὶ τὸ ἐξαποστειλάριο τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ «*Σταυρὸς ὁ φύλαξ πάσης τῆς οἰκουμένης...*».

15. Ψαλμὸς τοῦ Δαβὶδ 90 «*Ὁ κατοικῶν...*» ἑβραϊκὸς (ἀντί, ἑβραϊστὶ) γεγραμμένος. Τοῦτον τὸν ψαλμὸν εἰώθασιν οἱ Ἑβραῖοι βαστάζειν ὡς φυλακτήριον.

16. Ἐξορκισμὸς ὅταν κρατῇς τὰ ἄχραντα μυστήρια, τὰ ὁποῖα λέγε μετὰ αὐστηρότητος. (φφ. 446β-447β) Ἀρχ. «*Κατηραμένε καὶ παμπόνηρε διάβολε, ἐπεὶ οὐκ ἠθέλησας ὑποταγῆναι ἡμῖν, μᾶλλον δὲ τοῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν προστάγμασιν...ἐγὼ (ὁ δεῖνα) ἁμαρτωλὸς ἱερεὺς καταράσομαι καὶ ἀφορίζω καὶ καταδικάζω ὑμᾶς κατὰ τὴν δοθεῖσαν μοι ἐξουσίαν ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος...*». Μεταξὺ τῶν φφ. 447β καὶ 448α ἔχουν ἐκπέσει φύλλα.

17. (φφ. 448α-451β). *Ἕτερος ἐξορκισμὸς φοβερός, ὅταν θέλῃς*

νὰ ζητήσῃς τὸ δαιμόνιον νὰ κατέβη κάτω κάτω εἰς τὸ δάκτυλον τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τοῦ πάσχοντος. Ἀρχ. Ὁρκίζω σε τοίνυν τὸν ὑπερήφανον δράκοντα ἐξελθεῖν ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα)...

18. Στὸ φ. 455α σώζεται τὸ τελευταῖο μέρος ἀπὸ κάποια μαγικὴ ὁδηγία τοῦ ἱερέως «*...ἀπὸ κάτω εἰς τὸ στρῶμα νὰ τὰ καύσει, ἤγουν νὰ τὰ ἅψει. Καὶ ἂς κόψει καὶ καθένας τὰ εἴκοσί του ποδόνυχα, νὰ τὰ καπνίσει ἑνοῦς τοῦ ἀλλοῦ. Ἂς ἀλλάξουσι καὶ τρεῖς φορὲς τὰ ὑποκάμισά τωνε, καὶ οὕτως γίνεται ἐνέργεια*».

19. (φφ. 455β-456β). *Ἕτερον εἰς ρίγον.*

20. (φφ. 457α-458α). *Ἕτερον εἰς σεληνιασμόν.*

21. (φφ. 458β). *Ἕτερον εἰς μεσοκέφαλον* (κολοβόν).

Τὰ τέσσερα τελευταῖα περιέχουν μαγικὲς ὁδηγίες, γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀντιστοίχων νοσημάτων.

Ἐνθυμήσεις.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ ἐνθυμήσεις τῶν κατὰ καιροὺς χρηστῶν τοῦ χειρογράφου, ποὺ φαίνεται νὰ ἦταν ὅλοι ἱερωμένοι. Οἱ Τωμαδάκης-Βογιατζάκης κατέγραψαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημείωμα τοῦ βιβλιογράφου, τέσσερα ἐνθυμήματα (τὸ τελευταῖο ἐλλιπῶς)[1]. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, ἀκατάγραφα, τὰ ἀναφέρω, γιὰ νὰ ἔχουμε μιὰ πληρέστερη εἰκόνα τοῦ χειρογράφου.

1. Στὴ σελίδα 159 ὑπάρχει μιὰ μεταγενέστερη ἐνθύμηση, τὴν ὁποία δὲν κατέγραψαν οἱ Τωμαδάκης-Βογιατζάκης, καὶ ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: «*1819 σετεμβρίου 25 εποὐλισα τις παπαδιάς μου τα σπίθιαν εις το χωρίον Βελονάδες*».

2. Στὸ φ. 323α ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο σημείωμα τοῦ βιβλιογράφου:

Τὸν γράψαντα μὴ μέμφεσθαι
ὡς ἀμαθὴ ἀλ' εὔχεσθαι.
1745 μαΐου 27
Ἐτελιώθη τὸ παρὸν διαβαστικὼ ἀπὸ χειρὸς ἐμοῦ Γεωργίου Ἀνὰγνώστου ἐκ κόμ<ι>ς Ροδοβάνι[2].

1. Ὅ.π., 7-8: «Εἰς τὴν β' σελίδα τοῦ 323 καὶ τὴν recto τοῦ 324».
2. Βλ. καὶ Τωμαδάκη-Βογιατζάκη, 7, ὅπου τὸ σημείωμα μὲ ἀποκατεστημένη τὴν ὀρθογραφία.

3. Στὸ φ. 323β ὑπάρχουν δύο ἐνθυμήματα, ἀκατάγραφα:

α) *1782, δικεμβρίου 25*

+ἔδοσε το κηνὸν χρέος ὁ δάσκαλος ὁ Πέτρος του πίκλην Γριγοράκις, ἐκ κόμης Βελανίδες(=Βελονάδες) ης το Καστέλι του Σελήνου. Κύριος ὁ Θεὸς ἀναπαύση την ψυχὴν αὐτοῦ μετὰ τον δικαίων, αμήν.

β) (ἄλλης χειρός) 1807, νοεμβρίου 16

Σάββατον βράδυ, ὥρα πρώτη τῆς νυκτός, ἔδωσε τὸ κοινόν χρέος ὁ ἅγιος προηγούμενος Γρηγοράκις κυρ Δαμασκηνός, ὃν ἀναπαύσαι Κύριος ἐν χώρᾳ ζώντων. Ἀμήν.

Τὸ δεύτερο ἐνθύμημα προέρχεται ἀπὸ λόγιο γραφέα, καὶ εἶναι ὀρθογραφικῶς ἄψογο.

4. φ. 324α. Ἐνθυμήματα σφόδρα δυσανάγνωστα. Διακρίνεται ἡ χρονολογία :1818, Σεπτεμβρίου 25 καὶ ἀμέσως:

α) 1824, *Φελβάρη της 8*

+ἔδωκε τὸ κηνῶ χρέως του θανάτου ο Παναγιώτης Αννουσάκης και ο Θεὸς αυτων αναπαψι η χωρα ζωτω (= ἐν χώρᾳ ζώντων!)

β) *Το παρον βιβλίον ἔστη καμού Ιακώβου Ιερέος ἐκ της περιοχής της Κισάμου.*

5. Στὸν πόδα τοῦ φ. 455α, ἐνθύμηση τοῦ κτήτορα: «*Ἰωάννου ἱερέος Ἀννούσι ήνε τὸ παρὸν βιβλίον*».

Ἀπὸ κωδικολογικὴ ἄποψη, πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα χειρόγραφα τῆς πρώιμης τουρκοκρατίας στὴν Κρήτη. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἐξορκιστικῶν χειρογράφων, ποὺ λέγονται ἄλλως καὶ διαβαστικὰ ἢ πεδουλοχάρτια ἢ καὶ σολωμονικές[1]. Εἶναι χειρόγραφα, ποὺ περιέχουν εὐχὲς καὶ ἐξορκισμοὺς ἀπὸ τὰ ἐπίσημα βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, μὲ σύμμειξη μαγικῶν καὶ μαντικῶν λέξεων, πράξεων καὶ ὁδηγιῶν, γιὰ κατασκευὴ φυλακτηρίων καὶ ἄλλων ἀποτρεπτικῶν τῶν νοσημάτων, τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ τῶν φυτῶν. Σὲ ἐποχὲς ποὺ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν ἄλλη καταφυγή, ἀναζητοῦσαν σὲ τέτοια βιβλία στήριγμα καὶ ἐλπίδα. Εἶναι τὸ παράλληλο τῶν ἰατροσοφίων καὶ τῶν ὀνειροκριτικῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον τους δὲν εἶναι μόνο λαογραφικό. Ὅσοι μελετοῦν τὶς ἀντιδράσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, βρί-

1. Πρβλ. Θεοχ. Προβατάκη, Ἐξορκισμοί. Ἕνα ἄγνωστο λαϊκὸ πεδουλοχάρτι, Θεσσαλονίκη 1976.

σκουν στὰ χειρόγραφα αὐτὰ πολύτιμα στοιχεῖα τῆς ὁμαδικῆς λαϊκῆς συμπεριφορᾶς.

Ἀπό ὅσα γνωρίζω, ὑπάρχουν σήμερα στὴν Κρήτη συνολικὰ περὶ τὰ δώδεκα χειρόγραφα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ παλαιότερο βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης (κώδ. 1065) καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα[1]. Τὸ ἀμέσως ἑπόμενο προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος στοὺς Γαλήνους (κοντὰ στὴ Φόδελε) καὶ χρονολογεῖται 1728 «*διὰ χειρὸς Μελετίου ἱερομονάχου, συγκέλλου τοῦ Αὐλοποτάμου*»[2]. Βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης (Ἡράκλειο). Τρία ἄλλα χειρόγραφα κατέγραψα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν στὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἀνωπόλεως Πεδιάδος[3]. Χρονολογοῦνται στὸν 18ο-19ο αἰώνα. Δύο ἀκόμη κρητικὰ ἐξορκιστικὰ χειρόγραφα κατέστησε γνωστὰ ὁ Θεοχ. Προβατάκης[4]. Ἕνα ἄλλο, ἀκαταλογογράφητο ἀκόμη, προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἀρσανίου (Ρέθυμνο) καὶ φωτοαντίγραφό του βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἐργαστηρίου Παλαιογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Κωδικογράφος εἶναι ὁ Τζώρτζης Μοάτζος ἀπὸ τοὺς Μαγαρίτες Μυλοποτάμου. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι μοῦ εἶχε ζητήσει φωτοαντίγραφό του γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μορφωτικοῦ Ἱδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ὁ μακαρίτης Καθηγητὴς Λίνος Πολίτης. Γνωρίζω ἐπίσης ἀπὸ ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες δύο ἀκόμη ἐξορκιστικὰ χειρόγραφα, καὶ ἄλλα δύο ποὺ περιέχουν εὐχὲς καὶ ἐξορκισμοὺς τοῦ Ἁγίου Μάμαντος γιὰ τὰ ζῶα. Ἡ συνεχιζόμενη ἔρευνα θὰ αὐξήσει χωρὶς ἀμφιβολία τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων αὐτῶν.

Τὸ παρουσιαζόμενο σήμερα χειρόγραφο δὲν εἶναι μόνο τὸ πλουσιότερο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν περιεχομένων, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ ὡραιότερο τοῦ εἴδους ἀπὸ κωδικολογικὴ ἄποψη. Τὰ ἐπίτιτλα καὶ τὰ ἀρχιγράμματα εἶναι ἐρυθρά, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ἐνδιάμεσες ὁδηγίες πρὸς τοὺς ἱερεῖς, ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦσαν τὸ χειρόγραφο. Ἡ γραφὴ εἶναι ὁμοιόμορφη, στρογγυλόσχημη, ἔργο «ἠσκημένης χειρός», καὶ θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ ὅτι διατηρεῖ κάποια χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὰ ὡραῖα κρητικὰ χειρόγραφα τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς βενετοκρατίας, μολονότι εἶναι κατὰ ἕνα αἰώνα περίπου νεότερο. Κατὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς 17ης Ἀπριλίου 2008 στὸ ΕΙΕ ἡ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Παλαιογραφικῆς Ἑταιρείας κ. Μαρία Πολίτη μοῦ ἐπέδειξε σπάραγμα ἐξορκιστικοῦ χειρογράφου, ποὺ φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀντιγραφέα Γεώργιο Ἀναγνώστη. Ἡ ὁμοιότητα τῆς γραφῆς εἶναι ἐκπληκτική. Πιστεύω ὅτι ἡ Μονὴ Γωνιᾶς, στὴν ὁποία ἐπανέρχεται ἔπειτα ἀπὸ περιπέτειες τὸ χειρόγραφο (habent sua fata libelli – ἔχουν καὶ τὰ βιβλία τὴ μοίρα τους!) θὰ διαφυλάξει ὡς πολύτιμο θησαυρὸ τὸ ἐπαναπατρισμένο χειρόγραφό της.

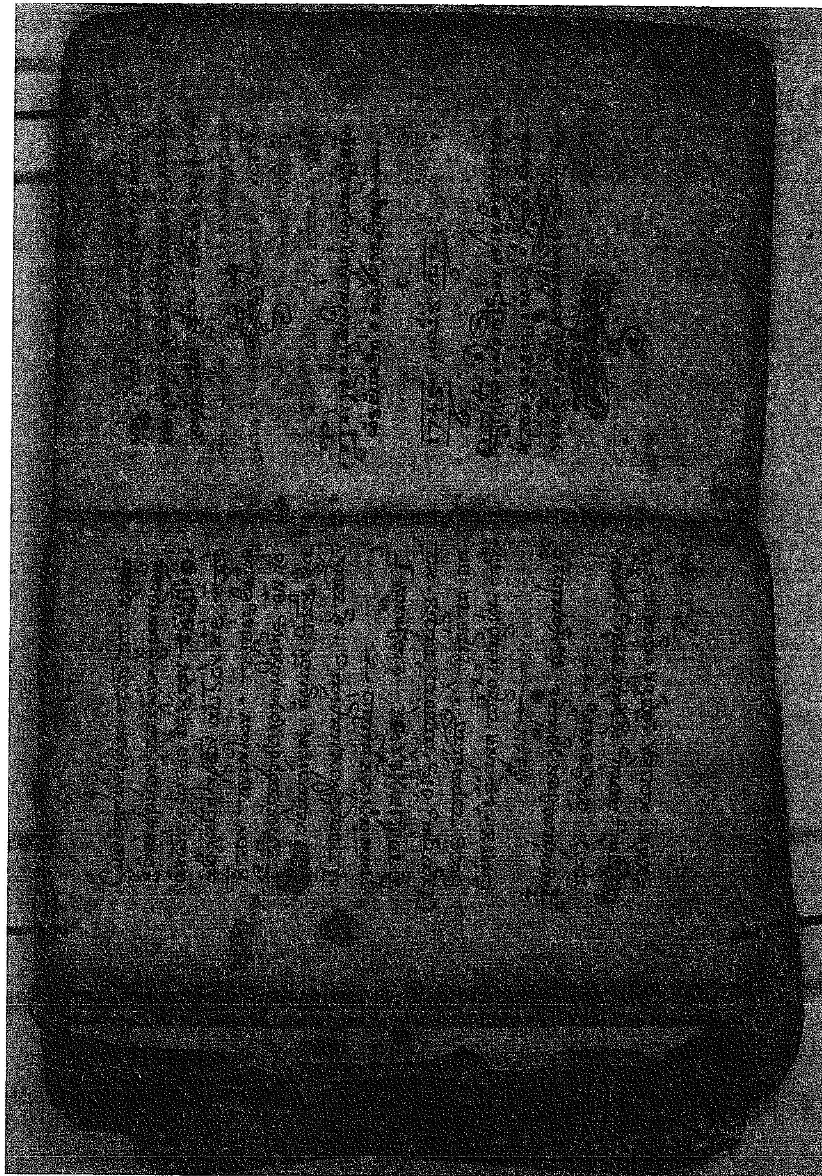
ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

1. Θεοχ. Δετοράκη, Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς πόλεως Ἡρακλείου, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν ΜΓ', 1977-78, 188-229, (220-222). Βλ. καί, Θεοχ. Προβατάκη, Τρία ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἐξορκισμῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη, Θεσσαλονίκη 1980, 5-6.

2. Θεοχ. Δετοράκη, ὅ.π., 224-226.

3. Θεοχ. Δετοράκη, Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἀνωπόλεως Πεδιάδος, Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη, περίοδος Β', 19, 1999-2000, 251-259.

4. Θεοχ. Προβατάκη, Τρία ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἐξορκισμῶν, ἔνθ' ἀνωτ., 6-8. Πρόκειται γιὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 350 τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης (17ου αἰ.) καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 1, 1787 τῆς ἰδιωτικῆς του συλλογῆς, προερχόμενο ἀπὸ τὸ χωριὸ Πρίνα Μεραμπέλλου.

Κῶδιξ 4 Μονῆς Γωνιᾶς Κισάμου, ff. 322v-323r

PORTRAITS DE SAINTS DANS LE SYNAXAIRE DE CONSTANTINOPLE[1]

La question des portraits littéraires des saints à Byzance intéresse l'histoire de la littérature, mais aussi celle de l'art et, dans une civilisation où l'icône joue un rôle si important, l'histoire même du christianisme byzantin. Nous voudrions ici proposer quelques remarques sur les portraits qu'on lit dans le Synaxaire de Constantinople, instrument capital du culte des saints[2]. On sait, depuis l'édition de Delehaye, que cette question est liée au rapport entre le Synaxaire et ce qu'on appelle souvent le manuel de peinture d'Oulpios le Romain[3]. Ce problème important sera au coeur de notre exposé, mais nous voudrions aussi rechercher, d'une façon plus générale, quelles ont été les intentions des synaxaristes quand ils ont intégré à leurs notices les portraits des saints qu'ils célébraient.

Portraits de saints dans le Synaxaire.

Il faut préciser d'abord ce que nous appelons ici le «portrait» d'un saint. L'exemple du prophète Malachie le montrera. Après avoir parlé de la naissance du saint, le synaxariste dit ceci: «Ils l'appelèrent Malachie, ce qui veut dire l'ange. En effet, il avait une noble apparence[4]». Puis, après la mort du saint et des indications sur son lieu de sépulture, le

---

1. Une première version de ce travail a été présentée comme communication à l'occasion du XXIe Congrès international des Études byzantines (Londres, 21-26 août 2006).

2. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, e codice Sirmondiano, adiectis synaxariis selectis, opera et studio H. Delehaye, Bruxelles 1902 [= Synax. CP]. Sur les portraits de saints dans le Synaxaire, voir G. Dagron, Holy Images and Likeness, Dumbarton Oaks Papers 45 (1991) 26-27.

3. Synax. CP, *Prolegomena*, col. lxvi.

4. Synax. CP, 368. 1-3.

synaxariste ajoute: «Il avait une noble physionomie; son visage n'était pas allongé, mais rond, ses cheveux étaient frisés; il était rasé et avait le crâne large[1]». Nous considérons qu'il y a ici deux portraits. En fin de notice, la description physique du saint, assez développée et constituant un élément isolable, en est évidemment un. Mais nous comptons aussi comme un portrait le premier élément relevé – «En effet, il avait un aspect splendide» – qui contient un trait de description physique. A la limite, nous avons compté comme «portrait» toute notation, même réduite à un seul mot, visant à décrire l'apparence du saint[2]. Il existe aussi bien sûr des portraits moraux, en fait assez rares, mais nous nous sommes limitée aux portraits comprenant au moins un élément physique[3]. On voit que nous avons désigné par le même terme des réalités assez différentes: de véritables portraits, de nature littéraire, à la fois physiques et moraux, comme celui des anachorètes Arsène ou Cyriaque[4]; des signalements très secs, auxquels pourrait s'appliquer le terme d'*eikonismos*, un genre dont G. Dagron a retracé récemment la logique et l'histoire[5]; de simples notations, qui ne constituent pas à proprement parler un portrait. Même entendus de cette façon très large, les portraits, dans le Synaxaire, sont peu nombreux. Nous en avons relevé seulement une cinquantaine dans l'édition Delehaye, le plus souvent dans le texte à pleine page, qui vient du manuscrit S, le «Synaxaire de Sirmond[6]», parfois aussi dans les *Synaxaria selecta*. Il faudra tenir compte bien sûr, dans les pages qui suivent, de l'histoire complexe et encore obscure des synaxaires[7]. Dire que nous avons relevé une cinquantaine de portraits dans l'édition Delehaye ne veut pas dire en effet qu'il y en ait eu autant, initialement, dans le Synaxaire de Constantinople tel qu'il a été rédigé sans doute sous le

1. Synax. CP, 368. 13-16.
2. Nous avons compté comme portrait l'indication concernant la jeunesse de saint Platon (Synax. CP, 233. 17).
3. Nous avons laissé de côté les portraits de Joseph l'Hymnographe (Synax. CP 581-2) et de l'ascète Rabboula (Synax. CP 475-6), purement moraux.
4. Synax. CP, 663. 51-55 (Arsène); 89. 3-8 (Cyriaque).
5. G. Dagron, Décrire et peindre. Essai sur le portrait iconique, Paris 2007.
6. Synax. CP, *Prolegomena*, col. v-viii.
7. A. Luzzi, Note sulla recensione del sinassario di Costantinopoli patrocinata da Costantino VII Porfirogenito, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici 26 (1989-90) 142-143.

règne de Constantin Porphyrogénète. Comme l'a noté Delehaye[1], la plupart de ces portraits sont en fait une addition postérieure dans certaines familles du Synaxaire.

Les quelque cinquante portraits que nous avons relevés peuvent être classés en cinq catégories d'après le type de saints auxquels ils sont consacrés:

Prophètes (13):	
Abbacoum	Synax. CP 272-3
Amos	Synax. CP 750
Angée	Synax. CP 313
Daniel	Synax. CP 317. 22-27
Ezéchiel	Synax. CP 833
Isaïe	Synax. CP 667
Jérémie	Synax. CP 647
Jonas	Synax. CP 64
Malachie	Synax. CP 367.19-368.16
Michée	Synax. CP 890
Naoum	Synax. CP 268
Osée	Synax. CP 144
Sophonias	Synax. CP 275
Apôtres et évangélistes (3):	
Marc	Synax. CP 630
Paul	Synax. CP 778-780
Pierre	Synax. CP 778

1. Synax. CP, *Prolegomena*, col. lxvi.

Martyrs (14):

Acepsimas, Joseph, Aeithalas	Synax. CP 189.19-23
Alexandre	Synax. CP 681. 8-12
Alpheios, Alexandre, Zosime et comp.	Synax. CP 86
Domnin, Timothée, Philothée et comp.	Synax. CP 196
Epimaque,	Synax. CP 181. 11-12
Hermias,	Synax. CP 717.22-25
Irène	Synax. CP 653. 16-18
Mercure	Synax. CP 259. 6-9
Philétairos	Synax. CP 695
Platon	Synax. CP 233. 17
Sabas le Statélate	Synax. CP 627. 25-30; 629. 49-50.
Sarbile	Synax. CP 505. 59-61
Théodore le Stratélate	Synax. CP 451; 737. 54-55
Théodore de Pergé	Synax. CP 65; 615-616

Hiérarques (11):

Athanase d'Alexandrie	Synax. CP 399
Basile le Grand	Synax. CP 366
Cyrille d'Alexandrie	Synax. CP 399-400
Cyrille de Jérusalem	Synax. CP 546
Denys l'Aréopagite	Synax. CP 102
Eustathe d'Antioche	Synax. CP 917-8
Grégoire le Théologien	Synax. CP 422-423

Grégoire de Nysse	Synax. CP 382-383
Jean Chrysostome	Synax. CP 219
Nicéphore CP	Synax. CP 268
Taraise CP patr.	Synax. CP 488

Ascètes (9):

Arsène	Synax. CP 663. 51-55
Cyriaque	Synax. CP 89. 3-8
Euthyme	Synax. CP 405. 28-31; 407. 50-51
Macaire l'Egyptien	Synax. CP 401. 36-37
Macaire d'Alexandrie	Synax. CP 404. 7-11
Marc le Moine	Synax. CP 511. 3-6
Paul de Latros	Synax. CP 311. 44-46
Théoctiste de Lesbos	Synax. CP 205. 57-59
Théodore Stoudite	Synax. CP 216. 6-8

Il est intéressant aussi de noter la place qu'occupent les portraits dans la notice consacrée au saint. Ils peuvent se trouver en début de texte, ce que nous avons observé dans neuf cas. Six fois sur neuf, il s'agit d'une brève notation, comme pour le martyr Hermias, où la notice commence ainsi: «Il vivait sous le règne d'Antonin, dans la cité de Comana, avait le rang de soldat, et était d'un âge déjà avancé, avec les cheveux blanchis par les ans[1]». Nous voyons ici comment un ou deux détails physiques peuvent s'intégrer à la présentation du saint, dont le synaxariste indique aussi l'époque à laquelle il vivait, la patrie, la profession. Dans trois cas, nous trouvons non pas une brève notation, mais un portrait plus développé. Il s'agit de deux notices sur Théodore le Stratélate[2], et surtout de la notice de Sabas le Stratélate dans le manuscrit P, témoin

1. Synax. CP, 717. 22-25.
2. Synax. CP, 451; 737. 54-55.

capital du Synaxaire de Constantinople où l'on trouve la description que voici: «Il avait le grade de stratélate, était Goth d'origine, avait trente-huit ans, le corps plus blanc que neige, le visage rose. Les cheveux de sa tête étaient comme l'or, et ses yeux[1]...». Le manuscrit, mutilé, nous prive de la fin du texte. Nous reviendrons plus loin sur ce cas, à notre connaissance unique, d'un portrait détaillé en tête de notice. On voit cependant qu'il a la même fonction que les notations brèves relevées précédemment: il s'agit d'une partie, ici hypertrophiée, de la présentation du saint.

Les portraits, parfois réduits à une simple notation physique, peuvent également être situés en cours de notice. Nous en avons relevé huit exemples. La situation est ici un peu plus diverse que dans le cas des portraits en début de texte. Il peut s'agir, là encore, d'une présentation du saint, légèrement retardée, mais le plus souvent, ces portraits figurent en cours de notice parce qu'ils ont une relation étroite avec le récit. Le synaxariste dépend ici étroitement de sa source narrative. On peut prendre comme exemple Théoctiste de Lesbos, dont le portrait ascétique qu'on lit dans le manuscrit Ba[2] figure à l'endroit qu'exige la narration, c'est-à-dire au moment où la sainte apparaît au narrateur: «Après s'être prémunie du signe de la croix, elle apparut au chasseur. Elle avait la forme d'une femme, mais ce qu'on voyait dépassait ce qui est humain. Ses cheveux étaient blancs, son visage noir, seule sa peau retenait l'agencement de ses os et, dans son ensemble, elle n'était qu'une ombre[3]».

Dans les autres cas, c'est-à-dire soixante-dix pour cent de l'ensemble, le portrait se trouve en fin de notice. On peut ici opérer encore une distinction. Dans deux cas, ceux de Rabboula et de Macaire l'Egyptien[1], le portrait figue avant la mort du saint. Dans tous les autres cas, il est situé après et de ce fait, il est le dernier élément de la notice, n'étant suivi, éventuellement, que de la mention du lieu de la synaxe. C'est dans cette position, donc, que se trouvent la majorité des portraits détaillés des saints dans le Synaxaire. Ils y acquièrent une forme d'autonomie. Il faut remarquer cependant que cette formule n'appartient pas au Synaxaire d'origine: sauf un cas, on ne la trouve pas en effet dans les synaxaires H et P. Elle est au contraire très présente dans la classe S* et ce phénomène, bien noté par Delehaye dans sa préface[2], suggère qu'il y a eu, vis-à-vis des portraits, une évolution des synaxaristes.

1. Synax. CP, 627. 61-629. 50. Winkelmann, (édition cit. p. 218, n. 3), 123 considérant qu'il s'agit d'un passage d'Oulpios disparu de la tradition directe, édite le portrait de Sabas qu'il trouve dans Synax. CP, 627. 25-30.

2. La notice sur Théoctiste de Lesbos qu'on lit dans l'édition Delehaye à pleine page (Synax. CP, 206. 5-207. 5) ne comporte pas de portrait; celle qu'on trouve dans les *Synaxaria selecta* d'après Ba (Paris. gr. 1589; cf. Synax. CP, *Prolegomena*, xxiv-xxv), plus développée, est plus proche du texte résumé (BHG 1723). On sait que la Vie de sainte Théoctiste par le magistre Nicétas s'inspire de la Vie de sainte Marie l'Egyptienne. Il est notable que le synaxariste, pour cette dernière (Synax. CP, 577-580), n'ait repris aucun des éléments de portrait qu'il trouvait dans son modèle.

3. Synax. CP, 205-206. 57-59.

Le Synaxaire et Elpios.

Nous devons à Delehaye une autre observation fondamentale[3]. Les portraits qu'on trouve ainsi en fin de notice seraient, pour la plupart, empruntés par les synaxaristes à une source unique: un manuel de peinture, une *ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, que Delehaye identifie comme étant très proche de celle qui, dans le Coislin 296, a pour titre: Ἐκ τῶν Ἐλπίου τοῦ Ρωμαίου ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας περὶ χαρακτήρων σωματικῶν. Lorsque Delehaye identifiait ainsi la source d'un grand nombre de portraits du Synaxaire, l'opuscule d'Elpios, encore peu connu, avait été édité d'après le manuscrit de Paris par Tischendorf[4]. Après l'édition du Synaxaire (1902), il faut attendre encore plus d'une trentaine d'années pour que Manolès Chatzida-

1. Synax. CP, 475-476. 44-48 (Raboulas; la notice vient du ms. M); Synax. CP, 404. 7-11 (Macaire d'Alexandrie). Le portrait de Macaire est repris, presque à l'identique, de Pallade d'Hélénopolis, Hist. Laus., c. 18.

2. Synax. CP, *Prolegomena*, lxvi: «In multis enim codicibus, v. g. S, plerorumque prophetarum et quorundam illustrium episcoporum laudatio clausula quadam absolvitur, in qua sancti effigies tam accurate depingitur, ut et quandoque addatur cuiusnam e caelitibus simillimus videatur».

3. Synax. CP, *Prolegomena*, p. lxvi.

4. L'édition princeps est celle de A. F. C. Tischendorf, 1861, d'après le manuscrit de Paris (Coislin. gr. 296, fol. 68-71v); elle avait été précédée de l'édition de fragments (F. Tischendorf, Anecdota sacra, Leipzig 1855, p. 129-130). Le texte intégral est réédité, avec traduction russe, par P. Uspenskij, Trudy kievskoj duchovnoj Akademii, I, 1867, p. 263-273.

kis, en 1938, fasse paraître une édition d'Elpios plus satisfaisante, qui exploite aussi l'apport du Synaxaire de Constantinople[1] et surtout qui utilise, outre le *Coislinianus*, un manuscrit de Moscou daté de 993 et contenant la dernière section de l'opuscule[2]. Une édition plus récente, sur laquelle nous reviendrons, est due à Fr. Winkelmann[3]. Dans l'introduction qui précède son édition, Chatzidakis, qui connaît bien les travaux de ses prédécesseurs et en particulier de Delehaye, propose une série de remarques importantes et c'est à lui que nous emprunterons notre présentation de l'œuvre[4].

L'œuvre d'Elpios, ou sans doute plutôt d'Oulpios (Ulpius) le Romain, est divisée en cinq parties: la première donne la mesure d'Adam; la deuxième, des portraits de dix-sept prophètes (Baruch étant inclus); la troisième est consacrée à l'aspect physique du Christ; la quatrième, les portraits des apôtres Pierre et Paul; la cinquième, ceux de onze hiérarques (Denys l'Aréopagite, huit Pères de l'Eglise des IVe-Ve s., et deux patriarches de Constantinople plus tardifs, Taraise et Nicéphore). Seule la cinquième partie de cet ensemble figure dans le manuscrit de Moscou, sous un titre légèrement différent de celui qu'on trouve dans le *Coislinianus*[5]. Pour Chatzidakis, l'œuvre d'«Elpios» est une compilation hétérogène, où seule la deuxième section, sur les prophètes, paraît avoir pour source un manuel de peinture. Les quatrième et cinquième sections – les portraits des apôtres et des saints Pères – sont plus littéraires et les

1. M. Chatzidakis, Ἐκ τῶν Ἐλπίου τοῦ Ῥωμαίου, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 14 (1938) 393-414.

2. *Mosquensis*, Bibl. Synod. 100 (Vladimir 108), fol. 231v-232.

3. F. Winkelmann, Über die körperlichen Merkmale der gottbeseelten Väter. Zu einem Malerbuch aus der Zeit zwischen 836 und 913, dans G. Prinzing, D. Simon (éd.), Fest und Alltag in Byzanz, Munich 1990, p. 107-127.

4. Pour une présentation récente, voir A. C(utler) - A. K(azhdan), Oxford Dictionary of Byzantium, vol. III, New York-Oxford 1991, 1544, s.v. Oulpios

5. «Ἐκ τῶν Οὐλπίου τοῦ Ῥωμαίου ἀρχαιολογουμένων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας περὶ χαρακτήρων σωματικῶν θεοφόρων πατέρων», Chatzidakis, op. cit., pp. 404-405, fait remarquer à juste titre que ce titre, plus complet que celui qu'on lit dans le ms. de Paris, a de bonnes chances d'être initial. Il en déduit que, comme il ne s'applique qu'à la cinquième partie de l'ensemble, il est vraisemblable que l'œuvre d'Elpios/Oulpios ne comprenait initialement que cette ultime partie, auxquelles on en a adjoint d'autres ultérieurement.

portraits des saints Pierre et Paul ont pour source la *Chronographie* de Malalas. Le nom d'Oulpios (Elpios dans le manuscrit de Paris) a toutes les chances d'être un nom de fantaisie, et la compilation, telle qu'elle nous est parvenue, doit être datée entre 828 – mort de Nicéphore – et 993, date du *Mosquensis*. Depuis l'article fondamental de Chatzidakis, notre connaissance d'Oulpios a peu évolué. Winkelmann[1] a simplement précisé le *terminus post quem*, qui est donné par la *Lettre des trois patriarches*, qu'utilise Oulpios: 836, et non 828. De façon plus fondamentale, Lowden, en 1988, a mis en doute l'hypothèse de Chatzidakis qui voyait dans un manuel de peinture la source de la section d'Oulpios sur les prophètes[2]. L'opuscule se trouve ainsi, contrairement à ce que pensait Delehaye et qu'écrit encore Winkelmann, éloigné par sa nature par ses sources des traités de peinture.

C'est à cet opuscule, précisément à ses deuxième, quatrième et cinquième sections, qu'ont été empruntés la moitié des portraits contenus dans le Synaxaire de Constantinople. Sur les dix-sept portraits de prophètes d'Oulpios, douze ou treize sont repris[3], tandis que, outre les por-

1. F. Winkelmann, op. cit., p. 108.

2. J. Lowden, Illuminated Prophet Books, Pa., 1988, p. 51-55.

3. On ne trouve pas dans Synax. CP les portraits d'Abdias, de Baruch, de Joël ni de Zacharie. Il est difficile d'expliquer ces absences. Il peut s'agir d'oubli, ou encore d'un manque d'intérêt. On peut se demander aussi si, comme pour Eustathe d'Antioche (voir note suivante) une enquête plus approfondie dans les synaxaires ne fera pas réapparaître un portrait que la plupart des copistes ont négligé. Il peut s'agir aussi d'un choix délibéré: ainsi, pour Oulpios, Zacharie est jeune; pour le Synaxariste, il s'agit d'un vieillard, et cette incompatibilité peut avoir conduit à laisser de côté le portrait qu'on trouve dans Oulpios. Notre hésitation sur le nombre des portraits de prophète tient au cas particulier de Daniel. Le portrait donné par Oulpios («Daniel: un eunuque, extrêmement beau», cf. Chatzidakis, op. cit., p. 409. 15) ne figure pas dans le Synaxaire en fin de notice; mais on retrouve, dans le corps même de cette notice, les deux éléments caractéristiques, glosés toutefois de telle façon qu'ils soient compatibles avec une conception plus traditionnelle de ce que doit être un saint prophète («C'était un hommechaste, de sorte que les Juifs pensaient que c'était un eunuque... Il était sec d'aspect, mais la grâce de l'Esprit le rendait très beau»: Synax. CP, 317. 22-27). On admet que la source du Synaxaire est à chercher dans les Vies des prophètes éditées par Schermann: cf. Chatzidakis, op. cit., p. 397. Il est probable que le synaxariste n'a pas cru bon de redoubler ce portrait.

traits des saints Pierre et Paul, nous retrouvons dans divers synaxaires ceux de l'ensemble des onze hiérarques décrits par Oulpios, y compris Eustathe d'Antioche, que Delehaye et Winkelmann ont cru absente du Synaxaire, et qui y figure pourtant[1].

Pour les modalités de l'emploi d'Oulpios, rappelons premièrement que les portraits repris de l'opuscule dont il est l'auteur ne figurent que dans certains manuscrits, qui appartiennent le plus souvent à la classe S*[2]. Deuxièmement, sans aucune exception, les vingt-cinq portraits certainement repris d'Oulpios figurent en fin de notice, après la mort du saint. Enfin, le ou les synaxaristes ont adopté vis-à-vis de leur source une attitude assez différente selon la section de l'opuscule qu'ils exploitaient. Pour les onze hiérarques, le texte d'Oulpios est reproduit pour ainsi dire sans changement. Il en va de même pour le prophète Sophonias[3]. Mais pour les apôtres Pierre et Paul ainsi que pour onze des douze prophètes, le synaxariste procède à une métaphrase. Le portrait de Naoum peut servir d'exemple:

Oulpios, éd. Chatzidakis, p. 410. 28-30	Synax. CP, 269. 13-16
Ναουμ. στρογγυλογένειος, ἐπίλιγνος πρὸς τοῖς μαγούλοις ὡς μῦ ὑψηλὴν ἔχων τὴν τρίχωσιν τοῦ μετώπου, μακροκέφαλος, ὡς με' χρόνων ἀνήρ, καῦκος.	Ἦν δὲ στρογγύλον καὶ σιμὸν ἔχων τὸ γένειον, ἰσχνὸς τὰς παρειάς, οὖλος τὴν τρίχα, μικρὸν ὑποφάλακρος, ἐπιμήκης τὴν κεφαλήν, ὡσεὶ χρόνων με'.

1. Synax. CP, *Prolegomena*, p. lxvi: «sed excepto Eustathio et nonnullis prophetis»; en fait, le portrait d'Eustathe d'Antioche figure dans le Synaxaire, Delehaye l'ayant édité d'après le seul manuscrit Cg parmi les Synaxaria selecta (Synax. CP, 917-918). L'affirmation erronée de Delehaye explique que Winkelmann, op. cit. p. 125, ne donne pas de référence au Synaxaire pour le portrait d'Eustathe.

2. Voir Synax. CP, *Prolegomena*, lxvi. Rappelons que le texte édité par Delehaye à pleine page est celui du manuscrit S, tête de file de la classe S*. Toutefois, les portraits originaires de l'opuscule d'Oulpios peuvent se trouver aussi dans d'autres synaxaires: ainsi, pour les saints Pierre et Paul, la notice éditée par Delehaye à pleine page, avec les portraits des saints (Synax. CP, 778. 25-35; 779.17-780.11), vient des mss S et D (Paris. gr. 1587).

3. Synax. CP 275; II. 8 Ch; Winkelmann, nº 11.

Les correspondances d'un texte à l'autre demanderaient à être étudiées systématiquement, à la fois parce qu'elles nous renseignent sur la façon dont le synaxariste a compris le texte qu'il lisait et parce qu'éventuellement le texte qui a servi de modèle peut différer de celui que nous lisons dans le manuscrit de Paris. Pour la question qui nous occupe, on peut se demander pourquoi le synaxariste a procédé différemment pour les hiérarques et pour les prophètes (ainsi que les apôtres). Sans doute a-t-il jugé que les portraits de prophètes qu'il trouvait chez Oulpios étaient trop peu littéraires et a-t-il cru bon d'élever au moins leur niveau de langue. Les portraits de hiérarques, plus élaborés chez Oulpios, lui auront au contraire paru acceptables. Mais le cas des portraits des apôtres Pierre et Paul ne s'explique guère.

L'utilisation d'Oulpios par les synaxaristes ne fait pas de doute. Non seulement nous retrouvons dans les deux cas les mêmes notices avec la même teneur et parfois les mêmes termes, mais H. Delehaye avait déjà attiré l'attention sur un fait décisif: chez Oulpios, nous trouvons, dans certains cas, au lieu d'une description, ou en plus de cette description, un renvoi[1]. Ainsi, Sophonias et Amos ressemblent à l'apôtre Jean le Théologien; Osée, à Joachin ou à Joseph; Michée, à Cosmas l'Anargyre; Abdias, à l'apôtre Jacques[2]. Pour Grégoire de Nysse, Oulpios et le synaxariste notent seulement qu'il ressemblait à son frère Basile[3]. Le portrait du patriarche Taraise renvoie à celui de Grégoire le Théologien, celui de Nicéphore à Cyrille d'Alexandrie[4]. Déjà chez Oulpios, ces renvois n'ont guère de sens, puisqu'il n'y a dans l'opuscule aucune notice sur Jean, non plus que sur Joachin, Joseph, Jacques ou Cosmas. Il semble clair que l'opuscule, ou sa source, contenait anciennement plus de notices que nous n'en connaissons aujourd'hui. Dans le cas des hiérarques, il en va différemment, et le renvoi de Grégoire de Nysse à Basile, par exemple, se comprend plus aisément dans un opuscule où les deux notices se

1. Synax. CP, col. lxvi.

2. Synax. CP 750 (Amos); Synax. CP 275 (Sophonias); Synax. CP 144 (Osée); Synax. CP 890; Oulpios, éd. Chatzidakis, p. 410. 34 (Abdias).

3. Synax. CP 382-383; Chatzidakis, op.cit., p. 413. 86-87.

4. Taraise: Synax. CP 488; Chatzidakis, op. cit., p. 414. 121-124; Nicéphore: Synax. CP 725-6; Chatzidakis, op. cit., p. 414. 125-130.

font suite que dans le synaxaire, qui s'est sans doute trouvé obligé de modifier légèrement le texte qu'il copiait[1].

Le fait que le synaxariste ait utilisé l'opuscule d'Oulpios – et non Oulpios un synaxaire – ne fait pas de doute, mais cela n'implique pas qu'il ait eu entre les mains le texte tel que nous le connaissons aujourd'hui. Dès le début, Delehaye – qui, parle prudemment d'un manuel très proche du texte du Coislin – avait proposé de rapporter à la même source deux portraits qui ne figurent ni dans le *Coislinianus*, ni dans le *Mosquensis*: ceux de Théodore Stoudite et du martyr Mercure[2]. Il n'indique pas les critères qu'il utilise, mais ils sont en fait évidents quand on lit bien sa Préface: ces deux portraits sont propres à la classe S* du Synaxaire; ils figurent en appendice de la notice, après la mort du saint; ils sont dans le style d'Oulpios, au moins par le fait qu'ils se réduisent à un bref *eikonismos* fait de quelques épithètes[3].

Chatzidakis suit Delehaye, mais propose une liste plus longue de portraits en fin de notice qui ne figurent pas chez Oulpios tel que nous le connaissons: Mercure et Théodore Stoudite, déjà signalés par Delehaye, mais aussi Paul le Jeune, Macaire l'Egyptien, Euthyme le Grand, Marc le Moine, Sabas le Stratélate et l'apôtre Marc[4]. Chatzidakis toutefois, très prudemment, n'attribue pas ces portraits à Oulpios et surtout, il se garde de les reproduire dans son édition où il ne fait du reste qu'un usage assez discret du témoignage du Synaxaire

Dans son article de 1990, Friedhelm Winkelmann est beaucoup moins prudent[5]. Il considère que les deux portraits supplémentaires signalés par Delehaye et même sept de ceux que signale Chatzidakis faisaient partie initialement de l'oeuvre d'Oulpios et, de ce fait, les intègre, à leur place dans le calendrier, dans sa propre édition et dans sa propre traduction allemande de l'opuscule d'Oulpios[1], qui se trouve ainsi considérablement augmentée par rapport à celle de Chatzidakis, d'autant quìl signale aussi, en leur affectant un numéro, les portraits de saints auxquels renvoie, comme nous l'avons vu plus haut, le texte d'Oulpios à propos d'une ressemblance entre deux personnages[2]. Le seul portrait signalé par Chatzidakis que Winkelmann rejette est celui de Paul du Latros, qu'il se contente de reproduire sans l'intégrer à son édition d'Oulpios, sans doute parce que ce saint, mort en 955, lui paraît trop récent pour avoir eu sa place dans l'opuscule qu'il édite[3].

Cette façon de procéder, qui risque de faire illusion, est très critiquable. Même si elle prend mieux en compte la tradition directe et indirecte d'Oulpios, en employant en particulier un troisième manuscrit[4], l'édition Winkelmann risque de donner une idée fausse du contenu et de la structure de l'œuvre transmise sous ce nom. Celle-ci, comme nous l'avons vu, ne contient que des prophètes, des apôtres et des hiérarques. Admettre qu'elle ait contenu aussi des martyrs est possible – puisque le prophète Michée est dit ressembler à saint Côme, ce qui peut faire supposer qu'il a existé, à un certain moment, un portrait de ce saint dans l'opuscule –, mais reste hypothétique. Quant aux saints ascètes, rien ne nous dit qu'ils aient été représentés. On peut critiquer aussi l'édition Winkelmann sur certains points précis. Nous avons déjà signalé que le por-

1. Oulpios, qui vient de donner le portrait de Basile, se contente de dire que Grégoire de Nysse «ressemblait en tout à celui-ci»; le synaxariste précise: «il ressemblait en tout à son frère Basile».

2. Synax. CP, *Prolegomena*, lxvi. Pour le portrait de Mercure, voir Synax. CP 259. 6-9; pour celui de Théodore Stoudite, voir Synax. CP 216. 6-8.

3. On n'y trouve pas cependant le vocabulaire vraiment caractéristique d'Oulpios.

4. Chatzidakis, op. cit., p. 404, n. 2. Notons que le portrait de Macaire l'Egyptien ne figure pas tout à la fin de la notice consacrée à ce saint, mais avant la mention de la mort. Son origine littéraire ne fait du reste aucun doute (voir note p. 224, note 2).

5. F. Winkelmann, op. cit., p. 218, n. 3.

1. Winkelmann, op. cit., n°s 28 (Markos der Apostel), 30 (Merkurios von Kaisareia), 31 (Kosmas Anargyros), 36 (Makarios von Alexandreia), 37 (Markos Monachos), 38 (Sabas, Stratelates der Goten), 42 (Euthymios Presbyter), 46 (Theodoros Studites).

2. Winkelmann, op. cit., n°s 22 (Joakim), 23 (Josef), 26 (Jakobos der Apostel), 27 (Johannes der Theologe).

3. Winkelmann, op. cit., p. 126; Synax. CP, 311. 44-46 (dans les Synaxaria selecta, d'après le ms. Sa).

4. Il s'agit du ms. de Cambridge, Trinity College, B. 9. 13: voir Winkelmann, op. cit., p. 114. Ce manuscrit est essentiellement un recueil d'œuvres de Grégoire le Théologien, auquel on a adjoint, au fol. 357, le portrait de ce Père, emprunté à Oulpios: voir C. Van de Vorst (et) H. Delehaye, Catalogus codicum hagiographicorum graecorum Germaniae, Belgii, Angliae, Bruxelles 1913, p. 289.

trait de Macaire l'Egyptien, dans le Synaxaire, ne se trouve pas après la mort du saint, là où figurent tous les portraits sûrement repris d'Oulpios, mais avant[1]. Cette circonstance doit rendre très méfiant pour un texte dont l'origine est à chercher ailleurs, dans l'Histoire lausiaque de Pallade d'Hélénopolis[2], d'où elle est reprise mot pour mot, sans que rien n'indique quil faille supposer une étape intermédiaire entre Pallade et le Synaxaire.

Nous voudrions montrer, par un autre exemple, que tout portrait en fin de notice, dans les synaxaires, ne provient pas forcément d'Oulpios. Le cas de Sabas le Stratélate, de ce point de vue, est instructif[3]. Dans le synaxaire P, un manuscrit de Patmos qui représente un état ancien du Synaxaire[4], où l'influence d'Oulpios ne s'est pas exercée, ce portrait, que nous avons cité plus haut[5], figure déjà, en début de notice. Il s'agit d'une présentation du saint, parallèle à ce que nous avons noté pour Hermias. Nous le retrouvons ensuite dans S et dans Mc en fin de notice cette fois, mais il n'est rien d'autre que le portrait déjà donné par P, métaphrasé et déplacé[6]. Il est, ici, complet, et sa fin permet du reste de se faire une idée du sens du passage mutilé dans P.

Le ou les synaxaristes qui ont ainsi enrichi les synaxaires de portraits en fin de notice, après la mort du saint n'ont pas utilisé une source unique, Oulpios, mais au moins deux, sans doute plus. Ils peuvent avoir été guidés, pour procéder ainsi, non seulement par des raisons pratiques, mais par des modèles littéraires: ainsi, dans Cyrille de Scythopolis, le portrait d'Euthyme figure après la mort du saint, tout comme dans la notice du Synaxaire[7]. Il est donc très imprudent d'intégrer au texte d'Oulpios tout portrait qui, dans les synaxaires, figure en appendice à une notice. On ne voit du reste pas dans quelle partie de l'œuvre d'Oulpios, qui ne comprend qu'Adam, les prophètes, le Christ, deux apôtres et des évêques, auraient pu figurer des martyrs ou des ascètes.

1. Voir plus haut, p. 222, note 4.

2. Pallade d'Hélénopolis, Hist. laus., c. 18, éd. C. Butler, The Lausiac History of Palladius, t. II, Cambridge 1904, p. 58.

3. Synax. CP 627. 61-629. 50.

4. Synax. CP, *Prolegomena*, x-xi.

5. Voir plus haut, p. 216 et n. 1.

6. *Ἐπέπρεπε δὲ αὐτῷ ἐν τῇ τῆς ἡλικίας ἀκμῇ λευκότης σώματος καὶ παρειῶν ἐρύθημα, καὶ ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ πώγωνι οἱονεὶ χρυσίζουσαι τρίχες καὶ διαλάμπουσαι. αἱ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν βολαὶ τὸν βλοσυρὸν καὶ καταπληκτικὸν ἔχουσαι, τὸν ἄνδρα καὶ στρατιώτην ὑπέφαινον.*

7. Cyrille de Scythopolis, Vie de S. Euthyme, éd. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, Leipzig 1939, p. 59; Synax. CP, 405, 28-31. La notice du Synaxaire suit en gros la description qu'on trouve chez Cyrille, mais elle est suffisamment différente pour qu'on puisse supposer qu'il y a un intermédiaire. On notera aussi qu'on trouve chez Cyrille un autre portrait de saint placé cette fois tout de suite avant le récit de mort: Vie de S. Cyriaque, éd. Schwartz, p. 235. Ce portrait, très reconnaissable, se retrouve dans le Synaxaire en fin de notice, après la mort du saint: Synax. CP, 89, 3-8.

L'un des résultats de notre enquête concerne ainsi l'histoire des textes. Pour l'opuscule d'Oulpios le Romain, plus précisément de sa dernière section, l'ancienne édition de Chatzidakis, avec ses insuffisances, donne un texte fondamentalement plus correct que celle de Winkelmann, qui a considéré comme faisant partie du texte qu'il éditait, sans analyser précisément les données, des éléments d'authenticité douteuse, ou même sûrement inauthentiques.

Les intentions du synaxariste.

L'utilisation de l'opuscule d'Oulpios, à un stade secondaire de l'histoire du Synaxaire de Constantinople, pose la question plus générale de la sensibilité des synaxaristes à l'aspect physique des saints dont ils résument la vie.

Il est clair qu'à l'origine, le rédacteur du premier Synaxaire, le bibliothécaire Evariste[1] travaillant sous le règne de Constantin VII, n'a pas porté d'intérêt particulier à l'apparence des saints. Dans sa préface telle que nous la lisons dans le manuscrit H, il ne l'intègre pas à son programme que, pour les martyrs, il détaille ainsi: «dans le présent écrit, j'ai inclus qui était chacun, ceux qu'il a combattus, l'époque et la manière dont il a combattu et vaincu[2]». Dans ce programme, seule la première

1. Pour l'attribution du premier Synaxaire de CP à l'époque de Constantin VII, voir I. Sevcenko Re-reading Constantine Porphyrogenitus, dans J. Shepard - S. Franklin (eds.), Byzantine Diplomacy, London 1992, pp. 167-195. Voir aussi la préface de Delehaye: Prolegomena, liv-lv, où l'on tiendra compte du fait que, pour Delehaye, le manuscrit P étant du IXe s., Constantin Porphyrogénète la composition du premier synaxaire ne peut pas être fixée sous Constantin Porphyrogénète. Pour le nom d'Evariste, voir J.-M. Sauget. Premières recherches sur l'origine et les caractéristiques des synaxaires melkites (XIe-XVII siècles), [Subsidia Hagiographica 45], Bruxelles 1969, pp. 32-35.

2. Synax. CP, Prolegomena, xiii-xiv.

rubrique – l'identité du saint, τίς τε ἦν ἕκαστος – est pertinente pour notre propos: elle recouvre en effet la présentation du saint, où, à côté d'autres renseignements, peuvent figurer des notations physiques, et dont nous avons relevé plusieurs exemples dans ce que nous avons appelé plus haut les portraits en début de notice. Il n'est pas exclu non plus que le premier synaxariste ait résumé, en cours de notice, des données physiques que lui fournissait la source qu'il résumait. Mais rien ne montre qu'il ait eu une sensibilité spéciale à cette question. Le cas de Marie l'Egyptienne, où l'on pouvait trouver dans la Vie par le Ps.-Sophrone les éléments d'un portrait, alors que la notice des synaxaires n'en comporte pas, est, sur ce point, instructive[1].

La question se pose différemment pour le compilateur anonyme qui, le premier, a utilisé Oulpios, éventuellement pour ceux qui l'ont suivi, enrichissant le Synaxaire des portraits qu'on trouve en fin de notice. Pour l'essentiel, ce travail semble avoir été effectué par le rédacteur, actif sans doute au onzième siècle, qui est à l'origine de la classe S* du Synaxaire et qui, lui aussi, nous a laissé une préface où il dit simplement avoir compilé d'autres Synaxaires, sans mentionner un intérêt particulier porté à l'aspect physique des saints[2]. A aucun moment, nous ne trouvons donc exprimé explicitement un programme qui viserait à donner le portrait du plus grand nombre possible de saints figurant au calendrier et l'étude que nous avons menée montre que jamais un tel programme n'a reçu un début de réalisation. L'initiative du compilateur à l'origine des synaxaires semblables à ceux de la classe S*, qui reprend tout ou presque tout le matériel qu'il trouve chez Oulpios, apparaît comme isolée. Sans doute témoigne-t-elle, chez les rédacteurs de ces synaxaires et dans une partie au moins du public auquel ils s'adressent, d'un intérêt croissant pour le portrait des saints, jusqu'alors négligé. Ils avaient été précédés sur cette voie, au Xe s. et peut-être même dès le IXe, par le compilateur auquel nous devons l'opuscule d'Oulpios le Romain, un ouvrage isolé, dans lequel il faut voir, comme son titre nous invite, non pas un manuel

1. BHG 1042; Synax. CP, 577-580.

2. Synax. CP, *Prolegomena*, ix-x. Pour les saints, le synaxariste se propose de relever «des mémoires des martyrs, les cités où ils sont nés et où ils sont morts, les vies des bienheureux (ascètes), les mémoires des empereurs, les vies des prophètes, leurs prédictions et leur assassinat».

de peinture, mais de curieux extraits d'une «histoire ecclésiastique» dont la version développée n'a peut-être pas existé.

La lecture des portraits des saints dans le Synaxaire ne conduit pas cependant à cette seule conclusion, assez négative. Une fois mis de côté les portraits certainement repris de l'opuscule d'Oulpios – près de la moitié du total –, il reste plus d'une vingtaine de textes sur lesquels on peut s'interroger et dont l'examen fait pénétrer plus avant dans les conceptions qu'ont pu avoir les synaxaristes et, au-delà, les hagiographes dont ils se sont inspirés.

Les portraits d'ascètes que nous avons relevés, au nombre de neuf, ne figurent jamais en début de notice et ne font pas partie de la présentation du saint. Ils peuvent se trouver en cours de notice: c'est le cas pour Théoctiste de Lesbos, comme nous l'avons déjà signalé, mais aussi pour Arsène ou Macaire l'Egyptien. Le plus souvent, toutefois, ils sont à la fin, une fois avant la mort du saint (Macaire d'Alexandrie), cinq fois après. Nous retrouvons ici la place privilégiée des portraits dans les notices du Synaxaire que nous avions relevée pour les *eikonismoi* venant d'Oulpios. Mais il est notable que, pour les saints ascètes, cette place s'explique parfois non par un choix du synaxariste, mais tout simplement par la source littéraire qu'il suit. Dans six cas en effet, le texte hagiographique qui a servi de source est aisément identifiable[1], et nous voyons que pour Macaire, et surtout pour Cyriaque, Euthyme et sans doute Marc le Moine, la place du portrait dépend de la source exploitée[2], sui-

1. Arsène: Ap. Patrum, Arsène 42, Patrologia Graeca [=PG] 65, col. 108; Cyriaque: Cyrille de Scythopolis, V. de S. Cyriaque, éd. E. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, p. 235; Euthyme: Id., V. de S. Euthyme, éd. Schwartz, pp. 59 et 73; Macaire l'Alexandrin: Pallade, Hist. laus., c. 18, éd. Butler, II, p. 58; Marc le Moine: sans doute BHG 2246; Paul du Latros: Vita S. Pauli Junioris, éd. H. Delehaye, dans Th. Wiegand, Der Latmos, Berlin 1913, p. 131; Théoctiste de Lesbos: Nicétas Magistre, V. de sainte Théoctiste de Lesbos, Acta Sanctorum Nov. IV (1925), pp. 224-233. L'identification de la description de Théodore Stoudite avec le portrait dressé par Michel le Stoudite (PG 99, col. 313) nous paraît peu probable. Sur ces identifications, voir G. Dagron, Holy Images and Likeness, op. cit. pp. 27-28.

2. C'est le cas aussi pour Arsène et Théoctiste, dont les portraits en cours de notice figurent à la place correspondant à la leur dans le texte qui a servi de source.

vant ainsi un usage de l'hagiographie ancienne, attesté par exemple chez Cyrille de Scythopolis, de décrire le saint à l'occasion de sa mort.

Pour la thématique, la logique fondamentale des portraits d'ascètes est indiquée par la notation rapide et assez abstraite qu'on trouve dans la notice de Macaire l'Egyptien, dont il est dit que «son corps et son aspect témoignaient de son extrême continence[1]». L'apparence physique du saint moine reflète donc son genre de vie. Elle est la traduction plastique de la *politeia* du saint. Le portrait d'Arsène, qui ne se trouve que dans quelques manuscrits, répond bien à cette logique: c'est à propos du charisme des larmes dont jouit ce parfait anachorète que le synaxariste reprend dans son texte-source le trait physique qui en dépend -l'absence de cils-, puis l'ensemble du portrait qu'il lit dans son modèle[2]. La même logique, cette fois implicite, se trouve dans le bref *eikonismos* sur lequel s'achève la notice de Théodore Stoudite: «il était grand de taille, sec, le visage pâle, le poil poivre et sel, avec une calvitie». Le moine Michel, dans sa *Vie de saint Théodore*, est plus explicite: la pâleur de Théodore est le signe de sa mortification volontaire[3].

L'importance accordée aux effets de l'ascèse peut conduire l'hagiographe, et à son tour le synaxariste, à proposer une image très stylisée du corps ascétique. Ainsi pour Théoctiste de Lesbos, dont il est dit: «elle avait les cheveux blancs, le visage noir. Seule sa peau retenait ensemble ses os et, dans sa totalité, elle n'était qu'une ombre[4]». Toutefois, l'utilisation de sources diverses, parfois anciennes, a conduit à une certaine diversité dans le traitement des portraits de saints moines dans le Synaxaire. S'ils ont des traits communs, les saints ascètes sont individualisés, et Cyriaque ne saurait être confondu avec Arsène. On trouve même dans plusieurs portraits des notations physiques éloignées de l'idée trop simple qu'on pourrait se faire de l'aspect d'un ascète: ainsi, Paul du Latros est «très souriant» (*ἱλαρώτατος*), et Cyriaque a «de la grandeur,

1. Synax. CP 401. 36-37.
2. Synax. CP 663. 51-55; cf. *Apopthegmata Patrum*, [Arsène 42] (PG 65, col. 108).
3. Σημεῖα ἔφερεν τῆς αὐθαιρέτου νεκρώσεως διὰ τῆς ἄγαν τοῦ ἱεροῦ προσώπου ὠχρίας: Michel le Stoudite, Vie de S. Théodore Stoudite (BHG 1754), PG 99, 321C.
4. Synax. CP 205. 57-59.

avec de la majesté et de la grâce». Une autre notation mérite d'être relevée. Il s'agit de la grâce divine que laisse transparaître le physique du saint, ainsi qu'il est dit explicitement de Marc le Moine, en qui «la grâce de l'Esprit saint resplendissait[1]», ou de Paul du Latros («il avait le visage pâle, mais admirable, à cause de la grâce qui l'illuminait[2]»). Plus synthétiquement, Arsène, d'après son hagiographe, que suit le synaxariste, avait «l'aspect d'un ange», et le même thème se retrouve pour Théoctiste, dont «l'aspect était surhumain[3]». Les portraits d'ascète, dans le Synaxaire de Constantinople, ne se laissent pas aisément réduire à une formule unique, seul celui de Théodore Stoudite, par sa place et son contenu, pouvant faire penser à la manière d'Oulpios.

Les portraits de martyrs de leur côté, plus nombreux que ceux consacrés à des ascètes, se trouvent pour la plupart (dix fois sur quatorze cas) en tête de notice. Ils s'intègrent à la présentation du saint et répondent ainsi à un point essentiel du programme du synaxariste qui se propose, comme le dit Evariste, de donner d'abord l'identité du saint (*τίς τε ἦν*). La brève présentation d'Epimaque peut servir d'exemple: «il était très beau, habitait la campagne, avait Péluse pour cité[4]». Le cas de sainte Irène est légèrement différent: la notation de sa beauté, qui vient très tôt, est moins un élément d'identité qu'une notation nécessaire au récit, assez romanesque, qui lui est consacré, puisque c'est à cause de cette beauté que son père, très tôt, l'enferme dans une tour[5]. Dans deux cas, le portrait du saint se trouve en cours de notice. Pour saint Platon, il s'agit d'une simple notation, sur la jeunesse du martyr[6]. Quant à saint Alexandre, c'est la mention, en cours de récit, de la grâce illuminant son visage qui entraîne à sa suite un embryon de description[7]. Enfin, dans deux cas, le portrait figure en fin de notice. C'est là que se trouve celui de saint Mercure[8], dont on rappellera que, pour Delehaye et Winkel-

1. Synax. CP 511. 3-6.
2. Synax. CP, 311-312, 46.
3. Synax. CP 663. 54 (Arsène); 205. 57-59 (Théoctiste).
4. Synax. CP 181. 11-12.
5. Synax. CP 653. 16-18.
6. Synax. CP 233. 17.
7. Synax. CP 681. 8-12.
8. Synax. CP 259. 6-9.

mann, il provient peut-être d'Oulpios. Pour Sabas le Stratélate, le cas est plus complexe[1]. Il semble qu'initialement, le portrait du saint figurait en tête de notice: c'est là en tout cas qu'il se trouve dans le synaxaire P. Dans les synaxaires S*, il est reporté à la fin du texte et ce probable déplacement est intéressant dans la mesure où il semble révélateur de la tendance, chez certains synaxaristes, à situer les portraits est en fin de notice.

Tout comme pour certains ascètes, les hagiographes ont le souci de faire percevoir la présence rayonnante qui transparaît physiquement dans le corps du saint. C'est le cas de Théodore le Stratélate, dont un synaxariste nous dit: «Il avait, en plus de la douceur et de la persuasion de son éloquence, un aspect splendide (εὐπρέπεια εἴδους) et une grâce venant d'une source secrète qui l'illuminait[2]». A la différence toutefois des portraits de moines, ce thème, dans de nombreux cas, s'épanouit et se transforme en celui de la beauté du saint, que l'hagiographe et, après lui, le synaxariste, se plaît à évoquer. On peut distinguer, dans le corpus restreint que nous analysons, plusieurs types de beaux martyrs: le beau vieillard, représenté par Acepsimas et Sarbilos[3]; la belle jeune fille, par sainte Irène[4]. Mais le modèle le plus fréquent est celui du beau jeune homme. Le portrait de saint Alexandre montre bien quelle est la logique hagiographique qu'on trouve à l'œuvre. De ce soldat martyr à Rome sous Maximien, le synaxariste dit que, conduit devant l'empereur, il vit, comme le protomartyr Etienne, les cieux s'ouvrir[5] et que le tyran, à cause de son éclat, ne put soutenir sa vue: «Son visage, illuminé, se mit à rayonner – auparavant déjà, il était beau de figure et semblable à un ange –, et le tyran ne put le regarder[6]». On voit ici ce qui justifie ce portrait minimum. Le synaxariste, et sans doute, avant lui, sa source hagiographique, note au moment du martyre le rayonnement de la grâce: en cela, il prend exemple sur les Actes des apôtres et le récit du martyr d'Etienne, qui lui fournit une caution scripturaire. Mais ce qui est

1. Synax. CP 627. 25-30; 629. 49-50.
2. Synax. CP, 735. 33-736. 12.
3. Synax. CP 189.19-23; Synax. CP505. 59-61.
4. Synax. CP 653. 16-18
5. Synax. CP, 681. 5-7; cf. Act. 7. 55.
6. Synax. CP, 681. 8-12.

intéressant dans le cas d'Alexandre, c'est de voir comment ce qui, dans les Actes, est valable pour un instant privilégié de la vie d'Etienne, est repris non seulement comme tel, mais transformé en un élément stable qui caractérise Alexandre tout au long de sa vie: la beauté du saint, qu'enregistre le portrait, anticipe sur l'effusion de la grâce dont le martyr bénéficie lors de son supplice. Ailleurs, la logique hagiographique du portrait cesse d'être explicite et le thème de la beauté du martyr paraît traité pour .lui-même. C'est le cas pour saint Mercure, beau jeune homme blond aux joues rouges, qu'on peut citer ici comme caractéristique de l'image du martyr militaire: «Lorsqu'il livra ces combats, il avait vingt-cinq ans. Il était grand de corps, distingué de visage, la chevelure blonde, à quoi s'ajoutait, pour lui, la rougeur de ses joues[1]».

En conclusion, l'intérêt très limité que les synaxaristes ont porté aux portraits des saints montre bien que, dans la Byzance médiévale, la question de ces portraits était déconnectée de celle des icônes, et que ni les rédacteurs ni leur public n'attendaient d'un texte qu'il fournisse de façon systématique un signalement du saint personnage en l'honneur de qui il était écrit. Ce n'est que dans un deuxième temps, sans doute au XIe s., qu'un ou plusieurs compilateurs ont eu l'idée d'adjoindre aux notices des synaxaires la quasi-totalité des portraits de prophètes, d'apôtres et de hiérarques qu'ils trouvaient dans l'opuscule d'«Oulpios le Romain», un ouvrage qu'ils lisaient sans doute, ainsi qu'y invite son titre, comme une compilation sur les saints hommes tirée d'une ou de plusieurs histoires ecclésiastiques. De ce fait, certains synaxaires deviennent des témoins importants de ce texte encore énigmatique. La moitié des portraits de saints, dans le synaxaire, ne proviennent toutefois pas d'Oulpios, mais, pour la plupart, des sources que le synaxariste a résumées. Leur analyse permet d'opposer, pour leur contenu et souvent pour leur place, les portraits des saints ascètes, plus individualisés même si les hagiographes ont le souci de rattacher l'aspect physique des saints à leurs efforts ascétiques, et les portraits de martyrs, où les traits individuels sont presque inexistants, mais où le thème de la beauté du saint, en particulier celui du martyr jeune et beau, vient au premier plan. Le motif de la grâce qui

1. Synax. CP, 259. 6-9.

rayonne du corps du saint, commun aux deux séries, montre bien que les hagiographes, et les synaxaristes, ont eu pour souci, au-delà du portrait individuel des saints, de faire paraître la sainteté elle-même.

MARINA DETORAKI

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΝΙΦΩΝ Α΄ (1310-1314)*

Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νίφων Α΄ (1310-1314) ἀποτελεῖ μία ἐνδιαφέρουσα ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Παλαιολόγων, ἀφοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύντομης πατριαρχίας του ἔλαβε σημαντικὲς πρωτοβουλίες, ποὺ συνέβαλαν στὴν εἰρήνευση τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴν ἐνίσχυση τοῦ ρόλου της. Ἡ φήμη του, ὡστόσο, ἀμαυρώθηκε καὶ ὁ ἴδιος ἐξαναγκάσθηκε σὲ παραίτηση, ἔπειτα ἀπὸ κατηγορίες ποὺ δέχθηκε γιὰ φιλοχρηματία, ἱεροσυλία καὶ σιμωνία. Στὴν ἐργασία αὐτὴ ἐπιχειρεῖται ἡ σκιαγράφηση τῆς προσωπικότητας καὶ τοῦ ἔργου του, καθὼς καὶ ἡ διερεύνηση τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων ποὺ τελικὰ ὁδήγησαν στὴν ἔκπτωσή του ἀπὸ αὐτόν[1].

---

* Ἡ μελέτη αὐτὴ πραγματοποιήθηκε στὰ πλαίσια ὑποτροφίας τοῦ Ἱδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν. Πολλὲς καὶ θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν Καθηγητὴ κ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδη γιὰ τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον καὶ τὶς πολύτιμες ὑποδείξεις του.

1. Γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Νίφωνος Α΄ βλ. ἐνδεικτικά: Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit ἀρ. 20679 (στὸ ἑξῆς: PLP)· M. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες. Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακεὶμ Γ΄ τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, 36-1884, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, Ἀθήνα ²1996, σσ. 306-309· V. Laurent, Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite, Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine 26.2 (1945), 252-313 σποράδην· τοῦ ἰδίου, La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle (1294-1350), Revue des Études Byzantines (στὸ ἑξῆς: REB) 7.2 (1950), 145-155· τοῦ ἰδίου, Notes de chronologie et d'histoire byzantine de la fin du XIIIe siècle. 4. Le patriarche Niphon et les dépositions d'évêques pour délit de simonie, REB 27 (1969), 209-228· τοῦ ἰδίου, La chronologie des higoumènes de la Grande Laure athonite de 1283 à 1309, REB 28 (1970), 97-110· V. Grumel, La date d'avènement du patriarche de Constantinople Niphon Ier, REB 13 (1955), 138-139· Τ. Ἀθ. Γριτσόπουλος, Νήφων, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία

Ὁ Νίφων[1], ὅπως ἦταν τὸ μοναστικό του ὄνομα, καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Βεροίας, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἀκριβὲς ἔτος τῆς γέννησής του, τὸ κοσμικό του ὄνομα, τὴν οἰκογένειά του καὶ τὸν χρόνο παραμονῆς του στὴ γενέθλια πόλη δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα[2]. Ἔζησε πιθανότατα γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, πόλη μὲ τὴν ὁποία τὸν συνέδεαν ἰδιαίτεροι δεσμοί, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐπέδειξε γι' αὐτὴν ἀργότερα ὡς πατριάρχης. Προτιμῶντας τὴ μοναδικὴ πολιτεία ἀπὸ τὴν κοσμικὴ τύρβη, ἐνδύθηκε τὸ μοναχικὸ σχῆμα καί, ἄγνωστο πότε, ἐγκαταβίωσε στὸν Ἄθω, ὅπου τὸν Νοέμβριο τοῦ 1294 ἀπαντᾶ σὲ πράξη τοῦ *Πρώτου* τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἰωαννικίου, ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας[3]. Ἡ περίοδος τῆς ἡγουμενίας του διήρκεσε μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, ὁπότε καὶ ἐξελέγη μητροπολίτης Κυζίκου. Ἡ ἐκλογή του πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάννη ΙΒ' Κοσμᾶ, καθὼς σὲ ἀφιερωτήριο ἔγγραφο τῆς Μεγίστης Λαύρας (17 Αὐγ. 1304) ἐμφανίζεται ὡς ἡγούμενός της κάποιος Μάξιμος, ἐνῶ μνημονεύεται καὶ ὁ *θειότατος μητροπολίτης Κυζίκου ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἑλλησπόντου κῦρ Νίφων*[4].

9 (1966), 453· C. N. Constantinides, The metropolitan of Mitylene Dionysios Arkas. A student of George of Cyprus, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 44 (1980), 83-89· M. L. Rautman, Notes on the Metropolitan Succession of Thessaloniki, c. 1300, REB 46 (1988), 147-159· Alice-Mary Talbot, Niphon (Νίφων), Oxford Dictionary of Byzantium 3 (Oxford - New York 1991), 1487, καὶ Κ. Π. Χαραλαμπίδης, Ἡ προσωπικότητα τοῦ πατριάρχη Νίφωνα Α' ὡς χορηγοῦ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, Βυζαντινὰ 19 (1998), 283-287.

1. Στὴν παροῦσα ἐργασία προτιμήθηκε ἡ ἱστορικὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος, Νίφων ἀντὶ Νήφων, καθὼς αὐτῆς ἔκανε χρήση ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης καὶ ὅλοι οἱ σύγχρονοί του λόγιοι.

2. Ἐφραὶμ Αἴνιος, Χρονικὸν (Chronicon patriarchum Constantinopoleos), ἐκδ. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (στὸ ἑξῆς: CSHB), Bonn 1840, στ. 10373. Τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὰ δυτικὰ μέρη ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς σὲ ἕνα του ποίημα, É. Miller, Manuelis Philae Carmina, τ. 2, Paris 1857 (ἀνατύπ. Amsterdam 1967), ἀρ. 3.56.41: *Ἐξ ἑσπέρας φῶς εἶδε καινὸν ἡ κτίσις* (στὸ ἑξῆς Φιλῆς, Carmina).

3. Actes de Chilandar I: des origines à 1319 (Archives de l'Athos – 20), (ed.) Mirjana Živojinović et al., Paris 1998, ἀρ. 14, σ. 157.47, ὅπου καὶ ἡ ὑπογραφή του: †*Ὁ τ(ῆς) σεβασμί(ας) βασιλεικ(ῆς) μεγάλ(ης) Λαύρ(ας) καθηγούμ(ε)νο(ς) Νίφων/ ἱερο(μόνα)χ(ος)* †.

4. Actes de Lavra II: de 1204 à 1328 (Archives de l'Athos – 8), (ed.) A.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας του στὴ μητρόπολη τῆς Κυζίκου ὁ Νίφων ἀνέπτυξε σημαντικὴ δραστηριότητα. Ἰδιαίτερη ὑπῆρξε, μάλιστα, ἡ μέριμνα τόσο γιὰ τὸ πλῆθος τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ ἐνδοχώρα, ποὺ κατέφευγαν στὴν Κύζικο *φέροντες ἑαυτοὺς καὶ γυναῖκας καὶ τέκνα καὶ ζῷα* προκειμένου νὰ ἀποφύγουν τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὴ σφαγὴ τῶν Τούρκων, ὅσο καὶ γιὰ τὴν προστασία τῆς ἴδιας τῆς πόλης, λαμβάνοντας μέτρα γιὰ τὴν ὀχύρωση καὶ τὴν ἄμυνά της, καθὼς οἱ πιθανότητες γιὰ ἀποστολὴ βοηθείας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἐλάχιστες, ἂν ὄχι ἀνύπαρκτες[1].

Ἡ ἐκποίηση, ὡστόσο, ἀπὸ μέρους του πολυτίμων ἐκκλησιαστικῶν τιμαλφῶν, ἐνδεχομένως πρὸς ἐξασφάλιση ἀναγκαίων πόρων γιὰ τὴν περίθαλψη τοῦ ποιμνίου του καὶ τὴν προστασία τῆς μητροπόλεώς του, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κατηγορηθεῖ γιὰ ἱεροσυλία[2]. Ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος Α' ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β' τὴν ἄμεση καὶ ἐπισταμένη ἐξέταση τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ ἡ διαδικασία φαίνεται ὅτι δὲν προχώρησε ἱκανοποιητικά, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ μεμψιμοιρία τοῦ Ἀθανασίου γιὰ τὴ βραδεῖα καὶ μὲ ἀναβολὲς ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως, καὶ ἀπὸ τὴν προτροπή του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα νὰ προχωρήσει δίχως ἄλλη καθυστέρηση στὴ διερεύνηση τῶν καταγγελιῶν[3]. Εἶχε, ἄραγε, ὁ Ἀνδρόνικος Β' λόγους γιὰ τὴν καθυστέρηση αὐτή;

Ἐπὶ τοῦ θέματος, ἡ Alice-Mary Talbot πιστεύει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἔβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ Νίφωνος ἕναν πιθανὸ ὑποψήφιο γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντετίθετο σὲ κάθε ἔρευνα, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει τροχοπέδη στὰ σχέδιά του[4].

Guillou, P. Lemerle et al., Paris 1977, ἀρ. 98, σ. 139.13-15, καὶ Laurent, La chronologie des higoumènes, σσ. 101-102 καὶ σημ. 25.

1. Γεώργιος Παχυμέρης, Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι, ἐκδ. A. Failler (Corpus Fontium Historiae Byzantinae [στὸ ἑξῆς CFHB] 24), Paris 1999, XI:9, σ. 427.6-10.

2. Alice-Mary Maffry Talbot, The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople, (CFHB, 7), Washington, D.C. 1975, ἀρ. 95, σ. 248.35-36.

3. Talbot, Correspondence, ἀρ. 89, σσ. 234-236, 417-419· ἀρ. 95, σσ. 246-248, 424-425, καὶ ἀρ. 105, σσ. 264, 266 καὶ 432-433. Πρβλ. Laurent, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I, fasc. 4: Les Regestes de 1208 à 1309, Paris 1971, ἀρ. 1721, 1725 καὶ 1731.

4. Talbot, Correspondence, σ. 424.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ στάση τοῦ Ἀθανασίου δὲν σχετιζόταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ τὴν πιθανὴ συμπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὸν Κυζίκου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνησυχία μήπως ἡ καθυστέρηση τῆς διερεύνησης τῶν ἐναντίον τοῦ Νίφωνος κατηγοριῶν προκαλοῦσε τὸν ψόγο τῶν Ἀρσενιτῶν γιὰ συγκάλυψη τοῦ θέματος[1]. Οἱ φόβοι τοῦ Ἀθανασίου δὲν ἦταν ἀβάσιμοι, καθὼς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεύτερης πατριαρχίας του (1303-1309) εἶχε προκαλέσει τὴν ἀντιπάθεια μεγάλης μερίδας τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου κλήρου, ὅπως καὶ ὁρισμένων κρατικῶν λειτουργῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαναγκασθεῖ ἐκ νέου σὲ παραίτηση τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1309[2]. Κατὰ τοὺς ἑπόμενους μῆνες, ὁ αὐτοκράτορας προώθησε τελικὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Κυζίκου γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο κωφεύοντας στὶς ἐνστάσεις τοῦ Ἀθανασίου[3].

Ἔτσι, στὶς 9 Μαΐου 1310 ὁ ἀπὸ Κυζίκου Νίφων ἐξελέγη διὰ μεταθέσεως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως[4]. Σὲ λόγο του πρὸς τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχη ὁ Θεσσαλονικεὺς λόγιος Θωμᾶς Μάγιστρος, πιθανότατα παλαιός του γνώριμος, ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας *πάντας τοὺς ἄλλους ὑπεριδών, σοὶ μόνῳ προσέσχε*[5]. Πράγματι, οἱ σύγχρονες πηγὲς στὴν πλειονότητά τους συγκλίνουν

1. Σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὁ Ἀθανάσιος ἐπισημαίνει μεταξὺ ἄλλων τὴν παρουσία *τῶν Ξυλωτῶν καὶ τῶν ἄλλως ὀρεγομένων ζητεῖν ἀφορμάς*, Talbot, Correspondence, ἀρ. 95, σ. 248.32.

2. Σχετικὰ μὲ τὴν παραίτηση τοῦ Ἀθανασίου Α΄ βλ. J. L. Boojamra, Church Reform in the Late Byzantine Empire. A Study for the Patriarchate of Athanasios of Constantinople, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 35), Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 87 κέξ. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ Χοῦμνος στὴν ἔγγραφη καταγγελία του ἐναντίον τοῦ πατριάρχη Νίφωνος (ἔκδ. J. F. Boissonade, Anecdota Graeca 5, Paris 1833, 259-260), ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀθανάσιος καθαιρέθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο κατηγορούμενος γιὰ τὴ συγκάλυψη τοῦ συνεργάτη του Θεοφάνη, ποὺ εἶχε καταγγελθεῖ γιὰ σιμωνία. Ἡ πληροφορία τοῦ Χούμνου φαντάζει ἀνακριβής, ἂν ὄχι ὕποπτη, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος μὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα κατήγγειλε τὸν Θεοφάνη ζητῶντας, μάλιστα, τὴ δίωξή του: βλ. Talbot, Correspondence, ἀρ. 65, σσ. 152, 376.

3. Talbot, Correspondence, ἀρ. 113, σσ. 290-292, 439-440 καὶ ἀρ. 114, σσ. 292-294· πρβλ. Laurent, Regestes, app. ἀρ. 12, σσ. 579-580.

4. V. Grumel, La date de l'avènement du patriarche de Constantinople Niphon Ier, REB 13 (1955), 138-139.

5. J. P. Migne, Patrologia Graeca [στὸ ἑξῆς: PG], τόμ. 145, στ. 392B. Τὸ 1310 συνυποψήφιος τοῦ Νίφωνος γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸν Θεόδωρο Μετοχίτη, καὶ ὁ Ἰωσὴφ Φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος, καίτοι ἐξελέγη ἀπὸ τὴ Σύνοδο, δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἐκλογή του. Βλ. M. Treu, Der Philosoph Joseph, Byzantinische Zeitschrift 8 (1899), 24.31-26.30.

στὸ ὅτι ὁ Νίφων ἀποτέλεσε προσωπικὴ ἐπιλογὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ἔχοντας ἐναποθέσει στὸ πρόσωπό του πολλὲς ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν χρόνιων προβλημάτων ποὺ ταλάνιζαν τὴν Ἐκκλησία, ἐπέβαλε τελικὰ τὴν ἀπόφασή του αὐτὴ στὴ Σύνοδο[1].

Ὁ νέος πατριάρχης ἦταν ὁμολογουμένως δραστήριος, ἀγχίνους καὶ ἐμπειρότατος στὴ διαχείριση κοσμικῶν ζητημάτων παρὰ τὴ μομφὴ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ποὺ τὸν χαρακτηρίζει ἀδαῆ τῆς «ἔξω παιδείας», ἀγράμματο *ὡς μηδ' οἰκείᾳ χειρὶ τὰ τῶν γραμμάτων στοιχεῖα γράφειν εἰδώς*[2], ἔμπλεο φθόνου, μοχθηρίας, κοσμικῆς ὑπερηφάνειας καὶ φιλαργυρίας[3].

Οἱ παραπάνω χαρακτηρισμοὶ δὲν εἶναι αὐτονόητα ἀξιόπιστοι, καθὼς ὁ Γρηγορᾶς γενικεύει ὑπερτονίζοντας τήν, κατ' αὐτόν, ἀδαημοσύνη τοῦ πατριάρχη στὴ θύραθεν παιδεία· τοῦ ἀναγνωρίζει, ὡστόσο, ὅτι ἦταν *ἐμπειρότατος ... πρὸς πᾶσαν βιωτικῶν πραγμάτων ἐπιστασίαν*[4]. Πράγματι ὁ Νίφων, ὅταν ἦταν ἀκόμη μητροπολίτης Κυζίκου, εἶχε ἀναλάβει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Δημοσίου, καὶ ἀντίθετα μὲ τοὺς ἱεροὺς κανόνες, τὴν ἀπογραφὴ καὶ φορολόγηση τῆς ἐπαρχίας του[5], ἐνῶ ὡς πατριάρχης εἶχε *τὴν ἐπιτροπὴν καὶ διοίκησιν ... τῶν γυναικείων πραγμάτων καὶ κτημάτων ... τοῦ τε Περτζὲ καλουμένου*

1. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Ἱστορία Ῥωμαϊκή, ἔκδ. L. Schopen, (CSHB) Bonn 1829, 1.259.14-17: *τῷ βασιλικῷ θελήματι τῶν ἀρχιερέων εἰξάντων καὶ μεταστησάντων αὐτὸν ἐκ Κυζίκου πρὸς τὴν τῆς πατριαρχείας περιωπήν*. Πρβλ. Θωμᾶ (Θεοδούλου) τοῦ Μαγίστρου, Λόγος προσφωνητικὸς εἰς τὸν παναγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην κῦρ Νίφωνα, PG, τόμ. 145, στ. 389A, καθὼς καὶ τὴ θερμὴ ἐπιστολὴ τοῦ Χούμνου, ἐν: J. F. Boissonade, Anecdota Nova, Paris 1844 (ἀνάτ. Hildesheim 1962), ἀρ. 60, σσ. 66-68.

2. Γρηγορᾶς, 1.259.19-20. Πρβλ. Παχυμέρης, XI:9, σ. 427.8, καὶ Ἐφραὶμ Αἴνιος, στ. 10371.

3. Γρηγορᾶς, 1.259.17-260.

4. Γρηγορᾶς, 1.260.3-4. Πρβλ. Παχυμέρης, XI:9, σ. 427.7-9· Ἐφραὶμ Αἴνιος, στ. 10370· Φιλῆς, Carmina, ἀρ. 3.10.74· Θωμᾶς Μάγιστρος, ἔνθ' ἀνωτ., στ. 393D, καὶ Marino Sanudo Torsello, ποὺ τὸν ἀποκαλεῖ σοφό, βλ. παρακάτω σ. 262 σημ. 1.

5. Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη ὅτι: *ἀφ' ἡμῶν ὁ Κυζίκου Νίφων τήν τε ἀπογραφὴν καὶ τὰς τοῦ δημοσίου ἁπάσας ἐνέργησε δουλείας*, PG τόμ. 157, στ. 416D.

καὶ Κραταιοῦ[1]. Ἐπιπλέον, ἡ ἀπὸ μέρους του ἐπικύρωση μὲ μηνολόγημα ἀντιγράφου (ἴσου) χρυσοβούλλου τοῦ Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγου φανερώνει καλὴ γνώση τῶν γραφειοκρατικῶν πρακτικῶν τῆς δημοσίας διοικήσεως[2], ἐνῶ σὲ σημείωμα στὸν κώδικα *Palatinus Heidelbergensis* 88 (fol. 142r), ὅπου καταγράφονται οἱ τόμοι μίας βιβλιοθήκης ποὺ φυλασσόταν σὲ μία μονὴ τῆς Νικαίας τὸν ΙΔ' αἰῶνα, συναριθμεῖται καὶ ἕνα βιβλίο νομοκανονικοῦ χαρακτῆρα ποὺ ἀποδίδεται στὸν Νίφωνα[3]. Γνωρίζουμε, τέλος, ὅτι ὁ Νίφων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύντομης πατριαρχίας του εἶχε ἀλληλογραφία μὲ τὸν *ἐπὶ τοῦ κανικλείου* Νικηφόρο Χοῦμνο[4], τὸν ἐπίσκοπο Ταυρίδος (Tabriz) Γεώργιο-Γρηγόριο Χιονιάδη[5], καὶ πιθανότατα μὲ τὸν *μεγάλο λογοθέτη* Κωνσταντῖνο Ἀκροπολίτη[6]. Γνωστὲς μᾶς εἶναι ἐπίσης οἱ φιλικές του σχέσεις μὲ τὸν Θωμᾶ Μάγιστρο καὶ τὸν Μανουὴλ Φιλῆ, ὁ ὁποῖος βρισκόταν ὑπὸ τὴν προστασία του καὶ τοῦ ἀφιέρωσε ἕναν ἐντυπωσιακὰ μεγάλο ἀριθμὸ ποιημάτων[1]. Ὡς ἐκ τούτου, τὰ περὶ ἀγραμματοσύνης του δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως στὴν πραγματικότητα, ἐνῶ τὰ λεγόμενα τοῦ Γρηγορᾶ θὰ πρέπει νὰ μᾶς προβληματίσουν καὶ γιὰ τὸν ἐπιπρόσθετο λόγο ὅτι ὁ τελευταῖος ἦταν μαθητὴς τοῦ λογίου πατριάρχη καὶ διαδόχου τοῦ Νίφωνος, Ἰωάννη Γλυκέως.

Ἐπιπλέον, ὁ νέος πατριάρχης δὲν διακρινόταν ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα τοῦ προκατόχου του, ἀλλὰ γιὰ τὴν εὐζωΐα του. Ἡ ἀγάπη του, ὅμως, γιὰ τοὺς ἵππους, τὸ καλὸ φαγητό, τὰ ἐνδύματα, καὶ γενικότερα τοὺς «σιτῶνας καὶ τῶν οἴνων τὰς ἀποθήκας καὶ τὰ βαλάντια», καθὼς καὶ οἱ συχνὲς ἐπισκέψεις του στὶς γυναικεῖες μονὲς τοῦ Περτζὲ καὶ τοῦ Κραταιοῦ, καὶ ἡ χρησιμοποίηση τῶν ἐσόδων τους γιὰ διάφορες οἰκοδομικὲς ἐργασίες, προκάλεσαν τὸν σκανδαλισμὸ πολλῶν[2].

---

1. Γρηγορᾶς, 1.260.2-3, 13-15.

2. Actes d'Iviron III: de 1204 à 1328 (Archives de l'Athos – 18), (ed.) J. Lefort et al., Paris 1994, ἀρ. 72, σ. 186 (Αὔγ. 1310, τὸ ἴσον Ἀπρίλ. 1311), πίν. XXXVII. 72b-c, καὶ J. Darrouzès, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I, fasc. 5: Les Regestes de 1310 à 1376, Paris 1977, ἀρ. 2012.

3. R. Schöll, Zum Kodex Palatinus des Lysias, Hermes 11 (1876), 203: *βιβλίον... ἕτερον βαμβακηρὸν νίφωνος ἀρχιεπισκόπου κωνσταντινουπόλεως ἀρχὴν ἔχον περὶ τετραγαμίας*. Βλ. ἀκόμα C. N. Constantinides, Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310), Λευκωσία 1982, σσ. 142-143, καὶ σημ. 62, καὶ τοῦ ἰδίου, Dionysios Arkas, σσ. 84-85 καὶ σημ. 7. Ἀσαφὲς παραμένει ἐὰν ἡ γενικὴ Νίφωνος εἶναι δηλωτικὴ τοῦ κατόχου ἢ τῆς πατρότητος τῶν ἔργων τοῦ κώδικα. Σχετικά, ὁ M. L. Sosower, Palatinus Graecus 88 and the Manuscript Tradition of Lysias, A. Hakkert – Amsterdam 1987, σσ. 11-12, θεωρεῖ ὅτι ἐπρόκειτο ἁπλῶς γιὰ συλλογὴ παλαιοτέρων ἔργων σχετικῶν μὲ τὴν τετραγαμία τοῦ Λέοντος Ϛ'.

4. Boissonade, Anecdota Nova, ἀρ. 66, σσ. 79-80. Πρβλ. P. Leone, Le epistole di Niceforo Chumno nel cod. Anbros. gr. C71 sup., Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν [στὸ ἑξῆς: ΕΕΒΣ] 39-40 (1972-73), 77, ἀρ. 44, ff. 285r-286r (= Boissonade, ὅ.π. ἀρ. 60, σσ. 66-68).

5. Ἰ. Β. Παπαδόπουλος, Γρηγορίου Χιονιάδου τοῦ ἀστρονόμου ἐπιστολαί, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Θεσσαλονίκης 1 (1927), 197-199 (ἀρ. 9). Βλ. καὶ L. G. Westerink, La profession de foi de Grégoire Chioniadès, REB 38 (1980), 239, 242.

6. Βλ. Costantino Acropolita, Epistole, ἐκδ. R. Romano, Napoli 1991, σσ. 217-18, ἀρ. 122. Πρβλ. Στ. Κουρούσης, Ὁ λόγιος οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ' ὁ Γλυκύς, ΕΕΒΣ 41 (1974), 337-340, καὶ Constantinides, Higher Education, σ. 121, καὶ σημ. 45.

---

1. Φιλῆς, ἀρ. 1.182, 1.183, 1.184, 1.256, 2.43, 2.55, 2.121 (ἐπιγράφεται ἁπλῶς «Εἰς τὸν πατριάρχην», ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδίδεται στὸν Νίφωνα), 3.10, 3.46, 3.56, 3.59, 3.60, 3.81 (ἀνώνυμα «Τῷ πατριάρχῃ»), 3.133, 3.193 καὶ 3.238 (ἀνώνυμα «Τῷ πατριάρχῃ», ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Φιλῆς ζητᾶ *μὴ παρέλθῃ τὸν φίλον*, ὄντας στὴν Θεσσαλονίκη βαριὰ ἄρρωστος. Τὸν πληροφορεῖ μάλιστα, στ. 33-36, ὅτι ἔχει βρεῖ καταφύγιο στὴ μονή, προφανῶς, τῆς Θεοτόκου κοντὰ στὸν ἱερομόναχο Καλλίνικο, ἐκπρόσωπο τοῦ Νίφωνος στὴν πόλη: *Πάροικος εἰς γῆν εὑρεθεὶς ἀλλοτρίαν·/ Καλλίνικον δὲ τῆς μονῆς τὸν προστάτην,/ Ἣν ὡς Μωσῆς τὴν θεοῦ σκηνὴν κτίσας/ Πολλῶν ἀγαθῶν εἰσφοραῖς σὺ φαιδρύνεις*). Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Φιλῆς, πέραν τοῦ Νίφωνος, δὲν φαίνεται νὰ ἀπηύθυνε στίχους του σὲ κανέναν ἄλλον ἀπὸ τοὺς πατριάρχες.

2. Γρηγορᾶς, 1.260.2-18. Ἡ ἀγάπη τοῦ Νίφωνος γιὰ τὰ οἰκοδομήματα γίνεται ἐμφανὴς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μονῶν τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κτίτορας· μεταξὺ αὐτῶν τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Γοργοεπηκόου στὴ Θεσσαλονίκη (σημ. Ἅγιοι Ἀπόστολοι), τὸ ὁποῖο διακόσμησε μὲ πλούσια ψηφιδωτά, ἡ μονὴ Δοβροσῶντος, πάλι στὴ Θεσσαλονίκη, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἡ μονὴ τῆς Περιβλέπτου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἀποσύρθηκε μετὰ τὴν παραίτησή του (Γρηγορᾶς, 1.270.3-5). Βλ. σχετικὰ Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952· S. Kissas, La datation des fresques des Saints-Apôtres à Thessalonique, Zograf 7 (1977), 52-57 (στὰ σερβικὰ μὲ ἀγγλικὴ περίληψη)· A. Semoglou, Le portrait de saint Lazare le Galésiote aux Saints-Apôtres de Thessalonique: un nouveau témoignage sur la datation des peintures murales de l'église, Βυζαντινὰ 21 (2000), 617-628, καὶ Ch. Bakirtzis, The Urban Continuity

Περισσότερο σκανδαλώδης ἦταν, ὡστόσο, ἡ μετριοπάθεια πού ἐπεδείκνυε πρὸς τοὺς Ἀρσενίτες, μολονότι ὁ ἴδιος δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ὀπαδός τους. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διαλλακτική του στάση ἔναντι τῶν σχισματικῶν Ἀρσενιτῶν, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν αὐστηρό, ἀνυποχώρητο καὶ ἐμμένοντα στὴν ἀκρίβεια προκάτοχό του, Ἀθανάσιο Α', ἀπετέλεσε, προφανῶς, τὸν κυριότερο λόγο γιὰ τὴν ἐπιλογή του ὡς πατριάρχη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β'.

Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιτῶν ταλάνισε τὴν αὐτοκρατορία γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ δύο ἄμεσα σχετιζόμενα μὲ τὸ ζήτημα πρόσωπα, ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος Αὐτωρειανὸς († 1273) καὶ ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος († 1282), δὲν βρίσκονταν πιὰ ἐν ζωῇ. Οἱ ἐπανειλημμένες προσπάθειες τοῦ Ἀνδρονίκου Β', σὲ συνεργασία καὶ μὲ τοὺς μέχρι τότε πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἀρθεῖ τὸ σχίσμα δὲν ἀπέφεραν καρπούς, καθὼς καμία πλευρὰ δὲν ἦταν διατεθειμένη νὰ προβεῖ σὲ ὑποχωρήσεις[1]. Ὁ νεοεκλεγεὶς πατριάρχης, ἀντίθετα, ἔδειξε νὰ συμμερίζεται τὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ τὴ βούληση τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ σχίσματος. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ ὅτι, μολονότι θεωροῦσε τοὺς Ἀρσενίτες *στασιάζοντας*, ἀποκαλοῦσε τὸν Ἀρσένιο *ἁγιώτατο* καὶ *ἀοίδιμο ἐν πατριάρχαις*[1]. Μὲ αὐτό, λοιπόν, τὸ πνεῦμα συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβε σχετικὴ πρωτοβουλία καὶ συμβούλευσε τὸν αὐτοκράτορα νὰ συναντηθεῖ ἐκ νέου μαζί τους καὶ νὰ ἀκούσει τὰ αἰτήματά τους γιὰ νὰ ἀποδείξουν, καθὼς λέει ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι «οὐκ ἀναιτίους ἑαυτοὺς σχιζομένους»[2]. Οἱ ὅροι πού ἔθεσαν οἱ Ἀρσενίτες, γνωστοὶ καὶ ἀπὸ παλαιότερα, ἔγιναν τελικὰ δεκτοὶ καὶ ὁδήγησαν στὴν ἐπίτευξη συμφωνίας, ἡ ὁποία ἐπικυρώθηκε καὶ γραπτῶς μὲ αὐτοκρατορικὸ χρυσόβουλλο πού συνετάγη προσεκτικὰ ἀπὸ τὸν *ἐπὶ τοῦ κανικλείου* Νικηφόρο Χοῦμνο, καθὼς καὶ μὲ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1310[3].

Τερματίσθηκε ἔτσι ἡ μακρόχρονη διαμάχη, τέσσερις μόλις μῆνες μετὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Νίφωνος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, μὲ μία ἰδιότυπη τελετή, πού ἔλαβε χώρα στὴν Ἁγία Σοφία στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1310. Σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγορᾶ, τὸ λείψανο τοῦ Ἀρσενίου, ἐνδεδυμένο μὲ ἀρχιερατικὰ ἄμφια, μεταφέρθηκε ἐν πομπῇ ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν Κρίσει, ὅπου φυλασσόταν, στὴν Ἁγία

---

and Size of Late Byzantine Thessalonike, Dumbarton Oaks Papers [στὸ ἑξῆς: DOP] 57 (2003), 59-60. Ἐπιπλέον, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1314 ὁ Ἀνδρόνικος Β' παραχώρησε μὲ χρυσόβουλλό του στὸν Λαυριώτη ἱερομόναχο Ἰγνάτιο Καλόθετο τὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στὴ Βέροια (*Actes de Lavra* II, ἀρ. 103, σσ. 160-161), ἐπικυρώνοντας παλαιότερη πατριαρχικὴ πράξη, πιθανότατα τοῦ καταγομένου ἀπὸ τὴ Βέροια Νίφωνος, Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2018. Στὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ ἀναφέρεται ὅτι: *πατριαρχικῇ χεὶρ καθιστᾷ τὸν ναὸν ἐπὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου/ Κομνηνοῦ τοῦ Παλεολόγου ἐν ἔ[τει ,ς]ωκγ'* (6823 = Σεπτ. 1314 – Αὔγ. 1315), ἐνῷ σὲ ἄλλη στὸν νότιο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου εἰκονίζεται ὁ κτήτορας, ἱερομόναχος Ἰγνάτιος Καλόθετος, ἀναγράφεται: *Τοῦ προσπε[σόντος]/ κτήτορος [Ἰ]γ[νατίου]/ δέησιν δ[έξαι ὃς ὑπὲρ]/ τῶν σῶν [λό]γων/ σταυροπίγην τέθηκεν/ πατριαρχικόν*. Εἰκάζουμε, συνεπῶς, ὅτι ὁ Νίφων κατέστησε τὸν ναὸ πατριαρχικὸ σταυροπήγιο καὶ ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματός του ἀποδίδεται στὴν ἐν τῷ μεταξὺ παραίτησή του. Βλ. Γ. Γούναρης, Χριστὸς Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1991 (ὁδηγὸς ΙΜΧΑ), σσ. 11-12, καὶ Θ. Παπαζῶτος, Ἡ Βέροια καὶ οἱ ναοί της (11ος-18ος αἰ.). Ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ σπουδὴ τῶν μνημείων τῆς πόλης, Ἀθήνα 1994, σσ. 100-103, πίν. 11. Σχετικὰ μὲ τὴν πατρωνία τοῦ Νίφωνος στὸν Χριστὸ Βεροίας βλ. καὶ Σωτ. Κίσσας, Τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῶν καλλιτεχνικῶν σχέσεων Θεσσαλονίκης καὶ Σερβίας ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ΙΒ' αἰῶνα μέχρι τὸν θάνατο τοῦ κράλη Μιλούτιν, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 61-65.

1. Γιὰ τὸ σχίσμα τῶν Αρσενιτῶν βλ. Ἰ. Συκουτρῆς, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, Ἑλληνικὰ 2 (1929), 267-332· 3 (1930), 15-44· 5 (1932), 107-126· V. Laurent, Les grandes crises religieuses, σσ. 225-313· Π. Γουναρίδης, Τὸ κίνημα τῶν Ἀρσενιατῶν (1261-1310): Ἰδεολογικὲς διαμάχες στὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Παλαιολόγων, Ἀθήνα 1999, καὶ Ἀν. Κοντογιαννοπούλου, Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1265-1310). Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς πορείας καὶ τῆς φύσης τοῦ κινήματος, Βυζαντιακὰ 18 (1998), 179-235.

---

1. Laurent, Les grandes crises religieuses, σ. 303, καὶ Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2003.

2. Γρηγορᾶς, 1.261.23-262.1.

3. Γιὰ τοὺς ὅρους τῶν Ἀρσενιτῶν βλ. Γρηγορᾶς, 1.262.1-7, καὶ Laurent, Les grandes crises religieuses, σ. 290, ὅπου καὶ διαφαίνεται ἡ παροχὴ ὑποσχέσεων γιὰ ἀξιώματα καὶ ἐξασφάλιση εἰσοδημάτων. Γιὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ χρυσόβουλλο βλ. J. Fr. Boissonade, Λόγος Χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν διαστάντων μοναχῶν..., Anecdota Graeca 2, Paris 1830, σσ. 70-76, καὶ Laurent, ὅ.π., σσ. 297-302. Τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο ἐξέδωσε ὁ Laurent, ὅ.π., σσ. 306-311· πρβλ. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2004. Ὁ Π. Νικολόπουλος, Ἀνέκδοτο Ἀρσενιτικὸ δοκίμιο ὑπὲρ τῶν σχιζομένων, ΕΕΒΣ 48 (1990-91), 242, παρατηρεῖ ὅτι ἡ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος ἀπηχεῖ ἐπίδραση τῶν διαλλακτικῶν ἀπόψεων περὶ Ἀρσενιτῶν τοῦ Ἰωάννη Χειλᾶ.

Σοφία καὶ τοποθετήθηκε στὸν ἄμβωνα, ἀπὸ ὅπου ὁ πατριάρχης ἐκφώνησε ἐνώπιον ὅλων συγχωρητικὸ κείμενο ἐκ μέρους τοῦ Ἀρσενίου[1]. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ ὅλη διαδικασία εἶχε ὡς πρότυπο ἐκείνη τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ποὺ καὶ αὐτὸς εἶχε διωχθεῖ ἀπὸ τὸν θρόνο του καὶ ἐξορισθεῖ[2]. Ἐπ' εὐκαιρία τῆς παραπάνω τελετῆς συντάχθηκε καὶ ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ πατριάρχη Ἀρσενίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἁγιοποιηθεῖ στοὺς κύκλους τῶν ὀπαδῶν του[3].

Ἀσφαλῶς, δὲν θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι ἕνα τόσο φλέγον ζήτημα, ὅπως αὐτὸ τῶν Ἀρσενιτῶν, θὰ ἔληγε χωρὶς νὰ ὑπάρξουν κλυδωνισμοὶ καὶ ἀντιδράσεις. Καὶ ὄντως, ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος δὲν ἔγινε δεκτὴ χωρὶς ἀντιρρήσεις. Ἀπὸ τοὺς Ἀρσενίτες, κάποιοι παρέμειναν ζηλωτὲς ἐμμένοντας στὴ μὴ ἀναγνώριση τῆς ἱεραρχίας τοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ ἄλλοι, μὴν ἔχοντας ἐξασφαλίσει τὰ ὑλικὰ ὀφέλη ποὺ προσδοκοῦσαν, ἐπανῆλθαν στὸν πρότερο βίο *ἐμμένοντες ἰδιοτροπίαις καὶ σχίσμασιν*[4]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, πολλοὶ ἦταν καὶ οἱ ἱεράρχες ποὺ ἐξέφρασαν τὴ δυσαρέσκειά τους γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Στοὺς τελευταίους συγκαταλέγονται οἱ ἀνήκοντες στὸν κύκλο τοῦ πρώην πατριάρχη Ἀθανασίου, ἀλλὰ καὶ ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας Θεόληπτος, ὁ ὁποῖος μάλιστα διέκοψε κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὸ Πατριαρχεῖο μέχρι καὶ τὸ ἔτος 1319[5]. Κατόπιν παρακλήσεως τοῦ πατριάρχη,

1. Γρηγορᾶς, 1.262.15-19.

2. Βλ. σχετικὰ Νικηφόρος Κάλλιστος-Ξανθόπουλος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG, τ. 146, στ. 1209A-C. Πρβλ. Ἰ. Συκουτρῆς, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, III. Ἐπιστολὴ Καλλίστου πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισύπατον, Ἑλληνικὰ 3 (1930), 37-38.

3. Ἡ ἀκολουθία σώζεται στὸν κώδικα 648 τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη (ff. 116v-118v), βλ. Π. Νικολόπουλος, Ἀκολουθία ἀνέκδοτος εἰς Ἀρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ΕΕΒΣ 43 (1977-78), 365-383. Τὸ σκήνωμα τοῦ Ἀρσενίου παρέμεινε στὴν Ἁγία Σοφία, στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἱεροῦ ὅπου, σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες Ρώσων περιηγητῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, διετηρεῖτο σὲ ἄριστη κατάσταση καὶ ἐπιτελοῦσε πολλὰ θαύματα. Βλ. G. P. Majeska, Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Washington, D.C. 1984, σσ. 30, 92, 160, 182 καὶ § 6, σσ. 220-222.

4. Γρηγορᾶς, 1.262.10-15.

5. Γιὰ τὸ «σχίσμα» τοῦ Θεολήπτου Φιλαδελφείας βλ. V. Laurent, Les crises religieuses à Byzance. Le schisme antiarsénite du métropolite de Philadelphie Théolepte († c. 1324), REB 18 (1960), 45-54, καὶ Στ. Κουρούσης, Μα-

ὁ πρωτονοτάριος τῆς μητροπόλεως Φιλαδελφείας, ἔπειτα μητροπολίτης Ἐφέσου, Μανουὴλ Γαβαλᾶς ἀνέλαβε μεσολαβητικὸ ρόλο, ἀλλὰ ὁ Θεόληπτος ἐξακολούθησε νὰ ἐμμένει στὴν ἐκκλησιαστικὴ *ἀκρίβεια* ἀπορρίπτοντας τὴν ἀρχὴ τῆς *οἰκονομίας* ποὺ πρότεινε ὁ πατριάρχης[1].

Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ συμβολὴ τοῦ Νίφωνος στὴν εἰρήνευση τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε μεγάλη, πρᾶγμα ποὺ τοῦ ἀναγνώρισαν ὄχι μόνο οἱ σύγχρονοί του, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστεροι. Ὁ Θωμᾶς Μάγιστρος καὶ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς ἐκφράζονται ἰδιαίτερα ἐγκωμιαστικὰ γιὰ τὸ πρόσωπό του, ἐνῶ ἀκόμα καὶ ὁ συνήθως ἐπικριτικὸς Γρηγορᾶς ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ ἐπίτευγμα τοῦ πατριάρχη νὰ ἐπαναφέρει τὴν ὁμόνοια στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε *ἕν τι μόνον χρηστόν*[2].

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ μετριοπάθεια καὶ τὴ συγκαταβατικότητα, οἱ ἐγκωμιαστὲς τοῦ Νίφωνος προβάλλουν ἐξίσου τὴ φιλανθρωπία, τὴ δικαιοσύνη, καθὼς καὶ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἐξισορροπεῖ τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες καὶ νὰ καθησυχάζει τὰ πάθη. Ὁ Θωμᾶς Μάγιστρος, μάλιστα, σὲ λόγο του πρὸς τὸν πατριάρχη ἐπισημαίνει ὅτι χάρη στὴν πολιτική του *νῦν οὐ πένητας ἔστι πρὸς εὐπόρων κακοῦσθαι*· συγκαταλέγει δὲ στὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας του τὰ περισσὰ συσσίτια γιὰ τοὺς φτωχούς, τὶς ἀποκοπὲς τῶν χρεῶν, τὴν ἀπελευθέρωση τῶν φυλακισμένων, τὴν παρηγοριὰ στοὺς ἀρρώστους καὶ τὴ φιλοξενία, ἔργα ποὺ κάλλιστα θὰ ἅρμοζαν σὲ ἅγιο τῆς Ἐκκλησίας[3]. Τὸ

νουὴλ-Ματθαῖος Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος Μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2-1355/60). Α' Τὰ βιογραφικά, [Ἀθηνᾶ, Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων 12], Ἀθῆναι 1972, σσ. 136-138.

1. Ἡ προσπάθεια τοῦ Γαβαλᾶ ἔλαβε χώρα περὶ τὰ τέλη καλοκαιριοῦ τοῦ 1311, ἔπειτα ἀπὸ ἐπιστολὴ ποὺ τοῦ ἀπέστειλε ὁ πατριάρχης, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ πρῶτος φαίνεται ὅτι εἶχε συνδεθεῖ φιλικὰ κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Κωνσταντινούπολη (1309 - Φθιν. 1310), Κουρούσης, ὅ.π., σ. 319 κἑξ. Ὡς ἐπακόλουθο, ὁ Θεόληπτος στέρησε ἀπὸ τὸν Γαβαλᾶ τὸ ὀφφίκιό του (1313/14), ὁ ὁποῖος διαμαρτυρήθηκε ἐγγράφως στὸν πατριάρχη καὶ ζήτησε τὴ συνοδικὴ καταδίκη τοῦ Θεολήπτου, D. Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174, Berlin 1974, ἀρ. Β62, σσ. 189-190.

2. Θωμᾶς Μάγιστρος, PG, τ. 145, στ. 396B· Φιλῆς, Carmina, ἀρ. 3.56.25-29, 3.133.6-7: *Τὸν δὲ χρυσοῦν χιτῶνα τῆς ἐκκλησίας/ Σχισθέντα συνδεῖς τῶν φρενῶν σου τοῖς μίτοις*, 3.193, καὶ Γρηγορᾶς, 1.261.9-10.

3. PG, τόμ. 145, στ. 393C. Πρβλ. Angeliki E. Laiou, Economic

ποιητικὸ ἔργο τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσει τὰ παραπάνω, μολονότι ἡ μαρτυρία του, ἐνδεχομένως, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεροληψία, μιᾶς καὶ ὁ τελευταῖος εἶχε τύχει ἀρκετὲς φορὲς τῆς πατριαρχικῆς εὐεργεσίας. Παρὰ ταῦτα, ὁ Φιλῆς ἀναφερόμενος στὴν πλούσια κοινωνικὴ δράση τοῦ Νίφωνος, τὸν χαρακτηρίζει προστάτη τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν, «προμηθέα» (= προμηθευτὴ τῶν ἀναγκαίων) καὶ πατέρα ὅλων[1]. Ἰδιαίτερο μάλιστα ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ χαρακτηρισμός του ὡς νέου Μωϋσῆ, ποὺ ὡς *δημαγωγὸς Ἰσραὴλ τοῦ δευτέρου* θὰ ὁδηγήσει ξανὰ τὸν «περιούσιο λαὸ» μέσα ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα στὴ γῆ τῆς Ἐπαγγελίας γιὰ νὰ θραφεῖ μὲ μέλι καὶ γάλα[2].

Ὅλες αὐτὲς οἱ παρομοιώσεις φανερώνουν τὸ κλίμα εὐφορίας ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἄρση τοῦ ἀρσενιτικοῦ σχίσματος. Ὅλοι ἤλπιζαν σὲ ἕνα νέο ξεκίνημα καὶ πραγματικὰ ὁ Νίφων δὲν φαίνεται νὰ διέψευσε τὶς προσδοκίες τους, τουλάχιστον τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς πατριαρχίας του. Ἐξακολούθησε τὴ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ὡς μητροπολίτης Κυζίκου, ἀλλὰ καὶ ἐκείνη τοῦ προκατόχου του, Ἀθανασίου Α΄, καὶ συνέχισε ὁρισμένες ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες ποὺ ὁ τελευταῖος εἶχε ἀναλάβει καὶ οἱ ὁποῖες στόχευαν στὴν ἐνίσχυση τῆς θέσης καὶ τοῦ ρόλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Συγκεκριμένα, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1312 ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ ἀπέλυσε ἕνα χρυσόβουλλο, στὸ ὁποῖο ὁριζόταν ὅτι στὸ ἑξῆς τὴν ἐποπτεία καὶ κυριαρχία ἐπὶ τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους δὲν θὰ εἶχε ὁ αὐτοκράτορας, ἀλλὰ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ κατάληξη αὐτὴ ἦταν ἀπότοκος μίας μακρόχρονης διαδικασίας, καθὼς ἤδη ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο

Concerns and Attitudes of the Intellectuals of Thessalonike, DOP 57 (2003), 211-212.

1. Φιλῆς, Carmina, ἀρ. 3.56.55-59: *Χῆραι κροτεῖτε χεῖρας ὀρφανοῖς ἅμα,/ Καὶ παρθένοι τέρπεσθαι καὶ χορεύετε·/ Ἐφίστασθαι γὰρ τῆς Θεοῦ δόξης χάριν/ Κοινὸς προμηθεὺς καὶ πατὴρ καὶ προστάτης,/ Καὶ νυμφαγωγὸς καὶ βραβεὺς τῶν ἐν βίῳ.* Πιὸ κάτω (στ. 97) ὁ Φιλῆς προσφωνεῖ τὸν Νίφωνα: *Διεξαγωγεῦ καὶ τροφεῦ καὶ προστάτα·* ἀλλοῦ τὸν ὀνομάζει *πτωχοτρόφο* (ἀρ. 3.1.81) ἢ τὸν ἀποκαλεῖ: *ὁ τῶν πενήτων ὄλβος, ὁ χρυσοῦς Νίφων* (ἀρ. 3.10.50). Τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτό, *ὁ χρυσοῦς Νίφων*, τοῦ ἀποδίδει σὲ ἐπιστολή του καὶ ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, Anecdota Nova, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 66, σ. 79.

2. Φιλῆς, Carmina, ἀρ. 3.56.85-88, 93-97.

τοῦ ΙΓ΄αἰῶνα, οἱ Ἁγιορεῖτες ἐπικαλοῦνταν ὅλο καὶ περισσότερο τὴ βοήθεια τοῦ πατριάρχη γιὰ ζητήματα ἐσωτερικὰ τῆς Ἀθωνικῆς Πολιτείας. Σημαντικὴ ὑπῆρξε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἡ συμβολὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀθανασίου Α΄, ὁ ὁποῖος ὡς παλαιὸς Ἀθωνίτης διατηροῦσε τακτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἄθω μέσῳ ἐπιστολῶν καὶ ἐγκυκλίων[1], καὶ Νίφωνος Α΄, παλαιοῦ ἡγουμένου τῆς Μεγίστης Λαύρας καί, ἀσφαλῶς, καλοῦ γνώστη τῶν θεμάτων ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸ Ὄρος[2]. Ἔτσι, τὸ 1306 ἢ 1307 νέος *Πρῶτος* του Ἁγίου Ὄρους ὁρίσθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα κάποιος Ἀθανάσιος, μετὰ ἀπὸ καιρὸ χηρείας τῆς θέσης λόγῳ ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῶν Ἁγιορειτῶν. Σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὴν κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὁ Ἀθανάσιος Α΄ ἀνέφερε ὅτι ὁ *Πρῶτος* ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του, ζήτησε καὶ τὴν πατριαρχικὴ εὐλογία, καὶ ἀκολούθως ἐξέφρασε τὴν ἄποψη πὼς ὁ ἑκάστοτε *Πρῶτος* θὰ ἔπρεπε νὰ δέχεται τὴν καθιέρωση καὶ ἀπὸ μία ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, τὸν ἐπίσκοπο Ἱερισσοῦ, τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ἢ ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη[3]. Ἡ ὁριστικοποίηση τοῦ νέου καθεστῶτος ἔγινε ἐπὶ Νίφωνος στὰ 1312, ὅταν ὁ ἀπὸ διετίας ἐκλεγμένος *Πρῶτος* τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Θεοφάνης, πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ χειροθετηθεῖ πλέον καὶ

1. Boojamra, Church Reform, σ. 170, καὶ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμός: Ρίζες καὶ παράδοση, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1992, σ. 323. Γιὰ τὶς συνεχεῖς παρεμβάσεις τοῦ Ἀθανασίου στὶς ὑποθέσεις τοῦ Ἁγίου Ὄρους βλ. Laurent, Regestes, ἀρ. 1590, 1596, 1602, 1604, 1605, 1615-1619, 1640, 1656-1659 καὶ 1780.

2. Ἀναφέρουμε χαρακτηριστικὰ ὅτι ὅταν ὁ κράλης τῆς Σερβίας Στέφανος Uroš ζήτησε τὴ μεσολάβηση τῶν βασιλέων Ἀνδρονίκου Β΄ καὶ Μιχαὴλ Θ΄ στὴν ἔριδα ποὺ εἶχε μὲ τὸν ἀδερφό του Στέφανο Dragutin, ἀνέθεσε τὴν ἀποστολὴ στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου, Νικόδημο, ὁ ὁποῖος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1311/12 ἢ τὸ 1313, ὅπου συνάντησε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν πατριάρχη Νίφωνα, παλαιὸ Ἀθωνίτη, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ ζήτησε καθοδήγηση. Βλ. A. Matejić - D. Milivojević, An Anthology of Medieval Serbian Literature in English, Columbus, Ohio 1978, σελ. 92· Angeliki E. Laiou, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328, Harvard Univ. Press., Cambridge, Massachusetts 1972, σ. 232, καὶ Κίσσας, Τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῶν καλλιτεχνικῶν σχέσεων Θεσσαλονίκης καὶ Σερβίας, σ. 65.

3. Laurent, Regestes, ἀρ. 1657, καὶ τοῦ ἰδίου, Chronologie des higoumènes, σσ. 109 καὶ 110, στ. 18-20.

ἀπὸ τὸν πατριάρχη. Ὁ τελευταῖος τοῦ ἐπέδωσε σφραγίδα, ὡς σύμβολο καὶ ἔκφραση τῆς πνευματικῆς του ἐξάρτησης, καὶ ἀπέλυσε τὸ ἔγγραφο τῆς ὀνομασίας του ὡς *Πρώτου* μὲ τὴ μορφὴ σιγιλλίου (Νοέμ., 1312)[1]. Σὲ αὐτό, μεταξὺ ἄλλων, ἐπισημαίνεται ὅτι τὴν πρωτοβουλία *τὸν πρῶτον ὑπὸ δεσπότιν εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν* εἶχε ὁ αὐτοκράτορας καὶ ὁρίζεται ὅτι *εἰς τὸ ἑξῆς διὰ τοῦ παρόντος σιγιλλίου δικαιοῖ τὸν πρῶτον ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν ὁρᾶσθαι σφραγῖδα*[2]. Τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο ἐπικυρώθηκε στὴ συνέχεια καὶ μὲ αὐτοκρατορικὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β', μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιχειρήθηκε ἡ ἐπανόρθωση τῆς – θεωρούμενης ὡς ἀντικανονικῆς – ἐξάρτησης τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Ἀποφασίσθηκε ἔτσι ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ Ὄρους στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου καὶ ὁρίσθηκε ὅτι στὸ ἑξῆς ὁ *Πρῶτος* θὰ ἔπαιρνε τὴ σφραγίδα καὶ τὸ ἐπιγονάτιο ἀπὸ τὸν πατριάρχη[3]. Οἱ μεταρρυθμιστικὲς αὐτὲς διατάξεις εἶχαν, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, «ὡς μόνο σκοπὸ νὰ πληρώσουν ἕνα θρησκευτικὸ κενό», ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα προνόμια τῆς Ἀθωνικῆς Πολιτείας παρέμεναν ἄθικτα[4].

Ἡ ἀπομάκρυνση, ὡστόσο, τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐλέγχου ἀπὸ τὸ Ὄρος καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ ρόλου τοῦ αὐτοκράτορα, σηματοδότησε καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ρόλου τοῦ τελευταίου στὴν Ἐκκλησία καὶ ἐν γένει στὴν κοινωνία. Τὸν πρῶτο ρόλο εἶχε πιὰ τὸ Πατριαρχεῖο, ἐνῶ παράλληλα ἄρχισε νὰ ἀναδεικνύεται στὴν πολιτικὰ ταραγμένη Βαλ-

1. Actes du Prôtaton (Archives de l'Athos – 7), (ed.) D. Papachrysanthou, Paris 1975, ἀρ. 11, σσ. 243-48 (βλ. καὶ album, πίν. XXX, 11/V-VI, ὅπου καὶ ἰδιόχειρη ὑπογραφὴ τοῦ Νίφωνος). Γιὰ τὸ θέμα τῆς σφραγίδας βλ. Παπαχρυσάνθου, Ἀθωνικὸς μοναχισμός, σ. 324 καὶ σημ. 160.

2. Actes du Prôtaton, ἀρ. 11, σσ. 247-248, στ. 133-134.

3. Actes du Prôtaton, ἀρ. 12, σσ. 249-54 καὶ εἰδικότερα σ. 253.177-180: *καὶ ἔσται μὲν τὸ ἀπὸ τοῦδε ὁ κατὰ καιροὺς εὑρισκόμενος πρῶτος... ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς μεγάλης πνευματικῆς ἡγεμονίας τὴν σφραγίδα κατὰ τὸ ἔθος λαμβάνων, ἐκτελῶν δὲ καὶ τὴν θείαν ἱερουργίαν μετὰ ἐπιγονάτων*. Βλ. καὶ Ἀθ. Ἀγγελόπουλος, Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὡς κυριάρχης ἐπίσκοπος τῆς μοναχικῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ 1312, Τὸ Ἅγιον Ὄρος. Χθὲς-σήμερα-αὔριο, Διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1993 [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν – Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 84], Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 13-22.

4. Παπαχρυσάνθου, Ἀθωνικὸς μοναχισμός, σ. 325.

κανικὴ τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, ἡ σημασία καὶ ὁ ρόλος τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους στὴν Ἐκκλησία, τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία.

* * *

Ἡ σύντομη χρονικὰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιτυχημένη πατριαρχία τοῦ Νίφωνος ἀμαυρώθηκε τελικὰ ἀπὸ τὶς διώξεις, ποὺ ὑπέστησαν ὁρισμένοι διαφωνοῦντες ἱεράρχες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἐναντίον του κατηγορίες, οἱ ὁποῖες καὶ ὁδήγησαν στὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θῶκο.

Συγκεκριμένα, οἱ μητροπολίτες Μυτιλήνης Διονύσιος καὶ Νικομηδείας Κύριλλος προσέφυγαν στὸν αὐτοκράτορα καταγγέλλοντας τὸν πατριάρχη γιὰ σιμωνία, φιλαργυρία καὶ πράξεις ἱεροσυλίας καὶ ζήτησαν τὴν παρέμβασή του γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Κατάπληξη προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενο τῆς ἔγγραφης καταγγελίας, ποὺ προσκομίσθηκε στὴ Σύνοδο, προῆλθε ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Νικηφόρου Χούμνου· αὐτοῦ ποὺ τέσσερα χρόνια νωρίτερα εἶχε ἀποστείλει στὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχη ἔνθερμη ἐπιστολή[1]. Τὸ ἔγγραφο εἶναι σημαντικό, γιατὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὸ σύνολο τοῦ κατηγορητηρίου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνιχνεύσουμε κάποιες ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἐνέργεια αὐτή. Ἂν καὶ οἱ κατηγορίες κατὰ τοῦ πατριάρχη δὲν πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονταν πλήρως στὴν ἀλήθεια, ἐντούτοις ἡ πολιτεία τοῦ Νίφωνος εἶχε προφανῶς ἀρκετὰ σκοτεινὰ σημεῖα πάνω στὰ ὁποῖα καὶ στηρίχθηκαν τελικὰ οἱ μηνυτές του[2]. Στὸ κατηγορητήριο ποὺ συνέταξε ὁ Χοῦμνος, παρατίθενται ἀρκετὲς περιπτώσεις, στὶς ὁποῖες φαίνεται ὅτι ὁ Νίφων ἔδρασε παρασυρόμενος ἀπὸ φιλοχρηματία καὶ ἀπληστία. Ἔτσι, μεταξὺ ἄλλων καταγγέλθηκε ὅτι:

(α') ἐπέτρεψε σὲ κάποιον Θεσσαλονικέα μοναχό, ὀνόματι Καλλίνικο, νὰ χειροτονεῖ ἐπισκόπους, ἱερεῖς καὶ διακόνους·

1. Νικηφόρος Χοῦμνος, Ἔλεγχος κατὰ τοῦ κακῶς τὰ πάντα πατριαρχεύσαντος Νίφωνος, ἔκδ. J. F. Boissonade, Anecdota Graeca 5, Paris 1833, σσ. 255-283. Κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, 1.270.1-3, ὁ Νίφων ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου *αἰτίαν εἰληφὼς πολλαπλῆς καὶ πολυειδοῦς ἱεροσυλίας καὶ χρημάτων ἔρωτος ἄδικόν τε καὶ μὴ πάνυ τῷ πατριαρχικῷ προσήκοντα θρόνῳ τὸν πορισμὸν ἐφευρίσκοντος*.

2. J. Verpeaux, Nicéphore Choumnos homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255-1327), Paris 1959, σ. 52.

(β') ἀποκατέστησε μὲ ἀφανεῖς διαδικασίες στοὺς προηγούμενους βαθμούς τους ἱερωμένους, ποὺ προηγουμένως εἶχαν καθαιρεθεῖ·

(γ') ἀνέδειξε στὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα κάποιον Ἰωάννη Διαβατηνὸ – ἄνδρα ἀρκετὰ εὔπορο – μολονότι κατηγορεῖτο γιὰ μοιχεία, γεγονὸς ποὺ ἤγειρε ὑποψίες: *εὔπορος ὤν, αἴφνης δείκνυται ἱερεύς, εἰ μὲν καὶ χρήματα δοὺς οὔτι πω δῆλον*·

(δ') ὅταν ἀκόμη ἦταν Κυζίκου, ἔχρισε ξανὰ ἱερέα κάποιον Σγουρό, ποὺ εἶχε καθαιρεθεῖ γιὰ μαγγανεία, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὸν ἐπίσκοπο Βαραυλωνίας, ὅταν ὁ νεοεκλεγεὶς ἐπίσκοπος Παλαιᾶς καὶ Πιονίας, Ματθαῖος, δὲν ἱκανοποίησε τὸ αἴτημά του νὰ τοῦ προσφέρει ὡς δῶρο ἕνα ἄλογο, ἐκεῖνος χειροτόνησε ἐπίσκοπο κάποιον Σάββα, *μή τι μηδαμῶς παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἐψηφισμένον, βαλάντιον δ' ἁδρὸν μόνον προδείξαντα χρυσίου*[1]·

(ε') παρότρυνε, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Πισιδίας, ἕναν μοναχὸ ὀνόματι Ἠσαΐα νὰ προβεῖ σὲ ἁρπαγὴ πολυτίμων ἱερῶν σκευῶν ἀπὸ κάποιο ναό[2]·

(ς') ὁ θεράπων τοῦ Νίφωνος, Μανουήλ, σύλησε τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ

1. Οἱ ἐπισκοπὲς Παλαιᾶς ἤτοι Πιονίας καὶ Βάρεως ἀπαντοῦν στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους ὑπὸ τὸν Κυζίκου καὶ ἑπομένως ἐντοπίζονται στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἑλλησπόντου. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris 1981, ἀρ. 13.5.87, 93, σ. 355 καὶ σποράδην. Ἡ Βαραυλωνία ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Α' Κομνηνὸ περὶ τὸ 1155/56 *κατὰ τὴν τῶν Αἰγαιοπελαγιτῶν χώραν… Βάρη καὶ Αὐλωνία παρωνύμως ἐσέτι ὠνομαζομένη*, Νικήτας Χωνιάτης, Χρονικὴ Διήγησις, ἐκδ.] J.-L. van Dieten, (CFHB, 11.1), Berlin 1975, σσ. 91.20-22. Πρβλ. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2021 καὶ σ. 16.

2. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2024. Γιὰ τὸν ἀνώνυμο ἱεράρχη Πισιδίας, τὸν ὁποῖο ὁ Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 266, ἀναφέρει ὡς παρόντα στὴ Σύνοδο – *τοῦ Πισιδίας ἤδη παρόντος* – ἐπικρατεῖ κάποια ἀσάφεια. Ὁ γνωστὸς ἀκραῖος Ἀρσενίτης Μακάριος Πισιδίας, στὸν ὁποῖο ἐσφαλμένα ἀποδίδεται μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νίφωνα, πιθανότατα πέθανε λίγο μετὰ τὸ 1282. Ἀργότερα, στὴ σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν (1285) ὑπογράφει ὡς μητροπολίτης Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας καὶ *ὑπέρτιμος* κάποιος Σάββας, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἐκ νέου σὲ συνοδικὸ ἔγγραφο τῆς 5 Ὀκτ. 1295. Βλ. V. Laurent, Les signataires du seconde synode des Blakhernes (Été 1285), Echos d'Orient 26 (1927), 145, Actes d'Iviron III, ἀρ. 68, σ. 141.2 (Laurent, Regestes, ἀρ. 1567), καὶ Νικολόπουλος, Ἀνέκδοτο Ἀρσενιτικὸ δοκίμιο, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 228 καὶ σημ. 4-5.

Η', ἀφαιρῶντας ἀπὸ τὸν στέφανο τῆς κεφαλῆς του τοὺς πολυτιμότερους τῶν λίθων, ἐνῶ ἀπὸ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας – *ἐξ Ἰωνίας, χεῖρας ἀσεβῶν βαρβάρων ἐπιθεμένων τῷ τόπῳ, τὴν εἰκόνα φυγοῦσαν, οὔμενουν ταύτην οἱ σεσωκότες καὶ τῶν μιαρῶν πατριαρχικῶν ἠδυνήθησαν χειρῶν σεσωκέναι* – ἀφαίρεσε ὅλα τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἀφιερώματα, βάρους 30 ταλάντων. Τὴ βεβήλωση δὲν ἀπέφυγε καὶ μία εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὸν φωτοστέφανο τοῦ ὁποίου ἀφαιρέθηκε πολύτιμος λίθος, ποὺ ἀντικαταστάθηκε μὲ γυάλινο, *πατριαρχικῆς ἀναισχύντου τὰ πάντα καὶ βδελυρᾶς γνώμης καὶ ἀπονοίας*»·

(ζ') παρέβη τὴν ἐντολὴ τοῦ 6ου ἀποστολικοῦ κανόνα ποὺ ὁρίζει *ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος κοσμικὰς φροντίδας μὴ ἀναλαμβανέτω· εἰ δὲ μή, καθαιρείσθω*[1]·

(η') ἀποδείχθηκε πλεονέκτης, ἅρπαγας καὶ ἄδικος, βάσει ὅσων ὁ Βαραυλωνίας καὶ κάποιος ἀνώνυμος στρατιωτικὸς μαρτύρησαν. Ἐπιπλέον, ὅταν ὁ υἱὸς κάποιου ἱερέα Κτενᾶ, αἰχμαλωτίσθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ πατέρας του τὸν ἐξαγόρασε καταβάλλοντας 500 ἀργυρὰ νομίσματα. Ὅμως, *οἱ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Πατριάρχου μουρτάτοι* σκότωσαν σὲ ἐνέδρα τὸν μεσολαβητή, σιδερόδεσαν τὸν νέο καὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὸν πουλήσουν ξανὰ στοὺς Τούρκους γιὰ τὰ διπλάσια χρήματα. Στὴν ἔκκληση γιὰ βοήθεια ὁ πατριάρχης ζήτησε ἀπὸ τὸν Κτενᾶ νὰ καταβάλει 1000 ἀργυρὰ νομίσματα: *χρήματα μὲν οὖν ταῦτα καὶ τοσαῦτα τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ,… πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης χριστιανικῶν ἐξ αἱμάτων καὶ συμφορῶν ἤθροισται*[2].

Οἱ παραπάνω κατηγορίες, καὶ εἰδικὰ αὐτὴ τῆς σιμωνίας, προκαλοῦν ἐντύπωση γιὰ τὸν ἐπιπρόσθετο λόγο ὅτι ἕναν μήνα μετὰ τὴ συνδιαλλαγὴ μὲ τοὺς Ἀρσενίτες, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1310, ἐξεδόθη ἀπὸ τὴ Σύνοδο πράξη ὑπογεγραμμένη ἀπὸ 28 συνοδικοὺς ἀρχιερεῖς, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε τὶς περιπτώσεις σιμωνίας, *εἰς τὸ μὴ ἐπὶ χρήμασι*

1. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 272. Πρβλ. καὶ Les constitutions apostoliques (Sources chrétiennes 336), τ. 3, Paris 1987, 8.47.20-21.

2. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 278. Ὁ ἀναφερόμενος ἐδῶ οἰκισμὸς τοῦ Ἡρακλείου (σημ. Ereğli) βρισκόταν στὴ νότια ἀκτὴ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου στὴν Προποντίδα. Βλ. Παχυμέρης, XI:21, σ. 455.3-5 καὶ σημ. 66, καθὼς καὶ Γ. Γεωργιάδης Ἀρνάκης, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί. Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282-1337), Ἀθῆναι 1947, σ. 143.

χειροτονεῖσθαι, καὶ στὴν ὁποία ὁ Νίφων παρουσιάζεται ὡς κατήγορος τῶν σιμωνιακῶν[1]. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους, ποὺ εἶχαν θέσει οἱ Ἀρσενίτες καὶ εἶχε ἀποδεχθεῖ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία, ἀφοροῦσε τὸ παράπτωμα τῆς σιμωνίας καὶ τοὺς ἱερωμένους ποὺ εἶχαν ὑποπέσει σὲ αὐτὸ καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἔπρεπε νὰ καθαιρεθοῦν[2]. Κατὰ τὸν V. Laurent τὴν ἔκδοση τῆς ἐν λόγῳ συνοδικῆς πράξης ἐπέβαλε ἐνδεχομένως ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας προκειμένου νὰ ἀποφύγει περισσότερα σκάνδαλα, μιᾶς καὶ ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας βρισκόταν ἕνας πατριάρχης, ποὺ εἶχε ἤδη κατηγορηθεῖ γιὰ ἱεροσυλία ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Α'[3].

Γιὰ ὅλα ὅσα ἐπακολούθησαν μετὰ τὴν ἔκδοση τῆς παραπάνω συνοδικῆς πράξης, μᾶς πληροφορεῖ ἕνα σημείωμα τοῦ κώδικα *Hieros. Patr. S. Sabbas* 365 (f. 260r-260v), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι καθαιρέθηκαν ἀπὸ τὶς ἕδρες τους *γνώμῃ βασιλικῇ καὶ συνοδικῇ*, κατηγορούμενοι γιὰ κατάχρηση, ὁ Θεσσαλονίκης Μαλαχίας, ὁ Αἴνου, ὁ Ζυχίας, ὁ Μονεμβασίας Ἀτουμάνος, ὁ Χριστουπόλεως καὶ ὁ Τραϊανουπόλεως[4].

1. Τὸ ἔγγραφο ἀπαντᾷ στὸν κώδικα *Vat. gr.* 847, ff. 260v-271v (R. Devreesse, Codices Vaticani Graeci III, Bibliotheca Vaticana, Vatican 1950, σ. 405, ἀρ. 847, καὶ Darrouzès, Regestes ἀρ. 2005). Καίτοι οἱ ὑπογράφοντες δὲν ἀναφέρονται ὀνομαστικά, μεταξὺ αὐτῶν ἀπαντοῦν οἱ Θεσσαλονίκης, Βεροίας, Μυτιλήνης καὶ Νικομηδείας. Τὴν καθαίρεση ὁρισμένων ἱεραρχῶν μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Συνόδου ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Χοῦμνος (Anecdota Graeca 5, σσ. 260-261), ἐνῶ τὸ κείμενό της, ποὺ πιθανὸν εἶχε ἰσχὺ νόμου, χρησιμοποίησε ἀργότερα καὶ ὁ ἴδιος γιὰ νὰ ἐναγάγει τὸν πατριάρχη Νίφωνα. Βλ. Laurent, Le patriarche Niphon, σσ. 220-221 καὶ σημ. 43, καὶ Constantinides, Dionysios Arkas, σ. 89.

2. Laurent, Les grandes crises religieuses, ἀρ. 2, σ. 290, στ. 40-43, καὶ Boojamra, Church Reform, σ. 147. Τὸ ζήτημα τῆς σιμωνίας εἶχε ἀπασχολήσει καὶ παλαιότερα τὸν Ἀνδρόνικο Β'· τὸ 1295 μάλιστα ἐκδόθηκε καὶ σχετικὴ Νεαρά, ἡ ὁποία σώζεται μόνο σὲ δύο ἀποσπάσματα στὴ σλαβονική, ἐνῶ μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Χοῦμνο, Ἔλεγχος, σσ. 259, 261. Βλ. σχετικὰ Laurent, ὅ.π., σ. 282 καὶ σημ. 1.

3. Laurent, Le patriarche Niphon, σ. 221, καὶ Talbot, Correspondence, ἀρ. 95, σ. 248.35-36: *τοῖς κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων λυττῶσιν*.

4. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη 2, Petrograd 1894, σσ. 480-482· Laurent, Le patriarche Niphon, σσ. 219-220, καὶ Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2006.

Ἀπὸ τοὺς παραπάνω καθαιρεθέντες ἱεράρχες ἀρκετοὶ ἦταν ἐνδεχομένως ἀντίθετοι στὴν ἄρση τοῦ ἀρσενιτικοῦ σχίσματος ἐμμένοντες, ὅπως καὶ ὁ Θεόληπτος Φιλαδελφείας, στὴν *ἀκρίβειαν* καὶ μὴ δεχόμενοι τὴν *κατ' οἰκονομίαν* πολιτικὴ τοῦ Νίφωνος. Σχετικὸ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἕνα ἀγνώστου χρονολογίας χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου πρὸς τοὺς ἱεράρχες Χαλκηδόνος, Ἀδριανουπόλεως Μονεμβασίας, Παλαιῶν Πατρῶν, Σερρῶν καὶ Χριστουπόλεως, οἱ ὁποῖοι εἶχαν *ὑποψίαν καὶ ἔννοιαν... μήπως ἀθετηθῶσι καὶ ἀνατραπῶσιν* ὅσα εἶχαν προηγουμένως συμφωνηθεῖ *καὶ ἐγγράφως ἐστέρχθησαν καὶ ἐκυρώθησαν* ἀπὸ τὴ Σύνοδο καὶ τὸν αὐτοκράτορα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Ἀνδρόνικος Β' προχώρησε στὴν ἔκδοση τοῦ ἐν λόγῳ χρυσοβούλλου προκειμένου νὰ τοὺς καθησυχάσει καὶ διαβεβαιώσει ὅτι *οὐ μὴ ἀθετηθῶσι καὶ ἀνατραπῶσιν εἰς τὸ ἔμπροσθεν καὶ μεταποιηθῶσιν ἃ πρότερον ἐπὶ τῇ ὑμετέρα ἑνώσει συνεφωνήσαμεν καὶ ἐτάξαμεν καὶ ἐβεβαιώσαμεν ἐγγράφως καὶ ἐνηργήσαμεν, ἀλλ' ἀσάλευτα, δι' ὅλου ταῦτα μενεῖ καὶ ἀμετακίνητα καὶ ἀμετάβλητα*[1]. Πρόκειται ἴσως γιὰ διιστάντες, ποὺ ἦρθαν τελικὰ σὲ συμφωνία μὲ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸν αὐτοκράτορα[2].

Πρῶτο θύμα τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης, ποὺ παραδίδεται στὸν κώδικα *Hieros. Patr. S. Sabbas* 365, ὑπῆρξε ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, πρώην ἡγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας, Μαλαχίας, ποὺ καθαιρέθηκε κατηγορούμενος γιὰ κατάχρηση. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ παραπάνω μομφὴ ἀποτελοῦσε ἁπλῶς τὴν ἀφορμή, ἐνῶ τὸ βαθύτερο αἴτιο γιὰ τὴ δίωξή του θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ στενή του σχέση μὲ τὸν πρώην πατριάρχη Ἀθανάσιο Α', καθὼς καὶ στὴν ἄρνησή του νὰ δεχθεῖ τὴν ἕνωση καὶ νὰ ἐφαρμόσει ὅσα εἶχαν συνομολογηθεῖ μὲ τοὺς Ἀρσενίτες[3]. Στὴ θέση του ὁ Νίφων ὅρισε ὡς πληρεξούσιο τὸν

1. Laurent, Les grandes crises religieuses, ἀρ. 7, σσ. 312-313, καὶ Fr. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565 – 1453, teil. 4: Regesten von 1282-1341, München-Berlin 1960, σ. 55, ἀρ. 2324 (post Σεπτ. 1310).

2. Ἡ Κοντογιαννοπούλου, Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, σ. 230 καὶ σημ. 280, ἀναγνωρίζει στὰ πρόσωπά τους «ὀψίμους» Ἀρσενίτες.

3. Ὁ Μαλαχίας ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ συνασκητὴς τοῦ Ἀθανασίου Α' στὸ ὄρος Γάνος. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸν βιογράφο τοῦ Ἀθανασίου, Θεόκτιστο Στουδίτη, ἦταν ἄνδρας δύστροπος καὶ κακόσχολος, Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Zitija dvuh Vselenskih patriarhov XIV v., svv. Afanasija I i Isidora I, Zapiski

μοναχὸ Καλλίνικο, τὸν ὁποῖο προηγουμένως προχείρισε ἱερέα, μὲ αὐξημένες δικαιοδοσίες στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης ὡς καὶ «ἐπισκόποις χειροτονεῖν», ἱερεῖς καὶ διακόνους[1]. Στὴν ἴδια πόλη ἐκπρόσωπος τοῦ Νίφωνος φέρεται καὶ κάποιος ἄλλος μοναχός, ὀνόματι Παῦλος, μαθητὴς καὶ αὐτὸς τοῦ πατριάρχη, σύμφωνα μὲ σχετικὴ ἐπιγραφὴ στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων[2].

Περισσότερο προβληματικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Μονεμβασίας Ἀτουμάνου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς καθαιρεθεὶς μὲ τὴν κατηγορία τῆς σιμωνίας. Ὁ πολὺς V. Laurent διακρίνει τὸν ἐν λόγῳ ἱεράρχη ἀπὸ τὸν γνωστό, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, μητροπολίτη Μονεμβασίας Νικόλαο[3], ἐνῶ ἡ Χάρις Καλλιγᾶ ταυτίζει τὰ δύο πρόσωπα καί, ἐπιπροσθέτως, χαρακτηρίζει τὸν Νικόλαο Ἀτουμάνο ὡς Ἀρσενίτη μὲ ἰσχυρὰ ἐρείσματα στὸ παλάτι, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ καθαίρεσή του[4]. Ὁ ἐν λόγῳ Ἀτουμάνος, ἀκόμη καὶ ἂν δεχθοῦμε τὴν ταύτισή του μὲ τὸν Νικόλαο, θὰ πρέπει νὰ καθαιρέθηκε κάποια στιγ-

istoriko-filologicheskogo fakulteta Imperatorskago S.-Peterburgskago Universiteta 76 (1905), 13.25-26, ἐνῶ ὁ Φιλόθεος Κόκκινος στὸν βίο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ τοῦ Ἀθωνίτη ἀναφέρει ὅτι ἦταν *ὁ ἐκ Θετταλῶν Μαλαχίας, ἀνὴρ ἀσκητικώτατός τε καὶ κατὰ πάντα σπουδαῖος*, Δ. Γ. Τσάμης, Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἁγιολογικὰ ἔργα. Α' Θεσσαλονικεῖς ἅγιοι [Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4], Θεσσαλονίκη 1985, σ. 130, § 26.16-19. Βλ. ἐπίσης PLP, ἀρ. 16493, 16497· Laurent, Le patriarche Niphon, σσ. 222-224, καὶ Rautman, Notes on the Metropolitan Succession of Thessaloniki, σσ. 152-154.

1. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 260, καὶ Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2009 (1310/11). Πρβλ. Μανουὴλ Φιλῆ, Carmina, ἀρ. 3.238.32-36.

2. J.-M. Spieser, Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique, Travaux et Mémoires 5 (1973), 169-170, ἀρ. 22: † *ο Παῦλ(ος) μοναχὸς* [*καὶ*] *προϊστάμ(εν)ο(ς) τῆς σε/βασμίας μ[ο]νῆς ταύ[τ]ης κ(αὶ) μαθητὴ(ς)/ [τοῦ ἁγι]ωτατου οἰκουμεν[ι]κοῦ π(ατ)ριάρχου/ κ(αὶ) κτίτορο(ς) κῦρ Νίφωνο(ς) κ(αὶ) δεύ/τερος κτίτωρ*. Ἡ μνεία τοῦ μοναχοῦ Παύλου ὡς μαθητῆ τοῦ Νίφωνος δηλώνει προφανῶς τὴν πνευματική του σχέση μὲ τὸν πατριάρχη, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦταν ἡγούμενος στὴ μονὴ Μεγίστης Λαύρας, εἴτε ἀργότερα ὅταν ἦταν μητροπολίτης Κυζίκου. Ἀνάλογη εἶναι, ἴσως, καὶ ἡ περίπτωση τοῦ μοναχοῦ Καλλινίκου ποὺ ἀναφέρει ὁ Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 260.

3. Laurent, Le patriarche Niphon, σσ. 224-225. Τοὺς δύο ἱεράρχες, Νικόλαο καὶ Ἀτουμάνο, διακρίνουν καὶ οἱ συντάκτες τοῦ Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, δίνοντάς τους στὴν ἔκδοση ξεχωριστὴ ἀρίθμηση, ἀρ. 20491 καὶ 1647 ἀντίστοιχα.

4. Χάρις Καλλιγᾶ, Ἡ Βυζαντινὴ Μονεμβασία καὶ οἱ πηγὲς τῆς ἱστο-

μὴ μετὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1310. Ἡ καθαίρεσή του μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ εἴτε στὴν ἐνοχή του ὄντως γιὰ χρηματισμὸ (σιμωνία) εἴτε σὲ πιθανὴ διάστασή του, ὡς Ἀρσενίτης, μὲ τὸν πατριάρχη Νίφωνα ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς τήρησης τῶν ὅρων ἄρσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος, καθὼς εἶχε ἤδη ἐκφράσει μαζὶ μὲ ἄλλους ἱεράρχες τὴν ἀνησυχία του γιὰ τὸ θέμα αὐτό[1]. Στὴ θέση του ἐξελέγη προφανῶς ὁ Σωφρόνιος, ἐνῶ ἡ περίπτωση τῆς μὴ ἐκλογῆς νέου μητροπολίτη κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα μέχρι καὶ τὸ 1315, μὲ σκοπὸ τὴν οἰκειοποίηση τῶν διόλου εὐκαταφρόνητων προσόδων τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας ἀπὸ τὸν πατριάρχη, δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πηγὲς καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς ἐναντίον τοῦ Νίφωνος κατηγορίες[2].

Ὁ Χριστουπόλεως, ὅπως καὶ ὁ Μονεμβασίας, εἶχε ἐκφράσει καὶ ὁ ἴδιος ἔντονες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν τήρηση τῶν ὅρων ἄρσης τοῦ ἀρσενιτικοῦ σχίσματος. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀμφισβήτηση ἢ καὶ ἐνδεχομένως ἡ ὑπαναχώρηση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ συμφωνία ἦταν, ἴσως, ἕνας

ρίας της, ἐκδ. Ἑστίας, Ἀθήνα 2003, σσ. 288-291 καὶ 300-301. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. καὶ Actes de Lavra II, ἀρ. 89, σ. 72.

1. Laurent, Les grandes crises religieuses, ἀρ. VII, σσ. 312-313. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Μονεμβασιῶτες, καὶ ἰδιαίτερα οἱ ἐγκατεστημένοι στὶς Πηγὲς τῆς Μ. Ἀσίας, ἀνῆκαν στὴ μερίδα τοῦ Ἀρσενίου, ἐνῷ ὁ Γρηγορᾶς, 1.127-128, ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Λυών, πολλοὶ Ἀρσενίτες κατέφυγαν στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ὑπῆρχε προφανῶς δεκτικὸ γι' αὐτοὺς καὶ τὶς πεποιθήσεις τους περιβάλλον. Βλ. Ἰ. Συκουτρῆς, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, σ. 306· Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου, Τὸ πορτραῖτο τοῦ Πατριάρχη Ἀρσενίου Αὐτωρειανοῦ στὴν Παναγία Χρυσαφίτισσα τῆς Λακωνίας (1289/90). Μία προσπάθεια ἱστορικῆς ἑρμηνείας, Βυζαντιακὰ 19 (1999), 225-238, καὶ Jenny Albani, Zu einem Patriarchenbildnis in der Kirche der Panagia Chrysaphitissa in Chrysapha auf der Peloponnes, Beat Brenk et. al. (eds.), Byzantinische Malerei. Bildprogramme – Ikonographie – Stil, Symposium in Marburg vom 25.-29.6.1997 (Herausgegeben von Guntram Koch), Wiesbaden, 2000, σσ. 9-23, ὅπου ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ἁγιοποιηθέντος Ἀρσενίου εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν πεποιθήσεων τοῦ κτήτορα, *σεβαστοῦ* Μιχαήλ.

2. Ἡ Μονεμβασία ἦταν ἡ πλουσιότερη μητρόπολη τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καταβάλλοντας σὲ αὐτό, σύμφωνα μὲ συνοδικὴ πράξη (Σεπτ. 1324), 800 ὑπέρπυρα, ἐνῶ ἡ Κύζικος, καίτοι ἐθεωρεῖτο πλούσια μητρόπολη, κατέβαλλε μόλις 200. Βλ. H. Hunger-O. Kresten, Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, I (1315-1331), Wien 1981, ἀρ. 88, σ. 506, καὶ F. Miklosich-J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τόμ. I, Βιέννη 1860 (ἀνατ. Aalen, [2]1968), ἀρ. 60, σ. 127 (στὸ ἑξῆς MM).

ἀπὸ τοὺς πιθανοὺς λόγους τῆς καθαίρεσής του[1]. Τέλος, γιὰ τοὺς Αἴνου, Ζιχχίας καὶ Τραϊανουπόλεως δὲν γνωρίζουμε κάτι πέραν τῶν ὅσων ἀναφέρονται στὸ σημείωμα τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικα *S. Sabbas* 365[2].

Συγκεφαλαιώνοντας τὰ ἀνωτέρω, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο ἡ κατηγορία γιὰ σιμωνία, ποὺ ὁδήγησε στὴν καθαίρεση τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν, νὰ ὑφίστατο πραγματικὰ γιὰ κάποιους ἀπὸ αὐτούς, μολονότι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἐν λόγῳ μομφὴ ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένη καὶ συχνὰ γινόταν σκόπιμα χρήση της[3]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι ὁ πατριάρχης δέχθηκε ἰσχυρὲς πιέσεις ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, στοὺς ὁποίους εἶχαν δοθεῖ διάφορες ὑποσχέσεις προκειμένου νὰ συναινέσουν στὴν ἄρση τοῦ σχίσματος. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀδυναμία ἱκανοποίησής τους ἐξηγεῖ καὶ τὴν ὑπαναχώρηση πολλῶν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ συναινετική τους στάση. Ὅπως εὔγλωττα γράφει ὁ Γρηγορᾶς: *Εἶθ' ἑξῆς ὅσοι μὴ ἀξιώμασιν ἀναλόγοις τετίμηνται τῶν ἀπὸ τοῦ σχίσματος ἀθροισθέντων, προστασίαις δηλαδὴ μητροπόλεων, προστασίαις μοναστηρίων, παῤῥησίαις ἐν βασιλείοις, ποῤισμοῖς προσόδων ἐτησίων, οὗτοι δὴ πάντες μετὰ βραχὺ τῆς τοιαύτης ἀπεῤῥάγησαν ὁμονοίας καί εἰσι ταῖς προτέραις αὖθις ἐμμένοντες ἰδιοτροπίαις καὶ σχίσμασιν*[1].

1. Laurent, Les grandes crises religieuses, ἀρ. 7, σσ. 312-313. Σὲ χρυσόβουλλο τοῦ 1298 καὶ σὲ *δικαιωματικὸ* γράμμα τῶν μονῶν Ἰβήρων καὶ Βατοπεδίου τοῦ ἔτους 1300 ὑπογράφει ὡς *πρόεδρος* Φιλίππων καὶ Χριστουπόλεως ὁ Ἀγκύρας Βαβύλας, Actes de Lavra II, ἀρ. 89, σ. 76, καὶ Actes d'Iviron III, ἀρ. 69, σ. 147. Ὁ Βαβύλας (PLP, ἀρ. 2012) ἀνῆκε στὸν κύκλο τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη ΙΒ' Κοσμᾶ, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ἔλαβε κατ' ἐπίδοσιν τὴν ἕδρα Χριστουπόλεως καὶ Φιλίππων, καὶ ἐθεωρεῖτο ἀντίπαλος τοῦ πατριάρχη Ἀθανασίου Α', Παχυμέρης, XI:3, σ. 411.10-14, 20-23.

2. Ὁ Αἴνου ταυτίζεται πιθανὸν μὲ τὸν ἀναφερόμενο σὲ συνοδικὸ ἔγγραφο τῆς 5 Ὀκτ. 1295 καὶ ἀργότερα στὸ ἴσον χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (Ἰούν. 1298) Σάββα Πισσιδίας (sic), προέδρου Αἴνου καὶ ὑπερτίμου. Βλ. PLP, ἀρ. 24627· Actes d'Iviron III, ἀρ. 68, σ. 141.2 (Laurent, Regestes, ἀρ. 1567)· Actes de Lavra II, ἀρ. 89, σ. 76, καὶ ἀνωτέρω σ. 252 καὶ σημ. 2. Σημειωτέον ὅτι ἡ Αἶνος κατέβαλλε στὸ Πατριαρχεῖο 100 ὑπέρπυρα, Hunger-Kresten, Das Register des Patriarchats, σ. 508 καὶ MM I, σ. 128. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιοχὴ καὶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ζιχχίας βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, Ἀθῆναι 1965, σ. 82 κἑξ.

3. Παρόμοιες ὑποθέσεις σιμωνίας κλήθηκε νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ Νίφων καὶ στὴ μητρόπολη τῆς Ρωσίας, βλ. Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2008 (Φθίν. 1310 – Ἄνοιξη 1311), καὶ Ι. Μέγεντορφ, Βυζάντιο καὶ Ρωσία. Μελέτη τῶν Βυζαντινορωσικῶν σχέσεων κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1988, σσ. 201-203.

Ὑπάρχει, ὡστόσο, καὶ μία ἀκόμη παράμετρος, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε· τὸ γεγονὸς ὅτι κάποιες ἀπὸ τὶς παραπάνω μητροπόλεις διέθεταν σημαντικὰ εἰσοδήματα, τὰ ὁποῖα ἐποφθαλμιοῦσαν τόσο οἱ ἱεράρχες τῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ παρέμεναν σχολάζοντες στὴν πρωτεύουσα λόγῳ τῶν Τούρκων, ὅσο καὶ τὸ Πατριαρχεῖο, οἱ ἀνάγκες τοῦ ὁποίου γιὰ ἔσοδα αὐξάνονταν συνεχῶς. Κατὰ συνέπεια, ὅταν κάποιες εὔπορες ἐκκλησιαστικὲς ἕδρες βρέθηκαν σὲ χηρεία – ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς προέκυψε αὐτὴ – τὸ Πατριαρχεῖο ἔσπευσε νὰ τὶς οἰκειοποιηθεῖ διὰ ἐπιδόσεως γιὰ ἱκανὸ χρονικὸ διάστημα ἰδιοποιούμενο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ ἔσοδά τους[2]. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ ὅσα καταμαρτυρεῖ ὁ Χοῦμνος, ὁ Νίφων ἀφότου ἔγινε πατριάρχης, ἀρνήθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς θρόνους τῆς Κυζίκου, Προικοννήσου καὶ Τραϊανουπόλεως, τὴν ὁποία μάλιστα διαίρεσε σὲ τρία μέρη *καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἀνῆκεν (ἄπορον γάρ), τὰ δ' οὐ μεθῆκε, Μάκρην καὶ Βήραν, γενναῖα δή τινα, συνεισφέρειν δεδυνημένα*[3]. Ἐντούτοις, ἡ παραπάνω κατηγορία δὲν μπορεῖ νὰ στοιχειοθετηθεῖ γιατί, ἐξαιρουμένης τῆς Κυζίκου, τὰ ἔσοδα τῆς Τραϊανουπόλεως καὶ τῆς Προικονήσου, ὅπως καὶ αὐτὰ τῆς Θεσσαλονίκης, Βεροίας, Μαρωνείας, Φιλιππουπόλεως, Λήμνου, Ρωσίου, Σηλυβρίας καὶ Δέρκων, εἶχαν ἀποδοθεῖ στὸν πατριάρχη μὲ Συνοδικὴ πράξη στὰ τέλη τοῦ 1310/11[4].

Αὐτό, ὅμως, ποὺ προκάλεσε τὴν ἔντονη δυσαρέσκεια ἀρκετῶν μελῶν τῆς ἱεραρχίας, ἦταν ἡ οἰκειοποίηση ἀπὸ τὸν πατριάρχη σημαντικῶν ἐσόδων μὲ τὴν ἄδειά τους, ἀλλὰ χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ λαμβάνουν

1. Γρηγορᾶς, 1.262.10-15.

2. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 282.

3. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σσ. 278-279. Στὰ 1324 ἡ εἰσφορὰ τῆς Τραϊανουπόλεως στὸ Πατριαρχεῖο ἄγγιζε τὰ 70 ὑπέρπυρα, Hunger-Kresten, Das Register des Patriarchats, σ. 506, καὶ MM I, σ. 127. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Βήρα, αὐτὴ παραδόξως δὲν ἀπαντᾷ σὲ κανέναν ἐπισκοπικὸ κατάλογο (Notitia), μολονότι πλούσια καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπίζηλος, γεγονὸς πού, ἴσως, ὀφείλεται στὴν πρόσκαιρη παρουσία της.

4. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σσ. 279-80, καὶ Darrouzès, Regestes, ἀρ. 2010. Ἐπισημαίνουμε ὅτι ἡ πατρίδα τοῦ Νίφωνος, Βέροια, ἀναδείχθηκε σὲ μητρόπολη στὴν 30ὴ θέση, Darrouzès, Notitiae, ἀρ. 17, σ. 395.30 καὶ ἀρ. 18, σ. 406.30.

μερίδιο ἀπὸ αὐτά. Στὸν *Ἔλεγχο* κατὰ τοῦ Νίφωνος, οἱ κατήγοροί του διερωτῶνται πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ Σύνοδος νὰ ἔλαβε μία τέτοια ἀπόφαση *ἤ ἵνα ὁ μὲν πατριάρχης κερδάνῃ καὶ ὑπὲρ κόρον ἀπολαύσῃ, οἱ δὲ πεπραχότες ἡμεῖς τῷ ἐκ τῆς ἀθεμίτου ταύτης καὶ ἀτόπου πράξεως ἐγκλήματι καθυπαχθῶμεν;*[1]. Ἀρκετοί, καὶ κυρίως οἱ ἱεράρχες ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία, ἤλπιζαν, προφανῶς, ὅτι θὰ ἀποκαθίσταντο σὲ κάποια ἀπὸ τὶς χηρεύουσες ἕδρες ἐπιλύοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ οἰκονομικά τους προβλήματα[2]. Τὰ γεγονότα, ὡστόσο, τοὺς διέψευσαν. Ὁ πατριάρχης, ὅπως ὁμολογοῦν *εἰ δὲ καὶ ἐν ἀφθόνοις τυγχάνει τις ὢν καὶ πολλῷ τῷ πλούτῳ κεχρημένος, εἶτα, πρὸ τοῦ κεκενῶσθαι τοῦτον ἢ ποσῶς καθυφεῖσθαι, ἕτερα συνάγει, ποίαν οὐχ ὑπερβολὴν πλεονεξίας ἔχει;* Τὰ ἐν λόγῳ ἔσοδα τοῦ Πατριαρχείου *ἐκκλησιαστικὰ δὲ ὄντα καὶ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας δεῖ πάντως ἀνηλῶσθαι, καὶ οὕτως ἐφ' ἕτερα τὸν πατριάρχην βλέπειν·* καὶ καταλήγουν: *πάλιν ἡμεῖς πυνθανόμεθα πόθεν τὰ πολλὰ χρήματα ταῦτα· ἐκ Κυζίκου; καὶ εἰ οὕτως ἀφθόνως ἡ Κύζικος καὶ ἀκένωτα οἶδε πλουτίζειν, τίνος εἵνεκα καὶ ἡ Προικόνησος προσετέθη; Τίνος δ' αὖθις εἵνεκα καὶ ἡ Τραϊανούπολις προσελήφθη· διὰ τί καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αἱ λοιπαὶ τοσαῦτα δωροφοροῦσιν;*[3].

Τὰ ὅσα ἐπακολούθησαν εἶναι ἤδη γνωστά. Τὴν 11η Ἀπριλίου 1314 ὁ Νίφων ἐξέπεσε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐξαναγκαζόμενος σὲ παραίτηση , ὄχι ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχιερωσύνη (πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται ἂν καθαιρέθηκε), διότι ὅταν στὶς 24 Μαΐου 1328 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' εἰσῆλθε νικητὴς στὴν πρωτεύουσα, *τοὺς πατριαρχικοὺς αὖθις ὠνειροπόλει θρόνους*, τὸ ὁποῖο δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διανοηθεῖ σὲ διαφορετικὴ περίπτωση[4].

1. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 279.

2. Γιὰ τὴν ἔνδεια στὴν ὁποία περιέπεσε ἡ Ἐκκλησία στὴ Μ. Ἀσία στὰ τέλη τοῦ ΙΓ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΔ' αἰῶνα βλ. Σπ. Βρυώνης, Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ διαδικασία ἐξισλαμισμοῦ (11ος-15ος αἰ.), ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1996, σ. 245 κἑξ. καὶ ἰδίως σσ. 267-268.

3. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 282. Πρβλ. τὰ ὅσα γράφει ὁ Γρηγορᾶς, 1.270.2-3, γιὰ τὸν πατριάρχη: *χρημάτων ἔρωτος ἄδικόν τε καὶ μὴ πάνυ τῷ πατριαρχικῷ προσήκοντα θρόνῳ τὸν πορισμὸν ἐφευρίσκοντος*, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἑνετὸς Marino Sanudo Torsello (1334) γιὰ τὸν πλοῦτο τοῦ Νίφωνος, βλ. παρακάτω σελ. 260 σημ. 1.

4. Γρηγορᾶς, 1.427.22. Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία παραίτησης τοῦ Νίφωνος παραδίδεται στὸν κώδικα 204 τῆς Ἱ.Μ. Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων (fol.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του θὰ ἀνέμενε κανεὶς ὅτι ἡ Σύνοδος καὶ ὁ διάδοχός του θὰ ἀποκαθιστοῦσαν τὴ διασαλευθεῖσα τάξη. Ἐντούτοις, ἡ Σύνοδος παραβλέποντας τὰ ὅσα εἶχε ἐπιρρίψει στὸν Νίφωνα[1], παραχώρησε στὸν διάδοχό του, Ἰωάννη ΙΓ' Γλυκῆ, δύο μόλις μῆνες μετὰ τὴν ἀνάδειξή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (12 Μαΐου 1315), τὶς ἐπισκοπὲς Κυζίκου, Προικοννήσου, Φιλιππουπόλεως καὶ Τραϊανουπόλεως μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι: *ἐπεὶ δ' ἡ τῶν πραγμάτων σύγχυσις καὶ ἀνωμαλία καὶ ἡ περὶ ταῦτα τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐναντίας φορᾶς ἀλλοίωσις καὶ μεταβολὴ καὶ αὐτῶν δὴ τῶν τῆς ἐκκλησίας ἥψατο καὶ εἰς στενότητα καὶ ὕφεσιν τῶν προσόδων ἤγαγεν, ἣν μὲν τῶν εἰκότων καὶ παρ' ἡμῶν αὐτῶν, ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτὴν τελούντων ἀρχιερέων συνεισφέρειν τὶ καὶ ἀφορμὰς διδόναι τοῦ εὐπορεῖν ὡς μητρὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἁγίᾳ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ... ὅθεν καὶ καθέξει τὰς τοιαύτας ἁγιωτάτας ἐκκλησίας* [ὁ πατριάρχης] ... *ἐφ' ὅρῳ τῆς οἰκείας ζωῆς καὶ ἀρχιερατείας*[2].

Μεταξὺ τῶν ἱεραρχῶν ποὺ ὑπέγραψαν τὴν παραπάνω συνοδικὴ πράξη, ἦταν καὶ οἱ Νικομηδείας Κύριλλος καὶ Μυτιλήνης Διονύσιος, ἐνῷ στὶς ὑπογραφὲς ἀπαντοῦν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Χριστουπόλεως Ἱεροθέου, Μονεμβασίας Σωφρονίου, Περγάμου καὶ προέδρου Αἴνου Ἀρσενίου[3], ἐνῶ σὲ ἄλλη συνοδικὴ πράξη τῆς ἴδιας χρονιᾶς ἀπαντᾷ καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Θεσσαλονίκης Ἱερεμία[4], πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ ἕδρες αὐτὲς πληρώθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Νίφωνος. Ἄξια προσοχῆς εἶναι, ἐπίσης, ἡ ἀπόφαση τῆς Συνόδου νὰ ἐπιδώσει τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Μαρωνείας στὸν μητροπολίτη Νικομηδείας Διονύσιο[5], τὴ μητρόπολη Σηλυβρίας στὸν μητροπολίτη Δυρραχίου Γρηγόριο, *ἀπορουμένῳ περὶ τὰ ἀναγκαῖα*[6], καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ

283v): *Νίμφων χρόνους γ' καὶ μῆνας δέκα καὶ ἐξεβλήθη κατὰ τὴν ἑνδεκάτην τοῦ ἀπριλλίου τῆς ὀγδόης ἰνδικτιῶνος*, Laurent, La chronologie des patriarches de Constantinople, σ. 149.

1. Χοῦμνος, Ἔλεγχος, σ. 281.

2. Hunger-Kresten, Das Register des Patriarchats, ἀρ. 4 (Ἰούλ. 1315), σ. 128.14-37.

3. Αὐτόθι, ἀρ. 4, σ. 132.68-69, 73-75.

4. Hunger-Kresten, ὅ.π., ἀρ. 10 (Ἰούλ.-Σεπτ. 1315), σ. 174.133, καὶ PLP, ἀρ. 8110.

5. Hunger-Kresten, ὅ.π., ἀρ. 29 (Ἰαν.- Φεβρ. 1316), σσ. 254-256.

6. Hunger-Kresten, ὅ.π., ἀρ. 32 (Ἀπρ. 1316), σσ. 264-266, καὶ PLP,

Δέρκων στὸν γηραιὸ ἀρχιεπίσκοπο Νυμφαίου, Θεόδουλο, ὁ ὁποῖος παρέμενε σχολάζων στὴν Κωνσταντινούπολη *τῆς λαχούσης ἀποξενωθέντα διὰ τὴν ἐξ ἁμαρτιῶν γενομένην ἐπήρειαν*[1]. Ἔτσι, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς Μ. Ἀσίας ἐξασφάλισαν τὰ ἀναγκαῖα ἔσοδα, ἐνῶ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο διετήρησε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του κάποιες ἐπισκοπὲς πρὸς ἐνίσχυσή του.

Ἐπιχειρῶντας νὰ συνοψίσουμε τοὺς λόγους ποὺ ὁδήγησαν τὸν Νίφωνα σὲ παραίτηση, καταλήγουμε στὰ ἀκόλουθα: (α΄) Ἡ οἰκονομικὴ δυσπραγία ὁδήγησε τὸν πατριάρχη, μὲ τὴ σύμπραξη ἀρχικὰ καὶ τῆς Συνόδου, στὴ δίωξη ὁρισμένων ἱεραρχῶν – μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀντίθεσή τους στὴ συνδιαλλαγὴ μὲ τοὺς Ἀρσενίτες ἢ καὶ τὴν ἀνάμιξη τοῦ ὀνόματός τους σὲ σκάνδαλα χρηματισμοῦ (σιμωνίας) – καὶ στὴν οἰκειοποίηση τῶν ἐσόδων τῶν ἐκκλησιαστικῶν τους περιφερειῶν. Ἂν καὶ ὁ Νίφων δὲν φημιζόταν γιὰ τὸν χρηστό του χαρακτῆρα[2], ἡ ὕπαρξη ἑνὸς προμελετημένου σχεδίου δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ, καίτοι ὁ τελευταῖος ἔσπευσε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὶς εὐκαιρίες ποὺ παρουσιάσθηκαν. (β΄) Ἐπακόλουθο ὅλων αὐτῶν ἦταν ἡ ἔγερση ἀντιδράσεων ἀπὸ μερίδα ἱεραρχῶν, Ἀρσενιτῶν καὶ μή, οἱ ὁποῖοι εἴτε γιὰ θέματα μὴ τήρησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως εἴτε γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς ἢ καὶ προσωπικούς, ἄσκησαν ἰδιαίτερη πίεση στὸν πατριάρχη. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ κύριοι κατήγοροί του, ὅπως καὶ ὁ διάδοχός του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ὑπῆρξαν μαθητὲς ἢ ἀνῆκαν στὸν εὐρύτερο κύκλο τοῦ πρώην λογίου πατριάρχη Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου· κατὰ συνέπεια ἡ σχέση τους αὐτὴ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ ἐκμεταλλευθοῦν πρὸς ὄφελός τους τὴ συγκυρία ποὺ δημιουργήθηκε[1]. (γ΄) Ἐρωτηματικὰ προκαλεῖ, τέλος, ἡ μὴ ἀνάμιξη τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ στὸ ζήτημα τῆς καταδίκης καὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ Νίφωνος, καίτοι ὁ τελευταῖος ἀποτελοῦσε προσωπική του ἐπιλογή. Οἱ λόγοι ποὺ ἐνδεχομένως ὑπαγόρευσαν τὴν στάση αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ἦταν ἡ πρόδηλη ἐνοχὴ τοῦ πατριάρχη, ἡ ζωηρὴ ἀντίδραση ἀρκετῶν μελῶν τῆς Ἱεραρχίας, καθὼς καὶ ἡ ἐπιρροὴ ποὺ πιθανότατα ἄσκησε πάνω του ὁ Χοῦμνος.

Ὁ Νίφων, παρὰ τὶς ἐπικρίσεις ὅτι δὲν διατήρησε τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἀθανασίου Α΄[2], ἢ ὅτι ἀνέχθηκε πολλὰ ἀπὸ τὰ κακῶς κείμενα, ποὺ ὁ τελευταῖος εἶχε ἀντιπαλέψει[3], συνέχισε πολλὲς ἀπὸ τὶς πρωτο-

ἀρ. 4546. Γιὰ τὸν Δυρραχίου Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος σχόλαζε στὴν πρωτεύουσα μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ Δυρραχίου στὰ 1306 ἀπὸ τὸν Φίλιππο τοῦ Τάραντος, βλ. Κουρούσης, Γαβαλᾶς, σσ. 225-228.

1. Hunger-Kresten, ὅ.π., ἀρ. 33 (Ἀπρ. 1316), σσ. 270-272. Τὸ ὄνομά του μᾶς παραδίδεται σὲ συνοδικὴ πράξη (Σεπτ. 1315), αὐτόθι, ἀρ. 10, σ. 174.151. Βλ. ἐπίσης PLP, ἀρ. 15113, καὶ Hélène Ahrweiler, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations Turques (1081-1317), particulièrement au XIIIe siècle, Travaux et Mémoires 1 (1965), 43.

2. Κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, 1.260.18-261.5, ὁ Νίφων: *φίλος εἶναι σφῶν ὑπεκρίνετο μὲν ἔς γε τὸ φαινόμενον· κρύφα δ' ἤχθετο πᾶσι καὶ βάσκανον ἔτρεφεν ὀφθαλμόν τε καὶ γνώμην κατ' αὐτῶν· καὶ λάθρα προσιὼν ἀεὶ τοῦ βασιλέως ὑπορύττειν οὐκ ὤκνει τὰς ἀκοάς, ἄλλοτε ἄλλοις λοιδορούμενος.*

1. Γιὰ τὴν ταύτιση ἑνὸς ἐκ τῶν δύο κατηγόρων τοῦ Νίφωνος, μητροπολίτη Μυτιλήνης Διονυσίου, μὲ τὸν μαθητὴ τοῦ Κυπρίου, Διονύσιο Ἀρκᾶ βλ. Constantinides, Dionysios Arkas, σσ. 83-89. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι κύριοι αὐτουργοὶ γιὰ τὸν ἐξαναγκασμὸ σὲ παραίτηση ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Γρηγορίου Β΄ τοῦ Κυπρίου ἦταν ὁ Δανιὴλ Κυζίκου καὶ ὁ Ἐφέσου, Ἰωάννης Χειλᾶς. Μεταξὺ τοῦ τελευταίου († ca. 1310-15) καὶ τοῦ Νίφωνος δὲν ἔχει διαπιστωθεῖ ὕπαρξη σχέσεων, μολονότι καὶ οἱ δύο συνδέονταν μὲ τὸν Μανουὴλ Φιλῆ, ἐγκωμιαστὴ τόσο τοῦ Νίφωνος, ὅσο καὶ τοῦ Χειλᾶ, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἕνδεκα (11) συνολικὰ ἐπιτάφια ποιήματα ποὺ ἔγραψε στὴ μνήμη του (Carmina, ἀρ. 3.158 - 3.167 καὶ 3.167a). Ὁ Χειλᾶς, ἂν καὶ ἀντετίθετο στὸ ἀρσενιτικὸ σχίσμα, ἀνῆκε στὴ μερίδα τῶν ἱεραρχῶν, ποὺ ἐπεδίωκαν μία ἔντιμη διαλλαγὴ μὲ τοὺς μετριοπαθεῖς Ἀρσενίτες. Τοῦ ἀποδίδεται μάλιστα *Λόγος... ἀποδεικνὺς ὅτι, ὀρθοδοξούσης τῆς Ἐκκλησίας, ἀλόγως ταύτης διΐστανται οἱ νῦν ταύτης ἀποσχιζόμενοι...*, J. Darrouzès, Documents inédites d' ecclésiologie Byzantine (Archives de l'Orient Chrétien 10), Paris 1966, σσ. 348-383, ὅπου ἀναγνωρίζει τὴν ἄδικον *ἐξορίαν τοῦ μεγάλου ἐν πατριάρχαις ἐκείνου Ἀρσενίου*, (σ. 360.10), τὸν ὁποῖο δὲν διστάζει νὰ ἀποκαλέσει – ὅπως καὶ ὁ Νίφων – ἅγιο (σ. 413), καλεῖ ὅμως τοὺς Ἀρσενίτες νὰ ὑπαχθοῦν στὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία (σ. 392-393). Οἱ θέσεις αὐτὲς ἀπαντοῦν καὶ στὸ *Ἴσον... ἐπὶ τῇ λύσει τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ συγχωρήσει*, ποὺ ἀνέγνωσε ὁ Νίφων ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχη Ἀρσενίου στὴν Ἁγία Σοφία, καθὼς καὶ στὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο γιὰ τὴν ἄρση τοῦ σχίσματος, Laurent, Les grandes crises religieuses, σσ. 303-311, γεγονὸς ποὺ ἐπιβάλει περαιτέρω διερεύνηση ἐνδεχόμενων σχέσεων μεταξὺ Νίφωνος καὶ Χειλᾶ. Βλ. σχετικὰ καὶ Νικολόπουλος, Ἀνέκδοτο Ἀρσενιτικὸ δοκίμιο, σσ. 223, 242 καὶ 254.

2. Γρηγορᾶς 1.184.11-14.

3. J. L. Boojamra, The Church and Social Reform. The Policies of the Patriarch Athanasios of Constantinople, Fordham University Press, New York 1993, σ. 153 καὶ σημ. 9.

βουλίες ἐκείνου. Ἀναφέρουμε γιὰ παράδειγμα τὴν περίπτωση τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τὸ ὁποῖο «ἐλευθέρωσε» ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, ἐνῶ παράλληλα ἐνίσχυσε τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας ἐπιφέροντας στοὺς κόλπους της τὴν πολυπόθητη ἑνότητα. Αὐτὸ πού, ὁμολογουμένως, ἀπέτυχε νὰ χειρισθεῖ καὶ νὰ προβλέψει τὶς συνέπειες ποὺ θὰ εἶχε γιὰ τὸν ἴδιο, ἦταν τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ Ἐκκλησία λόγῳ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων, ὅπως ἡ ἀπορρύθμιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης στὴ Μ. Ἀσία, ἡ ὁποία σὺν τοῖς ἄλλοις ἐντεινόταν ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τοῦ ποιμνίου, τὴ δυσχέρεια τῶν ἐπικοινωνιῶν, τὴ μείωση τῶν ἐσόδων τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου, τὸν φόβο κ.λπ. Ἐπρόκειτο γιὰ μία κατάσταση, ἐπίγνωση τῆς ὁποίας εἶχε καὶ ὁ Ἀθανάσιος Α', ἀλλὰ ἔκρινε ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπίσει ἀπομακρύνοντας ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τὴν πηγὴ τῶν βασάνων του, τοὺς σχολάζοντες σὲ αὐτὴν ἱεράρχες τῆς ἐπαρχίας.

Ὁ Νίφων, ἀπὸ μέρους του, ἐπεχείρησε μὲν νὰ βελτιώσει τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ δὲν προέβη στὴ διοικητικὴ ἀναδιάταξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χάρτη, οὔτε καὶ προέκρινε, ἔστω ὡς λύση οἰκονομίας, τὴν κατ' ἐπίδοση ἐκχώρηση σὲ μικρασιάτες ἱεράρχες κενῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑδρῶν στὴ Βαλκανική.

Τὸ τέλος του.

Μετὰ τὴν παραίτησή του, ὁ Νίφων ἐγκαταστάθηκε στὴ μονὴ τῆς Περιβλέπτου, ἐνῶ οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸ πρόσωπό του κατὰ τὰ ἑπόμενα χρόνια, εἶναι ἐλάχιστες. Στὸν ἐμφύλιο τῶν δύο Ἀνδρονίκων συντάχθηκε μὲ τὴ μερίδα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, λόγῳ τῆς πικρίας καὶ τοῦ μίσους ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ γηραιοῦ Ἀνδρονίκου Β'· σύμφωνα μάλιστα μὲ τὴ μεταγενέστερη μαρτυρία τοῦ Ἐνετοῦ Marino Sanudo Torsello (1334) ὁ Νίφων ἦταν *unum corpus et una anima* μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Γ'[1]. Ἡ δύναμη μάλιστα τῆς ἐπιρροῆς ἢ μᾶλλον ἐπιβολῆς τοῦ πρώην πατριάρχη φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἔπεισε τὸν νεώτερο Ἀνδρόνικο νὰ ἐξαναγκάσει τὸν γηραιὸ παππού του νὰ ἀλλάξει τὴν βασιλικὴ πορφύρα μὲ τὸ μοναχικὸ τριβώνιο καὶ στὴ συνέχεια νὰ τὸν θέσει σὲ περιορισμό, καθώς, ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Γρηγορᾶς: *ἐς τὰ μάλιστα ἦν μῖσος ὑποκαθήμενον τρέφων ἐκ πολλοῦ κατὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, ὅτι μὴ ἐπεκούρησε τούτῳ, ὅτε τὰς δίκας τῆς τε ἱεροσυλίας καὶ τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων ἐπ' αὐτοφώρῳ ἑαλωκὼς τῶν πατριαρχικῶν ἐκπέπτωκε θρόνων*[1].

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ τὰ λεγόμενα τοῦ Marino Sanudo Torsello σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς Ἕνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν στὰ πλαίσια τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Λατινικῶν Δυνάμεων καὶ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ' γιὰ τὴ συγκρότηση ἀντιτουρκικοῦ συνασπισμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1332-1334[2]. Ὁ Sanudo, ποὺ συμμετεῖχε στὶς διαπραγματεύσεις, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Κωνσταντινούπολη, συνομίλησε μὲ τὸν πρώην πατριάρχη Νίφωνα καὶ μὲ ἄλλους ἱεράρχες καὶ ἡγουμένους, οἱ ἀπόψεις τῶν ὁποίων συνέκλιναν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς Ἕνωσης. Ἐπισημαίνει, μάλιστα, τὴ θετικὴ ἀνταπόκριση τοῦ πρώην πατριάρχη στὸ θέμα τῆς ἄρσης τοῦ σχίσματος μὲ τὴν καθολικὴ Ἐκκλησία, καθὼς καὶ τὴν ἰσχυρὴ ἐπιρροὴ ποὺ ἀναμενόταν ὅτι θὰ ἀσκοῦσε στὸν αὐτοκράτορα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή[3].

Ἡ μαρτυρία αὐτὴ γιὰ τὴ θέση τοῦ Νίφωνος στὸ ζήτημα τῆς Ἕνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει, καθὼς ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν ἱεράρχη, ποὺ διεκδικοῦσε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐνεργοῦσε πάντοτε κατ' *οἰκονομίαν*, μὲ γνώμονα τὸν πολιτικὸ ρεαλισμό, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὴν *ἀκρίβειαν* τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ δόγματος.

---

1. F. Kunstmann, Studien über Marino Sanudo den Älteren mit einem Anhang seiner ungedruckten Briefe, Königliche Bayerische Akademie der Wissenschaften. Abhandlungen der Phil.-Histor. Klasse 7 (1853), 803, ἐπιστολὴ ἀρ. VI (ἔτους 1334): *anno preterito fui loquens cum abbatibus Monasteriorum de Constantinopoli et cum aliquibus sacerdotibus, et maxime cum Chernuf sapienti valde divite et antiquo olim patriarcha Constantinopolitano, qui est unum corpus et una anima cum imperatore Andronico Graecorum qui nunc regnat.* Πρβλ. U. V. Bosch, Kaiser Andronikos III Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341, Amsterdam 1965, σ. 120, σημ. 4, καὶ A. Laiou, Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The background to the Anti-Turkish League of 1332-1334, Speculum 45.3 (1970), 391.

1. Γρηγορᾶς, 1.427-428.

2. Laiou, Marino Sanudo Torsello, σ. 379.

3. Kunstmann, Studien, ἐπιστολὴ ἀρ. VI (1334), σσ. 804-805, καὶ Laiou, Marino Sanudo Torsello, σ. 391. Πρβλ. ἐπίσης Bosch, Kaiser Andronikos III, σσ. 120 κέξ.

Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του παραμένει ἄγνωστο, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ μετὰ τὸ 1333, ἀφοῦ τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ Νίφων βρισκόταν, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Sanudo, ἀκόμη ἐν ζωῇ, σοφός, ἀρκετὰ πλούσιος καὶ ἡλικιωμένος[1].

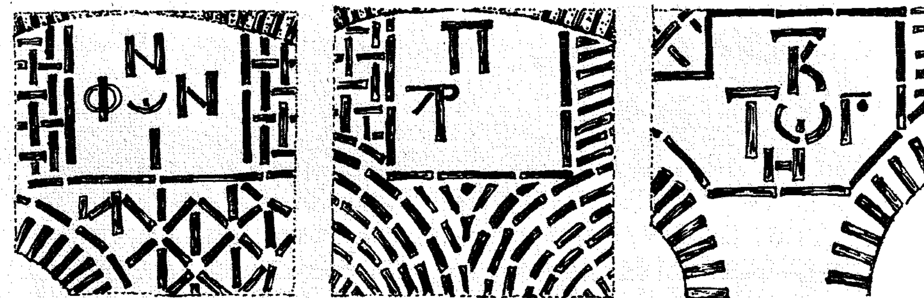
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

1. Kunstmann, ὅ.π., σ. 803.

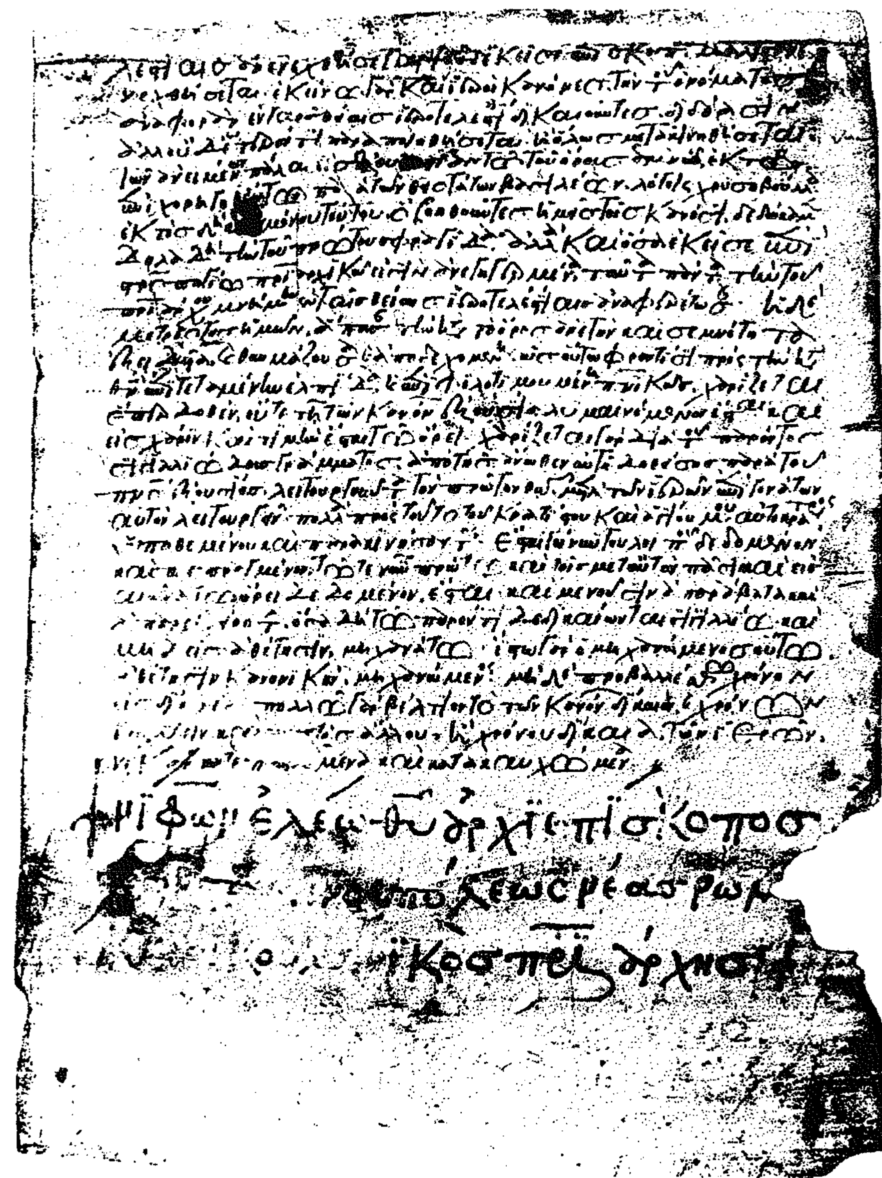
Πίν. Α'. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Νίφωνος στὸ ἴσο χρυσοβούλλου τοῦ Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγου:

† *Νίφων ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχης* †,

Actes d'Iviron III: de 1204 à 1328 (Archives de l'Athos – 18), (ed.) J. Lefort et al., Paris 1994, ἀρ. 72, σ. 186 (Αὔγ. 1310, τὸ ἴσον Απρ. 1311), πίν. XXXVII. 72b.

Πίν. Β'. Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης: πλίνθινα μονογράμματα τοῦ Νίφωνος στὴ δυτικὴ καὶ νότια ὄψη τοῦ ναοῦ: *Νίφων – π(α)τρ(ιά)ρχ(ης) – κτήτωρ* (Ἀπὸ τὸ συλλογικὸ ἔργο: Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 100).

Πίν. Γ'. Πρωτάτον Ἁγίου Ὄρους: τὸ κάτω μέρος τοῦ σιγιλλίου τοῦ πατριάρχη Νίφωνος γιὰ τὴν ὑπαγωγὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους στὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ ὑπογραφή του (Νοέμ. 1312), Actes du Prôtaton (Archives de l'Athos – 7), (ed.) D. Papachrysanthou, Paris 1975, πίν. XXX, 11/V.

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΕΝΕΘΛΙΟΣ ΤΟΠΟΣ
Η ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ ΜΕ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

Ἡ ἐμβληματικὴ προσωπικότητα τοῦ λογίου Βησσαρίωνος καὶ ἡ πολύπλευρη πνευματικὴ καὶ ἐκκλησιαστική του δράση κατὰ τὸν 15ο αἰῶνα λειτουργοῦν ὡς ὁρόσημο στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς παιδείας καὶ ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴν μετάβαση – καὶ τὴν παράδοση τῆς κρίσιμης σκυτάλης τῆς λογιοσύνης – πρὸς τὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση[1]. Ὁ ἐξέχων λόγιος ἔχει ἕως σήμερα ἑλκύσει τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν· ἡ γεωγραφική, ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διαδρομή του, μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ἔχει ἐπανειλημμένως ἀποτελέσει προνομιακὸ ἀντικείμενο πραγμάτευσης, μὲ τὴν ἔκφραση διαφορετικῶν ἀπόψεων καὶ τὴν προβολὴ ποικίλων ἐπιμέρους πτυχῶν.

---

1. Γιὰ μία συνοπτικὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ λογίου, χρήσιμες εἶναι οἱ ἑξῆς ἐργασίες: W. Buchwald - A. Hohlweg - O. Prinz, Βησσαρίων, Tusculum - Λεξικὸν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Συγγραφέων τῆς Ἀρχαιότητας καὶ τοῦ Μεσαίωνα, τόμ. Α', Ἀθήνα 1993, 100-102. A.-M. Talbot, Bessarion, Oxford Dictionary of Byzantium, New York – Oxford 1991, 285. D. J. Geanakoplos, Bessarion, Dictionary of the Middle Ages, τόμ. 2, New York 1983, 203. G. Podskalsky, Bessarion, Lexikon des Mittelalters, τόμ. I, München – Zurich 1980, 2070-2071. Χ. Πατρινέλης, Βησσαρίων, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 3, Αθήνα 1963, 847-851. Γιὰ τὴν ἔνταξη σὲ εὐρύτερα συμφραζόμενα, βλ. J. Monfasani, Byzantine Scholars in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and Other Emigrés, Aldershot 1995. L. D. Reynolds – N. G. Wilson, Ἀντιγραφεῖς καὶ φιλόλογοι. Τὸ ἱστορικὸ τῆς παράδοσης τῶν κλασικῶν κειμένων, μτφ. καὶ προσθῆκες Ν.Μ. Παναγιωτάκης, Ἀθήνα 1989, κυρίως σσ. 176-181. Κ. Στάικος, Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας. Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ συμβολή τους στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς Δύσης, τ. Α', Ἀθήνα 1989, σσ. 89-103. Γ.Κ. Μαυρομάτης, Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα στὴ Δύση κατὰ τὸν 15ο καὶ 16ο αἰῶνα, Ἰωάννινα 1997, σσ. 31-37. Γιὰ μία ἀναλυτικὴ πραγμάτευση, E. Mioni, Καρδινάλιος Βησσαρίων, Ἀθήνα 2006. L. Mohler, Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, 3 τόμοι, Paderborn 1923-1942.

Στὴν παροῦσα μελέτη ἐξετάζουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Βησσαρίων ἀντιμετώπισε τὴν Τραπεζούντα στὴν ἐγκωμιαστικὴ *ἔκφραση* ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν γενέθλια πόλη[1]. Βασικὰ αἰτούμενα μίας τέτοιας θεώρησης ἀποτελοῦν ἡ διερεύνηση τοῦ βαθμοῦ ἔνταξης τοῦ συγκεκριμένου ἔργου στὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα τοῦ 15ου αἰῶνα, ἐποχῆς μὲ δραματικὲς ἱστορικὲς τροπές, ἡ σχέση τοῦ λογίου μὲ τὴν πόλη-πατρίδα, καθὼς καὶ ἡ ἰδεολογικὴ καὶ εὐρύτερα παιδευτικὴ λειτουργία τοῦ ἐγκωμίου γιὰ τὴν πόλη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν δυναστεία τῶν Μεγαλοκομνηνῶν αὐτοκρατόρων.

Τὰ ἐρευνητικὰ ζητήματα ποὺ ἀναφύονται καθίστανται περίπλοκα, καθὼς τὸ συγκεκριμένο κείμενο ἐντάσσεται σὲ ἕνα γραμματειακὸ εἶδος μὲ σαφεῖς κανόνες, φέροντας ἀδιαμφισβήτητη – καὶ δηλούμενη – ἐξάρτηση ἀπὸ ἀξιολογότατα κείμενα τῆς ἀρχαιότητας, ποὺ λειτουργοῦν ὡς πρότυπα πρὸς μίμησιν. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ὁδηγεῖ, ὅπως εἶναι εὔλογο, σὲ μεγάλη τυποποίηση[2]. Ἡ *μίμησις* λαμπρῶν ἀρχαίων κειμένων, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ *Ἀντιοχικοῦ* τοῦ Λιβανίου[3], «φορτώνει» καὶ τὸ κείμενο ποὺ συνθέτει ὁ Βησσαρίων τὸν 15ο αἰῶνα, μὲ στοιχεῖα ποὺ παραπέμπουν μὲ τρόπο ἄμεσο καὶ καθοριστικὸ στὴν ἀρχαιότητα, στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν πόλη καὶ τὸ *κάλλος* της. Ὅμως, ὁ Βησσαρίων, πέραν τῶν ποικίλων στοιχείων – καὶ ἔργων – τοῦ παρελθόντος μὲ τὰ ὁποῖα συγκρότησε τὸ πνευματικό του ἀνάστημα, ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἕνας ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του. Δὲν δίστασε μάλιστα νὰ λάβει τολμηρὲς θέσεις σὲ ζητήματα ποὺ ἀνεφύησαν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς πολιτικῆς ὕπαρξης τοῦ Βυζαντίου, ἐπιχειρῶντας ἔτσι νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς καταιγιστικὲς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς δράσης του. Ἀξίζει νὰ ἐπιχειρηθεῖ σύντομα μία διερεύνηση τῶν ἱστορικὰ καὶ πολιτικὰ προσδιορισμένων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἔκφρασης στὴν Τραπεζούντα, μὲ στόχο τὴν – ἰδιαιτέρως ἀπαιτητική, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία – *διάκριση* τῶν στοιχείων «τυποποίησης» καὶ «πρωτοτυπίας» στὸ ρητορικὸ αὐτὸ ἔργο[1].

Ἡ Τραπεζούντα, ὅπως αὐτὴ ἐγκωμιάζεται μὲ τὸν τρόπο τοῦ Βησσαρίωνος, εἶναι μία πολὺ ἐνδιαφέρουσα πόλη, ἡ ὁποία κινεῖται μεταξὺ τῆς ἁπτῆς πραγματικότητας καὶ τῆς λογοτεχνικῆς (ρητορικῆς) πρόσληψής της, μεταξὺ τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς «σκηνοθεσίας» τους ἀπὸ τὸν ρήτορα[2].

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς *Διηγήσεως* τοῦ κειμένου τῆς Ἐκφράσεως, ἡ πόλη τῆς Τραπεζούντας προβάλλεται ὡς τμῆμα – καὶ ἀξιοθαύμαστη κατάληξη – τῆς ἀδιάσπαστης συνέχειας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς κληρονομιᾶς, ἡ διαδρομὴ τῆς ὁποίας μᾶς ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν Τραπεζούντα (μέσῳ τῆς Σινώπης καὶ τῆς Μιλήτου) στὴν ἀρχαία Ἀθήνα[3]. Ἡ Τραπεζούντα παρουσιάζεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου (στὴν

1. Πλήρης κριτικὴ ἔκδοση, Ὀ. Λαμψίδης, Ὁ «Εἰς Τραπεζοῦντα» Λόγος τοῦ Βησσαρίωνος (Κριτικὴ ἔκδοσις), Ἀρχεῖον Πόντου 39 (1984), 3-75 (κείμενο: σσ. 20-72) [στὸ ἑξῆς: Βησσαρίων, ΑΠ]. Πρβλ. τὴν παλαιότερη ἔκδοση, Σπ. Λάμπρος, Βησσαρίωνος Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα, Νέος Ἑλληνομνήμων 13 (1916), 145-204 (κείμενο: σσ. 146-194) [στὸ ἑξῆς: Βησσαρίων, ΝΕ]. Το ἔργο ἀπασχόλησε τὸν Ὀ. Λαμψίδη σὲ σειρὰ μελετῶν: O. Lampsides, Zu Bessarions Lobrede auf Trapezunt, Byzantinische Zeitschrift 35 (1935), 15-17 [στὸ ἑξῆς: Lampsides, Lobrede]· τοῦ ἰδίου, Datierung des «Ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος» von Kardinal Bessarion, Byzantinische Zeitschrift 48 (1955), 291-292· τοῦ ἰδίου, Περὶ τὸ «Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα» τοῦ Βησσαρίωνος, Ἀρχεῖον Πόντου 37 (1982), 153-184. Τοῦ ἰδίου, Τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἐπιστολῆς Δαβὶδ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ καὶ τὸ ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος τοῦ Βησσαρίωνος, Βυζαντιακὰ 2 (1982), 57-60. Τοῦ ἰδίου, Ὁ καταληκτήριος ρυθμὸς τῶν προτάσεων εἰς τὸ «Ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος» τοῦ Βησσαρίωνος, Βυζαντινὰ 12 (1993), 227-231.

2. H. Saradi - Mendelovici, The Kallos of the Byzantine City: The Development of a Rhetorical Topos and Historical Reality, Gesta 34/1 (1995), 37-56 [στὸ ἑξῆς: Saradi, The Kallos]. Τῆς ἰδίας, The Byzantine City in the Sixth Century: Literary Images and Historical Reality, Ἀθήνα 2006. H. Maguire, The Classical Tradition in the Byzantine Ekphrasis, στό: M. Mullett-R. Scott (ἐπιμ.), Byzantium and the Classical Tradition, Birmingham 1981, 94-102.

3. G. Fatouros, Bessarion und Libanios. Ein typischer Fall byzantinischer Mimesis, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 49 (1999), 191-204, κυρίως σσ. 198-204. Saradi, The Kallos, σ. 53, σημ. 140.

1. Γιὰ τὰ εὐρύτερα ζητήματα τῆς σχετικῆς κλασικῆς παράδοσης, G. Kennedy, «The Classical Tradition in Rhetoric», στό: Byzantium and the Classical Tradition, ἔνθ' ἀνωτ., 20-34. Ε. Μήτση - Π. Ἀγαπητός, Εἰκὼν καὶ Λόγος: Ἡ «Ἔκφρασις» ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, στό: Εἰκὼν καὶ Λόγος. Ἕξι βυζαντινὲς περιγραφὲς ἔργων τέχνης, ἐπιμ. Π. Ἀγαπητός, Ἀθήνα 2006, 15-38.

2. Γιὰ μία ἐξέταση τῆς «εἰκόνας» τῆς Τραπεζούντας στὴ βυζαντινὴ γραμματεία, βλ. O. Rosenqvist, Byzantine Trebizond: a Provincial Literary Landscape, Byzantino-Nordica, Tartu 2005, 29-51.

3. Βησσαρίων, ΑΠ, σσ. 24-30. Βησσαρίων, ΝΕ, σσ. 150-156.

Πρόθεσιν) ὡς μία πόλη ποὺ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν πορεία παρακμῆς ποὺ εἶχαν ἀκολουθήσει οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες – ἄλλοτε εὐκλεεῖς καὶ ἀκμάζουσες – πόλεις στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία γράφει ὁ Βησσαρίων. Ἡ συγκεκριμένη πόλη ἐμφανίζεται ὡς μία ἐνθαρρυντικὴ ἐξαίρεση στὸ γενικὸ τοπίο παρακμῆς, τὸ ὁποῖο κυριαρχοῦσε. Ὁ λόγιος ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Τραπεζούντα ὄχι μόνο ἔχει κατορθώσει νὰ ἀποφύγει τὴν παρακμή, ἀλλὰ συνεχῶς ἀναπτύσσεται[1].

Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ 15ου αἰῶνα παρέχει στὸν λόγιο τὴν δυνατότητα γιὰ τὴν ἐπαναδιατύπωση αὐτοῦ τοῦ «τυπικοῦ» καὶ τυποποιημένου συλλογισμοῦ (στὸ πλαίσιο τοῦ συγκεκριμένου γραμματειακοῦ εἴδους) καὶ τὴν προβολὴ τῆς ἀντίστοιχης εἰκόνας ὑπεροχῆς τῆς ἐγκωμιαζόμενης πόλης. Πραγματικά, στὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργίας της ὡς διοικητικοῦ κέντρου, ἡ πόλη ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας ἀπὸ τὸ 1204 ἕως τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τοῦ 1461. Ὁ χαρακτῆρας αὐτὸς τῆς πόλης ὡς σημαντικοῦ πολιτικοῦ κέντρου παρέμενε ἀναλλοίωτος τὴν περίοδο σύνθεσης τῆς συγκεκριμένης ἐγκωμιαστικῆς *ἐκφράσεως*, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰῶνα, καὶ ἐπηρέασε ὁρισμένα δομικὰ στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου της. Ἐπομένως, στὴν ἀνάδειξη ἀπὸ τὸν λόγιο τῆς σχετικῆς πτυχῆς γιὰ τὴν πόλη, ἡ ἱστορικότητα συνδυαζόταν μὲ τὴν ἰσχυρὴ τάση τῆς *μιμήσεως*.

Πρωτίστως, ὅμως, ἡ πόλη τῆς Τραπεζούντας ἦταν ὁ *γενέθλιος* τόπος τοῦ λογίου. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σχέση, σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἀπετέλεσε καὶ τὸ κίνητρο γιὰ τὴν συγγραφὴ τῆς *Ἐκφράσεως*. Ἤδη στὸ Προοίμιον ὁ Βησσαρίων σπεύδει νὰ ἐπισημάνει ὅτι καθένας προσφέρει κάτι διαφορετικὸ στὴν πατρική του πόλη: *Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι τῶν ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον δυναμένων τῇ πατρίδι συνεισφερέτωσαν… Οἱ μὲν δὴ ταῦτα, καὶ πάντως αὐτῶν ἕκαστος, οὐθ' ἧττον ἢ δύνανται οὔτ' ἀποδιδοῖεν ἂν ὅσον ὀφείλουσι*[2]. Γιὰ τὸν Βησσαρίωνα ἡ πόλη εἶναι, κατὰ τὴν διατύπωσή του, πατρὶς καὶ τροφός. Θέλοντας νὰ ἐπιτελέσει τὸ καθῆκον ποὺ κάθε πολίτης ἔχει γιὰ προσφορὰ στὴν πόλη, ὁ λόγιος σημειώνει, «ἀπολογούμενος», ὅτι δὲν ἔχει κάτι ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πραγματικὰ χρήσιμο γιὰ τὴν *πατρίδα* του. Ἔχει μόνο τὴν ἱκανότητα τοῦ λόγου, τὴν ρητορικὴ δεινότητα. Ἐπομένως, ὁ λόγιος θὰ προσφέρει ἕναν λόγο, ὥστε νὰ δείξει τὴν εὐγνωμοσύνη του στὴν πόλη[1]. Ἡ «ἀπολογία» αὐτὴ τοῦ Βησσαρίωνος ἀσφαλῶς θὰ πρέπει νὰ νοηθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς παιδείας. Ἐμφανίζεται καὶ λειτουργεῖ ὡς ἄμεση συνέπεια τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐπίδειξης τῆς μετριοφροσύνης τοῦ λογίου, καὶ ὡς δομικὸ στοιχεῖο τῆς ρητορικῆς πρακτικῆς, ὅπως αὐτὴ εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ καὶ ἀναπαραγόταν στὸν βυζαντινὸ κόσμο, μέσῳ τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς.

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 23.9-24.6. Βησσαρίων, ΝΕ, σσ. 149-150.
2. Αὐτόθι, 20.26-21.10. ΝΕ, σσ. 146-147.

Μὲ τὴν λέξη *τροφός*, κατὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ Βησσαρίωνος, ἡ Τραπεζούντα λαμβάνει μορφὴ γυναίκας ποὺ παρέχει μὲ στοργὴ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα στὸ μικρὸ παιδὶ ὥστε νὰ ἀναπτυχθεῖ, ἐνῶ παράλληλα διαμορφώνει μία στενὴ σύνδεση μαζί του. Ἡ πόλη-πατρίδα λαμβάνει σωματικὴ διάσταση καὶ παρουσιάζεται νὰ ἔχει διαμορφώσει μία ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸν πολίτη, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὕπαρξής του[2].

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἐρώτημα ποιό εἶναι κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο τὸ νόημα τοῦ ὅρου *πατρίς*, τὸν ὁποῖο ἐπιλέγει καὶ ὁ Βησαρίων κατὰ τὴν ἀναφορά του στὴν πόλη, δίδοντας τὴν κύρια ἰδιότητα πρὸς δήλωση καὶ προβολή. Τὸ ἐρώτημα εἶναι κρίσιμο καὶ ἐξαιρετικὰ περίπλοκο· πέραν τῶν ποικίλων – γόνιμων καὶ βαρυνουσῶν – σχετικῶν πνευματικῶν παρακαταθηκῶν τοῦ παρελθόντος, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ νοηθεῖ ὡς ἱστορικὰ προσδιοριζόμενη καὶ σύνδεση μὲ τὶς κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν καὶ τὶς συλλογικὲς ταυτότητες ποὺ συγκροτοῦνται ἢ ἐπιβιώνουν κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο[3].

Ὅσον ἀφορᾶ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης *πατρὶς* δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπαρκῶς μελετηθεῖ. Ἐδῶ θὰ ἀρκεσθοῦμε σὲ

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 21.12-22. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 147.
2. Αὐτόθι, 21.16-17: *οἷς ἔχομεν μόνοις ἀποδώσομεν αὐτῇ τὰ τροφεῖα καὶ τὴν δυνατὴν ἐκτίνοντες τῇ τροφῷ χάριν*. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 147.
3. Γιὰ ἀπόπειρες ἱστορικῆς θεώρησης τῶν σχετικῶν ὅρων καὶ ἐννοιῶν, βλ. Τ. Κιουσοπούλου, «Ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας κατὰ τὸν 15ο αἰῶνα», στό: 1453: Ἡ ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ στὴ νεώτερη ἐποχή, ἐπιμ. Τ. Κιουσοπούλου, Ἡράκλειο 2005, 147-160. Πρβλ. τῆς ἰδίας, Βασιλεὺς ἢ οἰκονόμος. Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδεολογία πρὶν τὴν ἅλωση, Ἀθήνα 2007, σσ. 204-216 [στὸ ἑξῆς: Κιουσοπούλου, Βασιλεὺς ἢ οἰκονόμος].

ὁρισμένες σύντομες παρατηρήσεις, ὥστε νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τί ἐννοοῦσε τὸν 15ο αἰῶνα ὁ Βησσαρίων, ὅταν ἀναφερόταν στὴν Τραπεζούντα ὡς πατρίδα του. Ἡ λέξη *πατρὶς* φέρει κυρίως τὴν πτυχὴ τοῦ γενεθλίου τόπου· παράλληλα, ὅμως φέρει καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ τόπου καταγωγῆς τῶν προγόνων (*πατέρων*). Ἡ *πατρὶς* ἐπομένως, εἶναι στοιχεῖο ποὺ διακρίνει ἕνα ἄτομο ἀπὸ ἄλλα ἄτομα, μὲ διαφορετικὴ *πατρίδα*, καὶ τὸ συνδέει ὡς φορέα συλλογικῆς ταυτότητας μὲ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης καὶ τοὺς καταγόμενους ἀπὸ τὴν πόλη· μία τέτοια *συλλογικότητα* δηλώνεται ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα μέσῳ τῆς χρήσης του *ἡμεῖς* στὸ κείμενο τῆς ἐγκωμιαστικῆς του Ἐκφράσεως. Στὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο, καὶ μάλιστα μετὰ τὸν 13ο αἰῶνα, ἔχει προταθεῖ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας κατὰ περιπτώσεις διευρύνεται[1]. Αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀδιαμφισβήτητο, καὶ ἐπαληθεύεται μὲ ἔνταση καὶ στὸ ἐξεταζόμενο ἔργο, εἶναι ὅτι ὁ ὅρος *πατρὶς* ἔχει ὡς κύρια συνδήλωσή του τὴν διαμόρφωση καὶ λειτουργία μίας ἀμφίδρομης σχέσης ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του, μὲ μεγάλη συναισθηματικὴ φόρτιση. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀμφίδρομης σχέσης, ὁ τόπος λειτουργεῖ ὡς *πατρίδα*, δηλαδὴ κυρίως ὡς στοιχεῖο διαφοροποίησης. Ὁ τόπος ποὺ ἀπηχεῖ πρωτευόντως αὐτὴ τὴν σχέση εἶναι ἡ πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ δεύτερη ἱεραρχικὰ πόλη τῆς αὐτοκρατορίας[2]. Γενικότερα, ὅμως, ὁ τόπος ποὺ νοοῦνταν ὡς πατρὶς ἦταν ἡ πόλη, καὶ σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶχε συμβάλει ἀποφασιστικὰ ἡ ρευστὴ πολιτικὴ κατάσταση μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1204 ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, ποὺ ὁδήγησε στὸν κατακερματισμὸ τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας καὶ στὴ διαμόρφωση πόλεων-κέντρων ἐξουσίας (Νίκαια, Θεσσαλονίκη, Ἄρτα, Τραπεζούντα) στὸ ὕστερο Βυζάντιο.

Αὐτὴ ἡ σύνδεση τοῦ *πολίτη* μὲ τὴν *πόλη*, τοῦ λογίου μὲ τὸν

1. Βλ. Κιουσοπούλου, Βασιλεὺς ἢ οἰκονόμος, σσ. 205-206.

2. Ἀ. Κωνσταντακοπούλου, Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη. Χῶρος καὶ Ἰδεολογία, Ἰωάννινα 1996, κυρίως σσ. 197-204. Πρβλ. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη. Ἐγκώμια τῆς πόλης, Θεσσαλονίκη 2005. Ἑ. Σκαλτσογιάννη-Σ. Κοτζάμπαση-Ἠ. Παρασκευοπούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ρητορικὰ καὶ ἁγιολογικὰ κείμενα, Θεσσαλονίκη 2002.

γενέθλιο χῶρο, ἔχει θεωρηθεῖ ὅτι λειτούργησε μὲ βαρύνουσα σημασία κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο[1]. Ἡ σύνδεση αὐτὴ ἔχει ὡς «ὑλικὸ» ὑπόβαθρό της τὴν λειτουργία τῆς πόλης ὡς διοικητικοῦ, ἐμπορικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου· παράλληλα, ὅμως, μᾶς εἰσάγει σταδιακὰ σὲ μία οἱονεὶ «μεταφυσικὴ» τῆς πόλης-πατρίδας. Πέραν ὅσων ἤδη ἀναφέραμε, ἡ σχέση τοῦ Βησσαρίωνος μὲ τὴν Τραπεζούντα, πατρίδα τοῦ λογίου καὶ ἀντικείμενο τῆς *Ἐκφράσεως*, ἐπηρεάζεται ἐπίσης σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν μακρὰ λειτουργία τῆς συγκεκριμένης πόλης ὡς πρωτεύουσας μίας αὐτοκρατορίας, ποὺ κατόρθωσε νὰ διατηρήσει τὴν ὕπαρξή της σὲ ἀντίξοες συχνὰ συνθῆκες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πατρίδα μὲ τὴν ἔννοια τῆς γενέτειρας, ὁ Βησσαρίων θέτει στὸ πλαίσιο τοῦ ἐξεταζόμενου ἔργου του σὲ κεντρικὸ ἐπίπεδο τὴν πολιτικὴ πτυχὴ[2] τῆς πόλης καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας. Παράλληλα, ἐπιλέγει νὰ εἰσαγάγει στὴν πραγμάτευσή του καὶ μία «φυλετικὴ» διάσταση, ἡ ὁποία τὸν ὁδηγεῖ στὴν Ἀθήνα. Ἡ διαδρομὴ αὐτὴ ἐπιχειρεῖται στὸ πλαίσιο ἀναζήτησης τῶν ἀπωτέρων προγόνων τῶν κατοίκων τῆς πόλης· ὁ Βησσαρίων καταλήγει ἔτσι νὰ προβάλει τὴν ἀρχαία Ἀθήνα ὡς πρόγονο τῆς Τραπεζούντας, σὲ πολιτιστικὸ καὶ πρῶτο-ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Ἡ πολιτιστικὴ διάσταση τῆς *πατρίδος* δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἀπασχολεῖ τὸν λόγιο καθ' ἑαυτήν· αὐτὸ ποὺ κυρίως τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ νομιμοποιητικὴ λειτουργία της σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, στὸ ρευστὸ σκηνικὸ τῆς περιόδου δράσης του. Πρόκειται ἔτσι γιὰ μία βαρύνουσα πνευματικὴ ἐπιλογή, μὲ σαφεῖς πολιτικὲς κατευθύνσεις.

Στὴν *Ἔκφρασιν* ἡ Τραπεζούντα ἐμφανίζεται νὰ ὀφείλει τὴν ἵδρυσή της μᾶλλον σὲ ἕνα εἶδος θεϊκῆς σύμπτωσης. Στὴν ἱστορική του ἀναδρομὴ ὁ λόγιος ἀναφέρεται σὲ διάφορες φάσεις τοῦ ἀποικισμοῦ,

1. Κιουσοπούλου, Βασιλεὺς ἢ οἰκονόμος, σσ. 206-207.

2. Βλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλης-Δ. Ζ. Σοφιανός, Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ, Λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγο, Ἀθήνα 2001, σ. 96. Πρβλ. Δ. Ζ. Σοφιανός, Βυζάντιο. Ρωμαϊκὴ καὶ Ἑλληνικὴ παράδοση, Χριστιανισμὸς καὶ Ὀρθοδοξία, Ἀθήνα 2006, σ. 49 [στὸ ἑξῆς: Σοφιανός, Βυζάντιο]. Γιὰ τὸν λόγιο ἀναλυτικότερα, G. Camelli, Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, Ἀθήνα 2006. Χρ. Μαλτέζου, Ἕνας φωτισμένος βυζαντινὸς δάσκαλος στὴ Φλωρεντία: Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, Ὀρθοδοξία καὶ Οἰκουμένη. Χαριστήριος Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Οἰκουμ. Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α', Ἀθήνα 2000, 531-540.

μὲ κατάληξη τὴν ἵδρυση τῆς γενέτειράς του: ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους στὴν Μίλητο, συνεχίζει μὲ τοὺς Μιλησίους στὴν Σινώπη, καὶ ἐπιλέγει νὰ θεωρήσει ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινᾷ ἡ ἵδρυση τῆς πόλης[1]. Ὅλη αὐτὴ ἡ «προϊστορία» τῆς Τραπεζούντας, ποὺ τὴν συνδέει ἄμεσα μὲ εὐκλεεῖς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις, ἀναπτύσσεται ἐκτενῶς, καθὼς εἶναι κρίσιμη ἀπὸ ἰδεολογικὴ ἄποψη. Ὁλοκληρώνοντας τὴν ἀνάπτυξη τῆς σχετικῆς ἀναδρομῆς, ὁ Βησσαρίων ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ φημισμένες ἰδιότητες τῶν Ἀθηναίων μεταδόθηκαν στοὺς κατοίκους τῆς γενέτειρας πόλης του[2]. Ὡστόσο, ὅπως ἀναφέρει, ἡ Τραπεζούντα, καθὼς συνεχίζει νὰ ἀκμάζει, ὑπερέχει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα[3]· μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ «δισέγγονος» Τραπεζούντα παρουσιάζεται νὰ ὑπερτερεῖ τὸν 15ο αἰῶνα ἔναντι τῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ νοηθεῖ ὡς «προγιαγιά» της, σὲ αὐτὴ τὴν *γενεαλογία τῆς πόλης* ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Βησσαρίων. Μία τέτοια κατάληξη εἶναι ἀπολύτως ἀναμενόμενη· ἡ σύγκριση ὀφείλει νὰ εἶναι πάντοτε ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου τῆς *Ἐκφράσεως*.

Ἡ τοποθεσία τῆς πόλης ἀποτελοῦσε βασικὸ στοιχεῖο τοῦ *κάλλους* της· συνακόλουθα, ἡ ἀναφορὰ στὴν τοποθεσία της, ἀποτελοῦσε παραδοσιακὰ ὀργανικὸ τμῆμα τοῦ ἐγκωμιασμοῦ τῆς πόλης. Στὴν σχετικὴ ἀναφορά του, ὁ Βησσαρίων τονίζει τὴ *μεσότητα* τῆς Τραπεζούντας στὴν Ἀσία, στοιχεῖο ποὺ καθιστοῦσε τὴν πόλη ἀξιόλογο ἐμπορικὸ κέντρο στὴ Μαύρη Θάλασσα[4]. Ἀπὸ τὰ πολλὰ λιμάνια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὁ λόγιος ἐξαίρει αὐτὸ τῆς Τραπεζούντας ὡς τὸ καλύτερο. Οἱ πυκνὲς θαλάσσιες μεταφορὲς ἐμπορευμάτων ποὺ καταφθάνουν ἀπὸ παντοῦ ἐπισημαίνεται ὅτι ἀναδεικνύουν τὴν πόλη σὲ ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ κόσμου (*ὥσπερ τινὸς ἐργαστηρίου κοινοῦ ἢ ἐμπορίου τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ἡμῖν οὔσης τῆς πόλεως*)[5]. Τὸ εὐχάριστο κλίμα της «πιστώνεται» στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πόλη βρίσκεται σὲ πολὺ καλὴ θέση ἀνάμεσα στὸν ἰσημερινὸ καὶ στὸν πόλο. Τὸ γόνιμο ἔδαφος, ἡ πλού-

1. Βλ. ἀνωτέρω σ. 267, σημ. 3. Γιὰ τὸ πνευματικὸ ὑπόβαθρο παρομοίων συνδέσεων, Σοφιανός, Βυζάντιο, σσ. 47-51. Βλ. καὶ A. Toynbee, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κληρονομιές τους, Ἀθήνα 1992, σ. 219.
2. Βησσαρίων, ΑΠ, 30.7-26. Βησσαρίων, ΝΕ, σσ. 155-156.
3. Αὐτόθι, 30.10-22. ΝΕ, σσ. 155-156.
4. Αὐτόθι, σσ. 31-34. ΝΕ, σσ. 156-159.
5. Αὐτόθι, 36.31-37.3. ΝΕ, σ. 162.

σια ξυλεία ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν κατασκευὴ πλοίων καὶ τὴν οἰκοδόμηση οἰκιῶν, καθὼς καὶ μία θαυμαστὴ ἰσορροπία μεταξὺ τῶν πεδινῶν καὶ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν της, ἀναφέρονται ὡς ὁρισμένα ἀκόμη πλεονεκτήματα τῆς πόλης[1], στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ κειμένου.

Στὴν συνέχεια ὁ Βησσαρίων ἐπανέρχεται στὴν ἱστορικὴ παρουσίαση· μετὰ τὴν «προϊστορία», τὴν ὁποία εἶχε ἀναπτύξει προηγουμένως, ἀποφασίζει νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς πόλης, ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Πέρσες, μέσῳ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξενοφῶντα καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, στὶς σκληρὲς συγκρούσεις μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν αὐτοκρατορία τῶν Σασσανιδῶν[2]. Ὁ λόγιος σημειώνει ἐμφατικὰ ὅτι ποτὲ ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της ἡ Τραπεζούντα δὲν κατακτήθηκε, οὔτε καὶ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες καὶ τοὺς Σελτζούκους. Ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικά, ἡ πόλη μπόρεσε νὰ φυλάξει πάντοτε τὴν πίστη τῶν πατέρων[3]. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ γιὰ τὸ «ἀνάλωτον» τῆς Τραπεζούντας[4] ἀποκτᾷ βαρύνουσα πολιτικὴ σημασία ἐφόσον ἐνταχθεῖ στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα, ὅταν οἱ πόλεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας διαδοχικὰ κατακτῶνταν ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα. Ἡ Τραπεζούντα ἐμφανίζεται ἑπομένως ὡς προπύργιο ἀνεξαρτησίας καὶ ἀντιτουρκικῆς δράσης σὲ ἕνα σκηνικὸ ἀποσάθρωσης καὶ παρακμῆς. Παράλληλα, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας ἐμφανίζεται ὡς μία συγκροτημένη καὶ ἀποτελεσματικὴ αὐτοκρατορία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν (μὴ κατονομαζόμενη στὸ κείμενο) αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης, τὰ ἐδάφη τῆς ὁποίας ὁλοένα συρρικνώνονταν.

Πρόκειται γιὰ μία πτυχὴ ποὺ φέρνει ἀμεσότερα στὸ προσκήνιο τὴν πολιτικὴ σημασία τῆς *Ἐκφράσεως* τοῦ Βησσαρίωνος, λογίου μὲ ἀξιοσημείωτες εὐρύτερα πολιτικὲς ἀπόψεις καὶ ὁράματα. Ἔτσι, ἐὰν ἡ Τραπεζούντα στὸ ἐξεταζόμενο ρητορικὸ ἔργο προβάλλεται ὡς μία

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 37-40. Βησσαρίων, ΝΕ, σσ. 163-166.
2. Αὐτόθι, σσ. 42-54. ΝΕ, σσ. 168-179.
3. Αὐτόθι, σσ. 51-52. ΝΕ, σ. 177.
4. Ἀνάλογη ἀναφορὰ συναντᾶται, λίγα χρόνια ἀργότερα, στὸν Ἰωάννη Εὐγενικὸ σὲ ἐγκώμιό του γιὰ τὴν πόλη· βλ. Ὀ. Λαμψίδου, Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Ἔκφρασις Τραπεζοῦντος, Ἀρχεῖον Πόντου 20 (1955), σ. 27.

ἄλλη Ἀθήνα σὲ πολιτιστικὸ καὶ πρῶτο-ἐθνικὸ ἐπίπεδο, ταυτόχρονα προβάλλεται ὡς μία *ἄλλη Κωνσταντινούπολη* στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς σκέψης καὶ ἰδεολογίας ποὺ ἐκφράζεται. Ἐξ ἄλλου, οἱ Παλαιολόγοι αὐτοκράτορες καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπουσιάζουν πλήρως, ἀκόμη καὶ ὡς ἐπιγραμματικὴ ἀναφορά, ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο κείμενο. Ἡ προβολὴ τῆς συγκεκριμένης εἰκόνας στὸ πολιτικὸ σκηνικὸ τοῦ 15ου αἰῶνα ἀποτελεῖ ἕνα στάδιο στὴν συγκρότηση τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων τοῦ Βησσαρίωνος, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει ἕως σήμερα ἀρκούντως ἐπισημανθεῖ καὶ ὑπομνηματισθεῖ.

Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σύστημα ἱστορικὰ προσδιορισμένων ἰδεολογικῶν προβολῶν, ἡ αὐτοκρατορικὴ δυναστεία τῆς Τραπεζούντας συνδέεται ἄμεσα, μέσῳ τῆς γενεαλογίας, μὲ τὴν εὐκλεῆ αὐτοκρατορικὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Βησσαρίων ἀνατρέχει στὴν καταστροφὴ τοῦ Μαντζικὲρτ (1071), λίγο πρὶν τὴν κομνήνεια περίοδο, μεμφόμενος τοὺς προκατόχους τῶν Κομνηνῶν βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, ποὺ εἶχαν ἀφεθεῖ στὴν πολυτέλεια καὶ στὴν ἀπερισκεψία, ἀνίκανοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀπειλές[1]. Ἡ περιγραφὴ τῆς δεινῆς κατάστασης πρὶν τοὺς Κομνηνοὺς αὐτοκράτορες ἀποτελεῖ ἕνα κατάλληλο ὑπόβαθρο γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ποὺ ἀποκτᾷ ἕνα προσεγμένο ἐγκώμιο. Οἱ Κομνηνοὶ παρουσιάζονται ὡς θεόπεμπτη δυναστεία, θεόσταλτη λύση στὰ προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας: *Ἀλλὰ θεός, ἄνωθεν ὑπερσχὼν χεῖρα καὶ λαβόμενος οἶκτον ἡμῶν, τούς τε Κομνηνιάδας ἡμῖν ἐβασίλευσε καὶ δι᾽ αὐτῶν ἐπανήγαγε αὖθις τῷ γένει τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἧτταν ἀνεμαχήσατο καὶ τὰ ἀπολωλότα πάλιν ἐπανεσώσατο*[2]. Σύμφωνα μὲ τὴν γραφίδα τοῦ λογίου, ὁ Ἀλέξιος Α´ Κομνηνός, ποὺ ἔλαβε τὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου τὸ 1081, ἄρχισε μία «χρυσὴ σειρά», ὡς ἀδιάσπαστη συνέχεια τῆς ὁποίας προβάλλονται οἱ αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζούντας, μὲ πρῶτο τὸν Ἀλέξιο Α´ Μεγαλοκομνηνό· ἀπὸ τὴν *ρίζα* τῶν Κομνηνῶν, αὐτοκρατορικῆς δυναστείας τῆς Κωνσταντινούπολης, ξεκινᾷ ἡ δυναστεία τῆς Τραπεζούντας. Κατὰ τὴν διατύπωση, *ταύτης δὴ τῆς πάντ᾽ ἀρίστης καὶ γενναίας μὲν ῥίζης, γενναιοτέρων δὲ πρέμνων καὶ οἱ τὴν ἡμετέραν κοσμοῦντες ἤρτηνται βασιλεῖς καὶ πρὸς τοιούτους ἔχουσιν ἀναφέρειν προγόνους*[1].

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 57.7-12. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 182.
2. Αὐτόθι, 58.3-6. ΝΕ, σ. 183.

Στὸ ἐγκώμιο ἀναφέρεται ὅτι ὅπως ἀκριβῶς ὁ πρῶτος Κομνηνὸς βασιλέας στὴν Κωνσταντινούπολη ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀλέξιος, τὸ ἴδιο συνέβη καὶ γιὰ τὸν πρῶτο Κομνηνὸ βασιλέα στὴν Τραπεζούντα: *Ἀλέξιος μέν γε καὶ ἡμῖν, ὁ πρῶτος τῆς γῆς ταυτησὶ βασιλεύσας, καὶ τοῦτο δὴ τὸ γλυκὺ πάντων ὄνομα καὶ ἡμῖν, ὡς τοῦ τῆς βασιλείας ὀνόματος, οὕτω δὴ καὶ πάντων κατῆρξε καλῶν*[2]. Ἡ ἀναφορὰ στὸν Ἀλέξιο Α´ θὰ συνεχισθεῖ στὴν *Ἔκφρασιν*, μὲ καταγραφὴ τῆς συγγενικῆς του σχέσης μὲ τὸν Ἀνδρόνικο Κομνηνὸ καὶ στὸν τίτλο ποὺ ἔφερε: *μέγας δὲ Κομνηνὸς κεκλημένος, οὐδὲν ἧττον καὶ τοῖς ἔργοις ἦν μέγας*[3].

Γίνεται σαφὲς ὅτι ὁ Βησσαρίων ἐπιμένει στὴν λειτουργία τοῦ ὀνόματος Ἀλέξιος ὡς στοιχεῖο τῆς αὐτοκρατορικῆς λειτουργίας στὴν Τραπεζούντα. Θεωροῦμε ὅτι τὸ βασικὸ αὐτὸ στοιχεῖο θὰ πρέπει νὰ συνεξετασθεῖ, ὁδηγῶντας στὴν διερεύνηση ἐνδεχομένης χρονολόγησης τοῦ ἐξεταζομένου κειμένου σὲ προγενέστερη χρονικὴ στιγμὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ σήμερα τοποθετεῖται (1436-1437)[4]· δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι τὸ κείμενο ἴσως γράφηκε κατὰ τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 15ου αἰῶνα, κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἀλεξίου Δ´ Μεγαλοκομνηνοῦ[5]. Ὁπωσδήποτε, ἡ διαμόρφωση ἑνὸς τύπου ἀπρόσκοπτης κληρονομικῆς διαδοχῆς στὴν Τραπεζούντα, μὲ τὶς ἀπαρχές της στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐξαίρεται ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα ὡς μία ἀκόμη ἀπόδειξη τῆς χρηστότητας τῶν ἡγεμόνων τῆς πόλης: *ἀλλ᾽ ὥσπερ ἀθάνατοι ἄρχοντες διαιωνίζουσιν ἡμῖν οἱ αὐτοὶ καὶ ταὐτοῦ γένους ὄντες καὶ αἵματος, παῖς πατέρα διαδεχόμενοι καὶ τὴν οἰ-*

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 58.23-25. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 183.
2. Αὐτόθι, 58.28-30. ΝΕ, σσ. 183-184. Βλ. καὶ J. Fallmerayer, Ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 9394 [στὸ ἑξῆς: Fallmerayer, *Ἱστορία*].
3. Αὐτόθι, 59.3-4. ΝΕ, σ. 184. Γιὰ τὸ ὄνομα, βλ. καὶ R. Macrides, What's in the name «Megas Komnenos»?, Ἀρχεῖον Πόντου 35 (1979), σσ. 238-245
4. O. Lampsides, Datierung des «Ἐγκώμιον Τραπεζοῦντος» von Kardinal Bessarion, Byzantinische Zeitschrift 48 (1955), 291-292. Βλ. ὅμως καὶ Βησσαρίων, ΑΠ, σ. 4, ὅπου ἐκφράζονται ἀπὸ τὸν Λαμψίδη ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς χρονολόγησης.
5. Γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ κειμένου ἑτοιμάζουμε εἰδικὴ μελέτη, μὲ ἀναλυτικὴ ἐξέταση τῶν δεδομένων.

κείαν ἕκαστος ἡγεμονίαν κρατύνοντες[1]. Μετὰ τὸν ἔπαινο τῆς μακροτάτης καὶ σχεδὸν αἰωνίας ἐξουσίας τῶν Κομνηνῶν δὲν ἀπομένει στὸν συγγραφέα παρὰ νὰ κλείσει τὸ μέρος αὐτὸ μ' ἕνα εἶδος πολυχρονίου[2].

Ὡς συνεπὲς ἀποτέλεσμα τῆς – προβαλλομένης ὡς εὐφυοῦς καὶ ἀποτελεσματικῆς – διοίκησης τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζούντας, ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸν λόγιο ἡ οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς πόλης[3]. Ἔτσι, στὸ σημεῖο αὐτὸ ξεκινᾷ ἕνα ἀκόμη περιγραφικὸ μέρος τῆς *Ἐκφράσεως*, ποὺ ἀπὸ τὸ τρίτο στεφάνι τοῦ τείχους καὶ ἀπὸ τὰ κτίσματα γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς πόλης[4] περνᾷ στὰ προάστια, στοὺς ἐλαιῶνες, τὰ λιβάδια καὶ τὰ περιβόλια[5]. Μνημονεύεται ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν προϊόντων τους, ὅπως καὶ οἱ ξένοι ἀγρότες. Ἀπὸ τὰ πολυώροφα σπίτια τῆς πόλης ὁ Βησσαρίων βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ περάσει σὲ μία ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα περιγραφὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατιοῦ στὴν ἀκρόπολη, ὅπου περιγράφονται τὰ διάφορα κτίρια, καθὼς καὶ οἱ ναοί[6].

Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὴν περιγραφὴ τῶν ἔργων τέχνης ποὺ παρουσιάζει ὁ Βησσαρίων στὸ βασιλικὸ ἀνάκτορο τῆς Τραπεζούντας[1]· ἡ μαρτυρία εἶναι πολύτιμη τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν χρησίμων παρεχομένων πληροφοριῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν θαυμαστὴ ρητορικὴ δεινότητα ποὺ ἐπιδεικνύει στὸ ἐγκώμιό του ὁ μεγάλος λόγιος. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή, χρυσό, λευκό, ἀλλὰ καὶ πλῆθος διακοσμητικῶν σχεδίων χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ δηλώσουν τὸν οὐρανὸ στὸ παλάτι[2]. Ὅπως ἄλλωστε ὅριζε ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶχε μεταφυτευθεῖ στὴν αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας, ἡ *ἐγκόσμια τάξη* ὄφειλε νὰ εἶναι ἀπεικόνιση τῆς *οὐράνιας τάξης*. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδεολογίας παράσταση μὲ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζούντας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τῆς ἀπεικόνισης τοῦ οὐρανοῦ: *τά τε κύκλῳ καὶ πρὸς τοῖς τοίχοις αὐτοῖς γέγραπται μὲν ὁ τῶν βασιλέων χορὸς ὅσοι τε τῆς ἡμετέρας ἦρξαν ὅσοις τε προγόνοις ἐχρήσαντο.*[3] Ἐὰν προσπαθήσουμε νὰ ἀνασυστήσουμε αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρουσα παράσταση, θὰ πρέπει νὰ εἰκάσουμε τὴν ἀπεικόνιση σὲ αὐτὴν τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸ 1081 ἕως τὸ 1185, καὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζούντας ἀπὸ τὸ 1204 ἕως τὴν περίοδο ποὺ γράφει ὁ Βησσαρίων. Ἑπομένως, μία τέτοια παράσταση θὰ πρέπει νὰ εἶχε περίπου 25 αὐτοκρατορικὲς μορφές. Σὲ ἕνα τέτοιο ἐγκώμιο δυναστείας, ὅπως τὸ εἰκαστικὸ σύνολο στὸ ἀνάκτορο τῆς Τραπεζούντας ποὺ περιγράφει πρόθυμα καὶ συστηματικὰ ὁ Βησσαρίων, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ λείπουν καὶ παραστάσεις ἡττημένων ἐχθρῶν τῆς πόλης καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ἀτράνταχτο στοιχεῖο τῆς κυριαρχίας τῶν ἡγεμόνων τῆς Τραπεζούντας. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἀκολουθοῦνται πιστὰ παλαιότατες παρακαταθῆκες. Ὅπως ἀναφέρει ὁ λόγιος: *γέγραπται δὲ καὶ εἴ τινα κίνδυ-*

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 60.3-5. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 185.
2. Αὐτόθι, 60.5-10. ΝΕ, σ. 185. Ἡ αἰωνιότητα τῆς ἐξουσίας ἀνήκει στὴν αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία. Βλ. σχετικὰ H. Hunger, Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden, Wien 1964, σσ. 81-83. Πρβλ. Ἰ. Καραγιαννόπουλος, Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος, τέταρτη ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 287-292. Βλ. καὶ O. Lampsidis, Bessarions Zeugnis über den Titel Μέγας Κομνηνός, Ἀρχεῖον Πόντου 30 (1970), 386-395.
3. Αὐτόθι, 60.11-19. ΝΕ, σ. 185. Γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ὀργάνωση τοῦ χώρου στὴ βυζαντινὴ Τραπεζούντα, βλ. E. Concina, La città bizantina, Roma – Bari 2003, σσ. 146-153 [στὸ ἑξῆς: Concina, La citta].
4. Αὐτόθι, 60.20-61.35. ΝΕ, σσ. 185-187. Βλ. καὶ Concina, La città, σσ. 147-148.
5. Αὐτόθι, σσ. 62-63. ΝΕ, σσ. 187-188. Βλ. καὶ Fallmerayer, Ἱστορία, σ. 283. Γιὰ τὴν ἐγκωμιαζόμενη χλωρίδα, τοὺς παραδείσους καὶ τοὺς λειμῶνες, βλ. C. N. Constantinides, Byzantine Gardens and Horticulture in the Late Byzantine Period, 1204-1453: The Secular Sources, ἐν: Garden-Culture in Byzantium, ἐπιμ. A. Littlewood - H. Maguire - J. Wolshke-Bulmahn, Washington DC 2002, κυρίως σ. 92.
6. Αὐτόθι, 63.6 κἑξ. ΝΕ, σσ. 188 κἑξ.

1. Βλ. καὶ Concina, La città, σσ. 148-149.
2. Βησσαρίων, ΑΠ, 64.2-11. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 189.
3. Αὐτόθι, 64.11-13. ΝΕ, σ. 189. Γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀναλόγων παραστάσεων στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα, βλ. Τ. Παπαμαστοράκης, Ἕνα εἰκαστικὸ ἐγκώμιο τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου: οἱ ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Μαυριώτισσας στὴν Καστοριά, Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 15 (1991), 222-235. Τοῦ ἰδίου, Εἰκαστικὲς ἐκφάνσεις τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Στεφάνου Dusan σὲ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς του καὶ τὰ βυζαντινὰ πρότυπά τους, ἐν: Βυζάντιο καὶ Σερβία κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Ἀθήνα 1996, κυρίως σσ. 154-155.

νον ἡ πόλις ἡμῶν περιστάντα διήνεγκε καὶ ὅσοι κατ' αὐτῆς ἐπιόντες καθ' αὐτῶν ἔγνωσαν ἐγχειρίσαντες[1].

Τὸ τελευταῖο μέρος τῆς *Διηγήσεως* τοῦ κειμένου τονίζει ἀκόμη μία φορὰ τὴν ἀμυντικὴ ἑτοιμότητα καὶ τὴν καλὴ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση τῶν πολιτῶν, καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δύο ἰδιαίτερα ἰσχυρὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Τραπεζούντας εἶχε γίνει ἐφικτὸ νὰ ἀποκρουσθοῦν μὲ ἐπιτυχία[2]. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἐπιτιθεμένων καὶ τῶν ἐπιθέσεων ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ὑποθέσεις καὶ αἰτιολογημένες προτάσεις[3]· τὸ ζήτημα ὅμως φαίνεται ὅτι παραμένει ἀνοικτό.

Ἀπὸ ὅσα προαναφέρθηκαν, θεωροῦμε ὅτι κατέστη σαφὴς ἡ ἀξία τοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς παιδείας, τῆς λογιοσύνης, τῶν συλλογικῶν ταυτοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν ὁραμάτων τοῦ Βησσαρίωνος. Ἡ ἐξεταζομένη *Ἔκφρασις* φέρει πλῆθος ἰδιαιτεροτήτων, ὡς πρὸς τὴν δομή, τὴν διάρθρωση καὶ τὸ περιεχόμενό της. Ἡ ἀσυνήθιστα μεγάλη ἔκτασή της ὀφείλεται μόνο ἐν μέρει στὶς ἱστορικὲς παρεκβάσεις, καθὼς καὶ τὰ γνήσια ἐκφραστικὰ μέρη εἶναι ἀναλυτικὰ καὶ λεπτομερῆ. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἐγκώμιο τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων, τὸ ὁποῖο διαθέτει σημαντικὴ ἰδεολογικὴ ἀξία. Ἡ μεγάλη ἔκταση τοῦ ἔργου θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείει τὴν πιθανότητα αὐτὸ νὰ ἐκφωνήθηκε – τουλάχιστον στὴν ἐκδοχὴ μὲ τὴν ὁποία ἔχει σήμερα σωθεῖ.

Τὸ ἐγκωμιαστικὸ ἔργο τοῦ Βησσαρίωνος γιὰ τὴν Τραπεζούντα ἔχει ἐπηρεασθεῖ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς του, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες οἱ βυζαντινὲς πόλεις δέχονταν διαδοχικὰ τὴν πολιορκία, τὴν καταστροφή, ἢ καὶ τὴν κατάκτηση, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους. Τὸ 1422 ὁ Ὀθωμανὸς σουλτάνος Μουρὰτ Α′ πολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ διατήρησε τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς πόλης ἐπὶ τρίμηνο, πρὶν τελικῶς ἀποχωρήσει. Τὸ 1423 τὰ στρατεύματά του κατέστρεψαν τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Κορίνθου, προελαύνοντας καὶ στὴν νότια Πελοπόννησο. Τὸ ἴδιο ἔτος οἱ Τοῦρκοι πολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκη καὶ ὁ δεσπότης της κάλεσε τοὺς Βενετοὺς νὰ τὴν καταλάβουν, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἑπτὰ χρόνια μετά, τὸ 1430, ἡ Θεσσαλονίκη καταλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς[4].

1. Βησσαρίων, ΑΠ, 64.13-15. Βησσαρίων, ΝΕ, σ. 189.
2. Αὐτόθι, σσ. 67-69. ΝΕ, σσ. 192-194.
3. Lampsides, Lobrede, σσ. 15-17. Βησσαρίων, ΝΕ, σσ. 202-204.
4. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. G. Ostrogorsky, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους,

Σὲ αὐτὸ τὸ δραματικὸ εὐρύτερα πολιτικὸ σκηνικὸ ἡ Τραπεζούντα, ἡ πατρίδα τοῦ Βησσαρίωνος, γενέθλιος τόπος, τόπος καταγωγῆς τῶν πατέρων (μὲ ἀναγωγὴ στὴν ἀρχαία Ἀθήνα) καὶ τόπος ἐξουσίας τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων (μὲ ἀναγωγὴ στὴν ἀκμάζουσα Κωνσταντινούπολη τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνα), προβάλλεται ὡς ἕνας τόπος ἰδανικός· ὡς μία *ἄλλη Ἀθήνα* καὶ μία *ἄλλη Κωνσταντινούπολη* στὶς ἀκτὲς τοῦ Πόντου[1]. Ὁ λόγιος φαίνεται ὅτι εἶχε ἤδη ἀρχίσει τὴν ἀναζήτηση γιὰ μία πόλη ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ διαδεχθεῖ τὴν ἀπειλούμενη Κωνσταντινούπολη σὲ ὅλες τὶς λειτουργίες της – πολιτική, πολιτισμικὴ καὶ εὐρύτερα παιδευτική[2]. Ἡ πολιτικὴ ἀντίληψη ποὺ ἐκφράζεται στὸ ἐγκώμιο τοῦ Βησσαρίωνος γιὰ τὴν Τραπεζούντα συγκροτεῖ τὸ πρῶτο στάδιο αὐτῆς τῆς ἀγωνιώδους προσωπικῆς πορείας, ποὺ ἔμελλε νὰ τὸν φέρει στὴν συνέχεια στὸν Μιστρὰ καὶ στὴν Βενετία[3]. Ἡ πόλη τῆς Τραπεζούντας, πατρίδα τοῦ λογίου, προβάλλεται στὴν ἐξεταζομένη ἐγκωμιαστικὴ *ἔκφρασιν*, ὡς πόλη-διάδοχος τῆς Κωνσταντινούπολης σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο· ἕνα οἱονεὶ «ἄλλο Βυζάντιο». Ἡ διάσταση αὐτὴ τῆς ἐκφράσεως τεκμηριώνει μία ἀγωνία διαρκείας τοῦ λογίου γιὰ τὸ διαφαινόμενο τέλος τῆς βυζαντινῆς αὐτο-

τόμ. Γ′, μετάφραση Ἰ. Παναγόπουλος, Ἀθήνα 1978, κυρίως σσ. 261-263. Ἰ. Καραγιαννόπουλος, Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος, τέταρτη ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 269-273. Δ. Ἀ. Ζακυθηνός, Τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 1071 μέχρι τοῦ 1453, Ἀθῆναι 1972, σσ. 190-193.

1. Σχετικὰ μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Βησσαρίωνος γιὰ τὸ ἰδανικὸ κράτος, βλ. J. Harris, Cardinal Bessarion and the Ideal State, στό: Der Beitrag der byzantinischen Gelehrten zur abendlandischen Renaissance des 14. und 15. Jahrhunderts, ἐπιμ. E. Konstantinou, Verne 2006, 90-98.
2. Γιὰ τὶς μετέπειτα σχετικὲς ἀναζητήσεις, Ch. Maltezou, «Still more on the political views of Bessarion», στό: Der Beitrag der byzantinischen Gelehrten ἐνθ' ἀνωτ., 99-105. A. G. Keller, A Byzantine admirer of «Western» Progress: Cardinal Bessarion, Cambridge Historical Journal 11 (1955), 343-348.
3. Α. Μαυρομάτης, Ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Πελοποννήσου, Σύμμεικτα 9, Μνήμη Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, μέρος Β′, ἐπιμ. Ν. Γ. Μοσχονᾶς, Ἀθήνα 1994, 41-50. Ὀ. Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση ὡς τὴν ἑδραίωση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, στό: Οἱ Ἕλληνες στὴ Διασπορά, 15ος-21ος αἰ., ἐπιμ. Ἰ. Κ. Χασιώτης, Ὀ. Κατσιαρδῆ-Hering, Ε. Α. Ἀμπατζῆ, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2006, κυρίως σσ. 36-37, 49. J. Monfasani, Byzantine Scholars in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and Other Emigres, Aldershot 1995, σποράδην.

κρατορίας καὶ συνιστᾷ τὴν ἀφετηρία τῆς βιωματικῆς καὶ διανοητικῆς του περιπλάνησης καὶ ἀναζήτησης γιὰ τὸ «Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο», μὲ ἐπιδίωξη ἕναν συμβιβασμὸ τῶν οραμάτων του, ἢ — ἀκριβέστερα — ἕνα ὅραμα συμβιβασμοῦ.

ΗΛΙΑΣ ΓΙΑΡΕΝΗΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΙΩΣΗΦ ΤΟΥ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΥ[1]

Ὁ Εὐτ. Τωμαδάκης εἶχε καταγράψει 466 ἀνεκδότους καὶ ἐκδεδομένους κανόνας Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου[2].

Ὁ κατάλογος ἐκεῖνος ἐβασίσθη, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἄλλας μελέτας καί, κυρίως, εἰς ἑκατὸν καὶ πλέον χειρογράφους κώδικας τῆς Κρυπτοφέρρης, τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἄλλων βιβλιοθηκῶν. Ὅπως ἐκτιμοῦσε τότε, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα διέθετε, ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν ἦταν ὁριστικὸς καὶ διετύπωνε τὴν ἄποψιν ὅτι «ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἕτερα ἔργα τοῦ Ὑμνογράφου»[3].

Ὄντως ἡ μετέπειτα ἔρευνα καὶ ἄλλων χειρογράφων ἀπεκάλυψε καὶ ἄλλα ἔργα μὲ τὰ ὁποῖα συμπληρώνεται καὶ ἐμπλουτίζεται ὁ ἐν λόγῳ κατάλογος.

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην καταγράφονται 90 νέοι ᾀσματικοὶ κανόνες τοὺς ὁποίους ἐνετόπισαν διάφοροι μελετηταὶ καὶ ἐκδόται ὑμνογραφικῶν κειμένων ἀπὸ τὸ 1971 μέχρι σήμερον. Οἱ 63 ἐξ αὐτῶν κατεγράφησαν ἀπὸ τὴν Ἑλ. Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου[4], 6 ἀπὸ τὴν A. Armati[5], 3 ἀπὸ τὸν Δημοσθένην Στρατηγόπουλον[6] εἷς ἀπὸ τὸν Chr. Hannick[7] καὶ εἷς, ὁ τελευταῖος τοῦ παρόντος καταλόγου,

1. Ἡ παροῦσα μελέτη ἐξεπονήθη εἰς τὸ μεταπτυχιακὸν σεμινάριον Βυζαντινῆς Ὑμνογραφίας τοῦ καθηγητοῦ Εὐτ. Τωμαδάκη.

2. Εὐτ. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον, Ἀθῆναι 1971, σσ. 107 - 203.

3. Αὐτόθι, σ. 92.

4. Ἑλ. Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου, Ταμεῖον ἀνεκδότων βυζαντινῶν ᾀσματικῶν κανόνων, Ἀθῆναι 1996.

5. Angela Armati, Giuseppe Innografo negli Analecta Hymnica Graeca, *Δίπτυχα*, Δ' (Ὠιδή. Ἀφιέρωμα εἰς Giuseppe Schirò), Ἀθῆναι 1986-87, σσ. 147-148 (εἰς τὸ ἑξῆς Armati).

6. Δημοσθένης Στρατηγόπουλος, Ἔντυπες ἀκολουθίες ἁγίων (Συλλογὴ Ντόρις Παπαστράτου), Ἀθήνα 2007.

7. Chr. Hannick, Studien zu den griechischen und slavischen liturgischen

ἀπὸ τὸ Ὡρολόγιον. Τοὺς ὑπολοίπους 18 κανόνας κατέγραψα βάσει τῶν δελτίων τὰ ὁποῖα ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὁ Εὐτύχιος Τωμαδάκης, παραπέμπω δὲ εἰς ἄρθρον του δημοσιευόμενον εἰς τὸν παρόντα τόμον. Οἱ 63 κανόνες, τοὺς ὁποίους κατέγραψεν ἡ Ἑλ. Παπαηλιοπούλου - Φωτοπούλου, ἦσαν καὶ παραμένουν εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Ἡ ἰδία ἐρευνήτρια κατέγραψε τοὺς κώδικας εἰς τοὺς ὁποίους διασώζονται οἱ κανόνες αὐτοί. Διὰ λόγους οἰκονομίας χώρου δὲν καταγράφονται οἱ κώδικες εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

Ἡ A. Armati, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἐπεμελήθη τοῦ XIII τόμου (Initia et Indices) τῶν A(nalecta) H(ymnica) G(raeca), κατέγραψε ἓξ νέους κανόνας Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου οἱ ὁποῖοι ἐδημοσιεύθησαν εἰς τόμους τῶν AHG, κυκλοφορηθέντας πρὸ τοῦ 1971, ἔτους ἐκδόσεως τῆς μονογραφίας τοῦ Τωμαδάκη περὶ τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου.

Ὅμως ἡ Armati εἰς τὴν μελέτην της ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλους ἑπτὰ[1] ᾀσματικοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς τὰ AHG καί, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἰδίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκδοτῶν, μὲ ἀμφιβολίαν θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ἰωσὴφ τὸν Ὑμνογράφον, ἐπειδὴ μόνη ἡ ἁπλῆ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος «Ἰωσήφ» εἰς τὴν ᾤαν τῶν χειρογράφων δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἀπόδειξις τῆς πατρότητός των. Περὶ τῶν ἑπτὰ αὐτῶν κανόνων ἐπισημαίνεται ὅτι καὶ ὁ Εὐτ. Τωμαδάκης, δὲν περιέλαβε αὐτοὺς (ὅσους ἐξ αὐτῶν βεβαίως εἶχε ὑπ' ὄψιν του τότε) εἰς τὸν κατάλογόν του, ἐπειδὴ δὲν διαθέτουν τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῶν κανόνων Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου[2].

Οἱ νέοι κανόνες κατὰ μῆνα εἶναι οἱ ἑξῆς:

Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien 1972 (Byzantina Vindobonensia, Band VI), σσ. 81-85.

1. Armati, σ. 144. [Οἱ κανόνες αὐτοὶ εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὸν ἅγ. Ἐπίμαχον (31 Ὀκτ., AHG II, 352-359), εἰς τὸν ἅγ. Πρωτομάρτυρα Στέφανον (27 Δεκ., AHG IV, 663-675), εἰς τὰ Προεόρτια τῶν Θεοφανίων (3 Ἰαν., AHG V, 69-75), εἰς τὸν ἅγ. Ἀλέξανδρον Πύδνης (14 Μαρτ., AHG VII, 158-167), εἰς τὸν ἅγ. Ἀλέξανδρον (13 Μαΐου, AHG IX, 158-167), εἰς τὸν ἅγ. Ὀνούφριον (12 Ἰουν., AHG X, 36-49) καὶ εἰς τοὺς ἅγ. Ἀσκληπιάδην καὶ Διομήδην (7 Ἰουλ., AHG XI, 138-145)].

2. Πρβλ. Εὐτ. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον, Ἀθῆναι 1971, σσ. 89-90.

Α'. ΕΚ ΤΩΝ ΜΗΝΑΙΩΝ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

1. Τῇ Γ' Σεπτ. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Βασιλίσσης.
Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Βά <σ>ις πέφυκας, Βασίλισσα, παρθένων. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἆσμα ἀναπέμψωμεν λαοί.*
Ἀρχ.: Βάσει ἀρετῶν περιφανῶς τὰς βάσεις σου ἐρείσασα[1].

2. Τῇ Ε' Σεπτ. Τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ὠκεανοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.
Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τῶν σῶν ἀθλητῶν, Χριστέ, μέλπω τὸ κλέος. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον ἔτεμε.*
Ἀρχ.: Ταῖς οὐρανίαις συνόντες δυνάμεσι[2].

3. Τῇ Κ' Σεπτ. Τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐσταθίου καὶ Θεοπίστης καὶ τῶν τέκνων.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Θείοις ἀθληταῖς τούσδε τοὺς ὕμνους πλέκω. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Θεοπρεπῶς ἀθροισθέντες ἐν τῇ σεπτῇ σήμερον[3].

4. Τῇ ΚΕ' Σεπτ. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἴας.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἴόν σε μέλπω, μάρτυς, εὐῶδες πόθῳ. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηράν.*
Ἀρχ.: Ἰλύος με ῥῦσαι ἁμαρτιῶν/ καὶ τῆς δυσωδίας τῶν σπιλούντων με[4].

5. Τῇ ΚΗ' Σεπτ. Μνήμη τῶν ἁγίων μαρτύρων τῶν Καλυτηνῶν.
Ἕτερος κανὼν εἰς τοὺς Καλυτηνοὺς μάρτυρας, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·

---

1. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 33 , ἀρ. 7.
2. Αὐτόθι, σ. 37, ἀρ. 26.
3. Αὐτόθι, σ. 47, ἀρ. 61.
4. Αὐτόθι, σ. 50, ἀρ. 72.

Τετρακτὺν ὑμνῶ μαρτύρων στεφηφόρων. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηράν.*
Ἀρχ.: Τὸν θεῖον ἀγῶνα πανευκλεῶς, μάρτυρες Κυρίου[1].

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

6. Τῇ Η' Ὀκτ. Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἀρτεμίωνος.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Περιχαρῶς ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἱεροῦ μάρτυρος[2].

7. Τῇ Γ' Ὀκτ. Μνήμη τοῦ ἁγίου πατρὸς Βασιανοῦ.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Βάσις πέφυκας τῶν καλῶν ὅλων, πάτερ. Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ.*
Ἀρχ.: Βασιλείαν τὴν ἐν οὐρανῷ, μάκαρ, ἐπόθησας[3].

8. Τῇ ΙΔ' Ὀκτ. Μνήμη τῶν ἁγίων μαρτύρων Ναζαρίου, Γερβασίου Προτασίου καὶ Κελσίου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
< - - - - - - - - - > *ους <πλ>έκω. Ἐ<γ>ὼ ὁ Ἰωσ<ή>φ.*
Ἦχος πλ. δ'. < >
Κανὼν ἀκέφαλος. Ἀρχ.:]σίῳ τῷ θείῳ στερρῶς ἐναθλήσαντες[4].

9. Τῇ ΙΕ' Ὀκτ. Μνήμη τῶν ἁγίων Σαρβήλου καὶ Βαβίας.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Σάρβηλον ὑμνῶ καὶ Βαβίαν εὐστόχως. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Τριστάτας κραταιούς.*
Ἀρχ.: Συνὼν ταῖς νοηταῖς[5].

10. Τῇ ΙΖ' Ὀκτ. Μνήμη τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Πάππου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·

---

1. Αὐτόθι, σ. 52, ἀρ. 82.
2. Αὐτόθι, σ. 56-57, ἀρ. 99.
3. Αὐτόθι, σ. 57, ἀρ. 103.
4. Αὐτόθι, σ. 59, ἀρ. 108.
5. Αὐτόθι, σ. 59, ἀρ. 111.

Χαί<ρ>ω<ν κρο>τῶ σ<ο>υ τοὺς <κ>ρότο<υ>ς, μάκαρ Π<ά>ππε. Ἐγὼ ὁ Ἰωσ<ή>φ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισμα ἀναπέμψωμεν, λαοί.*
Ἀρχ.: Χαίρων ἐν ὑψίστοις τῷ Θεῷ παρεστηκώς, μακάριε[1].

11. Τῇ ΚΣΤ' Ὀκτ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλύτου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Δημητρίῳ νῦν πρῶτον ὕμνον εἰσφέρω. Ἰωσήφ.
Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.*
Ἀρχ.: Δοξάσας τοῖς μέλεσι τοῖς σοῖς[2].

12. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλύτου.
Κανὼν ἕτερος, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τὴν <ἑ>βδόμην σοι προσφέρω λιτήν, μάκαρ. Ἰωσήφ.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη.*
Ἀρχ.: Τίμιος ὥσπερ λίθος[3].

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

13. Τῇ Δ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Πορφυρίου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τὸ πορφυρίζον μαρτύρων ἄνθος σέβω. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ἄισομαί σοι, Κύριε, ὁ Θεός μου.*
Ἀρχ.: Ταῖς θείαις τοῦ πνεύματος φωτοχυσίαις καταυγαζόμενος ἀεί[4].

14. Τῇ Ε' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀντωνίου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·

---

1. Αὐτόθι, σ. 60, ἀρ. 112.
2. Αὐτόθι, σ. 68, ἀρ. 141.
3. Αὐτόθι, σ. 72, ἀρ. 154. Ὁ κανών, τὸν ὁποῖον ἡ Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου καταγράφει ὡς ἀνέκδοτον, εἶχεν ἐκδοθῇ ἐλλιπῶς κατὰ δύο τροπάρια ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδ. 637 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος: Φ. Ἀγγελάτος, Κανόνες ἀνέκδοτοι εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, *Βυζαντινὰ* 13_2 (Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο), Θεσσαλονίκη, 1985, σσ. 1382-1389.
4. Αὐτόθι, σ. 78, ἀρ. 174.

Ἄθλους γεραίρω τοῦ σοφοῦ Ἀντωνίου. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον ἔτεμε.*
Ἀρχ.: Αἴγλῃ τῇ θείᾳ ἀεὶ λαμπρυνόμενος[1].

15. Τῇ Η' Νοεμ. Σύναξις τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Γενοῦ, μέγιστε Μιχαὴλ μοι προστάτης. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. α'. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην.*
Ἀρχ.: Γλῶσσαν πρὸς ἱκεσίαν / τὴν σὴν κινῆσαι τολμῶ[2].

16. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Μνήμη τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ.
Ἕτερος κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Ὡς παρεστὼς τῷ ἀστέκτῳ / καὶ φοβερῷ[3].

17. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, κανὼν ἕτερος εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἀρχιστράτηγε, τὴν ἐμὴν εὐχὴν δέχου. Ἰωσήφ.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη.*
Ἀρχ.: Ἄρχοντα τῶν ἀγγέλων σὲ ὁ προάναρχος[4].

18. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, κανὼν ἕτερος εἰς τὸν μέγαν ταξιάρχην Μιχαὴλ παρακλητικὸς ἐπὶ παρατάξει πολέμου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἀρχιστράτηγε, συμμάχει σοῖς οἰκέταις. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηράν.*
Ἀρχ.: Ἀΰλων ἀγγέλων ταξιαρχῶν[5].

19. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Μνήμη τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ.
Κανὼν ἕτερος, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὴν θ' ᾠδὴν *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς.*
Ἀρχ.: Τῷ θρόνῳ τῷ φοβερῷ τῆς ἀστέκτου δόξης[6].

20. Τῇ ΙΑ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Χριστοφόρου.

---

1. Αὐτόθι, σ. 79, ἀρ. 177.
2. Αὐτόθι, σ. 84, ἀρ. 193.
3. Αὐτόθι, σ. 85, ἀρ. 200.
4. Αὐτόθι, σ. 86, ἀρ. 202.
5. Αὐτόθι, σ. 91, ἀρ. 205.
6. Αὐτόθι, σ. 87, ἀρ. 207.

Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ὕμν<ο>ις φο<ρ>οῦντ<α> Χρισ<τ>ὸν μάρτυρα στέφω. Ἰ<ωσήφ>.
Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.*
Ἀρχ.: Ὕμνοις εὐφημῆσαι τὴν σεπτήν[1].

21. Τῇ ΙΔ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Σοῖς <οἰκέ>ταις, Φίλιππε, σὴν σκέπην δίδου. Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ.*
Ἀρχ.: Στεφανώσας κάλλει σε Χριστός[2].

22. Τῇ ΙΕ' Νοεμ. Μνήμη τῶν ἁγίων ὁμολογητῶν Γουρία, Σαμωνᾶ καὶ Ἀββίβου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ὑμνῶ Σαμωνᾶν, Ἄββιβον καὶ Γουρίαν. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην φαραὼ ἐβύθισε.*
Ἀρχ.: Ὑμνολογίαις ἱεραῖς τιμήσωμεν[3].

23. Τῇ ΙΘ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μαρτύρου Δασίου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Μέλπω, μάκαρ, σοῦ τοὺς ἀγῶνας ἐμφρόνως. Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Δεῦτε, λαοί.*
Ἀρχ.: Μετὰ πασῶν / τῶν οὐρανίων δυνάμεων[4].

24. Τῇ ΚΑ' Νοεμ. Ἡ Εἴσοδος τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ὅτε προσηνέχθη ἐν τῷ ναῷ τριετίζουσα ὑπὸ τῶν αὐτῆς γονέων.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς κατ' ἀλφάβητον, *Α-Ω. Ἰωσήφ.*
Ἦχος α'. *Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε.*
Ἀρχ.: Ἀγάλλου γῆ καὶ οὐράνια,/ προφῆται θεηγόροι σκιρτήσατε. (μετὰ β' ᾠδῆς)[5].

25. Τῇ ΚΓ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου Ἱερομάρτυρος Σισινίου.

---

1. Αὐτόθι, σ. 91, ἀρ. 224.
2. Αὐτόθι, σ. 94, ἀρ. 235.
3. Αὐτόθι, σ. 95, ἀρ. 237.
4. Αὐτόθι, σ. 97, ἀρ. 246.
5. Αὐτόθι, σ. 100, ἀρ. 259.

Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τῷ θαυματουργῷ προσλαλῶ Σισσινίῳ. Ὁ Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ.*
Ἀρχ.: Τοῦ σταυρωθέντος Δεσπότου ἰχνηλατῶν[1].
(μετὰ β' ᾠδῆς)

26. Τῇ ΚΕ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Πέτρου Ἀλεξανδρείας.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *<Ἰω>σήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηράν.*
Ἀρχ.: Τὴν κλῆσιν καὶ ζῆλον πεπλουτηκώς[2].

27. Τῇ Λ' Νοεμ. Μνήμη τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου, τοῦ Πρωτοκλήτου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τῷ πρωτοκλήτῳ δεύτερον πλέκω μέλος. Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ.*
Ἀρχ.: Τῷ φωτὶ τῷ θείῳ παρεστώς[3].

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

28. Τῇ Γ' Δεκ. Μεθεόρτια τῆς Συλλήψεως τῆς Θεοτόκου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ.*
Ἀρχ.: Ἰωακείμ τε καὶ Ἄννης ἡ προσευχή[4].

29. Τῇ ΙΔ' Δεκ. Τῶν ἁγίων μαρτύρων Θύρσου, Λευκίου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς, ἁγ. Καλλινίκου καὶ Φιλήμονος.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τούς <σ>ούς <ἐ>παινῶ, παμ<μ>άκαρ, μακροὺς πόνους. Ἰωσήφ.
Ἦχος α'. *Ὠιδὴν ἐπινίκιον*
Ἀρχ.: Τὰ ἆθλα, τὰ στίγματα, τὰς ἀριστείας[5].

1. Αὐτόθι, σ. 103, ἀρ. 265.
2. Αὐτόθι, σ. 105, ἀρ. 275.
3. Armati, σ. 147. Δὲν καταγράφεται ἄλλος κανὼν Ἰωσὴφ πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου.
4. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 122, ἀρ. 337.
5. Αὐτόθι, σ. 125, ἀρ. 350.

30. Τῇ ΙΖ' Δεκ. Μνήμη τῶν ἁγίων Εὐσταθίου, Ἀνατολίου καὶ Θεσπεσίου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τριῶν ἀ<δ>ελφῶν γ<ν>ησί<ω>ν ἄθλ<ο>υς σέ<β>ω. Ἰ<ω>σήφ.
Ἦχος. πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Ταῖς φανωτάταις λαμπάσι τοῦ παντουργοῦ[1].

31. Τῇ ΚΓ' Δεκ. Μνήμη τῶν ἁγίων Δέκα ἐν Κρήτῃ μαρτύρων.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Πανευκλεὲς σύστημα τιμῶ μαρτύρων. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἆισμα ἀναπέμψωμεν, λαοί.*
Ἀρχ.: Πίστει συνελθόντες οἱ πιστοί[2].

32. Τῇ ΛΑ' Δεκ. Μεθεόρτια τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς εἰς τὰς ᾠδάς (α'- η')· *Α-Ω*, εἰς δὲ τὴν θ' ᾠδήν· *ωη (= <Ἰ> ω <σ> ἡ <φ>;*
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Ἄστρον ἀνέτειλεν πάλαι/ ἐξ Ἰακὼβ Ἰησοῦς ὁ Κύριος[3].

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

33. Τῇ Κ' Ἰαν. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἀγνῆς.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ἀγνὴν ἐπαινῶ μάρτυρα στεφηφόρον. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.*
Ἀρχ.: Ἄνθρακι θείου πόθου ἡ καθαρωτάτη σου διάνοια[4].

34. Τῇ ΚΔ' Ἰαν. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Βαβύλα τοῦ ἐν τῷ Ἔννε τῆς Σικελίας καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων μαρτύρων Τιμοθέου καὶ Ἀγαπίου, τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.
Κανών, οὗ ἡ ακροστιχίς·

1. Αὐτόθι, σ. 128, ἀρ. 359.
2. Αὐτόθι, σ. 131, ἀρ. 370.
3. Αὐτόθι, σ. 138, ἀρ. 396.
4. Αὐτόθι, σ. 156, ἀρ. 457.

Βα<βύ<λα<ν> ὑ<μ>νῶ σὺν <κ>αλῇ <ξ>υνω<ρ>ίδ<ι>. Ὁ Ἰωσ<ή>φ.
Ἦχος δ'. *Δεῦτε λαοί*
Ἀρχ.: Βίον λαμπρόν[1].

35. Τῇ ΚΘ' Ἰαν. Ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων ἁγίου Ἰγνατίου, τοῦ Θεοφόρου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Θεοῦ σε μέλπω μάρτυρα στεφηφόρον. Ἐγὼ Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.*
Ἀρχ.: Θεϊκαῖς λαμπρότησιν[2].

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

36. Τῇ Β' Φεβρ. Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Χριστὸν <ὁ> πρέσβυς ὠλέναις ἐδέξατο. Ὠδὴ Ἰωσήφ.
Ἦχος α'. *Χριστὸς γεννᾶται.*
Ἀρχ.: Χριστὸς σαρκὶ πεφανέρωται[3].

37. Τῇ Η' Φεβρ. Τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Τοὺς σοὺς ἀγῶνας, μαρτύρων κλέος, σέβω. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.*
Ἀρχ.: Τὸν κλεινὸν Θεόδωρον, /τῶν ἀθλητῶν τὸ καύχημα[4].

38. Τῇ ΙΒ' Φεβρ. Μνήμη τῶν ἁγίων μαρτύρων τῶν ἐν Νικομηδείᾳ ἀναιρεθέντων.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Πληθὺν γεραίρω καλλινίκων μαρτύρων. Ἰωσήφ.

1. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 157, ἀρ. 461.
2. Armati, σ. 148.
3. Δ. Στρατηγόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 360.
4. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 164, ἀρ. 484 καὶ Armati σ. 147, σημ. 1 (τὸν κανόνα εἶχε καταγράψει ἐκ τοῦ Sinait. gr. 602 ὁ Τωμαδάκης εἰς AHG VI, σ. 45, σημ. 1).

Ἦχος δ'. *Ἄισομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου.*
Ἀρχ.: Πληθὺς πολυάριθμε τῶν μαρτύρων[1].

ΜΑΡΤΙΟΣ

39. Τῇ Θ' Μαρτ. Τῶν ἁγίων μ' μαρτύρων τῶν ἐν Σεβαστείᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας μαρτυρησάντων.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ἕκτην προσαυδῶ μάρτυσι μελῳδίαν. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β'. *Ὁ αἰσθητὸς φαραώ.*
Ἀρχ.: Ἐν οὐρανίαις σκηναῖς ἀναπαυσάμενοι[2].

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

40. Τῇ Α' Ἀπρ. Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Μέλπω, πάτερ, σοῦ τὸν βίον νῦν εὐθύμως. <Ἐ>γὼ Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ.*
Ἀρχ.: Μακαρίως, πάτερ, ἐπὶ γῆς σὺ πολιτευσάμενος[3].

41. Τῇ Γ' Ἀπρ. Μνήμη τῆς ἁγίας παρθενομάρτυρος Θεοδοσίας, τῆς ἐν Καισαρείᾳ.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Θεοῦ δόσις πέφυκας, μάρτυς παρθένε. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Τριστάτας κραταιούς.*
Ἀρχ.: Θεῷ τῷ ἀγαθῷ ἁπαλῶν ἐξ ὀνύχων[4].

42. Τῇ ΙΓ' Ἀπρ. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Θερβοῦς καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς καὶ τῆς παιδίσκης αὐτῶν <ἐν Περσίδι>.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Τρισὶν προσάξω μάρτυσιν μελῳδίαν. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ἄισομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου.*
Ἀρχ.: Τὸν θεῖον ἀγῶνα ἀνδρειοφρόνως[5].

1. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 165, ἀρ. 490.
2. Αὐτόθι, σ. 175, ἀρ. 525.
3. Αὐτόθι, σ. 185, ἀρ. 556.
4. Αὐτόθι, σ. 185, ἀρ. 557.
5. Αὐτόθι, σ. 188, ἀρ. 565.

43. Τῇ ΚΑ΄ Ἀπριλίου. Τῶν ἁγίων μαρτύρων Δωρήτου καὶ Δωροπιανοῦ.
Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἄθλ<ο>υς γεραί<ρ>ειν μαρτύ<ρ>ων κλ<έ>ο<ς> μέγα. Ἰωσήφ.
Ἦχος β΄. Τῷ τὴν ἄβατον.
Ἀρχ.: Ἀγαλλόμενοι | τῷ τοῦ Κυρίου Βήματι[1].

ΜΑΪΟΣ

44. Τῇ Β΄ Μαΐου. Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ΄ ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ΄. *Ὑγρὰν διοδεύσας.*
Ἀρχ.: Ὁ γνήσιος φίλος τοῦ λυτρωτοῦ[2].

45. Τῇ ΙΑ΄ Μαΐου. Μνήμη τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Μωκίου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ΄ ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ΄. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Τῇ φωτοφόρῳ ἡμέρᾳ τοῦ ἱερομάρτυρος[3].

46. Τῇ ΙΕ΄ Μαΐου. Μνήμη τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ἀχιλλίου με ταῖς λιταῖς, σῶτερ, σκέπε. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ΄. *Ἁρματηλάτην φαραὼ ἐβύθισε.*
Ἀρχ.: Ἀνατολὴ τῶν ἀρετῶν γενόμενος[4].

47. Τῇ ΚΔ΄ Μαΐου. Μνήμη τῶν ἁγίων μαρτύρων Μελετίου, Στεφάνου, Ἰωάννου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Σύστημα σ<ε>πτῶν μαρτύρων ἐπαινέσω. Ἰωσήφ.

2. Chr. Hannick, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 81-85.
3. Δ. Στρατηγόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 5.
4. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 199, ἀρ. 603.
5. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 200, ἀρ. 606. Βλ. καὶ Δ. Στρατηγόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 35, ὅπου ἀναφέρεται ὁ κανὼν ἐκδεδομένος εἰς φυλλάδα τοῦ 1896.

Ἦχος πλ. δ΄. *Ἁρματηλάτην φαραὼ ἐβύθισε.*
Ἀρχ.: Στρατὸς ὑμνείσθω ἀθλητῶν θεόλεκτος[1].

ΙΟΥΝΙΟΣ

48. Τῇ Κ΄ Ἰουν. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ὀρεντίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἓξ αὐταδέλφων αὐτοῦ.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἑπτάδα τιμῶ μαρτύρων δμαιμόνων. Ἐγὼ Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ΄. *Ἁρματηλάτην φαραὼ ἐβύθισε.*
Ἀρχ.: Ἐν ἓξ ἡμέραις, παντουργέ, τὴν σύμπασαν[2].

49. Τῇ ΚΓ΄ Ἰουν. Προεόρτια τοῦ γενεσίου τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου.
Κανών, φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ΄ ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος δ΄. *Ἅρματα φαραώ*[3].
Ἀρχ.: Σήμερον ἡ φωνή.

50. Τῇ ΚΕ΄ Ἰουν. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Φεβρωνίας.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Φῶς μοι παράσχου σαῖς λιταῖς, Φεβρωνία. Ἰωσήφ.
Ἦχος β΄. *Δεῦτε λαοί.*
Ἀρχ.: Φωτιστικαῖς τοῦ Θείου Πνεύματος χάρισιν[4].

ΙΟΥΛΙΟΣ

51. Τῇ Α΄ Ἰουλ. Τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τῶν Ἀναργύρων.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἀναργύροις δέησις αὕτη δευτέρα. Ἰωσήφ.
Ἦχος β΄. *Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν ᾆσμα Χριστῷ τῷ Θεῷ.*
Ἀρχ.: Αἴγλη Θεοῦ[5].

1. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 205, ἀρ. 622.
2. Αὐτόθι, σ. 222, ἀρ. 681.
3. Αὐτόθι, σ. 224, ἀρ. 686.
4. Αὐτόθι, σ. 226, ἀρ. 696.
5. Armati, σ. 148.

52. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἕτερος κανὼν εἰς τοὺς ἁγίους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, φέρων ἀκροστιχίδα·
Ὠιδὴ τετάρτη τοῖς ἀναργύροις πρέπει. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος.*
Ἀρχ.: Ὡς φέγγει τῷ ἀνεσπέρῳ, ἅγιοι[1].

53. Τῇ ΙΑ' Ἰουλ. Μνήμη τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην φαραὼ ἐβύθισε.*
Ἀρχ.: Ταῖς καθαραῖς μαρμαρυγαῖς τοῦ πνεύματος[2].

54. Τῇ ΙΔ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ὁσίου Ὀνησίμου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Μέ<λ>πω, μ<ά>καρ, σ<ο>ῦ τὸν <β>ίον <τ>ὸν φωσφό-ρ<ο>ν. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ἄισομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου.*
Ἀρχ.: Μέλποντα τὸν βίον σου τὸν φωσφόρον[3].

55. Τῇ ΙΕ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀβουδίμου.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ἀβ<ο>υ<δίμο>υ <μ>έλψο<ι>μι τ<ο>ὺς θ<ε>ίου<ς> πόν<ο>υς. Ἰω<σή>φ.
Ἦχος δ'. Ἄισωμεν ᾠδὴν ἐπινίκιον.
Ἀρχ.: Αἴγλῃ φωτιζόμενος, ἔνδοξε[4].

56. Τῇ ΙΗ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ὑακίνθου, ἐπισκόπου Ἀμάστριδος.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ἀμ<ά>σ<τριδ>ος <τ>όν θ<ερ>μόν <ὕ>μνῶ <π>ρο<σ>τά-τη<ν>. Ὁ Ἰω<σή>φ.

1. Armati, σ. 148.
2. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 242, ἀρ. 744. Περὶ τοῦ κανόνος αὐτοῦ παρέχει πληροφορίας τινὰς ὁ Τωμαδάκης, *Ἰωσήφ*... σσ. 175-176, σημ. 4, ἀλλὰ ἐλλείψει ἄλλων στοιχείων δὲν τὸν εἶχε συμπεριλάβει εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθέντα κατάλογον.
3. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 245, ἀρ. 757.
4. Αὐτόθι, σ. 245, ἀρ. 758.

Ἦχος δ'. *Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.*
Ἀρχ.: Ἀληθῆ σε μάρτυρα[1].

57. Τῇ Κ' Ἰουλ. Τοῦ προφήτου Ἠλία.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Ὑμνεῖν σε Χριστὸς προσθέτω χάριν, μάκαρ. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Ταῖς φωτοβόλοις ἀκτῖσι[2].

58. Τῇ ΚΔ' Ἰουλ. Μνήμη τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Χριστίνης.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.*
Ἀρχ.: Ἄιδειν προῃρημένῳ, Λόγε τοῦ Θεοῦ[3].

59. Τῇ ΚϚ' Ἰουλ. Τῆς ἁγίας ὁσιοπαρθενομάρτυρος Παρασκευῆς.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ.*
Ἀρχ.: Ταῖς εὐπροσδέκτοις πρεσβείαις, Παρασκευή[4].

60. Τῇ ΚϚ' Ἰουλ. Μνήμη ἁγίου μάρτυρος Σάκτου, Ματούρου, Ἀττάλου, Ποθινοῦ καὶ Βλανδίνας.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Θε<ί>ους ἐπαινε<ῖ>ν μά<ρ>τυρας κλέος μέγα. Ἰωσ<ή>φ.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Θεογνωσίαις ἀστέρες[5].

61. Τῇ ΚΗ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀκακίου, τοῦ εἰς Σύναδα κειμένου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Τ<ο>ὺς σο<ύ>ς <ἀ>γῶνα<ς>, μά<ρ>τυς, ὑ<μ>νῶ πρ<ο>-φρό<ν>ως.
Ἰωσ<ή>φ.

1. Αὐτόθι, σ. 249, ἀρ. 771.
2. Armati, σ. 148.
3. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 252, ἀρ. 784.
4. Αὐτόθι, σ. 255, ἀρ. 793.
5. Αὐτόθι, σ. 255, ἀρ. 794.

Ἦχος δ'. *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.*
Ἀρχ.: Τῷ κάλλει, πανεύφημε[1].

62. Τῇ ΛΑ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀντωνίνου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ὑμ<ν>οι<ς> ἐπαι<νῶ> πρ<ο>φρό<ν>ως Ἀν<τ>ωνῖ<ν>ον. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Ἄισομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου.*
Ἀρχ.: Ὑμνοῦντι τὴν μνήμην σου τὴν ἁγίαν[2].

63. Τῇ ΛΑ' Ἰουλ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἰωάννου τοῦ στρατιώτου, τοῦ ἐν Τράλλῃ τῆς Μ. Ἀσίας.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Χριστοῦ σε μέλπω στρατιώτην, παμμάκαρ. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Χαρμονικῶς διοδεύσας[3].

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

64. Τῇ Β' Αὐγ. Μνήμη τῶν ἐν Ἐφέσῳ ζ' ἁγίων παίδων.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα εἰς τὴν θ' ᾠδήν· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.*
Ἀρχ.: Ταῖς φαεινοτάταις ἀστραπαῖς[4].
(μετὰ β' ᾠδῆς)

65. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τῶν ἐν Σίδει τῇ μητροπόλει θ' ἁγίων μαρτύρων Κυριακοῦ, Ἀλεξάνδρου, Λεοντίου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Χορὸν θεαυγῆ μαρτύρων ἐπαινέσω. Ἰωσή<φ>.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Χοροβατοῦντες τὸ πλάτος |τοῦ νοητοῦ παραδείσου[5].

1. Αὐτόθι, σ. 256, ἀρ. 799.
2. Αὐτόθι, σ. 259, ἀρ. 808.
3. Αὐτόθι, σ. 259, ἀρ. 809.
4. Αὐτόθι, σ. 262, ἀρ. 815.
5. Αὐτόθι, σσ. 262-263, ἀρ. 818.

66. Τῇ Δ' Αὐγ. Μνήμη τῶν αὐταδέλφων ἁγίων μαρτύρων Κατιδίου καὶ Κατιδιανοῦ.
Κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
Τοῖς <αὐτα>δέλφοις μάρτυσιν μέλος πλέ<κ>ω. <Ἰωσήφ>.
Ἦχος δ'. *Ἄισωμεν ᾠδὴν ἐπινίκιον.*
Ἀρχ.: Ταύτην τὴν φαιδρὰν ὑμῶν, ἔνδοξοι[1].
(μετὰ β' ᾠδῆς)

67. Τῇ Ζ' Αὐγ. Τοῦ ἁγίου Δονάτου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Τῷ παμμεγίστῳ προσλαλήσω Δονάτῳ. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β'. *Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.*
Ἀρχ.: Ταῖς φωτοβόλοις ἀκτῖσι[2].

68. Τῇ Θ' Αὐγ. Μνήμη τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου, τοῦ ἐν τῷ Σεμνῷ ὄρει, ἤγουν ἐν τοῖς Ὀρόβοις.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ὑμ<νο>ι<ς ἐπαι>νῶ <τ>οὺς <πό>νους <σ>ου, <π>αμμάκαρ. <Ἐ>γὼ Ἰω<σή>φ.
Ἦχος δ'. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Ὑπερουσίῳ Τριάδι παρεστηκώς, ὅσιε[3].

69. Τῇ ΙΔ' Αὐγ. Μνήμη τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Οὐρσικίνου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Τὴν Οὐρσικίνου θείαν αἰνέσω χάριν. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ'. *Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος.*
Ἀρχ.: Τὴν χάριν τῆς ἀνεσπέρου χάριτος[4].

70. Τῇ ΙΕ' Αὐγ. Ἡ κοίμησις τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.

1. Αὐτόθι, σ. 263, ἀρ. 820. Ἡ Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου εἰς τὴν σ. 263, σημ. 709 γράφει ὅτι λόγῳ ἐκπτώσεως φύλλου δὲν διεσώθη ἡ θ' ᾠδὴ τῆς ὁποίας τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων εἰκάζει ὅτι ἔδιναν τὸ ὄνομα Ἰωσήφ, τὸ ὁποῖο ἐξ ἄλλου σημειοῦται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κανόνος.
2. Armati, σ. 148.
3. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 265, ἀρ. 829.
4. Αὐτόθι, σ. 267, ἀρ. 836.

Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Κοίμησιν ὑμνῶ τῆς τεκούσης τὸν Λόγον. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β'. *Κύματι θαλάσσης.*
Ἀρχ.: Κόσμου μεταστᾶσα ἡ κόσμον τῆς πλάνης[1].

71. Τῇ ΙΗ' Αὐγ. Μεθέορτα τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα· *Α-Ω* [ᾠδαὶ α'-ς'].
Ὠιδὴ καὶ αὕτη Ἰωσήφ [ᾠδαὶ ζ'- θ'].
Ἦχος δ'. *Τῷ ὁδηγήσαντι πάλαι.*
Ἀρχ.: Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις.
(μετὰ β' ᾠδῆς)[2].

72. Τῇ ΚΑ' Αὐγ. Μνήμη τῆς ἁγίας μάρτυρος Βάσσης καὶ τῶν σὺν αὐτῇ.
Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα·
Ὑμν<ε>ῖν σε, μάρτ<υ>ς, προσθέτω Θεὸς χάρ<ι>ν. Ἰωσ<ή>φ.
Ἦχος β'. *Τῷ τὴν ἄβατον κυμαινομένην θάλασσαν.*
Ἀρχ.: Ὑμνῳδίαις σου τὴν ἱερὰν πανήγυριν[3].

Β' ΕΚ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗΣ

Ἑβδομὰς τοῦ α' ἤχου.

73. Τῇ Δευτέρᾳ. Κανὼν κατανυκτικός, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ' ᾠδῇ· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.*
Ἀρχ.: Ἔχοντες νηστείας τὸν καιρόν[4].
(σὺν β' ᾠδῇ)

74. Τῇ Τετάρτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου φέρων ἀκροστιχίδα ἐν τῇ θ' ᾠδῇ· *Ἰωσήφ.*

1. Αὐτόθι, σ. 268, ἀρ. 837.
2. Αὐτόθι, σ. 269, ἀρ. 843.
3. Αὐτόθι, σ. 271, ἀρ. 848.
4. Εὐτ. Τωμαδάκης, Ἀνέκδοτοι καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένοι κανόνες τῆς Παρακλητικῆς παραδιδόμενοι ὑπὸ σιναϊτικῶν χειρογράφων, ἐν τῷ παρόντι τόμῳ, σ. 56, ἀρ. 3.

Ἦχος α'. *Ὠδὴν ἐπινίκιον.*
Ἀρχ.: Παγχρύσοις σου δόγμασιν[1].

75. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς τοῦ ἁγίου Θεοδώρου φέρων ἀκροστιχίδα·
Φερώνυμόν σε τοῦ Θεοῦ δῶρον σέβω. Ἰωσήφ.
Ἦχος α'. *Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.*
Ἀρχ.: Φέγγει λαμπόμενος ἀεὶ τῆς τρισηλίου[2].

Ἑβδομὰς τοῦ β' ἤχου.

76. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου φέρων ἀκροστιχίδα·
Δέχου τὸ δῶρον τῶν ἐμῶν λόγων, μάκαρ. Ἰωσήφ.
Ἦχος β'. *Δεῦτε λαοὶ / ᾄσωμεν.*
Ἀρχ.: Δῶρον Θεῷ, / μάρτυς, σαυτὸν προσενήνοχας[3].
Ἑβδομὰς τοῦ γ' ἤχου.

77. Τῇ Τετάρτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ' ᾠδῇ· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως.*
Ἀρχ.: Τοῦ καλοῦ ποιμένος / ὀφθεὶς πρόβατον[4].

78. Τῇ Παρασκευῇ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα·
Τοὺς προσκαλουμένους σε σῷζε, Παρθένε. Ἰωσήφ.
Ἦχος γ'. *Θαυμαστὸς ἐνδόξως.*
Ἀρχ.: Τὴν πηγὴν τὴν θείαν, / ἐξ ἧς ἔβλυσεν[5].
(σὺν β' ᾠδῇ)

79. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα·
Τρίτην φέρω σοι, παμμάκαρ, μελῳδίαν. Ἰωσήφ.

1. Αὐτόθι, σ. 58 ἀρ. 9.
2. Αὐτόθι, σ. 60, ἀρ. 17.
3. Αὐτόθι, σ. 65, ἀρ. 34.
4. Αὐτόθι, σ. 68, ἀρ. 47.
5. Αὐτόθι, σ. 70, ἀρ. 54.

Ἦχος γ΄. *Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.*
Ἀρχ.: Τὸν γενναῖον ὁπλίτην τῆς εὐσεβείας[1].

Ἑβδομὰς τοῦ δ΄ ἤχου.

80. Τῇ Τετάρτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τῇ θ΄ ᾠδῇ· *Ἰωσήφ.*
Ἦχος δ΄. *Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.*
Ἀρχ.: Καθαρὸν ὡς ἔσοπτρον / γεγεννημένος, ὅσιε[2].

81. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα·
Τέταρτος οὗτος εἰς Θεόδωρον κρότος. Ἰωσήφ.
Ἦχος δ΄. *Τριστάτας κραταιούς.*
Ἀρχ.: Τὴν ἄλυπον ζωὴν / κληρωσάμενος, μάρτυς[3],

Ἑβδομὰς τοῦ πλ. α΄ ἤχου.

82. Τῇ Τετάρτῃ. Κανὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου φέρων ἀκροστιχίδα·
Πέμπτον μέλισμα τῷ Χρυσοστόμῳ φέρω. Ὁ Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. α΄. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην.*
Ἀρχ.: Πρᾶξιν καὶ θεωρίαν / πλουτήσας, ὅσιε[4].

83. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον ἔχων ἀκροστιχίδα·
Πέμπτον πρέπει σοι νῦν, Θεόδωρε, μέλος. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. α΄. *Ἵππον καὶ ἀναβάτην.*
Ἀρχ.: Πίστει σε θερμοτάτῃ / καθικετεύομεν[5].

Ἑβδομὰς τοῦ πλ. β΄ ἤχου.

84. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα·

1. Αὐτόθι, σ. 70, ἀρ. 56.
2. Αὐτόθι, σ. 75, ἀρ. 71.
3. Αὐτόθι, σσ. 77-78, ἀρ. 79.
4. Αὐτόθι, σ. 80, ἀρ. 90.
5. Αὐτόθι, σ. 81, ἀρ. 95

Ἕκτην δέησιν προσφέρω τῇ Παρθένῳ. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. β΄. *Κύματι θαλάσσης.*
Ἀρχ.: Ἕως τοῦ αἰῶνος / ἡ δόξα σου μένει[1].

Ἑβδομὰς τοῦ βαρέος ἤχου.

85. Τῇ Παρασκευῇ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον φέρων ἀκροστιχίδα·
Αὕτη δέησις ἑβδόμη τῇ Παρθένῳ. Ἰωσήφ.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη.*
Ἀρχ.: Ἄδοντα, Θεοτόκε,/ τὰ μεγαλεῖά σου πόθῳ[2].

86. Τῷ Σαββάτῳ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρος Θεόδωρον ὑπὸ ἀκροστιχίδα·
Δέχου παρ᾽ ἡμῶν ἑβδόμην ᾠδήν, μάκαρ. Ἰωσήφ.
Ἦχος βαρύς. *Νεύσει σου πρὸς γεώδη.*
Ἀρχ.: Δήμοις τῶν ἀθλοφόρων / συναριθμούμενος[3].

Ἑβδομὰς τοῦ πλ. δ΄ ἤχου.

87. Τῇ Πέμπτῃ. Κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου φέρων ἀκροστιχίδα·
Οὗτος ὄγδοος εἰς Νικόλαον κρότος. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ΄. *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ διαγαγόντι.*
Ἀρχ.: Ὅσιός τε καὶ πρᾶος, / πάτερ, ἀναδέδειξαι, Νικόλαε[4].

88. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Παντελεήμονα παρακλητικὸς εἰς ἀσθενοῦντας φέρων ἀκροστιχίδα·
ᾨδὴν δέχοιο τήνδε, Παντελεῆμον. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ΄. *Ἁρματηλάτην Φαραώ.*
Ἀρχ.: Ὡς δωρεῶν τοῦ Παναγίου Πνεύματος[5].

1. Βλ. Δ. Στρατηγόπουλος, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 150.
2. Εὐτ. Τωμαδάκης, Ἀνέκδοτοι καὶ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένοι..., ἀρ. 136.
3. Αὐτόθι, σ. 92, ἀρ. 139.
4. Αὐτόθι, σ. 97, ἀρ. 158.
5. Αὐτόθι, σ. 99, ἀρ. 166.

89. <Ἄνευ ἡμέρας.> Κανὼν τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων φέρων ἀκροστιχίδα·
Ὠδὴν προσοίσω τοῖς ἀθληταῖς ὀγδόην. Ἰωσήφ.
Ἦχος πλ. δ'. *Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον.*
Ἀρχ.: Ὡς τῷ μεγάλῳ φωτὶ παριστάμενοι[1].

Γ'. ΕΚ ΤΟΥ ΩΡΟΛΟΓΙΟΥ

90. Κανὼν ἱκετήριος εἰς τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγ., οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν ταῖς ᾠδαῖς α'- ζ' *Α-Ω*, ἐν δὲ ταῖς ᾠδαῖς η'- θ'· *Ὠδὴ Ἰωσήφ.*
Ἦχος πλ. δ'. *Ἁρματηλάτην Φαραώ.*
Ἀρχ.: Ἄναρχε Λόγε, ἱεραῖς δεήσεσι[2].

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ι. ΚΟΥΣΚΟΥΛΗ

1. Αὐτόθι, σσ. 99-100, ἀρ. 167.
2. Ὡρολόγιον τὸ Μέγα. Ἐν Ρώμῃ 1876, σσ. 336-339.

ΕΞ ΛΟΓΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΙΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΠΙΓΡΑΦΟΜΕΝΟΙ ΕΠ' ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

(Εἰσαγωγὴ-Κριτικὴ ἔκδοσις)

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐκδίδονται διὰ πρώτην φορὰν (editio princeps)* ἓξ ἀνέκδοτοι λόγοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, οἱ ὁποῖοι παραδίδονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (352-407), καὶ ἐπιχειρεῖται μία πρώτη ἀποτίμησις τῆς γνησιότητός των[1] ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χειρογράφου παραδόσεως, τοῦ περιεχομένου, τοῦ ὕφους, τοῦ λεξιλογίου, καθὼς καὶ θεολογικῶν καὶ δογματικῶν προεκτάσεων.

Ὡς γνωστόν, ἡ ὁμιλητικὴ παραγωγὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως εἶναι ἀρκετὰ πλουσία, ἂν καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα παρουσιάζουν ὡρισμένα προβλήματα ἀπὸ πλευρᾶς πατρότητος[2]. Μέχρι σήμερον ἔχουν ἀποδοθῆ εἰς τὸν Χρυσόστομον δώδεκα ἐκδεδομένοι λόγοι περὶ τὸ θέμα αὐτό. Οἱ δέκα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ J.-P. Migne εἰς τὴν Patrologia Graeca. Ἐξ αὐτῶν

* Βλ. τὴν σχετικὴν πρόδρομον ἀνακοίνωσιν Ἑλένης Σ. Χατζόγλου-Μπαλτᾶ, Λόγοι στὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου ἀποδιδόμενοι στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. Προλεγόμενα σὲ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση, ἐν: Χρυσοστομικὸ Συμπόσιο. Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ θεολογία ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθήνα (Ἀποστολικὴ Διακονία) 2007, σσ. 837-844.

1. Τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀνεκδότων αὐτῶν ἔργων κατέγραψεν ὁ M. Geerard (Mavritii Geerard, Clavis Patrum Graecorum, volumen II. Ab Athanasio ad Chrysostomum, Brepols – Turnhout 1974, σσ. 625, 631, 637, 643, 648, 649) χωρὶς νὰ ἀποπειραθῇ ὁ ἴδιος ἢ κάποιος ἄλλος νὰ διαγνώσῃ τὴν γνησιότητά των.

2. Ὅλοι οἱ ἐκδεδομένοι λόγοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς τὸν Κατάλογον τῶν ψευδο-Χρυσοστομικῶν ἔργων, τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ J. A. De Aldama, Repertorium Pseudochrysostomicum, Paris 1965. Ἡ κατάταξις αὐτὴ τοῦ Aldama ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιχειρημάτων διαφόρων μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦντες τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς ἄλλους Πατέρας.

ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς γνήσιοι τοῦ Χρυσοστόμου μόνον οἱ δύο, τῶν ὁποίων, ὅμως, ἡ γνησιότης ἠμφεσβητήθη ἀργότερον ὑπὸ ἄλλων μελετητῶν: α) PG 50, 441-452[1] καὶ β) PG 52, 773-792[2]. Ὀκτὼ λόγοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Migne ὡς νόθοι (spuria) τοῦ Χρυσοστόμου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐνίσχυσε καὶ ἡ περαιτέρω ἔρευνα: α) PG 52, 791-794[3]· β) PG 52, 793-796[4]· γ) PG 52, 797-800[5]· δ) PG 52, 799-802[6]· ε) PG 52, 801-802[7]· ς) PG 61, 711-712[8]· ζ) PG 62, 727-730[9]· η) PG 64, 45-48[10]. Δύο ἀκόμη λόγοι ἐξεδόθησαν ἀργότερον: α) Chrysostomus Baur, Drei unedierte Festpredigten aus der Zeit

1. Περὶ τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου βλ. J. A. De Aldama, αὐτόθι, σσ. 76-77· εἰς τοὺς γνησίους τοῦ Χρυσοστόμου συγκατελέχθη ὁ λόγος ὑπὸ M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 503 (ἀρ. 4342).

2. Βλ. σχετικῶς J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 152· ὁ λόγος μάλιστα ἀνεφέρετο ὡς ἔργον τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων ὑπὸ τοῦ Benedikt Marx, Severiana unter den Spuria Chrysostomi bei Montfaucon - Migne, Orientalia Christiana Periodica 5 (1939), 283-291· εἰς τὸν Σεβηριανὸν ἀπεδόθη καὶ ὑπὸ M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 468-469 (ἀρ. 4187).

3. Βλ. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 192-193 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 550 (ἀρ. 4531).

4. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 54 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ. (ἀρ. 4532).

5. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 197-198 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ. (ἀρ. 4533).

6. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 197 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 551 (ἀρ. 4534).

7. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 49 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ. (ἀρ. 4535).

8 J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 189 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 583 (ἀρ. 4642).

9. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 52 καὶ M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, volumen III. A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum, Brepols – Turnhout, 1979, σ. 143 (ἀρ. 5836), ὅπου ὁ λόγος προσγράφεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως.

10. J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 48-49 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 74 (ἀρ. 5528), ὅπου ὁ λόγος εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ψευδο-Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας. Ὁ αὐτὸς λόγος, ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἀνέκδοτος ἐπ' ὀνόματι Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 35-41.

der Nestorianischen Streitigkeiten, Traditio 9 (1953), 116-119[1] καὶ β) Chr. Baur, αὐτόθι, σσ. 122-124[2].

Ἡ ἀπόφανσις περὶ τῆς πατρότητος τῶν ἀνωτέρω ἔργων ἀποτελεῖ ὄντως δύσκολον ἐγχείρημα, καθὼς τὰ κριτήρια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆ. Ἂν καὶ ἡ χειρόγραφος παράδοσις ἀπέδωκε κατὰ πλειονότητα τὰ ἔργα αὐτὰ εἰς τὸν χρυσορρήμονα πατέρα, ὅμως, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα ἀμφιβαλλόμενα καὶ νόθα, μεταγενέστεροι δημιουργοὶ ἐχρησιμοποίησαν τὸ ὄνομά του προκειμένου νὰ καθιερώσουν ἰδικά των ἔργα καὶ προφανῶς βασιζόμενοι εἰς τὸ πρότυπον ἐκείνου. Ἐξ ἄλλου, δὲν ἦσαν ὀλίγαι καὶ αἱ περιπτώσεις ὅπου ἀβλεπτήματα τῶν κωδικογράφων, κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων κωδίκων, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἔργων. Ἑπομένως, ἔργα ἄλλων συγγραφέων ἐπεγράφησαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἀντιστρόφως.

Προβλήματα, ἐπίσης, ὡς πρὸς τὴν πατρότητά των παρουσιάζουν καὶ οἱ ἓξ λόγοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν, οἱ ὁποῖοι ἐκδίδονται κατωτέρω. Τοῦτο ὀφείλεται σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι θίγουν θέματα χριστολογικά, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστόν, δὲν ἀνεπτύχθησαν συστηματικῶς ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου, διὰ διαφόρους λόγους[3], χωρὶς ὡστόσο καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν ἀδιάφορον.

Α) Ὁ πρῶτος λόγος[4] ἐπιγράφεται: *Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ἀρχ.: «Σήμερον ἡμῖν ἡ τοῦ Σωτῆρος Ἀνά-

1. Ὁ λόγος ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου του εἰς τὸν Νεστόριον (381-450/452)· βλ. καὶ J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 69-70 καὶ M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, vol. II, σ. 610 (ἀρ. 4739).

2. Ὁ λόγος ἀπεδόθη εἰς πρόσωπα τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς, ποὺ ἠσχολήθησαν μὲ χριστολογικὰ θέματα· βλ. καὶ J. A. De Aldama, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 56 καὶ M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 609 (ἀρ. 4737).

3. Βλ. ἀρχικῶς Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τόμ. Β'. Ἡ σκέψη του, ἡ προσφορά του, ἡ μεγαλωσύνη του, Ἀθήνα 1999, σσ. 152-166· Παναγ. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Δ': Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς, Δ' καὶ Ε' αἰῶνες, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 261-264, 292-296· Chrysostomus Baur, John Chrysostom and his time, vol. I, London-Glasgow 1959, σσ. 354-372.

4. M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 643 (ἀρ. 5028).

ληψις»· τελ.: «Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου καὶ ἐμπιπλᾶς πᾶν ζῷον εὐδοκίας, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ... νῦν καὶ ἀεὶ ... ἀμήν». Παραδίδεται ὑπὸ τῶν χειρογράφων κωδίκων: α) Parisinus gr. 1175, φφ. 152-158v (11ου αἰ.)[1] καὶ β) Parisinus gr. 986, φφ. 446-464v (16ου αἰ.)[2]. Ὁ πρῶτος κῶδιξ παραδίδει ἄλλους τέσσαρες λόγους, εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χρυσοστόμου (ὁ συγκεκριμένος λόγος εἶναι ὁ τέταρτος κατὰ σειράν). Εἰς τὸν δεύτερον κώδικα, περὶ τοῦ θέματος τῆς Ἀναλήψεως σῴζεται μόνον ὁ ἐκδιδόμενος ἐδῶ λόγος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἕπεται ἑνὸς ἄλλου τοῦ Χρυσοστόμου.

Γενικῶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου, παρατηρεῖται ὅτι θίγονται κοινὰ θέματα ἀφορῶντα εἰς τὴν ἑορτήν, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν τόσον εἰς τοὺς σχετικοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου, γνησίους ἢ ἀποδεδειγμένως νόθους, ὅσον καὶ εἰς λόγους ἄλλων Πατέρων. Τὸ θέμα συνοψίζεται εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ἔνσαρκος οἰκονομία τοῦ Σωτῆρος κορυφοῦται εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ, ἀνέρχεται εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀποκαθίσταται ἐκ τῆς πτώσεως καὶ τοῦ θανάτου.

Ὁ λόγος αὐτὸς παρουσιάζει στοιχεῖα ποὺ προσιδιάζουν εἰς τὰ γνήσια κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλα ποὺ ἀποδυναμώνουν τὴν πιθανότητα νὰ ἀνήκῃ εἰς αὐτόν. Θὰ μποροῦσε, ἑπομένως, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀμφιβαλλόμενον ἔργον του. Κατ' ἀρχάς, ἡ πραγμάτευσις τοῦ θέματος τῆς Ἀναλήψεως γίνεται κατὰ τρόπον οὐσιαστικὸν καὶ εἰς βάθος. Ὁ συγγραφεὺς ἐνδιαφέρεται νὰ παρουσιάσῃ τὴν σωτηριολογικὴν διάστασιν τοῦ γεγονότος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσυνήθιζεν ὁ Χρυσόστομος εἰς τὰ ἔργα του[3]. Τόσον τὸ ὅλον πνεῦμα τοῦ λόγου, ὅσον

1. Henri Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, première partie: Ancien fonds Grec. Théologie, Paris 1886, σ. 241 καὶ Albert Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Erster Teil. Die Überlieferung. II Band, Leipzig 1938, σ. 105.

2. H. Omont, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 196-197 καὶ A. Ehrhard, ἔνθ' ἀνωτ., III Band, Leipzig 1939-1952, σ. 309.

3. Τὸ σωτηριολογικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ ἰδωμένον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου παρουσιάζεται ἐκτενῶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πρωτοπρ. Θεοδώρου Ν. Ζήση, Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, Θεσσαλονίκη ²1992, σσ. 187-194 κ.ἀ.

καὶ ἡ συγκεκριμένη φρασιολογία συνᾴδουν πρὸς τὴν διαπίστωσιν αὐτήν. Συγκεκριμένως, εἰς τὰς φράσεις: *τὸν παλαιὸν ἐκεῖνον Ἀδὰμ ... ἐνίδρυσε* (στ. 7-10)· *τὴν σωτηρίαν...χαρίζεται* (στ. 22-23)· *οὐχ ἑαυτῷ ταύτην ... ἐδοξάσθη* (στ. 41-46)· *ἐν τῇ ἀπαρχῇ ... σωτηρία* (στ. 51-52)· *ὅλῳ ... ἐπραγματεύσατο* (στ. 65)· *Ὅλον γὰρ σῴζει ... πλάστης* (στ. 117-118)· *Προέλαμπε ... σωτηρίας* (στ. 124-125)· *οἰκονομεῖ ὁ Θεὸς ... στέφειν* (στ. 149-151) ἀποκαλύπτεται ἐμφαντικῶς τὸ σωτηριολογικὸν νόημα τῆς ἑορτῆς. Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου ἐντάσσεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας, τὸ ὁποῖον συνετελέσθη χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Σωτήρ, ὅπως τονίζεται, δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἀναστάσεως ἢ ἀναλήψεως. Καὶ ὅπως ὁ Ἀδὰμ διὰ τῆς πτώσεώς του συμπαρέσυρεν ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἔτσι καὶ ὁ Χριστὸς διὰ τῆς Ἀναλήψεως συνήγειρε πάντας τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἐξ ἄλλου ὁ συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ τροφοδοτῇ τὰς ἐλπίδας (στ. 292-295) τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου διὰ τὴν μέλλουσαν σωτηρίαν καὶ ἀνάστασιν, κάτι τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει γενικῶς τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου[1].

Ἐπὶ πλέον δίδονται εἰς τὸν λόγον καὶ ἐκκλησιολογικαὶ προεκτάσεις. Ἡ ἐκκλησία παρουσιάζεται ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν τὰ ὁποῖα προσφέρει ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον (στ. 281). Θεωρεῖται μάλιστα ὡς συνώνυμος πρὸς τὴν Ἀνάστασιν, ἀφοῦ ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ καὶ ἀναστάντος σώματος τοῦ Κυρίου ἀντλεῖ τὴν δόξαν αὐτῆς (στ. 281-283). Ἡ ἐκκλησία ἀντιμάχεται τὴν κακοδοξίαν καὶ ἀνιστᾷ τὴν ὀρθοδοξίαν (στ. 285). Καὶ ὁ χριστιανὸς ἄνθρωπος ὀφείλει εἰς αὐτὴν ἀπόδοσιν τιμῆς, διότι ἐξασφαλίζει τὴν προστασίαν τῆς ψυχῆς του (στ. 283-285). Τέλος, τὸ θυσιαστήριον παραλληλίζεται πρὸς τὴν δεξιὰν τοῦ Κυρίου, ποὺ εἶναι πνευματικὴ ἄρουρα, ἡ ὁποία δέχεται καὶ ἐν συνεχείᾳ ζωογονεῖ τὰ σπέρματα τῶν ψυχῶν (στ. 291-296).

Ὡς πρὸς τὴν χριστολογίαν τοῦ λόγου, τονίζονται αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, θεία καὶ ἀνθρωπίνη (στ. 31-32), καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑνότης τῶν δύο φύσεων ἔδωκε τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀναληφθῇ μαζί Του πρὸς τοὺς οὐρανοὺς (στ. 33-37). Ὁ Ἰησοῦς ὡς τέλειος Θεὸς εἶναι σύνθρονος μὲ τὸν Πατέρα (στ. 20-21), ἀλλὰ συγχρόνως ὡς τέλειος ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (στ. 50-52). Εἰς τὸ σημεῖον ὅπου γίνεται λόγος διὰ τοὺς αἱ-

1. Αὐτόθι.

ρετικοὺς καὶ τὴν ἀντίληψίν των περὶ τοῦ τρόπου γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ ὑπὸ τοῦ Πατρός, χρησιμοποιεῖται ἡ διατύπωσις *εἰ κατὰ ἀπόῤῥοιαν καὶ τομὴν ἐγέννησεν, ἐμειώθη* (στ. 325-326). Πρόκειται διὰ φράσιν τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας (295-373)[1], προκειμένου νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν ὀπαδῶν του ὅτι ὁ Κύριος ἐγεννήθη κατὰ ἀπόρροιαν καὶ τομὴν ἐκ τοῦ Πατρός, καὶ ἡ ὁποία ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ὀρθόδοξον θέσιν ὅτι ἐγεννήθη ἀτρέπτως, ἀσυγχύτως, ἀναλλοιώτως. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ὅροι *ἀπόῤῥοια* καὶ *ἀποῤῥοὴ* ἀνάγονται εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν νεοπλατωνικῶν[2] κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ τρόπου ποὺ τὰ ὄντα προέρχονται-ἀπορρέουν τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου καὶ ἐπομένως ὑπάρχει διαδοχικὴ καὶ ἀξιολογικὴ διαβάθμισις μεταξύ των[3]. Τοὺς ὅρους ἀπέρριψαν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329-390)[4], εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς χριστιανικῆς τριαδολογίας του, καὶ κατόπιν ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (370-444)[5], ὅπως καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοὺς Πατέρες καὶ βυζαντινοὶ φιλόσοφοι. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἡ φράσις ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου, δεδομένης καὶ τῆς ἐπιδράσεως ποὺ ἤσκησεν εἰς αὐτὸν ἡ θεολογικὴ σκέψις τοῦ Ἀθανασίου. Μάλιστα ὁ

1. Βλ. ἀρχικῶς: *πατέρα μὲν ἐξ ἑαυτοῦ γεγεννηκότα ἄνευ ἀποῤῥοίας καὶ πάθους τὸν υἱὸν* (Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγος πρῶτος, PG 26, 57A)· καὶ ἀναλυτικῶς G. W. H. Lampe, A Patristic Greek Lexikon, Oxford [11]1994, σ. 206.

2. Βλ. ἐνδεικτικῶς Πλωτίνου, Ἐννεάδες II 1. 4. 4, II 1. 8. 2, II 3. 2. 7, VI 7. 22. 8 (ἔκδ. Henry Paul et Schwyzer Hans-Rudolf, Plotini Opera, t. I. Enneades I-III, Paris-Bruxelles 1951· t. III. Enneades VI, Leiden 1973)· Πορφυρίου, Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, 160. 10 κ.ἀ. (ἔκδ. G. Wolf, Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda, Hildesheim Olms [2]1962).

3. Ἐπίσης, οἱ Γνωστικοὶ εἶχον υἱοθετήσει ἀνάλογον θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἱεραρχοῦνται τὰ πάντα, ἄρα καὶ τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, καθὼς ἀπορρέουν βαθμιαίως ἐκ τῆς Μονάδος. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἐπηρέασε σὺν τοῖς ἄλλοις τὸν Ἄρειον εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ συγκροτήσῃ ἓν θεωρητικὸν σύστημα ὅπου ὅλα τὰ ὄντα προέρχονται ἐκ τῆς Μονάδος –τοῦ Θεοῦ Πατρὸς– καὶ ἄρα κάθε τι ἄλλο πλὴν αὐτοῦ εἶναι κτίσμα (Παναγ. Κ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σσ. 380-381· βλ. καὶ Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα [3]2000, σσ. 593-594).

4. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ αἱ προϋποθέσεις πνευματολογίας αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1971, σσ. 89-98.

5. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Ἀθήνα 2004, σσ. 66, 91-92, 96-99.

τρόπος ποὺ τὸ ζήτημα θίγεται εἰς τὸν λόγον δείχνει κάτι ἤδη γνωστὸν καὶ ἀδιαπραγμάτευτον. Ὁπωσδήποτε καὶ ὁ Χρυσόστομος ἠσχολήθη παρεμπιπτόντως μὲ ζητήματα χριστολογικά, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀνέπτυξεν ἐκτενῆ θεολογίαν περὶ αὐτά. Εἶναι γνωστὴ ἡ φράσις του: *Τῇ γὰρ ἑνώσει, καὶ τῇ συναφείᾳ, ἕν ἐστιν ὁ Θεὸς λόγος καὶ ἡ σάρξ· οὐ συγχύσεως γενομένης, οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ᾽ ἑνώσεως ἀῤῥήτου τινός, καὶ ἀφράστου*[1], ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Χαλκηδών, 451). Ἐπίσης, ἠρνήθη τὴν αἱρετικὴν διδασκαλίαν ὅτι «διὰ τροπῆς» τῆς ἀτρέπτου φύσεώς Του ὁ Θεὸς Λόγος ἐνηνθρώπησε: *μηδὲν ἄτοπον ὑποπτεύσῃς ἀπὸ τοῦ ἐγένετο· οὐ γὰρ τροπὴν εἶπον τῆς ἀτρέπτου φύσεως ἐκείνης, ἀλλὰ σκήνωσιν καὶ κατοίκησιν*[2].

Ἐξ ἐπόψεως ἀνθρωπολογίας, τέλος, δίδεται ἔμφασις εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς Ἀναλήψεως ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς, ὑπεράνω καὶ αὐτῶν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων (στ. 11-12), καὶ μετέχει τῆς θείας δόξης. Ἐπὶ πλέον, ὁ Κύριος ἐνίκησε τὰ τρία δεινὰ ποὺ κατατρύχουν τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν πτῶσιν, ἤτοι τὸν διάβολον, τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν θάνατον (στ. 133-135), ἐνῷ ἡ νίκη ἐπ᾽ αὐτῶν ἐπετεύχθη διὰ τῆς σταυρικῆς θυσίας, διότι σκοπὸς ἦτο ἡ μετ᾽ εὐφημίας σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου (στ. 149-151). Βεβαίως, αὐτὴ ἡ εὐεργεσία κατέλαβεν ὅλον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὁλόκληρον τὴν οἰκουμένην (στ. 116-117, 170-171)· ὁ Κύριος, ἂν καὶ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον *κεκλεισμένων τῶν θυρῶν* (στ. 215-217), δηλαδή, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, χωρὶς νὰ εἶναι ἀποδεκτὸς ὑπὸ πάντων, ἔφερε τὴν σωτηρίαν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους (στ. 211-220) καὶ αὐτὴ ἡ εὐεργεσία Του ἐξηπλώθη κατ᾽ ἀναλογίαν πρὸς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν πέντε ἄρτων (στ. 302-309). Τὰ ἀνωτέρω ἀντίκεινται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν αἱρετικῶν,

1. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστήν, Ὁμιλία ΙΑ', β', PG 59, 80 [= Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio in qua praeter ea quae Phil. Labbeus et Gabr. Cossartius. Et novissime Nicolaus Coleti in lucum editere ea omnia inuper suis in locis optime disposita exhibentur, quae Joannes Dominicus Mansi lucensis, congregationis matris dei evulgavit. Tomus Septimus. Ab anno CCCCLI ad annum CCCCXCII inclusive. (Ἀνατύπ.: Joannes Dominicus Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, vol. 7, Akademische Druck - u. Verlagsanstalt, Graz-Austria 1960, 469D)].

2. Ἰωάννου Χρυσοστόμου..., ἔνθ᾽ ἀνωτ.

ἐκ τῶν ὁποίων, ὅπως ἐπισημαίνεται ἐμφαντικῶς, διαφεύγει τὸ πραγματικὸν νόημα τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου (στ. 207-211).

Πιθανώτατα, λοιπόν, ὁ θεματικὸς πυρὴν τοῦ λόγου, ὅπως καὶ τὰ ἐπὶ μέρους θεματικὰ κέντρα μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἀλλὰ αὐτὰ ἀκολούθως ἔτυχον ἰδιαιτέρας ἐπεξεργασίας εἰς τὴν διατύπωσιν ὑπὸ κάποιου ἄλλου καὶ μάλιστα εἶναι ἐπίσης πιθανὸν νὰ ἐπισυνέβησαν προσθῆκαι καὶ ἀλλοιώσεις.

Ἐπὶ πλέον, ὑπάρχουν ὡρισμένοι ὅροι ἐντὸς τοῦ κειμένου, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι οἰκεῖοι πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ ὁρολογίαν τοῦ Χρυσοστόμου, πολλῷ μᾶλλον καθὼς ἀπουσιάζουν ἐκ τῶν γνησίων ἔργων του. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὅρος *ὀρθοδοξία* (στ. 195, 222, 285) δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου. Δὲν εἶναι ὅμως ἀσυνήθης εἰς τοὺς Πατέρας τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, ὅπως εἰς τὸν Γρηγόριον Θεολόγον, τοὺς Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, τὸν Βασίλειον Καισαρείας (320-379), τὸν Ἐπιφάνιον Κωνσταντίας (315-403) κ.ἄ.[1] Ἡ παρουσία τοῦ ὅρου τρὶς εἰς τὸ κείμενον ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ ἔργον συνέταξε κάποιος ἄλλος, ὁ ὁποῖος ἴσως ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων προσεπάθησε νὰ ἐξάρῃ τὸν ὅρον *ὀρθοδοξία* εἰς ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν κακοδοξίαν τῶν αἱρετικῶν (στ. 283-285). Τέλος, αἱ λέξεις *συναμιλλῶμαι* (στ. 12-13), *μεταφυτεύω* (στ. 7), *ἐνιδρύω* (στ. 10) δὲν ἀπαντοῦν ὁμοίως εἰς ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει, ἐπίσης, ἓν σημεῖον τοῦ λόγου, ὅπου γίνεται ἐμμέσως μνεία τοῦ τόπου ἐκφωνήσεώς του. Πρόκειται διὰ τὴν φράσιν: *Ἄξιον μνημονεῦσαι τοῦ ἁγίου πατρὸς Παύλου, τοῦ τῆσδε τῆς πόλεως ἐπισκόπου γενομένου* (στ. 198-199). Σημειωτέον ὅτι ὁ λόγος συνετάχθη καὶ ἐξεφωνήθη ἐνώπιον τῶν κατοίκων μιᾶς ὡρισμένης πόλεως, διότι, ἄλλως, θὰ ἀπεφεύγετο ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν πόλιν τοῦ ὁμιλητοῦ. Ὁ συντάκτης-ὁμιλητής, λοιπόν, εὑρίσκετο εἰς πόλιν ὅπου ἐχρημάτισεν ἐπίσκοπος ὁ ἀπόστολος Παῦλος καὶ ὠργάνωσε τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν. Μπορεῖ νὰ εἰκάσῃ κανεὶς ὅτι πρόκειται διὰ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας, ὅπου πράγματι ὁ Παῦλος, μαζὶ μὲ τὸν Βαρνάβαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ πόλις ἀπετέλεσεν ὁρμητήριόν του ἐπὶ εἰκοσαετίαν[2]. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι πιθανὸν ἡ ἀπαρχὴ τοῦ λόγου νὰ ἀνάγεται εἰς τὸν Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος

1. Διὰ τὰ σχετικὰ χωρία βλ. G. W. H. Lampe, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 971.
2. Βλ. σχετικῶς Πράξ. ια' 25-26 κ.ἄ. Ἡ παρουσία τοῦ Παύλου εἰς τὴν

εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διετέλεσε πρεσβύτερος, ἀλλὰ κάποιος ταχυγράφος, ἴσως καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκείνου – ἐκλεγέντος ἀρχιεπισκόπου τὸ 397 – διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατέγραψε τὸ κείμενον προσθέτων ἰδικά του στοιχεῖα.

Τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἄλλο πρόσωπον ἐπενέβη εἰς ἓν ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρυσοστόμου ἐνισχύουν καὶ πλεῖστα ὑφολογικὰ στοιχεῖα. Ἐπὶ παραδείγματι, ὑπάρχει μία προσπάθεια υἱοθετήσεως τοῦ ὕφους τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλὰ καθ' ὑπερβολήν. Ὡς γνωστόν, ὁ χρυσορρήμων πατὴρ δὲν ἐφείδετο τῶν σχημάτων λόγου, ὅπως τῆς ἀντιθέσεως[1]. Ὅμως ἐδῶ ὑπάρχει τέτοια ὑπερβολὴ εἰς τὴν χρῆσιν της, ὥστε φαίνεται νὰ γίνεται τεχνηέντως. Εἰδικώτερον, αὐτὸ ἰσχύει εἰς τὰς ἀντιθετικὰς προτάσεις: *συμπολίτης ἀγγέλων... ἀλλὰ καὶ ἀρχαγγέλων...* (στ. 11-12)· *Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ..., ἀλλ' ἀγγέλων...* (στ. 12-13)· *οὐ τὴν πρὸ αἰώνων..., ἀλλὰ τοῦ θνητοῦ τούτου...* (στ. 17-19)· *Οὐ γὰρ ὁ μονογενής..., ἀλλ' ἡ θνητὴ φύσις...* (στ. 20-22)· *οὐχ ἑαυτῷ πραγματεύεται, ἀλλὰ τῷ γένει...* (στ. 22-23)· *Οὔτε γὰρ... ἀπέθανεν, οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀνέστη, οὔτε... ἀνελήφθη· οὔτε γάρ..., οὔτε ἠγείρετο ἡ ἀνάστασις* (στ. 23-26)· *Ὁ Θεὸς οὐκ ἀνίσταται, ἀλλ' ἀνιστᾷ· οὐκ ἐγείρεται, ἀλλ' ἐγείρει· οὐ ζωοποιεῖται, ἀλλὰ ζωοποιεῖ* (στ. 26-27)· *οὐχ ὁ Θεός..., ἀλλ' ἡ ἔνσαρκος...* (στ. 27-28)· *ἀνιστᾷ μέν..., ἐγείρεται δέ...* (στ. 31-32)· *οὐκ αὐτὸς οὐρανοῦ δεόμενος..., ἀλλὰ τὸ γήϊνον σκεῦος...* (στ. 33-34)· *οὐχ ἑαυτῷ..., οὔτε δι' ἑαυτόν..., πάντα δὲ ταῦτα ὑπέμεινε...* (στ. 41-44)· *οὐχ ἑαυτῷ ἐδόθη ἡ τιμή..., ἀλλὰ τῷ θνητῷ γένει...* (στ. 49-50)· *οὐδέπω ..., οὐδέπω..., ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀπαρχῇ...* (στ. 50-52)· *ἐσιώπησε μέν..., ἔδειξε δέ...* (στ. 60)· *οὐ γάρ..., ἀλλὰ κατὰ τῆς ῥίζης...* (στ. 60-

Ἀντιόχειαν παρουσιάζεται ἀναλυτικῶς ὑπὸ τοῦ Joseph Holzner, μτφρ. τ. Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν Ἱερωνύμου, Παῦλος, Ἀθῆναι [12]1989, σσ. 81-92 κ.ἄ.

1. Σταχυολογοῦνται ἐκ τῶν ἔργων του ὡρισμένα παραδείγματα ἀντιθέσεων: *οὐχὶ τοὺς λύκους..., ἀλλὰ καὶ τὰ πρόβατα...· οὐχὶ τὰ μηχανήματα..., ἀλλὰ πρὸ τούτων...· Οὐκ ἀρκοῦσιν..., ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς...· οὐχ ἵνα ῥιφῶσιν, ἀλλ' ἵνα παύσωσι...· οὐκ ἐκείνοις ἔλεγε..., ἀλλὰ καὶ τούτοις...· οὔτε παρ' ἑτέρων..., ἀλλ' ἁπλῶς· οὐ σόν ἐστιν..., ἀλλ' ἐμὲ δίκαιον...· Μὴ τοίνυν τοῦτο..., ἀλλ' ἐκεῖνο...· οὐ μόνον οὐκ ἐκέλευσε..., ἀλλὰ καὶ ἀπέλυσεν...· οὐ νηστεία ἐστίν..., ἀλλ' ἡ προσφορά...· οὐ γὰρ διὰ τὸ πάσχα..., μηδέ..., ἀλλὰ διὰ τὰ ἁμαρτήματα...* κ.ἄ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύοντας, PG 48, 861-867· *οὐκ ἐπειδή...· οὐδὲ γάρ...· Οὐ τοίνυν..., ἀλλ' ἐπειδή...· οὐ τὸν πάσχοντα..., ἀλλὰ τὸν ποιοῦντα...· οὐχ ἁπλῶς νῦν..., ἀλλ' ἵνα μὴ τοῖς ἐχθροῖς...· Οὐδὲ γάρ..., ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὑμῶν...* κ. ἄ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, PG 49, 373-374 κ.ἄ.

63)· *Οὐκ ἐξ ὁμοτιμίας..., ἀλλ' ὅτι...* (στ. 66-68)· *Ἀλλ' οὐκ ἀπέθανε..., ἀλλ' ἔζησεν...* (στ. 78-79)· *οὐκ ἔλυσε..., ἀλλὰ κατέλαβεν...* (στ. 82-83)· *οὐ κατὰ φύσιν..., ἀλλὰ διὰ τὴν παράβασιν..., διὰ δὲ τὴν φιλανθρωπίαν...* (στ. 100-102)· *οὐχ ἡ τοῦ πυρὸς..., ἀλλ' ἡ παράβασις...* (στ. 103-105)· *οὐ τῇ φύσει..., ἀλλὰ τῇ προθέσει...* (στ. 107)· *Μὴ πρόκριμα ἤνεγκε..., οὔτε ἡμῖν πρόκριμα...* (στ. 112-114)· *οὐχ ἓν γένος, οὐχ ἓν κλῆμα, ἀλλὰ πᾶσαν...* (στ. 116-117)· *Οὐ συγχωρεῖ..., ἀλλ' ὅρα...* (στ. 119-120)· *Οὐ γὰρ Σάββατον..., οὐ περιτομὴν..., οὐ πόνοις..., ἀλλ' ἁπλότητι...* (στ. 122-124)· *οὐχ ἡ φύσις..., ἀλλ' ἡ ἁμαρτία...* (στ. 129-130)· *Οὐκ ἂν ἄλλως..., εἰ μὴ σταυρὸν...* (στ. 131)· *Οὐ γὰρ δυναστείᾳ..., ἀλλὰ κρίσει* (στ. 144-145)· *οὐ τὴν σωτηρίαν μόνον, ἀλλὰ ...σωτηρίαν* (στ. 149-150)· *ἵνα μὴ δόξῃ..., ἀλλ' εὐδοκιμοῦντα στέφειν* (στ. 150-151)· *οὐ παρ' ἄλλης δυνάμεως..., ἀλλ' ἑαυτὸς ἑαυτῷ παρέχων...* (στ. 162-163)· *οὐ περιετράπη τὸ σκάφος, ἀλλὰ τὸ ἱστίον...* (στ. 201-203)· *οὐχ ἵνα νικήσῃ, ἀλλ' ἵνα γυμνωθῇ* (στ. 219-220)· *οὐχ ἁμαρτωλοὺς ἀνελεῖν, ἀλλ' ἁμαρτίαν· οὐκ ἀπίστους ἐκκόπτειν, ἀλλ' ἀπιστίαν* (στ. 227-228)· *οὐ τῷ σώματι..., ἀλλὰ τῇ νόσῳ...* (στ. 230)· *μίαν μὲν ... τὴν ἰατρείαν, διάφορα δὲ τὰ φάρμακα...* (στ. 234-235)· *οὐχ ἑκουσίᾳ γνώμῃ..., ἀλλ' ἐπειδὰν ἡ φύσις...* (στ. 235-237)· *οὐχ ἑκουσίᾳ γνώμῃ..., ἀλλ' ὑπὸ ἀνάγκης...* (στ. 238-239)· *οὐ θεραπεύσας, οὐ κολακεύσας, οὐχ ἁπαλῷ λόγῳ χρησάμενος, ἀλλ' εὐθέως...* (στ. 244-245)· *οὐχ ἑκὼν..., ἀλλὰ τῇ φύσει...* (στ. 254-256)· *οὐ τὴν δουλοπρεπῆ, ἀλλὰ τὴν προτρεπτικήν* (στ. 259-260)· *οὐ κολακευόντων, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἅγιον σῶμα...* (στ. 265-266)· *οὐκέτι τοῖς ἀπηνέσιν..., ἀλλὰ τοῖς τρέφουσι...* (στ. 267-268)· *οὐ κολακευτικός, ἀλλὰ παιδευτικός* (στ. 275)· *οὐ κολακεύων, ἀλλ' ἀλήθειαν παιδεύων* (στ. 279)· *Ἀλλ' αὕτη μὲν..., ὑμεῖς δὲ...* (στ. 285-286)· *τῇ μὲν ὄψει..., τῇ δὲ δυνάμει...* (στ. 292)· *οὐ μόνον ζῶντα..., ἀλλὰ καὶ νεκρά* (στ. 297-298)· *οὐ τὴν φύσιν..., ἀλλὰ τῇ θείᾳ δυνάμει...* (στ. 307-308)· *οὐκ ἐδεῖτο...οὐ σπέρματος, οὐ γαστρός, οὐ κυοφορίας, ἀλλ' ὅτε ἠθέλησε...* (στ. 315-316)· *Οὐ πρῶτον ἐπλεόνασε..., ἀλλὰ πρῶτον ἀνέκλινε...* (στ. 321-322)· *οὐκ ἀποῤῥέων, ἀλλὰ πληθύνων...* (στ. 323-325).

Βεβαίως, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μορφολογικὰ στοιχεῖα εἰς τὸν λόγον, συνήθη εἰς τὸν Χρυσόστομον, ὅπως ἡ ἐπανάληψις τῆς λέξεως *σήμερον* (στ. 4-7)[1], ἐπαναλήψεις ἄλλων λέξεων ἢ φράσεων, ὅπως τῶν ἐμπροθέτων προσδιορισμῶν μὲ τὰς προθέσεις *διὰ* (στ. 89-92, 96, 101, 310-311), *ἀπὸ* (στ. 172-173, 175-282) καὶ *ὑπὲρ* (στ. 279-280), ἐπανάληψις τοῦ ρήματος *ηὗρε* (στ. 222-226), τῆς ἐρωτηματικῆς ἀντωνυμίας *τίς* καὶ *τίνα* (στ. 207-209) κ. ἄ. Συχνὴ εἶναι ἡ προστακτικὴ τῶν ρημάτων[1], ὅπως *ἄκουε* (στ. 46), *θαυμαζέτω* (στ. 70), *ὅρα* (στ. 120, 170, 309, 318), *πρόσεχε* (στ. 145), *ἐννόησον* (στ. 195), *ἁρμόσατε* (στ. 286), *ἐγείρατε* (στ. 287), *Εἰπέ* (στ. 328), *ἑρμήνευε* (στ. 328). Συχνόταται εἶναι αἱ ἐρωτήσεις ποὺ ἀπευθύνονται κυρίως πρὸς τὸ ἀκροατήριον[2] (στ. 48-49, 72-75, 106-107, 121, 122, 134, 136, 144, 147-148, 166, 184-188, 196-198, 207-209, 296-298, 304-308). Ἐπίσης, εἰς τὸ κείμενον ὑπάρχουν πολλὰ συγκριτικὰ ἐπιρρήματα καὶ ἐπίθετα, πρᾶγμα ἰδιαιτέρως σύνηθες εἰς τὸν Χρυσόστομον[3], ὅπως εἰς τὰς φράσεις: *Καὶ ὥσπερ κατὰ τοῦ Ἀδὰμ...ὥσπερ οὖν ἐκεῖ ἡ ἀπόφασις... οὕτως ἡ τοῦ Σωτῆρος Ἀνάληψις* (στ. 58-65)· *Ὥσπερ οὖν ἡ τοῦ Ἀδὰμ ζωὴ...οὕτω καὶ ἐνταῦθα* (στ. 80-83)· *Καὶ ὥσπερ τῷ Ἀδὰμ πρόκριμα...οὕτως οὐδὲ ἡμῖν πρόκριμα* (στ. 85-87) κ.ἀ.

Γενικώτερον, τὸ ὕφος τοῦ λόγου ἀπέχει πολὺ ἐκείνου ἄλλων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅπως τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κυρίλλου πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως († 446)[4] κ.ἄ., εἰς τοὺς ὁποίους

1. Πρβλ. *Σήμερον γὰρ τὰ ἐν ᾅδου...· σήμερον τὰς χαλκᾶς πύλας...· σήμερον τοὺς μοχλοὺς...*, Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητηρίου καὶ εἰς τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 49, 394-395· *Σήμερον γὰρ καταλλαγαὶ...· σήμερον ἡ χρονία ἔχθρα...· σήμερον εἰρήνη...*, Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 50, 444 κ.ἀ.

1. Πρβλ. καὶ Marius Soffray, Recherches sur la Syntaxe de Saint Jean Chrysostome d'après les «Homélies sur les Statues», Paris 1939, σσ. 95-100.

2. Εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ὁμιλητικῆς τοῦ Χρυσοστόμου ἡ χρῆσις τῶν ρητορικῶν ἐρωτήσεων, ὅπως εἰς τὰ παραδείγματα: *ἆρα μὴ ἔρημος γέγονα τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς; ἆρα μὴ τῆς προνοίας ἐστέρημαι τῆς παρὰ τοῦ Δεσπότου;* Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Γένεσιν Ὁμιλία ΝΒ', PG 54, 459· *Ταῦτα αἱ ὄψεις προεδήλουν ἐκεῖναι; ταῦτα τῶν ἀστέρων ὁ ἀριθμός; ταῦτα τὰ δράγματα; Ποῦ τὰ τῶν ἐπαγγελιῶν; ποῦ τὰ τῶν ὑποσχέσεων; Ἆρα ἠπατήμεθα; ἆρα παρελογίσθημεν; Ποῦ γάρ με λοιπὸν προσκυνήσουσιν οἱ ἀδελφοί...τὸν τοσοῦτον αὐτῶν ἀπῳκισμένον;* Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος πρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας ἐπὶ ταῖς δυσημερίαις ταῖς γενομέναις, καὶ τῇ τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν ἱερέων διώξει καὶ διαστροφῇ καὶ περὶ ἀκαταλήπτου, καὶ κατὰ Ἰουδαίων, PG 52, 506 κ.ἀ.

3. Marius Soffray, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 165-170.

4. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν Πρόκλον ἀποδίδονται ὀκτὼ ἐκ τῶν ἐκ-

σὺν τοῖς ἄλλοις ἀπεδόθησαν κατὰ καιροὺς ἀμφιβαλλόμενα ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐδῶ τὸ ὕφος διατηρεῖ τὴν ρυθμικότητα καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκφραστικῶν μέσων[1], ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ γνήσια ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου. Ἑπομένως ὁ συντάκτης ἠκολούθησε συγκεκριμένον ἐκφωνηθέντα λόγον τοῦ Χρυσοστόμου ἢ υἱοθέτησε πιστῶς τὸ ὕφος ἐκείνου.

Β) Ὁ δεύτερος λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν[2] ἐπιγράφεται: *Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν*· ἀρχ.: «Φέρε δὴ καὶ σήμερον»· τελ.: «περιμένοντες... τὴν πρὸς αὐτοὺς τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπιφοίτησιν... εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν» καὶ παραδίδεται ὑπὸ τοῦ χειρογράφου κώδικος Oxford Bodleian E. D. Clarke 50, φφ. 48ᵛ-52 (12ου-13ου αἰ.)[3]. Ὁ κῶδιξ περιέχει ἐξ ὁλοκλήρου ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὁ συγκεκριμένος λόγος εἶναι ὁ μοναδικὸς ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως.

Ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου τονίζεται ἀρχικῶς ἡ σημασία ποὺ ἔχει διὰ τὸν κόσμον ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως (στ. 3-30). Ἀνελήφθη ὁ Κύριος ὁδηγῶν πάντας πρὸς ἑαυτὸν καὶ ἀνυψῶν τὸν παλαιὸν Ἀδὰμ πρὸς τὸν οὐρανόν. Διέστη ἀπὸ τῶν μαθητῶν Του διὰ νὰ καθίσῃ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καὶ νὰ ἑτοιμάσῃ τόπον δι' ἐκείνους. Ὡς ἄμπελος ἀνέβη πρὸς τὸν γεωργὸν καὶ ἔστειλεν ὡς κλήματα τοὺς μαθητὰς διὰ νὰ διδάξουν τὸν λόγον Του εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ἀναληφθεὶς μάλιστα ὁ Κύριος ὑπεσχέθη νὰ στείλῃ πρὸς τὸν κόσμον τὸ ἅγιον Πνεῦμα (στ. 31-39). Εἰς τὸ κείμενον ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως συνδέεται μὲ τὴν δευτέραν Παρουσίαν (στ. 39-103)· τότε θὰ ἐμφανισθῇ ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὅπως ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως· τότε θὰ ἀναστηθοῦν οἱ νεκροὶ καὶ θὰ παραλάβῃ τοὺς μαθητάς Του, ὅπως ἀκριβῶς ὑπεσχέθη.

δεδομένων λόγων τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν Ἀνάληψιν· βλ. Benedikt Marx, Procliana. Untersuchung über den homiletischen Nachlaß des Patriarchen Proklos von Konstantinopel, Münster 1940.

1. Βλ. σχετικῶς Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τόμ. Α', Ἀθήνα ²1999, σσ. 127-139.

2. Κατεγράφη ἐπίσης ὑπὸ M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 648 (ἀρ. 5060).

3. Ἡ περιγραφὴ ὑπὸ Michel Aubineau, Codices Chrysostomici Graeci. I: Codices Britanniae et Hiberniae, Paris 1968, σσ. 210-211.

Κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι ὅτι περιγράφονται λεπτομερῶς τὰ γεγονότα τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς δευτέρας Παρουσίας, συμφώνως πάντοτε πρὸς τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Μάλιστα αἱ ἁγιογραφικαὶ ἀναφοραὶ ἀποτελοῦν τὸν κύριον κορμὸν τοῦ λόγου καὶ δὲν δίδονται ἐπὶ μέρους προεκτάσεις εἰς θεολογικὰ-δογματικὰ ἢ ἠθικὰ ζητήματα. Ἀντιθέτως, ὁ Χρυσόστομος εἰς τὰ γνήσια ἔργα του ἀξιοποιεῖ ὁπωσδήποτε τὰ ἁγιογραφικὰ δεδομένα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ὅσων γράφει, δὲν ἀρκεῖται ὅμως εἰς αὐτά, καθ' ὅσον φροντίζει νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ γεγονότα καὶ νὰ ἑρμηνεύῃ τὰς ἐννοίας μὲ τὸν ἰδικόν του ἐμπνευσμένον τρόπον[1]. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ, λοιπόν, τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἁγιογραφικὰ χωρία καταλαμβάνουν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τῆς ἐκτάσεως τοῦ κειμένου[2], πρᾶγμα ἀσύνηθες, ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ λόγος δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλὰ ὑπό τινος ἄλλου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου πατρὸς προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ διάρκειαν ζωῆς εἰς τὸ ἔργον του.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ διάφορα μορφολογικὰ στοιχεῖα ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπως τὴν ἐπανάληψιν, π.χ. τῆς λέξεως *σήμερον* (στ. 3, 4, 6, 8, 13, 14, 20, 23), τὴν ἐρώτησιν (στ. 53-54, 153-154) κ.ἄ. Ὁ λόγος πάντως εἶναι σύντομος καὶ ὑστερεῖ γενικῶς τόσον ἀπὸ πλευρᾶς μορφῆς, ὅσον καὶ περιεχομένου, συγκρινόμενος πρὸς τοὺς γνησίους τοῦ Χρυσοστόμου. Συνεπῶς, πρόκειται διὰ περίπτωσιν νόθου λόγου ἐπιγραφομένου ἐπ' ὀνόματι ἐκείνου.

Γ) Ὁ τρίτος λόγος[3] ἐπιγράφεται: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ἀρχ.: «Ἑορτὴν σήμερον ἐπιτελοῦμεν θαυμαστὴν καὶ παράδοξον»· τελ.: «καὶ τῶν ἐπηγγελμένων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν ... νῦν καὶ ἀεὶ

1. Βλ. ἐνδεικτικῶς τὰ ἑρμηνευτικὰ ἔργα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Γένεσιν Ὁμιλία ΝΕ', PG 54, 479-486· Εἰς τὸν ΡΙΗ' ψαλμόν, PG 55, 675-690· Εἰς Ἐφεσίους, PG 62, 7-176 κ.ἄ.

2. Πρόκειται διὰ τοὺς στίχους 8-10, 12-13, 16-23, 26-30, 32-34, 35-53, 59-64, 67-72, 82-86, 88-90, 94-101, 104-121, 129-134, 138, 146-152, 158-159, 162-163, 167-169, 170-172, 175-176, 178-190.

3. M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 625 (ἀρ. 4908).

καὶ δόξα καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν». Τὸ ἔργον παραδίδεται ὑπὸ τῶν χειρογράφων κωδίκων: α) Scorialensis gr. 527 (W. II. 10), φφ. 47v-50v (12ου αἰ.)[1], ὅπου περιέχονται λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὁ συγκεκριμένος προηγεῖται δύο ἄλλων ἐκδεδομένων, εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, καὶ β) Vaticanus gr. 1192, φφ. 74v-79 (14ου-15ου αἰ.)[2].

Τὸ κείμενον ἀρχίζει διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως ὡς *θαυμαστῆς καὶ παραδόξου* (στ. 4), διότι αὐτὴ ἐκφράζει τὴν ἄμετρον φιλανθρωπίαν τοῦ Σωτῆρος. Παραλλήλως, μίαν ἡμέραν τόσον σημαντικήν, ἡ ἐκκλησία κοσμεῖται μὲ τὸ πλῆθος τῶν τέκνων της (στ. 4-11). Ἔκπληξις βεβαίως καταλαμβάνει τοὺς πιστούς, ὅταν ἀναλογίζωνται ὅτι ὁ Χριστὸς προσέλαβε τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὴν ἀνεβίβασεν εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς σύνθρονον τοῦ Πατρὸς (στ. 12-17). Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ ἀνάβασις ἐγένετο ἐπὶ νεφέλης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σύμβολον τῆς θείας δυνάμεως (στ. 21-25). Ἀψευδεῖς μάρτυρες τοῦ γεγονότος ὑπῆρξαν οἱ ἀπόστολοι (στ. 17-27), οἱ ὁποῖοι ἐπληροφορήθησαν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δηλαδὴ μετὰ τοῦ σώματος καὶ ἐπὶ νεφέλης, θὰ ἐμφανισθῇ ὁ Κύριος κατὰ τὴν δευτέραν Αὐτοῦ Παρουσίαν (στ. 159-173). Ἐν τέλει, ἐκφράζεται ἡ βεβαιότης ὅτι οἱ πιστοὶ θὰ συναντήσουν τότε τὸν Κύριον ἐρχόμενον μετὰ δόξης καὶ θὰ γευθοῦν τὰ αἰώνια ἀγαθὰ (στ. 173-185).

Βεβαίως, εἰς τὸν λόγον ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ Πατρός, ἐνῷ ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ σχέσις συνδέει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μὲ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος (στ. 134-136). Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ὁμοουσίου[3] ἀποτελεῖ τὴν

1. Ἡ περιγραφὴ τοῦ κώδικος ἐγένετο ὑπὸ τῶν E. Miller, Catalogue des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque de l'Escurial, Amsterdam 1966, σσ. 472-473 καὶ Robert E. Carter, Codices Chrysostomici Graeci. III: Codices Americae et Europae occidentalis, Paris 1970, σσ. 98- 99.

2. Βιβλιογραφία περὶ τοῦ κώδικος παρατίθεται ὑπὸ Paul Canart-Vittorio Peri, Sussidi Bibliografici per i Manoscritti Greci della Biblioteca Vaticana, Città del Vaticano 1970, σ. 667. Διὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου δίδει πληροφορίας καὶ ὁ A. Ehrhard, ἔνθ' ἀνωτ., III Band, σ. 769.

3. Οἱ Πατέρες τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐναργῶς ἀντελήφθησαν καὶ διετύπωσαν τὸν ὅρον· βλ. ἐνδεικτικῶς ...*Οὕτω νοήσαντες οἱ Πατέρες, ἔγραψαν ὁμοούσιον*... (Μεγάλου Ἀθανασίου, Κατὰ Ἀρειανῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ τιμιωτάτους ἐπισκόπους, PG 26, 1044C)· *ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτοὶ* (= οἱ Πατέρες) *αὖθις συναγαγεῖν ἐκ τῶν γραφῶν τὴν διάνοιαν καί, ἅπερ πρότερον ἔλεγον,* *ταῦτα πάλιν λευκότερον εἰπεῖν καὶ γράψαι, ὁμοούσιον εἶναι τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν* (Μεγάλου Ἀθανασίου, Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἑωρακυῖα τὴν πανουργίαν τῶν περὶ Εὐσέβιον ἐξέθετο πρεπόντως καὶ εὐσεβῶς κατὰ τῆς ἀρειανῆς αἱρέσεως τὰ ὁρισθέντα, Opitz, t. II, 17_{7-9}).

κυρίαρχον ἰδέαν ποὺ διέπει τὸν λόγον, καθὼς ὅλα τὰ ὑπόλοιπα – γεγονότα, διδασκαλία, ἁγιογραφικὰ χωρία – οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τοῦ δόγματος αὐτοῦ[1].

Εἰς τὸν λόγον ὑπολανθάνει ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ ὁμοουσίου Του μετὰ τοῦ Πατρός, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὰ χωρία: *Καὶ περὶ τῆς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθέδρας καὶ ὁμοουσιότητος πρὸς τὸν Πατέρα, ὅρα πῶς προαναφωνεῖ ὁ Δαυῒδ λέγων... Εἶδες τὸ ὁμότιμον;* (στ. 90-94)· *Ἵνα γὰρ μὴ νομίσῃ αὐτὸν ἐλάττονα τοῦ Πατρὸς εἶναι... Ἰδοὺ μεγίστη διαφορά, ὅτι οἱ μὲν κτιστοί, ὁ δὲ ἄκτιστος καὶ ὁμότιμος τῷ Πατρί... Ὁρᾷς πῶς διαιρεῖ κτίσμα καὶ κτίσιν, λειτουργοὺς Καὶ δεσπότην, κληρονόμον καὶ γνήσιον Υἱόν;* (στ. 100-111)· *μὴ θορυβηθῇς, μηδὲ ἐλάττονα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑπολάβῃς... Ἄκουε γὰρ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος «ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν»* (στ. 123-125)· *«ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν... κἂν τὸ πᾶν αὐτοῦ εἶναι λέγῃ, οὐκ ἀποστερεῖ τὸν Πατέρα· κἂν τοῦ Πατρός, οὐ διαιρεῖ τὸν Υἱόν· κἄν τε ὁ Υἱὸς ὑπέταξεν, μὴ ἀλλότριον εἶναι λέγε τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος. Κοινὰ γὰρ τὰ κατορθώματα...οὐκ ἐλάττωσιν δηλοῖ... ἀλλ' ὁμοτιμίαν καὶ συμφωνίαν τὸ τὸν Πατέρα ὀργίζεσθαι ὑπὲρ τῶν εἰς τὸν Υἱὸν γεγεννημένων ὡς Πατρὸς πρὸς Υἱόν. Ὁ γὰρ ὀργιζόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ, πῶς ἀλλότριος αὐτοῦ ἐστίν; ... Ὥστε οὐκ ἔστι χωρίζειν τὸν Υἱὸν τῆς δόξης τοῦ Πατρός... οὕτως ἐλεύσεται, δῆλον ὅτι μετὰ σαρκὸς καὶ ἐν νεφέλῃ* (στ. 130-158).

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Χρυσόστομος ἀνεφέρθη εἰς τὸ θέμα τοῦ ὁμοουσίου[2], αἱ ἀνωτέρω ἀναφοραὶ εἰς ἕνα πανηγυρικὸν-ἑορ-

1. Ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν ὅρον βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενεστάτη. Συνοψίζεται εἰς τὸ γενικὸν ἔργον τοῦ Νικολάου Γ. Ξεξάκη, Ὀρθόδοξος Δογματική. Ἡ Θεολογία τοῦ ὁμοουσίου, Ἀθήνα 2006, σσ. 152-210.

2. Ἐνδεικτικαὶ ἀναφοραὶ τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τὸ θέμα τοῦ ὁμοουσίου εἶναι αἱ ἑξῆς.: *Ζητοῦμεν γὰρ...εἰ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί· μᾶλλον δὲ οὐ ζητοῦμεν, ἀλλ' εὑρήκαμεν τοῦτο διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ χάριν, καὶ κατέχομεν μετὰ ἀσφαλείας... Αἰσχύνομαι μὲν οὖν καὶ ἐρυθριῶ... Τίς γὰρ ἡμᾶς οὐ γελάσεται τὰ οὕτω φανερὰ κατασκευάζειν καὶ ἀποδεικνύναι πειρωμένους; Ποία δὲ οὐκ ἂν*

ταστικὸν λόγον διὰ τὴν Ἀνάληψιν ἐγείρουν ὡρισμένα ἐρωτηματικὰ διὰ τὴν γνησιότητά του. Συγκεκριμένως, αἱ διάφοροι ἑορτασταὶ περιστάσεις ἀπετέλεσαν διὰ τὸν Χρυσόστομον περισσότερον ἀφορμὰς πρὸς διατύπωσιν παραινέσεων ἠθικοῦ καὶ ποιμαντικοῦ χαρακτῆρος παρὰ δογματικῆς διδασκαλίας. Μάλιστα ἡ προσπάθεια νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν ὑπῆρξε κτίσμα τοῦ Πατρὸς παραπέμπει εἰς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου[1] προκειμένου νὰ ἑδραιώσῃ τὴν θεολογίαν τοῦ ὁμοουσίου, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀντιρρητικὴν διδασκαλίαν του πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ Ἀρείου. Αὐτὸν τὸν ὅρον εἰσηγήθησαν καὶ καθιέρωσαν αἱ δύο πρῶται Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι καὶ αὐτὸς περιελήφθη εἰς τὸ Σύμβολον Πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως, εἶναι γνωστὸν ὅτι παρὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ἀρείου ὑπὸ τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Νίκαια, 325) ἡ αἵρεσίς του δὲν ἀπεσοβήθη ἐντελῶς καὶ ἄρα ὁ κίνδυνος ἐξ αὐτῆς ἐξηκολούθησε νὰ ἐλλοχεύῃ. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀνάγκη πολεμικῆς ἔναντι τῆς διδασκαλίας του, περιστασιακῶς ὑπὸ τῶν Πατέρων διὰ τῶν λόγων των. Ἐπίσης, ξενίζει καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου *ὁμοουσιότης* (στ. 90) εἰς τὸν συγκεκριμένον λόγον, ὅρου ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖται εἰς τὰ γνήσια ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου, καθὼς προτιμᾶται ὁ ὅρος τὸ *ὁμοούσιον*.[2]

εἴη κατάγνωσις ζητεῖν εἰ ὁμοούσιός ἐστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί; Τοῦτο γὰρ οὐχὶ ταῖς Γραφαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ κοινῇ πάντων τῶν ἀνθρώπων δόξῃ, καὶ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει μαχόμενόν ἐστι (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἀπολειφθέντας τῆς συνάξεως, καὶ τοῦ ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἀπόδειξις, καὶ ὅτι τὰ ταπεινῶς εἰρημένα καὶ γεγενημένα παρ' αὐτοῦ, οὐ δι' ἀσθένειαν δυνάμεως, οὐδὲ δι' ἐλάττωσιν ἐγίνετο καὶ ἐλέγετο, ἀλλὰ δι' οἰκονομίας διαφόρους. Ἀπὸ τοῦ περὶ ἀκαταλήπτου καὶ ἀκολούθως, PG 48, 758).

1. Βλ. ἐνδεικτικῶς·*Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει καὶ γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρός, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ...ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα. Διὸ Θεός ἐστιν ἀληθινός, ἀληθινοῦ Πατρὸς ὁμοούσιος ὑπάρχων* (Μεγάλου Ἀθανασίου, Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος Α΄, 9, PG 26, 28C-29A)· *Ὁ...Υἱὸς...ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός, ἀεὶ ἔστιν· ἀεὶ γὰρ ὄντως τοῦ Πατρός, ἀεὶ εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἴδιον τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ ἡ σοφία* (αὐτόθι, PG 26, 72C-D)· βλ. σχετικῶς καὶ Ἠλία Δ. Μουτσούλα-Κίμωνος Παπαχριστοπούλου, Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. 1600 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του, Ἀθῆναι ²1989, σσ. 79-88 κ.ἀ.· Ἠλία Δ. Μουτσούλα, Ἡ ἀρειανικὴ ἔρις καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, μέρος Β΄. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1988· Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, Ἀθανάσιος ὁ Μέγας καὶ ἡ Θεολογία τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ἀθῆναι 1980.

2. Βλ. G. W. Lampe, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 960.

Δὲν εἶναι τυχαῖον, τέλος, ὅτι εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ἐπισημαίνεται τὸ ὁμοούσιον καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος[1] μὲ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος (στ. 135-136), δόγμα ποὺ καθιερώθη ὑπὸ τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Κωνσταντινούπολις, 381), ἡ ὁποία κατεδίκασε τοὺς Πνευματομάχους. Κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν, ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐνέπνευσε τοὺς Καππαδόκας καὶ ἄλλους μεγάλους Πατέρας διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐν συνεχείᾳ τοὺς αἱρετικοὺς αὐτούς[2].

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μορφῆς ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ εἰς ὡρισμένα σημεῖα τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ὅπως εἰς τὴν φράσιν *ὅθεν οὐκ ἀπελήφθη* (στ. 47)· χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ δηλωθῇ ὅτι ὁ Υἱὸς μὲ τὴν Ἀνάληψιν ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ ὅπου δὲν εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ὡς Θεός. Ἡ αὐτὴ φράσις ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Ἀθανάσιον[3].

Κάποιος συγγραφεύς, λοιπόν, ἐπηρεασμένος ὑπὸ τῶν δογματικῶν ἀντιπαραθέσεων περὶ τοῦ ὁμοουσίου τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὰ ὁποῖα ἐγνώριζε, συνέγραψε τὸν λόγον ἀποδίδων αὐτὸν εἰς τὸν Χρυσόστομον, πρόσωπον μεγάλης ἀποδοχῆς, ὀλιγώτερον ἐμπεπλεγμένον εἰς τὰς χριστολογικὰς ἐρίδας, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα θὰ ἀπέδιδε κῦρος καὶ διαχρονικότητα εἰς τὸ ἔργον. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὁ λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀμφιβαλλόμενος τοῦ Χρυσοστόμου.

Δ) Ὁ τέταρτος λόγος[4] εἰς τὴν Ἀνάληψιν ἐπιγράφεται: *Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ἀρχ.: «Οὐκ οἶδα ποίᾳ χρήσομαι γλώττῃ»· τελ.: «Καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες

1. Πρβλ. *Ὥσπερ γὰρ ὁ Υἱός, ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὤν, ἐν ᾧ καὶ ὁ Πατήρ ἐστιν, οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' ἴδιος τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας...οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐν ᾧ καὶ ὁ Υἱός ἐστιν, οὐ θέμις τοῖς κτίσμασι συντάσσειν, οὐδὲ διαιρεῖν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Λόγου, καὶ ἀτελῆ τὴν Τριάδα κατασκευάζειν* (Μ. Ἀθανασίου, Πρὸς Σεραπίωνα περὶ Ἁγίου Πνεύματος Ἐπιστολὴ Α΄, PG 26, 580), καθὼς καὶ τὸ περιεχόμενον ὁλοκλήρου τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς τοῦ Ἀθανασίου.

2. Πρωτ/ρου Θεοδώρου Ζήση, Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας, ἐν Πρακτικὰ ΙΖ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα: Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 173-194.

3. Cornelis Datema, Une homélie inédite sur l'Ascension, Byzantion XLIV (1974), 126, 127.

4. M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 637 (ἀρ. 4988).

καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεὸν... εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν». Παραδίδεται ὑπὸ τριῶν χειρογράφων κωδίκων: α) Mosquensis gr. 284 (Vladimir 215), φφ. 338ᵛ-348ᵛ (9ου καὶ 10ου αἰ.)[1], β) Vaticanus gr. 1990, φφ. 229-231 (11ου-12ου αἰ.)[2] καὶ γ) Mosquensis gr. 5 (Vladimir 412), φφ. 264ᵛ-270 (ἔτ. 1445)[3]. Εἰδικώτερον, οἱ δύο πρῶτοι κώδικες ἀποδίδουν τὸν λόγον εἰς τὸν Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας, ἐνῷ ὁ τρίτος εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως ἑορτάζεται ὑπερφυὲς μυστήριον, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Κύριος ἐπιστρέφει εἰς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ ὅπου κατέβη μὲ τὴν ἐνανθρώπησίν Του (στ. 4-12). Αὐτὴ ἡ κατάβασις καὶ ἡ ἀνάβασις ἔγιναν χάριν τῆς θείας οἰκονομίας, ἐφ' ὅσον ὁ Ἰησοῦς εἶναι *ἀκατάσχετος τόπῳ* (στ. 9), *ἀχώρητος* (στ. 44) καὶ *ἀκατάληπτος* (στ. 10-11, 44-45). Πράγματι, τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναλήψεως προεκάλεσεν ἔκπληξιν καὶ δέος καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις, ποὺ εἶδον τὸν Κύριον νὰ ἀναλαμβάνεται εἰς τοὺς οὐρανοὺς μετὰ σώματος ἀνθρωπίνου (στ. 15-27). Θαυμαστὸν καὶ ὑπέρλογον, ἐξ ἄλλου, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωτὴρ ἔχει δύο φύσεις, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, ἡνωμένας ἀτρέπτως εἰς ἓν πρόσωπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξεδηλώθη εἰς διαφόρους περιστάσεις τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Του. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐκυοφορήθη ἐν γαστρὶ καὶ συγχρόνως συνεκάθητο μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα εἰς τοὺς οὐρανούς· περιεβλήθη μὲ σπάργανα καὶ περιβάλλει τὸν οὐρανὸν μὲ νεφέλας· ἐγαλουχήθη ὑπὸ γυναικὸς καὶ παρέχει ὁ ἴδιος τροφὴν εἰς πάντα ἄνθρωπον (στ. 28-42). Ἀνάλογον ἔκπληξιν ἐδοκίμασαν καὶ οἱ μαθηταὶ ποὺ ἀτένιζον τὸν διδάσκαλον νὰ ἀναλαμβάνεται ἐπὶ νεφέλης (στ. 42-60). Ἐνώπιον αὐτῶν ἐνεφανίσθησαν δύο ἄγγελοι καὶ τοὺς καθησύχασαν λέγοντες ὅτι, ὅπως ὁ Κύριος ἀνελήφθη μετὰ σαρκός, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θὰ ἐπανέλθῃ κατὰ τὴν δευτέραν Παρουσίαν, ὁπότε θὰ

1. Τὸν κώδικα περιγράφουν ὁ Archimandrite Vladimir, Sistematicheskoe Opisanie Rukopisei Moskobskoi Sinodalnoi Biblioteki. Rukopisi Grecheskiya, Moskba 1894, σσ. 262-267 καὶ ὁ Albert Ehrhard, ἔνθ' ἀνωτ., II. Band, Leipzig 1938, σσ. 6-9.

2. Βιβλιογραφία περὶ τοῦ χειρογράφου ὑπὸ P. Canart - V. Peri, ἔνθ' ἀνωτ.· βλ. καὶ A. Ehrhard, αὐτόθι, σσ. 15-17 καὶ 81 (τὸ τρίτο τμῆμα τοῦ χειρογράφου, εἰς τὸ ὁποῖον περιέχεται ὁ λόγος, χρονολογεῖται, κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ Καταλόγου, τὸν 10ον αἰ.).

3. Vladimir, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 610-615.

κρίνῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων (στ. 60-102). Ὁ λόγος κλείεται διὰ τῆς προτροπῆς πρὸς πάντας νὰ δοξάζουν τὸν ἐν σαρκὶ φανέντα, ποὺ ἦλθε διὰ νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν οὐρανὸν (στ. 103-110).

Εἰς τὸ ἔργον προβάλλεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐμφαντικῶς ἡ ἐν σαρκὶ ἐνανθρώπησις καὶ ἐπίγειος παρουσία τοῦ Κυρίου. Καθ' ὃν βαθμὸν ὁ Υἱὸς εἶναι τέλειος Θεός, εἶναι καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Ἐφανερώθη ἐν σαρκί, διατηρῶν ὅμως ἀναλλοίωτον τὴν θεότητα (στ. 28-51). Γίνεται μία συστηματικὴ προσπάθεια νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀμφισβητουμένη ἀνθρωπίνη φύσις εἰς τὸν Χριστόν, νὰ ἐξαρθῇ ἡ σημασία τοῦ σώματος εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας, ἐνῷ ὑπολανθάνει ἡ ἀντίρρησις πρὸς κάποιους κακοδόξους ποὺ προσεπάθησαν νὰ μειώσουν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Κυρίου.

Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ λόγου εἶναι τὰ ἀκόλουθα: *Σῶμα βαῖνον ἐπὶ νεφέλης ἑώρων σὺν φόβῳ καὶ τί τὸ ξένον ἐζήτουν τοῦ θαύματος* (στ. 17-18)· *Τὸν γὰρ ἐν τῇ φαινομένῃ σαρκὶ σαρκωθέντα τέως οὐκ ᾔδεσαν...* (στ. 20-21)· *γῆς ἐν σαρκὶ μεριζόμενος, θεότητι δὲ τῷ παντὶ συμπληρούμενος, μᾶλλον δὲ μὴ χωρούμενος* (στ. 26-27)· *Τοιοῦτος γὰρ ὁ Δεσπότης ἡμῶν Χριστὸς καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς, καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου πληρῶν παρουσίας καὶ τὰ τῆς θείας ἐνδεικνύμενος αὐθεντίας, καὶ ἐν γαστρὶ κυοφορούμενος καὶ τῷ Πατρὶ συγκαθεζόμενος... καὶ τῆς γῆς μὴ χωριζόμενος καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναλαμβανόμενος* (στ. 28-42)· *Αἰθεροβάτης ἡμῶν μετὰ σώματος ὁ διδάσκαλος* (στ. 51)· *Ἆρα εἰς οὐρανὸν μετὰ σώματος ἀνίει ἢ συγχέει τῷ νέφει καὶ θήκην σαρκὸς τεχνώμενος; Ἆρα χωρὶς σώματος πρὸς τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις φοιτᾷ ἢ μετὰ σαρκός;* (στ. 57-59)· *οὐκ ἀποτίθεται, φησίν, ὡς ὑμεῖς ἐννοεῖσθε τὸ σῶμα· οὐ γὰρ εἰς χρῆσιν ἔλαβεν ἀλλ' εἰς ἀπέραντον κτίσιν τὴν σάρκα· οὐ πρὸς καιρὸν σεσωμάτωται, ἀλλ' εἰς ἀεὶ λοιπόν... σεσάρκωται· οὐκ ἄλλως ἀνείληπται, ἑτέρως δὲ παρέσται. Οὕτως ἐλεύσεται· οὕτω πῶς; Ὡς ἐκ Μαρίας γεγέννηται... ἐψηλαφᾶτο* (στ. 66-72)· *Ἐν ταύτῃ γὰρ τῇ σαρκὶ δικάσει πάσῃ σαρκί... λογοθέσιον* (στ. 100-102). Ἂν καὶ εἰς τὴν ἐκδιδομένην ἐδῶ πραγματείαν δὲν γίνεται σαφὴς λόγος περὶ τῶν αἱρετικῶν ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ συγγραφεύς, ἐμμέσως ὅμως ὑπονοοῦνται ὅσοι κατεπολέμησαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ.

Κυριαρχεῖ, λοιπόν, εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Ἰησοῦς προσέλαβεν ἀνθρώπινον σῶμα γεννηθεὶς ἐκ γυναικός, σῶμα τὸ ὁποῖον εἶναι πραγματικόν, ὑπαρκτόν, μὲ τὸ ὁποῖον ἔζησε κατὰ τὴν ἐπίγειον

παρουσίαν Του, μὲ αὐτὸ ἀνελήφθη καὶ μὲ αὐτὸ θὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν κατὰ τὴν δευτέραν Παρουσίαν διὰ νὰ κρίνῃ τοὺς πάντας. Ἀντιθέτως, ὡρισμένοι αἱρετικοὶ ἀμφισβητοῦν τὴν ὕπαρξιν τῆς σαρκός, ἐφ' ὅσον πιστεύουν ὅτι μόνον πρόσκαιρος χρῆσις αὐτῆς ἐγένετο κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καὶ ὑποτιμοῦν ἐν γένει τὴν σημασίαν τοῦ σώματος. Τὰ ἀνωτέρω παραπέμπουν εἰς τοὺς λόγους ὅπου ὁ Χρυσόστομος ἀντικρούει τὰς κακοδοξίας διαφόρων αἱρετικῶν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰ ἀκόλουθα χωρία ἔργων του: *...τὸ σάρκα αὐτὸν περιβεβλῆσθαι, καὶ βούλεσθαι καὶ τοὺς τότε καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα πιστώσασθαι πάντας, ὅτι οὐ σκιά τίς ἐστιν, οὐδὲ σχῆμα ἁπλῶς τὸ ὁρώμενον, ἀλλ' ἀλήθεια φύσεως ... ὅμως ἴσχυσεν ὁ διάβολος πεῖσαί τινας τῶν ἀθλίων καὶ ταλαιπώρων ἀνθρώπων ἀρνήσασθαι τῆς οἰκονομίας τὸν λόγον, καὶ τολμῆσαι εἰπεῖν ὅτι σάρκα οὐκ ἔλαβε, καὶ τὴν πᾶσαν τῆς φιλανθρωπίας ὑπόθεσιν ἀνελεῖν... Οὐκ ἀκούεις ἔτι καὶ νῦν Μαρκίωνος ἀρνουμένου τὴν οἰκονομίαν, καὶ Μανιχαίου, καὶ Οὐαλεντίνου, καὶ πολλῶν ἑτέρων;*[1]*· Ἐπειδὴ γὰρ ἄγγελοι πολλάκις ἐπὶ τῆς γῆς ἐφάνησαν ἐν ἀνθρώπου τύπῳ, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θεός, τὸ δὲ φαινόμενον οὐκ ἦν σαρκὸς ἀλήθεια, ἀλλὰ συγκατάβασις· ἵνα μὴ νομίσῃς καὶ ταύτην τὴν παρουσίαν τοιαύτην εἶναι, οἷαι ἐκεῖναι ἐγένοντο, ἀλλὰ πιστωθῇς ἀληθῶς, ὅτι σὰρξ ἦν ἀληθινή, καὶ συνελήφθη, καὶ ἐτέχθη, καὶ ἐτράφη, καὶ ἐπὶ φάτνης ἐτέθη... σάρκα ἀληθῶς περιβέβληται φοβουμένην θάνατον... Διὰ τοῦτο ποικίλλει, καὶ ἀναμίγνυσι καὶ τὰ ῥήματα καὶ τὰ πράγματα, ἵνα μήτε τῇ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, μήτε τῇ Μαρκίωνος καὶ Μανιχαίου νόσῳ καὶ μανίᾳ παράσχῃ πρόφασιν· διὰ τοῦτο καὶ προλέγει τὸ ἐσόμενον ὡς Θεός, καὶ ἀναδύεται πάλιν ὡς ἄνθρωπος*[2]*· Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἵσταται τὰ τῆς ἀποδείξεως μόνον, ἀλλὰ καὶ περιφέρων τὴν σάρκα, ἀφίησιν αὐτὴν τὰ τῆς φύσεως ἐλαττώματα ὑπομεῖναι, καὶ πεινῆσαι καὶ διψῆσαι καὶ καθευδῆσαι καὶ κοπιάσαι· τέλος καὶ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐρχόμενος, ἀφίησιν αὐτὴν τὰ τῆς σαρκὸς παθεῖν... Εἰ οὖν τούτων ἁπάντων γενομένων τὸ πονηρὸν τοῦ*

1. Ἰω. Χρυσοστόμου, Περὶ ἀκαταλήπτου, ἀπόντος τοῦ ἐπισκόπου, πρὸς Ἀνομοίους· Πρὸς τοὺς ἀπολειφθέντας τῆς συνάξεως, καὶ τοῦ ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἀπόδειξις, καὶ ὅτι τὰ ταπεινῶς εἰρημένα καὶ γεγενημένα παρ' αὐτοῦ, οὐ δι' ἀσθένειαν δυνάμεως, οὐδὲ δι' ἐλάττωσιν ἐγίνετο καὶ ἐλέγετο, ἀλλὰ δι' οἰκονομίας διαφόρους. Ἀπὸ τοῦ περὶ ἀκαταλήπτου, καὶ ἀκολούθως. Λόγος ἕβδομος, PG 48, 759.

2. Αὐτόθι, PG 48, 765-766.

διαβόλου στόμα διὰ Μαρκίωνος τοῦ Ποντικοῦ καὶ Οὐαλεντίνου, καὶ Μανιχαίου τοῦ Πέρσου, καὶ ἑτέρων πλειόνων αἱρέσεων ἐπεχείρησεν ἀνατρέψαι τὸν περὶ τῆς οἰκονομίας λόγον, καὶ ἤχησε σατανικήν τινα ἠχὼ λέγων, ὅτι οὐδὲ ἐσαρκώθη, οὐδὲ σάρκα περιεβάλετο, ἀλλὰ δόκησις τοῦτο ἦν καὶ φαντασία, καὶ σκηνὴ καὶ ὑπόκρισις... διά τοι τοῦτο δεῖξαι βουλόμενος ἀληθῆ τῆς σαρκὸς τὴν περιβολὴν καὶ τὴν οἰκονομίαν πιστώσασθαι, μετὰ πολλῆς τῆς ἀποδείξεως τὰ πάθη γυμνὰ προτίθησιν[1].

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἀνωτέρω αἱρετικοί, Οὐαλεντῖνος (ἀκμ. 140-160), Μαρκίων ὁ Ποντικὸς (περ. 160), Παῦλος Σαμοσατεὺς (ἀκμ. 260-269) καὶ Μανιχαῖος ὁ Πέρσης (216-277), ὑπῆρξαν πολέμιοι τῆς διδασκαλίας ὅτι εἰς τὸν Χριστὸν ὑπῆρξαν δύο φύσεις ἀσυγχύτως ἡνωμέναι εἰς ἓν πρόσωπον. Κυρίως ὑπετίμων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου· ἐδέχοντο ὅτι ἡ ἐνανθρώπησις ἦτο φαινομενική, ὅπως φαινομενικὸν ὑπῆρξε καὶ τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος (δοκητισμός). Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ ἀνάγονται εἰς τὸν Γνωστικισμόν, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίσθη ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὡστόσο διάφοροι ἐκφάνσεις τοῦ χριστολογικοῦ ζητήματος ἐξηκολούθησαν νὰ ἀπασχολοῦν τοὺς Πατέρας καὶ μετέπειτα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χρυσοστόμου[2]. Τὴν ἀντίρρησιν εἰς τὰς κακοδοξίας αὐτὰς ἀπηχεῖ καὶ ὁ ἐκδιδόμενος ἐδῶ λόγος. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ γνωστικὸς Οὐαλεντῖνος ἀπέρριπτε τὸ ὁμοούσιον τοῦ σαρκωθέντος Χριστοῦ μετὰ τοῦ Πατρός, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔλαβεν ὑλικὸν σῶμα – διότι τοῦτο εἶναι κατώτερον καὶ ἄρα δὲν ἐπιδέχεται σωτηρίας –, ἐνῷ, παραλλήλως, ἠρνεῖτο τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων[3]. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ τῆς

1. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τό, Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· καὶ κατὰ Μαρκιωνιστῶν καὶ Μανιχαίων· καὶ ὅτι οὐ χρὴ ἐπιπηδᾶν τοῖς κινδύνοις, ἀλλὰ παντὸς θελήματος προτιμᾶν τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, PG 51, 37-38.

2. Θ. Ν. Ζήση, Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 180.

3. Βλ. ἀρχικῶς Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ αἱρέσεων ἐν συντομίᾳ ἑκατόν, ὅθεν ἤρξαντο καὶ πόθεν γέγοναν (ἐκδ. P. Bonifatius Kotter, Die Schriften des Johannes von Damaskos, IV Liber de haeresibus. Opera polemica, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1981), σ. 29· βλ. καὶ Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τόμ. Α', Ἀθήνα [4]2000, σσ. 227-230· Νικολάου Γ. Πολίτου, Ἡ Φιλοσοφία εἰς τὸ Βυζάντιον, τόμ. πρῶτος, Α'-Ϛ' αἰῶνες, ἐν Ἀθήναις 1992, σσ. 104-107.

πραγματικῆς ἀναστάσεως, ποὺ θὰ συντελεσθῇ μὲ τὴν δευτέραν Παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καταφάσκει ὁ συγκεκριμένος λόγος (στ. 65-72, 100-102). Ἐξ ἄλλου, ὁ Μαρκίων, ἀπὸ Πόντου ὁρμώμενος, καὶ οἱ ὀπαδοί του Μαρκιωνισταί, εἰς τὴν Γνωστικῆς προελεύσεως διδασκαλίαν των ἀπέρριπτον ἐπίσης τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων καὶ συνεπῶς τὴν δευτέραν Παρουσίαν τοῦ Κυρίου[1] καὶ ἐδέχοντο ὅτι ὁ Κύριος ἐνηνθρώπησε φαινομενικῶς, ἐνῷ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν ἐχαρακτήριζε κυρίως ἡ δυαρχία[2]. Ὁ δὲ Παῦλος Σαμοσατεὺς ἐπρέσβευεν ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ὑπῆρχε προαιωνίως ἀλλὰ μετὰ τὴν γέννησίν Του ἐκ τῆς Μαρίας[3]· ἐπίσης, αὐτὸς διεμόρφωσε τὸν υἱοθετισμόν, ποὺ ἀπέρριπτε τὸ ἐνυπόστατον τοῦ Υἱοῦ, καθὼς καὶ τὴν ὑπερφυσικήν Του γέννησιν[4]. Τέλος, ὁ Μάνης καὶ οἱ Μανιχαῖοι[5] ὑπεστήριζον σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Κύριος προσέλαβε φαινομενικῶς ἀνθρωπίνην μορφήν. Ἀντιθέτως, ὁ λόγος ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ τονίζει τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν τῶν δύο φύσεων ἐν Χριστῷ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ δεύτερον πρόσωπον ὑπῆρχε προαιωνίως, ἄρα καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, γεννηθὲν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὡς Υἱός.

Θὰ μποροῦσε, τέλος, νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ κειμένου ἔζησε κατὰ τὴν περίοδον τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν ὁποίων ἀρχηγέτης ὑπῆρξεν ὁ Εὐτυχής[6]. Οἱ μονοφυσῖται ὑποτιμῶντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ ὑπεστήριζον ὅτι «ἐκ δύο φύσεων γεγενῆσθαι τὸν Κύριον ἡμῶν πρὸ τῆς ἑνώσεως», μετὰ δὲ τὴν ἕνωσιν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας καὶ ἐναπελείφθη «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου»[7]. Τὴν αἵρεσιν αὐτὴν κατεδίκασεν ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία διετύπωσεν ὀρθῶς καὶ πλήρως τὸ χριστολογικὸν δόγμα[1]. Πιθανὸν λοιπὸν ὁ συντάκτης τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν κακοδοξίαν τῶν μονοφυσιτῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντέστη, τονίζων τὴν σημασίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ.

1. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 31-32· βλ. καὶ Στ. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 230-233· Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 108-109.

2. Βλ. καὶ Βασιλείου Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι [7]2000, σσ. 67-70.

3. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 37· βλ. καὶ Στ. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 461-464· Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 155.

4. Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 170-171.

5. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 37· βλ. καὶ Στ. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 464-465· Β. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 70-72· Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 156-158.

6. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Περὶ αἱρέσεων..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 49.

7. Ἰωάννου Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Ι, ἐν Ἀθήναις [2]1960, σ. 161.

Βεβαίως, ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐπεδόθη εἰς διεξοδικὴν πραγμάτευσιν τῶν χριστολογικῶν του τοποθετήσεων – ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ σκοπὸς τῆς ποιμαντικῆς καὶ συγγραφικῆς του δράσεως[2] –, δὲν ἀποκλείεται ὅμως, ὅπως κατεδείχθη, ἡ ἐνασχόλησίς του, παρεμπιπτόντως, καὶ μὲ τὰ θέματα αὐτά. Εἶναι ἑπομένως πιθανὸν ὁ λόγος νὰ ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἢ εἰς κάποιον ὁ ὁποῖος μὲ πιστότητα ἠκολούθησε τὸ πρότυπον ἐκείνου, παρὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον, ὅπως παραδίδουν οἱ δύο ἐκ τῶν χειρογράφων κωδίκων τοῦ κειμένου. Βεβαίως, καὶ εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀπαντοῦν ἀνάλογοι προσπάθειαι νὰ ἀνασκευασθοῦν καὶ ἄλλοι αἱρετικοὶ πλὴν τοῦ Ἀρείου, ὅπως ὁ Παῦλος Σαμοσατεύς, ὁ Οὐαλεντῖνος, οἱ Μανιχαῖοι κ.ἄ.[3], ἡ ἀπόδοσις ὅμως τοῦ ἔργου εἰς αὐτὸν δὲν θὰ ἐγένετο μετὰ βεβαιότητος, ἀφ' ἧς στιγμῆς διακρίνεται τόσον μεγάλη συγγένεια πρὸς γνήσια κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου.

Τέλος, ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν Παναγίαν, μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος Μαρία ἐντὸς τοῦ κειμένου (στ. 70), παραπέμπει εἰς τὸν Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον *Θεοτόκος*, παρὰ τὴν τιμὴν ποὺ τῆς ἀπέδωκεν[4]. Ὁ ὅρος, ποὺ υἱοθετήθη πρωτίστως ὑπὸ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Ἔφεσος, 431)[5], καθιερώθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας[6].

1. *ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον, οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνῃρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν, σῳζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ἰδιότητος ἑκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόθεσιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Υἱόν* (αὐτόθι, σ. 160).

2. Σχετικῶς μὲ τὴν θέσιν τοῦ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῶν χριστολογικῶν ζητημάτων βλ. καὶ Ἰωάν. Ὀρ. Καλογήρου, Ἱστορία τῶν δογμάτων, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 95-102.

3. Βλ. ἐνδεικτικῶς ἀναφορὰς ἐν Μεγάλου Ἀθανασίου, Λόγος Γ' Κατὰ Ἀρειανῶν, PG 26, 428-429, 460, 464 κ.ἄ.

4. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σσ. 164-166.

5. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Β', [3]2003, σσ. 205-207.

6. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Ἀθήνα 2004, σ. 151 κ.ἄ.

Οἱ δύο ἑπόμενοι λόγοι τῆς παρούσης ἐκδόσεως, πέμπτος καὶ ἕκτος, ἀποτελοῦν παραφράσεις-μεταγλωττίσεις εἰς τὴν ἁπλουστέραν δύο ἐκδεδομένων ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου μὲ θέμα τὴν Ἀνάληψιν. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνήθεια ποὺ ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας[1] νὰ γίνεται γλωσσικὴ ἁπλούστευσις τῶν Πατερικῶν κειμένων, προκειμένου νὰ καθίστανται κατανοητὰ ὑπὸ πάντων, ἀκόμη καὶ τῶν ἀπαιδεύτων, οἱ ὁποῖοι ἐπλεόναζον εἰς τὸν ὑπόδουλον ἑλληνισμόν. Μεταγλωττίσεις κειμένων τοῦ Χρυσοστόμου συμπεριελήφθησαν εἰς μεγάλας συλλογάς[2], πρὸς εὐκολωτέραν κατανόησιν τῶν κειμένων ὑπὸ τῶν ἀναγνωστῶν[3]. Ὁπωσδήποτε τὰ ἐκδιδόμενα αὐτὰ

1. Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σσ. 146-147· πρβλ. καὶ Μ. Γ. Βαρβούνη, Δημώδεις ἀποδόσεις λόγων τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὸν Γεώργιο Κόντη, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος ΟΖ' (2006), 121-143.

2. *Νεῖλος Χρυσοῤῥόας, ἤτοι Ὁμιλίαι τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου.* Συλλεχθεῖσαι ἐκ τῶν αὐτοῦ Συγγραμμάτων, καὶ ἀφιερωθεῖσαι τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως κυρίῳ κυρίῳ Κυρίλλῳ. Νῦν πρῶτον μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν πεζὴν Ῥωμαϊκὴν Διάλεκτον, τύποις τε ἐκδοθεῖσαι. Τόμος πρῶτος. Ἐνετίῃσι 1750. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βορτόλι. Con Licenza de' superiori, & Privilegio· *Νεῖλος Χρυσοῤῥόας*...τόμος δεύτερος..., Ἐνετίῃσι 1750 [Θωμᾶ Ἰ. Παπαδοπούλου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466ci.-1800), τόμος πρῶτος: Ἀλφαβητικὴ καὶ χρονολογικὴ ἀνακατάταξις, Ἀθῆναι 1984, σσ. 127-128 (ἀρ. 1721)]· βλ. καὶ *Μαργαρῖται, ἤτοι Λόγοι διάφοροι τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου, Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ ἑτέρων Ἁγίων Πατέρων, παρὰ διαφόρων διδασκάλων πεζευθέντες εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν πρὸς κοινὴν τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὠφέλειαν.* Ἐκδοθέντες τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ Ὁσιωτάτου ἐν Μοναχοῖς κυρίου Παχωμίου, τοῦ ἐκ τῆς πόλεως Τουρνάβου, ἤτοι ἐκ τῆς Μητροπόλεως Λαρίσσης, τοῦ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει μονάζοντος, καὶ νῦν μετατυπωθέντες ἐπιμελείᾳ τοῦ Κοινοῦ Διορθωτοῦ Νικολάου Βουβουλίου Ἰατροσοφιστοῦ. CON LICENZA DE' SUPERIORI. Ἐνετίῃσιν ,αχπγ'. Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων [Θωμᾶ Ἰ. Παπαδοπούλου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466ci.-1800), τόμος δεύτερος (Παράρτημα): Προσθῆκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις, Ἀθῆναι 1986, σ. 157 (ἀρ. 448)].

3. Εὐγλώττως περιγράφονται εἰς τὸ κατωτέρω παράθεμα οἱ λόγοι τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν ἁπλουστεύσεων: *Πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας. Κῆπου κεκλεισμένου καὶ πηγῆς ἐσφραγισμένης οὐδὲν ὄφελος. Κῆπος τῇ ἀληθείᾳ καὶ πηγή, εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν καὶ μεγάλου Διδασκάλου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ὄντας εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον, εἶναι πρὸς τοὺς μὴ εἰδότας ὡς κῆπος κεκλεισμένος, καὶ ὡς πηγὴ ἐσφραγισμένη. Ὅθεν*

κείμενα ἀποτελοῦν γλωσσικὰ τεκμήρια τῆς ἁπλῆς καθομιλουμένης γλώσσης τῆς ἐποχῆς των. Εἰδικώτερον:

Ε) Ὁ πέμπτος λόγος[1] ἐπιγράφεται: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου* <*λόγος*> *εἰς τὴν ἁγίαν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ἀρχ. «Λογαριάζοντας ἐγὼ ἀκόμη»· τελ.: «καὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν νὰ ἐπιτύχωμεν ... νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν». Παραδίδεται ὑπὸ τοῦ χειρογράφου κώδικος Rhode Island. Brown University Library. Special Collections ms. BX 330 B 9*, φφ. 304v-310v (16ου-17ου αἰ.)[2]. Ὁ κῶδιξ περιέχει λόγους τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικήν.

Τὸ κείμενον αὐτὸ ἔχει ὡς πρότυπον τὸν ἐκδεδομένον λόγον: *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, PG 62, 727-730· ἀρχ. «Ἔτι μοι κατὰ ψυχὴν ἀριθμοῦντι».

Τὸ περιεχόμενόν του συνοψίζεται εἰς τὴν σημασίαν ποὺ ἔχει διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἄνοδος τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς οὐρανούς. Ὁ Ἰησοῦς ἔλαβεν ἀνθρωπίνην σάρκα διατηρῶν *ἄτρεπτον, ἀναλλοίωτον* καὶ *ἀπαθῆ* τὴν θεότητα (στ. 18). Καὶ ὡς Θεὸς χαίρει μεγαλυτέρας τιμῆς ἔναντι ὅλων τῶν δημιουργημάτων (στ. 19-47). Ἐπίσης, τονίζεται εἰς τὸν λόγον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄγγελος ποὺ ἐνεφανίσθη εἰς τὰς γυναῖκας καὶ ἀνήγγειλε τὴν Ἀνάστασιν, ἐτίμησε τὸ γυναικεῖον φύλον (στ. 48-78). Ἀναλόγως καὶ ὁ Γαβριὴλ ἔφερεν εἰς τὴν Μαρίαν τὴν ἀγγελίαν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀποστομώσας τοὺς βλασφήμους αἱρετικοὺς ποὺ κατὰ καιροὺς τὴν ὑπετίμησαν (στ. 79-119). Ἐξαίρεται, τέλος, ἐμφαντικῶς τὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος ὡς δευτέρου Ἀ-

στοχαζόμενος πόσων καλῶν ὑστεροῦνται οἱ τοιοῦτοι, καὶ πόσην ὠφέλειαν ἤθελαν προξενήσῃ ἀνίσως ἤθελαν ἦστε εὔληπτα, ἀποφάσισα νὰ μεταχειρισθῶ τὰ κλειδία τῆς πεζῆς διαλέκτου μας, καὶ νὰ ἀνοίξω αὐτὴν τὴν πηγὴν ἀπὸ τὰ καθαρώτατα νάματα, διὰ νὰ πίνουν ὅλοι ἐλεύθερα: νὰ ἀνοίξω τὸν κῆπον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸν Παράδεισον τῆς τρυφῆς, διὰ νὰ ἀπολαμβάνουν τὰ εὔοσμα ἄνθη, καὶ τοὺς γλυκυτάτους καρπούς του. (*Νεῖλος Χρυσοῤῥόας*, ἔνθ' ἀνωτ., τόμος πρῶτος, σσ. 11-12).

1. M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 631 (ἀρ. 4949).

2. Robert E. Carter, Codices Chrysostomici Graeci. III: Codices Americae et Europae occidentalis, Paris 1970, σσ. 27-28· βλ. καὶ Morton Smith, A Byzantine Panegyric Collection with an unknown homily for the Annunciation, Greek, Roman and Byzantine Studies 2 (1959), 139-155.

δὰμ — ποὺ ἐνηνθρώπησε διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον κατὰ χάριν θεόν —, ὡς παθόντος καὶ θρηνουμένου, ἀθανάτου νεκροῦ καὶ συναϊδίου Υἱοῦ (στ. 120-155).

Εἰς τὸν λόγον τονίζονται κυρίως δύο σημεῖα. Πρῶτον, ἡ ἀξία τῆς γυναικὸς εἶναι μεγάλη καὶ ἰδίως ὁ ρόλος της, εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Μαρίας, διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σχεδίου τῆς σωτηρίας, καὶ δεύτερον, ἡ θεία φύσις τοῦ Σωτῆρος (*οὗτος εἶναι Θεός*, στ. 147-148) δὲν ὑπολείπεται τῆς ἀνθρωπίνης. Τὰ ἀνωτέρω παραπέμπουν εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξαρθῇ ἡ θεία φύσις τοῦ Κυρίου καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ Παναγία ὡς Θεοτόκος καὶ ὁδηγοῦν εἰς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τὴν ὁποίαν ἐθεμελίωσεν ἡ Γ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ποὺ συνεκλήθη διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν νεστοριανισμόν, μὲ κύριον θεωρητικὸν ὑπέρμαχον τῶν ὀρθοδόξων θέσεων τὸν ἅγιον Κύριλλον Ἀλεξανδρείας[1].

ϛ΄) Ὁ ἕκτος[2] τῆς ὁμάδος τῶν ἐκδιδομένων ἐδῶ λόγων ἐπιγράφεται: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*· ἀρχ.: «Χαριέστατον εἶναι εἰς ἐμένα τῆς ἐκκλησίας τὸ θέατρον»· τελ.: «δόξαν ἀναπέμποντες καὶ εὐχαριστίαν τῷ ποιήσαντι εἰς ἡμᾶς μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ... νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ... ἀμήν». Τὸ κείμενον παραδίδεται ἐπίσης ὑπὸ τοῦ κώδικος Rhode Island. Brown University Library. Special Collections ms. BX 330 B 9*, φφ. 299^{v}-304^{v}[3].

Ὁ λόγος ἀποτελεῖ μεταγλώττισιν τοῦ ἤδη γνωστοῦ: *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος γ΄*, PG 52, 797-800. Ἀρχ. «Φαιδρόν μοι τὸ τῆς Ἐκκλησίας θέατρον».

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως συνδέεται μὲ τὴν χαρὰν ποὺ ἔφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου (στ. 3-20). Ἡ ἐπὶ γῆς παρουσία Του καὶ ἡ μετὰ τὸν σταυρικὸν θάνατον κάθοδός Του εἰς τὸν Ἅδην ἐπέφερον τρόμον καὶ ταραχὴν εἰς ὅλην τὴν κτίσιν, διότι συνιστοῦν μυστήριον φοβερὸν καὶ παράδοξον (στ. 20-31). Ἰδιαιτέρως ὅμως διὰ τῆς Ἀναστάσεως κατετροπώθη ὁ θάνατος καὶ συνετρίβησαν

1. Στ. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 145-150 κ.ἀ.
2. M. Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., vol. II, σ. 649 (ἀρ. 5065).
3. R. E. Carter, ἔνθ' ἀνωτ.

τὰ βασίλεια τοῦ Ἅδου (στ. 31-52). Πᾶσα ἑορτὴ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐξαιρέτως ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως σημαίνει νίκην ἐπὶ τοῦ διαβόλου (στ. 53-83). Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος ἀγαλλιᾶται ποὺ ὁ Σωτὴρ σαρκωθεὶς κατεδέχθη νὰ ἑνωθῇ μαζί του καὶ διὰ τῆς Ἀναλήψεως νὰ τὸν ὁδηγήσῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς (στ. 84-129). Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξάρῃ τὴν ἑνότητα τῶν δύο φύσεων εἰς τὸ ἓν πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ ἐπισημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἄλλος ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς καὶ ἄλλος ὁ Θεὸς (στ. 88-112), ἀλλὰ πρόκειται περὶ δύο φύσεων ἡνωμένων εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον[1].

Ἐνδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζουν καὶ ὡρισμέναι γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν κειμένων.

α) Ὁ συντάκτης τῶν μεταγλωττίσεων προβαίνει ἐνίοτε εἰς ἐπεξήγησιν σημείων ποὺ θεωρεῖ δυσνόητα ἢ προσθέτει ἰδικάς του λέξεις καὶ φράσεις ποὺ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον, ὅπως: *καὶ στερεὸν* (κείμ. 5, στ. 38)· *ὡς... βαστάζουσαν* (5, 3-38)· *ἤγουν ὑπηρέτης* (5, 45)· *Δὲν ... οὐρανὸν* (5, 85)· *ἤγουν γεννηθεὶς* (5, 125)· *ἤγουν δουλεύτρια* (5, 123)· *ὁ πρῶτος ... Ἀδὰμ* (5, 132)· *ἤγουν ... ἀναστεναγμῶν* (5, 137)· *ἤγουν ... Χριστοῦ* (5, 139)· *ἤγουν ἄνθρωπος* (5, 146)· *τουτέστι ... θεοὺς* (5, 147)· *τὸν διάβολον λέγω* (κείμ. 6, στ. 14)· *ἤγουν...φεγγάριν* (6, 23)· *ἤγουν αἱ μπάρες* (6, 29-30)· *καὶ τὰ μέλη... ἀποῤῥίψῃ* (6, 35-36)· *ἤγουν...ῥοῦχον* (6, 38)· *τοὺς κρατουμένους.. .κατεπάτησε* (6, 39)· *ἀπὸ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν* (6, 42-43)· *διότι εὑρῆκαν ... συκοφαντήσῃ* (6, 67-68)· *ἤγουν καβαλικεύοντας* (6, 94)· *τὸν οὐρανὸν λέγω καὶ τὴν γῆν* (6, 96)· *ἤγουν ... πνευμάτων* (6, 119)· *καὶ ἀπήμονας, ἀσινεῖς* (6, 121)· *τῷ ποιήσαντι ... τεράστια* (6, 126-127).

β) Συγκεκριμέναι λέξεις τῶν πρωτοτύπων κειμένων ἁπλοποιοῦνται καταδεικνύουσαι τὴν γλωσσικὴν ἐξέλιξιν τῆς καθομιλουμένης τῆς ἐποχῆς, ὅπως εἰς τὸ πέμπτον κείμενον: *ἀριθμοῦντι* → *λογαριάζοντας* (στ. 4)· *σταθμίζοντι* → *ζυγιάζοντας* (6)· *ἀνεξάντλητος* →

1. Ἡ σχετικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη συστηματικῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας· βλ. ἀρχικῶς Στ. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ.· Πρωτ/ρου Θεοδώρου Ζήσῃ, «Ἡ ἀντιαιρετικὴ δραστηριότης τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας», ἐν Πρακτικὰ ΙΘ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα: Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 159-170.

ἀσαβούρευτος (7)· *ἐπώμβρισε* → *ἀνάβρυσε* (7)· *ῥήματα* → *λόγια* (10)· *τανῦν* → *λοιπὸν* (11)· *ἐστὶ* → *εἶναι* (13)· *ἀνύσωμεν* → *ἂς τελειώσωμεν* (15)· *οἶδας* → *γινώσκεις* (17)· *ὅθεν* → *Ἀπόθεν* (19)· *δῆλον* → *φανερὸν* (22)· *ἀεὶ* → *πάντοτε* (22)· *ἐλάττονα* → *ἐλαττότερα* (23)· *μείζονα* → *μεγαλειότερην* (23)· *οἶκος* → *ὀσπήτιον* (24)· *ὁρῶ* → *βλέπω* (26)· *γὰρ* → *διότι* (26, 32, 34, 48, 92)· *ἑκάστου* → *κάθε* (28)· *τίκτεται* → *γεννᾶται* (29)· *φαίνουσιν* → *λάμπουσιν* (29)· *τέμνεται* → *κόπτεται* (31)· *χοῦν* → *χοῦμα* (35)· *ὤπτησας* → *ἔψησες* (36)· *οὖν* → *λοιπὸν* (36, 48, 66)· *καίτοι* → *καὶ ὅμως* (37)· *τυγχάνουσι* → *ὑπάρχουσι* (41)· *κατεπείγομαι* → *ἀναγκάζομαι* (43)· *μεθ' ἑαυτοῦ* → *μὲ τοῦ λόγου σου* (49)· *προσεδρεύεις* → *προσκαρτερεῖς* (52)· *παρακάθῃ* → *παρακάθεσαι* (55)· *ἐπαύσω* → *ἔπαυσες* (55)· *πειθοῖ* → *μὲ πιθανότητα* (57)· *ἀμφότεροι* → *καὶ οἱ δύο* (60)· *ὀθόνια* → *σεντόνια* (62)· *ὑπῆρχε* → *ἦτον* (63)· *ἀνατρέπεις* → *ἀνακατώνεις* (67)· *ὀνίνησι* → *ὠφέλεια ἔγινε* (69)· *κέλευσμα* → *πρόσταγμα* (74)· *ἀσφαλεστέρῳ* → *μὲ βεβαιότερον* (74)· *οὐ* → *οὐχὶ* (90)· *συνηγορῶν* → *βοηθῶν* (91)· *εἰκότως* → *πρεπόντως* (93)· *ἔτεκε* → *ἐγέννησε* (97)· *νῦν* → *τώρα* (96, 106)· *ἑκόντα* → *θεληματικῶς* (98)· *οὕτω* → *ἔτζι* (100, 148)· *οὐ* → *δὲν* (102, 114, 116)· *ἡμέτερα* → *ἐδικά μας* (102)· *ἐσθίομεν* → *τρώγομεν* (105)· *πρώην* → *πρότερον* (105, 126)· *χρόνιον* → *πολυκαίρινον* (112)· *εὐκαίρως* → *εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν* (112)· *ἠμαύρωσας* → *ἔσβεσας* (112)· *οἰκετῶν* → *δούλων* (116)· *καινοπρεπὲς* → *καινούργιον* (120)· *ἄφνω* → *αἰφνίδια* (122)· *πάλην* → *μπάλευμα* (123)· *ὑπεισελθοῦσα* → *εἰσελθοῦσα εἰς ὑποκάτωθεν* (124)· *ὑετὸν* → *βροχὴν* (127)· *ἄνευ* → *χωρὶς* (133)· *ὅθεν* → *ἀπόθεν* (134)· *ἑκὼν* → *ἐθελουσίως* (146)· *κἂν* → *καλὰ καὶ* (150)· *διαῤῥήδην* → *φανερῶς* (153)· *βίος* → *ζωῆς* (158).

Καὶ εἰς τὸ ἕκτον κείμενον: *φαιδρὸν* → *χαριέστατον* (στ. 3)· *πεπληρωμένην* → *γιομάτην* (7)· *περιπατούμενον* → *βαδιζόμενον* (8)· *παραγέγονεν* → *ἦλθεν* (17)· *δήσας* → *δεσμήσας* (17)· *γὰρ* → *διότι* (18)· *πᾶσα* → *ὅλη* (19, 22)· *ἐκλονεῖτο* → *ἐκινήθη* (19)· *ὁρῶσα* → *βλέπουσα* (19)· *οὐχ* → *δὲν* (24, 27)· *ἐξήλατο* → *ἐπήδησεν* (24)· *περιεσχισμένου* → *μὲ τὸ νὰ ἐξεσχισθῇ* (25)· *οἴκου* → *ναοῦ* (25)· *ἐπλήρωσε* → *ἐγέμισεν* (26)· *ἠλλοιώθη* → *ἄλλαξεν* (27)· *ὁρῶντες* → *βλέποντα* (27)· *ἐπὶ* → *ἐπάνω εἰς* (28)· *προφητεύων* → *προφήτης* (30)· *ὑπὸ τοὺς πόδας* → *κάτωθεν τῶν ποδῶν* (32)· *ἰσχὺν* → *δύναμιν* (34)· *σώματι* → *κορμὶν* (34)· *δουλείας* → *σκλαβίας* (41, 42)· *κομίσατε* → *λάβετε* (41)· *στρατὸς* → *φουσᾶτον* (45)· *ὑπὲρ ἡμῶν* → *διὰ τ' ἐσᾶς* (47)· *τοίνυν* → *λοιπὸν* (48, 53)· *ἐστὶν* → *εἶναι* (48, 49)· *μηδὲν* → *μηδὲ ἕνα* (55)· *ἐθριάμβευσεν* → *ἐπόμπευσεν* (56)· *σύμπασαν* → *ὅλην* (59)· *οἰόμενος* → *νομίζοντας* (60)· *ἐπανάγει* → *ἐπανέστρεψε* (61-62)· *ἐσφράγισεν* → *ἐβούλωσεν* (65)· *ἀπιόντος* → *διαβαίνοντος* (66)· *νῦν* → *τώρα* (78)· *ἀνεφύησαν* → *ἀνεφύτρωσαν* (79)· *ὀλύνθους* → *ἀσκολήθους* (80)· *λήϊα* → *στάχυα* (81)· *τέρψιν* → *χαροποιΐαν* (82)· *φαιδρύνεται* → *χαροποιοῦνται* (83)· *ῥήματα* → *λόγια* (85)· *ἀρτίως* → *πρὸ ὀλίγου* (85)· *ἦν* → *ἦτον* (88)· *ὅθεν* → *ἀπόθεν* (88)· *οὐκ* → *οὐχὶ* (90)· *ἐπὶ* → *ἐπάνω εἰς* (92-93)· *ἥλοις* → *καρφία* (93)· *προσηλωμένος* → *πηγνύμενος* (93)· *σινδόνι* → *σεντόνιον* (95)· *χωρίον* → *τόπον* (102)· *ἐμπλήσας* → *γεμίσας* (107)· *ἅρματι* → *ἁμάξιον* (110)· *ἰαμάτων* → *ἰατρειῶν* (111)· *ἐπιπόνους* → *κοπιαστικὰς* (116)· *πεπληρωμένους* → *γιομάτους* (122)· *εὐποιΐας* → *ἐλεημοσύνης* (122).

γ) Ἄλλαι ἐπὶ μέρους μεταβολαί:

— αἱ μετοχαὶ ἀναπτύσσονται εἰς προτάσεις, π. χ. *δημιουργοῦντι* → *ὅταν ἐδημιούργεις* (5, 35)· *διδάσκοντι* → *ὁποῦ τοὺς ἐδίδασκεν* (5, 122).

— τὸ ἀπαρέμφατον ἀναπτύσσεται εἰς τελικὴν πρότασιν: ἵνα + ὑποτακτική, π. χ. *ὑπουργεῖν* → *ἵνα ὑπηρετῇ* (5, 32-33), *θρηνεῖν* → *ἵνα θρηνῇ* (6, 77)· ἢ νὰ + ὑποτακτική, π. χ. *τιμᾶν* → *νὰ τιμᾷ* (5, 47), *καταπαλαῖσαι* → *νὰ καταπαλαίσῃ* (6, 15).

— ἡ δοτικὴ πτῶσις ἀναπτύσσεται εἰς ἐμπρόθετον προσδιορισμόν, π. χ. *μοι* → *εἰς ἐμένα* (6, 3), *ἅρματι* → *μὲ ἁμάξιον* (6, 110).

— ὁ μέλλων ἀναπτύσσεται εἰς: θέλει + ἀπαρέμφατον, π.χ. *θέλει ἀγανακτήσειν* (5, 45), *θέλει κρατήσειν* (6, 60).

— ἡ συλλαβικὴ αὔξησις τῶν παρελθοντικῶν χρόνων προηγεῖται τῆς προθέσεως, π. χ. *ἐπαράστησεν* (5, 38), *ἐκατεστάθη* (6, 70)· ἢ καταργεῖται, π. χ. *ἄλλαξεν* (6, 27), *ἀγνόησε* (5, 60).

— καταργεῖται ἡ ἀττικὴ σύνταξις, π. χ. *τὰ στοιχεῖα ἀπεστράφη* → *ἀπεστράφησαν* (6, 26).

Ὁπωσδήποτε ἡ ἔκδοσις τῶν ἓξ ἀνεκδότων ἔργων, ποὺ ἐπιχειρεῖται εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, ἐμπλουτίζει τὸ corpus τῶν γνωστῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου περὶ τὸ θέμα τῆς μεγάλης αὐτῆς δεσποτικῆς ἑορτῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ἀναμένεται νὰ προαχθῇ καὶ περαιτέρω τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος αὐτῶν διὰ τῆς ἐρεύνης ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Χειρόγραφοι κώδικες

1. Mosquensis. Musée Historique Sinodal 284 (Vladimir 215), φφ. 338^{v}-348^{v} (9ου-10ου αἰ.).
2. Parisinus graecus 1175, φφ. 152-158^{v} (11ου αἰ.).
3. Vaticanus graecus 1990, φφ. 229-231 (11ου-12ου αἰ.).
4. Scorialensis graecus 527 (W. II. 10), φφ. 47^{v}-50^{v} (12ου αἰ.).
5. Oxford Bodleian Library E. D. Clarke 50 (12ου-13ου αἰ.).
6. Vaticanus graecus 1192 (14ου-15ου αἰ.).
7. Mosquensis. Musée Historique Sinodal 5 (Vladimir 412), φφ. 264^{v}-270 (ἔτ. 1445).
8. Parisinus graecus 986, φφ. 446-464^{v} (16ου αἰ.).
9. Rhode Island. Brown University Library. Special Collections ms. BX 330 B 9*, φφ. 304^{v}-310^{v} (16ου-17ου αἰ.).

ΛΟΓΟΣ Α'

Χειρόγραφοι κώδικες: 1) Parisinus graecus 1175, φφ. 152-158^{v} (11ου αἰ.) (= A) καὶ 2) Paris. gr. 986, φφ. 446-464^{v} (16ου αἰ.) (= B).

φ. 152 Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλόγησον, πάτερ.

Σήμερον ἡμῖν ἡ τοῦ Σωτῆρος Ἀνάληψις τὸν οὐρανὸν ἤνοιξε καὶ ὁδὸν ἀληθείας ὑπέδειξε. Σήμερον ἡ φιλάνθρωπος τοῦ Σωτῆρος οἰκονομία τὸν χοϊκὸν ἄνθρωπον ἀπὸ γῆς ἀνασπάσασα εἰς οὐρανὸν μετεφύτευσε. Σήμερον ἡ τοῦ μονογενοῦς ἀγαθότης τὸν παλαιὸν ἐκεῖνον Ἀδὰμ τῷ θανάτῳ καὶ τάφῳ καὶ ἀνόμῳ τιμωρίᾳ ὑποβληθέντα, τῆς παλαιᾶς καταδίκης ἐξαρπάσασα καὶ ἀθανασίαν ἐνδύσασα, εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐνίδρυσε. Καὶ γέγονεν ὁ ἐπὶ γῆς ἄνθρωπος συμπολίτης ἀγγέλων· ἀλλὰ καὶ ἀρχαγγέλων καὶ πασῶν τῶν οὐρανίων δυνάμεων δεσπότης ἀπεδείχθη. Οὐ γὰρ ἀγγέλοις συναμιλλᾶται ἡ τοῦ Σωτῆρος Ἀνάληψις, ἀλλ' ἀγγέλων δεσπόζει· / φ. 152^{v} *«ὑπεράνω γάρ ἐστι πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ κυριότητος καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου», κατὰ τὴν σωτήριον τοῦ Ἀποστόλου διδασκαλίαν· ὃς «ἐκάθισε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς». Ὅταν δὲ ταῦτα λέγει ὁ θεολόγος, τὴν δόξαν ἑρμηνεύει οὐ τὴν πρὸ αἰώνων, ἣν ἔχει, ἀλλὰ τοῦ θνητοῦ τούτου καὶ ἀνθρωπίνου γένους τὴν εἰς τὸ κρεῖττον μεταβολὴν ὑποτίθεται.*

Οὐ γὰρ ὁ μονογενής, ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ συναΐδιος καὶ σύνθρονος τῷ Πατρί, ἀνάγεται ἄνω –τῶν γὰρ ἄνω ἐστὶ Δεσπότης–, ἀλλ' ἡ θνητὴ φύσις ἀνάγεται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ τὴν σωτηρίαν οὐχ ἑαυτῷ πραγματεύεται, ἀλλὰ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων χαρίζεται. Οὔτε γὰρ δι' ἑαυτὸν ἀπέθανεν, οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀνέστη, οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀνελήφθη· οὔτε γὰρ ἀπέθνησκεν <ἂν> ἡ πηγὴ τῆς ἀθανασίας, οὔτε ἠγείρετο <ἂν> ἡ ἀνάστασις. Ὁ Θεὸς οὐκ ἀνίσταται, ἀλλ' ἀνιστᾷ· οὐκ ἐγείρεται, ἀλλ'

1 ΜΔ ante Τοῦ A Δ post λόγος A || 2 καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος om. A || 6 οἰκονομίαν B || 24 οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀπέθανεν iter. post ἀπέθανεν B

13-15 Ἐφεσ. α' 21 16 Ἑβρ. α' 3

ἐγείρει· οὐ ζωοποιεῖται, ἀλλὰ ζωοποιεῖ. Ἵνα δὲ μάθῃς ὅτι οὐχ ὁ Θεὸς Λόγος ἀνίσταται, ἀλλ' ἡ ἔνσαρκος οἰκονομία, πρὶν σταυρὸν ὑπομείνῃ, πρὶν ταφήν, πρὶν ἀνάστασιν δείξῃ, ἔλεγε Μάρθᾳ τῇ ἀδελφῇ τοῦ Λαζάρου· «Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις». Καὶ ἀνάστασιν ἑαυτὸν καλεῖ, ἵνα δείξῃ ὅτι ἀνιστᾷ μὲν κατὰ τὴν θεότητα, ἐγείρεται δὲ κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀνέστη τοίνυν δι' ἡμᾶς, ἐπειδὴ καὶ ἀπέθανε δι' ἡμᾶς. Ἀνελήφθη εἰς οὐρανούς, οὐκ αὐτὸς οὐρανοῦ δεόμενος, ὁ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν, ἀλλὰ τὸ γήϊνον σκεῦος εἰς οὐρανὸν ἀναλαμβάνων, ἵνα δείξῃ τῷ διαβόλῳ τὸν πεπατημένον βασιλεύοντα, ἵνα δείξῃ ὅτι, ὃν ἡ τυραννὶς τοῦ διαβόλου ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ παραδείσου, ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία σύνθρονον ἑαυτῇ ἀπετέλεσε. Καὶ μονονουχὶ ἔλεγεν ὁ Θεὸς πρὸς τὴν βασκανίαν τοῦ διαβόλου· «Σὺ αὐτὸν ἐπὶ γῆς ἔτρωσας,
φ. 153 ἐγὼ αὐτὸν εἰς οὐρανὸν ἀνήρπασα· σὺ αὐτὸν / εἰς τάφους κατήγαγες, ἐγὼ αὐτὸν τῷ ἐμῷ οὐρανῷ ἐνίδρυσα».

Ὅτι, ἀδελφοί, οὐχ ἑαυτῷ ταύτην ὁ Σωτὴρ ἐπραγματεύσατο τὴν σωτηρίαν, οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀνελήφθη, οὔτε δι' ἑαυτὸν ἀνέβη, ἦν γὰρ ἐν κόσμῳ καὶ πρὶν ἐπιδημήσῃ τῷ κόσμῳ, πάντα δὲ ταῦτα ὑπέμεινε δι' ἡμᾶς καὶ ἐν τῷ σώματι τῷ ἑαυτοῦ ἡμᾶς πάντας ἀνήγαγε καὶ ἐν τῇ συνθρόνῳ τιμῇ τῇ δοθείσῃ τῇ σαρκὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμεῖς πάντες ἐτιμήθημεν καὶ τὸ θνητὸν γένος ἐδοξάσθη, ἄκουε Παύλου λέγοντος· «Νεκροὺς ὄντας ἡμᾶς τοῖς παραπτώμασι <συν>εζωοποίησε τῷ Χριστῷ καὶ συνήγειρεν ἡμᾶς καὶ συνεκάθισε». Συνήγειρε διατί καὶ συνεκάθισεν; Ὁρᾷς ὅτι οὐχ ἑαυτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ τῆς ἀθανασίας, ἀλλὰ τῷ θνητῷ γένει συνήγειρεν ἡμᾶς καὶ συνεκάθισε. Καὶ μὴν οὐδέπω ἀνέβημεν <ἄν>, οὐδέπω συνεκαθέσθημεν <ἄν>, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀπαρχῇ τοῦ σώματος Χριστὸς τεταμίευται, πάντων ἡμῶν ἡ σωτηρία. Τὸ μέλλον ἔσεσθαι ὡς γεγονὸς ἡρμήνευσεν, ἐπειδὴ οἶδεν ἀσφαλὲς ἐνέχυρον τοῦ θνητοῦ γένους καθήμενον ἄνω.

Ἀντίῤῥοπον γὰρ ἀνέστησεν ὁ Θεὸς τῇ πτώσει τοῦ θανάτου τὴν Ἀνάληψιν. Ἀδὰμ παραβὰς ὅλον τὸ γένος ἑαυτῷ συγκατέσπασεν· ὁ Χριστὸς ἀναληφθεὶς ὅλον τὸ γένος τῶν πιστῶν ἑαυτῷ συνήγαγε. Καὶ

27 ἀλλὰ ζωοποιεῖ ἵνα δὲ μάθῃς scriba delevit post ἀνίσταται B || 29 τοῦ om. A || 38 αὐτόν: scriba correxit -ον ex -ὼν B || 43 δὲ om. A || 50 ἡμᾶς om. A || 52 τεμίευται B

30 Ἰω. ια´ 25 47-48 Ἐφεσ. β´ 5-6

ὥσπερ κατὰ τοῦ Ἀδὰμ μόνου ἀπόφασις ἐξηνέχθη, ὥς φησιν, «Ἧ ἂν ἡμέρᾳ φάγῃ<ς>, θανάτῳ ἀποθανεῖ» καὶ «γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ», τὸ δὲ ἀκόλουθον ἐσιώπησε μὲν τῷ λόγῳ, ἔδειξε δὲ τῇ πείρᾳ, οὐ γὰρ «σὺ καὶ υἱοί σου καὶ αἱ θυγατέρες σου καὶ ὅλον τὸ γένος σου», ἀλλὰ κατὰ τῆς ῥίζης ἀποφαινόμενος τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γένους καὶ τοὺς καρποὺς τῇ ῥίζῃ συμπεριέλαβεν· ὥσπερ οὖν ἐκεῖ ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀδὰμ ἐπιλαβομένη ἅπαν τὸ γένος συγκατέσυρεν, οὕτως ἡ τοῦ Σωτῆρος Ἀνάληψις ὅλῳ τῷ γένει τὴν σωτηρίαν ἐπραγματεύσατο.
φ. 153v Ἀντίῤῥοπος γὰρ ἡ χάρις τῇ πα / λαιᾷ καταστάσει. Οὐκ ἐξ ὁμοτιμίας ἀντίῤῥοπον εἶπον, ἀλλ' ὅτι, ὃ ἀπώλεσε διὰ τῆς παραβάσεως, ἔλαβε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας. Καὶ μαρτυρεῖ Παῦλος λέγων· «Ὥσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκομεν, οὕτως ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθησόμεθα». Καὶ μηδεὶς θαυμαζέτω εἰ, τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημήσαντος καὶ ζωὴν αἰώνιον κηρύξαντος καὶ βασιλείαν οὐρανῶν χαρισαμένου, ἠπείθει τὸ θνητὸν τοῦτο γένος λέγον: Τί μοι πλέον ὑπῆρξε πιστεύσαντι, εἰ κατὰ τοὺς ἀπίστους τελευτῶ, εἰ μετὰ πάντων θανατοῦμαι, εἰ τὰ αὐτὰ ὑπομένω, οἷα κἀκεῖνοι οἱ ἀπιστήσαντες; Τί τὸ ξένον τῆς χάριτος; Ποῦ δὲ εὕρω τὰ ψευδῆ καὶ τὰ ἀληθῆ; Ἄκουε τοῦ Σωτῆρος λέγοντος· «Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα». Εἴρητο τῷ Ἀδάμ· «Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγῃ, θανάτῳ ἀποθανεῖ<ται>». Ἀλλ' οὐκ ἀπέθανε καθ' ἣν ἔφαγεν ἡμέραν, ἀλλ' ἔζησεν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐνενέκρωτο δὲ τῇ ἀποφάσει. Καὶ τῇ μὲν ἀποφάσει νεκρὸς ἦν, τῇ δὲ τοῦ Θεοῦ μακροθυμίᾳ ἔζη καὶ ζωῆς ἀπήλαυεν. Ὥσπερ οὖν ἡ τοῦ Ἀδὰμ ζωὴ μετὰ τὴν ἀπόφασιν ἐπιταθεῖσα ἐπὶ ἐννεακόσια τριάκοντα ἔτη οὐκ ἔλυσε τὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ κατέλαβεν ἡ ἀπόφασις, μακροῖς χρόνοις ἐναποδύσασα, τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Ἐπειδὴ ἅπαξ ἀψευδὴς ὁ ἐπαγγειλάμενος, κἂν ἀποθάνωμεν τῇ φύσει, ζῶμεν τῇ ἀψευδῇ ἐπαγγελίᾳ. Καὶ ὥσπερ τῷ Ἀδὰμ πρόκριμα οὐκ ἐποίησε τὸ ζῆν μετὰ τὴν ἀπόφασιν, οὕτως οὐδὲ ἡμῖν πρόκριμα τὸ ἀποθνήσκειν μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν φέρει. Καὶ γέγονε τὸ γένος ἡμῶν ἐν τῷ φυράματι κατὰ τὴν ἀπαρχῆς ἐπαγγελίαν.

59 φάγει A ἀποθάνει codd. || 66 δοῦλος το κρατεοῦ καὶ ἁ(γίου) ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως Ἀλέξιος ὁ Κα[...]ζινος in marg. A || 74 εἰ τὰ: εἶτα B || 76 τοῦ om. A || 77 εἰρήτω codd. ἡμέραν φάγει codd. || 78 ἀποθάνει B

58-59 Γεν. β´ 17 καὶ γ´ 5 59 Γεν. γ´ 19 61 πρβλ. Γεν. ϛ´ 18 69-70 πρβλ. Α´ Κορ. ιε´ 22 76 πρβλ. Ἰω. ια´ 26 77 Γεν. β´ 17 καὶ Γεν. γ´ 5 88 πρβλ. Α´ Κορ. ιε´ 20

Ἀπείληφε τὴν εὐεργεσίαν καὶ ἐσμὲν ἐν οὐρανῷ διὰ Χριστόν. Ἐπειδὴ γεγόναμεν ἐν τάφοις διὰ τὸν Ἀδάμ, διὰ τὸν Ἀδὰμ ἐξεβλήθημεν παραδείσου. Διὰ Χριστὸν ἀνηρπάσθημεν καὶ εἰς οὐρανὸν καὶ εἰς παράδεισον. Διὰ τὴν τοῦ Ἀδὰμ παράβασιν ὑπὸ τῶν χερουβὶμ ἐδιώχθημεν. Γέγραπται γὰρ ὅτι ἔθηκεν ὁ Θεὸς τὴν φλογίνην ῥομφαίαν καὶ
φ. 154 τὰ χερουβὶμ / φυλάττειν τὴν ὁδὸν τοῦ παραδείσου καὶ ἐκπεπολέμηται τὰ χερουβὶμ τῷ Ἀδάμ. Ἀπήλαυνεν αὐτὸς τῆς εἰσόδου τοῦ παραδείσου. Διὰ τὴν παράβασιν τὰ χερουβὶμ τῷ Ἀδὰμ ἐχθραίνει· διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν καὶ τὰ χερουβὶμ φίλα καὶ τὰ σεραφεὶμ συλλείτουργα. Τῇ γὰρ τῶν σεραφεὶμ φωνῇ <ἡ> ἐκκλησία λειτουργεῖ καὶ τὸ «Τρισάγιος» μετὰ τῶν ἄνω ἀναπέμπει, ἵνα μάθῃ ὁ ἄνθρωπος ὅτι αἱ οὐράνιαι δυνάμεις οὐ κατὰ φύσιν πρὸς αὐτὸν ἐξεπολεμήθησαν, ἀλλὰ διὰ τὴν παράβασιν αὐτὸν ἀπεστράφησαν, διὰ δὲ τὴν φιλανθρωπίαν προσελάβοντο· κἀκεῖ μὲν φλογίνη ῥομφαία τὸν Ἀδὰμ ἀπέκλεισεν. Ἵνα δὲ πάλιν διδαχθῶμεν ὅτι οὐχ ἡ τοῦ πυρὸς φύσις ἐκπεπολέμητο τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἡ παράβασις πάντων αὐτῷ ἐξεπολέμησεν, ἐκείνην φλογίνη ῥομφαία διώκει, τὸν Ἠλίαν ἅρμα πυρὸς ἀναλαμβάνει. Ὁρᾷς πῶς τὸ αὐτὸ πῦρ καὶ πολέμιον καὶ φίλον, οὐ τῇ φύσει μεταβαλλόμενον, ἀλλὰ τῇ προθέσει τοῦ Θεοῦ δουλεῦον; Ἀπεκλείσθη Ἀδὰμ τοῦ παραδείσου, λαμβάνει κλεῖδας οὐρανοῦ Πέτρος. Ἐν τῷ παραδείσῳ ὑπὸ τοῦ ὄφεως ἐπιβουλεύεται, ἐν τῷ κόσμῳ εἰς ἐξορίαν παραδοθεὶς ἐν αὐτῷ τῷ τῆς ἐξορίας τόπῳ πατεῖ τὸν πατήσαντα· «Ἰδοὺ γὰρ δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ». Μὴ πρόκριμα ἤνεγκε τῷ Ἀδὰμ ἡ παράβασις, οὔτε ἡμῖν πρόκριμα ποιήσει ὁ κόσμος, τῆς πίστεως δικαιούσης. Ἀδὰμ ἐν τῷ παραδείσῳ τῇ παραβάσει καταισχύνεται· Ἰὼβ ἐν τῇ κοπρίᾳ τῇ ὑπομονῇ στεφανοῦται.

Ἀνέλαβε τοίνυν τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁ φιλάνθρωπος· οὐχ ἓν γένος, οὐχ ἓν κλῆμα, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ὅλον γὰρ σῴζει τὸν

94-95 ἐκπολέμητω codd. || 95 αὐτὸς correxi: αὐτὸν codd. || 97 φιλα A φιλᾶ B || 97-98 συλλειτοῦργᾶ A συλλειτουργᾶ B || 98 Τῇ ... φωνῇ correxi: τὴν ...φωνὴν codd. || 105 ἐκείνου B φλογίνην ῥομφαίαν codd. || 107-108 απεκλείθει B λέγων sciba delevit ante λαμβάνει B κλεῖς codd. || 109 ἐπιβουλεύετε A

93-95 πρβλ. Γεν. γ' 24 105-106 πρβλ. Δ' Βασ. β' 11 καὶ Α' Μακ. β' 58 111-112 Λουκ. ι' 19 115 πρβλ. Ἰὼβ β' 8

ἄνθρωπον ὁ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων πλάστης. Μία πάντων ἡ πλάσις, μία πάντων ἡ κλῆσις. Οὐ συγχωρεῖ Ἰουδαίων παισὶ σεμνοῦσθαι, ἀλλ' ὅρα τί κατασκευάζει. Καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀναλαμ-
φ. 154v βάνει τὸν Ἐνώχ. Ἐνώχ, ποῖον; / Τὸν φέροντα τύπον τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας. Διατί τύπος γίνεται τῆς ἐκκλησίας Ἐνώχ; Οὐ γὰρ Σάββατον ἐφύλαξεν, οὐ περιτομὴν ἐδέξατο, οὐ πόνοις ἰουδαϊκοῖς ἠκολούθησεν, ἀλλ' ἁπλότητι εὐαγγελικῇ ἐστοιχειώθη πρὸς ἀρετήν. Προέλαμπε τοίνυν ἡ ἀπαρχὴ τῆς σωτηρίας. Ἐπειδὴ κατεψηφισάμεθα ἡμεῖς πάντες τοῦ γένους, ὡς κατὰ φύσιν ὄντος θνητοῦ, καὶ πάντες ἕτοιμοι ἦσαν εἰπεῖν ὅτι φύσει ἀποθνήσκομεν, διὰ τὴν ἄγνοιαν ὅτι ἡ συνήθεια φύσιν ἐποίησε νομισθῆναι τὴν ἀπόφασιν. Ὁ Θεὸς ἐξ αὐτοῦ τοῦ φυράματος ἀναλαβὼν εἰς ἀθανασίαν μεθίστησιν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐχ ἡ φύσις αὐτοὺς κατέκρινεν, ἀλλ' ἡ ἁμαρτία ἔτρωσεν.

Οὐκ ἂν ἄλλως τὸν τύραννον εἷλεν, εἰ μὴ σταυρὸν ὑπέμεινε. Τύραννον λέγω τὸν διάβολον, τὸν κατὰ τῆς δεσποτικῆς κτίσεως τυραννήσαντα. Τρία γὰρ τὰ βασιλεύοντα ἐν κόσμῳ καὶ τυραννοῦντα κατὰ τῆς δεσποτικῆς δημιουργίας. Ποῖα ταῦτα; Ὁ διάβολος, ἡ ἁμαρτία, ὁ θάνατος. Διὰ γὰρ τοῦ διαβόλου ἡ ἁμαρτία καὶ δι' αὐτῆς ὁ θάνατος. Καὶ πόθεν δειχθῇ ὅτι ταῦτα ἐβασίλευον; Λέγει ἡ Γραφή· «Καὶ μὴ βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ὑμῶν». Καὶ ἡ αὐτὴ ἀλλαχοῦ· «Καὶ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας». Ἰδοὺ ἁμαρτίας καὶ θανάτου βασιλεία. Ἄκουε τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, καθ' ἑαυτοῦ ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;» Τριὰς τυράννων κατὰ τῆς ἀθανάτου Τριάδος ὡπλίζετο. Τριὰς διαβολικὴ τῇ ἁγίᾳ Τριάδι ἀντέκειτο. Ἰδοὺ «ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται». Διατί εἶπε «κέκριται» καὶ οὐκ «ἀνῄρηται»; Οὐ γὰρ δυναστείᾳ αὐτὸν ἐξέβαλεν, ἀλλὰ κρίσει. Πρόσεχε ἀκριβῶς. Ἠδύνατο ὁ Θεὸς καὶ ἄνευ
φ. 155 οἰκονομίας καὶ ἄνευ σταυροῦ καὶ ἄνευ θανάτου τῆς σαρ / κὸς χαρίσασθαι τῷ θνητῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀθανασίαν. Τίς γὰρ ἀντιστήσεται βουλῇ Θεοῦ ἢ χάριτι ἢ ἀποφάσει; Ἀλλ' ὡς πολλάκις προειρη-

131-132 εἷλεν ... Τύραννον om. B || 135 ὁ θάνατος ... ἡ ἁμαρτία om. B || 143 τούτου: τοῦτο B

120-121 πρβλ. Σοφ. Σειρ. ιβ' 26 136-137 πρβλ. Β' Κορ. δ' 11 138-139 Ρωμ. ε' 14 140-141 Ματθ. ιβ' 26 143 Ἰω. ιστ' 11

κάμεν, οἰκονομεῖ ὁ Θεὸς τῷ ἀνθρώπῳ οὐ τὴν σωτηρίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν μετ' εὐφημίας σωτηρίαν, ἵνα μὴ δόξῃ ἁπλῶς ἄνευ ἀγώνων ἐλεεῖν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' εὐδοκιμοῦντα στέφειν. Εἰ γὰρ θεϊκῇ δυνάμει ἡττήθη ὁ διάβολος, μεγάλα ἂν ἐφρόνησεν ὁ τύραννος καὶ εἶπεν ἂν «τὸν κόσμον ὅλον ἐνίκησα, ὑπὸ δὲ Θεοῦ ἡττήθην», αἰσχύνη δὲ οὔτε μία τῷ ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἡττωμένῳ. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ τὸν καταγωνισθέντα ἄνθρωπον ἀνιστᾷ αὐτῷ ἀντίπαλον καὶ ὃν εἰς τὰ κατώτατα τοῦ Ἅδου κατήνεγκεν ἡ τοῦ διαβόλου τυραννίς, εἰς τὰ ἀνώτατα τῶν οὐρανῶν ἀνύψωσεν ὁ Θεός. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος, ἡ πάντων ἡμῶν ἀνάστασις, πάντων ἡμῶν οἰκονομία. Χριστὸς κηρύττεται, ἡ οἰκουμένη τῶν κακῶν ἐλευθεροῦται. Ὅπερ ἂν ποιήσῃ Χριστός, οὐχ ἑαυτῷ παρέχει, ἀλλ' ἡμῖν χαρίζεται. Κἂν βαπτισθῇ, δι' ἡμᾶς· κἂν ἁγιασθῇ κατὰ τὸ φαινόμενον, πάντας ἁγιάζων δι' ἡμᾶς ἁγιάζεται, οὐ παρ' ἄλλης δυνάμεως δεχόμενος τὸν ἁγιασμόν, ἀλλ' ἑαυτὸς ἑαυτῷ παρέχων, τὰ τῆς θεότητος χορηγῶν τῇ θνητῇ φύσει, τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκί. Καὶ μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς λέγων· «Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα ὦσι καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ». Τί ἐστι τὸ ἐν ἀληθείᾳ ἁγιάζεσθαι; Τὸ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος σαρκὸς λαβεῖν τὸ ἐνέχυρον τῆς ἀσφαλείας, τουτέστι τὸ ἁγιασθῆναι ἐν ἀληθείᾳ, τὸ κοινωνῆσαι τῇ τοῦ Σωτῆρος θεότητι, τὸ λαβεῖν παρ' Αὐτοῦ τὸ πνεῦμα καὶ δοῦναι Αὐτῷ τὸ σῶμα.

Καὶ ὅρα τὴν χάριν ἀπὸ μικροῦ ἀρχομένην καὶ εἰς πέλαγος προβαίνουσαν. Ὅταν ἄρχεται ὁ Θεὸς εὐεργετεῖν, σταγόνας δείκνυσιν εὐεργεσίας· ἀπὸ σταγόνος πηγή, ἀπὸ πηγῆς ποταμός, ἀπὸ ποταμοῦ πέλαγος ἄπειρον, ἀπὸ πελάγους ἄβυσσος πολλή. Οὕτως ὁ Σωτὴρ ὤφθη πρῶτος καὶ μόνος μέλλων ἀνανεοῦν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Φαίνεται μόνος, οὐ πολλοστός. Ἀπὸ τοῦ ἑνὸς προέβη εἰς δώδεκα ἀποστόλους· ἀπὸ τῶν δώδεκα / [φ. 155v] ἀποστόλων εἰς ἑβδομήκοντα κήρυκας· ἀπὸ τῶν ἑβδομήκοντα κηρύκων εἰς πεντακοσίους ἀδελφούς. Ἀναστὰς γάρ, φησίν, ὁ Κύριος «ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ». Ἀπὸ τῶν πεντακοσίων σαγηνεύονται χιλιάδες τέσσαρες τῇ Πέτρου δη-

151 ἄνθρωπον: scriba correxit -ον ex -ων B || 160 Ὅπερ ... χαρίζεται om. B || 167-168 σαρκὸς ... Σωτῆρος om. B || 178 Χ ante Κύριος B || 179 πεντακοσίων: Φ A

165-166 Ἰω. ιζ' 19 178-179 Α' Κορ. ιε' 6

μηγορίᾳ. Ἑτέρᾳ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ ἐπίστευσαν πεντακισχίλιοι. Προῆλθεν ἀπὸ ἑκατοντάδων εἰς χιλιάδας, ἀπὸ χιλιάδων εἰς μυριάδας, ἀπὸ μυριάδων εἰς ἀριθμόν. Λέγουσιν ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ Παύλῳ· «Θεωρεῖς, ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πιστευσάντων;» Ὁρᾷς πῶς ἀπὸ ἑνὸς δώδεκα, ἀπὸ τῶν δώδεκα ἑβδομήκοντα, ἀπὸ τῶν ἑβδομήκοντα πεντακοσίους, ἀπὸ τῶν πεντακοσίων χιλιάδες, ἀπὸ χιλιάδων μυριάδες, ἀπὸ μυριάδων πλῆθος ἄπειρον; Οὕτως ἐν προοιμίοις δοκεῖ φαίνεσθαι ἡ ἀρετή· προσερχομένη δὲ πλοῦτον αἰώνιον νικῶντα καὶ διάνοιαν καὶ λόγον καὶ ψῆφον παρέχει τοῖς εὐσεβῶς τὴν ἀλήθειαν καταγγέλλουσιν. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Δαυῒδ πεισθείς ποτε εἰς νοῦν καὶ ἀριθμῷ ὑποβάλλειν Θεοῦ φίλους καὶ τὸν πόθον δείκνυσι καὶ ἀνήνυτον ἑρμηνεύει λέγων· «Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός, λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν· ἐξαριθμήσομαι αὐτοὺς καὶ ὑπὲρ ἄμμον πληθυνθήσονται». Μαρτυρεῖ δὲ τῇ οἰκονομίᾳ ταύτῃ καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης θεωρουμένη ἐπίδοσις. Ἐννόησον τίς ἐστιν ἡ σύναξις τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τόνδε τὸν τόπον. Πόσοι ἦσαν ὀλίγοι; Πῶς μετὰ ταῦτα πλῆθος; Πῶς προέκοψε καὶ γέγονε λαός; Πῶς μυριάδες ἄπειροι, νικῶσαι καὶ τὴν ψῆφον καὶ τὴν ἐνθύμησιν; Ἄξιον μνημονεῦσαι τοῦ ἁγίου πατρὸς Παύλου, τοῦ τῆσδε τῆς πόλεως ἐπισκόπου γενομένου· ὅτε ἐν πολλαῖς τρικυμίαις τὸ σκάφος ἐν εὐδίῳ λιμένι ὥρμισεν ὡς ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν κυμάτων βαλλόμενος, οὐ περιετράπη τὸ σκάφος, ἀλλὰ τὸ ἱστίον ἐγείρας τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν σινδόνα ἁπλώσας τῆς καλῆς ὁμολογίας ἐδέξατο εὐθέως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Λε / [φ. 156] γέσθω περὶ αὐτοῦ τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ Ἀβραὰμ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· «Ἐμβλέψατε εἰς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ὑμῶν καὶ εἰς Σάῤῥαν τὴν ὠδίνουσαν ὑμᾶς, ὅτι εἷς ἦν καὶ ἡγίασα αὐτὸν καὶ ἐπλήθυνα τὸ σπέρμα αὐτοῦ».

Τίς ἠδύνατο φέρειν τῶν αἱρετικῶν τὰς τρικυμίας; Τίς ἠδύνατο γυμνῇ τῇ ὄψει τὴν ζάλην θεάσασθαι; Τίνα οὐκ εἰς φρίκην ἤγαγεν ἡ

182 ἀριθμῶν codd. || 186 Οὕτωσ (-σ ex -ν) B || 187 προερχομένη codd. || 195 ἐστὶν ἡ σύμαξισ τῆσ θεορουμένη ἐπίδωσις· ἐννόησον τίς scriba delevit post τίς B || 199 ἐν om. A || 205-207 εἷς ... Τίς (ante ἠδύνατο φέρειν) om. B || 207 ἐδύνατο (ante φέρειν) codd.

183-184 Πράξ. κα' 20 191-193 Ψαλμ. ρλη' (ρλθ') 17-18 204-206 Ἡσ. να' 2

πρόληψις; Τίς οὐκ ἐνόμιζε ξένην εἶναι τὴν ἀλήθειαν; Πάντα ἠνέῳκτο τῇ πλάνῃ καὶ τῇ ψευδῇ διδασκαλίᾳ καὶ μόνῃ τῇ ἀληθείᾳ ἐπεκέκλειστο τὰ πάντα. Κεκλεισμέναι ἦσαν αἱ πύλαι τῶν ἀκοῶν. Οὐδεὶς ἤνοιγε τὴν ἀληθῆ θύραν. Θύραι γὰρ δεχόμεναι τὴν ἀλήθειαν αἱ ἀκοαί. Ἐπειδὰν δὲ ἀποστραφῶσιν αἱ ἀκοαὶ τὴν ἀλήθειαν, ὥσπερ θύρας ἀποκλείουσιν, ὥς φησιν ὁ Παῦλος, «καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέφουσι, περὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται». Κεκλεισμέναι ἦσαν αἱ πύλαι τῶν ψυχῶν, αἱ ἀκοαὶ τῶν ψυχῶν. Ἦλθεν ὁ Χριστὸς κεκλεισμένων τῶν θυρῶν· εἰσελθὼν εἰσῆλθε κεκλεισμένων τῶν θυρῶν. Οὔτε μία γὰρ κακία ἀποκλείει τὴν εὐεργεσίαν. Νικᾷ τὴν πονηρίαν ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία. Συγχωρεῖ τὰ κακά, οὐχ ἵνα νικήσῃ, ἀλλ' ἵνα γυμνωθῇ. Εἰσῆλθε, τῶν θρόνων κεκλεισμένων. Ὑπέδειξεν ἑαυτὸν τοῖς ἀποστόλοις διὰ τῶν ἁγίων καὶ διὰ σαρκὸς ὁρατὸς ἐπεπόλαζεν. Ηὗρεν ὅλον τὸν δῆμον λεπρὸν καὶ ἐκάθαρε τῷ λόγῳ τῆς ὀρθοδοξίας. Ηὗρεν αὐτὸν τυφλὸν καὶ ἐφώτισε τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας. Ηὗρεν αὐτὸν χωλεύοντα περὶ τὴν ὀρθοτομίαν τοῦ εὐαγγελίου καὶ ἀρτίους αὐτῷ τοὺς πόδας τῶν λογισμῶν ἐχαρίσατο. Ηὗρε νεκροὺς καὶ ἤγειρεν. Ηὗρεν ἀπολωλότας καὶ ἐζήτησεν. Ἐξέβαλε τὴν ἀπιστίαν εἰς πίστιν μεταβαλών. Σκοπὸς γὰρ Θεοῦ οὐχ ἁμαρτωλοὺς ἀνελεῖν, ἀλλ' ἁμαρτίαν· οὐκ ἀπίστους ἐκκόπτειν, ἀλλ' ἀπιστίαν. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἰατρὸς κἂν σίδηρον ἐπαγάγῃ τῷ νοσοῦντι, κἂν καυστῆρα προσενέγκῃ, οὐ τῷ σώματι μάχεται, ἀλλὰ τῇ νόσῳ πολεμεῖ, ἐκείνης δὲ ἐξορι-
φ. 156v σθείσης, / ἔχει τὸν ἀπεχθανόμενον φίλον καὶ ὃν ποτε ὁρῶν ὡς πολέμιον τὸν ἰατρόν, ὕστερον ὡς εὐεργέτην τινά, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἔτι τὴν ἀνθρωπότητα, ὥσπερ ἰατρὸς ἀγαθός, σωμάτων θεραπευτὴς καὶ ψυχῶν ἰατρός, μίαν μὲν ἔχων τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἰατρείαν, διάφορα δὲ τὰ φάρμακα τοῖς τραύμασιν ἐπάγων. Οἶδας ὅτι καὶ <ὁ> ἰατρὸς οὐχ ἑκουσίᾳ γνώμῃ ἐπὶ σίδηρον ἔρχεται, ἀλλ' ἐπειδὰν ἡ φύσις τῇ νόσῳ μάχεται, ἡ ἀνάγκη τὴν ὀξύτητα καλεῖ καὶ συγγνώμῃ οἱ ὁρῶντες τὴν ἐπιστήμην οὐχ ἑκουσίᾳ γνώμῃ τέμνουσαν, ἀλλ' ὑπὸ ἀνάγκης εἰς τοῦτο καταγομένην. Οὕτως ἰάτρευον καὶ οἱ προφῆται, θέλοντες μὲν

210-211 ἐπικέκλειστο codd. || 215 αποστέφουσιν B || 231 ἀπεχθρανόμενον B || 232 τινά: τιμᾶ B || 239 καταγωμένη codd.

211 καὶ 215-216 πρβλ. Ἰω. κ' 19 καὶ Ἰω. κ' 26   214-215 Β' Τιμ. δ' 4   216-217 πρβλ. Ἰω. κ' 19 καὶ Ἰω. κ' 26

καὶ κολακεύειν καὶ εὐεργετεῖν καὶ παιδεύειν. Ὡς δ' εἶδον τὰ τραύματα τῶν ἁμαρτημάτων ἰσχυρότερα τῆς ἐπιστήμης –λέγω δὲ τῆς πίστεως τῆς κατὰ τὴν ἀκρότητα–, προσῆγον ὥσπερ σίδηρον ἢ πῦρ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀληθείας. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Ἠσαΐας ἐκ προοιμίων μάχεται τῇ νόσῳ, οὐ θεραπεύσας, οὐ κολακεύσας, οὐχ ἁπαλῷ λόγῳ χρησάμενος, ἀλλ' εὐθέως ἀπὸ τῆς ἀποτόμου καὶ αὐστηρᾶς ἀληθείας ἄρχεται λέγων· «Ὅρασις, ἣν εἶδεν Ἠσαΐας υἱὸς Ἀμώς, κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ». Καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν προοιμίων αὕτη· «Ἄκουε οὐρανὲ καὶ ἐνωτίζου γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν· υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν· ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ Κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω καὶ ὁ λαός μου ἐμὲ οὐ συνῆκεν. Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλόν, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρόν, υἱοὶ ἄνομοι». Ἐπεὶ δὲ τούτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις καὶ ἐκ προοιμίων ἔκοψε τὴν ἀσέβειαν, οὐκ ἐκολάκευσε λόγῳ προσηνεῖ τὴν ἁμαρτήσασαν ψυχὴν ἀπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ Λόγου, οὐχ ὅτι οὐχ ἑκὼν παροξύνεται, ἀλλὰ τῇ φύσει τοῦ τραύματος ἕπεται καὶ λέγει αὐτοῖς· «Οὐκ ἔστιν ἔλαιον ἐπιθῆναι, οὔτε μάλαγμα, οὐ καταδέσμους».
φ. 157 Ἤθελον κολακεῦσαι, φησί, λόγῳ ἁ / παλῷ, ἀλλ' οὐ δέχεται ἡ φύσις τοῦ τραύματος τὴν βοήθειαν. Ἔλαιον γὰρ καλεῖ πανταχοῦ τὴν ἁπαλὴν διδασκαλίαν, τὴν κολακείαν ἔχουσαν, οὐ τὴν δουλοπρεπῆ, ἀλλὰ τὴν προτρεπτικήν.

Οἶδε καὶ ὁ ἀπόστολος φαιδρῷ λόγῳ καὶ προσηνεῖ παιδεύειν τὴν ἐκκλησίαν λέγων· «Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν!», «ὡς ὅταν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως ὁμειρόμεθα δοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ψυχῆς». Ταῦτα οὐ κολακευόντων, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἅγιον σῶμα ἁρμοζομένων. Ἐπειδὴ δὲ τῷ ὑγιεῖ σώματι τῆς ἐκκλησίας διελέγετο, οὐκέτι τοῖς ἀπηνέσιν ἐχρήσατο φαρμάκοις, ἀλλὰ τοῖς τρέφουσι καὶ ἀνακτωμένοις ψυχήν. Ὁ μὲν γὰρ τῶν εὐσεβῶν λόγος κολακείας πλήρης· οἱ <δὲ> ψευδοπροφῆται κόλακες, οἱ προφῆται ἰατροί. Ἐκεῖνοι ἐκολάκευον, οὗτοι ἐθεράπευον. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωμάτων φύσει

240 δ' εἶδον: δε ιδων A δείδων B || 251 ἁμαρτωλὸν correxi: ἁμαρτωλῶν codd. || 253 ἔκοψαν B || 262 οὗ scriba correxit ex οὖν A οὖν B || 263 τὰ: τὸν B || 269 ἐκείνοις B

246-247 Ἠσ. α' 1   247-252 Ἠσ. α' 2-4   256 Ἠσ. α' 6   262-263 Γαλ. δ' 19   263-265 Α' Θεσ. β' 7

τὸ ἔλαιον ὑψηλότερον τοῦ ὕδατος γίνεται, οὕτω καὶ ἡ κακία νικᾷ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ὑψηλότερός ἐστιν ὁ κολακεύων ὄψει παρὰ τὸν παιδεύοντα τῇ διαθέσει. Διὰ τοῦτο περὶ τῶν ψευδοπροφητῶν ἔλεγεν ὁ Δαυΐδ· «Ἡπαλύνθησαν οἱ λόγοι αὐτῶν ὑπὲρ ἔλαιον καὶ αὐτοί εἰσι βολίδες»· ὁ δὲ τῶν ἁγίων λόγος οὐ κολακευτικός, ἀλλὰ παιδευτικός. Ὅθεν ἐρεῖ τε ὁ μακάριος Δαυῒδ παιδεύεσθαι ἢ παρὰ τῶν ἀσεβῶν κολακεύεσθαι· «Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει καὶ ἐλέγξει με, ἔλαιον δὲ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου». Τοιοῦτος ἦν ὁ μακάριος Παῦλος, οὐ κολακεύων, ἀλλ' ἀλήθειαν παιδεύων. Ὑπὲρ αὐτῆς πάσχει, ὑπὲρ αὐτῆς ἐξορίζεται, ὑπὲρ αὐτῆς στεφανοῦται.

Γέγονεν ἡμῖν ἡ ἀπαρχὴ τῶν ἀγαθῶν ἡ ἐκκλησία αὕτη. Ταύτην τὴν ἐκκλησίαν ὁ Θεὸς πρῶτον ἤγειρε καὶ ὁμώνυμον τῇ ἑαυτοῦ ἀναστάσει ἀπετέλεσεν. Εἰκότως καὶ τὸ ὄνομα ἥρμοσε τῇ οἰκονομίᾳ. Εἰκότως
φ. 157v ἀνάστασις ἐλέγετο καὶ λεγέσθω καὶ / εἰς ἀγῶνα μὴ διαλιμπανέτω ἡ κακοδοξίαν τρώσασα καὶ ὀρθοδοξίαν ἀναστήσασα. Ἀλλ' αὕτη μὲν τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἤγειρεν, ὑμεῖς δὲ αὐτῆς τοίχους ἠγείρατε· ἁρμόσατε αὐτῆς τοὺς λίθους, ἵνα ἁρμόσῃ ὑμῶν τὰς ψυχάς. Ἐγείρατε αὐτῆς πᾶσαν τὴν εὐπρέπειαν, ἵνα ὁλόκληρος ἀποδοθῇ ἡ εὐεργεσία. Χαίρω βλέπων τὸν ἀῤῥαβῶνα τῆς προθυμίας. Εἰ γὰρ μικρὰ τέως τὰ προκείμενα, ἀλλ' οἶδα ὅτι «μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ».

Τὸ θυσιαστήριον νομίζεις δεξιὰν εἶναι Χριστοῦ προκειμένην καὶ τῇ μὲν ὄψει λαμβάνουσαν, τῇ δὲ δυνάμει χορηγοῦσαν. Ἡ τοῦ Χριστοῦ δεξιὰ πνευματική ἐστιν ἄρουρα, μὴ σφάλλουσα τὰς ἐλπίδας, μὴ ἀποβάλλουσα τῶν γεωργῶν τοὺς πόνους, μὴ ἀφανίζουσα αὐτῶν τὰς ἐλπίδας. Ἡ τοῦ Χριστοῦ χεὶρ ἄρουρά ἐστιν ἐνθέως σπειρομένη καὶ εὐθέως θεριζομένη. Θέλεις ἰδεῖν αὐτὸν ἄρουραν σπειρομένην ὁμοῦ καὶ θεριζομένην καὶ δεχομένην οὐ μόνον ζῶντα σπέρματα, ἀλλὰ καὶ νεκρά, καὶ ζωοποιοῦσαν; Ἐν τῇ ἐρήμῳ προσηνέχθησαν τῷ Χριστῷ πέντε ἄρτοι νεκροὶ τῇ φύσει τοῦ σίτου. Ὁ γὰρ κόκκος τοῦ σίτου ζῇ, ὁ δὲ ἄρτος διπλῆν ὑπέμεινε νέκρωσιν· πρῶτον, ὅτε συντρίβεται, δεύτερον, ὅτε τῷ πυρὶ δίδοται. Λαμβάνει ἡ φιλάνθρωπος δεξιὰ καὶ τὸ

275 κολακευστικὸς A || 282 πρῶτον: scriba correxit -ον ex -ων B || 289 τὸν: τῶν codd. τέως: τε ώσα B

274-275 Ψαλμ. νδ' (νε') 22 277-278 Ψαλμ. ρμ' (ρμα') 5 290 Α' Κορ. ε' 6 298-299 πρβλ. Ματθ. ιδ' 19 καὶ Μᾶρκ. στ' 41-42 καὶ Λουκ. θ' 16-17 καὶ Ἰω. στ' 11

νεκρωθὲν ζωογονεῖ. Ἐφαπλοῦνται οἱ δεσποτικοὶ δάκτυλοι τοῖς ἄρτοις, ὥσπερ αὔλακες. Δέχεται ἡ δεξιὰ αὐτοῦ τὸν ἄρτον, εὐλογεῖ, πληθύνει ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν. Ὁρᾷς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἄρουραν ἁγίαν; Ὁρᾷς τοὺς ἄρτους τοὺς σπειρομένους; Ὁρᾷς λόγον δροσίζοντα καὶ οἱ τῇ φύσει νεκροὶ πληθύνονται, οἱ τῇ φύσει ἄκαρποι ζωογονοῦνται εἰς ἀπείρους χιλιάδας, οὐ τὴν φύσιν ἀρνησάμενοι, ἀλλὰ τῇ θείᾳ δυνάμει δουλεύοντες; Ὅπου ὁ Χριστὸς πάρεστι, μὴ ζήτει φύσεως νόμον, ἀλλ' ὅρα τοῦ δυνατοῦ τὴν αὐθεντίαν. Νόμον γὰρ φύσεως σοὶ παρέδωκεν. Αὐτὸς δὲ ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης ἀνώτερός ἐστι τῶν νόμων. Διὰ σὲ ὄμβρος· διὰ σὲ πηγή· διὰ σὲ ἐνιαυτοί· / διὰ σὲ τροπαί· τῷ δὲ τεχνίτῃ οὐδὲν τούτων ἁρμόζει. Καὶ ὥσπερ σήμερον ἡ τούτων αὔξησις διπλῆν ἔχει τὴν περίοδον –πρῶτον κυοφορεῖται τὸ βρέφος, τίκτεται, θηλάζει, αὔξεται, εἰς τέλειον ἄνθρωπον ἀπαρτίζεται–, ὅτε δὲ ἔπλαττεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ, οὐκ ἐδεῖτο ἀνθρωπίνου οὐ σπέρματος, οὐ γαστρός, οὐ κυοφορίας, ἀλλ' ὅτε ἠθέλησε τὸν ἄνθρωπον, παρήγαγεν. Ἔλαβεν οὖν τοὺς ἄρτους, εὐλόγησεν, ἐπλήθυνεν, ἔκλασεν, ἔδωκεν, ἔθρεψε καὶ ὅρα τὸ θαυμαστόν. Ἡμεῖς, ὅταν καλοῦμεν τινὰς εἰς ἑστίασιν, πρῶτον παρασκευάζομεν τὰ ἐπιτήδεια καὶ οὕτω καλοῦμεν· πρῶτον ἑτοιμάζομεν καὶ τότε ἀνακλίνομεν. Ὁ δὲ Χριστὸς πρῶτον ἀνακλίνει καὶ τότε εὐτρεπίζει. Οὐ πρῶτον ἐπλεόνασε τὸν ἄρτον καὶ τότε ἀνέκλινεν, ἀλλὰ πρῶτον ἀνέκλινε καὶ τότε τὴν εὐεργεσίαν ἐχορήγησεν, ἵνα δείξῃ ὅτι ὀξυτέρα τῆς χρείας ἡ δύναμις. Ἄρτος ἦν καὶ ἐπλήθυνεν, οὐκ ἀποῤῥέων, ἀλλὰ πληθύνων εἰς ἄπειρον, οὐχ ὡς αἱρετικοὶ περὶ Θεοῦ φαντάζονται λέγοντες· «Εἰ κατὰ ἀπόῤῥοιαν καὶ τομὴν ἐγέννησεν, ἐμειώθη». Ἄρτος πλεονάζων οὐκ ἀπέῤῥευσε. Νέκρωσις ἐζωογονεῖτο καὶ ἡ πάντα ζωογονοῦσα φύσις νόμοις δουλείας ὑπόκειται. Ἀκολουθῶ τῷ σῷ λογισμῷ. Εἰπέ μοι πῶς ἐπλεόνασαν ἄρτοι καὶ τότε ἑρμήνευε πῶς ἐγέννησεν ὁ Θεός.

Ὅμως ἀνέλαβεν ἡ φιλάνθρωπος δεξιά. Ὡς σπόρον τὸν ἄρτον ἐπλήθυνεν, ἔκλασεν, ἔδωκε καὶ ἦν ἡ χεὶρ θησαυρὸς ἀγαθῶν. Πρὸς ταύτην τὴν δεξιὰν ὁρῶν τοῦ Σωτῆρος ὁ Δαυῒδ ἔλεγεν· «οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ.

314-315 ὁ Θεὸς ... σπέρματος om. B || 327 ἡ: εἰ A || 330 σπόρον: πόρον codd.

332 τὴν om. B Μᾶρκ. στ' 41-42 καὶ Λουκ. θ' 16-17 καὶ Ἰω. στ' 11 332-334 Ψαλμ. ρμδ' (ρμε') 15-16

Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου καὶ ἐμπιπλᾷς πᾶν ζῷον εὐδοκίας» ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Β′

Χειρόγραφος κῶδιξ: Oxford Bodleian Library E. D. Clarke 50, φφ. 48v-52 (12ου-13ου αἰ.).

† Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσο-
φ. 48v στόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν.

Φέρε δὴ καὶ σήμερον τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον τοῦ Σωτῆρος ἐν ἀγαλλιάσει δοξάσωμεν. Σήμερον γὰρ ὁ πρωτότοκος τῆς κτίσεως καὶ εὐεργέτης ἡμῶν Κύριος, καθὼς εἶπεν, ὑψούμενος ἐκ τῆς γῆς πάντας πρὸς ἑαυτὸν εἵλκυσε. Σήμερον ὁ ἀδιάστατος τῶν φίλων αὐτοῦ διέστη ἀπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ «ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς». Σήμερον ἐν σαρκὶ «ἐπέβη ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· καὶ ἔθετο σκότος εἰς ἀποκρυφὴν αὐτοῦ». Θεοῦ γὰρ καὶ φωτὸς πᾶν σκότος ἀπόκρυφον. Φῶς γὰρ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον πᾶν σκότος καὶ πᾶσαν ἀχλὺν ἀπὸ τῆς γῆς ἀποδράσαι πεποίηκεν· «ἐγὼ γάρ», φησί, «<φῶς> εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα». Σήμερον ὑψοῦται ὁ νέος Ἀδὰμ καὶ τὸν πάλαι Ἀδὰμ εἰς τὸ ἀρχέτυπον γέρας ἀνύψωσε. Σήμερον πορεύεται, καθὼς ἐνετείλατο τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, ἑτοιμάσαι τόπον αὐτοῖς· «Ἐὰν γὰρ πορευθῶ», φησί, «καὶ ἑτοιμάσω τόπον ὑμῖν, πάλιν ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν»· «Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· ἔτι μικρὸν καὶ ὁ κόσμος με οὐκέτι θεωρεῖ, ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με, ὅτι ἐγὼ ζῶ καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε». Σήμερον ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ πρὸς τὸν μέγαν γεωργὸν ἐν σαρκὶ ἄνοδον ἐποιήσατο· «Ἐγὼ γάρ εἰμι», φησίν, «ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός». Καὶ πάλιν· «Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος καὶ ὑμεῖς τὰ κλήματα». Σήμερον ἐκπέμπει ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ τὰ κλήματα αὐξῆσαι καὶ πληρῶσαι πᾶσαν τὴν γῆν καὶ σκιά-

4-5 πρβλ. Κολοσ. α′ 15 5-6 πρβλ. Ἰω. ιβ′ 32 8 Ἑβρ. α′ 3 9-10 Ψαλμ. ιζ′ (ιη′) 11-12 10-11 πρβλ. Μᾶρκ. δ′ 22 12-13 Ἰω. ιβ′ 46 14-16 πρβλ. Ἰω. ιδ′ 2-3 16-18 Ἰω. ιδ′ 3 18-20 Ἰω. ιδ′ 21-22 Ἰω. ιε′ 1 22-23 Ἰω. ιε′ 5

*σαι ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ φωτίσαι ἐκ τῆς ἀχλύος τῆς εἰδωλολατρίας
φ. 49 τῆς περικειμένης ἐν αὐτῇ· «Πορευ / θέντες», γάρ φησιν, «εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει». «Ἐξήγαγε», γάρ φησιν, «ἕως ἔξω εἰς Βηθανίαν, καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ εὐλόγησεν αὐτούς· καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς διέστη ἀπ᾽ αὐτῶν καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν».*

*Τότε ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ τῆς Ἀναλήψεως αὐτοῦ ἔλεγεν αὐτοῖς ὅτι «πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν», ὅτε οὖν ἔλεγεν αὐτοῖς ὅτι «ὑμεῖς φίλοι μού ἐστε» καὶ «οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους»· ποιήσατε οὖν πάντα μετὰ χαρᾶς ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· οἴδατε ὅτι προείρηκα ὑμῖν ὅτι «ὑμεῖς λυπηθήσεσθε, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται. Ἀλλ᾽ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται». «Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ᾽ ὑμῖν μένων· ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος διδάξει ὑμᾶς πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς». «Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν»· «ὑπάγω καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς», καὶ πάλιν φησί. Λουκᾶς ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων εἶπε, «δι᾽ ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· καὶ συναλιζόμενος αὐτοῖς παρήγγειλεν <αὐτοῖς> ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ <μου>· ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας», καὶ τὰ ἑξῆς· «καὶ ταῦτα εἰπών, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες
φ. 49v δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθήσεσι λευκαῖς, οἳ καὶ εἶπον· / ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται πάλιν, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Καὶ πότε ἐλεύσεται; Ὅτε πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται «ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ εἰσελεύσονται λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός, καὶ*

38 ἐκεῖνος correxi: ἐκεῖνο cod.

26-27 Μᾶρκ. ιστ′ 15 27-30 Λουκ. κδ′ 50-51 32 Ἰω. ιδ′ 2 33 Ἰω. ιε′ 14 33-34 Ἰω. ιε′ 14-15 34-35 πρβλ. Ματθ. κη′ 20 35-36 Ἰω. ιστ′ 20 36-39 Ἰω. ιδ′ 25-26 39-40 Ἰω. ιδ′ 27 40 Ἰω. ιδ′ 28 41-47 Πράξ. α′ 3-5 47-53 Ἰω. α′ 9-11 54-56 Ματθ. κδ′ 5

πολλοὺς πλανήσουσιν»· ὅτε «ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· ὅτε λιμοὶ καὶ λοιμοὶ καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους γίνονται. Ταῦτα πάντα ἀρχὴ ὠδίνων». Ὅταν «σκανδαλισθήσονται», φησί, «καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους»· ὅταν «ψευδοπροφῆται ἀναστήσονται καὶ πλανήσουσι πολλούς»· ὅταν «διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Ὁ δὲ ὑπομείνας», ψυγομένης τῆς ἀγάπης, φησίν, «οὗτος σωθήσεται». Οἴμοι, ὅτι ἐψύγη ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν καὶ οὐδεὶς ὑπομένει, ἵνα σωθῶμεν. «Ταῦτα πάντα», φησίν, «ἀρχαὶ ὠδίνων».

Οὐχ ὁρῶμεν ταῦτα πάντα ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὅτι οὐ συνιῶμεν ταῦτα πάντα. Ἔρχεται γὰρ καὶ οὐ βραδύνει, ἀλλὰ μακροθυμεῖ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἡμῶν. «Οὕτως ἐλεύσεται», φησίν, «ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Καὶ πάλιν ἐν εὐαγγελίοις λέγει· «αἱ δυνάμεις», φησί, «τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται καὶ φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς». Καὶ ἰδόντες αὐτὸν κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ἰδόντες γὰρ αὐτὸν φ. 50 *γνώσονται πάντες καὶ τότε / ἄρξονται κόπτεσθαι.*

Ὅτε ὁ κοπετὸς αὐτῶν οὐδὲν ὀνήσειε, τότε γὰρ τρομάξει ἡ γῆ πᾶσα ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ὁρῶντες τὸν σταυρὸν προπορευόμενον ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Ἰουδαῖοι μέν, ὅτι ἐν αὐτῷ προσήλωσαν τὸν εὐεργέτην καὶ βασιλέα, διότι διαχλευάζοντες ἦσαν τοὺς προσκυνοῦντας τὸν σταυρὸν καὶ πιστεύοντας εἰς τὸν ἐν αὐτῷ προσηλωθέντα, πιστοὶ δὲ ὅσοι ἐν ῥαθυμίᾳ ἔζησαν μὴ ἀπεκδεχόμενοι τὴν φοβερὰν καὶ φρικτὴν ἡμέραν ἐκείνην. Καὶ οὕτω πάντων ἐν θλίψει ὄντων, ὡς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ «ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς μεγάλης καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν». Μακάριος ὁ γεννητὸς γυναικὸς ὃν ἐπισυνάξουσιν οἱ ἄγγελοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ.

---

65 Μὴ ante Οὐχ cod.

56-58 Ματθ. κδ´ 7-8 58-59 Ματθ. κδ´ 10 60-62 Ματθ. κδ´ 11-13 66-67 πρβλ. Β´ Πέτρ. γ´ 9 67-68 Πράξ. α´ 11 69-72 Ματθ. κδ´ 29-30 81-82 πρβλ. Α´ Κορ. ιε´ 52 82-86 Ματθ. κδ´ 30-31

Διὰ τοῦτο ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Κύριος ὅτι «ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς, ἵνα ὅπου ἐγώ εἰμι καὶ ὑμεῖς ἐστε καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω τὴν ὁδὸν οἴδατε»· αὕτη οὖν αὐτοῦ ἡ παραγγελία τοῦ ἔρχεσθαι καὶ παραλήψεσθαι αὐτούς, καὶ οὐ μόνον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστεύσαντας διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς αὐτὸν καὶ φυλάξαντας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος Θεσσαλονικεῦσι γράφων ἔλεγεν ὅτι «αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ᾽ οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι ἅμα φ. 50v *σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις / εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα»· αὕτη οὖν ἡ ἐπαγγελία τοῦ μεγάλου Βασιλέως λέγοντος ὅτι «ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς»· ἐμαυτὸν λέγει, καὶ πάλιν λέγει πρὸς αὐτούς, «ἵνα ἐσθίητε», φησί, «καὶ πίνητε μετ᾽ ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης»· αὕτη οὖν ἡ ἐπαγγελία τῆς ἀθανάτου τραπέζης τοῦ ἁρπαγῆναι αὐτοὺς ἐν νεφέλαις καὶ εἶναι σὺν Θεῷ πάντοτε.*

«Τότε ὑπέστρεψαν», φησίν, «οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἰερουσαλήμ». Πόῤῥωθεν γὰρ ὁ προφήτης φησί· «καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν κατὰ ἀνατολάς, κατέναντι Ἰερουσαλήμ». Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Δαυῒδ λέγει· «ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανούς, ὁ Θεός, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου· ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου, σῶσον τῇ δεξιᾷ σου καὶ ἐπάκουσόν μου· ὑψωθήσομαι καὶ διαμεριῶ Σίκιμα». Καὶ πάλιν· «ὑψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῇ». Καὶ πάλιν· «ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ, ὅτι ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν». Καὶ πάλιν· «ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος». Καὶ πάλιν· «ὑψώσω σε ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεύς μου, καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα». «Καὶ ὅτε εἰσῆλθον», φησίν, «ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες, ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης, Ἰάκωβος καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλ-

---

100 ἐσθίεται cod. || 100-101 πίνεται cod.

88-90 Ἰω. ιδ´ 3-4 94-98 Α´ Θεσ. δ´ 16-17 99-101 Λουκ. κβ´ 30 104-105 Πράξ. α´ 12 106-107 Ζαχ. ιδ´ 4 108-110 Ψαλμ. ρζ´ (ρη´) 6-8 111 Ψαλμ. με´ (μς´) 11 112-113 Ψαλμ. ϟη´ (ϟθ´) 5 113-114 Ψαλμ. μς´ (μζ´) 6 114-116 Ψαλμ. ρμδ´ (ρμε´) 1 116-121 Πράξ. α´ 13-14

φαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας Ἰακώβου. Οὗτοι πάντες φ. 51 ἦσαν οἱ προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν / τῇ προσευχῇ σὺν γυναιξὶ καὶ Μαριὰμ τῇ μητρὶ τοῦ Κυρίου καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ». Ὢ μακαρίων γυναικῶν, ὅτι καὶ μετὰ τὸ ἀναληφθῆναι αὐτὸν οὐ κατέλιπον τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ σὺν αὐτοῖς ἦσαν προσκαρτεροῦσαι. Πρὸ γὰρ τοῦ ζωοποιοῦ πάθους ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς ἀκολουθήσασαι τῷ Κυρίῳ διηκόνησαν αὐτῷ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Καὶ νῦν ἀνδρείῳ φρονήματι σὺν τῷ πλήθει τῶν μαθητῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καταγγέλλουσαι, ὑπομιμνησκόμεναι τῆς μακροθυμίας καὶ τῆς πραότητος τοῦ Κυρίου καὶ πάλιν τῆς αὐθαδείας καὶ τοῦ ζήλου τῶν παρανόμων Ἰουδαίων, καυχώμεναι ἐν Κυρίῳ καὶ λέγουσαι· «ὑψώθης ἐν οὐρανῷ ὁ κρίνων τὴν γῆν· ἀπόδος τῇ ὑπερηφανείᾳ αὐτῶν μήποτε ἐγκαυχήσονται ἐν τῇ πικρίᾳ αὐτῶν». Ἐλάλησας γὰρ αὐτοῖς ἔτι ὢν εἰς τὸν κόσμον, ὅτι «ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς; Ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν;» Ἐμακροθύμησας γὰρ αὐτοῖς ἀνεχόμενος λέγων ὅτι «οὐκ ἀπεστάλην, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ». Καὶ ἰδοὺ οὗτοι ὡς ἀπολωλότες τῷ ποιμένι τῷ καλῷ οὐ προσέδραμον, ἀλλ' ἀπελάκτισαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν σκληροκαρδίαν. Καὶ νῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς ἐκ τῶν ὧν συστήσασθαι σπεύδουσιν ἡμῖν. «Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ», ὅτι καὶ τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἰσχυρὸν ἀπειργάσατο. Οὐκέτι ἰσχύει ὁ ἰὸς τοῦ ὄφεως τῇ πτέρνῃ ἡμῶν ἐπιδραμεῖν. Κατηρτίσατο γὰρ τοὺς πόδας ἡμῶν ὁ Κύριος ὡς ἐπὶ ἐλάφου καὶ ἔθετο ὡς τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονας ἡμῶν καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ ἐστήσατο ἡμᾶς, ἐπηγγείλατό τε ἡμῖν βασιλείαν οὐράνιον καὶ ἀνῆλθε πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐθέωσε τὴν σάρκα, ἣν ἀνέλαβε.

φ. 51v Καὶ πάλιν / ἔρχεται φέρων τὴν αἰώνιον βασιλείαν καὶ ἀναστήσει πάντας ἡμᾶς ἐκ τῶν μνημείων καὶ «ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ». «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν», φησὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τοῖς ὄχλοις, ἐντελλόμενος ὅτι «ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσουσι

126 σὺν τοῦ πλήθους cod. || 137 ἔπιδε: ἔφη δε cod. || 141 ἐπὶ correxi: εἰ cod. || 142 ἐστήσατο correxi: ἔστισεν cod. ||

129-131 Ψαλμ. ϟγ' (ϟδ') 2-3 132-133 Ματθ. ιζ' 17 καὶ Μᾶρκ. θ' 19 133-134 Ματθ. ιε' 24 138 Ἰω. α' 36 139140 πρβλ. Γεν. γ' 15 140-142 πρβλ. Ψαλμ. ιζ' (ιη') 34-35 146-147 Ρωμ. β' 6 147-149 Ἰω. ε' 25

τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται». «Ἔρχεται γὰρ ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως».

Τί οὖν μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος οἱ μακάριοι ἀπόστολοι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἐπαγγελίαν ἐκάθισαν ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ; Ἕως οὗ ἐνδύσονται δύναμιν ἐξ ὕψους. Ὁ δὲ μακάριος Πέτρος λαβὼν ἐντολὴν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπεστήριζεν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ ἔλεγε τὰ δέοντα πρὸς τοὺς ὄχλους. Πρὸ γὰρ τοῦ ζωοποιοῦ πάθους ὁ Κύριος εἶπεν αὐτῷ· «Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἐξητήσατο ὑμᾶς σινιάσαι {σε} ὡς τὸν σῖτον· ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις σου». Ὢ ταπεινώσεως Δεσπότου, ὢ θείας κηδεμονίας. Ὁ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὦ Δέσποτα, ἔδειξας ἀνίσχυρα πάντα αὐτοῦ τὰ μηχανήματα· τότε ἐπετίμησεν αὐτὸν λέγων, «ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ». Ὁ ἐκδιώξας αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ παῖδας ἐκ τῶν τυφλῶν καὶ δαιμονιζομένων ἐκ τῆς θυγατρὸς τῆς Χαναναίας, ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐκ πλειόνων. Ἔτι, ἵνα μὴ πάντας λέγω, οὐ γὰρ δυνατὸν ἄνθρωπον λέγειν τῇ γραφῇ ὅσα σύ, Κύριε, ἐποίησας, φ. 52 ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀγαπητός σου μαθητὴς Ἰωάννης, ὅτι «ἐὰν καθ' ἓν γραφῇ, οὐδ' αὐτὸν <οἶμαι> / τὸν κόσμον δύνασθαι χωρεῖν τὰ γραφόμενα βιβλία»· καὶ ὁ παντὶ καὶ πανταχοῦ ματαιώσας τὰς βουλὰς αὐτοῦ, ὦ Δέσποτα, οὐ λέγεις καὶ τῷ Σίμωνι ὅτι «ἐγὼ ἐβοήθησά σοι», ἀλλὰ λέγεις ὅτι «ἐγὼ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου». Ὁ ἐπιτάξας τῷ κωφῷ καὶ ἀλάλῳ δαίμονι ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ νεανίσκου καὶ μηκέτι εἰσελθεῖν εἰς αὐτόν, οὐ λέγεις τῇ ἐξουσίᾳ μὴ ἐὰν τὸν Πέτρον σῴζεσθαι ὑπὸ τοῦ σατανᾶ, ἀλλὰ λέγεις ὅτι «ἐδεήθην σου», καὶ φησίν, «ἐξουσίαν ἔχω ἐπιτάξαι αὐτῷ, ἵνα καὶ εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπέλθῃ»· ἀλλ' ἵνα δείξω ὅτι ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως ἄνθρωπος γέγονα, ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρός μου μὴ χωριζόμενος, διὰ τοῦτο εἶπον «ἐδεήθην περὶ σοῦ». Ὁ οὖν Πέτρος λαβὼν τὴν ἐξουσίαν ὑπεστήριξε τοὺς ἀδελφοὺς καὶ

166 τῇ γραφῇ correxi: ἡ γραφὴ cod.

149-152 Ἰω. ε' 28-29 153-155 πρβλ. Λουκ. κδ' 49 158-159 Λουκ. κβ' 31-32 160-162 πρβλ. Ματθ. δ' 1-11 162-163 Ματθ. δ' 10 167-169 Ἰω. κα' 25 170-172 Λουκ. κβ' 32

ἐμερίμνα ἀναπληρῶσαι τὸν ἀριθμὸν τῶν Δώδεκα καὶ φησὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς· «δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ σὺν ἡμῖν γενέσθαι ἕνα τούτων. Ἔστησαν δέ», φησίν, «Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν, καὶ προσευξάμενοι εἶπον· Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον· καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων». Καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεὸν καὶ περιμένοντες τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπιφοίτησιν. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Γ'

Χειρόγραφοι κώδικες: 1) Scorialensis gr. 527 (W. II. 10), φφ. 47v-50v (12ου αἰ.) (= S) καὶ 2) Vaticanus gr. 1192, φφ. 74v-79 (14ου-15ου αἰ.) (= V).

φ. 47v † Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλόγησον, δέσποτα.

Ἑορτὴν σήμερον ἐπιτελοῦμεν θαυμαστὴν καὶ παράδοξον καὶ τὴν τοῦ Δεσπότου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ φιλανθρωπίαν καὶ συγκατάβασιν ἀνακηρύττουσαν. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τὴν ἐκκλησίαν σήμερον, τῇ ὑποθέσει τῆς ἑορτῆς, τῷ πλήθει τῶν οἰκείων τέκνων κοσμῶσαν καὶ

181-182 ἐν ᾧ correxi: ὡς cod. || 187 κλῆρον correxi: τόπον cod. || 188 ἐξ correxi: ἀφ' cod.

1-3 Τοῦ ... ἡμῶν om. V || 2 λόγος om. V ἁγίαν om. V || 3 καὶ Σω 3 Εὐλόγησον δέσποτα om. SW || 3 καὶ τοῦ Σωτῆρος om. V || 5 ἡμῶν om. S || 6 ἰδεῖν om. V σήμερον: τίμερον V || 7 κοσμῶσαν: κο μῶσαν S κεκοσμημένην: καὶ κοσμουμένην V

172-174 πρβλ. Μᾶρκ. θ' 25 175-176 Λουκ. η' 31 178 Λουκ. κβ' 32 181-190 Πράξ. α' 21-26

κεκοσμημένην, τὴν πολύτεκνον ταύτην καὶ ὡραιότεκνον, καὶ ὡς ἱμάτιον κάλλιστον τὸ πλῆθος τῶν παραγινομένων ἐκδιδασκομένην, καθώς φησιν ὁ προφήτης, «πάντας αὐτοὺς περιθήσῃ ὡς κόσμῳ νύμφης καὶ ὡς στολὴν νυμφίου».

Ὄντως γὰρ πλήρης θαύματος καὶ ἐκπλήξεως γέμουσα τῆς πανηγύρεως ἡ μνήμη· πῶς γὰρ οὐ θαύματος καὶ ἐκπλήξεως γέμει; Τὴν γὰρ ἐκ τοῦ γένους τοῦ προσκεκρουκότος ἀπαρχήν, τοῦ ἀπεστερημένου καὶ ἐκβεβλημένου τῆς ζωῆς, ἀναλαβὼν ὁ Δεσπότης Χριστὸς σήμερον ἀνήγαγε καὶ συνεκάθισεν εἰς τὸν θρόνον τὸν βασιλικόν, ἐπάνω τῶν οὐρανῶν, ἐν ᾧ τὰ χερουβὶμ παρίστανται τρόμῳ. Καὶ ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνεβιβάσθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἄκουε τοῦ μακαρίου Λουκᾶ λέγοντος· «βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη», τουτέστι τῶν μαθητῶν. Ἰδοὺ σὺν τῷ Λουκᾷ καὶ ἄλλοι μάρτυρες· «καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν». Διατί νεφέλη φωτεινὴ ὑπέλαβεν αὐτόν; Ἵνα δείξῃ ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν, οὐχ ἅρματι πυρὸς ὡς ἐπὶ Ἠλιού, ἀλλὰ νεφέλη αὐτὸν ὑπέλαβεν, ὅτι οὐρανοῦ σύμβολον ἦν· καθώς φησιν ὁ Δαυῒδ «ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ», διὰ τοῦτο λέγει νεφέλην. Καὶ μάρτυρας καὶ θεατὰς τοῦ θαύματος τοὺς μαθητὰς παρέστησεν, ἵνα σὺ πεισθεὶς ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν ἐν φ. 48 *τῷ συμβόλῳ τῆς θείας δυνάμεως· διὸ καὶ ὁ προφήτης ἐβόα / λέγων «ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης». Καὶ ἐν τῷ ὄρει δὲ νεφέλη δι' αὐτὸν ἦλθε καὶ «Μωσῆς εἰσῆλθεν εἰς τὸν γνόφον» ἐν τῇ νεφέλῃ, ἀλλ' οὐ δι' ἐκεῖνον ἦν ἡ νεφέλη.*

Ἀναλαμβανόμενος δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν οὐκ εἶπεν ὅτι «πορεύομαι» μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα πέμπω ὑμῖν τὸν παράκλητον, φησίν. Ἵνα οὖν γνῷς ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν, ἄκουσον τὴν μαρτυρίαν τῶν θεατῶν «καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν»· φησί, «πο-

8 ὡραιότεκνον: ὁραιώτερον V 9 ἐνδιδασκομένην S || 10 περιθήσης V || 12-13 γέμουσα ... ἐκπλήξεως om. V || 14-15 ἀπεστερημένου: ἀπεριμένου V || 19 Παύλου μᾶλλον δὲ τοῦ post μακαρίου V || 19-20 τουτέστι ... μάρτυρες V || 21 φωτεινὴ om. S ὑπέλαβεν: κατελαβεν V || 24 τεθεὶς V || 25 λέγει νεφέλην: νεφέλην λέγει V || 28 θρόνου ἁγίου καὶ post κάθηται V || 28-29 δὲ ... ἦλθε: αὐτῶν· εἰ δὲ V || 31 δὲ om. V || 32 τὸν correxi: τὸ codd. || 33 οὖν om. V γνῶς: γνοὺς V δὲ ante ὅτι V

10-11 Ἡσ. μθ' 18 15-17 πρβλ. Ἐφεσ. β' 6 19-21 Πράξ. α' 9 22-23 πρβλ. Δ' Βασ. β' 11 24 Ψαλμ. ργ' (ρδ') 3 28 Ἡσ. ιθ' 1 29 Ἔξ. κ' 21 31-32 πρβλ. Ἰω. ιδ' 26 34-38 Πράξ. α' 10. 11

ρευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον· ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ἡμῶν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Ἤκουσας γὰρ σαφῶς τὴν μαρτυρίαν –βαβαὶ τοῦ θαύματος!–, ποίων κατηξιώθησαν ἀγαθῶν. Δεικτικῶς ἐχρήσαντο τῇ λέξει εἰπόντες ὅτι «ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν». Πάλιν τὸ σχῆμα τῶν ὀφθέντων φαιδρόν, καθὰ καὶ διὰ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Πνεύματος ἄγγελοί τινες ἦσαν ἐν τύπῳ ἀνθρώπων φανέντες καί φησιν· «ἄνδρες Γαλιλαῖοι». Διατί δὲ μὴ αὐτὸς ταῦτα αὐτοῖς διελέχθη, ἀλλ᾽ ἄγγελοι αὐτοῖς προεῖπον; Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ πολλὰ προεῖπεν, οἷον ὅτι «πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα»· καὶ πάλιν, «ὅταν ἴδητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον», ὅθεν οὐκ ἀπελείφθη. «Οὗτοι δὲ ἄνδρες Γαλιλαῖοι», φησί· καὶ οὐκ εἶπον «ὃν ἐθεάσασθε ἀναληφθέντα», ἀλλὰ «πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Ἵνα μάθῃς ὅτι ἀνάβασίς ἐστι, διὰ τοῦτό φησιν «ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται»· οὐ πεμφθήσεται, ἀλλ᾽ ἐλεύσεται. «Καὶ οὐδεὶς ἀνέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς», «καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτόν». Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἐκείνων διάνοιαν διαλέγονται, τὰ δὲ ἀξίως τοῦ Θεοῦ φθέγγονται.

Ἐπήρθη λοιπὸν ἡ διάνοια τῶν ὁρώντων, ἐχαρίσατο αὐτοῖς τῆς φ. 48v *φοβερᾶς / καὶ δευτέρας παρουσίας οὐ μικρὸν αἴνιγμα, τὸ γὰρ «οὕτως ἐλεύσεται», τουτέστι μετὰ τοῦ σώματος· ὃ μάλιστα ἐπόθουν ἀκοῦσαι, ὅτι ἥξει πάλιν μετὰ τῆς σαρκός. «Καὶ ἰδού», φησίν, «ἄνδρες δύο». Διατί εἶπεν «ἄνδρες»; Ἀκριβῶς ἑαυτοὺς ἀπετύπωσεν ὡς μὴ πτοηθῆναι αὐτοὺς τῇ θέᾳ τῶν ἀγγέλων. «Τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν;»· οὐκέτι ἦσαν προσδοκῶντες αὐτόν. Ὅτι δὲ ἀνάβασίς ἐστι τὸ ἀναληφθῆναι αὐτόν, ἄκουε τοῦ Δαυῒδ λέγοντος, «ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος» καὶ τὸ «ἀνέβη εἰς ὕψος. Αἰχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν», τοῦτο δηλοῖ, οὐχ ἑτέρου τινὸς χειραγωγοῦντος, ἀλλ᾽ ἑκουσίως αὐτὸς ὁδεύων τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ Ἠλίας ὑφ᾽ ἑτέρας ὡδηγεῖτο δυνάμεως ὡς εἰς τὸν οὐρανόν, ὁ δὲ Χριστὸς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Οὐ γὰρ ἦν ἀνθρωπίνης φύσεως δύνασθαι ξένην καὶ ἀθέατον ὁδεύειν ὁδόν. Ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνέβη οἰκείᾳ ἐξουσίᾳ, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Λουκᾶς ἔλεγεν ὅτι «ἦσαν ἀτενίζοντες πορευομένου αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν», οὐκ ἀναλαμβανομένου αὐτοῦ, οὐδὲ βασταζομένου. Πορεία γὰρ αὐτοῦ ἰδία τὸ γινόμενον ἦν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸ τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τῶν Ἰορδανίων ῥείθρων ἐβαπτίσθη σαρκί, μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω ὅτι μετὰ σαρκὸς τὸν ἀέρα ἔτεμε. Ποῦ δὲ ἐν ἀλαλαγμῷ; Τίς ἠλάλαξεν ὅτε ἀνέβη; Ὅτι λέγει ὁ ψαλμῳδὸς «ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος», καίτοι γε σιγὴ ἐγένετο καὶ ἕνδεκα παρόντων μαθητῶν μόνον, οὐχ ἁπλῶς δεῖ τὰς λέξεις ἐκλαμβάνειν, ἀγαπητέ, ἀλλ᾽ εἰδέναι τὸ ἐξ αὐτῶν σημαινόμενον. Τί οὖν ὁ ἀλαλαγμὸς δηλοῖ; Τὴν νίκην, τὸ τρόπαιον, τουτέστιν ὅτι ἐν νίκῃ ἀνέβη, θανάτου περιγενόμενος καὶ κάτω ῥίψας τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν διάβολον, ταρτάρῳ παραδοὺς καί, ὃ πολλῷ βέλτιον, τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀναγαγὼν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διὸ καὶ Παῦλος τὸ τρόπαιον αὐτοῦ* φ. 49 *διηγούμενος βοᾷ λέγων «ἀπεκδυσάμενος / τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν ἑαυτῷ». Καὶ πάλιν· «ἐξαλείψας τὸ καθ᾽ ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον*

35-36 παρειστήκεισαν ... εἶπον: λέγουσιν αὐτοῖς V || 36 ἐμβλέποντες: βλέποντες V || 37 ὁ ante Ἰησοῦς V οὕτως: οὗτος V || 38 εἰς τοὺς οὐ(ρα)νοὺς post ἡμῶν V || 38-39 ἤκουσαν V || 39 γὰρ om. S τὴν μαρτυρίαν: τῆς μαρτυρίας V τοῦ: ἴου ποίων om. V 40 ἀγαθῶν om. V καὶ ante δεικτικῶς V || 43 τύπῳ: τόπῳ V || 44-45 αὐτοῖς προεῖπον: αὐτὸς προεῖπε V || 47 Οὗτοι δὲ om. V || 49-51 Ἵνα ... οὐρανὸν om. V || 51 οὕτως: οὗτος V οὐ ... ἐλεύσεται om. V || 52 τότε ante νεφέλη V τὰ μὲν: μὴν V || 53-54 διαλέγονται: διαλεγων V τὰ ... φθέγγονται om. V 56 φοβερᾶς καὶ om. V || 58 τῆς om. V πάλιν post σαρκὸς V || 59 ὅτι ante Ἀκριβῶς V ἑαυτοὺς om. V

46 Ἰω. ιδ' 12 46-47 Ἰω. στ' 62 50-51 Πράξ. α' 11 51-52 Ἰω. γ' 13 53 Πράξ. α' 9 58 Πράξ. α' 10

60 ἐμβλέποντες: βλέποντες V || 64 αἰχμαλότευσας V || 66-67 ὁ ... οὐρανῶν om. V || 67 Οὐ γὰρ: οὐδὲν V || 67-68 δύνασθε V || 68 ὁδεύειν ὁδὸν: ὁδὸν ὁδεῦσαι V || 69 διὰ: διατί V || 71 οὐδὲ ... αὐτοῦ om. V ἰδία: ἢ διὰ || 72 Εἰ γὰρ: ἢ V τῶν Ἰορδανίων ῥείθρων: τὸ Ἰορδάνιον ρεῖθρον V || 73 μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω om. V Ποῦ: πῶς V || 74 ὅτε: ὡς οὗτος V || 75 γε om. V || 76 μόνον μαθητῶν V || 77 εἰδέναι: εἴδε V || 78-81 τουτέστιν ... τρόπαιον om. V || 82 ἀπενδυσάμενος V || 83 ἐν ἑαυτῷ om. V || 84 αὐτοῦ scriba delevit post ἐξαλείψας V ὑπεναντίον: ὑπὸ ἐναντίον V

62-63 Ψαλμ. μς' (μζ') 5 63-64 Ψαλμ. ξζ' (ξη') 19 65-66 πρβλ. Δ' Βασ. β' 11 67 πρβλ. Ἐφεσ. δ' 10 69-70 Πράξ. α' 10 74-75 Ψαλμ. μς' (μζ') 5 82-83 Κολοσ. β' 15 84-85 Κολοσ. β' 14

ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ», καίτοι γε οὐδεὶς ἔγνω τούτου γενομένου, ἀλλ' οὕτως ἐγένετο σαφὲς καὶ πᾶσι κατάδηλον ὡς σάλπιγγος ἠχούσης. Οὐ γὰρ δεῖ οὕτως· σάλπιγξ ἠχοῦσα ἅπαντας ἂν ἐκάλεσεν ἐπὶ τὴν θείαν ἐκείνην, ὡς μετὰ ταῦτα ἡ τῶν πραγμάτων φύσις, καὶ βροντῆς ἁπάσης ἰσχυρότερον τὸ πρᾶγμα ποιήσασα. Καὶ περὶ τῆς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθέδρας καὶ ὁμοουσιότητος πρὸς τὸν Πατέρα, ὅρα πῶς προαναφωνεῖ ὁ Δαυῒδ λέγων, «εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου».

Εἶδες τὸ ὁμότιμον; Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε δι' αὐτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, «ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς» καὶ πανταχοῦ ὁρᾷ τοῦτον ἐν τούτῳ σεμνυνόμενον. Καὶ γὰρ ὄντως μέγα δῶρον· καὶ καθαρισμὸν δι' αὐτοῦ ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν καὶ ἀναμνήσας τοῦ σταυροῦ ταχέως τὸν περὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ Ἀναλήψεως λόγον ἐπήγαγε καὶ ἐν τούτῳ δεικνὺς τὴν σύνεσιν τὴν ἄφατον. Ἵνα γὰρ μὴ νομίσῃ αὐτὸν ἐλάττονα τοῦ Πατρὸς εἶναι, ἄκουσον τί φησι. Τίνι γὰρ εἶπε ποτὲ τῶν ἀγγέλων «κάθου ἐκ δεξιῶν μου», τουτέστι πρὸς αὐτὸν ἔφθασε τὸν θρόνον τὸν πατρικόν; Ὥσπερ οὖν ὁ Πατὴρ ἐν ὑψηλοῖς, οὕτω καὶ ὁ Υἱός. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα», πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν «ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος». Ἰδοὺ μεγίστη διαφορά, ὅτι οἱ μὲν κτιστοί, ὁ δὲ ἄκτιστος καὶ ὁμότιμος τῷ Πατρί. Ἔνθα γὰρ τὴν ἀληθῆ διαφορὰν ἐβούλετο δηλοῦν, οὐκέτι ἀγγέλους περιελάμβανε μόνον, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ἄνω δύναμιν τὴν λειτουργι-

φ. 49v *κήν. / Ὁρᾷς πῶς διαιρεῖ κτίσμα καὶ κτίσιν, λειτουργοὺς καὶ Δεσπό-*

85 αὐτὸ ἦρεν: αὐτῶ ἤρηκ(εν) V τοῦ scriba correxit ex τῶν V || 86 καίτοι γε οὐδεὶς: καὶ τη γεώδη V σαφῶς S || 88 ἅπαν V || 91 ὁ (ante Δαβὶδ) om. S λέγων ante ὁ Δαβὶδ V || 94-95 καθαρισμὸν ... τῶν: καθαρίσωμ(εν) ἑαυτοὺς ἀπὸ V || 95 ἐν δεξιᾷ: ἐκ δεξιῶν V τοῦ θρόνου ante τῆς μεγαλωσύνης V || 96 τοῦτον: αὐτοῦ V σεμνυνόμενος V || 97 καὶ: τὸ V δι' αὐτοῦ: ἑαυτοῦ V || 98 ἀναμνήσας τοῦ σταυροῦ: ἀνύσας τὸν στ(αυ)ρὸν V || 99 καὶ om. V || 100 νομίσεις V εἶναι post ἐλάττονα V || 101 τὸ post ἀγγέλων V || 102-103 τῶν θρόνων τῶν π(ατ)ρικῶν V || 104 λέγει: φησὶν V || 109 ἄνω ... λειτουργικὴν: ἀγγελικὴν δύναμιν V || 110 λειτουργοῦσιν

91-93 Ψαλμ. ρθ' (ρι') 1 95-96 Ἑβρ. α' 3 101-102 Ἑβρ. α' 13 104-105 Ἑβρ. α' 7 105-106 Ἑβρ. α' 8

την, κληρονόμον καὶ γνήσιον Υἱόν; «Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου»· ἰδοὺ βασιλείας σύμβολον. Οὕτω καὶ Δανιὴλ ὁρᾷ τὴν μὲν κτίσιν ἅπασαν παρεστῶσαν, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, τὸν δὲ Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου φησὶν ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν καὶ φθάνοντα ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν.

Εἶδες, ἀγαπητέ, πῶς σύμφωνα τῆς αὐτοῦ Ἀναλήψεως κηρύττουσιν οἱ προφῆται; Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν διὰ παντός, ἵνα θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἕτερος προφήτης τῆς βασιλείας τὴν ἐξουσίαν δηλῶν ἔλεγεν· «ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ βασιλεία, ἥτις οὐ διαφθαρήσεται», «καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος». Σὺ δὲ ἀκούων τοῦ προφήτου λέγοντος, ὅτι ὁ Πατὴρ τίθησι τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, μὴ θορυβηθῇς, μηδὲ ἐλάττονα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑπολάβῃς· οὐ γὰρ ὡς ἀτονοῦντος τοῦ Πατρὸς εἴρηται. Ἄκουε γὰρ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· «ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν». Ἄκουε τοῦ ἀποστόλου σαφέστερον λέγοντος καὶ ἀνακηρύττοντος καί φησιν· «ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη <ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη> ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ». Τί ταύτης τῆς μαρτυρίας εὐαποδεικτότερον; Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· «ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν»· κἂν τὸ πᾶν αὐτοῦ εἶναι λέγῃ, οὐκ ἀποστερεῖ τὸν Πατέρα· κἂν τοῦ Πατρός, οὐ διαιρεῖ τὸν Υἱόν· κἂν τοῦ Υἱοῦ, οὐ χωρίζει τὸ Πνεῦμα. Ὅταν τοίνυν ἀκούσῃς ὅτι ὁ Πατὴρ ὑπέταξε, μὴ ἔξωθεν εἶναι νομίσῃς τοῦ κατορθώματος τὸν Υἱόν· κἄν τε ὁ Υἱὸς ὑπέταξε, μὴ ἀλλότριον εἶναι λέγε τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος. Κοινὰ γὰρ τὰ κατορθώματα καὶ «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε». Τὸ οὖν λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ προφήτου

112 ἰδοὺ βασιλείας om. S || 116-117 ἀνακηρύττουσιν V || 121 ἀκούων τοῦ: ἀκούοντος V || 122 ὁ om. S || 123 αὐτοῦ ante ὑπὸ V μηδὲ: μήτε V || 124 ἀτονοῦντος τοῦ Πατρὸς: ἐλάττονος ὄντος τοῦ υἱοῦ V || 125 Ἀλλὰ ante Ἄκουε V || 125-126 λέγοντος ... σαφέστερον om. V || 127 Ὁ ante Θεὸς V || 132 δύναμιν: V || 135 τὸν Υἱὸν om. V || 136 λέγε: νομήσῃς V || 137-138 καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο iter. V || 138 ὑπὸ: διὰ V ὅτι post προφήτου V

111-112 Ψαλμ. μδ' (με') 6 112-115 πρβλ. Δαν. ζ' 10-13 117-118 πρβλ. Ψαλμ. ρθ' (ρι') 1 119-120 Δαν. ζ' 14 121 Λουκ. α' 33 125 Ἰω. ι' 30 126-129 Α' Τιμ. γ' 16 130-132 Α' Κορ. ιε' 24 137-138 Ἰω. α' 3 138-140 πρβλ. Ψαλμ. ρθ' (ρι') 1

ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τίθεσθαι τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Υἱοῦ, / οὐκ ἐλάττωσιν δηλοῖ –μὴ γένοιτο–, ἀλλ' ὁμοτιμίαν καὶ συμφωνίαν τὸ τὸν Πατέρα ὀργίζεσθαι ὑπὲρ τῶν εἰς τὸν Υἱὸν γεγενημένων, ὡς πατρὸς πρὸς υἱόν –ὁ γὰρ ὀργιζόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ, πῶς ἀλλότριος αὐτοῦ ἐστιν;– ὅπερ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ φησιν, «ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτούς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς· τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς». Ἄκουε δὲ καὶ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· «τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε καὶ κατασφάξατε αὐτούς», ὅτι γὰρ αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν αἰώνων. Ἄκουσον πάλιν αὐτοῦ λέγοντος πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ· «ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου καὶ οὐκ ἠθελήσατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος». Καὶ πάλιν· «ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία <τοῦ Θεοῦ> καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς». Ὥστε οὐκ ἔστι χωρίζειν τὸν Υἱὸν τῆς δόξης τοῦ Πατρός, ὅτι δὲ καὶ οὕτως ἥξει, καθὼς προειρήκαμεν, μετὰ τοῦ σώματος λέγω καὶ ἐπὶ τῆς νεφέλης, ὅπερ ἐστι σχῆμα τὸ βασιλικόν, τὴν νεφέλην λέγω· τὸν βασιλέα ἐδήλου τῶν ἄνω στρατιῶν, «καὶ οὕτως ἐλεύσεται» δῆλον ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀγγέλων· καθώς φησιν, «οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται», δῆλον ὅτι μετὰ τῆς σαρκὸς καὶ ἐν νεφέλῃ.

Εἴ τις ἐπιθυμεῖ τὸν Χριστὸν ἰδεῖν, εἴ τις λέγει ὅτι οὐκ εἶδεν αὐτὸν ἀναλαμβανόμενον, τοῦτο ἀκούσας βίον θαυμαστὸν ἐπιδεικνύσθω καὶ πάντως ὄψεται αὐτὸν καὶ γὰρ μετὰ πλείονος δόξης ἥξει. Ἀλλ' οὕτω μετὰ νεφέλης, οὕτω μετὰ σώματος καὶ πολλῷ θαυμασιώτερον ἰδεῖν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνοντα· ἐπὶ τίνι δὲ ἥξει, οὐκέτι προσέθηκε· τοῦτο τὴν Ἀνάστασιν βεβαιοῖ. Εἰ γὰρ μετὰ σώματος

140 τὸ scriba correxit ex τὸν V || 141 γεννημένον V || 144 αὐτοὺς om. V 147 ὧδε: αὐτοὺς ἐνόπιόν μου V || 148 αὐτοῦ πάλιν V || 149 πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ om. V || 153 οὗτος scriba correxit ex οὕτως V || 154 τῆς νεφέλης: νεφελῶν V τὸ om. V || 155 λέγων V ἐδήλου ... στρατιῶν: τὸν ἄνω στρατιώτην εδήλουν V || 156 οὕτως: ὅτι οὗτος V μαρτυρίας: χωρίας V || 157-158 οὗτος ... δῆλον om. V || 159 Καὶ ante Εἴ V εἴ τις λέγει: ἥτις αλγεῖ V || 160 τοῦτο ... θαυμαστὸν: καὶ V || 161 πάντως: πάλιν V || 162 οὕτω (post Ἀλλ'): ὃν ἐπι V οὕτω: καὶ V τοῦ ante σώματος V || 162-163 πολλῷ ... ἥξει: οὐκ ὄψεται τίς μόνος, ἀλλὰ καὶ συν αυτῶ ἔστε δια παντός, ὃ πάντων ἐστὶν μακαριώτερον V

143-145 Ψαλμ. β' 4-5 146-147 Λουκ. ιθ' 27 149-150 Ματθ. κγ' 37-38 151-152 Ματθ. κα' 43 156-158 Πράξ. α' 11

ἀνελήφθη, πολλῷ μᾶλλον μετὰ σώματος ἀνέστη· καὶ πάλιν ἥξει καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, ἣν ἡτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν φ. 50v *αὐτόν. Ἐκείνη γάρ ἐστιν ὄντως κατάπαυσις, ἔνθα ἀπέδρα / ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός, ἔνθα οὔτε φροντίς, οὔτε πόνος, οὔτε φόβος καταπλήττων τὴν ψυχήν, ἀλλὰ μόνος ὁ τοῦ Θεοῦ πόθος ἡδονῆς πλήρης ὤν. Οὐκ ἔστιν ἐκεῖ «ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου», καὶ τὰ ἑξῆς, ἀλλὰ πάντα εἰρήνη, πάντα χαρά, πάντα εὐφροσύνη· οὐκ ἔστιν ἐκεῖ ζηλοτυπία καὶ βασκανία, ἀλλὰ μετὰ δόξης ὀψόμεθα τὴν μακαριότητα τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας. Τί δὲ ἄν τις εἴποι τὰς χιλιάδας τῶν ἀγγέλων, τῶν ἀρχαγγέλων τὰς μυριάδας, τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων τὰ χερουβίμ, τὰ σεραφείμ, τὰς χοροστασίας τῶν ἁγίων, τῶν θρόνων καὶ κυριοτήτων τὰ τάγματα, ἐξουσιῶν, ὧν τὸ κάλλος ἀμήχανον καὶ τὸ πλῆθος ἄπειρον καὶ πάντων προηγουμένων τὴν ἄπειρον δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς ἡμετέρας ἀπαρχῆς, ἧς ἀνήγαγεν ἐν τοῖς οὐρανοῖς;*

Γένοιτο δὲ καὶ ἡμᾶς μετὰ παῤῥησίας καὶ βίου λαμπροῦ ὀφθῆναι τῷ ἀπροσίτῳ προσώπῳ τοῦ νυμφίου Χριστοῦ καὶ τῶν ἐπηγγελμένων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Δ'

Χειρόγραφοι κώδικες: 1) Vaticanus gr. 1990, φφ. 229-231 (11ου-12ου) (= W)· 2) Mosquensis. Musée Historique Sinodal 5 (Vladimir 412), φφ. 264v-270 (ἔτ. 1445) (= M)· 3) Mosquensis. Musée Histor. Sinodal 284 (Vladimir 215), φφ. 338v-348v (9ου-10ου αἰ.) (= N).

φ. 229 Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστό-

166 ἡτοίμασεν: ευτρέπησ(εν) V || 168 οὔτε (ante πόνος): οὐ V || 169 καταπλήττων: καλύπτον V πόθος: φόβος V || 173 δὲ om. V || 174 τὰς μυριάδας τῶν ἀρχαγγέλ(ων) V || 175 τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων om. V || 176 καὶ: τῶν V τὰ τάγματα om. V τῶν ante ἐξουσιῶν V || 177 ὧν ... καὶ τὸ om. S ἄπειρον om. V || 181 προσώπῳ ... Χριστοῦ: βασιλεῖ καὶ νυμφίω Χ(ριστ)ῶ V || 183-184 μεθ' οὗ ... ἀεὶ καί: ᾧ ἡ δόξα S

1 Ἰωάννου ... Χρυσοστόμου: Τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατρ)ὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας MN ||

166-167 Α' Κορ. β' 9 170-171 Γεν. γ' 19

μου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλόγησον πάτερ.

Οὐκ οἶδα ποίᾳ χρήσομαι γλώττῃ πρὸς τὴν τῆς παρούσης ἑορτῆς εὐφημίαν, ποίῳ δὲ στόματι τὰ ἁρμόττοντα τῷ οὐρανίῳ φθέγξομαι θαύματι. Οὐράνιον γὰρ τὸ σήμερον, ὡς ἴστε, μυστήριον ὡς ἄνω τὴν ἀρχὴν ἐσχηκός. Ὅθεν γὰρ κατέβη, ἐκεῖ πάλιν ἀνέβη Χριστός· «ὁ γὰρ καταβάς», φησίν, «αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβάς». Κατέβη δέ, εἶπον, καὶ ἀνέβη, οὐ περιγράφων τὸν ἀκατάσχετον τόπῳ, οὐδὲ ἐν μέρει τὸν πανταχοῦ κανονίζων, ἀλλὰ τῷ τῆς οἰκονομίας λόγῳ τὸν ἀκατάληπτον ἐφθάσθαι πιστεύομεν· οὔτε γὰρ κατελθὼν ἔλειπε τὸν οὐρανόν, οὐδὲ ἀναβὰς τῆς γῆς χωρισθεὶς ἀφῆκεν ἡμᾶς. «Τὸν οὐρανὸν γὰρ καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ», λέγει Κύριος, ὥστε τιμῆς ἐπάξιον καὶ δέους τὸ θαῦμα. Τὸ γὰρ παρὰ φύσιν φόβον τῇ φύσει γεννᾷ. Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἄγγελον ἰδὼν ἐπὶ γῆς κάμπτει τὸν αὐχένα, ὀρθοῖ τὰς τρίχας καὶ τί τὸ τῆς ὀπτασίας αἴτιον καθ' ἑαυτὸν ἐκζητεῖ, οὕτω δὴ τῶν ἀσωμάτων τότε τὰ τάγματα. Σῶμα βαῖνον ἐπὶ νεφέλης / [φ. 229v] *ἑώρων σὺν φόβῳ καὶ τί τὸ ξένον ἐζήτουν τοῦ θαύματος· καὶ τῆς ἐρεύνης τεκμήριον τὸ Δαυϊτικὸν ἡμῖν λόγιον, ὅπερ ὡς πυθομένων τῶν ἄνω δυνάμεων παρὰ τοῦ προφήτου ἐβεβόητο «τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» Τὸν γὰρ ἐν τῇ φαινομένῃ σαρκὶ σαρκωθέντα τέως οὐκ ᾔδεσαν, ἕως ἂν πάλιν ἀντήκουσαν τὸ «Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης» παρὰ τοῦ προφήτου βεβοηκότος. Ἐν γὰρ τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ὁ Χριστὸς ἀναβὰς καὶ τῆς οὐρανοπόμπου λαβόμενος κορυφῆς τῶν τε μαθητῶν ἐκεῖσε τὸ στῖφος ῥυθμίσας αἴρεται, ὁρώντων αὐτῶν,*

2-3 Εὐλόγησον πάτερ om. NW || 5 τὰ om. NW || 6 θαύματα W ἄνωθεν MN || 7 ἐσχηκὼς N || 10 κανονίζοντα N τῷ: τὸ N || 11 πιστεύωμεν W || 12 καὶ ante τῆς N || 14-15 ἄγγελον ἄνθρωπος M || 16 συζητεῖ N δεῖ W τὰ αὐτὰ ante τῶν M τὰ κατὰ ante τῶν N || 17 τὰ om. MN βαίνων W || 18 καὶ (ante τί) om. NW || 18-19 τὸ ... λόγιον om. W || 21-22 ἕως ... ἀντήκουσαν om. M || 22-23 αὐτὸς ... δόξης om. W || 23 παρὰ ... βεβοηκότος om. MN || 24 ὁ om. W οὐρανοπόμπου: τῶν οὐρανῶν βασιλείας M τῶν οὐ(ρα)νῶν N τῶν οὐ(ρα)νῶν καὶ ante κορυφῆς M || 25 αἴρετε W

7-8 Ἐφεσ. δ' 10 12-13 Ἱερ. κγ' 24 20 Ψαλμ. κγ' (κδ') 8 22-23 Ψαλμ. πγ' (πδ') 2, 4

μεταρσίῳ φορᾷ πρὸς οὐρανὸν ἀνορμῶν, γῆς ἐν σαρκὶ μεριζόμενος, θεότητι δὲ τῷ παντὶ συμπληρούμενος, μᾶλλον δὲ μὴ χωρούμενος.

Τοιοῦτος γὰρ ὁ Δεσπότης ἡμῶν Χριστὸς καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς, καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου πληρῶν παρουσίας καὶ τὰ τῆς θείας ἐνδεικνύμενος αὐθεντίας, καὶ ἐν γαστρὶ κυοφορούμενος καὶ τῷ Πατρὶ συγκαθεζόμενος, καὶ ἐκ γυναικὸς τικτόμενος καὶ τὰ τικτόμενα διαπλάττων ἐν μήτρᾳ παιδία, καὶ σπαργανούμενος μετὰ τῶν ἐν ῥάκεσι καὶ τὸν οὐρανὸν περιβάλλων ἐν νέφεσι, καὶ ἐν φάτνῃ ἀνακλινόμενος καὶ ἐν ἀπεράντοις αἰῶσιν ἀναπαυόμενος, καὶ παρθενικῷ μαζῷ γαλουχούμενος καὶ τροφὴν πᾶσι σαρκὶ παρεχόμενος, καὶ μητρικαῖς ἀγκάλαις περιφερόμενος καὶ τοῖς χερουβὶμ ἐποχούμενος, καὶ αὔξων καὶ πᾶσι μέτρα τιθεὶς ἡλικίας, καὶ ἐπ' ἄκρων κυμάτων περιπατῶν καὶ καθ' ὁδὸν κοπιῶν, καὶ ἐν Ἰουδαίᾳ παρὰ Ἰουδαίων κρατούμενος καὶ τῷ παντὶ μὴ χωρούμενος, καὶ σταυρῷ τὰς χεῖρας ἡλούμενος καὶ τὴν γῆν ἐν ταύταις δρακὶ θέμενος, καὶ θνήσκων καὶ θανάτῳ κτείνων τὸν θάνατον, καὶ νεκρούμενος καὶ νεκροὺς ἀνιστῶν, καὶ τῆς γῆς μὴ χωριζόμενος καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναλαμβανόμενος. «Νεφέλη γάρ», φησίν, «ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν»· οὐκ εἶπεν ἔλαβεν, ἀλλ' ὑπέλαβεν. Δηλοῖ γὰρ ὡς οὐ περιέσχε τὸν ἀχώρητον, ἀλλὰ τοῖς τοῦ ἀκα / [φ. 230] *ταλήπτου τὸ νέφος ὑπεστρώθη ποσίν, ὃ δὴ μάλιστα θαῦμα. Ἄνω τὰς τῶν ἀποστόλων πρὸς αἰθέρα ἐδέσμει μορφάς· «ἀτενίζοντες γάρ», φησίν, «ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ· ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν»· οὐχ ἁπλῶς ὁρῶντες, ἀλλ' ἀτενίζοντες, σύντονον ὄμμα πρὸς τὸν παντέφορον βλέπειν ἐστήριζον. Οὕτως οὐδὲ οἶμαι τὸ βλέμμα, ὅσον ἐρεύνῃ κατέτεινον τὸ φρόνημα· τίποτε ἄρα ἐννοοῦντες, ξένον εἴη τοῦτο θεώρημα. Αἰθεροβάτης ἡμῶν μετὰ σώματος ὁ διδάσκαλος ἀπτέρῳ τέμνει τῇ φύσει τὸν ἀέρα, πτέρυξ γὰρ αὐτῷ τῆς ἀνόδου τὸ βούλημα, λαμπρὰν ὑπὸ πόδα τανύσας ἔχει νεφέλην, φέρει τὴν*

26 μὲν post γῆς M || 29 κατὰ ante τῆς ἐνσάρκου M θείας: θεότητος M || 32 τῶν: τόκον MN || 33 ἐν νέφεσι: νεφέλαις MN || 33-34 ἐν ἀπεράντοις ... ἀναπαυόμενος, καὶ om. W || 34 ἐν ante παρθενικῷ M || 37 ἡλικία N ἐπ': ἐν W καὶ (ante καθ') om. NW || 41 τοὺς ante νεκροὺς N || 41-42 χωριζόμενος ... ὑπέλαβεν om. W || 42 οὐ(ρα)νὸν N || 43 ἀπὸ: ὑπὸ om. W || 49 τὸ ante τὸν N βλέπειν ... οὐδέ: ἐστήριζον ὄμμα, οὐ τοσοῦτον δὲ MN || 50 τὸ ante ξένον MN || 51 εἴη om. MN || 52-53 ἀπτέρῳ ... βούλημα om. MN

42-43 Πράξ. α' 9 46-48 Πράξ. α' 10

φέρουσαν δῆθεν φερόμενος, ἣν πατεῖ, πρὸς ὕψος ἀνέλκει ποδί. Τὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περίπατον πάλιν ἐμιμήσατο, ὥστε ἐπὶ ὑδάτων νέφη βαίνει καὶ νῦν νεφέλῃ ὑδροτόκῳ.

Ἆρα εἰς οὐρανὸν μετὰ σώματος ἀνίει ἢ συγχέει τῷ νέφει καὶ θήκην σαρκὸς τεχνώμενος; Ἆρα χωρὶς σώματος πρὸς τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις φοιτᾷ ἢ μετὰ σαρκός; Ὡς ὅτε καὶ ταύτης ἐκτὸς οὖν κρατεῖ τοῦ παντός; Ταύτας οὖν αὐτῷ τὰς ἐννοίας ὁ Θεὸς ὁ ἀναληφθεὶς ἐγνωκὼς ἀγγέλων πέμπει δυάδα τῶν ζητουμένων διδάσκαλον, οἳ καὶ παρεστῶτες αὐτοῖς αὐτίκα φθέγγονται λέγοντες· «ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾿ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Ὡς ἀνερχόμενον εἴδετε· οὐκ ἀποτίθεται, φησίν, ὡς ὑμεῖς ἐννοεῖσθε, τὸ σῶμα· οὐ γὰρ εἰς χρῆσιν ἔλαβεν, ἀλλ᾿ εἰς ἀπέραντον κτίσιν τὴν σάρκα· οὐ πρὸς καιρὸν σεσωμάτωται, ἀλλ᾿ εἰς ἀεί, λοιπόν, ὡς εἶδε, σεσάρκωται· οὐκ ἄλλως ἀνείληπται, ἑτέρως δὲ παρέσται. Οὕτως ἐλεύσεται· οὕτω πῶς; Ὡς ἐκ Μαρίας γεγέννηται, ὡς μεθ᾿ ὑμῶν συνανέστραπται, ὡς ἐν τῷ σταυρῷ παραδέδοται, ὡς ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, ὡς τοὺς τύπους τῶν ἥλων φ. 230v ἐπέδειξεν, ὡς τὴν πλευρὰν παρὰ τοῦ Θωμᾶ ἐψηλαφᾶτο. Μένει / γὰρ ἡ πληγὴ πρὸς ἔλεγχον, οἶμαι, τῆς παρὰ τῶν Ἰουδαίων σφαγῆς καὶ τούτου μάρτυς Ζαχαρίας ὁ προφήτης, «ὄψονται», λέγων, «εἰς ὃν ἐξεκέντησαν». Οὐκ εἶπεν ὃν ἐξεκέντησαν, ἀλλ᾿ εἰς ὃν ἐξεκέντησαν· εἰς τὸν τόπον ἐμβλέψουσιν ὅπου τὴν λόγχην ἔπηξαν· τὸ τῆς ἀχράντου τὸ τραῦμα, φησί, γνωρίσουσι λαγόνος· τῆς οἰκείας εἰς τὸ θεῖον λῃστείας τὴν ὄρυγα ὄψονται. Ὢ τῆς ὑπὲρ λόγον τοῦ Χριστοῦ πραγματείας!

54 ἂν ἕλκει W || 55 νέφη om. MN || 56 νεφέλῃ om. W || 57-58 Ἆρα ... τεχνώμενος; om. MN || 58 σώματος: σαρκὸς M || 59 ἐκτὸς οὖν: ἐκ τῆς WN || 60 αὐτῷ: αὐτῶν M ὁ (ante Θεὸς): ὡς MN ὁ (ante ἀναληφθεὶς) om. M || 62 φθέγγονται om. M || 62-63 ἄνδρες Γαλιλαῖοι om. W || 63 εἰς τὸν οὐρανὸν om. W || 64 οὕτως ἐλεύσεται ante ὡς N || 64-65 ὃν ... οὐρανὸν om. W || 66 ἐννοεῖσθε, τὸ σῶμα: ἐνῶ ὑπάρχεται σώματι N || 67 κτίσιν om. M ἔλαβε ante τὴν σάρκα M || 68 οἶδεν MN ἄλλος W || 69 Οὕτως ἐλεύσεται om. W || 70 ὡς μεθ᾿ ὑμῶν συνανέστραπται om. W || 70 ἐν om. MN || 71 ἀνεγήγερται MN || 76 ἐνέπηξαν N τὸ (ante τραῦμα) om. N || 77 γνωρίσουσι correxi: γνωρίσωσιν codd. || 78 διόρυγα M διώρυγαν N

54-55 πρβλ. Ματθ. ιδ' 25-26 καὶ Μᾶρκ. στ' 48-49 καὶ Ἰω. στ' 19 62-65 Πράξ. α' 11 74-75 Ἰω. ιθ' 37

Νεκροὺς ἀνέστησε καὶ τῶν ἰδίων χειρῶν τοὺς ἀνασκολοπισμοὺς οὐκ ἀπώλεσε; Τὸν θάνατον τῷ θανάτῳ ἐπάτησε καὶ τὴν τοῦ σιδήρου πληγὴν οὐκ ἰάσατο; Διατί; Ἵνα ἐκ μάρτυρος ἔνδικον τοῖς ἀδίκοις ἐκτίσῃ τὸ τοῦ τολμήματος ὄφλημα. Ἔρχεται γάρ, κράτος μὲν ἔχων κριτοῦ, φέρων δὲ συγκατάβασιν ἀδελφοῦ οὐκ ἐκ βίας, κρίνων δὲ ἕκαστον ἐκ τῆς τῶν οἰκείων ἔργων αὐτῷ καὶ μαρτυρίας κατὰ τὸ παρ᾿ αὐτοῦ ἐκ τοῦ Δαυὶδ εἰρημένον· «ἐλέγξω σε καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἁμαρτίας σου». Ἐντρέψω οὖν Ἰουδαίους, εἰ καὶ μὴ χείλεσι τότε τοῖς μώλωψι καὶ τῇ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ θέᾳ πρὸς αὐτοὺς ἀφήσει φωνάς· «ἐγὼ πρὸς ὑμᾶς ἐλήλυθα δι᾿ ὑμᾶς, ὑμεῖς δὲ κακὰς ἀντὶ ἀγαθῶν ἀνταπεδώκατέ μοι ἀμοιβάς». Ἴδετε κατὰ τίνος τὸ ξίφος ὠξύνατε. Καθ᾿ οἵας πανδεσπότου πλευρᾶς ἀφήκατε τὰς πληγάς· «ἀμνοῦ με δίκην κατεθύσατε καὶ τῶν ἐμῶν σαρκῶν, ἄγευστοι μεμενήκατε, ὑμᾶς καθ᾿ ὑμῶν τῶν παρ᾿ ὑμῶν εἰς ἐμὲ γεγενημένων λαμβάνω κριτάς». Δικάσατε, εἰ δέον, ὑμᾶς, παρ᾿ οὗ τεθύκατε, συγγνώμην ἔχειν, εἰ εὔλογον, παρ᾿ οὗ κριτοῦ πεφονεύκατε, ζητῆσαι τὸν ἔλεον. Εἰ γὰρ ἅπας κριτὴς ζώντων καὶ ἄλλου θανάτου ἐκζητεῖ, πόσῳ μᾶλλον αὐτὸς καὶ τὴν κατ᾿ αὐτοῦ γενομένην λῃστείαν. Εἰ γὰρ καὶ «ἄφες», ἔφη, «πάτερ, αὐτοῖς τὴν φ. 231 ἁμαρτίαν», τοῖς οὐκ εἰδόσιν εἰπεῖν ὃ δέδρακε, / μετὰ δὲ γνῶσιν ἅπας αὐτοῖς τρόπος ἀπολογίας γυμνός. Ταῦτα ἐρεῖ κατ᾿ ἐκείνου καιροῦ πρὸς Ἰουδαίους ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς ἐλευσόμενος, ὡς ὁραθῆναι τεθέληκεν ἀναλαμβανόμενος, ὡς ὁραθήσεται πάλιν ἐρχόμενος. Ἐν ταύτῃ γὰρ τῇ σαρκὶ δικάσει πάσῃ σαρκί· ἐν ταύτῃ πάνδημον συγκροτήσει κριτήριον· ἐν ταύτῃ γυμνὸν καὶ τετραχειλισμένον ἀπαιτήσει λογοθέσιον.

80 ἀπώλεσε: ἀπούλωσε(ν) MN τῷ ... ἐπάτησε: ἐτινάξατο W τὴν om. W || 81 μάρτυρον N ἔνδικον om. MN || 81-82 ἐκτίσοι: ἐκτήσοιτο MN || 83 κρίνον N || 84 τῶν om. M αὐτῷ: αὐτοῦ N καὶ om. N || 84-85 ἐκ τοῦ om. MN || 86 ἐντρέψει N ἐντρέχει W οὖν: γοῦν MN || 87 αὐτοῦ om. W ἀφήσοι N ἀφείσοι W || 88 δὲ om. M || 89 ἀπεδώκατε MN || 90 ἐπαφήκατε WN || 91 ἐθύσατε MN || 93-94 παρ᾿ οὗ κριτοῦ: δι᾿ ὃν κριτὴν MN || 94 πᾶς MN ζώντων om. MN || 95 ἄλλου θανάτου: τὸν κατ᾿ ἄλλον θάνατον MN καὶ om. M || 96 ἔφη: εἶπε(ν) MN || 96-97 τὴν ἁμαρτίαν om. MN || 97 τοῖς om. W εἴδοσαν W || 98 αὐτοῖς om. M τρόπος αὐτοῖς N κατ᾿ ἐκείνου καιροῦ: τότε MN || 99 ὁ om. WN πῶς ἐλευσόμενος post ἐλευσόμενος MN || 101 τὸ ante πάνδημον M

85-86 Ψαλμ. μθ' (ν') 21 88-89 πρβλ. Ψαλμ. λγ' (λδ') 12 96-97 πρβλ. Λουκ. κγ' 34

Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐξ ἡμῶν κριτὴν ἡμῶν ἀνευφημήσωμεν, τὸν ὑπὲρ ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς γεγονότα δοξάσωμεν, συγγενῆ τὸν αὐτὸν Δεσπότην καὶ κριτὴν θαῤῥήσωμεν ἔχοντες, ἀποστολικὸν τὸν τοῦ λόγου δεσμὸν ἐγκομβώσαντες λόγῳ. «Ὁμολογουμένως», φησί, «μέγα τὸ τῆς εὐσεβείας ἐστὶ μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ». Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Ε'

Χειρόγραφος κῶδιξ: Brown University Library. Special Collections ms. BX 330 B 9*, φφ. 304v-310v (16ου-17ου αἰ.).

φ. 304v Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου <λόγος> εἰς τὴν ἁγίαν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλόγησον δέσποτα.

Λογαριάζοντας ἐγὼ ἀκόμη κατὰ ψυχὴν τὸ ἐκ τοῦ σταυροῦ προσγινόμενον κέρδος εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς ἀναστάσεως, μὲ τὸν ζυγὸν τῆς δικαιοσύνης ζυγιάζοντας, ὁ ἀσαβούρευτος πλοῦτος τῆς θείας Ἀναλήψεως ἀνάβρυσε καὶ ἂς βλέπει τὸν ἐμὸν Δεσπότην καὶ Θεὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενον, ὅπου ἦτον τὸ πρότερον, ἵνα μέ, τὸν πηλόν, σύνθρονον ἀποδείξῃ τοῦ ἀχράντου πάθους καὶ μὲ ἔργον σφραγίσῃ τοῦ Παύλου τὰ λόγια, [φ. 305] */ ὅτι «συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις». Ὅσοι, λοιπόν, τοῦ πρώτου Ἀδὰμ ἀπεθέμεθα τὴν στολὴν καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸν δεύτερον Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ Χριστός, ἠξιώθημεν ἵνα φοροῦμεν τῇ χάριτι.*

Ἁρμόδιον ᾠδὴν ἂς τελειώσωμεν τῷ νικητῇ, τὴν ὁποίαν καὶ

103 ἀνευφημήσωμεν: εὐφημήσωμεν [[ἀνευφημήσωμεν]] M εὐφήμως ante ἀνευφημήσωμεν N || 104 δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς MN || 106 τέως ante δεσμὸν MN λόγῳ: εἴπωμεν M εἴπομεν N || 107 ἐστὶ om. MN || 109 καὶ τὸ ... ἀεὶ καὶ om. MN

1 Λόγος λα^ος in marg.

106-108 Α' Τιμ. γ' 16

11 Ἐφεσ. β' 6 18-19 πρβλ. Φιλιπ. β' 7

ὁ προφήτης πάλαι ποτὲ καιρὸν προθύμως ἐβόα· «ὁ Θεὸς τίς ὁμοιωθήσεταί σοι;» Διότι σὺ μόνος, ὡς γινώσκεις, εἰς σάρκα κενώσας τὸν ἑαυτόν σου, ἄτρεπτον, ἀναλλοίωτον, ἀπαθῆ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος ἐφύλαξας. Ἀπόθεν ὁ προφήτης μὴ ἀμφιβάλλοντας, ἀλλὰ θαυμάζοντας, μὴ συγκρίνοντας, ἀλλὰ δεικνύοντας τὸ ἀπαράβλητον, ἔλεγεν· «ὁ Θεὸς τίς ὁμοιωθήσεταί σοι;» Διότι ὅλα ἐκ σοῦ καὶ διὰ σοῦ ἐγίνηκαν· τὰ δὲ γενόμενα φανερὸν εἶναι ὅτι δεικνύονται πάντοτε ἐλαττότερα ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτά, καθὸ [φ. 305v] */ καὶ μεγαλειότερην τιμὴν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ὀσπήτιον, τὸ ὁποῖον ἐκατεσκεύασε.*

«Τίς γοῦν ὁμοιωθήσεταί σοι;» Ὁ ἥλιος, διὰ τὸ φῶς; Ἀλλὰ καθ' ἑκάστην βλέπω αὐτὸν ὁποῦ σβέννει, διότι τάξιν ἔλαχε νὰ διαδεχθῇ τὴν ἑσπέραν ὑπὸ τῆς νυκτός. Σελήνη ὁμοιωθήσεταί σοι, διὰ τὴν εὐπρέπειαν ὁποῦ ἔχει; Ἀλλὰ εἰς κάθε μῆνα ἀποθνήσκει καὶ τρόπον τινὰ γεννᾶται. Ἀστέρες, ὅτι λάμπουσιν; Ἀλλὰ ὡς ἂν λάμψῃ ἡ ἡμέρα, ἀρνοῦνται τὴν ἔλλαμψιν. Θάλασσα ὁμοιωθήσεταί σοι, διὰ τὸ ἀμέτρητον τοῦ πελάγους; Ἀλλὰ μὲ ξύλον κόπτεται μικρὸν καὶ μὲ κουπὶ μαστίζεται, διότι ἀνθρωπίναις χρείαις ὑπὸ σοῦ ἐπροστάχθη ἵνα ὑπηρετῇ. Ἡ γῆ πάλιν ὁμοιωθήσεταί σοι, διὰ τὸ ἑδραῖον καὶ στεραιόν; Ἀλλά, σοῦ βουληθέντος, ὅ, τι δήποτε σαλεύεται μὲ τὸ βλέμμα, διότι καὶ χοῦμά σοι προσήγαγεν, ὅταν ἐδημιούργεις τὸν ἄνθρωπον, [φ. 306] */ ὅταν μὲ τὴν ἔμπνευσιν τῆς ψυχῆς τὸν πηλὸν ἔψησες. Ὁ οὐρανός, λοιπόν, ὁμοιωθήσεταί σοι; Πῶς; Καὶ ὅμως, μὲ τὸ νὰ προστάξῃς σύ, νεφέλην σοι ἐπαράστησεν εἰς τὸ ὕψος, ὡς ἄλογον ἐπάνω της βαστάζουσαν, καθὼς ποτε ὁ ἀστήρ, ὁποῦ ἐδίδαξε τοὺς μάγους ἐν Βηθλεέμ, τὰ σὰ γενέθλια. Ἄγγελος γοῦν ἢ ἀρχάγγελος ὁμοιωθήσεταί σοι; Πῶς; Ἢ μὲ τίνα τρόπον; Ὅτι πνεύματα λειτουργικὰ ὑπάρχουσι καὶ ὑπηρετοῦσι μετὰ φόβου τοῖς σοῖς προστάγμασιν. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐνθυμηθῶ ἀγγέλους, μὲ τὸν λόγον ἀναγκάζομαι πρὸς ἐκεῖνον τὸν ἄγγελον, τὸν καθεζόμενον εἰς τὸν λίθον τοῦ ζωηφόρου μνήματος, διότι γινώσκω ὅτι δὲν θέλει ἀγανακτήσειν, λειτουργός, ἤγουν ὑπηρέτης, ὑπάρχων ἐκείνου τοῦ πείσαντος τὸν Θωμᾶν, ἵνα ψηλαφᾷ εὐσεβῶς καὶ νὰ ἐρευνᾷ ἀσφαλῶς καὶ νὰ τιμᾷ θεοπρεπῶς τὸ μέγα* [φ. 306v] */ μυστήριον.*

Λέγε μοι, λοιπόν, ὦ ἄγγελε, διότι ποτὲ μὲν ἕνα σε, ποτὲ δὲ

21 Ψαλμ. πβ' (πγ') 2 21-22 πρβλ. Ἰω. α' 3 25 Ψαλμ. πβ' (πγ') 2 33 πρβλ. Ψαλμ. ιζ' 8 35 πρβλ. Γέν. β' 7 39-40 πρβλ. Ματθ. β' 1-2 43-44 πρβλ. Ματθ. κη' 2 καὶ Μᾶρκ. ιστ' 2 45-46 πρβλ. Ἰω. κ' 27 48-56 πρβλ.

καὶ πῶς ἔχεις καὶ συλλειτουργὸν ἕτερον ἄγγελον μὲ τοῦ λόγου σου γράφουσι τὰ εὐαγγέλια –μία δὲ εἶναι ἡ χάρις, μία δὲ διακονία τὸ πρᾶγμα συνίστησι– λέγε μοι· τίνος χάριν τοὺς οὐρανοὺς κατέλιπες καὶ προσκαρτερεῖς εἰς τὸν τάφον; Καὶ μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων συνδιαιτώμενος καὶ λαλῶν, ἀφῆκας τὰ χερουβίμ, κάτω γυναιξὶ φαίνεσαι διαλεγόμενος καὶ λαλῶν; Ἀφῆκας τὰ χερουβὶμ καὶ παρακάθεσαι εἰς τὸ μνημεῖον; Τὴν ἄνω φοβερὰν ἔπαυσες λειτουργίαν καὶ κάτω μετὰ χαρᾶς πληροφορεῖς τὴν Μαριάμ; Μὲ σεισμὸν τοὺς φυλάσσοντας στρατιώτας ἐνέκρωσας καὶ μὲ πιθανότητα τὰς γυναῖκας ἀποστολικῶς ἐξεπαίδευσας; Ἦλθεν ὁ Πέτρος, ἀλλὰ τὸν ἑαυτόν σου ὡς ἂν ἀσώματος ἔκρυψας· ἔδραμεν ὁ / (φ. 307) Ἰωάννης, ἀλλὰ καὶ οὗτος τὴν σὴν παρουσίαν ἀγνόησε· καὶ οἱ δύο μὲν σύμβολα τῆς ἐγέρσεως τοῦ νεκροῦ, ὁποῦ δὲν ἐκλέφθη, ἀλλὰ ἀναστάντος Θεοῦ ἐθεωρήθη τὰ σεντόνια. Εἰς μόνας δὲ τὰς γυναῖκας ἐμφανίζεσαι καὶ μόναις ταύταις λαλεῖς, ἵνα μὴ φοβοῦνται. Καὶ ὅμως κοινὸν ἦτον εἰς ὅλους τὸ κέρδος τῆς ἀναστάσεως, διότι μὴ νὰ γυναῖκας μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ ἄνδρας, ὁ Δεσπότης ἀνέστησεν ἐκ τῶν νεκρῶν; Μὴ νὰ μόνον νὰ σώσῃ τὴν Εὔαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Ἀδὰμ ὁ Λόγος σαρκωθεὶς ἐπορεύθη; Τί, λοιπόν, τοὺς πόδας προτάττεις ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν τάξιν ἀνακατώνεις καὶ ἀνατρέπεις, γυναῖκας χειροτονῶν ἀποστόλους; Ἀρνήθη ὁ Πέτρος; Ἀλλὰ ἡ ἄρνησις τοῦ Πέτρου ὠφέλεια ἔγινε, διότι μὲ τὸ νὰ δακρύσῃ πικρῶς ἐδίδαξε πῶς δίδεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν. Ὅλοι αὐτὸν κατέλιπον οἱ ἀπόστολοι; Ἀλλὰ τῷ Ἰωάννῃ τῷ Θεολόγῳ καὶ παρθένῳ / (φ. 307v) τὴν ἰδίαν κατὰ σάρκα μητέρα παρέθετο. Ἐν δυσὶ ἐπροστάχθη ἁπλῶς, ἵνα πράττεις τὸ νῦν θεωρούμενον· ἀλλὰ δίδαξον τὴν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαν, ἵνα ψηλαφήσῃ τὸ πρόσταγμα μὲ βεβαιότερον πόθον. Ναί, λέγει, προλαμβάνω τὸν Παῦλον καὶ τὴν ἐκείνου φωνὴν προαρπάζω, διότι δὲν εἶναι προσωποληψία εἰς τὸν Θεόν· «οὐκ ἔστιν Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔστι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔστιν ἄρσεν, οὐδὲ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς <εἷς> ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

Διὰ τοῦτο λάμβανε σύντομον, ὦ πιστέ, τὴν ἀπόκρισιν τῶν ὁποίων ζητεῖς καὶ τῶν ὁποίων ἐπεζήτησας ἵνα μάθῃς. Τιμῶ τὴν γυναῖκα διὰ τὸν ἐκ γυναικὸς γεννηθέντα καὶ περιποιοῦμαι τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως διὰ τὸν ἐξ αὐτῆς προελθόντα, καθὼς αὐτὸς ὁ γεννηθεὶς ᾠκονόμησε. Διότι δοῦλός εἰμι καὶ νόμοις ἀκολουθῶ δεσποτικοῖς. Ὁ ποιητὴς ἐξελέξατο γυναῖκα, καθὼς ἠθέλησε· πρὸς ταύτην ἐγὼ λαλῶ. / (φ. 308) Δὲν ἀπόκτησε πατέρα ἐπὶ τῆς γῆς, διότι ἔχει εἰς τὸν οὐρανόν. Καθώς, λοιπόν, ἀπάτωρ εἶναι εἰς τὴν γῆν, ἔτζι εἶναι ἀμήτωρ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἔλαβεν ἐξ ἀνθρώπων μητέρα, διότι χρεία ἦτον διὰ τ' ἐμᾶς, ἵνα ἐξέλθῃ ἐκ γυναικὸς ὁ τοῦ γένους δημιουργός. «Ὁ ποιῶν, λέγει λοιπόν, ὑμᾶς τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα», εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ μυστηρίου, οὐχὶ πρὸς τὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ τὴν Μαρίαν, τὸν Γαβριὴλ ἀπέστειλε καὶ τῇ φύσει βοηθῶν ὡς δεσπότης καὶ τὰ τῶν βλασφήμων στόματα χαλινώνοντας ὡς προγνώστης. Διότι τὸν διὰ γυναικὸς ἀπατηθέντα διὰ μέσου αὐτῆς πρεπόντως βούλεται, ἵνα ἐπι<σ>τρέψῃ. Ὤδινεν ἡ Εὔα θάνατον· αὕτη δὲ πάλιν τὴν ζωὴν ἡμῖν ἐγέννησε διὰ μέσου τῆς Μαρίας. Ἐλάλησε τότε τῷ διαβόλῳ ἐκείνη διὰ μέσου τοῦ ὄφεως· τώρα ἄγγελοι πρὸς αὐτὴν διαλέγονται. Διότι μὲ ξύλον τὸ ξύλον ὁ Χριστὸς ἀντεστράτευσε καὶ γεῦσιν ὑμῖν ἀντὶ γεύσεως / (φ. 308v) ἔδωκεν, ἵνα βλέποντες θεληματικῶς ταπεινούμενον διὰ τ' ἐσᾶς τὸν ἐσᾶς κατ' εἰκόνα ποιήσαντα νὰ ὁμολογήσετε τὴν συγκατάβασιν καὶ νὰ δοξάσετε τὸν ἔτζι θελήσαντα, λέγοντες καὶ διὰ τοῦτο καὶ διὰ πάντα· «ὁ Θεός, τίς ὁμοιωθήσεταί σοι;» Χαρίζεις καὶ δὲν μετανοεῖς· λύεις τὰ σά, ἵνα στήσῃς τὰ ἐδικά μας. Εἶπας πρὸς τὸν Ἀδάμ· «ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου». Καὶ πάλιν ἀπόφασιν ἔλυσας, τῆς ζωῆς γενόμενος ἄρτος καὶ ἐσένα χωρὶς ἱδρῶτος σὲ τρώγομεν. Εἶπας αὐτῷ πρότερον· «γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ». Ἀλλὰ τώρα τὸν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν γῆν ἀναλύοντα ἐπάνω εἰς τοὺς ὤμους λαβών, εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπάνω εἰς θρόνον τὸν ἐκάθισας, μὲ τὸ νὰ φανερώσῃς τοῖς μαθηταῖς σου τὸ μέλλον, διὰ μέσου τῆς Μαρίας, εἰπών· «ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν». Εἶπας πρὸς τὴν Εὔαν· «ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα», ἀλλὰ τεχθείς, ἤγουν γεννηθεὶς σὺ ἐκ γυναικός,

Ματθ. κη' 1-10 καὶ Μᾶρκ. ιστ' 1-8 καὶ Λουκ. κδ' 1-10 καὶ Ἰω. κ' 1, 11-12   56-57 πρβλ. Ματθ. κη' 2   58-63 πρβλ. Ἰω. κ' 1-9   68-69 πρβλ.Ματθ. κστ' 69-75 καὶ Μᾶρκ. ιδ' 66-72 καὶ Λουκ. κβ' 54-62 καὶ Ἰω. ιη' 16-18, 25-27   70-72 πρβλ. Ἰω. ιθ' 26-27   76 πρβλ. Ρωμ. β' 11   76-78 Γαλ. γ' 28

94 ἐπιτρέψη cod.

85-86 Ἑβρ. ζ' 3   88-90 Ψαλμ. ργ' (ρδ') 4   95-96 πρβλ. Γεν. γ' 1-4   97 πρβλ. Γεν. β' 16-17   98-99 πρβλ. Γεν. α' 27   101 Ψαλμ. πβ' (πγ') 2   103 Γεν. γ' 19   109-110 Ἰω. κ' 17   110-111 Γεν. γ' 16

φ. 309 τὴν / πολυκαίρινον κατάραν εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν τὴν ἔσβεσας. Εἶπας
πρὸς τὸν ὄφιν· «Αὐτός σου τηρήσῃ κεφαλὴν καὶ σὺ τηρήσῃς αὐτοῦ
πτέρναν»· ἀλλὰ ἔνιψας τοὺς πόδας ἡμῶν ἐν τῷ βαπτίσματι καὶ δὲν
προσέρχεται πλέον, εὐλαβούμενος τὴν δεσποτικὴν χεῖρα λάμπουσαν
εἰς τὰ πόδια τῶν δούλων. Ὦ, πῶς δὲν ἀφίνει τῷ διαβόλῳ τόπον φυγῆς
ὁ ἄνω καὶ κάτω καὶ πανταχοῦ παρὼν μὲ οἰκονομίαν τῆς χάριτος! Οὗτος
ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ πάντα, ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν.

Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ καινούργιον τῆς παρούσης ἑορτῆς, τὸ ὁποῖον
εἶναι καὶ τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ διανοίᾳ πρὸς φανέρωσιν δύσκολον; Διότι
αἰφνίδια τοὺς μαθητὰς ὁποῦ τοὺς ἐδίδασκεν ὁ Κύριος καὶ ὁποῦ τοὺς
ἐπαίδευε πρὸς τὸ μπάλευμα ὡσὰν παιδίσκη τις, ἤγουν δουλεύτρια,
εἰσελθοῦσα εἰς <ὑ>ποκάτωθεν τῶν ἀχράντων ἰχναρίων τοῦ Χριστοῦ
νεφέλη, μιμουμένη τὴν θάλασσαν, / ὁποῦ τὸν ἐβάσταξεν ἀβρόχως
φ.309^{v} πρότερον, ἡσύχως, ἀταράχως τὸν Δεσπότην ἀνέλαβε καὶ τὸν ποτὲ
καιρὸν ὡσὰν βροχὴν καταβάντα εἰς τὸν θρόνον τῆς μεγαλωσύνης
φανερῶς τὸν ἀπέδωκε. Διότι τὴν μὲν κατάβασιν αὐτοῦ τὴν ἠγνόησαν
οἱ ἄγγελοι, αἱ ἐξουσίαι, αἱ δυνάμεις καὶ κυριότητες, τὴν δὲ μετὰ
σαρκὸς Ἀνάληψιν ἀνευφημοῦσαι ἔκραζον· «Κύριος τῶν δυνάμεων,
αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». Οὗτος εἶναι ὁ δεύτερος Ἀδάμ, ὡς
λέγει ὁ Παῦλος. Ἀλλὰ ἐκεῖνος μέν, ὁ πρῶτος λέγω παλαιὸς Ἀδάμ,
χωρὶς μητρὸς γεννᾶται· οὗτος δέ, χωρὶς πατρὸς κατὰ τὴν σάρκωσιν
φαίνεται. Οὗτος εἶναι ὁ κεραμεύς, ἤγουν πλαστουργὸς ἡμῶν, ἀπόθεν
τὸ φύραμα λαβὼν τὸ ἐδικόν μας εἰς τὸν ἑαυτόν του ὡς ἠθέλησε τὸ
σαθρωθὲν ἀνεκαινούργωσεν. Οὗτος εἶναι ὁ ἐλευθερώσας τὴν Εὔαν
ἀπὸ τῶν ὠδίνων, ἤγουν τῶν θλίψεων αὐτῆς / καὶ ἀναστεναγμῶν,
φ. 310 διότι ἡ παρθενία διηκόνησε τῇ θεότητι καὶ ἡ νηδύς, ἤγουν ἡ κοιλία,
ἐλειτούργησε τόκῳ, ἤγουν ὑπηρέτησε τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ
σαρκωθέντος Λόγου· διότι Πνεῦμα ἦτον ἅγιον, τὸ ὁποῖον ἐμαιεύσατο
τὴν ἀπειρόγαμον ὑπὲρ τὴν φύσιν λοχεύουσαν. Οὗτος εἶναι ὁ παθών,
ὡσὰν ἐγεννήθη, καὶ ἀναστάς, ὡσὰν ἐτάφη, καὶ ἀνελθὼν εἰς τοὺς οὐ-
ρανούς, οὐχὶ ὡσὰν ἐκατέβη ἐκεῖθεν, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὄνειδος αἰώνιον
καταλιπὼν τὰ ἐντάφια. Οὗτος εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν γυναικῶν θρηνούμενος
ὡς νεκρὸς καὶ ταῖς γυναιξὶ φανερούμενος ὡς Θεός. Οὗτος εἶναι ὁ

113-114 Γεν. γ' 15 123-128 πρβλ. Πράξ. α' 9 130-131 Ψαλμ. κγ' (κδ') 10 131-132 πρβλ. Α' Κορ. ιε' 45 132-134 πρβλ. Ἑβρ. ζ' 3 134-136 πρβλ. Ρωμ. θ' 21

γενόμενος ἐθελουσίως, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἤμεστεν, ἤγουν ἄνθρωπος,
καὶ ποιήσας ἡμᾶς, τὸ ὁποῖον εἶναι, τουτέστι κατὰ χάριν θεούς· οὗτος
εἶναι Θεός. Πάλιν ἔτζι θέλει ἐλθεῖν, «ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν
ἀνερχόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». / Διότι οὔτε ἔλειψεν ἀπὸ τοῦ θρόνου
φ. 310^{v} ποτὲ οὗτος, καλὰ καὶ λαθὼν τὰ χερουβὶμ ἐκατέβη διὰ τ' ἐμέ, ἵνα τοῖς
ἐμοῖς κοινωνήσῃ ὡσὰν ἐμὲ καὶ τὰ ὑπὲρ τὴν φύσιν εὐκόλως νὰ δωρήσῃ.
Οὗτος εἶναι ὁ ἀθάνατος νεκρός, ὁ ἀχώρητος Θεός, ὁ συναΐδιος Υἱὸς
καὶ σύνθρονος τοῦ Πατρός, περὶ τοῦ ὁποίου φανερῶς ὁ προφήτης
ἐβόα· «εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν
θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου».

Ἂς εὐτρεπίσωμεν, λοιπόν, τοὺς ἑαυτούς μας, παρακαλῶ, ἵνα, μὲ τὸ νὰ ἀπολαύωμεν τῆς συνεργίας τῆς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς παρούσης ζωῆς τὸν καιρὸν ἀλύπως θέλωμεν τελειώσειν καὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν νὰ ἐπιτύχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Ϛ'

Χειρόγραφος κῶδιξ: Brown University Library. Special Collections ms. BX 330 B 9*, φφ. 299^{v}-304^{v}.

φ. 299^{v} Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐλόγησον πάτερ.

Χαριέστατον εἶναι εἰς ἐμένα τῆς ἐκκλησίας τὸ θέατρον, οὐχὶ γέλωτα μάταιον τοῖς ἀνθρώποις ἐργαζόμενον, ἀλλὰ πολὺν καὶ μέγαν θρῆνον τῷ διαβόλῳ. Διότι βλέπει ἄνω τὴν ἀναστάσιμον ῥίζαν τῶν κάτω νεκρῶν· βλέπει τὸν κάτω προδοθέντα εἰς τὸν σταυρόν, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνερχόμενον· βλέπει τὴν γῆν γιομάτην ἀγγέλους· βλέπει περιπατούμενον παραδόξως τὸν ἀέρα· βλέπει ἀπαντώσας τὰς οὐρανίους δυνάμεις καὶ τοὺς μὲν λέγοντας «ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς

1 Λόγος Λ^{ος} in marg. cod.

148-149 πρβλ. Πράξ. α' 11 154-155 Ψαλμ. ρθ' (ρι') 1
9-11 Ψαλμ. κγ' (κδ') 7, 9

δόξης», τὰς δὲ ἄλλας δυνάμεις, τὰς ἀγγελικὰς λέγω, ὑπαντώσας καὶ κραζούσας «Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατός, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ», τὸν ὁποῖον πόλεμον ἀνεδέξατο ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς τὸν κοινὸν
φ. 300 ἐχθρόν, τὸν διάβολον λέγω, / τὸν ὁποῖον οὐδὲ εἷς τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ἀπὸ τῶν προφητῶν, οὔτε ἀπὸ τῶν δικαίων ἐδυνήθη νὰ καταπαλαίσῃ· διότι ἐτυραννοῦνταν ὅλοι ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος ἕως θανάτου, ἕως οὗ ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τῶν αἰώνων καὶ δεσμήσας τὸν τύραννον ἀπέλαβε τὰ σκεύη αὐτοῦ· διότι σταυρουμένου τοῦ Χριστοῦ αἱ μὲν δυνάμεις ἐξενίσθησαν, ἡ δὲ κτίσις ὅλη ἐκινήθη βλέπουσα τὸ καινούργιον ἐκεῖνο μυστήριον καὶ τὸ φοβερὸν θέαμα γινόμενον εἰς τὴν γῆν.

Ἐτρόμαξεν ἡ γῆ, ἐκινήθη ἡ θάλασσα, ἐκλυδωνίσθη ἡ ἄβυσσος, ἐταράχθη ὅλη ἡ κτίσις, ἐφοβήθησαν οἱ φωστῆρες εἰς τὸν οὐρανόν, ἔφυγεν ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, ἤγουν καὶ τὸ φεγγάριν, οἱ ἀστέρες ἐξέλιπον, ἡ ἡμέρα δὲν ὑπέμεινεν, ἄγγελος Κυρίου ἐπήδησεν ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸν τεταραγμένος μὲ τὸ νὰ ἐξεσχισθῇ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ. Σκότος ἐγέμισεν ἡ γῆ καὶ τὰ στοιχεῖα ἀπεστράφησαν καὶ ἡ ἡμέρα
φ. 300v ἄλλαξεν, / διότι δὲν ἐβάσταξαν βλέποντα τὸν δεσπότην καὶ ποιητὴν τῶν ἑαυτῶν τους κρεμάμενον ἐπάνω εἰς ξύλον. Τότε ὁ ᾅδης κατελύθη καὶ αἱ πύλαι αὐτοῦ συνετρίβησαν καὶ οἱ μοχλοὶ αὐτοῦ, ἤγουν αἱ μπάρες, συνεκλάσθησαν, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Δαυῒδ ὁ προφήτης ἔλεγεν ὅτι «συνέτριψε πύλας χαλκᾶς καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέθλασε». Τότε ἔπεσεν ὁ βασιλεύων θάνατος, ὁ κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐσύρθη αἰχμάλωτος πομπευόμενος, ἵνα εὐκαιρώσῃ τὴν φωνὴν καὶ δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ ὁ Κύριος μὲ τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀνδρεῖον κορμὶν καὶ τὰς μηχανὰς αὐτοῦ νὰ συντρίψῃ καὶ τὰ μέλη νὰ σκορπίσῃ καὶ τὰ δεσμὰ νὰ ἐξεσχίσῃ καὶ τὸν θεσμὸν τῶν παθῶν νὰ ἀποῤῥίψῃ. Ἔδραμε κάτω εἰς τὰ βασίλεια τοῦ ᾅδου καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ κατέσπασε· τὸ
φ. 301 διάδημα, ἤγουν τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ ῥοῦχον, ἐξέσχισε· τὰ / σκῆπτρα κατέλυσε· τοὺς κρατουμένους ἀπέλυσε· τὸν ᾅδην κατεπάτησε· φωνὴν ἀφῆκε λέγων· δεῦτε πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα· δεῦτε καὶ τῆς σκλαβίας ἐλευθερίαν λάβετε· εὐγαίνω σας ἀπὸ

32 ἔπεσεν correxi: ἔπαισεν cod.

12-13 Ψαλμ. κγ' (κδ') 8   24-25 πρβλ. Ματθ. κζ' 51 καὶ Μᾶρκ. ιε' 38 καὶ Λουκ. κγ' 45   26 πρβλ. Ματθ. κζ' 45 καὶ Μᾶρκ. ιε' 33 καὶ Λουκ. κγ' 44   31 Ψαλμ. ρς' (ρζ') 16

σκλαβίας εἰς ἐλευθερίαν, ἀπὸ σκότους εἰς τὸ φῶς, ἀπὸ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ἀπὸ τυραννίδος εἰς τὴν βασιλείαν. Ζωὴν σᾶς εὐαγγελίζομαι ἐγὼ ὁ Χριστός. Καταφρονεῖτε φόβον καὶ θάνατον, λιμὸν καὶ θλῖψιν, δεσμὰ καὶ σπαθίον καὶ στενοχωρίαν, διότι ταῦτα ἐφοβεῖτο τὸ φουσᾶτον τοῦ τυράννου· κατελύθη· μόνος δὲ πάντων νικηφόρος βασιλεὺς ἀνεδείχθην, ὅπου καὶ ἔπαθα διὰ τ' ἐσᾶς τῇ σαρκί.

Οὗτος, λοιπόν, ἀληθῶς εἶναι κραταιὸς καὶ δυνατός· οὗτος εἶναι ὁ δυνατὸς εἰς τὸν πόλεμον· οὗτος εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὁ ἐξάγων
φ. 301v πεπεδημένους / ἐν ἀνδρείᾳ καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν τάφοις, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔλεγεν ὁ Δαυῒδ πάλαι ποτὲ καιρόν· «ἀναβὰς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν».

Πᾶσα μέν, λοιπόν, ἑορτὴ χριστιανῶν τοῦ διαβόλου εἶναι κατάκρισις, ἐξαιρέτως δὲ αὕτη ἡ ἑορτή, διότι εἰς μὲν τὰς ἄλλας ἑορτὰς τὴν κακίαν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀπογυμνώσας καὶ μηδὲ ἕνα ὠφελήσας τὸν ἑαυτόν του ἐπόμπευσεν· οἷόν τι λέγω, τῆς παρθένου παραδόξως κυοφορούσης, τὴν πρᾶξιν τῆς μοιχείας ἐπευφήμησεν· ὡς ἂν ἐγέννησεν ἀνεκλαλήτως, τὸ νὰ μείνῃ παρθένος διέβαλεν· ἐκτρεφομένου τοῦ τρέφοντος ὅλην τὴν κτίσιν, νὰ φονοκτονῇ τὰ βρέφη τὸν Ἡρώδην ἐδίδαξε νομίζοντας ἐν αὐτοῖς, ὅτι θέλει κρατήσειν τὸν ἀκράτητον· εἰς τὸ βάπτισμα σπουδάζοντα πρὸς πειρασμὸν τὸν ἐπανέ-
φ. 302 στρεψε· λαλοῦντος τοῖς Ἰουδαίοις, ἐποίησεν ἵνα βλασφη / μῆται· θαυματουργοῦντα παρεσκεύασεν ἵνα λιθοβολῆται· τὸν φονέα καὶ λῃστὴν ἀντ' αὐτοῦ προετίμησεν· σταυρωθέντι λῃστὰς συνεσταύρωσε· ταφέντι τὸ μνημεῖον ἐβούλωσεν· ἀναστάντι συκοφαντεῖ τὴν ἀνάστασιν· ἀναλαμβανομένου δὲ καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν διαβαίνοντος, δὲν εἶχε τί νὰ λαλήσῃ, διότι εὑρῆκαν τέλος αἱ μάταιαι αὐτοῦ ἔννοιαι, διότι δὲν εἶχε πλέον τί νὰ συκοφαντήσῃ, ἀλλὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἑαυτοῦ του ἐτραυματοῦτο, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπὸ πάσης πανηγύρεως ἡ σήμερον ἑορτὴ χαλεπὴ ἐκατεστάθη εἰς αὐτόν, μὲ τὸ νὰ βλέπῃ πᾶσαν τὴν στρατιὰν τῶν ἀγγέλων χορεύουσαν πανταχοῦ καὶ τοὺς μὲν ἀκολουθοῦντας, ἄλλους πάλιν τῷ χορῷ τῶν ἀποστόλων διαλεγομένους καὶ λέγοντας·

57 ἐπευφήμησεν correxi: ἐπεφήμισεν cod. || 58 διέβαλεν correxi: διέβαλλεν cod.

48-49 πρβλ. Ψαλμ. κγ' (κδ') 8   49 πρβλ. Ψαλμ. κγ' (κδ') 9, 10   51-52 Ψαλμ. ξζ' (ξη') 19

«ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὕτως
ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν»,
φ. 302v οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ τὴν πληθὺν / τῶν μαθητῶν ἐπιδειξάμενος.

Ἡ ἑορτή, λοιπόν, τῆς δεσποτικῆς Ἀναλήψεως, τὸν μὲν διάβολον, καθὼς εἴπαμεν, παρεσκεύασεν ἵνα θρηνῇ, τοὺς πιστοὺς δέ, ἵνα χαροποιοῦνται· διότι τώρα τὸ χαριέστατον ἔαρ ἀνέτειλε καὶ τὰ κάλλη τῶν ἀνθέων ἀνεφύτρωσαν, τὰ κλήματα τῆς ἀμπέλου ἐγέμισαν φύλλα, τὰ δένδρα τῶν καρπῶν κυπρίζουσι τῆς ἐλαίας, αἱ συκαὶ τῆς ἀσκολήθους ἐξήνεγκαν καὶ κινοῦνται τῶν ζεφύρων πεπυκνωμένα τὰ στάχυα, τὴν χαροποιΐαν τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης μιμούμενα, ὅλα μὲ τὴν δεσποτικὴν Ἀνάληψιν χαροποιοῦνται μεθ' ἡμῶν.

Φέρε, λοιπόν, καὶ ἐγὼ εἰς ἐσᾶς τὰ τοῦ Δαυῒδ νὰ ἀνακρούσωμαι
λόγια, τὰ ὁποῖα ἡμῖν πρὸ ὀλίγου διὰ τὴν δεσποτικὴν Ἀνάληψιν κι-
θαρίζοντας ἐβόα· «πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ
φ. 303 Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως», ὅτι «ἀ / νέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύ-
ριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος». Ἀνέβη ὁ Θεὸς ὅπου ἦτον, ἀνελήφθη, ἀπόθεν
δὲν ἐχωρίσθη, διότι «ὁ καταβὰς αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω
πάντων τῶν οὐρανῶν»· οὐχὶ ἄλλος τις εἰς τοὺς προφήτας φανεὶς καὶ
ἄλλος τοῖς ἀποστόλοις διατρίψας· οὐχὶ ἄλλος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πα-
τρὸς καθεζόμενος καὶ ἄλλος ἐπὶ Πιλάτου κρινόμενος· οὐχὶ ἄλλος ἐπά-
νω εἰς τὸν σταυρὸν μὲ τὰ καρφία πηγνύμενος καὶ ἄλλος εἰς τὰ χερου-
βὶμ ἐποχούμενος, ἤγουν καβαλικεύοντας· οὐχὶ ἄλλος ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ
μὲ τὸ σεντόνιον τυλισσόμενος καὶ ἄλλος μὲ τὴν παλάμην τὴν κτίσιν
ὅλην, τὸν οὐρανὸν λέγω καὶ τὴν γῆν, περιδρασσόμενος· οὐχὶ ἄλλος εἰς
τὸ μνημεῖον κατατιθέμενος καὶ ἄλλος ὑπὸ τῶν σεραφεὶμ ἀνυμνούμενος·
ἀλλὰ αὐτὸς ὁ τῷ Πατρὶ συγκαθήμενος, ὁ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς παρθένου
φ. 303v ἀσπόρως βλαστήσας· «ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ», / ὁ τῶν αἰώνων
ποιητής, ὁ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὰ σύμπαντα παραγαγών, ὁ
πλάστης τοῦ Ἀδάμ, ὁ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως παραγωγεύς, ὁ τὸν
εὐάρεστον Ἐνὼχ εἰς τὸν τόπον τῆς ζωῆς μεταστήσας, ὁ φυλάξας τὸν
Νῶε μεταξὺ τῆς οἰκουμενικῆς βροχῆς, ὁ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ἐκ
γῆς Χαλδαίων προσκαλεσάμενος, ὁ προτυπώσας ἐν τῷ Ἰσαὰκ τοῦ
σταυροῦ τὸ μυστήριον, ὁ τὴν δωδεκάκλωνον τεκνογονίαν τῶν παίδων
Ἰσραὴλ χαρισάμενος, ὁ δοὺς τὴν ὑπομονὴν τῷ Ἰώβ, ὁ προβαλλόμενος

73-74 Πράξ. α' 11 86-87 Ψαλμ. μς' (μζ') 2 87-88 Ψαλμ. μς' (μζ') 6 89-90 Ἐφεσ. δ' 10 99 Ψαλμ. μς' (μζ') 5

τὸν Μωϋσῆν ἡγεμόνα τοῦ λαοῦ, ὁ γεμίσας τὸν Σαμουὴλ προφητείαν
ἀπὸ μήτρας, ὁ λαβὼν τὸν Δαυῒδ ἀπὸ τὰ πρόβατα, ἵνα γένῃ βασιλεύς,
ὁ δοὺς τὴν σοφίαν τῷ Σολομῶντι, ὁ ἀναλαβὼν τὸν Ἠλίαν ἐν συσεισμῷ
μὲ ἀμάξιον πύρινον, ὁ τοῖς προφήταις ἐμπνεύσας τὴν πρόγνωσιν, ὁ
χαρισάμενος τοῖς ἀποστόλοις τὴν δωρεὰν τῶν ἰατρειῶν, ὁ τοῖς αὖ /
φ. 304 τοῖς βοήσας «θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον».

Αὐτὸς εἶναι ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ ἀναληφθεὶς εἰς τοὺς οὐ-
ρανοὺς ἐν ἀλαλαγμῷ καὶ καθίσας ἐν δεξιᾷ τοῦ ἐπουρανίου Πατρός,
ὑποταγέντων ἀγγέλων αὐτῷ καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων· αὐτὸς τὰς
κοπιαστικὰς ἡμῶν εὐχὰς ἄν ποτε νὰ ἀναλάβῃ καὶ νικητὰς ἡμᾶς νὰ
ἀναδείξῃ τῶν πειρατηρίων τοῦ κόσμου καὶ νὰ ὑποτάξῃ ἡμῖν πᾶσαν
τὴν φάλαγγα, ἤγουν τὸ φουσᾶτον τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων, λέγων
πρὸς ἡμᾶς· «ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ
σκορπίων». Ἀβλαβεῖς, λοιπόν, καὶ ἀπήμονας, ἀσινεῖς καὶ ἀμώμους,
ὑγιεῖς καὶ ὁλοκλήρους ἄν ποτε νὰ διαφυλάξῃ ἡμᾶς, ψυχῇ τε καὶ σώματι
καὶ πνεύματι, γιομάτους καρπῶν δικαιοσύνης καὶ ἐλεημοσύνης, ὁ
τῶν ὅλων Δεσπότης Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταξιώσας ἡμᾶς ἵνα
συναχθῶμεν καὶ τὴν σωτήριον ταύτην / νὰ ἐπιτελέσωμεν ἑορτήν, δό-
φ. 304v ξαν ἀναπέμποντες καὶ εὐχαριστίαν τῷ ποιήσαντι εἰς ἡμᾶς μεγάλα
καὶ θαυμαστὰ τεράστια, ὅτι αὐτῷ πρέπει ἡ δόξα σὺν τῷ Πατρὶ καὶ
τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰώνων, ἀμήν.

ΕΛΕΝΗ Σ. ΧΑΤΖΟΓΛΟΥ-ΜΠΑΛΤΑ

125 συναχθοῦμεν Β

112 Ἰω. ιστ' 33 119-120 Λουκ. ι' 19

1. Parisinus gr. 986, φ. 446.

2. Oxford Bodleian Library E. D. Clarke 50, φ. 48ᵛ.

3. Vaticanus gr. 1192, φ. 74^{v}.

4. Scorialensis Gr. Ω-II-10, φ. 47^{v}.

5. Rhode Island. Brown University Library BX 330 B9*, φ. 299^{v}

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΣΤΗ ΣΚΙΑΘΟ
Ο ΚΩΔ. 11 ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ ΣΚΙΑΘΟΥ, Α' ΜΙΣΟ ΤΟΥ 14^{ου} ΑΙ.

Ἔχοντας ξεκινήσει ἐδῶ καὶ τρία χρόνια τὴν προσπάθεια ἐπανελέγχου τῶν χειρογράφων τῆς Ἱ. Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ, εἰς τὸ πρόγραμμα μεταπτυχιακῶν μαθημάτων μου παλαιογραφίας, διαπίστωσα ὅτι τὰ περισσότερα χειρόγραφα ἔχουν σωθῆ, πέντε ἔχουν ἀπολεσθῆ, καὶ κάποια ἀξίζουν μιὰ ἐνδελεχέστερη μελέτη.

Ἕνα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 11, τοῦ α' μισοῦ τοῦ 14^{ου} αἰ. (ὅπως μᾶς δείχνει ἡ γραφὴ καὶ τὰ ὑδατόσημα)[1]. Περιγραφή του, καθὼς καὶ τοῦ κώδ. 70, δημοσιεύθηκε τὸ 1956 ὑπὸ Morton Smith[2], ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὸν κώδ. 11 στὸν 14^{ο} αἰ. Ὁ κατάλογος τοῦ πρώην Ἠλείας Ἀντωνίου[3] δὲν χρονολογεῖ τὸν κώδικα, οὔτε τὸν σπουδαιολογεῖ, παραπέμπει ὡστόσο στὸν προγενέστερο κατάλογο τοῦ Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1913[4], μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν Εὐαγγελίδη ὡς γραφέας τοῦ κώδικα Δόμνα, δὲν ἐντοπίζεται πουθενὰ στὸ χειρόγραφο. Πράγματι, οὔτε σήμερα ἐντοπίζουμε στὸν κώδικα κάποιο τέτοιο ὄνομα. Ἐπειδή, ὅπως λέγει ὁ πρώην Ἠλείας Ἀντώνιος ἡ περιγραφή του συνετάγη τὸ 1917, ἄσχετα

---

1. Ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν π. Ἄγγελο, ἡγούμενο τῆς μονῆς, γιὰ ὅλη τὴν πρὸς ἐμὲ ἀγάπη του καὶ τὴν φιλοφροσύνη του. Τὸν κ. Ζήση Μελισσάκη, ποὺ μὲ βοήθησε στὰ ὑδατόσημα, ὅπως καὶ τὸν φίλο Ἀντρέα Γιακόβλεβιτς ποὺ τὰ ἐπαλήθευσε. Τὸν κ. Μπάμπη Λέγγα ποὺ ἔκανε τὴν περιγραφὴ τῆς στάχωσης καὶ τὸν φίλο Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη γιὰ τὶς σχετικὲς συζητήσεις μας.

2. Morton Smith, Σύμμεικτα. Notes on collections of manuscripts in Greece, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν 26 (1956) 389-30.

3. Μητροπολίτου πρώην Ἠλείας Ἀντωνίου, Κατάλογος χειρογράφων καὶ ἐντύπων τῆς ἐν Σκιάθῳ Ἱερᾶς Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, Θεολογία 32 (1961), τεῦχος Β', σ. 540.

4. Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, Ἡ Νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησῖδες. Μελέτη τοπογραφικο-ἱστορικὴ μετὰ χάρτου τῆς Νήσου καὶ εἰκόνων, Ἐν Ἀθήναις, 1913, σ. 196: 11.

ἂν δημοσιεύθηκε 43 χρόνια αργότερα, εἶναι περίεργο νὰ χάθηκε μέσα σὲ τέσσερα χρόνια (1913-1917) τὸ σχετικὸ φύλλο μὲ τὸ ὄνομα τῆς Δόμνης.

Παραθέτουμε εὐθὺς ἀμέσως τὰ ὅσα περιγράφει ὁ Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης[1]: «11. Κῶδιξ χαρτῷος 0.23x0.15, ΙΖ′ αἰῶνος. Ἡ σελίδωσις γίνεται μόνον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ φύλλου (274x2=548 σελίδες), πλὴν τῆς σελίδος 235 οὔσης ἀγράφου. Τὸ χειρόγραφον προέρχεται ἐκ Ρόδου καὶ ἀνῆκε τῷ Νικολάῳ Βουζηνῷ. Εἶναι ἄνευ τίτλου. Περιέχει δὲ συλλογὴν διαφόρων λόγων καὶ ἱστοριῶν, τάξιν πρωτοκαθεδρίας μητροπολιτῶν καὶ ἔργα Παμφίλου Εὐσεβίου, Χρυσοστόμου, Ἁγίου Μελετίου, Δαμασκηνοῦ, Θεοδώρου, περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν καὶ γνώμας. Ἐγράφη δὲ ὑπὸ γυναικὸς Δόμνης (μοναχῆς πιθανῶς) κατὰ τὸν ις′ αἰῶνα. Ἐν σελίδι 192: «ἡμέρα Σαββάτῳ...ἀπὸ τὴν θέρμην τὴν ὁποίαν ὁ υἱός μου Κωνσταντῖνος...». Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα περιγραφῆς τοῦ Εὐαγγελίδη δὲν χωράει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο κώδικα. Μόνο γιὰ τὸ ἐπώνυμο «Βουζηνῷ» ποὺ διαβάζει ὁ Εὐαγγελίδης πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ὀρθὸ εἶναι «Βουστρηνῷ», διότι ὁ Εὐαγγελίδης διαβάζει τὴ βραχυγραφία *στρ* ὡς ζ, ἐνῷ τὸ ζ ποὺ ὑπάρχει ἀμέσως ἀπὸ κάτω, στὴ λέξη «ζωοδότα» εἶναι διαφορετικό.

Βασίμως ὑποθέτω ὅτι ἡ λύση ὡς πρὸς τὸ ὄνομα Δόμνα βρίσκεται στὴ σημείωση τοῦ φ. 202ᵛ, ὅπου κάποια γυναίκα εὔχεται εἰς τὸν Κύριον νὰ τὴν ἐλευθερώσει «ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ νόσου αὐτῆς». Ἡ διατύπωση εἶναι «ἡ δούλη τοῦ Θ(ε)οῦ ὁ δ(εῖ)ν(α)», ὅπου τὰ τρία γράμματα τῆς βραχυγραφίας, Ο, Δ, Ν, μὲ τὸ Δ γραμμένο στὴ μέση, πάνω ἀπὸ τὸ Ο καὶ τὸ Ν, παραναγνώσθηκε ἀπὸ τὸν Εὐαγγελίδη ὡς Δόμνα, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ὁ δεῖνα.

Ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴ γραφὴ τῆς ἐποχῆς παρουσιάζει τὸ φ. 209ᵛ, ὅπου σύγχρονο χέρι προσέθεσε στίχους δεκαπεντασύλλαβους περὶ μνήμης θανάτου, τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν Ἰακὼβ καὶ τὰ ἑπτὰ χαρίσματα. Ἐντύπωση κάνει τὸ πολὺ μεγάλο β, μὲ ὀρθὴ κλίση, παχειὰ τὴν κάτω ἀριστερὰ κεραία, ὀγκώδη τὴν ἄνω κοιλία καὶ μικρὴ τὴν κάτω, χωρὶς ἡ ἀπόληξη τῆς κάτω κοιλίας νὰ ἑνώνεται μὲ τὴν ἀριστερὴ κεραία.

Ἀπὸ τὸ φ. 210 ἀρχίζει νέο χειρόγραφο, ὅπως δείχνει ἡ ἀρίθμηση τῶν τετραδίων, ἡ γραφὴ καὶ ὁ ἐπίτιτλος: + *Κε Ἰῦ Χὲ ὁ Θς* + *ἡμῶν*

1. Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, Ἡ Νῆσος Σκίαθος, ὅ.π.

ἐλέησον ἡμᾶς+: Ἀπὸ κάτω, λιτὴ γραμμὴ μὲ μαῦρο καὶ κόκκινο μελάνι, καὶ ὁ τίτλος: + *κεφάλαια ἐκ διαφόρων βιβλίων περὶ μνήμης θανάτου, κρίσεως καὶ ἀνταποδώσεως*. Ἡ σημερινὴ στάχωση εἶναι τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, καὶ ἐπίσης νεώτερες εἶναι καὶ οἱ δύο ἀριθμήσεις, ἄνω δεξιὰ τοῦ 18ᵒᵘ αἰ., καὶ στὸ μέσον κάτω τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ᵒᵘ αἰ.

Ἄλλο, κιρρόχρου μελάνι, ἐμφανίζεται στὴ σημείωση τοῦ φ. 256ᵛ, σύγχρονη καὶ αὐτή, ὅπου ὅμως τὸ β εἶναι μὲν μεγάλο, ἀλλὰ ἡ κάτω κοιλία του εἶναι ἡ μεγαλύτερη καὶ ἀκουμπᾷ στὴν ἀριστερὴ κεραία.

Περιγραφὴ τοῦ κώδικος 11.

Χαρτ. 23x15 μέσα 14ᵒᵘ αἰ. φφ. 287.

Ὁ κώδικας ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρουσα συναγωγὴ πατερικῶν ἀποκρίσεων κατ' ἐρώτησιν, ἡ ὁποία διατυπώνεται μὲ κόκκινα γράμματα, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὅπου δηλώνεται. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ψυχωφελεῖς διηγήσεις ἀπὸ γεροντικὰ καὶ κάποιοι δεκαπεντασύλλαβοι «στίχοι». Ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἔχουν οἱ τάξεις τῶν μητροπολιτῶν, τὸ *Χρονογραφικὸν ἐν συντόμῳ* τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου, τὸ ὁποῖον ἐδῶ μάλιστα φθάνει ὡς τὸ 1204 ποὺ οἱ «Ἰταλοὶ» κατέλαβαν τὴν Πόλη. Τὸ τετράπλευρο τοῦ φ. 203ᵛ μὲ τὰ ἀρχικὰ ΝΛ ΒΤΡ μᾶλλον σημαίνει Νικόλαος Βουστρηνός, ὁ ὁποῖος ἀναγράφει τὸ ὄνομά του στὸ φ. 288 ὡς κτήτωρ. Στὸ φ. 245ᵛ βλέπουμε ἀρχὴ ἐπιστολῆς, *τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοτιμήτῳ ἐπισκόπῳ Ἀμαθούντων, προέδρῳ πόλεως Νεμεσοῦ καὶ Κουρέων κὺρ Κωνσταντίνῳ*, ὄνομα ἄγνωστο στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς περιοχῆς, ποὺ παρουσιάζουν μάλιστα μεγάλο κενὸ ἀπὸ τὰ 1320 ὡς τὰ 1445. Σημαντικὲς εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες περὶ ἀνομβρίας στὸ φ. 255, καὶ οἱ λοιπὲς στὰ φφ. 256ᵛ, 288, καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπο τῆς γραφῆς ἰδίως στὸ φ. 209ᵛ.

Ἡ ἀσφαλὴς χρονολόγηση ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑδατοσήμων στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ᵒᵘ αἰ. στηρίζεται καὶ μὲ τὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου[1].

1. Τὸ βιβλίο τῶν Costas N. Constantinides and Robert Browning, Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the year 1570, Nicosia 1993, συνοψίζει τὰ ἱστορικὰ καὶ παλαιογραφικὰ τοῦ 14ᵒᵘ αἰ. στὶς σσ. 10-13, παραθέτει τὴν περιγραφὴ τῶν κωδίκων καὶ τῆς γραφῆς ἀπὸ τὴ σ. 137 κέξ., καθὼς καὶ τοὺς φωτογραφικοὺς πίνακες, ὑπ' ἀρ. 75-77, 82-83, τῶν ὁποίων ἡ γραφὴ πλησιάζει

Τὸ ὄνομα Νικόλαος Βουστρηνός, ποὺ ἐμφανίζεται στὸ ρομβοειδὲς τετράπλευρο τοῦ φ. 203^{v} μὲ τὰ ἀρχικὰ Ν, Λ, Β, ΤΡ καὶ στὸ κτητορικὸ σημείωμα τοῦ φ. 288 (βλ. σ. 406), ὅπου δηλώνεται ὅτι πρόκειται «ἐκ τῆς ρόδου» εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον. Εἶναι ἡ δεύτερη δήλωση τοῦ ἐπωνύμου αὐτοῦ, καὶ γιὰ πρώτη φορὰ βρίσκουμε ροδιακὴ προέλευση τοῦ ἐπωνύμου[1].

φφ. 1-6, δεμένα μαζὶ μὲ τὴ στάχωση τοῦ $18^{ου}$ αἰ. καὶ μὲ σύγχρονη γραφὴ ὁ *πίνακας ἐτούτου τοῦ βιβλίου*. Τὰ φφ. 5^{v}-6^{v} ἦταν ἀρχικῶς ἄγραφα. Ὁ πίνακας ἀρχίζει τὴν καταγραφὴ ἀπὸ τὸ φ. 13, δὲν ἀναφέρεται δηλ. στὰ φφ. 7-12^{v}. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀρχίζουν τὴν καταγραφὴ καὶ τὰ φφ. 289-294, ποὺ ἔχουν προσδεθῆ στὸ τέλος, τὸν $19^{ο}$ αἰ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 6 μὲ παχὺ κόκκινο μολύβι: ἀριθ. 11. Στὸ φ. 6^{v} χέρι τοῦ $19^{ου}$ αἰ. στὸ ἄνω μέρος ἔγραψε: *Βιβλίον χρησιμώτατον, συλλογὴ διαφόρων καὶ πολλῶν ἀξιολόγων ὡς ἐκ τοῦ πίνακος φαίνεται.*

Τὰ φφ. 7-12 ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο, φέρουν ἀρίθμηση ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα. Τὸ φ. 7 ἀρχίζει ἀκέφαλο: *ε΄ ὁ περπερίνης: Ταῖς νέαις πάτραις τῆς ἑλάδος.* Ἡ ἀναγραφὴ τελειώνει: *Τῆς αὐπάκτων ἀκροπόλεως: α΄ ὁ βουνδίτζης ἕως Η΄: ὁ βουθρώτης:*+++

Ἐν συνεχείᾳ στὸ ἴδιο φ. 7: *Τάξις τῶν μητροπόλεων καθὼς ἐγγέγραπται*+*α΄*: *Ἡ καισάρεια*, ἕως τὸ μέσον τοῦ φ. 7^{v}, *οα΄. ὁ ἀτταλίας:* Ἄγραφο τὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 7^{v}.

Στὸ φ. 8: *Τάξις τῶν θρόνων τῶν ἀρχιεπισκοπῶν καθὼς συνετέθη ἐν τῷ χαρτοφυλακίῳ, καὶ ἀναγέγραπται πῶς ὑπόκεινται τῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως:+ πρώτη ἀρχιεπισκοπή: ἡ Βιζύει: β΄ ἡ πομπιούπολις*, ἕως τὸ τέλος τοῦ φ. 8^{r}: *νγ΄ τὰ Μάντραχα.*

Στὸ φ. 8^{v}: *Τάξις τῶν ὁσιωτάτων πατριαρχῶν*. Κατόπιν, χέρι τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς, ἔγραψε: *οὐκ ἀγαπήσει ἀπαίδευτος τοὺς ἐλέγ-*

πρὸς τὸν δικό μας. Ἰδίως τὸ μεγάλο βῆτα τῶν σημειώσεων τῶν φφ. 2-9^{v} καὶ 256^{v}, γιὰ τὸ ὁποῖο κάνουν λόγο οἱ Constantinides-Browning, ὅ.π., εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς. Βλ. ἐπίσης καὶ Adrija Jakovljević, Catalogue of Greek Manuscripts in the Library of the Monastery of St. Neophytos (Cyprus), Nicosia 2002, plate 27.

1. Πρβλ. γιὰ τὸ ἐπώνυμο αὐτὸ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα πρόσωπα μὲ τὸ ἴδιο ἐπώνυμο στὸ βιβλίο Τζώρτζης (Μ) Πουστρούς (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνὸς ἢ Βουστρώνιος), Διήγησις Κρονίκας Κύπρου, Κριτικὴ ἔκδοση, Εἰσαγωγή, Σχόλια Γλωσσάρι, Πίνακες καὶ Ἐπίμετρο Γιῶργος Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997, σσ. 253-258.

χοντας αὐτόν, μετὰ δὲ σοφῶν οὐχ ὁμιλήσει. Καρδίας εὐφραινομένης θάλλει πρόσωπον, ἐν δὲ λύπαις οὔσης πνεῦμα σκυθρωπάζει. Τὸ φ. 8^{v} τελειώνει μὲ τὴν ἀναγραφὴ τῶν ἑπτὰ θανασίμων ἁμαρτημάτων καὶ τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων.

Στὸ τελευταῖο φ. 287^{v} ἕνα χέρι ὅμοιο μὲ αὐτὸ στὶς τάξεις τῶν μητροπόλεων τῶν ἀρχικῶν φύλλων, ἔχει ἀναγράψει τὶς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς τοῦ πάπα. Διαβάζουμε ἐπαρχίες Καμπανίας, Καλαβρίας, Ἀφρικῆς Καρτάγενα, Μαυριτανία, Αἰγυπτιακῆς Αὐγουσταμνίκη.

Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὰ τεύχη «Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων [Α΄]», τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου τοῦ ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1978, σ. 20, καὶ Β΄, Ἀθήνα 1981, σ. 20, ἡ συλλογὴ τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Εὐαγγελισμοῦ ἔχει φωτογραφηθῆ ὁλόκληρη τὰ ἔτη 1977 καὶ 1978. Ἡ περιγραφὴ τοῦ κώδικα 11 ποὺ κάνουμε ἐδῶ προέρχεται ἐξ αὐτοψίας.

Στὰ φφ. 9-12^{v}, μὲ τὸ ἴδιο χέρι τῆς ἀναγραφῆς τῶν τάξεων ποὺ προηγήθηκε: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως χρονογραφικὸν ἐν συντόμῳ.*

φ. 9, ἀρχ.: *Ἀβραὰμ γενόμενος ἐτῶν ρ΄ γεννᾷ τὸν Ἰσαάκ.*

φ. 9^{v}: *Σεδεκίας ἔτη ιβ΄. Τοῦτον ἐκτυφλώσας ὁ Ναβουχοδονόσωρ αἰχμάλωτον ἦρε καὶ ὁ ναὸς πυρπολεῖται μετὰ μῆνας ε΄ ὑπὸ τοῦ Ναβουζαρδά, διαρκέσας ἀφοῦ ἐκτίσθη ἔτη υλ΄. Ὁμοῦ τὰ πάντα ἀπὸ ἀρχῶν βασιλείας* (φ. 10) *Σολομῶντος ἕως ἁλώσεως Ἱερουσαλὴμ ἔτη υμη΄.*

φ. 10: (βασιλεῖς τῶν Περσῶν). *Ὁμοῦ τὰ πάντα ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆς τελευτῆς Ἀλεξάνδρου ἔτη ͵ερξζ΄.*

φ. 10^{r-v}: (Πτολεμαῖοι καὶ οἱ δύο Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, Ἰούλιος καῖσαρ καὶ Αὔγουστος) *Τῷ δὲ μεʹ τῆς αὐτοῦ* (= τοῦ Αὐγούστου) *βασιλείας ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα.*

φ. 11: (Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες)

φ. 11^{v}: (Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ ἀρχὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων).

φ. 12^{r-v}: (συνέχεια τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων)

φ. 12^{v}, τέλ.: *Τοῦτον δὲ φονεύσας ὁ Μούρτζουφλος ἐβασίλευσεν μῆνας β΄. Ἐνταῦθα ἔλαβον οἱ Ἰταλοὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.*

Τὸ *Χρονογραφικὸν ἐν συντόμῳ* τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου τοῦ Α΄ (806-815, πέθανε τὸ 828) ἢ *Χρονο-*

γραφία σύντομος (Chronographia Brevis), ὅπως λέγει καὶ ὁ H. Hunger[1], «πρόκειται μόνο γιὰ μιὰ παράθεση χρονολογικῶν πινάκων [μᾶλλον ἀναγραφῶν] ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὸν Ἀδὰμ καὶ περιλαμβάνουν τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἰουδαίων, τῶν Περσῶν, τοὺς Πτολεμαίους, τοὺς ρωμαίους καὶ βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, τὶς βυζαντινὲς αὐτοκράτειρες, τοὺς πατριάρχες τῶν τεσσάρων Πατριαρχείων καὶ τοὺς πάπες, ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Β'. Τὸ κείμενο σώζεται σὲ μιὰ ἐπεξεργασία ποὺ ἔγινε γύρω στὸ 850. Διάφορα χειρόγραφα περιέχουν προσθῆκες, ἐπεξεργασίες καὶ συνέχειες τοῦ χρονικοῦ ὡς τὸ 944 ἢ 976»[2].

Συνεχὴς ἀρίθμηση στὸ μέσον τοῦ κάτω περιθωρίου μὲ κυανὴ μελάνη. Παλαιότερη ἀρίθμηση ἀπὸ τὸ φ. 13, τὸ ὁποῖο ἀριθμεῖται ἄνω δεξιὰ 1, κέξ., διότι πράγματι ἀπὸ αὐτὸ ἀρχίζει τὸ κύριο σῶμα τοῦ κώδικα, ἐνῶ τὰ πρῶτα φφ., ὅπως προαναφέρθηκε, προέρχονται ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο. Τὰ φφ. 48, 197, 234, καὶ τὰ φφ. 18 καὶ 281 στὴν κάτω. Ὁ ἀριθμὸς 244 στὴν ἄνω ἀρίθμηση, ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς 251, δὲν ἔχουν σημειωθῆ. Στὴν ἄνω ἀρίθμηση, τὸ ἑπόμενο φύλλο μετὰ τὸ 258 ἀριθμεῖται ὡς 251, τὸ δὲ ἑπόμενο ἀριθμεῖται ὡς 259. Στὴν ἄνω ἀρίθμηση, μεταξὺ τῶν φφ. 264-265 δὲν ἔχει ἀριθμηθῆ ἕνα φύλλο μεταξὺ τῶν φφ. 159-160. Τὸ τελευταῖο φ. φέρει ἄνω ἀρίθμηση 274 καὶ κάτω 288.

Στὸ τέλος ἔχουν δεθῆ τὰ νεώτερα φφ. 289-294 καὶ ἕνα κολλημένο στὴ βιβλιοδεσία ἀναρίθμητο λευκὸ φύλλο. Στὰ φφ. αὐτὰ ἔχει γραφῆ πίνακας τῶν περιεχομένων, ἀνταποκρινόμενος στὴν ἄνω ἀρίθμηση, στὸ recto ἢ καὶ verso τοῦ ἀναγραφομένου φύλλου:

1 Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου πρὸς Μαρῖνον

1. H. Hunger, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, τόμ. Β', Ἀθήνα 2001, σ. 152.

2. Ἐκδόσεις τοῦ κειμένου: Βλ. C. de Boor, Nicephori opuscula historica, Leipzig 1880, 81, 6 κέξ καὶ Patrologia Graeca 100, 1001 κέξ. Νεώτερη μελέτη μὲ πλούσια Βιβλιογραφία ὑπὸ Christof Kraus, Daten und Tabellen von Herrschern, Bischöfen und biblischen Büchern. Die dem Patriarchen Nikephoros I. von Konstantinopel zugeschriebene Chronographia brevis im Codex Bose f. 1 der Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek, Codices Manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde begründet von Otto Mazal und Eva Irblich, Verlag Brüder Hollinek - Purkersdorf, Heft 52/53, September 2005, σσ. 31-42.

1v Πόθεν ὁρῶμέν τινας πιστοὺς σωματικὰ πταίσματα ποιοῦντας, ὑπὸ δὲ τοῦ Θεοῦ εὐεργετουμένους, καὶ κινδύνων σωζομένους
3v Τοῦ Θεοῦ λέγοντος διὰ τοῦ προφήτου Ἀγγαίου, ἐμόν ἐστι τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον· ἄρα πᾶς ἄνθρωπος πλουτήσας ἐκ Θεοῦ ἐπλούτησεν
7 Τί ἐστιν ὁ Μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας
12v Πόσων μέτρων τῶν ἰδίων χρημάτων ὀφείλει προσφέρειν τις τῷ Θεῷ
13v Ποῦ συμφέρει προσφέρειν τὰ χρήματα ἐν Ἐκκλησίᾳ, ἢ εἰς πένητας
17 Ἄρα πάντα τὰ κακά, ὅσα ποιοῦσιν ἡμῖν τὰ ἔθνη κατὰ κέλευσιν Θεοῦ ποιοῦσιν
23 Ποίους τόπους κατέσχον οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Νῶε
25 Περὶ Ἱερωσύνης τοῦ Χρυσοστόμου
29v Περὶ Ἱερωσύνης καὶ Ἱερέων τοῦ ἁγίου Μελετίου
30v Τοῦ Δαμασκηνοῦ περὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων
33v Περὶ Κοινωνίας τοῦ ἁγίου Μελετίου
36 Ἐκ ποίας δυνάμεως οἱ τ' ἀναντία φρονοῦντες καὶ πράττοντες πολλάκις προφητεύουσι καὶ θαυματουργοῦσι
40 Πῶς νοητέον τό, ἐλάλησε Σολομῶν περὶ τῶν ξύλων τοῦ κέδρου, ἕως τῆς ὑσώπου τῆς ἐν τῷ τοίχῳ.
Ποῖα καὶ πόσα εἰσὶ τοῦ Θεσβίτου Ἠλιοὺ καὶ Ἐλισσαίου τὰ ἐν πνεύματι ἐνεργήματα
40 Θεοδώρου εἰς τὸ ῥητὸν τῆς Ἐξόδου· τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς
40v Τίς ἡ ὀφθεῖσα τῷ Ναβουχοδονόσορ εἰκὼν
41 Δαμασκηνοῦ περὶ παραδείσου αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ
44v Περὶ ἡδονῶν τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ
45 Περὶ λύπης καὶ περὶ φόβου εἰς τὸν αὐτὸν τόπον
46 Περὶ τοῦ φανταστικοῦ, καὶ περὶ αἰσθήσεως εἰς τὸ αὐτὸ
47 Περὶ τοῦ διανοητικοῦ
47v Περὶ τοῦ μνημονευτικοῦ, καὶ περὶ ἐνδιαθέτου λόγου ψυχῆς καὶ σώματος
48 Περὶ παθῶν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ δυνάμεων
49v Καὶ πῶς ἔστη ὁ διάβολος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων
51 Πῶς ὁ Θεὸς ἐπιτρέψας τῷ Βαλαὰμ πορευθῆναι πρὸς Βαλὰκ διὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦτο κωλύει

52 Ἵνα τί τὸ δίκαιον οὐ σῴζεται τῶν παίδων ὑπὲρ τῶν πατέρων κολαζομένων

53 Διατί οὐκ ἐκώλυσεν ὁ Θεὸς τὸν Ἰεφθάε θῦσαι τὴν θυγατέρα, ὡς καὶ τὸν Ἀβραὰμ

53ᵛ Διατί θῦσαι προσέταξεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ δάμαλιν τριετίζουσαν, καὶ αἶγαν τριετίζουσαν

54 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ ἀποστόλου τὸ λέγον, ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι τὰ πάντα αὐτῷ

56 Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸ αὐτὸ ῥητὸν

57 Περὶ τοῦ ἐνδύματος τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ὅτι ὑψηλοτέρα ἐστὶν ἡ Ἱερωσύνη ὑπὲρ τὴν βασιλείαν, καὶ τί ἐστιν Ἱερωσύνη

59 Τοῦ Χριστοῦ λέγοντος οὐ τὰ εἰσερχόμενα ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα κοινεῖ τὸν ἄνθρωπον, διατί οἱ πατέρες ἡμῶν ὥρισαν ἡμᾶς μὴ ἐσθίειν κρέας ταῖς ἁγίαις νηστείαις

60 Τίνες αἱ ἑπτὰ παριστρίδες, ἃς εἶδε Ζαχαρίας

60ᵛ Εὐσεβίου τί ἐστιν ἡ διαφορὰ τοῦ νόμου

61 Τίνες ἐν τῇ γραφῇ ἕτερα ἔχοντες ὀνόματα, ὕστερον μετωνομάσθησαν, καὶ διατί

61ᵛ Πῶς νοητέον, ὅτι ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν ἐνευλογεῖται

62 Πῶς νοητέον τό, ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν τὴν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον

62ᵛ Πῶς νοητέον τό, οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν καὶ ὃν ἂν θέλῃ σκληρύνει, καὶ οὐ τοῦ θέλοντος

63ᵛ Πῶς νοητέον τό, εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται οὕτως, ὡς διὰ πυρὸς

63ᵛ Πῶς νοητέον τό, καὶ εἰρηνοποίησε διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τά τε ἐν οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς

65 Πῶς νοητέον τό, ἡ γνῶσις φυσιεῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ

65ᵛ Διατὶ ὁ Ἀπόστολος γυναικὶ οὐκ ἐπιτρέπει διδάσκειν

69ᵛ Εἰς τὸ πᾶς ὁ ἐμβλέψας γυναῖκα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι

70ᵛ Πῶς πότε μέν φησιν ὁ ἀπόστολος μὴ γίνεσθε ἄφρονες, πότε μὴ φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς

70ᵛ Εἰς τὸ ὥσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. Διατί ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθνήσκοντες, πατρικὴν εὐθύνομεν δίκην· ἐν δὲ τῷ Χριστῷ ζωοποιηθεὶς ὁ ἐμὸς πατήρ, καὶ καθαρθεὶς τῆς ἰδίας πλημμελείας οὐ μετέδωκέ μοι τῆς καθάρσεως

71ᵛ Τί δήποτε οὔτε πλείονά εἰσιν, οὔτε ἐλάττονα κατὰ τὸν ἀριθμὸν τὰ τέσσερα εὐαγγέλια;

73 Τί γέγονεν ἡ περιτμηθεῖσα τοῦ Κυρίου ἀκροβυστία

73 Περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα ἔμιξεν ὁ Πιλάτος μετὰ τῶν θυσιῶν

73 Πῶς πᾶσα βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐκ ἀφεθήσεται

73ᵛ Πῶς εἰπὼν ὁ Κύριος, ὅτι ἐὰν ἐγὼ μὴ ἀπέλθω ὁ παράκλητος οὐκ ἔρχεται· ἤδη τὸ πνεῦμα δίδωσι τοῖς ἀποστόλοις

74 Τίς ἐστιν ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας

74ᵛ Πῶς νοητέον τό, ὁ ἔχων ἱμάτιον πωλησάτω αὐτό, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν

74ᵛ Πῶς ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτὴν

75 Πῶς νοητέον τὸ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε ἔξελε αὐτόν, ὁμοίως καὶ τὴν χεῖρα

79 Πῶς νοητέον τὸ ἐὰν δύο ἡμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἑξῆς

79ᵛ Τοῦ κυρίου λέγοντος, ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐάν τις παροργίσῃ ἄνδρα ἅγιον καὶ ἀπολύσῃ νόσον, ἢ δαίμονα, ἢ θάνατον, ἢ ἄλλην τινα τιμωρίαν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἄρα δύναται ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος παρακαλέσας ἕτερον ἄλλον ἅγιον, καὶ ἐκφυγεῖν τὴν τιμωρίαν τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς ναί, ἢ οὔ

82 Τοῦ Κυρίου λέγοντος, ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆτε κεκράτηνται· ἐὰν ἁμαρτήσῃ ἄνθρωπος εἰς ἄνθρωπον, καὶ μετὰ τοῦτο μετανοήσῃ, καὶ λάβῃ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἄρα ἐσυγχωρήθη καὶ ὑπὸ Θεοῦ

84ᵛ Πῶς νοητέον τὸ κατὰ τὸν ἐγγαστρίμυθον

89ᵛ Πῶς νοητέον τό, πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιοί ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβαίνει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιὰ

95 Πῶς νοητέον τό, ὅτι εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν

98 Πῶς νοητέον, ὁρᾶτε μὴ σκανδαλίσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων

98v Ἐάν τις σὲ ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο
99 Πῶς νοητέον τό, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ἡμῶν τί φάγητε, τί πίητε, ἢ τί περιβάλησθε
99 Πῶς νοητέον τό, μὴ κρίνατε ἵνα μὴ κριθῆτε
99v Τί ἐστι τὸ τάλαντον, ὅπερ ὁ Κύριος δέδωκεν τῷ καλῶς ἐργασαμένῳ
100 Πῶς νοητέον τό, εὔξασθε τοῦ μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν χειμῶνος, ἢ ἐν σαββάτῳ
100 Πῶς νοητέον, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ, καὶ τὰ ἑξῆς
101 Πῶς ὁ ληστὴς πρὸ τῆς ἀναστάσεως εἰσῆλθεν εἰς τὸν παράδεισον
102 Εἰρηναίου Λουγδούνων ὅτι εἰς τρεῖς τάξεις, καὶ καταστάσεις εὑρεθήσονται οἱ σωζόμενοι
102v Πῶς νοητέον τὴν τοῦ Κυρίου τριήμερον ταφὴν καὶ ἀνάστασιν
104 Συμφωνοῦσιν οἱ Δ' Εὐαγγελισταὶ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως, ἢ οὔ
106 Τίνος τύπον καὶ εἰκόνα ἔχει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία
110v Διάλογος τῶν ἁγίων Βασιλείου καὶ Γρηγορίου
115v Περὶ τῆς ἐπιφανίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
117v Ἀναστασίου, ὅτι τίς ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς
119 Πῶς δεῖ εἶναι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν
122v Περὶ προνοίας
122v Τί ἐστι τὸ βίβλοι ἀνοίγονται
123 Εἰς τό, φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζ(ῶντος)
123 Περὶ προνοίας
123 Περὶ πλεονεξίας
123v Περὶ ἐλεημοσύνης
124v Περὶ παραδείσου καὶ τοῦ ἀνθρώπου
125 Τίς ἐστι, φησίν, ἡ περὶ τὴν ἐμὴν συζυγίαν σοφία τοῦ Θεοῦ
127 Ἐξήγησις εἰς τό, ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλῶνος
128 Ἐάν τις ἁμαρτήσας μετανοήσῃ, καὶ πάλιν εἰς τὴν ἁμαρτίαν ἐμπέσῃ, εἰ τὴν μετάνοιαν καὶ τοὺς κόπους ἐκείνους ἀπώλεσε, μάλιστα εἰ καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἀπέθανεν
130v Ἐάν τις παύσηται τῆς ἁμαρτίας, ἀρκεῖ τοῦτο αὐτῷ πρὸς μετάνοιαν, ἢ οὔ
131v Ἐάν τις ἐστὶ γέρων ἀδύνατος καὶ ὀλιγόψυχος, καὶ οὐ δύναται μονάσαι, ἢ τὰ τῶν μοναχῶν (;) ποιῆσαι, πῶς δύναται οὗτος μετανοῆσαι, καὶ σωθῆναι

135 Διατί ἐν τῇ ὀγδόῃ λατρείας καὶ θυσίας προσφέρειν ἐκώλυσεν
135v Καλόν ἐστιν ἄρα τὸ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα πνευματικοῖς πατράσιν, ἢ οὔ
141 Τίνες εἰσὶν οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ οἱ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνοῦντες
144 Τίνος ἕνεκεν ὁ Κάϊν καὶ ὁ Λάμεχ φόνον δράσαντες οὐχ ὁμοίως ἐκολάσθησαν
146 Καλὸν ἄρα κοινωνεῖν συνεχῶς, ἢ ἐκ διαλείμματος
148v Ἐκ πόσων αἰτιῶν οἱ ἐνυπνιασμοὶ καὶ μολυσμοὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ
156 Πόσοι τρόποι ἐγκαταλείψεως εἰσιν, εἴτε εἰς θλίψεις, εἴτε εἰς ἀσθενείας, ἢ καὶ εἰς ἁμαρτίαν, καὶ πῶς γνώσομεν τὴν ἐκ Θεοῦ παιδείαν, ἢ τὸν ἐκ τοῦ διαβόλου πειρασμὸν
164v Ἆρα πάντες οἱ κρημνιζόμενοι, οἱ καταχωννύμενοι, οἱ καταποντιζόμενοι κατὰ θείαν ἀπειλὴν καὶ πρόσταξιν πάσχουσιν, ἢ κτλ.
168 Ἐάν τις γυναῖκα ἔχων καὶ πλούτου, καὶ βιωτικῶν πραγμάτων φροντίζων, πῶς δύναται οὗτος εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ, καὶ φυλάξαι τὰς ἐντολὰς
172 Τοῦ ἀποστόλου λέγοντος, ὅτι αἱ ἐξουσίαι τοῦ κόσμου ὑπὸ Θεοῦ γεγόνασι, καὶ τεταγμέναι εἰσιν· ἆρα λοιπὸν πᾶς ἄρχων, καὶ βασιλεύς, καὶ ἀρχιερεὺς ὑπὸ Θεοῦ προχειρίζεται, ἢ οὔ
174 Διατί οὐ προγινώσκουσιν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς αὐτῶν, καὶ εἰ ἄρα τελευτῶντες αἰσθάνονταί τι τῶν μελλόντων αὐτοὺς διαδέχεσθαι ἀγαθῶν, ἢ κακῶν
175 Ποῖα ἄρα ἁμαρτήματα συγχωροῦνται διὰ λειτουργιῶν μετὰ θάνατον, εἴτε καὶ δι' εὐχῶν, καὶ ἐλεημοσυνῶν γινομένων ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων
176 Αἰσθητός ἐστιν ὁ παράδεισος, ἢ νοητός, φθαρτὸς ἢ ἄφθαρτος
178 Τί ἐστι τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν
179 Πῶς νοητέον τὸ ἐγὼ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραὼ
180 Τίνος ἕνεκεν καταρᾶται ὁ Ἰὼβ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ
182 Διατί τὸ δίκαιον οὐ σώζεται τῶν παίδων ὑπὲρ τῶν πατέρων κολαζομένων
182v Πῶς νοητέον τὸ οὐκ εὐδόκησε Κύριος ὑμῖν καρδίας εἰδέναι, ὀφθαλμοὺς βλέπειν, καὶ ὦτα ἀκούειν ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης
183 Τί δήποτε διὰ μικρὰν πλημμέλειαν πόρρωθεν ὁ Μωυσῆς ἰδεῖν προσετάχθη τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας

184 Τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, νοητὸν χρὴ λέγειν ἢ αἰσθητὸν
184v Τίνος ἕνεκεν προσέταξεν ὁ Θεὸς ἀριθμηθῆναι τοῦ λαοῦ τὰ πρωτότοκα
185v Περὶ τῆς Ἱερατικῆς στολῆς καὶ περὶ θυσιῶν
186 Περὶ τῶν προσφερομένων εἰς τὸν ναὸν
186 Περὶ τοῦ Μάννα
188 Περὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων
188v Πῶς χρὴ εἶναι τὸν ἱερέα· Βασιλείου
190v Περὶ ἀναστάσεως σωμάτων στίχοι
191 Περὶ Ναυκράτου τοῦ λεγομένου χοίνου ἕτεροι στίχοι
191v Ἰσιδώρου περὶ κρίσεως ψυχῶν
192 Πῶς νοητέον τὸ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως οὗ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον
193 Πῶς νοητέον· τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν
194 Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κατὰ λατίνων
194 Περὶ τοῦ Κλεώπα, ὡς εἶναι αὐτοῦ τὴν θυγατέρα ἀδελφὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐκ δύο μερῶν
194v Περὶ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ εἴδους τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
195 Ἐπιφανίου περὶ τῶν ἀζύμων τοῦ νομικοῦ πάσχα, καὶ περὶ μυστικοῦ δείπνου τοῦ Κυρίου
197v Στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι περὶ θανάτου
198 Κεφάλαια ἐκ διαφόρων βιβλίων περὶ μνήμης, θανάτου, κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως
213 Ποῦ ἄρα εἰσὶν αἱ προλαβοῦσαι τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ
213 Εἰ ἀπέλαβον οἱ δίκαιοι τὰ ἀγαθά, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὴν κόλασιν
214v Πῶς τινες ἐν τοῖς θανατικοῖς ἀποθνήσκοντες, καὶ θεωροῦντες τινὰς ὀπτασίας, μετὰ δευτέραν ἢ τρίτην ὥραν ἀνίστανται τινὰ διηγούμενοι
215v Ποῦ αἱ ψυχαὶ μετὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ σώματος ἀπέρχονται
215v Τίνες πρῶτοι ἐν τῇ ἀναστάσει ἐγερθήσονται
216 Περὶ τίνων φησὶν ὁ ἀπόστολος ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει
216v Τίς ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ σώματος τῆς ταπεινώσεως
216v Καὶ εἰ ταῦτα οὐκ ἔσται ἐν τῷ μέλλοντι, οἷον βρῶσις καὶ πόσις, καὶ γάμος, τίς χρεία ὀδόντων, καὶ γαστρός, καὶ τῶν γεννητικῶν μορίων τοῦ σώματος

217 Εἰ ἐν τῇ ἀναστάσει ὅλα τὰ μέρη συνίστανται
217v Εἰ βλέπει τις δι᾽ ἀποκαλύψεως καὶ φωτὸς θεϊκοῦ τὴν ψυχὴν
217v Ἔχει μορφὴν ἡ ψυχὴ
217v Πῶς ἀνώτεροι γίνονται οἱ χριστιανοὶ τοῦ πρώτου Ἀδὰμ
219v Εἰ ὢν ἐν πολέμῳ ἄνθρωπος, καὶ ἔχων τὰ δύο πρόσωπα ἐν ψυχῇ αὐτοῦ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς χάριτος μεταστῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου προχωρεῖ κατεχόμενος εἰς τὰ δύω μέρη
230 Ἐκ τοῦ Διαλόγου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου πάπα Ρώμης γνῶναι ἤθελον ἐὰν νῦν πρὸ τῆς ἀναλύσεως τῶν σωμάτων ἐν τῷ οὐρανῷ προσδεχθῆναι δύνανται αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων
230v Ἐὰν νῦν ἐν τῷ οὐρανῷ εἰσιν αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων τί ἐστιν, ὅπερ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῆς κρίσεως ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης αὐτῶν μέλλουσιν ἀπολαβεῖν
231 Ποίῳ τρόπῳ πολλοὶ τελευτῶντες πολλὰ προλέγουσι
233 Τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τῆς πρὸς Κυριακὸν ἐπιστολῆς ὅτι γνωρίσουσιν ἀλλήλους ἐν τῇ κρίσει οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ
[Η σημείωση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου στὸ ἀρχικῶς ἄγραφο φ. 233v. Τὸ φύλλο αὐτὸ παρέμεινε ἄγραφο διότι εἶχε περάσει σ᾽ αὐτὸ ἡ μελάνη ἀπὸ τὸ φ. 233r. Δὲν λείπει κείμενο ἀπὸ τὸ φ. 233r στὸ 234r]
[Τὸ φ. 235v ἄγραφο, χωρὶς νὰ λείπει κείμενο μεταξὺ τῶν φφ. 234r καὶ 235r]
236 Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου περὶ τῆς καθόλου εὐσεβείας, καὶ ὅτι χρείαν ὁ θεός τινος οὐκ ἔχει οὔτε ἀγγέλων, οὔτε ἀνθρώπων
[φ. 242, εὐχὴ κατὰ τῆς ἀνομβρίας εἰς Κύπρον]
239 Περὶ πίστεως
242v Ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ ἀποστόλου Πέτρου
243v Τὰ σημεῖα τῶν ιβ´ μηνῶν
245 Εἰς τό, Αἰνεῖτε αὐτὸν κ.τλ.
267-268 Ἑρμηνεία εἰς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγον εἰς τὰ Φῶτα [ἀπὸ ἄλλο χρφ δύο φφ.]
269-274v Ἀποφθέγματα Πατέρων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων
274 [Κτητορικὸ καὶ ἐνθύμηση]

Στὸ ἐσώφυλλο τῆς σταχώσεως καὶ στὸ φ. 6 μὲ κόκκινο μολύβι

ἀριθ. 11, καὶ ἀποκάτω μὲ μολύβι ΠΧ (=Πολύκαρπος Χαδούλιας, παλαιὸς ἡγούμενος)

Στὸ φ. 6^{v} μὲ νεώτερο χέρι, τοῦ 18^{ου} αἰ., ἔχει γραφῆ: *Βιβλίον χρησιμώτατον, συλλογὴ διαφόρων καὶ πολλῶν ἀξιολόγων, ὡς ἐκ τοῦ πίνακος φαίνεται.*

φ. 7^{v} ἀραβικὴ σημείωση

φ. 202^{v}: + *ἤστοδνωμα τοῦ χυ χς ἐσταυρώθη χς ἐτάφη χς ἀνέστη ὃς ανος ἐγεννήθη καὶ ὃς ἐδοξάσθη ὁ Θς καὶ ὁ διάβολος, ἐπατήθη καὶ ἡ δούλη τοῦ θοῦ ΟΔΝ ἐλευθερωθῆναι ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ νόσου αὐτῆς. σθόμεν καλῶς στώμεν μετὰ φόβου ἀμὴν κε ἐλέησον καὶ διαφήλατε τὴν δούλη σου ἀπὸ παντὸς κακοὺ+*

φ. 203^{v}: Τετράπλευρο σχέδιο ὡς μετάλλιο, ὅπου σχηματίζουν μικρὰ τετράγωνα μαῦρες κάθετες καὶ ὁριζόντιες γραμμὲς καὶ μέσα στὰ τετράγωνα ἀναγράφεται μὲ κόκκινα γράμματα ἡ εὐχή *κε ιυ χε υιε του θεου ελέ*. Στὶς τέσσερις κεραῖες τοῦ τετραπλεύρου, ἀναγράφονται μὲ κόκκινα γράμματα τά: Ν(ἄνω), Β(ἀριστερὰ), ΤΡ(δεξιὰ) καὶ Λ(κάτω). Νὰ σημαίνει ἄραγε Νικόλαος Βουστρηνός; (παραπάνω, σσ. 385-386).

φ. 209^{v}, στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι πολιτικοὶ περὶ θανάτου, inc. *+Βλέπε ψυχή μου θλιβερὴ τῇ ὥρας τοῦ θανάτου.* Ἐν συνεχείᾳ τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν Ἰακώβ. Ποῖοι πατέρες ἔλαβον τὰ ἑπτὰ χαρίσματα τοῦ Ἀδάμ.

φ. 245^{v}, ἄγραφο ἀρχικῶς, διότι ἡ μελάνη τοῦ φ. 245^{r} εἶχε περάσει σ' αὐτό, καὶ τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ φ. 245^{r} πάει κανονικὰ στὸ φ. 246, ἔχει γραφῆ μὲ χέρι σύγχρονο τοῦ χειρογράφου, ὅπως ὅλα τὰ σημειώματα (βλ. σ. 405): *ἐπιστο*[σητόβρωτο] *τὸ πανειερωτάτω καὶ θεοτιμοίτω ἐπισκόπω ἀμαθούντον προέδρω πόλεος νεμέσου καὶ κουρέον κυρ κονσταντίνο:+*

(καὶ ἀπὸ κάτω)

τὰ ἑξ μυστήρια *εἰ ἑξ ἁμαρτίες*

φ. 247^{v} λευκό, λόγω τῆς ἴδιας αἰτίας ὅπως στὸ φ. 245^{v}

φ. 255: *+καὶ ὑπὲρ τοῦ εἰσακούσαι κς ὁ Θς τῆς ἡμε/ταίρας ἡμῶν δεήσαιως καὶ ἐξαποστέλαι ὄ/μβρους εἰρηνικοὺς καὶ καρποφόρους ἐπί πά/σαν τὴν γὴν της περιωνύμου νήσου κύ/πρου καὶ εὐφράναι αὐτὴν περὶ τῆς ἡμῶν/ βρόσεως ἔτη δὲ καὶ πόσεως καὶ μὴ ωργισθῆς /τὼν ἀνομιὼν καὶ ἀδικιων ἔτι δὲ καὶ αμαρτιων/ ἡμῶν ἀλὰ ὥς εὔσπλαχνος*

καὶ μακρόθυμος/ ἀνεξίκακος καὶ φιλάνος, εἰσακουσον ἡμῶν/ τῶν δεομένων σου:+

φ. 256^{v}: *Τὰ σημεῖα τῶν ιβ' μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὅλλου/ τῶν κακῶν ἡμερῶν ἃς ἐφανέρωσεν ὁ Θεὸς Σε/δρὰχ τῶ ἱερεῖ καὶ κατάδηλλα ἐποίησεν τοῖς /υἱοῖς Ἰῆλ περὶ τῶν ιβ' μηνῶν, ἐν αἷς εἰσὶν βλα/βεραὶ καὶ ἐπικίνδυνοι:+*

ὁ μὴν σεπτέμβριος εἰς τὰς ς' καὶ εἰς τὰς δ'. ὀκτόβριος εἰς τὰς ς' καὶ εἰς τὰς ια'· νοέμβριος εἰς τὰς α' [ἔχει σβηστῆ τὸ προηγούμενο καὶ ἔχει ἀπὸ πάνω γραφῆ α'] *καὶ εἰς ιε'· δεκεύριος εἰς τὰς γ' καὶ εἰς τὰς κδ'· ὁ ἰανουάριος εἰς τὰς δ' καὶ εἰς τὰς κγ' φευρουάριος εἰς τὰς ς' καὶ εἰς τὰς κς· μάρτιος εἰς τὰς ε' καὶ κβ' ἀπρίλιος εἰς τὰς γ' καὶ εἰς τὰς ι' μάοιος εἰς ε' καὶ κγ'· ο ἰούνιος εἰς τὰς γ' καὶ ιθ'· ο ἰούλιος εἰς τὰς ς' καὶ τὰς ιη'· αὔγουστος εἰς τὰς δ' καὶ κ'· ἐν ταύτες οἱμέραις ὁ εἰς ἀσθενείαν πεσῶν οὐκ ἀνίσταται· ὁ γάμον ποιῶν οὐ χαίρεται· τὸ γεννηθὲν παιδίον οὐ ζήσεται· ὁ πραγματευόμενος ἢ οἶκον ἢ δοῦλον ἢ ἄλλον τήπωτας οὐ δὲν κερδένει· ὁ εἰς πόλεμον ὑπάγει, οὐδὲν στρέφετε· ὁ εἰς κρίσην ὑπάγων, μετὰ ἐσχύνης καὶ ὕβρεως στρέφεται· ὁ δένδρα φυτεύων ἢ ἀμπελώνας· ἢ κύπους, οὐκαιποτυχάνει· ὁ εἰς θάλασσαν πλέον, οὐ κατευοδοῦται ἐν ταῦταις ταὶς ἡμέραις πᾶν τὸ πραγματευόμενον ἀνευλόγητον ἐστίν:+*

φ. 288: *ἐτοῦτοῦ τὸ βεῖ βηβλοίων ἐνι δικών μου ἐμοῦ [νι]κολάων βουστρηνοῦ τοῦ ἐπη καὶ καλουμένου []αξι τοῦ εχ τῆς ρόδου· ἀμην· αμην ἀθάνατε Χὲ ζοῶδοτα*

Εἰμέραν σαβάτω ὡρ(α) γ τῆς εἰμέρας ἀπε την θέρμην/ τὴν εἴχεν ο υιός μου ὁ κουσταντῖνος κατούμενος/ ἐν τη κληνι ἐγένετόν του ὅσπερ τιναξάμενος καὶ ἐπάρας/ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ τὰ πῆα ἐξέρασεν φλέματα/ καὶ παλ κύτρινα καὶ ἐτήρα οὕτος βυθησμένον/ ως βρέφος εἰς ὥρα Πέμπτη ἔτη λατίνον ἔνχρο/νηας τοῦ Χριστοῦ ἐμι[ ]ήω εἰς τὰς λ:+

Κατάστρωση τετραδίων (κατὰ τὴν κάτω ἀρίθμηση):

ἕνα φύλλο, ἐσώφυλλο ἀρχῆς

πέντε φύλλα, νεώτερα, μὲ τὰ περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου (ἀπὸ τὸ φ. 13 κἑξ). Λείπει ἕνα φύλλο, πρὶν ἀπὸ τὸ πρῶτο.

ἕνα φύλλο, ἄγραφο (ἀρ. 6)

τετράδιο, φφ. 7-12, μᾶλλον λείπουν δύο φφ. μετὰ τὸ φ. 12

[α'] τετράδιο, φφ. 13-19, ὁ ἀριθμὸς 18 ἔχει δοθῆ δύο φορές.

Ἀπὸ τὸ φ. 13 ἀρχίζει τὸ κυρίως κείμενο.
[β'] τετράδιο, φφ. 20-27
[γ'] τετράδιο, φφ. 28-35
[δ'] τετράδιο, φφ. 36-43
ε', δωδεκάφυλλο, φφ. 44-55. Στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 44 φαίνεται τὸ ἄνω μέρος τῆς ἀρίθμησης τοῦ τετραδίου, ε', καὶ στὸ 55v ὁλόκληρη, ε':
[ς'] τετράδιο, φφ. 56-63
[ζ'] τετράδιο, φφ. 64-71
η', τετράδιο, φφ. 72-79, στὸ φ. 72 φαίνεται τὸ η', μὲ κόκκινο μελάνι θ', τετράδιο, φφ. 80-87, φαίνεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ θ' στὰ φφ. 80 καὶ 87v, μὲ κόκκινο μελάνι
ι', τετράδιο, φφ. 88-95, φαίνεται τὸ ϊ στὰ φφ. 88 καὶ 95v, μὲ κόκκινο μελάνι
ια', δέκα φύλλα, φφ. 96-105, φαίνεται τὸ ια' στὰ φφ. 96 καὶ 105v, μὲ μαῦρο μελάνι
ιβ', δέκα φύλλα, φφ. 106-115, φαίνεται ἡ ἀρίθμηση ιβ' στὰ φφ. 106 καὶ 115v, μὲ μαῦρο μελάνι
ιγ', τετράδιο, φφ. 116-123, φαίνεται ἡ ἀρίθμηση ιγ' στὰ φφ. 116 καὶ 123v, μὲ μαῦρο μελάνι
ιδ', τετράδιο, φφ. 124-131, φαίνεται ἡ ἀρίθμηση ιδ' στὸ φ. 124 (ὄχι στὸ 131v), μὲ μαῦρο μελάνι
ιε', τετράδιο, φφ. 132-139, φαίνεται ἡ ἀρίθμηση στὸ φ. 132 (ὄχι στὸ φ. 139v), μὲ μαῦρο μελάνι
ις', τετράδιο, φφ. 140-177, φαίνεται στὸ ις' στὸ φ. 140 (ὄχι στὸ φ. 147), μὲ μαῦρο μελάνι
ιζ', τετράδιο, φφ. 148-155, φαίνεται τὸ ιζ' στὰ φ. 148 καὶ 155
[ιη'], τετράδιο, φφ. 156-162, τὸ φ. 159 bis
[ιθ'], τετράδιο, φφ. 163-170
[κ'], τετράδιο, φφ. 171-178
κα', τετράδιο, φφ. 179-186, φαίνεται τὸ κα' στὸ φ. 179
[κβ'], τετράδιο, φφ. 187-194
[κγ'], τετράδιο, φφ. 195-202
[κδ'], ἑπτὰ φύλλα, μόνο του τὸ φ. 203, καὶ ἄλλα ἕξι φφ. 204-209
Ἐν συνεχείᾳ ἔχουμε νέο χειρόγραφο, μὲ νέα ἀρίθμηση τετραδίων.
[α'], τετράδιο, φφ. 210-217

[β'], τετράδιο, φφ. 218-225
[γ'], τετράδιο, φφ. 225-233
[δ'], τετράδιο, φφ. 234-241
ε', τετράδιο, φφ. 242-249, φαίνεται τὸ ε' στὸ φ. 242
[ς'], ἕξι φύλλα, φφ. 250-255
[ζ'], τετράδιο. φφ. 256-263
[η'], τετράδιο, φφ. 264-271
[θ'], δέκα φύλλα, φφ. 272-281
[ι'], τετράδιο, φφ. 281-288 (ὁ ἀρ. 281 ἔχει δοθῆ δύο φορὲς)
φφ. 289-294, νεώτερα φφ. μὲ τὰ περιεχόμενα

Ἕνα δεύτερο χέρι γραφέως ἐμφανίζεται στὰ φφ. 72-95, ἤτοι τετράδια η', θ', καὶ ι', γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρίθμηση μόνον αὐτῶν τῶν τετραδίων μὲ κόκκινο μελάνι. Τὸ κείμενο συνεχίζεται κανονικά. Τρίτος γραφέας, φφ. 206-209v καὶ 257-281v, ὅπου ἡ γραφὴ εἶναι πιὸ σεσυρμένη δεξιοκλινὴς καὶ τὰ περιθώρια (ὦες) πιὸ στενά. Τέταρτο χέρι στὰ φφ. 281-282. Τὸ χέρι τοῦ πρώτου γραφέα ἐμφανίζεται στὰ ἑπόμενα καὶ τελευταῖα φύλλα.

Στὸ δεξὶ περιθώριο τοῦ φ. 14 ὑπάρχουν πέντε παραπομπὲς στὴ Βίβλο στὰ λατινικά.

Γιὰ συγκράτηση τῶν σητόβρωτων φύλλων ἀλλὰ καὶ τῆς βιβλιοδεσίας τους ἔχουν χρησιμοποιηθῆ τεμάχια περγαμηνοῦ λατινικοῦ χειρογράφου, ὅπως μεταξὺ τῶν φφ. 25-26, 29-30, 49-50, 54-55, 190-191, 192-193, 196-197 κ.ἀ. Ὁ κώδικας εἶναι πολὺ σητόβρωτος, γι' αὐτὸ ἔχουν ἐπικολληθῆ καὶ τεμάχια χάρτου, τὰ ὁποῖα ἔχουν καταστῆ ἐπίσης σητόβρωτα. Ἡ χρήση τοῦ κώδικα καὶ τὸ σητόβρωτο ἔχουν φθείρει κατὰ πολὺ τὴ στάχωση, ἰδίως στὸ τέλος, ὅπου ἔχει σχεδὸν ἀποκολληθῆ.

Διακοσμημένη δερματόδετη βιβλιοδεσία ἀνακαινισμένου χειρογράφου κώδικα, μὲ δέρμα σκούρου καστανοῦ χρώματος.

Ὁ κώδικας εἶναι ραμμένος σὲ τρία νεῦρα ποὺ διακρίνονται ἐμφανῶς στὴ ράχη κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα καὶ τὸ ὕφασμα ποὺ εἶναι ἐπικολλημένο καὶ προεκτείνεται στὶς δύο πινακίδες, οἱ ὁποῖες εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ χαρτόνι. Τὰ κεφαλάρια ἔχουν ραφτῆ στὸ βιβλίο μετὰ τὴν ἐπικόλληση τοῦ ὑφάσματος καὶ προεκτείνονται στὶς πινακίδες. Τὰ ἐσώφυλλα ἀποτελοῦνται ἀπὸ χαρτὶ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ μεταγενέστερης ἐποχῆς τεύχη ποὺ προστέθηκαν μπρὸς καὶ πίσω,

σὲ διαφορετικὲς φάσεις κατὰ τὶς ἐπανασταχώσεις τοῦ ἀρχικοῦ κώδικα. Στὴν τελευταία φάση, τὰ φύλλα τοῦ κώδικα συντηρήθηκαν, εἰδικὰ στὸ σημεῖο ἕνωσης τῶν ἐξωτερικῶν φύλλων τῶν τευχῶν μὲ τὴ ράχη, μὲ περγαμηνὰ σπαράγματα λατινικοῦ πολυτελοῦς χειρογράφου. Διακρίνονται πολλὲς παλαιότερες ἐπεμβάσεις καὶ συμπληρώσεις ἀπὸ χαρτί.

Ἡ διακόσμηση καλύπτει τὶς δύο πινακίδες καὶ τὴ ράχη. Ἡ ἀποτύπωση ὅλων τῶν σχεδίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἔχει ἐπιτευχθῆ μὲ ἔγκαυστη τεχνική. Ὁ διάκοσμος τῆς ἐμπρόσθιας πινακίδας (βλ. σ. 404) ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴν ὀπίσθια. Στὴ ράχη, τὰ ἐξογκώματα τονίζονται ἀπὸ τρεῖς γραμμὲς πάνω καὶ τρεῖς κάτω, καὶ ἀνάμεσά τους βρίσκεται ἐκτυπωμένο ἄνθινο σχέδιο ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ στὶς γωνίες τῶν πλαισίων τῆς κύριας διακόσμησης, στὶς πινακίδες. Τὰ καλύμματα διατρέχει περιμετρικὰ φυτικὸς διάκοσμος, ἐκτυπωμένος μὲ ρουλέτα (τροχὸ μὲ ἐπαναλαμβανόμενο σχέδιο) πλαισιωμένος ἀπὸ τρεῖς γραμμὲς ἐσωτερικὰ καὶ τρεῖς ἐξωτερικά. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὀρθῶν γωνιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ πλαισίου ποὺ δημιουργεῖται, εἶναι ἐκτυπωμένο ἰσοσκελὲς ἄνθινο κόσμημα. Τὸ κέντρο τοῦ πλαισίου καλύπτεται ἀπὸ μεγάλο σχέδιο μὲ ἀπολήξεις, χαρακτηριστικὸ τοῦ 16ου αἰώνα. Στὶς τέσσερις κεραῖες του ποὺ σχηματίζουν σταυρό, εἶναι ἐκτυπωμένο φυτικὸ κόσμημα δυτικοῦ τύπου. Ἡ παράσταση τοῦ κεντρικοῦ κοσμήματος, χωρίζεται ὁριζόντια σὲ δύο θέματα. Στὸ ἄνω διάζωμα εἶναι τοποθετημένος ἕνας ἀετὸς ποὺ σπαράζει ἕνα δράκο πατώντας πάνω του. Στὸ κάτω διάζωμα ἀπεικονίζεται σχηματοποιημένη πόλη. Τὸ σχέδιο μᾶλλον εἶναι ἐραλδικῆς προέλευσης.

φ. 209ᵛ [στίχοι δεκαπεντασύλλαβοι καταλογάδην]

+Βλέπε ψυχή μου θλιβερὴ τῇ ὥρας τοῦ θανάτου
ψυχὴ καὶ σῶμα ἐμάχουντα διὰ τὸν ἐκεῖθεν κόσμον
ψυχὴ τῶ σῶμα ἔλεγεν μετὰ πολλῶν δακρύων:
σῶμα τί κάθεσαι ἀμέριμνον καὶ οὐ μελετᾶς τὴν κρίσιν
καὶ τί οὐ παρετοίμαζαι ὅτι ἀποθάνειν θέλεις;
τοὺς νοερούς σου ὀφθαλμοὺς ἐσκότισας ῥαθύμως,
τὴν γλῶτταν ἐβορβόρωσας, τὰ χείλη καὶ τὸ στόμα·
λοιπὸν ψυχὴ ἀπόστρεψον τῇ ὥρα τοῦ θανάτου,
κλαῦσον καὶ θρήνησον λοιπὸν μὲ φόβον καὶ μὲ τρόμον·
ἐκεῖ τὸ δικαστήριον, ἐκεῖ καὶ φόβος μέγας,

ἐκεῖ ἐστὶν καὶ ὁ κριτὴς καὶ ποιητὴς τῶν ὅλων,
κλαῦσον οὖν μετανόησον πρὸς τὸν θεὸν τῶν ὅλων,
τὸν εὔσπλαγχον καὶ δίκαιον καὶ μόνον εὐεργέτην
καὶ ποιητὴν καὶ πλαστουργὸν καὶ κτίστην καὶ δεσπότην
καὶ μόνον ἀνεξίκακον καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου·
λοιπὸν ψυχὴ ἐπέστρεψον τῇ ὥρα τοῦ θανάτου,
κλαῦσον καὶ μετανόησον πρὸς τὸν κριτὴν τῶν ὅλων
καὶ δὸς κανόνος δάκρυον καὶ λάβε σωτηρίας:-

Τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν Ἰακώβ: ρουβήμ, συμεών, λευί, ἰούδας, ἰσάχαρ, ζαβουλὼν καὶ βενιαμίν, δαυὶδ καὶ νεφθαλείμ, γὰδ καὶ ἀσὴρ καὶ ἰωσὴφ+

Τὰ ἓξ χαρίσματα τοῦ ἀδάμ: +ὁ σαμψὼν τὴν ἀνδρείαν + ὁ ἰωσὴφ τὴν εὐμορφίαν + ὁ δαβὴθ τὴν πραότηταν + ὁ σολομὼν τὴν σοφίαν + ἀβεσαλὼμ τὴν τρίχα+ ἀβραὰμ τὴν φιλοξενίαν + ὁ ἰὼβ τὴν δικαιοσύνην:-

φ. 201ᵛ: + *Περὶ ἀναστάσεως σωμάτων: στίχοι:-*

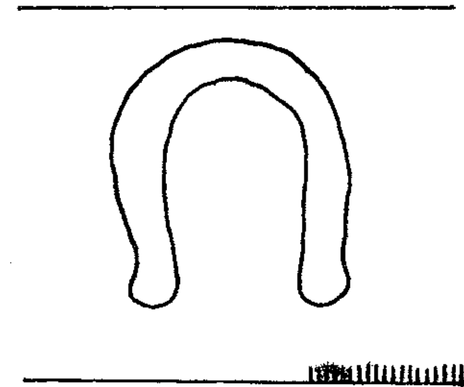
Ὡς γάρ τις οἶκον δημιουργῆσαι θέλων
καὶ σφῆνα πήξας σφαιροσυνθέτου στέγης
οἶδεν μόνος τὸ σφίγμα καὶ λύει μόνος,
οὕτως ὁ τὴν ἔνσαρκον οὐσίαν κτίσας,
ὅταν δέοι τὸν οἶκον ἐλθεῖν εἰς λύσιν,
οὐ φλέγμα κινεῖ καὶ χολὴν πρὸς τὴν λύσιν
ὡς ἐνδεὴς ὢν ὑλικοῦ παρεργάτου·
ἀλλ' ἐκβαλὼν τὸν σφῆνα τὸν ψυχοκράτην
ὡς οἶδεν, ὡς ἔσφιγξε, καὶ λύει μόνος.
Ὅταν δὲ τὴν σύμπηξιν ἁρμόσαι θέλῃ,
κτίσαι γὰρ αὖθις βούλεται τὴν οἰκίαν
πτῶσιν παθοῦσαν ἐξ ἀδήλων πνευμάτων·
εἰ καὶ χολὴν καὶ πνεῦμα πάλιν βάλοι,
ἄσβεστον ὥσπερ συμβιβάζων ὀστράκῳ,
χυλοὶ γάρ εἰσι καὶ μέρη τοῦ σώματος
τὸν σφῆνα πήξας ὥστε λῦσαι μηκέτι
ἄφθαρτον ἡμῶν ἐξεγείρει τὴν φύσιν:-

Γεώργιος Πισίδης, Σχόλια εἰς τὴν «*Ἑξαήμερον*», PG 92, στῆλες 1542-1543, στίχοι 1424-1440.

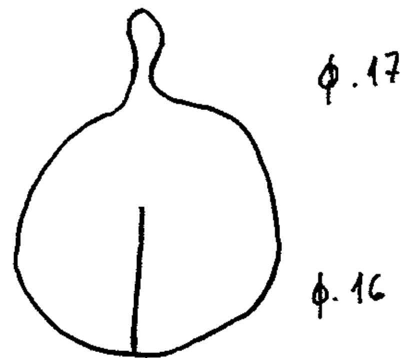
Ἕτεροι στίχοι:-
Καὶ κἂν τις ὠμόσαρκον ἀνθρώπου κρέας
ἰχθὺς σπαράξῃ καὶ τὸν ἰχθὺν ἀγρότης
καὶ τοῦτον ἄρκτος καὶ τὸ θηρίον κύνες,
γύπες δὲ τούτους, τοὺς δὲ γύπας οἱ τάφοι,
καὶ πᾶσαν ἁπλῶς ἀνθυποδράμοι φύσιν,
εἰς ἀλλοφύλους ἀντικλώμενος ῥύσεις,
ὅμως ἔσω πέφυκε τῶν ὡρισμένων,
φ. 202 *τῇ χειρὶ τοῦ κτίσαντος ἐσφραγισμένος:-*
Ὁ.π., στῆλες 1544-1545, στίχοι 1454-1461

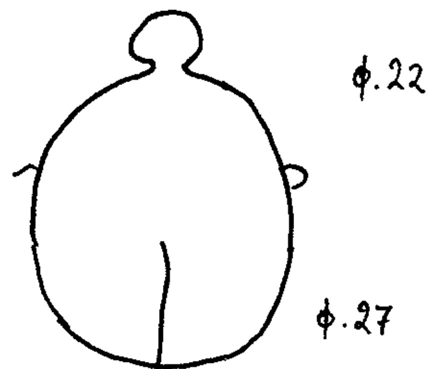
Περὶ ναυκράτου τοῦ λεγομένου χοίνου: ἕτεροι στίχοι:-
Καὶ τίς τὸν ἰχθὺν τὸν βραχὺν τὸν ναυκράτην
ποιεῖ τρεχουσῶν ὁλκάδων ἀντιστάτην
καὶ πλωτὸν εὐόλισθον ἀνταίρει στόλῳ
καὶ ταῖς πνεούσαις ἀντιτάττεται βίαις
πτέρυξ γὰρ αὐτὸν πρὸς τὰ τοῦ στερνοῦ μέσα
κυκλοῖ περιπτύξασα κυμβάλου δίκην
ἣν ταῖς θεούσαις ἀντερείδων ὁλκᾶσιν
ἱστᾷ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ῥεῦμα κἂν τρέχῃ
καὶ κυρτὸν ἀφρὸν ἀντεπικλᾷ τῷ σάλῳ
ἕως μαχαίραις ἢ ξηροῖς τεθηγμένοις
τέμῃ τὸν ἰχθὺν τεχνικὸς βυθοδρόμος
ἁλσὶ τὲ τοῦτον ἐμβαλὼν ἐξημάσοι
καὶ γίνεται κλεὶς μητρικῶν σπαραγμάτων
ὅτε σφαδάζει καὶ προπηδῆσαι θέλοι
καὶ τοῖς ὀλίσθοις ἐκραγῆναι τὸ βρέφος+
Ὁ.π., στῆλες 1511-1512, στίχοι 1009-1023

ΦΩΤΙΟΣ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

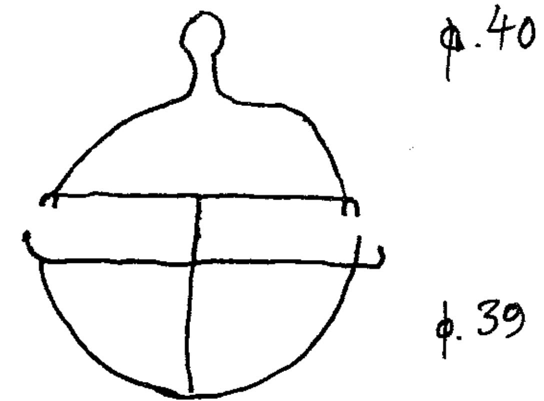

φφ. 8, 12 *πέταλο, πολὺ ὅμοιον* μὲ V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 3804 τοῦ ἔτους 1325-7.

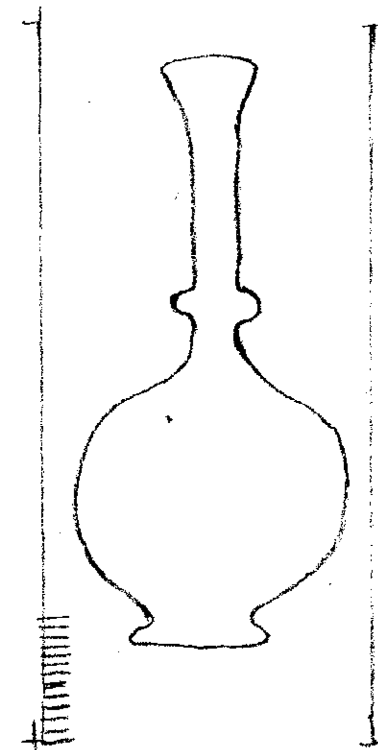

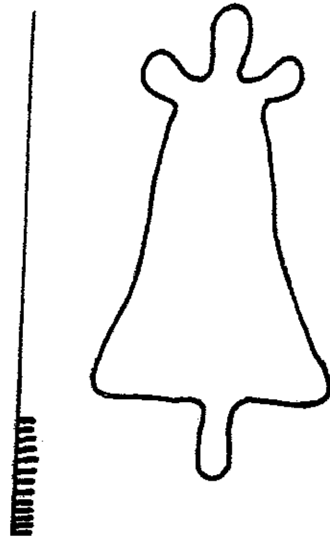
ἀταύτιστα

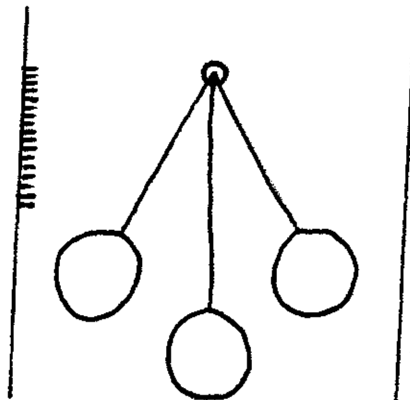
Flacon-fiole = φιαλίδιο-φιάλη πρβλ. Briquet 6237, ἔτος 1330
(Βλ. καὶ τὸ ἑπόμενο)

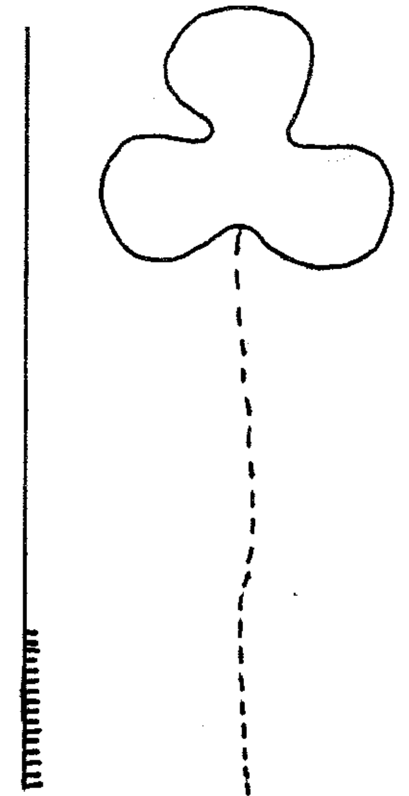
φφ. 39, 40 φιάλη ὅμοιο V. Mošin - S. Traljić
ἀρ. 3937 τοῦ ἔτους 1325-7.

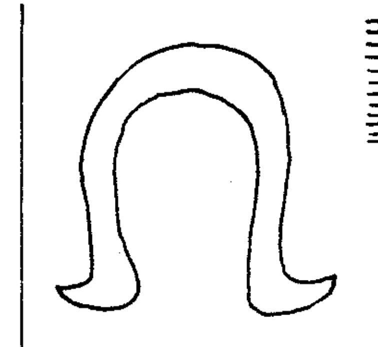
φφ. 49-50 καμπάνα, *πολὺ ὅμοιο* V. Mošin - S. Traljić, Filigranes des XIIIe et XIVe ss., Zagreb 1957, ἀρ. 2843 τοῦ ἔτους 1347.
Ἐπίσης, πολὺ ὅμοιο ὅπως στὰ χειρόγραφα ἀρ. D. gr. 178 τοῦ ἔτους 1347-48 καὶ D. gr. 370 τοῦ ἔτους 1347-48
ἀπὸ τὴν συλλογὴ χρφ. τοῦ κέντρου Ivan Dujčev τῆς Σόφιας.
Briquet, 3936-3937, ἔτη 1347-1348.

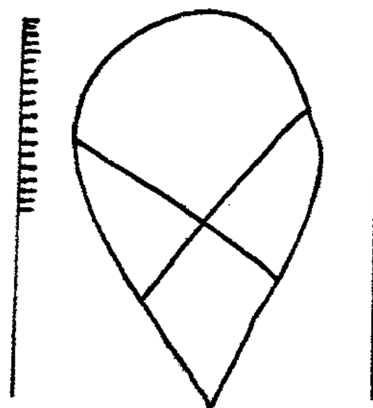
φφ. 66, 69, τρία κεράσια, *πολὺ ὅμοιον*, V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 4149 τοῦ ἔτους 1323. Briquet 7415, ἔτος 1316

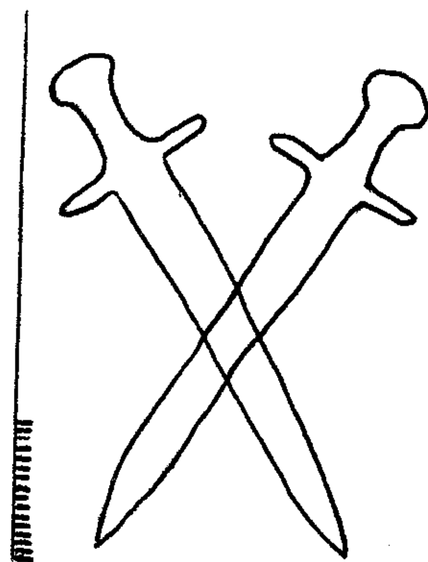
φφ. 107, 117, πέταλο, *πολὺ ὅμοιον*, V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 3965 τοῦ ἔτους 1326 καὶ ἴδιον V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 3896 τοῦ ἔτους 1323. Briquet, 6212, ἔτους 1318.

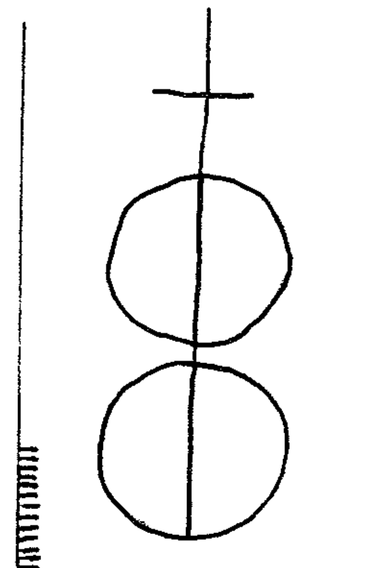
φφ. 157, 161, πέταλο, *πολὺ ὅμοιον*, V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 3805 τοῦ ἔτους 1332.

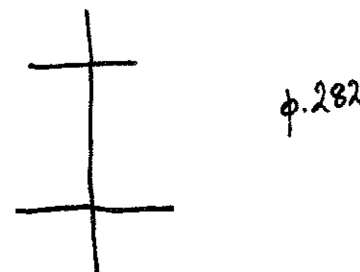
οἰκόσημο χωρισμένο σὲ τέσσερα μέρη, *ἴδιον* V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 524 τοῦ ἔτους 1324-7, καί ἴδιον ὅπως στὸ χειρ. D. gr. 179 τοῦ ἔτους 1326 τῆς συλλογῆς τοῦ κέντρου I. Dujčev. Briquet 890, ἔτους 1325.

φφ. 209, 204. σπαθί, *ὅμοιον* V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 3360 τοῦ ἔτους 1326. Briquet 5146-5153, ἔτη 1324-1381.

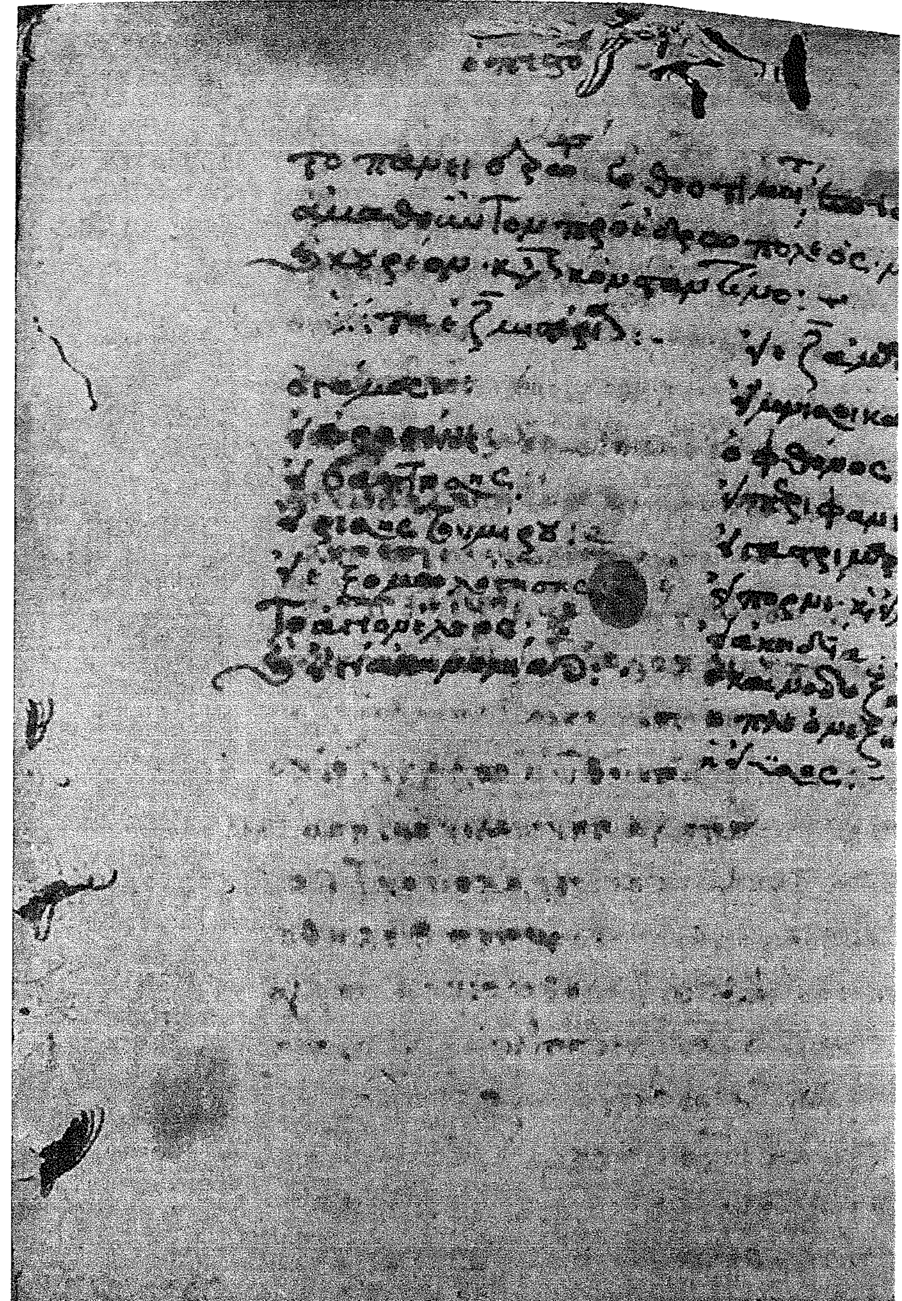
δύο κύκλοι μὲ σταυρὸ ἐπάνω, πολὺ ὅμοιον μὲ V. Mošin - S. Traljić ἀρ. 2018 τοῦ ἔτους 1325(1326). Briquet 3166, ἔτους 1341.

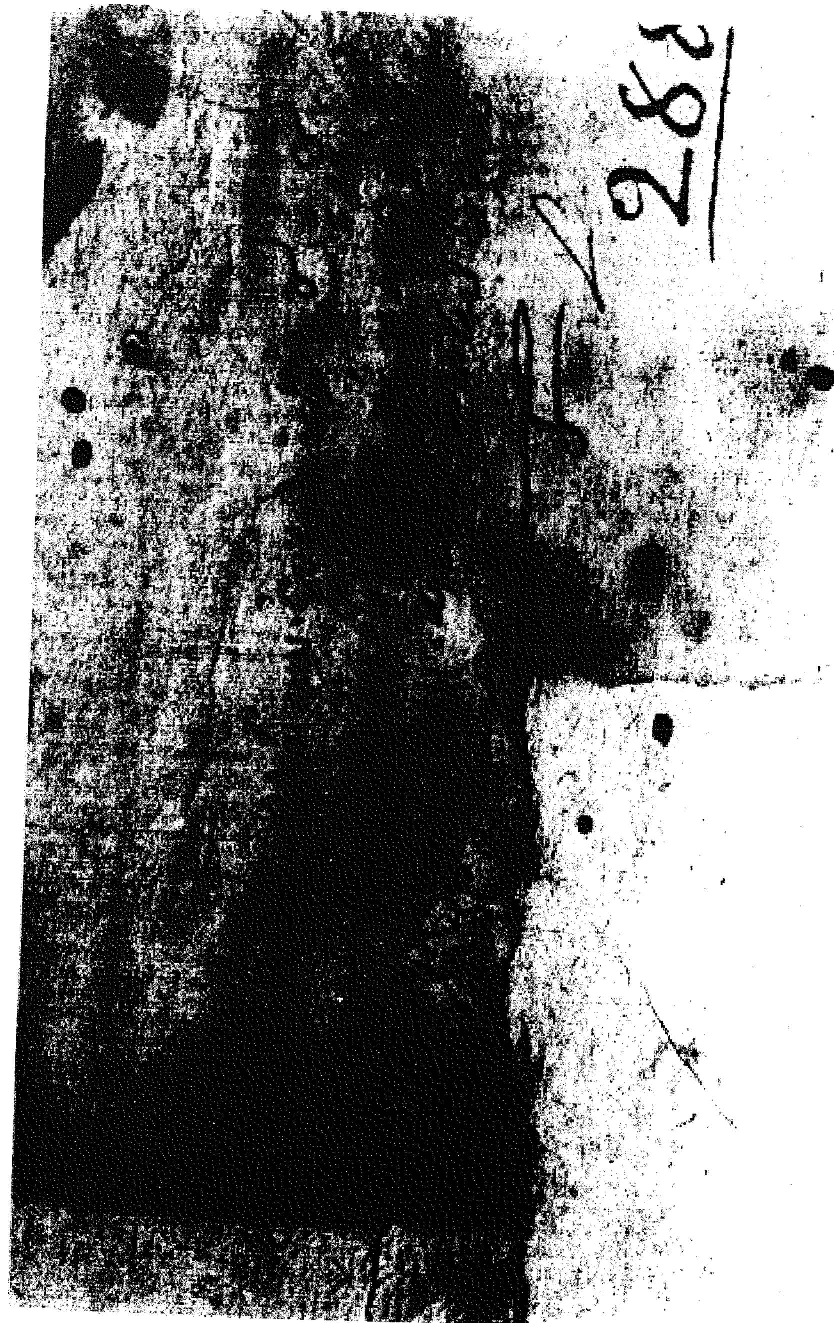
(ἐλλιπὲς λόγῳ φθορᾶς)
ἴσως croix à deux traverses = σταυρὸς μὲ δύο ὁριζοντίους.
Πρβλ. Briquet 5747-5748 ἔτος 1326

Α′ Πινακίδα

Τὸ σημείωμα τοῦ φ. 245ᵛ

Τὸ κτητορικὸ σημείωμα τοῦ φ. 288

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΤΕΩΡΑ ΣΤΗΝ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ROBERT CURZON: *BL Additional 39618* (μὲ 6 πίνακες)

«The question... is whether the writings of Curzon offer anything more than elegant but detailed documentation on the pillaging of the treasures of Orthodox monasteries in the nineteenth century, undertaken on the pretext of saving their treasures for a more enlightened audience».[1]

Πρόλογος.

Τὸ τελευταῖο λαμπρὸ δίτομο ἔργο τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητῆ Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, *Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων*,[2] ἀποτελεῖ ἐπιστέγασμα ἐπιπόνων ἐργασιῶν σαράντα πέντε χρόνων. Εἶχαν ἤδη προηγηθεῖ οἱ *Κατάλογοι* τῶν μονῶν Ἁγίου Στεφάνου[3] καὶ Ἁγίας Τριάδος,[4] καθὼς καὶ ἐκεῖνος τῆς μονῆς Δουσίκου,[5] ἐνῶ τὸ ἔργο του γιὰ τὰ ἔγγραφα τῶν μονῶν τῶν Με-

1. R. Cormack, "A Gentleman's Book": attitudes of Robert Curzon, ἐν: Through the Looking Glass: Byzantium Through British Eyes, eds R. Cormack and E. Jeffreys, Aldershot, 2000, σ. 151.

2. Δ. Ζ. Σοφιανὸς καὶ Γ. Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, τόμοι Α΄-Β΄, (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθήνα, 2007.

3. Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, τόμ. Γ΄, Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου, ὑπὸ Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθῆναι, 1986.

4. Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, τόμ. Δ΄, Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος, Μέρη Α΄-Β΄, ὑπὸ Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθῆναι, 1993.

5. Δ. Ζ. Σοφιανὸς καὶ Φ. Ἀρ. Δημητρακόπουλος, Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Δουσίκου Ἁγίου Βησσαρίωνος, Κατάλογος Περιγραφικός, (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθήνα, 2004.

τεώρων εὑρίσκεται στὸ τελικὸ στάδιο. Ἡ μακρὰ αὐτὴ ἐνασχόληση ἀπέδωσε πολλὰ ἄλλα δημοσιεύματα, κυρίως κειμένων ἀπὸ κώδικες τῶν Μετεώρων καὶ τοῦ Δουσίκου, περιλαμβανομένης καὶ τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς γιὰ τὸν Ἅγιο Νικόλαο Βουναίνης,[1] ποὺ τὸν ἀνέδειξαν στὸν σημαντικότερο μαζὶ μὲ τὸν Νίκο Ἀ. Βέη μελετητὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θησαυρῶν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων ὅλων τῶν ἐποχῶν.[2]

Ἀναζητώντας ἕνα ἁρμόζον θέμα γιὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐρευνητὴ τῶν ἑλληνικῶν κωδίκων τῶν Μετεώρων, καταλήξαμε στὴν ταπεινὴ αὐτὴ παρουσίαση τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ καὶ συλλέκτη χειρογράφων Robert Curzon, (βλ. πίν. 1), ὁ ὁποῖος καὶ ἀπεπειράθη νὰ ἀποκτήσει δύο πολύτιμα εἰκονογραφημένα χειρόγραφα ἀπὸ τὴν μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1834, καὶ μᾶς ἄφησε μία ἐκτενῆ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ Μετέωρα, καθὼς καὶ δύο χαλκογραφίες, (βλ. πίν. 2, 3) στὸ δημοφιλὲς ἔργο του: *Visits to Monasteries in the Levant*.[3] Ἀπὸ τὰ Μετέωρα δὲν ἀπεχώρησε μὲ ἄδεια χέρια. Ἐπέτυχε νὰ ἀποσπάσει ἀπαρατήρητος ἕνα μικροῦ σχήματος κώδικα, τὸν ὁποῖο καὶ περιγράφουμε πιὸ κάτω.

1. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ, Ἀνέκδοτα ἁγιολογικὰ κείμενα, ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Ι' αἰών), Ἐν Ἀθήναις, 1972.

2. Γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὰ Μετέωρα δημοσιεύματα τοῦ Δ. Ζ. Σοφιανοῦ βλ. Κατάλογο Δημοσιευμάτων στὸν παρόντα τόμο, σσ. θ'-λδ'. Βλ. καὶ Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ἐργογραφία Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, Ἰόνιος Λόγος 1 (2007), 225-245. Γιὰ τὰ ἀντίστοιχα 58 δημοσιεύματα τοῦ Νίκου Ἀ. Βέη, βλ. Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, τόμ. Α', Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως, Προλεγόμενα-Προσθῆκαι ὑπὸ Λ. Βρανούση-Δ. Ζ. Σοφιανοῦ, ἐκδ. Β', (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθῆναι, 1998, σσ. *70-*77. Βλ. ἐπίσης Δ. Ζ. Σοφιανός, Ὁ Νίκος Ἀ. Βέης (1883-1958) καὶ οἱ παλαιογραφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες του στὶς Μονὲς τῶν Μετεώρων, Μετέωρα (Ἐκδοτικὸς καὶ Μορφωτικὸς Ὅμιλος Τρικάλων) 55-56 (Τρίκαλα, 2002), 11-18.

3. Visits to Monasteries in the Levant, by the Honourable Robert Curzon Jun., With numerous Woodcuts, (John Murray), London, 1849. Γιὰ τὴν παροῦσα ἐργασία χρησιμοποιοῦμε τὴν ε' ἔκδοση τοῦ 1865, ποὺ ἔχει διαφορετικὴ σελίδωση ἀπὸ τὴν πρώτη, μὲ μικρότερα γράμματα καὶ πίνακες ποὺ δὲν εἶναι πάντοτε ὁλοσέλιδοι.

Ὁ Robert Curzon Junior.

Ἂς δοῦμε ὅμως πρῶτα τὸν ἀριστοκράτη ταξιδιώτη, τὴν παιδεία καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά του.[1] Ὁ Robert Curzon ὑπῆρξε ὁ πρωτότοκος γιὸς τῆς Harriet Anne Bishopp, Βαρώνης τοῦ Zouche τοῦ Harringworth, καὶ τοῦ Viscount Robert Curzon. Γεννήθηκε στὸ Λονδῖνο τὸν Μάρτιο τοῦ 1810 καὶ ἐσπούδασε στὸ Charterhouse (1821-25) καὶ ἀκολούθως ἐφοίτησε στὸ Corpus Christi College τῆς Ὀξφόρδης (1829-1831), χωρὶς νὰ ὁλοκληρώσει ποτὲ τὶς σπουδές του. Τὸ 1831 εἰσῆλθε στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, ὅπου ὅμως δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνει γιὰ πολύ. Τὸ 1833 ἐταξίδευσε στὴν Εὐρώπη καὶ ἀκολούθως σὲ ἕνα μεγάλο ταξίδι στὴν Ἀνατολή, ὅπου καὶ ἐπεσκέφθη τὰ Ὀρθόδοξα μοναστήρια στὴν Αἴγυπτο, τὴν Παλαιστίνη, τὶς ἑλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν Ἤπειρο καὶ τὰ Μετέωρα, προτοῦ ἐπιστρέψει στὴν Ἀγγλία τὸ 1834. Τὸ 1837 εὑρέθη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔτσι ἐπανῆλθε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ἐπεσκέφθη τὸ Ἅγιον Ὄρος. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἐδημοσίευσε στὸ Λονδῖνο (1849) ἕνα ἐνδιαφέροντα τόμο γιὰ τὰ ταξίδια του αὐτὰ ποὺ τοῦ ἀπέφεραν πολλὰ πολύτιμα χειρόγραφα, ἑλληνικὰ καὶ ἄλλα. Τὸ ταξιδιωτικὸ καὶ συγχρόνως αὐτοβιογραφικὸ αὐτὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο καὶ διήνθισε μὲ πολύτιμες χαλκογραφίες, τὸν ἔκαμε διάσημο καὶ ἐγνώρισε πολλὲς ἐπανεκδόσεις καὶ συνεχίζει νὰ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐπανεκδίδεται ὣς τὶς μέρες μας.[2]

1. Γιὰ μιὰ λεπτομερῆ βιογραφία τοῦ Robert Curzon, ὅπου πλὴν τῶν δημοσιευμένων ἔργων του ἀντλοῦνται στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὴν σωζόμενη ἀδημοσίευτη ἀλληλογραφία του (506 ἐπιστολὲς) πρὸς τὸν φίλο του Walter Sneyd, ποὺ φυλάσσεται στὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Keele, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ οἰκογενειακὰ ἀρχεῖα στὸ Parham, βλ. Ian H. C. Frazer, The Heir of Parham. Robert Curzon 14th Baron Zouche, (The Paradigm Press), Alburgh, Norfolck, 1986, μὲ πορτραῖτο τοῦ R. Curzon Junior ὡς *Frontispiece*, ὑπὸ W. Holl (1858). Βλ. ἐπίσης Dictionary of National Biography, Founded in 1882 by G. Smith, ed. by L. Steephen and S. Lee, From the earliest times to 1900, vol. V, (Craik-Drake), Published since 1917 by the Oxford University Press, Repr. in 1921-22, σσ. 354-55 (ὑπὸ S. Lee). Βλ. τώρα Oxford Dictionary of National Biography in Association with The British Academy, From the earliest times to the year 2000, ed. by H. C. G. Matthew and B. Harrison, vol. 14 (Cranfield-Dalwood), Oxford, 2004, σσ. 805-806 (ὑπὸ S. Lane-Poole, rev. E. Baigent), μὲ πορτραῖτο ὑπὸ W. Holl (1859).

2. Γιὰ τὶς πολλαπλὲς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου βλ. Ian H. C. Frazer, The

Ὅπως οἱ J. D. Carlyle[1] καὶ E. D. Clarke[2] στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἔτσι καὶ ὁ Curzon ἄνοιξε τὸν δρόμο σὲ ἄλλους εὐρωπαίους

Heir of Parham, ὅ.π., σ. xiv. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναφέρει ἐνδεικτικὰ ὅτι τὸ ἔργο ἐγνώρισε τρεῖς ἐκδόσεις ἤδη τὸ 1849, τρεῖς ἐπανεκδόσεις τὸ 1851, ἄλλες τρεῖς τὸ 1865, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκεῖνες τοῦ 1881, τοῦ 1916, τοῦ 1955, τοῦ 1958 καὶ τοῦ 2003. Τμήματα τοῦ ἔργου μετεφράσθησαν στὰ Γαλλικά. Βλ. «Les Monastères de l'Orient», Revue Britanique 6th Series, XXIII (Ὀκτ. 1849), 120-134. Γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου ὑπὸ U. U. W. Meissner, Leipzig, 1851. Τὸ Εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο καὶ τὰ κεφάλαια XVII-XXI μετεφράσθησαν προσφάτως στὰ Ἑλληνικά. Βλ. Robert Curzon, Ἐπισκέψεις στὰ Μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ Μοναστήρια τῶν Μετεώρων, (Τὸ ταξίδι στὴν Ἤπειρο-Θεσσαλία), μετάφραση Μαρία Μυγδανάλευρου, Πρόλογος Κ. Μητσάκη καὶ Σχόλια Θ. Νημᾶ), (Φιλολογικός, Ἱστορικός, Λογοτεχνικὸς Σύνδεσμος Τρικάλων), Θεσσαλονίκη, 1995. Τὰ κεφάλαια XVII-XXI ἀναπαράγονται στὸ πρόσφατο αὐτοτελὲς τεῦχος τῆς σειρᾶς Grecian Journeys: Over the mountains to Meteora, Robert Curzon, (Abridged from «Visits to the Monasteries in the Levant», series editor J. L. Tomkinson, (Anagnosis), Athens, 2008.

1. Ὁ Joseph Dacre Carlyle (1759-1804), καθηγητὴς ἀραβολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge, εὑρέθη στὴν Κωνσταντινούπολη μεταξὺ 1799-1801 καὶ συνεκέντρωσε θεολογικὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ γιὰ μία νέα ἔκδοση τῆς Βίβλου, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατέληξαν στὴν συλλογὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Κανταβριγίας καὶ φυλάσσονται σήμερα στὸ Lambeth Palace. Βλ. H. J. Todd, An Account of Greek Manuscripts chiefly Biblical, which had been in the Possession of the Late Professor Carlyle, the greater part of which are now deposited in the Archiepiscopal Library of Lambeth Palace, London, [1823]. Βλ. τώρα The Greek Manuscript Collection of Lambeth Palace Library, An exhibition held on the occasion of the 21st International Byzantine Congress, London, 22-23 August 2006, compiled by J. Chrysostomides and Ch. Dendrinos, London, 2006, σσ. 23-24 καὶ 29-31, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης M. E. Martin, Two Cambridge Orientalists on Athos, Byzantine and Modern Greek Studies 26 (2002), 149-177, ἰδ. σσ. 149-52. Βλ. καὶ Alkis Angelou, J. D. Carlyle's Journal of Mount Athos (1801), Ὁ Ἐρανιστὴς 14 (1965), 33-75. Oxford Dictionary of National Biography, From the earliest times to the year 2000, in Association with the British Academy, ed. H. C. G. Matthew and B. Harrison, τόμ. 10 (Cappe-Chancellor), Oxford Univ. Press, 2004, σσ. 149-50 (ὑπὸ Stanley-Lane Poole, rev. Ph. Carter).

2. Γιὰ τὸν Edward Daniel Clarke (1769-1822), καθηγητὴ ὀρυκτολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge, ποὺ ἐταξίδευσε στὴν Ἀνατολὴ μεταξὺ 1799 καὶ 1802 καὶ ἀπέκτησε χειρόγραφα ἑλληνικὰ καὶ ἄλλα, βλ. W. Otter, The Life and Remains of the Rev. Edward Daniel Clarke, LL.D. Professor of Mineralogy in the University of Cambridge, London, 1824 (β' ἔκδοση διευρυ-

μελετητὲς χειρογράφων, ποὺ ὀργάνωσαν ἀνάλογα ταξίδια στὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς, γιὰ μελέτη καὶ ἀπόκτηση χειρογράφων, ὅπως ὁ νομικὸς C. E. Zachariae (von Lingenthal) (1837-1838),[1] ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Minoïde Mynas, ποὺ ἀπεστάλη στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ κυβέρνηση (1840-1855),[2] ὁ μελετητὴς τῆς Βίβλου Konstantin Tischendorf (1844),[3] ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄγγλος παλαιογράφος καὶ ἀναπληρωτὴς βιβλιοθηκάριος (sub-librarian) τῆς Bodleian, Henry Octavius Coxe (1857).[4]

Ὁ Curzon ἐδιορίσθη ἀκόλουθος καὶ ἰδιαίτερος γραμματέας τοῦ Ἄγγλου Πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη, Sir Stratford Canning, τὸ 1841, γεγονὸς ποὺ ἐβοήθησε τὶς περαιτέρω ἔρευνές του γιὰ χειρόγραφα. Δύο χρόνια ἀργότερα ἐγκατεστάθη στὴν πόλη Ἐρζερούμ, ὅπου μαζὶ μὲ τὸν στρατηγὸ W. Fenwick Williams ὑπῆρξαν ἐκπρόσω-

---

μένη, 1825). Dictionary of National Biography, L. Stephen ed., τόμ. X (Chamber-Clarkson), London, 1887 (ὑπὸ Warwick William Wroth). Πλούσιο αὐτοβιογραφικὸ ὑλικὸ περιέχεται καὶ στὸ ἔργο του: Travels in various countries of Europe, Asia and Africa by Edward Daniel Clarke, τόμοι I-III (σὲ 6 τεύχη), London, 1810-1823. Τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς του ἐπωλήθησαν στὴν Βιβλιοθήκη Bodleian τὸ 1808 καὶ περιγραφὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν κωδίκων ἔκαμε ὁ Thomas Gaisford, Catalogus sive notitia manuscriptorum qui a cel. E. D. Clarke comparati in Bibliotheca Bodleiana adservantur, Oxford, 1812. Βλ. τώρα C. N. Constantinides, British Collectors of Manuscripts Visiting Cyprus in the Nineteenth Century, "Sweet Land...", Lectures on the History and Culture of Cyprus, ed. J. Chrysostomides and Ch. Dendrinos, (Porphyrogenitus), Camberley, 2006, σσ. 231-258, ἰδ. σσ. 237-43 (πίν. 1). Τοῦ ἰδίου, Ἡ Κωνσταντινούπολη ὅπως τὴν εἶδε καὶ περιέγραψε ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Edward Daniel Clarke (1800-1802), Constantinopla. 550 años de su caída, τόμ. III, Constantinopla Otomana, E. Motos Guirao – M. Morfakidis Filactós (eds.), Granada, 2006, σσ. 407-433 (8 πίν.).

1. C. E. Zachariä's Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838, Heidelberg, 1840 (ἀνατ. Frankfurt am Main, 1985). Βλ. ἐπίσης C. E. Zachariae, Historiae Juris Graeco-Romani Delineatio, cum Appendice Ineditorum, Heidelberg, 1839.

2. Βλ. H. Omont, Minoïde Mynas et ses missions en Orient (1840-1855), Mémoires de l'Institut National de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 40 (1916), 337-421.

3. Βλ. Travels in the East by Constantine Tischendorff, translated from the German by W. E. Schuckard, London, 1847.

4. H. O. Coxe, Report to Her Majesty's Government, on the Greek Manuscripts yet remaining in the Libraries of the Levant, London, 1858.

ποι τῆς Μεγάλης Βρετανίας γιὰ τὴν ἐπακριβῆ χάραξη τῶν συνόρων τῆς Ὀθωμανικῆς καὶ τῆς Περσικῆς αὐτοκρατορίας. Γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του ἐτιμήθη τόσο ἀπὸ τὸν σουλτάνο ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν σάχη. Τὸ 1844 ἐπέστρεψε στὴν Ἀγγλία καὶ δέκα χρόνια ἀργότερα ἐδημοσίευσε τὸ ἔργο ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις του κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀρμενία: Armenia: a year at Erzeroom and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia.[1]

Στὸ μεταξύ, στὶς 27 Αὐγούστου 1850, ἐνυμφεύθη τὴν Emily Julia (1831/2-1866), θυγατέρα τοῦ Sir Robert Wilmot-Horton, μὲ τὴν ὁποία ἀπέκτησε δύο παιδιά, τὸν Robert, XVth Baron Zouche (1851-1914) καὶ τὴν Darea, XVIth Baroness Zouche (1860-1917).

Ὁ βιβλιόφιλος Curzon συνέχισε τὰ ταξίδιά του στὴν Ἰταλία μὲ κύριο στόχο τὴν ἀναζήτηση χειρογράφων. Μάλιστα ἡ Philobiblon Society, τῆς ὁποίας ἔγινε μέλος τὸ 1854, ἐδημοσίευσε στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ Δελτίου της (1854) τὸ ἔργο του: A Short Account of the most celebrated Libraries of Italy.[2]

1. Armenia: A year at Erzeroom, and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia, by the Hon. Robert Curzon, London, 1854 (μὲ χάρτη τῆς Ἀρμενίας καὶ 9 χαλκογραφίες, σσ. xiv + 254). Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ τοῦ Curzon, ὡς joint commissioner, ὁδήγησε τελικὰ στὴν σύναψη συνθήκης (Ἰούν. 1847), μὲ τὴν ὁποία καθορίσθησαν τὰ ἀκριβῆ σύνορα τῶν δύο κρατῶν. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Curzon ὑπῆρξε ἐπίσης δημοφιλὲς καὶ ἐγνώρισε ἤδη τρεῖς ἐκδόσεις τὸ 1854. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ κεφάλαιο XVII (σσ. 236-42), ὅπου ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὰ Ἀρμενικὰ χειρόγραφα ποὺ ἐξήτασε στὴν περιοχή, ἀξιολογεῖ τὴν παρουσία τους στὶς εὐρωπαϊκὲς συλλογές (Bodleian, British Museum, Bibliothèque Nationale), καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι (σσ. 240-41): «*In my library there are about a dozen, of which two are the most splendid that I have met with in the East, or in any country. I possess also a number of loose leaves of the highest antiquity*». Στὸν *Κατάλογο* τῆς συλλογῆς του ποὺ συνέταξε τὸ 1849 (βλ. κατωτέρω σ. 413, σημ. 1) περιέλαβε καὶ Ἀρμενικὰ χειρόγραφα στὸ κεφάλαιο: «Manuscript Books» (σσ. 10-20).

2. A Short Account of some of the most celebrated Libraries of Italy, by The Hon(our)ble Robert Curzon, Philobiblon Society, Bibliographical and Historical Miscellanies, vol. I, Printed by Charles Whittingham, London, 1854. Ὁ τόμος περιέχει 22 αὐτοτελεῖς καὶ μὲ δική τους ἀρίθμηση ἐργασίες. Στὸ ἔργο αὐτό, τέταρτο στὴν σειρὰ τοῦ τόμου, ὁ Curzon (σσ. 1-59), ἀναφέρεται συνοπτικὰ καὶ ἀνεπαρκῶς στὸ περιεχόμενο διαφόρων συλλογῶν χειρογράφων τῆς Ἰταλίας, ὅπως τῆς Νεαπόλεως (σσ. 9-12), τοῦ Σαλέρνου (σσ. 13-14), τοῦ Monte Cassino, ὅπου ἐπῆγε τὸν Μάρτιο τοῦ 1840 (σσ. 14-16), τοῦ Βατικανοῦ, ὅπου

Ὁ Curzon ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς γραφῆς καὶ συνεκέντρωσε ἀπὸ τὴν προσωπική του συλλογὴ ὑλικὸ γιὰ μία ἐργασία στὸ θέμα αὐτό. Παρότι δὲν ὁλοκλήρωσε τὴν μελέτη του αὐτή, ἤδη τὸ 1849 ἐκυκλοφόρησε σὲ 50 ἀντίτυπα in folio τὸ ἔργο: Catalogue of Materials for Writing, μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ καὶ πολλὲς ἀνατολικὲς γλῶσσες.[1]

Ὁ Curzon διεδέχθη τὴν μητέρα του στὴν βαρωνία τὸν Μάιο τοῦ 1870 ὡς XIVth Baron Zouche of Harringworth καὶ μαζὶ ἐκληρονόμησε τὰ οἰκογενειακὰ κτήματα στὸ Parham καὶ Ravenhill. Ἀπέθανε στὸ Parham τὸν Αὔγουστο τοῦ 1873.[2]

Ἡ πολύτιμη συλλογὴ τῶν χειρογράφων του κατετέθη πρὸς φύλαξη στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὸν γιό του Robert καὶ ἀπεχαρίσθη σ' αὐτὸ μὲ διαθήκη ἀπὸ τὴν ἀνύπανδρη θυγατέρα του Darea (1917), (i.e. *BL. Additional, MSS. nos. 39583-39671* καὶ *8729-8855*).[3]

* * *

εὑρέθη τὸν Μάρτιο τοῦ 1846 (σσ. 16-41), τῆς Φλωρεντίας (σσ. 41-43), τῆς Βερόνα (σσ. 43-48), τῆς Βενετίας (σσ. 48-52), τῆς Σιένα (σσ. 52-56), καὶ τοῦ Μιλάνου (σσ. 57-59).

1. Catalogue of Materials for Writing, early writings on tablets and stones, rolled and other manuscripts and oriental manuscript books, in the library of the Honourable Robert Curzon at Parham in the County of Sussex, Printed by William Nicol, Shakspeare Press, London, 1849, μὲ τὸ οἰκόσημο τοῦ Curzon στὸ τέλος τοῦ Προλόγου του (σ. ii). Ὁ συγγραφέας μᾶς ἀποκαλύπτει τοὺς λόγους τῆς σύνθεσης τοῦ ἔργου (σ. i): «*The present Catalogue contains a description of some Manuscripts, which form part of the Collection made principally in the Levant and on the continent of Europe by the Hon. Robert Curzon, Junior, for the purpose of illustrating a history of the Art of Writing, which he had some thoughts of compiling*». Στὸ Λονδῖνο ὑπάρχουν 3 ἀντίτυπα τοῦ ἔργου: ἕνα στὸ Palaeography Room τῆς Κεντρικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου (Senate House), καὶ δύο στὴν British Library, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μὲ διορθώσεις μὲ μολύβι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Curzon. Ἕνα ἀντίτυπο ἀπεχάρισε αὐτοπροσώπως στὸν Πάπα Πίο XI, ὅταν εὑρέθη γιὰ τὸν μῆνα τοῦ μέλιτος στὴν Ρώμη μὲ τὴν σύζυγό του Emily, τὸ 1851. Βλ. Ian H. C. Frazer, The Heir of Parham, ὅ.π., σ. 151.

2. Ὁ Curzon ἐτάφη στὸν οἰκογενειακὸ τάφο, στὸ Parham, ὅπου εἶχε ἤδη ταφεῖ ἡ σύζυγός του († 1866). Βλ. καὶ Frazer, The Heir of Parham, ὅ.π., σ. 211.

3. Δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς πότε ἡ συλλογὴ Curzon ἐδόθη πρὸς φύλαξη στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Οἱ κώδικες περιῆλθαν ὁριστικὰ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο τὸ 1917 μετὰ τὸν θάνατο τῆς Darea Curzon. Πρόκειται γιὰ 89 ἑλ-

Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Robert Curzon στὰ Μετέωρα (Νοέμβριος 1834).[1]

Ὅταν ὁ Curzon πραγματοποιοῦσε τὸ πρῶτο ταξίδι του στὴν Ἀνατολὴ τὰ ἔτη 1833-34, τὸ νεοελληνικὸ κράτος διήνυε τὰ πρῶτα δειλὰ βήματα τοῦ ἐλευθέρου βίου του, ἐνῶ οἱ ἑλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, παρὰ τὴν ἀπόπειρα εὐρωπαϊσμοῦ, εὑρίσκοντο σὲ πλήρη παράλυση καὶ στὸ ἔλεος ληστῶν καὶ ἐνόπλων συμμοριῶν. Ὁ Curzon ξεκίνησε τὶς ἐξερευνήσεις του στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸν Νοέμβριο τοῦ 1834, ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ποὺ ἀπὸ τὸ 1815 ἀποτελοῦσε μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα Ἑπτάνησα ἀγγλικὸ ἔδαφος.

Ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὶς 31 Ὀκτωβρίου 1834 καὶ μέσῳ Ἡγουμενίτσας καὶ Παραμυθίας, ὅπου διενυκτέρευσε, ἔφθασε στὰ Ἰωάννινα στὶς 2 Νοεμβρίου, ὅπου καὶ ἐφιλοξενήθη στὸ σπίτι ἑνὸς Ἰταλοῦ ἰατροῦ, τὸν ὁποῖο δὲν κατονομάζει. Ἐπεθεώρησε τὴν πόλη, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (1822), εὑρίσκετο σὲ πλήρη ἐγκατάλειψη, ἐνῶ οἱ ὀργανωμένες ὁμάδες τῶν ἐνόπλων ληστῶν ἐλυμαίνοντο τὴν ὕπαιθρο χώρα, ἔλεγχαν τὶς ὀρεινὲς διαβάσεις, καὶ ἐπετίθεντο ἀκόμη καὶ μέσα στὰ Ἰωάννινα. Αὐτὸ πράγματι συνέβη καὶ τὴν νύκτα τῆς 3ης Νοεμβρίου, ὅταν τὸ σπίτι στὸ ὁποῖο διέμενε ἐπολιορκήθη ἀπὸ ληστὲς ποὺ ἀντιμετωπίσθηκαν μὲ τὰ ὅπλα καὶ τὴν φρουρὰ τῆς πόλης.

Τὸ πρωὶ τῆς 4ης Νοεμβρίου ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν τοπικὸ βεζύρη, Mahmoud Pasha, ποὺ τὸν ἐφοδίασε μὲ συστατικὰ γράμματα πρὸς τὸν στρατιωτικὸ διοικητὴ τοῦ Μετσόβου, μὲ ἐντολὴ νὰ τὸν ὁδηγήσουν μὲ ἀσφάλεια στὰ Μετέωρα. Τὸ ἀπόγευμα τῆς 4ης Νοεμ-

λrealηνικά, λατινικὰ καὶ δυτικὰ χειρόγραφα καὶ 127 σὲ ἀνατολικὲς γλῶσσες, ποὺ κατετάχθησαν καταλλήλως στὶς συλλογὲς Additional καὶ τὴν ἀνατολικὴ ἀντίστοιχα.

1. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Robert Curzon στὰ Μετέωρα βλ. D. M. Nicol, Meteora: The Rock Monasteries of Thessaly, London, 1963, σσ. 3, 14-15. Ἰω. Ἀναστασίου, Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ λόρδου Robert Curzon στὰ Μετέωρα τὸ 1834, Θεσσαλικὰ Χρονικά 15 (1984), 207-218 (= Β′ Διεθνὲς Συνέδριο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, 17-21 Σεπτ. 1980). Frazer, The Heir of Parham, ὅ.π., σσ. 61-67. Κ. Μητσάκης, Visits to Monasteries in the Levant (Ἐπισκέψεις στὰ Μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς): Ταξιδιωτικὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Λόρδου Robert Curzon (1810-1873) ἢ Ἡ λεηλασία τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων, Τρικαλινά 8 (1988), 27-33.

βρίου – προφανῶς πρὸς τιμήν του – ἔγινε μία ἐπιδεικτικὴ πομπὴ τοῦ βεζύρη στὸν κεντρικὸ δρόμο τῶν Ἰωαννίνων μὲ σαλπιγκτὲς καὶ τυμπανιστὲς καὶ ἐνόπλους ἱππεῖς καὶ καβάσηδες, ἀλλὰ καὶ ἀξιωματούχους σὲ ἄλογα, ὅλους ντυμένους μὲ τὴν νέα εὐρωπαϊκὴ στολή τους. Τὴν ἑπομένη, 5 Νοεμβρίου, ἕνα σῶμα 300 ὁπλισμένων ἱππέων ἔφυγε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει μία σπεῖρα ληστῶν ποὺ ἐπολιορκοῦσε τὸ Βεράτι (= Βελέγραδα).

Ὁ Curzon ἀνεχώρησε μὲ πέντε ἄλογα ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὶς 6 Νοεμβρίου, ἔχοντας στὴν κατοχή του συνοδευτικὰ γράμματα, τὶς ἀναγκαῖες προμήθειες καὶ τὶς προσωπικὲς ἀποσκευές του, ἀλλὰ καὶ ἐνόπλους συνοδούς, ὅπως ὁπλισμένος ἦταν καὶ ὁ ἴδιος.[1] Τὸ βράδυ παρέμεινε σὲ ἕνα ἄθλιο πανδοχεῖο καὶ στὶς 7 Νοεμβρίου ἔφθασε στὸ Μέτσοβο, ὅπου καὶ παρέδωσε τὸ συστατικὸ γράμμα στὸν φερόμενο ὡς ἀρχηγὸ τῆς φρουρᾶς τῆς κωμοπόλεως. Ἐκεῖνος μὲ τὴν σειρά του τοῦ ἔγραψε ἕνα συμπληρωματικὸ σημείωμα στὴν ρωμαϊκὴ γλῶσσα, καὶ πράγματι, ὅταν σ' ἕνα στενὸ πέρασμα ἔπεσαν θύματα ληστῶν, τὸ σημείωμα αὐτὸ ἐλειτούργησε καὶ μικρὴ ὁμάδα κλεπτῶν τὸν συνόδευσε μὲ ἀσφάλεια μέχρι τὰ Μετέωρα, ὅπου καὶ ἔφθασε τὸ ἀπόγευμα τῆς 8ης Νοεμβρίου.

Ὁ Curzon παρατηρεῖ καὶ περιγράφει μὲ θαυμασμὸ αὐτὸ τὸ μοναδικὸ θέαμα τῶν βράχων τῶν Μετεώρων καὶ τὰ ἀσκηταριὰ καὶ κάμνει εὔφημη μνεία στοὺς ἀναχωρητὲς ποὺ ζοῦσαν μὲ ἀντικειμενικὰ δύσκολες συνθῆκες σ' αὐτὲς τὶς ὀπὲς τῶν βράχων.[2] Ἀκολούθως

1. Τὸ συνοδευτικὸ γράμμα τοῦ βεζύρη τῶν Ἰωαννίνων ἦταν γραμμένο σὲ βάρβαρα ἑλληνικά: «*in heathen Greek*», βλ. Curzon, Visits, ε′ ἔκδ. 1865, σ. 227.

2. Ὁ Curzon ἀφιερώνει δύο κεφάλαια τοῦ βιβλίου του: Visits to Monasteries in the Levant, στὴν ὀλιγοήμερη ἐπίσκεψή του στὰ Μετέωρα (8-11 Νοεμβρίου 1834), i.e. κεφ. XIX καὶ XX (σσ. 245-265 τῆς ε′ ἔκδοσης τοῦ 1865 = σσ. 279-311 τῆς α′ ἔκδ. τοῦ 1849). Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ τοπίο τῶν Μετεώρων ὅπως τὸ ἀντικρύζει τὸν Νοέμβριο τοῦ 1834, (βλ. σσ. 245-47 = 279-81 ὅ.π.): «*The scenery of Meteora is of a very singular kind. The end of a range of rocky hills seems to have been broken off by some earthquake or washed away by the Deluge, leaving only a series of twenty or thirty tall, thin, smooth, needlelike rocks, many hundred feet in height: some like gigantic tusks, some shaped like sugar-loaves, and some like vast stalagmites. These rocks surround a beautiful grassy plain, on three sides of which there grow groups of detached trees, like those in an English park. Some of the rocks*

ἀναφέρεται στὰ ἑπτὰ σωζόμενα τότε μοναστήρια στὶς κορυφὲς τῶν γιγάντιων αὐτῶν βράχων, ἀπὸ τὰ εἴκοσι τέσσερα, ὅπως λέγει, ποὺ ὑπῆρχαν παλαιότερα.[1]

Ὅταν ἔφθασαν στὴν βάση τῆς μονῆς Βαρλαὰμ ἔρριψαν ἕνα πυροβολισμὸ ὡς ἔνδειξη ὅτι ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἀνέβουν στὴν μονὴ στὴν κορυφὴ τοῦ βράχου. Μετὰ ἀπὸ ἐρωτήσεις καὶ τὸ συστατικὸ γράμμα ποὺ ἔφερε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα νὰ ἀνεβαίνει γιὰ ἔλεγχο καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς ταυτότητας τοῦ ξένου ἐπισκέπτη, ἐπετράπη στὸν Curzon καὶ σὲ δύο ὑπηρέτες του, ὄχι ὅμως στὴν ἔνοπλη ὁμάδα ποὺ τὸν συνόδευε, νὰ διανυκτερεύσουν στὴν μονή. Ἕνα σχοινὶ ποὺ κατέληγε σὲ ἕνα δίκτυ ποὺ κατέβη ἀπὸ τὸ μοναστήρι ἀνέβασε σὲ ὕψος 222 ἀγγλικῶν ποδῶν τοὺς συνοδούς του. Ὁ ἴδιος ὅμως ἐφοβήθη γιὰ τὴν ἀσφάλειά του καὶ ἀνέβηκε δύσκολα ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τῶν σκαλοπατιῶν καὶ ξυλίνων σκαλῶν πού, ἐπιτέλους, τὸν ἔφεραν μέσω μιᾶς σιδερένιας πύλης στὴν αὐλὴ τῆς μονῆς.[2] Περιῆλθε τὴν μονὴ καὶ τοὺς κήπους της μὲ τὸν γέροντα ἡγούμενο, ἐνῶ οἱ μοναχοὶ μὲ τοὺς ὑπηρέτες του ἑτοίμαζαν τὸ δεῖπνο.

Τὴν ἑπομένη, 9 Νοεμβρίου, παρετήρησε προσεκτικὰ τὴν μονή,

shoot up quite clean and perpendicularly from the smooth green grass: some are in clusters: some stand alone like obelisks: nothing can be more strange and wonderful than this romantic region, which is unlike anything I have ever seen either before or since. ...At the foot of many of the rocks which surround this beautiful grassy amphitheatre there are numerous caves and holes, some of which appear to be natural, but most of them are artificial; for in the dark and wild ages of monastic fanaticism whole flocks of hermits roosted in these pigeon-holes. ...Still there is something grand in the strength and constancy of their faith. They left their homes and riches and the pleasures of this world, to retire to these dens and caves of the earth, to be subjected to cold and hunger, pain and death, that they might do honour to their God, after their own fashion, and trusting that, by mortifying the body in this world, they should gain happiness for the soul in the world to come; and therefore peace be with their memory!»

1. Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, ὅ.π., (ε΄ ἔκδ. 1865), σ. 247.

2. Ἕνας ἄλλος διάσημος Ἄγγλος περιηγητής, Ὁ Frederic North, ἄλλως Λόρδος Guilford, δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀνέβει στοὺς βράχους τῶν Μετεώρων τὸν Μάιο τοῦ 1811. Ἔπεισε, ὅμως, τοὺς μοναχοὺς νὰ τοῦ κατεβάσουν σὲ ἕνα καλάθι χειρόγραφα γιὰ νὰ τὰ ἐξετάσει, ἀλλὰ δὲν ἐνετόπισε τίποτε τὸ ἀξιόλογο. Βλ. Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Τὰ ταξίδια τοῦ Λόρδου Guilford στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθήνα 2000, σσ. 31, 58, 202.

τὸ καθολικό, ποὺ μαζὶ μὲ μία μικρότερη ἐκκλησία κατελάμβαναν τὸν μισὸ χῶρο τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου, τὸ μαγειρεῖο, τὰ κελλιά, ὅπου διέμεναν οἱ δεκατέσσερεις τότε μοναχοὶ τῆς μονῆς, τοὺς ἄλλους χώρους, τὸν ἐξώστη γιὰ τὴν ἄνοδο καὶ κάθοδο μὲ τὸ δίκτυ ἀνθρώπων καὶ ἀγαθῶν, καθὼς καὶ τὸν παραμελημένο κῆπο της. Ὁ Curzon παρετήρησε ὅτι οἱ παλαιὲς καλὲς ἡμέρες τῆς μονῆς εἶχαν παρέλθει καὶ ἔδειχνε τότε σημεῖα ἐγκατάλειψης καὶ φτώχειας.

Ὁ Curzon περιγράφει λεπτομερῶς τὸ ἀφιερωμένο στοὺς Ἁγίους Πάντες καθολικὸ τῆς μονῆς καὶ μᾶς ἄφησε ἕνα ἱκανοποιητικὸ σχέδιο τῆς κάτοψής του.[1] Ἀπὸ τὸν πλούσιο διάκοσμο τοῦ καθολικοῦ τὸν ἐντυπωσίασε περισσότερο ἡ ἀπεικόνιση τῆς Μέλλουσας Κρίσης στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα.[2] Δυστυχῶς δὲν διέσωσε στὶς σημειώσεις του τὶς ἡμερομηνίες ἀπὸ τὶς δύο ἐπιγραφὲς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ ἔτους 1548, ποὺ σήμερα ἀποδίδεται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς στὸν Φράγκο Κατελάνο, οὔτε ἐκείνη τοῦ νάρθηκα τοῦ 1566, ποὺ ἀποδίδει τὸ ἔργο στοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιο καὶ Φράγκο Κονταρῆ.[3] Παρέλειψε ἐπίσης νὰ ὀνομάσει καὶ νὰ μεταγράψει ἀπὸ τὶς σωζόμενες ἐπιγραφὲς τὴν χρονολόγηση οἰκοδόμησης (1627) καὶ τοιχογράφησης τοῦ παρεκκλησίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (1637).[4]

Ὁ Curzon ἐνδιεφέρθη γιὰ τὴν βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Βαρλαάμ,

1. Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, ὅ.π., (ε΄ ἔκδ. 1865), σ. 250.

2. Αὐτόθι, σ. 250: «*The church has a porch before the door*, νάρθηξ, *supported by marble columns, the interior wall of which, on each side of the door, is painted with representations of the Last Judgement and the tortures of the condemned, with a liberal allowance of flames and devils. These pictures of the torments of the wicked are always placed outside the body of the church, as typical of the unhappy state of those who are out of its pale: they are never seen within*». Ὁ Curzon θὰ ἐπανέλθει στὸ θέμα τῆς ἀπεικόνισης τῆς Μέλλουσας Κρίσης στὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς ἐπίσκεψής του στὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1837. Μνημονεύει μάλιστα καὶ τὴν *Διήγησιν* τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Βουλγάρων ἐξ ἀφορμῆς τῆς σκηνῆς αὐτῆς. Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, ὅ.π., κεφ. XXIV (α΄ ἔκδ. 1849), σσ. 362-64 καὶ σημ. σ. 365 (= ε΄ ἔκδ. 1865, σσ. 301-3). Γιὰ τὴν εἰκονογράφηση τῆς Δευτέρας Παρουσίας κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο βλ. M. Garidis, Études sur le Jugement dernier post-byzantin du XVe à la fin du XIXe siècle. Iconographie-Esthétique, (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 16), Θεσσαλονίκη, 1985.

3. Βλ. Δ. Ζ. Σοφιανός, Μετέωρα. Ὁδοιπορικό, Μετέωρα, [1990], σσ. 21-27, ἰδ. σσ. 26-27, ὅπου καὶ εἰκόνες τῶν δύο ἐπιγραφῶν.

4. Αὐτόθι, σσ. 34-35. Βλ. τώρα Εὔη Δ. Σαμπανίκου, Ὁ ζωγραφι-

παρατηρεῖ δὲ ὅτι εἶχε περὶ τοὺς χιλίους τόμους, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκατὸν ἕως διακόσιοι ἦταν παλαιοὶ χειρόγραφοι κώδικες θεολογικοῦ περιεχομένου. Ὡστόσο ἐπεδίωξε νὰ ἀποκτήσει δύο κώδικες, ἕνα μεγάλου σχήματος Βουλγαρικὸ χειρόγραφο ἱστορικοῦ, ὅπως εἰκάζει, περιεχομένου, καθὼς καὶ ἕνα ἑλληνικὸ εἰκονογραφημένο εὐαγγέλιο, σχήματος τετάρτου, τὸ ὁποῖο καὶ χρονολογεῖ στὸν 11ο αἰῶνα. Ὅμως ὁ γέρων ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοὶ ἠρνήθησαν νὰ τοῦ πωλήσουν τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα. Κανένα ἀπὸ τὰ μνημονευόμενα χειρόγραφα δὲν σώζεται σήμερα στὴν μονὴ καὶ ἡ τύχη τους δὲν μᾶς εἶναι γνωστή. [Βλ. Παράρτημα Ι,1].

Προτοῦ ὁ ἴδιος, οἱ ὑπηρέτες καὶ οἱ ἀποσκευές του κατέβουν μὲ τὸ δίκτυ, ἐπεσκέφθη τὸν χῶρο δίπλα ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκη, ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ ἅγια λείψανα, ἀλλὰ καὶ τὴν κατάκοσμη μὲ μορφὲς ἁγίων Τράπεζα. Ἀπέφυγε ὅμως νὰ εἰσέλθει στὸ σκοτεινὸ καὶ κρύο μαγειρεῖο τῆς μονῆς.

Στὶς 9 Νοεμβρίου ὁ Curzon, ἀφοῦ ἔστειλε μὲ ἕνα ὑπηρέτη τὰ ἄλογα καὶ τὶς ἀποσκευές του στὴν μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, ὅπου ἐσκόπευε νὰ διανυκτερεύσει, περιηγήθηκε πεζῇ καὶ ἐπεσκέφθη τὶς ἄλλες μονές, ἀρχίζοντας ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Μᾶς ἀναφέρει ὅτι ἐκεῖ διέμεναν δεκατρεῖς ἢ δεκατέσσερεις μοναχοὶ καὶ περιγράφει συνοπτικὰ τὸ καθολικὸ – τὸ ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Χαράλαμπο –, καὶ καταγράφει ἀνακριβεῖς πληροφορίες ποὺ ἔλαβε γιὰ τὸ θαυμάσιο ξυλόγλυπτο τέμπλο, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὡς ἔργο ρωσικῆς τέχνης.[1] Ζήτησε καὶ ἐπεσκέφθη τὴν βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ὅπου ἐφυλάσσοντο περὶ τὰ ἑκατὸν πενήντα βιβλία. Ὁ Curzon ἀπογοητεύθη, καθὼς λέγει, ἀφοῦ κανένα ἀνάμεσά τους δὲν ἦταν ἀξιόλογο γιὰ τὴν ἀρχαιότητα ἢ γιὰ κάποιον ἄλλο λόγο.[2] [Βλ. Παράρτημα Ι,2].

κὸς διάκοσμος τοῦ παρεκκλησίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς Μονῆς Βαρλαὰμ στὰ Μετέωρα (1637), Τρίκαλα, 1997, σσ. 30-36 καὶ πίν. 8 στὴν σ. 374.

1. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ. 1865), ὅ.π., σ. 254. Τὸ ἐξαιρετικὸ τέμπλο χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1814 καὶ εἶναι ἔργο τῶν Μετσοβιτῶν ξυλογλυπτῶν μαστρο-Κώστα καὶ Δημήτρη. Βλ. Δ. Ζ. Σοφιανός, Μετέωρα, ὁδοιπορικό, Μετέωρα, [1990], σσ. 48, 54-55. Τοῦ ἰδίου, Τὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα τῶν μετεωρικῶν μονῶν Μεγάλου Μετεώρου (1791) καὶ Ἁγίου Στεφάνου (1814), ἔργα Μετσοβιτῶν μαστόρων, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν (Μέτσοβο, 28-30 Ἰουν. 1991), Ἀθήνα, 1993, σσ. 173-215.

2. Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ. 1865), ὅ.π., σ. 254.

Ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς μονῆς ἐθαύμασε τὴν ὑπέροχη θέα καὶ διεπίστωσε ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐκατοικεῖτο ἀπὸ Βλάχους. Ἀναφέρει ἀκόμη τὴν καταστροφὴ τῆς Καλαμπάκας ἀπὸ ληστές, ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν καταφυγὴ τῶν κατοίκων στὶς ἐγκαταλελειμμένες μονὲς τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τὴν Ἁγία μονή.[1]

Στὴν συνέχεια ἐπεσκέφθη τὴν μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅπου διέμεναν δέκα ἢ δώδεκα μοναχοί. Στὴν βιβλιοθήκη εἶδε περὶ τὰ ἑκατὸν βιβλία καί, καθὼς λέγει, κανένα χειρόγραφο, ὅλα ὅμως σὲ κακὴ κατάσταση καὶ καθόλου ἐνδιαφέροντα. [Βλ. Παράρτημα Ι,3].

Ἐπεχείρησε ἀκολούθως νὰ ἀνέβει, χωρὶς νὰ γίνει δεκτός, στὴν μονὴ Ρουσάνου, καὶ προτοῦ νυκτώσει κατευθύνθηκε στὴν μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου. Ἐκεῖ τὸν ὑπεδέχθη ὁ νέος καὶ δραστήριος ἡγούμενος τῆς μονῆς, ποὺ ἀριθμοῦσε περὶ τοὺς εἴκοσι μοναχούς, καὶ ἐδείπνησαν μαζί.[2]

Τὴν ἐπομένη, 10 Νοεμβρίου, ἐπεσκέφθη τὸ καθολικό, ὅπου διεπίστωσε ὅτι οἱ τοιχογραφίες εἶναι ὑψηλότερης τέχνης ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς μονῆς Βαρλαάμ, τὸ εἰκονοστάσιο ὅμως τὸ θεωρεῖ κατώτερο ἐκείνου τῆς μονῆς Ἁγίου Στεφάνου. Ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι εἶδε μία ἀρχαία εἰκόνα ποὺ ἀποδιδόταν στὸν Εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ, ἡ ὁποία, ὡστόσο, δὲν μνημονεύεται ἀπὸ κάποιον ἄλλο ἐπισκέπτη τῆς μονῆς καὶ οὔτε σώζεται σήμερα.[3] Ὁ Curzon ἀναφέρεται λεπτομερῶς στὸ μαγειρεῖο καὶ τὴν Τράπεζα τῆς μονῆς μὲ τὰ μαρμάρινα τραπέζια.

Ἀκολούθως ἐπεσκέφθη τὴν βιβλιοθήκη, ὅπου διεπίστωσε τὴν ὕπαρξη περίπου δύο χιλιάδων τόμων, περιλαμβανομένων καὶ ὁρισμένων Ἀλδίνων, δηλ. ἀρχετύπων ἐκδόσεων τοῦ 16ου αἰῶνος. Ὑπελόγισε ὅτι ὑπῆρχαν στὴν συλλογὴ μερικὲς ἑκατοντάδες χειρογράφων, τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἦταν λειτουργικὰ καὶ θεολογικά.[4] Ἀνεζήτησε χωρὶς ἀποτέλεσμα τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τὰ ὁποῖα μνημονεύει στὸ ἔργο του ὁ Σουηδὸς ταξι-

1. Αὐτόθι, σσ. 245-55.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν πρώην Χειμάρρας καὶ Δελβίνου Παΐσιο. Πρβλ. Σοφιανὸς-Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χφφ., ὅ.π., τόμ. Α', σ. 44.

3. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ. 1865), ὅ.π., σ. 260: «*The most interesting thing is a picture ascribed to St. Luke, which, whatever may be its real history, is evidently a very ancient and curious painting*».

4. Αὐτόθι, σ. 260. Πρβλ. καὶ Παράρτημα Ι, 4.

διώτης Björnståhl, ποὺ ἐπεσκέφθη τὰ Μετέωρα τὸ ἔτος 1779.[1] Στὴν συνέχεια τοῦ ἄνοιξαν μία μεγάλη κασέλα, ὅπου ἐφυλάσσοντο δέκα ἢ δώδεκα περγαμηνὰ χειρόγραφα τοῦ 11ου ἢ 12ου αἰῶνος. Ὁ γέρων βιβλιοθηκάριος τοῦ ἐπέτρεψε νὰ μεταφέρει δύο κώδικες ποὺ ἐπέλεξε στὸ κελλὶ τοῦ ἡγουμένου, μὲ τὸν ὁποῖο, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμούς του, διεπραγματεύθη τὴν ἀγορά τους ἔναντι ὑψηλοῦ τιμήματος. Ὁ ἕνας κώδικας ἦταν μεγάλου σχήματος μὲ πλῆθος μικρογραφιῶν, τὸν ὁποῖο καὶ συνέκρινε μὲ τὸν κώδικα Ebnerianus τῆς Ὀξφόρδης,[2] ἐνῶ ὁ δεύτερος ἦταν ἕνα μικροῦ σχήματος εἰκονογραφημένο εὐαγγέλιο ποὺ ἔφερε μία ἐξαιρετικὴ ἀργυρόδετη στάχωση, ποὺ θεωρεῖ ὅτι θὰ ἦταν παλαιότερα κτῆμα κάποιου ἡγεμόνα.[3] Ἡ διαφωνία, ὅμως, τοῦ βιβλιοθηκαρίου καὶ τῶν μοναχῶν, στὴν ὁποία ὁ Curzon ἀναφέρεται διὰ μακρῶν, ὁδήγησαν στὴν ἐπιστροφὴ τῶν χρημάτων καὶ τὴν ἀκύρωση τῆς διάθεσης τῶν δύο χειρογράφων [βλ. Παράρτημα I,4].

Ὁ Curzon κατέβηκε ἀπὸ τὸ Μεγάλο Μετέωρο στενοχωρημένος ποὺ ἀπέτυχε νὰ ἀποκτήσει τὰ δύο χειρόγραφα καὶ ταπεινωμένος ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τῶν μοναχῶν. Ὅταν τὸ δίκτυ ἔφθασε στὸ ἔδαφος καὶ ἡ ὁμάδα τῶν ληστῶν ποὺ τὸν συνόδευε ἐπληροφορήθη γιὰ τὰ συμβάντα προσεφέρθησαν νὰ τοῦ ἀποφέρουν, χρησιμοποιώντας βία, τὰ δύο ἐπιθυμητὰ χειρόγραφα. Τοὺς ἐμπόδισε μὲ βαρειὰ καρδιά.[1]

Πῆρε τὸν δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς μέσω Μετσόβου, Ἰωαννίνων καὶ Παραμυθίας καὶ στὶς 15 Νοεμβρίου ἐπανῆλθε στὴν Κέρκυρα καὶ τὸ ἀσφαλὲς ἀγγλικὸ ἔδαφος τῶν Ἰονίων νήσων.

Παρότι ὁ Curzon δὲν μνημονεύει στὸ ἔργο του Visits to Monasteries in the Levant, τὴν ἀπόκτηση χειρογράφων ἀπὸ τὰ Μετέωρα, στὸν Κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς Συλλογῆς του, ποὺ ὁ ἴδιος συνέταξε τὸ 1849, ἀναφέρει ἕνα κώδικα ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὴν μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου.[2] Ἡ δημοσίευση τὸ 1923 τοῦ ἐπικολλημένου στὸν κώδικα σχετικοῦ σημειώματος τοῦ Curzon[3] καὶ στὴν συν-

1. Βλ. J. J. Björnståhl, Brief auf seinen ausländischen Reisen..., übersetzt von Christian Heinrich Groskurd, Leipzig und Rostock, 1783, σσ. 145-173 [= Τὸ ὁδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, (Τὰ Τετράδια τοῦ Ρήγα), Θεσσαλονίκη, 1979, σσ. 73-97]. Βλ. ἐπίσης Ν. Ἀ. Βέης, Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, τ. Α', Προλεγόμενα, σ. 37*. Ἰωάννα Κόλια, Θεσσαλικὰ χειρόγραφα σὲ ξένες συλλογές, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά 1 (Ἀθήνα, 1984), 71-79 (πίν. ΛΓ'-ΛΘ'), ἰδ. σσ. 75-76. Βλ. τώρα Δ. Ζ. Σοφιανὸς - Γ. Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, ὅ.π., τ. Α', σσ. 38-39.

2. Τὴν τύχη τοῦ πολυτελοῦς αὐτοῦ εἰκονογραφημένου χειρογράφου ποὺ σήμερα λανθάνει παρακολουθοῦν οἱ Σοφιανὸς καὶ Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, ὅ.π., σσ. 44-45. Ὁ κώδικας μνημονεύεται σὲ καταγραφὴ τοῦ 1860, στὸν λεγόμενο «Ἱερὸ κώδικα» τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως, ἀρ. 595, ὡς ἀκολούθως: «*3: Εὐαγγέλια εἰς Μεμβρ. ἐξ ὧν τὸ ὑπ' Ἀριθμὸν ἐννέα Διὰ τὰς ἐν αὐτῷ Ἱστοριογραφίας Ἁπάντων τῶν Δεσποτικῶν Ἑορτῶν καὶ τῶν θαυμάτων ὅσα ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐποίησεν ἐπὶ τῆς γῆς, Μετὰ δὲ καὶ τῶν Παθοιμάτων αὐτοῦ ἐθαυμάσθη παρ' ὅλλων τῶν Προσκυνητῶν*». Βλ. καὶ Ν. Ἀ. Βέης, Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, τ. Α', β' ἐκδ., Ἀθῆναι, 1998, σσ. 625-628, ἰδ. 627-28, ὅπου περιγραφὴ τοῦ κώδικα 595. Βλ. αὐτόθι, Προλεγόμενα, σσ. *41-*42, σημ. 38.

3. Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἐκδ. 1865), ὅ.π., σ. 261: «*Another volume of the Gospels, in a very small, clear hand, bound in a kind of silver filagree of the same date as the book, also excited my admiration. Those who take an interest in literary antiquities of this class are aware of the great rarity of an ornamental binding in a Byzantine manuscript. This must doubtless have been the pocket volume of some royal personage*». Πράγματι, ὁ κώδικας ἦταν κτῆμα τοῦ *κτίτορος* Ἰωάννη Οὔρεση Παλαιολόγου, ποὺ ὑπογράφει μὲ τὸ μοναστικό του ὄνομα ὡς Ἰωάσαφ, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πρόσθιας πινακίδας. Στὴν καταγραφὴ τοῦ 1860 ἀναφέρεται ὡς ἀκολούθως: «*1 Τετρα Εὐάγγελον μικρὸν εἰς Μεμβρ. Ἀργυροδεμένον τοῦ Ἁγίου Ἰωάσαφ τοῦ καὶ Κτήτορος τῆς Μ*». Τὸ μικροῦ σχήματος (120 x 95 χιλ.) πολυτελὲς αὐτὸ χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰ., μὲ πιθανὴ προέλευση ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, μετεφέρθη βιαίως τὸ 1882 στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου καὶ ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 58. Βλ. σύντομη περιγραφή του: Ἰ. καὶ Ἀ. Σακελλίων, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1892, σ. 12. Βλ. ἐπίσης A. Marava-Chatzinicolaou - Chr. Toufexi-Paschou, Catalogue of the Illuminated Byzantine Manuscripts in the National Library of Greece, II, Athens, 1985, no. 56, σσ. 220-23 (figs. 430-431), ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Βλ. τώρα Δ. Ζ. Σοφιανὸς - Γ. Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, ὅ.π., τ. Α', σσ. 44-46. Δ. Ζ. Σοφιανός, Τὸ χρονικὸ τῆς Κρατικῆς ἐπιχείρησης τοῦ 1882 (Αὔγ.) καὶ τῆς ἁρπαγῆς καὶ μεταφορᾶς τους στὴν Ἀθήνα 104 χειρογράφων τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 57-58 (2004), 5-16, ἰδ. σσ. 12 (φωτ. τῆς ἀργυρόδετης στάχωσης) καὶ 15-16.

1. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἐκδ. 1865), ὅ.π., σσ. 262-65. Πρβλ. Παράρτημα I,4.

2. Βλ. κατωτέρω τὸ σημείωμα τοῦ Curzon στὸν κώδικα *BL Additional 39618*, σσ. 429-430 καὶ 430 σημ. 1.

3. Βλ. F. H. Marshall, A manuscript of Georgios Chumnos and a world-chronicle, Byz.-Neugr. Jahrbücher 4 (1923), 99-100.

έχεια ή σύντομη περιγραφή του, πού έγινε μετά τὴν παραχώρηση τῆς συλλογῆς του στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο (1917), ὅπου καὶ ἔλαβε τὸν ἀριθμό: *BL Additional 39618*, ἐπεβεβαίωσαν τὸ γεγονός.[1]

Τὸν κώδικα ἐμελετήσαμε ἐπὶ τόπου σὲ τρεῖς ἐπισκέψεις μας στὴν Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη στὶς 9 καὶ 12 Ἰουνίου καὶ συμπληρωματικὰ στὶς 22 Σεπτεμβρίου 2007. Ἡ περιγραφὴ τοῦ κώδικα ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα ποὺ προτείνεται στὰ Χρονολογημένα Κυπριακὰ Χειρόγραφα.[2]

British Library, MS Additional 39618, (olim Parham Ms. XXXVI), 16ος αἰ. (πρῶτο ἥμισυ).

1. Ἔμμετρο *Χρονικὸ* τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ (κολοβό), Κανόνες καὶ ἄλλα μικρὰ θεολογικὰ πρωτίστως κείμενα.

2. Χάρτης δυτικός, λεπτός, στιλπνός, ὑποκίτρινος, πολὺ καλῆς διατηρήσεως.

3. Φύλλα VI + 77 + γ', 143 x 107 χιλ., Ἡ γραφόμενη ἐπιφάνεια ποικίλλει κατὰ γραφέα καὶ περιεχόμενο. Στὸ *Χρονικὸ* τοῦ Μανασσῆ ca. 107 x ca. 45-75 χιλ.

4. Περιεχόμενα.

1. (φφ. 1r-3r): Athanasii Alexandrini Questiones ad Antiochum ducem: Τοῦ ἁγ(ίου) ἀθανασίου ἀρχιἐπισκόπου ἀλεξανδρεί(ας) | πρὸς ἀντίοχον ἄρχοντα, περὶ πλείστων καὶ | ἀναγκαί(ων) ζητιμ(ά)τ(ων), τῶν ἐν τ(αῖς) γραφαῖς ἀπορουμ(ένων) | καὶ παρα πᾶσιν χριστϊανοῖς γινώσκεσθαι ὀ|φειλόμ(εν)ον: Ἐρώτισης τοῦ ἀντϊόχου.

Inc. Προηγούμενος μ(ὲν) πιστεύσαντες, κ(αὶ) βαπτισθέν|τες εἰς τριάδα ὁμοοῦσιον.

Des. Τρεῖς ὁμολογίαι· μία πίστεις· μία ελάμψις· Τρεῖς λαμπρό|τητες· μία δόξα:-

[Ed. Patrologia Graeca [= PG] 28, στ. 597 κ.ἑ. μεταξὺ τῶν ἀμφιβόλων ἔργων τοῦ Ἀθανασίου].

1. Βλ. British Museum, Catalogue of Additions to the Manuscripts 1916-1920, Preface by I. Idris Bell, London, 1933, σσ. 94-95.

2. Βλ. C. N. Constantinides and R. Browning, Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570 (Dumbarton Oaks Studies, 30 and Cyprus Research Centre Texts and Studies of the History of Cyprus, 18), Washington D.C.-Nicosia, 1993, σσ. v-vi.

2. (φφ. 3v-8r): Joannis Climaci, Anacephalaiosis: Τοῦ ἁγιωτ(ά)τ(ου) ἰωάννου τοῦ τ(ῆς) κλήμακος, ἀνακε|φαλέοσις ἐνεπίτομη, ἐκ τῶν προει|ρημένον αὐτοῦ λόγων.

Inc. Πΐστις βεβαία, ἀποταγῆς μ(ήτη)ρ.

Des. Τοῖς διὰ πάθους καθα|ροῖς τῇ καρδία, ὅτι αὐτοὶ τὸν θ(εὸν) ὄψονται· αὐτῷ | ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

[Ed. PG 88, στ. 1084 -1092]

3. (φφ. 8r-17r): Ὕμνοι καὶ Κανόνες.

α'. (φ. 8r-v): Στιχ(η)ρ(ὰ) θ(εοτο)κ(ία), ηχ(ος) πλ(άγιος) δ' ὁ ἐν ἐδὲμ παράδεισος.

Inc. Τῶν ἀπαιῶνος σήμερον νεκρῶν.

Des. κ(αὶ) ἀξίωσον τούτους τῆς οὐ(ρα)νίου βασιλεί(ας) σου.

β'. (φ. 8v): Ποίημα κασσιαν(ῆς) (μον)αχ(ῆς).

Inc. Κ(ύρι)ε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή.

Des. Μη με τὴν πανδούλην παρίδης· ὁ ἀμέτρη|τον ἔχων τὸ ἔλεος.

[Ed. W. Christ-M. Paranikas, Anthologia graeca carminum christianorum, Lipsiae, 1871, 104].

γ'. (φφ. 9r-11r): Κανὼν ἐξομολογητικὸς Θωμᾶ μοναχοῦ: Κα(νὼν) εἰς τ(ὸν) Κ(ύριο)ν ἡμ(ῶν) ἰ(ησοῦ)ν χ(ριστὸ)ν: ἐξομολογητικὸ(ς) οὗ ἡ ἀκροστ(ι)χ(ὶς) | ἐξομολόγησις θωμᾶ μοναχοῦ.

Inc. Ἐξομολογοῦμαι σοι βασϊλεῦ· θ(ε)ὲ τῶν ἁπάντ(ων)· | ὅσα ἥμαρτον ἐκ ψυχῆς· κ(αὶ) λόγω καὶ ἔργω.

Des. τολμῶντα ταῦτα λέγειν· δέσποινα | σῶσον με τὸν δοῦλον σου.

δ'. (φ. 11r-v): Mariae Deiparae Laudatio metrica: Ἐγκώμιον εἰς τ(ὴν) ὑπεραγίαν θ(εοτό)κον.

Inc. Ἦν πάλαι προεκήρυξαν τῶν προφητ(ῶν) χορίαι.

Des. τ(ὴν) ὄντως θε|οτόκον σὲ μεγαλύνομ(εν).

[Πρβλ. BHG, 1049c, 1102e· ΕΕΒΣ 14 (1938), 42]

ε'. (φφ. 11v-12r): Εἰς τὴν αὐτὴν ἕτερος.

Inc. Χαῖρε δέσποινα μ(ῆτε)ρ ἐλέους, ζωή, γλυκύτης, κ(αὶ) ἐλπὶς ἡμῶν χαῖρε.

Des. ἐλέους τύχω ἐν τῇ ἡμέρα | τῆς κρίσεως σου τῆς ἀδεκάστου.

ς'. (φφ. 12v-15r): Κανὼν Ἱεροθέου Μοναχοῦ:[1] Καν(ὼν) ἐξομολογητΐκ(ὸς) τοῦ φϊλοσόφου Ἱεροθέου (μον)αχ(οῦ) | εἰς τὸν κ(ύριο)ν ἡμ(ῶν) ἰ(ησοῦ)ν χ(ριστὸ)ν ωδ(ὴ) αη ἦχ(ος) πλ(άγιος) δ' Ἁρματηλάτην.

1. Βλ. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, ἀρ. 8135.

Inc. Ἐξαγγελίαν τῶν ἐμῶν νῦν πράξεων πλημμελη|μάτων ὁ ὤν· ὢν ἐξ ἀρχῆς βίου, ἐν σπουδῇ | συννέλεξα.

Des. κ(αὶ) ταῖς λϊταῖς τῆς σῆς μ(ητ)ρ(ὸ)ς κ(αὶ) πάντων | ἁγίων σου· σ(ωτη)ρίαν ψυχϊκὴν ἐπϊβράβευσον.

[Πρβλ. cod Naz. Marc. Classis II, cod 126, φφ. 49-54· Ἱεροσολύμων, cod. Σάββα 434, φ. 171v· Ἄθως, Διονυσίου, cod. 529, ἀρ. 11].

ζ'. (φφ. 15v-17r): Κανὼν Ἀνωνύμου. Στὴν κάτω ὤα μὲ ἐρυθρά: φι(λί)ππου τοῦ ἀποστόλου σου κ(ύρι)ε.

Inc. Ἀνομιῶν ἐκκυλισθεὶς εἰς βόρβορον, ὅλος ῥερύπωμαι.

Des. Χαῖρε ἡ μόνη | σ(ωτη)ρία τῶν ὑμνούντων σε.

4. (φφ. 18r-70v): Ἀνεπίγραφον ἔμμετρον χρονικὸν κολοβόν (i.e. Κωνσταντίνου Μανασσῆ, *Σύνοψις Χρονική*).

Inc. Ἡ μὲν φιλόϋλος ψυχῇ, ταῖς ὕλαις ἐπιχάσκει.[1]

Des. (ἀτελής): πρὸς λάχους ἀνατρέχον δὲ, δυσβάτους θηροτρόφους, | <κ>αὶ λόγχους ante correctionem scr. λόχμ(ας)... (i.e. στ. 2753).

[Constantini Manassis, Breviarium Chronicum, Recensuit O. Lampsidis, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Atheniensis, 36), Athenis, 1996, σσ. 5-151].

5. (φφ. 71r-74r): Ἀνεπίγραφον κείμενον περὶ τῆς σοφίας τῶν προφητῶν.

Inc. Τὰς τοῦ σολομῶντος ἀφ' ὧν καὶ οἱ τῶν | ἰατρῶν παῖδες τὰς ἀφορμὰς ἔλα|βον.

Des. τῶν θείων ἐντολῶν τοῦ | ἰδίου τ(οῦ) θ(εο)ῦ κατὰ λιγώρισε.

6. (φφ. 74v-75v): Notae variae et schedē.

α'. (φ. 74v): Inc. Ἔχε ἐπὶ λογισμὸν ὦ παῖ· τὰ γραφόμενά σοι ῥησείδια κ(αὶ) λεξείδ(ια).

Des. κ(αὶ) βροτοῖς | περιώνυμον.

[Πρόκειται γιὰ τὸ 10ο σχέδος τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου, ed. Robertus Stephanus, Manuelis Moschopuli de ratione examinandae orationis libellus, Paris 1545, σ. 133].

β'. (φ. 74v): Inc. Πόνοι γεννῶσι δόξ(αν).

1. Ὁ Marshall ὅ.π., ἐξέδωσε τοὺς 22 πρώτους στίχους τοῦ *Χρονικοῦ*, τὸ ὁποῖο καὶ ἐθεώρησε ἀρχικὰ ὡς ἄγνωστο καὶ ἀδημοσίευτο, γιὰ νὰ διορθώσει μὲ σημείωση ἐπὶ τοῦ πιεστηρίου: «I have since found that the above is part of *Σύνοψις ἱστορική* of Constantine Manasses».

Des. κ(αὶ) τῇ ἀναγνώσει πρόσκεισθε, | ἵνα σοφώτατοι γένησθε.

[Πρόκειται γιὰ τὸ 8ο σχέδος τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου, ed. R. Stephanus, ὅ.π., σ. 118].

γ'. (φφ. 74v-75v): Inc. Εἰ βούλ(ει) δηλοποιῶ | σοι ποῖα λέγει ἀναγνώσει, κ(αὶ) τίνα δεῖ ἀναγϊνώσκειν βιβλΐα. | Εἰ μὲν βούλ(ει) τῆς παλαιᾶς διαθήκης, ἀνάγνωθ(ι) ταῦτ(α).

Des. κ(αὶ) εἰ μ(ὲν) ἔνι ἀπὸ τοὺς θεοφόρους ἄνδρας οὓς ἔφημ(εν), | ἢ ἐγκώμϊον τϊνὸς ἁγίου· ἢ μαρτύρϊον, ἢ βίος, κ(αὶ) οὐκ ἔχει ἀνακάτωμα τί | ποτες ἔνδον· να τὸ ἀναγινώσκωμεν· εἰ δὲ [ἐστι in rasura scr.] ἔνϊ ὡς προέφημ(εν) | ψευδὲς, νὰ τὸ ἀποστρεφόμεθ(α) ὡς ψευδές.

δ'. (φ. 75v): Καταγραφὴ τῶν πέντε βιβλίων τῆς πεντατεύχου εἰς δύο στήλας.

7. (φφ. 75v-76r): Adversus Iudaeos oratio: Καλὴ διάλεξεις πρὸ(ς) Ἑβραίους. |

Inc. Πῶς ὀφείλωμεν ἡμεῖς οἱ χρϊστϊανοὶ λέγειν Ἰουδαί(οις), ὅτι | ὁ χ(ριστὸ)ς ἦν ὁ θ(εό)ς.

Des. Ὁ Δανιὴλ λ(έ)γ(ει). Ἐθεώρουν κ(αὶ) ἰδοὺ μ(ε)τ(ὰ) τῶν νεφελῶν τοῦ οὐ(ρα)νοῦ, ἐρχόμεν(ον). | κ(αὶ) ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν, κ(αὶ) αὐτῷ ἐδόθη τϊμὴ | κ(αὶ) ἀρχὴ κ(αὶ) βασιλ(εία).

8. (φ. 76r): Undecem apparitiones Domini, postquam ille e mortuis surrexit. [Ἀνεπίγραφον περὶ τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τὴν Ἀνάστασιν καὶ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως].

Inc. Ἐνδεκάκις δὲ αὐτοῖς εἰς τὸ φανερὸν φαίνεται. πρῶτον μὲν | ὤφθη τῇ μαρία ἐν τῷ μνήμ(α)τϊ κ(αὶ) ταῖς ἄλλαις γυναιξΐν.

Des. ἔπειτα τοῖς ō (= ἑβδομήκοντα)· εἶτα εἰς | τὸ ὄρος τῆς γαλιλαίας οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ ἰ(ησοῦ)ς· κ(αὶ) εἰς τὸ ὄρος | τῶν ἐλαιῶν ὅτε κ(αὶ) ἡ ἀνάληψις γέγονε.

[Πρβλ. Josepos, Libellus memorialis, cap. 152, PG 106, στ. 169C-172A· καὶ Vind. Theol. gr. 325, f. 15r-v]

9. (φ. 76r): Anonymus Chronicon breve, A.D. 1553.

Inc. Ἀπὸ τῆς τοῦ ἀδὰμ πρωτ(ο)πλάσεως· ἕως τοῦ κατακλεισμοῦ, ἔτ(η) ,βσμβ'. |

Des. ἀπὸ δὲ ἀδὰμ, ἕ(ως) χ(ριστο)ῦ, ἔτ(η) ,εφγ' | ἀπὸ δὲ χ(ριστο)ῦ μέχρη τὴν σήμερον, ετ(η) ,αφνγ'. | γίνεται βίσεκτος, κ(α)τ(ὰ) τετραἐτίαν· διὰ τὸ | πλεονάζειν ἑκάστου χρόνος, ὥρας τρεῖς· κ(αὶ) τότε ἔχει ὁ φε(υ)ρ(ουάριος) | μ(έ)ρ(αν) | ἡ κθ'.

5. Γραφὲς-Γραφεῖς.

Στὴν σημερινὴ μορφὴ τοῦ κώδικα ἐντοπίζονται ἕξι διαφορετικὰ χέρια τοῦ 16ου αἰῶνος. Ὁ γραφέας Α, τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 16ου αἰ., ἔγραψε τὰ φύλλα 1r-8r (οἱ 8 ἄνω στίχοι τοῦ φ. 8) (βλ. πίν. 4). Χρησιμοποιεῖ βαθὺ μαῦρο μελάνι καλῆς διατηρήσεως καὶ γράφει μικρὰ ἐλαφρῶς δεξιοκλινῆ καὶ εὐανάγνωστα γράμματα, μὲ τὶς συνήθεις βραχυγραφίες. Γράφει 21-23 στίχους ἀνὰ σελίδα. Συμπληρώνει στὴν ᾤα τυχὸν παραλείψεις του, βλ. λ.χ. φ. 5v. Γράφει μικρὰ ἐρυθρὰ στὴν ᾤα καὶ σποραδικὰ ἐντὸς κειμένου.

Ὁ γραφέας Β ἔγραψε τὰ φύλλα 8r, στ. 9-8v καὶ 74v-75v, στ. 10. Χρησιμοποιεῖ μελάνι ὑπόξανθο. Γραφὴ μικρά, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, μετρίου βιβλιογράφου.

Ὁ γραφέας Γ ἔγραψε τὰ φύλλα 9r-17r (βλ. πίν. 5). Χρησιμοποιεῖ βαθὺ μαῦρο μελάνι καλὰ διατηρημένο. Γραφὴ μικρά, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, εὐανάγνωστος, ἐμπείρου βιβλιογράφου.

Ὁ γραφέας Δ εἶναι ὁ κύριος γραφέας τοῦ κώδικα καὶ γράφει ἀποκλειστικὰ τὸ ἀνεπίγραφο καὶ ἡμιτελὲς *χρονικὸ* τοῦ Μανασσῆ, ἤτοι τὰ φύλλα 18r-70v (βλ. πίν. 6). Γράφει 27 στίχους ἀνὰ σελίδα. Γραφὴ μικρά, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, καθαρὰ καὶ εὐανάγνωστος, ἐμπείρου βιβλιογράφου. Μελάνι μαῦρο καλὰ διατηρημένο. Τὸ πρῶτο γράμμα τῶν στίχων συνήθως ἐρυθρόγραφο.

Ὁ γραφέας Ε ἔγραψε τὰ φύλλα 71r-74r. Χρησιμοποιεῖ ἀνοικτὸ μαῦρο μελάνι καὶ γράφει πιὸ μεγάλα γράμματα μὲ παρόμοια μὲ τοὺς ἄλλους γραφεῖς συμπλέγματα γραμμάτων. Γράφει 27 στίχους ἀνὰ σελίδα.

Ἕνας τελευταῖος γραφέας Ϛ ἔγραψε, ἴσως λίγο ἀργότερα, τὸ ἔτος 1553, τὰ φύλλα 75v, στίχος 11 – 76r, μὲ ἕνα βαθὺ μαῦρο μελάνι, μικρὰ γράμματα, τὰ τελευταῖα τρία σύντομα κείμενα τοῦ κώδικα. Προβαίνει ἐπίσης σὲ προσθῆκες στὴν ἐξωτερικὴ ᾤα, βλ. λ.χ. φ. 75v.

6. Χρονολόγηση.

Ὁ κώδικας ἐγράφη στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἀπὸ ἕξι διαφορετικοὺς γραφεῖς. Ὁ γραφέας Ϛ, ποὺ γράφει τὰ τελευταῖα δύο φύλλα τοῦ κώδικα (i.e. φφ. 75v-76r), χρονολογεῖ στὸ φύλλο 76r τὴν παρέμβασή του στὸ ἔτος 1553: «ἀπὸ δὲ Χ(ριστο)ῦ μέχρη τὴν σήμερον, ετ(η) ‚αφνγ'».

7. Διακόσμηση.

Μικρὰ ἐρυθρὰ ἀρχικὰ καὶ μάλιστα στὸ *Χρονικὸ* τοῦ Μανασσῆ συνήθως τὸ πρῶτο γράμμα μὲ ἐρυθρά. Ἁπλᾶ ἐπίτιτλα κοσμήματα στὴν ἀρχὴ τῶν περισσοτέρων κειμένων ἀπαντοῦν στὰ φύλλα: 1r, 3r, 15v, 18r, 75v. Ἡ κυκλικὴ ἐρυθρὰ σφραγῖδα μὲ τὴν ἐπιγραφή: BRITISH | MUSEUM στὰ φύλλα: IVv, 26v, 37v, 48r καὶ 76v.

8. Στάχωση.

Τὸ χειρόγραφο ἀνεσταχώθη ἐκ νέου στὴν Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη τὸ 1983, σὲ ἀντικατάσταση προηγούμενης σταχώσεως, γενομένης πιθανὸν ὑπὸ τοῦ Curzon, μὲ σανίδα πάχους 4 χιλιοστῶν μὲ ἀνοικτὸ καφὲ ὕφασμα καὶ ἀνοικτὸ καφὲ δέρμα στὶς τέσσερεις γωνίες. Τὸ ἴδιο δέρμα καὶ στὴν ράχη, ὅπου εἶναι ἐπικολλημένη μαύρη δερμάτινη λωρίδα, στὴν ὁποία ἀναγράφεται μὲ ἔκτυπα χρυσᾶ γράμματα καὶ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω:

	BRITISH LIBRARY	BEQUETHED	CONSTANTINE	PARHAM
α	ADDITIONAL MS.	BY DAREA	MANASSES,	MS. XXXVI. 623
	39618	LADY ZOUCHE	ETC.	

Οἱ ἀριθμοὶ α καὶ 623 σὲ λευκὲς ἐτικέτες, ἐπικολλημένες ὁριζοντίως στὴ ράχη. Κατὰ τὴν ἀναστάχωση τοῦ 1983 τὸ χειρόγραφο ὑπέστη σοβαρὴ συντήρηση. Σὲ ἐπικολλημένο φύλλο στὸ πίσω παράφυλλο καταγράφονται ἐντύπως τὰ ἑξῆς: Department of Manuscripts | Record of Treatment, Extraction, Repair, etc. | of MS. no. Add. 39618.

Date	Particulars	Name
15-4-83	Examined after binding	RhR.

Μὲ ἐρυθρὸ μελάνι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πίσω σταχώματος: B.L. 1983 | This is an inhouse binding in the BL.

9. Σύνθεση-Τεύχη.

Κατὰ τὴν τελευταία ἀναστάχωση τοῦ 1983 προσετέθησαν τρία λευκὰ χαρτῶα παράφυλλα στὴν ἀρχὴ καὶ τρία στὸ τέλος τοῦ κώδικα. Στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου διατηρεῖται ὡς παράφυλλο IV τὸ ἐκτενὲς κτητορικὸ σημείωμα τοῦ Robert Curzon (βλ. κατωτέρω). Ἀκολου-

θεῖ ἕνα παρένθετο πτυσσόμενο φύλλο, ποὺ ἐπεκολλήθη τὸ 1983, γιὰ τὴν καταγραφὴ τῆς σχετικῆς μὲ τὸν κώδικα βιβλιογραφίας, ὅπου ἀναγράφεται ἐντύπως: «For printed text or notices of this MS. see:». Ἀκολουθεῖ μὲ μελάνι ἡ σημείωση: F. H. Marshall, Byzantinisch-Neugriec|hische Jahrbücher, IV (1923), 99f. (brief | account and two extracts). Διατηροῦνται ἐπίσης τὰ δύο ἀρχικὰ παράφυλλα τῆς προηγούμενης σταχώσεως i-ii, τὰ ὁποῖα ὀνομάζομε ἐδῶ παράφυλλα V-VI. Ἀρίθμηση τῶν φύλλων τοῦ χειρογράφου μὲ μολύβι στὴν ἄνω δεξιὰ ᾤα, ποὺ ἔγινε, μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ κώδικα ἀπὸ τὴν Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη (1917), πιθανόν, κατὰ τὴν ἐξέταση τοῦ κώδικα ἀπὸ τὸν Marshall, ποὺ ὁδήγησε στὴν δημοσιευμένη περιγραφὴ τοῦ 1933. Τὰ φύλλα ἀριθμοῦνται μὲ ἀνοικτὸ μαῦρο μελάνι καὶ στὴν κάτω ἐξωτερικὴ ᾤα ἀπὸ παλαιότερο χέρι (Curzon;). Τὰ τεύχη τοῦ κώδικα στὴν σημερινή του μορφὴ ἔχουν ὡς ἀκολούθως: 1x8 (8), 9 (10-1, ἕνα φύλλο ἀπεκόπη κάθετα μετὰ τὸ φύλλο 17 χωρὶς φθορὰ κειμένου: (17), 15 (16-1, ἕνα φύλλο ἐξέπεσε στὴν ἀρχὴ χωρὶς φθορὰ κειμένου: (32), 16 (48), 2x14 (76), 1 (προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴν προηγούμενη στάχωση τοῦ κώδικα: (77). Τὸ φ. 76ᵛ λευκό.

10. Μεταγενέστερα Σημειώματα.

i. Στὸ σημερινὸ παράφυλλο IVᵛ ἐγράφη μὲ μαῦρο μελάνι ἀπὸ τὸν τελευταῖο κτήτορα τοῦ κώδικα Robert Curzon τὸ ἑξῆς ἰδιόχειρο σημείωμα:

from the great Monastery |
at Meteora, in Albania. |
1835 |
R. CURZON:[1]

Κατωτέρω στὸ ἴδιο φύλλο IVᵛ ὑπάρχει ἡ μικρὴ ἐρυθρὰ σφραγῖδα μὲ τὴν ἐπιγραφή: BRITISH | MUSEUM.

Ἀκόμη κατωτέρω στὸ φύλλο IVᵛ ἐγράφη μὲ μολύβι ἀπὸ πρόσφατο χέρι: 99 623α.

1. Δὲν γνωρίζουμε πότε ἔγραψε τὸ σημείωμα αὐτὸ ὁ Curzon μὲ τὴν ἐσφαλμένη ἡμερομηνία τῆς ἀπόκτησης τοῦ κώδικα. Ἴσως νὰ ἔγραψε τὰ δύο σημειώματα στὸν κώδικα τὸ 1845, ὅταν ἐτακτοποίησε τὰ χειρόγραφά του καὶ ἄρχισε τὴν σύνθεση τοῦ ὁδοιπορικοῦ του. Βλ. καὶ Cormack, "A Gentleman's Book", ὅ.π., σ. 148.

ii. Στὸ παράφυλλο VI^{r-v} (παλαιότερα ii^{r-v}) ὑπάρχει ἐκτενὲς σημείωμα τοῦ Robert Curzon, τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε ὁ Marshall [Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 4 (1923), 99-100]. Τὸ ἀναπαράγουμε ἐδῶ ὕστερα ἀπὸ ἀντιπαραβολὴ στὸν κώδικα, βελτιώνοντας τυχὸν ἀβλεψίες τοῦ πρώτου ἐκδότη καὶ διατηρώντας τοὺς στίχους καὶ τὴν στίξη τοῦ πρωτοτύπου ποὺ διορθώνει ὁ Marshall:[1]

Φύλλο VI^r (=ii^r): «When I was at the monastery of Meteora | I was travelling in company with a band | of Robbers, or klephti; a sort of warriors | on their own account, not exactly thieves, | with whom I had made friends after | being taken prisoner by them in a defile | of Mount Pindus, near Mezzovo. |

I had bought 2 magnificent | manuscripts of the superior, one of them | a book of the Gospels, full of illuminations, | like the codex Ebnerianus in the Bodleian, | only with more miniatures. When as | I was about to be lowered above 100 | feet, over the precipice, at the end of a | rope, the only access to this curious | place, the librarian claimed his share | of the money, the rest of the holy | brethren who were working the capstan, | were it appears ignorant of the bargain, | and pricking up their ears, they said | <that> the money ought to be equally divided. |

Thereon ensued a debate, which ended | in my being obliged to give up the | 2 manuscripts, and receive back the | money, a great many pieces of gold | which I had given for them and I | was let down in so careless and jerking || [Φύλλο VI^v (=ii^v)] a manner by the excited community | that I expected to be dashed to | pieces against the rocks. When I was | dangling near the earth, my friends | the robbers held their long guns across | their knees according to their custom | and fired a *feu de joie* (cod. joye) in token of | their gladness at my return, when their | bullets spattered against the precipice around | me, so that I was grievously sorry for | myself. On my explaining the cause of | the altercation which had been going on | above, they said 'oh stop here a while, | and we will soon get you the books; we | will teach the monks to quarrel with | our friends.' I had some difficulty in | preventing them from storming the monastery |

1. Πβλ. Marshall, ὅ.π., σσ. 99-100. Τὸ πρόχειρο αὐτὸ σημείωμα τοῦ Curzon μὲ σημαντικὲς βελτιώσεις καὶ πολὺ ἐκτενέστερο ἀναπαράγεται στὸ ὁδοιπορικό του. Πρβλ. Visits to monasteries in the Levant (ε' ἔκδ. 1865), σσ. 262-265.

to such a degree had I made friends: | with the mammon of unrighteousness. | At last we got away, leaving the ruins | of the village of Kalabaki, which their | party had just sacked, and burned, behind | us. This little book remained in my | bag, having being forgotten in the row». |

iii. Στὸ φ. 77r μὲ μολύβι ἀπὸ σύγχρονο χέρι: ff. ii 76 September 1925, G.J.E. | Examined by A. J. W.

11. Ἱστορία τοῦ Κώδικα.

Ἡ τύχη τοῦ σημερινοῦ κώδικα *B.L. Additional 39618* γίνεται ἔτσι γνωστὴ μέσω τοῦ σημειώματος αὐτοῦ. Ἐγράφη τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἀπὸ ἀριθμὸ βιβλιογράφων, πιθανὸν σὲ κάποιο Ὀρθόδοξο μοναστήρι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Κατέληξε στὴν συνέχεια στὴν μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, ἀπ' ὅπου τὸ ὑπεξαίρεσε στὶς 10 Νοεμβρίου 1834 ὁ Ἄγγλος ταξιδιώτης Robert Curzon καὶ τὸ μετέφερε στὴν πατρίδα του τὸν ἴδιο χρόνο. Ὁ ἴδιος ὁ Curzon μᾶς ἔδωσε μία πρόχειρη περιγραφή του τὸ 1849. Μετὰ τὸν θάνατό του († 1873), ὁ γιός του Robert παρέδωσε πρὸς φύλαξιν τὸν κώδικα μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα χειρόγραφα τῆς συλλογῆς τοῦ πατέρα του στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ἡ θυγατέρα τοῦ Robert Curzon, Darea, ἐκληροδότησε τὴν συλλογὴ μετὰ τὸν θάνατό της († 1917) στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ὁ F. H. Marshall ἐξήτασε τὸν κώδικα καὶ ἐξέδωσε τὸ ἀνωτέρω σημείωμα, καθὼς καὶ τοὺς πρώτους 22 στίχους τοῦ ἐμμέτρου *Χρονικοῦ* τοῦ Κ. Μανασσῆ (1923). Δέκα χρόνια ἀργότερα ἐδημοσιεύθη μία σύντομη περιγραφή του (1933). Ὁ κώδικας συνετηρήθη καὶ ἀνεσταχώθη τὸ 1983.

12. Βιβλιογραφία.

Robert Curzon, Catalogue of Materials for writing, early writings on Tablets and Stones, Rolled and other Manuscripts and Oriental Manuscript Books, in the Library of the Honourable Robert Curzon at Parham in the County of Sussex, London: Printed by William Nicol, Shakspeare Press, Pall Mall, MDCCCXLIX, ἀρ. 8, σ. 26.[1]

1. Ἡ συνοπτικὴ περιγραφὴ τοῦ Curzon εἶναι ἐλλιπὴς καὶ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη σφαλμάτων: «*8 Poems by St. Athanasius of Meteora, and a kind of metrical chronicle; small quarto. From the monastery of Meteora, near Larissa, in Albania; it is of the fifteenth century*». Πιθανὴ μνεία τοῦ χειρογράφου

F. H. Marshall, A Manuscript of Georgios Chumnos, and a World-Chronicle, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 4 (1923), 99-100.

British Museum, Catalogue of Additions to the Manuscripts 1916-1920, With a Preface by H. Idris Bell, London, 1933, σσ. 94-95.

Ἰωάννα Κόλια, Θεσσαλικὰ χειρόγραφα σὲ ξένες Βιβλιοθῆκες, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 1 (1984), 76.

Ian H.C. Frazer, The Heir of Parham: Robert Curzon 14th Baron Zouche, Norfolk, 1986, σ. 67, σημ. 1.

Δ. Ζ. Σοφιανὸς καὶ Γ. Γαλάβαρης, Τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, τόμ. Α'-Β', (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ), Ἀθήνα, 2007, τόμ. Α', σ. 47.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οἱ ἀναφορὲς τοῦ Robert Curzon στὶς βιβλιοθῆκες τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων

I,1. ***Ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Βαρλαάμ.***

«*The library contains about a thousand volumes, the far greater part of which are printed books, mostly Venetian editions of ecclesiastical works, but there are some fine copies of Aldine Greek classics. I did not count the number of the manuscripts; they are all books of divinity and the works of the fathers; there may be between one and two hundred of them. I found one folio Bulgarian manuscript which I could not read, and therefore was, of course, particularly anxious to purchase. As I saw it was not a copy of the Gospels, I thought it might possibly be historical; but the monks would not sell it. The only other manuscript of value was a copy of the Gospels in quarto, containing several miniatures and illuminations of the eleventh century; but with this also they refused to part, so it remains for some more fortunate collector. It was of no use to the monks themselves, who cannot read either Hellenic or ancient Greek; but they consider the*

φαίνεται νὰ κάμνει ὁ Curzon καὶ στὸ ἔργο του Visits, ὅ.π., σ. 260: «*the other was partly historical and partly the poetical effusions of St. Athanasius of Meteora*». Βλ. καὶ κατωτέρω Παράρτημα I,4.

books in their library as sacred relics, and preserve them with certain feeling of awe for their antiquity and incomprehensibility. Our only chance is when some worldly-minded agoumenos happens to be at the head of the community, who may be inclined to exchange some of the unreadable old books for such a sum of gold or silver as will suffice for the repairs of one of their buildings, the replenishing of the cellar, or some other equally important purpose. At the time of my visit the march of intellect had not penetrated into the heights of the monastery of St. Barlaam, and the good agoumenos was not to be overcome by any special pleading; so I told him at last that I respected his prejudices, and hoped he would follow the dictates of his conscience equally well in more important matters. The worthy old gentleman therefore pitched the two much-coveted books back into the dusty corner whence he had taken them, and where to a certainty they will repose undisturbed until some other bookworm traveller visits the | [σ. 253] *monastery; and the sooner he comes the better, as mice and mildew are actively at work».*

Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ., London, 1865), ὅ.π., σσ. 252-53.

I,2. *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.*

«On my inquiring for the library, one of the monks, after some demurring, opened a cupboard door; he then unfastened a second door at the back of it which led into a secret chamber, where the books of the monastery were kept. They were in number about one hundred and fifty; but I was disappointed at finding that although thus carefully concealed there was not a single volume amongst them remarkable for its antiquity or for any other cause; in fact, they were not worth the trouble of turning over».

Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ., London, 1865), ὅ.π., σ. 254.

I,3. *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος.*

«Here I found one hundred books, all very musty and very uninteresting. I saw no manuscripts whatever, nor was there anything worthy of observation in the habitation of the impoverished community».

Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ., London, 1865), ὅ.π., σ. 256.

I,4. *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου. Ἀπόπειρα ἀγορᾶς χειρογράφων.*

«The books are preserved in a range of low-vaulted and secret rooms, very well concealed in a sort of mezzanine; the entrance to them is through a door at the back of a cupboard in an outer chamber, in the same way as at St. Stephanos. There are about two thousand volumes of very rubbishy appearance, not new enough for the monks to read or old enough for them to sell; in fact they are almost valueless. I found, however, a few Aldines and Greek books of the sixteenth century, printed in Italy, some of which may be rather rare editions, but I saw none of the fifteenth century. I did not count the number of the manuscripts; there are, however, some hundreds of them, mostly on paper; but, excepting two, they were all liturgies and church books. These two were poems. One appeared to be on some religious subject; the other was partly historical and partly the poetical effusions of St. Athanasius of Meteora. I searched in vain for the manuscripts of Hesiod and Sophocles mentioned by Biornstern; some later antiquarian may, perhaps, have got possession of them and taken them to some country where they will be more appreciated than they were here. After looking over the books on the shelves, the librarian, an old grey-bearded | [σ. 261] *monk, opened a great chest in which things belonging to the church were kept; and here I found ten or twelve manuscripts of the Gospels, all of the eleventh or twelfth century. They were upon vellum, and all, except one, were small quartos; but this one was a large quarto, and one of the most beautiful manuscripts of its kind I have met with anywhere. In many respects it resembled the Codex Ebnerianus in the Bodleian Library at Oxford. It was ornamented with miniatures of the same kind as those in that splendid volume, but they were more numerous and in a good style of art; it was, in fact, as richly ornamented as a Romish missal, and was in excellent preservation, except one miniature at the beginning, which had been partially smeared over by the wet finger of some ancient sloven. Another volume of the Gospels, in a very small, clear hand, bound in a kind of silver filagree of the same date as the book, also excited my admiration. Those who take an interest in literary antiquities of this class are aware of the great rarity of an ornamental binding in a Byzantine manuscript. This must doubtless have been the pocket volume of some royal personage. To my great joy the librarian allowed me to take these two books to the room of the agoumenos, who agreed to sell them to me for I forget how many pieces of gold, which I counted out to him immediately, and which he seemed to pocket with the sincerest satisfaction. Never was any one more welcome to his money, although I left myself but little to pay the expenses of my journey back to Corfu. Such books as these would be treaseures in the finest national collection in Europe...* | [σ. 262]

Having seen all that was worthy of observation, I was waiting in the court near the door leading to the place where the monks were assembled to lower me down to the earth again. Just as I was ready to start there arose a discussion among them as to the distribution of the money which I had paid for the two manuscripts. The agoumenos wanted to keep it all for himself, or at least for the expenses of the monastery; but the villain of a librarian swore he would have half. The agoumenos said he should not have a farthing, but as the librarian would not give way he offered him a part of the spoil; however, he did not offer him enough, and out of spite and revenge, or, as he protested, out of uprightness of principle, he told all the monks that the agoumenos had pocketed the money which he had received for their property, for that they all had a right to an equal share in these books, as in all the other things belonging to the community. The monks, even the most dunderheaded, were not slow in taking this view of the subject, and all broke out into a clamorous assertion of their rights, every man of them speaking at once. The price I had given was so large that every one of them would have received several | [σ. 263] *pieces of gold each. But no, they said, it was not that, but for the principles of justice that they contended. They did not want the money, no more did the librarian, but they would not suffer their rules to be outraged or their rights to be trampled under foot. In the monasteries of St. Basil all the members of the society had equal rights—they ate in common, they prayed in common, everything was bought and sold for the benefit of the community at large. Tears fell from the eyes of some of the particularly virtuous monks; others stamped upon the ground, and showed a thoroughly rebellious spirit. As for me, I kept aloof, waiting to see what might be the result.*

The agoumenos, who was evidently a man of superior abilities, calmly endeavoured to explain. He told the unruly brethren exactly what the sum was for which he had sold the books, and said that the money was not for his own private use, but to be laid out for the benefit of all, in the same way as the ordinary revenues of the monastery, which, he added, would soon prove quite insufficient if so large a portion of them continued to be divided among the individual members. He told them that the monastery was poor and wanted money, and that this large sum would be most useful for certain necessary expenses. But although he used many unanswerable arguments, the old brute of a librarian had completely awakened the spirit of discord, and the ignorant monks were ready to be led into rebellion by any one and for any reason or none. At last the contest waxed so warm that the sale of the two manuscripts was almost lost sight of, and every one began to quarrel with his neighbour, the entire community being split into various little angry groups, chattering, gesticulating, and wagging their long beards.

After a while the agoumenos, calling my interpreter, said that as the monks would not agree to let him keep the money in the usual way for the use of the monastery, he could have nothing to do with it; and to my great sorrow I was therefore obliged to receive it back, and to give up the two beautiful manuscripts, which I had already looked upon as the chief ornaments of my library in England. The | [σ. 264] *monks all looked sadly downcast at this unexpected termination of their noble defence of their principles, and my only consolation was to perceive that they were quite as much vexed as I was. In fact, we felt that we had gained a loss all round, and the old librarian, after walking up and down once or twice with his hands behind his back in gloomy silence, retreated to a hole where he lived, near the library, and I saw no more of him.*

My bag was brought forward, and when the books were extracted from it, I sat down on a stone in the courtyard, and for the last time turned over the gilded leaves and admired the ancient and splendid illuminations of the larger manuscript, the monks standing round me as I looked at the blue cypress trees, and green and gold peacocks, and intricate arabesques, so characteristic of the best times of Byzantine art. Many of the pages bore a great resemblance to the painted windows of the earlier Norman Cathedrals of Europe. It was a superb old book: I laid it down upon the stone beside me and placed the little volume with its curious silver binding on the top of it, and it was with a sigh that I left them there with the sun shining on the curious silver ornaments.

Amongst other arguments it had been asserted by some of the monks that nothing could be sold out of the monastery without the leave of the Bishop of Tricala, and, as a forlorn hope, they now proposed that the agoumenos should go to some place in the vicinity where the bishop was said to be, and that, if he gave permission, the two books should be forwarded immediately by a trusty man to the khan of Malacash, where I was to pass the night. I consented to this plan, although I had no hope of obtaining the manuscripts, as in the present unsettled state of the country the bishop would naturarlly calculate on the probability of the messenger being robbed, and on the improbability of his meeting me at the khan, as it would be absolutely necessary for me to leave the place before sunrise the next day.

All this being arranged I proceeded to the chamber of the windlass, was put into the net, swung out into the air, | [σ. 265] *and let down. They let me down very badly, being all talking and scolding each other; and had I not made use of my hands and feet to keep myself clear of the projecting points of the rock I should have fared badly. To increase my perils, my friends the palicari at the bottom, to testify their joy at my reappearance, rested their long guns across their knees and fired them off, without the slightest attention to the direction of the barrels, which were all loaded with ball-cartridge: the bullets spattered against the rock close*

to me, and in the midst of the smoke I came down and was caught in the arms of my affectionate thieves, who bundled me out of my net, with many extraordinary screeches of welcome.

When my survants arrived and informed them of our recent disappointment, «What!» cried they, «would they not let you take the books? Stop a bit, we will soon get them for you!» And away they ran to the series of ladders which hung down another part of the precipice: they would have been up in a minute, for they scrambled like cats; but by dint of running after them and shouting we at length got them to come back, and after some considerable expenditure of oaths and exclamations, kicking of horses, and loading of guns and saddle-bags, we found ourselves slowly wending our way back towards the valley of the Peneus.

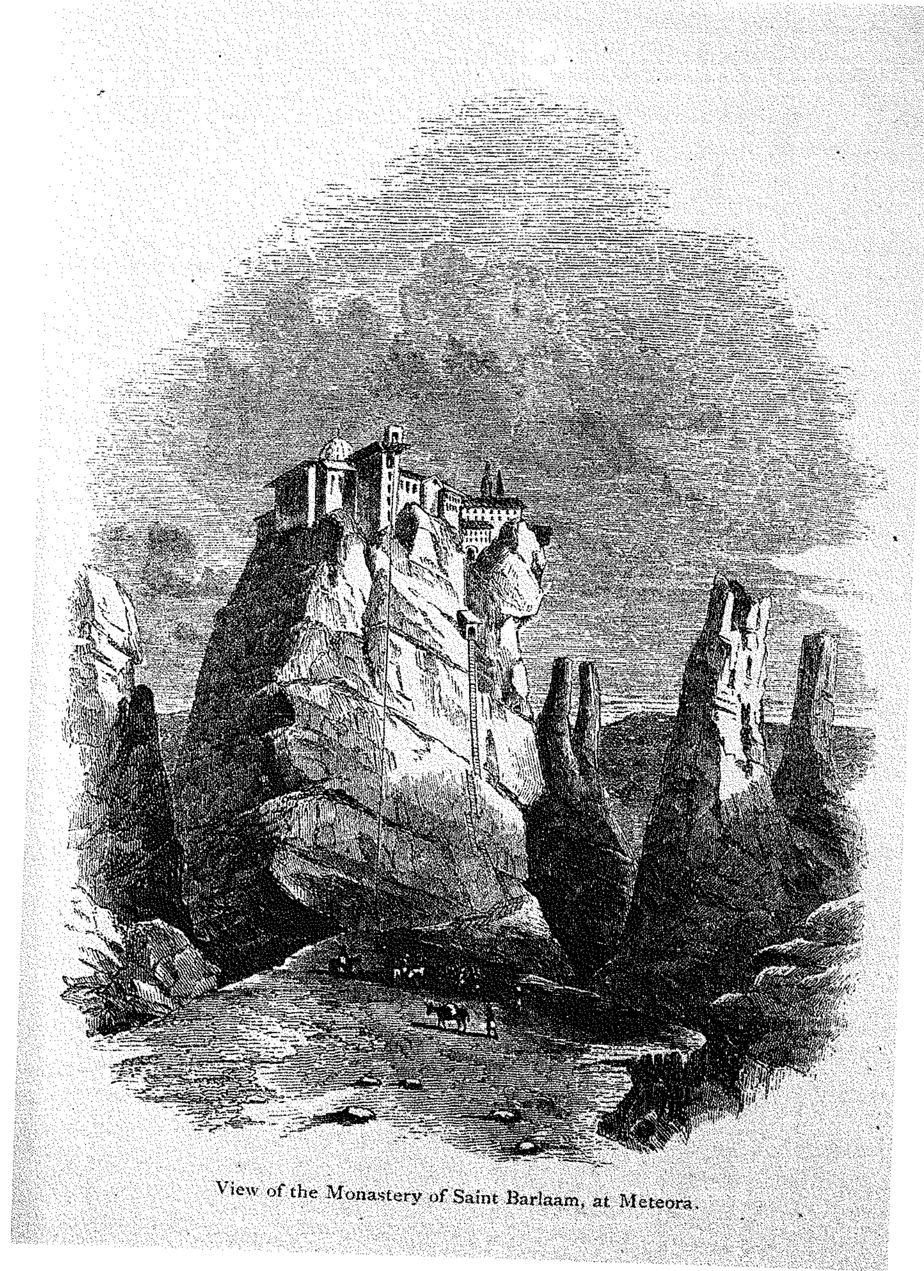
After all, what an interesting event it would have been, what a standard anecdote in bibliomaniac history, if I had let my friendly thieves have their own way, and we had stormed the monastery, broken open the secret door of the library, pitched the old librarian over the rocks, and marched off in triumph, with a gorgeous manuscript under each arm! Indeed I must say that under such aggravating circumstances it required a great exercise of forbearance not to do so, and in the good old times many a castle has been attacked and many a town besieged and pillaged for much slighter causes of offence than those which I had to complain of».

Βλ. Visits to Monasteries in the Levant, (ε' ἔκδ., London, 1865), ὅ.π., σσ. 260-65.

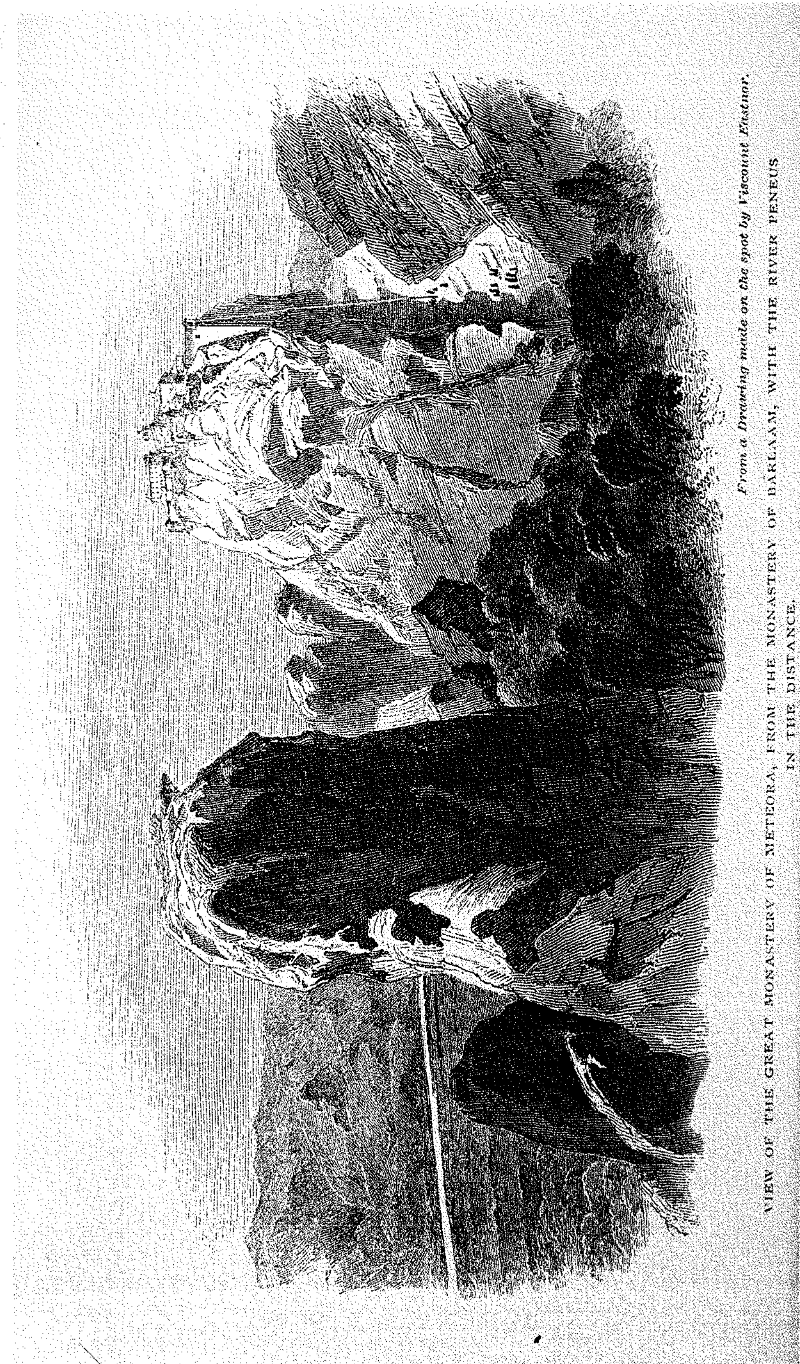
ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

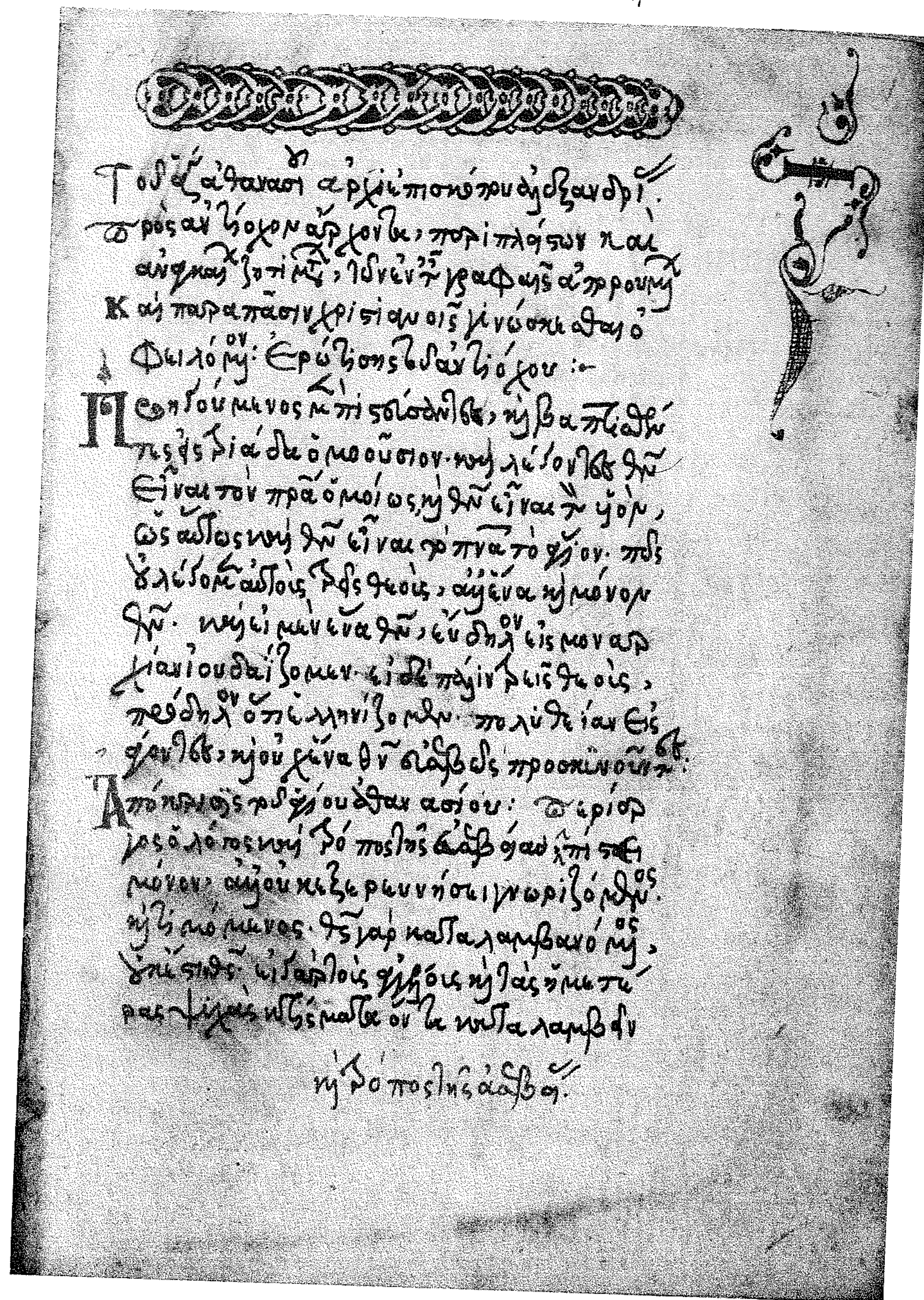
1. Πορτραῖτο τοῦ Robert Curzon ὑπὸ W. Holl (1859).

View of the Monastery of Saint Barlaam, at Meteora.

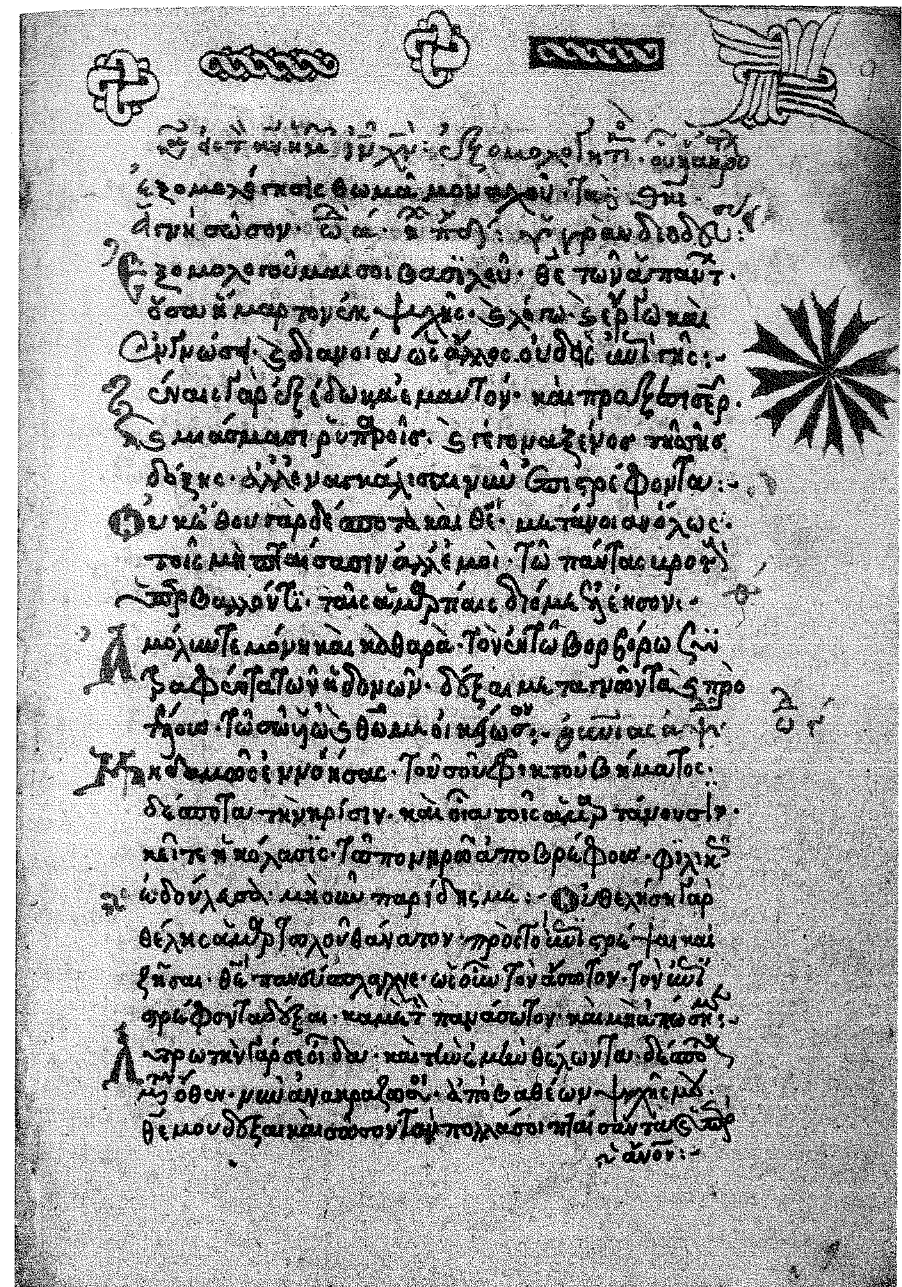
2. Ἡ μονὴ Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων
[Βλ. Curzon, Visits, ὅ.π., α΄ ἔκδ. 1849, σ. 234 (=ε΄ ἔκδ. σ. 212)].

VIEW OF THE GREAT MONASTERY OF METEORA, FROM THE MONASTERY OF BARLAAM, WITH THE RIVER PENEUS IN THE DISTANCE.
From a Drawing made on the spot by Viscount Eastnor.

3. Ἡ μονὴ Μεγάλου Μετεώρου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν μονὴ Βαρλαὰμ
(σχέδιο τοῦ Viscount Eastnor)
(Βλ. Curzon, Visits, ὅ.π., ε΄ ἔκδ. 1865, frontispiece).

4. Κώδ. *BL Additional 39618, f. 1r*. Γραφέας Α (μεγέθ. 115%)

5. *Κώδ. BL Additional 39618, f. 9r*. Γραφέας Γ (μεγέθ. 115%)

6. Κώδ. *BL Additional 39618, f. 18r*. Γραφέας Δ (μεγέθ. 115%)

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

εἰς *Ἰ. Πολέμη, Κανόνες εἰς τὸν ὅσιον Ἀθανάσιον τὸν Ἀθωνίτην. Κριτικὴ ἔκδοσις. Ἀθῆναι 1993 (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων), σσ. 177.**

Ὁπωσδήποτε ἡ ἔκδοσις εἰς ἕνα τόμον ὅλων τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ᾀσματικῶν κανόνων πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου εἶναι πολλαπλῶς χρήσιμος, διότι καθιστᾷ τὰ κείμενα αὐτὰ προσιτὰ εἰς τοὺς μελετητὰς τῆς Ἁγιολογίας καὶ δὴ καὶ τῆς Ὑμνογραφίας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀξιολογήσουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑμνογραφίας κατὰ τὴν περίοδον συνθέσεως αὐτῶν τῶν ποιητικῶν κειμένων (δομή, μέτρον, μέλος), τὰς πηγὰς τῶν ὑμνογράφων, τὰς ἀπηχήσεις ἱστορικῶν γεγονότων, τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ ὑμνουμένου ὁσίου, καθὼς καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν συνετέθησαν τὰ κείμενα αὐτά.

Μὲ γνώμονα τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ὀρθοτέραν ἀποτίμησιν τῶν στοιχείων αὐτῶν προβαίνω, ἔστω καὶ μετὰ πάροδον ἀρκετῶν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως, ἐν συνεχείᾳ εἰς παρατηρήσεις περὶ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν κανόνων αὐτῶν ἀπὸ τὸν Πολέμην, ἡ ὁποία βρίθει ποικίλων λαθῶν, ἀδικαιολογήτων παραλείψεων καὶ ἀνακριβειῶν καὶ ἀστόχων διορθώσεων.

Ὡς γνωστόν, ὁ Ἀθ. Κομίνης εἶχε καταγράψει ἐπὶ τῇ βάσει ἁγιορειτικῶν κωδίκων τὰ εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας ἀφιερωμένα ὑμνογραφικὰ κείμενα (Κανόνας, Ἀκολουθίας καὶ διάφορα αὐτοτελῆ τροπάρια), τὰ ὁποῖα καὶ εἶχεν ἀξιολογήσει ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, τῆς δομῆς, τῆς γλώσσης, τοῦ ὕφους καὶ τῆς πατρότητος. Ὁ ἴδιος δὲ εἶχε ἐκδώσει καὶ δύο ἀπὸ τοὺς δεκαοκτὼ κανόνας τοῦ ὁσ. Ἀθανασίου.

* Διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς παρούσης μελέτης ἔλαβον ὑπ' ὄψει καὶ τὰ χειρόγραφα (ἀπὸ μικροταινίας) Athon. Lavrae B 4 (=B), Γ 79 (=A), Θ 35 (=T) καὶ Vat. gr. 721 (=O).

Αἱ ἐκτιμήσεις τὰς ὁποίας εἶχε διατυπώσει περὶ τῶν ἀνωτέρω θεμάτων ὁ Κομίνης δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Πολέμην νὰ τολμήσῃ, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, προσωπικὰς ἀξιολογήσεις. Εἰς ἀρκετὰ ζητήματα ἀναπαράγει, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος παραδέχεται (βλ. σ. 8 σημ. 8, σ. 12 σημ. 22 καὶ σ. 13), τὰς ἐκτιμήσεις τοῦ Κομίνη, τὰς ὁποίας καὶ παραποιεῖ ἐνίοτε.

Ἐκδίδονται λοιπὸν δεκαοκτὼ (I-XVIII) ᾀσματικοὶ κανόνες συντεθέντες πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσ. Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. Ὅλοι εἶχον καταγραφῆ ὑπὸ τοῦ Κομίνη καὶ οὐδεὶς ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Πολέμη. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν (I, III, XIII) ἁπλῶς ἀνατυποῦνται ἐν Ἐπιμέτρῳ (σσ. 163-176) ἐκ προγενεστέρων ἐκδόσεων· ὁ I ἐκ τῶν MR Ϛ' 39-46 καὶ οἱ III καὶ XIII ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κομίνη (*Ὑμνογραφικὰ εἰς ὅσιον Ἀθανάσιον τὸν Ἀθωνίτην*, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, σσ. 307-313, καὶ *Un canone inedito in onore di Sant' Atanasio l'Atonita*. Le millénaire du Mont Athos 963-1963. Études de Mélanges I. Éditions de Chevetogne 1963, σσ. 135-143, ἀντιστοίχως). Ἑπομένως μόνον τῶν δεκαπέντε ἐκ τῶν δεκαοκτὼ κανόνων ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ Πολέμη ἡ κριτικὴ ἔκδοσις καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου *Κριτικὴ ἔκδοσις* εἶναι παραπλανητικός, ἐπειδὴ δὲν περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἐκδιδομένους κανόνας. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δεκαπέντε κριτικῶς ἐκδιδομένων κανόνων εἷς, ὁ XVI, εἶχεν ἐκδοθῆ τρὶς παλαιότερον ὑπὸ διαφόρων ἐκδοτῶν (βλ. σ. 37, σημ. 120) καὶ ἕτεροι δύο, ὁ V καὶ ὁ VI, εἶχον δημοσιευθῆ πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Πολέμη (*Δύο ἀνέκδοτοι κανόνες πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, Ποιήματα Ἰωάννου τοῦ Σγουρῆ*. Δίπτυχα Ε', 1991-92, σσ. 149-171).

Διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν κανόνων ἐχρησιμοποιήθησαν συνολικῶς δέκα ἁγιορειτικοὶ κώδικες, εἷς κῶδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (Paris. gr. 1576, τοῦ ιε' αἰ.) καὶ εἷς τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ (Vat. gr. 721, τοῦ ιδ'-ιε' αἰ.). Ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐνετοπίσθησαν μόνον δύο κώδικες, ὁ Vat. gr. 721, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κανόνος VII, καὶ ὁ κῶδιξ τοῦ ἐν Καρυαῖς κελλίου τῆς Ἁγ. Τριάδος, ὅστις ἐσχάτως μετεφέρθη εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μεγίστης Λαύρας. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἐγράφη τὸ 1360/61 καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου καταγράφεται ὡς Athon. Lavrae novus. Ὁ αὐτὸς κῶδιξ διασῴζει ἑπτὰ κανόνας (VII, IX-XII, XIV καὶ XVII), τοὺς ὁποίους ὅμως παραδίδουν καὶ ἄλλοι δύο τοὐλάχιστον κώδικες.

Ἐκ τῶν δεκαπέντε κανόνων οἱ πέντε (IV-VI, XV καὶ XVII) ἐκδίδονται ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς μόνου κώδικος, μολονότι ὁ Κομίνης εἶχε καταγράψει (σσ. 274-275) καὶ πλῆθος ἄλλων κωδίκων, οἱ ὁποῖοι πιθανὸν νὰ διασῴζουν τοὺς κανόνας αὐτοὺς ἢ κάποιους ἀπ' αὐτούς. Ὁ ἐκδότης ὅμως δὲν ἀναφέρει ἂν ἀνεζήτησε αὐτοὺς τοὺς κανόνας καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς κώδικας. Ἀντιθέτως μνημονεύει ὅτι τοὺς κανόνας XVIII καὶ XVI, τοὺς ἐκδιδομένους ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων καὶ τριῶν ἀντιστοίχως χειρογράφων, διασῴζει καὶ ὁ κῶδιξ Ἱεροσολύμων 18 (νέας συλλογῆς), τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἐχρησιμοποίησε (βλ. σ. 37, σημ. 117 καὶ 120). Καὶ πάλιν διὰ τὸν κανόνα XVI, ἐπισημαίνει ὅτι διασῴζεται καὶ ἀπὸ τὸν ὑπὸ τοῦ Κομίνη ὑποδειχθέντα (σ. 274) κώδικα τῆς ἱερᾶς Μονῆς Διονυσίου 596 (τοῦ ιδ' αἰ.), ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὸν ἔλαβε τελικῶς ὑπ' ὄψει του ὁ συγγραφεὺς (βλ. σ. 38, σημ. 120).

Ὡς πρὸς τὰ γραφόμενα εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου (σσ. 7-38) παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

σ. 9. Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει: «Ὁ καθηγητὴς Κομίνης ἐξέδωκε τὸν κανόνα II...», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ τὸν κανόνα III.

σ. 10. Μεταφέρεται καταλογάδην (!) τὸ θεοτοκίον τῆς ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος XV καὶ προστίθεται: «Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ὑμνογράφου ἔγκειται εἰς τὴν δομὴν τοῦ τροπαρίου, ὅπερ εἶναι διάλογος μεταξὺ πιστοῦ ἐρωτῶντος τὴν Θεοτόκον καὶ τῆς Θεοτόκου, ἥτις λύει τὴν ἀπορίαν του». Κατ' ἀρχὴν ὁ διάλογος δὲν γίνεται μεταξὺ πιστοῦ καὶ Θεοτόκου ἀλλὰ μεταξὺ ὑμνογράφου καὶ Θεοτόκου (τοῦ ὑμνογράφου ἐκφράζοντος βεβαίως τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ τοῦ πιστοῦ), ἔπειτα ὁ διάλογος μεταξὺ ποιητοῦ καὶ Θεοτόκου δὲν ἀποτελεῖ πρωτοτυπίαν τοῦ ἀγνώστου ὑμνογράφου τοῦ παρόντος κανόνος τοῦ ια' αἰ. (ἢ καὶ μεταγενεστέρου), διότι ὁ διάλογος γενικῶς χρησιμοποιεῖται εὐρέως ὑπό τε τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τῶν κανονογράφων τοῦ η' καὶ θ' αἰ. Εἰδικώτερον δὲ διάλογον μεταξὺ ποιητοῦ καὶ Θεοτόκου εἰς θεοτοκίον, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, ἔχομεν καὶ εἰς κανόνας, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, ζήσαντος καὶ γράψαντος τοὐλάχιστον τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ κανόνος XV. Διὰ νὰ φανῇ ἡ ἀνύπαρκτος πρωτοτυπία, τὴν ὁποίαν ἀνεκάλυψε δῆθεν ὁ ἐκδότης, παραθέτω στιχηδὸν ἓν θεοτ. κανόνος τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ τὸ θεοτ. τοῦ κανόνος XV.

Ἄνανδρε,
μητροπαρθένε, ἁγία,
εἰπέ· πῶς ἐγέννησας
ἀσπόρως τὸν πάντων κτίστην;
– «Καθὼς οἶδε», φησὶν ἡ Μαριάμ,
«σαρκοῦται καὶ γεννᾶται
ὡς ἀγαθός, ἵνα σώσῃ ἡμᾶς».
[Κανὼν Ἀνδρέου Κρήτης εἰς Ἰουλιανὸν καὶ Βασίλισσαν (7 Ἰαν.), ᾠδὴ ς', 178-184. Βλ. AHG V, σσ. 172-173].

Χρόνῳ σὺ τὸν ἀχρόνως
Λόγον ἐνυπόστατον πατρὸς ἐκλάμψαντα
πῶς παρθένος δίχα
τῶν ὠδίνων καὶ τίκτεις καὶ μένεις ἁγνή;
– Ὥσπερ μόνος οἶδεν
ὁ τὴν πηλὸν δὴ ἐμψυχώσας
καὶ μικρῷ μέγαν κόσμον ἐνθέμενος.
(Κανὼν XV, 78-84).

Πῶς ὅμως διέλαθε τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκδότου ὅτι παρόμοιον διάλογον ἔχομεν καὶ εἰς θεοτοκίον τοῦ ἀδεσπότου κανόνος XVI (στίχ. 200-208), τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς;

Ἐκπλήττει με τὸ ξένον σου τοῦ τόκου·
πῶς φέρεις, ὦ παρθένε, ἐγγάστριον,
πῶς δὲ τρέφεις γάλακτι
κτίσιν τε τὸν τρέφοντα
καὶ γαλουχεῖς ὡς νήπιον
τὸν τοῦ παντὸς ποιητήν;
– Ὡς οἶδεν, ὡς εὐδόκησε μόνος·
ἄγει γὰρ καὶ φέρει,
καθάπερ θέλει, πάντα.

Ἐξάλλου πλῆθος τοιούτων θεοτοκίων κατέγραψε ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἐν τῇ βιβλιοκρισίᾳ του περὶ τῶν AHG εἰς Ἀθηνᾶν ΟΕ', 1974-1975, σσ. 418-422, τὰ ὁποῖα ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ ὁ ἐκδότης.

σ. 11. Ὁ ἐκδότης καταγράφει τὰ ὀνόματα τῶν ὑμνογράφων: Γερμανὸς μοναχός, Ἰωάννης Σγουρῆς, Λέων, Ἀθανάσιος καὶ

Μηνᾶς, καὶ εἰς τὴν σημ. 21 ἐπισημαίνει: «Σημειωθήτω ὅτι οἱ ὑμνογράφοι τῶν κανόνων τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου δὲν μνημονεύονται παρὰ H. Follieri, Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae V (γράφε V_1) ... οὐδὲ παρὰ I. Szövérffy, A Guide to Byzantine Hymnography... II. Κανὼν and Στιχηρόν,...». Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι σχεδὸν ὅλους αὐτοὺς τοὺς ὑμνογράφους καταγράφει τόσον ἡ Follieri ὅσον καὶ ὁ Szövérffy. Δηλαδή: Γερμανὸς Κρυπτοφέρρης (Follieri, *Initia*... V_1 260. Szövérffy, *A Guide*... II, 67). Ἰωάννης ὁ Σγουρῆς (Follieri, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 278. Szövérffy, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 65. Τοῦτον καταγράφει καὶ ὁ C. Émereau, *Hymnographi Byzantini*, EO 23, 1924, σ. 199, ἀλλὰ ὁ ἐκδότης τὸ ἀγνοεῖ). Λέων ὁ Πηγάνου (Follieri, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 291. Szövérffy, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 66). Ἕτερος Λέων, ὅστις ὑπὸ τοῦ Πολέμη αὐθαιρέτως ἀναφέρεται ὡς Λέων ὁ ἐκ Καλαβρίας, ὑπὸ τῆς Follieri, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 291, καταγράφεται ὡς Λέων ὁ Στύλου ἢ ὁ Στυλιτιανὸς καὶ ὑπὸ τοῦ C. Émereau, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 285 ὡς Leo Stylitianus (ὁ Στυλιτιανός), ὅστις ἦτο μοναχὸς τοῦ ἐν Στύλῳ τῆς Καλαβρίας μοναστηρίου. Ἑπομένως ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Πολέμη μνημονευομένων ὑμνογράφων μόνον ὁ Μηνᾶς δὲν καταγράφεται ὑπὸ τῆς Follieri καὶ τοῦ Szövérffy. Περὶ αὐτοῦ ὅμως ὁ ἐκδότης ἐπάγει (σ. 12) ὅτι «δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς ἕνα τῶν γνωστῶν ὑμνογράφων». Ὅμως οὐδεὶς ἄλλος ὑμνογράφος Μηνᾶς καταγράφεται εἰς τοὺς γνωστοὺς καταλόγους τῶν Βυζαντινῶν ὑμνογράφων!

σ. 12. «περὶ τῆς παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος Λεόντος» γράφε Λέοντος.

Εἰς τὴν αὐτὴν σ. 12 ὁ ἐκδότης πραγματεύεται περὶ τῶν ἀκροστιχίδων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένων κανόνων καὶ μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει ὅτι εἰς τοὺς κανόνας VII, VIII, IX καὶ XI πλεονάζουν εἴς τινας ᾠδὰς κάποια τροπάρια (ἐν σχέσει μὲ τὰ ἀπαιτούμενα γράμματα τῶν ἀκροστιχίδων), δὲν συνεξετάζει ὅμως καὶ τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ κανόνος II, ὅπου ἐπίσης, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ κώδικος τῆς Μεγίστης Λαύρας Β4, πλεονάζουν μερικὰ τροπάρια. Εἰς τὴν ἀκροστιχίδα αὐτὴν ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 17-18 διασπῶν οὕτω τὴν συνολικὴν ἐξέτασιν τοῦ φαινομένου τοῦ διπλασιασμοῦ ἢ καὶ πολλαπλασιασμοῦ κάποιων γραμμάτων εἰς τὰς ἀκροστιχίδας τῶν ᾀσματικῶν κανόνων.

Περὶ αὐτῶν λοιπὸν γράφει: «Εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ κανόνος

VII πλεονάζουν τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν θεοτοκίων καὶ τῶν τριῶν τελευταίων τροπαρίων τῆς θ' ᾠδῆς». Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι τὰ ἀρχικὰ τῶν θεοτοκίων τῆς δ' καὶ ζ' ᾠδῆς εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν καταγραφὴν ποὺ ἀκολουθεῖ (τὰ μεταξὺ στιγμῶν δηλώνουν ἀρχικὰ θεοτοκίων):

α'	γ'	δ'	ε'	ϛ'	ζ'	η'	θ'
ΑΘΑ.Α.	ΝΑΣ.Σ.	ΙΟΣ.Ε.	ΓΡΑ.Α.	ΦΗΣ.Σ.	ΥΝΑ.Γ.	ΙΟΙ.Ι.	ΣΚΧ.Χ.

Ἀνακριβὴς εἶναι ἐπίσης ἡ διατύπωσις: «Εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ κανόνος XI πλεονάζουν δύο ΣΣ εἰς τὴν ὀγδόην ᾠδήν», διότι καὶ εἰς τὴν ε' ᾠδὴν πλεονάζει ἓν Σ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν καταγραφὴν τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων ἀνὰ ᾠδήν:

α'	γ'	δ'	ε'	ϛ'	ζ'	η'	θ'
ΑΘΑ.Ν.	ΑΣΙ.Ο.	ΣΑΡ.Ε.	ΤΗΣ.Σ.	ΕΣΤ.Ι.	ΣΤΥ.Λ.	ΟΣΣ.Σ.	ΛΕΩ.Ν.

Καὶ βεβαίως ὁ ἐκδότης τοιούτων κειμένων δὲν πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ μὲ τρόπον πειστικόν. Ὤφειλε λοιπὸν καὶ ὁ Πολέμης νὰ γνωρίζῃ ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ὁ W. Weyh, *Die akrostichis in der byzantinischen kanonesdichtung*, BZ 17, 1908, σσ. 63-64 (κατὰ μετάφρασιν) «πρῶτα ὁρίζεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἡ ἀκροστιχίδα καὶ ἔπειτα συντάσσεται τὸ ποίημα. Ἔτσι, εὔκολα μπορεῖ νὰ συμβῇ τὰ γράμματα τῆς ἀκροστιχίδας νὰ μὴν ἀρκέσουν νὰ συμπληρώσουν ἕναν ὁλόκληρο κανόνα. Ἕνας διπλασιασμὸς μεμονωμένων γραμμάτων ἦταν σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ἕνα ταιριαστὸ καὶ βολικὸ μέσο, ὥστε κάθε ᾠδὴ νὰ ἔχῃ ἀνάλογο ἀριθμὸ τροπαρίων». Παραθέτει μάλιστα ὁ Weyh ἀρκετὰ παραδείγματα διπλασιασμοῦ ἢ καὶ πολλαπλασιασμοῦ γραμμάτων εἰς τὴν θ' ᾠδὴν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀκροστιχίδος.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ τετράριθμον τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν ἢ νὰ ὁλοκληρωθῇ τὸ περιεχόμενον τοῦ κανόνος ἐπέβαλλε τὸν διπλασιασμὸν ὡρισμένων τροπαρίων ἀρχομένων διὰ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἢ ἀκόμη καὶ τὴν προσθήκην κάποιων τροπαρίων τῶν ὁποίων τὰ ἀρχικὰ δὲν συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς κανόνας VII, VIII, IX, XI ἀλλὰ καὶ XII.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ κανόνος II, τοῦ ὁποίου τὰ ἀρχικὰ ἀνὰ ᾠδὴν εἰς τὸν βασικὸν κώδικα G εἶναι:

α'	γ'	δ'	ε'	ϛ'	ζ'	η'	θ'
ΤΟΝ.Κ.	ΛΕΙ.Ν.	ΟΝΥ.Μ.	ΝΩΠ.Ρ.	ΟΦΡ.Ο.	ΝΩΣ.Π.	ΟΙΜ.Ε.	ΝΑ | εἱρμ. ἄλλος ΡΧΗ.Ν.

Εἰς τὸν κώδικα B ὅμως ἔχουν:

α'	γ'	δ'	ε'	ϛ'	ζ'	η'	θ'
ΤΟΝ.Κ.	ΛΕΙ.Ν.	ΟΝΥ.Μ.	ΝΩΠ.Ρ.	ΟΦΦΡ.Ο.	ΝΩΩΣΣ.Π.	ΠΟΙ.Μ.	ΕΝΑ | εἱρμ. ἄλλος ΡΑΗ.Ν.

Ἡ μορφὴ τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος εἰς τὸν κώδικα B ὀφείλεται περισσότερον εἰς ποικίλας μεταγενεστέρας παρεμβάσεις ὑπὸ ἀγνώστου εἰς τὴν δομὴν τοῦ κανόνος μὲ τὴν προσθήκην νέων τροπαρίων καὶ τὴν φραστικὴν ἀλλαγὴν ἀρκτικῶν στίχων εἴς τινα τροπάρια τῆς η' καὶ θ' ᾠδῆς παρὰ εἰς τοὺς ἀβασίμους λόγους τοὺς ὁποίους ἐπικαλεῖται ὁ ἐκδότης. Σχετικῶς ὁ Πολέμης ἀναφέρει (σ. 17):

«Πιθανῶς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τοῦ κανόνος συνέθεσεν εἰς περιπτώσεις τινὰς δύο τροπάρια, ἀρχόμενα διὰ τοῦ αὐτοῦ γράμματος κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀκροστιχίδος, διὰ νὰ ψάλλωνται ταυτοχρόνως ἢ ἐναλλακτικῶς. Βεβαίως ἐνδέχεται εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἓν ἐκ τῶν δύο τροπαρίων νὰ συνετέθη μεταγενεστέρως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ B4 παραδιδομένη μορφὴ τοῦ κανόνος νὰ ἀποτελῇ σύνθεσιν δύο παραλλαγῶν». Εἰς ἐνίσχυσιν μάλιστα τοῦ πρώτου λόγου προσθέτει (σημ. 27) καὶ τὰ ἑξῆς: «Μνημονευτέα ἡ περίπτωσις τοῦ Γεωργίου Νικομηδείας, ὅστις ἐνίοτε συνέτασσε δύο τροπάρια ἀρχόμενα διὰ τοῦ τελευταίου γράμματος τοῦ ὀνόματός του (Υ), ἰδίως ὅτε οἱ κανόνες του εἶχον καὶ τὴν δευτέραν ᾠδήν». Ὅμως ἡ προσθήκη τοῦ δευτέρου Υ εἰς τὴν ἐκ τῶν ἀρχικῶν τῶν θεοτοκίων σχηματιζομένην ἀκροστιχίδα ΓΕΩΡΓΙΟΥΥ δὲν ἐγίνετο διὰ νὰ ψάλλωνται ταυτοχρόνως ἢ ἐναλλακτικῶς, ὅπως καινοφανῶς ὑποστηρίζει ὁ ἐκδότης, τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἀρχόμενα δύο τροπάρια, διότι εἰς τὸν κανόνα δὲν εἶναι συνεχόμενα, ἀφοῦ τὸ ἓν εἶναι θεοτοκίον τῆς η' καὶ τὸ ἄλλο τῆς θ' ᾠδῆς. Κατὰ παρόμοιον τρόπον δὲν εἶναι συνεχόμενα εἰς τὸν κανόνα τὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἀρχόμενα θεοτοκία, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἀκροστιχίδα ΓΕΕΩΡΓΙΟΥ, τὴν σχηματιζομένην ἐκ τῶν ἀρχικῶν τῶν θεοτοκίων τῶν ἐννεαωδίων ἐπίσης κανόνων τοῦ Γεωργίου Νικομη-

δείας. Βασικὴ μελέτη περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀγνοεῖ ὁ ἐκδότης, εἶναι ἡ τῆς E. Follieri, *Problemi di innografia bizantina*, Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, II. Beograd 1964, σσ. 318-319. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἀρχόμενα τροπάρια εἶναι συνεχόμενα (ἐπὶ φαινομένων διπλασιασμοῦ ἢ πολλαπλασιασμοῦ) δὲν ὑπάρχει διάταξις λειτουργικοῦ Τυπικοῦ ἡ ὁποία νὰ ὁρίζῃ ὅτι τὰ τροπάρια αὐτὰ πρέπει νὰ ψάλλωνται ταυτοχρόνως ἢ ἐναλλακτικῶς. Καὶ τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα τοῦ ἐκδότου δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἡ μορφὴ τῶν παρεμβάσεων εἰς τὴν ἀρχικὴν δομὴν τοῦ κανόνος ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχωμεν τὴν σύνθεσιν δύο παραλλαγῶν εἰς τὸν κώδ. B.

Ἄλλοι λόγοι πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος XVIII, εἰς ἑκάστην ᾠδὴν τοῦ ὁποίου τὰ ἀρχικὰ ὅλων τῶν τροπαρίων ἀρχίζουν μὲ τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ εἱρμοῦ καὶ ἔτσι ἔχομεν:

α′ γ′ δ′ ε′ ϛ′ ζ′ η′ θ′
ΔΔΔ.Δ. | ΕΕΕ.Ε. | ΑΑΑ·Α. | ΟΟΟ.Ο. | ΠΠΠ.Π. | ΕΕΕ.Ε. | ΤΤΤ.Τ. | ΗΗΗΗ.Η.

Ὁ ἐκδότης δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον αὐτό, ἀλλὰ ἠρκέσθη εἰς τὸν ἐντοπισμόν του (σ. 12): «Τέλος ἡ ἀκροστιχὶς τοῦ κανόνος XVIII σχηματίζεται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ἐν ἑκάστῃ ᾠδῇ τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος τοῦ εἱρμοῦ». Ὅμως αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀκροστιχὶς ἢ ὀφείλεται εἰς τὴν φιλοπαίγμονα διάθεσιν τοῦ ὑμνογράφου ἢ ὑποκρύπτει κάποιαν φράσιν ἡ ὁποία εἶναι δύσκολον νὰ ἀνιχνευθῇ. Καὶ εἰς τὰ AHG IV 153-163 δημοσιεύεται κανὼν εἰς τὸν ἅγ. Νικόλαον (6 Δεκ.), εἰς ἑκάστην ᾠδὴν τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ τροπάρια ἀρχίζουν μὲ τὸ αὐτὸ γράμμα (καὶ σχηματίζουν τὸ ὄνομα Γεωργίου):

α′ γ′ δ′ ε′ ϛ′ ζ′ η′ θ′
ΓΓΓ.Γ. | ΕΕΕ.Ε. | ΩΩΩ.Ω. | ΡΡΡ.Ρ. | ΓΓΓΓ.Γ. | ΙΙΙ.Ι. | ΟΟΟΟ.Ο. | ΥΥΥ.Υ.

σ. 13. Ἐντοπίζονται σφάλματα παραναγνώσεως τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος: ἐγράφη (ὁ κῶδιξ Athon. Lavrae novus) εἰς + ϛωξ8 (γράφε ϛωξη) τὸ παρόν· εἰς ὃν τρέχομεν ζτοφ (γράφε ζτοβ).

σ. 15. Ὁ ἐκδότης γράφει: «Λόγῳ τῆς κατὰ σειρὰν ἤχου παραδόσεως τῶν κανόνων VII-XIV καὶ XVIII διετυπώθη ἡ ἄποψις ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὑμνογράφος συνέθεσεν αὐτούς» καὶ παραπέμπει (σημ. 25) εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κομίνη. Αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ διαστρέβλωσιν τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ Κομίνη, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἀφ' ἑνὸς περὶ πιθανότητος

καὶ ὄχι περὶ βεβαιότητος καὶ ἀφ' ἑτέρου περὶ πλειόνων τοῦ ἑνὸς κανόνος καὶ ὄχι περὶ τῶν ὀκτὼ τούτων κανόνων: «Δὲν ἀποκλείεται εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὑμνογράφος νὰ συνέθεσε πλείονας τοῦ ἑνὸς κανόνος (βλ. Ἀ. Κομίνη, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σ. 270, σημ. 2).

σ. 16. Analecta Hymnica Graeca... Instituto (γράφε Istituto) di Studi... Universita (γράφε Università) di Roma.

σσ. 22-23. Καταγράφονται, εἰς ἐσφαλμένην ἀλφαβητικὴν σειράν, ὡς σπάνιαι δέκα λέξεις. Ὅμως διὰ τὰς πέντε ἐξ αὐτῶν ὁ ἐκδότης παρέχει ἀνακριβεῖς πληροφορίας. Γράφει δηλ.:

εἰρηναρχία: «Ἡ λέξις εὑρίσκεται μόνον εἰς τὸ Συμπλήρωμα τοῦ (γράφε τῶν) LSJ, ἔνθα θεωρεῖται ἅπαξ (VI 51)». (ἡ ἔνδειξις κανὼν VI 51 ἔπρεπε νὰ τεθῇ μετὰ τὴν λέξιν *εἰρηναρχία*· τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους λέξεις). Ἡ εἰρηναρχία ὅμως ἀπαντᾷ καὶ εἰς Lampe, σ. 419.

κατεικονίζω: «Ἡ λέξις παραδίδεται ἅπαξ ὑπό τινος ἑλληνολατινικοῦ γλωσσαρίου (V 81)» μὲ παραπομπὴν εἰς Stephanus IV, Parisiis 1841, στήλ. 1318. Καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ὅμως ὑπάρχει εἰς LSJ, σ. 923 καὶ εἰς τὸ Συμπλήρωμα τῶν LSJ, σ. 172.

ὄμβρησις: «Ἡ λέξις εἶναι ἅπαξ καὶ ἀπαντᾷ εἰς σχόλιον εἰς τὸν στίχον 138 τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου (V 95)» μὲ παραπομπὴν μόνον εἰς τὸν Θησαυρὸν τοῦ Ἑρρ. Στεφάνου, ἐνῷ ἡ αὐτὴ λέξις καταχωρίζεται καὶ εἰς LSJ, σ. 1221.

τερψίθυμος: «Μόνον εἰς τὸν Στέφανον (VI 5, 88)». Τὸ αὐτὸ ἐπίθετον ὅμως καταγράφεται καὶ εἰς τὸ Λεξικὸν τοῦ Δ. Δημητράκου.

ὑλομανής: «Ἡ λέξις παραδίδεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου καὶ ὑπό τινων πατέρων... (V 61)» μὲ παραπομπὴν εἰς Lampe, σ. 1430. Ἡ λέξις ὅμως ὑπάρχει καὶ εἰς LSJ, σ. 1848.

Ἔλθωμεν ὅμως εἰς τὸν ἀντιεπιστημονικὸν τρόπον καταγραφῆς καὶ περιγραφῆς τῶν χειρογράφων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἔγινε ἡ ἔκδοσις τῶν κανόνων. Εἰς τὴν σ. 39 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Manuscripta e quibus carmina sumpta sunt καταγράφονται δέκα κώδικες. Πρὸ ἑκάστου κώδικος γράφεται τὸ siglum καὶ ἀκολουθεῖ σύντομος περιγραφή. Ὅμως μόνον διὰ τοὺς ἑπτὰ πρώτους κώδικας ὑπάρχει σύντομος περιγραφή, ἐνῷ διὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους οὐδεμία ἄλλη ἀναφορὰ γίνεται εἰ μὴ μόνον: R=Athon. Lavrae (πρώην –sic– κελλίου Ἁγίας Τριάδος) novus. K=Parisinus gr. 1576. O=Vaticanus gr. 721. Καὶ διὰ

μὲν τὸν κώδικα R παρέχονται ἀρκεταὶ πληροφορίαι εἰς τὰς σσ. 13-14, διὰ τοὺς Κ καὶ Ο ὅμως οὐδὲν ἄλλο προστίθεται οὐδαμοῦ τῆς μελέτης.

Ἐξ ἄλλου διὰ τὸν κώδικα A=Athon. Lavrae Γ 79 ὁ ἐκδότης τὸν χρονολογεῖ εἰς τὸ ἔτος 1600 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1620 υἱοθετῶν τὸν ἐσφαλμένον ὑπολογισμὸν τῶν ἐκδοτῶν τοῦ καταλόγου. Ἂν ἠρεύνα τὸν κώδικα, θὰ ἀνεγίγνωσκε εἰς τὸ φ. 303ᵛ τὸ ἑξῆς βιβλιογραφικὸν σημείωμα: «Τὸ παρὸν βιβλίον ἐγράφη χειρὶ κυρίλλου (μον)αχ(οῦ) ἐν ἔτει ζρκη μη(νὶ) ἰαννουαρί(ω) ὑπάρχει δὲ κτῆμα τ(ῆ)ς μεγί(στης) Λαύρας τοῦ ὁσίου ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ ὄρει τοῦ ἄθω». Ἄρα 7128-5508=1620 (Τὸ σημείωμα ἐδημοσίευσαν ἐλλιπῶς οἱ ἐκδόται τοῦ καταλόγου).

Παραδόξως ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον Manu scripta... ὁ ἐκδότης καταγράφει καὶ τὰς βραχυγραφίας Mitsakis καὶ ΕΕ, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ κωδίκων, ἐνῷ παραλείπει νὰ καταγράψῃ δύο χειρόγραφα, τὸ V=Athon. Lavrae Δ 12 καὶ τὸ I=Athon. Lavrae I 135, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κανόνος XVI καὶ ἁπλῶς ἀναφέρει εἰς τὴν σ. 136 ἄνευ οἱασδήποτε περιγραφῆς.

Προσέτι περὶ τῆς κατ' ἦχον παραδόσεως κανόνων ἀπὸ τὰς χειρογράφους Παρακλητικὰς Λαύρας Θ 35 (=T), Θ 45 (=E) καὶ Γ 79 (=A) ὁ ἐκδότης δὲν προβληματίζεται καὶ δὲν ἐξηγεῖ πῶς οἱ κανόνες αὐτοὶ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Μηναίων εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν Σαββάτων τῆς Παρακλητικῆς.

Ἔλθωμεν ὅμως εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῶν κανόνων.

Γενικαὶ παρατηρήσεις: α) Ἅπαντες οἱ ἐκδιδόμενοι κανόνες εἶναι ὀκταῴδιοι. Πλὴν τοῦ κανόνος XVIII, ὁ ὁποῖος παραδίδεται ἀνακρόστιχος, ὅλοι οἱ ἄλλοι φέρουν ἢ ὀνομαστικὴν ἀκροστιχίδα (οἱ πλείονες) ἢ ἀκροστιχίδα σχηματιζομένην ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν θεοτοκίων, ὅπως ὁ κανὼν XIII, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἀρχικὰ τῶν θεοτοκίων δίδουν τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνογράφου Ἀθανασίο(υ). Ὡς ἐκ τούτων εἶναι βέβαιον ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ μετ' ἀκροστιχίδος κανόνες συνετέθησαν ἐξ ἀρχῆς ἄνευ τῆς β' ᾠδῆς. Ἡ διαπίστωσις αὐτή, διαφωτιστικὴ περὶ τῆς δομῆς τῶν κανόνων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνθέσεώς των, οὔτε ἐπισημαίνεται οὔτε σχολιάζεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου. β) Τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῶν ἐκδιδομένων κανόνων ἐπὶ τῇ βάσει πλειόνων τοῦ ἑνὸς κώδικος καθίσταται ἀναξιόπιστον, διότι, ὅπως θὰ ἀποδειχθῇ κατωτέρω, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσυνέπειαν, παραναγνώσεις, παραλείψεις γραφῶν, παραλείψεις στίχων ἢ καὶ τροπαρίου ὁλοκλήρου, ἀταξίαν ἢ παράλειψιν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ στίχου εἰς ὃν ἀπαντᾷ ἡ καταγραφομένη γραφή.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πρωτοφανῆ διὰ κριτικὴν ἔκδοσιν κειμένου σφάλματα καταδεικνύουν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι ὁ ἐκδότης δὲν προέβη εἰς τὴν δέουσαν διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Κανὼν ΙΙ. Ὁ κανὼν φέρει ἀκροστιχίδα·

Τὸν κλεινὸν ὕμνῳ προφρόνως ποιμενάρχην. Τὸ σημαντικὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἡ θ' ᾠδὴ τοῦ κανόνος διπλοῦται, φέρει δηλ. εἱρμὸν ἄλλον καὶ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τὰ ὁποῖα μελίζονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ εἱρμοῦ ἄλλου συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἰαμβικῆς ἀκροστιχίδος:

α'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΤΟΝ.Κ.	ΛΕΙ.Ν.	ΟΝΥ.Μ.	ΝΩΠ.Ρ.	ΟΦΡ.Ο.	ΝΩΣ.Π.	ΟΙΜ.Ε.	ΝΑ

εἱρμ. ἄλλος
ΡΧΗ.Ν.

Περὶ τῆς τοιαύτης δομῆς τῆς ἀκροστιχίδος (ἀλλὰ καὶ τῆς θ' ᾠδῆς) οὐδὲν ἀναφέρει ὁ ἐκδότης οὔτε βεβαίως σχολιάζει τὸν σπάνιον τοῦτον τρόπον σχηματισμοῦ τῆς ὀνομαστικῆς ἀκροστιχίδος. Δημιουργεῖται λοιπὸν ἡ ἀπορία ἂν ὁ ἐκδότης γνωρίζῃ ὅτι κύριος ἐκπρόσωπος τῶν κανόνων μὲ διείρμους ἢ καὶ πολυείρμους ᾠδὰς εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προφανῶς ἐπηρεάσθη ὁ ὑμνογράφος τοῦ παρόντος κανόνος, καὶ ὅτι βασικὴ μελέτη περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν κανόνων τοῦ ποιητοῦ τοῦ Μεγάλου Κανόνος παραμένει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ G. Schirò, *Caratteristiche dei canoni di Andrea Cretese. Studio su alcune composizioni inedite del melode*. Πεπραγμένα Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Κρητικὰ Χρονικὰ ΙΕ'-ΙΣΤ', 1961-1962, σσ. 113-138. Μήπως ὅμως ὁ ἐκδότης ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ καὶ ὅτι, ἐξ ὅσων μέχρι σήμερον εἶναι γνωστά, μόνον ἄλλη μία ἀκροστιχίς, διαφορετικοῦ μέτρου βεβαίως, ἔχει παρόμοιον σχηματισμόν; Πρόκειται περὶ τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τοὺς «ἐν πολέμοις καὶ δεσμοῖς θανέντας στρατηγούς, στρατάρχας καὶ στρατιώτας» ὁ ὁποῖος ἐψάλλετο τὸ Σάββατον τῶν Ἀπόκρεων καὶ φέρει ἀκροστιχίδα ὑπὸ τὴν δομήν:

α'	β'	γ'	δ'	ε'	ς'	ζ'	η'	θ'
ΤΩΝ.Χ.	ΡΙΣ.Τ.	ΙΑΝ.Ω.	ΝΤΟ.Ι.	ΣΥΠ.Ε.	ΡΜΑ.Χ.	ΟΙΣ.Μ.	ΕΛΟ.Σ.	ΕΝΤ.Α.

εἱρμ. ἄλλος
ΦΙΟ.Ν.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κανόνος: *Un office byzantin inédit pour ceux qui sont morts à la guerre, dans le cod. Sin. gr. 734-735*. Introduction,

édition et commentaire par Th. Détorakis, Apparat critique et traduction par J. Mossay, Le Muséon, tome 101-Fasc. 1-2, 1988, σσ. 183-211. Τοὐλάχιστον ὅμως ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ὁ ἐκδότης τὸν κανόνα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελῳδοῦ εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτ.) (MR I 159-164), εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίσης διπλοῦται ἡ θ′ ᾠδὴ καὶ ἡ ἀκροστιχὶς ἔχει τὴν ἑξῆς δομήν:

α′	γ′	δ′	ε′	ϛ′	ζ′	η′	θ′
ΣΤΑ.Υ.	ΡΩ.Π.	ΕΠΟΙ.Θ.	ΩΣΥ.Μ.	ΝΟ.Ν.	ΕΞΕ.Ρ.	ΕΥΓ.Ο.	ΜΑ.Ι.

εἱρμ. ἄλλος

ΟΜΑ.Ι.

Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος αὐτῆς ἦτο εὔκολον νὰ ἔχῃ ἐνημερωθῆ ἀπὸ τὴν μονογραφίαν τοῦ Θεοχ. Ε. Δετοράκη, *Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός. Βίος καὶ ἔργον*. Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28 (Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν), Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 180-181.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκφρασιν *Νοῦν ἡγεμόνα κεκτημένος* (στίχ. 17) ὁ ἐκδότης ἐκτιμᾷ ὅτι πιθανῶς ἀποτελεῖ ἄμεσον ἀναφορὰν εἰς τοὺς Νόμους τοῦ Πλάτωνος (XII, 963a) ἢ ἔμμεσον (μέσῳ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας), ἐνῷ πρόκειται περὶ σαφοῦς ἐπιδράσεως ἀπὸ τὴν Π.Δ. (IV Mac. 2,22-23). Οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ σχετικοῦ τροπαρίου εἶναι:

Νοῦν ἡγεμόνα κεκτημένος ἔθραυσας
τῶν δυσμενῶν τὰς ὀφρῦς·
τῶν γὰρ παθῶν, πάτερ,
ἄριστα ἐκράτησας (17-20).

Καὶ τὸ ἐδάφιον τῆς Π.Δ. ἔχει: *Ὁπηνίκα γὰρ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατεσκεύασεν, τὰ πάθη αὐτοῦ καὶ τὰ ἤθη περιεφύτευσεν· ἡνίκα δὲ ἐπὶ πάντων τὸν ἱερὸν ἡγεμόνα νοῦν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐνεθρόνισεν, καὶ τούτῳ νόμον ἔδωκεν, καθ' ὃν πολιτευόμενος βασιλεύει βασιλείαν σώφρονά τε καὶ δικαίαν καὶ ἀγαθὴν καὶ ἀνδρείαν*. Ἡ αὐτὴ δὲ ἔκφρασις, ἐλαφρῶς παρηλλαγμένη, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς κανόνας XVI (133-134: *Νοῦν ἡγεμόνα κτησάμενος / τὸ χεῖρον καθυπέταξας κρείττονι*) καὶ XIII (θεοτ. η′ ᾠδῆς: *καὶ νοῦν συνήρπασεν / ἡγεμόνα καὶ τοῖς πάθεσιν*) καί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν συχνὴν χρῆσίν του (βλ. Follieri, *Initia*, II 534), ἀποτελοῦσε κοινὸν τόπον διὰ πολλοὺς ὑμνογράφους.

Εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα καταγράφονται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη κυρίως τοῦ κώδικος Β. Καὶ ἐνῷ εἰς τὰ

σχόλια τοῦ κανόνος (σ. 17) ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν ἐκδότην ὅτι «ὁ κῶδιξ βρίθει ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων» καὶ θὰ ἤρκει ἡ καταγραφὴ ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν, ἐν τούτοις ὑπερφορτώνεται τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα μὲ ἀνούσια τέτοια σφάλματα ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ καταγραφὴ αὐτὴ γίνεται χωρὶς συνέπειαν. Ἔτσι καταγράφονται οἱ τύποι: ἀθανάτος (7) (ἀντὶ δηλ. ἀθανάτως), ἐαυτὸν (32), ἐγχειρισθεῖς (43), κτήσιν (46) καὶ ἄλλα παρόμοια, ἐνῷ ταυτοχρόνως παραλείπεται πλῆθος διαφορετικῶν γραφῶν τοῦ αὐτοῦ κώδικος, ὅπως: δυσιδὲς (1), ἐαυτὸν (14), κεκτιμένος (17), θεῖο (22), ἀλλοιωθεῖς (31), σὲ (48), ἐαυτοῦ (50) καὶ πολλαὶ ἄλλαι.

Παραναγνώσεις: στ. 79 ὁ Β ἔχει *βρώτιον* καὶ ὄχι βρώττειον, ὅπως ἐσφαλμένως ἀνέγνωσε ὁ ἐκδότης. 90, 91, 92 ὁ Β ἔχει *ὦ* καὶ ὄχι ὢ. 124 ὁ Β ἔχει *φρυκτορίαις* καὶ ὄχι φρυκτορία. 128 ὁ Β παραδίδει *τὸν ἐκ παρθένου κυηθέντα σαρκί*, ἐνῷ ὁ ἐκδότης σημειώνει: ante ἐκ B add. τόν.

131 ὁ Β ἔχει *οὐρανίας ἀψίδος* καὶ ὄχι οὐρανίαν ἀψῖδος.

181 ὁ κῶδιξ ἔχει *ἀδικουμένων* καὶ ὄχι ἐκδικουμένων

187 ἀντὶ γενόμενον ὁ κῶδιξ Β παραδίδει *ἐν μήτρα σου* (τὴν γραφὴν παραλείπει ὁ ἐκδότης)

199 *πρεσβιῶν* Β καὶ ὄχι πρεσβείων.

Σελ. 49, τροπ. εἰς κριτικὸν ὑπόμνημα: ἀντὶ τρανώτερον, ποὺ ἐκδίδει ὁ Πολέμης, ὁ Β ἔχει τὸ ὀρθὸν *τρανότερον*.

215 Χαίρων τὸ] Ἄρρητον (ἄρριτον cd) καὶ Β, γράφει ὁ ἐκδότης. Ὅμως ὅλος ὁ στίχος ἔχει: *Χαίρων τὸ φέγγος τὸ ἄυλον* καὶ ὁ Β παραδίδει: *Ἄρριτον φέγγος καὶ ἄυλον*, ἐνῷ κατὰ τὸν ἐκδότην ὁ στίχος εἰς τὸν Β παρουσιάζεται ὡς: Ἄρριτον καὶ φέγγος τὸ ἄυλον.

Περιπτώσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι ὁ ἐκδότης δὲν ἔκανε διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων εἶναι:

77, 84 (κριτ. ὑπ.) post dója orat. varie..., ἀντὶ post δόξα varie...

78 πρώην, διορθωτέον εἰς *πρώην*

80 (κριτ. ὑπ.) λελύτρωτα] ἀνώρθωτα Β, ἀντὶ *λελύτρωται*] *ἀνώρθωται* Β

93-94 ὁ ἐκδότης ἐντοπίζει χάσμα καὶ ἐκδίδει:

δι' ἧς τῶν δαιμόνων τὰς ἀκανθώδεις <— — —′—>
μεθοδείας, πάτερ, ἐνέπρησας.

Ὅμως τοὐλάχιστον εἰς τὸν Β τὸ κείμενον εἶναι πλῆρες καὶ μετρικῶς ὀρθότερον ἔχον:

δι' ἧς τῶν δαιμόνων τὰς ἀκανθώδεις μεθοδείας,
Ἀθανάσιε πάτερ, ἐνέπρησας.

Εἰς τὴν σ. 47 ἐκδίδεται τὸ θεοτ. τῆς ζ' ᾠδῆς μὲ ἓξ στίχους (150-155), ἐνῷ ὅλα τὰ ἄλλα τροπάρια τῆς αὐτῆς ᾠδῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἑπτὰ στίχους.

228 ῥύσαι Β (ἡ γραφὴ παραλείπεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου)

IV

Ἐνῷ ὁ κανὼν φέρει ἀκροστιχίδα *Αἰνῶ σε, ἀθανασίας ἐπώνυμε*, εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ὁποίας συμμετέχουν καὶ τὰ ἀρχικὰ ὅλων τῶν θεοτοκίων, εἰς τὴν θ' ᾠδὴν προστίθεται μετὰ τὸ θεοτ. ἓν τροπάριον ἀρχόμενον *Ἀποστόλων δῆμος καὶ προφητῶν*. Τὸ τροπ. αὐτὸ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ νόθον, ἐπειδή, πιθανώτατα, ἀποτελεῖ προσθήκην καλλιγράφου τινὸς καὶ ἐξ ἀπόψεως περιεχομένου οὐδὲν τὸ ἄξιον λόγου προσφέρει εἰς τὸν κανόνα. Ὁ ἐκδότης ὅμως οὐδὲν σχόλιον περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τοῦ τροπ. κάνει. Εἰς τὰς ᾠδὰς ζ' καὶ η' χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ὑμνογράφου ἀνακλώμενον, τὸ ὁποῖον συνδέει τὰ τροπάρια μὲ τοὺς εἱρμοὺς τῶν ᾠδῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ οὐδὲν ἀναφέρει ὁ ἐκδότης.

Ὁ εἱρμὸς τῆς η' ᾠδῆς (*Νόμων πατρῴων οἱ μακαριστοὶ*) ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀναφέρεται ὡς ἔργον Theophanis μὲ παραπομπὴν ΕΕ 163, n. 229. Ὄντως ἐκεῖ δημοσιεύεται ὁ εἱρμός, ἀλλὰ ὡς ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ. Ἀνακριβὴς εἶναι καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἐκδότου (σ. 18) ὅτι «Ὁ παρὼν κανών... βασίζεται μετρικῶς εἰς τὸν κανόνα τοῦ Μ. Σαββάτου...», διότι οἱ εἱρμοὶ τῶν ᾠδῶν ε' καὶ θ' ἀνήκουν εἰς ἑτέραν εἱρμολογικὴν ἀκολουθίαν τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελῳδοῦ ψαλλομένην τῇ ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ (ΕΕ 163, n. 230) (ὁ εἱρμὸς τῆς ε' ᾠδῆς εἰς ΕΕ ἐκδίδεται κακῶς ὡς εἱρμὸς τῆς α' ᾠδῆς).

85 ὦτα σου, γραπτέον *ὦτά σου*

V

Εἰς τὰ σχόλια τῶν κανόνων V καὶ VI (σ. 21) ὁ ἐκδότης καταγράφει πέντε περιπτώσεις χρήσεως ὀνομαστικῆς ἀπολύτου. Προσθετέαι ὅμως καὶ αἱ ἑξῆς:

– *νοῒ δὲ διδοὺς σὺ* (ἀντὶ *διδόντος σοῦ*), *μάκαρ, ῥώμην ἐμῷ ὅρμον τύχοιμι, κλεινέ, σῶν ἐγκωμίων* (V 3-4)
– *ἰδὼν Βελίαρ* (ἀντὶ *ἰδόντος Βελίαρ*) *τὰς δυσαλώτους πόλεις*, | *νικᾷς δὲ καὶ σὺ τάσδε νῦν νοουμένως* (V 68-69)
– *ὅθεν δίδου μοι φερωνύμως*
θείαν χάριν οὖν
«εὐλογεῖτε» ψάλλων (ἀντὶ *ψάλλοντι*) (VI 223-225)

Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος V ἔχουν:

Ἔρνον ἀειθαλὲ ἡρετάων ἀγλαῶς ὑμνοῦμεν
καρπὸν ἀκεσμοφόρον κτώμενον ἐν μερόψι

Ὁ ἐκδότης ἐκλαμβάνει τὸ *Ἔρνον ἀειθαλὲ* ὡς κλητικὴν καὶ εἰς τὸ κρ. ὑπ. σημειώνει: «1 ἔρνον: sic pro ἔρνος || ἀειθαλέ: sic pro ἀειθαλές». Ἐκτιμᾷ δηλ. ὅτι ὁ ὑμνογράφος Ἰωάννης Σγουρῆς ἐχρησιμοποίησεν ὡς δευτερόκλιτον οὐδέτερον (*τὸ ἔρνον*) τὸ τριτόκλιτον *τὸ ἔρνος*. Ὅμως τὸ *Ἔρνον ἀειθαλὲ* δὲν εἶναι κλητικὴ ἀλλὰ αἰτιατική, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ σύνταξις, καὶ τὸ *Ἔρνον* εἶναι αἰτιατικὴ ἀρσενικοῦ γένους: *ὁ ἔρνος, τὸν ἔρνον*. Κατὰ συνέπειαν καὶ ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς *ἀειθαλὲ* ἐχρησιμοποιήθη ἀντὶ τοῦ *ἀειθαλῆ* πρὸς ἀποφυγὴν μείζονος καὶ ἀνεπιτρέπτου χασμῳδίας. Τύπος *τὸ ἔρνον* ἀντὶ τοῦ *τὸ ἔρνος* δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλας πηγάς, ἐνῷ ὁ τύπος *ὁ ἔρνος* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν παραλλαγὴν τῆς Κρυπτοφέρρης τοῦ ἔπους τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτη (συντεθέντος τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν μὲ ἐκείνην τῆς συνθέσεως τοῦ παρόντος κανόνος, ια'-ιβ' αἰ.). Εἰς τὴν ἐν λόγῳ παραλλαγὴν ἀναφέρεται:

Βασίλειος ὁ θαυμαστὸς καὶ Διγενὴς Ἀκρίτης
τῶν Καππαδόκων ὁ τερπνὸς καὶ πανευθαλὴς ἔρνος

[Βλ. Erich Trapp, *Digenes Akrites. Synoptische Ausgabe der Ältesten Versionen*, Wiener Byzantinistische Studien, Band III, Wien 1971, σ. 322 (G 3139-3140). Ὁ τύπος *ὁ ἔρνος* καὶ τὸ λῆμμα ἐκ τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ καταγράφονται καὶ εἰς Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικό*, Τόμ. Ϛ', Θεσ/νίκη 1978, σ. 270].

Κατὰ ταῦτα ὁ νοῦς τῶν δύο πρώτων στίχων τῆς ἀκροστιχίδος εἶναι:

Μὲ λαμπρότητα ὑμνοῦμε τὸν τρυφερὸ βλαστὸ τῶν ἀρετῶν
ποὺ φέρει θεραπευτικὸ καρπὸ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Παρόμοιον εἶναι τὸ νόημα καὶ τῶν στίχων 9-11 τοῦ ἑτέρου κανόνος τοῦ Ἰωάννη Σγουρῆ (VI) πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσ. Ἀθανασίου:

Ὥσπερ εὐθαλέστατον δένδρον ἕστηκας
ἐν ταῖς θείαις νῦν αὐλαῖς
ψυχοτρόφον καρπὸν βρῖθον...

tit. ἀκροστιχίδων... scriptum est, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *scriptus est*
6 (κριτ. ὑπ.) γαννύμενος cd. ἀντὶ *5* γαννύμενος cd.
Πρὸ τοῦ στ. 13 (κριτ. ὑπ.) γράφεται: scripsi: γύρνος cd., χωρὶς νὰ ἀναφέρεται οὔτε ὁ ἀρ. τοῦ στίχου οὔτε ἡ λέξις τὴν ὁποία ἔγραψε.
19 (κριτ. ὑπ.) ἀνδρᾶσι cd., ἀντὶ *17* ἀνδρᾶσι cd. Πρὸ τοῦ ᾄδοντες (κρ. ὑπ.) γραπτέος ὁ ἀρ. στ. 30. Μετὰ τὴν γραφὴν τοῦ στιχ. 42 (κρ. ὑπ.) σημειοῦται: || ἐν supra lineam in cd. Ὅμως ἀπὸ τὸν στίχ. 42, ὅπου δὲν ὑπάρχει *ἐν*, μέχρι τὸν εἱρμὸν τῆς ε' ᾠδῆς ὑπάρχουν τρία *ἐν*· ποῖον ἐξ αὐτῶν ἐγράφη s.l.;
Πρὸ τοῦ· ὥσπερ με Βεζέκ, γραπτέος ὁ ἀρ. στίχ. *117*
24 Ἀδικαιολόγητος εἶναι ἡ ἐπέμβασις εἰς τὸν στίχον 24 μὲ διόρθωσιν τοῦ ὡς εἰς ὅς, διότι καὶ ἡ ἀκροστιχὶς ἀπαιτεῖ ω (ἀγλαῶς), ἀλλὰ καὶ νοηματικῶς εὐσταθεῖ τὸ αἰτιολογικὸν ὡς. Οἱ στίχοι 23-25 ἔχουν:

ἄλλος φιλόφρων νῦν δὲ σὺ καθωράθης,
ὡς τριάδος κράτος γὰρ οὐχ ἅπαξ δέχῃ,
στέργεις δ' ἐς ἀεὶ τουτὶ δεξιούμενος.

Ὁ νοῦς τῶν στίχων εἶναι:

ὅμως τώρα σὺ (Ἀθανάσιε) φάνηκες ἄλλος φιλόξενος, ἐπειδὴ δὲν ὑποδέχεσαι (μόνο) μίαν φορὰν τὴν δύναμιν τῆς ἁγ. Τριάδος,
ἀλλὰ θέλεις νὰ τὴν φιλοξενῇς παντοτεινά.

33 ᾧδε, γραπτέον *ὧδε* (ὡς ἔχει καὶ ὁ κῶδιξ)
66 Ἵνα, γραπτέον *Ἴνα*
75 ῥάως, γραπτέον *ῥᾴως*
95 σὺν τῷ ἐλαίῳ, διορθωτέον *σὺν τῷ ἐλέῳ* (ὁ ἔλεος). Ὁ ἐκδότης εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ κανόνος εἶχεν ἀντικαταστήσει, λόγῳ μέτρου, τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος μὲ τὸ ἐξεζητημένον *σῖτον ἱλέως*. Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ἐπαναφέρει τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος, ἀλλὰ εἰς τὸ κρ. ὑπ. ἐξακολουθεῖ νὰ εἰκάζῃ· fortasse σῖτον ἱλέως, ἐνῷ πρόκειται περὶ ὀρθογραφικοῦ σφάλματος τοῦ καλλιγράφου ὁ ὁποῖος ἔγραψε ἐλαίῳ ἀντί *ἐλέῳ*.

VI

8 (κρ. ὑπ.) σημειοῦται: ὃν scripsi: ὃν cd., δηλ. προετίμησε τὸν τύπον ὃν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *ὧν* (τύπον τὸν ὁποῖον εἰκάζει, ἀλλὰ γράφει ἐσφαλμένως ὤν). Δηλ. οἱ στίχοι 6-8 ἐκδίδονται:

ὅπως ἰσχύσω φάναι τι,
θείων σου τεραστίων
τὸ στῖφος ὃν ἰσάστερον;

Τὸ ὀρθὸν θὰ ἦτο:

Ὅπως ἰσχύσω φάναι τι
θείων σου τεραστίων,
τὸ στῖφος ὧν ἰσάστερον;

Δηλ. ἵνα δυνηθῶ νὰ φανερώσω
κάποιο ἀπὸ τὰ θαύματά σου,
τῶν ὁποίων τὸ πλῆθος εἶναι ἴσο μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἄστρων;

117 θυσιάσμα, τονιστέον *θυσίασμα*
186 (κρ. ὑπ.) σημειοῦται: v. 186 auctoritate heirmi supplevi. Ὅμως ὁ στίχος *Δέσποινα ταχέως πρόφθασον* οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν εἱρμόν.
205-204 (testimonia) γραπτέον *205-206* καὶ *Dan. 3, 57* ἀντὶ Dan. 3, 34.

VII

Εἰς τὰ σχόλια τοῦ κανόνος (σ. 26) ὁ ἐκδότης γράφει ὅτι ὁ κανὼν ψάλλεται «εἰς ἦχον πλάγιον τοῦ πρώτου», ἐνῷ τὸ ὀρθὸν εἶναι *εἰς ἦχον πρῶτον*, καὶ ὅτι «Εἰς τὸν στίχον 25 προετιμήθη ἡ γραφὴ κατέφυγε ἀντὶ καταπέφευγε καὶ λόγῳ τοῦ ἀκολουθοῦντος ἱστορικοῦ χρόνου ἐκτήσατο καὶ ἐπειδὴ ὁ παρακείμενος δίδει εἰς τὸν στίχον μίαν ἐπιπλέον συλλαβὴν τοῦ ἀντιστοίχου στίχου τοῦ εἱρμοῦ, ἂν καὶ τὸ κριτήριον δὲν εἶναι ἀπόλυτον». Προετίμησε δηλ. τὴν γραφὴν τοῦ G κατέφυγε ἀντὶ τῆς γραφῆς *καταπέφευγε* τῶν κωδ. MTO. Ἂν ὅμως ἀνεγίγνωσκε προσεκτικώτερον τοὺς κώδικας, θὰ διεπίστωνε ὅτι ὁ στίχος παραδίδεται ὑπὸ μὲν τοῦ G ὡς *καὶ πρὸς σὲ κατέφυγε*, ὑπὸ δὲ τῶν MTO ὡς *πρὸς σὲ καταπέφευγε*, γραφὴ ἡ ὁποία εἶναι ὀρθοτέρα, διότι καὶ τὸ πολυσύνδετον σχῆμα, ἐν σχέσει μὲ τὴν ἑπομένην πρότασιν, ἀποφεύγεται καὶ ὁ στίχος δὲν εἶναι ὑπέρμετρος ἐν σχέσει μὲ τὸν ἀντίστοιχον στίχον τοῦ εἱρμοῦ.

Εἰς τὸ κρ. ὑπ. ἐντοπίζονται παραναγνώσεις καὶ ἀβλεπτήματα ἢ καταγράφονται (καὶ πάλιν ὅμως ἐλλιπῶς) ἀνούσιαι γραφαί, ἐνῷ παραλείπονται ἄλλαι σημαντικαί. Κατωτέρω ἐπισημαίνονται ἐνδεικτικῶς παραλείψεις τινές:

Σελ. 73, κριτ. ὑπ., initium canonis usque ad v. *136* καὶ ὄχι 135 9 προπάντων T 10 ἠγάπησας T 13 ἀποπληρῶν T 19 τῷ om. TO 20 τῇ καρδίᾳ (sic) TO 30 σεαυτὸν T 34 διαπίστεως T 42 συνεργείας O (καὶ ὄχι συνεργασίας) 60 σου om. OT (καὶ ὄχι μόνον O). 67 Δὲν καταγράφεται μὲ ἀκρίβειαν ἡ γραφὴ τοῦ T, δηλ. Post Σοφίᾳ T add. τε, διότι οὕτως ὁ στίχος παρουσιάζεται ὡς ἔχων Σοφίᾳ τε καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος, σοφέ, ἐνῷ ὁ κῶδ. παραδίδει *Σοφίατε* (sic) *καὶ λόγῳ τῆς χάριτος σοφέ.*

71 Κυρίῳ] καὶ T 91 τῇ] σῇ T 95 τέ TO 135 ἁμαρτιῶν T (καὶ ὄχι ἀμαρτιῶν, ὅπως γράφει ὁ ἐκδότης) 145 Ἱστίῳ T (καὶ ὄχι Ἰστίῳ).

Ὁ ἐκδότης παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὰ σχόλια ἢ τὸ κριτ. ὑπ. τοῦ κανόνος ὅτι εἰς τὸν T ἄλλη χεὶρ ἔγραψε εἰς τὴν ᾤαν ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῶν εἱρμῶν πλὴν ἐκείνων τῶν ᾠδῶν ϛ΄ καὶ η΄.

VIII

Καὶ τοῦ παρόντος κανόνος τὸ κρ. ὑπ. ἐπιβαρύνεται μὲ ἄνευ σημασίας γραφάς, ὅπως: λιπῶν (21), τοῦτων (42), τοῦτῳ (52). Καὶ πάλιν ὅμως δὲν καταγράφονται ὅλαι αἱ διαφορετικαὶ γραφαί, ὅπως διεπίστωσα τοὐλάχιστον ἀπὸ τὸν κώδ. T. Κατωτέρω ἐπισημαίνω ὡρισμένας μόνον γραφὰς τοῦ κώδικος τούτου τὰς ὁποίας ἢ παρέλειψεν ὁ ἐκδότης, ἐνῷ εἶναι ἐνδιαφέρουσαι, ἢ κατεχώρισεν ἐσφαλμένως:

52 σὲ T 63 τὴν om. T. Δηλ. ὁ κῶδ. οὗτος παραδίδει τὸν στίχον 63: *ζωὴν ἀτελεύτητον Χριστῷ βοῶσι*, ἐνῷ οἱ λοιποὶ κώδικες: ζωὴν τὴν ἀτελεύτητον Χριστῷ βοῶσι.

Ἑπομένως τὴν ὀρθὴν γραφὴν παραδίδει ὁ T, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ τροπαρίου:

Ῥήματα ζωῆς
αἰωνίου φέρων ἐν στόματι,
θάνατον τὴν πρόσκαιρον ζωὴν
καὶ τὴν ἐτεῦθεν ἔφης μετάστασιν

ζωὴν ἀτελεύτητον Χριστῷ βοῶσι·
«δόξα τῇ δυνάμει σου».

(Ἔχων εἰς τὸ στόμα σου λόγια αἰωνίας ζωῆς
ἀπεκάλεις τὴν μὲν ἐπίγεια ζωὴ θάνατον,
τὴν δὲ ἀναχώρηση ἀπ᾽ ἐδῶ αἰώνια ζωὴ
γι᾽ αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι κραυγάζουν στὸ Χριστό·
«δόξα στὴ δύναμή σου).

135 παρέχει T
148 ὁ T παραδίδει *ἀνυμνολογεῖτε* καὶ ὄχι ἀνυμνολογοῦντας
154 τῆς ante ψυχῆς add. T

IX

Ὁ ἐκδότης ἀγνοεῖ ὅτι τὸν αὐτὸν κανόνα μέχρι καὶ τὸν στίχ. 66 διασώζει καὶ ὁ κῶδ. T (=Athon. Lavrae Θ 35, ff. 287-289v)μὲ τίτλον: Τῷ σαββάτῳ εἰς τὸν ὄρθρον κανὼν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἀθανασίου οὗ ἡ ἀκροστιχίς...

X

Ὁ κανὼν φέρει ἀκροστιχίδα τὸν βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβον στίχον *Ἀθανασίῳ βραχὺς ἐξ ἡμῶν λόγος*, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτάσσονται τὰ γράμματα ΑΕΟΑΤΟΣ. Κατὰ τὸν Κομίνην εἰς τὰ γράμματα αὐτὰ λανθάνει τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνογράφου ΛΕΟΝΤΟΣ. Τὰ ἀρχικὰ δηλ. ὅλων τῶν τροπαρίων ἀνὰ ᾠδὴν ἔχουν:

α΄	γ΄	δ΄	ε΄	ϛ΄	ζ΄	η΄	θ΄
ΑΘΑ.Ν.	ΑΣΙ.Ω.	ΒΡΑ.Χ.	ΥΣΕ.Ξ.	ΗΜΩ.Ν.	ΛΟΓ.Ο.	ΣΑΕ.Ο.	ΑΤΟ.Σ.

Ὁ ἐκδότης ὅμως παρέλειψε νὰ ἐκδώσῃ τὸ τρίτον τροπ. τῆς η΄ ᾠδῆς τὸ ἀρχόμενον διὰ τοῦ Ε. Τὸ κείμενον τοῦ τροπαρίου τούτου ἐκδίδομεν ἐκ τοῦ κώδ. A (=Athon. Lavrae Γ 79) (τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ ἐκδότης διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ παρόντος κανόνος):

Ἔργοις καθαρὸς
τῷ παντεπόπτῃ Λόγῳ
φανείς μου καθάρισον
τὸν βίον, ἅγιε,
ὅπως ἰσχύσω
τῇ πράξει μεγαλύναι

τὸν δεδοξασμένον
Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

15 (κριτ. ὑπ.) ὁ ἐκδότης καταγράφει τὴν γραφὴν *ἐπεχορήγησε* Α. Ὄντως ὁ Α αὐτὴν τὴν γραφὴν παραδίδει, ἀλλὰ οὕτως ἐκδίδεται καὶ εἰς τὸ κείμενον. Ποῖος λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος τῆς καταγραφῆς, ἀφοῦ καὶ οἱ λοιποὶ κώδικες δὲν παραδίδουν κάτι ἄλλο;

52 (κριτ. ὑπ.) σημειοῦται ἡ γραφὴ καίνοπυν Α. Ὅμως ὁ ἐκδότης παρανέγνωσε τὸν τύπον *καινοποιοῦν* τοῦ κώδ.

84 *ὦ* καὶ ὄχι ὢ

89 *σφραγῖδι* καὶ ὄχι σφραγίδι (τὸ λάθος ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰ σχόλια τοῦ κανόνος εἰς τὴν σ. 30).

XI

Εἰς τὸ κριτ. ὑπ. καταχωρίζεται λανθασμένος ὁ τίτλος τοῦ κανόνος εἰς τὸν κώδ. Α, εἰς τὸν ὁποῖον γράφεται: «Τῷ σαββάτῳ ἐν τῷ ὄρθρῳ κανὼν εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Ἀθανάσιον οὗ ἡ ἀκροστιχίς...». καὶ ὄχι «Τῷ Σαββάτῳ... κανὼν εἰς τὸν αὐτὸν ἅγιον φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε».

7 (κριτ. ὑπ.) feofore R. Αὐτὴν τὴν γραφὴν (ἀντὶ τοῦ θεοφόρε) παραδίδει ὁ R;

15 ἐπεγάνυτο, ὅμως ἐν σ. 32, ὅπου μεταφέρονται οἱ στίχοι τοῦ τροπαρίου, γράφεται ἐπεγάννυτο. Καὶ ὁ Α παραδίδει *ἐπεγάννυτο*, ἀλλὰ ὁ ἐκδότης δὲν τὸ σημειώνει εἰς τὸ κριτ. ὑπ.

186 (καὶ ὄχι 185) (κριτ. ὑπ.) ὁ ἐκδότης ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὅτι ὁ Α παραλείπει τὸν τύπον *σοφέ*.

195 ἐκπλήρωσον, διορθωτέον εἰς *ἐκπλήρωσιν*.

XII

Τὸν κανόνα διασώζει ἀπὸ τὴν ζ′ ᾠδὴν καὶ ἑξῆς καὶ ὁ κῶδ. Α (εἰς τὴν μικροταινίαν δὲν διέκρινα τὸν ἀρ. τῶν φύλλων).

Ὁ εἱρμὸς τῆς α′ ᾠδῆς (κριτ. ὑπ.) εὑρίσκεται εἰς *ΕΕ 201, n. 285* καὶ ὄχι ΕΕ 200, n. 284.

74 (κριτ. ὑπ.) μεταξὺ τῶν γραφῶν τῶν κωδίκων παρεμβάλλονται τὰ testimonia *74 Ro 6, 11*; Eph. 2, 5, ἐνῷ ἡ θέσις των ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀλλοῦ.

XIV

37 *Τὸ σῶμά σου* καὶ ὄχι τὸ σῶμα σου

112 *τοῖς ἀτιμοτάτοις* καὶ ὄχι τοῖς ἀτιμωτάτοις

heirm. ς′ ΕΕ 220, n. 315, Joannis καὶ ὄχι heirm. σ′ ΕΕ 220, n. 315 m Joannis

127 (κριτ. ὑπ.) τὴν γραφὴν ὧν παραδίδει καὶ ὁ Α

214 ὁ Α παραλείπει τὸ πρῶτον *καὶ* τοῦ στίχου, ὅπερ δὲν σημειώνει ὁ ἐκδότης

216-217 (κριτ. ὑπ.) deest ἀντὶ desst.

223 ὁ Α παραδίδει *τὴν φύσιν* ἀντὶ *τῇ φύσει*, ὅπερ δὲν καταγράφει ὁ ἐκδότης.

Εἰς τὰ testimonia biblica ἐντοπίζονται τὰ ἑξῆς λάθη:

180 cfr II T: 2, 5. Ἡ παραπομπὴ εἶναι λανθασμένη, διότι ὁ στίχος 180 «λαὸς ὑπερυψοῦτε Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας» εἶναι μέρος τοῦ ἐφυμνίου τὸ ὁποῖον σχετίζεται μὲ τὸν ὕμνον τῶν τριῶν παίδων (Dan. 3, 57) καὶ ὄχι μὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου.

192-196 Mk 12, 42, ἐνῷ τὸ ὀρθὸν εἶναι 217-218 Mk 12, 42.

204-206 I Co 13, 12, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 181-183 I Co 13, 12

XV

149 τοῖς *μελῳδοῦσιν* καὶ ὄχι τοῖς μελωδοῦσιν

Εἰς τὸ κριτ. ὑπ. χρησιμοποιεῖται ἡ βραχυγραφία EEBS (ἀλλὰ καὶ ὡς ΕΕΒΣ, βλ. κριτ. ὑπ. σ. 129), τὴν ὁποίαν ὅμως ὁ ἐκδότης παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν τῆς σ. 39.

Πηγὴ τοῦ στίχου 109 (*ἑκατοστεύοντα στάχυν*) εἶναι τὸ ἐδάφιον *Ge 26, 12* καὶ τῶν στίχων 143-145 (*Διαφανὲς ὡς ἔσοπτρον / ταῖς αὐγαῖς ταῖς τοῦ πνεύματος, / πάτερ, εὐπρεπὲς καὶ καθαρὸν σὺ γέγονας*) τὸ *Sap. 7,26* καὶ ὄχι τὰ ἐδάφια τῆς Κ.Δ. ποὺ σημειώνει ὁ ἐκδότης.

XVI

Σημειωθήτω ὅτι τὸ μὲν κείμενον τοῦ παρόντος κανόνος ἐκδίδεται κανονικῶς μετὰ τὸν κανόνα XV, ἐνῷ τὰ σχόλια καταχωρίζονται ἀνακολούθως ὕστερα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ κανόνος XVIII.

Ὅπως ἤδη προανεφέρθη, ὁ κανὼν εἶχεν ἐκδοθῆ τρίς. Παρὰ ταῦτα κατὰ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν δὲν ἐλήφθη ὑπ᾽ ὄψει οὐδεμία τῶν ἐκ-

δόσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ δηλωθοῦν μὲ ἰδιαίτερα sigla καὶ νὰ καταγραφοῦν εἰς τὸ κριτ. ὑπ. αἱ διαφορετικαὶ γραφαί.

Ὁ Πολέμης γράφει (σσ. 37-38) ὅτι «Ὁ Λαυριώτης μοναχὸς ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ λαυρεωτικοῦ κώδικος Δ 12». Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀνακριβές, διότι, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος ἐκείνης τῆς ἐκδόσεως, ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει καὶ ἄλλα: «Κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν καὶ ἀντιπαραβολὴν τοῦ κειμένου εἶχον ὑπ' ὄψιν μου τὸν ὡς ἄνω κώδικα (Δ 12), μίαν μεταγενεστέραν φυλλάδαν, ὡς καὶ ἑτέραν τοιαύτην τοῦ Καθολικοῦ» [Βλ. Ἁγιορειτικὴν Βιβλιοθήκην 3 (31-32), 1939, σσ. 119-120].

Τὸν αὐτὸν κανόνα παραδίδει καὶ ὁ Vat. gr. 721, ff. 120v-136, τὸν ὁποῖον ὁ ἐκδότης ἐγνώριζεν, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου.

60 γραπτέον *τὸν Λόγον* ἀντὶ τὸν λόγον.

117 ἐσφαλμένως γράφεται ὅτι ὁ Β om. τὸ γάρ, διότι ὑπάρχει εἰς τὸν κώδικα.

118 Οἱ κώδ. Β καὶ Ο παραδίδουν τὸν στίχον ὡς:

εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι Χριστός, ὁ ὁποῖος νοηματικῶς-δογματικῶς ἀλλὰ καὶ μετρικῶς εἶναι ὀρθότερος τοῦ: *εἷς καὶ αὐτός ἐστι Χριστὸς* ποὺ ἐκδίδει ὁ ἐκδότης. Γενικῶς τὸ θεοτ. τῆς ε' ᾠδῆς καὶ κατὰ τὴν στίξιν χωλαίνει ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰς διαφορὰς παρουσιάζει εἰς τὸ κείμενον ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε ὁ Παντελεήμων Λαυριώτης.

170 γραπτέον *ἄκανθαν* ἀντὶ ἄκανθα

177 *τραυματίσαν* ἀντὶ τραυματῖσαν

Εἰς τὸ κριτ. ὑπ. καὶ αὐτοῦ τοῦ κανόνος ἐπισωρεύονται, ἀλλὰ καὶ πάλιν χωρὶς συνέπειαν, ἀνάξιαι λόγου γραφαί, ὅπως *γὴν* (12), *τοῦς* (76, 99, 144) κ.ἄ., ἐνῷ πολλαὶ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀποτέλεσμα παραναγνώσεως, ὅπως: tit. Ἕτερος κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε... Β. Ὅμως εἰς τὸν κώδ. Β. γράφεται: Ἕτερος κανὼν τοῦ ὁσ(ίου) π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν ἀθανασίου.

110 ἴαται] ἔξεστι Β, εἰς τὸν κώδ. ὑπάρχει *ἔξεισι*

117 προῆλθε Β, εἰς τὸν κώδ. *προήλθεν*

147 h Β, ἀντὶ τοῦ ἀκατανοήτου *h* ὁ κῶδ. ἔχει *ἥ*

Ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων σφαλμάτων καὶ παραλείψεων τοῦ κριτ. ὑπ. παραθέτομεν ἐνδεικτικῶς τὰ ἀκόλουθα:

7 προσθετέος ὁ ἀρ. στίχου πρὸ τοῦ *ὑμνῆσαι*

15 *δυναμοῦντος σου* Β (δὲν σημειοῦται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου)

89 *ὄμματι* Β καὶ ὄχι, ὅπως γράφει ὁ ἐκδότης, ὄμματι· heirm. ζ' ΕΕ *100* (καὶ ὄχι 100 μ)

150 *detruncat* Β καὶ ὄχι detruncant Β

198 δοξάζῃ] δοξάζω Β

235 φωστὴρ] πατὴρ Β

Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις οἱουδήποτε ὑπομνηματισμοῦ ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς, ἐνῷ ὁ ὑμνογράφος πολλάκις ἀναφέρεται εἰς αὐτήν. Ἐνδεικτικῶς καταγράφω τοὺς στίχους: 1-4 Ac. 2, 2-3. 47-52 Lu. 5, 10-11. 65-68 Mt. 25, 20-23. 127 He. 1, 3. 133-134 IV Ma. 2, 22. 152-155 Lu. 7, 38

XVII

Μετὰ τὴν καταγραφὴν τῆς ἰαμβικῆς ἀκροστιχίδος ἔπρεπε νὰ προστεθῇ· Ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις· *Μηνᾶ τάλα*.

Τὸ κείμενον τοῦ κανόνος ἐκδίδεται ὀρθῶς, ἀλλὰ εἰς τὸ κριτ. ὑπ. καὶ τὰ testimonia ἐντοπίζονται αἱ ἑξῆς ἀνακρίβειαι:

7-9 Ps 118 (119) *143* (καὶ ὄχι 43)

heirm. ς' ΕΕ 163, n. 229, *Cosmae* καὶ ὄχι Theophanis

heirm. θ' ΕΕ *165* (καὶ ὄχι 164)

165 Mt 25, *31*-33 (καὶ ὄχι 11-33)

XVIII

Περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κανόνος τούτου ὁ ἐκδότης γράφει (σ. 37): «Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἔκδοσις βασίζεται μόνον ἐπὶ τῶν λατρευτικῶν κωδίκων Μ 88 καὶ Θ 35 καὶ R...», ἐνῷ εἰς τὴν σ. 153, ὅπου καταγράφονται οἱ κώδικες ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λατρευτικοὺς κώδικες ἀναφέρεται καὶ ὁ Paris. gr. 1576 = Κ. Εἰς τὴν αὐτὴν σ. 153 καὶ ἐν τῷ κρ. ὑπ. παρέλειψεν ὁ ἐκδότης νὰ καταγράψῃ τὸν τίτλον ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀπαντᾷ ὁ κανὼν εἰς τὸν κώδικα Κ.

109 *πνεῦμά σου* καὶ ὄχι πνεῦμα σου

178 *ἀκενώτου* καὶ ὄχι ἀκένωτου

Καὶ αὐτοῦ τοῦ κανόνος τὸ κριτ. ὑπ. ἐπιβαρύνεται μὲ ἐπουσιώδεις γραφάς, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι: 42 ἀρίστοις Τ, 47 τιμόντων Τ, κ.ἄ., ἐνῷ παραλείπονται ἢ καταγράφονται ἐσφαλμένως ἄλλαι, ὅπως:

30 πίστεώς σου, 41 post Κύριον add. (καὶ ὄχι ἀδδ.) Κ, 50 ἱκέτης Τ, 82 Ὄρει Τ (καὶ ὄχι Ὄροι, ὅπως γράφει ὁ ἐκδότης)

89 ψυχῶν om. RM καὶ ὄχι ψυχὼν ομ. RMT (ὁ Τ διασώζει τὴν λέξιν *ψυχῶν*), 94 *πρέσβιν* RT καὶ ὄχι μόνον R (εἰς τὸ κριτ. ὑπ. μεταξὺ τῶν γραφῶν τοῦ στιχ. 94 παρεμβάλλεται γραφὴ τοῦ στίχ. 95), 104 σου Τ. Ἐπίσης εἰς τὸ κριτ. ὑπ. ὁ στίχ. 116 ἐπιτάσσεται τῶν στίχ. 120-121. 124 *ἀληθεστάτης* ΚΤ καὶ ὄχι μόνον Κ. Εἰς τὴν σ. 157 καταγράφεται ἡ παραπομπὴ 196 Jo 10, 12, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῇ εἰς τὴν σ. 160, ὅπου εὑρίσκεται ὁ στίχ. 196 τοῦ κειμένου. Εἰς τὴν σ. 159 παραλείπεται ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν εἱρμὸν τῆς θ' ᾠδῆς: *heirm. θ ΕΕ 40, n. 53, Cosmae*. Στίχ. 187 (κριτ. ὑπ.) καταγράφεται ἡ γραφὴ τῆς] τὴν Τ, ἐνῷ ὁ κῶδ. ἔχει *τῆς*. 188 φαραῶ Τ, 189 παραλείπεται ἡ γραφὴ τοῦ Τ *καὶ πρὸς τὴν γῆν διέσωσας*.

Αὐτὰ μὲν περὶ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν κανόνων τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. Ὁ ἐκδότης ὅμως ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἄλλα συγγράμματα τὰ ὁποῖα ἐλπίζομεν ὅτι ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως θὰ εἶναι καλύτερα τῆς παρούσης ἐκδόσεως. Ὀψόμεθα.

ΕΥΤΥΧΙΟΣ Ι. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΙΝΑΙ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ᾼΣΜΑ ΤΩΝ ᾼΣΜΑΤΩΝ;

Ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ τῶν ἐκδόσεων γνωρίζεται «Ἐξήγησις ᾎσματος τῶν ᾈσμάτων» τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Αὕτη διακρίνεται εἰς δεκαπέντε λόγους (α' - ιε') καὶ ἀναφέρεται εἰς τοὺς στίχους α',1-ς',9, δηλ. μέχρι τοῦ στίχ. *Εἴδοσαν αὐτὴν θυγατέρες καὶ μακαριοῦσιν αὐτήν, παλλακαὶ καὶ βασίλισσαι αἰνέσουσιν* τοῦ «ᾎσματος ᾈσμάτων». Τοιουτοτρόπως δὲν ὁλοκληρώνεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ ᾎσματος τῶν ᾈσμάτων, ἤτοι καὶ τῶν ὑπολοίπων στίχων ς', 9-η', 14[1]. Παρέμενε δὲ ἡ ἀπορία πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ Γρηγόριος Νύσσης νὰ μὴ εἶχεν ὁλοκληρώσει τὴν Ἑρμηνείαν ὅλου τοῦ ᾎσματος τῶν ᾈσμάτων καὶ νὰ ἔχῃ διακόψει εἰς σημεῖον τοῦ ᾎσματος τῶν ᾈσμάτων, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὁλοκληρώνεται ἔννοιά τις[2].

---

1. Διὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ τὰς ἐκδόσεις τῆς Ἐξηγήσεως τοῦ ᾎσματος ᾈσμάτων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης βλ. εἰς τὴν ἔκδοσιν Hermannus Langerbeck, ἐν Gregorii Nysseni in Canticum Canticorum. Edidit H ... L ... (εἰς τὴν σειρὰν Gregorii Nysseni Opera auxilio aliorum virorum doctorum edenda curavit Wernerus Jaeger. Volumen VI). Leiden 1960, σσ. X-LVII. Ἐπίσης βλ. Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος Ἔκθεσις χειρογράφων, ἐντύπων, μελετῶν τῶν ἔργων Γρηγορίου Νύσσης καὶ ἓν νέον χειρόγραφον τοῦ καλλιγράφου Ἐφραὶμ μοναχοῦ (Γ' αἰών). Ἐν· Πρακτικὰ Θ' Διεθνοῦς Συνεδρίου περὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης. Ἀθῆναι 7-12 Σεπτεμβρίου 2000. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν Θεολογίαν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης. Ἀθῆναι 2005, σσ. 889-899. Καὶ Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου, Τὰ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος χειρόγραφα Γρηγορίου Νύσσης, Θεολογία, τόμ. 79Β (2008), σσ. 527-595.

2. Αἱ Πατρολογίαι καὶ αἱ ἐργασίαι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καταγράφουν πάντοτε δεκαπέντε λόγους τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸ ᾎσμα ᾈσμάτων μὲ ἑρμηνείαν μόνον ἕως τὸν στίχ. 9 τοῦ κεφαλαίου ς'. Βλ. γενικῶς Ἠλία Δ. Μουτσούλα εἰς τὸν 65ον τόμον τῆς σειρᾶς τῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων (ΒΕΠΕΣ) τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, (α' τόμον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης), Ἀθῆναι 1996, σσ. 96-112.

Ὅμως ὁ κῶδιξ ΕΒΕ 2410, τοῦ ΙΓ' αἰ. καὶ εἰς τὰ φύλ. 285-287^v διεφύλαξε συνέχειαν τῆς Ἑρμηνείας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν· «Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων. Λόγος ΙϚ'». Ἀρχ. *Μία ἐστὶ περιστερὰ τελεία τῇ μητρὶ αὐτῆς. Ἐκλεκτή ἐστι τῇ τεκούσῃ αὐτήν. Εἶτουν ἡ μετὰ τὸ πιστεῦσαι Θεῷ*, ἤτοι ἀπὸ τοῦ στίχ. ϛ',9. Ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ στίχ. 5 τοῦ κεφαλαίου η' (*Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς*), διότι ὁ κῶδιξ κολοβοῦται εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ στίχου αὐτοῦ *ἀποδεχο* [(στίχ. 416).

Ἐλλείπει ἑρμηνεία τῶν στίχ. 5-14 τοῦ κεφαλαίου η' (ὑπὸ *μῆλον ἐξήγειρά σε... ἐπὶ ὄρη τῶν ἀρωμάτων*) οὕτως, ὥστε νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ Ἑρμηνεία. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι ὁ κῶδιξ τελευτᾷ κολοβὸς εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τοῦ πρώτου ἡμιστίχου τοῦ στίχ. 5 τοῦ κεφαλαίου η'.

Ο κῶδιξ ΕΒΕ 2410 εἶναι χαρτῷος, διαστάσεων 350 x 260, φύλ. 1-287, ΙΓ' αἰ. Ὁ χάρτης ἀνατολικός. Δὲν ὑπάρχουν ὑδατογραφήματα οὔτε ραβδώσεις. Διακρίνονται ὑδάτιναι γραμμαὶ 12 εἰς 20 χλστ. Ὁ κῶδιξ εἶναι ἀκέφαλος καὶ κολοβός. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ χειρογράφου, ἐφ' ὅσον ἡ γραφὴ ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Fettaugen, Beta - Gamma, χαρακτηριστικὸν τῆς γραφῆς τοῦ ΙΓ' αἰ.

Εἰς τὰ φύλ. 1-196^v· παραδίδονται Σειραὶ εἰς Βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ μόνον τὰ κείμενα (Ἰώβ, Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σειράχ, Σοφία Σολομῶντος, Παροιμίαι).

Ἀκολούθως εἰς τὰ φύλ. 197-229· Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Νύσσης ἑρμηνεία εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. Ὁμιλία Α' (- Η').

Ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὰ φύλ. 230-285 παραδίδεται ἑρμηνεία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων, ἀπὸ τοῦ λόγου β' (καὶ αὐτοῦ ἀκεφάλου) ἕως καὶ τοῦ λόγου ιε'. Ἀκολούθως ἕπεται (φύλ. 285-287^v) ὁ ἀνωτέρω σημειωθεὶς λόγος ιϛ', ἀτελής, κολοβουμένου τοῦ κώδικος.

Τὸν κώδικα εἶχε περιγράψει ὁ Λίνος Πολίτης, διὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῶν φύλ. 230 (-287^v) ἔγραψε· «(φύλ. 230) [Τοῦ αὐτοῦ], Ἑρμηνεία εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων. Ὁμιλίαι Α'- ΙϚ' (P.G. 44, 756). Ἄρχεται (ἀκεφ.) ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς Β' ὁμιλίας καὶ λήγει κολοβ. εἰς ΙϚ'». Ἀλλὰ

δὲν εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ λόγου (καὶ ὄχι ὁμιλίας) ιϛ' δὲν δημοσιεύεται εἰς PG (=J.-P.Migne, PG, 44, 756)[1].

Τὸν κώδικα ΕΒΕ 2410 δὲν ἐγνώριζεν ὁ ἐκδότης τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων (τῆς σειρᾶς τῶν ἐποπτείᾳ τοῦ W. Jaeger ἐκδιδομένων ἔργων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης) Hermann Langerbeck καὶ ἐπομένως δὲν ἀναφέρει τι περὶ τοῦ προστιθεμένου λόγου ιϛ'. Ὅμως ἐγνώριζε τοὺς κώδικας τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 275 καὶ 448, παραδίδοντας τὴν Ἐξήγησιν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων[2].

Ἐν τούτοις οἱ ἐκδόται τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω σειράν, Jacobus Mc Donough καὶ Paul Alexander γνωρίζουν τὸν ΕΒΕ 2410, κατὰ περιγραφὴν τοῦ τότε Διευθυντοῦ τοῦ Τμήματος Χειρογράφων καὶ Ὁμοιοτύπων Σωκράτους Κουγέα, ὄχι μόνον διὰ τὸ κείμενον τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ κείμενον τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων. Ἀλλὰ δὲν παρατηροῦν τι διὰ τὸν λόγον ιϛ'[3].

Ὁ Α. Mai ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Προκοπίου Γαζαίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομὴ ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὠριγένους τε καὶ Φίλωνος τοῦ Καρπαθίου, Ἀπολιναρίου, Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ ἑτέρων διαφόρων, ἤγουν Διδύμου, τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου, Θεοδωρήτου καὶ Θεοφίλου* ἐκδίδει ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης σειρὰν ἐκ διαφόρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων κατὰ τὸν κώδικα archiepiscopi Tolosani, Caroli de Motehal. Πρόκειται περὶ τοῦ κώδικος Vaticanus Gr. 1442[4]. Ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ

1. Λίνου Πολίτη, Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500. Μὲ τὴ συνεργασία Μαρίας Λ. Πολίτη. Ἀθῆναι (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τόμος 54, Ἀθῆναι 1991), σσ. 407-408. Ἀναλυτικωτέραν περιγραφὴν τῶν ἐν τῷ κώδικι παραδιδομένων ἔργων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης βλ. Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου, Τὰ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ..., ἔνθ' ἀνωτ.

2. Hermannus Langerbeck, ἔνθ' ἀνωτ., volumen VI, σσ. XXXIX καὶ XIX-XXI (ὡς κῶδιξ Θ) ἀντιστοίχως.

3. Jacobus Mc Donough - Paulus Alexander, Gregorii Nysseni in inscriptiones Psalmorum, in sextum Psalmum, in Ecclesiasten Homiliae. Ediderunt J. ... Mc D ...- P.... A.... Leiden 1962 (εἰς τὴν ὡς ἄνω σειράν, τόμ. V) σσ. 234-236.

4. Ὅτι ὁ κῶδιξ ἐξ οὗ ἐξέδωκεν ὁ Mai εἶναι ὁ Vaticanus Gr. 1442, τοῦ ΙϚ'

Προκοπίου Γάζης Ἑρμηνεία καλύπτει ὅλον τὸ κείμενον τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, ἤτοι τὰ κεφάλαια α'- η'[1].

Ὅμως τὸ κείμενον τῆς Ἐξηγήσεως διὰ τὰ χωρία ς', 8- η', 14 οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ παραδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ΕΒΕ 2410 κείμενον.

Ἀνάλογον πρὸς τὸ κείμενον τῆς ἀνωτέρω Ἐξηγήσεως εἶναι καὶ τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν Ὑπόμνημα εἰς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων, κεφάλαια ς', 8- η', 14 τοῦ Νείλου μοναχοῦ (=ἐπισκόπου Ἀγκύρας). Ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ παραδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ΕΒΕ 2410 κείμενον[2].

Ἀλλ' ὅμως κείμενον ἀνάλογον πρὸς τὸ παραδιδόμενον ὑπὸ τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410 ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὡς λόγος ις' τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ A. Mai ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης.

Ὁ A. Mai εἶχεν ἐκδώσει κείμενον τὸ ὁποῖον προσέγραψεν εἰς τὸν Προκόπιον Γάζης (Ejusdem Procopii fragmenta alia in Canticum), ἀρχόμενον ἀπὸ κεφαλαίου ς', μὲ τὴν ἐπιγραφήν· *Προκοπίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ τὰ λειπόμενα εἰς Ἄσμα. Κεφ. ς'.* Ἀρχ. *Μία ἐστὶ περιστερὰ τελεία τῇ μητρὶ αὐτῆς, ἐκλεκτὴ τῇ τεκούσῃ αὐτήν. Εἴτουν ἡ μετὰ τὸ πιστεῦσαι Θεῷ*[3]. Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ κειμένου τὸ ὁποῖον παραδίδεται ὑπὸ τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410, (ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου

αἰ., βλ. ἐν Mauritii Geerard, Clavis Patrum Graecorum, τόμ. III, Brepols-Turnhout 1979, σ. 388 (ἀριθ. 7431).

1. A.M. (=Angelo Maio) Classicorum Auctorum e Vaticanis codicibus editorum tomus IX curante A. M., Romae Typis Collegii Urbani MDCCCXXXVII, σσ. 257-430. Ἡ ἔκδοσις ἐπαναλαμβάνεται ἐν J-P. Migne, PG, τόμ. 87, στλ. 1546-1754. Βλ. καὶ Mauritii Geerard, Clavis Patrum Graecorum, τόμ. III, σελ. 388 (ἀριθ. 7431).

2. Βλ. ἐξαντλητικὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ κριτικὴν ἀκολούθως ἔκδοσίν του ἐν S. Lucà, La fine inedita del commento di Nilo d'Ancira al Cantico dei Cantici, Augustinianum, annus XXII (1982), σσ. 365-403.

3. A.M. (=Angelo Maio) Classicorum Auctorum e Vaticanis codicibus editorum tomus VI. Procopii Gazei commentarium in Genesim usque ad cap. XVIII. Eiusdem fragmentum in Canticum Salomonis. Anonymi Scholia in Matthaeum et Marcum. Glossarium Vetus Latinitatis curante A. M., Romae Typis

ς', στίχ. 8) ἐπεκτεινομένου μέχρι τέλους τοῦ κειμένου τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων (κεφάλαιον η', στίχ. 14)[1]. Διὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ κειμένου αὐτοῦ σημειώνει ὅτι τοῦτο ἐκδίδει ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοῦ προηγουμένου κώδικος (ex alio codice)[2], ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐκδώσει Προκοπίου Γαζαίου κ.λπ., δηλ. τοῦ Vaticanus Gr. 1442. Ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ ἄλλος οὗτος κῶδιξ εἶναι ὁ Vaticanus Gr. 728, τὸ δὲ κείμενον παραδίδεται εἰς φύλ. 204-215[3]. Ὁ κῶδιξ ἔχει γραφῆ ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ γραφέως Ἐμμανουὴλ Προβατάρη κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙϚ' αἰ. καὶ ἔχει διορθωθῆ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου τοῦ Δεβαρῆ τὸ ἔτος 1567[4].

Ὅμως τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Προκόπιον Γάζης. Ὁ ἴδιος ὁ A. Mai σημειώνει ὅτι αὐθαιρέτως προσέγραψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Προκόπιον Γάζης, ἐπειδὴ εἰς τὸ χειρόγραφον προηγεῖτο ἄλλο κείμενον τοῦ Προκοπίου Γάζης, ἑρμηνεία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὰς Παροιμίας, ἐνῶ τὸ χειρόγραφον δὲν παρέχει ἐπιγραφήν· Quoniam opus est acephalum idcirco desideratur auctoris nomen: verumtamen hic Commentarius scribitur in codice eadem manu qua Procopii alter Commentarius in Proverbia, eique proxime attexitur. Porro Canticum Salo-

Collegii Urbani MDCCCXXXIV, σσ. 348-378. Ἡ ἔκδοσις ἐπαναλαμβάνεται ἐν J-P. Migne, PG, τόμ. 87, στλ. 1756-1780.

1. Τὸ κείμενον τοῦ ΕΒΕ 2410 ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰς σσ. 348-369 τῆς ἐκδόσεως A. Mai (καὶ ἐν PG, τόμ. 87, στλ. 1756-1772C5).

2. A. Mai, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. VII σημειοῦται· Longe alia ratio est commentarii imperfecti in Canticum Salomonis, quem sub eiusdem Procopii vix dubio nomine ex alio codice eruimus; is enim ab declarandam tantum modo scribendis pietatem scriptus, neque ullam historicam prae se fert eruditionem, neque ad operis superioris praestantiam prorsus adsurgit. Καὶ ἀνατύπωσις ἐν PG, τόμ. 87, στλ. 1755-1756.

3. Ὅτι ὁ κῶδιξ alius τοῦ A. Mai εἶναι ὁ Vaticanus Gr. 728 βλ. προχείρως Mauritii Geerard, Clavis Patrum Graecorum. Volumen IV. Concilia. Catenae. Cura et studio M... G..., Brepols-Turnhout 1980, σσ. 222-223, ἀριθ.C 81. Περιγραφὴν τοῦ κώδικος βλ. R. Devreesse, Codices Vaticani Graeci, III. Codices 604-866 (Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti). In Biblioteca Vaticana MCML σ. 229-230. Χρονολογεῖ τὸν κώδικα τὸν ΙϚ' αἰ.

4. Διὰ τὸν γραφέα Ἐμμανουὴλ Προβατάρην καὶ τὸν διορθωτὴν Ματθαῖον τὸν Δεβαρῆν βλ. τὴν ἐξαντλητικὴν μελέτην τοῦ Paul Canart, Les manuscrits copiés par Emmanuel Provataris (1546-1570 environ). Essai d'étude codicologique. Mélanges Eugène Tisserant, vol. VI (Studi e Testi, 236), Biblioteca Vaticana 1964, σσ. 211-212.

monis scripsisse Procopium multo exploratissimum est; eaque lucubratio in aliis procul me codicibus integra, ut puto, servatur[1].

Ἀρκετὸν πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀνωτέρω κειμένου ὁ Ioannes Meursius, ἤδη τὸ 1617, εἶχεν ἐκδώσει, κατὰ τὸν κώδικα Vaticanus Gr. 1266, φύλ. 154v-165, τοῦ ΙΓ' αἰ., ἀνάλογον ἑρμηνείαν εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων. *Μιχαὴλ Ψελλοῦ Ἑρμηνεία κατὰ παράφρασιν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων συλλέγουσα ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτο ἑρμηνειῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ ἁγίου Νείλου καὶ τοῦ ἁγίου Μαξίμου*[2]. Ἡ ἔκδοσις ἐπαναλαμβάνεται ἐν J-P. Migne, PG, τόμ. 122, στλ. 537-686.

Ἡ Ἑρμηνεία τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ προσφέρεται μὲ τὴν ἑξῆς πρωτοτυπίαν. Προτάσσεται ἑρμηνεία τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ εἰς δεκαπεντασυλλάβους ἰαμβικοὺς πολιτικοὺς στίχους διῃρημένους εἰς κεφάλαια, μεθ' ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ ἑρμηνεία τῶν γ' πατέρων, ἤτοι ἑρμηνευτικὰ χωρία εἰλημμένα ἐκ τῶν ἔργων τῶν τριῶν ἀναγραφομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Πατέρων. Τὸ ποιητικὸν μέρος τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, εἶναι κατ' οὐσίαν ποιητικὴ ἀπόδοσις τῆς Ἐξηγήσεως τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὡς παρετήρησεν ὁ L. G. Westerink[3]. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ποιητικοῦ μέρους τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (Ἐπίλογος) (PG, 122, 661D3) ἕπονται μόνον ἑρμηνεῖαι «τῶν γ' Πατέρων»[4].

1. A. Mai, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. VI, σ. 348· βλ. καὶ ἐν J-P. Migne, PG, τόμ. 87, στλ. 1755-1756.

2. Κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ ποιητικοῦ μέρους τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ μετὰ πλουσίων σχολίων βλ. L. G. Westerink, Michaelis Pselli Poemata. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Stutgardiae et Lipsiae. In aedibus B. G. Teubneri MCMXCII, σσ. 13-67. «Ἑρμηνεία τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων διὰ στίχων πολιτικῶν γενομένη παρὰ τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Μονομάχον». Εἰς τὰς σσ. X-XII πίναξ τῶν χειρογράφων τῶν παραδιδόντων τὸ ποίημα εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων. Τὴν ταύτισιν τῆς ἀνατυπώσεως J.-P. Migne πρὸς τὴν ἔκδοσιν J. Meursius ἔδειξεν ὁ L. G. Westerink ἔνθ' ἀνωτ., σσ. XI-XII· Ioannis Meursius, Eusebii, Polychronii, Pselli in Canticum Canticorum expositiones Graece Io... M... primus nunc e tenebris eruit et publicavit. Lugduni Batavorum, ex officina Elzeveriana, typis Godefri di Besson, 1617, σσ. 113-168.

3. L. G. Westerink, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 13.

4. Ὅμως ὁ Vaticanus Gr. 1266 δὲν παραδίδει τὸ κείμενον «τῶν γ' Πατέρων».

Τὸ τμῆμα τοῦτο ἄρχεται διὰ τοῦ στίχου τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων *Ἑξήκοντά εἰσι βασίλισσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαὶ καὶ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστι ἀριθμὸς* (κεφάλαιον ς', στίχ. 8) (PG, 122, 661D5). καὶ συνεχίζεται ἑρμηνευομένων καὶ τῶν λοιπῶν μέχρι τέλους τοῦ κειμένου τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων. Μετὰ μικρὰν παράθεσιν ἑρμηνείας τοῦ ἀνωτέρω στίχου τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων ἄρχεται ἡ ἑρμηνεία ἀπὸ τοῦ στίχου *Μία ἐστὶ περιστερὰ τελεία τῇ μητρὶ αὐτῆς* (κεφάλαιον ς', στίχ. 9) (PG, 122, 664A9).

Ἡ Ἑρμηνεία αὕτη εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν φερομένην ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου τοῦ Γαζαίου καὶ τοῦ κειμένου τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410.

Ἔκδοσιν τοῦ αὐτοῦ κειμένου τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, τοῦ τε ποιητικοῦ καὶ τοῦ ἀκολουθοῦντος «τῶν γ' Πατέρων», ἐξέδωκε τῷ 1624 ὁ Fronton Ducaeus[1]. Δὲν ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν χειρόγραφον ἐξ οὗ οὗτος ἐξέδωκεν.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι καίτοι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν δηλοῦται ὅτι παρέχεται ἑρμηνεία τῶν γ' Πατέρων, ἤτοι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ ἁγίου Νείλου καὶ τοῦ ἁγίου Μαξίμου τὰ προσφερόμενα χωρία πρὸς οὐδὲν τῶν χωρίων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀνταποκρίνονται. Ὅμως ὅλον τὸ τελευταῖον μέρος τῆς Ἑρμηνείας, ὡς ἀνωτέρω, εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ΕΒΕ 2410. Ἆράγε ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του παράδοσιν τοῦ κειμένου ἀποδίδουσαν τοῦτο εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ὡς ἡ τοῦ ΕΒΕ 2410, καὶ εἰς αὐτὴν ἀνεφέρετο διὰ νὰ ἐπιγράψῃ τοιουτοτρόπως τὴν Ἑρμηνείαν του («ἀπό τε τῶν εἰς τοῦτο ἑρμηνειῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης»);

Ἑπομένως εἰς ποῖον ἀνήκει ἡ συνέχεια τῆς Ἑρμηνείας εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἡ ὁποία παραδίδεται εἰς τὸν κώδικα ΕΒΕ 2410 ὡς κεφάλαιον ις';

Πράγματι εὑρισκόμεθα πρὸ μιᾶς ἐπεξεργασίας τῆς Ἐξηγήσεως τοῦ Γρηγορίου Νύσσης οὕτως, ὥστε νὰ ἔχωμεν μίαν ὡλοκληρωμέ-

1. <Fronton Ducaeus>, Bibliothecae Veterum Scriptorum Ecclesiasticorum. Tomus secundus Graecolatinus qui varios Graecorum auctorum libros, antea Latiné tantum in novem istius Bibliothecae tomi nunc verò primum utraque linguae editos in lucen complectitur. Parissiis MDCXXIV, σσ. 681-748 (τὸ ποιητικὸν μέρος), 748-761 (τὸ μέρος «τῶν γ' Πατέρων»).

νην Ἐξήγησιν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων. Καὶ ὁ μὲν Προκόπιος Γάζης παρέδωκε μίαν ὡλοκληρωμένην Ἐξήγησιν, ἀλλὰ ὑπὸ μορφὴν Σειρᾶς ἐκ διαφόρων συγγραφέων. Ὁ Νεῖλος Ἀγκύρας πάλιν παραδίδει Ἐξήγησιν μόνον διὰ τοὺς στίχους ς', 8 - η',14, δηλαδὴ τοὺς ἐλλείποντας εἰς τὴν παραδεδομένην Ἐξήγησιν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὁμολογεῖ ὅτι τὰ παρατιθέμενα ἑρμηνευτικὰ χωρία ἀνήκουν εἰς τοὺς τρεῖς μνημονευομένους Πατέρας, Γρηγόριον Νύσσης, ἅγιον Νεῖλον, ἅγιον Μάξιμον. Μάλιστα τὸ μόνον κείμενον τῆς συλλογῆς του τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης εἶναι τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ΕΒΕ 2410. Ἐπίσης ἡ συλλογὴ Ἑρμηνειῶν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὰ προσφερόμενα χωρία τοῦ Προκοπίου Γάζης (καὶ τοῦ Νείλου Ἀγκύρας), εἰ μὴ μόνον πρὸς τὸ φερόμενον ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης κείμενον, ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ ΕΒΕ 2410.

Ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης φέρονται δύο Ἑρμηνεῖαι εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων. Ἡ μία πληρεστέρα εἶναι ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν συλλογή, ἤτοι «σειρὰ» χωρίων Πατέρων ἑρμηνευτικῶν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων. Ἡ ἑτέρα εἶναι ἡ καθ' ὅλα πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ΕΒΕ 2410 ὁμοιάζουσα Ἑρμηνεία.

Διὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν ἑρμηνείαν ὁ ἴδιος πρῶτος ἐκδότης τοῦ κειμένου A. Mai ἐδήλωσεν ὅτι αὐθαιρέτως προσέγραψε τὸ κείμενον εἰς τὸν Προκόπιον Γάζης, ἐπειδὴ εἵπετο ἄλλου ἔργου τοῦ Προκοπίου Γάζης (ὑπόμνημα εἰς τὰς Παροιμίας) καὶ εἶχε γραφῇ ὑπὸ τοῦ ἰδίου γραφέως.

Βεβαίως ἀκολούθως ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις ἐδείχθη ἐσφαλμένη καὶ τὸ ἔργον διεχωρίσθη τῆς συγγραφικῆς γραφίδος τοῦ Προκοπίου, ὅμως τὸ κείμενον παρέμενεν ἔκθετον ἄνευ ἐπωνύμου συγγραφέως[1].

Ἡ παράδοσις τοῦ ΕΒΕ 2410 ἀποδίδουσα τὸ ἔργον εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Διότι συνεχίζει τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, ὡς λόγος ις'. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐλλιποῦς κατὰ τὸ τέλος παραδόσεως τοῦ ΕΒΕ 2410 (ἡ ὁποία συμπληροῦται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης καὶ Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἐξηγήσεων) φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης δὲν ἀφῆκεν ἀτελῆ τὴν Ἑρμηνείαν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, μάλιστα εἰς σημεῖον ἔνθα οὐδὲν νόημα ὡλοκληρώνετο.

1. Mauritii Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., volumen III. A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum. Cura et studio M... G... Brepols-Turnhout 1979, σ. 391, ἀριθ. 7446 (μεταξὺ τῶν spuria). Οὗτος σημειώνει ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὰς Σειρὰς τῶν Τριῶν Πατέρων καὶ παραπέμπει εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. C81 Σειράν, τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (βλ. ἀνωτέρω σ. 472, σημ. 2). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς Παροιμίας, τὰ ὁποῖα παραδίδονται εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα Vaticanus Gr. 728, καταγράφονται μεταξὺ τῶν spuria (βλ. Mauritii Geerard, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 390, ἀριθ. 7445).

Ὡς ἀντίρρησις εἰς τὴν ἀνωτέρω θέσιν σημειώνεται ὅτι αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων, κατὰ τοὺς ΙΕ' λόγους, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ παράδοσις γνωρίζει ὡς γνησίους, ἀκολουθοῦν τὸ ἑξῆς σχῆμα. Προτάσσεται ἀριθμὸς χωρίων τοῦ κειμένου τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων καὶ ἀκολουθοῦν αἱ ἐξηγήσεις κατὰ μεμονωμένα χωρία[1]. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Λόγου ΙϚ' τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410 δὲν ἀκολουθεῖται αὐτὴ ἡ διάταξις, ἀλλὰ αἱ ἐξηγήσεις βαίνουν ἀπ' εὐθείας κατὰ χωρία, χωρὶς νὰ ἔχῃ προταχθῇ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἑρμηνευομένων, ὅπως εἰς τοὺς λοιποὺς α'-ιε' λόγους, χωρίων. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ διάταξις εἰς τὴν φερομένην ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης ἐξήγησιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ.

Βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου συγκέντρωσις τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων περὶ τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται ὁ λόγος ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν γραφέως τινός.

Ἐπίσης ἡ ἀνολοκλήρωτος Ἐξήγησις, πλήρους τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, δὲν εἶναι τί ξένον διὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης (ὅπως καὶ δι' ἄλλους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας). Οὕτως ὁ Γρηγόριος Νύσσης, εἰς ὀκτὼ ὁμιλίας, ἡρμήνευσεν τὸν Ἐκκλησιαστὴν ἕως τοῦ κεφαλαίου γ',13, ἐνῶ τὸ κεφάλαιον ὁλοκληροῦται εἰς τὸν στίχον 22, ὁ δὲ ὅλος Ἐκκλησιαστὴς εἰς τὸ κεφάλαιον ιβ', στίχ. 13[2].

Ὅμως τόσον ἡ Ἑρμηνεία εἰς τὸ «Πάτερ ἡμῶν», εἰς πέντε λό-

1. Τὴν αὐτὴν διάταξιν ἀκολουθεῖ καὶ ἡ Ἐξήγησις τοῦ Νείλου Ἀγκύρας, Βλ. S. Lucà, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 377-403.

2. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, ὁμιλία α'(-η'). ΒΕΠΕΣ, 65Α, σσ. 183-268 (J-P. Migne, PG, τόμ. 44, στλ. 615-754).

γους[1], ὅσον καὶ εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς ὁλοκληρώνουν τὰ ἀντίστοιχα κείμενα[2].

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι τὰ δύο πρῶτα χωρία τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων τὰ ἑρμηνευόμενα ὡς μέρος τοῦ κεφαλαίου ις´ (καὶ εἰς τὰς ἐπ' ὀνόματι Προκοπίου Γάζης καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἑρμηνείας) ἐπίσης ἑρμηνεύονται εἰς τὸ γνήσιον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης κεφάλαιον ιε´. Ἀλλ' αἱ δύο αὗται ἑρμηνεῖαι εἶναι τελείως διάφοροι. Ἐπανῆλθεν ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ἡρμήνευσε διαφοροτρόπως εἰς τὸ κεφάλαιον ις´ τὰ ὑπ' ὄψει χωρία;

Ὅμως ἡ παράδοσις τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410 εἶναι παλαιοτέρα τοῦ κώδικος Vaticanus Gr. 728, τοῦ παραδίδοντος τὸ αὐτὸ κείμενον. Τοῦ ΙΓ´ αἰ. ὁ πρῶτος, τοῦ β´ ἡμίσεος τοῦ ΙϚ´ αἰ. ὁ δεύτερος. Πρὸς τούτοις ἡ παράδοσις τοῦ ΕΒΕ 2410 εἶναι ὁμαλωτέρα. Διότι τὸ κείμενον παραδίδεται ἐν συνεχείᾳ τῆς λοιπῆς ἑρμηνείας τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, ὡς λόγος ις´.

Εὑρισκόμεθα λοιπὸν πρὸ ἑνὸς κειμένου, ἐξηγητικοῦ τῶν τελευταίων στίχων τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων (ς´, 8-η´, 14), τὸ ὁποῖον φέρεται ἄλλοτε ὡς (ψευδο)Πορφυρίου Γάζης, ἄλλοτε ὡς Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ ἄλλοτε ὡς Γρηγορίου Νύσσης. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν, τοῦ (ψευδο)Πορφυρίου Γάζης, παραδίδεται ὡς ἀνεξάρτητον κείμενον, ἄνευ ἐπιγραφῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ὡς ἀκόλουθον εἰς τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν τοῦ συγγραφέως, μὲ ἐν ἀρχῇ προσθήκην ἑνὸς ἀκόμη στίχου, ὁ ὁποῖος δὲν παρέχεται εἰς τὰς ἄλλας δύο περιπτώσεις. Μόνον εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν, τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410, τὸ κείμενον αὐτὸ ἐντάσσεται εἰς τὴν Ἐξηγητικὴν τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων γραφίδα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὡς κεφάλαιον ις´.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι εἰς τὸν κώδικα Vaticanus Syriacus 106 (εἰς γραφὴν litteris antiquis, quae dicuntur Estrangelo) ἡ παράδοσις τῆς Ἐξηγήσεως τοῦ Γρηγορίου Νύσσης τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων ἐπεκτείνεται πέρα τῆς κοινῆς παραδόσεως καὶ εἰς τοὺς στίχ. ς´, 9 ἕως ς´,10, ὡς ἐξήγησις Συμμάχου τινός[3].

1. Εἰς τὴν [Κυριακὴν] προσευχήν, λόγος α´(-ε´). ΒΕΠΕΣ, 66, σσ. 327-368 (J-P. Migne, PG, τόμ. 44, στλ. 1120-1193).

2. Εἰς τοὺς Μακαρισμούς, λόγοι ὀκτώ. ΒΕΠΕΣ, 66, σσ. 369-426 (J-P. Migne, PG, τόμ. 44, στλ. 1193-1301).

3. H. Langerbeck, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. LXI-LXII.

Ἑπομένως ὁ κῶδιξ ΕΒΕ 2410 διέσωσε τὴν ὀρθὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου καὶ ἀποκατέστησεν ἀναφέρων εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων εἰς ις´ λόγους;

Πάντως ἡ παράδοσις τοῦ ΕΒΕ 2410 ἐντάσσεται εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων τὴν ὁποίαν ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶχεν ἀφήσει ἀνολοκλήρωτον.

Κατὰ συνέπειαν ἡ παράδοσις τοῦ ΕΒΕ 2410 δύναται νὰ συμπληρωθῇ μὲ τὰ ὑπολειπόμενα ἐλλείποντα κείμενα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τὴν φερομένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προκοπίου Γάζης καθὼς καὶ τῶν γ´ Πατέρων εἰς τὴν συλλογὴν Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν πλήρη τὸν ις´ λόγον τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης. Καὶ ἐπίσης πλήρη ἐξήγησιν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων. Ἐὰν βεβαίως δειχθῇ ὅτι πράγματι ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὡλοκλήρωσε τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων.

Περαιτέρω ἐκδίδεται τὸ κείμενον κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ κώδικος ΕΒΕ 2410, φύλ. 285-287ᵛ, συγκρινόμενον πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ (ψευδο) Πορφυρίου Γάζης μὲ νέαν ἀνάγνωσιν τοῦ χειρογράφου Vaticanus Gr. 728, φύλ. 204-215 καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, κατὰ τὴν ἔκδοσιν Fr. Ducaeus, σσ. 748-761. Ἀκολούθως τὸ κείμενον συμπληροῦται μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὑπολοίπου κειμένου κατὰ τὸν Vaticanus Gr. 728 διὰ τὸν (ψευδο)Πορφύριον Γάζης καὶ τὴν ἔκδοσιν J.- P. Migne διὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλόν.

Μὲ τυπογραφικὰ στοιχεῖα μεγαλύτερα τυποῦνται τὰ χωρία τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων, ὑπὸ δὲ τὸ κείμενον παρέχονται τὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα.

Ὅπως παρατηρεῖται ἐκ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος τὸ κείμενον τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ διαφέρει κατὰ πολὺ τοῦ κειμένου τοῦ (ψευδο)-Πορφυρίου Γάζης.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

SIGLA

Π ψευδοΠροκόπιος Γάζης, Vaticanus Gr. 728, φύλ. 204-215

Ψ Μιχαὴλ Ψελλός, Fr. Ducaeus, σσ. 748-761

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ (;) ΕΙΣ ΤΟ ᾼΣΜΑ ᾼΣΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὸν κώδικα ΕΒΕ 2410, φύλ. 285-287^{v} (καὶ τὸ χειρόγραφον Vaticanus Gr. 728, φύλ. 204-215 ὡς καὶ τὴν ἔκδοσιν Fr. Ducaeus, Bibliothecae Veterum Patrum, τόμ. II, σσ. 748-761.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ᾎσμα τῶν ᾀσμάτων. Λόγος ΙϚ'

Μία ἐστὶ περιστερὰ τελεία τῇ μ(ητ)ρὶ αὐτῆς. Ἐκλεκτή ἐστι. τῇ τεκούσῃ αὐτὴν (ᾎσμα ς', 9).

Εἴτουν ἡ μετὰ τὸ πιστεῦσαι Θ(ε)ῷ καὶ φόβῳ μ(ὲν) τ(ῶν) ἀπει[λ]ῶν καθαρθῆναι, ἐλπίδι δὲ τ(ῶν) ἐπαγγελιῶν φωτισθῆναι ἀγαπητικ(ῶς) διατεθεῖσα περὶ τὸ ἀγαθὸν (καὶ) μηδ' ἕτερόν τι ποιοῦσα αὐτό, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ὡς φύσει καλόν. Αὕτη γὰρ μία μέν ἐστιν ὡς κατὰ θέσιν ἑνωθεῖσα τῷ ἑνὶ (καὶ) μόνῳ Θ(ε)ῷ καὶ παρ' αὐτῷ ἀκίνητος μένουσα, περιστερὰ δὲ ὡς πν(ευματ)ικὴ καὶ τελεία τῇ παναιτίᾳ σοφίᾳ ὡς πρὸς ταύτην ἀνατατ(ικῶς) δι' ἑκάστης ἀρετῆς συναχθεῖσα τὴν ἐν αὐτῇ ποιησαμέν(ην) τ[ὴν] πρόοδον κατὰ τὴν ἑκάστ(ης) ἀρετῆς γένεσιν ἢ τινι σοφίᾳ (καὶ) ἐκλελεγμ(ένη) ἐστὶν ἀπὸ τῶν δουλίδ(ων) καὶ μισθωτῶν ὡς υἱοθετησαμ(ένη) ταύτην κατὰ τὴν ἐν χάριτι θέωσιν.

Εἴδοσαν αὐτὴν θυγατέρες (καὶ) μακαριοῦσιν αὐτήν, βασίλισσαι (καὶ) παλλακαὶ αἰνέσουσιν αὐτὴν (ᾎσμα ς', 9, παρηλλαγμένον).

Δηλονότι ἐν πείρᾳ τῶν κατορθωμάτων αὐτῆς γεγόνασιν αἱ μόνον πισταὶ ταύτης μαθήτριαι, ἃς ἐν τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσί(ας) ἀπέτεκ(ε) (καὶ) μόνῳ λόγῳ αὐτὴν ἐκθειάσουσιν. Αἱ δὲ διὰ φωτισμοῦ ἔργων δικαιοσύνης τῆς τοῦ Θ(εο)ῦ βασιλεί(ας) ἀντιποιούμεναι καὶ αἱ

1 (ἐκλ.) ἐστι om. Π || 3 Ἤγουν Ψ || 5 μὴ δι' Ψ || 7 θέωσιν Ψ || 10 καὶ (ante τὴν) add. Ψ ποιουμένη Ψ τὴν (ante πρ.) om. Ψ || 19 καὶ (ante δικ.) add. Π

ς', 9 *μία ἐστὶ περιστερά μου, τελεία μου, μία ἐστὶ τῇ μητρὶ αὐτῆς, ἐκλεκτή ἐστι τῇ τεκούσῃ αὐτήν* ς', 9 *εἴδοσαν αὐτὴν θυγατέρες καὶ μακαριοῦσιν αὐτήν βασίλισσαι καί γε παλλακαὶ καὶ αἰνέσουσιν αὐτήν*

διὰ φόβ(ον) τ(ῶν) κολάσεων παντοίων κακ(ῶν) ἀπεχόμεναι (καὶ) δι' ἔργων ἐπαινέσουσιν αὐτήν, ἐπειδήπερ δόξα τῆς διδασκάλου ἐστὶ τῶν μαθητριῶν ὁ φωτισμ(ὸς) (καὶ) ἡ κάθαρσις περὶ ἧς καὶ ἐροῦσι

τίς αὕτη ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ ὡς σελήνη, ἐκλεκτὴ ὡς ἥλιος, θάμβος ὡς τεταγμέναι; (ᾎσμα ς', 10).

Δηλαδὴ θαυμασία τις ἐστιν ἡ διδάσκαλος ἡμ(ῶν) ὡς ταῖς μ(ὲν) ἀποστάσ(αις) τῶν ἔργων τοῦ σκότ(ους) διὰ καθάρσε(ως) μήπω δὲ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύν(ης) καταλαβούσ(αις) διὰ φωτισμοῦ γνώσε(ως) συγκαταβαίνουσα διδασκαλικ(ῶς) ὥς τι ἑωθιν(ὸν) φ(ῶς) ἐν τῷ τὰ μ(ὲν) τέως ἀχώρητα ταύταις μυστήρια κρύπτειν, παραδηλοῦν δὲ τὰ χωρητὰ (καὶ) ταῖς ἀπειλαῖς τῶν μελλουσ(ῶν) κολάσεων πρ(ὸς) ὑπακοὴν ἐπιστύφειν. Ταῖς δὲ πιστευσάσ(αις) μ(ὲν) τῷ τῆς ἀληθεί(ας) κηρύγματι μήπω δὲ καθαρθείσαις τῶν τοῦ σκότ(ους) τῆς κακίας ἔργων ἀγαθή ἐστιν ὡς ταῖς πρ(ὸς) μετάνοιαν διδασκαλίαις, καθάπερ τι σεληνιακὸν φῶς τὴν νύκτα τῆς ἀγνοί(ας) τούτων καταφαιδρύνουσα· ταῖς δ' ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόν(ως) περιπατούσ(αις) ἐναρέτοις ψυχαῖς ἐκλελεγμ(έν)η ἐστίν, οἷάπερ τις ἥλιος τ(ῶν) λοιπ(ῶν) κατ' οὐ(ρα)νὸν φώτ(ων) αἴγλῃ τε καὶ μεγέθει διαφανέστερος ὡς ἀνατέλλουσα ταύταις φῶς ἀληθοῦς γνώσε(ως) κἀντεῦθεν ἐκπλήττουσα τ(ὰς) ὁρώσ(ας) αὐτὴν καθάπερ ἐπιφάνειά τις ἀγγελικῶν τάξεων. (Καὶ) ταῦτα μ(ὲν) αἱ μαθήτριαι περὶ τῆς διδασκάλου εἰρήκασι, τάδε δ' αὕτη περὶ τούτ(ων) πρὸς τὸν νυμφίον φησίν·

εἰς κῆπον καρύ(ας) κατέβην ἰδεῖν ἐν γεννήματι τοῦ χειμάρρου, ἰδεῖν εἰ ἤνθησ(εν) ἡ ἄμπελος, εἰ ἤνθησ(αν) αἱ ῥόαι (ᾎσμα ς', 11, παρηλλαγμένον).

Ἤτοι συγκατέβην (ἐ)κ τοῦ ὕψους τῆς μυστικῆς θεωρίας ταῖς γεωργούσαις ψυχαῖς οἱονεὶ κάρυα [κ]ατὰ μὲν τὸ ἐκτὸς λέπυρον πικρά, κατὰ δὲ τὸ ἐντὸς σκληρά, κατ' αὐτὸν δὲ τ(ὸν) ἔνδον τ(ῶν) τοιού-

21 Τῶν γ' Πατέρων (ante ἐπειδήπερ) add. Ψ || 23 ἡ (ante ἐκκ.) add. Ψ ἐκκαλύπτουσα (cancellatum) Π ἐκκύπτουσα Π^{1} || 25 ἡ om. Π sed ἡ Π^{1} || 27 φωτισμὸν Ψ || 28 ὥστε Π διδ. ἔτι ἑωθ. Ψ || 31 ἐπιστρέφειν Ψ || 40 Τῶν γ' Πατέρων (post εἰρήκασι) add. Ψ Ταῦτα ... εἰρήκασι bis Ψ τὰ δ' Ψ || 42 γεννήμασι Ψ || 43 ῥοαὶ Ψ || 46 καρύα Π

ς', 10 *τίς αὕτη ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ ὡς σελήνη, ἐκλεκτὴ ὡς ὁ ἥλιος, θάμβος ὡς τεταγμέναι* ς', 11 *εἰς κῆπον καρύας κατέβην ἰδεῖν ἐν γεννήμασι τοῦ χειμάρρου, ἰδεῖν εἰ ἤνθισεν ἡ ἄμπελος, ἐξήνθησαν αἱ ῥοαί·*

τ(ων) λεπύρ(ων) καρπ(ὸν) ἡδέα, τὴν τῇ πικρίᾳ τ(ῶν) ἀκουσίων πειρασμ(ῶν) καὶ τῇ σκληρότητι τ(ῶν) ἑκουσί(ων) πεφυλαγμ(ένην) γλυκύτητα τῶν ἀρετῶν ἀπό τε τῶν κατ' ἔλλειψιν αὐτῶν καὶ τῶν καθ' ὑπερβολ(ὴν) / (φύλ. 285v·) παθῶν ὥστε θεάσασθαι ἐν τῇ ὑπομονῇ αὐτῶν κυήματι οὔσῃ τῆς ῥεούσης θλίψεως ἐκ τοῦ χειμῶνος τῶν πειρασμῶν· ἡ θλῖ[ψις γ]ὰρ ὑπομον[ὴν] κατεργάζεται εἴτε εὐχαριστίᾳ εἴτε δυσφημίᾳ προσάγεταί σοι τῷ ἰατρικ(ῶς) ἀλλ' οὐ τιμωρ[ητι]κ(ῶς) παιδεύοντι. Θεάσασθαι δὲ πάλιν ἐάν τε αὐτὸς ὁ ἐν Εὐαγγελίοις εἰρηκ(ὼς) ὅτι «ἐγώ εἰμι ἡ ἄμ[π]ελος» ἐν τῇ ὑπομονῇ ταύτῃ προδείκνυσαι ὡς ἄνθος βότρυος ποιοῦντος οἶν(ον) τ(ὸν) φύσε(ως) ἐκστατι[κὸν] κατὰ τὴν τῆς θεώσε(ως) χάριν· ὁ γὰρ ἐν ὑπομονῇ (καὶ) αὐτῆς τῆς ἰδί(ας) φύσε(ως) ὑπερορῶν τὴν ὑπὲρ φύσιν τῆς θεώσε(ως) δέχεται χάριν καὶ ἐὰν αἱ δίκην ῥοιῶν τῷ μὲν φαινομ(έν)ῳ λεπύρῳ στυφουσῶν, τῷ δ' ἐντὸς τούτου κεκρυμμ(ένῳ) καρπῷ τοὺς γευομένους γλυκαινουσῶν, πεφυλαγμέναι μ(ὲν) τῷ τοῦ φόβου σου στυπτικῷ, εὐφραίνουσαι (δὲ) τοὺς γευσαμένους τῇ τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος γλυκύτητι ἀρεταί, δηλαδὴ ἡ φρόνησις (καὶ) ἡ ἀκεραιότ(ης) δίκην ἀνθοῦντ(ος) καρποῦ ἐδείχθησαν. (Καὶ) ἐν τῇ ὑπομονῇ ἡ μ(ὲν) φρόνησις τὴν εἰς σὲ πίστιν ὥς τινα κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ φυλάττουσα ἄτρωτον, ἡ δ' ἀκεραιότης τ(ὴν) εἰς τὸν πλησίον ἀγάπην ἀσάλευτον ἐν ταῖς τῶν πειρασμ(ῶν) ποικίλαις ἐπαγωγ[α]ῖς, καθὼς αὐτὸς ἐν Εὐαγγελίοις εἴρηκ(ας)· «ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκ(ων), γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡσεὶ ὄφεις (καὶ) ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

Ἐκεῖ δώσω τοὺς μασθούς μού σοι (Ἆσμα ς', 11).

Πάντως ἐν τῷ προειρημ(έ)νῳ κήπῳ τῶν ἀρετῶν, ὅς ἐστὶ αἱ ταύταις πεφυτευμέναι μαθήτριαι, τὴν εἰς αὐτὰς ἠθικὴν καὶ φυσικὴν διδασκαλίαν καὶ οἷάπερ γάλακτι φυσικῇ καὶ καταλλήλῳ τροφῇ ταύτ(ας) τρέφουσι. Προσάξω σοι τῷ νυμφίῳ ὡς ἐντεῦθεν τὸ σόν τε ποιοῦσα θέλημα καὶ σοὶ τ(ὰς) μαθητευομέν(ας) μοι προσάγουσα. Εἶτα

48-49 πειρασμῶν...ἑκουσίων om. Π || 56 προδείκνυται Ψ || 57 τῆς φ. Ψ || 58 τῆς (θ.) om. Ψ || 59 θεότητος Ψ || 62 στυπτικῶς Ψ || 65 Καὶ om. ΠΨ || 68 τοῖς (ante Εὐ.) add. Π || 69 γίνεσθαι cod. || 70 ὡς οἱ Ψ || 71 μαστούς ΠΨ || 72 εἰρημένῳ Ψ αἱ om. Π sed αἱ Π^1 || 73 ἐν (ante ταύ.) add. ΠΨ || 74 μου (post διδ.) add. ΠΨ καὶ (post διδ.) om ΠΨ αἳ (ante οἷα.) add. Π αἷς ante οἷα. add. Ψ || 75 τρέφουσα Ψ τε om. Π. || 76-77 Εἶτα ... λόγον om. Π

ς', 11 ἐκεῖ δώσω τοὺς μαστούς μου σοί

στρέφουσα πρὸς τὰς μαθητευομέν(ας) τ(ὸν) λόγον οἱονεὶ φησὶ πρὸς αὐτάς, ὅτι εἰ καὶ συγκατέβην ὑμῖν ἐκ τοῦ μυστικώτερ(ον) ὁρᾶν ἐν ἑαυτῇ τ(ὸν) νυμφίον μου εἰς τὸ θεάσασθαι αὐτὸν (καὶ) ἐν ὑμῖν ὡς εἴρηκα, ἀλλὰ

οὐκ ἔγνων, ψυχή μου, (Ἆσμα ς', 12).

Δηλαδὴ οὔπω ἐθεασάμην αὐτὸν ἐν ὑμῖν ὡς μὴ τελειωθείσ(αις) ἔτι κατὰ Χ(ριστό)ν. Οὗτος δ' ἐντεῦθεν

ἔθετό με ἅρματα Ἀμιναδὰβ (Ἆσμα ς', 12).

Εἴτουν πεποίηκέ με ὀχήμ(ατ)α ἑαυτοῦ ὡς ταῖς διδασκαλίαις φέρουσαν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῆς πρ(ὸς) ὑμᾶς διαφόρ(ως) (καὶ) καταλλήλως ὑμῖν· Ἀμιναδὰβ γὰρ ἄρχων λαοῦ μου ἑρμηνεύεται, ὅς ἐστι Χριστός, ὁ ἀρχηγὸς τῆς σ(ωτη)ρί(ας) ἡμ(ῶν). Αἱ δὲ φασὶ πρὸς αὐτὴν

Ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε ἡ Σουλαμῖθις, ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε (καὶ) ὀψόμεθα ἐν σοὶ (Ἆσμα ζ', 1).

Ἤτοι συγκατάβαινε ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς μυστικῆς θεωρί(ας) πρ(ὸς) τὴν διὰ τῶν τεσσάρ(ων) γενικῶν ἀρετῶν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἡμ(ῶν), συμμετριάζουσα κατὰ τὰς εἰρημένας ἀρετὰς τετραχ(ῶς) ταῖς ἔτι ὑπὸ τῶν παθῶν ὀχλουμέναις ἡμῖν. Ἡ δι' ἀπάθειαν εἰρηνεύουσα, ἡ Σουλαμῖθις γὰρ εἰρηνεύουσα ἑρμηνεύεται, καὶ θεασόμεθα ἐν σοὶ ἃ μήπω ἐν ἑαυταῖς ἑωράκαμ(εν) διὰ τὴν ἡμετέραν ἀτέλειαν. Ἐρωτᾷ δ' αὕτη αὐτὰς

τί ὄψεσθε ἐν τῇ Σουλαμίθιδι ἡ ἐρχομ(έν)η ὡς χοροὶ τῶν παρεμβολῶν (Ἆσμα ζ', 1).

Ἤγουν τί ἐν ἐμοὶ θεάσεσθε ἐν εἰρηνευούσῃ ὡς μηκέτι πολεμικ(ῶς) (καὶ) ἀγωνιστικ(ῶς) κατὰ τὴν πρᾶξιν τ(ὴν) κεκρυμμ(ένην) μου διάθεσιν φανερούσῃ διὰ τοῦ σώματος, ἀλλὰ λογικ(ῶς) (καὶ) γνωστικ(ῶς) τοῖς ἀληθ(ῶς) ἀγαθοῖς ἐμμενούσῃ διὰ τελειότητα ἢ ἐκ

77 τὸν λόγον πρὸς τὰς μαθητευομένας Ψ δὲ (post οἱονεὶ) add. Π^1 || 80 ἀλλὰ om. Π || 81 ἔγνω Ψ ἡ (ante ψ.) add. Ψ || 82 τελειωθείσας Ψ || 87 μου om. Ψ || 88 Τῶν γ' Πατέρων (post ἡμῶν) add. Ψ μαθήτριαι (post δὲ) add. Ψ πρὸς τὴν νύμφην Ψ || 89 Σουλαμῖτις ΠΨ || 94 τῶν om. Ψ ἑρμηνεύουσα ἡ Σ. Ψ || 95 Σουλαμῖτις Ψ || 98 Σουλαμίτιδι ΠΨ || 100 θεάσασθε Ψ τῇ εἰρ. Ψ || 101 τὴν (ante πρ.) om. Ψ || 102 λογιστικῶς Π

ς', 12 οὐκ ἔγνω ἡ ψυχή μου ς', 12 ἔθετό με ἅρματα Ἀμιναδὰβ ζ', 1 Ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε ἡ Σουλαμῖτις, ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε καὶ ὀψόμεθα ἐν σοὶ ζ', 1 τί ὄψεσθε ἐν τῇ Σουλαμίτιδι; ἡ ἐρχομένη ὡς χοροὶ τῶν παρεμβολῶν

τοῦ κατὰ τ(ῶν) παθ(ῶν) πολέμου ἐπανερχομένη πληθύς, ὥσπερ τινὲς ἐπινικίους ἄδοντ(ες) ὕμν(ους) χοροὶ τῶν ἐκ πολέμου ἐπανερχομ(έ-νων)· γενναί(ως) γὰρ ἐν τῷ κατὰ τῶν παθῶν πολέμῳ ἀγωνισάμεναι κατὰ τ(οὺς) τρόπ(ους) τ(ῶν) ἀρετ(ῶν) ὡς ἐπινικί(ους) ὕμνους τ(οὺς) τούτων λόγους ἄδεται γνωστικ(ῶς), αἱ δὲ τ(ὸν) ταύτης ἔπαινον ποι-εῖσθαι ἀπαρχόμ(εν)αι φα(σ)ὶ

Τί ὡραιώθησαν διαβήματά σου ἐν ὑποδήμασι, θύγατερ Να-δὰβ (Ἆσμα ζ', 2).

Δηλονότι θαυμάσι(ον) κάλλος ἐνδείκνυνται αἱ κατὰ τὰς ἀρε-τὰς συγκαταβατικαὶ πρὸς ἡμ(ᾶς) πορεῖαί σου ἐν τοῖς τούτων κατὰ πρᾶξιν τρόποις, οἷς οἷάπερ ὑποδήματα ὑποδέδενται, ἵνα διὰ σώματος δειχθῶσιν τ(αῖς) ἀτελέσιν ἡμῖν (καὶ) τυπωθῶμ(εν) πρὸς ἀρετὴν τῷ κατὰ σε παραδείγματι, θύγατερ Θ(εο)ῦ, ὡς ἀκούοντα τ(ῶν) λόγων αὐτοῦ οἷα π(ατ)ρ(ὸ)ς ὃς πάντων μ(έν), κἂν μὴ θέλωσιν, ἄρχει· σοῦ δὲ (καὶ) ἑκουσί(ως)· / (φύλ. 286) Ναδὰβ γὰρ ἄρχων ἢ ἡγεμὼν ἑ-κουσια[ζό] μενος ἑρμη[νεύετ]αι. Οὕτω δὲ εἰσὶν αἱ κατ' ἀρετὴν πορεῖαί σου ὡραῖαι ὅτι

ρυθμοὶ μηρῶν σου ὅ[μ]οιοι ὁρμίσκοις ἔργα χειρῶν τεχνίτου (Ἆσμα ζ', 2, παρηλλαγμένον).

Δηλαδὴ αἱ κατὰ λόγον εὔτακτοι κινήσεις τῶν περὶ τ(ὰς) ἐν ἀνέσει (καὶ) φθορᾷ καταγινομέν(ων) πρακτικῶν σου δυνάμεων, τῆς ἐπιθυμί(ας) λέγω καὶ τοῦ θυμοῦ, ὡ[ς ὑ]πὸ τοῦ τεχνίτου λόγου ἀπὸ τῶν γεν<ν>ητῶν (καὶ) φθαρτῶν πρ(ὸς) τὰ ὑπὲρ ταῦτα καμπτόμεναι παρεικάζονται ὁρμίσκοις εἰργασμένοις ὑπὸ χειρῶν τεχνίτου καμπτοῖς τῷ σχήματι· ὅθεν καὶ

ὀμφαλός σου κρατὴρ τορευτὸς μὴ ὑστερούμ(ενος) κράμα (Ἆσμα ζ', 3).

104 κατὰ om. Ψ || 108 ᾄδετε ΠΨ Τῶν γ' Πατέρων (ante αἱ) add. Ψ αἱ δὲ μαθήτριαι τὸν τῆς νύμφης ἔ. Ψ || 109 φασὶν Π || 110 ὑποδήματι Ψ Ναβὰδ Ψ || 113 συγκαταβάντι Π ἴσως συγκαταβατικαὶ Π[1] καὶ (ante πρ.) add. Π ὑμᾶς Ψ || 114 οὓς ΠΨ || 116 ἀκούουσα Π[1]Ψ τὸν λόγον Π || 118 Ναβὰδ Ψ || 119 δ' εἰ. Ψ || 121 ἔργω cod. || 123 π. τὰ Π. π. τὸ Ψ || 124 γενέσει ΠΨ || 125 τεχνιτοῦ τοῦ Ψ || 126 γενητῶν Ψ || 127 εἰργαζομένοις Ψ || 129 τορνευτὸς Π τορευτὸς Π1 || 129 ὁ (ante ὀμφ.) add. Ψ

ζ', 2 ὡραιώθησαν διαβήματά σου ἐν ὑποδήμασί σου θύγατερ Ναδάβ ζ', 2 ρυθμοὶ μηρῶν ὅμοιοι ὁρμίσκοις ἔργον τεχνίτου ζ', 3 ὀμφαλός σου κρατὴρ τορευτὸς μὴ ὑστερούμενος κράμα

Πάντ(ως) τὸ αἰσθητικόν σου, δι' οὗ ὡς δι' ὀμφαλοῦ τὸ ἐν μήτρᾳ βρέφος τρέφει φυσικῶς τῇ κατ' αἴσθησιν θεωρίᾳ τῶν ὄντ(ων) συλ-ληφθεῖσα ὑπὸ τῆς πάντ(ων) μ(ητ)ρ(ὸ)ς σοφίας καὶ τῇ κακίᾳ νη-πιάζουσα δοχεῖον ἐστὶ τῆς φυσικῆς τ(ῶν) ὁρατῶν γνώσεως καλῶς τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πν(εύματ)ος ἐξεσμέν(ον) καὶ τῆς ἀπάτης ἀπηλλαγ-μ(έν)ον· κἀντεῦθεν ὡς μὴ ἀλόγως τ(ῶν) αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμε-νον οὐ ψιλὰς τὰς ἐπιφανεί(ας) τῶν ὁρατῶν ἐπιφέρεται ἀ[λλὰ] πάσ(ας) τοῖς πν(ευματ)ικοῖς τούτων λόγοις κεκερασμένας,· ἡ δὲ

κοιλία σου θημωνία σίτου πεφραγμένη ἐν κρίνοις (Ἆσμα ζ', 3).

Ἤτοι τὸ φανταστικόν σου, ὅπερ οἷα κοιλία σὺν τοῖς περιττώ-μασι τ(οὺς) ἐκ τῶν βρωμάτ(ων) χυμ(οὺς) ἀδιακρίτως τούτ(ων) ἐπιφερομ(έν)η ἅμα ταῖς ἐμφανείαις τῶν ὁρατῶν τ(οὺς) τούτων [ἐ]πιφέρεται λόγους. Ἀπόθεσις ἐστὶ (καὶ) διαμονή, ὅπερ τὸ θυμωνία δηλοῖ, τοῦ ἔνδοθεν τ(ῶν) φανθεισῶν ἐπιφανειῶν ὡς ὑπὸ ἀσταχύων σίτου περικαλυπτομ(έν)ου τῆς ἐν ὅλοις ἀληθεί(ας) λόγου ἄχρις ἂν μετ' ἐπισ[τήμης] διακρίνασα ἐφελκύσηται αὐτ(ὸν) ἡ διάνοια (καὶ) γυ-μνὸν παντὸς ἐπικαλύμματος (καὶ) προβλήματος παραπέμψῃ τῷ νῷ. Πεφυλαγμ(έν)η δέ (ἐστιν) ἡ ἀπόθεσις αὕτη ἐν τῇ διὰ τῶν κρίνων τοῦ ἀγροῦ παραδειγματιζομ(έν)η ἐν εὐαγγελίοις ἀμεριμνίᾳ, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν τοῦ βίου διαφθαρῇ μεριμνῶν (καὶ) τοῦ ἐν ταύτῃ πν(ευματ)ικοῦ καρποῦ ὁ καλὸς ὁ γεωργὸ(ς) νοῦς στερηθῇ. (Καὶ) οὕτω μὲν ἡ κοιλία σου. Οἱ δὲ

δύο μασθοί σου ὡς δύο νεβροὶ δίδυμοι δορκάδος (Ἆσμα ζ', 4).

Ἤ(γουν) ἡ φυσικὴ (καὶ) ἡ ἠθικὴ διδασκαλία σου, δι' ὧν τὰς ἀ-τελεῖς τρέφεις ἡμᾶς, οἷάπερ γάλακτι, τοῖς φυσικοῖς λόγοις καὶ τρό-ποις πρὸς τὴν ἐν Χ(ριστ)ῷ τελειότητα ἅμα ἐκ σοῦ κατὰ μ(ὲν) θεω-ρίαν ὀξυδερκ(ῶς), κατὰ δὲ πρᾶξιν ὀξυδρόμ(ως) προϊᾶσιν, ὡς μήτε τ(ὸν) λόγον ἄπρακτον μήτε τ(ὴν) πρᾶξιν ἄλογον ἐπιδεικνυμένης. Πρὸς τούτοις δὲ

132 τρέφῃ Ψ τὴν ... θεωρίαν Π || 133 πάντως Ψ || 135 ὑξεσμέν(ον) cod. || 137 ἀρετῶν Ψ || 141 ἀδιακρίτους ΠΨ || 142 ἐπιφανείαις Ψ || 148 ὑπό-θεσις Π ἀπόθεσις Π[1] αὕ. ἡ διὰ Ψ || 151 ὁ (post καλ.) om. ΠΨ νοῦς om. Π || 153 μαστοὶ ΠΨ || 156-157 ὀξυδρόμως ... πρᾶξιν om. Π || 158 ἄλγον Π λόγον Π1

ζ', 3 κοιλία σου θημωνία σίτου πεφραγμένη ἐν κρίνοις ζ', 4 δύο μαστοί σου ὡς δύο νεβροὶ δίδυμοι δορκάδος

τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος (Ἆσμα ζ', 5).

Εἴτουν τὸ συνάπτον τῷ νῷ τὴν αἴσθησιν λογικόν σου καθάπερ τράχηλος τῇ κεφαλῇ τὸ λοιπ(ὸν) σῶμα, οἷα μ(ὲν) πύργος αἴρεται κατ᾽ ἀρετὴν ἀπὸ τῶν σαρκικῶν πρὸς τὰ πν(ευματ)ικὰ (καὶ) οὐ(ρά)νια· οἷα δ᾽ ἐλεφάντινος λεῖον ὑπάρχει (καὶ) καθαρὸν δια τὸ ἀπηλλάχθαι τῆς κατ᾽ ἔλλειψιν ἀρετῆς (καὶ) ὑπερβολὴν μολυντικῆς τ(ῶν) ψυχῶν ἀνισότητος. (Καὶ)

ὀφθαλμοί σου ὡς λίμνα[ι] ἐν Ἐσσεβὼν ἐν πύλαις θυγατρὸς πολλῶν (Ἆσμα ζ', 5).

Δηλαδὴ αἱ θεωρητικαὶ τῆς ψυχῆς σου δυνάμεις, οἷαπερ λίμναι συναγωγοὶ τῶν ἐν (ἐκ κῶδιξ) *ταύταις εἰσρεόντ(ων) ὑδάτ(ων) συνάγουσιν ἐν τῇ αὐξήσει τῆς κατ᾽ ἀρετὴν θεί(ας) καρποφορίας, ὅπερ τὸ Ἐσσεβὼν ἑρμηνεύεται. Διὰ μέσων τ(ῶν) αἰσθήσεων, δι᾽ ὧν ὥς τινων πυλῶν εἰς νοερὰν ψυχὴν ἡ τῶν ὅλων γνῶσις εἰσιέναι πέφυκε τὴν τικτομένην κατὰ θεωρίαν γνῶσιν (ἐ)κ τῆς διαφόρου φύσε(ως) τ(ῶν) ὄντων. Πρὸ(ς) δὲ τούτοις*

μυκτήρ σου ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου σκοπεύων πρόσωπον Δαμασκοῦ (Ἆσμα ζ', 5).

Δηλονότι τὸ οἷάπερ εὐωδίαν ἀπὸ δυσωδίας διαχωρίζον τὰς ὑποθήκας τ(ῶν) εἰς διακονίαν ἀποστελλομ(ένων) διὰ τοὺς μέλλοντ(ας) κληρονομ(εῖν) σ(ωτη)ρίαν λειτουργικ(ῶν) πν(ευμάτ)ων ἀπὸ τῶν ὑποβολῶν τ(ῶν) τῆς πονηρίας πν(ευμάτ)ων διακριτικόν σου. Οἱονεὶ πύργος ὑψηλοτάτου κατὰ τ(ὸν) Λίβανον ὄρους ἀποβλέπων κατὰ πρόσωπον τῆς πόλε(ως) Δαμασκοῦ (καὶ) τὰς ἐκεῖθεν τ(ῶν) ἐχθρ(ῶν) [ἐ]φόδους τῷ Ἰ(σρα)ήλ. Μηνύων ἐξ ὑψηλοτάτης γνώσεως τὰς ἐπελεύσεις τε καὶ ἐνέδρας τ(ῶν) ἀκαθάρτ(ων) πν(ευμάτ)ων ἀποβλέπει (καὶ) διακρίνει καὶ τ(οὺς) δόλ(ους) αὐτῶν τῷ κατὰ τὸ δυνατ(ὸν) Θ(εὸ)ν ὁρῶντι νοΐ σου. Μηνύων ἀνέπαφόν σε τῆς παρ᾽ αὐτῶν βλάβης διατηρεῖ, τοιοῦτον δέ σου ἐστὶ τὸ διακριτικὸν ὅτι

---

163 καὶ (ante πρὸς) add. Π || 165 τῆς ψυχῆς Π || 169 δυνάμεις om. Π sed in Π[1] || 170 ἐκ ταύτης Π sed ἐν ταύταις in Π[1] ἐν αὐταῖς Ψ || 178 χωρίζον Ψ || 181 ὑπερβολῶν Ψ || 182 ὑψηλότατος Ψ ὄρος Ψ || 183 τὸ (ante πρόσ.) add. Ψ || 184-187 Μηνύων ... νοΐ σου om. Π || 184 μηνύον Ψ || 187 μηνύον Ψ || 188 ὅτι om. Π

ζ', 5 ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος ζ', 5 οἱ ὀφθαλμοί σου ὡς λίμναι ἐν Ἐσεβών, ἐν πύλαις θυγατρὸς πολλῶν ζ', 5 μυκτήρ σου ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου σκοπεύων πρόσωπον Δαμασκοῦ

κεφαλή σου ἐπὶ σὲ ὡς Κάρμηλος (Ἆσμα ζ', 6).

Πάντως Χ(ριστὸ)ς ὁ νυμφίος σου, ὁ ζῶν (καὶ) ἐνεργὴς λόγος (καὶ) διϊκνούμ(εν)ος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πν(εύματ)ος ἐπίγνωσίς ἐστιν ἐν σοὶ περιτομ(ῆς), / (φύλ. 286^{v}·) *ὅπερ ὁ Κάρμηλος ἑρμηνεύεται, περι[ελὼν σο]υ τὸ ἀπὸ γ[ενέ]σε(ως) τ(ῶν) παθ(ῶν) κάλυμμα τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πν(εύματο)ς. Κἀντεῦθεν τὸ ὄμμα τῆς διανοί(ας) σου καθαρῶς ὁ [ρᾶν] δύναται τὰς μηχανὰς τ(ῶν) νοητῶν ἐχθρῶν μή τινος πάθους ἐπισκοτοῦντος αὐτῷ. Διόπ[ερ] καὶ*

πλόκιον κεφαλῆς σου ὡς πορφύρα (Ἆσμα ζ', 6).

Ἤτοι ἡ διὰ λόγων καὶ τρόπ(ων) πλεχθεῖσά σοι διδασκαλία αὐτοῦ, χάρι[τι] τοῦ Χ(ριστο)ῦ, οἷα βασιλεί(ας) ἔνδυμά ἐστι τοῦ νοός σου περιβολή, ἐν ᾗ οὗτος παθῶν γίνεται αὐτοκράτωρ καὶ ὑπάρχει

βασιλεὺς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς (Ἆσμα ζ', 6).

Ἤγουν μή τινι ὑποκείμενος πάθει ἀλλὰ τῇ σχοίνῳ τῆς εἰρημένης θείας διδασκαλί(ας) δεδεσμημ(έν)ος ἐν παρόδοις τῆς παρούσης βιοτῆς, ἵνα μὴ καταπέσῃ τῷ κατ᾽ αἴσθησ(ιν) τῶν προσκαίρων ὀλισθηρ(ῶν). Διὰ γοῦν ταῦτα πάντα

τί ὡραιώθης καὶ τί ἡδύνθης (Ἆσμα ζ', 7).

Εἴτουν θαυμάσι(ον) περιεβάλου κάλλος, δηλαδὴ τὸ καθ᾽ ὁμοίωσιν τοῦ ἀρχετύπου. Καθ᾽ ὃ τῷ νυμφίῳ συγγινομ(έν)η (καὶ) ἀπολαύουσα τούτου ἐπλήσθης πν(ευματ)ικῆς ἀφράστου ἡδονῆς. Καὶ γὰρ

ἀγάπη ἐν τρυφαῖς σου (Ἆσμα ζ', 7).

Δηλονότι ταῖς κατ᾽ ἀρετήν· γευσαμ(έν)η γὰρ καὶ θεασαμ(έν)η ὅτι Χ(ριστὸ)ς ὁ Κ(ύριο)ς οὐκέτι φόβῳ τῷ ἀγαθῷ ἐντρυφᾷς, ἀλλ᾽ ὅλη τῆς ἀγάπης τούτου ἐξήρτησαι, ἥτις ἔξω βάλλει τ(ὸν) φόβον. Ὅθεν τὸ

μέγεθός σου ὡμοιώθη τῷ φοίνικι (Ἆσμα ζ', 8).

Πάντως τὸ κατ᾽ ἀρετὴν ὕψος σου παρείκασται τῷ τῇ μ(ὲν) γῇ

---

189 ἡ (ante Κάρ.) add. Ψ || 192 τῆς (ante ἐν) add. Ψ ὁ om. Π ὀνομάζεται Π || 199 χάριτι τοῦ om. Ψ βασιλέως Ψ || 204 βιωτῆς cod. || 205 ὀλοσθηρῷ Π Διὰ ... πάντα om. Ψ Τῶν γ' Πατέρων (ante τί) add. Ψ || 208-209 ἀπολάβουσα cod. || 209 σωματικῆς Π A Mai in margine πνευματικῆς ? || 212 ἐντρυφᾷς Π[1] ὅλης Π

ζ', 6 κεφαλή σου ἐπὶ σὲ ὡς Κάρμηλος ζ', 6 καὶ πλόκιον κεφαλῆς σου ὡς πορφύρα ζ', 6 βασιλεὺς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς ζ', 7 τί ὡραιώθης καὶ τί ἡδύνθης ζ', 7 ἀγάπη ἐν τρυφαῖς σου ζ', 8 τοῦτο μέγεθός σου, ὡμοιώθης τῷ φοίνικι

οὐκ εἰς βάθος ἐρριζωμένῳ εἰς ὕψος δ' ἱκανῶς ἀνατρέχοντι φοίνικι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὴ τ(ῶν) γηΐν(ων) διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ σώματος ἄκροις τοῖς λογισμοῖς ἐπιψαύουσα αὐτῶν ἅπτη τῶν οὐ(ρα)νίων εἰς μέτρον ἡλικί(ας) τοῦ πληρώματος τοῦ Χ(ριστο)ῦ φθάσασα

καὶ οἱ μασθοί σου τοῖς βότρυσιν (Ἆσμα ζ', 8).

Ἤ(γουν) ἡ ἠθικὴ (καὶ) ἡ φυσικὴ διδασκαλία σου δι' ὧν ἡμᾶς ἔτι νηπί(ας) οὔσας γάλα ἐπότισας εἰσαγωγικ(ῶς) πρὸ(ς) θεοσέβειαν ἐκπαιδεύουσα νῦν ὡμοίωνται τοῖς τοῦ φοίνικος βότρυσι ἐν τῷ ἐστιᾶν ἡμ(ᾶς) προκοψάσ(ας) εἰς τελειότητα τὴν θειοτέραν διδασκαλίαν ὡς μελιτώδη γλυκύτητα τῶν βοτρύων τοῦ φοίνικος. Τὸ γοῦν μέγεθός σου τῆς διδασκάλου τῷ φοίνικι παρεικάσασα ἡ μαθητευομένη σοὶ πληθύς.

εἶπα ἀναβήσομαι ἐπὶ τῷ φοίνικι, κρατήσω τ(ῶν) ὕψεων αὐτοῦ καὶ ἔσονται δὴ μασθοί σου ὡς βότρυες τῆς ἀμπέλου (Ἆσμα ζ', 9, παρηλλαγμένον).

Δηλαδὴ ἐν ἐμαυτῇ βουλευτικ(ῶς) ἔφην ἀνελεύσομαι μιμητικ(ῶς) ἐπὶ τὴν κατ' ἀρετὴν τῆς διδασκάλου μου τελειότητα καὶ τὰ κατὰ γνῶσ(ιν) ὑψηλότατα αὐτῆς καταλήψομαι θεωρήματα. Καὶ αἱ φυσικ(ῶς), οἷα μαζοί, τρέφουσαί με διδασκαλίαι σου ὑπάρξουσι πάντως ὡς βότρυες τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου Χ(ριστο)ῦ χορηγοῦσαί μοι τὴν κατὰ χάριν θέωσιν, ἥτις δίκην οἴνου φύσε(ως) τ(ὸν) νοῦν ἐξιστᾷ καὶ πρὸ(ς) τὰ ὑπὲρ φύσιν μεθίστησιν. Ἐντεῦθεν δὲ

(καὶ) ὀσμὴ ῥινός σου ὡς μῆλα (Ἆσμα ζ', 9).

Εἴτουν ἡ πληροῦσά με νοητῆς εὐωδίας τοῦ παναγίου πν(εύματο)ς χάρις, ἣν αὐτὴ μ(ὲν) εἰσέπνευσ(ας) ἀπὸ τοῦ νυμφίου ταύτης μεταλαβοῦσα, ἐμοὶ δὲ ταύτην ἐνέπνευσας μεταδοῦσά μοι αὐτῆς, οἷά περ μῆλα, τ(ὴν) ὥραν μ(ὲν) εὐπρεπῆ, εὐώδη δὲ τὴν ὀσμὴν καὶ τὴν γεῦσιν ἡδέα. Εὐπρεπὴς μ(ὲν) κατὰ τ(οὺς) τρόπ(ους) τ(ῶν) ἀρετῶν,

---

218 αὔτη Ψ || 221 μαστοὶ ΠΨ || 224 ὁμοιοῦνται Π || 225 προσκοψάσας Ψ θεοτέραν cod. || 227 διδασκαλίας Ψ || 230 μαστοὶ ΠΨ || 232 ἀνηλεύσομαι cod. || 233 διδασκαλίας σου Ψ || 234 Καὶ om. Ψ || 235 μαστοὶ Ψ || 238 μεθίθησιν cod. || 239 ριννός cod. || 240 Ἤτουν cod. μὲ om. Ψ

ζ', 8 καὶ οἱ μαστοί σου τοῖς βότρυσιν ζ', 9 εἶπα ἀναβήσομαι ἐπὶ τῷ φοίνικι, κρατήσω τῶν ὕψεων αὐτοῦ, καὶ ἔσονται δὴ μαστοί σου ὡς βότρυες τῆς ἀμπέλου ζ', 9 καὶ ὀσμὴ ῥινός σου ὡς μῆλα

εὔπν(ους) δὲ κ(α)τὰ τ(οὺς) λόγους αὐτῶν (καὶ) γλυκεῖα κατὰ τὴν πεῖράν μοι ἔσεται

καὶ λάρυγξ σου ὡς οἶνος ἀγαθὸς πορευόμενος τῷ ἀδελφιδῷ μου εἰς εὐθύτητ(ας) ἱκανούμενος χείλεσί μου (καὶ) ὀδοῦσιν (Ἆσμα ζ', 10).

Ἤτοι ὁ διδασκαλικὸς λόγος σου, οἷάπερ οἶνος κάλλιστος, καρδίας εὐφραντικὸς ὑπάρξει μοι προφερόμενος ἐν τῷ ἀγαπητῷ μου, οὗ μοι αὐτὴ τ(ὸν) πόθον ἐνέσταξας εἰς ἀπλανεῖς κατ' ἀρετὴν ὁδοὺς ἐν τῷ ἔχεσθαι τούτου ὡς ἀληθεί(ας) καὶ μὴ συγχωρεῖν με εἰς τὰ κατ' ἔλλειψιν τῆς ἀρετῆς πάθη ἢ τὰ καθ' ὑπερβολήν. Πλαγιάζειν πρὸς δὲ καὶ ἀρκῶν ταῖς τε ὀρεκτικαῖς μου δυνάμεσι, δι' ὧν οἷα χειλέων πᾶν ἀσπάζομαι τὸ κατὰ βούλησ(ιν). (Καὶ) τ(αῖς) διανοητικαῖς, δι' ὧν ὥς τινων ὀδόντ(ων) πρὸς βρῶσιν πν(ευματ)ικὴν τὸ δυσχερὲς τ(ῶν) νοημ(ά)τ(ων) καταλεαίνω, τῆς γοῦν πληθύος τ(ῶν) μαθητευομέν(ων) ἀπαιτησάσης τ(ὸν) διδάσκαλον ἐπιστρέψαι ἀπὸ τοῦ ὕψους τ(ῆς) μυστικῆς θεωρίας (καὶ) συγκαταβῆναι κατὰ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν αὐταῖς, ὥστε θεάσασθαι ἐν αὐτῇ τὰ εἰρημένα ταύτης πν(ευματ)ικὰ κάλλη (καὶ) συναναβῆναι ταύτῃ διὰ μιμήσε(ως) πρὸς ταύτ(ας) αὐτὴ φησίν·

ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου (καὶ) ἐπ' ἐμὲ ἡ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ (Ἆσμα ζ', 11).

Ἤγουν ἐγὼ τῷ ἀγαπητῷ μου τ(ὴν) ὑπὲρ ὑμ(ῶν) δέησιν προσαγάγω, ἡ ἀναθεμένη ἐμαυτὴν ὅλην αὐτῷ (καὶ) χωρὶς αὐτοῦ μηδ(ὲν) ποιεῖν βουλομένη. (Καὶ) ἐπ' ἐμὲ τὴν οὕτω φρονοῦσαν, ἡ ἀπὸ τῆς ἰδίας περιωπῆς ἐπιστροφὴ / (φύλ. 287) αὐτοῦ ἔσται ἐπακούοντος τῆς ὑπὲρ ὑ[μῶ]ν δεήσε(ώς) μ [(ου) καὶ δι' ἐμο] ῦ ὑμῖν ἐπικαμπτομ(έν)ου τε

---

247 ὁ (αντε λάρ.) add. Ψ || 251 προφ. αὐτῷ ἀγ. Π τῷ Π^1 ἀγ. σου Ψ || 252 αὐτὴν Π αὐτὴ Π1 τὸν om. Ψ || 254 τὰ (post ἢ) om. Π Πλησιάζειν Ψ || 256 ἀσπάζω μὲν Ψ || 259 τὴν δ. Ψ || 266-267 Δηλαδὴ αὕτη τῷ ἀγαπητῷ μου ὅλην ἐμαυτὴν ἀνεθέμην Ψ || 267 αὐτῷ om. Ψ οὐδὲν Ψ || 268 βούλομαι Ψ || 268-269 φρ. ἡ αὐτοῦ συγκατάβασις γίνεται ἐπιστρέφοντος ἀπὸ Ψ || 269 περιοπῆς cod. || 269-272 περ. ὅπως ὁ ἀόρατος ὁρῶτο τοῖς βουλομένοις τοῦτον ὁρᾶν. Ἀλλ' οὐκ ἀνέχομαι μόνον τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ ἀπολαύειν κοινωνίας, βούλομαι

ζ', 10 καὶ ὁ λάρυγξ σου ὡς οἶνος ὁ ἀγαθὸς πορευόμενος τῷ ἀδελφιδῷ μου εἰς εὐθύτητα ἱκανούμενος χείλεσί μου καὶ ὀδοῦσιν. ζ', 11 Ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου καὶ ἐπ' ἐμὲ ἡ ἐπιστροφὴ αὐτοῦ

καὶ ὁρωμένου τοῦ ἀοράτου. Ἀναφέρουσα δὲ αὐ[τ]ῷ τὴν ὑπὲρ ὑμ(ῶν) αἴτησιν φημί·

Ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου, ἐξέλθωμεν εἰς ἀγρὸν (Ἆσμα ζ΄, 12).

Εἴτουν δεῦρο, [ἀ]γαπητέ μου, ἐξέλθωμ(εν) ἐγώ τε ἡ μυστικῶς θεωροῦσά σε καὶ αὐτὸς οὕτως μοι θεωρούμενος πρὸς [τὸν χ]ορὸν τ(ῶν) μαθητευομέν(ων) μοι, ὃν ὥσπερ ἀγρόν τινα τριβόλ(ων) (καὶ) ἀκανθ(ῶν) τ(ῶν) συμπνιγουσῶν αὐτὸν τοῦ βίου μεριμνῶν καὶ λογισμ(ῶν) ἐμπαθῶν ἐξεκάθηρα, ἐξέλθωμ(εν) δὲ φανερώσαντες αὐτῷ τὴν πν(ευματ)ικὴν συνάφειαν ἡμ(ῶν) ἐν τοῖς κατὰ πρᾶξιν τρόποις τῶν ἀρετῶν. Ἐξιόντες δ', ὡς εἴρηται,

αὐλισθῶμ(εν) ἐν κώμαις (Ἆσμα ζ΄, 12).

Ἤγουν κατασκηνώσωμ(εν) ἐν ψυχ(αῖς) ταῖς ἐν τῷ ὀνόματί σου πάσας τὰς θεωρητικὰς καὶ τὰς ὀρεκτικὰς δυνάμεις αὐτῶν (καὶ) τ(ὰς) αἰσθήσεις ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναθροιζούσαις, οἷάπερ κῶμαι τ(οὺς) οἰκοῦντας αὐτάς. Αὐτὸς μ(ὲν) οἰκητήριόν σου ἐν ἁγίῳ πν(εύματ)ι ταύτ(ας) ποιούμενος, ἐγὼ δὲ αὐτὴν παριστῶσα ταύταις παράδειγμα πρὸς σὴν εὐαρέστησεν

ὀρθρίσωμ(εν) εἰς ἀμπελῶνας (Ἆσμα ζ΄, 13).

Αὐτ[ὸς] μ(ὲν) ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης ἀνατέλλων φῶς γνώσε(ως) τ(αῖς) καρποφορούσ(αις) ψυχαῖς τὴν τῶν πόν(ων) ὑπομονήν, ἥπερ ὥς τις βότρυς διὰ πολλ(ῶν) θλίψεων ἀποστάζει τ(ὸν) διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης μισθαποδοσίας εὐφ[ραντι]κὸν τῆς καρδί[ας ο]ἶνον, ἐγὼ δὲ κατὰ τ(ὴν) εἰρημένην ἀνατολὴν τ(οὺς) τρόπ(ους) τῆς ὑπομονῆς ταύταις ὑπ[οδεικνύ]ουσα τῷ κατ' ἐμὲ παραδείγματι. Οὕτω δ' ὀρθρίσαντες

ἴδωμ(εν), εἰ ἤνθησ(εν) ἡ ἄμπελος, ἤνθησ[εν] ὁ κυπρισμός, ἤνθησαν αἱ ῥόαι (Ἆσμα ζ΄, 13).

δὲ καὶ τοὺς ἀτελεῖς ἔτι παρ' αὐτοῦ σωτηρίας τυχεῖν. Διὸ βοῶ καὶ λέγω Ψ || 272 Καὶ (ante φ.) add. Π φησὶν Π || 273 Ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου, καὶ τὰ ἑξῆς. Τῶν γ' Πατέρων. Λέγει οὖν ἡ νύμφη πρὸς τὰς μαθητευομένας Λοιπὸν τῷ νυμφίῳ μου καὶ τὴν αἴτησιν ὑμῶν ἀναφέρουσα φημί. Ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου, ἐξέλθωμεν εἰς ἀγρὸν Ψ || 275 ὁ (ante οὔ.) add. Ψ || 278 ἐξεκάθηρας cod. φανερώσοντες Π^1 || 282 σου (post κατ.) add. Π ταῖς ἐν om. Ψ || 286 ἐμαυτὴν Ψ || 291 ἥτις ὥς τις Ψ || 294-295 οὕτως δὲ Ψ || 297 ροαὶ Ψ

ζ΄, 12 ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου, ἐξέλθωμεν εἰς ἀγρὸν ζ΄, 12 αὐλισθῶμεν ἐν κώμαις ζ΄, 13 ὀρθρίσωμεν εἰς ἀμπελῶνας ζ΄, 13 δωμεν εἰ ἤνθησεν ἡ ἄμπελος, ἤνθησεν ὁ κυπρισμός, ἤνθησαν αἱ ῥοαὶ

Ἤτοι θεασώμεθα σύ τε ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ βλέπων κἀγὼ [ἡ] ἐν τῷ φανερῷ, ἐὰν ἡ εἰς σὲ τ(ῶν) μαθητευομέν(ων) μοι πίστις, ἥτις εἰς τὰς διαφόρους ἀρετάς, ὡ[ς] εἰς [κ]λήματα ἄμπελος διαιρεῖται, ἤνθησ(εν) ἐντός τε καθ' ἕξιν τοῖς λόγοις τῶν ἀρετῶν καὶ ἐκτὸς κατ' ἐνέργειαν τοῖς τρόποις αὐτῶν. Ὁ γὰρ κατὰ τοὺς λόγους τ(ῶν) ἀρετῶν ἀνθισμ(ὸς) τῆς ψυχῆς κυπρίζει κατὰ τ(οὺς) τρόπ(ους) αὐτῶν ἐν σαρκί, ἧς πίστε(ως) τὸ ῥηθὲν μυστικὸν (καὶ) φανερὸν ἄνθος ῥοῶν ἐστιν ἄνθος, αἵπερ ἐντὸς μ(ὲν) τὸ γλυκὺ τοῦ καρποῦ περιφέρουσιν, ἐκτὸς δὲ τὸ τοῦ λεπύρου πικρόν. (Καὶ) γὰρ (καὶ) ὁ τῆς πίστε(ως) καρπὸ(ς) κατὰ μὲν τὴν κεκρυμμ(ένην) τῆς ψυχῆς διάθεσι(ν) εὐφραντικός ἐστι διὰ τὴν τῆς μελλούσης μισθαποδοσί(ας) ἐλπίδα, κατὰ δὲ τὴν ἐκτὸς τῆς σαρκὸς ὀδυνηρὸς διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἐπίπονον

ἐκεῖ δώσω τοὺς μασθού[ς μ]ού σοι (Ἆσμα ζ΄, 13).

[Δη]λονό[τι] ἐν τῷ εἰρημένῳ ἀγρῷ τῶν μαθητευομέν(ων) μοι προσαγάγω σοι τῷ νυμφίῳ μου τ[ὴν] πρὸς ταύτας ἠθικὴν (καὶ) φυσικὴν διδασκαλίαν μου ὡς διὰ τούτ(ων) αὐτὰς πρὸ(ς) σὴν μυσταγωγίαν ἀνάξασα ἐν τῷ ἀποδεῖξαι τ(ὴν) τῶν ὅλων φύσιν, σὲ τὸν ταύτης αἴτιον αἰνιττομένην συμβολικ(ῶς) ὡς ἀλήθειαν (καὶ) οὐχὶ κατὰ τ(οὺς) ματαιόφρον(ας) Ἕλλην(ας) παρασκευάσασα ταύτ(ας) ταῖς φυσικ(αῖς) ἐννοίαις μακράν σου τῆς ἀληθεί(ας) ἀπάγεσθαι. (Καὶ) γὰρ

Οἱ μανδραγόραι ἔδωκαν ὀσμὴν (Ἆσμα ζ΄, 14).

Πάντ(ως) αἱ τῶν αἰσθητῶν ἐπιφάνειαι κατὰ τῆς γραφῆς σύμβολα, ἅπερ τὸν τούτοις κατ' αἴσθησιν ἐναπομένοντα νοῦν καὶ μὴ δι' αὐτῶν πρὸ(ς) τὴν ἀλήθειαν ἐγρηγορότ(ως) διαβαίνοντα ναρκᾶν καὶ ἠλιθιᾶν, ὥς τινες μανδραγόραι παρασκευάζουσι, παρέσχον εὐωδίαν τ(ῶν) τῆς ἐν ὅλοις ἀληθεί(ας) λόγων πν(ευματ)ικῶς θεωρούμενα. Ἐντεῦθεν δὲ (καὶ)

ἐπὶ θύραις ἡμ(ῶν) πάντα τὰ ἀκρόδρυα (Ἆσμα ζ΄, 14).

Εἴτουν ἐπὶ ταῖς αἰσθήσεσί μου, αἵπερ ὡς θύραι τινὲς ἐξάγουσι μ(ὲν) ἐμὲ πρὸ(ς) ἀναζήτησίν σου ὡς πάντων αἰτίου διὰ τῆς τούτων

304 ῥῆθεν Ψ || 306 τὸ (ante τοῦ) add. Ψ || 307 τὴν om. Ψ || 310 μαστοὺς ΠΨ || 312 προσάξω Ψ || 313 τὴν μυσ. Ψ || 316 παρασκευάζειν Ψ || 319 Αἱ Π || 320 καὶ τὰ τῆς Π^1Ψ || 324 θεωρουμένων Ψ

ζ΄, 13 ἐκεῖ δώσω τοὺς μαστούς μου σοὶ ζ΄, 14 οἱ μανδραγόραι ἔδωκαν ὀσμὴν ζ΄, 14 ἐπὶ θύραις ἡμῶν πάντα ἀκρόδρυα

φυσικῆς ἐν πν(εύματ)ι θεωρί(ας), εἰσάγουσι δὲ σὲ κατὰ γνῶσιν πρός με διὰ μέσου νοός. Πρόθυροί εἰσι πάντες οἱ τοῖς τε συμβόλοις τῆς Γραφῆς καὶ ταῖς ἐπιφανείαις τ(ῶν) αἰσθητῶν, ἅπερ ὡς δρῦες τινὲς ἀλογίαν Ἰουδαϊκὴν (καὶ) Ἑλληνικ[ὴν] ἔτρεφ(ον) ἐγκεκεντρισμένοι τῆς ἐν ὅλοις ἀληθεί(ας) λόγοι. Ὅθεν

νέα πρὸς πα[λαιά,] ἀδελφιδέ μου, ἐτήρησά σοι (Ἆσμα ζ', 14).

Δηλαδὴ τ(οὺς) νεάζοντ(ας) τῇ καινοποιῷ τοῦ πν(εύματο)ς χάριτι εὐαγγ[ελι]κοὺς λόγους πρὸς τοῖς παλαιωθεῖσιν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς (καὶ) Ἰουδαϊκῆς ἀγνοί(ας) φυσικοῖς (καὶ) γραπτοῖς, ἀγαπητέ μου, ἐφύλαξά σοι. Τοῖς μ(ὲν) γραπτοῖς καθαρθεῖσα (καὶ) ἠθικῶς παιδευθεῖσα, τοῖς δ[ὲ] φυσικοῖς φωτισθεῖσα καὶ τοῦ παντὸς αἴτιόν σε διὰ τῆς τῶν γεγονότων θεωρίας κατιδοῦσα (καὶ) τοῖς πνευματικοῖς τελειωθεῖσα (καὶ) θεολογοῦσά σου τὸ μετὰ Π(ατ)ρ(ὸ)ς καὶ Πν(εύματο)ς ὁμοούσιον. Λοιπ(ὸν)

Τίς δώῃ σε ἀδελφιδοῦ μου θηλάζοντα μασθοὺς μ(ητ)ρ(ό)ς μου; (Ἆσμα η', 1).

Ἤγουν, ἐπειδήπερ με ἡ πρώτη σου παρουσία πρὸς τὸ ἀπολαῦσαί σου ἡτοίμασται, / (φύλ. 287v.) *τίς μοι κατὰ τὴν δευ[τέραν σου παρουσίαν] παράσχῃ [σὲ τὸν ἀγα]πητόν μοι μεθ' ἡμῶν ἐν τ[ῇ] τοῦ π(ατ)ρ(ὸ)ς βασιλείᾳ, ἥτις ἐστὶν ἡ μ(ήτ)ηρ ἡμ(ῶν) τ(ῶν) πιστ(ῶν) ἄν[ω] Ἱερουσαλήμ, πίνοντα τ[ὸ] καινὸν πόμα ῥέον ἐξ αὐτῆς εἰς ἡμᾶς κατὰ χάριν ἀμέσως ὡς τὸ ἀπὸ μαζῶ[ν] [μ(ητ)ρ](ὸ)ς γάλα εἰς τὰ ἔκγονα ταύτης, κἀντεῦθ(εν) τρεφόμενοι τὴν τῶν ψυχ(ῶν) ἡμ(ῶν) σ(ωτη)ρίαν τὸ τέλος τῆς πίστ[εω]ς τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν μέθεξιν τ(ὴν) θεί(αν).(καὶ) ἀ[νε]ννόητον ἡδονήν, ἣν αὐτὸς ποιεῖν πέφυκας φύσει κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις ἑνούμενος. Οὕτω γὰρ*

---

329 σὲ om. Π || 330 πρόχειροι Ψ || 337 εὐαγγελικὸς λόγος Π (εὐαγγελι)κοὺς λόγους Π^1 || 338 φυσικῆς καὶ γραπτῆς Π (φυσι)κοῖς καὶ γραπτοῖς Π1 || 343 Λοιπὸν om. Ψ || 344 Τῶν γ' Πατέρων (ante Τίς) add. Ψ ἀδελφιδόν Π ἀδελφιδέ Ψ μαστοὺς ΠΨ || 346 μὴ ἡ Π || 347 ἡτοίμασε cod. || 348 παρέσχῃ Π παράσχῃ Π1 ἀγ. μου Ψ || 352 τρεφόμενον Π τρέφον Ψ || 354 ἀνενόητον Ψ ἐμποιεῖν Ψ πέφυκε Ψ

ζ', 14 *νέα πρὸς παλαιά, ἀδελφιδέ μου, ἐτήρησά σοι* η', 1 *Τίς δῴη σε, ἀδελφιδέ μου, μασθοὺς μητρός σου;*

Εὑροῦσά σε ἔξω φιλήσω σὲ καί γε οὐκ ἐξουδενώσουσί με (Ἆσμα η', 1).

Ἤτοι ἐπι[γν]οῦσά σε οὐχ ὥσπερ νῦν κατὰ πίστιν ἀλλὰ κατ' εἶδος ἐν τῇ ἔξω τῆς θεϊκῆς σου οὐσίας ἡμετέρᾳ οὐσίᾳ τὴν ἀφθαρσίαν ἡμῖν καὶ ἀτρεψίαν τὸν ἐπὶ τῆς κοινῆς δωρούμενον ἀναστάσε(ως) ἀπολαύσω σου ἀμυκτηρίστως, κἂν νῦν παρὰ τῶν τὰ τοῦ κόσμου φρονούντ(ων) ἐξευτελίζωμαι ὡς διὰ τὴν περὶ σὲ διάθεσιν πάντα περιφρονοῦσα τὰ πρόσκαιρα. Τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς ἀπολαύσε(ως) ἔσται μοι (καὶ) γὰρ

παραλήψομαί σε, εἰσάξω σε εἰς οἶκον μητρός μου (καὶ) εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσ[ης] με· ποτιῶ σε ἀπὸ οἴνου τοῦ μυρεψικοῦ, ἀπὸ νάματος ῥοῶν μου (Ἆσμα η', 2).

Δηλονότι π[α]ρὰ σοῦ χαριζομ(έν)ου μοι τὴν θέωσιν λάβω σε ποθοῦσα σου τὴν λαμπρότητα (καὶ) ἐν τῷ ταύτην θε[άσασθαι]εἰσαγάγω σε εἰς νοῦν, ὃς οἶκος μέν ἐστι τ(ῶν) διὰ βαπτίσματος τεκούσης με, οἷα μ(ητ)ρ(ὸ)ς [τοῦ Πα]ναγίου Πν(εύματο)ς χάριτο(ς) ὡς ταύτης διὰ τὸ κα[θ' ὁμ]οίωσιν χωρητικός, ταμιεῖον δὲ πάλιν αὐτῆς [ὡς τ]οὺς ἀποκρύφους ταύτη(ς) θησαυρ(οὺς) διὰ τὸ κατ' εἰκόνα ἔχων ἀποθέτους ἐν ἑαυτῷ, ἥτις μὲ χάρις συνέλαβε διὰ πίστεως. Πρὸς τούτοις δὲ προσάξω σοι τῷ διψῶντι τὴν σ(ωτη)ρίαν μου ὥ[ς τι πό]μα τήν τε ἀπὸ τῆς συνθέσεως τῶν ἐν πάσῃ τῇ κτίσει (καὶ) τῇ Γραφῇ διαφόρων λ[όγ]ων ἤρεσκόν μοι ἄληστόν σου ὡς ἀληθείας γνῶσιν. Ἥτις οἷάπερ εὐώδης οἶνος ἱλαρ[ύν]ων καρδίαν εὐφραίνει τὰς μεταλαμβανούσ(ας) ταύτης ψυχὰς (καὶ) τὴν ἀενάως μοι βλύζο[υσαν] ἀγάπησίν σου ὡς ἀγαθοῦ ἀπό τε τοῦ φόβου τῆς ὑπεροχῆς σου καὶ τοῦ πόθου τῆς μετ[οχ]ῆς σου τῶν δίκην ῥοιῶν τῷ μὲν στυπτικῷ στηριζόντων με, τῷ δὲ γλυκαίνοντι εὐφραινόντ(ων) με. Εἶτα πρὸς

---

356 Εὑροῦσαν Π Εὑροῦσα Π^1 σε (post. Εὑρ.) om. Π. sed in Π^1 γε οὐδὲ Π || 360 τὸν om. Ψ ἐπὶ om. cod. || 361 ἀμυκτηρίστως om. Ψ || 362 κατάθεσιν Ψ || 363 δ' Ψ || 368 παρὰ om. Ψ || 370 τῆς δ. Ψ τοῦ (ante βαπτ.) add. Ψ || 372 ταμεῖον Ψ || 377 ἠρτη(ϋ)μένην μοι Π ἠρτημένην μοι Ψ || 379 ἀεννάως cod. Ψ || 380 ἀγ. τῆς τοῦ φόβου σου ὑπ. Ψ || 382 Τῶν γ' Πατέρων (post με) add. Ψ

η', 1 *εὑροῦσά σε ἔξω φιλήσω σε καί γε οὐκ ἐξουδενώσουσί μοι* η', 2 *παραλήψομαί σε, εἰσάξω σε εἰς οἶκον μητρός μου καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με· ποτιῶ σε ἀπὸ οἴνου τοῦ μυρεψικοῦ, ἀπὸ νάματος ῥοῶν μου.*

τὰς μαθητευομένας αὐτῇ στρέφουσα πάλιν τὸν λόγον διδάσκει τ(ὴν) αἰτίαν τ(ῶν) παρ' αὐτῆς πρὸ(ς) τὸν νυμφίον [ε]ἰρημένων φασκου [σα]

εὐώνυμος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν κεφαλήν μου (Ἆσμα η', 3).

Ἤγουν ἐπειδήπερ αἱ τῶν ὑποδεχομ(ένων) κολάσεων τ(οὺς) ἐξ εὐωνύμ(ων) τοῦ νυμφίου μου ἀπειλαὶ νῦν ὑπὸ τὸ δίκην κεφαλῆς ἀρχικὸν τῆς ψυχῆς μου πάντως τὸ νοερὸν ὑποτάσσουσι τὸ αἰσθητικὸν διὰ τοῦτο ἐν ἐλπίσιν εἰμὶ ὅτι

καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ περιλήψεταί με (Ἆσμα η', 3).

Εἴτουν τὰ ὑποδεχόμ(εν)α τ(οὺς) ἐκ δεξιῶν ἐπηγγελμένα ἀγαθὰ τῆς τοῦ Θ(εο)ῦ βασιλεί(ας) ὅλην με κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα περιέξουσι ψυχῇ καὶ σαρκὶ τὴν ἀπέραντον εὐφροσύνην παρέχοντα. Πάντα δὲ τὰ εἰρημένα διδασκαλικ(ῶς) εἰποῦσα

Ὥρκισα ὑμ(ᾶς), θυγατέρες Ἰ(ερουσα)λήμ, ἐν ταῖς δυνάμεσι (καὶ) ἐν ταῖς ἰσχύσεσι τοῦ ἀγροῦ, τί [ἐ]γείρητε καὶ τί ἐξεγείρητε τὴν ἀγάπην, ἕως ἂν θελήσῃ (Ἆσμα η', 4).

Ἤτοι κατησφαλισάμην ὑμ(ᾶς) ὡς δι' ὅρκου τῆς τῶν θεί(ων) μυστηρίων ἐξηγήσε(ως), μαθήτριαί μου, τῆς ἐν ἁγίῳ Πν(εύματ)ι ὁρώσης τ(ὸν) καταλλάξαντα ἡμ(ᾶς) τῷ ἰδίῳ π(ατ)ρί, ἀναδιδάξασα τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐν ταῖς θεωρητικαῖς (καὶ) ταῖς πρακτικαῖς δυνάμεσι (καὶ) ἰσχύσεσι ταῖς ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ ἐνεργ[είαις] δυναμέναις ἐγείρητε κατ' ἀρετὴν (καὶ) ἐξεγείρητε κατὰ γνῶσιν ἐν ὑμῖν καθεύδειν δοκοῦντα, ὅταν ἀγνοῆται τὸ εὐθὲς (καὶ) μὴ πράττηται τὸ καλόν. Τ(ὸν) ἀγαπήσαντα ἡμᾶς (καὶ) δ[όντα] <ἑ>αυτὸν λύτρον ὑπὲρ ἡμ(ῶν), ἕως ἂν εὐδοκήσῃ κατὰ τὴν δευτέρ(αν) αὐτοῦ παρουσίαν. Αὐτὸς [τὰ κα]τὰ φύσιν οἰκ[εῖα] δρᾶν ἐν ἡμῖν πάσχουσι κατὰ χάριν αὐτά. Αἱ δὲ θάμβους πληρωθεῖσ(αι) περὶ τῆς διδασκάλ(ου) φασὶ

383 αὐτὴ Ψ || 383-384 τὴν αἰτίαν om. Ψ || 387 αἱ om. Π sed in Π^1 || 388 εὐωνύμου Ψ μου om. Ψ τὸ om. Π sed in Π^1 || 395 ἐπάγει (post εἰπ.) add. Ψ || 397 ἐγείρετε Π ἐὰν ἐγείρητε καὶ ἐὰν Ψ || 397-398 ἐξεγείρετε Π || 403 ἐνεργείας om. Ψ ἐνεργεῖν Π || 404 ἐγείρετε...ἐξεγείρετε Π || 405 ἀγνοεῖτε Π πράττητε Π

η', 3 εὐώνυμος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν κεφαλήν μου η', 3 καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ περιλήψεταί με η', 4 Ὥρκισα ὑμᾶς, θυγατέρες Ἰερουσαλήμ, ἐν ταῖς δυνάμεσι καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσι τοῦ ἀγροῦ ἐὰν ἐγείρητε καὶ ἐὰν ἐξεγείρητε τὴν ἀγάπην ἕως ἂν θελήσῃ.

Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς; (Ἆσμα η', 5).

Δηλαδὴ ὁποία ὑπάρχει αὕτη ἡ διδασκαλικ(ῶς) ἀπὸ μυστηρίων εἰς μυστηριωδέστερα ἀναβαίνουσα, κεκαθαρμένη παντὸς ῥύπου ἁμαρτημάτ(ων) (καὶ) ἐπερειδομένη ἐπὶ τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς διὰ τῆς βεβαί(ας) εἰς αὐτὸν πίστεως; Ὁ γοῦν νυμφίος τὴν ἐπὶ ταῖς μαθητευομέναις τῆς νύμφης ὁρῶν ἐπιμέλειαν (καὶ) ἀπο[δε]χό[μενος (κολοβὸν) .

Ἡ συνέχεια μόνον κατὰ τὸ χειρόγραφον Vaticanus Gr. 728 καὶ τὴν ἔκδοσιν Fr. Ducaeus.

μενος τὴν ταύτης εἰς τὸν ἀγαθὸν διέγερσιν, ἀναμιμνήσκει αὐτὴν τοῦ προτέρου βίου, ὥστε μετριοφρονεῖν καὶ μὴ διὰ τῶν ἐπαίνων τῷ τῆς οἰήσεως πάθει περιπεσεῖν· καί φησι πρὸς αὐτὴν

Ὑπὸ μῆλον ἐξήγειρά σε (Ἆσμα η', 5).

Ἤγουν ὑπὸ τὴν δίκην μήλου τέρποντος τὰς πλησίον τῶν αἰσθήσεων ἁπάσας ταύτας εὐφραίνουσαν αἰσθητικὴν κτῆσιν καθευδούσης σου τῇ πρὸς τὰ καλὰ ῥαθυμίᾳ καὶ τὴν πρὸς τὰ ὑλικὰ σχέσιν διήγειρά σου τὸ φρόνημα πρὸς πόθον ἐμὸν λόγοις προνοίας καὶ κρίσεως. Καὶ γὰρ

ἐκεῖ ὠδίνησέ σε ἡ μήτηρ σου· ἐκεῖ ὠδίνησέ σε ἡ τεκοῦσά σε (Ἆσμα η', 5).

Δηλονότι ἐν τῇ σχέσει τῶν ὑλικῶν συνελάβετό σε ἡ προμήτωρ σου Εὔα τῇ καθ' ἡδονὴν γενέσει καὶ ἀπέτεκέ σε τῇ κατ' ὀδύνην γεννήσει· ὑφ' ὧν συνείχου τῇ προσπαθείᾳ τῶν αἰσθητῶν, τὴν μὲν ἡδονὴν διώκουσα, τὴν δ' ὀδύνην φεύγουσα· κἀντεῦθεν φιλονεικοῦσα τῆς

412 ἡ om. Π || 413 ἀπὸ (ante) π. add. Π || 414 ἀγαπητὸν om. Π ἀδελφιδὸν Ψ ἀδελφιδὸν vel νυμφίον (post αὐτῆς) add. Π^1 || 414-415 διὰ ... πίστεως om. Ψ || 418 τὸ Ψ || 422 τὰς πλείους Ψ || 423 αἰσθητὴν Ψ κτίσιν Ψ || 424 διὰ τὴν Ψ || 427 ἡ (ante μήτ.) om. Ψ ἐκεῖ (post σου) om. Ψ || 430 καθ' ὀδ. Ψ || 431 δι' (ante ἡδ.) add. Ψ [δὲ] δι' ὀδ. Ψ

η', 5 Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς η', 5 Ὑπὸ μῆλον ἐξήγειρά σε η', 5 ἐκεῖ ὠδίνησέ σε ἡ μήτηρ σου· ἐκεῖ ὠδίνησέ σε ἡ τεκοῦσά σε

ἡδονῆς τὸ τέλος, τὴν ὀδύνην φημί, ταύτης ἀποχωρίσαι, ὅπερ ἀμήχανον. Εἰ οὖν βούλει διαμένειν τῆς τοιαύτης σχέσεως, ἐλευθέρα.

Θές με ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὸν βραχίονά σου (Ἆσμα η', 6).

Εἴτουν ἐν ἐμοὶ τῷ ἀρχετύπῳ μεῖνον τηροῦσα τῷ μὲν ἡγεμόνι σου νῷ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ἀπλανῆ θεωρίαν καὶ διάθεσιν ἀγαπητικὴν ἐμοῦ· τῇ δ' ἐνεργητικῇ σου δυνάμει, τὸ καθ' ὁμοίωσιν, κατὰ πρᾶξιν ἀνυπόκριτον καὶ διάπειρον ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ· κἀντεῦθεν μενῶ καὶ αὐτὸς ἐν σοὶ φυλάττων ὥς τις σφραγὶς τοῦ διανοητικοῦ σου τὴν ἕξιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀσύλους τῇ σχέσει τῶν ὑλικῶν.

Ὅτι κραταιὰ ὡς θάνατος ἀγάπη· σκληρὸς ὡς ᾅδης ζῆλος (Ἆσμα η', 6).

Ἤτοι ἐὰν ἐν τῇ ἐμῇ ἀγάπῃ καὶ τῷ δι' αὐτὴν ζήλῳ μενῇς, μενῶ καὶ αὐτὸς ἐν σοὶ καὶ φυλαχθήσει ὡς εἴρηται· ἐπειδήπερ ἡ μὲν δλικὴ εἰς ἐμὲ ἀγάπη, ἰσχυρά ἐστιν ὡς πάσας ἐπὶ κακὸν ὁρμήν τε καὶ κίνησιν καταπαύουσα δίκην θανάτου. Ὁ δὲ δι' ἐμὲ ζῆλος, ἀνένδοτος τῷ κακῷ ὡς τὰς ἀλόγους ὁρμὰς δεσμεύων καὶ ἀπροΐτους κατέχων οἷάπερ ᾅδης. Καὶ γὰρ

περίπτερα αὐτῆς, περίπτερα πυρός, φλόγες αὐτῆς (Ἆσμα η', 6).

Δηλαδὴ ὅτι ὁ ἐκ πίστεως τῶν ἠπειλημένων κολάσεων φόβος καὶ ὁ ἐπ' ἐλπίδι τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν πόθος εἰσὶ περὶ τὴν ἀγάπην ὥς τινα πτερὰ κατὰ πρᾶξιν καὶ θεωρίαν ἀνυψοῦντα αὐτὴν ἀπὸ πάντων τῶν γηΐνων πρός με τὸν ὑπερουράνιον καὶ οἷά μέν τινος πυρὸς τῆς ἀγάπης εἰσὶ περίπτερα. Ὡς τοῦ μὲν φόβου καταβαίνοντος πᾶσαν κακίαν καὶ ἐγκαθαίροντος τὴν ψυχὴν ἀπὸ παντὸς παθῶν

434 βούλη Ψ || 437 κατ' ἀπλ. Ψ || 438 ἀγαπητικὴν om. Ψ || 439 διάπυρον Π[1]Ψ || 440 μὴ νῷ Π sed μενῶ Π[1] || 445 φυλαχθήσῃ Ψ || 446 πᾶσαν Ψ || 448 τὰς om. Ψ || 450 ἄνθρακες πυρὸς (post. πυρὸς) add. Π || 452-463 Post Δηλαδὴ paebet Ψ τὰ ἔργα τῆς πρὸς μὲ ἐμπύρου ἀγάπης ἀναπτέρωσις ταύτης ἐστίν. Αὐγαζούσης ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας κατὰ θεωρίαν τὸν νοῦν καὶ ἀφανιζούσης τὴν ἄγνοιαν κἀντεῦθεν δαπανώσης κατὰ πρᾶξιν τῶν ἐντολῶν πᾶσαν κακίαν (οἷάπερ εὔπρηστον ὕλην φλόγες) καὶ ἐπιδιδούσης εἰς αὔξησιν. Διόπερ Ὕδωρ || 456 κατακαίοντος Π[1]

η', 6 Θές με ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, ὡς σφραγῖδα ἐπὶ τὸν βραχίονά σου η', 6 Ὅτι κραταιὰ ὡς θάνατος ἀγάπη· σκληρὸς ὡς ᾅδης ζῆλος η', 6 γὰρ περίπτερα αὐτῆς περίπτερα πυρὸς φλόγες αὐτῆς

μολυσμοῦ, τοῦ δὲ πόθου ἐξάπτοντος αὐτὴν πρὸς Θεόν, οἷα δὲ αὐτῆς αὖθις τῆς ἀγάπης εἰσὶ φλόγες ὡς ταύτης αὐγιζούσης τῇ ψυχῇ ἔν τε τῷ φλέγεσθαι ταύτην θείῳ πόθῳ καὶ συντηρεῖσθαι τὸν καταφλέγοντα αὐτὴν πόθον ἁγνῷ φόβῳ διαμένοντι εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Ταύτην δὲ

Ὕδωρ πολὺ οὐ δυνήσεται σβέσαι τὴν ἀγάπην καὶ ποταμοὶ οὐ συγκλύσουσιν αὐτὴν (Ἆσμα η', 7).

Ἤγουν αἱ ῥέουσαι ὡς πλῆθος ὑδάτων ἐκ τοῦ χειμῶνος τῶν ἀκουσίων πειρασμῶν πολλαὶ θλίψεις καὶ αἱ τούτων ἀλλεπάλληλοι ὡς ποτάμια ῥεύματα ἐπαγωγαί. Ἐν αἷς τὰ τῆς πονηρίας πνεύματα τὴν εἰς ἐμὲ ἀγάπην σπεύδουσιν ἢ τέλεον ἐκριζῶσαι διὰ μισοθεΐας ἢ κατακαλύψαι διὰ μισανθρωπίας οὐ δυνήσονται οὔτε πάντη σβέσαι αὐτὴν διὰ βλασφημίας οὔτε κατακλύσαι καὶ ἀφανίσαι δι' ἀπροσεξίας τῶν ἐντολῶν μου· αἵπερ ἀποδεικνύουσι μὲν τὴν εἰς ἐμὲ ἀγάπην, συμπεραίνονται δὲ εἰς τὴν τοῦ πλησίον· πλήν,

Ἐὰν δῷ ἀνὴρ τὸν πάντα βίον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐξουδενώσει ἐξουδενώσουσιν αὐτὸν (Ἆσμα η', 7).

Δηλονότι, ἐὰν ὁ μὴ τῇ τῶν προσκαίρων ἀπάτῃ ἐκθηλυνόμενος παράσχῃ τοῖς δεομένοις πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ διὰ τὴν πρός με ἀγάπην, εὐτελισμῷ ἐξευτελίζουσιν αὐτὸν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις. Πάντως ὡς τὸν Ἰὼβ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν παντὸς τοῦ αἰσθητοῦ πλούτου αὐτοῦ ἐξηυτέλισαν, ἐξαιτούμεναι τοῦτον ἀπ' ἐμοῦ εἰς δοκίμιον τῶν διὰ σαρκὸς ὀδυνῶν καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ εἰς τούτου ὀνειδισμὸν ἐπεγείρουσι. Ταῦτα τοίνυν αὐτὴ εἰδυῖα, ὅταν πάσας μου τὰς ἐντολὰς τηρήσῃς καὶ ὀδύνη σοι ἐπέλθῃ σαρκὸς κατὰ συγχώρησιν ἐμήν, γίνωσκε τὸ τοιοῦτον ἐπισυμβαίνειν σοι, ἵνα σου ἡ πρὸς ἐμὲ ἀγάπη πᾶσι κατάδηλος γένηται, μὴ ἐνδιδούσης τοῖς πειρασμοῖς καὶ οὐχὶ διὰ τὸ μὴ εἶναι πρόνοιαν ἐπὶ πάντα διήκουσαν. Ἡ δὲ Νύμφη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἤδη μὲν τὴν ἑαυτῆς παρ' αὐτοῦ λαβοῦσα ἀσφάλειαν ποθοῦσα

466 ἀλλυπάλληλοι Ψ || 468 ἐκριζῶσαι τέλεον Ψ || 470 ἀπραξίας Ψ || 471-472 συμπέρονται Ψ. τὴν om. Ψ τὸν Ψ || 473 δῴη Ψ || 475 ἐὰν om. Ψ || 479 εὐτελίσουσιν Ψ || 478 ᾧ τὸν Ψ || 481 ἐπεγείρουσαι Ψ || 482 τηρῇς Ψ || 486 Τῶν γ' Πατέρων (post διήκουσαν) add. Ψ

η', 7 Ὕδωρ πολὺ οὐ δυνήσεται σβέσαι τὴν ἀγάπην καὶ ποταμοὶ οὐ συγκλύσουσιν αὐτὴν η', 7 Ἐὰν δῷ ἀνὴρ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐξουδενώσει ἐξουδενώσουσιν αὐτὸν

δὲ καὶ τὴν διὰ βαπτίσματος κατὰ γνῶσιν καὶ ἀρετὴν τελείωσιν τῆς τῶν κατηχουμένων αὐτῆς Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων ὁμηγύρεως. Περὶ ταύτης φησὶ πρὸς αὐτήν·

Ἀδελφὴ ἡμῶν μικρὰ καὶ μαστοὺς οὐκ ἔχει (Ἆσμα η', 8).

Εἴτουν ἡ διὰ τὴν ὁμοφυΐαν ἀδελφὴ ἡμῶν χρηματίζουσα πληθὺς ἀτελὴς ἔτι δι' ἀπιστίαν ἐστί. Καὶ διὰ τοῦτο λόγους καὶ τρόπους ἀρετῶν προσφερομένους σοὶ τῷ Νυμφίῳ, οἷα μαζούς, ἵν' ἐν τούτοις ἀπολαύσῃς τῆς σωτηρίας αὐτῆς, οὐ κέκτηται. Καὶ

τί ποιήσομεν τῇ ἀδελφῇ ἡμῶν ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἂν λαληθῇ ἐν αὐτῇ; (Ἆσμα η', 8).

Δηλαδὴ τί διαπραξόμεθα ἐπὶ τῇ εἰρημένῃ ἀδελφῇ ἡμῶν, ἐν ᾧ καιρῷ τὸ σὸν κατὰ πίστιν παραδέξεται κήρυγμα;

Εἰ τεῖχός ἐστιν, οἰκοδομήσομεν ἐπ' αὐτὴν ἐπάλξεις ἀργυρᾶς. Καί, εἰ θύρα ἐστί, διαγράψωμεν ἐπ' αὐτὴν σανίδα κεδρίνην (Ἆσμα η', 9).

Ἤτοι ἐὰν μὲν τῇ πράξει τῶν νομικῶν ἐντολῶν ᾠκοδόμηται δίκην τείχους, ἐπιθήσωμεν ἐπ' αὐτὴν ὥσπερ ἐπάλξεις ἀργυρᾶς τοὺς τηλαυγεῖς κατὰ γνῶσιν λόγους τῶν ἐν τῷ νομικῷ Γράμματι συμβόλων. Ἐὰν δὲ τῇ κατ' αἴσθησιν φυσικῇ θεωρίᾳ διαμορφώσομεν αὐτὴν οἱονεὶ σανίδα κεδρίνην τὴν τὰς μεριζούσας τὸν νοῦν συσφίγγουσαν αἰσθήσεις καὶ ἐξ ἔργων τὴν βεβαίωσιν ἔχουσαν πίστιν ἀποβαλλομένην τῇ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύματος πᾶσάν τε δόξαν ψευδῆ καὶ ἀρετῆς ἔλλειψιν καὶ ὑπερβολήν. Κἀντεῦθεν τὴν ἐν σοὶ τελειότητα αὐτὸς μὲν τῇ εἰρημένῃ πληθύϊ δωρήσῃ, ἐγὼ δ' ὑπουργήσω. Ἐπειδὴ ἤκουσε τῶν τῆς Διδασκάλου καὶ Νύμφης ῥημάτων ἡ ἐξ Ἰουδαίων

---

488 αὐτῇ Ψ || 489 αὐτὸν Π[1]Ψ || 490 Ἡ (ante Ἀδ.) add. Ψ μασθοὺς Π || 492 διὰ Ψ τὴν (ante ἀπ.) add. Ψ || 493 μοὶ Π sed σοὶ Π1Ψ || 493 ἀπολαύσῃ Ψ || 495 ποιήσωμεν Ψ ληθῇ Π sed λαληθῇ Π[1]Ψ || 497 ἐν om. Ψ || 500 αὐτῇ Ψ || 500 διαγράψομεν Ψ ὀπ' Ψ || 503 ἐπιθήσομεν Ψ || 505 ἤνοικται οἷα εἰσαγωγὸς γνώσεως θύρα (post θεωρίᾳ) add. Ψ διαμορφῶμεν Ψ ἐν αὐτῇ Ψ || 506 αἰσθ. συσφίγ. Ψ τὴν βεβαίαν συνέχουσαν πίστιν Π[1] || 510 Τῶν γ' Πατέρων (post ὑπουργήσω) add. Ψ ἐπεὶ δὲ Π[1]Ψ καὶ om. Ψ

η', 8 Ἀδελφὴ ἡμῶν μικρὰ καὶ μαστοὺς οὐκ ἔχει η', 8 τί ποιήσωμεν τῇ ἀδελφῇ ἡμῶν ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἐὰν λαληθῇ ἐν αὐτῇ; η', 9 Εἰ τεῖχός ἐστιν, οἰκοδομήσωμεν ἐπ' αὐτὴν ἐπάλξεις ἀργυρᾶς. Καὶ εἰ θύρα ἐστί, διαγράψωμεν ἐπ' αὐτὴν σανίδα κεδρίνην

πρὸς πίστιν προκαλουμένη ὁμήγυρις ὅτι τε μαστοὺς οὐκ ἔχει καὶ τὸ Εἰ τεῖχός ἐστι περὶ αὐτῆς εἰρημένον πρὸς ἀμφότερα ταῦτα τὴν ἀπόκρισιν ποιουμένη φησὶν ὡσανεὶ δεικτικῶς·

Ἐγὼ τεῖχος καὶ μαστοί σου ὡς πύργοι (Ἆσμα η', 10).

Πάντως ἡ ἐξ Ἰσραὴλ τεῖχος μέν εἰμι ὡς ᾠκοδομημένη τῇ διδασκαλίᾳ τῶν νομικῶν ἐντολῶν τοῦ «οὐ μοιχεύσῃς» καὶ τῶν ἑξῆς. Πύργοις δ' ἐοίκασι τὰ δίκην μαζῶν νηπιώδη τροφὴν καὶ εἰσαγωγικήν μοι κομίζοντα σύμβολα τοῦ νομικοῦ Γράμματος, ὡς ἀπόρθητόν με φυλάσσοντα τοῖς ἐθνικοῖς ἔθεσι. Καὶ γὰρ

Ἐγὼ ἤμην ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὡς εὑρίσκουσα εἰρήνην (Ἆσμα η', 10).

Ἤγουν αὐτή ποτε ὑπῆρχον ἐπισκοπῆς θείας ἀξιουμένη. Καὶ κἂν μὴ τότε ἐγνώκειν τὸν καταλλάξαντα ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ Πατρὶ τὴν ἀληθινὴν εἰρήνην, ἀλλ' ὡς ταύτην κατὰ τοὺς τύπους ἐν τοῖς προφήταις ἐγνωκυῖα ἐτύγχανον. Πρὸς ταύτην διδασκαλικῶς ἡ Νύμφη φησί. Τί μοι προβάλλῃ τὰ παλαιά;

Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ Σαλομὼν ἐν Βεβαελαμὼν (Ἆσμα η', 11).

Δηλαδὴ πνευματικὴ φυτεία τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας γέγονε τῷ εἰρηνικῷ βασιλεῖ ἐν πλήθει ἐθνῶν, ὅπερ τὸ Βεβαελαμὼν παριστᾷ.

Ἔδωκε τὸν ἀμπελῶνα τοῖς τηροῦσιν (Ἆσμα η', 11).

Εἴτουν παρέσχε τὴν Ἐκκλησίαν Ἀποστόλοις καὶ Διδασκάλοις τοῖς ἐγρηγορότως φυλάσσουσιν αὐτήν, ἵνα μὴ αἱ κατ' αὐτῆς ἐπεγειρόμεναι πολυειδεῖς αἱρέσεις ταύτην καταλυμήνωνται τῷ τὴν ἑνότητα αὐτῆς εἰς ἀλλοκότους δόξας καταμερίσασθαι.

Ἀνὴρ οἴσει ἐν καρπῷ αὐτοῦ χιλίους ἀργυρίους (Ἆσμα η', 11).

Δηλονότι ὃς τῶν τελουμένων κατήργησε τὰ τοῦ νηπίου ἐν τῷ

---

512 εἰς πίστιν Ψ προσκαλουμένη Ψ μασθοὺς Π || 515 μασθοὶ Π μου Ψ πύργου Π πύργος Π1 || 517 τῶν οὐ Ψ τὰ ἑξ. Ψ || 518 δὲ Ψ || 520 παραφυλάττοντα Ψ ἔθνεσι cod. || 523 αὕτη Ψ κ'ἂν Ψ || 525 ὅμως τ. Ψ || 526 δὲ (post. ταύτ.) add. Ψ || 528 Σολομὼν Ψ Βεελαμὼν Π[1]Ψ || 530 Βεελαμὼν Ψ || 533 ἐγρηγόρως Ψ φυλάττουσιν Ψ || 535 ἄλλας δ. Ψ καταμερίσασαι Π[1]Ψ || 537 κατηρ Ψ

η', 10 Ἐγὼ τεῖχος καὶ μαστοί μου ὡς πύργοι η', 10 Ἐγὼ ἤμην ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτῶν ὡς εὑρίσκουσα εἰρήνην η', 11 Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ Σαλωμὼν ἐν Βεελαμὼν η', 11 Ἔδωκε τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ τοῖς τηροῦσιν η', 11 Ἀνὴρ οἴσει ἐν καρπῷ αὐτοῦ χιλίους ἀργυρίου

προσφερομένῳ τούτοις παρὰ τῶν τελεστῶν πνευματικῷ τῆς Ἐκκλησίας καρπῷ τῇ καθάρσει, φημί, καὶ τῇ φωτίσει καὶ τῇ τελειώσει κομίσεται οἵαπερ χιλίους ἀργύρους τὴν διὰ καθαρότητος καὶ φωτισμοῦ τελειότητα. Ἀκούσας δὲ ὁ Νυμφίος τῆς Νύμφης περὶ αὐτοῦ πρὸς τὰς μαθητευομένας αὐτῇ λεγούσης ὅτι ἔδωκα τὸν ἀμπελῶνα τοῖς τηροῦσιν, ἵνα μὴ δόξωσιν οἱ ἀκούοντες ἀφεστηκέναι τοῦτον τῆς τοῦ ἀμπελῶνος ἐπιμελείας, φησὶ πρὸς αὐτήν·

Ἀμπελών μου ἐνώπιόν μου (Ἆσμα η', 12).

Ἤγουν κἂν τινας φύλακας τῆς Ἐκκλησίας κατέστησα ἀλλὰ Δεσπότης ταύτης ἐγὼ καὶ Νυμφίος. Καὶ ἡ τούτων σπουδὴ ἐν τῇ ἐμῇ ἐπισκοπῇ ἰσχύει. Εἰ μὴ γὰρ ἐγὼ φυλάξω εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων. Ἡ δὲ Νύμφη ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸν Νυμφίον φησίν·

Οἱ χίλιοι σοί, Σαλομών, καὶ οἱ διακόσιοι τοῖς τηροῦσι τὸν καρπὸν αὐτοῦ (Ἆσμα η', 12).

Ἤτοι ἡ μὲν τελειότης σοῦ τοῦ τελειωτοῦ δῶρόν ἐστι, εἰρηνικέ τε καὶ εἰρηνοποιέ. Ἡ δ' εἰς ἑαυτὴν τῆς φύσεως ἡμῶν ἀποκατάστασις διὰ τῆς τῶν σῶν ἐντολῶν ἐργασίας, ἥπερ ἐστὶν ἡμῶν τῆς Ἐκκλησίας καρπός, τῆς προαιρέσεως ὑπάρχει τῶν κατ' ἐνέργειαν φυλασσόντων αὐτάς. Καὶ γὰρ ὁ μὲν χίλια ἀριθμὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἐμφαίνει τελειότητα, ἀπροσδεὴς τελειότητος ὑπάρξων μονάς. Ὡς μὴ μόνον τὸν δυνάμει ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνεργείᾳ ταύτης λόγον ἐν ἑαυτῷ φέρων. Ὅτι ἐκ μονάδος ἄρχεται καὶ διὰ μονάδος δηλοῦται καὶ μονάδος ἐστὶ ποιητικός. Ἡ γὰρ χιλιὰς καὶ μυριὰς τῷ τῆς μονάδος στοιχείῳ γνωρίζονται. Ὁ δὲ διακόσια πάλιν ἀριθμὸς τὴν τῆς φύσεώς ἡμῶν εἰς ἑαυτὴν διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας δηλοῖ ἀποκατάστασιν ὡς δεκαπλασιάζων κατὰ τὴν δεκάδα τῶν ἐντολῶν τὸν ἐκ τοῦ τετράκις πέντε συντιθέμενον, κἀντεῦθεν δηλοῦντα τὴν ἐξ ὅλης καὶ εἴδους φύσιν ἡμῶν εἰκοστὸν ἀριθμόν. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις ἡ Νύμφη καὶ τάδε πρὸς τὸν Νυμφίον δι' ἄκραν τὴν μετριοφροσύνην καὶ ἐπιτεταμένον πόθον τῶν μελλόντων ἀγαθῶν διέξεισιν.

538 προφερομένῳ ΠΨ sed προσ(φερομένῳ) Π[1] || 539 καὶ τῇ φωτίσει om. Ψ || 539-540 κομίζεται Ψ || 540 ἀργυρίους Ψ || 542 ἔδωκε Ψ || 545 Ἀμπελός Ψ ἐμὸς (post μου) add. Ψ || 549 φυλάσσω Ψ || 550 Σολομὼν Ψ || 552 σου Ψ || 555-565 προαιρέσεως ... τάδε om. Ψ || 565 τὸν om. Ψ || 566-567 δι' ἄκραν ... διέξεισιν om. Ψ || 568 Καὶ (post διέξεισιν) add. Ψ

η', 12 *Ἀμπελών μου ἐμὸς ἐνώπιόν μου* η', 12 *Οἱ χίλιοι, Σαλωμών, καὶ οἱ διακόσιοι τοῖς τηροῦσι τὸν καρπὸν αὐτοῦ*

Ὁ καθήμενος ἐν κήποις ἕτεροι προσέχοντες τὴν φωνήν σου ἀκουτισόν με (Ἆσμα η', 13).

Εἴτουν ὦ Νυμφίε μου, σὺ ὁ ἐπαναπαυόμενος τῇ τε νοητῇ κτίσει καὶ τῇ αἰσθητῇ ὡς τοῖς σοῖς θελήμασι δίκην κήπων πεφυτευμέναις ἄλλοι παρ' ἡμᾶς εἰσὶν οἱ ἀμεταστρεπτὶ πρὸς σὲ ἀτενίζοντες διὰ τὸ μὴ μερίζεσθαι δεσμῷ σώματος αἱ ἄυλοι πάντως καὶ ἀγγελικαὶ τάξεις. Ἐγὼ δὲ ὡς ὑποκειμένη τῷ τοιούτῳ δεσμῷ δέδοικα τὴν τροπὴν καὶ διὰ τοῦτο τὴν δευτέραν σου κάθοδον ἐπισπεύδουσα ἱκετεύω σε ἀκουστὴν ποίησον τὴν εὐκταίαν ἐκείνην φωνήν σου τὸ «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν». Καὶ οὕτω

Φύγε, ἀδελφιδέ μου, καὶ ὁμοιώθητι τῷ δόρκωνι ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ ὄρη ἀρωμάτων (Ἆσμα η', 14).

Προσκαλούμενος γὰρ τοὺς δικαίους εἰς τὴν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν σου ἀφίστασαι πάντως τῆς διὰ τῶν αἰσθητῶν προνοίας ἡμῶν ἐφελκόμενος τοὺς ἀξίους ἐπὶ τὰ ὕψη τῶν πνευματικῶν εὐωδιαζουσῶν αὐτοὺς κατὰ θέωσιν χαρίτων.

568 ἑταῖροι Ψ τῆς φωνῆς Ψ || 569-587 Post ἀκούτισόν με diverse praebet Ψ Φύγε, ἀδελφιδέ μου, καὶ ὁμοιώθητι τῇ δορκάδι ἢ τῷ νεβρῷ τῶν ἐλάφων ἐπὶ ὄρη ἀρωμάτων. Τῷ νυμφίῳ καὶ ταῦτα προδιαλέγεται καὶ λέγει αὐτὸν ἐν κήποις καθῆσθαι. Κῆποι δέ εἰσιν οἱ θεῖοι ναοί, οἱ τῶν μαρτύρων σηκοί, τῶν τὸν μονήρη βίον ἐπανῃρημένων τὰ συστήματα. Ἐν τούτοις λέγει πρὸς χιλίους ἀποτελοῦσιν καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν μὴ μόνον ταῖς ἀγγελικαῖς δυνάμεσι προσδιαλέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τῆς ἡδίστης αὐτοῦ φωνῆς ἀξιῶσαι καὶ μὴ περιιδεῖν ποθοῦσαν καὶ διψῶσαν ἐντρυφῆσαι αὐτοῦ τοῖς λόγοις. Παρακελεύεται δὲ αὐτῷ φυγεῖν. Φυγεῖν δὲ τίνας ἢ τὰς πονηρὰς τῶν αἱρετικῶν συμμορίας καὶ τὰς ἠκονημένας κατὰ τῆς εὐσεβείας γλώσσας; Ἐκείνας αὐτὸν παρακαλεῖ φυγόντα καὶ βδελυξάμενον ὁμοιωθῆναι δορκάδι ἢ νεβρῷ ἐλάφων καὶ διαβῆναι ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν ἀρωμάτων καὶ διαφθεῖραι μὲν ἐλάφῳ παραπλησίως τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας θηρία· προϊδεῖν δὲ τῶν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλούντων τὴν ἀσέβειαν, ἐλθεῖν δὲ ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν ἀρωμάτων τοὺς ὑψηλοὺς μὲν τὴν διάνοιαν καὶ δίκην ὀρῶν ὑπερέχοντας τὰ κοῖλα, φύοντας δὲ καρποὺς ἀρωμάτων εὐοσμίαν ἀφιέντας. Ὡς δυναμένους λέγειν κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν. Γένοιτο δὲ καὶ ἡμᾶς καὶ ἀρωμάτων ὄρη γενέσθαι ἵνα τοῦ νυμφίου δεξώμεθα τὰ πηδήματα καὶ τὸν μακαρισμὸν ἐκεῖνον δρεψώμεθα. Μακάριος ἀνὴρ οὗ ἐστιν ἀντίληψις αὐτῷ παρὰ σοῦ αἱ ἀναβάσεις σου ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. || 755 vel ἐπιπτεύουσα Π[1]

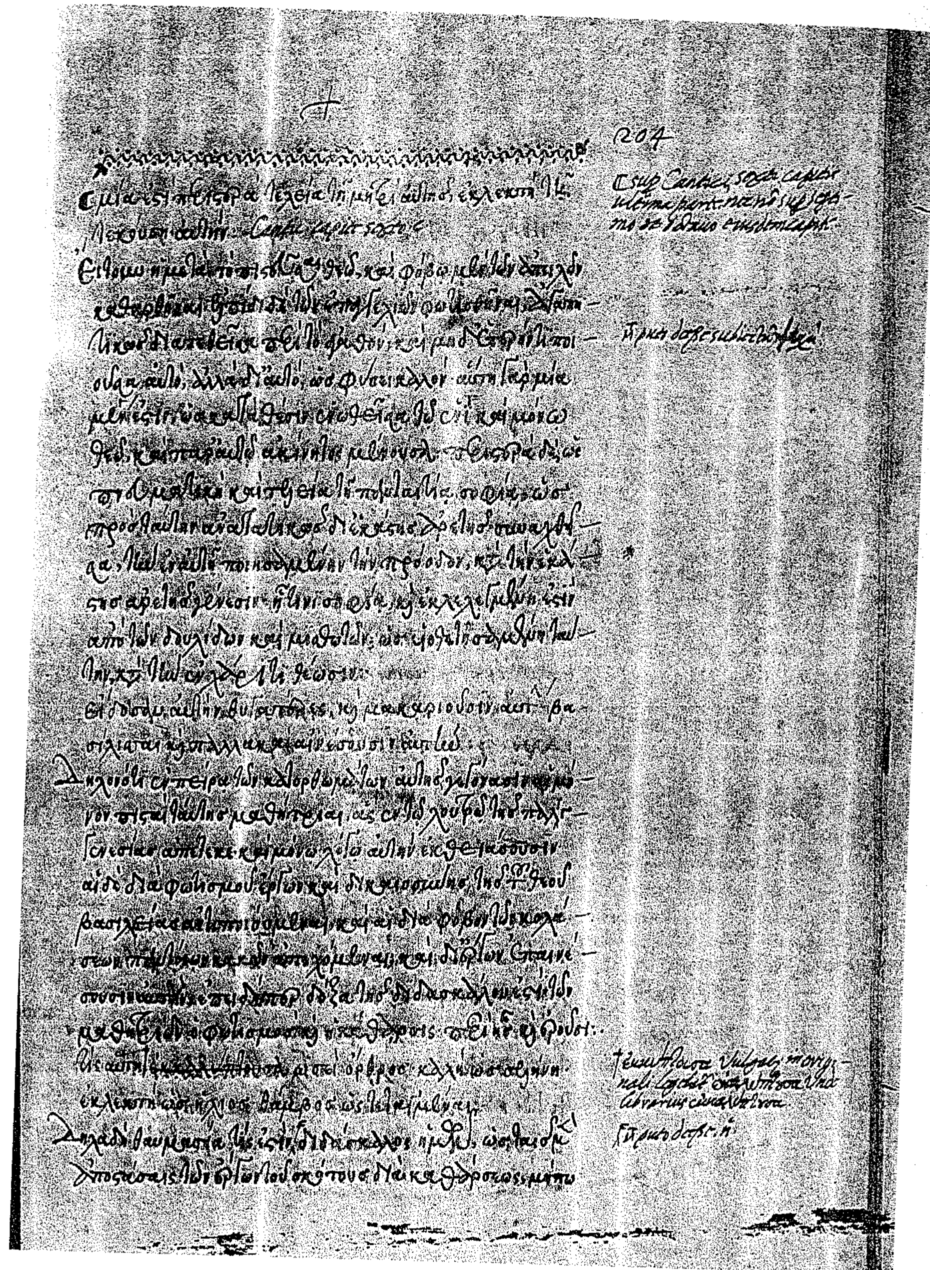
η', 13 *Ὁ καθήμενος ἐν κήποις ἑταῖροι προσέχοντες τῇ φωνῇ σου ἀκούτισόν με* η', 14 *Φύγε, ἀδελφιδέ μου, καὶ ὁμοιώθητι τῇ δορκάδι ἢ τῷ νεβρῷ τῶν ἐλάφων ἐπὶ ὄρη τῶν ἀρωμάτων*

Ἐν αἷς ὥς τις δόρκων ἢ ἐλάφου νεβρὸς ἀναιρετικὸς τῶν ἰοβόλων θηρίων τὰ μαινόμενα καθ' ἡμῶν τῆς πονηρίας πνεύματα νεκροῖς καταπαύων τὸν πρὸς ἡμᾶς αὐτῶν πόλεμον.

ΕΒΕ 2410, φύλ. 285, ΙΓ' αἰ.

Ἐν αἷς ὥς τις δόρκων ἢ ἐλάφου νεβρὸς ἀναιρετικὸς τῶν ἰοβόλων θηρίων τὰ μαινόμενα καθ' ἡμῶν τῆς πονηρίας πνεύματα νεκροῖς καταπαύων τὸν πρὸς ἡμᾶς αὐτῶν πόλεμον.

ΕΒΕ 2410, φύλ. 285, ΙΓ' αἰ.

Vaticanus Gr. 728, φύλ. 204, ΙΕ′ αἰ.

ΑΓΝΩΣΤΟΝ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΜΑΝΟΥΣΟΥ (1822-1903) ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1889

Κατὰ τὸ ἔτος 1889 ὁ ἑπτανήσιος ποιητὴς Ἀντώνιος Μανοῦσος[1] ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ τότε πρίγκιπος τῆς Νεαπόλεως καὶ κατόπιν (1900 κἑξ.) Βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Γ′[2], συνέθεσεν εἰς γλῶσσαν ἰταλικὴν μετὰ παραπλεύρου ἐμμέτρου ἑλληνικῆς μεταφράσεως τὸ παρακάτω ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὸν ἄνακτα. Sempre avanti Savoia» ποίημα[3], προκειμένου αὐτὸ νὰ ἀπαγγελθῇ εἰς τὴν Ἰταλικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐκεῖ ἐπίσκεψίν του.[4]

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πρίγκιψ ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀνεπισήμως, τὸ ποίημα τοῦ Ἀντωνίου Μανούσου δὲν ἀπηγγέλθη· τοῦτο παρέμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνέκδοτον (ἕως τὸ 1907[5]) καὶ ἄγνωστον εἰς τοὺς μελετητὰς τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἑπτανησίου ποιητοῦ.

Τὸ ἰταλικὸν κείμενον τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας ἑξαστίχους στροφὰς καὶ ἀπὸ ἰσαρίθμους, ὁμοίως ἑξαστίχους στροφάς, ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις αὐτοῦ. Ἀναμφισβητήτως ἡ λέξις *«ἄνακτα»*

---

1. Περὶ Ἀντωνίου Μανούσου, βλ. κυρίως: Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νεοελληνικὰ Μελετήματα. Α′ Ἑπτανήσιοι Σολωμικοὶ Λογοτέχναι καὶ δημοτικὰ τραγούδια. Ἀθῆναι 1978, σσ. 32-36. – Lidia Martini, Un manoscritto inedito di Antonios Manusos, Miscellanea 2 (1979), σσ. 37-92. – Ἀπ. Γ. Παπαϊωάννου, Εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Ἀντωνίου Μανούσου (1822-1903), Θησαυρίσματα 18 (1981), σσ. 276-289. – Φαίδωνος καὶ Γλυκερίας Μπουμπουλίδου, Ἡ Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Γραμματολογικὸ διάγραμμα, Ἐπετηρὶς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν Γ′ (1983-1984), σ. 154.

2. Ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ Γ′ (1869-1947) ἐστέφθη Βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας τὴν 11ην Αὐγούστου 1900.

3. Βλ. ἐφημ. *Πατρὶς* (τοῦ Βουκουρεστίου), περ. Β′, ἔτος 17ον, ἀριθμ. 4761. Ἀθῆναι Δευτέρα 26 Μαρτίου (8 Ἀπριλίου) 1907, σ. 2.

4. Ὅ.π., σ. 1: [Ἀνωνύμως], Ἐπίκαιρα. Τὸ ποίημα.

5. Ὅ.π., σ. 1.

τοῦ τίτλου «Ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὸν ἄνακτα...», καθὼς καὶ ἡ λέξις *«Re»* (*«Βασιλεὺς»*) τοῦ πέμπτου στίχου τῆς πρώτης ἑξαστίχου στροφῆς.

5. *Oggi che il Re d'Italia* (5. *Σήμερον ὅτε ὁ Βασιλεὺς*)

ἀντικατεστάθησαν κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ χειρογράφου, τὸ ἔτος 1907, ἀπὸ τὰς ἀντιστοίχους τὰς ὁποίας θὰ ἔφερε τοῦτο, δηλαδὴ τὴν λέξιν *«πρίγκιπα»* εἰς τὴν θέσιν τῆς λέξεως *«ἄνακτα»*

Ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὸν πρίγκιπα...

καὶ τὴν λέξιν *«principe»* (*«πρίγκιψ»*) εἰς τὸν πέμπτον στίχον τῆς πρώτης στροφῆς ἀντὶ τῆς λέξεως *«Re»* (*«Βασιλεύς»*),

5. Oggi che il principe (5. Σήμερον ὅτε ὁ πρίγκιψ),

δεδομένου ὅτι, ὅταν ὁ Ἀντώνιος Μανοῦσος ἔγραψε τὸ ποίημα διὰ τὸν Βίκτωρα Ἐμμανουὴλ Γ', τὸ ἔτος 1889, ὁ τελευταῖος ἦτο ἔτι πρίγκιψ καὶ ὄχι Βασιλεύς.

Τὸ ποίημα, τὸ ἰταλικὸν κείμενον (καὶ ἡ ἔμμετρος μετάφρασις αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν) δὲν ἐδημοσιεύθη τὸ ἔτος 1889, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγράφη τοῦτο, ἀλλὰ δέκα ὀκτὼ ἔτη μετὰ εἰς τὴν ἐφημερίδα *Πατρὶς* τῶν Ἀθηνῶν (τέως τοῦ Βουκουρεστίου) καὶ εἰς τὸ φύλλον τῆς 26ης Μαρτίου/8 Ἀπριλίου 1907[1]. Τὸ ἰταλοελληνικὸν χειρόγραφον κείμενον εἶχεν ὑπὸ τὴν κατοχήν του ὁ καλλιτέχνης Θωμᾶς Θωμόπουλος, ὁ ὁποῖος τὸ παρέδωσεν εἰς τὴν Διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος *Πατρὶς* πρὸς δημοσίευσιν[2] ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκ νέου ἀφίξεως τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Γ' εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπισήμως αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ ὡς Βασιλεὺς πλέον τῆς Ἰταλίας.

Τοιουτοτρόπως τὸ στιχούργημα προσηρμόσθη πλήρως εἰς τὴν ἐπικαιρότητα κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσίν του καὶ οἱ στίχοι του, οἱ στίχοι τοῦ Ἀντωνίου Μανούσου ἐχαιρέτισαν τὸν Βίκτωρα Ἐμμανουὴλ Γ' διὰ τῶν στηλῶν τῆς *Πατρίδος*.

Συμφώνως πρὸς τὸ περιεχόμενόν των, ἡ γῆ τοῦ Κέκροπος, ἡ γῆ τοῦ πρώτου αὐτόχθονος Βασιλέως τῆς Ἀττικῆς, καθὼς καὶ ἡ καρδιὰ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, αἰσθάνονται μεγάλην χαρὰν καὶ ἀνακούφισιν διὰ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Γ', ὅτε ἄνοιξε ὁ βωμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἀνδρείας. Τὸ Καπιτώλιον καὶ ὁ Παρθενὼν χαίρονται.

Ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ Γ', ὁ υἱὸς ἑνὸς Βασιλέως (τοῦ Οὐμβέρτου

1. Ὅ.π., σ. 2.
2. Ὅ.π., σ. 2.

Α') διακρινομένου διὰ τὴν ψυχικήν του εὐγένειαν καὶ ἀνωτερότητα, εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς γῆς πονόψυχος Θεός, ὁ ὁποῖος ἔσωθεν, ἀπὸ τὰ στήθη του, σκορπίζει ἠθικὰς ἀξίας πανταχοῦ. Εἶναι ἐκεῖνος ὅστις κοσμεῖται μὲ τὸ ὄνομα, ὅπερ φέρει, τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου του προπάτορος Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Β'.

Ὁ Κερκυραῖος ποιητὴς ὁραματίζεται ἐν συνεχείᾳ τὸν ὑπέροχον Πλάτωνα νὰ ἁπλώνῃ τὴν χεῖρα του διὰ νὰ χαιρετίσῃ τὸν ὑψηλὸν ἐπισκέπτην, ὁραματίζεται ὡσαύτως τὸν Λεωνίδα, τὸν λέοντα τῶν Θερμοπυλῶν, νὰ τρέχῃ πρὸς αὐτόν, τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, διὰ νὰ ἀσπασθῇ τὸ μέτωπόν του.

Καὶ ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ Ὀλυμπίου μετώπου τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Γ', τοῦ ἐξόχως ὡραίου, ὁ Λεωνίδας βλέπει νὰ λάμπῃ ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἰταλίας, τῆς ἀδελφῆς τῆς Ἑλλάδος, σπεύδει νὰ τὸ ἀσπασθῇ ἐκ νέου, πλήρης μυστικῆς χαρᾶς. Ἡ Ἑλλὰς ἀσπάζεται τὴν ἀδελφήν της Ἰταλίαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάζονται ἡνωμέναι, ὅπως ἦσαν πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας, ὅτε οἱ Καίσαρες ὑπῆρξαν ἐξ ἴσου Ῥωμαῖοι καὶ Ἀθηναῖοι.

Ἰδοὺ τὸ ποίημα τοῦ Ἀντωνίου Μανούσου (μετὰ τῆς παραπλεύρου ἐμμέτρου εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφράσεως αὐτοῦ), ἀναδημοσιευόμενον ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ μοναδικήν, νομίζω, αὐτοῦ δημοσίευσιν τοῦ ἔτους 1907 στὴν ἐφημερίδα *Πατρίς*[1]:

Η ΕΛΛΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΝΑΚΤΑ. SEMPRE AVANTI SAVOIA[2]

Esculta il suol di Cécrope	*Ἀγαλλιᾷ ἡ γῆ τοῦ Κέκροπος*
e di Minerva il core!	*καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἡ καρδία!*
Si schiuse il Sanduario	*Ἠνεῴχθη τὸ θυσιαστήριον*
dell'Elleno valore!	*τῆς ἑλληνικῆς ἀνδρείας!*
Oggi che il Re d'Italia	*Σήμερον ὅτε ὁ Βασιλεὺς*
Vittorio qui arrivó.	*Βίκτωρ ἔφθασεν ἐδῶ.*

1. Ὅ.π., σ. 1.
2. Sempre avanti Savoia = Πάντοτε ἐμπρὸς Σαβοΐα. *«Ὑπάρχει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Σαβοΐας* [Casa di Savoia] *μία παράδοσις, ἡ ὁποία λέγει ὅτι, ἡ ἱστορία τοῦ οἴκου τούτου ὁμοιάζει μὲ τὴν ὀροσειρὰ τῶν Ἀπεννίνων. Βράχοι ὑπερύψηλοι διαδέχονται τὰς κοιλάδας καὶ κατόπιν ὀροπέδια ἀνοικτοῦ ὁρίζοντος καὶ χαράδραι καὶ εἶτα εὔφοροι κοιλάδες καὶ εἶτα βράχοι ὑψηλοὶ καὶ ἀπότομοι. Καὶ ἂν ὁ Βασιλεὺς Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ Β' διεδέχθη βράχος ὑπερύψηλος τὴν σκο-*

Figlio d'un Re Magnanino *del Dio pietoso in terra* *che dal suo séno angéliche* *alte virtu di serra:* *Re, che del grand' Avolo* *col nome s'adornó.*	*Υἱὸς ἑνὸς μεγαθύμου Βασιλέως* *τοῦ ἐπὶ γῆς εὐσπλάχνου Θεοῦ,* *ὁ ὁποῖος μέσ' ἀπὸ τοὺς κόλπους αὐτοῦ* *ὑψηλὰς ἀρετὰς διαχέει:* *Βασιλεὺς ποὺ στολίσθηκε* *μὲ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου προπάτορος.*
A Té la mano stendere *veggo il divin Platone* *e quel ch'alle Termopili* *si trasmulto in leone,* *Re della gloria, correre* *sua fronte Tua baciar.*	*Πρὸς Σὲ τὴν χεῖρα ἐκτείνοντα,* *βλέπω τὸν θεῖον Πλάτωνα* *καὶ ἐκεῖνον ὅστις εἰς τὰς Θερμοπύλας* *μετεβλήθη εἰς λέοντα,* *Βασιλεῦ τῆς δόξης, τρέχοντα* *τὸ μέτωπόν Σου ν' ἀσπασθῇ.*
Su quella fronte Olimpica *superbamente bella* *ei vide l'astro splendere* *del Itala sorella* *e pien di gioia mistica* *lavolle ribaciar*	*Ἐπὶ τοῦ Ὀλυμπίου ἐκείνου μετώπου,* *τοῦ ἐξόχως ὡραίου,* *εἶχε λάμποντα τὸν Ἀστέρα* *τῆς ἀδελφῆς Ἰταλίας* *καὶ γεμᾶτος ἀπὸ μυστικὴ χαρὰ* *ἠθέλησε καὶ πάλιν νὰ τὸ ἀσπασθῇ*
†Antonio Manusso	*† Ἀντώνιος Μανοῦσος*

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΦΡ. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

τεινὴν χαράδραν τοῦ πατρός του [Καρόλου-]Ἀλβέρτου, ὁ Βασιλεὺς Οὐμβέρτος [Α'] σημαίνει ὀροπέδιον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ οἴκου τῆς Σαβοΐας, καὶ ὁ σημερινὸς Βασιλεὺς κοιλάδα εὔφορον. Διότι ἡ βασιλεία τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ Γ' θὰ μείνῃ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς περίοδος ἔργου μεγάλου πρὸς εὐημερίαν καὶ ἀνόρθωσιν καὶ πλουτισμὸν τῆς χώρας, ἥτις ἐπὶ σειρὰν αἰώνων μὲ αἷμα μόνον πλουτιζομένη, πολεμιστὰς μόνον καὶ ἥρωας ἀπέδιδε...» (βλ. Ψ, Ἐντυπώσεις. Πατὴρ τοῦ λαοῦ [ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ Γ'], ἐφημ. *Πατρὶς* (τοῦ Βουκουρεστίου), περ. Β', ἔτος 17ο, ἀριθμ. 4761, ὅ.π., σ. 2.

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

α') ...πῦρ βρόμεον

Ὡς ἤδη ἐσημειώθη προσφάτως[1], ὁ εἱρμὸς τῆς ζ' ᾠδῆς τοῦ εἰς ἦχον πλ. δ' ᾀσματικοῦ κανόνος εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (Μηναῖον Σεπτεμβρίου ιδ' καὶ Παρακλητική, Ὄρθρος Παρασκευῆς πλ. δ' ἤχου, σταυρώσιμος κανὼν Ἰωσήφ), ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Μελῳδοῦ (PmbZ 4089)[2], πρὸς χαρακτηρισμόν, κατὰ τὸ στερεότυπον θέμα αὐτοῦ, τῆς ἀνυποίστου φλογὸς τῆς καμίνου τοῦ Ναβουχοδονόσορος[3] περιέχει φράσιν ἐμπνεομένην ἐκ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[4], τῆς ὁποίας παραδίδονται δύο διαφορετικαὶ γραφαὶ ἐμφανιζόμεναι εἰς τὰς περιεχούσας τὸν εἱρμὸν τοῦτον ὑμνογραφικὰς ἐκδόσεις. Πρόκειται περὶ τῆς ἐκφορᾶς ἐν στίχῳ 5 *πῦρ βρόμεον* ἀπαντώσης καὶ ὡς *πῦρ βρόμιον*[5]· καὶ τίθεται τὸ θέμα, ποία γραφὴ ἐξῆλθε τῆς γραφίδος τοῦ ποιητοῦ.

1. Στ. Ἰω. Κουρούση, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορική: Πηγὴ ἐμπνεύσεως τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ἐν M. Grünbart (Hrsg.), Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter, Berlin - New York [de Gruyter] 2007 (Τιμητ. Τόμος καθηγ. Γ. Φατούρου), σσ. 169-188, ἐν σ. 175.
2. Αἱ ἐκδόσεις, αἱ ἑρμηνεῖαι τοῦ κανόνος καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς συνθέσεως αὐτοῦ παρὰ Θεοχ. Ε. Δετοράκη, Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός. Βίος καὶ ἔργο, Θεσσαλονίκη 1979 (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28), σσ. 178-181. Περὶ τοῦ κανόνος ὡς γνησίου ἔργου τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὁ A. Kazhdan, A History of Byzantine Literature (650-850) [in collaboration with L. F. Sherry - Christine Angelidi], Athens 1999, σσ. 112-114.
3. Περὶ τῶν Τριῶν Παίδων ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ Ναβουχοδονόσορος καὶ τῆς προσευχῆς αὐτῶν (Δαν. γ' 1-56), ὅπερ εἶναι τὸ θέμα τῆς ζ' ᾠδῆς τῆς Στιχολογίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀντλούντων εἱρμῶν τῆς ζ' ᾠδῆς τῶν ᾀσματικῶν κανόνων, βλ. RAC XIX, 1999, στ. 346-388· ἐν στ. 368-371 περὶ τῆς λειτουργικῆς καὶ ὑμνολογικῆς χρήσεως τοῦ θέματος ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ.
4. Βλ. τὸν αὐτὸν Δετοράκην, Προσθῆκαι εἰς τὸ πατερικὸν λεξικὸν τοῦ Lampe ἐκ τῶν ἔργων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ΕΕΒΣ ΜΕ', 1981-1982, σ. 142. Πβ. καὶ π. Συμεὼν Κούτσα, Οἱ καταβασίες τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν. Κείμενο, μετάφραση, σχόλια, Κατερίνη [Τέρτιος] 1994, σ. 283.
5. Ἀμφότεραι αἱ γραφαὶ καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου E. Trapp κ.ἄ., Lexikon zur byzantinischen Gräzität, 2. Fasz., Wien 1996, σ. 299.

Ὁ εἱρμὸς λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς κριτικωτέρας ἐκδόσεως τῆς Ἀνθολογίας Christ - Paranikas ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἔκνοον πρόσταγμα τυράννου δυσσεβοῦς
λαοὺς (*λαὸν* Anth.) *ἐκλόνησε*
πνέον ἀπειλῆς | *καὶ δυσφημίας θεοστυγοῦς·*
ὅμως τρεῖς παῖδας | *οὐκ ἐδειμάτωσε*
θυμὸς θηριώδης, | *οὐ πῦρ βρόμεον·*
ἀλλ' ἀντηχοῦντι | *δροσοβόλῳ πνεύματι*
πυρὶ συνόντες ἔψαλλον·
ὁ ὑπερύμνητος | *τῶν πατέρων καὶ ἡμῶν*
Θεὸς εὐλογητὸς εἶ[1].

Καὶ βεβαίως ἡ ὅλη ὑφὴ τοῦ συνθέματος εἶναι μαρτύριον τῆς γνωστῆς εὐρείας οἰκειώσεως τοῦ Κοσμᾶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν θύραθεν λογοτεχνίαν. Ἐν πρώτοις δὲ ἡ ἄντλησις ἐκ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου εἶναι ἐμφανὴς εὐθὺς εἰς τοὺς πρώτους στίχους, ἐν οἷς λαμβάνονται λέξεις ἢ φράσεις, ἀλλ' οὐχὶ αὐτὰ τὰ νοήματα, ἐκ τῶν στίχων 68-72 τοῦ II, 1, ΙΘ' ποιήματος «Σχετλιαστικὸν ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ παθῶν» (PG 37, 1277A): *αὐτὰρ ἐπεὶ δονέοντο ἀγοί, δονέοντο δὲ λαοὶ* | *ἡγεμόνος τε ποθῇ καὶ θήρεσιν οὐλομένοισιν,* | *οἳ Θεὸν ἀνδρομέοισιν ἐνὶ σπλάγχνοισι παγέντα* | *ἔκνοον ἦτορ ἔχουσι νόου δίχα μορφώσαντες,* | *πολλοὶ μὲν τρύζεσκον...* (ἐννοεῖται ὁ σάλος ἐκ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀπολλιναρίου[2]). Ὡς πρὸς τὴν μεταβολὴν τοῦ *δονεῖν* εἰς *κλονεῖν* αἰτία φαίνεται τὸ χωρίον τοῦ Ὁμήρου Φ 531-533 ([ὁ Πρίαμος πρὸς τοὺς πυλαωροὺς τῶν τειχῶν τῆς Τροίας]: *πεπταμένας ἐν χερσὶ πύλας ἔχετ', εἰς ὅ κε λαοὶ* | *ἔλθωσι προτὶ ἄστυ πεφυζότες· ἦ γὰρ Ἀχιλλεὺς* | *ἐγγὺς ὅδε κλονέων...*). Καὶ ὡς φαίνεται ἡ γραφὴ *λαοὺς* ἐν τῷ εἱρμῷ εἶναι ὀρθοτέρα, ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ *λαοὺς ἐκλόνησε* ἀποδίδει ὁ ποιητὴς καὶ τὸ τῆς Ἰλιάδος καὶ τὸ τοῦ Θεολόγου *δονέοντο λαοί,* ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Δανιὴλ (γ' 4): *λαοί, φυλαὶ καὶ γλῶσσαι.* Τὸ *ἔκνοον* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν: ἄνευ νοῦ, καὶ ἐδῶ παρανοϊκόν[1]. Τὸ ἐν συνεχείᾳ δὲ *θεοστυγοῦς* δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου, ἔνθα ὁ λόγος περὶ θεοστυγῶν ἀνθρώπων (II, 2, Γ', στίχ. 18, καὶ Ε', στίχ. 61 [PG 37, 1481A, 1526A]), ὡς καὶ παρὰ Παύλῳ, Ῥωμ. α' 30. Καὶ τὸ *ἐδειμάτωσε* ἐκ τοῦ ποιήματος I, 2, ΚΕ', στίχ. 384 (PG 37, 839A): *δειματῶσαι τῶν ἁπλουστέρων φρένας.*

Περαιτέρω ἀνιχνεύονται καὶ ἐξ ἄλλων παλαιοτέρων θύραθεν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων φραστικαὶ ἐπιδράσεις[2]. Οὕτω τὸ *πρόσταγμα τυράννου* (στίχ. 1) προσφέρεται παρὰ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, Κατ' Εὐ-

1. W. Christ - M. Paranikas, Anthologia Græca carminum Christianorum, Lipsiæ 1871 (Olms 1983), σ. 163,101-109. Βλ. καὶ Σωφρον. Εὐστρατιάδου, Εἱρμολόγιον, Chennevières-sur-Marne 1932 (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη 9), ἀρ. 322, σ. 225. Ὁ Εὐστρατιάδης ἐν στίχῳ 5 ἀναγινώσκει *βρόμιον,* ἀλλ' ἄδηλον ἂν ὀρθῶς ἢ ἂν ἀμφότεροι οἱ κώδικες τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησε παρέχουν τὴν γραφὴν ταύτην (βλ. καὶ κατωτ., σ. 515, σημ. 1). Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀξιοπιστίας τῶν ἀναγνώσεων καὶ τῆς ἐκδοτικῆς ἐπιμελείας τοῦ Εὐστρατιάδου βλ. τὰς βιβλιοκρισίας τοῦ Εἱρμολογίου ὑπὸ Ἐμμ. Παντελάκη, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 497-503, καὶ ἰδίᾳ Εὐλ. Κουρίλα Λαυριώτου, Κριτικὴ ἐκκλησιαστικῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Τὸ Λαυριωτικὸν Β 32 Εἱρμολόγιον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ σεβ. πρ. Λεοντοπόλεως ἐν Παρισίοις, ἐν Ἀθήναις 1935, σσ. 1-32 (ἀνάτ. ἐκ τῆς Θεολογίας ΙΓ', 1935, σσ. 63-69, 146-169). Καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν Παντελάκην τοῦ Εὐστρατιάδου, Ἡμαρτημένων ἔλεγχος, Νέα Σιὼν ΚΘ', 1934, σσ. 578-595, 633-647, Λ', 1935, σσ. 27-43, 90-101. Περὶ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων, ἔνθα περιλαμβάνεται ὁ εἱρμὸς *Ἔκνοον πρόσταγμα...* βλ. Henrica Follieri, Initia Hymnorum Ecclesiæ Græcæ, vol. I, Città del Vaticano 1960, σ. 394. Ἐν PG 98, 505C, ἡ γραφὴ *βρόμιον.*

2. Ἡ ἀντιρρητικὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ νεωτέρου Ἀπολλιναρίου (Λαοδικείας), θέλοντος τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου ἔμψυχον μέν, ἀλλ' ἄνουν, διατυποῦται σαφέστερον ἐν τῇ ἐπ. 101 αὐτοῦ (πρώτη πρὸς Κληδόνιον): *μὴ ἀπατάτωσαν οἱ ἄνθρωποι* (sc. *οἱ τὰ Ἀπολλιναρίου φρονοῦντες*) *μηδὲ ἀπατάσθωσαν ἄνθρωπον ἄνουν δεχόμενοι τὸν Κυριακόν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, μᾶλλον δὲ τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεόν... εἴ τις εἰς ἄνουν ἄνθρωπον ἤλπικεν, ἀνόητος ὄντως ἐστὶ καὶ οὐκ ἄξιος ὅλως σῴζεσθαι. τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον· ὃ δὲ ἥνωται τῷ Θεῷ τοῦτο καὶ σῴζεται...* (Gallay, σσ. 40, 50). Κατὰ Ἀπολλιναρίου καὶ Ἀπολλιναριστῶν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Ἰω. Δαμασκηνὸς ἐπιγραμματικῶς: *εἰ ψυχὴν ἄνουν ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἀλόγου ζῴου ψυχὴν ἀνέλαβεν* (Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως, ξϐ',23-24, Kotter, τ. II, σ. 158). Ἡ συνοδικὴ καταδίκη τῆς κακοδιδασκαλίας διὰ τοῦ α' κανόνος τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Βλ. συνοπτικῶς A. Di Berardino (ed.), Dizionario patristico e di Antichità Christiane, vol. I, Casale Momf. 1983, στ. 281-285.

1. καὶ κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου (βλ. κατωτ.) *ἔκφρον* καὶ *ἀνόητον.* Εἰς τὸ ποίημα II, 1, ΛΔ' («Εἰς τὴν ἐν ταῖς νηστείαις σιωπήν»), στίχ. 170, τὸ *βροτέης ἔκνοος εὐπαθίης* ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄγευστος (PG 37, 1319A).

2. καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν ποίησιν τῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ ἐπιζητεῖται ἡ λεξιθηρία ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ ἐξ ἐνδόξων συγγραφέων χάριν τῆς ῥητορικῶς *σεμνῆς λέξεως,* αἱ φραστικαὶ συμπτώσεις τοιούτων ἐκφορῶν πρὸς μελετωμένους συγγραφεῖς τοῦ παρελθόντος δὲν πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὰ λογίως κοινολεκτούμενα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀσήμαντα ὡς πρὸς τὴν ἀνίχνευσιν πηγῶν κατὰ τὸν D. R. Reinsch, Zum Edieren von Texten: Über Zitate, ἐν Elizabeth Jeffreys (ed.), Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, vol. I Plenary Papers, Aldershot [Ashgate] 2006, σσ. 299-309. Περὶ τῆς ἑλληνομαθείας, τῶν γλωσσικῶν προτιμήσεων καὶ τῶν ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων λεκτικῶν ἐπιλογῶν τοῦ Κοσμᾶ βλ. Θ. Ε. Δετοράκη, Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός, σσ. 134-142.

νομίου Β' (GNO, I, σ. 310,15: *κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ τυράννου*) καὶ Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Τεσσαράκοντα Μάρτυρας, λόγος δεύτερος (GNO, X/1, σ. 153,6: *πρόσταγμα γίνεται τοῦ τυράννου*), καὶ τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου (Ἱστορία VIII, 10, 3 [de Boor, σ. 303,1]: *τὸ τοῦ τυράννου πρόσταγμα*. Τὸ δὲ *τυράννου δυσσεβοῦς* ἔχει ἀντίστοιχα εἰς τὸν Εὐσέβιον Καισαρείας, ὁ ὁποῖος καὶ ἀλλαχοῦ ἀποδεικνύεται γλωσσικὴ πηγὴ ὑμνογράφων· οἷα τά: Ἐκκλ. Ἱστ. IX, 1, 1, IX, 9, 1, IX, 9, 8 (*δυσσεβοῦς τυράννου*), IX, 11, 2, X, 9, 5, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου I, 38, 5,3 (*τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου* ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἐπὶ Μωϋσέως Φαραώ)[1]. Τὸ *πνέον ἀπειλῆς* τοῦ στίχ. 3 εὑρίσκει ἀντιστοιχίαν εἰς τὰ Διονυσιακὰ τοῦ Νόννου 29, 201 (*πυρσὸν ἀπειλητῆρα διαπνείοντας* [sc. πώλους] *ὀδόντων*). Ἐν συνεχείᾳ παρεμφερῶς *ἀθέους δυσφημίας* παρέχει πάλιν ὁ Εὐσέβιος (Εἰς τὸν Ἠσαΐαν, κεφ. κβ' : PG 24, 245C) καὶ *ἐναγεῖς δυσφημίας* ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ἐν ἐπ. Η', 2 (Corpus Dion. II, σ. 181,6). Ὁ *θυμὸς θηριώδης* (στίχ. 5) ἔρχεται καὶ ἐκ τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος (πβ. Πλουτάρχου Αἰμίλιος Παῦλος 20, 4,5) καὶ ἐκ τοῦ Εὐσεβίου (PG 20, 1484A), τοῦ Μ. Βασιλείου (PG 31,512A) καὶ τοῦ Χρυσοστόμου (PG 51, 159C). Εἰς τὸ *δροσοβόλῳ πνεύματι* τοῦ στίχου 6 καὶ πάλιν ὁ Πλούταρχος παρομοίως (Σερτώριος 8, 3,1-2: *πνεύμασι μαλακοῖς καὶ δροσοβόλοις*). Ἐκ τοῦ Δανιὴλ τέλος ὁ *ὑπερύμνητος* (γ' 53) καὶ τὸ *τῶν πατέρων καὶ ἡμῶν* | *Θεὸς εὐλογητὸς εἶ* (γ' 26, 52) τῶν στίχων 8-9.

Τὸ νὰ ὑπόκειται εἰς τὸ τοῦ στίχου 7 *πυρὶ συνόντες* τὸ Χρυσοστομικὸν (ἐπ. X, 12,67-69, εἰς Ὀλυμπιάδα, Malingrey, σ. 292): *ὥσπερ οὐκ ἔνι ὁμιλοῦντα πυρὶ μὴ κατακαίεσθαι, οὕτως οὐδὲ γυναιξὶ συνόν-*

1. Τὸν χαρακτηρισμὸν *τύραννος* (καὶ οὐχὶ *βασιλεὺς*) λαμβάνει ὁ Κοσμᾶς ἐκ τῆς συνήθους διὰ τῆς λέξεως ταύτης ὀνειδιστικῆς τῶν μισητῶς κρατούντων ὀνομασίας (μετὰ ἢ ἄνευ συμπληρωματικῶν ἐπιθέτων) ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τῶν τῶν ἐπαινετῶν χαρακτήρων τοῦ *βασιλέως* βλ. χωρία παρὰ F. H. Tinnefeld, Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates, München 1971, σσ. 35-36 (Ἰουστινιανός), 51-52 (Φωκᾶς), 65 (τύραννος καὶ δυσσεβὴς ὁ Λέων Γ' παρὰ Θεοφάνει). Τύραννος ὁ στυγητὸς βασιλεὺς Φωκᾶς (602-610), οὗ πλείστους χαρακτηρισμοὺς ὡς τυράννου (ἀλλ' οὐχὶ δυσσεβοῦς) ἔχει συγκεντρώσει ἡ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἔνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου (*χαῖρε τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς*), ΕΕΒΣ ΛΕ', 1966-1967, σσ. 47-67, ἐν σσ. 54-58. Περαιτέρω περὶ τῆς σχέσεως τυράννου καὶ ἐπαναστάτου, περὶ τῆς διακρίσεως βασιλέως καὶ τυράννου, περὶ τοῦ ἤθους τοῦ τυράννου, περὶ τῆς ἐννοίας τῆς τυραννίδος ἡ L. R. Cresci, Appunti per una tipologia del τύραννος, Byzantion LX, 1990, σσ. 90-129.

τα διαφεύγειν τὸν ἐντεῦθεν ἐμπρησμὸν δὲν φαίνεται ὅλως ἀπίθανον.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν γραφὴν *βρόμιον* (πῦρ) τοῦ στίχου 5 ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι τὸ πῦρ δὲν χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου ἀρχαίων θεοτήτων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Διονύσου[1]. Καὶ τὸ μὲν ῥῆμα *βρομέω* λέγεται ἐπὶ ἀνέμου καὶ βρασμοῦ, καὶ ἐπὶ ἠχοῦντος πυρὸς παρὰ τῷ Θεολόγῳ, εἶναι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ὁμήρου Ξ 396 γνωστὸς ὁ *πυρὸς* ... *βρόμος αἰθομένοιο*[2], ἐξ οὗ καὶ τὸ τοῦ Νόννου (Διονυσιακὰ 14, 229) *πυρίβρομος*, ἀλλὰ τὸ *βρόμιος* εἶναι ὀνομασία συνήθως τοῦ Διονύσου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πραγμάτων καὶ προσώπων[3]. Ἅπαξ ἐν ἐπιγράμματι «Εἰς σαρκικὸν ἔρωτα» ἀπαντᾷ *πῦρ βρόμιον*, ἀλλ' ἐννοεῖται δι' αὐτοῦ τὸ πῦρ τοῦ Διονύσου καὶ μεταφορικῶς ὁ ἐκ τοῦ Διονύσου οἶνος μετὰ τῶν συνεπειῶν τῆς μέθης, τοῦ ἐκλύτου βίου, τὸ *βρομίου πῶμα*[4]. Τού-

1. Σ. Ἰ. Κουρούση, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορική..., σ. 175. Ἑρμηνευτικὸν τὸ λῆμμα 269 τοῦ Etymologicum Magnum Genuinum: *Βρόμιος· ὁ Διόνυσος· παρὰ τὸ βρόμον, ὅ ἐστιν ἦχον τοῦ πυρός· ἀπὸ γὰρ τῆς Σεμέλης κεραυνωθείσης ἡρπάγη ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ κατὰ βούλησιν τοῦ Διὸς ἐκ μέσου τοῦ πυρὸς* (Lasserre - Livadaras, II, σσ. 505,17-506,1). Ὁ Διόνυσος ἄλλως *πυριτρεφὴς* (Νόννου Διον. Β', 486 κ.ἀ.), *πυριγενής, πυρόεις* (ThWNT VI, 1959, σ. 931). Τὸ *Βρόμιος* ἐπὶ τοῦ Διονύσου καὶ ὡς ὄνομα κύριον. [Χαρακτηρισμοὺς τοῦ πυρὸς ὡς καὶ τὰς διαφόρους ἐκδοχὰς αὐτοῦ, κυριολεκτικῆς, μεταφορικῆς, φιλοσοφικῆς, θρησκευτικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ, τῷ Ἰουδαϊκῷ καὶ τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ διὰ πλῆθους μαρτυριῶν βλ. ἐν ThWNT VI, 1959, σσ. 928-948].

2. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ λῆμμα 268 τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ (Etymologicum Magnum Genuinum) *βρόμος· κυρίως ὁ τοῦ πυρὸς ἦχος. πεποιημένη δέ ἐστιν ἡ φωνὴ κατὰ μίμησιν τοῦ ἀποτελουμένου ψόφου ἐν τῷ πυρὶ* (Lasserre - Livadaras, II, σ. 505,11-12). Καὶ τὸ λῆμμα τοῦ λεξικοῦ τοῦ Παυσανίου «Ἀττικῶν ὀνομάτων συναγωγή»: *βρόμος· κυρίως ⟨ἦχος⟩ ἐπὶ ἀνέμου καὶ ἐπὶ πυρός*... (H. Erbse, Untersuchungen zu den attizistischen Lexika, Berlin [Akademie - Verlag] 1950, σ. 169, β 22). Πβ. καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ἀπολλωνίου Ῥοδίου (Ἀργοναυτικὰ Δ 787): *πυρὸς δειναὶ βρομέουσι θύελλαι*. Περὶ τῆς μέχρι τῆς Νεοελληνικῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεως τῶν *βρομέω - βρόμος* βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Βρόμος, βρόμα, βρομῶ κττ., Ἀθηνᾶ ΚΖ', 1915 (Παράρτ. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς), σσ. 3-11, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Καὶ πάλιν περὶ τῶν λέξεων βρόμος, βρομεῖν, βρόμα κτλ., αὐτόθι, σσ. 51-60.

3. Ἐν Ὀρφικῷ Ὕμνῳ 36, στίχ. 2, εἰς Ἄρτεμιν, ὀνομάζεται καὶ ἡ Ἄρτεμις *Τιτανίς, βρομία, μεγαλώνυμος* (Quandt), ἀλλαχοῦ δὲ καὶ αἱ νύμφαι τοῦ Πανός: *ὦ Πάν*, ...|... *βρομίαις ὀπαδὲ Νύμφαις* (Carm. conv. 4,1-2, D. L. Page, Poetæ melici Græci, Oxford 1962 (2005), σ. 472, ἀρ. 887· πβ. αὐτόθι fr. adesp. 18,1, σ. 504, ἀρ. 936: *Πᾶνα τὸν νυμφαγέταν*... Αὐτόθι fr. adesp. 109b, σ. 541, ἀρ. 1027, βρόμιος ὁ Ἄρης: *Βρόμιε δορατοφόρ' ἐνυάλιε πολεμοκέλαδε πάτερ Ἄρη*). Καὶ ὁ Ἡσύχιος ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς Σατύρους τὸν χαρακτηρισμόν: *Βρόμιος· παρὰ Τηλεκλείδῃ ὁ Σάτυρος ἢ ὁ Διόνυσος* ⟨Εὐριπ. Βάκχαι 115⟩ (Latte, 1186). Βλ. καὶ C. F. H. Bruchmann, Epitheta deorum quæ apud poetas Græcos leguntur, Lipsiæ 1893, σσ. 81-82.

4. *Εἰ πυρὶ* (sc. ἔρωτος) *πῦρ ἐπάγεις βρόμιον, μάλα πολλὸν ἀνάπτεις· | εἰ δὲ πόθῳ*

ναντίον τὸ πῦρ εἰδικῶς ἔχει χαρακτηρισθῇ *βρομιαῖον* ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (μεσοῦντος τοῦ θ' αἰ.) καὶ ἡ φλὸξ τοῦ πυρὸς *βρομιαία*[1].

Ἡ γραφὴ *πῦρ βρόμεον* φαίνεται ὅτι διεκδικεῖ τὴν ἀρχαιότητα, διότι προκύπτει ἐκ τῆς κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Κοσμᾶ ἀντλήσεως ἐκ χωρίου τοῦ ποιήματος I, 2, ΙΕ' («Περὶ τῆς τοῦ ἐκτὸς ἀνθρώπου εὐτελείας»), στίχ. 98-99 (PG 37, 773A), τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς κατὰ τὴν Μέλλουσαν Κρίσιν καταλήξεως τῶν ἁμαρτωλῶν: *ὁππόσα τοῖς ἀδίκοις ὕστατον ἦμαρ ἄγει,* | *πῦρ βρομέον, σκότος αἰνόν, ἀπόπροθι φωτὸς ἐοῦσι*... Ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀκτίστου βρομοῦντος πυρὸς[2] ἐκ τοῦ νοητοῦ χώρου τῆς αἰωνίου Κολάσεως εἰς τὸ κτιστὸν καὶ πρόσκαιρον πῦρ τῆς καμίνου τοῦ Ναβουχοδονόσορος δὲν ξενίζει, διότι καὶ εἰς ἄλλα δάνεια τοῦ Κοσμᾶ βλέπομεν ὅτι ὅπερ ἐνδιαφέρει αὐτὸν εἶναι ἡ φραστικὴ σύμπτωσις καὶ οὐχὶ τὸ νόημα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου. Τὸ θέμα εἶναι πῶς ἡ μετοχὴ οὐδετέρυ *βρομέον* (βρομοῦν) ἀνεβίβασε τὸν τόνον εἰς τὴν προπαραλήγουσαν, ὥστε νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ἐπίθετον χαρακτηρίζον τὸ πῦρ. Καὶ ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ ἀγνώστου ἄλλοθεν ἐπιθέτου *βρόμεον* ἐγένετο ἀφορμὴ ὥστε νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἄλλως γνωστοῦ καὶ σχεδὸν ὁμοηχοῦντος ἐπιθέτου *βρόμιον*, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν χαρακτηρίζει κυριολεκτικῶς τὸ πῦρ. Διότι λόγῳ τοῦ ἀποδιδομένου χωρίου τοῦ Γρηγορίου αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ μετάβασις, ἀπὸ τοῦ *βρομέου* εἰς τὸ *βρόμιον*, καὶ οὐχὶ ἡ

σαρκὸς θεῖον (sc. ἐπάγεις πόθον), *ἀποσβεννύεις* (J. A. Cramer, Anecdota Græca..., τ. IV, Oxonii 1841 [Hidesheim 1967], σ. 320,21-23. Ed. Cougny, Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova, vol. III, Appendix nova, Parisiis 1890, σ. 424, ἀρ. 131· ὁ ἐκδότης μεταφράζει: ignem bacchicum). Περὶ τῆς γραφῆς *βρομίῳ πυρὶ* εἰς ἕτερον εἱρμὸν (Εὐστρατ., Εἱρμολόγιον, σ. 111,68) βλ. κατωτ. σ. 515, σημ. 1.

1. τοῦ λόγου γινομένου ἐνταῦθα περὶ τοῦ νοητοῦ πυρὸς τοῦ κατακαίοντος τὴν Ἐκκλησίαν λόγῳ τῆς Εἰκονομαχίας: Ἐπιστολὴ τῶν τριῶν πατριαρχῶν, J. A. Munitiz κ.ἀ., The Letter of the Three Patriarchs to Emperor Theophilos and Related Texts, Camberley - Surrey [Porphyrogenitus] 1997, σ. 73,19-20 (*παφλάζουσαν βρομιαίαν θείου ἀπύρου πυρὸς φλόγα*), ἀλλὰ καὶ περὶ φυσικοῦ πυρὸς ἐπινοηθέντος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' πρὸς κολασμὸν τῶν ὀρθοδόξων μοναχῶν μαρτύρων, Ψ.Δαμασκηνοῦ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον, αὐτόθι, σ. 167,25 (*βρομιαίῳ κατακαίων πυρί*). Βλ. καὶ τὴν ἔκδοσιν H. Gauer, Texte zum byzantinischen Bilderstreit, Frankfurt a.M. κ.ἀ. [Lang] 1994, σσ. 66,10 (*παφλάζουσαν βρομιαίαν θεῖον ἄπυρον πυρὸς φλόγα*), 98,14 (*βρομιαίῳ κατακαίων πυρί*).

2. Ὅτι τὸ αἰώνιον καὶ ἄσβεστον πῦρ τῆς κολάσεως τῶν ἁμαρτωλῶν (Ματθ. γ' 12, ιη' 8, κε' 41, Μᾶρκ. θ' 43-44, Λουκ. γ' 17), καθ' ὃ ἀτελεύτητον, εἶναι ἡ ἄκτιστος τιμωρητικὴ ὄψις τοῦ Θεοῦ προκύπτει ἐκ τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, λόγ.

ἀντίστροφος καὶ ἄνευ λόγυ ἀπὸ τοῦ *βρόμιον* εἰς ἐπινοούμενον *βρόμεον*.

Ἡ μελέτη τῶν διαθεσίμων παλαιῶν μαρτυριῶν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἑξῆς ὑπόθεσιν ἐξελίξεως τῆς μορφῆς τῆς λέξεως. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἰς τὸν στίχον 99 ἔγραψε:

ΠΥΡ ΒΡΟΜΕΟΝ CΚΟΤΟC ΑΙΝΟΝ ΑΠΟΠΡΟΘΙ ΦΩΤΟC ΕΟΥCΙ

καὶ ὁ δακτυλικὸς στίχος ἔχει καλῶς φέρων τομὴν τοῦ κατὰ τρίτον τροχαίου ποδός. Ἀλλὰ ἡ γραφὴ *ΒΡΟΜΕΌΝ* ὀρθῶς τονιζομένη μετεβλήθη ἐν τῇ πορείᾳ τῆς χφου παραδόσεως εἰς τὸ ἀθησαύριστον καὶ ἴσως καὶ ἀμάρτυρον ἄλλοθεν ἐπίθετον *βρομαῖον* (συμπίπτοντος τοῦ φωνητικοῦ ἀκούσματος ε καὶ αι ἤδη ἀπὸ τῶν Πτολεμαϊκῶν αἰώνων[1]) καὶ αὐτὴν διασῴζει ὁ κῶδ. Vat. gr. 1260 τοῦ ιβ' αἰ., φ. 68ᵛ, ὁ μόνος περιέχων τὸ ὑπόμνημα τοῦ αὐτοῦ Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου εἰς τὰ Ἔπη τοῦ Γρηγορίυ (CPG 3043) καὶ προτάσσων στίχους τῶν ποιημάτων εἰς ἕκαστον ἑρμήνευμα[2]. Σημαίνει ἆρά γε ἡ παράδοσις αὐτὴ τοῦ κώδικος καὶ ὅτι ὁ Κοσμᾶς αὐτὴν τὴν γραφὴν ἐγνώριζε τῆς λέξεως; Ἴσως προϊόντος τοῦ χρόνου δὲν κατενοήθη ὁ ἀσυναίρετος τύπος τῆς μετοχῆς τοῦ *βρομέω* : *βρο-*

κα', 2,16-17, Mossay (...*ὡς πῦρ ἰδεῖν ὃν* [sc. Θεὸν] *ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισεν*).

1. Βλ. μαρτυρίας παρὰ Sven - Tage Teodorsson, The Phonology of Ptolemaic Koine, Göteborg 1977 [Studia Græca et Latina Gothoburgensia XXXVI], σσ. 130-131, ἀρ. 40-41.

2. «Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις ὧν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐν τοῖς ἐμμέτρως αὐτῷ εἰρημένοις ἔκ τε τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ τῶν ἔξωθεν ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου πόνημα φιλογρηγορίου», G. Lozza, Cosma di Gerusalemme Commentario ai Carmi di Gregorio Nazianzeno. Introduzione, testo critico e note, Napoli [D'Auria] 2000, σ. 137,22: *πῦρ βρομαῖον, σκότος*... Τὸ *βρομαῖον* εἶχε μεταβάλει ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς Συναγωγῆς A. Mai αὐθαιρέτως εἰς *βρόμεον*, ὅπερ διετήρησεν ἐπανεκδοὺς ὁ Migne, PG 38, 436A (βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ Lozza ἀνωτέρω). Περὶ τῆς γνησιότητος τῆς πατρότητος τοῦ ὑπομνήματος τούτου διερωτᾶται ὁ A. Kazhdan, A History..., σσ. 118-124, ἐνῷ δὲν ἀμφιβάλλουν ὁ ἐκδότης, ὁ Θ. Ε. Δετοράκης (Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός, σσ. 226-227, καὶ ἰδίᾳ: Βυζαντινὴ Φιλολογία· τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, τ. Β', Ἡράκλειο Κρήτης 2003, σσ. 346-348), ὁ F. Trisoglio (Mentalità ed atteggiamenti degli scoliasti di fronte agli scritti di S. Gregorio di Nazianzo, ἐν J. Mossay (éd.), II Symposium Nazianzenum, Paderborn κ.ἀ. [F. Schöningh] 1983, σσ. 187-251, ἐν σσ. 207-214), τὸ λῆμμα ὑπ' ἀρ. 4089 τῆς PmbZ, ὁ G. Menestrina (Note al commento di Cosma di Gerusalemme ai *Carmina* di Gregorio Nazianzeno, ἐν C. Moreschini - G. Menestrina (ed.), Gregorio Nazianzeno, teologo e scrittore, Bologna [Centro Editoriale Dehoniano] 1992, σσ. 217-226, ἔνθα, σσ. 217-218, καὶ ἀπαρίθμησις τῶν ἀποδεχομένων τὴν πατρότητα). Τὴν κλῆσιν *φιλογρηγόριος* ἐξηγεῖ ὁ ἁγιορειτικὸς βίος τοῦ Κοσμᾶ (Th. Detorakis, Vie inédite de Cosmas le Mélode, An. Boll. 99, 1981, σσ. 114,283-115,289).

μέον καὶ ἐξελήφθη ὡς ἐπίθετον καταλῆγον ἀναλόγως πρὸς τὰ *δρομαῖος, τυχαῖος* κ.τ.ὅ.

Ὅτι εἰσήχθη εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Κοσμᾶ ὁ τύπος τῆς μετοχῆς *ΒΡΟΜΕΟΝ* καὶ οὐχὶ *βρόμιον* ὑπάρχουν παλαιαὶ μαρτυρίαι, οἷαι ὁ κῶδ. A (= Monac. 226) ιγ′-ιδ′ αἰ. τῆς Ἀνθολογίας Christ-Paranikas (σ. 163,$_{105}$), ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἀντιφατικὴν χφον παράδοσιν τῶν Μηναίων τῆς Βενετίας[1] καὶ τῆς Ῥώμης[2]. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γραφὴ (*πῦρ βρόμεον*) ἣν γνωρίζει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἐν τῇ «Ἐξηγήσει εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς ἐκτεθέντας κανόνας παρὰ τῶν ἁγίων μελῳδῶν Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ...» καὶ ἑρμηνεύει: *τὸ ἠχητικὸν ἐκεῖνο τῆς καμίνου πῦρ καὶ μέγα βρομέον, ἤγουν ἠχοῦν καὶ κτυποῦν...*[3]· καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι τὴν γραφὴν *βρόμεον* ἀνάγει εἰς μίμησιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίου τοῦ Γρηγορίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτερος ἑρμηνευτής, ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἐν τῷ Ἑορτοδρομίῳ αὐτοῦ τὴν γραφὴν *βρόμεον* παρέχει καὶ ἐξηγεῖ: *...οὔτε τὸ πῦρ τῆς καμίνου, τὸ Βρόμεον: ἤτοι τὸ ἠχητικὸν καὶ φοβερὸν κτύπον ἀποτελοῦν...*[4].

Εἰς τοῦτο ἐπιβεβαίωσιν προσφέρει καὶ ἡ ἐκφορὰ τοῦ εἱρμοῦ ἐν τῷ ἀρχαίῳ Σιναϊτικῷ Ὡρολογίῳ τοῦ κώδ. Sinaiticus gr. 864 τοῦ θ′-ι′ αἰῶνος[5], ἐν ᾧ περιέχεται νῦν τὸ α′ ἐκδιδόμενος ἀνωνύμου Κανὼν σταυ-

1. Μηναῖον Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1852, σ. 100 (*βρόμεον*). Ἀλλ' ὁ αὐτὸς εἱρμὸς ἐν τῇ Παρακλητικῇ (Βενετία 1900, σ. 354), Παρασκευῇ πλ. δ′ ἤχου, ἔχει *βρόμιον*.

2. τ. Α′ Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου, ἐν Ῥώμῃ 1888, σ. 162 (*βρόμεον*). Ἀλλ' ὁ αὐτὸς εἱρμὸς τῇ α′ Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ Μηναίου, σ. 19, ἔχει *βρόμιον*, ὡς καὶ ἡ Παρακλητικὴ τῆς Ῥώμης (1885) εἰς τὸν αὐτὸν εἱρμὸν τοῦ Σταυρωσίμου κανόνος τοῦ Ὄρθρου τῆς Παρασκευῆς τοῦ πλ. δ′ ἤχου γράφει *πῦρ βρόμιον* (σ. 688), καὶ δὲν πρόκειται, ὡς εἶναι προφανές, περὶ ἑνιαίας παραδόσεως.

3. Theodori Prodromi Commentarios in carmina sacra melodorum Cosmæ Hierosolymitani et Ioannis Damasceni ad fidem codd. mss. primum edidit et varietate lectionis instruxit... Henricus M. Stevenson... Præfatus est I. B. Pitra, Romæ ex Bibliotheca Vaticana MDCCCLXXXVIII, σσ. 20-21.

4. Ἑορτοδρόμιον, ἤτοι ἑρμηνεία εἰς τοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν. Συνερανισθὲν ἐκ διαφόρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων, πλουτισθὲν μὲ πολλὰς σημειώσεις, καὶ συντεθὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὑπὸ Νικοδήμου ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου τοῦ Ἁγιορείτου..., ἐν Βενετίᾳ. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Νικολάου Γλυκύ. 1836, σ. 37. Ἐν τῇ ἐπανεκδόσει τοῦ Ἑορτοδρομίου ὑπὸ τοῦ οἴκου «Ὀρθόδοξος Κυψέλη», τ. Α′, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 100, ἐν τῷ εἱρμῷ ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ἔχει γραφῇ *πῦρ βρόμενον* (ὅλως ἀμάρτυρον).

5. Sœur Maxime (Leila) Ajjoub avec la collaboration de Joseph Paramelle, Livre d'heures du Sinaï (Sinaiticus græcus 864), Paris 2004 [SC 486], σ. 376, ἀρ. 84.

ροαναστάσιμος εἰς ἦχον πλ. δ′, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ γραφέως Ε τοῦ κώδικος καὶ ἔχων τοὺς εἱρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ *Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς...* πλήρως ἀναγραφομένους, οὗ ὁ εἱρμὸς τῆς ζ′ ᾠδῆς ἐν τῷ κώδ. (φ. 100^{r}) φέρει τὴν γραφὴν *πῦρ βρομαῖον*, ἡ δὲ ἐκδότις μεταβάλλει αὐθαιρέτως εἰς *βρόμιον*[1]. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κώδικος ἦτο αἰσθητὸς ὁ ὀρθὸς τονισμὸς τῆς μετοχῆς *βρομέον*, εἰσαγόμενος ἐνταῦθα ἔστω καὶ εἰς ἀθέτησιν τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ μέτρου. Τὸ δὲ *βρομαῖον* ἔχει ὁπωσοῦν ὁμοηχοῦν καὶ ὁμόσημον ἕτερον παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, τὸ ἐπίρρημα *βρονταῖον* (Ἔπη II, 1, ΛΒ′, 9) ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *βρονταῖος*[2]· καὶ ἄρα δὲν εἶναι ἀκατανόητος καὶ δι' ἀκουστικοὺς λόγους ἡ μετάβασις εἰς ἐπιθετικὴν μορφὴν *βρομαῖον*.

Ἐξ ἄλλου τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐπιθέτου *βρόμεον* ἐπὶ τοῦ πυρὸς μαρτυρεῖ καὶ ὁ κῶδ. Dresdensis (Bibl. Reg.) ιγ′ αἰ. (;) τοῦ λεγομένου Λεξικοῦ τοῦ Ζωναρᾶ, ἔνθα ὁ ἐκδότης προτιμᾷ τὸν τύπον *βρόμιον* ἐκδίδων: *βρόμιον πῦρ. ἠχητικὸν* (καὶ κῶδ. Dresd. *βρόμεον*)[3]. Ἐνῷ τὸ ὄνομα *Βρόμιος* ἀποδίδει ὀρθῶς εἰς τὸν Διόνυσον[4], ὡς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ παράγωγον *ἀβρόμιος* ἑρμηνεύει: *χωρὶς οἴνου· καὶ ὁ ἄοινος· βρόμος* (sic) *γὰρ ὁ Διόνυσος, ἢ καὶ ὁ ἔφορος τοῦ οἴνου κατὰ Ἕλληνας*[5].

1. Ἐν τῷ αὐτῷ κώδ. τοῦ Σιναϊτικοῦ Ὡρολογίου περιέχεται καὶ θεομητορικὸς κανὼν ἤχου δ′, οὗ ὁ εἱρμὸς (ποίημα Γεωργίου Σικελιώτου) τῆς ζ′ ᾠδῆς (φ. 113^{r}) ἄρχεται: *Σοβαρὸν βασιλέως Περσῶν διάταγμα* | *βρομεον* (sic) *πυρὶ καθοπλισθέν...*, ὅπερ καὶ πάλιν ἡ ἐκδότις διορθοῖ *βρομίῳ* καὶ οὐχὶ *βρομέῳ* (σ. 436, ἀρ. 101) στηριζομένη εἰς τὴν γραφὴν τοῦ Εἱρμολογίου τοῦ Εὐστρατιάδου, σ. 111, ἀρ. 154. Ἐὰν ἐπέτρεπε τὸ μέτρον, ἡ διόρθωσις *βρομέοντι πυρὶ* θὰ ἦτο προσφυεστέρα καὶ λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ (ἔστω καὶ πλημμελοῦς) Σιναϊτικοῦ κώδικος τοῦ Ὡρολογίου ἔναντι τῶν κωδίκων τοῦ Εἱρμολογίου. Οἱ αὐτοὶ εἱρμοὶ τοῦ Κοσμᾶ ἔχουν χρησιμοποιηθῇ καὶ ἐν τῷ α′ θεομητορικῷ κανόνι, αὐτόθι, σσ. 296-312, ἀρ. 46-54, ἀλλ' ἀναγράφονται ἐκεῖ μόνον αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ περιλαμβάνηται καὶ ἡ ἐπίμαχος φράσις. Καὶ ἐν τέλει τοῦ κώδικος τούτου ὑπάρχει κανὼν ἀναστάσιμος πλ. δ′ ἤχου, οὗ ὁ εἱρμὸς τῆς α′ ᾠδῆς *Σταυρὸν χαράξας...* καὶ τῆς γ′ ἡ ἀρχὴ *Ῥάβδος εἰς τύπον...*, ἀλλὰ τὰ περαιτέρω δὲν σῴζονται (σσ. 448-454, ἀρ. 104-107).

2. Ὡς θησαυρίζει ὁ Θ. Ε. Δετοράκης, Προσθῆκαι εἰς τὸ πατερικὸν λεξικὸν τοῦ Lampe ἐκ τῶν ἔργων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ΕΕΒΣ ΜΕ′, 1981-1982, σ. 143.

3. Io. Aug. Hen. Tittmann, Iohannis Zonaræ Lexicon ex tribus codicibus manuscriptis..., τ. I, σ. 408,$_{16}$. Βλ. καὶ προλεγόμενα, τ. I, σσ. IX-X, XIII-XIX. *Βρόμεον: Πῦρ* παρέχει λῆμμα τοῦ συγγενοῦς πρὸς τὸ τοῦ Ζωναρᾶ «Λεξικοῦ κατὰ στοιχεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ἁπάσης φωνῆς» (J. A. Cramer, Anecdota Græca..., τ. IV, σ. 124, ἀρ. 408).

4. Tittmann, σ. 404,$_{24}$: *Βρόμιος. ὁ Διόνυσος*.

5. Αὐτόθι, σ. 3,$_{7-9}$.

Ἀλλὰ τί τὸ συντελέσαν εἰς τὸν ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου; Ὡς ἀνωτέρω παρετηρήθη, ὁ σχηματισμὸς ἐκ τῆς μετοχῆς *βρομέον* τοῦ ἐπιθ. *βρομαῖον* ἤδη μαρτυρεῖται ἐν τῇ παραδόσει καὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Γρ. Θεολόγου καὶ τοῦ εἱρμοῦ τοῦ Κοσμᾶ. Ἀλλ' ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔγραψε παροξυτόνως *πῦρ βρομαῖον*, διότι εἰς τὴν αὐτὴν μετρικὴν θέσιν τοῦ β' ἡμιστιχίου τοῦ στ. 5 τὰ ἐν συνεχείᾳ τρία τροπάρια τῆς ζ' ᾠδῆς ἔχουν προπαροξυτονουμένας καταλήξεις: 1 ...*μετέδωκεν*, 2 ...*εἴργετο*, 3 ... *οὗτος γάρ*[1], ἀκολουθοῦντα προφανῶς κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὸν τονισμὸν τὸν εἱρμόν. Ἑπομένως ὅπερ πρέπει νὰ ἀνιχνευθῇ εἶναι πῶς προέκυψεν ὁ ἐπιθετικὸς τύπος *βρόμαιον* ἢ *βρόμεον*, ὃν ἐχρησιμοποίησεν ὁ ποιητής.

Γλωσσικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν αἱ ἑξῆς ὑποθέσεις: Ὡς πρὸς τὸν πιθανὸν τύπον *βρόμαιον* (ἀλλὰ μὴ μαρτυρούμενον) ἡ μετάβασις ἐκ τοῦ *βρομαῖον* δύναται νὰ δικαιολογηθῇ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀρχαῖα *ἀγελαῖος - ἀγέλαιος* (Φιλόπονος), *ἀγοραῖος - ἀγόραιος* (Ἀμμώνιος), *τιμαῖος - Τίμαιος, τροπαῖον - τρόπαιον, ἀγροῖκος - ἄγροικος, γελοῖος - γέλοιος, ἐρῆμος - ἔρημος, ἑτοῖμος - ἕτοιμος, ὁμοῖος - ὅμοιος*. Καὶ δεδομένων τῶν τολμηρῶν λεκτικῶν σχηματισμῶν τοῦ Κοσμᾶ, δὲν εἶναι ἀνεπίτρεπτος ὁ νεολογισμός. Πβ. ἐκ τῶν κανόνων ἢ τριῳδίων αὐτοῦ: *Ὁ τοῦ φωτὸς διατμήξας τὸ πρωτόγονον χάος* [εἱρμὸς ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν — Μηναῖον Αὐγούστου ϛ', Chr.- Par., Ἀνθολ., σ. 177,62] = ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τεμὼν τὸ ἐρεβῶδες χάος (ἐκφωνηθέντος τοῦ προστάγματος *γενηθήτω φῶς*, Γέν. α' 3)[2] καὶ οὐχὶ ὁ δια-

1. Christ-Paranikas, Anthologia..., σσ. 163-164.

2. Καὶ ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι ἀποδίδοται ἡ ἔννοια χωρίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, λόγ. μ', 5,17-19 (SC 358, σ. 206): *οἶδα καὶ ἄλλο φῶς, ᾧ τὸ ἀρχέγονον ἠλάθη σκότος ἢ διεκόπη, πρῶτον ὑποστὰν τῆς ὁρατῆς κτίσεως*. Καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ αὐτοῦ (μ', 6,1-2) προσφέρεται καὶ ἡ λ. *πρωτόγονος*, ἔστω καὶ ἐντὸς διαφορετικῆς συνυφῆς: *φῶς μὲν ἦν καὶ ἡ τῷ πρωτογόνῳ δοθεῖσα πρωτόγονος ἐντολή*, ὡς καὶ ἐν ποιήματι II, 1, ΝΕ',4-5, PG 37, 1399A. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τοῦ εἱρμοῦ καὶ ὁ α' στίχος τοῦ α' τροπαρίου τῶν Αἴνων τοῦ Ὄρθρου τῆς κε' Ἰαν. (Μηναῖον): *διατεμὼν τὸν τοῦ γράμματος σὺ γνόφον*... Ὡς πρὸς τὴν προτίμησιν εἰδικῶς τῆς λ. *χάος* ἀντὶ τοῦ *σκότους* τῆς Γραφῆς (Γέν. α' 2: *καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου*) φαίνεται ὅτι ὁ Κοσμᾶς χάριν ποικιλίας καταφεύγει εἰς ἀνάλογον Ἑλληνικὴν ἔκφρασιν προερχομένην ἐκ τοῦ Ἡσιόδου (Θεογ. 116-117: *ἤ τοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα | Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί*...). Καὶ ἔτι σαφέστερον προσιδιάζει εἰς τὸ τοῦ εἱρμοῦ τὸ χωρίον ῥητορικοῦ πονηματίου τοῦ ε' (τὸ βραδύτερον) αἰῶνος «Περὶ τῶν τῆς ῥητορικῆς προοίμιον», § 3,3-5: *λέγεται ὡς ἡνίκα τὸ χάος διελέλυτο καὶ φῶς τοῖς οὖσιν ἐξέλαμψεν, ἐκ γῆς ἀναφανῆναι τὰς Ἀθήνας* (M. Patillon, Corpus rhetoricum. Anonyme Préambule à la rhétorique..., Paris [Les Belles Lettres] 2008, σ. 22).

χωρίσας ἀπὸ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος (τοὐναντίον συνέβη προϋπάρχοντος τοῦ αἰσθητοῦ σκότους, Γέν. α' 2), ὡς πειρᾶται νὰ ἑρμηνεύσῃ κατὰ τὸ Γέν. α' 4[1] Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης[2], διότι ἐνταῦθα ὑπόκειται ὁ Ὁμηρικὸς στίχος ε 409[3]: *καὶ δὴ τόδε λαῖτμα διατμήξας ἐπέρησα*, ἔνθα ἡ ἔννοια τοῦ διέσχισα τὸ (ἀνάλογον πρὸς τὸ *χάος* τοῦ Κοσμᾶ) σκοτεινὸν βάθος τῆς θαλάσσης (ἡ αὐτὴ ἔννοια τοῦ ῥ. καὶ ἐν τοῖς στ. Φ 3, 7-8 *ἔνθα διατμήξας τοὺς μὲν πεδίονδε δίωκεν ...ἡμίσεες δὲ | ἐς ποταμὸν εἰλεῦντο*...)· ἄλλως τε καὶ τὸ νόημα τῶν ἐν συνεχείᾳ στίχων 2-3 τοῦ εἱρμοῦ: *ὡς ἐν φωτὶ τὰ ἔργα ὑμνῇ σε, Χριστέ, | τὸν δημιουργόν*... προϋποθέτει τὸ *γενηθήτω φῶς*, τὴν δημιουργίαν τοῦ φωτὸς πρὸς διάλυσιν τοῦ σκότους καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἐν φωτὶ ὑμνῳδίας τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ ὁ ξενίζων σχηματισμὸς *προυπέπωτο* [ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους· εἱρμὸς ϛ' ᾠδῆς, στίχ. 4, τοῦ κανόνος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου — Μηναῖον Αὐγούστου ιε', Ἀνθολογία, σ. 182,85] οὐχὶ κατὰ τὴν ῥηματικὴν σημασίαν τοῦ *προπίνω*, ἀλλ' ἐκ τῆς χρονικῆς σχέσεως «προτοῦ καταποθῇ». Καὶ ἔτι ξενίζει καὶ ἡ τμῆσις τοῦ *προεῖδον*: *πρὸ γὰρ εἶδον σωματούμενον Θεόν*, στίχ. 5 τοῦ εἱρμοῦ τῆς ᾠδῆς ε' τοῦ κανόνος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν (Μηναῖον Φεβρουαρίου β', Ἀνθολ., σ. 174,85), ὡς καὶ τὸ *τιθέατε* τῆς ᾠδῆς θ', τροπ. 3, στίχ. 2, τοῦ κανόνος τῶν Βαΐων (Τριῴδιον, Ἀνθολογία, σ. 186,175) καὶ οἱ διάφοροι τύποι τοῦ μεταγενεστέρου ἀδοκίμου ἐνεστῶτος *μολέω -ῶ* ἐκ τοῦ ἀορίστου *μολεῖν* (Ἀνθολογία, σσ. 169,25, 187,25, 191,55), ὁ ἀόριστος *ἠσθήθη* (αὐτόθι, 170,64) καὶ τὸ *τμᾶται* = τέμνεται τοῦ στίχου 1 τοῦ εἱρμοῦ τῆς α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης (*Τμηθείσῃ τμᾶται | πόντος ἐρυθρός*... Τριῴδιον, Ἀνθολογία, σ. 190,1) ὡς ἐξ ἀθησαυρίστου ἐνεστῶτος *τμῶμαι* (τὸ *τμῶ καὶ κατὰ ἀναδιπλασιασμὸν τέτμω* παρ' Εὐσταθίῳ). Περὶ τοῦ ὁμοίως νεοπλάστου ἐπιθέτου τοῦ Κοσμᾶ *ὑπέρῳον* ὕδωρ βλ. κατωτέρω.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον *βρόμεον*, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ εἱρμῷ πολλαχῶς μαρτυρεῖται, ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς μετοχῆς *βρομέον* εἰς τὸ ἐπίθετον *βρό-*

1. *καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους*· ἤτοι ἔθηκε σαφῆ ὅρια μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους, καὶ ὡς εἰκὸς κατὰ τὴν ἐκφορὰν προηγεῖται ἡ ἔννοια τοῦ φωτός. Καὶ κατὰ τὸν ἐν ταῖς Σειραῖς Μ. Βασίλειον (Ἑξαήμ. II, 7): *τουτέστιν ἄμικτον αὐτῶν τὴν φύσιν κατ' ἐναντίωσιν ἀντικειμένην ὁ Θεὸς κατεσκεύασεν· πλείστῳ γὰρ τῷ μέσῳ διέστησεν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων καὶ διώρισεν* (F. Petit, La chaîne sur la Genèse, I, σ. 30, ἀρ. 45).

2. Ἑορτοδρόμιον, σ. 600 (ἀνατύπ., τ. Γ', 2002, σ. 247).

3. Θ. Δετοράκη, Κλασσικαὶ ἀπηχήσεις εἰς τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν, ΕΕΒΣ ΛΘ'-Μ', 1972-1973, σσ. 148-161, ἐν σ. 152, ἀρ. 4.

μεον δύναται νὰ ἠκολούθησε τὴν πορείαν ἀναλόγου τονικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐπιθέτου *νηφαλέος* (μαρτυρουμένου ὡς ἄλλου τύπου τοῦ *νηφάλιος*, LSJ) εἰς τὴν μορφὴν *νηφάλεος*[1], τῆς ὁποίας ἔχομεν ἱκανὰ παραδείγματα καὶ ἐκ πρωΐμων βυζαντινῶν κειμένων· οἷα: Καλλινίκου Βίος ὁσίου Ὑπατίου 123,$_{9-10}$ (Teubner): *ὡς ἄπειρος νηφάλεος οὐκ ἔστη εἰς τοὺς πολέμους*· αὐτόθι 135,$_{14-15}$: *ὁ νοῦς μου πρὸς τὸν Θεὸν νηφάλεος διαμένει*· Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, PG 72, 745A: *νηφάλεον ἔχειν χρὴ καὶ ἐγρηγορότα τὸν νοῦν*· Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορία VI, 11, σ. 330,$_{21}$ (Hansen): *νηφάλεον καὶ σπουδαῖον*, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ Λόγος ἀσκητικός... (P. Van Deun, CCSG 40, σ. 41,$_{354}$): *ἔσῃ νηφάλεος* (v.l. *νηφάλαιος*), Ἀναστασίου Σιναΐτου Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις... (M. Richard - J. A. Munitiz, CCSG 59, σ. 39, ἀρ. κα΄, 4,$_{38-39}$): *νηφάλεον εἶχον τὸν νοῦν καὶ τὴν φρένα*, κ.ἄ. Ἐν Μαξίμου Τυρίου Διαλ. Γ΄, 44 (Koniaris) τὸ *νηφάλαιος* καὶ *νηφάλεος* ὡς ἕτεραι γραφαὶ ἀντὶ *νηφάλιος*[2]. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἂν ἀναζητηθῇ καὶ διαφορετικὴ ἀναλογία, εἰς τὸν φιλογρηγόριον καὶ ἐραστὴν τοῦ ἔργου τοῦ Θεολόγου Κοσμᾶν καὶ ὁ ἀρχαΐζων τύπος τῶν Ἐπῶν *βορβόρεος*[3] (*βόρβορος* › *βορβόρεος*) δύναται νὰ συσχετισθῇ κατὰ τὸν σχηματισμὸν πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ νεωτερικοῦ *βρόμεος* (*βρόμος* › *βρόμεος*).

Καὶ ἐν συμπεράσματι· ὁ τύπος πῦρ *βρομαῖον* μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μετοχὴ *βρομέον* εἰς τὸ γλωσσικὸν αἰσθητήριον ἔχει ἐξελιχθῇ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἐπίθετον· καὶ εἰς τὰς λεκτικὰς προτιμήσεις τοῦ Κοσμᾶ τὸ ἐπίθετον τοῦτο προσηρμόσθη πιστότερον εἰς τὸν τύπον τῆς ἀρχικῆς καταλήξεως εἰς *-εον* καὶ ἠκολούθησε τὴν ἐξέλιξιν *νηφαλέος - νηφάλεος*, ὥστε νὰ δώσῃ λέξιν προπαροξύτονον *βρόμεον*. Ὁ τύπος *βρόμιον* εἰσήχθη ἐνωρὶς πρὸς διόρθωσιν ὡς γνωστότερος ὑπὸ μὴ ὑποπτευόντων τὴν ἐκ τοῦ στίχου τοῦ Θεολόγου ἐξάρτησιν τῆς λέξεως[4].

1. Παρὰ E. Trapp κ.ἄ., Lexikon zur byzantinischen Gräzität, 5. Fasz., Wien 2005, σ. 1080, σημειοῦται καὶ ὁ τύπος *νηφάλαιος*, ὃν βλ. καὶ ἐν τῷ Βίῳ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ (ι΄ αἰ.): *νηφάλαιος δὲ ὢν ὁ παῖς ἐν τάχει ἐξέμαθε τὸ Ψαλτήριον καὶ τοὺς ψήφους*... (Rydén, τ. II, σ. 12,$_{18-19}$).

2. Καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ M. B. Trapp (Teubner, 1994), σ. 23,$_{50}$, ὁμοίως σημειοῦνται καὶ αἱ γραφαὶ τῶν κωδίκων *νηφάλοιος* καὶ *νηφάλαιος*.

3. Θησαυρίζει ὁ Δετοράκης, ὡς ἀνωτέρω, ΕΕΒΣ ΜΕ΄, 1981-1982, σ. 142, καὶ ἐντεῦθεν ἐν P. Boned Colera κ.ἄ., Repertorio bibliográfico de la lexicografía griega, Madrid 1998 [Diccionario Griego Español, Anejo III], σ. 216.

4. Καὶ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀρχαΐζουσαν ποίησιν τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἰσχύουν αἱ ἀρχαὶ παρατονισμοῦ λέξεων αἱ ἀνιχνευόμεναι ἢ συνηθέστερον ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ νεωτέρων ἐκδοτῶν εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ὧν τινα ἀνάλογα ἐντοπίζονται

β΄) *ὑπέρῳος ὑδάτων ὑπόστασις ἢ ὑπέρρoον ἐν αἰθέρι ὕδωρ;*

Ἀμφότεραι αἱ γραφαὶ αἱ χαρακτηρίζουσαι τὸ κατὰ τὴν ΠΔ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἀπαντοῦν ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἐν οἷς περιλαμβάνονται κανόνων τῆς Ἀνθολογίας Christ-Paranikas, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν Λειτουργικῶν βιβλίων ἐμφανίζουν ἀνομοιομορφίαν. Πρόκειται περὶ τοῦ κανόνος εἰς Θεοφάνεια τοῦ Κοσμᾶ Μελῳδοῦ ἤχου β΄, ᾠδὴ ζ΄, τροπ. 1, στίχ. 6-7: ...*ὁ κρατῶν τὴν ὑπέρῳον* | *τῶν ὑδάτων ὑπόστασιν* (Ἀνθολ., σ. 171,$_{134-135}$) καὶ τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης ἤχου πλ. β΄ τοῦ αὐτοῦ, ᾠδὴ ε΄, τροπ. 1, στίχ. 1-5: *Ἡ τὸ ἄσχετον κρατοῦσα* | *καὶ ὑπέρρoον ἐν αἰθέρι ὕδωρ* |...| *Θεοῦ Σοφία*... (Ἀνθολ., σ. 192,$_{79-83}$). Τὸ Μηναῖον Ἰανουαρίου Βενετίας (1895), σ. 74, γράφει: *τὴν ὑπέρῳον*, ὡς ὁμοίως καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (Ἑορτοδρόμιον, ἀνατύπ., τ. Α΄, σ. 276), τὸ δὲ Μηναῖον τῆς Ῥώμης, τ. III, 1896, σ. 151, *τὴν ὑπερῷον*. Τὸ Τριῴδιον Βενετίας (1898), σ. 365, ἔχει τὴν γραφὴν *ὑπερῷον*, ὡς καὶ τὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας Ἀθηνῶν 1960, σ. 382, καὶ ὁ Νικόδημος Ἁγιορείτης (Ἑορτοδρόμιον, 1836, σ. 337, ἀνατύπ. 2002, τ. Β΄, σ. 147), ἐνῷ τὸ Τριῴδιον τῆς Ῥώμης (1879), σ. 653, *ὑπέρρoον*. *Ὑπερῷον ἐν αἰθέρι ὕδωρ* ἔχει καὶ ἡ κριτικωτέρα (ἐπὶ ἁγιορειτικῶν ἰδίᾳ κωδίκων στηριχθεῖσα) ἔκδοσις τοῦ π. Κωνστ. Παπαγιάννη, Ἡ Ἁγία καὶ μεγάλη Ἑβδομάς, Ἀθῆναι [Ἀποστ. Διακονία] ^{5}2003, σ. 133. Ὁμοίως καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἀναγινώσκει ἐν τῷ κανόνι τῶν Θεοφανείων: *ὁ κρατῶν τὴν ὑπερῷον* | *τῶν ὑδάτων ὑπόστασιν*[1].

Καὶ οὕτω τῇ ἀληθείᾳ φέρονται τρεῖς παραδεδομέναι γραφαί: *ὑπερῷον, ὑπέρῳον* καὶ *ὑπέρρoον*. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη θὰ ἀποκλεισθῇ διὰ λόγους μετρικούς, διότι εἰς τὴν ἀνάλογον θέσιν τοῦ εἱρμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν τροπαρίων τῶν αὐτῶν ᾠδῶν ζ΄ τῶν Θεοφανείων καὶ ε΄ τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης κεῖνται λέξεις προπαροξύτονοι (*δροσιζόμενοι*,

εἰς δημωδέστερα κείμενα· βλ. K. Mitsakis, The Language of Romanos the Melodist, München 1967, σσ. 7-11.

1. καὶ ἑρμηνεύει: *ὁ τὰ ὑπερῷα τοῦ στερεώματος, ἤγουν τὴν ἄνωθεν αὐτοῦ κυρτὴν περιφέρειαν, στεγάζων τοῖς ὕδασι καὶ συγκρατῶν καὶ μὴ ἐφ' οὕτω πρανοῦς τοῦ σχήματος διολισθαίνειν ἐῶν ὀλισθηρὰν οὕτω φύσιν καὶ εὐκατάρρυτον*, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 91-92. Τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ στερεώματος ὁ Μ. Βασίλειος βλέπει ἐνδεχομένως ἐπίπεδον (Ἑξαήμ. Γ΄, 4, Amand de Mendieta - Rudberg, σ. 43,$_{12-25}$): κατὰ τὰ λουτρά, ἃ ...*ἐν τοῖς ἄνω τοῦ* (ἔνδον ἡμικυκλικοῦ) *στέγους ὁμαλὴν ἔχει πολλάκις τὴν ἐπιφάνειαν*.

ὕδατος, ὑποστάσεσιν ‖ *συνδεόμενοι, ταπεινώσεως*)[1]. Ἡ γραφὴ ὑπέρροον φαίνεται ὅτι προτιμᾶται ὡς ὀρθοτέρα[2], διότι πρόκειται περὶ λέξεως μαρτυρουμένης ὑπὸ τῶν λεξικογράφων, ἧς ἡ σημασία κυριολεκτεῖται ἐπὶ τοῦ ἄνωθεν ῥέοντος ὕδατος[3]. Καὶ αὐτὴν τὴν γραφὴν γνωρίζει καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἑρμηνεύων ἐμμέτρως τὸ ἀνωτέρω τροπάριον τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης: «ἡ τὸ ἄσχετον κρατοῦσα | καὶ ὑπέρροον ἐν αἰθέρι ὕδωρ» : *Χεὶρ ἡ κρατοῦσα τῶν ὅλων τὴν οὐσίαν | πηγάς τε τὰς ἄνωθι τὰς ὑπερρόους...*[4].

Ἀλλὰ ἡ ἔννοια τοῦ *ὑπέρροος* δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι δὲν προσιδιάζει ἐνταῦθα. Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τῶν δύο πρώτων τούτων στίχων τοῦ τροπαρίου τῆς Μ. Πέμπτης, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τροπαρίου τῶν Θεοφανείων ὁ Μελῳδὸς ἀποδίδει τὴν ἔννοιαν τοῦ Ψαλμικοῦ στίχου ργ' 3: *ὁ στεγάζων ἐν ὕδασιν τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ*, ἔνθα ὁ Ψαλμῳδὸς λαμβάνει τὴν εἰκόνα τοῦ σταθεροῦ καὶ μὴ ῥέοντος ὕδατος, τοῦ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ, ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως (α' 7-8): *καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ*

1. Καὶ φαίνεται ὅτι τὰ *ὑπερῷα ὕδατα* εἰσέρχονται εἰς τὴν ποίησιν ἐκ τοῦ Ψαλμικοῦ ργ' 3 παραβλάπτοντα μὲν ἐνταῦθα τὸ μέτρον τοῦ τροπαρίου τοῦ Κοσμᾶ, ἀλλ' ἔχοντα ὀρθῶς ἐν τῷ κανόνι τοῦ Ἰωσὴφ Ὑμνογράφου τῇ Παρασκευῇ τοῦ γ' ἤχου, ᾠδῇ α', τροπ. 2 (Παρακλητική): *Ἄβυσσον ὁ ποιήσας προστάξει | ὕδατα ὑπερῷα, δυνατέ, | ὁ στεγάζων ἐφ' ὑδάτων...* κατὰ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ εἱρμοῦ τοῦ Κοσμᾶ: *Χέρσον ἀβυσσοτόκον πέδον | ἥλιος ἐπεπόλευσε ποτέ...*, ἔνθα ἀντιστοιχεῖ καὶ συμπίπτει τονικῶς τὸ *ὕδατα ὑπερῷα, δυνατέ*, πρὸς τὸ *ἐπεπόλευσε ποτέ*. Μήπως ἤδη ἡ γραφὴ *ὑπερῷον ὕδωρ* εἰς τὸ τροπάριον τοῦ Κοσμᾶ εἶχεν εἰσαχθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἀντλεῖ ὁ Ἰωσήφ; Ταύτην γνωρίζει καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐν ὁμ. νη', § α' (Οἰκονόμος, σ. 224).

2. Βλ. Θ. Ε. Δετοράκη, Ἀθησαύριστα βυζαντινά. Ἑκατοντὰς πρώτη, Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976-1977, σ. 241, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός..., σσ. 138, 144.

3. *ὑπέρροον δὲ τὸ ἄνωθεν ῥέον ὕδωρ*, Πτολεμαῖος Γραμματικός, Περὶ διαφορᾶς λέξεων κατὰ στοιχεῖον, Υ 158,3 (Palmieri)· *ὑπέρροον τὸ ἀπὸ ὕψους ῥέον*, Σούδα IV, 658,4 (Adler). Βλ. καὶ Astrid Steiner, Byzantinisches im Wortschatz der Suda, ἐν E. Trapp κ.ἄ. (Hrsg.), Studien zur byzantinischen Lexikographie, Wien 1988, σσ. 149-181, ἐν σ. 180. Ἐνῷ τὸ ῥ. *ὑπερρέω* ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπερχειλίζειν· πβ. Πλωτίνου Ἐνν. V, 2, 1,8-9: *...ὑπερερρύη* (sc. τὸ ἓν) *καὶ τὸ ὑπερπλῆρες αὐτοῦ πεποίηκεν ἄλλο* (sc. τὸν νοῦν καὶ ὄν), καὶ Ἰωάννου Εὐχαΐτων κανόνα β' εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας (Μηναῖον Ἰανουαρίου λ'), ᾠδὴν α', τροπ. 2: *ὥσπερ κρατὴρ ὑπερερρύη, δέσποτα, | ἡ ἀγαθότης σου... | ὡς καὶ ἄλλους ἀγγέλους | μετὰ σαρκὸς ὑποστήσασθαι | τοὺς νῦν προκειμένους εἰς ἔπαινον*. Εἶναι φανερὰ ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Πλωτίνου.

4. Τρ. Θ. Μανιάτη, Ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ: Ἡ παράφραση τοῦ κανόνα στὴν Μεγάλη Πέμπτη Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ, Δίπτυχα Α', 1979, σσ. 194-238, ἐν σσ. 224-225, καὶ L. G. Westerink, Michaelis Pselli Poemata, Stutgardiæ et Lipsiæ [Teubner] 1992, σ. 290, ἀρ. 24,95-96.

ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. Καὶ τὰ ὑπερῷα τοῦ Ψαλμοῦ δὲν εἶναι ἕτερον τοῦ στερεώματος ἢ τοῦ οὐρανοῦ τῆς Γενέσεως, τὸ δὲ στερέωμα ὡς ἐκ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ πεπηγότος καὶ μὴ ἐπιτρέποντος τὴν ῥοήν[1]. Εἰς τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ ἀναφέρεται τὸ χωρίον τοῦ αὐτοῦ Ψαλμοῦ ργ' 13: *ὁ ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῴων αὐτοῦ*, καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ Χρυ-

1. Πβ. τὸ τῶν Παροιμιῶν η' 28-30: *ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ ἄνω νέφη... καὶ ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην* (sc. ἡ σοφία) *παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα* καὶ τὸ *περὶ τὴν γῆν ἀτρεμεῖν* τοῦ Μ. Βασιλείου (Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, ὁμ. Γ', 5, Amand de Mendieta - Rudberg, σ. 46,15). Περὶ τῆς ὑφῆς τοῦ στερεώματος ὡς ἐκ πεπυκνωμένου ἀέρος ἢ ὕδατος ἢ ἐκ μείγματος τῶν τεσσάρων στοιχείων ἡ ἑρμηνεία τοῦ Μ. Βασιλείου (αὐτόθι, Γ', 4, σσ. 44,9-45,14): *τῇ δὲ Γραφῇ σύνηθες τὸ κραταιὸν καὶ ἀνένδοτον στερέωμα λέγειν... ἡγούμεθα ἐπί τινος στερρᾶς φύσεως στέγειν τοῦ ὕδατος τὸ ὀλισθηρὸν καὶ εὐδιάλυτον ἐξαρκούσης τὴν φωνὴν ταύτην τετάχθαι. ... καταδεχόμεθα τὸ στερέωμα ἢ ἐξ ἑνὸς τῶν ἁπλῶν* (sc. στοιχείων) *ἢ τὸ ἀπὸ τούτων μίγμα φῆσαι ὑπάρχειν*, καὶ σχόλιον: *ἡ γραφὴ στερέωμα οἶδεν, τὸ κατ' ἰσχὺν ἰσχυρὸν καὶ στερεόν*)· καὶ ἐν συνεχείᾳ (Η', 7, σ. 140,1-3: *...στερεώματος δὲ* (προσειρημένου) *διὰ τὸ πυκνότερόν πως εἶναι, συγκρίσει τοῦ αἰθερίου σώματος, καὶ μᾶλλον πεπιλημένον ταῖς κάτωθεν ἀναφοραῖς τὸν ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα*· καὶ περὶ τῆς λεπτῆς ὑφῆς τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος ὕδατος αὐτόθι, Γ', 7, σ. 49,17-19: *καὶ νόει μοι τόπον τινὰ διακριτικὸν τοῦ ὑγροῦ* (sc. τὸ στερέωμα)· *τὸ μὲν λεπτὸν καὶ διηθούμενον ἐπὶ τὸ ἄνω διέντα, τὸ δὲ παχύτατον καὶ γεώδες ἐναφιέντα τοῖς κάτω...* Καὶ ἄρα κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον τὸ ἐπάνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ δὲν εἶναι βαρὺ καὶ βρῖθον ὡς τὸ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος. Ἐπὶ τούτου ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι ἔτι σαφέστερος (Ἀπολογητικός... περὶ τῆς Ἑξαημέρου, PG 44, 84A-B): *χωρισμὸν δὲ ὑδάτων διὰ τοῦ στερεώματος γεγονότα παρὰ τῆς Γραφῆς διδασκόμενος* (Γέν. α' 6) *οὐκ ἔξω μοι δοκῶ τοῦ εἰκότος ποιεῖν καὶ τῆς κατ' ὄνομα σημασίας, ἐπὶ τοῦ ὕδατος χωρισμὸν ἐννοῶν, ὥστε διάφορον ἑκατέρου τὴν φύσιν οἴεσθαι καὶ πεπεῖσθαι· τὸ μὲν ἀνωφερές τε καὶ κοῦφον εἶναι καὶ τῆς κουφότητος τοῦ πυρὸς ἐλαφρότερον· ὥστε ὑπεράνω τῆς θερμῆς οὐσίας μένον μήτε τῇ κινήσει τοῦ ὑποκειμένου συμμετατίθεσθαι μήτε τῇ θερμότητι πρὸς ἀντίπαλον τάξιν ἀποκαθίστασθαι, ἀλλ' αὐτό τε μένειν ἀμείωτον τῷ τε ὑποτρέχοντι πυρὶ μηδεμίαν δι' ἑαυτοῦ πάροδον ἐᾶν — πῶς γὰρ ἂν τόπος τῷ ὑλικῷ τὸ ἄϋλον γένοιτο; —. τὸ δὲ ἕτερον ὕδωρ τοῦτο εἶναι, οὗ τὴν φύσιν καὶ ὀφθαλμῷ καὶ ἁφῇ καὶ γεύσει γνωρίζομεν· ὃ γὰρ καὶ κάτω φέρεται καὶ διειδὲς καθορᾶται καὶ τῇ γεύσει γινώσκεται διὰ τῆς ἐγκειμένης ποιότητος τοῦτο πρὸς ἄλλην τινὰ μεταφέρειν ἔννοιαν ἡ τοῦ γνωριζομένου φύσις οὐκ ἀναγκάζει.* Καὶ οὕτως ὁ Γρηγόριος Νύσσης προσδιορίζει ἀκριβέστερον τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνωφεροῦς ὕδατος τούτου τῶν ὑπερῴων τοῦ Θεοῦ. Ἀναγωγικώτερον περὶ στερεώματος καὶ ὕδατος βλ. τὸν αὐτὸν ἑρμηνεύοντα αὐτόθι, στ. 80C-81D. Πβ. καὶ J. Rousselet, Grégoire de Nysse avocat de... Moïse, ἐν *In principio*. Interprétations des premiers versets de la Genèse, Paris [Études Augustiniennes] 1973, σσ. 95-113, ἐν σσ. 110-111, καὶ Monique Alexandre, Le commencement du livre Genèse I-V. La version grecque de la Septante et sa réception, Paris [Beauchesne] 1998, σσ. 109-111. Ἄλλως καὶ ἁπλοϊκώ-

σοστόμου (Εἰς τοὺς Ψαλμούς, ρλδ', β', PG 55, 390D): *οὐ τοῦτο τοίνυν τὸ θαυμαστὸν μόνον, ὅτι ἀνάγονται* (νεφέλαι, Ψαλμ. ρλδ' 7), *ἀλλ' ὅτι καὶ βαδίζουσι καθάπερ ἐν ὑπερῴοις ὄγκον φέρουσαι τοσούτων ὑδάτων.* Τοὐναντίον τὸ ἐπάνω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ ἐννοεῖ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος: *...ὕδασι θείοις ὑπερῷά τινα στεγάζεται, δι' ὧν ὑμνεῖται Θεὸς* (λόγ. μα', 12,17-18, SC 358, σ. 342), καὶ ὑπονοεῖ τὸ τοῦ Ψαλμ. ρμη' 4: *αἰνεῖτε αὐτόν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.* Τὸ ὕδωρ τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ῥέει ἄνωθεν καὶ πρὸς τὴν γῆν, λόγῳ ὑφῆς καὶ διότι κρατεῖται ὑπὸ τῆς Θεοῦ Σοφίας, τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅστις πρὸς τοῦτο ἐτεχνήσατο τὸ στερέωμα, εἶναι λογικὸν νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ὕδωρ τῶν ὑπερῴων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς ἀνῆκον εἰς τὰ *ὑπερῷα* νὰ προσδιορίζηται διὰ τοῦ ἐξ αὐτῶν παραγομένου νεοκόπου ἐπιθέτου *ὑπέρῳον*, ὡς ἐκ τοῦ *οὐρανοῦ* τὸ *οὐράνιον*· ἡ κατάληξις *-ιον* συγχωνεύεται εἰς ὁμοίαν κατάληξιν τοῦ ὡς οὐσιαστικοῦ ἐνταῦθα *ὑπερῴον*.

Ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἰδίᾳ τῶν ἀνωτέρω χωρίων ὁδηγεῖ καὶ εἰς ἄλλην σκέψιν, ὅτι ἐνταῦθα ἐπιδιώκεται ἀντίθεσις, σχῆμα ἀγαπητὸν εἰς τοὺς ὑμνογράφους πρὸς ἔξαρσιν τῆς ὑπερεχούσης δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Ἔγκειται δὲ εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐνυπόστατος Σοφία τοῦ Θεοῦ (Παροιμ. η' 25-31)[1] ἐμφανίζεται ὡς ἀντιτιθεμένη καὶ ἀναστέλλουσα τὰς ἐμφύτους καὶ ἀπαραβάτους δυνάμεις στοιχείων τῆς φύσεως. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ στίχων 3-4 τοῦ τροπαρίου: *ἡ ἀβύσσους χαλινοῦσα | καὶ θαλάσσας ἀναχαιτίζουσα* (καὶ προφανῶς ὑπονοοῦνται οἱ στίχοι τοῦ Ἰὼβ λη' 11: *ἡ θάλασσα, μέχρι τούτου ἐλεύσῃ καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ* καὶ ὁ στίχ. 3 τῆς ἀποκρύφου Προσευχῆς τοῦ Μανασσῆ: *ὁ πεδήσας τὴν θάλασσαν τῷ λόγῳ τοῦ προστάγματός σου, ὁ κλείσας τὴν ἄβυσσον καὶ σφραγισάμενος τῷ φοβερῷ καὶ ἐνδόξῳ ὀνόματί σου*)[2]. Καὶ ἐνῷ ἡ ἄβυσσος καὶ ἡ θάλασσα εἶναι ἀχανεῖς, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ θέτει χαλινοὺς εἰς τὰς δυνάμεις των καὶ ὅρια εἰς τὴν ἔκτασίν των. Τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐπάνω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ φύσεως *ἄσχετον*,

τερον πειρᾶται ὅπως ἑρμηνεύσῃ τὸ διατί ὕδωρ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ (ὃν θέλει κρυσταλλώδη ἀπὸ ὑδάτων παγέντα) ὁ Σεβηριανὸς Γαβάλων, Εἰς τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς κοσμοποιίας..., γ', PG 56, 442B-D.

1. Βλ. τὰς ἐπὶ τῶν Παροιμιῶν περὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, δηλ. τῆς Ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, θέσεις Μ. Ἀθανασίου καὶ Γρηγορίου Νύσσης παρὰ Wendy Elgersma Helleman, Gregory's Sophia: 'Christ - the Wisdom of God', ἐν Studia Patristica XLI, Leuven κ.ἀ. [Peeters] 2006, σσ. 345-350.

2. A. Rahlfs, Psalmi cum Odis, Göttingen [Vandenhoeck & Ruprecht] 1979 (Septuaginta, vol. X), σ. 362 (Ὠδὴ ΙΒ').

ἀσυγκράτητον καὶ ἔχον τὴν τάσιν νὰ ῥέῃ πρὸς τὰ κάτω (*ὑπέρροον*), ὅμως συγκρατεῖ ἐν τῷ αἰθέρι διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι λογικὸν ἑπομένως ἐνταῦθα τὸ ὕδωρ τῶν ὑπερῴων νὰ χαρακτηρίζηται *ὑπέρροον*, ὅπως δειχθῇ ἡ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ ὑπερέχουσα δύναμις πρὸς ἀναστολὴν τῆς φυσικῆς ῥοῆς αὐτοῦ.

Τοὐναντίον δὲν εἶναι σαφὴς ἡ διάκρισις ῥοῆς καὶ ἀναστολῆς τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος εἰς τὸ τροπάριον τῆς ζ' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῶν Θεοφανείων, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ὡς ἐλέχθη, θέλει καὶ τοῦ ὕδατος τούτου τὴν φύσιν ὀλισθηρὰν καὶ εὐκατάρρυτον. Ἐνταῦθα ὁ κρατῶν τὴν ὑπέρῳον τῶν ὑδάτων ὑπόστασιν εἶναι ὁ δεσπότης τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος ἀπείρου ὕδατος, ὅστις *ἐν τοῖς ὕδασι | σωματοφόρος ἔστηκεν* (στίχ. 8-9), ἐμφανιζόμενος ὡς ἔχων ἀνάγκην τοῦ ὀλίγου ὕδατος τοῦ ῥείθρου τοῦ Ἰορδάνου καὶ περιοριζόμενος ἐντὸς αὐτοῦ· καὶ ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἀντίθεσις. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ τροπαρίῳ τούτῳ ἡ γραφὴ *ὑπέρῳον* εἶναι σαφέστερον ἐνδεικτικὴ τοῦ δηλουμένου νοήματος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ τροπαρίου τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης εἶναι ἆρά γε ἀπαραίτητον νὰ δηλωθῇ διὰ προσδιορισμοῦ ἡ πασίγνωστος ἰδιότης τοῦ ὕδατος νὰ ῥέῃ ἐκ τῶν ἄνω; Δὲν ἀρκεῖ ἡ δήλωσις τῆς τάσεως αὐτοῦ μόνον διὰ τοῦ *ἄσχετον*; Σημειωτέον ὅτι μαρτυρεῖται καὶ ἡ γραφὴ *ὑπέρῳον* εἰς τὸ παρὸν χωρίον, διότι ἀπαντᾷ ἐν τῷ κώδ. τοῦ ιδ' αἰῶνος Vat. Barber. 583, σ. 736, τῷ περιέχοντι τὸν «Βίον... Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ», ἔνθα ὁ λόγος ὅτι ἐκ θείας ἐμπνεύσεως καὶ διὰ πυξίου ἐδόθη καθ' ὕπνον εἰς μὲν τὸν Κοσμᾶν ἡ ἀρχὴ τοῦ τροπαρίου τῆς Μ. Πέμπτης: *ἔδοξεν οὖν ἀναπτυχθῆναι ταῦτα καὶ μέντοι καὶ ἀνεπτύσσοντο. καὶ ὁ μὲν μέγας Κοσμᾶς τὸ «Ἡ τὸ ἄσχετον κρατοῦσα καὶ ὑπέρῳον ἐν αἰθέρι ὕδωρ»...*, εἰς δὲ τὸν Ἰω. Δαμασκηνὸν ἡ ἀρχὴ τοῦ *Ἐν τάφῳ σωματικῶς...* Ὑπὸ τοῦ ἐκδότου διορθοῦται εἰς *ὑπέρροον*[1], ὡς ἔχει καὶ ἐν ἑτέρῳ συγγενεῖ Βίῳ Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ κώδικος τοῦ ιδ' αἰ. τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ μονῆς τῆς Θεοτόκου διηγουμένῳ τὸ αὐτὸ γεγονός[2].

Ἀλλὰ καὶ ἄλλως χάριν τῶν ἀντιθέσεών του ὁ Κοσμᾶς ἀντιπαραθέτει ἀπείρους ποσότητας ὕδατος τὰς ὁποίας διαθέτει καὶ συγκρατεῖ ὁ

1. Θεοχ. Ε. Δετοράκη, Ἀνέκδοτος Βίος Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ, ΕΕΒΣ ΜΑ', 1974, σσ. 259-296, ἐν σ. 277,433-436.

2. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. Δ', 1897 (Bruxelles 1963), σ. 276,8-10· βλ. καὶ τὸ ἐν ὑπομνήματι σχόλιον τοῦ ἐκδότου.

Θεὸς κατὰ τὰς Γραφάς, πρὸς τὸ σχετικῶς ἐλάχιστον ὕδωρ οὗ ταπεινούμενος ἔχει ἀνάγκην ἔν τε τῷ Ἰορδάνῃ καὶ ἐν τῷ Νιπτῆρι. Καὶ ἀναφέρει τὸ ὕδωρ τὸ ἐπάνω τοῦ στερεώματος, καὶ ὡς ὕδωρ τῆς *ἀβύσσου*[1] καὶ ὕδωρ τῆς *θαλάσσης*[2] τὸ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, μνημονεύων οὕτω καὶ τοὺς τόπους τῶν ἀπείρων τούτων ὑδάτων. Ἐν τῷ κανόνι τῶν Θεοφανείων, ἔνθα δὲν ὑπάρχει ἄλλος προσδιορισμός, τὸ ἐπίθετον *ὑπέρῳον* δηλοῖ αὐτὴν τὴν ἐν τοῖς ὑπερῴοις τοῦ Θεοῦ θέσιν τοῦ ὕδατος. Ὁ κανὼν τῆς Μ. Πέμπτης τοῦτο ἐννοεῖ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ *ἐν αἰθέρι* (ἔνθα ὁ αἰθὴρ οὐρανός), καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἑτέρου ὕδατος διὰ τῶν τόπων αὐτοῦ τῆς ἀβύσσου καὶ τῆς θαλάσσης. Καὶ ὡς ἐκ τούτου διατί ἀπαιτεῖται καὶ ἕτερος προσδιορισμὸς τοῦ ἐν αἰθέρι ὕδατος ὡς ὑπερῴου; Ποιητικῶς βεβαίως ὁ πλεονασμὸς δὲν εἶναι φευκτὸς καὶ ἴσως ἀπαραίτητος ἐνταῦθα[3] ὅπως δηλωθῇ τὸ ἀνώτερον τοῦ στερεώματος.

Ἐπειδὴ ὅμως τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι δυνατὸν ὡς πρὸς τὸ ἄσχετον ὕδωρ τοῦ αἰθέρος νὰ δώσουν ἀναντίρρητον ἀπάντησιν (ἂν καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης διδασκαλίας περὶ λεπτῆς, ἐλαφρᾶς καὶ ἀνωφεροῦς ὑφῆς τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος ὕδατος καὶ προφανῶς οὐχὶ ὑπερρόου, τὴν ὁποίαν ὁπωσδήποτε ἐγνώριζεν ὁ Κοσμᾶς, φαίνεται πιθανωτέρα ἡ ἐκδοχὴ περὶ ὑπερῴου ὕδατος καὶ εἰς τὸν κανόνα τῆς Μ. Πέμπτης), προτιμητέα ἴσως θὰ ἦτο ἡ διατήρησις τῆς παραδεδομένης διττογραφίας: ...*ὁ κρατῶν τὴν ὑπέρῳον | τῶν ὑδάτων ὑπόστασιν*..., ἀλλὰ *Ἡ τὸ ἄσχετον κρατοῦσα | καὶ ὑπέρροον ἐν αἰθέρι ὕδωρ*..., ὥστε νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν δεσμεύεται εἰς τὴν χρῆσιν καὶ σπανίων καὶ νεοκόπων λέξεων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ποιήσεώς του, ὅπως δηλώσῃ κατὰ περίπτωσιν διάφορον ἔννοιαν.

1. *Ἄβυσσος εἶναι πλῆθος ὑδάτων δυσέφικτον ἔχον τὸ πέρας ἐπὶ τὰ κάτω* (κατὰ τὴν «Εἰς τὴν Γένεσιν ἑρμηνείαν» Προκοπίου τοῦ Γαζαίου, PG 87Α', 45Α) ἢ *ἄβυσσός ἐστιν ὕδωρ πολύ, οὗ τὸ βάθος ἀκατάληπτόν ἐστιν ἀνθρώποις ἢ σφόδρα δυσκατάληπτον*, Ἀπολλινάριος, Σειραὶ εἰς τὴν Γένεσιν (α' 2), Françoise Petit, La chaîne sur la Genèse. Édition intégrale, τ. I, Lovanii [Peeters] 1991, σ. 20, ἀρ. 25, ἔνθα σημειούμενα καὶ ἀνάλογα χωρία Σεβηριανοῦ Γαβάλων καὶ Γρηγορίου Νύσσης.

2. Διὰ τῆς *θαλάσσης* ἐννοεῖται τὸ ὑποπῖπτον εἰς τὰς αἰσθήσεις ὕδωρ τῆς γνωστῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ΠΔ Μεσογείου Θαλάσσης ἢ καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς· τὸ πέρα τῆς Μεσογείου καὶ περιβάλλον Ἀσίαν, Λιβύην καὶ Εὐρώπην ὠνομάζετο ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος *Ὠκεανὸς* (LSJ ἐν λ. *ὠκεανός*).

3. καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταυτολογίας· βλ. σχετικῶς Θ. Ξύδη, Ὁ πλεονασμός, ἐν τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, Ἀθῆναι 1978, σσ. 383-390, ἐν σσ. 383-384.

γ') ἐν ὑπερῴῳ τόπῳ ... ἐκ τοῦ Λόγου μαθόντες...
ἐν ὑπερῴῳ τόπῳ, ᾧ νοῦς ἐνίδρυται...

Ὁ *ὑπερῷος τόπος* ἐν τῷ εἱρμῷ καὶ τῷ τροπ. 1 τῆς θ' ᾠδῆς τοῦ ἀνωτέρω κανόνος τοῦ Κοσμᾶ τῆς Μ. Πέμπτης (Τριῴδιον καὶ Chr.-Par., Ἀνθολ., σ. 193,163-168) δὲν ἀνάγει εἰς τὰ στεγαζόμενα ἐν ὕδασιν ὑπερῷα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι τὸ γνωστὸν *ἀνώγαιον* τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἐν Ἱερουσαλὴμ (Μᾶρκ. ιδ' 15, Λουκ. κβ' 12). Εἰς τὴν σχετικὴν παρὰ Λουκᾷ ἰδίᾳ (κβ' 7-14) ἀφήγησιν περὶ τῆς ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τῶν Μαθητῶν Πέτρου καὶ Ἰωάννου εἰς οἰκίαν καὶ τῆς ὑποδείξεως εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου ἀνωγαίου ἐν αὐτῇ μεγάλου ἐστρωμένου πρὸς ἑτοιμασίαν τοῦ Δείπνου καὶ περὶ τῆς ἐλεύσεως ἐν συνεχείᾳ τοῦ Χριστοῦ ἐκεῖ μετὰ τῶν λοιπῶν Μαθητῶν προσφέρει ἀναγωγικὴν ἑρμηνείαν ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἐν τῇ Ἐρωτ. γ' Τῶν πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς[1], ὅστις ἐν τέλει (σ. 59,59-70) συνοψίζει παραβάλλων τὸ ἀνώγαιον πρὸς τὴν *διάνοιαν* τοῦ ἀνθρώπου, τὸν οἰκοδεσπότην τὸν ἀνερχόμενον εἰς τὸ ἀνώγαιον ὡς τὸν *νοῦν*[2] τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ὃν ἔρχεται ὁ *Λόγος* Χριστὸς ὅπως προσφέρῃ ἑαυτὸν εἰς κοινωνίαν, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς ἔχει καθαρθῆ διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ ἔχει πλουτισθῆ διὰ τῆς ὑψηλῆς γνώσεως. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: *τὸ δὲ ἀνώγαιον ἡ πλατεῖα καὶ εὐρύχωρός ἐστι διάνοιά τε καὶ ἐπιτηδειότης τῆς γνώσεως θείοις μυστικῶν τε καὶ ἀπορρήτων δογμάτων κατακοσμηθεῖσα θεάμασιν. ὁ δὲ οἰκοδεσπότης ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ τῷ λαμπρῷ τῆς κατ' ἀρετὴν οἰκίας καὶ τῷ ὕψει κάλλει τε καὶ μεγέθει τῆς γνώσεως ἐμπλατυνόμενος· πρὸς ὃν μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, τουτέστι τῶν περὶ φύσεως καὶ χρόνου πρώτων καὶ πνευματικῶν νοημάτων, ἐνδημῶν ὁ Λόγος ἑαυτὸν μεταδίδωσιν. πάσχα γὰρ ἀληθῶς ἐστιν ἡ πρὸς τὸν ἀν-*

1. C. Laga - C. Steel, Maximi Confessoris Quæstiones ad Thalassium, I, Turnhout - Leuven [Brepols] 1980, σσ. 55-59.

2. Περὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἀνωτέρων ἐκ τῶν πέντε γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, *διανοίας* καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου αὐτῆς *νοῦ*, ἡ διδασκαλία ἔρχεται ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν Μεσοπλατωνικῶν καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν ὅπως υἱοθετηθῆ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν (πβ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, λς' 30-32, σσ. 88-89, Kotter: *ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διττὰς ἔχει δυνάμεις, τὰς μὲν γνωστικάς, τὰς δὲ ζωτικάς. καὶ γνωστικαὶ μέν εἰσι νοῦς, διάνοια δόξα, φαντασία, αἴσθησις*... βλ. συναγωγὴν χωρίων καὶ βιβλιογραφίαν παρὰ Στ. Ἰω. Κουρούσῃ, Τὸ ἐπιστολάριον Γεωργίου Λακαπηνοῦ – Ἀνδρονίκου Ζαρίδου καὶ ὁ ἰατρὸς - ἀκτουάριος Ἰωάννης Ζαχαρίας..., ἐν Ἀθήναις 1984-1988, σσ. 406-415).

θρώπινον νοῦν τοῦ Λόγου διάβασις, καθ' ἣν τὸ πλῆρες ἅπασι χαρίζεται τοῖς ἀξίοις διὰ τῆς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν μετοχῆς παραγενόμενος μυστικῶς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος.

Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐν τῷ ἀνωγαίῳ νοῦ ὁ ἅγιος Μάξιμος λαμβάνει ἐκ τοῦ Ὠριγένους, ὅστις θεολογῶν ἀλληγορικῶς περὶ τῆς μυστικωτέρας ἐννοίας τοῦ ὑπερῴου ἀπαντῶντος πολλαχοῦ τῆς Π καὶ ΚΔ λέγει ἐνδεικτικῶς ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ιθ', 13,18-56 εἰς τὸν Ἱερεμίαν (SC 238, σσ. 226-230· PG 13, 488D-489C): *ὑπερῷον δὲ τὸν νοῦν τὸν ὑψηλὸν καὶ ἐπηρμένον δείξω ἐκ τῆς Γραφῆς, ὅτε μαρτυρεῖ τοῖς ἁγίοις ὅτι εἰς τὰ ὑπερῷα τοὺς προφήτας ὑπεδέξαντο...*, καὶ ἀπαριθμῶν ἐν συνεχείᾳ τὸ ὑπερῷον τοῦ Ἠλιού, τὸ ὑπερῷον τοῦ Ἐλισσαίου, τὸ ὑπερῷον τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τῆς Ἀναστάσεως μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς, τὸ ὑπερῷον τοῦ Πέτρου, τῆς Ταβιθὰ καταλήγει εἰς τὸ ἀνώγαιον τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἐπιφέρων: *οὐδεὶς οὖν Πάσχα ποιῶν, ὡς Ἰησοῦς βούλεται, κάτω ἐστὶ τοῦ ἀναγαίου, ἀλλὰ εἴ τις ἑορτάζει μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄνω ἐστὶν ἐν ἀναγαίῳ μεγάλῳ, ἐν ἀναγαίῳ σεσαρωμένῳ, ἐν ἀναγέῳ κεκοσμημένῳ καὶ ἑτοίμῳ...*

Ἡ ἐκ τούτων θεωρία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ κατὰ Λουκᾶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ Κοσμᾶ, διότι ἐν αὐτῇ ἐκτὸς τοῦ ἐν τῷ ὑπερῴῳ νοῦ καὶ τοῦ ὕψους αὐτοῦ θεολογεῖται καὶ περὶ τοῦ ἐλθόντος εἰς τὸ ὑπερῷον Ἰησοῦ ὡς Θεοῦ Λόγου, ὡς ἔχει καὶ ἐν τῷ εἱρμῷ θ' τοῦ κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης. Ἀλλὰ ἡ μετονομασία τοῦ ἀνωγαίου τῶν Εὐαγγελίων εἰς τὸ ταυτόσημον ὑπερῷον προκύπτει ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ὠριγένους, τοῦ ὁποίου τὸ σωθὲν ἑλληνιστὶ ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἱερεμίαν ὁπωσδήποτε ἐγνώριζεν ὁ πολυΐστωρ Κοσμᾶς.

Τὰ συζητούμενα τροπάρια τοῦ κανόνος εἶναι τὰ ἑξῆς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀνθολογίας (σ. 193):

Εἱρμὸς θ' ᾠδῆς

Ξενίας δεσποτικῆς καὶ ἀθανάτου τραπέζης
ἐν ὑπερῴῳ τόπῳ ταῖς ὑψηλαῖς φρεσί,
πιστοί, δεῦτε ἀπολαύσωμεν,
ἐπαναβεβηκότα λόγον
ἐκ τοῦ Λόγου μαθόντες, ὃν μεγαλύνομεν.

Τροπάριον 1

Ἄπιτε, τοῖς μαθηταῖς ὁ Λόγος ἔφη, τὸ Πάσχα
ἐν ὑπερῴῳ τόπῳ, ᾧ νοῦς ἐνίδρυται,
οἷς μυσταγωγῶ σκευάσατε
ἀζύμῳ ἀληθείας λόγῳ·
τὸ στερρὸν δὲ τῆς χάριτος μεγαλύνατε.

Ἀλλὰ ἡ ἄντλησις ἐκ τοῦ Ὠριγένους συνεχίζεται· ἐν τῷ ὑπερῴῳ ὑπὸ τοῦ Λόγου ὁ νοῦς διδάσκεται ὑψηλότερα νοήματα, μυεῖται τὸν *ἐπαναβεβηκότα λόγον*, ἤτοι ῥήματα θεολογίας οἷα ἤκουσεν ὁ ἐν τῷ Μυστικῷ Δείπνῳ ἐπιπεσὼν ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ ἠγαπημένος μαθητὴς Ἰωάννης (Ἰω. ιγ' 23-25), ὡς λέγουν οἱ ἑρμηνευταὶ καὶ διδάσκει καὶ ἡ ὑμνογραφία[1]. Ὁ ἐν τῷ Δείπνῳ Ἰωάννης κατὰ τὸν Ὠριγένη ἑρμηνεύοντα τὸ ἀνωτέρω χωρίον (Εἰς τὸ κατὰ Ἰω., τόμος λϐ', 263, 276-277, SC 385, σσ. 298-300, 306· PG 14, 800A-801D) *συμβολικῶς τότε... ἀνακείμενος τῷ Λόγῳ καὶ τοῖς μυστικωτέροις ἐναναπαυόμενος, ἀνέκειτο ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Λόγου...* καὶ ὁ αὐτὸς *Ἰωάννης πρότερον ἀνακείμενος ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐπαναβέβηκε* (ἤτοι ἀνῆλθεν ὑψηλότερον εἰς τὸν τόπον ὅπου ἀνέκειτο ὁ Ἰησοῦς) *καὶ ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στῆθος. καὶ τάχα μὴ ἀναπεσόντι ἐπὶ τὸ στῆθος, ἀλλὰ μείναντι ἐπὶ τοῦ ἀνακεῖσθαι ἐν τῷ κόλπῳ, οὐκ ἂν παρέδωκεν ὃν ἐπόθει μανθάνειν Ἰωάννης ἢ Πέτρος λόγον.* Ἐκ τοῦ ἐπαναβεβηκότος μαθητοῦ καὶ μυηθέντος ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὃν ἐπεθύμει λόγον ἐν τῷ ὑμνουμένῳ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ γεγονότι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἔρχεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ μυσταγωγικοῦ λόγου ὡς ἐπαναβεβηκότος, ἣν προσφέρει καὶ πάλιν πρῶτος ὁ

---

1. Πϐ. Ὠριγένους Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην (Α', 4,28-31, 23, SC 120bis· PG 14, 32A): *τῶν δὲ Εὐαγγελίων ἀπαρχὴν τὸ κατὰ Ἰωάννην, οὗ τὸν νοῦν οὐδεὶς δύναται λαβεῖν μὴ ἀναπεσὼν ἐπὶ τὸ στῆθος Ἰησοῦ μηδὲ λαβὼν ἀπὸ Ἰησοῦ τὴν Μαρίαν γινομένην καὶ αὐτοῦ μητέρα...*, Γρηγορίου Νύσσης Εἰς τὸ Ἆσμα (GNO VI, σ. 41,6-10): *...ἠγάπησε τοὺς μαζοὺς τοῦ λόγου ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσὼν Ἰωάννης...*, Εὐαγρίου Πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίοις ἢ συνοδίαις μοναχούς, 120 (H. Gressmann, Nonnenspiegel und Mönchsspiegel des Euagrios Pontikos zum ersten Male in der Urschrift, ἐν J. Martin (Hrsg.), Studien und Beiträge zur Erklärung und Zeitbestimmung Commodians, Leipzig 1913, σ. 163, ἀρ. 120· πϐ. καὶ W. Bousset, Apophthegmata. Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums, Tübingen [Mohr-Siebeck] 1923, σσ. 309-310): *στῆθος Κυρίου γνῶσις Θεοῦ, ὁ δ' ἀναπεσὼν ἐπ' αὐτὸ θεολόγος ἔσται*, Ψ.Χρυσοστόμου Εἰς τὸν ἅγιον Ἰω. τὸν Ἀπόστολον... (PG 61, 722A): *εἰς τὸ δεσποτικὸν στῆθος τοῦ Σωτῆρος ἀνέπεσε καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως τὸν νοῦν φωτισθεὶς ἐβόησεν Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος...* Ἐκ τῆς Ὑμνογραφίας βλ. πχ. τὸ δοξαστικὸν

Ὠριγένης (ἑρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦ κατὰ Λουκᾶν θ' 28, PG 17, 344B): *εἰ δὲ χρὴ ἐπαναβεβηκότα λόγον εἰπεῖν...*, καὶ ἐννοεῖ λόγον ἀναγωγικώτερον, ὑψηλότερον[1] (προκειμένου νὰ ἑρμηνεύσῃ διὰ τῆς μυστικῆς σημασίας τῶν ἀριθμῶν ἓξ καὶ ὀκτὼ τὰ χωρία Ματθ. ιζ' 1, Μᾶρκ. θ' 2, Λουκ. θ' 28)[2].

Καὶ τέλος πρὸς ὁλοκλήρωσιν, ἡ ἔννοια τοῦ *ἀζύμου τῆς ἀληθείας λόγου* (στίχ. 4 τοῦ τροπ. 1), ἡ ὁποία συνάπτεται πρὸς τὸ ῥ. *μυσταγωγῶ*, λαμβάνεται ἐκ τῆς Α' Κορ. ε' 8 ἑπ. τοῦ Ἀπ. Παύλου (*ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας*). Ἀλλὰ ὁ ἄζυμος λόγος προέρχεται ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ *ἄρτος τῆς ζωῆς* ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς (Ἰω. ς' 48-51, 58). Ἄρτος κατὰ ταῦτα εἶναι καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ τρέφων πνευματικῶς, καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Ἀπ. Παύλου εἶναι λόγος ἄζυμος καὶ ἀληθής[3]. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Γρηγόριον Θεολόγον (λόγ. κη', 2,22-23, SC 250, σ. 102) οἱ λόγοι τῆς Χάριτος, *οἱ ἀληθεῖς λόγοι εἶναι καὶ στερροὶ* καὶ ἔτι κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης ὁ Ἀπ. Παῦλος εἶναι *ὁ τοῖς τελειοτέροις στερροτέραν τε καὶ κρεώδη βρῶσιν τὸν λόγον ποιῶν* (Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως, II, 140, SC 1bis, σ. 73), ἀλλὰ στερρὰ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ἀζύμου ἄρτου, εἶναι κατανοητὴ καὶ ἡ μετάβασις εἰς τὸν ἐν συνεχείᾳ στίχον 5 τοῦ τροπ. 1: *τὸ στερρὸν δὲ τῆς χάριτος μεγαλύνατε*, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ νοηματικῶς πρὸς τὸ παρὰ Γρηγορίῳ Νύσσης (Εἰς τὴν Ὑπαπαντήν, PG 46, 1176A): *τὸ στερρὸν τῆς θείας οἰκονομίας*[4]. Καὶ οὕτως ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα τὸ

τῆς Λιτῆς καὶ τὸ τροπ. 2 τῶν ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς η' Μαΐου – Μηναῖον.

1. Ὡς ἑρμηνεύει καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (Ἑορτοδρόμιον, ἀνατύπ. ἐν Θεσσαλονίκῃ, τ. Β', 1995, σ. 167): *μαθόντες λόγον ἐπαναβεβηκότα: ἤγουν ἀναγωγὴν καὶ ἀλληγορίαν ὑψηλοτέραν*.

2. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης καὶ τὸ ἐπίρρημα *ἐπαναβεβηκότως* (Ὠριγ. Εἰς τὸ κατὰ Ματθ., PG 13, 868D-869A): *διανόημα... ἐπαναβεβηκότως νοηθέν*· καὶ αὐτόθι 1196B: *ἐπαναβεβηκυῖα διήγησις καὶ δυστέκμαρτός τις μυστικωτέρα*.

3. Πβ. Ὠριγένους Εἰς τὸν Ἱερεμίαν ὁμ. ι', 2,6-7, SC 232, σσ. 398-400· PG 13, 360A-B (*ὁ τοῦ Ἰησοῦ ἄρτος ὁ λόγος ἐστὶν ἐν ᾧ τρεφόμεθα*), Γρηγορίου Θεολ. λόγ. μ', 10,11-13, SC 358, σ. 216 (*τὸν λόγον ἀντίθες τὸν ζωτικόν, ὅς ἐστιν ἐξ οὐρανοῦ πεμπόμενος ἄρτος καὶ τῷ κόσμῳ τὸ ζῆν χαριζόμενος*), Γρηγορίου Νύσσης Εἰς τὸ Ἆσμα, GNO VI, σ. 225,26: *τοῦ λόγου τὸν ἄρτον*, κ.ἄ.

4. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 168-169, ὅτι τὸ στερρὸν τῆς χάριτος δηλοῖ τὸν ἔνζυμον ἄρτον τῆς Ὀρθοδόξου Θείας Εὐχαριστίας, στηρίζεται ἐπὶ ἄλλης θεωρήσεως.

νόημα τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ εἱρμοῦ· ὁ ἄζυμος λόγος τῆς ἀληθείας εἶναι ὁ ἐπαναβεβηκὼς λόγος τοῦ εἱρμοῦ.

δ') ...*παῖδες θεῖοι παρεδειγμάτισαν*

Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τοῦ εἱρμοῦ τῆς η' ᾠδῆς τοῦ τριῳδίου τοῦ Κοσμᾶ εἰς τὸν Ὄρθρον τῆς Μ. Παρασκευῆς ἤχου πλ. β' φερόμενοι ἐν τῷ Τριῳδίῳ καὶ τῇ Ἀνθολογίᾳ Christ - Paranikas (σ. 194,13-14) ὁμοφώνως: *Στήλην κακίας ἀντιθέου* | *παῖδες θεῖοι παρεδειγμάτισαν*... φαίνεται ὅτι ἐμπνέονται ἐκ τοῦ ἁγίου Μαξίμου (Quæstiones et dubia, ἀρ. 39,22-23, J. H. Declerck, CCSG 10, σ. 33): ...*στήλη ἁλὸς* (Γέν. ιθ' 26), *παράδειγμα πᾶσιν ἐκκειμένη, τῆς ἁλμώδους κακίας τὴν ἀμετάθετον ἕξιν φέρουσα*. Ἐνταῦθα ὁ λόγος ἀναγωγικῶς περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ, ἥτις κατὰ τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως (ιθ' 15-26) φυγοῦσα μετὰ τοῦ Λὼτ καὶ τῶν θυγατέρων τὰ Σόδομα, ἀλλὰ βλέψασα ὀπίσω καὶ γενομένη στήλη ἅλατος ἐμφανίζεται ὑπὸ τοῦ ἑρμηνευτοῦ ὡς δηλοῦσα παραδειγματικῶς εἰς πάντας τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν ἁλμυρὰν κακίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Τὸ *ἁλμυρὸς* καὶ *ἁλμώδης* πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ ἐφαμάρτου πολλαχοῦ τῶν Πατέρων, ἕλκον τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος (Φαῖδρος 243d: *ποτίμῳ λόγῳ ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀποκλύσασθαι*)· πβ. Γρηγ. Νύσσης: *ἅλμην δὲ λέγω τὴν ἡδονήν, ἢ ἡ τῆς κακίας ἅλμη*, καὶ ἀλλαχοῦ: *ἡ ἡμετέρα φύσις διὰ κακίας πρὸς τὸν ἁλμυρὸν τοῦτον καὶ αὐχμῶντα τόπον κατασπασθεῖσα*[1].

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου λαμβάνει ὁ Μελῳδὸς τὰς ἐννοίας τῆς στήλης, τῆς κακίας καὶ τοῦ παραδείγματος. Ἡ *στήλη* συνδέεται πρὸς τὴν *κακίαν* (φέρει τὴν ἕξιν τῆς ἁλμώδους κακίας), ἐκτίθεται δὲ (*ἐκκειμένη*) ὡς παράδειγμα εἰς πάντας. Καὶ συντίθενται οἱ ἀνωτέρω δύο πρῶτοι στίχοι τοῦ εἱρμοῦ, καὶ ἡ ἔννοια ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ χωρίον ἐξ οὗ ἀντλοῦνται ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τὴν στήλην (καὶ ἐννοεῖται τὴν χρυσῆν εἰκόνα[2]) τοῦ Ναβουχοδονόσορος (Δαν. γ' 1-6) ἐξέθεσαν (ἤλεγξαν) ὡς πα-

1. Βλ. τὰ χωρία παρὰ Fr. Mann, Lexicon Gregorianum. Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa, τ. I, Leiden - Boston - Köln [Brill] 1999, σ. 210. Τὰ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου καὶ ἄλλων σχετικὰ βλ. παρὰ M. Kertsch, Bildersprache bei Gregor von Nazianz. Ein Beitrag zur spätantiken Rhetorik und Popularphilosophie, Graz 1980 (Grazer theologische Studien 2), σσ. 92-93.

2. Κατὰ τὸν A. Kazhdan, A History..., σσ. 116-118, ὁ Κοσμᾶς ἀποφεύγει τὴν χρῆσιν ὅρων σχετιζομένων πρὸς τὰς εἰκόνας (ὡς βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα *στήλην* ἀντὶ *εἰκόνα*, ἣν παρέχει τὸ κείμενον τοῦ Δανιὴλ γ' 1: *εἰκόνα χρυσῆν*). Ἆρά γε ἐκ τῆς ὑπο-

ράδειγμα μνημείου (*στήλην*) ἀντιθέου κακίας οἱ θεῖοι παῖδες» [καὶ ἡ συνέχεια: *κατὰ Χριστοῦ δὲ φρυαττόμενον* | *ἀνόμων συνέδριον βουλεύεται κενά,* | *κτεῖναι μελετᾷ τὸν ζωῆς κρατοῦντα παλάμῃ...* (Ἀνθολ., σ. 194,15-17) δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ: «παρὰ ταῦτα τὸ συνέδριον τῶν ἀνόμων δὲν παρεδειγμάτισεν (ἤλεγξεν) ὡς κακὴν τὴν κενὴν βουλὴν (πβ. Ψαλμ. β' 1, Πράξ. δ' 25, Α' Μακκ. θ' 68) τῆς θανατώσεως τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ κυρίου τῆς ζωῆς...»]. Ἡ ἔννοια τοῦ ῥ. *παραδειγματίζω*: ἐπιδεικνύω ὡς παράδειγμα, εὐοδοῦται ἐνταῦθα καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὸ νόημα τοῦ χωρίου τοῦ ἁγίου Μαξίμου.

Ἐκ τοῦ ἁγίου Μαξίμου φαίνεται ὅτι ἐμπνέεται λόγῳ λεκτικῶν ὁμοιοτήτων καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ψ.Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Ξύλου, CPG 4672 (PG 62, 749C)[1]: *τοῦτο* (sc. τὸ Τίμιον Ξύλον) *νῦν προσκυνεῖται καὶ π α ρ α δ ε ι μ α τ ί ζ ε τ α ι τῆς κακίας ὁ ἄρχων καὶ σ τ η λ ι τ ε ύ ο ν τ α ι δαίμονες*. Ἐὰν τὸ *παραδειματίζεται* εἶναι ὀρθὴ ἀνάγνωσις (καὶ οὐχὶ ἀβλέπτημα, ὅπερ πιθανόν, ἀντὶ *παραδειγματίζεται*[2]), τότε εὑρισκόμεθα πρὸ ἀθησαυρίστου *παραδειματίζω* ἐξ ὁμοίως ἀθησαυρίστου *δειματίζω* (ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ *δειματόω -ῶ*) καὶ ἡ ἔννοια θὰ εἶναι: ἐκφοβίζεται τῆς κακίας ὁ ἄρχων ἀντὶ τοῦ *παραδειγματίζεται*, ἤτοι ἐκτίθεται εἰς κοινὴν ὄψιν, ἀποκαλύπτεται ὁ ἄρχων τῆς κακίας καὶ καταγγέλλονται, ὀνειδίζονται οἱ δαίμονες. Τὸ νὰ ὑπόκειται τὸ παρὸν χωρίον ὡς πηγὴ ἐμπνεύσεως τῶν πρώτων στίχων τοῦ εἱρμοῦ τοῦ Κοσμᾶ δὲν φαίνεται πιθανὸν καὶ διὰ τὸ μεταγενέστερον τῆς συνθέσεως, καὶ μάλιστα ὑπάρχοντος τοῦ ἐκφραστικωτέρου χωρίου τοῦ ἁγίου Μαξίμου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ συζήτησις ἂν τὸ *παρεδειγμάτισαν* εἶναι ὀρθότερον ἢ ἓν ὑποτιθέμενον *παρεδειμάτισαν* περιττεύει.

τιθεμένης συνειδητῆς ταύτης ἀρχῆς ἢ λόγῳ τῆς ἀντλήσεως ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐνταῦθα εἰσήχθη ἡ στήλη ἀντὶ τῆς εἰκόνος; Ἂν καὶ κατὰ τὸν Βίον τοῦ Κοσμᾶ τοῦ κώδ. Γ 44 τῆς Μ. Λαύρας (Th. Detorakis, Vie inédite de Cosmas le Mélode, An. Boll. 99, 1981, σσ. 111-112,) οὗτος εἶχε φανερὰν ἀντιεικονομαχικὴν δραστηριότητα.

1. Τὸ πολὺ μεταγενέστερον τοῦ συμπιληματικοῦ λόγου τούτου (μέχρι καὶ τοῦ θ' αἰ.) ἔδειξεν ἡ μελέτη τοῦ S. J. Voicu, Fonti dell'omelia pseudocrisostomica "In adorationem venerandæ Crucis", OCP 58, 1992, σσ. 279-283.

2. ἂν καὶ ὁ λόγος οὗτος περιέχει πολλὰ νεότευκτα καὶ ξενίζοντα σύνθετα· βλ. ἰδίᾳ στ. 751-752.

ε') *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...*

Ἡ λογία μοναχή, ποιήτρια καὶ ὑμνογράφος τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ θ' αἰ. Κασσία ἢ Εἰκασία ἢ Ἰκασία (καὶ Κασσιανὴ εἰς τὸ ἰδιόμελον δοξαστικὸν τοῦ πλ. δ' ἤχου *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή* — Τριῴδιον, Ἀπόστιχα Ὄρθρου Μ. Τετάρτης καὶ στιχηρὰ Ἑσπερινοῦ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, Chr.-Par., Ἀνθολ., σ. 104) [PmbZ 3637] δὲν εἶναι θαυμαστὸν ὅτι ἀντλεῖ καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ πλούτου τῶν ἔργων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἤδη ἔχει δειχθῆ ὅτι ἐκ τῶν ἔργων αὐτῆς τὸ δοξαστικὸν εἰς ἦχον β' τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων (Μηναῖον Δεκεμβρίου κε') ἀρχόμενον: *Αὐγούστου μοναρχήσαντος...* κατὰ τοὺς πρώτους στίχους αὐτοῦ ἔχει ἐμπνευσθῆ ἐκ τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (Α', 4-5, σσ. 15-16, Mras)[1].

Διὰ τοῦ παρόντος παρατηρεῖται ὅτι καὶ τοῦ ἀνωτέρω δοξαστικοῦ τῆς Μ. Τετάρτης[2] εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνιχνευθοῦν χωρία προγενέστερα

---

1. Στ. Ἰω. Κουρούση, Εἰς τὴν ὑμνογράφον μοναχὴν Κασσίαν, Ἀθηνᾶ ΠΑ', 1990-1996, σσ. 429-430.

2. τοῦ ὁποίου φιλολογικοὶ ὑπομνηματισμοὶ ἀξιοπρόσεκτοι ἔχουν δημοσιευθῆ ὑπὸ Eva Catafygiotou Topping, The Psalmist, St. Luke and Kassia the Nun, Byzantine Studies 9, 1982, σσ. 199-210 (ἀνιχνευούσης χωρία ἐμπνεύσεως κυρίως ἐκ τοῦ Ψαλτηρίου καὶ προσφερούσης ὑλικὸν εἰς τὴν καὶ περὶ Κασσίας μελέτην E. H. R. Kelly, From 'Fallen Woman' to Theotokos..., ἐν «Byzantine Narrative», Papers in Honour of Roger Scott, Melbourne 2006, σσ. 173-181), καὶ A. Dyck, On Cassia, Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς..., Byzantion LVI, 1986, σσ. 63-76, ἔνθα προσκομίζονται παράλληλα Γραφικά, ὑμνογραφικὰ καὶ συγγραφέων χωρία. Τὰ περαιτέρω συζητούμενα ἔρχονται εἰς συμπλήρωσιν· ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς λεκτικῆς καὶ νοηματικῆς συμπτώσεως πρὸς ἀνάλογα χωρία ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀφορμωμένων συνήθως ἀπὸ τῶν Γραφικῶν, φαίνεται χρήσιμον νὰ ἐρευνηθῇ ἡ σχέσις τοῦ ποιήματος τῆς Κασσίας εἰδικῶς καὶ πρὸς αὐτά.

Ὅτι τὸ δοξαστικὸν τροπάριον τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς Κασσίας (Κασσιανῆς) μαρτυρεῖ ὁμοφώνως ἡ χφος καὶ ἡ ἔντυπος παράδοσις· βλ. Ilse Rochow, Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kassia, Berlin [Akademie-Verlag] 1967, σσ. 40-41, καὶ τῆς αὐτῆς, Neues zu den Hymnen der Kassia aus Cod. Meteor. Metamorphoseos 291, ἐν Fr. Paschke (Hrsg.), Überlieferungsgeschichtliche Untersuchungen, Berlin [Akademie-Verlag] 1981, σσ. 495-498, ἐν σ. 495. Μία καὶ μόνη μαρτυρία προσγράφουσα τὸ σύνθεμα εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον κρίνεται ἐσφαλμένη (Rochow, Studien..., σ. 41)· πρόκειται περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ κώδ. Τιμίου Σταυροῦ Ἱεροσολύμων 43 τοῦ ἔτους 1122 περιέχοντος τὸ Τυπικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα: *ποίημα Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως* (Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. Β', 1894 [Bruxelles 1963], σ. 78)· αὐτόθι παρατίθεται καὶ τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς φέρον τὴν γραφὴν *διεξάγων*. Βλ. καὶ Ἀρχιμ. Καλλίστου, Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριῳδίου. Τὸ σχέδιον

τῆς Κασσίας, εἴτε ἔχοντα φραστικὰς ὁμοιότητας πρὸς στίχους τοῦ δοξαστικοῦ εἴτε περιέχοντα ἀλλεπαλλήλους εἰκόνας, ἐκ τῶν ὁποίων δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ Κασσία ἀντλεῖ ἀφορμὰς ὅπως πλάσῃ τὰς εἰκόνας καὶ διατυπώσῃ τὰς ἐννοίας τῶν στίχων της. Οὕτως ὁ στίχος 1 ἀπηχεῖ ἐνδεχομένως φραστικὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ αὐτοῦ Εὐσεβίου (III, 39, 17), ἔνθα ἀναγινώσκεται: *ἐκτέθειται δὲ* (sc. Παπίας) *καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἣν τὸ καθ᾽ Ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει*[1]. Ὅπερ συνδέει ἀμφότερα τὰ χωρία εἶναι καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν λέξεων καὶ ἡ κατὰ δοτικὴν ἐκφορὰ (*πολλαῖς ἁμαρτίαις*), διότι ἡ φράσις: *αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ* ἀπαντᾷ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον (Λουκ. ζ′ 47). Ἡ φράσις πάντως *ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Χρυσόστομον (Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμ. ιθ′, 3: PG 49, 192A): *ἡ τοῦ Θεοῦ φίλη πόλις... καὶ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις συγγνώμης τυχοῦσα...*) κ.ἀ. Καὶ ἡ ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα ἔχει ἀντίστοιχον πάλιν εἰς τὸν Χρυσόστομον, Πρὸς Σταγείριον λόγ. Β′, β′, PG 47, 450C: *τὸ ἁμαρτίᾳ περιπεσεῖν*.

Περαιτέρω εἰς τοὺς στίχους 5-16: *οἴμοι, λέγουσα, ὅτι νύξ μοι ὑπάρχει* (*με συνέχει* Τρ. Ῥώμης, σ. 644), | *οἶστρος ἀκολασίας ζοφώδης τε καὶ ἀσέληνος*, | *ἔρως τῆς ἁμαρτίας κτλ.* ἐκτὸς τῶν Γραφικῶν χωρίων[2] πηγαὶ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τοῦ Ψευδο-Χρυσοστόμου, ἐν αἷς προϋποτίθενται καὶ πάλιν ἐμπνέοντα τὰ σημειωθέντα χωρία τῆς Γραφῆς. Οἷον ὁ *οἶστρος ἀκολασίας* ἀπαντᾷ ἐν λόγῳ Εἰς τὸν Ἰωσὴφ καὶ περὶ σωφροσύνης, φερομένῳ ὡς Ψ.Χρυσοστομικῷ (ἴσως τοῦ Νεστορίου, CPG 4566), PG 56, 587D. Εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῆς ἁμαρτωλοῦ γυναικὸς τοῦ κατὰ Λουκᾶν (γυνὴ τοῦ Πετεφρῆ Γέν. λθ′, 7· ἡ ἁμαρτωλὸς Λουκ. ζ′ 37). Τὸ Ψ.Χρυσοστομικὸν χωρίον συνδυάζει τὸν *οἶστρον ἀκολασίας*

καὶ ὁ καταρτισμὸς αὐτοῦ, Νέα Σιὼν ΚΘ′, 1934, σ. 564. Ἡ δὲ σημείωσις Σιναϊτικοῦ κώδικος περὶ τῆς πατρότητος τοῦ τροπαρίου, ὅτι εἶναι *ποίημα Ταϊσίας τῆς πόρνης*, ὅλως ἀστήρικτος (βλ. Θεοδ. Τζεδάκη, Κασιανὴ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας μελῳδός, Ἡράκλειον Κρήτης 1959, σ. 11, σημ. 4).

1. Ὅτι αὕτη δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν παρὰ Ἰω. η′ 3-11 ἐπὶ μοιχείᾳ κατειλημμένην καὶ τὴν παρὰ Διδύμῳ ἁμαρτωλὸν βλ. H.-J. Klauck, Apokryphe Evangelien. Eine Einführung, Stuttgart [Katholisches Bibelwerk] 2002, σ. 59.

2. Ἱερ. η′ 23 (*τίς δώσει κεφαλῇ μου ὕδωρ καὶ ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρύων καὶ κλαύσομαι τὸν λαόν μου τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός...*), Ψαλμ. λζ′ 7, 9 (*κατεκάμφθην ἕως τέλους... ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου...*).

μετὰ τοῦ ἔρωτος, ὡς καὶ ἐν τῷ δοξαστικῷ τῆς Κασσιανῆς: ...*φιλεῖται ὑπὸ δεσπότου* (sc. Πετεφρῆ ὁ Ἰωσήφ), *φιλεῖται ὑπὸ δεσποίνης· ἀλλ᾽ ὁ μὲν τοῦ δεσπότου πόθος ἀγαθός, ὁ δὲ τῆς δεσποίνης ἔρως πονηρός. ὁ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐφίλει δι᾽ εὐλάβειαν, ἡ δὲ δι᾽ οἶστρον ἀκολασίας· καὶ ὅσον ἐμηκύνετο ὁ χρόνος καὶ τὸ τῆς μορφῆς κάλλος ἐπήνθει, τοσοῦτον ἐκείνης ὁ περὶ αὐτὸν δεινὸς ἔρως ἐπηύξανε*. Ὁ οἶστρος ἀκολασίας καὶ ἐν Ψ.Χρυσοστομικῷ λόγῳ Εἰς τὴν Σουσάνναν (ὁμοίως πιθανῶς τοῦ Νεστορίου, CPG 4567), PG 56, 591C, ἀλλ᾽ ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ ἔρωτος: ...*ὥσπερ λύκοι τὴν ἀμνάδα κατεῖχον, τῷ οἴστρῳ τῆς ἀκολασίας σπαράξαι βουλόμενοι*. Τὸ χωρίον τοῦ μύθου 54,$_{8\text{-}9}$ τοῦ Συντίπα φιλοσόφου (Hausrath - Hunger, τ. I/2, σ. 179) συναναφέρει οἶστρον ἀκολασίας καὶ ἔρωτα, ἀλλ᾽ οἱ μῦθοι τοῦ Συντίπα εἶναι ἔργον τῶν Παλαιολογείων χρόνων[1], καὶ ἐρωτᾶται μήπως τὸ χωρίον τοῦτο ἐμπνέεται ἐκ τοῦ Ψ.Χρυσοστόμου ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Κασσιανῆς. Τοὐναντίον σχέσις, ἀλλὰ χαλαρά, τῶν στίχων τούτων τῆς Κασσιανῆς ἀνιχνεύεται πρὸς τὸν ἀνάλογον λόγον τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου Εἰς τὴν γυναῖκα τὴν ἁμαρτωλὸν τὴν ἀλείψασαν τὸν Κύριον μύρῳ καὶ εἰς τὸν φαρισαῖον: ...*τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν ὑπέσυρεν*... καὶ ...*οἰστρῶσα τὸ τῆς ἁμαρτίας πέλαγος ἀντλῶ*[2].

Ἀλλ᾽ ἡ ἄντλησις ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου ἔχει συνέχειαν. Ἡ ὁμιλία Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον..., δ′ (PG 48, 754A-B): *ἡ πόρνη... τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν ἐκείνων ἥψατο ποδῶν, τοὺς βοστρύχους λύσασα, πηγὰς δακρύων ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἀφεῖσα, τὸ μύρον κενώσασα*, ἔχει εἰς δύο τοὐλάχιστον σημεῖα (βόστρυχοι, πηγαὶ δακρύων[3]) ταυτότητα ἐκφράσεως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, οἵαν δὲν προσφέρει ἡ Εὐαγγελικὴ διήγησις. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ψ.Χρυσόστομος (Σεβηριανὸς Γαβάλων; CPG 4614) Περὶ μετανοίας..., δ′, PG 59, 764C: *οὐ μόνον τὸ μύρον κατέχεεν, ἀλλὰ καὶ τὰς πηγὰς τῶν δακρύων ἐκίνησε*, καὶ τὸ ὁμοίως Ψ.Χρυσοστομικὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, PG 61, 712A, καὶ ἡ Ἐπιστολὴ θ′, 3c Εἰς Ὀλυμπιάδα τοῦ Χρυσοστόμου (SC 13bis, σ. 228,$_{29}$): *νὺξ ἦν*

---

1. H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, τ. I, München 1978, σ. 96.

2. C. Datema, Amphilochii Iconiensis Opera, Turnhout - Leuven [Brepols] 1978, σ. 112,$_{119\text{-}120,\ 136\text{-}137}$, 115,$_{199}$, §§ 4, 5, 6.

3. Ἄλλα μεμονωμένα χωρία Χρυσοστόμου (PG 47, 394D) ἢ Γρηγορίου Θεολόγου (λόγ. ε′, 26, η′, 14, ιδ′, 11, κϐ′, 8, ἐπίγρ. 144,$_{1}$) περιέχοντα μόνον τὴν φράσιν *πηγαὶ δακρύων* δὲν θὰ συζητηθοῦν ὡς πηγαὶ τῆς Κασσίας.

ἀσέληνος, ἡ νὺξ μέση, ζοφώδης σκοτεινή, εὑρίσκονται πολὺ πλησίον πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῆς Κασσίας.

Ἀλλ' ἔνθεν ἡ ἔμπνευσις ἀρύεται πλεῖστα εἶναι ἐντοπιζόμενα χωρία τῆς Ψ.Χρυσοστομικῆς ὁμιλίας (τοῦ Πρόκλου πιθανώτατα, καὶ διὰ τὸ ῥητορικὸν ὕφος, CPG 4649) «Εἰς τὸν φαρισαῖον καὶ εἰς τὴν πόρνην. ἐλέχθη τῇ μεγάλῃ τετράδι»[1], PG 61, 727A-734C. Ἐνταῦθα καθίσταται ἐμφανὴς ἡ σύμπτωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν κυριωτέρων εἰκόνων καὶ ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι οἰκοδομοῦν τοὺς ἀνωτέρω στίχους τῆς Κασσίας· καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ὑμνῳδὸς λαμβάνει ἀφορμὰς ἐκ τοῦ Ψ.Χρυσοστομικοῦ κειμένου ὅπως συνθέσῃ εἰς προσωπικὸν ἐξομολογητικὸν ὕφος τὸν ποιητικὸν αὑτῆς λόγον. Καὶ βλέπομεν ὅτι τὰ *θαλάσσια ὕδατα, ἡ βροχὴ παράδοξος* (βλ. κατωτ.), τὰ *νέφη, ἡ πηγὴ δακρύων, οἱ πλόκαμοι* τῶν τριχῶν, ἡ *καταφίλησις τῶν ποδῶν, οἱ ἐλεεινοὶ ἢ πικροὶ στεναγμοί*, τὸ *παριδεῖν*, τὸ *ἐπικαμφθῆναι*, τὸ *κατελθεῖν ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἱ νύκτες, ἡ Εὔα*, ἡ παράκλησις *δέξαι* εἶναι στοιχεῖα τοῦ πεζοῦ ῥητορικοῦ λόγου τὰ ὁποῖα ὅμως φαίνεται σχεδὸν βέβαιον ὅτι τροφοδοτοῦν ἐνταῦθα τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν. Ἡ Κασσία ὡς αὐτόνομος δημιουργὸς δὲν προσκολλᾶται μιμητικῶς, ἀλλὰ δέχεται νοηματικὰς ἢ λεκτικὰς ἀφορμὰς ἐκ τοῦ ῥητορικοῦ χειρισμοῦ παρομοίου θέματος ὅπως διαρθρώσῃ τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὰ μέλη τοῦ προσωπικοῦ της δημιουργήματος. Τὰ χωρία τοῦ λόγου τοῦ Πρόκλου (;) ἔχουν ὡς ἑξῆς: *ἐπικαμφθήσεται πρὸς ταῦτα ὁ εὔσπλαγχνος* (729C), *...αὕτη δὲ ἡ παρὰ σοῦ* (sc. παρὰ τοῦ φαρισαίου Σίμωνος) *λοιδορουμένη τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, οὓς οὐκ ἔβαψεν ὅλα τῆς θαλάσσης τὰ ὕδατα καὶ τὰ κύματα... βλέπεις βροχὴν παράδοξον οὐκ ἐκ τῶν νεφῶν φερομένην, ἀλλ' ἐκ τῶν τῆς γυναικὸς ὀμμάτων τικτομένην. ποία πηγὴ τοσούτων εὐπορεῖ ναμάτων, ὅσον αὕτη δακρύων; ...καὶ παράδοξον ἐκμαγεῖον τῶν ἐμῶν ποδῶν τοὺς πλοκάμους αὐτῆς ἐποίησε... παρίδω τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα καλά; παρίδω ἐλεεινοὺς στεναγμούς; ...παρίδω τοὺς τῶν δακρύων κρουνούς; ...παρίδω τὴν δεδακρυμένην μορφήν; ...δέξαι λοιπόν, ὦ γύναι, τῶν δακρύων ὑπογεγραμμένην τὴν δέησιν, δέξαι τῆς πίστεως τὴν ἀντίδοσιν, δέξαι τῆς εὐπειθείας τὰς ἀμοιβάς,*

1. Ἐλάχισται ὁμοιότητες ὑπάρχουν καὶ εἰς ἑτέραν Ψ.Χρυσοστομικὴν ὁμιλίαν (σαφῶς μεταγενεστέραν) Εἰς τὸν φαρισαῖον καὶ εἰς τὴν πόρνην (K.-H. Uthemann-R. F. Regtuit-J. M. Tevel, Homiliæ Pseudo-Chrysostomicæ, vol. I, Turnhout [Brepols] 1994, σσ. 176-184, ἰδίᾳ τὸ *δακρύων ἀφεῖσα πηγάς*, σ. 180,200) καὶ προφανῶς δὲν εἶναι συζητήσιμοι ὡς πηγαὶ τῆς Κασσίας.

δέξαι τῆς εὐσεβείας τὰς δωρεάς, δέξαι τῆς μετανοίας τὸν στέφανον, δέξαι τῶν πικρῶν στεναγμῶν τὸν γλυκύτατον καρπόν, δέξαι τοῦ σκυθρωποῦ σπόρου τὸ γλυκύτατον θέρος (732B-733A) *...μὴ δέξῃ σύμβουλον τὸν ὄφιν, ἵνα μὴ γυμνωθῇς ὡς ἡ Εὔα. ...τὸν ἀποσμήξαντά σου τὸν ῥύπον* (734A-B).

Ἀλλὰ στοιχεῖα χρήσιμα εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν πηγῶν τοῦ τροπαρίου ἐντοπίζονται καὶ εἰς τὸν ἀνωτέρω λόγον τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, ἂν μὴ εἰς τὴν αὐτὴν ἔκτασιν, πάντως ἐνδιαφέροντα καὶ αὐτὰ ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν πηγῶν τοῦ τροπαρίου, οἷον: *...ἀλαλήτως ἐφθέγγετο τοῖς στεναγμοῖς τῆς καρδίας δυσωποῦσα τὸν Κύριον* (§ 6, σ. 115,189-190), *...αὕτη δὲ πηγὰς δακρύων ἐκ τῶν βλεφάρων ἀφεῖσα τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς τὸν ῥύπον ἀπέσμηξε* (§ 11, σ. 123,403-404), *...μακαρίσωμεν οὖν τὴν ἄνθρωπον* (sc. τὴν ἁμαρτωλὸν) *τὴν τὰ τῆς Εὔας καλύψασαν κακὰ* (§ 12, σ. 125,419-420). Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραβλεφθῇ ἡ πρόδηλος σύμπτωσις πρὸς τὰ χωρία τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ νὰ μὴ θεωρηθῇ καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ Εἰς τὴν γυναῖκα τὴν ἁμαρτωλόν... (καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ θέματος) ὅτι ὄντως ἀνήκει εἰς τὰς πηγὰς τῆς Κασσίας. Ἔτι δὲ ὀλιγώτεραι συμπτώσεις καὶ εἰς τὴν Ὁμιλίαν τοῦ ὁσίου Ἐφραὶμ εἰς τὴν πόρνην [CPG 4046], ἔνθα ἡ σημαντικωτέρα ὁμοιότης ἀπαντᾷ εἰς τὸ χωρίον: *δέξαι, Χριστέ, τοὺς ὀχετοὺς τῶν δακρύων μου...* (ἐπανέκδ. Κ. Γ. Φραντζολᾶ, Ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου ἔργα, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 105).

Εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν οἱ λόγοι Πρόκλου (;), Ἀμφιλοχίου καὶ Ἐφραίμ, καὶ ἰδίᾳ ὁ πρῶτος ὡς Χρυσοστομικὸς καὶ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν λεχθεὶς τῇ Μεγάλῃ Τετράδι, νὰ ἀπετέλουν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Κασσίας ἀναγνώσματα ἐπ' Ἐκκλησίας ἐντὸς τοῦ Ὄρθρου ἀναπτύσσοντα ψυχωφελῶς ἀλλὰ καὶ ῥητορικῶς τὸ θέμα τῆς ἡμέρας, ὥστε τὰ χωρία αὐτῶν νὰ ἦσαν ἔναυλα εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ τῆς μοναχῆς ὑμνῳδοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιάσματος, καὶ ὁ ποιητικὸς χειρισμὸς νὰ ἠκολούθει τὴν ἐπίκαιρον φρασιολογίαν τῆς προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ Τυπικοῦ ἀναγνώσεως[1].

1. Μαρτύριον ὑπὲρ τοῦ εὐλόγου τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀποτελεῖ ἡ μεταγενεστέρα εἴδησις τοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος τῆς Μεσσήνης τοῦ ἔτους 1131: *Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ δ' Εἰς τὸν ὄρθρον... ἀνάγνωσις εἰς τὸ πανηγυρικόν, λόγος τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν πόρνην. καὶ ἕτερος τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ. καὶ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον* (sc. τοῦ Χρυσοστόμου) *τοῦ εὐαγγελίου τῆς λειτουργίας* (M. Arranz, Le Typicon du monastère du Saint-Sauveur à Messine. Codex Messinensis gr 115 A.D. 1131, Roma 1969 [OCA 185], σ. 232,17-25). Δὲν ἀποκλείεται ὁ λόγος τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν πόρνην νὰ εἶναι ὁ ἀνωτέρω Ψ.Χρυσοστομικός, ὁ δὲ λόγος τοῦ ἁγίου Ἐφραὶμ νὰ εἶναι ἡ ὁμοίως ἀνωτέ-

Καὶ τέλος εἰδικῶς οἱ στίχοι 17-18: *ἁμαρτιῶν μου τὰ πλήθη* (πβ. Ἰακ. ε' 20) *καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους | τίς ἐξιχνιάσει, ψυχοσῶστα σωτήρ μου;* ἀπηχοῦν μὲν τὸν Ψαλμικὸν στίχον: *τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλὴ* (Ψαλμ. λε' 7) ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀποστολικῆς ῥήσεως (Ῥωμ. ια' 33): *ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ*, ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων χωρίων ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τοὺς παλαιοὺς πατέρας καὶ συγγραφεῖς μετὰ τὸν Ὠριγένη· πβ. Μ. Βασιλείου (;) Κατὰ Εὐνομίου Ε' [CPG 2837a], PG 29, 749C: *εἰ γὰρ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἄβυσσος πολλή, ὥς φησιν ὁ Προφήτης, καὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, οὐκοῦν πάντως καὶ ἀνεξερεύνητοι κατὰ τὸν Ἀπόστολον.*

Ἀλλὰ καὶ λεπτομερέστερον φιλολογικὴν συζήτησιν προκαλεῖ καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ αὐτοῦ δοξαστικοῦ:

ς') ...ὁ νεφέλαις στημονίζων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ

Ἡ συνήθης ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ τῆς Ἑλληνοφώνου Ὀρθοδοξίας ἐκφορὰ τοῦ στίχου 9 (Ἀνθολ., σ. 104) τοῦ ἀνωτέρω τροπαρίου εἶναι: *ὁ νεφέλαις διεξάγων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ*, ἤτοι «ὁ διὰ τῶν νεφῶν ἐξάγων τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης» ἢ «ὁ εἰς τὰς νεφέλας ἀνάγων...»[1], ὅπως διοχετεύσῃ, ἐννοεῖται, ἐν συνεχείᾳ τοῦτο εἰς τὴν γῆν (πβ. Ψαλμ.

ρω Ὁμιλία εἰς τὴν πόρνην (Assemani, III, σσ. 385-395, Φραντζολᾶς, τ. Ζ', σσ. 86-111), περιέχουσα διὰ μακρῶν καὶ τὴν στιχομυθίαν τῆς ἁμαρτωλοῦ μετὰ τοῦ μυρεψοῦ, παρ' οὗ ἠγόρασεν αὕτη τὸ μύρον (*παραγενομένη δὲ πρός τινα τῶν μυρεψῶν ἔφη αὐτῷ ἱλαρῶς· εἰρήνη σοι, μυρεψέ. δός μοι μύρον ἐκλεκτὸν βασιλικὸν τίμιον, ὅπως μὴ εὑρεθῇ τὸ ἴσον αὐτοῦ πώποτε· ᾧ γὰρ αὐτὸ ἐπάγω, μείζων ὑπάρχει πάντων κτλ.*), τὴν ἐμπνεύσασαν τὸ τοῦ Κοσμᾶ Μελῳδοῦ (Δετοράκη, Κοσμᾶς ὁ Μελῳδός, σ. 217) δοξαστικὸν τῶν Αἴνων τοῦ Ὄρθρου τῆς αὐτῆς Μ. Τετάρτης: *Ἡ ἁμαρτωλὸς ἔδραμε πρὸς τὸ μύρον | ...καὶ τῷ μυρεψῷ ἐβόα· δός μοι τὸ μύρον...* (Τριῴδιον), καὶ πρότερον τοὺς οἴκους θ'-ια' τοῦ κοντακίου Ι' τοῦ Ῥωμανοῦ Εἰς τὴν πόρνην, ἐν οἷς ἀναπτύσσεται ὁ διάλογος τῆς ἁμαρτωλοῦ μετὰ τοῦ μυρεψοῦ, ἀρχόμενος διὰ τοῦ αὐτοῦ: *δός μοι... μύρον* (Maisano, τ. Ι, σσ. 282-284). Τὸ ἀρχαιότερον τοῦ λόγου τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐφραὶμ φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ μείζονος ἐκτάσεως τοῦ διαλόγου καὶ ἐκ τῆς πλουσιωτέρας εὑρηματικότητος αὐτοῦ.

1. Κατὰ τὸν Ἐμμ. Πεζόπουλον, Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς, ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 16: «σύ, ὅστις ἐξάγεις τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ καὶ μεταποιεῖς εἰς νεφέλας». Περὶ τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς ἀποδόσεως τοῦ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς βλ. Θ. Τζεδάκη, Κασιανή..., σ. 27, σημ. 43, Rochow, Studien..., σσ. 135-141, 169-173, καὶ Ἠλία Δ. Μπάκου, Κασσιανὴ ἡ ὁσία καὶ ὑμνῳδός, Κοινωνία ΜΘ', 2006, σσ. 302-305.

ρμς' 8). Τὸ νόημα εὐοδοῦται συνδυαζόμενον πρὸς τὴν παράκλησιν τὴν ἐκφραζομένην εἰς τὸν ἀμέσως προηγούμενον στίχον 6: *δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δακρύων*. Καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑμνογράφου εἶναι νὰ δημιουργήσῃ σχῆμα ἀντιθέσεως πρὸς ἔξαρσιν τῆς συγκαταβάσεως τοῦ Κυρίου, ὅστις, ἐνῷ ἔχει τὸ ἀχανὲς πέλαγος τοῦ θαλασσίου ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἀνάγει εἰς τὰ νέφη, παρακαλεῖται ὅπως συγκαταβῇ νὰ δεχθῇ καὶ τὸ ἐλάχιστον (τῶν πηγῶν) τῶν προσφερομένων δακρύων τῆς μετανοούσης γυναικός.

Εἶναι γνωστὴ ὅμως καὶ ἑτέρα γραφὴ τοῦ στίχου 9, ἡ ὁποία ἀποδίδει τὸ νόημα τῆς ἀντιθέσεως σαφέστερον καὶ ποιητικώτερον. Εἶναι ἡ γραφὴ τὴν ὁποίαν προσφέρει ἐκ τῶν ἐντύπων τὸ Τριῴδιον τῆς Ῥώμης (1879, σ. 645): *ὁ νεφέλαις στημονίζων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ*[1]. Ὅτι δὲ ἡ χφος παράδοσις μαρτυρεῖ καὶ τὴν γραφὴν ταύτην γνωρίζομεν καὶ ἀλλαχόθεν[2]. Τὸ ἀποθ. ῥ. *στημονίζομαι* σημαίνει τοποθετῶ στήμονας ἐξαρτύων καταλλήλως τὸν ἱστὸν καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὑφαίνω (ἐξυπακουομένης προφανῶς πρὸς τοῦτο καὶ τῆς χρήσεως τῆς κρόκης). Τὸ ἐνεργητικὸν *στημονίζω* ἑρμηνεύεται λεπτύνω (τι ὡς στήμονα) καὶ ὁμοίως κατ' ἐπέκτασιν ὑφαίνω. Τινὲς τῶν μαρτυριῶν:

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τοῦ ἔργου τῆς ἀράχνης: *ὑφαίνει πρῶτον μὲν διατεῖναν πρὸς τὰ πέρατα πανταχόθεν, εἶτα στημονίζεται ἀπὸ τοῦ μέσου (λαμβάνει δὲ τὸ μέσον ἱκανῶς), ἐπὶ δὲ τούτοις ὥσπερ κρόκας ἐμβάλλει, εἶτα συνυφαίνει* (Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι 623a 8-11).

1. Ἐκ τοῦ Τριῳδίου Ῥώμης τὸ τροπάριον καὶ παρὰ G. Schirò, La seconda leggenda di Cassia, Δίπτυχα Α', 1979, σ. 301, σημ. 7.

2. Ἤδη ὁ Ἐμμ. Γ. Παντελάκης, Συμβολαὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν, Ἀθηνᾶ Λ', 1919, σσ. 103-176 (καὶ ἀνατυπούμενον αὐτοτελῶς ὡς Συμβολαί... Μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1917 [!], σσ. 1-76) γράφει ὅτι ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης ὑπέδειξεν αὐτῷ ὅτι παλαιὸς κῶδιξ τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἀντὶ *διεξάγων* ἔχει τὴν γραφὴν *στημονίζων*, ὅπερ ὁ Παντελάκης δέχεται ὡς τὴν γραφὴν τῆς Κασσίας καὶ ὅτι τοῦτο «ἀγνοοῦντες νὰ ἑρμηνεύσωσιν οἱ ἀντιγραφεῖς μετέβαλον εἰς τὸ ἥκιστα ποιητικὸν διεξάγειν»· γνωρίζει δὲ ἐκ τῶν λεξικῶν ὅτι ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Ψ.Χρυσοστόμῳ ἡ φράσις: *σταγόνες ὕδατος ποῦ στημονίζονται;* (σσ. 161-162 [61-62]). Βλ. καὶ περὶ ἄλλων μαρτυριῶν κωδίκων περαιτέρω μελέτας τοῦ αὐτοῦ Παντελάκη, τοῦ Εὐστρατιάδου καὶ τοῦ Θεοδ. Τζεδάκη παρὰ Rochow, Studien..., σ. 223, σημ. 311. Βλ. καὶ τὴν αὐτοτελῆ δημοσίευσιν τοῦ Θ. Τζεδάκη, Κασιανή..., σσ. 30-31. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ A. Dyck, On Cassia..., Byzantion LVI, 1986, σ. 70, σημ. 27, γνωρίζει τὴν παράδοσιν τῆς γραφῆς *στημονίζων*, ἀλλὰ δὲν ἐπιδοκιμάζει ὡς στρεβλοῦσαν τὸ κατ' αὐτὸν νόημα τοῦ στίχου 9, τὸν ὁποῖον ἑρμηνεύει ὡς δηλοῦντα τὴν διὰ τῶν νεφελῶν πλήρωσιν τοῦ θαλασσίου ὕδατος (He fills the see with water).

Τὸ Λεξικὸν Ψ.-Ζωναρᾶ (Tittmann, τ. II, στ. 1680): *στημονίζω. λεπτύνω.*

Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμὼν πατριάρχης Ἀντιοχείας (Μελέτη, ἤγουν ἀπόκρισις χάριν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων, Γ. Α. Ῥάλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, τ. Δ', Ἀθήνησι 1854, σ. 542): ...*οἷα χείλη στημονίζουσιν ἱερατικά, λαλοῦντα δικαιοσύνην...*, ἤτοι ὑφαίνουσι λέγοντα (πβ. ...*ὕμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους*.... ἰαμβικὸς κανὼν Χριστουγέννων, εἱρμὸς ᾠδῆς θ', στίχ. 3, Ἀνθολ., σ. 208,118).

Τὰ ἑπόμενα δύο χωρία εὑρίσκονται πολὺ ἐγγὺς πρὸς τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς, διότι σχετίζουν τοὺς *στήμονας* καὶ τὸ *στημονίζειν* πρὸς τὰς σταγόνας τῆς βροχῆς:

Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου (δ' αἰ.) λόγος Εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα καὶ Ἄνναν, § 6 (CPG 3232, C. Datema, Amphilochii Iconiensis Opera, Turnhout - Leuven 1978 [CCSG 3], σ. 55,141-144 : PG 39, 52D-53A), ἐν ᾧ φέρεται λέγουσα ἡ Ἄννα κατὰ τὴν ὥραν τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου ὡς βρέφους ἐν τῷ Ναῷ (Λουκ. β' 36-38) σὺν τοῖς ἄλλοις: ...*τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ Νῶε τοὺς καταράκτας ἀνέῳξεν τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦτο τὸ παιδίον βροχῆς στήμονας κατεργάζεται, τοῦτο τὸ παιδίον ὡσεὶ ἔριον χιόνα τινάσσει*... Καὶ προσδιορίζονται καὶ ἡ βροχὴ καὶ ἡ χιὼν δι' ὅρων τῆς ὑφαντικῆς.

Λεοντίου πρεσβυτέρου ΚΠόλεως (ε'-ς' αἰ.) οἱ ποιητικῶς μεμορφωμένοι στίχοι 129-132 τῆς Α' Ὁμιλίας (ἐκφωνηθείσης τῇ 16ῃ Δεκεμβρίου 557) Εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προφήτου Προδρόμου[1] (CPG 7887, C. Datema - Pauline Allen, Leontii presbyteri CPolitani Homiliæ, Turnhout - Leuven 1987 [CCSG 17], σ. 73, 129-132 : PG 61, 759C): ...*νεφελῶν δὲ κύται | ποῦ εὑρίσκονται; | ὑετῶν δὲ σταγόνες | ποῦ στημονίζονται;* (πβ. Ἰὼβ λη' καὶ ἰδίᾳ 34-37).

Προσφέρονται ἐνταῦθα καὶ αἱ *νεφέλαι* (οὐχὶ *νέφη*) καὶ οἱ *στήμονες* καὶ τὸ *στημονίζειν*, καὶ κάλλιστα δύνανται, καὶ ἰδίᾳ τὸ δεύτερον χωρίον, νὰ ἐκληφθοῦν ὡς πηγαὶ τῆς Κασσίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ ψευδαίσθησις τοῦ στημονίζεσθαι τὰς σταγόνας προσφέρεται προσφυέστερον ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀρχαίου ὀρθίου ἱστοῦ[2], ἔνθα οἱ κάθετοι

1. Ἡ ὁμιλία φέρεται μετὰ πολλῶν διαφορῶν καὶ ὡς Ψ.Χρυσοστομικὴ (CPG 4656), PG 61, 757-762 (βλ. CCSG 17, σσ. 64-66)· καὶ προφανῶς ταύτην ἐννοεῖ ὁ Ἐμμ. Παντελάκης, ἄνωτ.

2. Περὶ τῆς θεολογικῆς μεταφορᾶς τῆς εἰκόνος τοῦ ἱστοῦ καὶ τοῦ ὑφαίνειν εἰς

στήμονες ὁμοιάζουν περισσότερον πρὸς τὴν εἰκόνα τῶν καταφερομένων πυκνῶν σταγόνων τῆς βροχῆς. Καὶ ὡς πρὸς τὸ νόημα τοῦ δοξαστικοῦ τὸ *στημονίζειν* τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ παραβάλλεται προσφυέστερον πρὸς τὴν εἰκόνα τῶν ῥεόντων δακρύων ἢ τὸ *διεξάγειν* αὐτὸ πρὸς σχηματισμὸν τῶν νεφῶν. Καὶ ἄλλως αἱ δύο παραβαλλόμεναι ἐνταῦθα εἰκόνες εἶναι αἱ *πηγαὶ* αἱ ἐκβλύζουσαι τὰς *σταγόνας τῶν δακρύων* καὶ ἡ *θάλασσα*, ἐξ ἧς *στημονίζονται* αἱ *σταγόνες* τῆς βροχῆς. Παραβάλλεται διὰ τῆς ἐξομοιώσεως τὸ ἐλάχιστον πρὸς τὸ μέγιστον. Καὶ οὕτως ἡ γραφὴ *στημονίζων* προφανῶς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐξελθοῦσα τῆς γραφίδος τῆς ὑμνογράφου, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω παλαιότεροι μελετηταὶ προέκριναν. [Τὸ τοῦ Ἰὼβ λη' 9: *ἐθέμην δὲ αὐτῇ* (sc. τῇ θαλάσσῃ) *νέφος ἀμφίασιν*, παρὰ τὴν σχέσιν τῆς ἀμφιάσεως πρὸς τὸ ὑφαίνειν, δὲν ἔχει νοηματικὴν συγγένειαν πρὸς τὸ χωρίον τῆς Κασσιανῆς].

Τὴν γραφὴν *στημονίζων* προκρίνει καὶ ὁ Al. Kazhdan[1] διαλαμβάνων περὶ τοῦ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς, ἀλλὰ ταυτίζων ὡς καὶ ὁ A. Dyck[2], τὴν ἁμαρτωλὸν γυναῖκα τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. ζ' 37-38) καὶ τοῦ τροπαρίου πρὸς τὴν Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν κατὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει γεννηθεῖσαν παράδοσιν, ἣν ἀγνοεῖ ἡ περὶ Μαγδαληνῆς διδασκαλία τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ὑμνογραφία[3].

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω (σ. 516, σημ. 2) ὑποστηριχθείσης σχέσεως τοῦ *χάους* τοῦ εἱρμοῦ τῆς ᾠδῆς ε' τοῦ κανόνος εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κοσμᾶ Μελῳδοῦ πρὸς τὸ παρ' Ἡσιόδῳ (Θεογον. 116) πρὸ τῆς γενέσεως τῆς γῆς *χάος*, φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαιογνωστικὴ παιδεία τοῦ Κοσμᾶ ἐπιτρέπει καὶ περαιτέρω ἀναζήτησιν πηγῶν σχετικῶν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις περὶ «πρωτογόνου χάους», τὰς ὁποίας ἀπὸ τοῦ

τὰς Ὁμιλίας τῶν Πατέρων βλ. N. Constas, Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity, Leiden - Boston [Brill] 2003, σσ. 332-358.

1. A History..., σσ. 317-320.

2. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 66, σημ. 9, ἐπικαλούμενος ἀμφιβόλου ἐννοίας χωρίον τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου, ἕτερον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Α' πάπα Ῥώμης καὶ ἔτι ἄσχετον τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας.

3. Ann Graham Brock, Mary Magdalene, The First Apostle: The Struggle for Authority, Cambridge Mass. 2003 (Harvard Theological Studies, 51), σσ. 168-169, Νίκης Τσιρώνη, Κασσιανὴ ἡ ὑμνῳδός, Ἀθήνα ²2002, σσ. 21-24, καὶ Εὐ. Καραδήμου, Μαρία Μαγδαληνή, Ἀθῆναι ³2006, σσ. 46-48.

Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν γνωρίζει ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις· συνοψίζει δὲ ὁ Ἀλεξανδρεὺς Φίλων, διαλαμβάνων περὶ τοῦ γενητοῦ καὶ ἀφθάρτου, ὡς ὑποστηρίζει, τοῦ κόσμου καὶ λέγων: *χάος δὲ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης τόπον οἴεται εἶναι, ὅτι τὸ δεξόμενον ἀνάγκη προϋποκεῖσθαι σώματι, τῶν δὲ Στωϊκῶν ἔνιοι τὸ ὕδωρ παρὰ τὴν χύσιν τοὔνομα πεποιῆσθαι νομίζοντες*[1]. Ἐπειδὴ οὔτε ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Γραφικοῦ *σκότους* διὰ τοῦ *χάους* οὔτε ἡ χρῆσις τῆς μετοχῆς *διατμήξας* εἶναι τυχαῖαι ἐμπνεύσεις τοῦ ποιητοῦ καὶ ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς ἀρχαίας πηγάς, ὁ Ὁμηρικὸς στίχος ε 409 *καὶ δὴ τόδε λαῖτμα διατμήξας ἐπέρησα* (ἐξ οὗ παραλαμβάνεται τὸ *διατμήξας*) εἶναι εὔλογον νὰ ὡδήγησεν ἐκ τῆς εἰκόνος τοῦ σκοτεινοῦ βάθους τῆς θαλάσσης καὶ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κατὰ τὸν Ζήνωνα ὑγρᾶς φύσεως χάους[2] ἢ καὶ τἀνάπαλιν τὸ ὑγρᾶς συστάσεως χάος εἰς τὸ *λαῖτμα διατμήξας* τοῦ Ὁμήρου, ἂν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Κοσμᾶ προηγήθη ἡ ἔννοια τοῦ σκότους - χάους. Καὶ ἡ γενικὴ *τοῦ φωτὸς* εἰς τὸν α′ στίχον τοῦ εἱρμοῦ, ἡ ὁποία καὶ δημιουργεῖ τὴν ἰδιομορφίαν, προετιμήθη πιθανῶς ἀντὶ τῆς ὁμαλώτερον ἐχούσης δοτικῆς (ἀντὶ δηλ. τοῦ ὁ *τῷ φωτὶ* διατμήξας...) χάριν ποικιλίας, διότι ἐν τῷ αὐτῷ εἱρμῷ ἀκολουθοῦν ἕτεραι δύο δοτικαὶ τῆς αὐτῆς λέξεως (*ἐν τῷ φωτί*)*.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ

1. Φίλωνος Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου, 18 (=SVF II, 437). Ἐξ ὅσων σημειοῦνται ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν ἐκδοτῶν Cohn καὶ Reiter, Berolini 1915, τ. VI, σ. 78, τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τὸ Φυσ. 208b29-33, ἔνθα προσφέρεται καὶ ἡ ἐκ τῆς κρατούσης δόξης δικαιολογία: ...*ὡς δέον πρῶτον ὑπάρξαι χώραν τοῖς οὖσι, διὰ τὸ νομίζειν, ὥσπερ οἱ πολλοί, πάντα εἶναί που καὶ ἐν τόπῳ*. Καὶ περαιτέρω τὴν δόξαν τῶν Στωϊκῶν (Ζήνωνος) διασῴζει ὁ Κορνοῦτος, Ἑλλην. θεολ. 17 (=SVF I, 103): *ἔςι δὲ χάος μὲν τὸ πρὸ τῆς διακοσμήσεως ὑγρόν, ἀπὸ τῆς χύσεως οὕτως ὠνομασμένον*, καὶ σχόλιον εἰς τὰ Ἀργοναυτικὰ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου Α 498 (=SVF I, 104): *καὶ Ζήνων δὲ τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησίν, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γίνεσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται*... Χρήσιμον καὶ τὸ σχόλιον εἰς τὸν ἀνωτέρω στίχον 116 τῆς Θεογονίας (SVF II, 564) ἀρχόμενον: *οἱ δὲ εἰρῆσθαί φασι χάος παρὰ τὸ χεῖσθαι, ὅ ἐστι χέεσθαι*. Ἔτι δὲ καὶ ὁ Ψ.Πλούταρχος, Πότερον ὕδωρ ἢ πῦρ χρησιμώτερον 955Ε, ἐπαναλαμβάνει: ...*ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετο· τοῖς πλείστοις γὰρ ὠνομακέναι δοκεῖ τὸ ὕδωρ τοῦτον τὸν τρόπον παρὰ τὴν χύσιν*. Περὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐννοίας τοῦ χάους καὶ τῆς σχέσεως *χάος - χύσις* βλ. F. Lämmli, Vom Chaos zum Kosmos. Zur Geschichte einer Idee, τ. I-II, Basel 1962 (SBA 10), τ. I, σ. 134, τ. II, σσ. 219-220.

2. Ἄλλως τε καὶ ἐν τῇ Γενέσει (α′ 2) συναναφέρονται *σκότος* καὶ *ἄβυσσος*, ἄβυσσος δὲ πλῆθος ὑδάτων (ἀνωτ., σ. 524, σημ. 1).

* Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὸν καθηγ. κ. D. R. Reinsch καὶ τὸν πανεπ. βοηθὸν κ. Γ. Πιτσινέλην διὰ τὰς προθύμως παρασχεθείσας ἐξυπηρετήσεις.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΚΑΝΩΝ ΙΩΣΗΦ ΤΟΥ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΥ ΕΙΣ ΟΣΙΟΝ ΔΑΥΙΔ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Δαυὶδ Θεσσαλονίκης[1] ἑορτάζοντος τὴν ΚϚ′ Ἰουνίου συνετέθησαν, κατὰ τὰ μέχρι σήμερον γνωστά, τρεῖς κανόνες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωσὴφ τὸν Ὑμνογράφον[2] καὶ ὁ τρίτος εἰς ἀνώνυμον ποιητήν.[3]

Ἐκ τῶν δύο κανόνων τοῦ Ἰωσὴφ ὁ εἷς (ἐφεξῆς Α) ἔχει ἐκδοθῆ εἰς τὸ Μηναῖον Ἰουνίου,[4] ὁ δεύτερος (ἐφεξῆς Β) εἶναι ἀνέκδοτος καὶ ἡ

1. Περὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ Θεσσαλονίκης γεννηθέντος περὶ τὸ 450 εἰς Μεσοποταμίαν καὶ θανόντος εἰς Θεσσαλονίκην περὶ τὸ 535-541 βλ. Γ. Τσορμπατζόγλου, Τὸ Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης, Α′ (Ἀββακοὺμ-Λοῦππος), Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 189-198 μετὰ ἀναγραφῆς τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας. David of Thessalonike, The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1, Oxford University Press 1991 (ἐν λήμ. σ. 590). Εἰρηναίου-Εὐαγγέλου Δεληδήμου Ἀρχιμανδρίτου, Ὁ Ὅσιος Δαυὶδ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 24-59 εἰς τὸν τόμον: Παντελεήμονος, Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, Ἡ ἐπανακομιδὴ τῶν Ἱερῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Δαυὶδ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (17 Ἰουλίου 1978). Ἑλένη Καλτσογιάννη-Σοφία Κοτζάμπαση-Ἠλιάνα Παρασκευοπούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη στὴ Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ρητορικὰ καὶ Ἁγιολογικὰ κείμενα, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 97-101 (Βυζαντινὰ κείμενα καὶ Μελέται 32. Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν). Βασικὴ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Raymond-J. Loenertz, o.p., Saint David de Thessalonique, Sa vie, son culte, ses reliques, ses images, Revue des Études Byzantines XI (1953) 205-223 (Mélanges Martin Jugie). Ἐφεξῆς Loenertz, David.

2. Εὐτυχίου Ἰ. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον. Ἐν Ἀθήναις 1971, «Ἀθηνᾶ» σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 11. Ἐφεξῆς Τωμαδάκη, Ἰωσήφ.

3. Βλ. κατωτέρω, σ. 547.

4. Μηναῖα... διορθωθέντα ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου VI (Ἰούνιος) ἐν Βενετίᾳ 1896, σσ. 104-107 (ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος). Ἐφεξῆς ΜΒ. Μηναῖα τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τόμ. Ε′, ἐν Ῥώμῃ 1899, σσ. 367-382. Ἐφεξῆς ΜΡ. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν, ἔκδ. τῆς Ἀποστ. Διακονίας, Ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ. Ἐφεξῆς ΜΑ.

ἔκδοσίς του ἐπιχειρεῖται εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην. Ὁ τρίτος κανὼν (ἐφεξῆς Γ) δὲν σώζεται πλήρης. Τὸν κανόνα αὐτὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν ὅσιον Ἰωάννην καὶ τὸν ὅσιον Δαυὶδ ἐξέδωκεν προσφάτως ὁ Ἀπόστολος Σπανός.[1]

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις.

Τρία εἶναι τὰ χειρόγραφα τὰ περιέχοντα τοὺς ὡς ἄνω κανόνας:

α) Τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, ἀρ. 70 (τέλη τοῦ 10ου-ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰ. κατὰ τὸν Ἀθανάσιον Παπαδόπουλον-Κεραμέα), ἐφεξῆς Η. Εἰς τὰ φφ. 112v-115v ἐκτείνεται τὸ κείμενον τοῦ Β καὶ εἰς τὰ φφ. 115v-117v τὸ τοῦ Α κανόνος.[2]

β) Τὸ Παρισινόν, ἀρ. 1569 (12ου αἰ.), ἐφεξῆς Ρ. Εἰς τὰ φφ. 137-140v ὑπάρχουν κατὰ σειρὰν οἱ κανόνες Β καὶ Α, τῶν ὁποίων αἱ ᾠδαὶ διαπλέκονται.[3]

γ) Τὸ τῆς Μονῆς Λειμῶνος τῆς Λέσβου, ἀρ. 11 (β' ἥμισυ τοῦ 11ου αἰ.-α' ἥμισυ τοῦ 12ου αἰ.), ἐφεξῆς Λ.[4] Περιέχει εἰς τὰ φφ. 118v-122v τὸν κανόνα Α καὶ εἰς τὰ φφ. 121v-122v τὸν Γ.[5]

1. Apostolos Spanos, An Annotated Critical Edition of an Unpublished Byzantine Menaion for June: Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σσ. 82-84, καὶ vol. II, Texts, Univ. of Bergen, 2007, σσ. 388-392.

2. Τὸ χειρόγραφον περιγράφει ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἤτοι κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωτάτου Ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ Ὀρθοδόξου Πατριαρχικοῦ Θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν κωδίκων, συνταχθεῖσα μὲν καὶ φωτοτυπικοῖς κοσμηθεῖσα πίναξιν ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὀρθοδόξου Παλαιστίνου Συλλόγου, τόμ. Β', Ἁγία Πετρούπολις 1894, ἀρ. χγφ 70, περιγραφὴ σ. 118· εἰς σσ. 126-127 ἀναφορὰ εἰς τοὺς δύο κανόνας τοῦ Ἰωσήφ. Τὸ χγφ, κατὰ τὸν Σπανόν, ἐγράφη τὸν 11ον-12ον αἰ. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σ. 115.

3. Henri Omont, Inventaire Sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale, seconde partie, Ancien fonds Grec, Paris 1888, σ. 28.

4. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἤτοι γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὑρισκομένων ἑλληνικῶν χειρογράφων καταρτισθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμ. 1, Κωνσταντινούπολις 1884, σ. 29. Ἀναλυτικὴν περιγραφὴν τοῦ χγφ βλ. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σσ. 102-115.

5. Μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχῆ παλαιογραφικὴν ἐξέτασιν τῶν δύο χειρογράφων Λ καὶ Η, ὁ Ἀπόστολος Σπανὸς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα ἐγράφησαν ἀπὸ δύο γραφεῖς εἰς τὸ αὐτὸ καλλιγραφικὸν ἐργαστήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. 1, σσ. 115-118.

α) Ὁ ἐκδεδομένος κανὼν Α.

Περιέχεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὸ Μηναῖον Ἰουνίου καὶ φέρει ἀκροστιχίδα: *Ὑμνῶ, μάκαρ, σοῦ τὸν βίον θείοις λόγοις. Ἰωσήφ* (τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ συντίθεται ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν τροπαρίων τῆς θ' ᾠδῆς). Εἰς τὴν ἀριστερὰν ᾤαν τοῦ χγφ Η καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος ὑπάρχει βραχυγραφικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ. Ὁ κανὼν δὲν περιέχει β' ᾠδὴν καὶ σύγκειται ἐκ 36 τροπαρίων συμπεριλαμβανομένων εἰς αὐτὰ καὶ τῶν Θεοτοκίων. Τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος τούτου προτάσσονται εἰς τὸν ἑσπερινὸν 3 στιχηρὰ προσόμοια ψαλλόμενα εἰς ἦχον πλ. δ'· Πρός· *Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος* καὶ ἀκολουθοῦν Θεοτοκίον καὶ Σταυροθεοτοκίον. Εἰς τὸν ὄρθρον παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ κανόνος. Μετὰ τὰ τροπάρια τῆς γ' ᾠδῆς ἕπονται: Εἱρμός, Κάθισμα, Θεοτοκίον καὶ Σταυροθεοτοκίον. Εἱρμοὶ ἀκολουθοῦν ἐπίσης εἰς τὰ τροπάρια τῆς ϛ', η' καὶ θ' ᾠδῆς. Τὸ συναξάριον μετὰ τὴν ϛ' ᾠδὴν σύγκειται εἰς τὸ ΜΡ[1] ἐκ τριῶν στίχων πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Δαυίδ, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι εἶναι ἰαμβικοὶ καὶ ὁ τρίτος εἰς δακτυλικὸν ἑξάμετρον, ἐνῷ εἰς τὸ Μηναῖον τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ[2] καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας[3] τῶν τριῶν τούτων ἰαμβικῶν στίχων ἕπεται καὶ σύντομον συναξάριον τοῦ ὁσίου Δαυὶδ ὡς καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἐπισκόπου Γοτθίας, συνεορταζομένου κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν.[4] Εἰς τὰ χγφ Η, Ρ καὶ Λ περιέχεται, ὡς εἴπομεν, τὸ κείμενον καὶ τοῦ ἐκδεδομένου κανόνος, ἀλλὰ τοῦτο παρουσιάζει διαφορὰς πρὸς τὸ περιεχόμενον εἰς τὰ Μηναῖα. Ἀπουσιάζουν π.χ. οἱ εἱρμοί, τὰ καθίσματα καὶ τὰ Σταυροθεοτοκία, τὰ πεζὰ συναξάρια, οἱ στίχοι. Παρατηροῦνται ἐπίσης καὶ διαφοραὶ εἰς τὰς γραφὰς τοῦ κειμένου τῶν τροπαρίων. Τὸ χγφ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη τὸ κείμενον τοῦ Α εἰς τὰ Μηναῖα παραμένει ἄγνωστον.

1. ΜΡ Ε' 370.

2. ΜΒ VI 105.

3. ΜΑ 101.

4. H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano, adjectis synaxariis «Selectis», Bruxellis 1902 [=Propylaeum ad AASS Novembris], στῆλ. 771-772. Ἐφεξῆς Συναξάριον.

β) Ὁ ἀνέκδοτος κανὼν Β.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κανόνος Β.

1) Χγφ Η.

Εἰς τὸ χγφ Η προτάσσονται τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος δύο καθίσματα, τὸ πρῶτον εἰς ἦχον πλ. α'· Πρός· *τὸν συνάναρχον Λόγον: Φυτευθεὶς ὥσπερ ξύλον* καὶ τὸ δεύτερον εἰς ἦχον πλ. δ'· Πρός· *τὴν σοφίαν τοῦ Λόγου: – Ἐγκρατείᾳ τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς* (φφ. 112v-113) καὶ τέσσαρα στιχηρὰ ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία εἰς ἦχον πλ. τοῦ δ'· Πρός· *ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος: – Πάτερ Δαυΐδ, παμμακάριστε, – Καθάπερ ὄρνις εὐκέλαδος, – Θείῳ ἀπαθείας ἄνθρακι*, καὶ τὸ τέταρτον εἰς ἦχον πλ. α'· Πρός· *χαίροις ἀσκητικῶς: – Χαίροις ἀσκητικαῖς ἀγωγαῖς* (φφ. 113-113v).[1] Εἰς τὸ φ. 113v ἄρχεται τὸ κείμενον τοῦ κανόνος ἐπιγραφομένου: *Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχίς: Δαυὶδ γεραίρω τὸν βίον τὸν φωσφόρον <Ἰωσήφ>*. Ἡ ἀκροστιχὶς συντίθεται ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τῶν τροπαρίων, ἐνῷ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων ὅλων τῶν τροπαρίων τῆς θ' ᾠδῆς, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Ἰωσήφ.

Εἰς τὸν κανόνα δὲν περιέχεται β' ᾠδή, τὸ δὲ σύνολον τῶν τροπαρίων του ἀνέρχεται εἰς 34 συμπεριλαμβανομένων εἰς αὐτὰ καὶ τῶν θεοτοκίων. Αἱ ᾠδαὶ α', γ', ε', ς', ζ' καὶ η' περιέχουν ἀνὰ 4 τροπάρια καὶ αἱ δ' καὶ θ' ἀνὰ 5.

Ἐνῷ ὅμως τὸ σύνολον τῶν τροπαρίων συμποσοῦται εἰς 34, τὰ γράμματα τῆς ἀκροστιχίδος εἶναι 35. Τὸ ἐλλεῖπον γράμμα τῆς ἀκροστιχίδος εἶναι τὸ Ν τῆς λέξεως *φωσφόρο<ν>*. Ἄρα λείπει ἐκ τῆς ὀγδόης ᾠδῆς ἓν τροπάριον, τὸ πέμπτον, ἀρχόμενον διὰ τοῦ Ν. Τὸ τροπάριον αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὴν θ' ᾠδήν, διότι τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τῆς ᾠδῆς αὐτῆς συνθέτουν τὸ ὄνομα Ἰωσήφ.

Τὸ ἐλλεῖπον πέμπτον τροπάριον τῆς η' ᾠδῆς ὡς τὸ τελευταῖον αὐτῆς ὤφειλε νὰ εἶναι καὶ τὸ Θεοτοκίον τῆς ᾠδῆς. Εἰς τὸ χγφ ὅμως ὡς Θεοτοκίον χαρακτηρίζεται τὸ ὑπάρχον τέταρτον τροπάριον, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα. Ἀντικατέστησα τὴν ἔνδειξιν τῶν χγφ διὰ τῆς λέξεως Τριαδικόν.

Πότε ἐξέπεσε τὸ τροπάριον τοῦτο τῆς η' ᾠδῆς εἶναι ἄγνωστον.

1. Τὰ τρία πρῶτα στιχηρὰ ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ κανόνος Α.

Πιθανώτερον εἶναι τὸ σφάλμα νὰ ὠφείλετο εἰς γραφέα πρὸ τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου Η. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ χειρόγραφον Ρ, τὸ ὁποῖον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Η.

2) Χγφ Ρ.

Καὶ εἰς τὸ χγφ τοῦτο προτάσσονται ἐπίσης τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος τροπάρια. Εἶναι πέντε τὸν ἀριθμόν· τὸ πρῶτον, εἰς ἦχον γ'. *Ἐν νηστείαις τὸ ἄσαρκον...* (φφ. 137r-v), ἄνευ χαρακτηρισμοῦ· τὰ λοιπὰ τέσσαρα εἶναι στιχηρὰ ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Η.

Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ κανόνος ἐπιγραφομένου: *Ὁ κανών, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς Δαυὶδ γεραίρω τὸν βίον τὸν φωσφόρον <Ἰωσήφ>*. Καὶ εἰς τὸ Ρ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν τροπαρίων τῆς θ' ᾠδῆς συνθέτουν τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὴν δεξιὰν ᾤαν τοῦ φ. 138 ὑπάρχει, ὡς εἰς τὸ Η, τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ συντομογραφικῶς. Ἡ ἀκροστιχὶς καὶ εἰς τὸ Ρ ὑπολείπεται κατὰ τὸ αὐτὸ γράμμα Ν τῆς λέξεως *φωσφόρο<ν>* διὰ τοὺς αὐτοὺς ὡς εἰς τὸ Η λόγους.

Εἰς τὸ χγφ Ρ αἱ ᾠδαὶ τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὸ δύο κανόνων Α καὶ Β διαπλέκονται, ὡς ἐσημειώθη, προηγουμένων τῶν ᾠδῶν τοῦ ἀνεκδότου κανόνος Β. Μετὰ τὸ Θεοτοκίον τῆς γ' ᾠδῆς τοῦ ἐκδεδομένου κανόνος Α ἀκολουθεῖ (φ. 138v) κάθισμα εἰς ἦχον πλ. α', ὅμοιον πρὸς τὸ πρῶτον κάθισμα τῶν χγφ Η καὶ Λ. Μετὰ τὴν ς' ᾠδὴν περιέχεται *κοντάκιον* εἰς ἦχον β', *Πρός· Τὰ ἄνω ζητῶν* καὶ σύντομον συναξάριον.

3) Χγφ Λ.

Τὸ Λ, ὡς ἀνεφέρθη, περιέχει τὸν ἐκδεδομένον κανόνα Α ὡς καὶ τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ κανόνος εἰς τὸν ὅσιον Ἰωάννην καὶ τὸν ὅσιον Δαυΐδ. Καὶ εἰς τὸ χγφ αὐτὸ προτάσσονται τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος τροπάρια, τῶν ὁποίων ὅμως ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς ἐννέα κατὰ τὴν ἑξῆς ἀκολουθίαν:

Μετὰ τὸ πρῶτον κάθισμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅμοιον πρὸς τὰ τοῦ Η καὶ Ρ, ἀκολουθοῦν κοντάκιον καὶ οἶκος. Τὸ περιεχόμενον τοῦ κοντακίου, ἦχος γ'. Πρός· *Ἡ Παρθένος σήμερον*, εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ λεκτικὰς διαφορὰς πρὸς τὸ δεύτερον κάθισμα τοῦ Η. Ὁ οἶκος, *Ὁ χρώς σου, σοφέ, μυρίζει...* δὲν ἀπαντᾷ εἰς Η καὶ Ρ. Ἀκολουθοῦν τρία στιχηρὰ ὅμοια πρὸς τὰ τρία πρῶτα τῶν Η καὶ Ρ. Στὸν Λ ἀπαντοῦν καὶ τρία

ἀκόμη (φ. 119ᵛ) εἰς ἦχον γ'. Πρός· *Ὁ τῷ πάθει σου Χριστέ*, ἀρχόμενα: – *Ἀπαθείας τὴν στολήν*, – *Τῆς ἀσκήσεως, σοφέ, τῇ μαχαίρᾳ*, – *Ὁ δοξάσας ἐπὶ γῆς τοὺς ὁσίους*, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ Η καὶ Ρ. Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα πίνακα παρατίθενται συνοπτικῶς κατ' εἶδος τὰ ὡς ἄνω τροπάρια καὶ τὰ χγφ εἰς τὰ ὁποῖα αὐτὰ περιέχονται. Κατὰ τὸν Σπανὸν τὰ τρία τελευταῖα στιχηρὰ τοῦ Λ ἀνήκουν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου Γοτθίας καὶ τοῦ ὁσίου Δαυίδ.[1]

ΠΙΝΑΞ ΤΡΟΠΑΡΙΩΝ, ΚΟΝΤΑΚΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΩΝ ΠΡΟΤΑΣΣΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

		ΧΓΦ	
α) Καθίσματα:			
— *Φυτευθεὶς ὥσπερ ξύλον* (εἰς τὸ Ρ ἕπεται τοῦ θεοτοκίου τῆς γ' ᾠδῆς)	Η	Ρ	Λ
— *Ἐγκρατείᾳ τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς*	Η	–	–
β) Στιχηρά:			
— *Πάτερ Δαυίδ, παμμακάριστε*	Η	Ρ	Λ
— *Καθάπερ ὄρνις εὐκέλαδος*	Η	Ρ	Λ
— *Θείῳ ἀπαθείας ἄνθρακι*	Η	Ρ	Λ
— *Χαίροις ἀσκητικαῖς ἀγωγαῖς*	Η	Ρ	–
— *Ἀπαθείας τὴν στολὴν*	–	–	Λ
— *Τῆς ἀσκήσεως, σοφέ, τῇ μαχαίρᾳ*	–	–	Λ
— *Ὁ δοξάσας ἐπὶ γῆς τοὺς ὁσίους*	–	–	Λ
γ) Κοντάκια:			
— *Ἐγκρατείᾳ ἅπαντα τὰ τῆς σαρκὸς* (τὸ αὐτὸ περίπου πρὸς τὸ δεύτερον κάθισμα)	–	–	Λ
— *Θαυμάτων πολλῶν*	–	Ρ	–
δ) Οἶκοι:			
— *Ὁ χρωτός* (sic) *σου, σοφέ, μυρίζει ὡς θυμίαμα*	–	–	Λ
ε) Τροπάριον:			
— *Ἐν νηστείαις τὸ ἄσαρκον* (πρὸ τῶν στιχηρῶν)	–	Ρ	–

1. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σ. 84.

Τὸ χγφ Λ εἰς τὰ φύλλα 121ᵛ-122ᵛ παραδίδει καὶ ἄλλον ἀνώνυμον κανόνα ἐπιγραφόμενον: *ἕτερος κανὼν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ὁσίου Δαυίδ*. Ὁ ὅσιος Ἰωάννης εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Γοτθίας, ἑορταζόμενος ἐπίσης τὴν 26ην Ἰουνίου. Αἱ σωζόμεναι ᾠδαὶ τοῦ κανόνος τούτου περιέχουν τέσσαρα τροπάρια ἑκάστη· ἐξ αὐτῶν σώζονται μόνον τὰ δύο πρῶτα τροπάρια τῆς α' ᾠδῆς, τὸ ἥμισυ τοῦ πρώτου τροπαρίου καὶ τὰ λοιπὰ δύο τροπάρια καὶ τὸ Θεοτοκίον τῆς ζ' ᾠδῆς, ὡς καὶ τὸ σύνολον τῶν ᾠδῶν η' καὶ θ'. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἔκπτωσιν φύλλων μεταξὺ τῆς σημερινῆς ἀριθμήσεως 121ᵛ καὶ 122, εἰς τὰ ὁποῖα περιείχοντο τὸ τρίτον τροπάριον καὶ τὸ Θεοτοκίον τῆς α' ᾠδῆς, αἱ ᾠδαὶ β', γ', δ', ε', ς' καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πρώτου τροπαρίου τῆς ζ' ᾠδῆς.

Τὸ περιεχόμενον τῶν δύο πρώτων τροπαρίων τῶν ᾠδῶν ἀναφέρεται εἰς τὸν ὅσιον Ἰωάννην καὶ τὸ τρίτον εἰς τὸν ὅσιον Δαυὶδ Θεσσαλονίκης, ἐνῷ τὸ τέταρτον εἶναι θεοτοκίον.

Τοῦ κανόνος δὲν παραδίδεται ἀκροστιχίς· ὑπεστηρίχθη ὅμως ὅτι ἐκ τῶν πρώτων γραμμάτων τῶν σωζομένων τριῶν Θεοτοκίων τῶν ᾠδῶν ζ', η' καὶ θ' ...ΙΟΥ ἐξάγεται ἀκροστιχὶς <ΓΕΩΡΓ>ΙΟΥ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς τοῦ χαρακτηριστικοῦ incipit τοῦ κανόνος καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ πανηγυρικοῦ ὕφους τοῦ σωζομένου κειμένου.[1] Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν θεωρεῖ βεβαίαν ὁ Ἀπόστολος Σπανός, ὁ ὁποῖος ἐπιγράφει τὴν ἔκδοσιν τοῦ κανόνος τούτου ὡς: Ἕτερος κανὼν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ὁσίου Δαβὶδ <οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἐν τοῖς Θεοτοκίοις [Γεωργ]ίου>.[2]

Κατὰ τὴν ἐπιχειρουμένην ἔκδοσιν προέταξα κριτικῶς ἐκδιδόμενα τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος ὅλα τὰ τροπάρια τὰ ἀπαντώμενα εἰς τὰ τρία χγφ Η, Ρ, Λ καὶ εἰς τὸ ΜΡ. Παρέθεσα ἐπίσης τὰ κοντάκια καὶ τοὺς οἴκους.

Πηγαὶ - ἐπιδράσεις.

Τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου δύο γραπτὰ κείμενα ἦσαν γνωστὰ περὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ τῆς Θεσσαλονίκης.

1. Ἑ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, Ταμεῖον ἀνεκδότων Βυζαντινῶν ᾀσματικῶν κανόνων (Seu Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Orientis Christiani). Ι. Κανόνες Μηναίων, Ἀθῆναι 1996, σ. 227 (Ἔκδοσις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων).
2. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σ. 84 καὶ vol. II, σ. 388.

Τὸ πρῶτον περιέχεται εἰς τὸ Λειμωνάριον (Λειμῶνα) τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, ἀποκαλουμένου ἐνίοτε καὶ Εὐκρατᾶ, τοῦ ς' αἰ.[1] Πρόκειται περὶ συντόμου διηγήσεως τοῦ Θεσσαλονικέως ἀββᾶ Παλλαδίου, μονάζοντος εἰς μονὴν εἰς τὸ Λιθαζόμενον, πρὸς τὸν Ἰωάννην Μόσχον καὶ Σωφρόνιον Σοφιστήν, μετέπειτα πατριάρχην Ἱεροσολύμων, κατὰ τὴν περιοδείαν των εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Εἰς ἐρώτησιν τῶν ἐπισκεπτῶν: *πόθεν καὶ ἐκ ποίων λογισμῶν ἦλθες εἰς τὸ μοναστικόν*, ὁ Παλλάδιος ἀπήντησεν ὅτι αἰτία ἦτο ὁ μοναχὸς Δαυὶδ *τῷ γένει μεσοποταμηνός*, ὁ ὁποῖος παρέμεινεν εἰς τὸ *ἐγκλειστήριόν του* ἔξω τοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης περὶ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη, ἦτο δὲ πολὺ *ἐνάρετος καὶ ἐλεήμων καὶ ἐγκρατευτής... πολλάκις δὲ δι' ὅλων τῶν θυρίδων τῆς κέλλης τοῦ ἐγκλείστου πῦρ ἐξήρχετο κατὰ τὴν νύκτα μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ γέροντος*. Καὶ καταλήγει: *αὕτη μοι γέγονεν αἰτία, τέκνα, τοῦ ἐλθεῖν εἰς τὸ μοναχικὸν τοῦτο σχῆμα*.

Τὸ δεύτερον κείμενον εἶναι ἡ ἀνώνυμος ἐκτενὴς διήγησις περὶ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Δαυὶδ ἐπιγραφομένη: *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δαυὶδ τοῦ ἐν τῇ θεοσώστῳ πόλει Θεσσαλονίκῃ*.[2] Ὁ βίος αὐτὸς συνεγράφη εἰς Θεσσαλονίκην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 715-720, τὸ δὲ περιεχόμενόν του εἶναι σημαντικόν, διότι παραδίδει γραπτῶς, μετὰ παρέλευσιν 180 ἐτῶν ἀπὸ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὁσίου, τὴν κρατοῦσαν εἰς τὴν μονὴν προφορικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ βίου.

Μετὰ τὴν σύνθεσιν τῆς ἀκολουθίας ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ συνεγράφησαν καὶ τὰ ἑξῆς κείμενα διὰ τὸν ὅσιον Δαυίδ:

α) Σύντομον συναξάριον (ι' αἰ.) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν: *Μνήμη τοῦ*

1. Τὸ κείμενον ἐν PG 87, 3, 2921-2924. Γαλλικὴ μετάφρασις μετὰ εἰσαγωγῆς ὑπὸ Rouet de Journel, M.J., Le prèspirituel, Paris 1946 (Sources Chretiennes 12). Περὶ τοῦ Λειμωναρίου βλ. καὶ Oxford Dictionary of Byzantium, 2, 1991, ἐν λήμ. σ. 1415.

2. Ὁ βίος ἐξεδόθη τὸ πρῶτον (ἐξ ἑνὸς χειρογράφου) ὑπὸ τοῦ V. Rose, Leben des heiligen David von Thessalonike griechisch, nach der einzigen aufgefundenen Handschrift, Berlin 1887. Ἐξεδόθη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον εἰς β' ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου-Εὐαγγέλου Δεληδήμου εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 1979 εἰς τὸν τόμον: Παντελεήμονος, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, Ἡ ἐπανακομιδὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Δαυὶδ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (17 Ἰουλίου 1978), σσ. 25-36. Ὁ ἐκδότης ἐχρησιμοποίησεν ἑπτὰ νέα χγφ. ἔναντι τοῦ ἑνὸς τῆς ἐκδόσεως Rose. Ἐφεξῆς Βίος.

ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Περιέχεται εἰς τὸ συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως,[1] ὅπου καὶ βραχυτέρα μορφὴ τοῦ κειμένου ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν Synaxaria Selecta D:2.1: *Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ*.

β) Βραχὺ συναξάριον ἐπιγραφόμενον: *Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ ὁ* (sic) *ἐν Θεσσαλονίκῃ*, Μηνολόγιον Βασιλείου (τέλη ι' - ἀρχαὶ ιβ' αἰ.).[2]

γ) Ἀνώνυμον *ἐγκώμιον εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Δαβίδ, τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ* τοῦ ιγ' αἰ.[3]

δ) Ἐγκώμιον ἐκτενὲς συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Μακρῆ, τῶν ἀρχῶν τοῦ ιε' αἰ.[4]

Τὰ δύο πρῶτα τῶν ὡς ἄνω πρὸ τοῦ Ἰωσὴφ συντεθέντων κειμένων ἦσαν γνωστὰ εἰς αὐτόν. Τὸ κείμενον τοῦ ἐκτενοῦς Βίου μάλιστα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν μορφὴν ἐγκωμιαστικῆς ὁμιλίας, ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰωσὴφ ὡς βασικὴν πηγὴν πληροφοριῶν κατὰ τὴν σύνθεσιν τῆς ἀκολουθίας του εἰς τὸν ὅσιον Δαυίδ· ἐνίοτε δὲ ἐπαναλαμβάνονται εἰς τὰ τροπάρια σχεδὸν αὐτολεξεὶ κείμενα τοῦ Βίου.

1. Συναξάριον, στῆλ. 771-772.

2. Μηνολόγιον Βασιλείου II, PG 117, 512-513. Ἐφεξῆς Μηνολόγιον. Βλ. καὶ Oxford Dictionary of Byzantium, 2 (1991) 1341-1342. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Μηνολογίου ὁ ὅσιος Δαυὶδ φέρεται ὡς ἑορτάζων μετὰ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας τὴν ΚΖ' τοῦ μηνὸς Ἰουνίου: *Μηνὶ τῷ αὐτῷ κζ' μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ ὁ* (sic) *ἐν Θεσσαλονίκῃ* καὶ τοῦ Σαμψὼν τοῦ Ξενοδόχου: *μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σαμψὼν τοῦ Ξενοδόχου*.

3. Τὸ ἐγκώμιον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Βασ. Λαούρδα, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Δαβίδ, τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ, Μακεδονικὰ 14, 1970, σσ. 243-255 (Σύγγραμμα Περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν). Δυστυχῶς ὁ Λαούρδας δὲν ἐπρόλαβε νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἐκτενῆ Βίον τοῦ ὁσίου Δαυὶδ εἰς νέαν ἔκδοσιν στηριζομένην εἰς ὅλην τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ὡς εἶχεν ἀναγγείλει εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω ἐγκωμίου. Ἐφεξῆς Λαούρδα, Ἐγκώμιον.

4. Τὸ κείμενον τοῦ ἐγκωμίου αὐτοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀστερίου Ἀργυρίου καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφήν: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν Ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Δαυὶδ τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τὸ ὡς ἄνω ἐγκώμιον περιέχεται εἰς τὸν τόμον Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Συγγράμματα, Θεσσαλονίκη 1996 (Βυζαντινὰ Κείμενα-Μελέται 25, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), καταλαμβάνον τὰς σελίδας 85-100. Ἐφεξῆς Ἀργυρίου, Ἐγκώμιον.

Ὁ Ἰωσὴφ βεβαίως ἐγνώριζε καλῶς καὶ τὴν προφορικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ ὡς μοναχὸς ὁ ἴδιος. Συγκεκριμένως εἰς ἡλικίαν 15 ἐτῶν ὁ Ἰωσὴφ ἀφίχθη εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 831, ὅπου ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν περίφημον μονὴν τοῦ Λατόμου, εἰς τὴν ὁποίαν πέρα τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως ἀντέγραφε χγφ. καὶ παρηκολούθησε μαθήματα ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας. Τὸ 840 ἐχειροτονήθη εἰς πρεσβύτερον κατὰ προτροπὴν τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ Λατόμου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης καὶ τὸ αὐτὸ ἔτος μετῴκισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.[1]

Φυσικὸν ἦτο κατὰ τὴν παραμονήν του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ μοναχὸς Ἰωσὴφ νὰ ἐπεσκέφθη ὡς προσκυνητὴς καὶ τὴν μονὴν τῶν ἁγίων μαρτύρων Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου, ἡ ὁποία μάλιστα κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Μακαρίου Μακρῆ ἦτο *κοινόβιον τὸ μᾶλλον ἠκριβωμένον*, ὅπου ἐγκατεβίωσεν ὁ ὅσιος.[2] Ἐκεῖ προφανῶς θὰ ἤκουσε τὴν προφορικὴν περὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ παράδοσιν καὶ ἴσως ἐκεῖ ἀνέγνωσε τὸ πρῶτον καὶ τὸν ἐκτενῆ Βίον τοῦ ὁσίου.

Συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἠδύνατο νὰ συγκρίνῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ γραπτοῦ κειμένου τοῦ Βίου πρὸς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται πιθανώτατα καὶ ἡ ἀπουσία ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Βίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἰωσήφ, ἡ πληροφορία τοῦ Λειμωναρίου ὅτι ὁ Δαυὶδ ἦν *τῷ γένει μεσοποταμηνός*, διότι οἱ Θεσσαλονικεῖς μοναχοὶ προφανῶς ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς Θεσσαλονικέα.

Ὁ Ἰωσὴφ χαρακτηρίζει μάλιστα τὸν Δαυὶδ ὡς *θεράποντα Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου βοᾷ τὰ θαύματα Θεσσαλονίκη ἡ περιώνυμος* (στ. 230-235) καὶ ὡς *τῶν Θεσσαλονικέων τὸ καύχημα* (στ. 381), ἐνῷ εἰς τὸν Βίον θεωρεῖται ὡς *ἰσάγγελος ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ περιωνύμῳ Θεσσαλονικέων πόλει ὤν τε καὶ διατρίβων*.[3]

Ὁ Δαυὶδ χαρακτηρίζεται ὡς Θεσσαλονικεὺς εἰς τὸ ἀνώνυμον ἐγκώμιον τοῦ ιγ' αἰ.: *Δαβὶδ δὲ ὁ ὁσιώτατος, τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ εἰς ὑπόθεσιν προκειμένῳ τῷ λόγῳ, οἷά τις τῶν ἄλλων κλῆρος ἐξαίρετος*

1. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σσ. 43-48.
2. Βίος, σ. 26. Ἀργυρίου, Ἐγκώμιον, σ. 88, [5] 98-101 καὶ Λαούρδα, Ἐγκώμιον, σ. 245.
3. Βίος, σ. 26.

ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ γενόμενος καὶ ἐξαισίοις διηγωνισμένος τῆς ἀσκητικῆς παλαίστρας ἄθλοις...[1] ὡς καὶ εἰς τὸ ἐκτενὲς ἐγκώμιον τῶν ἀρχῶν τοῦ ιε' αἰ., ὅπου ὁ Μακάριος Μακρῆς, ὡς Θεσσαλονικεύς, πλέκει καὶ τὸ ἐγκώμιον τῆς πόλεως.[2] Αἱ μαρτυρίαι τῶν ἐγκωμίων αὐτῶν καταδεικνύουν τὴν διαχρονικὴν παράδοσιν μεταξὺ τῶν Θεσσαλονικέων ὅτι ὁ ὅσιος Δαυὶδ κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως ταύτης.

Τὸ 1641 ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος μετέφρασε τὸν βίον τοῦ ὁσίου Δαυὶδ *ἐκ τῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν κοινὴν ἡμετέραν διάλεκτον*, ὅπου ἀναφέρει: *Οὗτος ὁ πολυύμνητος πατήρ... ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς λαμπρὰν καὶ μεγαλόπολιν Θεσσαλονίκην*, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὰ κείμενα τῶν ὡς ἄνω δύο ἐγκωμίων.[3]

Ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης εἰς τὸν Συναξαριστήν του γράφει: *Οὗτος ὁ μακάριος ἐκατάγετο μὲν ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὡς ἀστὴρ δὲ πολύφωτος καὶ τὴν Δύσιν ἐφώτισεν*.[4] Κύριαι γραπταὶ πηγαὶ τοῦ Νικοδήμου κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ βραχέος συναξαρίου του ἦσαν τὸ Λειμωνάριον, τὸ Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου, ἐξ ὧν καὶ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἐξ ἑῴας καταγωγῆς τοῦ ὁσίου. Εἰς τὸ αὐτὸ κείμενόν του ὅμως ὁ Νικόδημος παραπέμπει τοὺς ἀναγνώστας του διὰ *τὸν κατὰ πλάτος βίον τοῦ Δαυὶδ* εἰς τὴν Καλοκαιρινήν, ὅπου, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ρητὴ εἶναι ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ Δαυὶδ

1. Λαούρδα, Ἐγκώμιον, σ. 244, 1-4.
2. Ἀργυρίου, Ἐγκώμιον, σ. 86, [2] 36-53.
3. Ὁ Βίος ἐν: Βίβλος καλουμένη Καλοκαιρινή, ἐν ᾗ εἰσι γεγραμμένοι μερικοὶ Βίοι ἁγίων τινων οἱ ὡραιότεροι τοῦ Καλοκαιριοῦ, ἀπὸ τὴν α' τοῦ Μαρτίου ἕως ταῖς ὕστεραις Αὐγούστου. Μεταφρασθέντες ἐκ τῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν κοινὴν ἡμετέραν διάλεκτον παρὰ Ἀγαπίου Μοναχοῦ. Νεωστὶ δὲ μετατυπωθέντες καὶ ἐπιμελῶς διορθωθέντες. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Βενετίᾳ, ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος 1861, σ. 118.
4. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ Πάλαι μὲν Ἑλληνιστὶ συγγραφεὶς ὑπὸ Μαυρικίου διακόνου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Νῦν δὲ δεύτερον μεταφρασθεὶς ἀμέσως ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Χειρογράφου Συναξαριστοῦ, καὶ μεθ' ὅσης πλείστης ἐπιμελείας ἀνακαθαρθείς, διορθωθείς, πλατυνθείς, ἀναπληρωθείς, σαφηνισθείς, ὑποσημειώσεσι διαφόροις καταγλαϊσθείς, καὶ εἰς τρεῖς Τόμους διαιρεθείς, ὑπὸ τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, τόμος τρίτος περιέχων τοὺς τέσσαρας μῆνας τοῦ Μαΐου, Ἰουνίου, Ἰουλίου, καὶ Αὐγούστου, ͵αωιθ', ἐν Βενετίᾳ, σ. 133.

ἐγεννήθη ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡ σύγχυσις ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἀβλεψίαν τοῦ Νικοδήμου.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Παλλαδίου ὁ ἐκτενὴς Βίος τοῦ ὁσίου καὶ ὁ Ἰωσὴφ οὐδὲν παραθέτουν εἰς τὰ κείμενά των, ἐνῷ οἱ συντάκται τῶν συνοπτικῶν συναξαριακῶν κειμένων ἐπαναλαμβάνουν μόνον τὴν πληροφορίαν ὅτι *οὗτος ἦν τῷ γένει Μεσοποταμηνός*.

Τὸ 1912 ὁ B. Latyšev ὑπεστήριξεν ὅτι πρὸ τῆς συνθέσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν συνοπτικῶν κειμένων τοῦ Συναξαρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου ὑπῆρξε καὶ δεύτερος γραπτὸς βίος τοῦ ὁσίου Δαυίδ, ὁ ὁποῖος ἀπωλέσθη. Ὁ βίος αὐτὸς κατὰ τὸν Latyšev συνεγράφη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ θ' αἰ. καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ εἰς τοὺς συντάκτας τῶν ὡς ἄνω συνοπτικῶν συναξαρίων ὡς καὶ εἰς τὸν Ἰωσὴφ τὸν ὑμνογράφον.[1] Τὸ τελευταῖον ἀντέκρουσεν ὁ Loenertz, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἀπέκλεισε καὶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ δευτέρου τούτου βραχέος κατ' αὐτὸν βίου τοποθετήσας ὅμως τὴν συγγραφήν του ἀργότερον καὶ ὑποστηρίξας ὅτι ὁ ἀνώνυμος συντάκτης του ἐγνώριζε τὸν σωζόμενον ἐκτενῆ Βίον τοῦ ὁσίου ὡς καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἰωσήφ.[2]

Ἡ παρουσία εἰδήσεων εἰς τὰ κείμενα τῶν συνοπτικῶν συναξαρίων περὶ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Δαυίδ, ὡς: ἡ ἐξ ἀνατολῶν προέλευσίς του, ἡ καταγωγή του ἐξ εὐγενῶν γονέων, ἡ ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας κλίσις του πρὸς τὸν ἀσκητικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ ἀναφοραὶ εἰς τὸ Λειμωνάριον ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου εὑρίσκετο ἡ μονή του, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀκριβὲς σημεῖον ὅπου ἐφύετο ἡ ἀμυγδαλή,

1. B. Latyšev, Περὶ τῶν βίων τοῦ ὁσίου Δαυὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Πρακτικὰ τῆς ἐν Ὀδησσῷ αὐτοκρατορικῆς Ἑταιρείας Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιοτήτων 30, 1912, σσ. 217-281 (O žitijakh prepodobnago Davida Solunskago, ἐν Zapiski imperatorskago Odesskago Obščestva istorii drevnostej, XXX, 1912, σσ. 217-281). Ὁ τίτλος ρωσιστὶ ἐκ τῆς μελέτης Loenertz, David..., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 19.

2. Ἐκτενῆ ἐμπεριστατωμένην ἀναφορὰν εἰς τὰς γνωστὰς κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς μελέτης του γραπτὰς πηγὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Δαυὶδ καὶ τῆς μεταξύ των σχέσεως βλ. Loenertz, David..., ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 208-214. Πρβλ. καί: Βίος, σσ. 17-40 καὶ Γ. Τσορμπατζόγλου, Τὸ Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 189-191.

ἐπὶ τῆς ὁποίας παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν ὁ ὅσιος, δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἄποψιν περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἀπολεσθέντος δευτέρου συνοπτικοῦ βίου τοῦ ὁσίου.

Ἀνεφέρθη ἀνωτέρω ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τόσον ὁ Βίος ὅσον καὶ ὁ Ἰωσὴφ δὲν παραδίδουν τὰ περὶ καταγωγῆς τοῦ Δαυὶδ ἐξ ἀνατολῶν, καίτοι ἐγνώριζον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λειμωναρίου. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ διηγήσεις τοῦ Λειμωναρίου ἦσαν ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα ἰδίως μεταξὺ τῶν μοναχῶν, φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ ὁ συντάκτης τοῦ συνοπτικοῦ Συναξαρίου καὶ τοῦ Μηνολογίου ἤντλησαν τὴν πληροφορίαν περὶ καταγωγῆς τοῦ ὁσίου ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Λειμωναρίου καὶ ὄχι ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος βίου.

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν τοῦ ὁσίου καὶ εἰς τὴν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἀγάπην του διὰ τοὺς ἀσκητικοὺς ἀγῶνας δὲν ὀφείλεται εἰς δάνεισμα ἐξ ἄλλου συγγραφέως, ἀλλὰ εἰς τοὺς συντάκτας τῶν συναξαριακῶν αὐτῶν κειμένων, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον ὅτι ἔπαινοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἦσαν κοινὸς τόπος εἰς τοὺς βίους τῶν ἁγίων καὶ μαζὶ μὲ τὸ ἐγκώμιον τῆς πατρίδος καὶ τῆς παιδείας τοῦ βιογραφουμένου περιείχοντο εἰς τοὺς βασικοὺς κανόνας τῆς ρητορικῆς τέχνης περὶ τῆς συγγραφῆς ἐγκωμίων.

Ταυτόσημοι ὅμως ἐννοιολογικῶς πρὸς τὴν φράσιν: *ἐξ ἁπαλῶν γὰρ ὀνύχων...* τῶν ὡς ἄνω κειμένων εἶναι οἱ στ. 27-28 τοῦ δευτέρου καθίσματος τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἰωσήφ: *μετῆλθες πρὸς οὐρανὸν / ὃν ἐκ βρέφους ἐπόθησας*. Ἄρα ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν κειμένων ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο περιορίζεται εἰς τὴν φραστικὴν διατύπωσιν.

Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι αἱ πληροφορίαι τῶν συντακτῶν τῶν βίων τῶν ἁγίων κατὰ κανόνα δὲν προήρχοντο ἐκ γραπτῶν πηγῶν, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως τῆς διαμορφωθείσης περὶ αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου εἰς περιπτώσεις διαφορετικῶν εἰδήσεων δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀναζητῶνται μόνον γραπταὶ πηγαὶ διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τῆς προελεύσεώς των. Διὰ τὸν ὅσιον Δαυὶδ π.χ. ἡ πρώτη μαρτυρία περὶ τῆς καταγωγῆς του ὀφείλεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν προφορικὴν διήγησιν τοῦ ἀββᾶ Παλλαδίου περὶ αὐτοῦ, ἡ ὁποία περιελήφθη εἰς τὸ Λειμωνάριον. Ἐξεταστέα ὅμως καὶ ἡ περίπτωσις λανθασμένης ἴσως καταγραφῆς τῆς προφορικῆς παραδόσεως.

Γραπτὴ δὲ διατύπωσις τῆς προφορικῆς περὶ τοῦ ὁσίου παραδόσεως, καὶ μάλιστα 180 ἔτη μετὰ τὴν κοίμησίν του, εἶναι καὶ ὁ ἐκτενὴς Βίος αὐτοῦ. Γράφει εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ κειμένου του ὁ ἀνώνυ-

μος συγγραφεύς: Ἔμεινε δέ, ὦ φιλόχριστοι ἀδελφοί, ὁ βίος τοῦ μακαρίου καὶ ὁσίου Δαυὶδ ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἀπροΐτων ἀγράφως ἐξηγούμενος... οὕτως κἀγώ, φιλόχριστοι, ἅπερ ἀγράφως ἀκήκοα ἀφηγουμένων ἐκείνων τῶν εὐλαβῶν ἀνδρῶν τῆς αὐτῆς μονῆς τῶν Ἀπροΐτων, ἔσπευσα βραχύ τι καὶ ἐν ἐπιτόμῳ διὰ τὸ μὴ πάντα ἀμνημονεῖσθαι τὰ ἀξιάγαστα καὶ θεοφιλῆ τοῦδε τοῦ ὁσίου ἀριστεύματα, ἐγγράφως παραδοῦναι ὑμῖν. τίς γὰρ καὶ ἐδύνατο ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἀρετὰς ἀφηγήσασθαι, διελθόντων μὲν ἐτῶν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πλεῖον ἢ ἔλαττον;[1]

Ὡς πρὸς τὴν τοποθεσίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειτο ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ πιστεύω ὅτι τὸ κείμενον τοῦ ἐκτενοῦς Βίου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σφάλλεται. Ὁ συντάκτης του ὡς καὶ ὅλοι οἱ Θεσσαλονικεῖς ἦτο φυσικὸν νὰ γνωρίζουν τὴν τοποθεσίαν τῆς μονῆς, ὅπου ἠσκήθη ὁ ὅσιος. Σαφὴς εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ κειμένου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ μονὴ ἔκειτο: *ἐν τῷ ἀρκτικῷ μέρει τῆς πόλεως πλησίον τοῦ τείχους ἐν ᾧ ἐστι τὸ παραπόρτιον τῶν Ἀπροΐτων.*[2] Ἡ θέσις τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ βορειοανατολικῶς τῆς Ἀκροπόλεως.[3]

Ἡ διατύπωσις τέλος τοῦ Μηνολογίου ὅτι τὸ δένδρον τῆς ἀμυγδαλῆς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τριετίαν παρέμεινεν ὁ ὅσιος ἦτο *πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης* διατί νὰ μὴ ἑρμηνευθῇ ὅτι σημαίνει τὰς παρυφὰς τῆς πόλεως ὅπου καὶ ἡ μονή;

Ὁ Μακάριος Μακρῆς γράφει χαρακτηριστικῶς: *Καὶ τοίνυν ἀπολεξάμενος* (ὁ ὅσιος) *τῶν τότε κοινοβίων τὸ μᾶλλον ἠκριβωμένον, ὃ τοῖς μὲν ἀρκτῴοις καὶ πλέον ἀνακεχωρηκόσι τῆς πόλεως μέρεσι ἵδρυτο τοῖς δὲ θείοις ἀνέκειτο μάρτυσι Θεοδώρῳ καὶ Μερκουρίῳ.*[4]

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω πιστεύω ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν κειμένων τοῦ Συναξαρίου καὶ τοῦ Μηνολογίου διὰ τὸν ὅσιον Δαυὶδ εἶχον ὡς κυρίαν πηγὴν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, ἐνῷ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Λειμωναρίου παρέθεσαν καὶ τὴν εἴδησιν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὁσίου *ἐξ ἑῴας*. Βεβαίως οὗτοι ἐγνώριζον καὶ τὸν ἐκτενῆ Βίον.

1. Βίος, σ. 26.
2. Αὐτόθι.
3. Ἁγιολόγιον Θεσσαλονίκης, Α' (1996) 192. Πρβλ. καὶ τὴν μαρτυρίαν: *Τὸ σεμνεῖον ἐν ᾧπερ ἀσκητικῶς διήθλει ὁ ὅσιος θέσιν μὲν ἔλαχε τὴν ἀνωτέραν καὶ ἀρκτικωτέραν τῆς πόλεως...*, Λαούρδα, Ἐγκώμιον, σ. 246, 15-16.
4. Ἀργυρίου, Ἐγκώμιον, σ. 88 [5] 98-100.

Ἡ θέσις μου αὐτὴ ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν συνοπτικῶν τούτων συναξαριακῶν κειμένων πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου στιχηροῦ (στ. 16-30) καὶ τῶν τριῶν πρώτων καθισμάτων (στ. 46-88) τῆς ἀκολουθίας, ὅπου ὁ Ἰωσήφ, ἐφ' ὅσον, ὡς πιστεύω, τὰ τροπάρια ἀνῆκουν εἰς αὐτόν, μετέπλασε ποιητικῶς καὶ συνοπτικῶς τὴν διήγησιν τοῦ ἐκτενοῦς Βίου ὡς πρὸς τὰ στάδια τοῦ βίου, τῆς ἀσκήσεως, τῶν θαυμάτων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ὁσίου Δαυίδ. Αὐτὰ τὰ κείμενα ἀντέγραψαν καὶ μετέγραψαν εἰς πεζὸν λόγον οἱ συντάκται τῶν συνοπτικῶν συναξαρίων. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Ἰωσὴφ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰς συναξαριακὰ κείμενα ἔχει ἐπισημανθῆ, ἀλλὰ δὲν ἔχει μελετηθῆ πλήρως.[1]

Ἀκολούθως παρατίθενται τὰ κείμενα ἐν ἀντιπαραβολῇ:

1. Βλ. Σ. Πασχαλίδης, Τὰ ἁγιολογικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ κείμενα γιὰ τὸν ἅγιο Ἀλέξανδρο Πύδνης. Διερεύνηση τῶν σχετικῶν προβλημάτων. Ἑστία Πιερίδων Μουσῶν – Ἑταιρεία Πιερικῶν Μελετῶν. Ἡ Πιερία στὰ Βυζαντινὰ καὶ Νεότερα Χρόνια: 2ο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο, Πρακτικά, Κατερίνη 2002, σσ. 283-284 καὶ Nancy Patterson-Sevčenko, Canon and Calendar: the role of a ninth century hymnographer in shaping the celebration of the Saints, ἐν Byzantium in the ninth century: Dead or alive? Papers from the Thirteenth Sring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996, edited by Leslie Brubaker, Ashgate 1998, σσ. 101-114. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι εἰς τὰ ἀρχαιότερα χγφ. τοῦ Συναξαρίου ὑπάρχουν εἰδήσεις περὶ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου καὶ τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου II Καυλέα (893-901), Oxford Dictionary of Byzantium 3 (1991) 191. Ἀλλὰ καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἰωσὴφ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἐπιβεβαιοῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ ἔργου του καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ Συναξαρίου. Πρβλ. Συναξάριον, στήλ. LV.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Κάθισμα.

Ἐγκρατείᾳ τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς* τῇ ψυχῇ **ὑποτάξας,** πάτερ Δαυΐδ,* **ὡράθης,** μακάριε,* **μετὰ σώματος ἄγγελος,* καλιὰν δὲ πήξας* ὡς ὄρνις εὐκέλαδος* ἐν φυτῷ** || ὁσίως* **τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας·* ὅθεν τῶν θαυμάτων* ἐνεργείας πλουτήσας* μετῆλθες πρὸς οὐρανόν,* ὃν ἐκ βρέφους ἐπόθησας·*** διὰ τοῦτο βοῶμέν σοι,* πρέσβευε Χριστῷ (στ. 4-14).

Στιχηρά.

Πάτερ Δαυῒδ παμμακάριστε,* **δι' ἐγκρατείας τὸν νοῦν* λαμπρυνόμενος ἄριστα*** πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον* τῶν καλῶν **ἀνεπτέρωσας*** καὶ **στῦλος ὤφθης* φωτοειδέστατος* φωτίζων πάντας* λόγοις καὶ θαύμασι* τοὺς προσιόντας σοι*** διανοίᾳ πάντοτε* θεοπειθεῖ·* ὅθεν σε γεραίρομεν* καὶ μακαρίζομεν (στ. 45-60).

Καθάπερ ὄρνις εὐκέλαδος* ἐν ἀναβάσει φυτοῦ* καλιάν, πάτερ, ἔπηξας* τῷ κρύει πηγνύμενος* καὶ τῷ θέρει καυσούμενος,* χρυσᾶς **ἐντεῦθεν* ἔλαβες πτέρυγας* τῆς ἀπαθείας*** καὶ τελειότητος* **καὶ πρὸς οὐράνιον* ὕψος κατεσκήνωσας*** ὑπὲρ ἡμῶν* πάντοτε δεόμενος* τῶν εὐφημούντων σε. (στ. 61-74).

Συναξάριον (771-772).

Οὗτος ὁ μακάριος ἐξ ἑῴας ἔχων τὴν γένεσιν, ὡς ἀστὴρ πολύφωτος τὴν ἑσπέραν κατηύγασεν. **Ἐξ ἁπαλῶν γὰρ ὀνύχων ἐγκρατείᾳ καὶ ἁγνείᾳ τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ὑποτάξας ὡράθη μετὰ σώματος ἄγγελος. Καλιάν τε πηξάμενος** ἐν ἀμυγδαλῆς **φυτῷ, ὡς ὄρνις εὐκέλαδος πάντας μὲν τοὺς προσφοιτῶντας** τῷ λόγῳ κατηύφρανε, **αὐτὸς δὲ τὸν νοῦν αὐτοῦ εἰς ὕψος ἔνθεον ἀνεπτέρωσεν. Ὅθεν τῶν θαυμάτων ἐνέργειαν πλουτήσας, στῦλος ὤφθη φωτοειδέστατος πάντας καταφωτίζων τοῖς θαύμασι· κρύει γὰρ πηγνύμενος καὶ τῷ θέρει καυσούμενος πρὸς ἀπάθειαν ἤλασε· καὶ ὡς φλέξας σαρκὸς τὰς ἡδονὰς ἐν χερσὶ τοὺς ἄνθρακας λαβών, πρὸ προσώπου τοῦ βασιλέως ἄφλεκτος ἔμεινεν.** Διὸ πᾶσαν ἀνθρωπίνην <φύσιν> τῷ βίῳ καὶ τοῖς θαύμασι καταπλήξας, **πρὸς Κύριον ὃν ἐκ βρέφους ἐπόθησε, μετετάξατο.**

Μηνολόγιον Βασιλείου (512-3).

Ὁ ἐν ἁγίοις Πατὴρ ἡμῶν καὶ θαυματουργὸς Δαβίδ, ὑπῆρχε μὲν ἐξ Ἀνατολῶν· καταλαβὼν δὲ τὴν Δύσιν, κατεφώτισεν αὐτὴν ταῖς ἀρεταῖς, ὡς ἀστὴρ πολύφωτος· ἐξ **ἁπαλῶν** γὰρ ὀνύχων γενόμενος μοναχός, **καὶ ἐγκρατείᾳ καὶ**

Θείῳ ἀπαθείας ἄνθρακι* φλέξας σαρκὸς ἡδονὰς* ἀκατάφλεκτος ἔμεινας* ἐν χερσὶ τοὺς ἄνθρακας* πρὸ προσώπου, θεόπνευστε,* τοῦ βασιλέως* κατέχων, ὅσιε,* ἐκπληττομένου* τὴν σὴν λαμπρότητα·* ὅθεν παρέσχε σοι* τὰς αἰτήσεις μέγιστον* πρὸς τὸν Θεὸν* πρέσβυν σε, μακάριε,* πλουτήσας χάριτι. (στ. 75-88).

ἁγνείᾳ τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ὑποτάξας, ὡρᾶτο μετὰ σώματος ἄγγελος. Ἐπιθυμῶν δὲ πλείονος κόπου, καὶ μείζονος ἀρετῆς, διενοεῖτο τὴν ἀπὸ γῆς φυγήν, καὶ πρὸς οὐρανὸν ἀνάβασιν. Καὶ εὑρὼν δένδρον ἀμυγδαλῆς, πρὸς καθέδραν ἐπιτήδειον πλησίον Θεσσαλονίκης, **καὶ εἰς ἐκεῖνο ἀναβάς, καὶ ποτὲ μὲν ἱστάμενος, ποτὲ δὲ καθεζόμενος ἀπερχομένους χάριν ὠφελείας, στηρίζων,** καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν διδάσκων ἀπέλυεν. **Καὶ οὕτω βιούς, καὶ ψύχει καὶ καύματι ταλαιπωρούμενος, ἐπλούτησε** καὶ θαυμάτων ἐνέργειαν. Καὶ ἐν πᾶσι τὸν Θεὸν θεραπεύσας, πρὸς αὐτὸν ἐξεδήμησεν.

Αἱ φράσεις τοῦ Συναξαρίου, αἱ ὁποῖαι αὐτολεξεὶ ἀπουσιάζουν ἐκ τῶν ὡς ἄνω τροπαρίων τοῦ Ἰωσήφ: *διὸ πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν τῷ βίῳ καὶ τοῖς θαύμασι καταπλήξας..., οὕτω βιοὺς... ἐπλούτησε καὶ θαυμάτων ἐνέργειαν*, δὲν διαφέρουν νοηματικῶς πρὸς τὰ κείμενα: *τοσαύτη δὲ χάρις ἐδόθη τῷ ὁσίῳ... ὥστε καὶ δαίμονας ἐξελαύνειν καὶ νοσοῦσιν ὑγείαν παρέχειν* (Βίος, σ. 29). Ἐπίσης τὴν φράσιν: *ὡς ἀστὴρ πολύφωτος τὴν ἑσπέραν κατηύγασε*, πρβλ. πρὸς τοὺς στίχους τῆς ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος: *ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος φαιδρὸς / κόσμῳ τὰς ἀκτῖνάς σου / τῶν θαυμάτων ἐξέπεμψας* (στ. 220-222).

Εἰς τὸν κανόνα τοῦ Ἰωσὴφ ἐπισημαίνονται καὶ δάνεια στίχων ἀπὸ προγενεστέρους ποιητάς, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὸν Ἰωάννην μοναχὸν καὶ τὸν Γεώργιον. Ἐπίσης εἰς πολλὰς περιπτώσεις χρησιμοποιεῖ στίχους ἀπὸ ἰδικούς του κανόνας. Δὲν λείπουν ὅμως καὶ στίχοι προσομοιάζοντες ἢ ὅμοιοι πρὸς στίχους κανόνων τοῦ Θεοφάνους.

Σημειώνω καὶ τὴν συχνὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ χρῆσιν λέξεων, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ φωτός, ὅπως: φῶς, φωτοειδής, φωτισμός, ἥλιος, ἀνατέλλω, λαμπρός, λαμπρύνω, λάμπω, ἐκλάμπω

κλπ. Ἰδοὺ μερικὰ παραδείγματα: *Στῦλος ὤφθης φωτοειδέστατος φωτίζων πάντας* (στ. 52-54), *ἑωσφόρος ἀστὴρ ὁ φαιδραῖς ἀκτῖσι θείας χάριτος πιστοὺς καταυγάζων* (στ. 95-99), *ὡς ἥλιος ταῖς ἀρεταῖς σου ἐκλάμψας, Δαυίδ, κατεφώτισας κόσμου τὰ πέρατα* (στ. 120-123), *φωτισμὸς τῆς καρδίας μου* (στ. 141), *θαυματουργίαις λαμπόμενος* (στ. 160), *οὐρανὸς κατάστερος* (στ. 161), *ὅλος τῷ φωτὶ λελαμπρυσμένος... καὶ τὰς καρδίας κατελάμπρυνας* (στ. 248-252), *φωτὶ νοητῷ συγκεκραμένος* (στ. 329), *ἀνέτειλε τοῦ ἡλίου τηλαυγέστερον* (στ. 384), *φωτὸς ἀδιαδόχου ἀξίωσον* (στ. 387), *φωτὸς οἰκητήριον γενομένη φωταγώγησον* (στ. 389-390).

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἦτο σύνηθες καὶ παραδείγματα ἀπαντοῦν εἰς τοὺς κανόνας πολλῶν ὑμνογράφων. Ὁ Ἰωσὴφ ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ἰδιαιτέρως ἀρεσκομένους εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἐκφράσεων αὐτῶν.[1] Ἔστω ὡς παράδειγμα τὸ ἑξῆς:

Εἰς τὰ μηναῖα Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου περιέχονται 32 κανόνες τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα συνθέτουν τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τῆς θ' ᾠδῆς. Τὰ θεοτοκία τῶν ᾠδῶν αὐτῶν ἄρχονται διὰ τοῦ γράμματος φ, τὸ τελευταῖον τῆς λέξεως Ἰωσήφ. Εἰς τὰ 14 ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη λέξις εἶναι φῶς, φωτίζω ἢ σχετικαὶ πρὸς αὐτάς. Ἐπίσης συχνότατοι εἶναι αἱ παρηχήσεις τοῦ φ. Ἰδοὺ τὰ παραδείγματα: MP VI, 62 *φαεινοτάταις λαμπάσι*, 89 *φωτὸς δοχεῖον, θεοχαρίτωτε*, 96 *φωτὸς οἰκητήριον ἁγνὴ γεγένησαι*, 107 *φέγγος ἀστραπῆς τοῦ τόκου σου*, 127 *φωτιστικήν σε λυχνίαν ... τὸ φῶς τὸ ἀνατεῖλαν ἐκ φωτός, παρθενομῆτορ, βαστάζουσαν, τῷ φωτίσαντι πλουσίως τὰ πρὶν ἐσκοτισμένα ταῖς αὐγαῖς*, 133 *φώτισον πύλη τοῦ φωτὸς τὴν τυφλώττουσαν ψυχήν μου*, 152 *φῶς ἡμῖν ἀνέτειλας... οὗ ταῖς φρικτωρίαις ἐνθέως καταυγασθεῖσα φῶς ἐχρημάτισεν*, 186 *φῶς ἐν πυρίνῳ τεθρίππῳ*, 276 *φωτὸς ἐνδιαίτημα τοῦ πάντας καταυγάσαντος*, 311 *φώτισον πύλη τοῦ φωτὸς τὴν καρδίαν μου*, 327 *φώτισον πύλη τοῦ φωτὸς τῆς καρδίας μου τὰ ὄμματα*, 383 *φωτὸς τοῦ ἐν σοὶ μαρμαρυγαῖς, θεόνυμφε, τὴν ψυχήν μου φωταγώγησον*, 394 *φώτισον ἡμᾶς ἡ τεκοῦσα φῶς τὸ ἀπρόσιτον*, 484 *φωτὸς τοῦ ἐν σοὶ μαρμαρυγαῖς, θεόνυμφε, τὴν ψυχήν*

1. Πρβλ. Alexander Každan, An oxymoron: Individual features of a byzantine hymnographer, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, N.S. 29, 1992, σσ. 42-44.

μου φωταγώγησον, ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς σ. 383, διότι τὰ θεοτοκία εἶναι ὅμοια. Τὰ κείμενα τῶν σελίδων 383 καὶ 484 εἶναι τὰ αὐτά, διότι καὶ τὰ θεοτοκία εἰς τὰ ὁποῖα περιέχονται εἶναι ὅμοια.

Ὁ Ἰωσὴφ ἐχρησιμοποίησεν ἐπίσης, ἐκτὸς τῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ κείμενα τῶν Γρηγορίου Νύσσης, Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἑρμᾶ, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, Μεγάλου Βασιλείου, Ψευδο-Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ Ὠριγένους.

Χρόνος συγγραφῆς.

Περὶ τῆς χρονικῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωσὴφ συνέθεσε τοὺς δύο κανόνας του εἰς τὸν ὅσιον Δαυὶδ οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν καὶ μόνον ὑποθέσεις δύνανται νὰ διατυπωθοῦν. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 850-858 τοποθετεῖται ἡ περίοδος ἀναδείξεως τοῦ Ἰωσὴφ ὡς μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ποιητοῦ. Τότε, κατὰ τοὺς βιογράφους του, ἤρχισε νὰ συνθέτῃ ὕμνους.[1] Ἐξεφράσθη ὅμως ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἤρχισε νὰ συνθέτῃ κανόνας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἀπὸ αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φυλάκισίν του εἰς τὴν Κρήτην τὸ 841-842.[2] Διετυπώθη ἐπίσης ἡ γνώμη ὅτι περὶ τὸ 845 συνέθεσε τοὺς κανόνας εἰς τοὺς Κρῆτας ἁγίους Κύριλλον καὶ Εὐμένιον[3] εἰς ἡλικίαν 29 ἐτῶν, ἐπηρεασθεὶς ἐκ τῶν ὅσων περὶ αὐτῶν ἤκουσε κατὰ τὴν φυλάκισίν του εἰς Κρήτην. Ἂν ἡ ἐπὶ ἔτος φυλάκισις τοῦ Ἰωσὴφ εἰς Κρήτην (841-842) ἐστάθη ἀφορμὴ νὰ συγγράψῃ τοὺς ὡς ἄνω κανόνας, πιστεύω ὅτι πολλῷ μᾶλλον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε ἐμπνευσθῆ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Βίου καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ κατὰ τὰ 9 ἔτη τῆς μοναστικῆς ζωῆς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (831-840)[4] καὶ νὰ συγγράψῃ τὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸν ὅσιον Δαυὶδ εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν.

1. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ, σ. 59.
2. Αὐτόθι, σσ. 52-53.
3. Αὐτόθι, σ. 58.
4. Βλ. ἀνωτέρω σ. 550.

H = Ἱεροσολύμων Μονῆς Ἁγίου Σάββα 70, ff. 112^{v}-115^{v}
P = Παρισίων Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης 1569, ff. 137-140^{v}
Λ = Μονῆς Λειμῶνος 11, ff. 118^{v}-119^{v}

φ. 112^{v} ΜΗΝΙ ΤΩ ΑΥΤΩ ΚϚ′ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΔΑΥΙΔ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κάθισμα.
Ἦχος πλ. α′. Πρός· *Τὸν συνάναρχον Λόγον*

Φυτευθεὶς ὥσπερ ξύλον,
πάτερ μακάριε,
διεξόδοις ὑδάτων
τῶν τῆς ἀσκήσεως
συνεργίᾳ θεϊκῇ
καρποὺς τῶν πόνων σου
ἐν καιρῷ περιφανῶς
τῷ φυτουργῷ καὶ ποιητῇ
ἀπέδωκας· διὰ τοῦτο
τὴν σὴν ἁγίαν ὑμνοῦμεν
μνήμην τιμῶντές σε, Δαυὶδ ὅσιε.

Μηνὶ τῷ αὐτῷ ΚϚ′ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δαυὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ P Μηνὶ τῷ αὐτῷ ΚϚ′ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ ὁσίου Ἰωάννου ἐπισκόπου Γοτθίας Λ 118^{v}

Εἱρμὸς καθ. Ὡρολόγιον Μέγα (Βεν. 1856), σ. 357 Τὸ κάθισμα τοῦτο ἐν P κεῖται μετὰ τὸ θεοτοκίον τῆς γ′ ᾠδῆς (φ. 138^{v})

4 ξύλον : δένδρον P || 8 συνεργείᾳ θεικὴ Λ || 11 ποιητὴ Λ || 12 καὶ διὰ τοῦτο P

11-12 αὐτὴ γὰρ τὸν φυτουργὸν τῆς κτίσεως... καὶ τοῦ παραδείσου... ἐκυοφόρησεν, Ἰωάννου Μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου Εὐβοίας, Λόγος εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἁγίας Θεοτόκου, PG 96, 1480A σὺ εἶ κύριε ὁ φυτουργὸς τοῦ ἀγαθοῦ δένδρου, Πράξεις τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Θωμᾶ 10, 10

4-10 Ψαλμ. 1, 3: *καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ*

Ἄλλο.
Ἦχος πλ. δ′. Πρός· *Τὴν σοφίαν τοῦ λόγου*

Ἐγκρατείᾳ τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς
τῇ ψυχῇ ὑποτάξας, πάτερ Δαυίδ,
ὠράθης, μακάριε,
μετὰ σώματος ἄγγελος,
καλιὰν δὲ πήξας
ὡς ὄρνις εὐκέλαδος
f. 113^{r} ἐν φυτῷ || ὁσίως
τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας·
ὅθεν τῶν θαυμάτων
ἐνεργείας πλουτήσας
μετῆλθες πρὸς οὐρανόν,
ὃν ἐκ βρέφους ἐπόθησας·
διὰ τοῦτο βοῶμέν σοι,
πρέσβευε Χριστῷ.

Τροπάριον.
Ἦχος γ′.

Ἐν νηστείαις τὸ ἄσαρκον,
ἐν ἀγρυπνίαις τὸ ἔντονον,

Εἱρμὸς ἄλλου MP Γ′ 572 Τὸ κάθισμα τοῦτο παραδίδεται μόνον διὰ τοῦ H
31 τροπάριον ἄνευ εἱρμοῦ Τὸ τροπάριον τοῦτο παραδίδει ὁ P πρὸ τῶν στιχηρῶν (φ. 137^{v}-138)· πρβλ. καὶ Ἐκκλ. Φάρος ΛϚ′ (1937) 485 καὶ ΝΑ′ (1952) 37

17-20 ὁ γὰρ μὴ κατολισθαίνων εἰς τὴν ῥυπῶσαν... δείκνυσι τὸ μηκέτι ἄνθρωπος εἶναι... ἀλλ' ἐπιδείκνυται ἰσάγγελος διὰ τῆς ἀπαθείας γενόμενος, Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸ Ἆσμα τῶν Ἀσμάτων, PG 44, 776C-777A Ἐγκρατείᾳ τὸν βίον σου κατεκόσμησας καὶ νεκρώσας τὸ σῶμα..., MP A′ 9 (ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ) **19-20** σήμερον γὰρ ἄγγελος ἐν σώματι παρεγένετο πρὸς τὸ κράτος σου, Βίος, σ. 34 Καὶ διὰ τοῦτο ἄλλος ἐν σώματι ὤφθης ἄγγελος, AHG VI, 322 (Κανὼν Θεοφάνους) **21-28** καλιὰν δὲ πήξας ὡς ὄρνις εὐκέλαδος ὁσίως τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας, Συναξ. 772 ὄρνις ὡς εὐκέλαδος ἐπὶ τὸ ἄλσος φωνήσασα... μεθ' ὧν καὶ κατεσκήνωσας πρὸς καλιὰς οὐρανίους, MP Ϛ′ 463 (κανὼν Ἰωσήφ)

τὸ ἐν πᾶσι νηφάλιόν σου,
θεοφόρε πατὴρ ἡμῶν,
τῶν ἀγγέλων ἐκπλήττει τὰ τάγματα,
τῶν δαιμόνων ἐλαύνει τὰς φάλαγγας·
τῶν δὲ πιστῶν τὰς καρδίας
εὐφραίνεις, μακάριε·
ἀλλ᾽ ὡς ἔχων παρρησίαν πρὸς Θεὸν
ἄνωθεν εἰρήνην αἴτησαι
ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν
καὶ τὸ μέγα ἔλεος.

Στιχηρά.
Ἦχος πλ. δ'. Πρός· *Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος*

Πάτερ Δαυὶδ παμμακάριστε,
δι᾽ ἐγκρατείας τὸν νοῦν
λαμπρυνόμενος ἄριστα
πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον
τῶν καλῶν ἀνεπτέρωσας
καὶ στῦλος ὤφθης
φωτοειδέστατος
φωτίζων πάντας
λόγοις καὶ θαύμασι
τοὺς προσιόντας σοι
διανοίᾳ πάντοτε
θεοπειθεῖ·
ὅθεν σε γεραίρομεν
καὶ μακαρίζομεν.

Εἱρμὸς στιχηρῶν ΜΡ Α' 314
58 θεοπρεπεῖ ΜΡ

39-40 πάντας μὲν τοὺς προσφοιτῶντας τῷ λόγῳ κατηύφρανε, Συναξ. 772 **50-51** αὐτὸς δὲ τὸν νοῦν εἰς ὕψος ἔνθεον ἀνεπτέρωσεν, Συναξ. 771 εἰς ὕψος θείων θεωριῶν ἀνηνέχθη, αὐτόθι, D:2.1 πρῶτον νοῦν καὶ αἴτιον, πατέρα, κατήγγειλας, ΜΡ Γ' 198 (κανὼν Ἰωάννου Μοναχοῦ) **52-53** στῦλος ὤφθης φωτοειδέστατος πάντας καταφωτίζων τοῖς θαύμασι, Συναξ. 771 στῦλος φωτοειδὴς ἀρεταῖς ἐστηριγμένος ἐγένου..., ΜΡ Γ' 265 (κανὼν Θεοφάνους)

Καθάπερ ὄρνις εὐκέλαδος
ἐν ἀναβάσει φυτοῦ
καλιάν, πάτερ, ἔπηξας
τῷ κρύει πηγνύμενος
καὶ τῷ θέρει καυσούμενος,
χρυσᾶς ἐντεῦθεν
ἔλαβες πτέρυγας
τῆς ἀπαθείας
καὶ τελειότητος
καὶ πρὸς οὐράνιον
ὕψος κατεσκήνωσας
ὑπὲρ ἡμῶν
πάντοτε δεόμενος
τῶν εὐφημούντων σε.

Θείῳ ἀπαθείας ἄνθρακι
φλέξας σαρκὸς ἡδονὰς
ἀκατάφλεκτος ἔμεινας

---

65 καυσούμενος : φλεγόμενος ΜΡ

---

61 πρβλ. ἀνωτ., στίχ. 21-28· ὄρνις ὡς εὐκέλαδος ἐπὶ τὸ ἄλσος φωνήσασα, ΜΡ Ϛ' 463 (κανὼν Ἰωσὴφ) **64-65** τῷ δένδρῳ καθήμενος, τῷ κρύει πηγνύμενος καὶ σπαραττόμενος, τῷ θάλπει καυσούμενος, Βίος, σ. 27 κρύει γὰρ πηγνύμενος καὶ τῷ θέρει καυσούμενος πρὸς ἀπάθειαν ἤλασε· Συναξ. 771 τῷ κρύει καὶ τῷ καύσωνι πιεζόμενος, ΜΡ Β' 468 (κανὼν Ἰωσὴφ) φυτῷ ἐκαρτέρησας καυσούμενος, πάτερ, καὶ νιφετοῖς πηγνύμενος, ΜΡ Ε' 369 (Β' κανὼν Ἰωσὴφ) **70-71** καὶ πρὸς οὐράνιον ὕψος κατεσκήνωσας, Συναξ. 772 καὶ D:2.1 **75-76** τοῦ θείου ἄνθρακος... μεταλάβωμεν, ἵνα τὸ πῦρ τοῦ ἐν ἡμῖν πόθου προσλαβὸν τὴν ἐκ τοῦ ἄνθρακος πύρωσιν, καταφλέξῃ ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως, PG 94, 1143B **75-80** ἀνθρακίαν αἰτησάμενος καὶ δεξάμενος αὐτὴν εἰς τὰς ἁγίας αὐτοῦ χεῖρας, εἰσήει θυμιῶν τόν τε βασιλέα... μηδόλως ἐκθλιβείσης τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκός... Βίος, σ. 34 καὶ ὡς φλέξας σαρκὸς τὰς ἡδονὰς ἐν χερσὶ τοὺς ἄνθρακας λαβών, πρὸ προσώπου τοῦ βασιλέως ἄφλεκτος ἔμεινεν, Συναξ. 771-772· βλ. καὶ D:2.1

---

62 Σοφία Σιρὰχ 11: *ἐν ἀναβάσει θυσιαστηρίου ἁγίου* 65 Πέτρου Β', 12: *δι᾽ ἣν οἱ οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκονται*

ἐν χερσὶ τοὺς ἄνθρακας
πρὸ προσώπου, θεόπνευστε,
τοῦ βασιλέως
κατέχων, ὅσιε,
ἐκπληττομένου

Εἰς τὸν κώδ. Λ (φ. 119v) ὑπάρχουν καὶ τὰ ἑξῆς τρία στιχηρά:

Ἦχος γ΄. Πρός· *Ὁ τῷ πάθει σου, Χριστέ, ἀμαυρώσας*

Ἀπαθείας τὴν στολὴν
περιθέμενος, ὅσιε,
τῷ ποιητῇ
ἁγνῶς ἱερούργησας
καὶ λαοὺς ἐφώτισας
δοξάζοντας αὐτὸν
εὐεργέτην κύριον.

Ὅμοιον.

Τῆς ἀσκήσεως, σοφέ,
τῇ μαχαίρᾳ ἀπέτεμες
τὴν κεφαλὴν
ὡς Δαυὶδ τὴν τοῦ ὄφεως
καὶ ἄτρωτος ἔμεινας
τούτου προσβολαῖς,
ὥσπερ ξίφει περιβαλλόμενος.

Ὅμοιον.

Ὁ δοξάσας ἐπὶ γῆς
τοὺς ὁσίους σου, Κύριε,
ὡς ἀγαθὸς
καὶ ἡμᾶς οἰκτείρισον
βοῶντας καὶ λέγοντας·
πρόσδεξαι καὶ ἡμῶν
τὰς δεήσεις, πανεύσπλαγχνε δέσποτα.

Εἱρμὸς στιχηρῶν Πεντηκοστάριον, 25.

4 ποιητὴ Λ || 5 ἀγνῶς Λ ἱερουργήσας Λ || 16 καὶ 24 μετρικῶς διαφέρουν τοῦ στίχου 8 καὶ μεταξύ των

Τὰ ὡς ἄνω στιχηρά, ἐνῷ εἰς τὸ χγφ ἀκολουθοῦν τὰ προηγούμενα χωρὶς ἰδιαιτέραν ἔνδειξιν, ὁ Ἀπ. Σπανὸς ἀπέδειξεν ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ὁσίου Δαυὶδ καὶ τὰ ἐξέδωκε πρὸ τοῦ κανόνος αὐτῶν, ὁμοῦ μετὰ τοῦ α΄ καθίσματος, τοῦ κοντακίου καὶ τοῦ οἴκου (βλ. ἀνωτ. πίνακα, σ. 546). Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σσ. 382-6.

τὴν σὴν λαμπρότητα·
ὅθεν παρέσχε σοι
τὰς αἰτήσεις μέγιστον
πρὸς τὸν Θεὸν
πρέσβυν σε, μακάριε,
πλουτήσας χάριτι.

Ἄλλο.

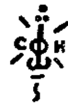
Ἦχος πλ. α΄. Πρός· *Χαίροις ἀσκητικῶν*

Χαίροις
ἀσκητικαῖς ἀγωγαῖς
καταλαμπρύνας τὴν ψυχήν, πάτερ ὅσιε,
ὁ στῦλος τῶν μοναζόντων,
ὁ ἑωσφόρος ἀστήρ,
ὁ φαιδραῖς ἀκτῖσι
θείας χάριτος
πιστοὺς
καταυγάζων
καὶ ἀφανίζων ἐν πνεύματι
σκότος δαιμόνων
καὶ πρὸς φῶς τὸ ἀνέσπερον
καταπαύσας νῦν
ὡς οὐράνιος ἄνθρωπος,
ἔνθα περιπολεύων τε
καὶ θέσει θεούμενος
μέμνησο πάντων τῶν πίστει
ἐπιτελούντων τὴν μνήμην σου
Χριστὸν ἱκετεύων
τὸν παρέχοντα τῷ κόσμῳ
τὸ μέγα ἔλεος.

Εἱρμὸς ἄλλου ΜΡ Β΄ 376
92 ἀσκητικῶς Η

94-97 πρβλ. ἀνωτ., στίχ. 52-55: καὶ στῦλος ὤφθης φωτοειδέστατος φωτίζων πάντας λόγοις καὶ θαύμασι

φ. 113v Ὁ κανὼν οὗ ἡ ἀκροστιχίς,
Δαυὶδ γεραίρω τὸν βίον τὸν φωσφόρον <*Ἰωσήφ*>.

Ὠδὴ α΄.
Ἦχος δ΄. *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου*

Δυνάμει τοῦ πνεύματος
τὸ ἀσθενές σου ῥωννύμενος
ἰσχὺν κατεπάλαισας
τοῦ πολεμήτορος
καὶ ὡς ἥλιος
ταῖς ἀρεταῖς ἐκλάμψας,
Δαυίδ, κατεφώτισας
κόσμου τὰ πέρατα.

Ἁγίως τὸν βίον σου
διατελέσας ἐσκήνωσας
νῦν ἐν ταῖς λαμπρότησι
ταῖς τῶν ἁγίων, Δαυίδ,
καὶ ἁγιάζεις
τοὺς τὴν ἁγίαν πίστει
κυκλοῦντάς σου λάρνακα,
Θεομακάριστε.

Εἱρμὸς ΕΕ 99, 141 Ἰωάννου μοναχοῦ

116-119 Δυνάμει τοῦ Παναγίου Πνεύματος... καρτερῶς δυσσεβούντων... παράταξιν ἐτροπώσατο, ΜΡ Γ΄ 598 (κανὼν Θεοφάνους) **120-123** τὸ πρόσωπον... ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπον, Βίος, σ. 28 τὸ δὲ ἅγιον αὐτοῦ πρόσωπον καθάπερ ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἀπέπεμπεν, αὐτόθι, σ. 32 Καταλαβὼν δὲ τὴν Δύσιν κατεφώτισεν αὐτήν, ταῖς ἀρεταῖς ὡς ἀστὴρ πολύφωτος, Μηνολόγιον Βασιλείου, PG 117, στ. 512D ὡς ἀστὴρ πολύφωτος τὴν ἑσπέραν κατηύγασεν, Συναξ. 771

116-117 Πράξ. 1, 8: *λήψεσθαι δύναμιν ἐπελθόντες τοῦ ἁγίου πνεύματος...* Πρὸς Ρωμ. 15, 19: *ἐν δυνάμει τοῦ Πνεύματος Θεοῦ* 120 Ματθ. 13, 43: *τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος* 125-126 Ψαλμ. 109, 3: *μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ... ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων*

Ὑψώσας τὸ σῶμά σου
ἐν τῷ φυτῷ ὡς ἐν κίονι,
τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας
εἰς τὰ οὐράνια,
ἐνοπτρίζεσθαι
τὰ ἀθέατα κάλλη
ἄγγελος ἐπίγειος
ἀποδεικνύμενος.

θεοτ. Ἰσχύς μου καὶ ὕμνησις
καὶ φωτισμὸς τῆς καρδίας μου
ὑπάρχει ὁ Κύριος
ὁ ἐκ νηδύος σου,
Παναμώμητε,
τεχθεὶς ἀνερμηνεύτως,
ὁ ἀναπαυόμενος
ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ.

Ὠδὴ γ΄. *Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους*

Δολίως δαιμόνων κακουργίαις
τὸν νοῦν ἀταπείνωτος ὀφθεὶς
ὑψώθης ἀναβάσεσι

Εἱρμὸς ΕΕ 100, 141 Ἰωάννου μοναχοῦ

132-134 Ὑψώθη σου τὸ σῶμα, Συμεών, ὡς σταυρῷ τῷ κίονι, ΜΡ Α΄ 16 (κανὼν Ἰωάννου Μοναχοῦ) κάτελθε δὲ ἀπὸ τοῦ φυτοῦ οὗ καθέζῃ, Βίος, σ. 291 τριετῆ χρόνον καθίσαι ἐν τῷ δένδρῳ τούτῳ, αὐτόθι, σ. 27 Καλιάν τε πηξάμενος ἐν ἀμυγδαλῆς φυτῷ... αὐτὸς δὲ τὸν νοῦν αὐτοῦ εἰς ὕψος ἔνθεον ἀνεπτέρωσε, Συναξ. 771 καὶ D:2.1 **138-139** ὡράθη μετὰ σώματος ἄγγελος, Συναξ. 771 καὶ D:2.1 ὡρᾶτο μετὰ σώματος ἄγγελος, Μηνολόγιον Βασιλείου, στ. 512D ὦ ἐπίγειε ἄγγελε καὶ οὐράνιε ἄνθρωπε, Βίος, σ. 28 **150** τὸν νοῦν ἀμετεώριστον ἐφύλαττεν, Βίος, σ. 26

140-142 Ψαλμ. 117, 14: *ἰσχύς μου καὶ ὕμνησίς μου ὁ Κύριος* 145-147 Ἡσαΐας 57, 15: *Κύριος ὕψιστος ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος*

καλαῖς ὡραϊζόμενος
καὶ τοὺς ἀγγέλους ἔφθασας,
μεθ' ὧν πιστῶς εὐφημοῦμέν σε.

Γερῶν ἠξιώθης οὐρανίων
καλῶς ἐπὶ γῆς πολιτευθείς,
Δαυὶδ μακαριώτατε,
καὶ τοῖς χοροῖς ἠρίθμησαι
τῶν ἀσκητῶν ἐν χάριτι
θαυματουργίαις λαμπόμενος.

Ἐν ὕψει ἐνθέων νοημάτων
ὡς ἄλλος ἐφάνης οὐρανὸς
ταῖς ἀρεταῖς κατάστερος,
θαυματουργὲ πατὴρ ἡμῶν,
ὅθεν πιστῶς τὴν μνήμην σου
ἐπιτελοῦμεν γηθόμενοι.

θεοτ. Ῥαθύμως τὸν βίον διανύων
καὶ ταῖς ἁμαρτίαις τὴν ψυχὴν
σπιλούμενος, Πανάμωμε,
φ. 114ʳ προσπίπτω σοι καὶ || δέομαι,
πρὸς σωστικοὺς λιμένας με
τῆς σωτηρίας εἰσάγαγε.

155 Γέρας θεῖον ἐκληρώσω, ΜΡ Ϛ' 253 (κανὼν Ἰωσὴφ) **156** καλῶς πολιτευσάμενοι... τὰ βραβεῖα οὐρανόθεν ἐκομίσασθε νομίμως, ΜΡ Γ' 223 (κανὼν Ἰωσὴφ) **160** Θαυματουργίαις ἐκλάμπων, ΜΡ Α' 567 (κανὼν Ἰωσὴφ) Στῦλος ὤφθη φωτοειδέστατος πάντας καταφωτίζων τοῖς θαύμασι, Συναξ. 771 ἐπλούτησε καὶ θαυμάτων ἐνέργειαν, Μηνολόγιον Βασιλείου, PG 117, στ. 513A **161** ἐν ὕψει τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀναδραμών, ΜΡ Δ' 96 (κανὼν Γεωργίου) **162-163** Χαῖρε οὐρανέ... ἡ ταῖς τῶν ἀρετῶν λαμπηδόσι κατάστερος, Θεοδ. Στουδίτου, Εἰς τὴν Γέννησιν..., PG 96, 632A

155-156 Φιλιπ. 1, 27: *μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου πολιτεύεσθε*

Ὠδὴ δ'. *Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ ἐπὶ θρόνου*

Ἀναβάσεσιν ἐνθέοις
τὴν ψυχὴν φωτιζόμενος
τῶν παθῶν τὸ σκότος
καὶ τὴν τρικυμίαν διέφυγες
καὶ ἐκ Θεοῦ τῶν θαυμάτων
χάριν εἴληφας
θεραπεύειν τὰ
τῶν ἀσθενῶν ἀρρωστήματα.

Ἰσχυρὸς κατὰ δαιμόνων
ἀπεφάνθης, Θεόληπτε,
τὴν ἐξ ὕψους θείαν
δύναμιν σαφῶς ἐνδυσάμενος,
ὡς ἀετὸς καλιὰν δὲ
πήξας, ὅσιε,
ἐκαρτέρησας
ἐν τῷ φυτῷ ὥσπερ ἄσαρκος.

Εἱρμὸς ΕΕ 95, 135 Ἰωάννου μοναχοῦ

178-181 Τοσαύτη δὲ χάρις ἐδόθη, ἀγαπητοί, τῷ ὁσίῳ Δαυὶδ ὥστε καὶ δαίμονας ἐξελαύνειν καὶ νοσοῦσιν ὑγιείαν παρέχειν... Βίος, σ. 29 τὸν διδοῦντα τοιαύτην χάριν τῷ ὁσίῳ Δαυίδ, εἶχε δὲ αὐτὸν πᾶσα ἡ πόλις ὡς ἄγγελον Θεοῦ καὶ εἴποτέ τις περιέπεσεν εἰς νόσον χαλεπήν, ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ...ἰάσεως ἐτύγχανον, Βίος, σσ. 30-31 **182-183** Ἰσχυρὸς ἀπεφάνθης κατὰ τῆς ἀσεβείας, ΜΡ Α' 280 (κανὼν Ἰωσὴφ) **182-189** ἑαυτὸν σταυρώσας ἐν τῷ δένδρῳ τὸν διάβολον ἐνέκρωσε καὶ ἀνίσχυρον ἀνέδειξε... Ἰδὼν γὰρ ὁ φιλάνθρωπος καὶ εὔσπλαγχνος θεὸς τοῦ ὁσίου τὸν κάματον καὶ τοὺς κόπους, καὶ θλίψεις καὶ ὀδύνας, ἅσπερ καρτερικῶς καὶ πιστῶς ἐπεδέξατο, ἐδωρήσατο αὐτῷ ὑπομονήν, Βίος, σσ. 27 καὶ 28 **186-189** καλιάν τε πηξάμενος ἐν ἀμυγδαλῆς φυτῷ, ὡς ὄρνις εὐκέλαδος, Συναξ. 772 καὶ D:2.1 καὶ εὑρὼν δένδρον ἀμυγδαλῆς... καὶ εἰς ἐκεῖνο ἀναβὰς... Μηνολόγιον Βασιλείου, PG 117, 512D

183-185 Λουκᾶς 24, 29: *ἕως οὗ ἐνδύσησθε ἐξ ὕψους δύναμιν*

Ῥείθροις, πάτερ, σῶν δακρύων
ἱερῶς ἀρδευόμενος
δένδρον καθωράθης
θείαις ἀγλαΐαις ὑψίκομον
τῶν ἀρετῶν εὐκαρπίᾳ
εὐθηνούμενον·
διὰ τοῦτό σε
χαρμονικῶς μακαρίζομεν.

Ὡραιώθης ἀγλαΐαις
ἀρετῶν, παναοίδιμε,
ἐδοξάσθης βίον,
πάτερ, διανύσας ἀσώματον,
ἐξωμοιώθης ἀγγέλοις
καλλυνόμενος
ταῖς συννεύσεσι
ταῖς πρὸς Θεὸν ἐμφανέστατα.

θεοτ. Τῇ πολλῇ σου συμπαθείᾳ
τοὺς ἀσπλάγχνους μου νίκησον,
Θεοτόκε, τρόπους
καὶ ταῖς πονηραῖς παραβάσεσι
καταφθαρέντα δι' ὅλου

195 εὐθυνούμενον P || 209 ἀναβάσεσι P

190-194 τὸ κλῆμα τὸ ταῖς ἀρδείαις ταῖς μυστικαῖς γεγονὸς εὐθαλές, MP Ϛ' 271 (κανὼν Ἰωσήφ) τῶν δακρύων ἐπιβλύσεσι Χριστῷ πολύχουν στάχυν ἀρετῶν ἐδρέψω, MP A' 12 (κανὼν Ἰωάννου Μοναχοῦ) Ὡς ξύλον κατάκαρπον ἐφ' ὑδάτων τοῦ πνεύματος φυτευθὲν ὡράθης, MP Γ' 572 (κανὼν Θεοφάνους **192-195** τὸ δένδρον τῶν καρπῶν ἐπληροῦτο τοῖς ὁρῶσιν εἰς τέρψιν, σὺ δέ, ὦ μακάριε, τοὺς καρπούς... ἠγάλλεσο, Βίος, σ. 28 **197** Χαρμονικῶς ἀνευφημοῦντες, Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, PG 96, 649A **198-200** Ἀγλαΐας τῆς πλησιφαοῦς... νῦν εὑροῦσα τὴν ἔλλαμψιν, MP Δ' 227 (κανὼν Θεοφάνους) **200-202** Ἀσώματος ἐν βίῳ ἐγνωρίσθης... καὶ ἔνσαρκος ἄγγελος ἀνεδείχθης, MP Γ' 678 (κανὼν Θεοφάνους) **204-205** Καὶ τῇ πρὸς τὸ ἓν συντονίᾳ συννεύσει, Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, κεφ. Β', VIII, PG 3, 404C

καινοποίησον,
ἵνα πίστει σε
ὑμνολογῶ, παναμώμητε.

Ὠδὴ ε'. *Ἐξέστη τὰ σύμπαντα*

Ὀρθρίζων πρὸς Κύριον
καρδίας καθαρότητι
ὅλην εἰσεδέξω, Θεοφόρε,
τὴν τοῦ ἁγίου
Πνεύματος ἔλλαμψιν,
ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος φαιδρὸς
κόσμῳ τὰς ἀκτῖνάς σου
τῶν θαυμάτων ἐξέπεμψας.

Νοὸς καθαρότητι
τὰ κάλλη τὰ ἀθέατα,
πάτερ, φανταζόμενος πανσόφως
ἐν ἡσυχίᾳ
Θεὸν ἐζήτησας

Εἱρμὸς ΕΕ 100, 141 Ἰωάννου μοναχοῦ
220 ὁ παραλείπει ὁ P

215-219 μετὰ ταῦτα δὲ ἡ τελεία τοῦ φωτὸς ἔλλαμψις γίνεται, ὅταν ἐπιφανῇ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, Γρηγορίου Νύσσης, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, PG 44, 864B **220-221** ἀλλὰ δίκην ῥόδου ἦν τοῖς ὁρῶσιν αὐτὸν ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπων, Βίος, σ. 28 **220-222** τὸ δὲ ἅγιον αὐτοῦ πρόσωπον καθάπερ ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἀπέπεμπεν, Βίος, σ. 32 οὐδὲ τὸ ἀγγελοειδὲς αὐτοῦ πρόσωπον ἠλλοιώθη, ἀλλὰ δίκην ῥόδου ἦν τοῖς ὁρῶσιν αὐτόν, ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπον, Βίος σ. 28 στύλος ὤφθη φωτοειδέστατος, πάντας καταφωτίζων τοῖς θαύμασι, Συναξ. 771· πρβλ. αὐτόθι, D:2.1 **223-225** κάλος δὲ ἀληθινὸν καὶ ἐρασμιώτατον, μόνῳ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρμένῳ θεωρητόν, τὸ περὶ τὴν θείαν φύσιν, Μ. Βασιλείου, Ὁμιλίαι εἰς τοὺς Ψαλμούς, Ψαλμὸς ΚΘ', PG 29, 317A,B Νοὸς καθαρότητι καὶ ψυχῆς τῶν ἐπουρανίων διακόσμων τὰς ἀστραπὰς μαθεῖν ἠξιώθης... MP A' 323 (κανὼν Θεοφάνους)

215 Ἰὼβ 8, 5: *Σὺ δὲ ὄρθριζε πρὸς Κύριον Παντοκράτορα*

σκέποντα, φρουροῦντά σε ἀεὶ
πάσης ἀμαυρότητος
φ. 114v τῶν || δαιμόνων, πανόλβιε.

Βοᾷ σου τὰ θαύματα
καὶ τὰ λαμπρὰ παλαίσματα,
ὅσιε Δαυίδ, Χριστοῦ θεράπον,
Θεσσαλονίκη
ἡ περιώνυμος
ἣν ταῖς σαῖς ἁγίαις προσευχαῖς
πάντοτε διάσωζε
εὐσεβῶς εὐφημοῦσάν σε.

θεοτ. Ἰδού, πάλαι ἔφησε
τῶν προφητῶν ὁ μέγιστος·
ἕξει ἐν γαστρὶ Θεὸν ἀσπόρως
ἡ Παναγία
μήτηρ καὶ ἄμωμος,
ἣν χαριστηρίοις ἐν φωναῖς
πάντες μακαρίζομεν
δι' αὐτῆς οἱ σωζόμενοι.

Ὠδὴ ϛ'. *Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης*

Ὅλος τῷ φωτὶ λελαμπρυσμένος

236 καὶ H
Εἱρμὸς ΕΕ 96, 135 Ἰωάννου μοναχοῦ

228-229 δι' ὧν ἐκπλύνεται παθῶν ἀμαυρότης, AHG, Novembris 20 III (κανὼν Ἰωσὴφ) **234-235** ἰσάγγελος ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ περιωνύμῳ Θεσσαλονικέων πόλει ὤν τε καὶ διατρίβων, Βίος, σ. 26 **248-252** πρβλ. Βίον, σ. 28 Ὅλος τῷ

239-243 Ἠσαΐας, 7, 14: *Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ*

τῆς ἀρχικῆς Τριάδος
ἀπεμείωσας σκότος δαιμόνων
καὶ τῶν πιστῶν τὰς καρδίας, ὅσιε,
εὐσεβείᾳ κατελάμπρυνας.

Νέκρωσιν, παμμάκαρ, ζωηφόρον
σαφῶς ἐνδεδυμένος
πρὸς ἀθάνατον ζωὴν μετέβης·
ὅθεν ἡμῖν
ἀναβλύζεις νάματα
ἰαμάτων τοῖς τιμῶσί σε.

Τίμιος ἐνώπιον Κυρίου
ὁ θάνατός σου ὤφθη·
θανατώσας γὰρ σαρκὸς τὰ πάθη
ἀγγελικῶς
ἐπὶ γῆς ἐβίωσας,
Θεοφόρε πάτερ, ὅσιε.

θεοτ. Ὁ ταῖς οὐρανίαις στρατηγίαις
ὑπάρχων, Θεοτόκε,
ἀθεώρητος ἐκ σοῦ ὡράθη
σωματικῶς
ἐπὶ γῆς τικτόμενος·
διὰ τοῦτο σὲ γεραίρομεν.

255 μετέστης P

φωτὶ ἑνούμενος τῷ καθαρωτάτῳ... φῶς ὡράθης δεύτερον, καταυγάζων τὰς ψυχὰς ἡμῶν, MP Γ' 250 (κανὼν Ἰωσὴφ) **253-255** Νέκρωσιν ζωηφόρον ἐνεδύσω... πρὸς ζωὴν μετετέθης ἀπειροπλασίως κρείττονα, MP Ε' 324 (κανὼν Θεοφάνους) **265-270** πρβλ. τὸ παρηλλαγμένον Θεοτοκίον τῆς ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους εἰς ἅγιον Μελέτιον, MP Γ' 573

259-260 Ψαλμ. 115, 6: *τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων*

Κοντάκιον· ἦχος β΄. *Τὰ ἄνω ζητῶν*

Θαυμάτων πολλῶν

Εἱρμὸς κοντ. ΜΡ Α΄ 17 Τὸ κοντάκιον εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας τὸν θαυματουργόν, ΜΡ Β΄ 181 Μετὰ τὴν ἕκτην ᾠδὴν παραθέτει τοῦτο ὁ Ρ (φ. 139^{v})

271-280 Διαφέρει εἰς τοὺς στίχους 278-280, ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῶν λέξεων καὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου. Λόγῳ τοῦ μέτρου ἀντὶ *πάνσοφε* ὁ Ἰωσὴφ ἔγραψε *παμμακάριστε*. Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἰς τὸν κανόνα τοῦ Θεοφάνους εἶναι: *πάνσοφε Γρηγόριε / διὸ καλῇ θαυματουργὸς / τὴν κλῆσιν ἐξ ἔργων κομισάμενος* **272-278** τοσαύτη δὲ χάρις ἐδόθη... τῷ ὁσίῳ Δαυίδ, ὥστε καὶ δαίμονας ἐξελαύνειν καὶ νοσοῦσιν ὑγιείαν παρέχειν, Βίος, σ. 29

Ὁ Λ, φ. 118^{v}-119, μετὰ τὸ πρῶτον κάθισμα καὶ ὄχι μετὰ τὴν ς΄ ᾠδὴν παραδίδει κοντάκιον καὶ οἶκον, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Σπανός· βλ. Spanos, Codex Lesbiacus Leimonos 11, vol. I, σσ. 382-384.

φ. 118^{v}. Τὸ κοντάκιον:
Ἦχος γ΄. Πρός· *Ἡ Παρθένος σήμερον*

Ἐγκρατείᾳ
ἅπαντα
τὰ τῆς σαρκὸς χαλινώσας,
τῶν (φ. 119^{r}) *παθῶν τὸ σύστημα*
ἐν ἑαυτῷ ταπεινώσας
ἔσπευσας
σαυτὸν ἐν δένδρῳ καλιὰν πήξας·
πτέρυγας
κεχρυσωμένας, πάτερ, ἐκτήσω,
χελιδόνος τάξιν ἔχων
ἡδύνων πάντας
τοῖς θείοις λόγοις σου.
(Εἱρμὸς κοντ. Ρωμανοῦ Μελῳδοῦ, Εἰς τὴν γέννησιν, Α΄, σ. 1 (Maas-Trypanis).

Ὁ οἶκος:

Ὁ χρώς σου, σοφέ,
μυρίζει ὡς θυμίαμα
καὶ τὰ θαύματά σου
μυρίζει τὰ πέρατα
καὶ νόσων ποικίλων
ψυχῶν καὶ σωμάτων·
ὅθεν ὁ τάλας κἀγὼ πεπήραμαι
ῥυσθεὶς τῶν θλιβόντων με
καὶ διὰ τοῦτο τὴν σὴν βοήθειαν
νῦν ἀνευφημῶ·
ἐκδιηγοῦμαι τρανῶς
πῶς ἐπιφθάνῃς
τοῖς ἐν ἀνάγκαις
καὶ ἐκλυτροῦσαι πειρασμῶν
τοὺς προσιόντας σοι πιστῶς.

3 ἐγκρατία Λ || 12 χελιδῶνος Λ || 13 ἰδύνων Λ || 15 Ὁ χρωτόσου Λ Τὴν λέξιν τοῦ χγφ *χρωτόσου* διώρθωσα εἰς *ὁ χρώς σου*· ὁ γραφεὺς διὰ λόγους μετρικούς, ἔγραψε χρωτός, ἴσως ὅμως καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζε τὸν τύπον *χρώς*, ἔγραψε ἀντὶ τῆς ὀνομαστικῆς τὴν γενικὴν τῆς λέξεως ὡς ὀνομαστικὴν || 16 μυρίζη Λ || 21 καγὼ Λ πεπείραμαι Λ || 22 ρυσθῆς Λ

δεξάμενος ἐνέργειαν
σημείοις φρικτοῖς
τοὺς δαίμονας ἐπτόησας
καὶ τὰς νόσους ἤλασας
τῶν ἀνθρώπων,
Δαυὶδ παμμακάριστε·
θαυματουργὸς δὲ ὀνομάζεσαι
τὴν κλῆσιν ἐκ τῶν ἔργων κομισάμενος.

Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δαυὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ:

Οὗτος ὁ ἅγιος ἐξ ἑῴας ἔχων τὴν γέννησιν, εὐγενεστάτους καὶ τοὺς γεννησαμένους εἶχεν. Ἐξ ἁπαλῶν δὲ τῶν ὀνύχων τὴν ἁγνείαν ποθήσας, δι' ἐγκρατείας τὰ πάθη ὑπέταξεν. Ὅθεν καὶ ὡς ἄγγελος ἐπὶ γῆς μετὰ τοῦ σώματος ἐβίωσεν· ὡς ὄρνις γὰρ εὐκέλαδος καλιὰν ἐν ἀμυγδάλοις φυτοῖς πηξάμενος εἰς ὕψος θεωριῶν ἀνήχθη. Οὗτος πλεῖστα θαύματα κατεργασάμενος καὶ δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων ἀποδιώξας καὶ ἄνθρακας πυρὸς χερσὶ κρατήσας καὶ τῷ βασιλεῖ προσυπαντήσας καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν τῷ βίῳ καὶ τοῖς θαύμασι καταπλήξας πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν.

ᾨδὴ ζ΄. *Οὐκ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει*

Νουθεσίαις καὶ
σημείων ἐπιδείξεσι
λαοὺς ἐφώτισας

280 κλῆσιν : κτίσιν Ρ
Συναξάριον Ρ Συναξάριον Κων/λεως, στῆλ. 771-772
281-291 Τὸ κείμενον τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τοῦ Συναξαρίου D:2.1 μὲ τὰς ἑξῆς διαφοράς: 282 γέννησιν : γένεσιν D:2.1 || 286 ἀμυγδάλοις φυτοῖς : ἀμυγδαλῆς φυτῷ D:2.1 || 287 θεωριῶν : θείων θεωριῶν D:2.1
Εἱρμὸς ΕΕ 100, 141 Ἰωάννου μοναχοῦ

293-297 κάτελθε δὲ ἀπὸ τοῦ φυτοῦ, οὗ καθέζῃ καὶ ποίησον σεαυτῷ κελλίον καὶ ἐν αὐτῷ ἔσῃ αἰνῶν καὶ εὐλογῶν τὸν Θεόν, Βίος, σ. 29 κατήγαγον αὐτὸν ἐκ τοῦ δένδρου... καὶ ἐνέκλεισαν τὸ οἴκημα..., αὐτόθι

σμικρῷ συγκλείσας σαυτὸν
κελλίῳ, ὡς μέγας δὲ
ἐκπέμπων ἥλιος
τὰς ἀκτῖνάς σου
τὰς λογικάς, πανόλβιε,
κατανύξει διανοίας.

Φῶς ἀνέτειλέ σοι,
ὅσιε, τελέσαντι
τὸν βίον, πάτερ Δαυίδ,
καὶ διεδέξατο
χαρὰ ἀνεκλάλητος
καὶ εὐφροσύνη σαφῶς
ἀναμέλποντα,
ὁ τῶν πατέρων Κύριος
καὶ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ.

Ὡραιότητι
τῶν τρόπων σεμνυνόμενος
φ. 115r καὶ ἀκακίᾳ || ψυχῆς
λάμπων, θεόφρον, σαφῶς
Δαυὶδ τὸν ὁμώνυμον
ἐχαρακτήρισας
φέρων, ὅσιε,
τὴν μελῳδίαν πάντοτε
τὴν αὐτοῦ ἐν χείλεσί σου.

---

296 σαυτὸν : αὐτὸν P

297-300 ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος φαιδρὸς / κόσμῳ τὰς ἀκτῖνάς σου / τῶν θαυμάτων ἐξέπεμψας, βλ. ἀνωτ., ᾠδὴ ε΄, στ. 220-222 **309-310** Οἱ στίχοι εἶναι εἰλημμένοι ἀπὸ τὸν εἱρμὸν τῆς ζ΄ ᾠδῆς **313-314** Ἀκακία ἐστὶν ἱλαρὰ ψυχῆς κατάστασις ἐπινοίας πάσης ἀπηλλαγμένη, Ἰωάννου Κλίμακος, Κλίμαξ παραδείσου, Λόγος κδ΄, PG 88, 981B

---

306 Α΄ Πέτρου 1, 8: *πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ* 307 Πράξεις, 2, 28: *πληρώσεις με εὐφροσύνης*

θεοτ. Συντηρήσας σε
παρθένον ἀδιάφθορον
μετὰ τὴν κύησιν
ὅλος ὡράθη ἐκ σοῦ
Θεός τε καὶ ἄνθρωπος
ὁ ὑπερούσιος, παναμώμητε,
ὃν ἐκτενῶς ἱκέτευε
οἰκτειρῆσαι τοὺς σοὺς δούλους.

Ὠδὴ η΄. *Παῖδας εὐαγεῖς ἐν τῇ καμίνῳ*

Φωτὶ νοητῷ συγκεκραμένος
τὴν δόξαν Κυρίου κατενόησας
ὕπερθεν ἱστάμενος
δένδρου, πάτερ ὅσιε,
ὡς ἀετὸς ὑπόπτερος
καὶ μέλπων πάντοτε·
τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
καὶ ὑπερυψοῦτε
αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

---

323 ὅλος : ὅλως P
Εἱρμὸς ΕΕ 100, 141 Ἰωάννου μοναχοῦ

320-322 Συντηρήσας σε Παρθένον ὡς πρὸ τοῦ τόκου μετὰ τὸν τόκον ἐκ σοῦ ἐσαρκώθη ὁ ἀπερινόητος, ΜΡ Δ΄ 114 (κανὼν Ἰωσήφ) **329** ὁ δὲ σωτὴρ τοῦ νοητοῦ κόσμου ἐστὶ φῶς, Origenis, Commentariorum in Evangelium Johannis, tom. primus, PG 14, 68B ὅταν... ἡ ψυχή... καταξιωθῇ πνεῦμα γενέσθαι συγκεκραμένη τῷ Πνεύματι, ψευδο-Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλίαι Πνευματικαί, ἀρ. 18, 135 (ἐκδ. H. Dörries) **330-333** πρβλ. Βίος, σ. 28 **330-333** (καὶ **353-355, 362-364**) οἱ στίχοι ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὸν εἱρμὸν τῆς η΄ ᾠδῆς, ὁ ὁποῖος σχετίζεται βεβαίως μὲ τὸ Δανιὴλ 3, 57. Ἐδῶ οἱ στίχοι αὐτοὶ λειτουργοῦν ὡς ἐφύμνιον

---

327 Ψαλμ. 66: *ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς* 330 Πρὸς Ἑβρ. 3, 1: *Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν* 335-337 Δανιὴλ 3, 57: *εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα τοῦ κυρίου, τὸν κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας*

Οἷα χελιδὼν ὡραιοτάτη,
ὡς θεία περιστερά τε τὰ μετάφρενα
ἔχων χρυσαυγίζοντα,
πτέρυγας δεξάμενος,
πάτερ, χρυσᾶς ἐπέτασας
καὶ κατεσκήνωσας,
παμμάκαρ, εἰς σκηνὰς αἰωνίους
τῶν εὐφραινομένων
ἐν ᾧ ἡ κατοικία.

Ῥήμασι πιθήσας σου τοῖς θείοις
καὶ βλέψας σε ἄνθρακας παλάμαις σου
ἀξιοπιστότατος,
ὅσιε, κατέχοντας
τὰς σὰς πληροῖ γηθόμενος
βοῶν αἰτήσεις, Δαυίδ·
τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
καὶ ὑπερυψοῦτε
αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

τριαδ. Οἱ τῶν Σεραφὶμ τὴν ὑμνῳδίαν
μιμούμενοι πίστει ἀνυμνήσωμεν

---

347 πιθήσας : ποθήσας P || 356 Θεοτ. HP (βλ. εἰσαγ. σ. 544) Σεραφεὶμ P

347-352 ὁ δὲ ...Δαυὶδ ἀνθρακιὰν αἰτησάμενος καὶ δεξάμενος αὐτὴν εἰς τὰς ἁγίας αὐτοῦ χεῖρας εἰσῄει θυμιῶν τόν τε βασιλέα... λοιπὸν δεξάμενος ὁ βασιλεὺς τὰς ἀναφορὰς ἐκ τῶν ἁγίων αὐτοῦ χειρῶν... εἰς πάντα προθύμως ὑπήκουσε... καὶ ὅσα ᾐτήσατο παρέσχεν αὐτῷ... Βίος, σ. 34· πρβλ. Συναξ. 771-772 καὶ D:2.1 **353-355, 362-364** βλ. ἀνωτ. σ. 577

339-342 Ψαλμ. 67, 14: *πτέρυγες περιστερᾶς περιηργυρωμέναι, καὶ τὰ μετάφρενα αὐτῆς ἐν χλωρότητι χρυσίου* 345-346 Ψαλμ. 86, 7: *ὡς εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί* 348 Ἠσαΐας 6, 6: *Καὶ ἀπεστάλη πρός με ἓν τῶν Σεραφὶμ καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα...* 353-355 Δανιὴλ 3, 57: *τὸν Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας* 356-357 Ἠσαΐας 6, 2-3: *Σεραφ(ε)ὶμ εἱστήκεσαν... καὶ ἐκέκραγεν ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον καὶ ἔλεγεν Ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ...*

Πατέρα τὸν ἄναρχον,
Λόγον συναΐδιον
καὶ Πνεῦμα τὸ πανάγιον
φόβῳ κραυγάζοντες·
τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
καὶ ὑπερυψοῦτε
αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ὠδὴ θ'. *Εὔα μὲν τῷ τῆς παρακοῆς*

Ἰδού, ἀνεῴχθη σοι, Δαυίδ, ἀσκήσαντι
καὶ τὸν δρόμον τελειώσαντι
ὁ οὐρανὸς καὶ προσεδέχθης
ὡς δῶρον ἐκλεκτόν, ὡς θυμίαμα
καὶ στέφος δικαιοσύνης ἀπείληφας,
ὅθεν σε πάντες μακαρίζομεν.

Ὡραῖος ἐν κάλλει ἀρετῶν γενόμενος
φ. 115r τοῖς ἀγγέλοις || ἐξωμοίωσαι
καὶ προσετέθης τοῖς πατράσι
καὶ δήμοις ἀσκητῶν συνηρίθμησαι
καὶ τὴν ἀθανασίαν κεκλήρωσαι,
πάτερ θεόφρον, ἀξιάγαστε.

Εἱρμὸς ΕΕ 98, 139 Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ Στεφάνου μοναχοῦ Ἐκ τῆς ζ' ᾠδῆς ἐξέπεσε τὸ ε' τροπάριον ἀρχόμενον διὰ τοῦ Ν (βλ. ἀνωτ. σ. 544)
373 ἐξωμοιώθης P || 374 πατρᾶσι P || 375 συναρίθμησαι P

366-368 Προσευχομένου δέ μου ἠνοίγη ὁ οὐρανός, Ἑρμᾶς, Ποιμὴν 1, 4 (ἔκδ. M. Whittaker, Die apostolischen Väter I. Der Hirt des Hermas..., Berlin 1967) **375** Δήμοις μαρτύρων ἠριθμήθης, MP Δ' 282 (κανὼν Ἰωσήφ)

362-364 Δανιὴλ 3, 57 366-370 Ματθ. 3, 16: *καὶ ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί* Πρὸς Τίτον 2, 7-8: *τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστην τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι Κύριος...* 372 Ψαλμ. 74, 2: *ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*

Στησώμεθα σήμερον χορούς, φιλέορτοι,
ἐν αἰνέσει μακαρίζοντες
πάντες Δαυὶδ τὸν Θεοφόρον,
τῶν Θεσσαλονικέων τὸ καύχημα
καὶ πάντων τῶν μοναζόντων τὸ στήριγμα,
τῆς ἐκκλησίας τὸ κραταίωμα.

Ἡ μνήμη σου, ὅσιε Δαυίδ, ἀνέτειλε
τοῦ ἡλίου τηλαυγέστερον
ἣν ἐκτελοῦντας ἡμᾶς πάντας
φωτὸς ἀδιαδόχου ἀξίωσον
γενέσθαι κοινωνοὺς μεσιτείαις σου,
πάτερ θεόφρον, παμμακάριστε.

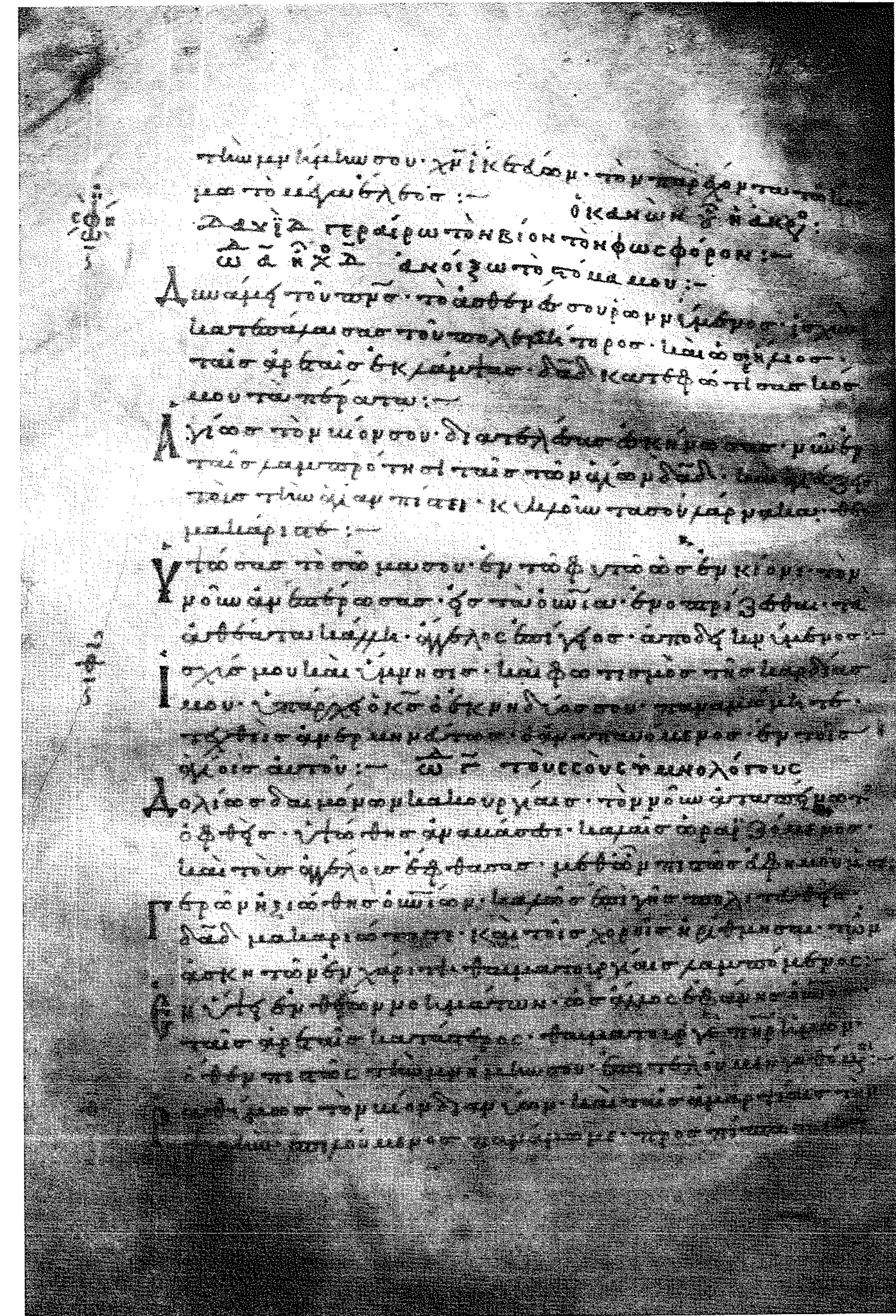
θεοτ. Φωτὸς οἰκητήριον, ἁγνὴ πανάμωμε,
γενομένη φωταγώγησον
τὴν σκοτισθεῖσάν μου καρδίαν
δαιμόνων πονηρῶν ἐπιθέσεσι
καὶ πάσαις τῶν παθῶν ἀμαυρότησιν,
ὅπως ἀπαύστως μακαρίζω σε.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΓ. ΜΑΝΑΦΗΣ

---

394 ἀμαυρώτησιν H

378-379 στησώμεθα σήμερον χοροὺς ἐνθέους τὸν πρῶτον γεραίροντες τῶν Ἀσωμάτων, MP Δ' 188 (κανὼν Ἰωσὴφ) **384** Ἡ μνήμη σου σήμερον ὡς ἥλιος ἀνέτειλεν, MP Δ' 208 (κανὼν Ἰωσὴφ) **387** Φῶς ἦν ἀπρόσιτον καὶ ἀδιάδοχον ὁ Θεός, Γρηγ. Θεολόγου, Ὁμιλ. ΜΔ' Γ', PG 36, 609B **390-391** Φωτὸς οἰκητήριον, Ἁγνή, γεγένησαι, MP A' 577 (κανὼν Ἰωσήφ). Διὰ τῆς λέξεως φῶς πέρα τῶν ὡς ἄνω ἄρχονται καὶ πολλὰ ἄλλα θεοτοκία εἰς κανόνας τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ τῶν περιεχομένων εἰς τὰ Μηναῖα, βλ. ἀνωτ., σσ. 557-8 **391-394** Δι' ὧν ἐκπλύνεται παθῶν ἀμαυρότης, AHG Novembris 20 III, σ. 487 (κανὼν Ἰωσήφ)

1. Χγφ Ἱεροσολυμιτικὸν Ἱ. Μ. Ἁγ. Σάββα, ἀρ. 70, φ. 113ᵛ.

2. Παρισινόν, ἀρ. 1569, φ. 137.

3. Ἱ. Μ. Λειμῶνος Λέσβου, ἀρ. 11, φ. 118ᵛ.

RÉSUMÉS

Stefanos D. Imellos, Observations on the Post-Byzantine Written Law of Syros, pp. 5-18.

The writer makes observations on the written traditional law of Syros (1595-1827) which regulated the private legal matters of the islanders during the Venetian and Turkish periods. Our remarks mainly concern the purchase and sale of such real estates as fields, the right of relatives and neighbours to be given preference over others as purchasers and the need to define the value of real estate by means of an assessor, to ensure that the law is adhered to. Our observations also deal with how far these traditional rules held, depending on place, time and individual circumstances.

Nic. G. Polites, Choices and estimations, pp. 19-38.

The distance between unknown intentions and the visible and countable results does not necessarily lead to absence of coherence. There are cases where the intermediate, external factors along with the hope of the infeasible serve the deviation, as it seems to happen in Vissarion's actions.

R. Romano, Nuove osservazioni agli inediti consigli a una novizia di S. Nilo Ancirano, pp. 39-48.

E. I. Tomadakis, Inediti e parzialmente editi canoni della Paracletica tramandati da manoscritti sinaitici, pp. 49-102.

In questo articolo si registrano 168 canoni di Paracletica i quali sono salvati in manoscritti sinaitici. Un centinaio di questi canoni si rilevano per prima volta, mentre gli altri sono stati registrati in un mio articolo precedente (ΕΕΒΣ 39-40, 1972-73, pp. 253-274) in base di manoscritti di Grottaferrata e di Vaticano. In maggioranza

detti canoni si presentano inediti, mentre i resti risultano parzialmente editi nei libri liturgici. In appendice si notano 15 canoni di Giuseppe Innografo, pubblicati nella Paracletica, dei quali l'oda seconda, caduta dal detto libro stampato, si tramanda da manoscritti sinaitici.

Constantin G. Pitsakis, *À propos de la fête de Sainte-Sophie: Idéologie et rituels byzantins, pratiques modernes*, pp. 103-114.

Stavros G. Georgiou, *Studies on the court hierarchy of the Komnenian era I: The attribution of the title of Sebastocrator to Isaac Komnenos, the third-born son of Alexios I Komnenos (1081-1118)*, pp. 115-126.

The dating of the attribution of the title of sebastocrator to Isaac Komnenos, the third-born son of Alexios I Komnenos (1081-1118), is a very significant question as regards the court hierarchy of the Komnenian era. The study of the sources, and especially that of the Typikon of Empress Irene Doukaina for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople and Niketas Choniates, proves that Isaac Komnenos received the title of sebastocrator from his father Alexios I Komnenos and not from his brother John II Komnenos (1118-1143), as was erroneously maintained by some scholars. This issue is related to the evolution at the top of the hierarchy of the honorific titles under Alexios I Komnenos, chiefly after the death of the Emperor's brother Sebastocrator Isaac Komnenos.

George Pallis, *Evidence for the monastery of Daphni in European travellers texts (17th-19th c.)*, pp. 127-138.

The references made to Byzantine monastery of Daphni by European travellers from the end of 17th century onwards, offer significant evidence for the history of the monument in the period of the Ottoman rule. In their travelling accounts is found information about the abandonment of the convent because of the piratic raids and the attacks of Turkish troops, the reputation and the state of conservation of the katholikon and the appearance of the forested

surroundings of the complex. The travellers' impressions from Daphni show how a Byzantine monument was treated by the cultivated Europeans during 18th and in the beginning of 19th century. Apart from some romantic approaches, others commented that there was nothing worth seeing in Daphni, even that it was a mean and barbarous building.

Nicolaos Gkioles, *The iconographic programme in the narthex of the Catholikon of the Hosios Lucas Monastery*, pp. 139-160.

The iconographic programme in the narthex in the main church of the monastery of Hosios Lucas exhibits the strictest theological content of the all early middle byzantine monuments. The choice of the images was been dictated by the liturgical functions of the space, which is connected to the daily rites (typica, monastic rules) and devotional needs of the monks and laity. So it is dominated by the burial character (Second Advent) and the idea of salvation. The latter is demonstrated by the austery choise of subjects from the Passion cycle (Washing of the Feet, Crucifixion, Anastasis, the Doubting of Thomas) and saints.

Manolis G. Varvounis, *St Hermogenes, bishop of "Samoutaion"*, pp. 161-168.

Aim of this study is to examine the hagiographic texts concerning St Hermogenes, bishop of "Samoutaion" and especially the alleged relation of the Saint to the Church of Samos. After a detailed study of the texts, we conclude that the saint had never been bishop of Samos, as it is generally believed. In fact he had been bishop of Samosata, so his name should be added to the catalogue of the bishops of the city.

Dionysios A. Mamangakis, *Alexios I Komnenos and Anna Dalassena: A relationship of reciprocal devotion or a coexistence of political necessity?*, pp. 169-200.

In 1081, just few months after Alexios Komnenos ascended to the Byzantine throne, the new emperor issued a decree (*chrysoboullon*) rendering his mother Anna Dalassena head of the state administration, especially of the budgetary policy. This really bold ac-

tion of Alexios did not certainly remain without any comments from the contemporary Byzantines, as implied by Anna Komnena. On the other hand, Dalassena, already nun since 1081, instead of being a power wielding public figure, should, according to the Church holy rules and the monastic *typika*, be confined in a convent praying for her soul salvation, far from the indiscreet gazes of people.

At the same time, this unusual political coexistence between Alexios and Dalassena pre-occupied today's scholars who, accepting unreservedly the statements of Anna Komnena and the court rhetor Theophylact of Ochrid, took the existence of a very close connection between the powerful son and the despotic mother for granted. These two writers of that period insist that Alexios and Dalassena acted with absolute accord, as «two persons one soul». However, if one took a solid look on the relationship of the emperor and the queen mother, he would disagree with the sources above. In addition, since Dalassena was full of hatred for the Doukas family, the choice of Alexios to marry a Doukaina would not certainly leave her incurious. Indeed, it seems that Dalassena initially preferred for the throne claim the candidature of Isaakios Komnenos and his Georgian spouse Irene (cousin of empress Maria of Alania).

Consequently, the question why Alexios officially chose his mother Anna Dalassena as collaborator and contributor in his exercise of imperial power has particular interest for the today's scholars. These attempt to examine both the actual role of women in the Komnenian political scene and the way in which Alexios Komnenos, a really enigmatic emperor, manipulated the political affairs of the day. It is precisely this question that I address in my paper, underlining the imperial political expediency. Specifically, the new sovereign, placing Dalassena (recently, the historians of Byzantium quite often dispute the administrative skills of the emperor's mother) on the top of the political system, achieved two results. Firstly, he recognized de facto the very important role his mother played during the coup d'état of the Komnenoi; and, secondly, he found the more suitable way to embellish his wounded public image: it is known that from the very beginning of his reign Alexios had in store for the Byzantine people and Church a hard and severe budgetary policy as well as a bundle of provocative social discriminations.

Theocharis Detorakis, Les aventures d'un manuscrit crétois: Le manuscrit du Monastère de Notre-Dame de Gônia (Kissamos, Crète) 04, pp. 201-210.

Le manuscrit du Monastère de Notre-Dame de Gônia de Kissamos 04, enlévé en 1941 par un officier de l'armée de l'occupation allemande, a été rétrouvé en 2007 dans la possession du médécin M. N. Ampelas. D'après sa décision, ce manuscrit a été rendu au monastère lors d'une cérémonie organisée à cette occasion par la Société de Paléographie Grecque et par le Laboratoire de Paléographie de l'Université de Crète. La présente étude vise à une description codicologique et paléographique du manuscrit. Il s'agit d'un recueil de serments exorcistes, écrit en 1745 au village de Rodovani de Crète par le copiste Georges Anagnôstis.

Marina Detoraki, Portraits de saints dans le Synaxaire de Constantinople, pp. 211-232.

L'étude de portraits de saints dans le Syxaxaire de Constantinople (SEC) dénote qu'un (ou plusieurs compilateurs) a eu l'idée - probablement au XIe s. - d'adjoindre aux notices des synaxaires la quasi-totalité des portraits de prophètes, d'apôtres et de hiérarques qu'ils trouvaient dans l'opuscule d'Oulpios le Romain. L'édition plus ancienne de Chatzidakis semble, d'après cette analyse, fournir un texte plus correct que celle de Winkelmann. La moitié des portraits de saints dans SEC ne proviennent toutefois pas d'Oulpios, mais pour la plupart, des sources que le synaxariste a résumé. Leur analyse permet d'opposer, pour leur contenu et pour leur place, les portraits de saints ascètes et les portraits des martyrs oû le thème de la beauté du saint (jeune et beau) se met en valeur.

Demetrios C. Agoritsas, The Ecumenical Patriarch Niphon I (1310-1314), pp. 233-264.

In this paper we attempt to examine in a systematic and comprehensive way the personality of Niphon I, Patriarch of Constantinople (9 May 1310 - 11 April 1314), the circumstances that raised him to the patriarchal throne of Constantinople, his policy while in office, as well as the reasons that lead to his deposition.

Born in Berroia, he joined the monastic estate and eventually he became abbot of the monastery of the Great Lavra on Mt. Athos. Some time after he was appointed metropolitan of Kyzikos and in 1310 he was elevated to the patriarchal throne as a successor of Patriarch Athanasios I. During his nearly four years period of office he managed to heal the Arsenite schism (1310), and he succeeded to bring under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople the appointment of the prōtos of Mount Athos (1312). Niphon increased rapidly the patriarchal revenues by appropriating the administration and revenues of several wealthy bishoprics, after deposing their bishops on charges of simony. However, in 1314 Niphon himself was deposed on charges of venality, sacrilege and simony and retired to the monastery of Peribleptos in Constantinople. During the civil war (1321-1328) between the emperor Andronikos II Palaiologos and his grandson Andronikos III, Niphon took the side of the younger Palaiologos and tried to clear himself of the charges of his abdication. He died sometime after 1333.

Ilias Giarenis, The scholar and his native city. Trebizond in cardinal Bessarion's words, pp. 265-280.

The main subject of the article is the examination of the ways in which Cardinal Bessarion describes Trebizond, in his encomiastic description (*Ekphrasis*) of the city. Certain suggestions are made with regard to the place of this rhetorical work in the historical context of the 15th century and in the corpus of Bessarion's literary activities.

An investigation is made on the close connection between the scholar and his native city (*patris*). The encomiastic description is also examined in the framework of its ideological and cultural character and function; the city is propagated as the only authentic and vivid continuator of the ancient Greek and Byzantine legacy, having its roots in Athens and Constantinople respectively. The Great Komnenoi dynasty of Trebizond are praised as the authentic and active linear heirs of the Byzantine ruling tradition (basileia).

As a result, the city is presented as having a unique place in

Greek historical tradition, combining the cultural and political tradition of Athens and Constantinople, in the dramatic situation of the first half of 15th century Byzantium, faced the threat – and partly, the fact – of the Ottoman conquest.

Evangelia I. Kouskouli, A Supplementary Catalogue to Joseph the Hymnographer's work, pp. 281-302.

E. Tomadakes has registered four hundred sixty six (466) published and unpublished canons of Joseph the Hymnographer, stating also that further search would bring out more works, in order to complete and expand the catalogue.

In fact, till nowadays eighty night (89) new canons have been added to the previous catalogue: sixty three (63) by El. Papaeliopoulou - Fotopoulou, six (6) by A. Armati, three (3) by D. Stratigopoulos, one (1) from "Orologion", and sixteen (16) by E. Tomadakes in his contribution to this volume. A detailed list of the texts is given in this article. The total number of Joseph the Hymnographer's works now sums up to five hundred fifty five (555) canons, but we strongly believe that the catalogue is not yet definitive.

Helen S. Chatzoglou-Baltas, Six sermons about God's Ascension under the name of St. John Chrysostom (Introduction-critical edition), pp. 303-376.

In this article six sermons about God's Ascension are edited critically for the first time. They have been handed down to us under the name of st. John Chrysostom, but the issue of their spuriousness and doubt emerges once again. The examination of their genuineness is difficult enough because dogmatic issues are included in these speeches; and it's well known that John Chrysostom did not develop that kind of terms very systematically in his work. Besides, he engaged in other kind of matters, such as ethical, pastoral and interpretative, which he examined more exhaustively than the dogmatic ones. The introduction of this article clarifies these questions, while the following inquiry is expected to explore them further. For the time being, the edition itself enriches the Father's bibliography, especially as regards Savior's Ascension.

Photios Dimitrakopoulos, From Cyprus to Skiathos: the Ms Skiathos, Evangelismou 11, from the first half of the 14th cent., pp. 377-406.

During the last five years we visit the monastery in order to prepare a new catalogue of all 120 ms. An interesting ms has the number 11, which we can date in the first half of the 14th century, based on the watermarks as also on the hand of the unknown scriber. Then we give a complete palaeographic description of the ms and an edition of the various notes.

Costas N. Constantinides, A Manuscript from the Meteora in the Collection of Robert Curzon: BL Additional 39618 *(With 6 plates)*, pp. 407-442.

In the present article, submitted in the *Festschrift* volume to Professor Demetrios Z. Sophianos, a distinguished student of the rock monasteries at Meteora and their manuscript collections, we considered appropriate the study and description of a neglected codex, originally from the monastery of the Great Meteoron, the present *BL Additional 39618*. The manuscript was acquired by the traveller and bibliophile Robert Curzon Junior (1810-1873) during his visit to the monastic collections of the East in 1833/1834.

In the first part of the paper we offer a brief biography of the famous traveller Robert Curzon and follow his expedition to Epirus and the Meteora in November 1834. During his brief stay in the monasteries he examined the manuscript collections and tried to purchase illuminated manuscripts from the monasteries of Barlaam and Metamorphosis. Though his efforts proved unsuccessful - and he speaks in great detail on these matters - one small format volume in his famous collection of Greek and Oriental manuscripts contains a note by Curzon himself reporting that it was acquired in the monastery of the Great Meteoron. The western manuscripts of his collection, bequeathed to the British Museum by his daughter Darea after her death in 1917, have been briefly described in 1933, though Curzon's note in *BL 39618* was edited ten years earlier by F. H. Marshall.

After a systematic study of the manuscript *in situ* in June and September 2007 we present in the second part of this paper a detailed codicological description of this small miscellaneous volume, copied during the first half of the sixteenth century, and containing primarily hymns (Canons) and the Chronicle, mutilated at the end, of Constantine Manasses.

In the Appendix we reproduce the description of the contents of the libraries of all four monasteries of the Meteora visited by Curzon between the 8th and 10th of November 1834, as they appeared in his: *Visits to Monasteries in the Levant*, London, 1849, a popular travel book that made its author famous and was reissued in numerous re-editions ever since.

The paper is illustrated with six plates, a portrait of R. Curzon by W. Holl (1859), two woodcuts of the Meteora included in his *Visits*, and specimens of three of the six scribes who contributed to the copying of the volume.

E. I. Tomadakis, Osservazioni filologiche nell' opera: Giov. Polemis, Canoni in S. Atanasio l'Atonita. Edizione critica. Atene 1993, pp. 177, pp. 443-466.

Il presente articolo contiene osservazioni le quali riguardano a vari errori tanto nell' introduzione dell'edizione (originalità di tropari, poeti dei testi innografici, acrostici ecc.) quanto all' edizione stessa dei testi (errori di ortografia, si sintassi, di codicologia ed omissione di tropari e di versi) ed all' apparato critico (fallacci letture, omissione di interessanti lezioni e disordinanza della numerazione dei versi ecc.).

Panayotis G. Nikolopoulos, Grégoire de Nysse, a-t-il complété l'interprétation au Cantique des Cantiques?, σσ. 467-502.

L' auteur se pose la question suivante: le complément de l' interprétation au Cantique des Cantiques serait-il l' œuvre de Grégoire de Nysse?

Au cours d'une description du cod. 2410, XIIIème s., de la Bibliothèque Nationale de Grèce, l'auteur a remarqué que l'interpétation de Grégoire de Nysse au Cantique des Cantiques est transmise après le 15ème discours puisque un 16ème discours est signalé *τοῦ αὐτοῦ*, c' est à dire de Grégoire de Nysse.

Par conséquant l'auteur se pose la question suivante: Grégoire de Nysse a-t-il complété l'interpretation au Cantique des Cantiques ou bien la tradition acceptée jusqu'à nos jours qui la complète jusqu'au 15ème discours constitue la tradition originale de Grègoire de Nysse?

Pourtant A. Mai avait publié un texte semblable à celui du 16ème discours du cod. 2410 B.N.Gr. d'après le cod. Vaticanus gr. 728 du 16ème s. et l'a arbitrairement attribué à Procope de Gaza. Mais par la suite on s'est rendu à l'evidence que ce texte n'appartient point à Procope de Gaza; alors on s'est suis à la recherche de l'auteur.

D'autre part Joannes Meursius en 1611 (selon le cod. Vaticanus gr. 1266) aussi bien que Fronton Ducaeus en 1624 avaient publié une interprétation au Cantique des Cantiques attribuée à Michel Psellos dont la fin est textuellement semblable à l'interprétation transmise comme discours 16ème par le cod. 2410 de la B.N.Gr.

Par consèquant le texte du discours 16ème à l'interprétation au Cantique des Cantiques est atribuè à trois auteurs: PseudoProcope de Gaza, Michel Psellos et Grégoire de Nysse. La tradition du cod. EBE 2410 aussi bien que des autres manuscrits doit s'intégrer au désir de voir l'interprétation au Cantique des Cantiques complétée, ou que Grégoire de Nysse l'avait peut-être laissée incomplète.

L'auteur complète son travail par une édition critique du texte.

Vassileios Fr. Tomadakis, Unknown poem by Antonios Manoussos (1822-1903) written in the year 1889, pp. 503-506.

An unknown poem in the English and Italian language, written in the year 1889 by Antonios Manoussos, addressed to the Prince of Naples, Victor Emmanuel the 3rd that later on became King of Italy, is being published followed by commentaries.

Staurus Kourousès, Remarques sur des textes hymnographiques, pp. 507-540.

On fait des remarques sur quelques lectures des tropaires des canons ou idiomèles des hymnographes Kosmas, évêque de Maioumas, et Kassia moniale.

Constantin A. Manaphis, Joseph l'hymnographe, un canon inédit en l'honeur d'hosios David de Thessalonique, pp. 541-584.

Dans ce travail est reprise une edition critique de ce canon, qui est compris dans les manuscrits: Hierosol. Sab. 70, Paris. gr. 1569 et Lesb. Leimonos 11. Tous les troparia de l'akolouthie ses retrouvent a l'avant de ce canon. Les sources de Joseph selon la synthèse du canon la chronologie de l'ecriture, aussi que les informations reçues des textes concernant la vie d'hosios David sont examinés dans l'introduction. Il est prouvé que les vies abrégées des Synaxaires de l'Église de Constantinople sur la vie de David avaient puisé en principe dans le texte du premier kathisma et sur les trois stichera du texte de l'akolouthie.

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι.
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ.
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π.
ΖΕΡΒΟΣ Ι.
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β .
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ.
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
ΠΑΠΑΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ Κ.
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π.
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ.
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ - ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ.
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† Ἀρχ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
MILLER WILLIAM
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΛΑΖΑΡΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΘΕΑΝΩ
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ
Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π.
BECK H.-G. †
CANART P.
CARUSO S.
DELVOYE CH.
FOLLIERI E. †
GARZYA A.
GUILLOU A.
HUNGER H. †
IRIGOIN J. †
ROMANO R.
REINSCH D. R.
SIMON D.
THIERRY N.
THIRIET F.
TOPPING P. †

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α' ΤΑΚΤΙΚΑ

Αἰκατερινίδης Γεώργιος
Ἀντωνοπούλου-Δανιὴλ Ἥβη
Ἀντωνοπούλου Θεοδώρα

Βαγιακάκος Δικαῖος
Βασιλειάδης Δημήτριος
Βασιλικοπούλου Ἀγνὴ
Βλάχος Παναγιώτης

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γιαννακόπουλος Θεόδωρος
Γκιολὲς Νικόλαος
Γουὴλ-Μπαδιεριτάκη Ἄννα

Δημακόπουλος Γεώργιος
Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημητρακόπουλος Φώτιος
Δίμτσα Ἀγλαΐα
Δούση Εὐφροσύνη

Ζιάκα Γεωργία
Ζώρας Γ. Γεράσιμος

Ἥμελλος Στέφανος

Καλαμάκης Διονύσιος
Καραγεῶργος Βασίλειος
Κάργα Μαρία
Καραμπούλα Δέσποινα
Κασίνης Κωνσταντῖνος
Κατσάνης Μιχαὴλ
Κόλιας Ταξιάρχης
Κοντὸς Παναγιώτης
Κοντούλη Ἐρασμία
Κουρούσης Σταῦρος
Κουτρούμπας Δημήτριος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσούκου Φωτεινὴ
Κραντονέλλη Ἀλεξάνδρα
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κυριαζοπούλου-Μιράσγεζη Μαρία
Κωνσταντινίδης Ἐμμανουὴλ

Λαμπάκης Στυλιανὸς
Λινάρδος Νικόλαος
Λίτινας Νικόλαος
Λουκᾶτος Σπυρίδων

Μανάφης Κωνσταντῖνος
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μαρκόπουλος Ἀθανάσιος
Μαστροδημήτρης Παναγιώτης
Μελισσάκης Ζήσης
Μουζάκης Στυλιανὸς
Μούσουρας Διονύσιος
Μπαλόγλου Χρῆστος
Μπαλτᾶς Δημήτριος

Νικητόπουλος Φώτιος
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νικολοπούλου Αγγελικὴ
Νυσταζοπούλου Μαρία

Οἰκονομίδης Δημήτριος

Παναγιώτου Ἀντώνιος

Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου Ἑλένη
Παπακώστας Ἰωάννης
Παπαμιχαὴλ-Κουτρούμπα Ἄννα
Παπανδρέου Ἰφιγένεια
Παπαρρήγα Λυδία
Πετρόπουλος Χρῆστος
Πιτσάκης Κωνσταντῖνος
Πιτσινέλης Γεώργιος
Πιτσιούνης Γρηγόριος
Πολάτωφ Χρῆστος
Πολέμης Ἰωάννης
Πολίτης Νικόλαος
Πολίτου Δανάη
Ποῦλος Ἰωάννης
Πρίφτης Κωνσταντῖνος
Σιφωνιοῦ-Καράπα Ἀναστασία
Σκυριανοῦ Εὐτέρπη
Σουλογιάννης Εὐθύμιος
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Συνοδινὸς π. Θωμᾶς
Τουρτόγλου Μενέλαος
Τριανταφυλλόπουλος Δ. Δημήτριος
Τρωιάνος Σπυρίδων
Τσουγκαράκης Δημήτριος
Τσουκνίδας Γεώργιος
Τωμαδάκης Βασίλειος
Τωμαδάκης Εὐτύχιος
Φορόπουλος Νικόλαος
Φραγκεδάκη-Μυτιληναίου Ἄννα
Χαροκόπος Ἀντώνιος
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζόγλου-Μπαλτᾶ Ἑλένη
Χελᾶς Βασίλειος
Χριστόπουλος Παναγιώτης
Χριστοφιλοπούλου Αἰκατερίνη
Χρυσοχοΐδης Κρίτων

Β′ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Ἀλεξίου Στυλιανὸς
Ἀρίσταρχος Ἁγιοταφίτης
Δεριζιώτης Λάζαρος
Δετοράκης Θεοχάρης
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Λουπάσης Γεώργιος
Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικόλαος
Μπιλάλης Νικόδημος
Ντιγκμπασάνης Δημήτριος
Παπαβασιλείου Ἑλένη
Παπαϊωάννου Εὐστράτιος
Πατρινέλης Χρῖστος
Stroux Christoph
Τσολάκης Εὔδοξος
Φιλοθέου Γεώργιος
Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος
Χατζηγεωργίου Γεώργιος Ι.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΝΓ′ ΤΟΜΟΥ, 2007-2009

Σελ.

Ὁ τόμος ΝΓ´ τῆς Ἐπετηρίδος ἐστοιχειοθετήθη καὶ ἐσελιδοποιήθη ὑπὸ τῆς φιλολόγου Γεωργίας Νέλλα· ὡλοκληρώθη δὲ λήγοντος τοῦ ἔτους 2009 καὶ ἐξετυπώθη ἐν τῷ τυπογραφείῳ Ἀδελφῶν Παπαδάκη, Δαβενίων 7, ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς Κ. Μανάφη καὶ τοῦ Στυλ. Λαμπάκη.